FRA DIDAK BUNTIĆ — ČOVJEK I DJELO
Stipe Tadić, Marinko Šakota (uredili)

Centar za religijske studije

FRA DIDAK BUNTIĆ — ČOVJEK I DJELO

Stipe Tadić
Marinko Šakota
(uredili)

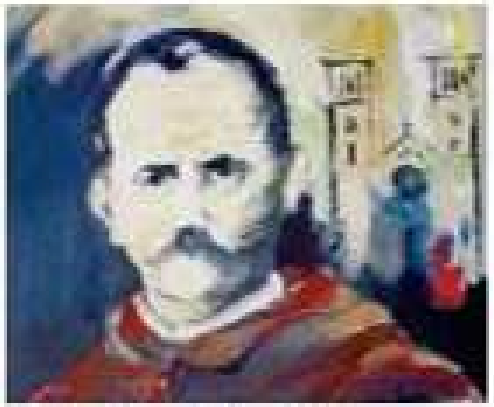

Fra Didak Buntić (1871.—1922.) cijeli je život posvetio služenju Bogu, bližnjima i hercegovačkom puku. Uz nastavničko djelovanje na Franjevačkoj gimnaziji, pokreće akciju opismenjavanja puka i osnivanja vseljačkih škola, postaje ravnateljem širokobriješke gimnazije i potom provincijalom Hercegovačke franjevačke provincije.
Prosvjetiteljsku ulogu odigrao je fra Didak Buntić i na gospodarskom području. U godinama nezapamćene gladi u Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata pokrenuo je spašavanje gladne hercegovačke djece odvođenjem u Srijem i Slavoniju. U tim teškim vremenima oskudice i obespravljenosti njegovo naroda, bio je fra Didak Buntić neumorni djelatnik za dobrobit puka Hercegovine — voda, prosvjetitelj, odgajatelj, graditelj, humanitarni djelatnik, pučki tribun, politički predvodnik...

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO PILAR

Fra Didak Buntić u svojoj je osobi i u svome djelu dovoljno velik da mu ne trebaju nerazbne procjene i hvale koje ga nerealno glorificiraju. U znanosti se najbolje držati čvrsta temelja i ne povoditi se za osjećajima bilo koje vrste. Realni izričaj najbolji je prikaz svakoga čovjeka i njegova djela.

• prof. dr. sc. Božo Goluža

Zbog relevantnosti znanstveno-stručnih dometa priloga, ovaj Zbornik predstavlja znanstveni i stručni doprinos društveno-humanističkim znanostima s jedne strane, a s druge boljem razumijevanju osobe fra Didaka Buntića, njegova poslanja i djelovanja.

• prof. dr. sc. Vinko Mihaljević

Tekstovi u ovom Zborniku kao cjelina pridonose boljem upoznavanju života i djela fra Didaka Buntića. Njihovim objavljivanjem ponovo će se pridonijeti spoznaji ukupnoga Buntićeva značenja u prosvjetnom, kulturnom, gospodarskom i političkom životu Hrvata u Hercegovini.

• dr. sc. Anđelko Mijatović

INSTITUT društvenih ZNANOSTI
IVO PILAR

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Biblioteka **Centra za religijske studije**
– Knjiga prva –

FRA DIDAK BUNTIĆ – ČOVJEK I DJELO

Biblioteka **Centra za religijske studije**
– Knjiga prva –

FRA DIDAK BUNTIĆ – ČOVJEK I DJELO

Nakladnik:
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I., Zagreb; t: 4886800; f: 4828296; ured@pilar.hr; www.pilar.hr
Za nakladnika:
dr. sc. Vlado Šakić, ravnatelj

Autori:
Jure Krišto, Marko Babić, Zlatko Matijević, Ivan Markešić, Jakov Pehar, Anđelko Vrsaljko, Krešimir Bušić, Vlado Puljiz, Marinka Bakula Anđelić i Dražen Kovačević, Hrvoje Malčić i Mislav Gabelica, Draženko Tomić, Marinko Šakota, Ivica Šarac, Stipan Trogrlić, Robert Jolić, Ante Marić, Ivan Dugandžić, Stipe Tadić, Ivan Leutar, Šimun Šito Ćorić, Katica Knezović, Ante Sekulić, Juraj Batelja

Urednici:
dr. sc. Stipe Tadić
fra Marinko Šakota

Tehnički urednici:
Hrvoje Malčić
Mislav Gabelica

Recenzenti:
prof. dr. sc. Božo Goluža
dr. sc. Vine Mihaljević
dr. sc. Anđelko Mijatović

Jezični savjetnik:
Mirna Vaupotić-Murati

Korektura:
Vlatka Venos

Prijevod na engleski:
Smiljka Bilankov

Oblikovanje korica:
Zlatko Rebernjak
(Grafički studio Forma ultima)

Priprema za tisak i tisak:
Nenad Rožić
ITG, Zagreb
Listopad, 2009.

Naklada:
600 primjeraka

ISBN 978-953-6666-63-8

Cip zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 716278

Ovaj zbornik nastao je na temelju izlaganja na znanstvenom simpoziju
„Fra Didak Buntić – čovjek i djelo" održanom u Mostaru 2.-3. listopada 2008. godine.
Copyright © 2009. – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

FRA DIDAK BUNTIĆ – ČOVJEK I DJELO

Uredili:
Stipe Tadić
Marinko Šakota

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM

Zagreb, 2009.

UVODNA RIJEČ

Radovi sabrani u ovome zborniku plod su znanstvenoga simpozija *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, održanog pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, u Mostaru 2. i 3. listopada 2008. godine. Znanstveni skup organizirao je Institut društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba u suorganizaciji s Hercegovačkom franjevačkom provincijom Uznesenja Blažene Djevice Marije.

Zbornik je radova, kao i izlaganja na znanstvenome skupu, podijeljen na četiri tematski komplementarne cjeline: socijetalno okružje fra Didakova djelovanja, spašavanje siromašnih i ugroženih – uzroci i posljedice, javno djelovanje fra Didaka Buntića te njegovo duhovno poslanje.

U rasvjetljivanju kulturološko-religijskog i socijetalno-političkog okružja, u kontekstualiziranju vremena i prostora fra Didakova djelovanja, s različitih zrenika humanističkih, društvenih i prirodnih znanosti, svoj su doprinos dali brojni autori. Jure Krišto govori o fra Didaku Buntiću i hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini u prigodi 100. obljetnice austro-ugarske aneksije, Marko Babić o austro-ugarskom zatiranju hrvatskoga identiteta u Bosni i Hercegovini, Zlatko Matijević svojim radom "Zablatiše me djeca" o fra Didaku Buntiću između Hrvatske težačke i Hrvatske pučke stranke (1019.-1922.). Ivan Markešić govori o vjerskim i crkvenim prilikama u Bosni i Hercegovini nakon I. svjetskog rata, Jakov Pehar o poljoprivredi Hercegovine u vrijeme fra Didaka Buntića, Anđelko Vrsaljko o fra Didakovu poimanju ekološko-biološkog bogatstva Hercegovine te Krešimir Bušić o doticaju hercegovačkih franjevaca s bačkim Hrvatima – od fra Didaka Buntića do fra Dominika Mandića i bosanskog franjevca, mostarsko-duvanjskog biskupa fra Alojzija Mišića.

U drugoj tematskoj cjelini, o fra Didakovu karitativnom radu, humanitarnom djelovanju i spašavanju siromašnih i ugroženih, o uzrocima i posljedicama tog zauzetog

kršćanskog humanog djelovanja, govore radovi Vlade Puljiza o prilikama u Hercegovini i spašavanju gladne djece u Prvom svjetskom ratu, Marinke Bakula Anđelić i Dražena Kovačevića o osobnim svjedočenjima onih koje je fra Didak, spašavajući ih od gladi, odveo u Slavoniju i smjestio u udomiteljske obitelji, pod naslovom "Živi smo!", te Hrvoja Malčića i Mislava Gabelice o spašavanju gladne djece iz Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu.

O javnom djelovanju fra Didaka Buntića, u trećoj tematskoj cjelini, govori rad Draženka Tomića – o fra Didaku Buntiću kao suvremeniku "Kršćanske obitelji", Marinka Šakote – o njemu kao prosvjetitelju hercegovačkog puka, Ivice Šarca o političkom djelovanju fra Didaka Buntića, Stipana Trogrlića o nacionalno-preporodnom radu biskupa Jurja Dobrile i fra Didaka Buntića – sličnostima i razlikama, Roberta Jolića – o fra Didaku Buntiću i Brotnju, te Ante Marića o fra Didaku Buntiću, učitelju, profesoru i direktoru Velike franjevačke klasične gimnazije u Širokome Brijegu.

Duhovno poslanje i djelovanje fra Didaka Buntića (četvrta tematska cjelina) svojim radovima nastoje rasvijetliti s biblijsko-teološkog, socioreligijskog, psihološkog i kršćansko-antropološkog zrenika ovi autori: Ivan Dugandžić radom o vjerničkom nadahnuću fra Didakova karitativnog djelovanja; Stipe Tadić u svom radu "Fra Didak Buntić – karizma i/ili institucija?!" propituje njegove proročko-karizmatske osobine; Ivan Leutar govori o djelatnoj ljubavi fra Didaka Buntića, Šimun Šito Ćorić o intrapsihičkom svijetu fra Didaka Buntića u svjetlu njegovih istaknutih vrijednosti, Katica Knezović o usporednicama franjevačke karizme služenja siromasima u životu i djelu fra Didaka Buntića i bl. Marije Propetoga Isusa Petković, Ante Sekulić o duhovnosti i dobroti fra Didaka Buntića, a Juraj Batelja o kanonskim propisima Katoličke crkve za proglašenje blaženim i svetim i fra Didaka Buntića u njihovu ogledalu.

Ovaj zbornik radova plod je suradnje Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar – Funkcionalnog centra za religijske studije i Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja Blažene Djevice Marije.

U Zagrebu, 20. srpnja 2009.

Dr. sc. Stipe Tadić
Fra Marinko Šakota

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ 5

I. SOCIJETALNO OKRUŽJE FRA DIDAKOVA DJELOVANJA..... 9

Jure Krišto
Fra Didak Buntić i hrvatska politika u BiH:
U prigodi 100. obljetnice austro-ugarske aneksije 11

Marko Babić
Austro-ugarsko zatiranje hrvatskoga identiteta u Bosni i Hercegovini..... 35

Zlatko Matijević
"Zablatiše me djeca!": Fra Didak Buntić između Hrvatske težačke i
Hrvatske pučke stranke (1919.-1922.)..... 65

Ivan Markešić
Vjerske i crkvene prilike u Bosni i Hercegovini nakon I. svjetskog rata..... 87

Jakov Pehar
Poljoprivreda Hercegovine u vrijeme fra Didaka Buntića 117

Anđelko Vrsaljko
Fra Didakovo poimanje ekološko-biološkog bogatstva
Hercegovine: pjesma u prozi 125

Krešimir Bušić
Doticaji hercegovačkih franjevaca s bačkim Hrvatima
od fra Didaka Buntića do fra Dominika Mandića te bosanskog
franjevca i mostarsko-duvanjskog biskupa fra Alojzija Mišića 145

II. SPAŠAVANJE SIROMAŠNIH I
UGROŽENIH – UZROCI I POSLJEDICE..... 181

Vlado Puljiz
Prilike u Hercegovini i spašavanje gladne djece u Prvom svjetskom ratu
(Osvrt na socijalne i gospodarske prilike, uzroke gladi i ulogu hrvatskih
humanitarnih organizacija u spašavanju hercegovačke djece)..... 183

Marinka Bakula Anđelić i Dražen Kovačević
Živi smo!..... 207

Hrvoje Malčić i Mislav Gabelica
Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata 229

III. JAVNO DJELOVANJE FRA DIDAKA BUNTIĆA 273

Draženko Tomić
Fra Didak Buntić – suvremenik "Kršćanske obitelji" 275

Marinko Šakota
Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka 299

Ivica Šarac
Političko djelovanje fra Didaka Buntića 361

Stipan Trogrlić
Nacionalno-preporodni rad biskupa Jurja Dobrile i fra Didaka Buntića – sličnosti i razlike 393

Robert Jolić
Fra Didak Buntić i Brotnjo 421

Ante Marić
Fra Didak Buntić učitelj, profesor i direktor Velike franjevačke klasične gimnazije u Širokom Brijegu 449

IV. DUHOVNO POSLANJE I DJELOVANJE FRA DIDAKA BUNTIĆA 497

Ivan Dugandžić
Vjerničko nadahnuće fra Didakova karitativnog djelovanja 499

Stipe Tadić
Fra Didak Buntić – karizma i/ili institucija?! 517

Ivan Leutar
Djelatna ljubav fra Didaka Buntića 535

Šimun Šito Ćorić
Intrapsihički svijet fra Didaka Buntića u svjetlu njegovih istaknutih vrijednosti – Psihohistorijski pristup 553

Katica Knezović
Kako vjerujemo, onako i djelujemo – Usporednice franjevačke karizme služenja siromasima u životu i djelu fra Didaka Buntića i bl. Marije Propetoga Isusa Petković 579

Ante Sekulić
Duhovnost i dobrota fra Didaka Buntića 603

Juraj Batelja
Kanonski propisi Katoličke crkve za proglašenje blaženim i svetim i fra Didak Buntić u njihovu ogledalu 621

SAŽETCI 645

SUMMARIES 665

BILJEŠKE O AUTORIMA 687

Jure KRIŠTO

FRA DIDAK BUNTIĆ I HRVATSKA POLITIKA U BiH:

U prigodi 100. obljetnice austro-ugarske aneksije

Uvod

Da je bavljenje politikom strast, nije nikakva novost. Nije otkriće ni to da vjerski službenici ponekad podlegnu takvoj napasti, iako je to danas rjeđe, budući da je danas u Katoličkoj crkvi klericima zabranjeno angažiranje u stranačkoj politici. No što je s vjerskim službenicima u doba kad bavljenje politikom nije bilo zabranjeno, štoviše, kad se od njih očekivalo da, u pomanjkanju svjetovnjaka, priskoče u pomoć u političkom organiziranju i predstavljanju naroda? U takvom je vremenu barem djelomično živio i djelovao fra Didak Buntić. Nedvojbeno je da su u takvim situacijama postojala neka pravila kojima su se vjerski službenici trebali voditi, kao što i danas postoje naputci za katoličke laike o angažiranju u stranačkoj politici i za odabir političke stranke, skupine ili udruge. To, međutim, nije bila zapreka crkvenim ljudima da se opredjeljuju za različite stranke, kao što ni danas nije katoličkim laicima.

U ovom ću radu pokušati sagledati neke dimenzije političkoga djelovanja fra Didaka Buntića u Hrvatskoj narodnoj zajednici (HNZ) te možda odgovoriti na pitanje potrebe i načina angažiranja crkvenih ljudi u politici.

Kad je, pak, riječ o političkome djelovanju vjerskih predstavnika u prošlosti, nužno je uzeti u obzir ne samo političke nego i sve druge prilike. To, dakako, vrijedi i za historiografiju. O Buntićevim političkim, prosvjetitelj-

skim, humanitarnim i svim drugim dimenzijama najprije je, samo 15 godina nakon njegove smrti, pisao hercegovački franjevac Oton Knezović.[1] U skladu s tadašnjim raspoloženjem, Knezović je bio vrlo kritičan prema austro-ugarskim vlastima, optužujući ih da su bile protiv franjevaca.[2] To je objasnio time da je "franjevačka politika smetala austro-ugarsku politiku", tj. smetala je monarhijskom prodoru na Istok.[3] Tadašnje stanje u historiografiji nije Knezoviću dopuštalo sagledavanje zadnje konzekvencije takvoga interpretacijskoga ključa. Krajem 70-ih godina 20. st. objavljena je Spomenica u fra Didakovu čast, u kojoj su mahom crkveni ljudi, ponajviše hercegovački franjevci, obradili teme relevantne za Buntićevo životno djelovanje.[4] Očekivano, i u tim radovima prisutni su specifični odrazi tadašnje historiografije, što nameće potrebu uspoređivanja s tadašnjim historiografskim dosezima i još više potrebu propitivanja o historiografskim paradigmama. Od tada su se drastično promijenile ne samo političke prilike nego je prisutna i posve drukčija povijesna paradigma. Stoga je normalno očekivati da će i govor o fra Didaku Buntiću danas biti ponešto drukčiji.

Franjevci, Hrvatska narodna zajednica i nadbiskup Stadler

U franjevačkim se radovima ističe pismo koje je fra Didak Buntić navodno uputio vrhbosanskom nadbiskupu Josipu Stadleru, a tiče se stanja u Hrvatskoj narodnoj zajednici (HNZ):

> "Presvijetli gospodine!
>
> Ne mogu šutjeti ni trpjeti. Ono što se danas događa u Bosni među katolicima i svećenicima nadilazi svaku sablazan i nadmašuje svaki skandal. To je odurno i gadno čitati a nekmoli slušati, doživjeti i gledati. Kod nas ovamo snebiva se i vjera i nevjera, čitajući što se radi i što se sve na javu iznosi. Zar se tako širi kršćanski moral, gdje se nad tim i nekršćani snebivaju. Sam đavao u paklu i njemu slični ljudi mogu imati veselje i radost nad onim što se zbiva u žalosnoj Bosni. Čemu ti skandali, čemu li tako nedostojna borba, ako dragog Boga znate? Zar je to borba za katoličko i

1 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb 1938.

2 *Isto*, 47.

3 *Isto*.

4 *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, ur. fra Didak Ćorić, Zagreb-Mostar 1978.

hrvatsko ime? Odurnim činimo, presvijetli gospodine, i hrvatsko ime i vjeru a da i ne govorim o svećeničkom dostojanstvu i ugledu, ako se o njemu može više uopće govoriti. Recite mi presvijetli gospodine da sam smion, ali mi sigurno ne možete reći da sam neiskren i da nemam najbolju volju i najplemenitiju namjeru kad vam ovo pišem. Jer kad ne bih imao takve namjere i kad bi se radilo samo o osobama ne bih trošio ni vremena ni crnila. No nije tako pošto se na kocku stavljaju najsvetije stvari: vjera, moral i ugled svećenstva.

Ko je svemu tome kriv? Ne bih bio pravedan, ako ne bih priznao da krivnje ima na obje strane".[5]

To se pismo obično slabo ili nikako ne objašnjava, a još manje se stavlja u povijesni kontekst kako bi uopće bilo razumljivo. Najmanje se pokazuje kako i zašto "krivnje ima na obje strane". Umjesto preciznoga procjenjivanja odgovornosti, pismo se obično citira da se istakne Buntićeva uloga borca za pravdu, a još više da se prokaže nadbiskup Stadler.

A da bi se pismo i opća situacija u Bosni i Hercegovini na početku 20 st. mogli razumjeti, potrebno je imati na umu da je Hrvatska narodna zajednica zajednički projekt svih rodoljubivih snaga u toj zemlji – biskupijskog svećenstva, franjevaca i svjetovnjaka, u iznimno teškim političkim okolnostima i hrvatstvu vrlo nesklonim vremenima. Ideja o osnutku HNZ-a rodila se u Docu kraj Travnika, u prigodi posvete barjaka Hrvatskoga pjevačkog društva Vlašić, 16. kolovoza 1906. Tada je izabran Odbor šestorice, sastavljen samo od laika, koji je trebao sastaviti pravila i pripremiti ih za odobrenje.[6] U Središnji odbor bili su izabrani franjevac Marijan Dujić i musliman Hamid Šahinović-Ekrem.

Politička poruka Zajednice, sadržana u prve tri točke Pravila, bila je jasna: BiH je hrvatska zemlja, njezini stanovnici prirodno teže ujedinjenju s kraljevinom Hrvatskom, što znači i s Habsburškom Monarhijom, tamošnji

5 Dr. Bariša Smoljan, "Fra Didak Buntić", *Fra Didak Buntić*. Spomenica, 142-155 (147). Pismo je preuzeto iz: O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 78, ali Knezović ne kaže da je pismo upućeno Stadleru. Zanimljivo je da franjevački autori ne navode gdje se nalazi izvornik; čak se i fra Andrija Nikić referira na drugog autora u djelu u kojem inače donosi prijepise mnogih dokumenata iz franjevačkih arhiva koji se odnose na Buntića.

6 Članovi Glavnog odbora bili su: Nikola Mandić, Milan Katičić, Jozo Sunarić, Stjepan Kukrić, Ivo Pilar i Đuro Džamonja.

muslimani su "neprijeporni Hrvati", koji će se, zbog posebnih okolnosti, 'samostalno organizirati'.[7]

Bio je to krupan korak za Hrvate u Bosni i Hercegovini, koji je morao biti uvjetovan političkim prilikama, ali i izazvati političku reakciju. Uistinu, teško se može objasniti istup Hrvata u BiH bez uzimanja u obzir namjere Monarhije da anektira BiH te sukobljenih monarhijskih i inih interesa u samoj BiH, politike "novog kursa" u Dalmaciji, dolaska na vlast Hrvatsko-srpske koalicije (HSK) u banskoj Hrvatskoj i sličnih krupnih ili manje krupnih pojedinosti.

Nadbiskup Stadler mogao je biti zadovoljan političkim porukama Hrvatske narodne zajednice. Čvrsto ukorijenjen u starčevićansku tradiciju, smatrao je BiH sastavnim dijelovima hrvatskoga nacionalnoga korpusa te težio prema političkome cilju njezina ujedinjenja s banskom Hrvatskom. Nadbiskup je još 1900., na Prvome hrvatskom katoličkom sastanku u Zagrebu, svečano izjavio (zbog čega je imao neprilika sa samim carem): "Želim da se što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom."[8]

Ni većina bosanskih i hercegovačkih franjevaca nije mogla biti nezadovoljna političkom porukom HNZ-a, jer su imali identičan politički cilj s nadbiskupom Stadlerom. To je napose postalo vidljivo nakon izvršenja aneksije, 6. listopada 1908. U tom kontekstu fra Didak Buntić piše uredniku zagrebačkoga *Agramer Tagblatta*, dr. Josipu Franku: "Vi si ne možete pojmiti, kolika je u nas ovamo zagnjanost [zagrijanost?] za sjedinjenje s majkom Hrvatskom."[9] Nešto slično je Franku izjavio i bosanski franjevac Marijan Duić: "Svi smo mi (u Bosni i Hercegovini) oduševljeni pristaše Vašeg programa. Svi stojimo svojim životom za sprovođenje svog programa, za sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. Hrvatska Hrvatima! To zahtijeva naše srce, naš razum, naša čast. A ovu nećemo

7 Vidi: Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* Hrvatski institut za povijest–Dom i svijet, Zagreb, 2001., 178.

8 Stjepan Korenić, *Prvi hrvatski katolički sastanak održavan u Zagrebu dne 3., 4. i 5. rujna godine 1900.*, Zagreb, 1900., 336. Reakcija na ove riječi bila je "Oduševljeni i gromki Živio!' Pljesak nastade neopisiv: Živio Stadler! Živila Bosna hrvatska". Luka Djaković, *Političke organizacije bosansko-hercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja sabora 1910.)*, Zagreb, 1985., 200, pozivajući se na Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Fond Zajedničkog ministarstva financija, Odjeljenje za poslove Bosne i Hercegovine br. 1128/900, navodi sljedeće riječi koje je nadbiskup Stadler navodno izrekao na banketu neposredno prije ovdje navedenih: "Mislim da u današnje vrijeme sve više sazrijeva uvjerenje o neodrživosti dualističkih odnosa uređenja Monarhije." Te se riječi ne nalaze u stenogramskom izvješću s kongresa.

9 Citirano u: A. Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Mostar 2004., 55.

žrtvovati ni za što na svijetu."[10] Buntić je, dakle, kao i drugi franjevci u BiH, bio potpuno suglasan s političkim ciljevima nadbiskupa Stadlera glede budućnosti BiH.

Zbog čega su onda nastale nesuglasice u HNZ-u? Postoji nekoliko razloga za to: interesi austro-ugarskih vlasti, osobna stajališta nadbiskupa Stadlera, stajališta franjevaca u BiH, političke prilike u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, ideološko preslagivanje unutar HNZ-a te politički odnosi katolika, pravoslavnih i muslimana u BiH.

Na pitanju BiH najbolje se pokazala dvojnost interesa dvojne Monarhije. Car u Beču morao je popuštati Mađarima da ne dođe do pucanja dvojnoga sustava, a Mađari su BiH smatrali sferom svojih interesa. Muslimanima su ostavljali nedirnutima društvene odnose, što je značilo i njihov povlašten položaj, a podupirali su pravoslavne Srbe da ne bi otvarali dodatnu neprijateljsku frontu. Stoga su bili zainteresirani da ne ojačaju hrvatske snage, koje su vjerovale, i politički u tom smislu djelovale, da je BiH hrvatska zemlja i da je nužno njezino ujedinjenje s kraljevinom Hrvatskom, kako su jasno formulirala Pravila HNZ-a. Mađari, a ni Austrijanci, nisu mogli dopustiti jačanje hrvatskoga naroda putem nacionalnog i teritorijalnog ujedinjenja. Stoga je HNZ monarhijskim krugovima predstavljao napast, osobito im nije odgovarao nadbiskup Stadler koji je višestruko smetao planovima s BiH i u njoj: svojim pravaštvom i inzistiranjem da je BiH hrvatska zemlja te svojim beskompromisnim zauzimanjem za katolike u toj zemlji. Monarhijske su vlasti vidjele rješenje u dvostrukoj akciji: u micanju Stadlera iz Sarajeva i iz BiH te u razjedinjivanju HNZ-a. Taj dvostruki cilj mogao se postići jednim udarcem – diskvalificiranjem nadbiskupa. Uistinu, svakojako je bila poticana akcija da se Stadlera prikaže kao zadrtog prozelita, progonitelja franjevaca, nerazumnog političara koji odbija muslimane od hrvatstva (zastupa "katoličko hrvatstvo"), čovjeka pod isusovačkim utjecajima i sl. Čini se da je Stadler bio svjestan toga da mu monarhijske vlasti rade o glavi i da je njihov interes razjedinjenje hrvatskih političkih snaga u BiH, jer je upravo u tom smislu pisao đakovačkome biskupu Josipu Jurju Strossmayeru.[11] Prvi cilj – odstranjenje Stadlera – nije uspio,[12] jer je Sv. Stolica čvrsto stala iza nadbiskupa, ali je drugi cilj – razjedinjenje HNZ-a – postignut.

10 *Agramer Tagbatt,* 20. XI. 1908., br. 276, 5.

11 Opširnije u: Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* 162-163.

12 Vidi opširnije u: Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 165 ss.

Civilne su vlasti 10. studenoga 1907. rado odobrile Pravila HNZ-a, jer im je odgovarala politika katoličko--muslimanske suradnje.[13] No Stadler je bio ljut što nije konzultiran prije njihova slanja na odobrenje, osobito stoga što nije bio zadovoljan nekim – prema njegovu shvaćanju bitnim – formulacijama i vrijednosnim stajalištima. Stoga je u veljači 1908. godine pismeno priopćio vodstvu Zajednice da neće moći odobriti pravila.[14] Nadbiskup je inzistirao da "prosvjeta što bi se imala širiti među katoličkim narodom, ne smije da bude druga nego kršćanska prosvjeta, moralni odgoj katoličkog naroda mora se osnivati na principima katoličkog morala"[15] te ne želi prosvjetu naroda u "interkonfesionalnom duhu". Nije bio protiv suradnje s muslimanima, ali je predlagao da se muslimani sami organiziraju na svojim vjerskim osnovama, a onda će muslimanska i katolička organizacija surađivati na svim poljima od zajedničkog interesa.[16] Dakle, Stadler je htio da HNZ bude organizacija bosansko-hercegovačkih Hrvata *katolika*, dok su laički članovi Središnjeg odbora koji su izrađivali pravila htjeli da HNZ bude otvoren i Hrvatima *muslimanima*.[17]

Nisu samo muslimani bili u igri u BiH. Tri vjerske skupine (katolici, muslimani i pravoslavci) natjecale su se za prestiž i, u konačnici, za to čija će biti Bosna i Hercegovina. Ni jedna skupina nije mogla sama dobiti većinu, nego joj je bilo potrebno savezništvo druge skupine. Stadler, franjevci i laički intelektualci čvrsto su vjerovali da su muslimani etnički Hrvati, iako slabo osviješteni. No dok je Stadler bio uvjeren da se katolici i muslimani moraju zasebno organizirati da bi potom politički surađivali, fra-

13 "Unatoč svom isključivo prosvjetnom i privrednom programu, Hrvatska narodna zajednica odobrena je u predaneksiono doba [za Božić 1907.] radi izvršenja političkih zadataka u interesu vrhova Monarhije. Nova je organizacija okupljala i stadlerovce i franjevce, no glavnu su ulogu imali pripadnici inteligencije dr Nikola Mandić, dr Jozo Sunarić, dr Ivo Pilar i Đuro Džamonja. Predsjednik je postao Mandić jer je imao najrazgranatije privredne veze i znatnu ulogu u akumulaciji hrvatskog kapitala", M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., 358.

14 L. Djaković, *Političke organizacije*, 271-275; Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 454-526.

15 *Isto*.

16 "Naša je želja bila da se organiziraju katolički Hrvati za sebe, pošto imadu toliko socijalnih potreba, a muslimani Hrvati neka bi se opet za sebe organizirali, pa ćemo onda kooperirati u svim zajedničkim točkama.", *Isto*.

17 Ivo Pilar, jedan od članova Središnjeg odbora, kasnije je objašnjavao da su laički predstavnici imali i druge zamjerke Stadleru, sve manje-više s tadašnje liste liberala; opširnije vidi: J. Krišto, "Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini", *Godišnjak Ivo Pilar*, god. 2001., br. 1, 81-94.

njevci i laička inteligencija bili su uvjereni da muslimane treba držati vezane za Hrvate putem hrvatskih interkonfesionalnih organizacija.

Dvojnost hrvatske politike prema Bosni i Hercegovini i u njoj

Podvojenost pogleda na odnose s muslimanima ne čini se dovoljno velikim razlogom zbog čega bi se u HNZ-u dogodila dioba koja je kulminirala velikim svađama i rascjepom. Teško je vjerovati da bi se franjevci suprotstavili nadbiskupu samo zbog te pojedinosti da nije bilo prethodnih nesporazuma, svađa i velikih animoziteta zbog podjela župa i drugih pitanja vezanih za svećeničku i redovničku disciplinu.[18] Odgovore treba također tražiti u ideološkim utjecajima koji su se prelijevali iz banske Hrvatske i Dalmacije te iz političkih odnosa koji su vladali u banskoj Hrvatskoj.

Još od kraja 19. st. – od rascjepa u Stranci prava, 1895.[19] – u banskoj Hrvatskoj puhali su neki drugi vjetrovi koji su naznačivali radikalan prekid s prošlošću u svim područjima – književnosti, umjetnosti, kulturi i – politici. Skupina mladih završenih studenata, većinom povratnika s europskih sveučilišta, osobito iz Praga, koja se nazvala Naprednom omladinom (kratko, Naprednjaci), predstavila se kao agresivan zastupnik tih novih ideja.[20]

18 Opširnije vidi: Mato Drljo, *Obnova redovne crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini i pitanje pravnog uređenja župa (1881-1883)*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 2001.; Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*; Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austro-ugarske uprave 1878-1914.*, Sarajevo 1992.; J. Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918.*, Hrvatska Sveučilišna Naklada, Zagreb 1994.; Petar Vrankić, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918)*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1998.; Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.). Povijesno-teološki prikaz*, Mostar 1994.

Ne mogu se, međutim, isključiti ni utjecaji trenutačne političke situacije na povećanje antagonizma između Vrhbosanskog ordinarijata i franjevačke zajednice. Bosanski franjevac fra Jako Pašalić svjedoči u svojim memoarima (*"Quaedam memorabilia P. Jacobi Pašalić 1950. scripta. In praeteriorum memoriam,* rukopis, Arhiv Franjevačkog samostana Gorica-Livno, 1) o napetim odnosima profesorskoga zbora franjevačke gimnazije u Visokome s Nadbiskupskim ordinarijatom, koji su nedvojbeno bili izazvani i pristajanjem bosanskih franjevaca uz HNZ. Vidi: Miro Vrgoč, Fra Jako Pašalić (1877.-1960.), *Bosna franciscana* 7/1999., br. 11, 112-139 (116-117).

19 Stjepan Matković, *Čista stranka prava, 1895.-1903.*, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb 2001.

20 Opširnije u: Jure Krišto, *Prešućena povijest*, 118-124; Isti, "Naprednjačka kritika katoličtva", *Hrvatski katolički pokret.* Zbornik radova, ur. Zlatko Matijević, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2002., 289-298.

Naprednjaci su odlučili prekinuti s hrvatskom ideologijom hrvatskoga državnog prava i zamijeniti je prirodnim pravima pojedinca i naroda,[21] bili su očarani idejom slavenske uzajamnosti kao jedinom nadom u opiranju germanskom *Drang nach Osten*, priklonili su se ideološkome predlošku da su Hrvati i Srbi jedan narod koji su strane sile i interesi, osobito germanski, te hrvatsko-srpsko sporenje *učinili* dvojnim,[22] no za sve nevolje hrvatskoga naroda najviše su krivili "zaostali" katolicizam i "klerikalizam,"[23] tj. zloporabu vjere u političke svrhe,[24] a u konačnici papinstvo i hrvatsku navezanost na njega.[25]

Naprednjaci su bili oduševljeni idejom o politici "novoga kursa" koja je došla iz Dalmacije (Frano Supilo, Ante Trumbić, Josip Smodlaka), a koja je u politici značila preokretanje tradicionalnih pozicija: umjesto nepomirljivosti s mađarskim hegemonizmom, smatra ih se političkim saveznicima, a Budimpešta više nije simbol hrvatskog ugnjetavanja nego je to Beč; umjesto sporenja s domaćim Srbima, s njima treba stupiti u savez i priznati im status političkog naroda, jer smo ionako braća. Na krilima te ideologije u Rijeci je 3. listopada 1905. potpisana *Riječka rezolucija*, koja je podržala ugarsku opoziciju u nastojanju da, protiv volje Beča, Mađarska ostvari svoju potpunu samostalnost. Zauzvrat su očekivali jednako nedvosmislenu potporu mađarskih političkih krugova ostvarenju cilja ujedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom.[26] Srpski, pak, poslanici iz Hrvatske i Dalmacije potpisali su 17. listopada 1905. *Zadarsku rezoluciju*, kojom se odobrava politika "novoga kursa", uz uvjet da se Srbi u Hrvatskoj priznaju (političkim) narodom. Hrvatski su predstavnici pristali na taj uvjet i tako na istom zemljopisnom

21 Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia*, Ithaca – New York 1984., 96.

22 Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884.--1902.),* Zagreb 1991.

23 V. Wilder, O stranačkoj štampi, *Hrvatski Pokret*, 3/1906., br. 130.; Što je klerikalizam, *Hrvatski Pokret*, 3/1906., br. 119.

24 *Pokret*, 1/1904., br. 15.

25 "Težak je jaram Rima; no na nama leži ... da ga pomalo skidamo s naroda", *Pokret*, 4/1907., br. 171. "Od Rima ne imamo više šta očekivati. A konzekvenca te činjenice jest rad na svim područjima našega javnoga života, je rad u narodu, a u pravcu *posvemašnjeg ocijepljenja od Rima*", *Pokret*, 4/1907., br. 46. "Kad ne ide s Rimom, ići će mimo ili protiv Rima!", *Pokret*, 2/1905., br. 26.

26 Tekst rezolucije u: Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske,* sv. I, Zagreb 1990., 273-274; usp. Lovro Katić, *Pregled povijesti Hrvata*, Matica Hrvatska, Zagreb 1938., 259-260; Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962., 462-465. O Rezoluciji sa stajališta njezinoga protagonista vidi: F. Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb 1953., 160-163.

prostoru priznali postojanje dvaju političkih naroda.[27] Slijedom svibanjskih izbora 1906. na krilima te političke opcije na vlast je došla Hrvatsko-srpska koalicija (HSK).[28]

Dakle, prije osnutka HNZ-a u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji dogodili su se veliki politički i ideološki pomaci koji su kulminirali usvajanjem politike "novoga kursa" i 1906. dolaskom na vlast Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj. Očito je da je Hrvatska narodna zajednica stvorena s ciljem da Hrvati u BiH adekvatno odgovore na politički razvoj koji se odvijao u ostatku hrvatskih zemalja i na ideološke poruke koje su otamo dotjecale.[29] HNZ nije mogao prihvatiti politiku koalicijske suradnje sa Srbima, narodnosnog izjednačivanja Srba u Hrvatskoj s Hrvatima te političku potporu mađarskim interesima.[30] Očekivano, HSK nije mogao podržati politiku HNZ-a, tj. politiku da je Bosna i Hercegovina hrvatska zemlja i da je njezino sjedinjenje s kraljevinom Hrvatskom prirodno i poželjno. Stoga je Koalicija poticala i produbljivala nesuglasice u HNZ-u čim su se u njemu pojavili prvi znaci rascjepa. Postala je žešći kritičar nadbiskupa Stadlera i od srpskih i muslimanskih krugova u BiH te ujedno potencirala Stadlerove, ponekad nedvojbeno nepromišljene i nepotrebne, postupke prema tamošnjim franjevcima.[31] Iako to nije željela priznati, Koalicija se stavila na stranu mađarskih i srpskih interesa.

Utjecaj HSK-a na politiku Hrvata u Bosni i Hercegovini, tj. u HNZ-u, izišao je na vidjelo tijekom "aneksijske krize". Carskim i kraljevskim ukazom od 5. listopada 1908. proglašena je aneksija Bosne i Hercegovine. Katolički je svijet, za razliku od muslimanskog i pravoslavnog, to željno dočekao. Stadlerov *Hrvatski dnevnik* također je izrazio odobravanje tog čina.[32] Stadler se, pak, jasno izjasnio i prije aneksije da će Srbi biti protiv svakog pripojenja BiH

27 Opširnije u: J. Krišto, "Kad pravaši pođu različitim putovima: Frano Supilo i Josip Frank o 'novom kursu'", *Pravaška misao i politika.* Zbornik radova, ur. Jasna Turkalj, Zlatko Matijević i Stjepan Matković, Zagreb 2007., 143-165; Isti, *Riječ je o Bosni*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008., 115-138.

28 Rezultati izbora u: F. Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, 171.; usp. L. Katić, *Pregled povijesti Hrvata*, 261-262.

29 L. Djaković, *Političke organizacije*, 230.

30 Vidi pismo Ive Pilara Jurju Biankiniju, pristaši "novoga kursa" u Dalmaciji, citirano u: Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* 182-184.

31 Stadler i Jeglič, *Hrvatski Pokret*, 5/1908., 238 (16. listopada), 6. Opširnije vidi: J. Krišto, "Nadbiskup Josip Stadler u svjetlu naprednjačkog tiska (1904.-1918.)", *Časopis za suvremenu povijest* 31/1999., br. 1, 29-50.

32 Bosna i Hrvati, *Hrvatski Pokret*, 5/1908., 234 (12. listopada), 1.

Monarhiji,[33] što je bilo točno. Političke snage ujedinjene u Hrvatsko-srpsku koaliciju nastojale su da do aneksije ne dođe, a kad je ona postala stvarnošću, nisu krile ljutnju što je do nje došlo. Naprednjački list iz Zagreba, *Hrvatski Pokret*, nazvao je Stadlerovu politiku katastrofalnom i oportunizmom.[34] Pred neumitnom stvarnošću nastojali su da se u Bosni vodi politika "izmirenja Hrvata i Srba u obranu nacijonalnih interesa Bosne", tj. zauzimali su se za samostalnost BiH,[35] što je bila i argumentacija tamošnjih pravoslavnih Srba.[36]

Razorno djelovanje HSK-a u BiH ne bi bilo moguće da i u HNZ-u nije bilo njegovih ideoloških pristaša. Ivo Pilar i Nikola Mandić zasigurno su bili pristaše naprednjačke ideologije. To je bilo vidljivo i iz njihova djelovanja neposredno nakon aneksije. Naime, na sam dan aneksije Pilar je zajedno s predsjednikom HNZ-a, Nikolom Mandićem, bio u Beču. U Mandićevu zahvalnome pozdravu caru i u drugim njegovim i Pilarovim izjavama izostao je ključni zahtjev za priključenje BiH hrvatskom kraljevstvu, što se nije svidjelo ni nadbiskupu Stadleru ni franjevačkim predstavnicima u HNZ-u.[37] Stoga je Stadler 24. studenoga 1908. organizirao novu poklonstvenu deputaciju caru i prijestolonasljedniku, od 416 članova Hrvata katolika Bosne i Hercegovine. Delegacija je bila primljena u sve važne audijencije, na kojima je nadbiskup isticao potrebu priključenja BiH Hrvatskoj.[38]

Stadlerov je krug stekao dojam da Mandić i Pilar kontempliraju o politici Hrvata u BiH koja bi bila u raskoraku s frankovačkom politikom u Hrvatskoj. Ta alternativna politika bila je politika Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj. Upravo je iz njezinih horizonata Pilar okrivio nadbiskupa Stadlera i njegov kler za materijalnu i duhovnu zapuštenost hrvatskog puka u BiH, i to zbog

33 Izjave o Bosni, *Hrvatski Pokret*, 5/1908., 209 (12. rujna), 1.

34 Oportunizam bosanskih Hrvata, *Hrvatski Pokret*, 5/1908., 197 (28. kolovoza), 1; Katastrofa jedne katastrofalne politike, *Hrvatski Pokret* 5/1908., 229 (6. listopada), 1-2; Katastrofa jedne katastrofalne politike, *Hrvatski Pokret* 5/1908., 229 (6. listopada), 1.-2.

35 Aneksija Bosne, *Hrvatski Pokret*, 5/1908., 226 (2. listopada), 1.

36 Katastrofa jedne katastrofalne politike, *Hrvatski Pokret* 5/1908., 229 (6. listopada), 1.-2.

37 Barem je Stadler u to vrijeme bio uvjeren da tog zahtjeva nije bilo, što se kasnije pokazalo netočnim, vidi: Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* 189-191.

38 *Hrvatski dnevnik* (Sarajevo), 1909., br. 10 (14. siječnja). L. Djaković, *Političke organizacije*, 281-182.

toga što su oni do tada vodili hrvatsku politiku.[39] Na tragu hrvatskih liberalnih krugova i u naprednjačkoj maniri Pilar je dijagnosticirao da je nedostatak kleričke politike u tome što biskupe postavlja "strana", "nenarodna" sila, koja se vodi svojim interesima i koja ih štiti, a ne štiti narodne interese.[40] Osim toga, zbog svog poziva i zbog teološke naobrazbe, kler ne može zastupati materijalne i svjetovne narodne interese.[41] Unatoč tomu, u sporu na relaciji Stadler-franjevci Pilar se nekritički stavio na stranu klerika franjevaca, uz tvrdnju "da je samo politika franjevaca ona, koja ima izgleda na uspjeh".[42] Pilar nije izostavio ni slavensku komponentu naprednjaštva, jer je prigovarao Stadlerovu "klerikalnom" programu da stoji na putu specijalne misije Hrvata u BiH – "da na jugu monarhije stvore jaku političku *slavensku* formaciju, sa zamašnim političkim i kulturnim zadatkom,"[43] a taj je privođenje nekatolika, ponajprije muslimana, vrijednostima zapadne civilizacije.[44] Pilar nije bio ni prvi ni posljednji koji je dijelio uvjerenje da je uloga Hrvata katolika u Bosni "preodgajanje" muslimana i stvaranje zajedničke brane protiv prodiranja Srba na Zapad.[45]

Ovakvim i sličnim idejama, posebice o bratstvu Hrvata i Srba, bio je obuzet i predsjednik HNZ-a, N. Mandić, na što će se, primjerice, Iso Kršnjavi, pristaša Frankove stranke u Zagrebu, tužiti. Vidjet ćemo da su neki elementi te ideologije bili popularni i među franjevcima u BiH, iako im naprednjački napad na papinstvo, Crkvu i svećenstvo nije mogao odgovarati.

39 ZAJEDNIČAR [Ivo Pilar], *Nadbiskup Stadler i Hrv.[atska] Nar.[odna] Zajednica*, Sarajevo 1910.; J. Krišto, Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini; Isti, *Riječ je o Bosni*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008., 139-154.

40 ZAJEDNIČAR [Ivo Pilar], *Nadbiskup Stadler i Hrv.[atska] Nar.[odna] Zajednica*, 44, 54-57.

41 *Isto*, 45.

42 *Isto*, 78.

43 *Isto*, 50.

44 "Držimo, da to možemo postići samo na taj način, da budemo elemenat snage, ujedno atraktivan momenat, koji je u stanju druge elemente privlačiti k sebi i u koaliciji s njima novu snagu crpiti", *Isto*, 51. Upravo su tako Pilar i Mandić govorili monarhijskim krugovima u Beču u trenutku proglašenja aneksije BiH.

45 Vidi: ZAJEDNIČAR [Ivo PILAR], *Nadbiskup Stadler i HNZ*, 51; Opširnije u: J. Krišto, "Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini", *Godišnjak Ivo Pilar*, godina 2001., br. 1, Zagreb, 81-94; usp. L. Djaković, *Političke organizacije*, 275-277.

Nadbiskup Stadler bio je svjestan da je u novonastalim političkim prilikama potrebno jedinstvo. Sazvao je 13. prosinca 1908. sarajevski kler na vijećanje o tome, a na kojemu je zaključeno da se HNZ-u uputi zahtjev da promijeni pravila u smislu ograničavanja članstva samo za katolike.[46] Nadbiskupa uopće nije zanimala vjerska propaganda niti nekakva ideja "katoličkog hrvatstva", nego pragmatični problem osnaženja hrvatske organizacije za predstojeću političku borbu.[47] U Zaključcima je jasno naznačeno da se ne isključuje mogućnost tijesne suradnje s "Hrvatima drugih konfesija", tj. muslimanima. No sukladno novopostavljenim pravilima učinkovitosti, Mandić je morao otići iz vrhovništva Zajednice.[48]

Vodstvo HNZ-a na izvanrednoj sjednici potkraj siječnja 1909. godine odbilo je nadbiskupove prijedloge za promjenu pravila.[49] Stadler je, očekivano, bio vrlo povrijeđen i ljut.

Gdje su bili franjevci u tim dramatičnim događajima? Stadler nije sumnjao da upravo franjevci snose dobar dio krivnje za neposluh vodstva HNZ-a i za diobe koje će zasigurno dovesti do rascjepa. Upotrijebio je sav svoj biskupski autoritet i potegao sve političke i crkvene veze da ograniči političku moć franjevaca, uključujući i oduzimanje prava pasivnoga glasa svećenstvu, što je, objektivno, najviše pogađalo franjevce.[50] I franjevci su imali svoje zagovornike, poput građanskih političara Nikole Mandića i Joze Sunarića, koji su s pripremljenim memorandumom pošli do Beča, a potom do Rima, gdje su se potužili na sarajevskog nadbiskupa.[51]

No da bismo odgovorili na pitanje o mjestu franjevaca u hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini nakon 1908. – i o mjestu nadbiskupa Stadlera i ponekog drugog sudionika, može nam poslužiti izmjena političkih mišljenja između Ise Kršnjavoga te fra Didaka Buntića i fra Ilije Lekića. Taj je put dobar i zbog toga što je Kršnjavi bio odan franjevcima (bio

46 L. Djaković, *Političke organizacije*, 284-286.; "Šta hoćemo u HNZ", *Vrhbosna*, Sarajevo, 1909., br. 2 (20. siječnja).

47 M. Vrgoč, Fra Jako Pašalić (1877.-1960.), 118, tvrdi da je Stadler poduzeo te korake jer se pobojao "izolacije", budući da su se franjevci zdušno prihvatili rada kroz HNZ, dok su svjetovni svećenici bili mnogo manje aktivni.

48 L. Djaković, *Političke organizacije*, 286.

49 L. Djaković, *Političke organizacije*, 288.

50 Franjevcima župnicima koji su bili aktivni u agitaciji za HNZ, među kojima i fra Jaki Pašaliću, nije odobrio daljnje sudjelovanje u duhovnoj pastvi, Miro Vrgoč, Fra Jako Pašalić (1877.-1960.), 120.

51 Miro Vrgoč, Fra Jako Pašalić (1877.-1960.), 120.

je kao trećoredac i njihov član), a nije imao visoko mišljenje o Stadleru. S druge strane, bio je sljedbenik Frankovih političkih nazora, kojima su odani, vjerovao je, i mnogi franjevci u BiH, ali iznad svega zainteresiran za jedinstvo hrvatskoga korpusa u BiH i protiv političkih razmirica unutar HNZ-a (i osobno je dolazio u BiH da bi izvidio prilike i ponudio rješenja).

Općenito, Kršnjavi je prosuđivao da su za situaciju u HNZ-u i za pogrešnu politiku Hrvata u BiH najviše odgovorni franjevci.[52] Buntić je, pak, pokušavao pred Kršnjavim opravdati politiku HNZ-a i velik franjevački udio u njoj. Znao je da, primjerice, autonomija BiH nije nikako u skladu s Frankovom i Kršnjavovom politikom, već je u suglasju s politikom Hrvatsko-srpske koalicije, no pokušao je ipak opravdati zagovaranje politike autonomije BiH:

> "Da Bosna neće dobiti autonomije to je više nego sigurno jer makar čitavo pučanstvo za nju bilo mi se dakle te autonomije ne trebamo bojati niti za to sa pravoslavnim u prieporu biti pače mi bi se imali tome veseliti jer je baš ta velika težnja za autonomijom voda na naš hrvatski mlin. Autonomija je usporila anexiju usporit će nadamo se jedino ona i drugu t.j. Hrvatskom".[53]

Zašto bi samostalna BiH bila u hrvatskom interesu? Kaže li Buntić da će ideja samostalnosti usporiti priključenje BiH Hrvatskoj? Je li Buntić nastojao svoju odgovornost za ideju o samostalnoj BiH opravdati prizivanjem na monarhijske krugove? Uistinu, Buntić piše: "Hrvatski su interesi uzko skopčani, iztovjetni sa onim monarchije niti im se može škoditi ne naškodeć prije monarchiji neka dakle kušaju velika gospoda što ih je volja".[54] Čini se da odgovori na ta pitanja moraju biti potvrdni: Buntić je prihvatio argument Hrvatsko-srpske koalicije da je autonomija BiH hrvatski interes te da se taj interes poklapa s interesima Monarhije.

Kršnjavi se nije dao tako lako razuvjeriti o štetnosti franjevačke politike u BiH kroz HNZ. Najveću je štetu vidio u stvaranju razdora sa Stadlerom, za što je također krivio franjevce. Buntić je ponovno uvjeravao Kršnjavoga:

---

52 Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* 482.

53 10. VI. 1909. Andrija Nikić, "Fra Didak Buntić Isi Kršnjavome o prilikama u Herceg-Bosni (1909-1918.)", *Croatica christiana periodica* 16/1992., br. 30, 224-253 (228).

54 *Isto.* Iz pisama Ivi Dobržanskom vidi se da je Buntić zdušno pozdravljao autonomiju BiH, O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 51.

> "Vama presv[i]jetli kao Starčevićanu i Hrvatu mora biti dosta kad zna da će naša politika biti čista hrvatska – hrvatskim duhom i težnjama prožeta politika – i ako hoćete politika čiste s[t]ranke prava, makar toga imena naša stranka i ne nosila, zato ne pojmim kako se može u nas o razdoru govoriti kad se i oni koji bi [h]tjeli ciepanje priznaju za starčevićance i to čiste".[55]

Buntić uvjerava da razdora ne bi trebalo biti, jer se navodno politika HNZ-a nije promijenila. Stoga krivnju za razdor prebacuje na Stadlera i na to što se nije priklonio navodno 'čisto-pravaškoj' politici HNZ-a. Buntić se poslužio i napadom, spočitavajući Kršnjavome da prigovara rascjepu Hrvata u BiH dok u banskoj Hrvatskoj caruje razjedinjenost. Uvjeravajući Kršnjavoga u pismu koncem 1909. da je "[j]edinstvo i sloboda hrvatskoga naroda […] naš cilj […] naš ideal",[56] potiče ga:

> "Očekujemo i tražimo da pređete preko svih zadjevica i osobnosti te s[t]vorite pravaški blok. Tražimo od vas veliku pače jedinu stranku sa programom jedinstvo i sloboda. Ako ju nedobijete na izborim morate ju stvoriti poslije izbora pa to koštalo neznam šta. Onda jedino moći ćete biti naša potpora naš oslon. Onda ćemo tek i mi bosansko-hercegovački Hrvati pristupiti toj stranci toj hrvatskoj većini".[57]

Slično je bilo i s pitanjem odnosa s muslimanima. Franjevci su se bezbroj puta mogli uvjeriti da muslimanska naklonjenost katolicima i Hrvatima nije zajamčena i da se oko nje treba puno truditi i često za nju mnogo žrtvovati. No ako se može suditi prema Buntićevu pisanju Kršnjavome, franjevci su i tu potpali pod utjecaj naprednjaka i Hrvatsko-srpske koalicije. Buntić, naime, strahuje zbog političkog naginjanja muslimanima i ne krije da bi se Hrvati mogli lakše dogovoriti sa Srbima:

> "Nažalost je skoro izključeno da bi mi – kako stvari sada stoje – sa muslimanim sačinjavali jednu stranku ili s njima kooperirali, jer mi kud i kamo više dodirnih točaka imamo sa pravoslavnim nego sa mu-

55 Buntić Kršnjavome, 7. VIII. 1909., citirano u: Andrija Nikić, "Fra Didak Buntić Isi Kršnjavome o prilikama u Herceg-Bosni (1909-1918.), *Croatica christiana periodica* 16/1992., br. 30, 224-253 (229-230).

56 Buntić Kršnjavome, 2. IX. 1909., Andrija Nikić, "Fra Didak Buntić Isi Kršnjavome o prilikama u Herceg-Bosni (1909-1918.)", *Croatica christiana periodica* 16/1992., br. 30, 224-253 (231).

57 *Isto*, 232.

slimanim. Mi bi im dakako žrtvovali agrarno pitanje, kad bi oni bili narodno osvješteni, ali oni su više autonomisti od samih pravoslavnih i prije ćemo u pogledu našeg narodnog jedinstva – nebude li rovarenja sa strane – pomoću pravoslavnih nego pomoću muslimana do cilja doći."[58]

Čini se da nije ništa ostalo od navodno krucijalnog neslaganja sa Stadlerom, tj. otvorenosti prema primanju muslimana u katoličku hrvatsku udrugu. Štoviše, Buntić nije imao baš lijepih riječi ni za muslimanske političare ni za narod: "A što muslimani misle to pokazuje njihov 'muslimanski narod' to pokazuju izjave njihovi[h] prvaka i glasila ali se mogu ljuto prevariti i pokajati. Oni nemisle biti ništa drugo nego oruđe vlasti, vladina stranka, bosanski magjaroni, Bošnjaci – Turci".[59] S druge strane, Buntić ne zatvara vrata dobrim odnosima sa Srbima: "Imam izjave njeki[h] odličnih njiha (Srbski[h]) prvaka koji kažu: 'Nema sumnje da ćemo volit pod Hrvatsku nego pod Austriju oli Magjarsku, ako ne bi mogli dobit podpunu autonomiju Bosne i Hercegovine (t.j. ako ne bi bilo nade doći pod Srbiju)'".[60]

Ta zadnja opaska u zagradama naznačuje da je i Buntić bio svjestan da jedno nisu mogli postići sa Srbima, a to je priključenje BiH Hrvatskoj. Nedvojbeno je to bio najjači motiv franjevcima za pogađanje s muslimanima, o čemu kasnije, te 1909. godine, Buntić piše Kršnjavome:

"Koliko je god liep Vaš članak gdje se odrazuje Vaša radost nad razvojem stvari u Bosni i Hercegovini toliko ne odobrajem onu noticu na drugome mjestu u 'Hr.P.' pod naslovom ako se ne varam, 'Iz Hercegovine'. To je sjegurno zabilježio koji od Vaši prijatelja u uredništvu, ali netočno. On govori o našoj slozi sa muslimanskom narodnom organizacijom kao već o gotovoj stvari dočim je to tek u početku – u akciji i zametku, ali su liepi izgledi i mislim, da se nećemo prevariti nego kako sam Vam javio imamo nadu temeljitu, da ćemo s njima sačinjavati hrvatsku većinu".[61]

58 10. VI. 1909. Andrija Nikić, "Fra Didak Buntić Isi Kršnjavome o prilikama u Herceg-Bosni (1909-1918.)", *Croatica christiana periodica* 16/1992., br. 30, 224-253 (228).

59 *Isto*.

60 *Isto*.

61 Buntić Kršnjavome, 2. IX. 1909., Andrija Nikić, "Fra Didak Buntić Isi Kršnjavome o prilikama u Herceg-Bosni (1909-1918.)", *Croatica christiana periodica* 16/1992., br. 30, 224-253 (232).

Nakon brojnih pisama u kojima je Buntić pokušao uvjeriti Kršnjavoga u ispravnost politike HNZ-a, potonji je ostao neuvjeren. Franjevci ga nisu mogli uvjeriti ni u to da je Stadler izvor svih (političkih) nedaća u BiH. Kršnjavi nije dvojio da je Stadler griješio u postupcima prema franjevcima. No nije dvojio ni oko toga da je nadbiskup pokrenuo osnivanje nove političke stranke u BiH zbog očijukanja vodstva HNZ-a s članovima Hrvatsko-srpske koalicije iz banske Hrvatske.[62] Stoga je upozorio Buntića da bi "savez sa Srbima značio […] savez ovce s kurjakom [vukom]" te mu jasno poručio: "[…] s Vašom politikom, dragi oče, ne mogu se slagati. Mandić je veliki prefriganac, on Vas je na tanak led naveo."[63]

Kršnjavi je istim ili oštrijim rječnikom kritizirao franjevce i u pismima fra Iliji Lekiću. Napose je Lekić pokušao uvjeriti Kršnjavoga da je Stadler izvor svakoga zla i velik štetočina u BiH.[64] No Kršnjavi je ostao postojan u svom uvjerenju da je franjevce neslaganje sa Stadlerom u crkvenim pitanjima odvelo "u tabor protivnika hrvatske i katoličke stvari"[65] te da su svojom političkom pobjedom nad Stadlerom, kroz HNZ, "upravo uništili Starčevićansku stranku hrvatskog ujedinjenja".[66] Kršnjavove su se procjene temeljile na skretanju HNZ-a na političku liniju Hrvatsko-srpske koalicije i naprednjaštva te mu nije bilo jasno kako se franjevci mogu takvoj politici prikloniti: "Mandić i Pilar pripadaju stranci, koja se protiv nas na najgnjusniji način bori. Kako bi ljudi takove stranke mogli tamo kod Vas hrvatskoj strani koristiti?"[67] Stoga, priznavajući da franjevci ne mogu voljeti Stadlera zbog njegovih postupaka prema njima, bez ustezanja je tvrdio da je njegova *politika* bolja od one koju franjevci zastupaju kroz HNZ te da njome čine veliku štetu hrvatskome narodu.[68] Nije čudno da je Kršnjavi 8. svibnja 1909. poručio Buntiću da mu više "ne piše […] ništa o politici".[69] Nije također čudno da je

62 Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 456-458.

63 Kršnjavi Buntiću, Zagreb, 9. studenoga 1909., O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 58-60 (59). A. Nikić ne donosi to pismo, iako je u nekoliko navrata objavio (dijelove) Buntićeve korespondencije s Kršnjavim.

64 Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* 483.

65 Kršnjavi Lekiću, Zagreb, 5. svibnja 1910., *Isto*, 484.

66 Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* 485.

67 Kršnjavi Lekiću, Zagreb, 5. svibnja 1910., *Isto*, 484.

68 Opširnije vidi: Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* 482-487.

69 O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 61.

Stadler odlučio osnovati drugu organizaciju za Hrvate katolike u BiH – Hrvatsku katoličku udrugu.[70]

Stječe se dojam da je Kršnjavi vjerovao kako franjevci nisu u sporu s nadbiskupom Stadlerom zbog politike, nego zbog drugih razloga. Uistinu, da nije bilo sporova oko preuzimanja župa i sličnih disciplinskih i materijalnih stvari, franjevcima bi bilo mnogo lakše izgladiti nesuglasice s nadbiskupom oko političkih problema, jer su im politički ciljevi bili uistinu bliski. No zbog zapreka koje su nesuglasice crkvene naravi stavljale na put pomirenja, franjevci su zalutali na neke druge političke putove, u koje ni sami možda nisu vjerovali. Buntić je priznao da je bilo krivice na obje strane, ali nije bilo popuštanja ni na jednoj.

Buntić je, izgleda, poslušao Kršnjavovu molbu te mu o politici nije pisao. Tek poslije otvaranja sabora BiH i političke trgovine koja se obavljala tijekom njegova zasjedanja, Buntić je bio ponukan Kršnjavome ponovno pisati o politici. Ne bez doze trijumfalizma, 7. veljače 1911. Buntić piše:

> "O politici Vam ni sad neću ništa pisati niti smijem samo ću Vas sjetiti Presvjetli na ono moje proročanstvo u jednom od prvi[h] moji[h] listova na Vas da će doći vrieme kad će muslimani jednom sačinjavati jednu stranku s nama jer nužda svladava sve. Mi niesmo čekali niti mogli čekati dok se taj elemenat prosvietli nego smo udarili drugim putem naime potražili ih u njihovu vlastitom skrovištu u Srbskom Avramovu krilu našli smo ih i izvukli otale sada ih treba još oprati umiti očešljati i eto onog za čim ste vi tamo toliko žudili. Mi se moradosmo duboko prigeti i zagaziti za nji otale izvući".[71]

Buntić tu nedvojbeno svjedoči da je HNZ slijedio politiku Hrvatsko-srpske koalicije – jedinstva sa srpskim narodom – i da su franjevci u njoj zdušno sudjelovali. Sada se želi pohvaliti pred Kršnjavim kako je ta politika bila mudra, jer kad su muslimani uvidjeli da katolici mogu s

70 Udruga je bila osnovana 18. siječnja 1910., L. Djaković, *Političke organizacije*, 306-310. Zbog njezina pravaškoga programa, Zemaljska vlada nije odobrila HKU do ljeta 1911.

71 Buntić Kršnjavome, 7. II. 1911., Andrija Nikić, "Fra Didak Buntić Isi Kršnjavome o prilikama u Herceg-Bosni (1909-1918.), *Croatica christiana periodica* 16/1992., br. 30, 224-253 (236). Kršnjavi mu je odgovorio da nije trebalo "ugaziti u to slavosrpsko blato" da bi se našlo muslimane kad su već bili tu i kad ih se pametnom politikom moglo držati uza se, pismo od 18. veljače 1911., O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 65. Ni to pismo nije kasnije objavljivano.

pravoslavnim Srbima, sami su se vratili Hrvatima.[72] Buntić se nije pitao je li za postizanje tog cilja bilo potrebno razbijati hrvatske snage i politički potencijal hrvatskog naroda, da bi se došlo do onoga što je nadbiskup Stadler zapravo predlagao otpočetka. Naime, iako je prijepor u HNZ-u nastao navodno zbog muslimana, katolici u BiH išli su sami, bez njih. Nakon svega mora se zaključiti da to sukobljivanje nije nastalo zbog ideje interkonfesionalnosti, nego zbog traženja nekakva uporišta s kojega bi se suprotstavilo nadbiskupu Stadleru. U jednom pismu Kršnjavome Buntić je priznao da je "vodstvo […] zapravo ona zlatna jabuka nesloge u Bosni,"[73] tj. prijepor oko toga tko će u BiH imati prednost, tko će voditi narod i koga će narod slijediti – franjevce ili nadbiskupa Stadlera i njegovo svećenstvo. Buntić i mnoga njegova subraća očito nisu mogli oprostiti Stadleru što im je htio uzeti primat u BiH. Neki vodeći laici iz HNZ-a, pak, uvidjeli su da je politički prijepor sa Stadlerom bio izrazito štetan za hrvatske interese te su nastojali potaknuti pomirenje i voditi usklađenu politiku. Pilar je, primjerice, bio pripravan odreći se svojih nekadašnjih javnih kritiziranja Stadlera i posve se prikloniti njegovoj političkoj viziji.[74] I to je neprijeporno znak veličine nekih ljudi.

Zaključak

Pitanje Bosne i Hercegovine i njezine budućnosti takvo je, u prošlosti i sadašnjosti, da izaziva nedoumice, ali navodi i na usporedbe. Sadašnje političko rješenje u toj zemlji nuka nas na preispitivanje prošlih poteza i na uspoređivanje odgovornosti. Nasreću, to nije posao povjesničara, koji tek mogu ukazati na aktere i na njihove poteze, iako povjesničari niti mogu niti bi trebali bježati od odgovornosti ukazivanja na posljedice djelovanja prošlih aktera. Znakovito je da u posljednjih 100 godina Hrvati nisu ni u najmanjoj mjeri pridobili muslimane. Štoviše, tijekom stogodišnjeg razdoblja kod muslimana je zaokružen nacionalni identitet na religijskim temeljima. Kad se ima na umu da je pitanje pridobivanja muslimana

72 *Zeman*, Sarajevo, 1911.; članak je bio prenesen u *Hrvatskoj*, 1911., br. 16; V. M. Gross, "Hrvatska politika", 40-43; Kriza u Bosni, *Pokret*, 8/1911., 34 (11. veljače), 3-4.

73 O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 55-57 (56). Nije naznačen datum pisma niti gdje se čuva, ali se zna da je pisano nakon povratka Kršnjavoga s puta po BiH.

74 Opširnije vidi: J. Krišto, *Riječ je o Bosni*, 103-114.

u Hrvatskoj narodnoj zajednici bilo znak raspoznavanja i da je među Hrvatima proizveo antagonizme koji traju do danas, teško se oteti dojmu o jalovosti hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Pod utjecajem naprednjačke ideologije slavenske uzajamnosti i hrvatsko-srpskog bratstva, uobličene u politici Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj, laičko vodstvo Hrvatske narodne zajednice u Bosni i Hercegovini nije htjelo prihvatiti vodeću ulogu vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera, nego je svim silama nastojalo njega detronizirati. Lokalni su se franjevci zbog svojih specifičnih antagonizama prema nadbiskupu, stvarnih i umišljenih, priklonili politici laičkoga vodstva Hrvatske narodne zajednice, iako im je Stadlerova ideja ujedinjenja Bosne i Hercegovine s ostatkom hrvatskih zemalja bila bliskija.

I fra Didak Buntić je pristajao uz politiku Hrvatske narodne zajednice, a u svome je dopisivanju s Isom Kršnjavim pokušavao opravdati njezine nelogičnosti, osobito isključivanje nadbiskupa Stadlera. Ne znamo je li Buntić bio imalo pokoleban u svojim političkim uvjerenjima nakon što ga je Kršnjavi, očito frustriran tom nelogičnošću, zamolio da mu više ne piše o politici, ali znamo da je uvidio ispraznost stranačke politike za fratre. "Budući da mi nismo isključivo samostanci, nego još javni čimbenici," pisao je svojim fratrima, "ne možemo se ni mi posvema odreći ni ustegnuti od političkog rada …" No odmah je dodao da je politički rad "najnezahvalniji i najmanje doličan jednom redovniku."[75] Buntić je vjerojatno pred očima imao pisanje i djelovanje nekih fratara, ali i biskupijskih svećenika, s pozicija stranačkog opredjeljivanja, u kojima je netragom nestajalo kršćanske ljubavi, a na njezino mjesto zasjela obična strast, zajedljivost i zloća.[76] Umjesto stranačke politike, Buntić je preporučio svojim fratrima: "U igri, lovu i u dnevnoj politici nikad nećeš ubrati lovorike, ni trajnog imena ostaviti svom potomstvu, nego jedino u znanstvenom, prosvjetnom, a napose u književnom radu postignut ćeš slavu i u naraštajima svoga naroda biti slavljen."[77] Zbog tih riječi smatram fra Didaka Buntića istinskim prorokom Hercegovine, s čijim porukama bi se ta zemlja 'naranača, smokava i vina' i danas mogla istinski okoristiti i postati (duhovno) bogatom.

---

75 Dr. Bariša Smoljan, "Fra Didak Buntić", *Fra Didak Buntić*. Spomenica, 142-155 (147).

76 Vidi, primjerice, "Otvoreno pismo dr. I. Dujmušiću, uredniku sarajevske 'Vrhbosne'" (reprintirano u: M. Vrgoč, Fra Jako Pašalić (1877.-1960.), 135-138) kao odgovor na Dujmušićev članak u *Vrhbosni* br. 5, 1909.

77 Dr. Bariša Smoljan, "Fra Didak Buntić", *Fra Didak Buntić*. Spomenica, 142-155 (147).

Agramer Tagblatt, Zagreb, 1908.

ARTUKOVIĆ, M. (1991.), *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884.-1902.)*, Zagreb.

BANAC, I. (1984.), *The National Question in Yugoslavia*, Ithaca-New York.

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić, Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

DJAKOVIĆ, L. (1985.), *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja sabora 1910.),* Zagreb.

DRLJO, M. (2001.), *Obnova redovne crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini i pitanje pravnog uređenja župa (1881.--1883.)*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo.

GRIJAK, Z. (2001.), *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb.

GROSS, M. (1973.), *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb.

HORVAT, J. (1990.), *Politička povijest Hrvatske*, sv. I, Zagreb.

Hrvatski dnevnik, Sarajevo, 1909.

Hrvatski Pokret, Zagreb, 1904., 1905., 1906., 1907., 1908.

KARAMATIĆ, M. (1992.), *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austro-ugarske uprave 1878.-1914.*, Sarajevo.

KATIĆ, L. (1938.), *Pregled povijesti Hrvata*, Zagreb.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

KORENIĆ, S. (1990.), *Prvi hrvatski katolički sastanak održavan u Zagrebu dne 3., 4. i 5. rujna godine 1900.*, Zagreb.

KRIŠTO, J. (1999.), Nadbiskup Josip Stadler u svjetlu naprednjačkog tiska (1904.-1918.), *Časopis za suvremenu povijest*, 31, br. 1.

KRIŠTO, J. (1994.), *Prešućena povijest. Katolička crkva u*

hrvatskoj politici 1850.-1918., Zagreb.

KRIŠTO, J. (2008.), *Riječ je o Bosni*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

KRIŠTO, J. (2001.), Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Ivo Pilar*, br. 1.

KRIŠTO, J. (2007.), Kad pravaši pođu različitim putovima: Frano Supilo i Josip Frank o "novom kursu", u: J. Turkalj, Z. Matijević, S. Matković (ur.), *Pravaška misao i politika*, zbornik radova, Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (ur.) (2002.), *Hrvatski katolički pokret*, Zbornik radova, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.

MATKOVIĆ, S. (2001.), *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, HKD Napredak, Mostar.

NIKIĆ, A. (1992.), Fra Didak Buntić Isi Kršnjavome o prilikama u Herceg-Bosni (1909.-1918.), *Croatica christiana periodica*, 16, br. 30.

SUPILO, F. (1953.), *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb.

VRANKIĆ, P. (1998.), *Religion und Politik und der Herzegowina (1878.-1918.)*, Paderborn-München-Wien--Zürich.

VRGOČ, M. (1999.), Fra Jakov Pašalić (1877.-1960.), *Bosna franciscana*, 7, br. 11.

VUKŠIĆ, T. (1994.), *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar.

ZAJEDNIČAR (Ivo Pilar), *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*, Sarajevo 1910.

Marko BABIĆ

AUSTRO--UGARSKO ZATIRANJE HRVATSKOGA IDENTITETA U BOSNI I HERCEGOVINI

ŽIVOT POD TURSKOM VLAŠĆU

Osvrt na društveno-političke prilike pod turskom okupacijom

Bosansko kraljevstvo Turci slamaju 1463., Srebrnička banovina pada nakon 1512., a Jajačka 1527.[1] i tako se cijeli suvremeni bosansko-hercegovački prostor našao pod turskom okupacijom u trećem desetljeću XVI. st. Trebalo je izdržati više od četiri stoljeća pod turskom okupacijom, okupatoru davati svakovrsne poreze, pa čak i harač u krvi, koji se sastojao u otimanju muške djece, koju je okupator nakon odvajanja od roditelja i odvođenja iz zavičaja *turčio* i odgajao za janjičare, a oni su kasnije bili progonitelji čak naroda iz kojega su potekli. U svim tim poteškoćama dio autohtonoga naroda,[2] da bi sebi olakšao život, prihvaća islam,[3] vjeru svojega okupatora, ali ne i jezik.

Odnos onodobne tzv. kršćanske Europe prema bosansko-hercegovačkim katolicima sažeto i slikovito je za povijest sačuvao franjevac Ivan Franjo Jukić (1818.-1857.),[4] ostavljajući nam u naslijeđe kako je jedan *franciškan* molio nekog ministra da se Austrija zauzme kod turskog *devle-*

1 Ljudevit Thalloczy: *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527* (preveo: Milan Šufflay), Zagreb 1916.

2 O bogumilskom mitu i islamizaciji vidi: Dubravko Lovrenović: *Povijest est magistra vitae,* Sarajevo 2008.[2]

3 Mehmed Handžić: *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana,* Sarajevo, 1940. – Ömer L. Barkan: Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman, *Revue de la Faculté de sciences économiques de l'Université d'Istanbul,* XI. (1949.-50., Istanbul), str. 67-131. – *Kanuni i kanun-name*, Sarajevo 1957., sv. 1, str. 31, 43, 56, 66. – Srećko M. Džaja: *Die "bosnische Kirche" und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegovina in der Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg,* München 1978. – Srećko Džaja: *Konfesionalnost i nacionalnost BiH – predemancipacijsko razdoblje 1463-1804,* Mostar 1999. – http://www.hercegbosna.org/ostalo/osmanska.html

4 Ivan Frano Jukić: *Izabrana djela* (priredio Ivo Pranjković), Zagreb 2001.

ta da bi se katolike izbavilo od progonstva i život učinilo podnošljivijim. Ministar je tada upitao fratra:

Progone li Turke u Bosni?

Fratar odgovara: "ne".

Ministar će na to franciškanu: *A vi se isturčite, pa će vam bolje biti.*[5]

O teškom stanju katolika te nadama koje su oni polagali u Beč govori, između ostaloga, i Predstavka[6] koju je apostolski vikar fra Rafo Barišić (1797.-1863.)[7] uputio caru Ferdinandu 1838. u svoje kao i uime svih bosansko-hercegovačkih katolika. U toj Predstavci on ocrtava teško stanje tamošnjih katolika te između ostalog navodi:

- *Nema nikakve uzde našim sucima, niti drugim Turcima, koji, po miloj volji i iz nezasitljive pohlepe za novcem, posve nedužne kršćane gule i plijene, bez krivice i bez svjedoka osuđuju ...*
- *Gospodari i drugi mogućnici sa svojim kmetovima kršćanima gore postupaju, nego li s istom bezćutnom životinjom, niti oni čine razlike između kršćana i marve. Više za njih radimo nego li za nas ...*
- *... ne puštaju nas, niti da svetkujemo blagdana gospodnjih, niti da kod kuće mirujemo, već nas tjeraju na teške poslove i to na pogrđenje naše svete vjere ...*
- *... A što je još teže i nesnošljivije: kad su volovi umoreni, tada mi prejasni Cesare, na mjesto volova na našim leđima zamijenimo ih, a šibom gonjenih ... s nami se postupa kao s marvom.*
- *Bez razlike svi Turci imadu pravo na naš život, i stoga je naš život uvijek u pogibelji ... jer kad koga kršćanina ubiju, ili na drugi način na drugi svijet otpreme, javno vele, da je jedan pas više od njih krepao.*
- *Ne samo da nam ne dopuštaju novih crkava podizati u našoj domovini, nego pače ni tri preostale, starošću opale, ili njihovim bijesom uništene, bez ogromnih troškova ne dadu ni popraviti, a mi više potrošimo za dozvolu popravka, nego li za sami popravak ...na službu božju svetkovinom se sastajemo na polju, u šumi i skrovitim mjestima, oltare podižemo pod hrastom ili drugim drvetom, a mi na vedru nebu, na mokroj zemlji, pokrivenoj blatom ili snijegom klečeći prebivamo službi božjoj, sveđer izvrgnuti najvišim nepogodama vremena...*

5 Ivan Franjo Jukić: *Zemljopis i poviestnica Bosne,* Zagreb 1851., str. 141.

6 Tu Predstavku nazivaju još i *Spomenicom.*

7 Opširnije vidi: Radoslav Glavaš: *Život i rad fra Rafe Barišića naslovnog biskupa azotskoga i apoštolskog namjesnika u Bosni i Hercegovini,* Mostar 1900.

- *Zvonima se služiti ne smijemo, izim jedino u dvije crkve, što nas opet zapada sila novaca.*
- Povlastice od sultana *tumače po miloj volji, pa ne smijemo ih uvijek ni pokazivati, jer nam tada više škode nego li koriste ...*
- *Sve ovo, i mnogo koješta drugo, mi trpimo, prejasni Cesare, ... već od četiri stotine godina ...*

Zatim biskup moli cara: *nek te ganu lica naša potokom suza oblivena, nek te gane krik nevine dječice, jauk naših sinova, plač i vapaj naših žena, grozni lanci kojima smo nedužni sapeti, crne i užasne tamnice, u kojima čamimo, grozna bičevanja koja nas satiru, nek Te Cesare, to sve potakne i gane, da boljom učiniš našu sudbinu.*

Sutjeska u Bosni, 1. svibnja 1838.
fra Rafo Barišić, biskup azotski i apostolski namjesnik u Bosni, ...na molbu i suze svih katolika.[8]

Navedena Predstavka urodila je određenim plodovima te je 3. studenoga 1839. izdan Hatišerif,[9] a sljedeće godine biskup Barišić prima preko Bečke kancelarije ferman kojim se katolicima potvrđuju prijašnja prava, a sav katolički narod Bosne i Hercegovine stavlja se pod zaštitu habsburškog dvora.[10]

Austrijsko pomaganje katoličkoga školstva u Bosni i Hercegovini

Poklisari Bosne Srebrene, fra Marijan Šunjić[11] i fra Martin Nedić[12] predali su habsburškom Ministarstvu prosvjete 15. studenoga 1852. molbu za potpore pučkim školama u BiH.

U toj molbi napisano je između ostaloga: *Visoko carsko-kraljevsko Ministarstvo prosvjete, predobrohotna i i prepoštovana gospodo! ... Bosna, koja je tako rekuć u središtu Europe i koja je većim dijelom spojena s katoličkim pokra-*

8 Julijan Jelenić: *Kultura i bosanski franjevci,* Sarajevo 1915. sv. 2, str. 150--162.

9 Hatišerif je proglasio jednakost svih građana pod turskom vlašću bez obzira na vjeru.

10 Jelenić: o. c. sv. 2, str. 162.

11 Bučići kod Travnika, 7. siječnja 1798. – Beč, 28. rujna 1860. Opširnije o Šunjiću vidi: Ladislav Fišić: Biskup fra Marijan Šunjić i njegovo vrijeme, *Bosna franciscana,* VI. (1998.), br. 10, str. 161-168.

12 Opširnije o Nediću vidi Rastislav Drljić: *Prvi Ilir Bosne Martin Nedić, 1810-1895.,* Sarajevo 1940.

jinama Austrije, kroz četiri stotine godina u prosvjeti gotovo za istom Mongolskom zaostaje.... Bosanskih je katolika tolika bijeda, da, premda, ih ima u samoj Bosni (bez Herceg.) oko 120000, ipak nemaju više od pet crkava, od kojih tri ne mogu ni 600 a dvi ni 300 duša obuhvatiti, a muslimanskog je žiteljstva i žiteljstva grčko-istočnoga neznanje unišlo već u poslovicu.

Bosanski su katolici za prosvjetu vrlo sposobni, ali ih je cijela katolička i kršćanska Evropa, ne kroz godine nego kroz stoljeća zanemarivala. Oni su pripuštani sami sebi i fanatizmu Osmanlija, te kroz stoljeća od Evrope još niti jedne jaspre nisu primili za opće katoličko dobro.

Radi toga bosanski poklisari mole austrijsko Ministarstvo prosvjete, da bi se udostojalo svake godine preko đakovačkog biskupa u Bosnu slati po 1500 for. za podizanje katoličkih škola i kupovanje knjiga.[13]

Navedena molba za potpore školama urodila je plodom i škole su se počele otvarati u nizu župa te je već 1855. djelovalo 12 škola;[14] 1875. godine franjevačka uprava morala je postaviti 30 učitelja i kateheta po svojim župama.[15]

Ovakva i ovolika digresija bila je nužna zbog obrata koji se dogodio nakon nastupa austro-ugarske vlasti u BiH.

13 Julijan Jelenić: *Kultura i bosanski franjevci,* Sarajevo 1915. sv. 2, str. 312--317.

14 Prema Izvješću od 10. rujna 1855. katoličke osnovne škole djelovale su u: Domaljevcu – 43 đaka, Donjoj Tuzli – 18, Fojnici – 32, Skoplju – 18, Jajcu – 32, Docu – 64, Kreševu – 56, Livnu – 67, Tolisi – 53, Ulicama – 30, Varešu – 73 i Vidovicama – 63. UKUPNO =549 đaka u navedenim školama. Usp. *Ljetopis učilištah,* Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi (rukopis).

15 Tako su učitelji i katehete postavljeni u sljedeće župe: (Bosansku) Gradišku, Banju Luku, Bihać, Bučiće, Bugojno, Busovaču, Docu (Dolac kod Travnika), Domaljevcu, Dubravama, Foči (u Bos. Posavini), Fojnici, Gučoj Gori, Jajcu, Kraljevoj Sutjeski, Kreševu, Livnu, Orašju (kod Travnika), Osovi, Pećinama, Sarajevu, Skoplju, Tolisi, Tramošnici, Tuzli, Ulicama, Varcaru, Varešu, Vidovicama, Vitezu, Zenici. Osim franjevačkih škola djelovale su i druge hrvatske škole, kao škole Milosrdnih sestara sv. Vinka, škole u kojima su poučavali civilni učitelji te škole u Hercegovini, gdje je stanje glede osnovnih škola bilo znatno lošije nego u Bosni. Usp. Jelenić, o. c., str. 335-337. – R(astislav) D(rljić): Prilog školstvu bosanskih franjevaca, *Franjevački vjesnik,* XXXVIII. (1931.), br. 11, str. 348-349. – Mitar Papić: *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo 1982. Usp. još: B. M.: Iz arhiva bosanske franj. provincije, *Franjevački vjesnik,* XXXVII. (1930.), br. 6, str. 178-182. – Rastislav Drljić: Kratak pregled razvoja katoličkog pučkog školstva u Bosni kroz XIX. vijek, *Kalendar Sv. Ante,* XVII. (1942.), Sarajevo, str. 168-173. Usp. još: Pavo Živković: Razvoj školstva u Sutješkom distriktu do Austro-ugarske okupacije, *Nova et vetera,* Sarajevo, XXXIX.-XL. (1990.), sv. 1-2, str. 211-222. – Tado Oršolić: Franjevci – utemeljitelji prve hrvatske pučke škole u Tolisi i uopće u Bosni i Hercegovini – od prve pučke škole 1823. do osnivanja državne škole 1893., *Bosna franciscana,* XIV. (2006.), br. 25, str. 122-138.

Drugu polovinu XIX. st. obilježavaju na političkom polju pokušaji reformi koje su zapravo počele objavljivanjem *Hatišerifa od Gülhane* (1839.), nastavljene *Hatihumajunom* (1856.), a završavaju ustavnim reformama 1876. Političke reforme sredinom XIX. stoljeća provodi Omer-paša Latas[16] i brutalno slama otpor bosanskog begovata (1850.-1851.).

Zbog teških socijalnih prilika, zbog nesređenih agrarnih odnosa, izbijaju neredi, nasilja i bune. Nakon Posavske bune 1857. uslijedio je zakon o čiftlucima, poznat kao *Seferske naredbe,* kojim su ozakonjeni odnosi između posjednika zemlje i kmetova. Nesnošljivo stanje te porezni nameti za nerodnu 1874. doveli su, između ostaloga, do ustanka u Hercegovini (1875.-1878.), koji se odatle proširio u dijelove zapadne i istočne Bosne kao i izvan BiH (Sandžak, Makedonija).[17] To je razdoblje očekivanja novih političkih promjena, a Hrvati su velike nade polagali u Habsburšku Monarhiju. Iako je bilo i podvojenosti među nekim vodećim franjevcima, većina ih je bila naklonjena austro-ugarskom zauzeću BiH, u čemu se poglavito među franjevcima isticao fra Grgo Martić.[18] Posljednja tri desetljeća turske vlasti u BiH na kulturnom polju obilježava otvaranje većeg broja konfesionalnih škola[19] (katoličkih[20] i pravoslavnih[21]). Službeni vilajetski list *Bosna* tiskan je sve do 1878. dvojezično, na turskom i službenom *bosanskom* jeziku, ćirilicom i pravopisom Vuka S. Karadžića.

16 Usp. Galib Šljivo: *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852.,* Sarajevo 1977. – Galib Šljivo: Prilog za životopis Omer-paše Latasa, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu,* XXIII. (1988.), str. 79-88. – Galib Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1861-1869.,* Tešanj 2005.

17 Ivica Puljić: *Hrvati katolici donje Hercegovine i istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875.-1878.,* Dubrovnik 2004. (2. prošireno izdanje). – Ivica Puljić: Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini, u: Josip Vrandečić i Marko Trogrlić (priredili): *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i "Istočnog pitanja",* Zadar 2007., str. 91-118.

18 O životu i djelu fra Grge Martića opširnije: *Zbornik radova Znanstvenog skupa Fra Grgo Martić i njegovo doba, Zagreb, 8. – 9. studenog 1995*., Zagreb-Posušje 1996.

19 Prva katolička škola u BiH otvorena je u Tolisi 1823., ali je došlo do zastoja u njezinu djelovanju. Opširnije: Stanko Mijić: Razvojni put Osnovne škole u Tolisi do prerastanja u osmogodišnju školu, u: Skupina autora: *150 godine Osnovne škole u Tolisi*, Tolisa 1973., str. 13-30.

20 Mitar Papić: *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo 1982.

21 Mitar Papić: *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978.

Posljednja desetljeća turskoga razdoblja obilježena su muslimanskim otporom državnim reformama, pobunama janjičara, usponom i padom Husein-kapetana Gradaščevića,[22] ustancima raje, jačanjem hrvatske svijesti te kulturnim i političkim povezivanjem s Hrvatskom, priželjkivanjem i očekivanjem političkih promjena.

ŽIVOT POD AUSTRO-UGARSKOM VLAŠĆU

Austro-ugarsko zauzeće Bosne i Hercegovine

Na Berlinskom kongresu (1878.) Austro-Ugarska je od tadašnjih europskih političkih moćnika dobila mandat zauzimanja Bosne i Hercegovine. Vijesti da će austro-ugarska vojska zauzeti BiH uznemirile su već u proljeće 1878. tamošnje muslimansko stanovništvo. Stoga je 5. lipnja 1878. u Sarajevu ustanovljen Narodni odbor za oružani otpor austro-ugarskim trupama. Narodni odbor je 27. srpnja 1878. zbacio tursku vlast u Sarajevu i ustanovio svoju Narodnu vladu.

Unatoč tomu što je general Josip Filipović[23] objavio *Proglas* stanovništvu Bosne i Hercegovine da austro-ugarska vojska dolazi uz suglasnost europskih država i turskog sultana, unatoč proglasu o zaštiti slobode vjere, imutka, zakonske ravnopravnosti svih stanovnika kao i prava na svoj jezik, muslimani su pružali oružani otpor koji je trajao od 29. srpnja do 20. listopada 1878. Muslimanski otpor u Sarajevu skršen je 19. kolovoza, a zauzećem Foče 5. listopada 1878. ubrzo su završile (20. listopada) vojne akcije.[24] Iako se u Beču očekivalo da će se u Bosnu ući bez otpora, takve procjene bile su neutemeljene. Muslimani su nanijeli carsko-kraljevskoj vojsci nekoliko poraza i odupirali se nepuna tri mjeseca. Iako je general Filipović predvodio vojno zauzimanje BiH, nakon uspješno odrađenoga posla, već krajem 1878. godine maknut je iz BiH, da ne bi smetao ili bio protagonist hrvatskih želja i nastojanja. Carskom odredbom od 29. listopada 1879. utemeljena je Zemaljska vlada u Sarajevu. Austro-ugarskim zauzećem BiH ulazi činjenično u sastav Austro-Ugarske, iako *de iure* ostaje

22 Ahmed S. Aličić: Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine, Sarajevo 1996. – Husnija Kamberović: *Husein-kapetan Gradaščević (1802--1834) – biografija uz dvjestotu godišnjicu rođenja,* Gradačac 2002.

23 Josip Filipović, Gospić, 28. travnja 1819. – Prag, 6. kolovoza 1889.

24 -: *Die Occupation Bosniens und der Herzegovina durch K. K. Truppen im Jahre 1878,* Wien 1879. – Mihovil Mandić: *Okupacija Bosne i Hercegovine (1878),* Zagreb 1910. – Bencze László: *Bosnia és Hercegovina okkupációja*, Akkadémia Kiadó, Budapest 1987.

pod sultanovom vlašću sve do aneksije 1908. Nova austro-ugarska vlast već 21. travnja 1879. potpisuje s Turskom konvenciju o poštivanju suverenih prava turskih sultana i daje jamstva za bosanske muslimane glede njihovih veza i odnosa s vjerskim poglavarom u Istanbulu. Uspostavom vlasti odmah se uspostavlja nadzor i jurisdikcija nad sve tri glavne vjerske institucije u BiH. Nova vlast nastojala je zatečeni Apostolski vikarijat što prije zamijeniti uspostavom redovite crkvene hijerarhije te je 8. lipnja 1881. potpisala sa Svetom Stolicom ugovor o uspostavi novog crkvenoga katoličkog ustrojstva u BiH, čime je izazvala veliko nezadovoljstvo bosansko-hercegovačkih franjevaca.[25] Car je dobio pravo imenovanja nadbiskupa i sufragana te je za nadbiskupa i metropolita imenovan dr. Josip Stadler.[26]

Nova vlast i zator hrvatskoga identiteta

Nova politička vlast imala je nove interese, koji često nisu bili u suglasju s interesima poglavito hrvatskoga naroda. Državni je interes bio učvršćivanje austro-ugarske državnosti u BiH, pridobivanje povjerenja muslimana i Srba, koji novu vlast nisu dočekali sa simpatijama, štoviše, muslimani čak oružjem. Dolaskom nove vlasti, poglavito

25 Usp. Berislav Gavranović: *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine – (prilog političkoj historiji Austro-Ugarske monarhije na Balkanu),* Beograd 1935. – Usp. još Berislav Gavranović: *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine,* Sarajevo 1973. – Ignacije Gavran: *Lucerna lucens? – odnos Vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima (1881-1975),* Visoko 1978. – Marko Karamatić: *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914.,* Sarajevo 1992. – Velimir Blažević: *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler,* Sarajevo 2000.

26 O Stadleru postoji brojna literatura, ovdje upućujem samo na: Želimir Puljić (priredio): *Josip Stadler – prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa,* Sarajevo 1989. – *Josip Stadler – Život i djelo – Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, održanih od 21. do 24. rujna 1998. u Sarajevu i 12. studenoga 1998. u Zagrebu, prigodom 80. obljetnice smrti prvoga vrhbosanskoga nadbiskupa* (priredio Pavo Jurišić), Sarajevo 1999., str. 963. – Zoran Grijak: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* Zagreb-Sarajevo 2001. Postupno je došlo do niza napetosti između državne vlasti i nadbiskupa Stadlera te su državne vlasti tražile način da ga se makne iz Bosne, ali u tomu nisu uspjele. Usp. Zoran Grijak: Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, *Croatica Christiana periodica* XXV. (2001.), br. 47, str. 178. – Zoran Grijak: Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler – Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu,* XXXIII. (2004.), str. 101-135. Ostalu literaturu o Stadleru vidi: http://www.josip-stadler.org/bib_clanci.html

Benjamina Kállaya[27] na mjesto ministra financija, počinje razdoblje gaženja i zatiranja nacionalnih osjećaja i pokušaj uspostave nove *bosanske nacije.* Nacionalna gibanja austro-ugarska je vlast doživljavala kao političku opasnost zacrtanim državnim interesima i ostvarenjima političkih programa. Politički državni interesi češće su se sukobljivali s političkim interesima hrvatskoga naroda, državni interesi i crkveni interesi također su se povremeno zaoštravali.[28]

Zabrana hrvatskoga imena i naziva jezika

Naredbom Zemaljske vlade od 6. lipnja 1879. određeno je da nastavni jezik u osnovnim školama bude hrvatski.[29]

Istražujući arhivsku građu u franjevačkom samostanu u Tolisi (1977. godine) pronašao sam, između ostaloga, *Raspored sati općinske škole u Orašju,* u Bosanskoj Posavini, koji je potpisao kotarski upravitelj M(ihovil) Čović, 8. srpnja 1879.[30] Raščlambom naziva predmeta glede učenja hrvatskoga jezika došlo se do sljedećih podataka.[31]

GODINE 1879.

NAZIV PREDMETA	UČILO SE U TJEDNU	UKUPNO SATI TJEDNO
Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	ponedjeljkom, utorkom, srijedom, petkom i subotom	5
Učenje pisanja sa latinicom u hrvatskom jeziku	utorkom i srijedom	2
Čitanje i pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	ponedjeljkom i subotom	2

27 Benjamin Kállay (Nagykálló, 22. prosinca 1839. – Beč, 13. srpnja 1903.) 1878. godine imenovan je za prvog odjelnog predstojnika u Ministarstvu vanjskih poslova, a od 1882. do 1903. bio je zajednički ministar financija. O njegovu političkom djelovanju u BiH vidi: Tomislav Kraljačić: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini, 1882-1903,* Sarajevo 1987.

28 O vjerskim i političkim odnosima u Bosni i Hercegovini u austro-ugarskom razdoblju vidi opširnije: Petar Vrankić: *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918),* Paderbron.., 1998. – Usp. Kraljačić, 1987.

29 *-: Sammlung der für Bosnien und Herzegovina erlassenen Gesetze – Verordnungen und Normalweisungen 1878-1880,* Wien 1880, Band I, str. 311.

30 Izvornik se čuva u arhivu franjevačkog samostana u Tolisi, fasc. povijest.

31 Presliku izvornika vidi u prilogu ovoga izlaganja.

Prema analiziranom školskom *rasporedu* tjednih sati, jeziku, kao školskom predmetu, pripadalo je punih 9 sati, a jezik se naziva hrvatskim. Naredbom Zemaljske vlade od 26. kolovoza 1879. nastavni jezik nazvan je *zemaljskim*. Novom naredbom, također od 26. kolovoza 1879., određeno je da se nastavni jezik u sarajevskoj realnoj gimnaziji naziva *bosanskim zemaljskim jezikom*. U Uputi od 6. studenoga 1879. godine, poslanoj kotarskim predstojnicima, navodi se da u novootvorene državne škole valja uvesti *čitanje, pisanje i račun, a nastavni jezik će se zvati hrvatski*.[32] Također i u državnim uredima i pravosuđu prvih se godina jezik nazivao hrvatskim.[33] Godine 1880. ministar Slavi izjavljuje austrijskoj delegaciji da je nastavni jezik u školama *bosanski ili srpskohrvatski zemaljski jezik*.[34] Ova zbrka glede naziva jezika, ova nagla (r)evolucija o nazivu jezika potvrđuje novi politički smjer austro-ugarskih vlasti prema hrvatskom narodu, koji je jedini pozdravio i s veseljem dočekao novu vlast, koja će mu uskoro zabraniti uporabu hrvatskoga imena i naziva jezika. Ubrzo se u državnoj administraciji ustalio naziv zemaljski (*Landessprache*) i *bosanski jezik*. Rješavajući pravopis za škole, Vlada se 1883. odlučila za fonetski, radi ugađanja Srbima, a ne za etimološki kao tradicionalno hrvatski. Vlada je izigrala i sarajevskoga srednjoškolskog profesora Franju Vuletića i 1890. objavila *Gramatiku bosanskog jezika za srednje škole,* izostavljajući ime autora. Ta *Gramatika* naišla je na zgražanje i odbijanje, ali politika je bila uporna te je pod tim nazivom tiskano više izdanja do 1908. Politika uvijek nađe svoje istomišljenike, tako je i Vatroslav Jagić stao na stranu bosanskog jezika i Kállayeve jezične politike.[35] Nazivi jezika mijenjani su i prilagođivani austro-ugarskim političkim potrebama.

---

32 Vojislav Bogićević: *Pismenost u Bosni i Hercegovini – od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*, Sarajevo 1975., str. 250.

33 *U najnižim uredima je jezik hrvatski, kod okružnih oblasti hrvatski i njemački.* Bogićević: *Pismenost ...,* str. 250. Usp. Kraljačić, str. 231.

34 Marko Babić: Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski – za prvoga desetljeća austrougarskoga upravljanja Bosnom i Hercegovinom, *Jezik,* (Zagreb), XXXVII. (1990.), br. 3, str. 82-86. Isti rad je objavljen dozvolom autora i na engleskom jeziku: Marko Babić: The Names of the Language – Croatian, Land's Language, Bosnian – in the First Decade of Austro-Hungarian Rule in Bosnia and Herzegovina, *Journal of Croatian Studies,* New York, XLI. (2000.), pp. 113-121, zatim i u *Folia Croatica Canadiana,* II. (1999.), pp. 125-132. vidi i http://www.hic.hr/hrvatski/izdavalastvo/FOLIA.pdf – Usp. još: Kraljačić, str. 231.

35 Usp. Kraljačić, str. 237-239.

Austro-ugarska si je vlast stavila u političku zadaću stvaranje nacionalne političke posebnosti u BiH, tj. bosanske nacije. Tom političkom projektu posvetio se poglavito visoki državni dužnosnik, ministar Kállay. Ta politika trebala je Hrvate i Srbe što više udaljavati od njihovih matica te s muslimanima stvarati novu bosansku nacionalnost. Željela se politička asimilacija Hrvata, Srba i muslimana poput one koju su postigli turski okupatori, kada su asimilirali dio autohtonog naroda do tog stupnja da je nastala uzrečica: *poturica gori od Turčina*. Kállay je bio svjestan da stvaranje bosanske nacije ide u prilog muslimanima; unatoč tomu razradio je političku strategiju kako Hrvate i Srbe natjerati na prihvaćanje bosanske nacije na bilo koji način. Osim utopističke ideje da će se Hrvati i Srbi odreći svoje nacionalnosti, Kállay je živio i u drugoj utopističkoj nadi da će se muslimani postupno vratiti vjeri otaca, tj. katoličanstvu.[36] Prevario se i u jednom i u drugom. Iz toga i takvoga političkoga projekta nastajale su sve moguće nacionalne zabrane i gaženja identiteta. U ostvarivanju ideje stvaranja bosanske nacije[37] slijedili su politički potezi koji su morali ići tomu u prilog te se zabranjuje sve ono što bi tomu moglo smetati. Tako se Hrvatima **zabranjuje**:

- službena uporaba hrvatskog nacionalnog imena;
- uporaba hrvatske zastave;
- uporaba hrvatskoga grba;
- bilo kakvo izvanjsko očitovanje hrvatstva;
- bilo kakvo organiziranje na hrvatskoj osnovi;
- osnivanje nacionalnih društava ...;
- da vjerska društva imaju nacionalnu sastavnicu u imenu;[38]
- organiziranje nacionalnog političkog djelovanja;
- osnivanje hrvatskih kulturnih institucija;
- osnivanje hrvatskih gospodarskih institucija;
- širenje pravaške ideologije;
- čitanje pravaških tiskovina;
- glavno pravaško glasilo *Hrvatska* našlo se na popisu zabranjenih glasila;

36 Usp. Zoran Grijak: Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, *Croatica Christiana periodica* XXV. (2001.), br. 47, str. 173-180.

37 Usp. Kraljačić, str. 88-308. – Enver Redžić: Kállays bosnische Politik – Kállay These über die "bosnische" Nation, *Österreichischen Osthefte,* VII. (1965.), Wien, str. 361-378.

38 Država je poticala interkonfesionalna društva (pristupačna svima, bez obzira na vjeru) te je zabranjivala nacionalnu sastavnicu u imenu društva.

- da javni nastupi imaju nacionalno-politička obilježja;[39]
- širenje ideje srpsko-hrvatske sloge i suradnje.
- Ostalo političko djelovanje može se svrstati u kategorije:
  1. **nepoželjno,**
  2. **suzbijano,**
  3. **nadzirano.**

1. Nepoželjno:

- Studiranje na Sveučilištu u Zagrebu bilo je politički nepodobno i nepoželjno, a onima koji su se unatoč tomu odlučili na studiranje u Zagrebu, uskraćivane su stipendije. Istodobno su studiranja u Beču i na drugim austrijskim sveučilištima bila poželjna i omogućivana stipendijama;
- čitanje izdanja Matice hrvatske;
- učlanjivanje u Maticu hrvatsku;
- inicijative glede osnivanja i registriranja nacionalnih društava;
- nacionalno i nacionalne teme;
- animatori nacionalnih sadržaja.

2. Suzbijano:

- utjecaji Hrvatske na bosansko-hercegovačke Hrvate;
- širenje utjecaja hrvatskih nacionalnih i kulturnih institucija na hrvatski narod u BIH;
- hrvatski leksik, tj. pazilo se, štoviše, udovoljavalo se Srbima, da hrvatskoga leksika bude što manje u školskim udžbenicima;
- političko djelovanje odobrenih vjerskih društava;
- institucionaliziranje nacionalnih pokreta suzbijano je na više načina:
  - otezanjem s odobravanjem rada čitaonica i društava;
  - strogim nadzorom njihova rada;
  - cenzurom, pa i nametnutom autocenzurom.

Vlast je odobravala i strogo nadzirala statute društava te je već statutarnim odredbama utjecala na isključivanje političke djelatnosti, a dopuštala je samo kulturnu, prosvjetnu i zabavnu djelatnost. Dakle, svim mogućim nadzorima društva su činjenično bila onemogućena slobodno djelovati.

39 Kad je nadbiskup Stadler prigodom održavanja Katoličkoga kongresa 1900. u Zagrebu zaželio da se *što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom* Hrvatskom, izazvao je veliko protivljenje režimskih čelnika, koji su isposlovali da mu čak i car pošalje pismenu opomenu. Usp. Kraljačić, 306.

3. **Nadzirano**:

- Godine 1885. usvaja se naredba o kontroli kretanja stranaca kroz BiH;
- izoliranost BiH od hrvatskih utjecaja;
- politički i kulturni utjecaji iz Hrvatske;
- biskup Strossmayer bio je nepoželjan u BiH te je njegovo političko i nacionalno djelovanje nadzirano;
- Strossmayerovi posjeti BiH bili su također nepoželjni i stoga budno nadzirani, diplomatski usmjerivani i budno praćeni;
- djelovanje vjerskih društava, da budu u vjerskim okvirima;
- izvođenje javnih predstava;
- funkcioniranje cenzure i autocenzure.

Progon hrvatskih nacionalnih htijenja

U skladu s prikazanim političkim smjernicama, Hrvati se nisu smjeli politički organizirati te su nacionalnom osvješćivanju mogla u ograničenom stupnju pridonositi samo pjevačka društva. Prvo katoličko pjevačko društvo, pod imenom *Hrvoje,* utemeljeno je 1888. u Mostaru. Hrvatima se načelno nije dopuštalo da svoje čitaonice i društva imenuju imenom hrvatske povijesne osobe, primjerice kralja Zvonimira ili Tomislava, već se sugeriralo da se za tu svrhu uzme neko bosansko-hercegovačko ime.[40] Takvim političkim programom nastojalo se što više kidati odnose hrvatskoga naroda u BiH s hrvatskim narodom u Hrvatskoj te istodobno prinositi stvaranju bosanske nacije. Državne su vlasti dopustile osnutak *Narodnog pjevačkog društva* u Mostaru 1888., ali kada je to Društvo zatražilo preimenovanje u *Pjevačko društvo Zvonimir*, Vlada je to odbila. Nije moglo proći ni ime *Tomislav,* tj. tek 1898. odobren je naziv *Hrvatsko glazbeno društvo Hrvoje*, i to je bilo prvo registrirano društvo s hrvatskim nacionalnim imenom.[41] Vlasti su motrile i nadzirale hrvatske nacionalne težnje na terenu. Nacionalna društva mogla su nositi ime osobe koja je djelovala u BiH. Stoga je Županjcu, tj. Duvnu, sadašnjem Tomislavgradu, odbijeno 1890. ime čitaonice *Tomislav*, jer je državna administracija našla da je Tomislav bio hrvatski kralj.[42] Isticanje hrvatskoga grba na javnome mjestu također je bilo zabranjeno. U Travniku

40 Kraljačić, str. 160.

41 Kraljačić, str. 158-159.

42 Kraljačić, str. 160.

se nije mogla utemeljiti *katolička čitaonica,* nego su vlasti sugerirale da to bude *Građanska čitaonica*.[43] Ni nadbiskup Stadler nije uspijevao glede javne uporabe hrvatskog imena. Tako je do 1897. u BiH utemeljeno tek šest hrvatskih pjevačkih društava. Umjesto nacionalnih i vjerskih društava vlasti su Hrvatima sugerirale osnivanje onih interkonfesionalnih. Državna je vlast u visokom stupnju zadirala u pastoralno djelovanje nadbiskupa Stadlera te se on suprotstavljao i sukobljivao poglavito s Benjaminom Kállayem, ne samo glede svoga pastoralnog i političkog djelovanja nego i glede društveno-političke neravnopravnosti Hrvata. Stadler je nastojao osigurati ravnopravnost katolika s pripadnicima državno privilegiranih muslimana i Srba.[44]

Hrvatska narodna zajednica (HNZ), kao nepolitička organizacija bosansko-hercegovačkih Hrvata, utemeljena je 1906. Zbog zabrane političkog djelovanja, HNZ je utemeljena radi gospodarskog i prosvjetnog djelovanja u hrvatskom narodu BiH, ali je osnivački Odbor napravio i potajni politički program u obliku *Punktacija,* s političkim polazištem kako je BiH etnički i državno-pravno hrvatska zemlja koja bi se trebala ujediniti s Hrvatskom pod okriljem Habsburške Monarhije.

Nazadak školstva

Austro-Ugarska je zatekla kakvo-takvo konfesionalno školstvo,[45] ali je odmah prema njemu zauzela negativno stajalište te započela formiranje državnih osnovnih škola, iako su nedostajale i školske zgrade i nastavni kadar.[46] Toliški gvardijan, fra Bono Nedić, u pismu Ocu Državniku piše 5. srpnja 1880.: *Moje škole još obstoje, al' sam silno na*

43 Kraljačić, str. 152.

44 Usp. Zoran Grijak: Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, *Croatica Christiana periodica* XXV. (2001.), br. 47, str. 178. – Zoran Grijak: Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler – Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu,* XXXIII. (2004.), str. 101-135.

45 O školstvu u BiH vidi: Vojislav Bogićević: *Razvitak osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463.-1918. godine,* Sarajevo 1965. – Mitar Papić: *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918),* Sarajevo 1972. – Vojislav Bogićević: *Pismenost u Bosni i Hercegovini – od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*, Sarajevo 1975. – Mitar Papić: *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978. – Mitar Papić: *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine,* Sarajevo 1982. – Hajrudin Ćurić: *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine,* Sarajevo 1983.

46 U više državnih novootvorenih škola nastavu je održavao nestručni (vojni) kadar.

njiha istrošijo, a obećane potpore od Vlade još nema, *more bit da je neće ni bit.*[47] Fra Bono je očito već bio naslutio preokret stvari, a ubrzo nakon poslanoga pisma optužio ga je kotarski predstojnik u Gradačcu da u toliškoj školi drži raspelo i svetačke slike.[48] Odnos nove vlasti prema franjevačkom školstvu dobro ilustrira pismo fra Ilije Ćavarovića, datirano 27. siječnja 1881., upućeno Ocu Državniku, u kojem se između ostaloga govori kako je oteta *katolička škola, na katoličkom zemljištu i katoličkim novcima napravljena u Doljnoj Mahali i preokrenuta u komunalnu, pak se iz nje izbacuju svete slike, i zabranjuje djeci međusobni pozdrav "Hvaljen Isus".*[49] Toliški franjevci su pokazali otvoreno nezadovoljstvo zbog otimanja škole u Donjoj Mahali i nastale situacije u samoj školi, u kojoj se nije održavala ni katehizacija. Tako fra Martin Nedić u listopadu 1883. piše provincijalu da je šk. godina započela u Donjoj Mahali *sine invocatione S. Spiritus, a manjka istoj skuli i kateheta ....*[50] Tako je još u studenom 1883. *škola doljanska bez katehete* pa se fra Blaž Dominković javlja dragovoljno, bez ikakve plaće, kao kateheta.[51] Godina 1883. značila je kraj franjevačkih osnovnih škola, iako se ponegdje održavala nastava i do 1885. Država se glede osnovnih škola pokazala i nesposobnom (trzavice s franjevcima i ukidanje franjevačkih osnovnih škola) i sporom, bilo joj je jedino u interesu školstvo staviti pod svoju vlast, iako je zakon o obveznom školovanju stupio na snagu tek 1911.

Prva javna škola u Vidovicama ustanovljena je nakon 1823.,[52] vrlo vjerojatno oko 1836., ali o djelovanju te škole, prema dosadašnjem istraživanju, ne zna se gotovo ništa. Svakako, prestala je djelovati te se školstvo obnavlja 1853., a 1854. sagrađena je nova školska zgrada.[53] Škola u Vidovicama djelovala je šk. godine 1879./80. i 1880./81., kada je u školi predavao civilni učitelj kojega je narod plaćao.[54]

---

47 Arhiv Franjevačke provincije Bosne Srebrene u Sarajevu (u daljnjem tekstu AFP), AFP, XXIX, br. 53.

48 Arhiv Bosne i Hercegovine, ZVS, br. 3195 IB od 12. studenoga 1880.

49 AFP, XXIX, br. 76.

50 AFP, XXIX, br. 105.

51 AFP, XXIX, br. 125.

52 Godine 1823. ustanovljena je u Tolisi prva osnovna škola u Bosni i Hercegovini, u suvremenom poimanju riječi "škola". Opširnije: Stanko Mijić: Razvojni put Osnovne škole u Tolisi do prerastanja u osmogodišnju školu, u: Skupina autora: *150 godine Osnovne škole u Tolisi*, Tolisa 1973., str. 13-30.

53 *In Capellania Locali Vidovice haec aestate nova shola aedificata quam frequentabant 37 sholares quos docet P. Bartholomaeus Krainović Cap. Loc.* Arhiv franjevačkog samostana u Tolisi, fasc. povijest.

54 *Ostale učitelje plaća svit, buduć su svietovnjaci,* AFP, br. 44.

Školska zgrada spominje se u vrelima i 1884. Nije utvrđeno kada škola prestaje djelovati, ali je utvrđeno da 1892. škola u Vidovicama nije djelovala. Državna vlast umjesto da sagradi školu u Vidovicama – većem hrvatskom selu u kojem je i sjedište župe – sagradila je školu u malom srpskom seocetu Lončarima, kamo su trebali pješačiti oko 5 km vidovački đaci, a školu u Vidovicama država je sagradila tek 1906./1907. Prema tomu, Vidovice su bile bez škole sigurno 14 godina, iako se čini vjerojatnijim da je škola prestala djelovati 1885., što bi značilo da su Vidovice bile bez škole 21 godinu. Austro-ugarski sukob s franjevcima, ukidanje franjevačkih osnovnih škola, nova državna vlast kulturno je osiromašila više hrvatskih velikih sela samo u Bosanskoj Posavini, kao Vidovice, Domaljevac, Tramošnicu, Ulice, a nije bila u stanju eliminirane franjevačke škole odmah nadomjestiti svojom državnom školom. Tako je niz naselja, koja su imala svoje kakve-takve škole za vrijeme Turaka, dolaskom Austro-Ugarske unazađeno, čekajući gotovo dva desetljeća da se i kod njih otvori redovita državna škola.[55]

Hrvatski otpor

Unatoč svim ograničenjima i nadzoru, nacionalna su društva ipak postala čimbenik u njegovanju i širenju nacionalne svijesti i potiskivanju državnog bosanstva i stvaranja bosanske nacije. Kállayevoj, tj. državnoj novoj bosanskoj naciji posebno su se oduprli hercegovački franjevci i hercegovački Hrvati, što je ondje urodilo čak i jačanjem hrvatske nacionalne svijesti. Tako su Hercegovina i Mostar zauzeli središnje mjesto u očuvanju i obrani hrvatskog identiteta te u otporu državnoj vlasti i njezinu političkom antihrvatstvu. Znatan prinos višestrukom otporu pružao je na više načina mostarsko-duvanjski biskup fra Paškal Buconjić (1834.-1910.),[56] koji povjerava tiskaru i tiskarsku djelatnost u Mostaru don Frani Milićeviću, svećeniku pravašu.[57] Na otpor hrvatskom odnarođivanju djelovala su hrvatska glasila koja su tih godina počela izlaziti. Tako Milićević pokreće u rujnu 1883. *Hercegovački bosiljak* – list zabavni za pouk i književnost, ali je već iduće godine (1884.) bio zabranjen. Milićević se na to žalio, pa iste godine pokreće *Novi hercegovački bosiljak* (1884.-1885.). I

55 Škola u Tramošnici i Ulicama otvorena je 1907./1908.

56 Opširnije vidi: Radoslav Glavaš: *Biskup O. Paškal Buconjić – prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja, 1880-1910.,* Mostar 1910.

57 Opširnije o životu i djelu vidi: Šimun Musa: *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini,* Mostar 1992.

Glas Hercegovca (1884.-1896.) u početku je bio u vlasništvu don Frane Milićevića. U početku je dobivao vladine subvencije, a kad je počeo zastupati pravaške ideje, nestaju subvencije, te je Vlada političkim igrama lišila Milićevića vlasništva lista i predala ga u ruke Radičiću, koji ga je uređivao prorežimski do srpnja 1896., tj. do svoje smrti.[58] Nakon toga pojavljuje se 27. srpnja 1898. *Osvit,* polutjednik pravaškog usmjerenja, koji je izlazio do 31. prosinca 1907. Iako je bio pravaškog usmjerenja, služio je, između ostaloga, i Vladi u njezinim političkim igrama.

Hrvatska lutanja

U Bosni je odnos prema hrvatstvu bio nešto drukčiji nego u Hercegovini. Na to su utjecali franjevci bošnjačkog usmjerenja, među kojim se poglavito isticao fra Antun Knežević (1834.-1889.).[59] S druge strane, nacionalne težnje i htijenja usporavali su i franjevci jugoslavenske orijentacije, koji su čak tiskali i svoje glasilo: *Glasnik jugoslavenskih franjevaca* (od 1887.-1895.). Godine 1895. glasilo mijenja ime u *Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevaca,* ali se zadržava kontinuitet te glasilo izlazi kao godište IX. (1895.). Te promjene potvrđuje hrvatsko osvješćivanje franjevaca bošnjačke i jugoslavenske orijentacije, ali takva nacionalna lutanja nekih bosanskih franjevačkih *pastira* pogodovala su austro-ugarskim vlastima s jedne strane, a s druge strane davala su do znanja državnim vlastima da su franjevci ogorčeni nekim državnim potezima s političkim posljedicama. Među franjevcima hrvatske orijentacije poglavito se ističe Posavljak, Josip Dobroslav Božić.[60]

Državno popuštanje Srbima i Muslimanima

Srbi u Bosni nisu trgovali svojom nacionalnošću te uspijevaju izboriti uporabu ćirilice u školama već 1880.[61] Novi uspjeh postižu ozakonjenjem 1886. srpskog imena, dok je istodobno uporaba hrvatskoga imena ostala i dalje zabranjena. Novi uspjeh postižu 1887., kada im je odobreno osnivanje *Srpskog crkveno-pjevačkoga društva u Tu-*

58 Kraljačić, str. 194, 296.

59 Anto S. Kovačić i sur. (priredili): *Zbornik radova sa Simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X 1989.,* Zagreb-Sarajevo 1991.

60 Potočani kod Odžaka, 1860. – Steelton SAD, 1900. Opširnije o njemu vidi: Roko Špionjak: *Josip Dobroslav Božić – život i djelo*, Beograd 1983.

61 Usp. Kraljačić, str. 202.

zli.[62] Svojom upornošću Srbi ostvaruju 1905. ozakonjenje srpske narodnosti, srpske zastave, srpskog jezika i ćirilice kao pisma, a Hrvati se i nadalje nisu smjeli koristiti svojim nacionalnim znakovljem i svojim imenom.

I Muslimani su do 1909. izborili vjersko-prosvjetnu autonomiju.[63] Stadlerovi slični nacionalni pokušaji odbijeni su 1909., što potvrđuje da je država bila naklonjenija ili, bolje kazano, jače pritisnuta te stoga i popustljivija prema muslimanima i pravoslavnima te da Katolička crkva nije bila privilegirana.

Državno popuštanje Hrvatima

Prvo katoličko pjevačko društvo, pod imenom *Hrvoje,* utemeljeno je 1888. u Mostaru, a tek 1898. austro-ugarska vlada odobrava naziv *Hrvatsko glazbeno i pjevačko društvo Hrvoje u Mostaru.*[64] Daljnje popuštanje austro-ugarske vlasti očituje se u dozvoli osnutka *Hrvatskog kulturnog društva Napredak,* 19. studenoga 1905.

Nakon aneksije BiH, koja je proglašena 5. listopada 1908., političke prilike i političko djelovanje već prije započeto nastavlja se u smjeru traženja političkih rješenja svake vjerske skupine za sebe.

Budući da se hrvatski i srpski nacionalni osjećaji nisu mogli zaustaviti, vlast je počela popuštati, ali najprije Srbima i muslimanima. Štoviše, Hrvatima se popušta samo iz političkih razloga, da budu protuteža srpskom nacionalnom pokretu.[65] Djelovanje društava nije smjelo rezultirati širom nacionalnom integracijom.[66] Austro-ugarska vlast se na sve načine trudila dokazati muslimanima svoju naklonost, Srbima je popuštala iz politčkih razloga, a Hrvati su služili kao državna moneta za *potkusurivanje.*

Agrarni problemi

Austro-Ugarska je u BiH zatekla tursko agrarno zakonodavstvo uređeno *Seferskim naredbama* iz 1859. Zemlja je bila u vlasti muslimanskih posjednika i zakupnika. Kállay

62 Kraljačić, str. 154.

63 Nusret Šehić*: Autonomistički pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo 1980.

64 Društvo je djelovalo do 1945. godine, kada je njegov rad iz političkih razloga zabranjen. Obnoviteljskom skupštinom 18. lipnja 1991. godine obnovilo je djelovanje.

65 Kraljačić, str. 160-161.

66 Kraljačić, str. 165.

se u provođenju svoje državne politike oslanjao na veleposjedničke muslimanske krugove, stoga zatečeno agrarno stanje nije želio mijenjati da se ne zamjeri muslimanskim veleposjednicima, tj. begovima. On se protivio i otkupu kmetova, jer bi to, između ostaloga, prouzročilo propast muslimanskih zemljoposjednika. U Sarajevu je 1879. održana agrarna konferencija na kojoj se većina izjasnila za fakultativni otkup kmetova, što je išlo u prilog zemljoposjednika, jer siromašni se kmetovi nisu imali čime otkupljivati.[67] Godine 1910. došlo je u sjevernoj Bosni do pobune kmetova i prestanka davanja trećine begovima. Vlada je te pobune brutalno kažnjavala, ali se taj problem više nije mogao odgađati te je Zakon o fakultativnom otkupu kmetova izglasan tek 4. travnja 1911., a koji je obvezao Vladu da seljacima da otkupninu u obliku dugoročnog zajma ako oni postignu dogovor sa zemljoposjednikom. Austro-Ugarska je zatečeno agrarno stanje tolerirala do krajnjih granica, samo da se ne zamjeri muslimanima i muslimanskim begovima.[68]

Hrvatsko razočaranje

Političko obilježje austro-ugarskoga razdoblja u Bosni i Hercegovini može se ocijeniti političkim razočaranjem, ne samo istaknutijih franjevaca, nadbiskupa Stadlera, hrvatske inteligencije nego i hrvatskoga naroda u cjelini, a očitovalo se u političkom nametanju nove bosanske nacije, zatiranju hrvatstva, hrvatskog imena i hrvatskoga jezika, nacionalnoga razvitka i djelovanja te sporom uređivanju naslijeđenih agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini.

Hrvati su, kao katolici, kroz posljednja desetljeća turske okupacije svu nadu imali usredotočenu prema katoličkomu Beču, očekujući da im odatle dođu bolji dani, tim više što se Austrija počela zauzimati kod turske vlasti za poboljšanje života i političko-vjerskih prava nakon 1838., što je pomagala katoličko školstvo nakon 1852., čime je stekla velike simpatije hrvatskoga naroda. Stoga su Hrvati držali Habsburšku Monarhiju, tj. Austro-Ugarsku od 1867., svojevrsnom političkom zaštitnicom te su, uglav-

67 Opširnije vidi: Josip Dobroslav Božić: *Bosansko-hercegovačko agrarno pitanje i povlastice dane bosanskim franjevcima od pojedinih sultana,* Senj 1886.

68 Karl Grünberg: *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Hercegovina*, Leipzig 1911. – Nikola Jarak: Poljoprivredna *politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*, Sarajevo 1956. – Husnija Kamberović: *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878-1918.,* Sarajevo-Zagreb 2003.

nom, s oduševljenjem dočekali dolazak austro-ugarske vlasti 1878.

Bosansko-hercegovački Hrvati, jer su katolici, očekivali su da će se nastupom austro-ugarske vlasti, kao većinske katoličke države, položaj katolika, Hrvata, znatno popraviti u svim aspektima javnoga, političkoga, kulturnoga i svakodnevnoga života, međutim dogodilo se nešto neočekivano. Austro-ugarski državni interesi bili su u suprotnosti s hrvatskim očekivanjima glede nacionalnoga i političkoga djelovanja, poglavito zadržavanjem imovinsko-pravnih odnosa. Hrvati su kao katolici postali žrtve državne politike koja se nastojala na svaki način dodvoravati demografski brojnijim muslimanima te bila spremna na politička popuštanja Srbima. Stoga se hrvatsko nezadovoljstvo očitovalo na:

1. političkom,
2. nacionalnom,
3. vjerskom i
4. socijalnom području.

Državna austro-ugarska politika prouzročila je ne samo pasivne nego i aktivne višestruke otpore i djelovanje hrvatske inteligencije, franjevaca, nadbiskupa Stadlera.[69]

Kállayeva politika bosanskog jezika našla je pristaše samo među muslimanima, a politika bosanstva doživjela je neuspjeh: nisu je prihvatili ni Hrvati, ni Srbi, pa čak ni muslimani, koji su se u većem broju identificirali s Turcima. Na kraju, i list *Bošnjak*, pokrenut 1891. doživio je krah.[70] Politika bošnjaštva i stvaranja nove bosanske naci-je, nametanje *bosanskog jezika,* doživjelo je krah i službeno je odbačeno tek 1906.[71] Unatoč nizu pozitivnih obilježja koja su se dogodila u doba austro-ugarske vlasti, Hrvati su doživjeli brojna razočaranja od vlasti koju su priželjkivali i koju su s oduševljenjem dočekali 1878.

---

69 Nastupom austro-ugarske vlasti nije bilo sve crno i negativno, kako bi se možda moglo zaključiti iz ovoga izlaganja, stoga se naglašava da se austro-ugarsko razdoblje može analizirati i s drugih motrišta, koja su politički znatno povoljnija u usporedbi s analiziranim. U tom razdoblju dolazi do procvata periodičkih publikacija, porastao je broj tiskara, otvaraju se gimnazije i druga učilišta, otvaraju se i djeluju knjižnice, kulturne i znanstvene ustanove (Zemaljski muzej, npr.), grade se reprezentativne građevine, usporeno ali ipak razvija se i osnovno školstvo. Bilo je napretka na području gospodarstva. Na crkvenom području uspostavlja se redovita crkvena hijerarhija (1881.), ali se istodobno pojavljuju i trzavice između franjevaca i nadbiskupa Stadlera te između franjevaca i državnih vlasti.

70 Taj list izlazio je pod geslom: *Od Trebinja do Brodskijeh vrata, nije bilo Srba ni Hrvata*!

71 Naredbom Zemaljske vlade od 4. listopada 1907. g. određeno je da se *ima posve napustiti naziv 'bosanski jezik'* i da se dotadašnji naziv zemaljski jezik zamijeni nazivom *'srpsko-hrvatski jezik'.*

ZAKLJUČAK

Povijesna smjena turske vlasti u Bosni i Hercegovini započela je 29. srpnja 1878. te je do 20. listopada iste godine skršen otpor domaćeg muslimanskog stanovništva. Bosansko-hercegovački Hrvati i njihovi svećenici franjevci uglavnom su s odobravanjem dočekali novu austro-ugarsku vlast. Političko obilježje austro-ugarskoga razdoblja u BiH ima, između ostaloga, obilježja političkog razočaranja hrvatskoga naroda, prouzročena **zatiranjem hrvatskoga nacionalnog identiteta**, koje se u praksi provodilo na više načina, kao primjerice:

- političkim projektom stvaranja bosanske nacije od Hrvata, Srba i muslimana. Na tomu je poglavito radio visoki državni dužnosnik, Benjamin Kállay, od 1882. U ostvarivanju toga političkog projekta nužno je bilo zatiranje hrvatskog nacionalnog identiteta.
- Zatiranjem imena hrvatskoga jezika. Nastavni jezik u školama ubrzo je nazvan zemaljskim jezikom (*Landessprache*), zatim bosanskim, a naziv hrvatski jezik potiskuje se i zabranjuje u javnoj uporabi.
- Zatiranjem hrvatskoga imena. Nova vlast nije dozvoljavala uporabu hrvatskog imena. Tako su *Narodnom pjevačkom društvu* utemeljenom u Mostaru 1888. vlasti uporno odbijale odobriti hrvatsko obilježje u nazivu Društva sve do 1898., kada je odobren naziv *Hrvatsko glazbeno-pjevačko društvo "Hrvoje",* ali prije toga vlasti su već bile popustile Srbima još početkom 1887., dozvoljavajući im uporabu srpskog nacionalnog imena.
- Preuzimanjem konfesionalnoga osnovnog školstva u državne ruke. Beč, koji je novčano pomagao franjevačke pučke škole od sredine XIX. st., u novonastalim prilikama guši zatečeno katoličko konfesionalno školstvo želeći ga preuzeti pod svoju vlast, stoga se franjevcima i zatečenim školama uskraćuju dotadašnje subvencije. Takvo političko djelovanje nove vlasti prouzročilo je niz nesuglasica s postojećim vjerskim pučkim školama i franjevcima. U nizu mjesta prestale su djelovati katoličke konfesionalne škole, a državna vlast nije istodobno u tim mjestima otvorila svoju školu kao zamjenu postojećoj konfesionalnoj. To najbolje ilustrira primjer škole u Vidovicama, koja djeluje u kontinuitetu od 1853., a prestaje djelovati ubrzo nakon dolaska austro-ugarske vlasti te su Vidovice bile bez škole sve do 1906. godine. Slično se, samo u Posavini, dogodilo u Ulicama, Tramošnici, Domaljevcu. Takvo političko djelovanje nove vlasti prouzročilo je određeno kulturno nazadovanje.

- Višestrukim i relativno dobro istraženim sukobima i nesporazumima s franjevcima i nadbiskupom Stadlerom.
- Toleriranjem zatečenog agrarnog stanja. Austro-ugarska vlast je dugo tolerirala zatečeno agrarno stanje koje je bilo u prilog muslimanskim begovima i na taj način je odugovlačila rješavanje feudalnog sustava sve do 1911.

Državnom političkom projektu glede posebnosti Bosne i Hercegovine i stvaranja nove bosanske nacije poglavito su se oduprli hercegovački franjevci i hercegovački Hrvati, zatim nadbiskup Stadler i hrvatski intelektualci. Politika bošnjaštva doživjela je krah i službeno je odbačena tek 1906. U državnoj političkoj taktici država je najprije popuštala i udovoljavala Srbima i muslimanima, a Hrvati i njihovi interesi bili su žrtvovani za više državne interese.

Nastupom austro-ugarske vlasti u BiH provodi se politika viših državnih interesa na štetu hrvatskoga identiteta. Političkim nametanjem nove bosanske nacije, zatiranjem hrvatskoga imena i jezika te hrvatstva općenito, zatiranjem hrvatskog identiteta, sporim uređivanjem naslijeđenih agrarnih odnosa, austro-ugarska politika prouzročila je brojna politička razočaranja hrvatskog naroda u BiH.

LITERATURA I IZVORI

ALIČIĆ, A. (1996.), *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo.

BABIĆ, M. (1990.), Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski – za prvoga desetljeća austrougarskoga upravljanja Bosnom i Hercegovinom, *Jezik*, XXXVII., br. 3, Zagreb.

BARKAN, Ö. L. (1949.-50.), Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman, *Revue de la Faculté de sciences économiques de l'Université d'Istanbul*, XI., Istanbul.

BOGIĆEVIĆ, V. (1975.), *Pismenost u Bosni i Hercegovini – od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*, Sarajevo.

DŽAJA, S. M. (1978.), *Die "bosnische Kirche" und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegovina in der Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg,* München.

DŽAJA, S. (1999.), *Konfesionalnost i nacionalnost BiH – predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, Mostar.

GRÜNBERG, K. (1911.), *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Hercegovina*, Leipzig.

HANDŽIĆ, M. (1940.), *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo.

JARAK, N. (1956.), *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*, Sarajevo.

JELENIĆ, J. (1915.), *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo.

JUKIĆ, I. F. (2001.), *Izabrana djela* (priredio Ivo Pranjković), Zagreb.

JUKIĆ, I. F. (1851.), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb.

KAMBEROVIĆ, H. (2002.), *Husein-kapetan Gradaščević (1802.-1834.) – biografija uz dvjestotu godišnjicu rođenja*, Gradačac.

KOVAČIĆ, A. S. i sur. (prir.) (1991.), *Zbornik radova sa Simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X. 1989.*, Zagreb--Sarajevo.

KRALJAČIĆ, T. (1987.), *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini, 1882.-1903.*, Sarajevo.

LÁSZLO, B. (1987.), *Bosnia és Hercegovina okkupációja*, Akkadémia Kiadó, Budapest.

Ljetopis učilištah, Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi.

MANDIĆ, M. (1910.), *Okupacija Bosne i Hercegovine (1878.)*, Zagreb.

Optužba kotarskog predstojnika u Gradačcu da fra Bono u toliškoj školi drži raspelo i svetačke slike, Arhiv Bosne i Hercegovine, ZVS, br. 3195 IB od 12. studenog 1880.

PAPIĆ, M. (1982.), *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo.

PAPIĆ, M. (1978.), *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

Pismo fra Blaža Dominikovića, AFP, XXIX, br. 125.

Pismo fra Ilije Ćavarovića upućeno Ocu Državniku, od 27. siječnja 1881., AFP, XXIX, br. 76.

Pismo fra Martina Nedića provincijalu Franjevačke provincije Bosna Srebrena iz listopada 1883., AFP, XXIX, br. 105.

Pismo toliškog gvardijana Ocu Državniku od 5. srpnja 1880., Arhiv Franjevačke provincije Bosne Srebrene u Sarajevu (u daljnjem tekstu AFP), XXIX, br. 53.

PULJIĆ, I. (2004.), *Hrvati katolici donje Hercegovine i istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875.-1878.*, Dubrovnik (2. prošireno izdanje).

PULJIĆ, I. (2007.), Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini, u: J. Vrandečić i M. Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i "Istočnog pitanja"*, Zadar.

Raspored sati općinske škole u Orašju, Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi.

ŠEHIĆ, N. (1980.), *Autonomistički pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

THALLOCZY, LJ. (1916.), *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450.-1527.* (preveo Milan Šufflay), Zagreb.

1.

TJEDNA ŠKOLSKA SATNICA

1879.

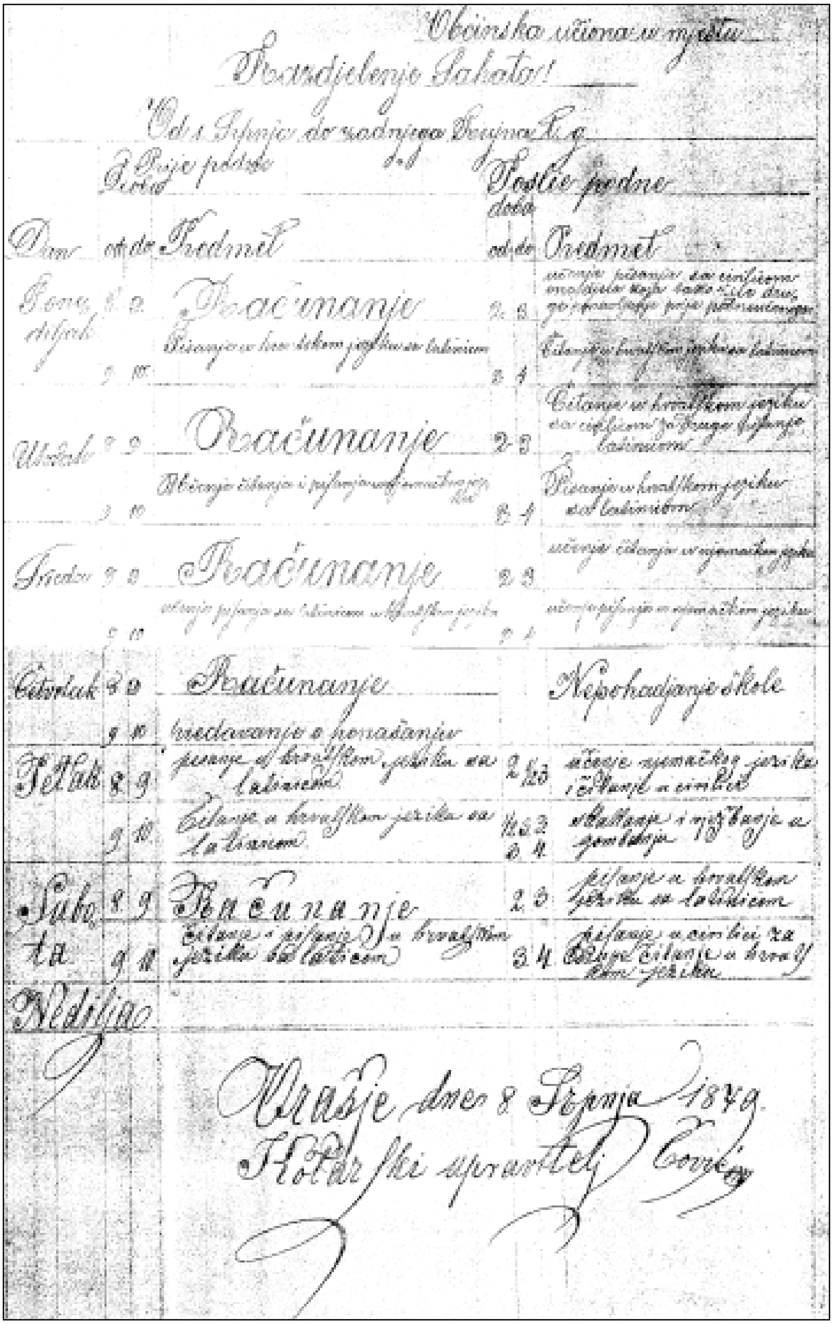

Obćinska učiona u mjestu

Razdjeljenje Sahata!

Od 1 Srpnja do zadnjega Srpnja [illegible]

Dan	Prije podne: od	do	Predmet	Poslie podne: od	do	Predmet
Ponedieljak	8	9	Računanje	2	3	[illegible]
	9	10	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Utorak	8	9	Računanje	2	3	Čitanje u hrvatskom jeziku [illegible] latinicom
	9	10	[illegible] čitanja i pisanja u njemačkom jeziku	3	4	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Srieda	8	9	Računanje	2	3	učenje čitanja u njemačkom jeziku
	9	10	učenje pisanja sa latinicom u hrvatskom jeziku	3	4	učenje pisanja u njemačkom jeziku
Četvrtak	8	9	Računanje			Nepohadjanje škole
	9	10	[illegible] o ponašanju			
Petak	8	9	pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	2	3	učenje njemačkog jezika i čitanje u [illegible]
	9	10	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	[illegible]
Subota	8	9	Računanje	2	3	pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	9	10	Čitanje i pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	pisanje u [illegible] čitanje u hrvatskom jeziku
Nedilja						

Vrasje dne 8 Srpnja 1879.

Kotarski upravitelj [illegible]

2.

PRIJEPIS IZVORNIKA

Općinska učiona u mjestu[72]
Razdjelenje Sahata

Od 1. srpnja do zadnjega rujna t. g.

	PRIJE PODNE **DOBA**			POSLIJE PODNE **DOBA**		
DAN	OD	DO	PREDMET	OD	DO	PREDMET
Ponediljak	8	9	Računanje	2	3	Učenje pisanja sa ćirilicom ona djeca koja tako žele, druga, ponavljanje prije podne učenoga
	9	10	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Utorak	8	9	Računanje	2	3	Čitanje u hrvatskom jeziku sa ćirilicom, za druge pisanje latinicom
	9	10	Učenje čitanja i pisanja u njemačkom jeziku	3	4	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Srieda	8	9	Računanje	2	3	Učenje čitanja u njemačkom jeziku
	9	10	Učenje pisanja sa latinicom u hrvatskom jeziku	3	4	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Četvrtak	8	9	Računanje			- Nepohađanje škole
	9	10	Predavanje o ponašanju			
Petak	8	9	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	2	3	Učenje njemačkog jezika i čitanje u ćirilici
	9	10	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	Skakanje i vježbanje u gombanju
Subota	8	9	Računanje	2	3	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	9	10	Čitanje i pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom	3	4	Pisanje u ćirilici, za druge čitanje u hrvatskom jeziku
Nedilja						

Orašje dne 8. srpnja 1879.
Kotarski upravitelj Čović M(ihovil)[73]

72 Arhiv franjevačkog samostana u Tolisi, fasc. povijest

73 Prijepis izvornika

IZ LJETOPISA UČILIŠTA[74]

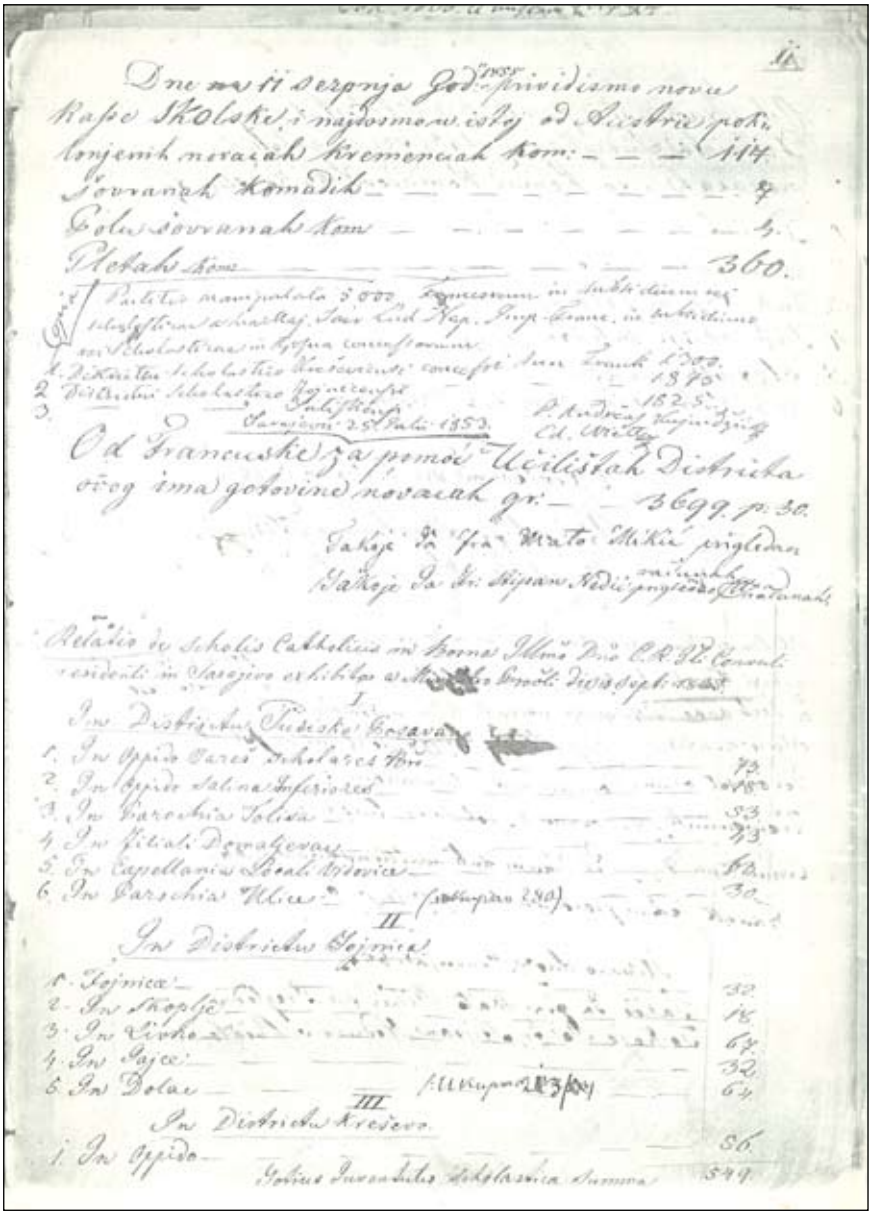

Dne xx ii Serpnja God: 1855 Primidesmo novu
Kapse Školske, i najdormenu ostaj od Austrie prosi
lonjenih novacah Kremenicah kom: — — — 114
Sovranah Komadih — — — — — — — — 9
Golus sovranah kom — — — — — — — 4.
Pletah kom — — — — — — — — 360.
Palatia manipulata 3 800 Exemplarium in subditorum rep
blicarum scholarum Stat. Ind. Reg. Hung. Sclav. et adnexarum
et Scholasticarum et Typica conscripsimus
1. Dictatica Scholastica Vicecomitis conscripsit Anno Domini 1800.
2 Dictatica Scholastica Vojnicensis conscripsit — — — 1825.
3. Salisburgi
Sarajevo 25 Julii 1853. P. Andrija Kujundžić
Ed. Vicarius
Od Francuske za pomoć Učilištah Distrikta
ovog ima gotovine novacah gr: — — 3699. p. 30.
Takoje za Sra Mrato Elikia prigliman
Takoje za Sr. Stipan Medi prigliman
Relatio de Scholis Catholicis in Bosnia Illmi Dni D. A. de Št. Canon.
residentis in Sarajevo archidiac. et Vicarii Generali Dni Josephi
I.
In Districtu Judicatus Fojnicensis
1. In Oppido Fareš Scholarcs Nos. — — — — — — 73
2. In Oppido Salina Inferiores — — — — — — — 78
3. In Parochia Tolisa — — — — — — — — — 53
4. In Filiali Donjalgevar — — — — — — — — 73
5. In Capellania Locali Trnovica — — — — — — 52
6. In Parochia Kiseo — — — — — — — — — 30
II.
In Districtu Fojnicensi
1. Fojnica — — — — — — — — — — — — 32
2. In Skopje — — — — — — — — — — — 14
3. In Visoko — — — — — — — — — — — 67
4. In Jajce — — — — — — — — — — — — 32
5. In Bolac — — — — — — — — — — — — 64
III
In Districtu Kreševo
1. In Oppido — — — — — — — — — — — 86
Totus Juvenilis Scholasticus Summa — — — 549

74 Izvornik se čuva u franjevačkom samostanu u Tolisi.

RELATIO DE SCHOLIS CATHOLICIS IN BOSNA

Illmô Dnî C. R. Glî Consuli residenti in Sarajevo exhibita a Ministro Provlî Die 10 Sept. 1855.

I.

In Districtu Sudiska Posavana

1. In oppido Vares scholares Nro _____ 73
2. In oppido Salina Inferiores _____ 18
3. In Parochia Tolisa _____ 53
4. In Filiali Domaljevac _____ 43
5. In Capelania Locali Vidovice _____ 63
6. In Parochia Ulice _____ 30

Ukupno _____ 280

II.

In Districtu Fojnica

1. Fojnica _____ 32
2. In Skoplje _____ 18
3. In Livno _____ 67
4. In Jajce _____ 32
5. In Dolac _____ 64

Ukupno _____ 213

III.

In Districtu Kreševo

1. In oppido _____ 56

Totius juventutis scholastica summa _____ 549

IZVJEŠĆE O ŠKOLAMA U BOSNI

Presvijetlomu Gospodinu Carsko-kraljevskom Generalnom konzulu rezidirajućem u Sarajevu poslano od Ministra Provincijala 10. rujna 1855.

	U SUTJEŠKO-POSAVSKOM OKRUŽJU	ĐAKA
1.	u gradu Varešu	73
2.	u gradu Donja Tuzla	18
3.	u župi Tolisa	53
4.	u filijali Domaljevac	43
5.	u mjesnoj kapelaniji Vidovice	63
6.	u župi Ulice	30
	Ukupno	**280**
	U FOJNIČKOM OKRUŽJU	
7.	Fojnica	32
8.	U Skoplju	18
9.	U Livnu	67
10.	U Jajcu	32
11.	U Dolcu	64
	Ukupno	**213**
	U KREŠEVSKOM OKRUŽJU	
	U Gradu (Kreševu)	56
12.	**Ukupno školske mladeži**	**549**[75]

75 Rukopis pročitao i preveo s latinskoga na hrvatski autor.

Zlatko MATIJEVIĆ

“ZABLATIŠE ME DJECA!”: Fra Didak Buntić između Hrvatske težačke i Hrvatske pučke stranke (1919.-1922.)

"Vi hoćete demokraciju. Hoću je i ja. Vi hoćete slobodu. Borit ću se do krvi i ja za nju. Vi hoćete praktično kršćanstvo i imate pravo; to je i moj ideal."

Fra Didak BUNTIĆ

Završetak Prvoga svjetskog rata stubokom je izmijenio politički zemljovid srednje Europe. Na ruševinama Austro-Ugarske Monarhije nastale su nove države, među kojima i Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.). Nastanak nove državne zajednice bio je jedan od prijelomnih događaja u povijesti bosansko-hercegovačkih Hrvata-katolika. Našavši se u novoj državnoj zajednici u kojoj su politički odnosi bili bitno drugačiji od onih u nestaloj Monarhiji, hrvatski su političari morali napustiti svoje dotadašnje političko organiziranje i pristupiti stvaranju novih stranaka. U dijelu političke elite bosansko-hercegovačkih Hrvata-katolika postojala je želja za osnivanjem političke stranke koja bi se u svom djelovanju oslanjala na stranke i skupine sa sjedištem u Hrvatskoj. Ta se želja u Privremenom narodnom predstavništvu (PNP)[1] ostvarivala tako da su predstavnici toga dijela hrvatskoga

1 Vidi: Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb, 1989.

naroda – fra Didak Buntić,[2] fra Ljubo (Ljubomir) Galić, Jozo Sunarić i Luka Čabrajić – pristupili Narodnom klubu, tj. parlamentarnoj reprezentaciji Hrvatske zajednice (HZ).[3] Fra Buntić je izabran u PNP kao član Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu.[4] Međutim, daljnji razvoj političkih događaja nije omogućio ostvarenje te stranačko-političke želje. Naime, planovi Hrvatskoga katoličkog seniorata (HKS),[5] koji se nalazio na čelu Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP)[6] i Slovenske pučke (ljudske) stranke (SP/L/S)[7] o stvaranju Jugoslavenske pučke stranke (JPS)[8] na cijelom teritoriju tadašnje države nisu bili u skladu s namjerama onih hrvatskih bosansko-hercegovačkih političkih krugova koji su tražili oslonac u

2 Didak (Franjo) Buntić rodio se u Paoči kod Čitluka, 9. listopada 1871., a umro je u Čitluku, 3. veljače 1922. Godine 1888. stupio je u franjevački red. Za redodržavnika hercegovačkih franjevaca izabran je 1919. O njegovu životu i radu vidi: Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1938.; [Didak Ćorić, ur.], *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978.; Andrija Nikić, *Fra Didakova skrb za Hercegovinu (Dokumenti)*, Mostar, 2000.; Isti, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan. U povodu Dana fra Didaka Buntića, 8.-10. listopada 2004. u Gradnićima*, Mostar, 2004.

3 "Narodni klub", *Narodna sloboda*, Mostar, 1/1919., br. 21, 2. O Hrvatskoj zajednici vidi: Hrvoje Matković, "Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji", u: H. Matković, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb, 2004., 47-179.

4 O fra Buntićevu nezadovoljstvu brojem izabranih hrvatskih zastupnika iz Bosne i Hercegovine u Privremeno narodno predstavništvo vidi: O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 82-83.

5 Hrvatski katolički seniorat, osnovan 1912./1913., bio je organizacija katoličke svjetovne inteligencije i dijela mlađih katoličkih svećenika koji su za sveučilišnih studija bili učlanjeni u katolička akademska društva i bogoslovske zborove. Tijekom Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.) veći dio članova Seniorata, poznat kao seniori-"nacijonalci", aktivno je sudjelovao u pokretu za rušenje Austro-Ugarske Monarhije i ostvarenje državnoga i narodnog ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (1941.) ta je organizacija prestala s djelovanjem. (Zlatko Matijević, "Hrvatski katolički seniorat i politika /1912.-1919./", u: *Lučonoše ili herostrati. Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća,* Zagreb, 2006., 58-83.)

6 O ishodištima, nastanku i djelovanju Hrvatskoga katoličkog pokreta vidi: Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994.; Isti, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb, 2004.; [Z. Matijević, ur.], *Hrvatski katolički pokret*, ZR, Zagreb, 2002.

7 O Slovenskoj pučkoj (ljudskoj) stranci vidi: Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917-1921. Od Majske deklaracije do Vidovdanskog ustava*, Beograd, 1973.; Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburškoj monarhiji 1897-1914*, Celje, 2001.; Isti, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929*, Ljubljana, 2002.

8 Vidi: Z. Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998., 92-106.

Zagrebu. Te različite političke koncepcije dovele su 1919. do osnivanja dviju zasebnih političkih stranaka bosansko-hercegovačkih Hrvata-katolika – Hrvatske pučke stranke (HPS)[9] i Hrvatske težačke stranke (HTS).

Osnivanje Hrvatske pučke stranke za Bosnu i za Hercegovinu i Hrvatske težačke stranke (1919.)

U nastojanju da ostvare svoju namjeru o JPS-u, vlč. Anton Korošec, predsjednik SP/L/S-a, i Petar Rogulja, prvi predsjednik jedinstvenoga HPS-a, koji je imao svoje autonomne stranačke organizacije u Hrvatskoj i Slavoniji te Dalmaciji i Bosni, poduzeli su u proljeće 1919. agitacijsko putovanje u Bosnu i Hercegovinu. Njihov dolazak u Mostar nije bio slučajan. Naime, tamošnji su hrvatski političari, predvođeni franjevcima, već bili započeli s osnivanjem HPS-a za Hercegovinu.[10] Tom su se prilikom u Širokom Brijegu sastali vlč. Korošec i član Narodnoga kluba fra D. Buntić, koji je izjavio da "on uzima u obzir želju naroda i svećenstva za slogom, te da će poraditi na ujedinjenju grupe svojih stranačkih drugova iz Bosne i Hercegovine [koji su u PNP-u bili okupljeni u Narodnom klubu] sa Jugoslavenskim klubom (Pučkom strankom)".[11]

Konkretan korak u smjeru organiziranja HPS-a u Hercegovini napravljen je sazivanjem pouzdaničkoga sastanka mostarskih Hrvata, 19. travnja 1919., tj. nekoliko dana prije Koroščeva i Roguljina dolaska u Mostar.[12] Akcija organiziranja HPS-a u Hercegovini dobila je potporu i od tadašnjega provincijala hercegovačkih franjevaca, fra Davida Nevistića.

Osnivanje HPS-a za Bosnu imalo je osebujan tijek. Naime, u želji da se provede jedinstvena politička organizacija (stranka) za cijelu Bosnu i Hercegovinu, neovisno o nastojanjima SP/L/S-a i Seniorata, na sastanku u Sarajevu, početkom 1919., izabran je odbor sa zadaćom da za nju izradi "nacrt programa". Konačnu su verziju programa izradili msgr. Karlo Cankar i fra Julijan Jelenić.[13] Prilikom izbora novoga franjevačkog provincijala, u proljeće 1919., došlo je u Sarajevu do "šireg sastanka" redovničkoga i svje-

9 *Isto*, 19 i d.

10 "Hrvatska pučka stranka u Hercegovini", *Narodna politika*, Zagreb, 2/1919., br. 116, 4.

11 "Fra Didak Buntić za Pučku Stranku", *Narodna politika*, 2/1919., 121, 3.

12 "Osnivanje HPS za Hercegovinu", *Narodna sloboda*, 1/1919., br. 33, 1.

13 K., "Nesloga i felonija", *Hrvat*, Zagreb, 1/1919., br. 35, 1.

tovnoga klera i brojnih katoličkih svjetovnjaka. Na sastanku je usvojen Cankar-Jelenićev "nacrt programa" predmnijevane političke stranke.[14] Unatoč tome, pod utjecajem P. Rogulje i vlč. Janka Šimraka te s pomoću banjalučkih seniora, dio je sudionika sarajevskoga sastanka odlučio pristupiti osnivanju – HPS-a za Bosnu. Na čelu te skupine, na iznenađenje mnogih, bio je msgr. Cankar.[15] Osnovna razlika između Cankar-Jelenićeva "nacrta programa" za jedinstvenu političku stranku bosansko-hercegovačkih Hrvata i onoga prihvaćenog za HPS za Bosnu izražena je u tvrdnji da je novopokrenuta stranka "integralni dio" SP/L/S-a, odnosno budućega JPS-a.[16] Za bosanske političare okupljene oko Joze Sunarića to nije značilo ništa drugo nego Koroščevo i seniorsko razbijanje hrvatskih redova u Bosni.[17]

Na to iznenadno organiziranje HPS-a za Bosnu odgovorili su nezadovoljnici sastankom, 9. svibnja 1919., na kojem je "osuđen osnutak i rad" stranke te je naglašeno načelo da se najprije organiziraju svi Hrvati u jednu političku cjelinu, tj. stranku te da tek potom surađuju sa slovenskim i srpskim političkim organizacijama.[18]

Sukob između pristaša HPS-a i HTS-a postajao je sve otvoreniji i žešći. Stoga su se provincijali bosanske i hercegovačke franjevačke redodržave, fra Bonifacije Vidović i fra D. Buntić, koji je nedavno bio izabran na tu dužnost, pokušali tome suprotstaviti. Na prijateljskom sastanku, održanom u Mostaru 9. srpnja 1919., dvojica su provincijala sročili izjavu u kojoj su istaknuli sljedeće:

"Imajući u vidu i na patriotskoj brizi ozbiljna vremena i okolnosti, u kojima se nalazi naša država i naše društvo, nismo mogli mimoići, a da se ne dotaknemo u našem dogovoru i političkoga stanja Hrvata Bosne i Hercegovine, pa smo u tom razgovoru opazili, da bi stanje moglo biti nepovoljnije, ako bi se razmirice sarajevskih Hrvata kao što i mostarskih raširile na pokrajinu ili dapače još i više ako bi se te razmirice proširile u očiti razdor. [...] Napose nam je istaknuti, da je povod sadašnjih razmirica neznatan, nije načelan, dapače je ništavan, jer niti ga izazivlju ikakve razlike političkoga programa, kao što ni kulturnoga ni ekonomskoga, nego se čini, da mu daju povoda najviše netaktičan postupak pojedinaca bilo s jedne ili s druge strane nu (što se mora priznati) ni ta netaktičnost

14 H. Matković, "Hrvatska zajednica", 30.

15 *Isto*.

16 K., "Nesloga i felonija" *Hrvat*, 1/1919., br. 35, 1.

17 *Isto*.

18 *Isto*.

ne proizlazi iz kakvih zlih nakana, već više iz prezagrijane revnosti koja bi se u slučaju sloge mogla upraviti dobrom cilju brže i čvrste organizacije jedne naše političke stranke, koja bi odmah pregnula, da s drugim strankama sudjeluje u izgradnji naše slobodne države [Kraljevine] SHS do koje smo s tolikom čežnjom i žrtvavama došli. Mi imajući dakle na umu dobrobit našega cijeloga naroda i države uslobodjujemo se zamoliti predstavnike hrvatskoga naroda Bosne i Hercegovine (s jedne i druge strane) neka nastoje, *da se razmirice izravnaju i da se dodje do sloge*, a to bi postigli na taj način, da se sastane što prije odbor od predstavnika i jedne i druge skupine, koji će stvar medjusobno poravnati, a eventualno i širu jednu skupštinu sazvati.

Ovim saopćenjem iz našeg sastanka mi udovoljavamo svojoj patriotskoj dužnosti i skidamo odgovornost za sve borbe i štete, koje bi imale nastati, ako se bude više gledalo do dobre volje, nego li skupa do dobre volje i razbora. Mi se franjevci nismo nikada miješali u stranačku politiku, pa smo tako i sada spremni raditi za opće narodno dobro i nastojati ćemo, da *ništa ne cijepa narodnih redova*, klonit ćemo se posve stranačkog politiziranja, a dizat ćemo narodnu svijest, da naš troimeni narod bude jedinstven u mišljenju i nastojanju, kao što je jedinstven po krvi i jeziku. Napose pak kršćanski nazori našega naroda, da onako budu svijetli i od sviju poštovani, kao što su dosada bili!".[19]

Autoritet dvojice uglednih franjevaca prisilio je obje strane da ponovno sjednu za pregovarački stol i pokušaju prevladati nastali spor.

Kao što su pristaše HPS-a za Bosnu i za Hercegovinu imali čvrste veze i oslonac u SP/L/S-u i Senioratu, tako su i političari koji su željeli osnovati jedinstvenu političku stranku za sve bosansko-hercegovačke Hrvate imali potporu HZ-a sa sjedištem u Zagrebu. Sastanku održanom u Travniku 14. kolovoza 1919. pribivali su i neki vodeći ljudi HZ-a.[20] Sudionici su sastanka, nakon provedene rasprave, "jednoglasno" usvojili rezoluciju u kojoj se tvrdilo da je HPS "likvidiran" te da je osnovana "nova jedinstvena stranka svih Hrvata Bosne i Hercegovine pod imenom Hrvatska težačka stranka", koja će imati program koji su izradili msgr. Cankar i fra Jelenić.[21] U privremeni su od-

19 "Izjava bosansko-hercegovačkih franjevaca", *Hrvat*, 1/1919., br. 49, 1.

20 Između ostalih, travničkom su sastanku pribivali: Lavoslav Polić, Albert Bazala, Stjepan Buć, Nikola Winterhalter, Milovan Žanić, don Kerubin Šegvić i vlč. Vjekoslav Spinčić. ("Saopćenje", *Hrvat*, 1/1919., br. 79, 3-4.)

21 "U znak sloge", *Hrvat*, 1/1919., br. 76, 2. Stranački program vidi: "Hrvatska težačka stranka [I.-V.]", *Hrvatska sloga*, Mostar, 1/1919., br. 20, 1; br. 21, 1; br. 22, 1; br. 23, 1 i br. 24, 1.

bor HTS-a ušli i neki pojedinci iz navodno raspuštenoga HPS-a za Bosnu.[22] Sljedećeg dana, 15. kolovoza 1919., u Docu kraj Travnika održana je prva velika "pučka skupština" HTS-a.[23] Privremeni odbor novoosnovane stranke sljedećih je tjedana razvio široku akciju osnivanja stranačkih podružnica na teritoriju cijele Bosne i Hercegovine. U sastavu mjesnih stranačkih organizacija HTS-a prevladavali su težaci, ali je vodstvo stranke bilo čvrsto u rukama svjetovne inteligencije i katoličkoga svećenstva, ponajprije bosanskih franjevaca. Za predsjednika Glavnoga odbora stranke izabran je fra Jozo Markušić.[24]

Odluke travničkoga sastanka nisu značile da je spor oko osnutka jedinstvene političke stranke bosansko-hercegovačkih Hrvata bio i stvarno okončan. Pristaše HPS-a za Bosnu, iako je to bilo javno objavljeno, nisu, osim malobrojnih pojedinaca, odustali od svoje stranačke organizacije koja je u Bosni, kao i u Hercegovini, već bila uhvatila korijen, a i dobila je osjetnu potporu od dijela tamošnjega svećenstva.[25] Važno je naglasiti da su bosanski franjevci najvećim dijelom pristajali uz HTS, a hercegovački uz HPS.

Travnički je sastanak bio posljednji ozbiljni pokušaj političkoga okupljanja Hrvata Bosne i Hercegovine u jednu političku stranku.[26] Njegov je neuspjeh označio početak života dviju političkih stranaka koje su bile samo dio šireg političkog, ali i inog organiziranja na prostoru nekadašnje Kraljevine SHS. Naime, HPS je, sa svim svojim autonomnim organizacijama, bio integralni dio HKP-a, odnosno njegova "politička grana". HTS, iako je formalno bio samostalna politička organizacija, nije predstavljao ništa više od produžene ruke HZ-a.

Fra Didak Buntić prema Hrvatskoj pučkoj i Hrvatskoj težačkoj stranci

Neuspjeh u organiziranju jedinstvene političke stranke bosansko-hercegovačkih Hrvata bio je osobito neugodan za fra Buntića. Budući da se on od početka zalagao za jedinstvenu političku stranku, nije bilo neočekivano njegovo zadovoljstvo zaključcima travničke skupštine. Osnutak HTS-a bio je za njega, člana Narodnog kluba, prihvat-

22 "U znak sloge", *Hrvat*, 1/1919., br. 76, 2.

23 "Pučka skupština u Docu", *Hrvat*, 1/1919., br. 79, 5.

24 H. Matković, "Hrvatska zajednica", 31.

25 "Izjava svjesnih svećenika u Bosni", *Narodna sloboda*, 1/1919., br. 59, 1.

26 Sredinom listopada 1919. u Mostaru se još jednom pokušalo izmiriti vodstva HPS-a i HTS-a. U tom je bezuspješnom pokušaju sudjelovao i fra Buntić. (A. Nikić, *Fra D. Buntić*, 73-74.)

ljivo rješenje nastaloga spora. No, budući da se većina fra Buntićeve redovničke subraće iz Hercegovine nalazila u HPS-u, njemu nije preostalo ništa drugo nego odlučiti na koju će stranu. Posebno su ga mlađi hercegovački franjevci nagovarali da postane članom HPS-a. Naime, računalo se, i to s pravom, da će ondje gdje bude fra Buntić, biti i većina hercegovačkog puka. Iako se relativno dugo opirao, naposljetku je popustio upornom nagovaranju. Svoj je pristanak da se učlani u HPS popratio riječima – "Zablatiše me djeca!".[27] Njegov ulazak u HPS te napuštanje Narodnog kluba i parlamentarne suradnje s HZ-om zapriječio je moguće političke trzavice među njegovom redovničkom subraćom i hercegovačkim Hrvatima. Prije nego što se konačno odlučio pristupiti HPS-u, fra Buntić je dobio od "hercegovačkih rodoljuba" organiziranih u HPS-u pismo, datirano u Mostaru 9. studenoga 1919., u kojem je stajalo:

> "Mnogopoštovani oče!
>
> Kako je i Vama poznato, izjavilo se gotovo sve hercegovačko svećenstvo i velika većina hercegovačkih Hrvata katolika za Hrvatsku pučku stranku. Cjelokupni narod Hercegovine ima u Vašu prečasnost najveće povjerenje, pa Vas kao svoga sina i prvaka moli, da se ne odijelite od svoga naroda. Narod vapi za slogom, moli i zaklinje Vas, da se i Vi odlučite za Hrvatsku pučku stranku.
>
> Mnogopoštovani Oče! Do sada nijeste pripadali ni jednoj stranci, ali je došao čas, kad se kao politički istaknuta osoba morate odlučiti. Držimo, da se Vi slažete s programom Hrvatske pučke stranke, a kako Vas eto većina naroda želi vidjeti u njoj, držimo, da se ne ćete oglušiti ovoj molbi. Ovakova odluka Vaše Prečasnosti bila bi od neprocjenjive koristi po cijeli hrvatski narod u Hercegovini. *Političke borbe tada uopće ne bi bilo, već bi sve svoje sile mogli posvetiti vjerskom, kulturnom i gospodarskom pridizanju našega milog težačkog naroda*.
>
> Od Vaše odluke ovisi sloga, dobrobit i napredak hercegovačkih Hrvata, te gojimo nepokolebivu nadu, da ćete gornju odluku učiniti i stupiti na čelo HPS".[28]

27 [D. Ćorić, ur.], *Fra D. Buntić*, 178.

28 "Istup fra Didaka Buntića iz Narodnoga kluba", *Narodna politika*, 2/1919., br. 274, 2.

U svome odgovoru, datiranom u Mostaru 12. studenoga 1919., fra Buntić doslovno kaže:

"Odboru Hrvatske Pučke Stranke
u Mostaru.

Ponukan molbom hrvatskih rodoljuba, koju upraviše na mene 9. ov. mj. častim se poslati Vam ovo saopćenje, premda sam u prvi čas bio odlučio, da se povučem s političkoga polja. I meni je poznato, da je HPS uhvatila među Hrvatima Hercegovine dubok korjen. Premda se ja kao pravi demokrata ne ću dijeliti od svoga naroda, ipak držim, da bi prije nego li se na taj korak odlučim, morao slijedeću stvar razjasniti. Dosada istina nijesam bio vezan ni uz jednu stranku, ali sam se [...], nalazio u Narodnom klubu, čijeg sam ja državopravnoga programa pristaša. Držim, da razumijete moj položaj i da ćete mi priznati, da nijesam bez dovoljnoga promišljanja udesio moje držanje u [Privremenom] Narodnom predstavništvu. Ako je to slučaj, to ćete cijenim, potpuno razumjeti ovu moju odluku. Nakon saslušanja željâ moga milog hrvatskog hercegovačkog puka, pripravan sam, da tim željama udovoljim pod uvjetom, da ne moram za sada stupiti u Jugoslavenski klub.[29] Ja ću s moje strane u tom slučaju kao zastupnik, koji ne će biti vezan disciplinom nijednog kluba moći poduzeti akciju, koja meni oduvjek, a siguran sam i većini našeg naroda leži na srcu. Zauzet ću se svim svojim silama, a potpomagan u tom slučaju i auktoritetom HPS u Hercegovini, da u onim pitanjima, koja su u ovo doba sudbonosna po naš narod, mislim naime u državopravnim, dođe do potpunoga sporazuma između Jugoslavenskog i Narodnog kluba. Taj bi sporazum u doba, kad se s izvjesne strane nastoji provoditi bezobzirna i nasilnička politika, kojoj se cijeli naš narod u duši opire, bio od neprocjenjive važnosti i uvelike bi koristio u sadanjoj borbi za narodna prava. Držim da ćete odobriti ovo moje držanje, koje ne ide za ničim drugim, već da se u najvažnijim pitanjima postigne među svim onim ljudima, koji danas uistinu predstavljaju naš narod, nadasve potrebna sloga u parlamentarnoj borbi.

Držim, da je sada nadošao čas, kad bi se mogla postignuti sloga između Narodnog i Jugoslavenskog kluba. Ja za svoju osobu nijesam mogao slijediti politiku Jugoslavenskog kluba, koji je za volju položaja

29 Klub su sačinjavali SP/L/S i predstavnici Hrvatskoga katoličkog seniorata, koji su upravo intenzivno radili na osnivanju HPS-a.

naše države na mirovnoj konferenciji u nutarnjoj politici preslabo nastupao, jer sam držao, da kad se vođe većinske stranke ne obaziru na taj položaj, – već su bili počeli provađati jedan nasilnički režim, bez ikakva obzira na budućnost naše države, – da ne valja popuštati nego prepustiti odgovornosti onima, koji taj režim provode. Sada, kad izgleda, da se je i Jugoslavenski klub uvjerio, da do reda u državi ne može doći neprestanim popuštanjem, već otvorenom borbom, držim da bi mi uspjelo postignuti taj toli potrebni sporazum".[30]

Iz pisma je bilo razvidno da se fra Buntić kolebao. Za njega je jedinstveni politički nastup u PNP-u bio još uvijek važniji od pojedine stranke. Ipak, on je ostavio otvorenom mogućnost svog ulaska u HPS. Vodstvo HPS-a za Hercegovinu bilo je toga svjesno te je u odgovoru istaknulo sljedeće:

"Pozdravljajući odluku Vaše Prečasnosti, *da ste spravni stupiti u Hrvatsku pučku stranku* i time udovoljiti željama većine našega naroda, cijenimo Vašu odluku, da zasada ne kanite stupiti u Jugoslavenski klub, već da ćete prije kao političar i zastupnik, koji nije vezan nijednom klupskom disciplinom, pokušati, da dođe do potpunoga sporazuma u državnopravnim pitanjima između Jugoslavenskog i Narodnog kluba, u kojem ćete nastojanju naći našu potporu. Uklonivši tim zaključkom jedinu poteškoću, da pristupite u naše kolo, pozdravljamo Vas najiskrenije i najoduševljenije, *ne samo kao člana naše hercegovačke, već i jednoga od prvaka velike i jake Pučke Stranke u cijeloj našoj domovini*".[31]

Buntićevo je pismo neugodno odjeknulo u redovima HTS-a. Dva njegova prvaka, Bariša Smoljan i Nikola Precca, uputili su se stoga do fra Buntića da bi od njega zatražili razjašnjenje. Naime, prema njihovu mišljenju, Buntićevo pismo od 12. studenoga 1919. nikako se nije slagalo s njegovom, navodnom, usmenom izjavom od 8. istoga mjeseca, izrečenom na pouzdaničkom sastanku HTS-a u Mostaru. Prema tvrdnji dvojice težačkih političara, fra Buntić im je 24. studenoga 1919. izjavio sljedeće:

30 "Fra Didak Buntić", *Narodna sloboda*, 1/1919., br. 91, 1.

31 "Istup fra Didaka Buntića iz Narodnoga kluba", *Narodna politika*, 2/1919., br. 274, 2. Pismo su potpisali Mato Zubac i Juraj Puljić.

> "Ja nemam ništa niti protiv H.T.S. niti protiv H.P.S. Aktivni član ne ću biti ni jedne od ovih stranaka u Bosni i Hercegovini, jer mi se ova međusobna borba ne svigja i ja je žalim, te je moja jedina želja, da se složi i 'težačka' i 'pučka'. Čvrsto stojim uz 'Narodni klub' te sam kao njegov član vezan i disciplinom toga kluba, samo nijesam vezan disciplinom pojedinih stranaka, koje sačinjavaju 'Nar.[odni] Klub', što je i naravno, jer nijednoj ne pripadam".[32]

Fra Buntić nije nikada osporio autentičnost te izjave.

Buntićeva neodlučnost nije mogla dugo potrajati, te je on, nepunih mjesec dana kasnije, u okružnici, datiranoj u Mostaru 8. prosinca 1919., objavio svoj konačni pristup HPS-u:

> "Budući da je vjera potrebita, ne samo u privatnom životu, nego i u svakom javnom radu, jasno je, da [ćemo mi] biti samo u onim strankama koje se u svom javnom radu oslanjaju na ova načela. Uopće kod nas ima dvije takve stranke; jedna se zove 'Pučka', a druga 'Težačka' (Hrvatska Zajednica). Koju od ovih valja preporučiti braćo, dobro Vam je poznato. To je ona koja se zove 'Pučka'. Ona se ima više cijeniti od svih drugih, pa također više i od 'Težačke', jer je već proširena i bez sablazni, uzbunci [i] nepovjerenja naroda ne može se ukinuti; jer ima program koristan narodu i vjeri; jer ima napokon nade, da će se u njoj ujediniti cijeli naš narod u Hercegovini i da će se u njoj moći izabrati narodni poslanici bez borbe i prijepora. Budući da ove borbe rađaju neprijateljstvo, mržnju i razdor, kvare dobre odnošaje, narod izopćuju, a nije bilo nikakve nade, da će doći do mira i sloge [između HPS-a i HTS-a] bio sam prinuždden, da se odlučim za ovu [HPS] premda sam ispočetka bio odlučio radije izdahnuti na ruševinama 'Hrvatske Zajednice'. Ovu, naime Pučku Stranku, širite, ali ne bučnom vikom niti nespretnim agitacijama, nego mirnim i razboritim radom. [...] S prijateljima i pristašama 'Težačke Stranke', neka imaju braća po mogućnosti što veći obzir i neka ih ne vređaju, nego nastoje uvjeriti ih, da nema razloga, zašto se ne slažu, ako su uistinu pravi katolici i pravi Hrvati".[33]

32 "Istina o fra Didaku Buntiću", *Hrvatska sloga*, 1/1919., br. 64, 1.

33 "Fra Didak Buntić i 'Pučka Stranka'", *Hrvatska obrana*, Osijek, 19/1920., br. 8, 2. Usporedi također: [D. Ćorić, ur.], *Fra D. Buntić*, 124-125.

Stupivši u HPS, fra Buntić se našao u položaju da se morao odrediti i prema njegovim osnivačima i ideolozima – Hrvatskom katoličkom senioratu. U tom je pogledu ostao do kraja života podvojen – nikada nije postao član Seniorata,[34] ali je zato bio istaknuti član HPS-a za Hercegovinu, dapače njegov začasni predsjednik.[35]

Prvi test na kojem su HPS i HTS mogli provjeriti do koje su mjere uspjeli učvrstiti svoje redove i pridobiti glasače, bili su izbori za Ustavotvornu skupštinu (Konstituantu).

Izbori za Ustavotvornu skupštinu Kraljevstva SHS (1920.)

Sve političke stranke napele su do krajnjih granica svoje snage da osvoje što više zastupničkih mjesta u Ustavotvornoj skupštini. Izbori za to najviše zakonodavno tijelo Kraljevstva SHS raspisani su za 28. studenoga 1920.

Ideja izborne kooperacije nije bila strana čelništvu HPS-a.[36] Još prije službenoga početka izborne agitacije u bosansko-hercegovačkim se političkim krugovima moglo čuti da vodstva HPS-a za Bosnu i za Hercegovinu te HTS-a rade na ujedinjenju svojih stranaka, ili bar na postizanju izbornoga sporazuma.[37] Obje političke grupacije Hrvata-katolika u Bosni i Hercegovini bile su svjesne opasnosti da bi na temelju važećega izbornog zakona Hrvati mogli biti politički znatno oslabljeni ako bi na izbore izašli razbijeni na više stranaka. Stoga je hercegovačko vodstvo HPS-a pozvalo čelništvo HTS-a da na predstojećim izborima nastupe sa zajedničkom izbornom listom.[38] Sa svoje je strane vodstvo HTS-a tvrdilo da je ono imalo "ozbiljnu namjeru sklopiti s

34 Prilikom jednoga seniorskog sastanka, kojemu je pribivao i fra Buntić, ali još uvijek kao član Narodnoga kluba, on je izrekao i sljedeće riječi: "Ja nijesam ni Vaš drug ni bezuvjetni pristaša Vašega istupa u javnom životu, ali sam ipak prijatelj i Vaš i stvari, za koju se Vi borite i radite. Cilj nam je isti, iako su nam možda putovi razni. […] Mene bi više privlačilo Vaše društvo, kad bi u njem bilo više stalnosti nego gorljivosti. U svakom slučaju ja Vam ne mogu priznati isključivi monopol patriotizma u radu za narodnu sreću, dobrobit i blagostanje". (O. Knezović, *Život i rad fra D. Buntića*, 111-112.)

35 "Prvi seljački sabor u Mostaru", *Narodna sloboda*, 2/1920., br. 23, 1; A. Nikić, *Fra D. Buntić*, 74.

36 Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925. – privredni i politički razvoj*, Sarajevo, 1991., 131.

37 Tomislav Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u B i H do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981., 112.

38 – lj. –, "Hercegovina pred izborima", *Narodna politika*, 3/1920., br. 206, 2-3.

HPS izborni sporazum i to jedino zbog toga, [...] da uštedi svome narodu nepotrebnu borbu".[39]

Prema tvrdnji težačkoga tiska fra Buntić je ponudio suradnju njihovoj mostarskoj organizaciji. Navodno je tom prilikom izjavio da to "čini u svoje ime, a ne ispred [H.] P. S.".[40] Nakon te ponude uslijedila je nova, ali ovaj put izrekao ju je fra Dominik Mandić.[41] On se svojim prijedlogom obratio predsjedniku mjesnoga odbora HTS-a u Mostaru, tražeći da se "sastanu izaslanici, koji će pregovarati o slogi".[42] Predstavnici HPS-a za Hercegovinu i HTS-a predali su jedni drugima prijedloge kandidatskih lista, za koje su pretpostavljali da bi mogli biti dobra osnovica za postizanje sporazuma. Nakon toga pregovori su zapeli, jer su obje pregovaračke strane izjavile da nisu ovlaštene bilo što zaključiti.[43] Dana 1. listopada 1920. dobio je odbor HTS-a pismo od vodstva HPS-a u Mostaru, u kojem se od njega tražilo da "razjasni svoj prijedlog".[44] U vodstvu HTS-a to se pismo tretiralo isključivo kao nastojanje da se pregovori što više otegnu. Ipak, mostarski odbor HTS-a odlučio je na svojoj sjednici, 4. listopada 1920., težište daljnjih pregovora prenijeti na – težake. Očekivalo se da bi oni mogli dogovoriti izbornu suradnju. Bilo je zaključeno da se predloži HPS-u za Hercegovinu da, sa svoje strane, izabere pet težaka, a da će ih isto toliko izabrati i HTS. Vodstvo hercegovačkog HPS-a odbilo je taj prijedlog. Dana 7. listopada 1920. u Mostaru se održavao sastanak izaslanika hercegovačkog HPS-a. Čelnici stranke tom su prilikom, navodno, prešutjeli da je od mostarskoga odbora HTS-a stigao prijedlog da "težaci odluče o slozi".[45] Na sastanku su pristaše HPS-a ostali uporni u zahtjevu za postizanjem izborne suradnje dviju stranaka. Težaci, pristaše stranke, čak su predložili i zajedničku listu kandidata.[46] Vodstvo hercegovačkog HPS-a prihvatilo je prijedlog zajedničke kandidatske liste kako ju je zamislilo stranačko članstvo, ali uz jednu važnu

39 "Pučkaši razbijači sloge Hrvata", *Hrvatska sloga*, 2/1920., br. 233, 1.

40 "Ko je razbio slogu među Hrvatima? [I.]", *Hrvatska sloga*, 2/1920., br. 234, 1. Kasnije su izaslanici HPS-a za Hercegovinu tvrdili da je fra Buntić ponudio izbornu slogu prema njihovu nalogu. (*Isto*.)

41 Vodstvo HTS-a je držalo da je fra D. Mandić bio glavni krivac za neuspjeh međustranačkih pregovora u Sarajevu. ("Ko je razbio slogu među Hrvatima? [II.]" *Hrvatska sloga*, 2/1920., br. 235, 1.)

42 *Isto*.

43 *Isto*.

44 *Isto*.

45 *Isto*.

46 "Ta bi lista počela s osobom P.[učke] S.[tranke], iza nje bi dolazila osoba HTS, iza ove opet od P.[učke] S.[tranke] i tako sve do konca. […] Na taj [bi se] način došlo do sloge […]". (*Isto*.)

korekciju. Na zajedničkoj je listi na prvo mjesto trebao doći kandidat hercegovačkoga HPS-a, na drugo mjesto kandidat HTS-a i tako redom sve do osmoga mjesta. Tu je ravnomjerni poredak kandidata prekinut, pa je na osmo mjesto ponovno došao kandidat HPS-a. To je bilo učinjeno zato što je to mjesto na izbornoj listi bilo rezervirano za kandidata koji je morao imati "završene visoke škole" te je stoga bilo gotovo sigurno da će on biti izabran.[47] Tako složena kandidatska lista upućena je odboru HTS-a u Mostar. Lista je, naravno, odbijena, ali se od pregovora još nije odustalo.

Na skupštini mjesnih odbora i pouzdanika HTS-a, održanoj u Mostaru 10. listopada 1920., mjesni odbor HTS-a predložio je da se pokuša zamoliti fra Buntića za posredovanje. O tome je obaviješteno predsjedništvo HPS-a za Hercegovinu pismom od 14. listopada 1920., a fra Buntića, koji je u tom času bio u Beogradu, brzojavno se zamolilo za posredovanje. Predsjedništvo hercegovačkog HPS-a je odgovorilo da "fra Didak [Buntić] ne može ništa učiniti, nego je i on, kao i svi ostali vezan zaključkom skupštine".[48] Korekcija napravljena kod osmog mjesta na kandidatskoj listi smatrana je integralnim dijelom skupštinskoga zaključka. Fra Buntić je brzojavio sljedeće: "Birajte redom prvo pučka pa onda težačka".[49] Znakovito je da nije ništa rekao o prekidu redoslijeda kandidata kod osmoga mjesta. Iako odgovori nisu bili zadovoljavajući u potpunosti, u HTS-u su držali da se na temelju njih ipak može doći do izborne sloge. Pregovori su nastavljeni, a na njima je najvažnije pitanje bilo koliko zastupničkih mandata ima pripasti kojoj stranci. Prema vlastitoj tvrdnji, izaslanici HTS-a pristali su na to da njihova stranka dobije na izbornoj listi jedno sigurno i drugo nesigurno mjesto, a da dva sigurna mjesta pripadnu HPS-u.[50] Načelno se složivši, izaslanici obiju stranaka predložili su svoje kandidatske liste. Dva dana kasnije, 19. listopada 1920., predsjedništvo HPS-a za Hercegovinu trebalo je odgovoriti na koju je od dviju predloženih kandidatskih lista pristalo. Tada se, prema onome što je ostalo zabilježeno u težačkom tisku, dogodilo sljedeće: predsjedništvo hercegovačkog HPS-a nije odgovorilo za koju se izbornu listu odlučilo, nego je cijelu stvar – suspendiralo. Hercegovački pučkaši tu su odluku obrazložili željom da se izborni sporazum postigne i

47 *Isto*.

48 *Isto*, 2.

49 *Isto*.

50 *Isto*.

u – Bosni.[51] Uvjetovanje izbornoga sporazuma u Hercegovini sa sporazumom u Bosni bilo je neobično jer je u pitanju izbornih koalicija svaka pokrajinska organizacija HPS-a bila samostalna. Iz takvoga se postupka hercegovačkog HPS-a moglo zaključiti da njegovo vodstvo nastoji prekinuti daljnje pregovore. Ipak, do prekida pregovora nije došlo, te su oni nastavljeni u Sarajevu. Stranačke su delegacije ponovno potrošile najviše vremena oko razdiobe mogućih zastupničkih mandata.[52] Igre oko mandata nisu obvezivale izaslanstvo HTS-a, jer je ono ionako imalo dopuštenje samo da ispita što želi HPS. Sastav pučkaške izborne liste bio je predložen stranačkoj skupštini HTS-a, koja ga, naravno, nije usvojila. Odlučujuće je bilo to što nije postignut paritet, tj. HTS nije u dva okružja dobio niti jedan mandat koji bi "bar malo bio siguran".[53] Tako su za stranku bili u potpunosti izgubljeni i tuzlansko i sarajevsko okružje. Stoga je skupština zaključila da se kod sklapanja sporazuma ima usvojiti načelo pariteta.[54]

Delegati HPS-a nisu pristali na novu podjelu mandata, tvrdeći da nisu ovlašteni odustati od prijedloga iznesenog na prethodnom sastanku. Time su pregovori bili definitivno razbijeni.[55] Vodstvo HTS-a skidalo je sa sebe svaku odgovornost za njihov neuspjeh. Dapače, tvrdili su da je HPS "uistinu i provela pregovore samo da ih razbije i da farizejski svali krivnju na drugoga".[56]

Pučkaški tisak nije pridavao toliko pozornosti tijeku pregovora i njegovu neuspjehu te se, uglavnom, zadovoljio uopćenom konstatacijom da "HTS nema pravog oslona u narodu i nema prave organizacije, usprkos toga ona je postavljala takve uvjete da se sloga razbila".[57]

Razočaran neuspjehom pregovora, fra Buntić je svojoj redovničkoj subraći dao upute za predizbornu borbu:

"O tome [politici] ne smije biti ni spomena na svetim mjestima.

Ako ustanovite da je vaš narod podijeljen, stojte potpuno po strani; ne zalažite se ni za jednu stranu. Nemojte vrijeđati sljedbenike Težačke stranke, jer i oni su najvećim dijelom dobri vjernici katolici, dobri rodoljubi".[58]

---

51 *Isto*.

52 "Ko je razbio slogu među Hrvatima? [III.]", *Hrvatska sloga*, 2/1920., br. 236, 1.

53 *Isto*.

54 *Isto*.

55 *Isto*.

56 "Ko je razbio slogu među Hrvatima? [IV.]",*Hrvatska sloga*, 2/1920., br. 237, 1.

57 – lj. – , "Hercegovina pred izborima", *Narodna politika*, 3/1920., br. 206, 3.

58 Nav. prema: [D. Ćorić, ur.], *Fra D. Buntić*, 100.

Zanimljivo je da su kandidati HPS-a u Hercegovini – fra Buntić, Marko Rebac, Juraj Puljić[59] i Nikola Mandić – primajući kandidaturu za zastupnike u Ustavotvornoj skupštini, potpisali izjavu, datiranu u Mostaru 2. studenoga 1920., sa sljedećim sadržajem:

"[Izjavljujem], da sam voljan primiti se narodnoga poslaništva u Hercegovini na programu Hrv.[atske] Pučke Stranke. Politički i gospodarski i kulturni program Hrv.[atske] Pučke Stranke u cijelosti usvajam i obećajem, da ću sve svoje sile uložiti, da se taj program potpuno ostvari na dobro našega hrvatskoga naroda. Ako mi narod iskaže povjerenje svojim glasovanjem prigodom izbora i odabere me za narodnoga poslanika, svečano obećajem pred Bogom i narodom, da ću uvijek i neustrašivo ustati na obranu kršćanskih, hrvatskih i narodnih, poimenice seljačkih prava u našoj državi. Da moj rad za dobro naroda imade većega uspjeha, obećajem, da ću se udružiti i uvijek držati onoga kola (kluba) narodnih predstavnika, u kojem bude većina narodnih poslanika Hrv.[atske] Pučke Stranke iz Hercegovine, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Što većina tih narodnih poslanika nađe za dobro naroda ili zaključi vrhovno vodstvo Hrv.[atske] Pučke Stranke u Zagrebu, tomu ću se uvijek pokoravati rado i bezuvjetno. Usto obećajem, da ću godišnje održati najmanje dvanaest pučkih skupština na raznim mjestima Hercegovine, da izvijestim narod o radu Hrv.[atske] Pučke Stranke i da se osobno uvjerim i saslušam narodne potrebe, za koje bi se imao zauzimati.

U slučaju da bih se iznevjerio gornjoj izjavi i obećanjima i to mi bilo dokazano od naroda preko vodstva Hrv.[atske] Pučke Stranke u Hercegovini, a potvrđeno od vrhovnog vodstva HPS u Zagrebu, svečano obećajem i dajem poštenu riječ da ću bezodvlačno položiti mandat i odreći se poslaničke časti.

U tom smislu potpisujem posebnu izjavu s otvorenim datumom upravljenu Predsjedništvu zajedničkoga parlamenta [u Beogradu] i ovlaštujem vodstvo HPS za Hercegovinu, da tu odreku dostavi na određeno mjesto onim časom, kojim bi se moje iznevjerenje narodu na gornji način dokazalo i utvrdilo".[60]

59 Puljić nije izabran za narodnoga zastupnika u Ustavotvornoj skupštini.

60 "Izjava", *Narodna sloboda*, 2/1920., br. 55, 1.

HTS je istaknuo svoje izborne liste u svih šest bosansko-hercegovačkih izbornih okruga. Svi su zastupnički kandidati bili iz Bosne i Hercegovine, osim Matka Laginje, tadašnjega hrvatskog bana, koji je bio nositelj stranačke liste u mostarskom izbornom okrugu.[61]

HPS za Bosnu i za Hercegovinu istaknuo je svoje kandidatske liste u svim izbornim okruzima osim u bihaćkom.[62]

Iako su obje stranke na svoje kandidatske liste stavile znatan broj pojedinaca iz redova profesora, odvjetnika, činovnika i svećenika, na njima su bili zastupljeni i težaci (seljaci). Prisutnost težaka bila je osobito zamjetna na kandidatskim listama HPS-a.[63]

Nakon što su svi izborni rezultati sređeni, bilo je jasno da je HTS bolje prošao u Bosni, a HPS u Hercegovini.

Za kandidate HTS-a ukupno je palo 38.390 glasova, odnosno dobio je 7 zastupnika u Ustavotvornoj skupštini.[64]

HPS za Bosnu dobio je 10.734 glasa, što nije bilo dovoljno za osvajanje niti jednoga zastupničkog mandata.[65]

HPS za Hercegovinu pokazao se vrlo uspješnim na ovim izborima. Naime, u mostarskom izbornom okrugu pučkaška je stranačka lista dobila 10.040 glasova,[66] što je značilo da su u Ustavotvornu skupštinu bili izabrani: fra D. Buntić, N. Mandić i M. Rebac.[67]

U cijeloj Bosni i Hercegovini HPS je osvojio 20.774 glasa.[68]

Nakon što je izabran za člana Ustavotvorne skupštine, fra Buntić se našao ponukanim da javno, 1. prosinca 1920., zahvali svojim hercegovačkim izbornicima:

> "Dragi moji izbornici!
>
> Hvala Vam na povjerenju, koje ste mi na izborima zasvjedočili usprkos tolikih nedostojnih kleveta i podvala od naših protivnika.
>
> Uzdam se u Boga, da se nikada za to ne ćete pokajati i da ću ja Vaše veliko i dragocjeno mi povjerenje znati i moći sačuvati, jer ne mogu dozvoliti, da itko živ toliko srca i samilovanja za bijedu i potrebe, toliko

61 N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925.*, 169.

62 *Isto*.

63 HPS je kandidirao dvadeset i dvojicu težaka. (*Isto*, 169.)

64 Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 102-104.

65 N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925.*, 176.

66 Detaljne podatke o izbornim rezultatima u mostarskom izbornom okrugu vidi: "Službeni podaci o izborima u Hercegovini.", *Narodna sloboda*, 2/1920., br. 61, 2.

67 R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, 103.

68 N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925.*, 179.

zauzetosti za dobro svoga naroda imati može, koliko baš Vaš zemljak i zastupnik.

Utoliko sam svijestan, da sam to Vaše povjerenje i zaslužio, da sam ga vrijedan i dostojan bio, a to Vam i sva moja prošlost jamči i dokazuje.

Pa kao što se ja ponosim svojim vrijednim izbornicima, tako mogu s punim pravom i oni ponosni biti sa svojim odabranim zastupnicima kao što nijedna druga stranka u čitavoj zemlji.

Živili moji svijesni i dragi izbornici!".[69]

Vodstvo HPS-a nije krilo svoje razočaranje izbornim rezultatima. Ipak, izborni su neuspjeh nastojali opravdati brojnim nepovoljnim okolnostima, u prvom redu "samovoljom općinskih organa" koji su "ispuštali i brisali iz biračkih spiskova" znatan broj Hrvata, potencijalnih glasača HPS-a.[70]

Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu odredili su odnos snaga u parlamentarnom životu Kraljevstva SHS sve do ožujka 1923., kada su održani izbori za novi saziv Narodne skupštine.

Hrvatska pučka i Hrvatska težačka stranka u Ustavotvornoj skupštini Kraljevstva SHS

Odmah s početkom rada Ustavotvorne skupštine, SP/L/S i HPS su osnovali svoj parlamentarni klub – Jugoslavenski klub – u kojem je osim četrnaest slovenskih zastupnika bilo i devet pučkaških, izabranih u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji te Hercegovini, među kojima i fra Buntić. U klub su nešto kasnije ušla i četiri bunjevačko-šokačka zastupnika.

Zastupnici HTS-a djelovali su u Ustavotvornoj skupštini zajedno s HZ-om, obnovivši Narodni klub osnovan još u PNP-u.[71]

Jugoslavenski i Narodni klub aktivno su sudjelovali u raspravama oko donošenja ustava Kraljevstva SHS. Jugoslavenski klub nije izradio svoj posebni nacrt ustava, nego je vlč. Korošec predao Ustavnom odboru Konstituante izdvojeno mišljenje[72] stranaka okupljenih u Jugoslavenskom klubu o vladinu nacrtu ustava. Prema njihovu mišljenju

69 Nav. prema: [D. Ćorić, ur.], *Fra D. Buntić*, 118.

70 N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925.*, 179.

71 H. Matković, "Hrvatska zajednica", 63-64.

72 Cjelovit tekst izdvojenoga mišljenja vidi: Z. Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 317-321.

jugoslavenska bi država "kao ustavna i parlamentarna monarhija" trebala biti podijeljena na šest pokrajina: Srbija sa Starom Srbijom i Makedonijom; Hrvatska i Slavonija s Međimurjem; Bosna i Hercegovina i Dalmacija; Crna Gora; Vojvodina i Slovenija. Pokrajine bi imale biti autonomne oblasti sa svojim pokrajinskim skupštinama i vladama. Kriteriji za podjelu države na pokrajine opravdavali su se ponajprije ekonomsko-političkim razlozima. Ipak, protivnici autonomističkog uređenja jugoslavenske države vidjeli su u njemu u prvom redu "vjersko načelo"; Jugoslavenski je klub, navodno, želio cijelu državu podijeliti na dvije odvojene političke cjeline, tj. na katoličku i pravoslavnu. Argument za svoju tvrdnju nalazili su u činjenici da je Jugoslavenski klub predlagao administrativno-upravno povezivanje Bosne i Hercegovine s Dalmacijom, što bi dovelo do toga da bi u toj autonomnoj pokrajini katolici postali većina.[73]

Prije nego što je uopće došlo do glasovanja o prihvaćanju vladina nacrta ustava kao podloge za specijalnu debatu, Narodni klub je, 12. svibnja 1921., napustio Ustavotvornu skupštinu. Uz Hrvatsku republikansku seljačku stranku i Hrvatsku stranku prava, to je sada bila treća hrvatska politička skupina koja je apstinirala od rada u Konstituanti.[74]

Nakon što su 11. lipnja 1921. jugoslavenski komunisti odlučili napustiti Konstituantu, nije trebalo dugo čekati ni na odlazak Jugoslavenskog kluba. Samo nekoliko dana kasnije sve su članice toga kluba protestirale protiv vladine odluke da se odgodi rasprava o VIII. odjeljku nacrta ustava. To je poglavlje bilo značajno za Jugoslavenski klub jer je sadržavalo odredbe o vlastima središnje i mjesne uprave. Kad je predsjednik Konstituante, Ivan Ribar, odbacio protest Jugoslavenskoga kluba, njegove su članice privremeno odustale od daljnjega sudjelovanja u njenu radu.[75] Napuštajući Ustavotvornu skupštinu, narodni zastupnici Jugoslavenskoga kluba uputili su *Poruku* Hrvatima i Slovencima, u kojoj su pokušali rastumačiti razloge svoga egzodusa.[76] Otišavši iz Beograda, svaki se narodni zastupnik uputio u svoj izborni okrug da "obavijest[i] narod o političkim pitanjima, koja su dovela do izlaska [Jugoslavenskoga] kluba iz konstituante".[77] Novinstvo HPS-a dočekalo je vijest o

73 Ferdo Čulinović, *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, Zagreb, 1952., 97.

74 Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., 327.

75 *Isto*, 272-273.

76 Vidi: "Poruka Hrvatima i Slovencima", *Seljačke novine*, Zagreb, 4/1921., br. 26, 1-2.

77 "Poslanici Jugoslavenskog kluba među izbornicima", *Narodna politika*, 4/1921., br. 137, 1.

primitku centralističkoga Vidovdanskoga ustava s neskrivenim nezadovoljstvom – "Ovaj ustav ostvaruje velikosrpsku koncepciju".[78]

Skori povratak članica Jugoslavenskoga kluba u beogradsku Skupštinu, koja je sada postala zakonodavna, nije bio sporan jer su se one već unaprijed odlučile na – "borbu za reviziju ustava" parlamentarnim putem. Povratak članova Jugoslavenskoga kluba u skupštinske klupe dočekan je u hrvatskoj političkoj oporbi s negodovanjem.[79]

Još prije nego što je bio izglasan Vidovdanski ustav, 28. lipnja 1921., bilo je jasno da je Stjepan Radić postao neprijeporni vođa protucentralističke hrvatske oporbe koja je ili napustila rad u Ustavotvornoj skupštini (HZ i HTS) ili je odranije provodila politiku parlamentarne apstinencije (Hrvatska republikanska seljačka stranka i Hrvatska stranka prava). Odmah poslije usvajanja Vidovdanskoga ustava osnovan je Hrvatski blok (HB)[80] koji su činile tri već spomenute oporbene stranke iz Hrvatske te Hrvatski radnički savez i HTS. Ulazak HTS-a u HB nije bio nikakvo iznenađenje. Naime, prvaci stranke, imajući neposredni uvid u događanja među bosansko-hercegovačkim Hrvatima, bili su svjesni činjenice da je Radićev utjecaj bio sve prisutniji.[81]

Taktika HB-a bila je parlamentarna apstinencija. Taktika HPS-a bila je parlamentarna borba. Pučkaši su bili jedina hrvatska politička stranka koja je ostala u beogradskoj skupštini.

Fra Buntić je iznenada umro početkom veljače 1922. godine.[82] Smrt uglednoga franjevca bio je nenadoknadiv gubitak za HPS.[83]

Poslije parlamentarnih izbora provedenih u ožujku 1923. HTS je nestao, a HPS je nastavio životariti na marginama političkoga života Kraljevstva SHS.

---

78 "Borba se nastavlja", *Narodna politika*, 4/1921., br. 145, 1.

79 A. K., "Jugoslavenski klub", *Hrvatska sloga*, 3/1921., br. 143, 1-2.

80 Bogdan Krizman, Stjepan Radić – život – misao – djelo, u: *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928*, 2, Zagreb, 1973., 75-76.

81 H. Matković, "Hrvatska zajednica", 82.

82 Nenadana Buntićeva smrt bila je povod da se po Hercegovini proširio glas da on "nije umro od prirodne smrti". (*Hrvatska sloga*, 4/1922., br. 48, 2.)

83 "Duboko žaleći nad preranom smrću neustrašivoga borca za hrvatska, seljačka prava blagopokojnoga zastupnika Hrvatske Pučke Stranke fra Didaka Buntića pozivamo sav hrvatski narod, poimence u Hercegovini, da u najharnijoj uspomeni sačuva fra Didakov rad i njegovu osobu, a narodne prvake, da uvijek drže pred očima i slijede primjer fra Didakove radinosti, nesebičnosti i neustrašivosti u borbi za sveta narodna prava". ("Sastanak vodstva i pouzdanika Hrvatske Pučke Stranke u Hercegovini". (*Narodna sloboda*, 4/1922., br 11, 1.) Preminulog fra Buntića u zastupničkim je klupama zamijenio J. Puljić.

BANAC, I. (1988.), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb.

ČULINOVIĆ, F. (1952.), *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, Zagreb.

Hrvat, Zagreb, 1919.

Hrvatska sloga, Mostar, 1919., 1920., 1921., 1922.

Hrvatska obrana, Osijek, 1920.

HORVAT, R. (1942.), *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb.

IŠEK, T. (1981.), *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature*, Sarajevo.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

KRIZMAN, B. (1973.), Stjepan Radić – život – misao – – djelo, u: *Korespondencija Stjepana Radića 1919.-1928*, 2, Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (2006.), Hrvatski katolički seniorat i politika /1912.-1919./, u: *Lučonoše ili herostrati. Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Hrvatski institut za povijest – Dom i Svijet, Zagreb.

MATKOVIĆ, H. (2004.), Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, u: H. Matković, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb.

Narodna politika, Zagreb, 1919., 1920., 1921.

Narodna sloboda, Mostar, 1919., 1920., 1922.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*. U povodu Dana fra Didaka Buntića, 8.-10. listopada 2004. u Gradnićima, Mostar.

Seljačke novine, Zagreb, 1921.

ŠEHIĆ, N. (1991.), *Bosna i Hercegovina 1918.-1925. – privredni i politički razvoj*, Sarajevo.

Ivan MARKEŠIĆ

VJERSKE I CRKVENE PRILIKE U BOSNI I HERCEGOVINI NAKON I. SVJETSKOG RATA

UVOD

Bosna i Hercegovina jedna je od rijetkih modernih država čiju davnu, ali i nedavnu, povijest i suvremenu zbilju određuje unutarnja nestabilnost, uzroci koje su i u nemogućnosti pronalaženja prikladnoga modela suživljenja različitih etničkih, a time gotovo istodobno i religijskih, zajednica, i u njezinu bliskom okruženju, zatim u odnosu vodećih europskih i svjetskih sila prema ovom geopolitičkom prostoru radi uspostavljanja uvijek novoga svjetskog poretka. Rijetki su društveni procesi koji su u Bosni i Hercegovini bili dovedeni do kraja. Oni su prekidani kako bi započeli neki novi, koji opet nisu završavali u terminima koji su bili predviđeni za njih. Moglo bi se kazati da je to zemlja sa započetim, a nedovršenim društvenim i političkim procesima, s prilično mnogo političkih eksperimenata. U njoj se događaju snažne i duboke promjene konfesionalnih (vjerskih, kulturnih i civilizacijskih) paradigmi, koje će ostaviti neželjene posljedice na međusobne odnose etničkih zajednica sve do današnjeg vremena.

Nakon završetka I. svjetskog rata promijenila se politička karta Europe. Te su se promjene posebno odnosile na područje južne Europe, s kojeg su nestala dva carstva koja su u duljem razdoblju (Otomansko Carstvo od 1463. do 1878. i Austro-Ugarska Monarhija od 1878. do 1918.) u bitnome određivala životnu zbilju Bosne i Hercegovine i njezinih građana kao i djelovanje vjerskih institucija kojima su ti građani pripadali. Značajno se u novonastalim političkim prilikama mijenjaju uloga i značenje pojedinih religijskih zajednica, kao i njihovih predstavnika. Posebno se mijenja njihov odnos prema novonastaloj Državi SHS, a potom i Kraljevini SHS, u kojoj su religijske zajednice i dalje nositelji ne samo vjerskog nego prije svega nacionalnog i nacionalno-političkog udruživanja i djelovanja. U pozadini svih novoformiranih nacionalnih političkih stranaka, ili na njihovu čelu, nalaze se pojedinci iz tih vjerskih zajednica.

Nakon propasti katoličko-bosanske i bosansko-krstjanske paradigme bosanske države (1463.) uspostavlja se islamsko-orijentalna paradigma Otomanskog Carstva, kojom u Bosnu prodire i pravoslavno-ortodoksna paradigma. Zbog rasula i poraza vojnih postrojbi bosanske države, tomu se neće imati tko suprotstaviti. "Bosna šaptom pade!" ni u kojem slučaju ne znači izdaju koju su počinili predstavnici Crkve bosanske, nego sintagmu koja najrječitije govori o posljedicama unutarnjeg razdora među bosanskim plemstvom u bosanskome kraljevstvu.

Naime, tijekom trajanja otomanske okupacije islamsko stanovništvo svoju identifikaciju nije tražilo u srednjovjekovnom bosanskom kraljevstvu niti njegovim institucijama, nego izvan granica Bosne i Hercegovine, jer u njoj nisu uspjeli pronaći temelj "na kojem bi utvrdili svoj identitet", pa su, smatra Ivo Banac, "svoj identitet pronašli u religijskoj komponenti Otomanskog Carstva, čime su u potpunosti zaboravili na srednjovjekovno bosansko kraljevstvo kao nešto na čemu bi ta zajednica izgrađivala svoj laički identitet".[1] Kršćansko stanovništvo, kako pripadnici Rimokatoličke crkve tako i pripadnici Crkve bosanske, bilo je primorano prihvatiti podređeni položaj. Svi su ustanički pokušaji završavali neuspjehom. Tražilo se drukčije načine otpora. Pravoslavni vjernici u BiH stižu s Osmanlijama, od kada se može govoriti o postojanju pravoslavlja u njoj.

Islamsko-orijentalnu paradigmu zamijenit će krajem XIX. st. kršćansko-zapadnoeuropska paradigma koja dolazi s okupacijskim snagama Austro-Ugarske Monarhije (1878.-1918.). Toj će se okupaciji najviše suprotstaviti muslimani, potom pravoslavci, dok će Hrvati katolici s neskrivenim ushićenjem i veseljem dočekati uspostavu austro-ugarske vlasti u BiH nadajući se da će, nakon odlaska "turskih, islamskih, muslimanskih" i dolaskom "kršćanskih" okupacijskih snaga biti poboljšan njihov do tada nezavidan društveni, politički, socijalni i ekonomski položaj.[2] O tome rječito svjedoči i dr. Julijan Jelenić, koji će na naslovnici lista *Serafinski perivoj,* br. 10 iz 1906., kojega je bio glavni urednik, objaviti uvodnik (uokviren u hrvatsku trobojnicu) pod naslovom *Utjelovljenje Bosne i*

1 Adil Zulfikarpašić i sur.; moderator razgovora Mladen Maloča (1995.): *Okovana Bosna: razgovor /*. Zürich, Bošnjački institut, str. 37-40.

2 Enver Redžić: *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1993., Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, str. 42.

Hercegovine austrougarskoj monarhiji i ustav u Bosni i Hercegovini[3] u kojem s ushićenjem govori o aneksiji od 6. X. 1908.: "Bože živi, čuvaj, Bože, cara našeg i naš dom; Silan vjerom da nas može mudrom štitit desnicom."[4] U tu će svrhu predstavnici drugih kršćanskih, katoličkih zajednica javno objavljivati kako svoje oduševljenje i neskrivena nadanja u poboljšanje svoga položaja tako i neskriveno razočaranje nacionalnom i vjerskom politikom koju je provodila Austro-Ugarska Monarhija, a što se dade iščitati iz *Pisma mostarskoga biskupa fra Alojzija Mišića upućenog zemaljskom poglavaru Oskaru Potioreku 1913. godine*.[5]

Međutim, uspostavom vlasti – što nije išlo tako lagano kako su se nadali austro-ugarski politički i vojni stratezi – austro-ugarski političari nisu željeli uništiti prijašnje dvije velike i značajne paradigme: islamsko-orijentalnu i pravoslavno-srpsku, nego su ih nastavili podupirati u rješavanju njihovih problema, što je pripadnicima kršćansko-hrvatske paradigme bilo veoma teško shvatiti. Austro-Ugarska će se tijekom cijeloga trajanja okupacije Bosne i Hercegovine oslanjati ponajprije na muslimanske velikoposjednike – begove, jer su oni bili vlasnici zemlje i samo je podupirući ih bilo moguće dobiti ih za saveznike. Također, unatoč spoznajama da srpski političari iz Srbije ne prihvaćaju niti su željeli prihvatiti austro-ugarsku okupaciju Bosne i Hercegovine, jer su Bosnu i Hercegovinu smatrali svojom, srpskom zemljom, okupacijske su vlasti posebnu potporu davale srpskim trgovcima, koji su, koristeći se raznim povlasticama, kupovali zemlju od bosanskih i hercegovačkih veleposjednika i tu zemlju katastarski knjižili na svoje ime te tako stvarali zemljišno-knjižnu osnovu postojanja tzv. srpske zemlje.

Hrvatski su političari bili razjedinjeni oko jednog veoma važnog pitanja. Treba li u ujedinjavanju Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i Bosne i Hercegovine ići zajedno s muslimanima ili bez njih. Krug političkih istomišljenika okupljenih oko nadbiskupa Josipa Stadlera smatrao je da muslimani nemaju što tražiti s kršćanima, dok su drugi, okupljeni oko bosanskih franjevaca i Hrvatske narodne zajednice (HNZ), u čijem je vodstvu bio i dr. Ivo Pilar, smatrali da su Muhamedanci također Hrvati, samo drukčije vjere i da se jedino u savezu s njima moguće boriti protiv sasvim jasnih i očitih srpskih posezanja na Bosnu

3 J. Jelenić: "Utjelovljenje Bosne i Hercegovine austrougarskoj monarhiji i ustav u Bosni i Hercegovini", u: *Serafinski perivoj*, br. 10, God. XXII., 1906., str. 147.

4 J. Jelenić.: *nav. dj.,* str. 148.

5 Pismo je prvi objavio i komentarima popratio Husnija Kamberović, iz Instituta za istoriju u Sarajevu, u časopisu toga instituta, *Prilozi,* br. 33, Sarajevo, 2004., na str. 211-218.

i Hercegovinu. Ta neprestana međusobna unutarhrvatska sporenja oko prava političkog zastupanja hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini traju sve do danas.

Dolaskom Benjamina Kallaya u Bosnu započinje razdoblje uništavanja nacionalnog identiteta, posebno hrvatskoga naroda. Bilo je u početku zabranjeno osnivanje političkih stranaka na nacionalnoj osnovi. Kallay je otišao toliko daleko da je promovirao uspostavu bošnjačke nacije s tri vjere, čime je želio "pokriti" sve stanovnike BiH. Čak je bilo zabranjeno osnivanje nacionalnih pjevačkih društava. Stoga je Hrvatsko pjevačko društvo Trebević, osnovano 1894., u početku nosilo naziv Narodno pjevačko društvo, da bi naziv "hrvatsko" Uprava dozvolila tek 1898. Nadbiskup Stadler uviđao je da je Austro-Ugarska vješto iskoristila blagonaklonost Katoličke crkve prema "kršćanskim" vladarima i da je, kad je riječ o Hrvatima katolicima u Bosni i Hercegovini, bila sve više negoli hrvatska.

POLOŽAJ VJERSKIH ZAJEDNICA U DRŽAVI SHS I KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Stanje uoči stvaranja Države SHS

Nakon višestoljetnog postojanja pod vlašću dvaju velikih carstava – Otomanskog i Habsburškog – Bosna i Hercegovina se nakon I. svjetskog rata, u kojem su se njezini građani borili u postrojbama poražene vojske, našla, iako u njoj nije bilo snažnijih projugoslavenskih strujanja, u sastavu nove – jugoslavenske – države.[6] Smatra se da su ideju o ujedinjivanju svih južnoslavenskih naroda u jednu državu, u Bosnu i Hercegovinu počeli donositi pristaše ilirskoga pokreta, među prvima bosanski franjevci. Značajniji doprinos razvijanju ideje o nacionalnom jedinstvu Srba, Hrvata i muslimana u Bosni i Hercegovini, a time i stvaranju i konstituiranju neke nove južnoslavenske države, davala je Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine (SDS BiH).[7] Pripadnici omladinskog pokreta

6 E. Redžić.: *nav. dj.*, str. 59.

7 "**Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine** je socijaldemokratska politička stranka utemeljena u lipnju 1909. u Bosni i Hercegovini koja je tada bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. Nastala je od predstavnika sindikata i radničkih grupa, a većinu članstva su joj na početku činili strani radnici dovedeni iz drugih dijelova Austro-Ugarske. Zbog toga je uglavnom bila marginalizirana, a za službenu ideologiju uzela austromarksizam. Nakon raspada Austro-Ugarske i formiranja Kraljevine SHS dio njezinih članova se priključio novostvorenoj Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ)". (URL = http://sh.wikipedia.org/wiki/Socijaldemokratska_stranka_Bosne_i_Hercegovine, pristup ostvaren 22. rujna 2008.)

okupljeni oko "Mlade Bosne" svoje su djelovanje temeljili na političkoj filozofiji narodnog jedinstva Srba i Hrvata sa Slovencima. Podupirali su ideju stvaranja jugoslavenske države. Njihovo se projugoslavensko političko djelovanje iscrpljivalo u nastojanjima oko rušenja Austro-Ugarske Monarhije, što se i ostvarilo atentatom na austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda (1914.). Time je političko-revolucionarno djelo "Mladobosanaca" bilo završeno; stoga u formalnom smislu njezini članovi nisu izravno sudjelovali u pregovorima oko formiranja nove države.[8]

Međutim, realne političke snage u Bosni i Hercegovini za austro-ugarske vladavine imale su potpuno različita stajališta u svezi s težnjama oko stvaranja neke nove države južnoslavenskih naroda. Trajni politički program srpskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini od kraja XIX. stoljeća pa sve do danas bio je pripajanje Bosne i Hercegovine Srbiji. Stoga je stvaranje jugoslavenske države 1918. bilo ostvarenje jednog od glavnih ciljeva srpskih političara, kako u Srbiji tako i u BiH, i oni su taj čin "umotali" u formulaciju kako je to "vrhunac težnji južnoslavenskih naroda za vlastitom državom".

Za hrvatske političare austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine predstavljala je tek prvi korak priključenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, dok se aneksiju Bosne i Hercegovine iz 1908. gledalo kao čin za ujedinjenje Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i Bosne i Hercegovine. Ideju o stvaranju jedne zasebne, autonomne jugoslavenske jedinice u okviru Austro-Ugarske Monarhije, koju su u obliku *Svibanjske deklaracije*[9] u austrijskom parlamentu iznijeli članovi Južnoslavenskog/Jugoslavenskog zastupničkog kluba[10] odmah je i bezrezervno, slijedeći ideje dr. Ante

8 E. Redžić: *nav. dj.*, str. 60.

9 Tekst 'Svibanjske deklaracije' glasi: "Potpisani narodni zastupnici u 'Jugoslovenskom klubu' udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnog načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda. (…)". Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb 1920., str. 94, u: Zlatko Matijević, "Od 'Svibanjske deklaracije' do 'Izjave' nadbiskupa Stadlera – dva viđenja rješenja "južnoslavenskoga pitanja (1917.)", u: Pavo Jurišić (prir.): *Josip Stadler – život i djelo*. Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, održanih od 21. do 24. rujna 1998. u Sarajevu i 12. studenoga u Zagrebu prigodom 80. obljetnice smrti prvoga vrhbosanskoga nadbiskupa. Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1999., str. 273, fsn. br. 2.

10 Južnoslavenski / Jugoslavenski zastupnički klub činili su svi hrvatski, slovenski i srpski zastupnici iz austrijskog dijela Monarhije, tj. Slovenije, Istre i Dalmacije. Njegov je predsjednik bio slovenski katolički svećenik, dr. Anton Korošec. Usp. Z. Matijević, *nav. dj.,* str. 273.

Starčevića, odbila Hrvatska katolička udruga (HKU) nadbiskupa dr. Josipa Stadlera, dok je ideje iz Svibanjske deklaracije prihvatio krug hrvatskih političara oko HNZ-a i dr. Joze Sunarića. Kako je, međutim, potporu Svibanjskoj deklaraciji dalo Narodno vijeće SHS iz Zagreba, a što je trebalo značiti da je ta deklaracija opći svehrvatski interes, time su i sve hrvatske političke grupacije u Bosni i Hercegovini poduprle stvaranje Države SHS i na taj način podržale već otprije poznat stav srpskih političara iz Bosne i Hercegovine.

Potrebno je, međutim, naznačiti da je Deklaracija dugo vremena izazivala veoma različita sporenja i ocjene, koje bi se moglo, smatra Z. Matijević, podijeliti u dvije skupine. Jedni su držali da je Deklaracija djelo Bečkoga dvora i da "predstavlja odraz *trijalističke koncepcije* rješenja južnoslavenskog pitanja unutar granica Monarhije, pa je stoga nužno bila izraz političkog oportunizma", dok su drugi mišljenja kako je "ona bila stvar političke taktike u tadašnjim ratnim uvjetima, ali da je poslužila kao oružje koje je omogućilo promicanje ideje i samu akciju stvaranja zajedničke države južnoslavenskih naroda (bez Bugara), izvan okvira Monarhije.[11]

Zlatko Matijević navodi kako su članovi Jugoslavenskog kluba u traženju potpore za 'Svibanjsku deklaraciju' posebnu pozornost i nadanja usmjerili prema Bosni i Hercegovini, jer su držali da Deklaracija upravo tu "polaže svoj ispit zrelosti".[12] Bilo je važno pridobiti sarajevskog nadbiskupa, dr. Josipa Stadlera, koji je – inače poznat kao pravaš "frankovačke" orijentacije – prema pisanju sarajevskog katoličkog lista "Hrvatski Dnevnik" početkom srpnja 1917., uime Hrvata-katolika Bosne i Hercegovine, prihvatio 'Svibanjsku deklaraciju' kao "podlogu i uslov političkog obstanka i kao jednu realnu bazu za politički razvoj hrvatskih zemalja".[13] Bosanski i hercegovački franjevci prihvatili su Deklaraciju bez puno raspravljanja. Smatra-

11 Ivo Banac: "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika". Zagreb, 1988., str. 125, u: Matijević, Zlatko (1998.): *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.).* Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, str. 57.

12 Janko Pleterski, "Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju ", Nolit, Beograd, 1976., 190, u: Zlatko Matijević, *Državno-pravni položaj BiH u političkim koncepcijama Dr. Ive Pilara*, u: Prilozi, 31, Sarajevo, 2002., str. 137-154, u: URL = http://www.iis.unsa.ba/prilozi/31/31_matijevic.htm, pristup ostvaren 20. rujna 2008.

13 Navedeno prema: Dragoljub R. Živojinović – Dejan V. Lučić, "Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen", Nova knjiga, Beograd, 1988., 166, u: Z. Matijević, *nav. dj.,* str. 140, u: URL = http://www.iis.unsa.ba/prilozi/31/31_matijevic.htm, pristup ostvaren 20. rujna 2008.

li su da je nakon neugodnih doživljaja u odnosu austro-ugarske vlasti prema bosansko-hercegovačkim katolicima u predratnim, a posebno u ratnim godinama, potrebno osnovati vlastitu državu koju će činiti svi južnoslavenski narodi. Međutim postojale su nepremostive razlike u pristupu i načinu ostvarivanja te ideje.

Ideje o potrebi da bosansko-hercegovački muslimani svoj identitet ne traže više u Turskoj nego u srednjovjekovnoj Bosni, u bošnjaštvu, javljale su se već početkom austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine, ali je ideju bošnjaštva i oslonca nove austro-ugarske vlasti na feudalnu muslimansku klasu veoma značajno promovirao Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak. Muslimani su bili jedini u Bosni i Hercegovini koji su željeli sačuvati već prevladan feudalni sustav. Za muslimanske političare nisu bile prihvatljive nijedna od već proklamiranih hrvatskih i srpskih solucija: ni pripajanje Bosne i Hercegovine Srbiji ni pripajanje Hrvatskoj. Tijekom trajanja austro-ugarske okupacije tražili su rješenje vlastita položaja u izražavanju lojalnosti Habsburškoj Monarhiji.

Takvi različiti međuetnički odnosi nisu jamčili neku stabilniju državnu i društvenu zajednicu. Nakon atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda, u Bosni i Hercegovini započinje masovni pogrom i progon Srba (u kojima sudjeluju Hrvati i muslimani) te paljenje i rušenje dobara srpskih vlasnika. Odmah potom slijedi i srpska osveta. Pogrom i progon, paljenje i rušenje muslimanskih dobara u istočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini. Uspostava nove jugoslavenske države omogućit će srpskim nacionalističkim strankama ostvarenje centralističkih ideja: stvaranje jedne jedinstvene države bez ikakvih federalističkih mogućnosti. Bosna i Hercegovina, koja je u početku bila federalna jedinica nove države, Kraljevine SHS, polako je ostala bez svih tih elemenata: najprije je 31. siječnja 1919. ukinuta Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu. Umjesto nje formirana je Zemaljska vlada, koja je imala mnogo manje ovlasti. Nju je već 14. srpnja 1919. zamijenila Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, u čijoj je ovlasti bilo samo pet resora i koja će biti ukinuta u veljači 1924., kada će Bosna i Hercegovina biti podijeljena na šest oblasti kojima je na čelu bio veliki župan. Može se kazati da je sve do Šestosiječanjske diktature (6. siječnja 1929.) ova podjela sačuvala teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine.

U takvim novonastalim političkim i društvenim prilikama mijenja se i uloga i značenje pojedinih religijskih zajednica, kao i njihovih predstavnika. Posebno se mijenja odnos crkvenih institucija prema novonastaloj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, te potom prema Kraljevini Srba,

Hrvata i Slovenaca, u kojoj su religijske zajednice i dalje nositelji ne samo vjerskog nego prije svega nacionalnog i nacionalno-političkog udruživanja i djelovanja. U pozadini svih novoformiranih nacionalnih političkih stranaka, ili na njihovu čelu, nalaze se pojedinci iz tih vjerskih zajednica.

Potrebno je kazati da su se rasprave o 'Svibanjskoj deklaraciji' vodile i u Bosni i Hercegovini. Deklaracija je imala svoje zagovornike i protivnike među pripadnicima triju nacionalnih političkih, ali i triju vjerskih zajednica. Kao pripadnici srpsko-hrvatske suradnje Deklaraciju su podržali dr. Danilo Dimović i dr. Jozo Sunarić te hrvatski politički krugovi okupljeni oko Hrvatske narodne zajednice i bosanskih franjevaca, kao i hercegovački franjevci, koji su dali i posebnu izjavu o potpori 'Svibanjskoj deklaraciji' Jugoslavenskoga kluba.[14] Deklaraciju je podržao i reis-ul-lema Džemaludin Čaušević kao i krug ljudi oko Derviš-bega Miralema, kojeg su smatrali pobornikom srpske orijentacije u muslimanskim redovima. Dr. Josip Stadler bio je odlučno protiv mađarskih posezanja za BiH kao i jugoslavenskog oblika 'Svibanjske deklaracije'. Protiv Deklaracije bio je i prvak Muslimanske narodne organizacije (MNO),[15] Šerif Arnautović, koji je u kolovozu 1917. "predao caru Karlu memorandum sa izrazitom vjernosti i odanosti Muslimana habsburškoj dinastiji i Monarhiji", jer se nisu željeli "utopiti u jugoslavenstvu, u kojem bi predstavljali neznatan 'jedanaesti' dio", nego je njihov interes da Bosna i Hercegovina dobije autonomiju u okviru Austro-Ugarske Monarhije.[16]

Kad su ratna izvješća s bojišnica počela potvrđivati tezu o tome da će Austro-Ugarska izgubiti rat, u Bosni i Hercegovini se počelo razmišljati o pretpostavkama na kojima bi trebalo graditi budući, ali i sasvim drukčiji položaj Bosne i Hercegovine. Hrvatski su političari – okupljeni

14 Dr. Hamdija Kapidžić: *Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine*. Sarajevo, 1968., str. 84.

15 ***Muslimanska narodna organizacija (MNO)*** prva je muslimanska politička stranka uopće. Formirana je 3. prosinca 1906., a vodio ju je Egzekutivni odbor na čelu s Ali-begom Firdusom. Stranka je imala i svoje glasilo *Musavat* (Jedinstvo). U svom programu MNO je na prvom mjestu zahtijevala muslimansku vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju i političku, tj. državnopravnu autonomiju. MNO je uživala potporu goleme većine svih slojeva muslimanskog stanovništva, premda su njezino rukovodstvo činili uglavnom imućni zemljoposjednici. Njihov agrarni program u osnovi sadrži zahtjev da se seljak oslobodi svoga kmetskog prava i time pretvori u običnog najamnog radnika ili zakupca na veleposjedu. (URL = http://bs.wikipedia.org/wiki/Muslimanska_narodna_organizacija, pristup ostvaren 22. rujna 2008.)

16 E. Redžić: *nav. dj.*, str. 54.

oko HNZ-a dr. Nikole Mandića kao i oko HKU-a dr. Josipa Stadlera – zagovarali velikohrvatsku ideju: sjedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Srpski su političari zagovarali sjedinjenje BiH sa Srbijom, dok je većina bosansko-hercegovačkih muslimana, okupljenih oko Šerifa Arnautovića i MNO-a, zagovarala "priključenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj, u kojoj bi imala autonomiju". Sve je to potvrđivalo tezu, smatra Enver Redžić, "da ne postoji politička koncepcija i saglasnost u pogledu budućnosti Bosne i Hercegovine i da politički život u Bosni i Hercegovini na kraju rata stoji u znaku dubokog vjersko-etničkog rascjepa".[17]

Neposredno nakon osnivanja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, utemeljeno je početkom listopada 1918. Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu. Nakon što je Hrvatski sabor 29. listopada 1918. donio odluku o prekidu svih državno-pravnih sveza s Austro-Ugarskom Monarhijom i proglasio utemeljenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba,[18] u Bosni i Hercegovini je formirana Narodna vlada od deset članova, u kojoj je bilo pet Srba, četiri Hrvata i jedan musliman.[19]

Odmah nakon završetka rata zemaljski poglavar general Sarkotić predao je 1. studenoga 1918. vlast predstavnicima Narodnog vijeća, nakon čega je Narodna vlada za-

17 E. Redžić: *nav. dj.,* str. 57.

18 Ivan Cerovac navodi da je Država Slovenaca, Hrvata i Srba nastala zaključkom Hrvatskog Sabora od 29. X. 1918. kojim je proglašeno odcjepljenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine od Monarhije. Izvan nje su ostali samo Trst, Istra, Rijeka i dio Dalmacije, okupirani od Talijana. Vojvodina se izravno priključila Kraljevini Srbiji. Narodno vijeće SHS u Zagrebu proglasilo se vrhovnim organom vlasti u novoj državi, a Predsjedništvo Narodnog vijeća SHS preuzima ulogu vlade, te imenuje 11 povjerenika za različite grane uprave, imenuje pokrajinske vlade Slovenije, Bosne i Hercegovine, Banske Hrvatske i Dalmacije, preuzima zapovjedništvo vojske i određuje da ga Jugoslavenski odbor zastupa u inozemstvu. Predsjedništvo Narodnog vijeća Države SHS sklapa važne državnopravne sporazume sa srpskom vladom u Ženevi 9. XI. 1918. Država SHS posjedovala je sve oznake državnosti (teritorij, narod i suverenu vlast), pa ipak je bila provizorij, stvoren zato da bi što prije došlo do sjedinjenja s Kraljevinom Srbijom. Centralistička grupa unutar Narodnog vijeća, koju je predvodio S. Pribićević, uspjela je nametnuti srpske interese pri rješavanju hrvatskoga pitanja, te se ujedinjenje sa Srbijom provelo mimo Zaključka Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 24. XI. 1918. i Naputka delegaciji Narodnog vijeća, koja je otputovala u Beograd da bi, sporazumno s regentom Aleksandrom i srpskom vladom, provela čin ujedinjenja. Međutim, u aktu ujedinjenja od 1. XII. 1918. nije bilo najvažnije direktive Naputka – da će Ustavotvorna skupština odrediti novu državnu organizaciju dvotrećinskom većinom svojih članova. URL = http://cerovac.blog.hr/2007/07/1622915507/drzava-slovenaca-hrvata-i-srba.html, pristup ostvaren 30. rujna 2008.

19 "Građa o stvaranju jugoslavenske države …", II. svezak, Dokument 383, str. 456, u: Redžić, E.: *nav. dj.,* str. 58.

počela s osnivanjem područnih vijeća kako bi se u zemlji osiguralo normalno funkcioniranje života.

Da bi se ostvarilo već prije razrađenu ideju o ujedinjivanju svih južnoslavenskih naroda u jednu zajedničku državu, Narodno vijeće SHS 25. studenoga 1918. formiralo je posebnu delegaciju od 28 članova (među kojima je bilo sedam članova iz BiH[20]) koja je trebala otputovati u Beograd i dati izjavu o pristanku na ujedinjenje svih područja nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije u jednu državu.

REZULTATI POPISÂ STANOVNIŠTVA U BiH[21]

Da bi se moglo što mjerodavnije govoriti o crkvenim i vjerskim odnosima u naznačenom razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata, potrebno je u najkraćim crtama iznijeti u nekoliko tablica rezultate službenih popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini, i to od vremena kada je izvršen prvi popis, 1879. godine, pa do popisa iz 1931. Navedene tablice pokazuju svu religijsku raznolikost i brojčane odnose između pojedinih konfesija. Kako je vidljivo, popisom su obuhvaćene priznate (etablirane) vjere: katolici, muslimani, pravoslavci i Židovi, a od 1895. do Vidovdanskog ustava i evangelici. Naime, kad je riječ o protestantskim zajednicama, vidljivo je da se taj oblik religijske prakse počinje pojavljivati u popisima stanovništva dolaskom austro-ugarske vlasti i prestaje uspostavom nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, i to Vidovdanskim ustavom.

Navedene tablice pokazuju da je prema Popisu pučanstva iz 1879., neposredno nakon austro-ugarske okupacije BiH, katolika bilo 18,14%, muslimana 38,72%, dakle dvaput više nego katolika te pravoslavnih 42,83%, što je gotovo 2,31 puta više nego katolika.

Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Židovi	Ostali	Ukupno
448.749 38,72%	496.375 42,83%	210.216 18,14%	3.426 0,31%	249	1.159.015

20 Članovi delegacije iz BiH bili su: dr. Luka Čabrajić, Šćepan Grđić, dr. Halid Hrasnica, dr. Savo Ljubibratić, dr. Jozo Sunarić, Hamid Svrzo, Vojislav Šola. "Građa o stvaranju jugoslavenske države …", II. svezak, Dokument 560, str. 646, u: Redžić, E.: *nav. dj.,* str. 58.

21 Usp. Ivan Markešić: "Socioreligijska situacija u BiH u prvoj polovici XX. st. Fra Julijan Jelenić i moderne ideje sekularizacije", u: Ivan Markešić (ur.) (2008.): *Život i djelo dr. fra Julijana Jelenića*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa "Život i djelo dr. fra Julijana Jelenića" održanog u Orašju 13. i 14. listopada 2006. Zagreb, Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko-Zagreb, str. 25-26.

Međutim, kako se može primijetiti, broj se katolika prema popisu iz 1885. povisio s 18,14% na 19,89%, dok se broj muslimana smanjio na 36,88%, kao neznatno i broj pravoslavnih (42,76%).

Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Židovi	Ostali	Ukupno
492.710 36,88%	571.250 42,76%	265.788 19,89%	5.805 0,47%	538	1.336.091

U sljedećem se desetogodišnjem razdoblju broj katolika i dalje povisuje. Tako je prema popisu iz travnja 1895. bilo 21,31% katolika u odnosu na 34,99% muslimana, odnosno 42,93% pravoslavnih.

Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Židovi	Evangelici	Ostali	Ukupno
548.632 34,99%	673.246 42,93%	334.142 21,31%	8.213	3.596	263	1.568.092

Rezultati posljednjeg popisa koji je 1910. provela austro-ugarska vlast jasno su pokazivali da se uspostava austro-ugarske vlasti pozitivno odrazila na brojčano stanje katolika. Njihov se broj povisio na 23,30%, kao i broj pravoslavaca na 43,49%, dok je broj muslimana opao na 32,25%.

Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Židovi	Evangelici	Ostali	Ukupno
612.137 32,25%	825.418 43,49%	442.197 23,30%	11.868	6.342	82	1.898.044

Međutim, nakon I. svjetskog rata, u razdoblju koje je za nas interesantno, u razdoblju sa posve novim političkim, socijalnim, crkvenim i religijskim okolnostima, u Bosni i Hercegovini se prema Popisu stanovništva iz 1921. godine broj katolika neznatno povisio u odnosu na druge konfesije, i bilo ih je 24,00%. Povisio se i broj pravoslavaca (43,87%), dok je broj muslimana pao na 31,11%. U obrazloženju takve situacije potrebno je uzeti u obzir posljedice srpske osvete u istočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini nad muslimanima, zbog sudjelovanja muslimana u progonima Srba nakon ubojstva prijestolonasljednika Ferdinanda 1914. godine.

Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Židovi	Evangelici	Ostali	Ukupno
588.173 31,11%	829.360 43,87%	453.617 24,00%	12.031 ----------	6.627 1,02%	632 -------	1.890.440

Prema posljednjem Popisu stanovništva, iz 1931. godine, broj katolika se neznatno snizio. Pao je na 23,58%, kao što se snizio i broj muslimana na 30,90%, dok se broj pravoslavaca povisio na 44,25%.

Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Židovi	Ostali	Ukupno
718.079 30,90%	1.028.139 44,25%	547.949 23,58%	11.267	18.121	2.323.555

Analizirajući rezultate ovih popisa, vidljivo je da se na području Bosne i Hercegovine dolaskom Austro-Ugarske Monarhije pluralizira i njezina religijska slika. Tako se u popisima iz 1910., 1921. i 1931. primjećuje i veći broj evangelika: taj je broj od 3.596 u 1895. narastao na 7.094 u 1931. godini, kao i veći broj Židova: od 3.426 u 1879. njihov je broj porastao na 11.267 u 1931. godini.

POLOŽAJ VJERSKIH ZAJEDNICA U DRŽAVI SLOVENACA, HRVATA I SRBA TE KRALJEVINI SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Stvaranjem novih državnih zajednica, kako Države SHS tako i Kraljevine SHS, nastajali su i novi odnosi političkih snaga. Ti su odnosi, s druge strane, određivali kakav će biti odnos države prema nekoj od etabliranih, povijesnih crkava. Službena su politička stajališta bila veoma "rastezljiva", pa je svakodnevna državno-religijska zbilja izgledala posve drukčije od one koja je bila proklamirana službenim državnim aktima. Također, i stav pojedinih religijskih zajednica prema novim državnim tvorbama mijenjao se ovisno o tome što je koja od njih očekivala da u toj državnoj zajednici može postići za sebe i svoje interese. Kako su se crkveni interesi u najvećem dijelu "preklapali" s nacionalnim interesima, u djelovanju "zakonskih" religijskih zajednica može se prepoznati pokušaje preuzimanja vodećih uloga u određivanju ne samo vjerskih nego i nacionalnih prioriteta. Očekivanja mnogih od njih bila su velika.

Katolička crkva i nova država

Iako mnogi nisu bili "ushićeni" stvaranjem nove jugoslavenske države, potrebno je sasvim jasno kazati, a to potvrđuje i Božo Goluža u svojoj knjizi *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini,* "da su na poslu oko konsolidiranja te

nove države radili mnogi biskupi Katoličke crkve, a i jedan dio njezinoga svećenstva",[22] pozivajući se pritom na iskaz prof. dr. Ive Banca kako je "unatoč teškim nagovještajima Katolička crkva prihvatila stvaranje Jugoslavije kao nepovratan razvoj stvari i pošteno je nastojala da svoju privremenu nelagodu pretvori u stanovitu priliku za sebe."[23] Čak su, navodi dalje Banac, neki visoki predstavnici Katoličke akcije smatrali kako je stvaranje Države SHS izrazito pozitivan i dobar čin, jer se njime stvaraju pretpostavke toliko željenog ujedinjenja dviju crkava – Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve.

Pozivajući se na Ivana Mužića,[24] Goluža navodi kako je u svezi sa stvaranjem nove države katoličko svećenstvo u Hrvatskoj i BiH bilo razjedinjeno do te mjere da je Sveta Stolica zbog takve situacije novu državu priznala tek godinu dana nakon njezina utemeljenja. No unatoč protivljenjima ujedinjenju, ipak je 29. listopada 1918. nekolicina uglednih svećenika iz Sarajeva poslala izjavu u kojoj pozdravljaju ujedinjenje, ističući "kako se narod ne treba plašiti od Srba, koji su dio našega naroda, koji žive s nama, a na koje smo upućeni za svu budućnost, kao što su oni upućeni na nas".[25]

Katolički su biskupi u svojim obraćanjima svećenstvu i vjernicima poticali na lojalnost novoj državi. Tako je nadbiskup Stadler, navodi dr. Goluža, poslao 12. studenoga 1918. godine svojim svećenicima pastirsku poslanicu od sedam točaka. Od svojih je svećenika tražio da svojim vjernicima objasne kako je do promjene vlasti (misleći ovdje na Vrhovno narodno vijeće u Zagrebu i na Glavni odbor Narodnoga vijeća u Sarajevu) došlo na sasvim zakonit način i da je stvaranje nove – jugoslavenske – države južnoslavenskim narodima (a time naravno i hrvatskom narodu u cjelini) donijelo "istinsko oslobođenje" te da je nova država dobra osnova za rješenje južnoslavenskog nacionalnog pitanja, kao što je prije godinu dana rješenje tog istog pitanja vidio u trijalizmu unutar Austro-Ugarske Monarhije.[26] U toj poslanici nalazi se i sljedeći Stadlerov stav:

> "Napokon nam se smilova Promisao Božji i dokrajči vrijeme ove neiskazane kušnje. Megjusobna mržnja i klanje stišava se i narodi se spremaju da se iz-

22 B. Goluža.: *nav. dj.,* str. 61.

23 Ivo Banac: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji – porijeklo, povijest, politika*. Zagreb, Globus, 1984., str. 381-382.

24 Ivan Mužić: *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*. Split, 1969., str. 191--194.

25 I. Mužić: *nav. dj.,* str. 193.

26 B. Goluža: *nav. dj.,* str. 62.

mire. Budimo zahvalni vječnomu Ocu, što je milostivim okom pogledao na našu beskrajnu bijedu i uslišao naše vapaje i molbe! A više nego i jedan drugi, dužan je naš hrvatski narod da od sveg srca zahvaljuje Gospodinu Bogu, koji se u svojoj nedokučivoj providnosti i dobroti udostoja, da upotrebi sadašnji megjunarodni rat i opću nesreću za naš spas i za našu slobodu. Usred općeg meteža i rvanja sinula je našemu narodu zraka sunca; ono, za čim su naši oci i praoci uzdisali, ovih se dana ostvaruje pred našim očima: narod naš dobiva svoju vlastitu, samostalnu i neovisnu državu".[27]

U istoj poslanici, zaokupljen idejom ujedinjenja kršćanskih crkava, Stadler u bezrezervnom prihvaćanju nove države i ne videći nikakvu opasnost od promicatelja velikosrpskih ideja, iako mu nije moglo biti strano i nepoznato stajalište srpskih političara o stvaranju nove države, kaže:

"U neka mjesta naše nadbiskupije dolazi u zadnje vrijeme srpska vojska. Neka se narod od toga ne plaši. Rastumačiti mu treba, da nije to nikakva neprijateljska okupacija, već da su došle srpske čete na molbu naših oblasti, da zapriječe pljačkanja i druga bezakonja, što su se u nekim mjestima dogagjala."[28]

U tom su slavljeničkom ozračju nakon toga i drugi hrvatski biskupi poslali pastirska pisma svojim svećenicima i vjernicima. Dok je delegacija Narodnoga vijeća boravila u Beogradu, gdje se pripremalo ujedinjenje u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, hrvatski su biskupi s biskupskih konferencija održanih od 27. do 29. studenoga 1918. uputili katoličkim vjernicima novu poslanicu. U poslanici hrvatskih i slovenskih biskupa upućenoj "časnom svećenstvu i vjernom puku" nakon završetka krvavoga Prvoga svjetskog rata, kaže se:

"Ovako je sveti promisao Božji, koji upravlja narodima, dosudio, da i jugoslavenski narod Hrvata, Slovenaca i Srba nakon patnja od toliko vjekova dođe do svoje slobode. Popucali su lanci koji su nas sapinjali, porušila se tamnica, u kojoj smo čamili i mi izlazimo na slobodu, na svijetlo sunca Božjega. (…)"

Potom se u istom stilu nastavlja:

"Predragi vjernici! Da se uzmogne naša nova država urediti na pravdi i ljubavi, da postane jaka i sretna treba saradnje svih nas. Treba da za tu svrhu

27 Josip Stadler, "Okružnica Nadbiskupskog ordinarijata", u: *Vrhbosna*, br. 22-24, Sarajevo 1918., str. 274.

28 Josip Stadler, "Okružnica Nadbiskupskog ordinarijata", u: Goluža, B.: *nav. dj.,* str. 63.

upotrebimo sva naravna i svrhunaravna sredstva. Ponajprije valja da svi i svaki pojedinac upotrebi sve svoje naravne sposobnosti, da posvuda u zemlji opet zavlada red i mir, jer inače nismo ni vrijedni slobode. Župnici, učitelji i drugi zreliji i pametniji ljudi imali bi se po svim mjestima složiti u odbore, te neukiji narod poučiti o promijenjenim prilikama, i osobito o tom, kako je svaki dužan najsavjesnije se pokoravati odredbama vlasti, plaćati porez i povrh toga prema silama doprinositi novčane prinose za velike potrebe nove naše slobodne države."[29]

Nakon toga slijedi posebna molba vjernicima radi ispunjivanja njihove dužnosti:

"Predragi vjernici! Ne možemo da vam osobitim načinom ne privežemo na dušu još jednu dužnost, koju vam nalaže kršćanski zakon ljubavi. Već smo i prije živjeli, a pogotove živiti ćemo odslije u novoj našoj državi izmiješani s braćom koja govore s nama isti jezik, u kojima teče ista krv, koji su jedno s nama, ali nisu iste vjere s nama; a to su poimenice braća naša Srbi i Muslimani. (…) sada smo jedni u slobodi i svojoj državi, neka dakle nestane svega, što je tuđin među nas postavio, a molimo se Gospodu, da nas ujedini u potpunoj slozi i ljubavi; kako je ono bilo kad smo primili Kristovu vjeru svetu".

Posvećujući po zagovoru prečiste Bogorodice "sebe i obitelji naše, domovinu našu presvetom Srcu Božanskog Spasitelja našega", Okružnicu su u Zagrebu, 29. studenoga 1918. godine, samo nekoliko dana uoči osnivanja Kraljevine SHS, potpisali, kako navodi dr. Goluža, biskup Garić (osobno), zatim fra Jerko Boras uime biskupa Mišića te dr. Ivan Šarić uime nadbiskupa Stadlera.

Dr. Josip Stadler, metropolita vrhbosanski.	**Luka Papafava,** biskup šibenički.	**Dr. Juraj Carić.** biskup spljetski.
Dr. Antun Bauer, metropolita zagrebački.	**Dr. Josip Marušić,** biskup senjski i modruški ili krbavski.	**Dr. Antun Jeglič,** biskup ljubljanski.
Dr. Vinko Pulišić, metropolita zadarski.	**Franjo Ucellini,** biskup kotorski.	**Fra Jozo Garić,** biskup banjalučki.
Dr. Josip Marcelić, biskup dubrovački.	**Fra Alojsije Mišić,** biskup mostarski.	**Dr. Dionizije Njaradi,** apost. administrator biskupije križevačke.
	Dr. Angjelko Voršak, kapitularni vikar biskupija bosanske i djakovačko-srijemske.	

Popis onih koji su bili predviđeni vlastoručno potpisati *Okružnicu hrvatskih i slovenskih biskupa* od 29. studenoga 1918. u povodu osnivanja Države SHS, u: *Vrhbosna*, br. 22-24 iz 1918., str. 279.

29 "Okružnica hrvatskih i slovenskih biskupa", u: *Vrhbosna*, br. 22-24, Sarajevo 1918., str. 278, u: B. Goluža: *nav. dj.*, str. 64.

Ti i tako "posloženi" naputci upućeni katoličkim vjernicima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini sasvim zorno pokazuju da je vrh Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini s neskrivenim zadovoljstvom dočekao ujedinjenje u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Slanje takvih poruka nastavit će se i nakon Stadlerove smrti, 8. prosinca 1918. Koliko su velika bila očekivanja katoličkoga svećenstva od nove države, pokazuju i mnogobrojni međusobni posjeti visokih crkvenih i državnih dužnosnika, što su uslijedili nakon ujedinjenja, toliko i molitva koju su biskupi preporučili da se moli prigodom službe Božje na državne blagdane:

> "Spasena učini, Gospode, kralja našega Petra
> (… prijestolonasljednika i regenta našega Aleksandra).
> I sa Siona brani njega.
> Ništa ne napredovao neprijatelj u njemu.
> Ni sin opačine ne usudio se nauditi njemu.
> Gospodine, usliši molitvu moju.
> I vapaj moj neka Tebi dođe.
>
> *Pomolimo se*: Bože, koga svaka vlast i dostojanstvo sluša, podaj, molimo te, slugi Tvome, kralju našemu Petru (prijestolonasljedniku i regentu našemu Aleksandru) čestiti napredak njegovom dostojanstvu, da se vazda boji i Tebi ugoditi sveđer uznastoji. Po Kristu Gospodinu našem. Amen."[30]

Ni novointronizirani jugoslavenski vladar – kralj Aleksandar – nije štedio lijepe riječi kojima je zahvaljivao katoličkim velikodostojnicima iz Bosne i Hercegovine. Nakon što mu je dr. Ivan Šarić, biskup i kapitularni vikar, uputio rođendansku čestitku sljedećeg sadržaja:

> "Povodom rođenog dana Vašeg Kraljevskog Visočanstva prinosim u vjernosti i odanosti Vašemu Kraljevskom Visočanstvu smjerne čestitke ispred Kaptola Vrhbosanskog i u ime svega svećenstva nadbiskupije Vrhbosanske. Svevišnji neka poživi i uzdrži Vaše Kraljevsko Visočanstvo do skrajnih granica ljudskog života na diku, sreću i ponos naše cijele Jugoslavije".[31]

Kralj Aleksandar se zahvalio na čestitki. U dopisu-zahvalnici pokazao je uz ostalo i dobro poznavanje unutarcrkvenih prilika u Bosni i Hercegovini (kao što je odnos crkvene hijerarhije prema franjevcima) i na hrvatskom jeziku napisao sljedeće:

30 "Molitva za kralja", u: *Vrhbosn*a, br. 19-22, Sarajevo 1919., str. 214, u: B. Goluža: *nav. dj.,* str. 65.

31 "Pozdrav Vrhbosanskoga Kapitularnog vikara, biskupa, dr. Ivana Šarića – regentu Aleksandru", u: *Vrhbosna*, br. 22, 23 i 24 od 20. prosinca 1918., str. 292.

"Hvalim Vam na pozdravu, što ste mi ga upravili u ime svega svećenstva Vrhbosanske nadbiskupije. Primite moj pozdrav i isporučite ga svemu svom svećenstvu uz želju, da svjetovno svećenstvo radi složno ruku o ruku sa sinovima sv. Franje na prosvjeti i napretku širokih narodnih krugova. Budite uvjereni, gospodine biskupe, da ćemo slobodu i ravnopravnost iznad svega poštivati. – Aleksandar."[32]

Kralj Aleksandar je, zatim, odgovarajući biskupu Mišiću na čestitki u povodu proglašenja ujedinjenja i stvaranja Kraljevine Jugoslavije poručio:

"Ja i moj uzvišeni otac poštovat ćemo iznad svega ravnopravnost svih vjera i svih triju plemena i ostalih. Isporučite, gospodine biskupe, svim hercegovačkim Hrvatima moj kraljevski pozdrav i naklon."[33]

Na sličan će način, u nadi da će kralj potvrditi njegovo imenovanje vrhbosanskim nadbiskupom, biskup Šarić upućivati višeputno hvalospjeve kralju Aleksandru. Uvijek mu je čestitao rođendane. U jednoj takvoj rođendanskoj čestitki stoji:

"Svevišnji neka poživi i uzdrži vaše Kraljevsko Visočanstvo do skrajnih granica ljudskog života na diku, sreću i ponos naše cijele Jugoslavije".[34]

Biskup Šarić će biranim riječima pozdraviti regenta Aleksandra i u sarajevskoj prvostolnici, 20. rujna 1920. godine, prigodom njegova posjeta Sarajevu:

"Ja u ime svega katoličkog svećenstva i pučanstva u Crkvi Vrhbosanskoj velim evo Vašemu Kraljevskom Visočanstvu: Tvoji smo, o Aleksandre, i s Tobom, sine slavnoga Velikog Vožda Karađorđa! Tvoji smo i s Tobom uvijek: u radosti i žalosti, u zgodi i nezgodi, u sreći i nesreći! S Tobom uvijek za što ljepši procvat i za što veću slavu naše mlade i drage Kraljevine, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca!"[35]

Kralju i njegovoj vladi nije ni trebalo ništa drugo. Unatoč zornim činjenicama koje su govorile o velikosrp-

32 "Odgovor Njegova kraljevskog Visočanstva regenta Aleksandra biskupu dr. Ivanu Šariću", u: *Katolički list*, br. 1. Zagreb, 1. siječnja 1919., str. 11; isto u: *Vrhbosna*, br. 22, 23 i 24 od 20. prosinca 1918., str. 292.

33 Usp. *Katolički list*, br. 51, 1918., str. 590.

34 "Pozdrav Vrhbosanskoga Kapitularnog Vikara biskupa Dr. Ivana Šarića – regentu Aleksandru", u: *Vrhbosna*, br. 22-24, Sarajevo 1918., str. 292, u: B. Goluža: *nav. dj.,* str. 68, fsn. 123.

35 "Regent Aleksandar u našoj katedrali", u: *Vrhbosna*, br. 19-20, Sarajevo 1920., str. 225, u: B. Goluža: *nav. dj.,* str. 68, fsn. 123.

skom protežiranju pravoslavlja na štetu katoličanstva i islama, mnogi su uglednici, među kojima i zagrebački biskup Bauer, ostali i dalje korifeji jugoslavenstva i jugoslavenske ideje. Ne čudi stoga činjenica što je u vrijeme nakon uvođenja Šestosiječanjske diktature biskup Bauer dobio čak i visoko državno odličje. U to se uklapa, navodi Goluža, i izjava katoličkog svećenika Svetozara Rittiga, "da za nas, Hrvate druge obećane zemlje nema nego Jugoslavija".

Ovakvim podaničkim odnosom katoličkog svećenstva i slijepom vjerom u dobre namjere velikosrpskih političara nisu bili zadovoljni mnogi hrvatski političari, posebice Stjepan Radić, koji je još u studenome 1918. na sjednici Narodnog vijeća, dižući svoj glas protiv centralističko-hegemonističkog načina ujedinjenja južnoslavenskih zemalja, rekao: "Srljate kao guske u maglu!" Njegovu desetogodišnju kritiku političkih poteza ondašnjega katoličkog crkvenog vrha, koji je gotovo u cijelosti podržavao jugoslavensku orijentaciju hrvatske političke elite, službeni su predstavnici Katoličke crkve i niže svećenstvo proglašavali nevjernikom, ateistom. Ne čudi, stoga, navodi dalje Goluža, da "upada u oči da crkvene novine nisu ni izdaleka pisale žalopojke nad Radićevom tragedijom, koja se dogodila 8. kolovoza 1928., kao nad pogibijom kralja Aleksandra u Marseilleu, 9. listopada 1934. U *Vrhbosni* je u povodu Aleksandrove smrti objavljen članak, u kojem piše:

> "Više međutim nego itko drugi osuđuje ovaj zločin katoličko svećenstvo. U ime vječnih, nepromjenljivih principa, koje je ono uvijek beskompromisno propovijedalo i naglašavalo, ono osuđuje krvavo ovo djelo (…)
>
> Zato u ovim teškim vremenima velike narodne tragedije mi dižemo svoje oči i svoja srca Kralju svih Kraljeva.
>
> Dižemo ih prije svega stoga, da On, Otac milosrđa bude dobrostiv duši kralja, koji je život svoj dao služeći dobru svoga naroda."[36]

Potrebno je istaknuti da će to isto svećenstvo na čelu s biskupom dr. Ivanom Šarićem samo nekoliko godina kasnije bezrezervnu potporu dati Vladku Mačeku, a potom i ustaškom režimu dr. Ante Pavelića, kojemu će biskup Šarić također sastavljati rođendanske prigodnice. Poduprijet će upravo one koji su ubili kralja Aleksandra, nad čijim je ubojstvom netom prije toga lamentirao. Čudi, međutim, činjenica zašto je dr. Ivan Šarić, kad je trebalo ostati

36 *Vrhbosna*, br. 8-9, Sarajevo 1934., str. 174.

živjeti u komunističkoj Jugoslaviji, ostavio svoje vjerničko stado koje je indoktrinirao svojim hvalospjevima kako kralju Aleksandru i njegovoj Jugoslaviji tako i dr. Mačeku i Banovini Hrvatskoj te dr. Anti Paveliću i njegovoj NDH, i pobjegao u inozemstvo.

Srpska pravoslavna crkva i nova država

Srpski su političari, kako oni iz Srbije tako i oni iz Bosne i Hercegovine, u novu državu ušli svjesni ciljeva koje su trebali u njoj ostvariti. Činom stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ostvarit će se njihove težnje za uspostavom države u kojoj će svi Srbi živjeti zajedno. Temeljem vojnih uspjeha srpske vojske na kraju I. svjetskog rata oni su polagali pravo na primat u odlučivanju u novostvorenoj državi. Kako je među hrvatskim političkim i crkvenim elitama vladalo dijametralno suprotno stajalište u odnosu na novu državu, srpskim političarima nije bilo teško postaviti temelje vlastitoga i presudnoga utjecaja. Oni su sav svoj oficirski kadar unijeli u novu državu. Hrvati i Muslimani ga nisu ni imali. Ako je i postojao, hrvatski su se i muslimanski časnici borili na strani gubitnika u tom ratu, na strani Austro-Ugarske. Srbi su u novu državu unijeli i sav diplomatski zbor, državnu administraciju te pravoslavlje kao državnu religiju.

Glavni oslonac u stvaranju, izgradnji i očuvanju srpske nacionalne svijesti nalazio se u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. U njoj se kao nacionalnoj, a ne kojoj sveopćoj, globalnoj crkvi i mogao razviti takav osjećaj, što nije bilo moguće očekivati od univerzalne Katoličke crkve, protiv koje je nastupala zapadnoeuropska, a slijedom toga i hrvatska liberalna inteligencija, koja će uostalom i biti, s jedne strane, nositeljica protuaustrijskih i protumađarskih orijentacija, a, s druge strane, promicateljica i nositeljica projužnoslavenskih ideja. Srpska pravoslavna crkva je, smatraju mnogi autori, živjela u savezu sa srpskim narodom. Ona mu je, navodi D. Dimitrijević, sačuvala narodnu samobitnost:

"Pravoslavlje je naša nacionalna svetinja, (…) ono je srpski narod zagrejavalo, ulivalo mu nade, hrabrilo u doba stradanja i robovanja za vreme njegovog mnogopaćenog državnog života. Privatan život, državni i običaji naši, nosi u sebi klicu crkveno-religijskog karaktera. Zatim, naše državno uređenje, političke ideje, naš unutrašnji život, stvaran je pod uplivom crkve. (…) Srpska crkva, u stvaranju srpske nove države uzimala je najaktivnijeg učešća. (…) Držimo da ne samo danas nego i u buduće, u interesu dr-

žavnom i crkvenom, treba odbaciti mišljenje, koje zastupa ideju odvajanja naše crkve od naše države".[37]

Međutim, nova je država imala sasvim drugačije planove. Željela je sve vjerske zajednice staviti pod svoju kontrolu kako bi se njima, a time i Srpskom pravoslavnom crkvom, moglo lakše manipulirati. Nova je državna vlast, kao i već prije austro-ugarska, pronašla za to jedan veoma prikladan način. Uredbom od 31. lipnja 1919. formirano je Ministarstvo vjera. Ministar vjera imao je veoma široke ovlasti, što je posebno pogađalo Srpsku pravoslavnu crkvu, jer je on u Srbiji i Crnoj Gori "vršio svu upravnu vlast u vrhovnoj instanci".

Člankom 12. Ustava koji je Ustavotvorna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca proglasila na redovitom zasjedanju, na blagdan sv. Vida po julijanskom kalendaru, 21. lipnja 1921., i koji je stoga nazvan "Vidovdanski ustav",[38] bili su zajamčeni sloboda vjere i savjesti, ravnopravnost pred zakonom svih "usvojenih i priznatih" vjeroispovijedi kao i reguliran rad vjerskih zajednica:

"Ujemčava se sloboda vere i savesti. Usvojene veroispovesti ravnopravne su pred zakonom i mogu svoj verozakon javno ispovedati.

Uživanje gradjanskih i političkih prava nezavisno je od ispovedanja vere. Niko se ne može osloboditi svojih gradjanskih i vojnih dužnosti i obaveza pozivajući se na propise svoje vere.

Usvajaju se one vere, koje su u ma kom delu Kraljevine već dobile zakonsko priznanje. Druge vere mogu biti priznate samo zakonom. Usvojene i priznate vere samostalno uredjuju svoje unutrašnje verske poslove i upravljaju svojim zakladama i fondovima u granicama zakona.

---

37 Dragutin Dimitrijević: "Crkva i država. Povodom pitanja o odvajanju Crkve od države". Novi Sad, 1919., str. 12-15, 27, 30, u: B. Goluža: *nav. dj.,* str. 70, fsn. 130.

38 Dana 21. lipnja 1921. proglašen je tzv. "Vidovdanski ustav", kojim su ukinute povijesne granice zemalja koje su tvorile Kraljevinu SHS, te je radi srpske majorizacije i centralizacije država podijeljena u 33 oblasti. Većina zastupnika u Parlamentu (HSS, republikanci, socijaldemokrati) napustila je Skupštinu, pa je ustav izglasan "kupovinom" glasova većinom muslimanskih stranaka iz BiH, Kosova i Makedonije, bez kojih Parlament ne bi imao 50% saziva. URL = http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=18757, pristup ostvaren 30. rujna 2008.
Taj će ustav ostati na snazi do 6. siječnja 1929., kada će ga, nakon ubojstva hrvatskih zastupnika u Skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928., opozvati sam kralj. Tada započinje razdoblje tzv. *Šestosiječanjske diktature* i traje do 3. rujna 1931., kada država mijenja ime i od tada se zove Kraljevina Jugoslavija. Usp. Tomo Vukšić (2004.): "Crkva i vjerski život među Hrvatima i Slovencima od osnivanja Kraljevine Jugoslavije do uspostave komunističke vlasti (1918.-1945.). Prilog proučavanju međuvjerskih odnosa", u: *Vrhbosniensia*, god. VIII (2004.) 2, str. 337-368.

Niko nije dužan da svoje versko osvedočenje javno ispoveda. Niko nije dužan da sudeluje u verozakonim aktima, svečanostima, obredima i vežbama, osim kod državnih praznika i svečanosti i u koliko to odredi zakon za osobe, koje su podložne očinskoj, tutorskoj i vojnoj vlasti.

Usvojene i priznate vere mogu održavati veze sa svojim vrhovnim verskim poglavarima i van granica države, u koliko to traže duhovni propisi pojedinih veroispovesti. Način, kako će se te veze održavati, regulisat će se zakonom.

U koliko su u državnom budžetu predvidjeni za verozakone svrhe izdaci, imaju se deliti medju pojedine usvojene i priznate veroispovesti srazmerno broju njihovih vernih i stvarno dokazanoj potrebi.

Verski predstavnici ne smiju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko verskih bogomolja ili preko napisa verskog karaktera ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti, u partijske svrhe."[39]

Potrebno je naznačiti kako se o "prihvatljivim" ustavnim odredbama razmišljalo još prigodom pisanja Krfske deklaracije 1917. godine. U njoj se, u 7. članku, navodi: "sve priznate veroispovesti vršit će svoju službu slobodno i javno. Pravoslavna, Rimokatolička i Muhamedanska veroispovesti koje su po broju sledbenika najjače u našem narodu, bit će jednake i ravnopravne prema državi. Na osnovu ovih principa zakonodavac će se starati, da se čuva i održava konfesionalni mir, koji odgovara duhu i prošlosti celokupnog našeg naroda."[40]

Iako je službena jugoslavenska politika podržavala Srpsku pravoslavnu crkvu, ona će ipak biti najviše pogođena Uredbom o ustrojstvu Ministarstva vjera, jer je cjelokupni crkveni život te unutar- i izvancrkveno djelovanje bilo stavljeno pod kontrolu ministra vjera, dok je taj dio kontrole nad Srpskom pravoslavnom crkvom u Bosni i Hercegovini ostao na onim područjima na kojima je u vrijeme austro-ugarske vlasti kompetencije imalo Ministarstvo bogoštovlja i nastave.[41] Iz novije povijesti SPC-a je vidljivo da je država uvijek željela kontrolirati njezin rad, imati nadzor nad njom, što je, s druge strane, jednim dijelom i odgovaralo SPC-u kao nacionalnoj crkvi, jer su time dobivali i potrebnu državnu zaštitu i potporu.

---

39 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd, 21. lipnja 1921.

40 Ferdo Šišić: "Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919". Zagreb, 1920., str. 98, u: Božo Goluža: *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini 1918. – 1941. Bosna i Hercegovina – zemlja katolika, pravoslavaca i muslimana*. Mostar, 1995., Teološki institut Mostar, str. 72-73.

41 B. Goluža: *nav. dj.,* str. 73.

No unatoč takvu stanju Srpska pravoslavna crkva imat će veoma snažan i, rekli bismo, odlučujući utjecaj na društveni život u novoj državi, kao što je imala i u bivšem komunističkom sustavu. Od njezinog stava prema Vatikanu i Katoličkoj crkvi ovisilo je i držanje nositelja državnih službi i ovlasti. To se posebno očitovalo prigodom rasprava o Konkordatu kao i u težnji da se izvrši ujedinjenje svih pravoslavnih biskupija na području Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu Srpsku pravoslavnu crkvu. Odluku o ujedinjenju svih pravoslavnih episkopata proglasio je regent Aleksandar ukazom od 17. lipnja 1920., dok je svečano ujedinjenje Srpske pravoslavne crkve proglašeno 12. rujna 1920. godine u sabornoj dvorani patrijaršijskog dvora u Srijemskim Karlovcima.[42]

Iako je Zakonom o Srpskoj pravoslavnoj crkvi od 8. studenoga 1929. ta crkva službeno odvojena od države, država je i dalje imala više načina (preko ministarstva pravde i ministarstva prosvjete koje je vršilo nadzor nad crkvenim školama, davalo dopusnicu za njihovo osnivanje i za nastavni plan) kako utjecati na rad i donošenje odluka u SPC-u, a kralj je sebi priskrbio mogućnost potvrđivanja izbora episkopa i patrijarha.[43] Za vjernost i odanost kralju višeg i nižeg svećenstva unutar SPC-a, kralj je bogato nagrađivao. Nakon što je Ustav SPC-a od 3. rujna 1931. prihvatio odredbe o ključnom utjecaju kralja na izbor i potvrđivanje izbora patrijarha i episkopa, patrijarh je dobio državnu plaću, automobil kao i druga materijalna sredstva, čime ga je, smatra Goluža, država vezala za sebe.[44]

Muslimani i nova država

Nakon razdoblja otomanske vlasti (1453.-1878.) u kojem su muslimani uživali sve privilegije i u kojem je islam u odnosu na druge konfesije (katoličanstvo, pravoslavlje, bosanske krstjane i židovstvo) bio u statusu "carske vjere", bosansko-hercegovački muslimani su zajedno s pravoslavcima (koji su, zbog neprijateljskog stava prema katoličkim zemljama, tijekom istog razdoblja uživali sultanove povlastice), pružili oružani otpor prigodom uspostave nove "kršćanske" vlasti u Bosni i Hercegovini. Bez obzira na zakonsko rješenje o jednakopravnosti svih konfesija na području Austro-Ugarske Monarhije, nova je vlast sklopila

42 B. Goluža: *nav. dj.,* str. 75.

43 B. Goluža: *nav. dj.,* str. 76-77.

44 B. Goluža: *nav. dj.,* str. 77.

poseban sporazum s Turskom 21. travnja 1879., kojim je bila zajamčena vjerska sloboda bosansko-hercegovačkih muslimana kao i njihova imovina. Stoga nova, tzv. "kršćanska", vlast svoj oslonac u Bosni i Hercegovini nije tražila kod katolika nego kod bogatih muslimanskih begova koji su imali goleme posjede, povezane u vakufske zajednice. Oni su bili najsigurniji jamac da će Bosna i Hercegovina ostati zasebna teritorijalna cjelina u sastavu Monarhije. Oslanjajući se na muslimane, željeli su stvoriti posebnu naciju kao i poseban jezik i time obezvrijediti nastojanja hrvatskih i srpskih političkih elita da se dijelovi Bosne i Hercegovine odnosno cijela Bosna i Hercegovina priključe Hrvatskoj, odnosno Srbiji.

Još dok su trajali pregovori o obliku i strukturi buduće države i dok se sastavljao tekst Krfske deklaracije, mnogi su muslimanski intelektualci, kao i običan muslimanski svijet, željeli ostati izvan nametnute međusobne podjele na muslimane-Hrvate, kojih je u cijeloj muslimanskoj populaciji u BiH bilo oko 10 puta više u odnosu na muslimane-Srbe.[45] No kako su muslimani, sudjelujući zajedno s Hrvatima u austro-ugarskim zaštitnim postrojbama (Schutzkorps), u progonu Srba zbog atentata pripadnika Mlade Bosne na prijestolonasljednika Ferdinanda u Sarajevu 1914. godine počinili stravične zločine nad Srbima u Bosni, nisu se mogli nadati nekom boljem položaju u novoj državi, iako su to priželjkivali. Srpske su vojne postrojbe, potpomognute četnicima i crnogorskim "komitima", odmah nakon ujedinjenja, 1. prosinca 1918., počele pogrom i progon muslimanskog stanovništva iz istočne Bosne i istočne Hercegovine. Srpski su političari željeli situaciju u Makedoniji, ali i u BiH, urediti na isti način kao i u Srbiji, gdje su nakon odlaska osmanlijskih postrojbi nestale i sve džamije. Uz to, donošenjem privremene Uredbe za pripremu agrarne reforme, 25. veljače 1919., srpski su političari željeli pod okriljem nove države razvlastiti mnoge imućne muslimane i time promijeniti etničku i religijsku "krvnu" sliku u BiH. Oni su za nešto više od godinu dana od stvaranja države uspjeli u bitnome oslabjeti zemljoposjednički sloj bosansko-hercegovačkih muslimana (begovi su ostali bez zemlje) do te mjere da su nakon toga, poučeni austro-ugarskim iskustvom, sklapanjem "političkih koncesija" mogli uspostavljati vlastiti utjecaj.[46]

Ne samo pogubne posljedice agrarne reforme (u kojoj je zemlja dodjeljivana samo pravoslavnom stanovništvu), nego i mučenja, progoni, protjerivanja, ubijanja, palež

45 I. Banac: *nav. dj.,* str. 341.

46 B. Goluža: *nav. dj.,* str. 80-82.

imanja, što su ih nakon toga nad muslimanskim, a djelomice i nad katoličkim stanovništvom u Bosni i Hercegovini vršili srpski vojnici i civili, dovest će do političkog okupljanja bosansko-hercegovačkih muslimana. Kako beogradski režim nije dopuštao nacionalnu konsolidaciju muslimanskog stanovništva (mogli su se izjasniti kao Hrvati, Srbi i neopredijeljeni),[47] nego mu je priznavao samo konfesionalnu, bosansko-hercegovački će muslimani svoju punu složnost i snagu iskazati okupljajući se u Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji (JMO)[48], kao jedinom stranačko-političkom utočištu, preko koje će na izborima za Konstituantu, 28. studenoga 1920. uspjeti dobiti 24 zastupnika (od kojih se 15 izjasnilo kao Hrvati, dva kao Srbi, jedan kao Bošnjak, a pet se nije nacionalno izjasnilo[49]) od ukupno 419 zastupnika, a što je za bosansko-hercegovačke političke prilike značilo 38% od svih zastupnika iz Bosne i Hercegovine.

Sljedeći korak nove kraljevske vlasti u odnosu prema bosansko-hercegovačkim muslimanima bio je proces njihova "nacionaliziranja". U tom je smislu osnovano i Muslimansko prosvjetno društvo "Gajret", koje će promijeniti ime u Srpsko muslimansko prosvjetno društvo, kako bi među običnim svijetom širilo ideju o tome da su muslimani Srbi. Kralj je osobno podupirao tu akciju i novčano potpomagao novoutemeljeno društvo.

Ni kasniji predratni, ratni kao ni poslijeratni događaji nisu išli naruku bosansko-hercegovačkim muslimanima. Boreći se za svoju nacionalnu samobitnost, uspjet će tek 1971. godine dobiti pravo – da malo slovo "m" u imenu "musliman" pišu velikim slovom "M" – Musliman, čime su postali jedan od šest konstitutivnih naroda ondašnje SFRJ, odnosno jedan od tri konstitutivna naroda BiH.

---

47 M. Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana.* Sarajevo, 1974., str. 209-210.

48 Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO) nastaje ujedinjenjem muslimanskih lokalnih političkih organizacija u veljači 1919. Imala je i svoj političko-informativni list – *Vrijeme*. Prvi predsjednik JMO-a bio je tuzlanski muftija hadži hafiz Ibrahim Maglajlić, a JMO je na izborima za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS, raspisanima u studenom 1920., u Bosni i Hercegovini osvojila najveći broj glasova i 24 mandata. Njezin najistaknutiji član zapravo je sve vrijeme bio dr. Mehmed Spaho, koji nakon sporazuma sa radikalsko-demokratskom vladom u ožujku 1921. dobiva novi ministarski resor – industrije i trgovine. JMO je ovim sporazumom izborila član 135. u Ustavu Kraljevine SHS, koji je u povijesti prepoznat kao "turski paragraf", a kojim se, zapravo, određuje da BiH tada "ostaje u postojećim granicama". Tijekom 1923. godine JMO se raspada na dva krila, Mehmed Spaho ostaje u jednom (JMO), a Ibrahim Maglajlić u drugom (JMNO). URL = http://hr.wikipedia.org/wiki/Jugoslavenska_muslimanska_organizacija, pristup ostvaren 25. rujna 2008.

49 M. Hadžijahić (1974.): *nav. dj.,* str. 209-210.

ZAKLJUČAK

Nakon razdoblja Otomanskog Carstva (1463.-1878.) i Austro-Ugarske Monarhije (1878.-1918.) Bosna i Hercegovina nije postala neovisna država, nego je ponovno ušla u državnu zajednicu, najprije u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba i nakon njezina ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Položaj pojedinih vjerskih zajednica (Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve i Islamske vjerske zajednice) u svakoj od gore spomenutih država bio je različit u različitim razdobljima. Njega je određivala i svojim zakonskim aktima regulirala svaka od tih država. Državi je bio cilj svaku od vjerskih zajednica učiniti sebi podložnom i servilnom kako bi preko njih osigurala u vjerničkom narodu legitimaciju uspostavljene vlasti. Od njih su očekivali pomoć kako u uspostavi tako i u očuvanju vlasti. Također, svaka je od vjerskih zajednica, ovisno o tome kad je koji od spomenutih oblika političke vlasti bio na snazi, nastojala za sebe i svoje vjernike ostvariti što je moguće veću korist i postići što je moguće veći utjecaj kod donošenja važnih državnih odluka, posebno onih kojima se mogla dobiti potpora za vlastito djelovanje. Od iskazanog očekivanja koje su imali prema državi ovisila je i njihova lojalnost prema njoj.

U ovom se radu obrađuje položaj Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve i Islamske zajednice u razdoblju nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije i početkom formiranja Države SHS i Kraljevine SHS. Iz njega je sasvim razvidno da su predstavnici Katoličke crkve u novoj državi vidjeli ostvarenje "vlastite" države u kojoj Hrvati katolici neće služiti stranim vladarima niti se boriti za njihove interese, dok će, s druge strane, predstavnici Srpske pravoslavne crkve u novoj državi vidjeti ostvarenje davnašnjega Garašaninova plana o državi u kojoj će svi Srbi biti u okviru istih granica. Za predstavnike Islamske zajednice nova država nije nudila nikakva dobra obećanja, posebno stoga što su odmah nakon njezine uspostave (1918.) počeli pogromi muslimanskog stanovništva u istočnoj Bosni i što su jednom dijelu muslimanskog stanovništva agrarnim reformama koje je država potom poduzimala bile oduzete velike površine zemljišta i šuma, što je dovelo do njegova osiromašivanja.

Osim toga u ovom se radu željelo pokazati u kojoj je mjeri bila i ostala potreba vjerskih zajednica da aktivno sudjeluju u političkom životu zemlje, a što se posebno očitovalo u javnim proklamacijama u povodu uspostave državnih zajednica, ali i povodom državnih praznika i crkvenih blagdana kao i u prigodama osobnih međusobnih susreta državnih i crkvenih velikodostojnika.

LITERATURA I IZVORI

BANAC, I. (1988.), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb.

DIMITRIJEVIĆ, D. (1919.), *Crkva i država. Povodom pitanja o odvajanju Crkve od države*, Novi Sad.

GOLUŽA, B. (1995.), *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini 1918. – 1941. Bosna i Hercegovina – zemlja katolika, pravoslavaca i muslimana*, Mostar.

HADŽIJAHIĆ, M. (1974.), *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Sarajevo.

JELENIĆ, J. (1906.), Utjelovljenje Bosne i Hercegovine austrougarskoj monarhiji i ustav u Bosni i Hercegovini, *Serafinski perivoj*, br. 10., God. XXII.

KAMBEROVIĆ, H. (2004.), "Pismo mostarskoga biskupa fra Alojzija Mišića upućenog zemaljskom poglavaru Oskaru Potioreku 1913. godine", *Prilozi*, 33, Sarajevo.

KAPIDŽIĆ, H. (1968.), *Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine*, Sarajevo.

MARKEŠIĆ, I. (2008.), Socioreligijska situacija u BiH u prvoj polovici XX. st. Fra Julijan Jelenić i moderne ideje sekularizacije, u: I. Markešić (ur.), *Život i djelo dr. fra Julijana Jelenića*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Život i djelo dr. fra Julijana Jelenića, održanog u Orašju 13. i 14. listopada 2006. Zagreb, Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko-Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (2002.), Državno-pravni položaj BiH u političkim koncepcijama Dr. Ive Pilara, *Prilozi,* 31, Sarajevo.

MATIJEVIĆ, Z. (1999.), Od 'Svibanjske deklaracije' do 'Izjave' nadbiskupa Stadlera – dva viđenja rješenja južnoslavenskoga pitanja (1917), u: P. Jurišić (prir.), *Josip Stadler – život i djelo*. Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, održanih od 21. do 24. rujna 1998. u Sarajevu i 12. studenoga u Zagrebu prigodom 80. obljetnice smrti prvoga vrhbosanskoga nadbiskupa. Sarajevo.

MUŽIĆ, I. (1969.), *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split.

PLETERSKI, J. (1976.), *Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd.

REDŽIĆ, E. (1993.), *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

STADLER, J. (1918.), Okružnica Nadbiskupskog ordinarijata, *Vrhbosna*, br. 22-24, Sarajevo.

ŠIŠIĆ, F. (1920.), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb.

Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd, 21. lipnja 1921.

VUKŠIĆ, T. (2004.), Crkva i vjerski život među Hrvatima i Slovencima od osnivanja Kraljevine Jugoslavije do uspostave komunističke vlasti (1918.-1945.). Prilog proučavanju međuvjerskih odnosa, *Vrhbosniensia*, god. VIII, 2.

ZULFIKARPAŠIĆ, A. i sur. (1995.), *Okovana Bosna: razgovori*; moderator razgovora Mladen Maloča, Zürich.

ŽIVOJINOVIĆ, D. R., LUČIĆ, D. V. (1988.), *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen*, Beograd.

http://bs.wikipedia.org/wiki/Muslimanska_narodna_organizacija

http://cerovac.blog.hr/2007/07/1622915507/drzava-slovenaca-hrvata-i-srba.html

http://hr.wikipedia.org/wiki/Jugoslavenska_muslimanska_organizacija

http://sh.wikipedia.org/wiki/Socijaldemokratska_stranka_Bosne_i_Hercegovine

http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=18757

http://www.iis.unsa.ba/prilozi/31/31_matijevic.htm

http://www.iis.unsa.ba/prilozi/31/31_matijevic.htm,

Jakov PEHAR

POLJOPRIVREDA HERCEGOVINE U VRIJEME FRA DIDAKA BUNTIĆA

Uvod

I unatoč podosta objavljenih radova u raznim časopisima, knjigama i zapisima, život i djelo fra Didaka Buntića još uvijek nije u cijelosti sagledano, temeljito proučeno i nije dana stručno-znanstvena, povijesna i politička ocjena njegove uloge u kritičnim razdobljima života u Hercegovini. Stoga se nametnula potreba organiziranja znanstvenog simpozija o fra Didaku Buntiću kao čovjeku i o njegovu djelu, da se na taj način dade ozbiljniji doprinos i sagleda njegova polivalentna uloga u vremenu u kojem je živio i radio.

U ovom radu dat će se kraći osvrt o njegovom djelovanju na planu razvitka sela, poljoprivrede, te o njegovoj svestranoj ulozi i interesu za seljaka-težaka koji proživljava sve teškoće i siromaštvo nametnuto od tadašnje vlasti i nepravednog odnosa spram sela. Njegov interes i smisao za kakav-takav izlazak iz krize spada u nadčovječni napor, volju i želju da se pomogne na svim područjima koja bi išla za poboljšanjem stanja. On zalazi u svaku poru življenja, i to jasno izražava ne samo kroz duhovnost nego kao pravi gospodarstvenik – ističe do u detalje sve potrebe i mogućnosti kao vrstan analitičar i vizionar kojemu i današnje generacije mogu pozavidjeti.

Dakako, ovaj kratak pregled nema pretenziju da dade cjelokupnu sliku njegova djela i interesa kada je u pitanju poljoprivreda, selo i gospodarstvo općenito. To je zadano raspoloživim izvorima građe koja je poslužila za ovaj skromni prilog koji će koliko-toliko upotpuniti sliku čovjeka i njegova djela.

Stanje poljoprivrede i gospodarstvo općenito koncem 19. i početkom 20. stoljeća

Društveno-političke prilike u to doba bile su veoma teške za život i rad u Hercegovini, pa i šire. U svijetu nastaju trzavice, Austro-Ugarska Monarhija 1908. anektira Bosnu i Hercegovinu i sve se sprema za I. svjetski rat, koji počinje 1914. godine. Ovdje vlada glad i siromaštvo. Nema osnovnih životnih namirnica i duboko se osjećaju tragovi Osmanlijskog Carstva, koje je sve uzimalo, a ništa nije davalo selu i težaku. Među samim seljacima zbivaju se nesporazumi u političkim opredjeljenjima. Među nekim strankama koje se tada javljaju (Hrvatska sloga, Težačka stranka, Hrvatska pučka stranka) dolazi do međusobnog neslaganja i u tom im pomažu mnogi koji ne žele uistinu na pravi način zastupati interese hrvatskog čovjeka. U tom se snažno ojačava Hrvatska pučka stranka, kojoj pripada fra Didak; borio se za pravdu i pravo čovjeka, posebno seljaka-težaka zastupajući na svim razinama njihov interes. To se dade iščitati iz raznih članaka i pisama fra Didaka, koji postaje i narodni poslanik u Skupštini Jugoslavije. 1914. godine pojavljuje se i list *Hrvatska narodna zajednica*, gdje fra Didak često piše. 1917. godine piše g. Ivanu Sušcu iz Hercegovine o stanju i teškoćama koje vladaju u ovom kraju. Iskazuje i svoje neslaganje sa Stjepanom Radićem, žali se na sve strane i ukazuje na potrebu neposredne pomoći. Traži sjemenje žita i povrća, nesebično ulaže nadčovječni trud i na jednom mjestu kaže "… ne žali ti mene, jer je meni moj narod i njegova sreća jedino blago na ovome svijetu... ." Posebno ističe duhansko pitanje kao najvažnije, a i niz drugih potreba, u čemu se ogleda njegova svestrana briga i unatoč duhovnim obvezama. On uistinu postaje narodni tribun. Kao poslanik u skupštini traži sniženje poreza, veću cijenu duhana i jasno ističe da se mladići iz Hercegovine neće regrutirati ako se ti problemi ne riješe. Potiče narod na rad i korištenje prirodnih resursa, ma kako oni bili oskudni. U tom kontekstu poznata je njegova izreka "Tko ne čuva svoje njive, znoji se na tuđim". Hrvatska narodna zajednica osniva prvu i pravu seljačku zadrugu, koja na svojim redovitim sjednicama raspravlja o problemima poljoprivrede i o drugim gospodarskim potrebama (HNZ, broj 13/1914. god.).

Kako poboljšati stanje u poljoprivredi i gospodarstvu općenito

Kao čovjek velike snage duha i sposobnosti, kao izvrstan organizator, razmišlja kako poboljšati stanje, kako spasiti ljude i kako im ugraditi osjećaj vjere u mogući izlaz

iz tog teškog okvira vremena i događaja koji često ne idu na ruku našemu čovjeku. Društveno-političke promjene i njihov odraz na život i rad ljudi otežava ionako tešku ekonomsku situaciju. U gospodarstvu, pa tako i u poljoprivredi ostaje sustav uokviren feudalnim odnosom, kao što je bilo za turske vladavine. Fra Didak uviđa tu situaciju i ne gubi vjeru u narod, u njegovu snagu. On stječe potpuno povjerenje u puku i njemu misionarski služi, što je i bila karakteristika franjevaca od početka njihova dolaska u naše krajeve u 13. stoljeću. Potpore Rima i Austrije postaju sve manje i s vremenom se potpuno dokidaju, tako da je preostalo boriti se vlastitim umom i snagom naroda. Vjerovao je u program Stranke prava, čiji je tvorac Ante Starčević. Kao poslanik i član Narodnog vijeća u Zagrebu daje snažan otpor tlačenju, tamničenju i nasilju i traži prava i slobodu svom narodu u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće postići. Njegova vjera u vlastitu snagu, slobodu i pravo na život bila je ideja vodilja za poboljšanje stanja u gospodarstvu i životu uopće u ovom škrtom području koje on želi pretvoriti u Misir.

On dobro zna što je siromaštvo i neimaština, ali isto tako vjeruje u plodnost hercegovačke zemlje, samo je treba čuvati da ne bude gladna i žedna. Ona je od Boga blagoslovljena, samo je treba racionalno koristiti. Imao je viziju i znao je kako se mogu prevladati teškoće u vremenima koja nisu bila naklonjena selu i težaku. Vjeruje u moć naroda i na tome zasniva svoju filozofiju napretka.

Neposredne aktivnosti fra Didaka Buntića

Kada se počinje razmišljati o tome što je sve učinio, mislio i korisno predlagao fra Didak, teško je to staviti u nekakav redoslijed i obuhvatiti. On se javlja kao graditelj nove budućnosti Hercegovine i u poljoprivredi vidi velike mogućnosti, ali i potrebu neposrednog angažmana.

Duhan kao glavnu poljoprivrednu kulturu stavlja u prvi plan, jer se time narod bavio i bio mu je gotovo jedini izvor prihoda. U tom smislu borio se za cijenu duhana, poštenu procjenu na terenu i promjenu odnosa države prema tom proizvodu. On osniva prvu seljačku zadrugu kao zalog poboljšanja uvjeta i kroz tu instituciju traži pravedniji tretman na lokalnoj i državnoj razini. U to vrijeme niče i prva duhanska stanica u Širokom Brijegu koja vrši otkup duhana te fra Didak protestira jer njegova kompletna prerada ide u Bosnu. Treba spomenuti njegovo pismo Zemaljskoj vladi u Sarajevu 1920. godine i poruku sadiocima duhana 1921. godine, u kojoj izričito traži pravedniji tretman i cijenu, ukinuće poreza i predlaže da se ne proda-

je duhan na otkup dok određena komisija ne utvrdi nove cijene i način otkupa.

U okviru svojih gospodarskih razmišljanja nije stao samo na problemu duhana. Kao uman čovjek prosvjetiteljskoga duha brine i predlaže podizanje drugih poljoprivrednih kultura. Poučava đake i seljake kako kalemiti divlje voćke i kako proizvesti sadnice. Tako se u to doba iz rasadnika u Konjicu i Mostaru dijele sadnice trešanja, jabuka, oraha, šljiva, smokava, vinove loze i drugih vrsta koje pogoduju ovom području. Podiže uzornu oglednu stanicu kao svoj vrt u blizini crkve u Širokom Brijegu, ostaci koje se i danas primjećuju. Posebno je poticao vinogradarstvo premda se tada javlja filoksera i peronospora koje uništavaju vinograde. Predlaže kalemljenje na divljaku i u tome vidi izlaz te savjetuje narodu da sadi lozu kao važnu kulturu u Hercegovini. To su zapravo prvi počeci masovnijeg podizanja vinograda, a to svjedoči i prvi vinski podrum podignut u Gradnićima. Kao čovjek svestranih pogleda i izvanrednog zapažanja, on potiče ljude da se bave pčelarstvom, stočarstvom sitnog i krupnog zuba, jer smatra da bogatstvo hercegovačke zemlje može pružiti te mogućnosti. S mnogo detalja i pragmatike on promiče i zaštitu, predlaže zaštitna sredstva za biljke i stoku.

Nije gubio iz vida sivilo hercegovačkog krša te predlaže pošumljivanje krša i goleti – izvrsno poznaje ulogu šuma i drveća kao proizvoda i općenito ulogu zelenila u kršu. Kao dobar poznavatelj prilika i potreba, on vidi problem i u nedostatku plodnog zemljišta, pa predlaže da se vrši melioracija kraških polja (Mostarskog blata, Imotsko-Bekijskog polja i Buškog blata) u kojima vidi više od stotinu četvornih kilometara neobrađene i potopljene zemlje. Tu njegovu viziju nisu ni do danas ostvarile mnoge generacije, obećanja političara i zavaravanje naroda: još uvijek nije izvršena kompletna melioracija Mostarskog blata, Imotsko-Bekijskog polja, a Buško blato je potopljeno akumulacijom hidroelektrane Orlovac.

Jednako tako razmišlja o potrebi izgradnje cesta, pošta i telefona kao i ostale infrastrukture, dobro znajući što bi to značilo za narod. U tomu i uspijeva, grade se škole, crkve, otkupna stanica i ceste Kruševo-Ličtica, Vitina-Široki Brijeg i druge. U stilu dobroga gospodarstvenika uočava probleme i rješava ih na svaki mogući način. Neizmjerna ljubav prema svom narodu i zemlji hercegovačkoj nije ga smetala da otvoreno kaže kako i narod dobrim dijelom nosi dio krivice, jer mora više raditi i žrtvovati se za probitak svoga kraja. Nije prihvatio ideju da je Hercegovina siromašna zemlja – ona je samo bezdušno eksploatirana i sva izmrcvarena postupcima vlastodržaca. On uporno tvrdi da je poljoprivreda zalog za bolji život, samo je treba

poticati, pravedno nagrađivati trud i tada ne bi bilo siromaha. Realno sagledavajući stanje u Hercegovini, posebno težak položaj sela i seljaka, on kao Mojsije odvodi gladnu djecu u Slavoniju kako bi preživjeli i opstali.

Odnos državnih vlasti spram sela i poljoprivrede

Promatrano kroz povijesnu perspektivu, ovdje je uvijek bila vladavina tuđinâ, bilo kao okupatora ili države koja i dalje nije bila država našega čovjeka. Otomansko Carstvo bilo je vladavina aga, poreza i nameta, strahovlade i poniženja svih vrsta. To je uistinu bio zulum i o ovome svjedoče mnogi zapisi, povijesni dokumenti i događaji. Nakon pada Otomanskog Carstva dolazi Austro-Ugarska Monarhija kao okupator i 1908. vrši aneksiju Bosne i Hercegovine. Uviđajući svu teškoću, fra Didak se obraća Zemaljskoj vladi u Sarajevu, carskoj kancelariji u Beču i izravno caru Franji Josipu, ukazujući na nepravdu, tlačenje i neslobodu naroda. Ni tada nije bilo razumijevanja – i dalje se provodi ista politika u poljoprivredi i ne ispunjaju se njegovi zahtjevi. Nakon završetka I. svjetskog rata nastupa Kraljevina Jugoslavija. Tada fra Didak u ulozi narodnog poslanika u Narodnom vijeću u Zagrebu, a kasnije u skupštini u Beogradu, diže svoj glas, veoma hrabro istupa i traži poboljšanje odnosa spram sela i seljaka. Poznati su njegovi govori u Skupštini u Beogradu i pisma Hrvatskoj narodnoj zajednici u Zagrebu, stranačkim prvacima u Stranci prava, kasnije i Pučkoj stranci. To je ipak dalo rezultate. Smanjuje se porez na duhan 1921. godine, bio je samo deset posto, donosi se Zakon o zabrani patvorenja vina 1914., povišena je cijena duhana za 25%, mogućnost "pašarenja" stoke u šumovitim predjelima, uz određena ograničenja te početak uspostave vlasničkih odnosa.

Mnogo toga bi se moglo nabrojati kao učinak rada hrabrog, mudrog i iznad svega narodnog čovjeka, koji je čitav svoj život posvetio tome kao pravi tribun i duhovni vođa. Kada se to sve skupa sagleda, onda se uistinu čovjek mora zapitati kako bi trebalo ocjenjivati današnje predstavnike naroda, kakvo je njihovo ponašanje i angažman, posebno kada su u pitanju egzistencijalne potrebe današnjeg seljaka-težaka u Hercegovini, i tko zapravo zastupa njihov stvarni interes? To može zvučati pomalo patetično, ali svakako u današnjim uvjetima, ma kakvi da jesu, može se učiniti i više i bolje. Nažalost nemamo karizmatičnu osobu koja bi to sve "povuka" i štitila interese gospodarstva, a u tome posebno poljoprivrede, koja u svakoj nacionalnoj ekonomiji ima važnu ulogu.

ZAKLJUČAK

Fra didak Buntić je u vremenu i prostoru u kome je živio, radio i djelovao znao što je prioritetno i što se može, osjetio je bilo svoga naroda i nenadmašno se borio za njegov boljitak. U poljoprivredi je vidio izlaz i mogućnost koju treba iskoristiti te na nevjerojatan način bira sredstva i metode koje objektivno mogu dati više koristi. Dobro je znao mentalitet hercegovačkog čovjeka i uporno je tražio njegovo veće angažiranje. Stoga djeluje kao duhovni vođa, prosvjetitelj i dobar gospodarstvenik. Poljoprivreda i težak bili su mu stalno na umu, cijenio je zemlju kao prirodni resurs i duboko vjerovao kako se tu mogu i moraju postići bolji rezultati. On to uspijeva unatoč svim zaprekama te postiže veću cijenu duhana, podiže vinograde, uči ljude cijepiti voćke, brine se o stočarstvu i pčelarstvu i tu vidi šansu za dobro i unosno zanimanje koje na neki način osigurava preživljavanje.

Ostaje ozbiljno pitanje gdje sve svrstati fra Didaka i dati mu pravo mjesto i značenje? Jesu li to samo spomenici, crkve, škole i ceste kao impresivni dokazi ili nešto više? Poljoprivreda i njezini poslenici na svim razinama imaju obvezu bilježiti te prve početke u poljoprivredi Hercegovine. Jer, fra Didak je enciklopedija znanja i smjelih pothvata u ovoj grani gospodarstva, i to će zasigurno naći svoje mjesto u povijesti i monografijama poljoprivredne struke u nas. Stoga ovaj skup ima svoje puno opravdanje, a mi smo počašćeni što se takav simpozij organizira u gradu Mostaru, središtu Hercegovine.

LITERATURA I IZVORI

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić, Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

ČUVALO, LJ. (ur.) (1969.), *Hrvatski kalendar*, Chicago.

Godišnjaci župe sv. Blaža u Gradnićima, broj 2, 3, 4.

Luč, broj 5/22.

Izvješća HNY-a: iz godine 1914., brojevi 13, 14, 12, 11.

Narodna sloboda: u brojevima 3/21, 50/20, 17/21, 18/21, 47/21, 50/21, 49/21, 13/26, 11/20.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, HKD Napredak, Mostar.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu. Dokumenti*, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar.

Anđelko VRSALJKO

FRA DIDAKOVO POIMANJE EKOLOŠKO--BIOLOŠKOG BOGATSTVA HERCEGOVINE: PJESMA U PROZI

Uvod

Fra Didak Buntić (1871. – 1922.) djelovao je na području Hercegovine u turbulentnim političkim, ratnim i poratnim vremenima, vremenima gospodarske krize, vremenima gladi i borbe za goli biološki opstanak, odnosno identitet. To se može slikovito dočarati iz knjige psalama:

Psalam 107

5 Gladni su bili, žeđu izmoreni
duša je klonula u njima.
6 Tada zavapiše Jahvi u svojoj tjeskobi,
i on ih istrže iz svih nevolja.

Dijete krša, kamena stamenca i, kao što poje pjesnik (Lukić S., "*Kamena lađa u kamenu moru")*,[1] živi i poistovjećuje se s oskudnim biljem i življem te stoički podnosi nedaće nevremena, krčeći puteve boljitku svoga roda, prkosi nevremenu, odan do krajnosti svome narodu, domaji, *Misiru* Hercegovini. On ćuti i živi himnu žuljevitih ruku, gladnih želudaca, duboke vjere u Boga i rod svoj hrvatski. Slavonija, obećana zemlja (Eden), biva odredište izgladnjele djece, koju u skupinama brižno i skrbno odvodi, spašava od gladi i ostvaruje regeneraciju Slavonije.[2] Tim činom fra Didak biološki napučuje Slavoniju, održava hrvatski identitet, a s druge strane ispražnjuje prenapučenu Hercegovinu. Potvrda toga dolazi posebice do izražaja u pismu presvijetlom gospodinu Šiloviću, gdje on u jednoj rečenici kaže: "*Ta su djeca doduše, mogu vam reći, za nas izgubljena, ali nijesu izgubljena za hrvatski narod, i zato ćemo taj gubitak i onako prenapučenih naših krajeva rado podnijeti, a i manjak lako nadoknaditi*." Nadalje, oskudijevajući u

1 Fra Didak Ćorić, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60 obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, 1978.

2 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*.

djetinjstvu, shvaća biološku vrijednost raznovrsnosti bilja (npr. murvin list kao svagdanje zelje, kozlačev list i korijen, kljenova kora i drugo kultivirano ili divlje bilje).[3] Biologija života, geslo i motiv, življenje i nada, ljubav i blagoslov, vodilja cijelog života do skončaja, poslanje koje je živio čovjek rođen u Paoči, u malom zabitom hercegovačkom selu, gdje vjera bi luč koja je svijetlila u mraku neznanja i neprosvijećenosti. Dječački je želio buđenje, zraku Sunca u duši, izdašnu rosu koja će optimizmom natopiti duše ispaćena roda. I tu ne staje, već teži boljitku, ne predaje se i na štetu duhovnosti ulazi u politiku, gdje doživljava duboku političku katarzu i, možemo reći, poraz, koji ga je duboko potresao, čak i "skresao". Kao narodni zastupnik i umro je na radu za boljitak svakog čovjeka, bez obzira na spol, dob, vjeru i naciju, došavši vidjeti kako napreduju planovi isušivanja broćanskog polja.[4]

Borba za identitet

Nadalje, on otvara pitanje identiteta (lat. *identitas*, isto) Hercegovine u zamršenim političkim prilikama i bori se svim svojim umom, snagom, dušom, duhom i tijelom za njega prelijepi Misir – Hercegovinu. On shvaća hrvatski identitet Hercegovine kao istovjetnost i razlikovnost s maticom Hrvatskom u smislu konzistentnosti i povjesnosti, odnosno vremenskog kontinuiteta (Cifrić, Nikodem, 2006.). Temeljna značajka njegova djelovanja jest razumijevanje onoga tko smo i što smo, tko su i što su drugi ljudi (Jenkins, 1996.: 5), odnosno povijesna, kulturna i biološka posebnost svakog pojedinca, uronjenog u vlastiti kolektiv u kojemu stvara svoje Ja, a tako i prema drugim kolektivima, koji su determinirani nacionalnom i religijskom identifikacijom i svojstvenim ponašanjem. Kada govorimo o identifikacijskom kontinuitetu, pod tim se podrazumijeva osjećaj kontinuiteta, preci, tradicija, zavičaj, zajednica (zadruge), rod, religija, nacionalna pripadnost, osjećaj zajedništva, običaji, do čega je fra Didak bez zadrške držao, a koji su danas u dobroj mjeri delegitimizirani (Bendle, 2002.: 15-16; Woodward, 2004.: 6-21). "*Konstrukcija identiteta u općem smislu podrazumijeva određene odnose, relacije koje možemo svesti na pet temeljnih individualnih ili kolektivnih odnosa: odnos prema sebi, prema drugima, prema svijetu, prema prirodi i prema Bogu (Cifrić, 2004.: 27).*" Fra Didak odnos

3 Ivan Sopta, *Dani glada i jada*.

4 Fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004., str. 496.

prema sebi doživljava kao providnosni dar Božji u teškim vremenima za svoj narod, kojemu se nesebično dariva, proniče ga i zdušno vodi iz mraka neukosti. Odnos prema drugima shvaća i prihvaća kao dar za darivanje u punini svoga bića, svoga uma i poslanja, dok odnos prema svijetu doživljava kao jedinku koja svojim svjetlom svijetli i drugima, a odnos prema prirodi kao dionik biološkog bogatstva sa svojom ekološkom nišom i holističkim pristupom prema svojoj Hercegovini i općenito svijetu, njegujući etičke vrijednosti vlastitih odluka i čina (Teutch, 1985.). Svoj odnos prema Bogu shvaća kao dijete Božje, koje svoje darove treba množiti na dobrobit roda i Boga. Prihvaća biblijski *dominium terrae* kao odgovornost za "edenski vrt Hercegovinu", koji treba brižno čuvati i unapređivati svakovrsnim biljem i življem, pa i onim alohtonim. Koristeći pojedina tvarna i biološka bogatstva, valja voditi računa o cjelini o "koordiniranim rješenjima, zasnovanim na koherentnoj viziji svijeta" (Ivan Pavao II., 1989.).

U borbi za hrvatski identitet, koji jest i živi na tlu Hercegovine, možemo naznačiti fra Didakovo biblijsko geslo i misao vodilju: *Ora et labora* – Moli i radi, kojom je oplemenjivao sebe i zemlju kojom je hodio, stvarajući ljepši i ugodniji okoliš, mjesto življenja, činio ga humanijim i uzdizao od egzistencijalne prolaznosti do egzistencijalne vječnosti (Pozaić, 1991.).

Ekotopsko bogatstvo Hercegovine

Svaka zemlja, država, regija, krajobraz, pa tako i Hercegovina posjeduje tri bogatstva: prirodno, kulturno i biološko bogatstvo (Wilson, 1992., 1997.). Iako se prostire na relativno malom prostoru, oko petine državnog teritorija BiH (Nikić, 2004.: 19), obiluje velikom krajobraznom različitošću i ljepotom. Osobito se ističu krška polja (Duvanjsko, Imotsko – bekijsko, Mostarsko blato, Bišće, Popovo polje, Nevesinjsko polje i dr.), brojne rijeke (Neretva, Neretvica, Trebišnjica, Trebižat, Rama, Rakitnica i druge manje rječice), prirodna (Hutovo, Blidinjsko, Boračko blato) i umjetna jezera, slapovi i izvori, snježne planine i travnate visoravni.[5]

Na malom prostoru slila se silna krajobrazna raznolikost kao osnova biološkom bogatstvu.

Definirajući krajobraz kao obličje i ustrojstvo određene zemljine površine, izgled, građu, prostorni raspored i ispremreženost prirodnih, poluprirodnih i/ili antropoge-

5 *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2., Zagreb, 2000., str. 252-256, sv. 4., 530--531.

nih ekosustava (Humbold, 1808.; Buchwald, 1995.), nesumnjivo se može izvesti zaključak da je Hercegovina bila i jest krajobrazno iznimno bogata zemlja, s velikim bogatstvom mikroregija i mikroklime, što omogućuje bogatstvo života, odnosno vrsta na tako malom prostoru.

Hercegovina je za fra Didaka obećana zemlja, ubava i mila, gdje se sljubljuju kamen i ravnica, vrleti i ravni, rijeke i jezera, te je on tako i doživljava, što potvrđuju njegove riječi "Svijet priča da je Hercegovina siromašna zemlja. Ja, naprotiv, tvrdim da nije tako. Hercegovina je Misir, ali zbog bezdušnog postupanja vlasti, koja ovu našu lijepu zemlju eksploatira i mrcvari do zla Boga, ona je postala siromašna. Produkti koje daje Hercegovina upravo su divni i prvorazredni..."[6]

Prirodno ili abiotsko ekološko bogatstvo u osnovi čine: životni medij (tlo, voda i zrak), reljef i klima, koje je u hercegovačkom kraju silno isprepleteno, čineći manje ili veće mikrooaze (ekološke niše) s brojnim mikroekotopima, koji sa životnim ekološkim bogatstvom čine jednu harmoničnu i nedjeljivu, na tom prostoru i u tadašnjem vremenu mozaičnu cjelinu, a sve to skupa rezultira divnim i prvorazrednim plodovima. On svoju Hercegovinu shvaća kao Božji blagoslov, te začuđen time, i sam general Sarkotić govori: "Široki Brijeg je sa svojim vođom pravo orlovsko gnijezdo, kakvo još u cijeloj zemlji nisam vidio. Sretan sam da mogu u svojoj zemlji vidjeti tako zdrav i ponosan narod. Ovdje se odgajaju najbolji regruti za fra Didakovu vojsku" (Nikić, 2004.: 106).

Tla

Prema popisu iz 1921. godine, na Hercegovinu je otpadalo 9 139 km^2, od čega je 2 200 km^2 kultivirano, 2200 km^2 pošumljeno, 1 600 km^2 su pašnjaci, a ostalo je neproduktivno zemljište.[7]

Tlo kao životni medij korjenskog sustava temeljni je čimbenik optimalnog rasta i rodnosti pojedinog bilja. Tla se razlikuju po svojim mehaničkim, fizikalnim, ekokemijskim i biološkim svojstvima (Killham, 1994.). Za sve biljne vrste važna je dubina tla koja limitira dubinu prokorjenjivanja, zatim struktura tla, tekstura tla, vododržnost te kapacitet tla za zrak i vodu. U Hercegovini, osim riječnih nizinskih dubokih tala, prevladavaju krška polja, uklopine tla u kršu, odnosno za takvu reljefnu konfiguraciju tipični oblici: uvale, vrtače, škrape, padine u kojima prevlada-

6 *Spomenica*, Iz sjećanja Josipa Barišića.

7 Arhiv P., Spisi Provincije, sv. 73., f. 324v.

va crvenica ili smeđe šumsko lesivirano tlo na pretežito krednim vapnencima. Nadalje, osnovna karakteristika jest potopljenost nizinskih polja, nereguliranost voda, protiv čega se fra Didak zdušno borio, potičući na melioraciju polja kao osnovnu pretpostavku za biološki opstanak stanovništva i domaćih životinja. Dakle, s jedne strane strašna suša (pogotovo 1917. godine), a s druge strane obilje voda. Stoga on piše austrijskom visokom predstavniku u Bosni i Hercegovini, ministru Burianu, o potrebi isušivanja i reguliranju hercegovačkih polja: *"Najplodnije naše zemljište, što ga imamo na površini od kojih 100 četvornih kilometara, uslijed toga što su zaplili ponori i podzemna ždriela, leži pod vodom. Od ovih iztičemo osobito: Bekijsko polje, Mostarsko i Buško blato. Sve naše molbe, da bi nam se ovo zemljište odvodnilo i reguliralo, premda bi se razmjerno s malim troškovima moglo izvesti ostalo bez uspjeha. Molimo dakle, to visoko ministarstvo, da bi nam se ova naša davna želja već jednom ispunila, pogotovo kad je narod spreman na svaku žrtvu i pripomoć. Ta gdje bi se unosnije glavnica uložila nego ovdje!"*[8]

Klimatske prilike

Poradi različite konfiguracije terena, brojnih rijeka i riječnih dolina, usjeka i jezera, brda i planina, odnosno nadmorskih visina pojedinih dijelova Hercegovine (tablica 1), klima Hercegovine bila je i jest raznovrsna, počevši od blage mediteranske u širokoj dolini Neretve, submediteranske do planinske klime u višim planinskim dijelovima.

Tablica 1. Temperaturne prilike u Hercegovini u ondašnje vrijeme[9]

Regija	Mjesto	Nadmorska visina	Prosj. temp. u siječnju °C	Prosj. temp. u srpnju °C	Prosj. god. temp. °C
Južna Hercegovina	Sutorina	10 m	6,9 °C	25,9 °C	15,9 °C
Zapadna Hercegovina	Ljubuški	98 m	5,5 °C	25,9 °C	15,4 °C
Istočna Hercegovina	Bileća	476 m	2,6 °C	21,8 °C	12,0 °C
Sjeverna Hercegovina	Obrnje	1 147 m	- 2,4 °C	18,0 °C	7,0 °C

Pogledamo li prosječne godišnje temperature u južnoj i zapadnoj Hercegovini, one se umnogome podudaraju s temperaturnim prilikama u južnoj Dalmaciji, čak i oto-

8 1909. Fra Didakova Spomenica austrijskom visokom predstavniku u BiH ministru Burianu.

9 Arhiv P., Spisi provincije, sv. 73., f. 324r.

cima, što je pretpostavka i za one poljodjelske grane koje nisu bile u dostatnoj mjeri razvijene (npr. maslinarstvo, voćarstvo, gdje je fra Didak dao poseban doprinos, vinogradarstvo – vinarstvo i sl.).

Definiramo li vrijeme kao trenutačnu ukupnost atmosferskih pojava, a klimu kao prevladavajuće stanje vremena, uključujući pravilnosti i nepravilnosti pojavljivanja vremenskih tipova (Penzar i Penzar, 2000.) uz opće geografsko stanje, klima je temelj razvoja ljudskog društva i gospodarstva (Nagle, 2002.). U ranijim povijesnim razdobljima utjecaj vremena i klime bio je izrazitiji (Linacre, Geerts, 1997.), dok je u današnje doba čovjek različitim tehnološkim postignućima nastojao ublažiti neke nepovoljne klimatske značajke te intenzivnije koristi različite mogućnosti koje pružaju određeni klimatski elementi. Klima kao prosječno stanje atmosfere nad određenim mjestom u određenom razdoblju ključan je element prirodne osnove koja čini odgovarajući geografski prostor (Šegota i Filipčić, 1996.), time i pretpostavke za raznovrsnost života. Klimatske značajke tako imaju izrazit utjecaj na ostale prirodno-geografske elemente prostora, ponajprije na reljef, vode, tla, biljni i životinjski svijet, mikroorganizme (Jones, 1992.), a time i na društveno-gospodarski razvitak, kako u onom vremenu tako i danas. Jasno je da svi geografski elementi i čimbenici prostora (biotski i abiotski) utječu na klimu, pa među njima vlada uzajaman svekoliko isprepleten odnos. Poradi toga klimu nije moguće "kirurški" izdvojiti u zaseban prirodni sustav već je treba promatrati kao sastavni dio kompleksne geografske strukture, pa tako i Hercegovine. Razmatramo li ondašnju poljodjelsku proizvodnju na otvorenom prostoru u kojem su prevladavali primarni oblici vrednovanja prostornog bogatstva, vrijeme i klima su i onda i danas bitno utjecali na odabir biljne vrste ili životinje koju se želi i može uzgajati, odnosno na odabir lokacije na kojoj će biti moguć optimalan uzgoj. Tome je fra Didak davao svoj doprinos, nastojeći melioriranjem polja i regulacijom vodnog režima stvoriti klimatske i ine preduvjete za prvoklasne plodove, vino i ulje kojemu ni dalmatinsko nije ravno. Iz današnje perspektive možda možemo reći da je to bio nekritičan i subjektivan pristup, ali ne možemo zanijekati da je imao viziju. Također, u ono vrijeme on je shvaćao kako vrijeme i klima presudno utječu na svakodnevne aktivnosti te godišnji kalendar radova. To se, naravno, odnosilo i na uzgoj duhana,[10] vinove loze,[11] različitih voćnih vrsta (ja-

10 Arhiv P., Spisi Provincije, sv. 73., f. 313r.

11 Arhiv P., Spisi Provincije, sv. 73., f. 314r.

buka, smokva, trešnja, orah, šljiva, pa i kruška), ratarskog (žito, ječam, krumpir i dr.) i povrtnog bilja (bostan, rajčica, kupus, špinat i dr.) u dijelovima južne Hercegovine, koje obilježavaju osnovne značajke sredozemne klime (Csa tip prema Köppenovoj klasifikaciji klima) s vrućim i suhim ljetima te blagim i kišnim zimama (Bolle, 2003.), koje pogoduju uzgoju tih vrsta. Prema unutrašnjosti klima pripada tipu submediteranske klime (Cfa), a u planinama planinska, odnosno kontinentalna klima (Cfb).[12] U dijelovima gdje prevladava ovakva klima, on predlaže održiv suodnos šuma i uzgoja stoke (ovce, koze, goveda, konji, čak i svinje).

Reljef

Utjecaj reljefa na vrijeme i klimu zbog konfiguracije terena u cijeloj je Hercegovini višestruk, te utječe na termodinamičke procese i pojave zračnih strujanja. U biljnoj proizvodnji posebice je važno naglasiti nadmorsku visinu, poziciju – položaj, ekspoziciju i nagib terena. Već smo naglasili da Hercegovinu karakterizira razvijeni reljef, s brojnim krškim poljima, rijekama, jezerima, uvalama, škrapama, kamenitim i često okomitim padinama, dubokim, uskim, strmim dolinskim nizinama, pećinama, vrelima, ponornicama i podzemnom cirkulacijom vode. To sve govori o silnoj reljefnoj razvedenosti Hercegovine, a onda i o velikom mikroklimatskom bogatstvu kao pretpostavci za brojne specifične biljne i životinjske vrste na tako malom prostoru. Na ovako konfiguriranom terenu poremećeno je strujanje zraka, te se javljaju lokalni sustavi cirkulacije zraka, što utječe na nejednako grijanje tla i zraka, na nejednaku emisiju topline, odnosno na vlagu, naoblaku i oborinske prilike i, u konačnici, na fotosintezu i evapotranspiraciju kao bitne komponente energetske bilance (Penzar i Penzar, 1989.: 208). Tome u prilog govore različite temperature zraka na različitim nadmorskim visinama (tablica 1), količine padalina (južna Hercegovina ispod 1000 mm, planinski dio preko 2000 mm).

Biološko bogatstvo Hercegovine

Sljedeće bogatstvo (štoštvo) koje ćemo dotaknuti jest bogatstvo života, koje je po mnogo čemu i najvrednije (Wilson, 1992., 1997.), iako je i u vrijeme fra Didaka, kao i danas, najmanje cijenjeno. Bogatstvo života još nazivamo i biodiverzitet, kratica od "biološki diverzitet",

12 Arhiv P., Spisi Provincije, sv. 73., f. 324r.

koji podrazumijeva raznovrsnost postojećeg bilja, životinja i mikroorganizama na razini: 1.) genetske konstitucije, 2.) vrsta i 3.) ekosustava i krajobraza (Glavač, 2001.: 128). U razvijenim dijelovima svijeta sve se više daje pozornost biološkom bogatstvu, posebice autohtonim vrstama bilja, životinja, pa i mikroorganizama (farmaceutska industrija, prehrambena industrija, kozmetička industrija, medicina i sl.), čije posebnosti iznjedruju posebno vrijedne osobine, kao rezultat autohtonosti podneblja sa svime što ga određuje.

Pučanstvo

Dakako, polazna točka u biološkom bogatstvu je čovjek (*homo sapiens*), koji je svojim djelovanjem umnogome utjecao i utječe na bioraznovrsnost, prilagođujući sebi okoliš i prirodu, nastojeći kultivirati i raznim metodama selekcije, odnosno križanja, pojedine biljne i životinjske vrste oblikovati prema svojim potrebama, ponekad i ukusu.

Nakon povijesnih mijena Hercegovina je u doba fra Didaka Buntića, prema popisu iz 1921. godine, imala 265 330 stanovnika, s velikom gustoćom od 29 stanovnika po km^2, u tadašnjim vremenima.[13] Hercegovina je u dobroj mjeri postala biološki rasadnik za popunjivanje depopuliziranih dijelova središnje Hrvatske i Zagreba, a posebice istočne Hrvatske, dijelom južne Hrvatske, Srijema, Banata i Bačke, kao i prekomorskih zemalja novoga svijeta. Koncem devetnaestog stoljeća započinje vjersko-političko iseljivanje, a nakon toga slijedi političko-ekonomsko iseljivanje, koje, možemo ustvrditi, traje i dan-danas. Fra Didak je u to vrijeme imao osobitu ulogu u vjerskom, karitativnom, kulturno-obrazovnom i uopće opstojnom smislu, spašavajući gladnu siročad,[14] svrstavši se na stranu altruista, čovjekoljubâ,[15] a onda i Bogoljubâ,[16] te ga fra Oton Knezović (1938.), cijeneći njegov životni rad, naziva "gorostasom duha i personifikacijom snage i akcije". Zahvaljujući djelovanju fra Didaka Buntića i ne samo njegovu (možebitnom?) poimanju "Hercegovinu raseliti a Sviet naseliti", utrt je put biološke reprodukcije diljem lijepe

13 Arhiv P., Spisi Provincije, sv. 73., f. 324r.

14 Mandić, D., Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku. *Kršćanska obitelj*, XVIII (1917., str. 223).

15 Biblija. (Iv. 13,34) "Zapovijed vam novu dajem: ljubite jedni druge; kao što sam ja ljubio vas tako i vi ljubite jedni druge"!

16 *Spomenspis na spasavanje istarske, dalmatinske i bosansko – hercegovačke djece za vrijeme svjetskog rata*. Uredio Ljudevit Krajačić. Zagreb, 1921., str. 9-11.

naše i Svijeta i širenje genskog bogatstva u svim svojim varijacijama.

Biljno bogatstvo

Općenito, raznovrsno bilje osnova je za biološko preživljavanje pučanstva, životinja u domaćem uzgoju i onih u prostranstvu prirode. U planinskim dijelovima Hercegovine prevladavaju raznovrsni šumski sastojci, s travnatim proplancima, nizinskim livadama, niže grabom i liskom te niskim raslinjem. Niže, u južnoj i zapadnoj Hercegovini, prevladava nisko raslinje, s uklopinama tala koja su se koristila za uzgoj povrća, ječma, stočne hrane, a divlje bilje (kozlac i sl.) u rubnim dijelovima bilo je dodatni, a negdje i glavni izvor hrane za brojnu populaciju tadašnjeg vremena. Posebice u godinama gladi (1917. i 1918.) koriste se razne vrste bilja za pripremanje sedam vrsta kruha, koje je fra Didak osobno nosio caru Karlu I. u Beč, tražeći pomoć svome do krajnosti izmučenom i napaćenom narodu.[17] Tih sedam vrsta "pasjeg kruha" bili su: 1.) sirčeni kruh, 2.) kukuruzov kruh (umiješan od samljevenih kukuruzovih kukurušaka, koji su pomiješani s mekinjama), 3.) karišikov kruh, 4.) proseni kruh, 5.) šilev kruh (od zrnja sitnijeg od karišikova zrnja), 6.) barov kruh i 7.) kljenov kruh (od kljenove kore pomiješane s mekinjama ili od same kljenove kore) (Nikić, 1974.: 36-37). Hercegovinu u to vrijeme muče brige kako od škrte zemlje iskoristiti što više biljnih dijelova za vlastitu prehranu i prehranu stoke a da se ne naruši biološka ravnoteža.

Životinjsko bogatstvo

Brojne životinjske vrste, bilo akvatičke bili terestričke provenijencije, kultivirane ili divlje, nastanjuju i obogaćuju ekotope (biotope) Hercegovine, unoseći u ekosustave prije svega svoje genetske osobine, koje doduše nisu apsolutno promjenjive, ali su se s vremenom ustalile i postale prepoznajni znak Hercegovine. Poseban naglasak daje na domaće kultivirane pasmine goveda, konja, koza, ovaca, svinja i dr. Govori da je domaća pasmina i sitne i krupne stoke za tadašnje prilike još najbolja i da se dade njegom i hranom vrlo lako oplemeniti. Nadalje, govori o unapređenju pčelarstva, u suzajedništvu s voćarstvom. Stoga, fra Didak diže glas prema vladi poradi teškog stanja stočarstva, te značajne gospodarske grane, zbog neodrživih mjera, kao što su: visoki porez na koze, zabrana ispaše stoke, nasilno

17 Ulomci iz ratnih pisama fra Didaka Buntića, *Franjevački vjesnik*, XXXIX (1932., str. 145).

odstranjivanje s običnih planina, zabrana košnje, a to sve prividno radi podizanja šuma, iako u visokim i odraslim šumama (Vran i Veliki gvozd) stoka ne može nanijeti nikakve štete.[18] Kada govori o isušivanju i reguliranju polja, on s jedne strane stvara novi prostor za biljnu proizvodnju kao osnovu biološkog opstanka naroda, a s druge strane stvara pretpostavke za zaštitu, širenje i trajno iskorištavanje akvatičkog biološkog bogatstva, ponajprije ribljeg fonda, pronalazeći uporište u tradiciji i empirijskom iskustvu (Beveridge, Litlle, 2002.: 1-30).

Poimanje ekološko-biološkog bogatstva Hercegovine

Fra Didak Buntić, rođen u sivilu hercegovačkoga krša, u uvjetima krajnje oskudice, u nepoćudna vremena bijede, gladi, patnje, u okružju borbe za identitet roda i vjere, u trvenju domaćih jalnika i "gazdinstva tuđina", izbrusio se u rodonačelnika Hercegovine. Očito, već u utrobi majke osjetio je patnju, bol i jad, te posvetio svoj život da to briše, sprečava i ništi, pri čemu se nesebično darivao na svim poljima života, do vlastite smrti. Iz raznih listina i dokumenata, knjiga i spomenica, dade se iščitati da je fra Didak Buntić ponajprije bio čovjek vjere, jer se nesebično darivao svima, pritom se prepuštajući Božjoj providnosti da ga ona proniče, prosvjetljuje, promudruje i vodi. Prepuštajući se Božjem vodstvu, bio je svjetlonoša svome rodu tada i do dana današnjega.

Što resi Hercegovinu u ekološkom smislu u vremenu fra Didaka Buntića? Ponajprije nepreglednost krša i niskog raslinja, uklopine zemlje u tom istom kršu, potopljena ublaćena polja, žedna zemlja koja roda ne da i glad kojoj kraja nema.

Njegov providnosni koncept podrazumijeva:

- Zaodjenuti hercegovački krš zelenilom
- Prosvjetiteljstvo u poljodjelstvu

Zaodijevanje zelenilom hercegovačkoga krša – pošumljivanje

Znamenita rečenica koja se usjekla u pamćenje: "Gola kajka ne privlači sebi oblaka i bez sumnje da bi se klimatske prilike kod nas znatno promijenile kada bi se krš pošumio."[19]

Dakle on po predaji i iskustveno zna da nema ni oblaka ni kiše bez šume, koja će transpirirati vodu u atmosfe-

18 Arhiv Provincije, Povijest, str. 408-409.

19 Iz izvještaja o radu mjesnog odbora Hrvatske narodne zajednice u Širokom Brijegu.

ru. Koliko je to veleumno za ono vrijeme, ilustrirat ćemo na primjeru jednog stabla površine 100 m^2 lišća; ono ima sljedeći učinak:

- proizvodi 300 000 litara kisika na godinu ili 37 litara na sat
- izlučuje transpiracijom 250 litara vode
- proizvede 400 kg organske tvari
- profiltrira 700 kg prašine i aerosola
- otpalim lišćem i korijenjem mijenja fizikalna, kemijska i biološka svojstva tla
- dubljim korijenjem lomi stijenje i stvara tlo i cijeli niz drugih pojava
- omogućuje život različitim vrstama životinja bilo kao hrana bilo kao stanište
  (Glavač, 2001.: str. 19).

Sljedeći odgovor ili pak ilustracija o značenju šuma, koje imaju višestruke funkcije, kao što su:

1. zaštitna funkcija: šuma štiti od prirodnih sila
   - od raznih lavina
   - od odrona, jer pojas šume štiti i ne propušta kamenje
   - od klizanja zemljišta, jer korijenje sprečava pomicanje tla
   - od erozije tla, jer je šuma izvrstan spremnik za vodu
   - od utjecaja vjetra, jer šuma predstavlja zaštitu od vjetra

2. funkcija blagostanja:
   - pročišćuje zrak i vodu
   - filtrira štetne tvari
   - djeluje kao spremnik za vodu
   - ujednačuje klimu
   - obilježuje krajobraz
   - idealno je okružje za odmor

3. funkcija korisnosti:
   - drvo za građu i ogrjev
   - hrana za ljude i životinje

Upravo u vezi s teškim gospodarskim i socijalnim stanjem onoga vremena, šume su imale dalekosežne učinke, koji su i danas aktualni (Müller, 2003.). Nadalje, rezultat pošumljivanja jest više biljaka (stabala šume) = više vrsta (povećana bioraznovrsnost) = više mikroorganizama (gljiva itd.) = više biljoždernih vrsta = više mesoždernih vrsta = više hrane za čovjeka i domaće životinje = osiguran opstanak.

Sve to je "gorostas duha", kako fra Didaka suvremenici već tada zovu, imao na umu kada govori o pošumljivanju, te izlaz iz sivila krša simbolično karakterizira – Fra Didakovo brdo Gilboe, gdje on ne proklinje krš, već ga želi kultivirati pošumljavanjem, koristeći pri tome adaptibilno kserofitno drveće (koje uspijeva i u uvjetima suše), počevši od divljega bora, cipresa, cedra, tuja, smreka, ginka i dr., pa do kultiviranog drveća, kao što su orah, jabuka i trešnja.[20] Biblijski naziv Gilboe, na kojemu su u borbi s Filistejcima izginuli izraelski kralj Šaul i njegovi sinovi, uzima jer ga goli krš (kamenjar) s malo zemlje, u kojoj raste pokoja divlja trava, grmlje graba i jasena, podsjeća na to biblijsko brdo. Podsjeća ga i rečenica kralja Davida, koji srdito reče: "O Gilbojske gore klete, rosa na vas ne padala nit vas kiša s neba prala!"[21] Fra Didak ne proklinje krš i golo kamenje, već ga nastoji oplemeniti, štoviše on tu prepoznaje bogatstvo, ljepotu, dar Božji[22] i blagoslov.[23, 24]

Prosvjetiteljstvo u poljodjelstvu

Osim svećeničkog djelovanja, većinu svoga života proveo je u borbi za gospodarski boljitak svoga naroda, koji je tada bio vezan isključivo za poljodjelstvo. Stoga započinje obuku, najprije svojih pitomaca, a kasnije i šireg pučanstva, o potrebi širenja autohtonog, pa i alohtonog bilja i životinja, unoseći novine u ustaljeni način razmišljanja i proizvodnje. Možemo li sa sigurnošću ustvrditi da je on utemeljitelj agrikulturne misli, odnosno modernog poljodjelstva Hercegovine? Odgovor na to teško možemo znati ili pak dati, ali zasigurno možemo ustvrditi kako je imao značajnu ulogu u tome. Kao dugogodišnji predsjednik mjesnog odbora Hrvatske narodne zajednice i inicijator brojnih aktivnosti u Širokom Brijegu, fra Didak Buntić 25. travnja 1914. ispisuje i potpisuje značajan dokument, u kojemu razgovijetno govori i o gospodarskim aktivnostima, odnosno prosvjetno-gospodarstveni program.[25]

20 Dr. fra Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, Mostar, 1938. – 1939., str. 181.

21 Druga knjiga o Samuelu, $1.^{21}$

22 Ponovljeni zakon, $2^{12} – 2.^{17}$

23 Levitski zakonik, $26^{3} – 26.^{13}$

24 Ponovljeni zakon, $28^{1-} 28.^{14}$

25 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnog odbora "H.N.Z.", *Hrvatska narodna zajednica*, 2/1914., br. 11., str. 162-166, br. 12., str. 179-183, br. 13., str. 203-206, br. 14., str. 215-218.

Prosvjetiteljsko-poljodjelni doprinos fra Didaka Buntića možemo svesti pod sljedeći nazivnik:

- koncept reguliranja i melioriranja potopljenih polja
- širenje kultiviranih vrsta voćaka
- podučavanje različitim tehnikama cijepljenja voćaka i vinove loze
- rad na isplativosti duhanskog pitanja
- borba za održivost stočnog fonda i njegovo povećanje (domaće pasmine oplemeniti)
- sadnja vinove loze i na okućnicama, te je na taj način sačuvano gensko (klonsko) bogatstvo pri najezdi filoksere (sve zidine i grudine zaodjenuti odrinama)
- korištenje raznih biljnih vrsta u prehrani izgladnjelog pučanstva (sedam vrsta pasjeg kruha)
- borba za primjenu jedinstvenog zakona o vinu u cijeloj Monarhiji
- podizanje voćnog rasadnika, cijepljenje divljaka i introdukcija raznovrsnog sjemenja
- širenje masline u južnim dijelovima.

Koncept reguliranja i melioriranja potopljenih polja (Drinovačko polje)

Koncept isušivanja i melioriranja polja javlja se kao nužan, jer su gotovo najplodnija polja i u većem dijelu godine bila u velikoj mjeri potopljena vodom. Osobito ako su proljeća kišna, do kasno u ljeto leži voda na njima, a kada ih žega isuši u rubnim dijelovima, tada je prekasno za bilo kakvu sjetvu, jer je vegetacijski rok prošao. Fra Didak govori o više od 100 kvadratnih kilometara polja koja bi mogla prehraniti tada prenapučenu Hercegovinu da su meliorirana. Isto tako govori o korištenju voda u rijekama i jezerima, o iskopu kanala i dovođenju vode na žednu zemlju. Njegovom upornošću, a manje onom inženjera i tadašnje vlade koji su napravili projekt isušivanja Drinovačkog polja, isušeno je Drinovačko polje, a njegova misao vodilja bila je da narod svojim pouzdanjem i žuljevima može isušiti i sva druga blata (i ona tiranska).[26] Nažalost, njegov cjeloviti koncept ni do danas nije u potpunosti zaživio, već samo djelomično.

Širenje kultiviranih vrsta voćaka, masline i vinove loze

Prepoznavši važnost voćarstva kao gospodarske poljodjelske grane, on je nastoji ucijepiti (ukalemiti) u svijest

26 Josip Barišić, + fra Didak Buntić, *Luč*, 17./1922., br. 5., str. 114-115.

ljudi, a ne samo na "divljake". Zorno o tome svjedoči događaj u austrijskim Alpama, gdje rumene jabuke savijahu rosne grane pod teretom izvrsnog ploda i dok su svi jeli, on ne mišljaše na slasnost jabuka, već na špice koje će prenijeti u Hercegovinu.[27] Držana su narodu svake godine predavanja (preteča današnje savjetodavne službe), davane upute o korisnosti voća, sađenju, gojenju, čuvanju i oplemenjivanju, ne samo oko crkava već i po selima. Širenje tisuća vrsta voćaka potiče dijelom iz erarnih rasadnika (Mostar, Konjic), a dijelom i otuda što su sami prigotovljivali, odnosno gojili. Posijano je više manjih rasadnika, bilo kod crkve bilo škole bilo kod uzornih težaka, iz kojih je izlazilo i do 6 000 komada godišnje, što moramo priznati ni u današnje vrijeme nije zanemariva brojka. Najčešće voćne vrste bile su jabuka, smokva, trešnja, orah, šljiva i kruška, od kojih su se iznjedrile vrijedne autohtone sorte, danas prepoznajni znak Hercegovine. Mnogo je mara i htijenja trebalo da bi se narod prenuo, otresao indolencije i postupno prihvaćao da i u njihovu vrtu ili okućnici fratar ili njegovi pitomci nakalemi pitomu na divljaku. Kalemljenje pod koru, na pup, spoj, sedlo, to je bilo predmetom brojnih pošalica i rugalica, ali je fratar ustrajno radio, sve dok ne rodi voćka plodem slasnim, kojim se omastiše i prestaše neslane šale, te moljahu fratra koju sađenicu ili da im nakalemi divljaku ili pošalje podučenog argeta da to učini. Nadalje, spravljan je vosak ili mlaz kojim se premazivalo kalemljeno mjesto. Maslina kao voćna vrsta također je bila na zoriku fra Didakova promišljanja, jer on mišljaše da bi se s vremenom i ulje iz Hercegovine moglo takmiti, kao i vino, s onime iz primorja.[28]

U sklopu voćarstva ne govori o praktičnoj nedjeljivosti voćarstva i pčelarstva, već o prožimanju i uzajamnosti. Rezultat toga jest i lijep pčelinjak kod crkve u Širokom Brijegu.

Sadnja vinove loze i na okućnicama prioritetna mu je zadaća i da se na taj način sačuva gensko (klonsko) bogatstvo, autohtonih kultura pri najezdi filoksere. Proročanski govori da se sve zidine i grudine zaodjenu odrinama. Posebno se zauzima za primjenu jedinstvenog zakona o vinu u cijeloj Monarhiji, jer vino je, uz voće i duhan, jedan od triju glavnih proizvoda kojima se resi Hercegovina.[29]

---

27 Svetozar Petric, S fra Didakom od Mostara do Lila, *Stopama otaca*, sv. 5 (Mostar, 1938.), str. 74-75.

28 Fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004., str. 165.

29 Fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004., str. 164.

Razvoj stočarstva

U razvoju stočarstva osnovna mu je misao vodilja (kao i u svemu) da se treba raditi na oplemenjivanju domaće pasmine i sitne i krupne stoke, koja je za podneblje Hercegovine još najbolja i da se hranom i njegom vrlo lako dade oplemeniti. U tom smjeru poticalo se sijanje dobre krme, ponajprije djeteline lucerne, a zatim i repe, vrsta koje su izvrsno uspijevale u ekološkim uvjetima Hercegovine. Uspostavljaju se 1914. godine i dva zastupstva Mautnerove tvrtke sjemenja iz Budimpešte, a sve to radi lakše dostupnosti kvalitetnog sjemenja. Nadalje, zagovara pomirbu šumarskih stručnjaka i stočara, kako bi se u visokim odraslim šumama (Vran i Topli gvozd) moglo koristiti pašarenje ovaca i koza, čak i krupne stoke, jer je to zajedništvo učinkovito i za razvoj stočarstva i šumarstva i biološkog opstanka brojnog puka. Bori se protiv visokog poreza na koze, zabrane pašarenja, nasilnog odstranjivanja s običnih planina (osobito Kopčevina), gdje je Hercegovac od pamtivjeka orao, pasao i kosio. U pismu austro-ugarskom ministru Burianu on u pet točaka odlučno zagovara održivi razvoj šuma u simbiozi sa stočarskom proizvodnjom.

Borba za duhansko pitanje

Hercegovina je od davnina znana po lijepom i dobrom duhanu, no u to vrijeme nameti su bili toliko veliki, a cijena niska da je to bilo prežalosno i bolno. Postalo je to životno pitanje, pitanje kruha i biološkog opstanka prenapučene Hercegovine. Nanovo u pismu ministru Austro-Ugarske, Burianu, piše povodom ove nepravde: *"Hercegovcu je ili mriet ili se seliti ili duhan saditi, drugo nam ne preostaje ...."*. On apelira na čovjekoljubivost i osjećajnost za tako drastičan problem, misleći da će ga ganuti, ali ništa od toga. U trinaest točaka on nudi pravičan odnos prema neimarima sadnje duhana, njegove cijene i otkupa, želeći da od te proizvodnje najviše imaju oni koji ga svojim znojem zalijevaju i njihova gladna djeca. Opet govori o vrsnoći tog proizvoda, odnosno da je ta biljka na veoma velikom stupnju i da se tu da malo što poboljšati i unaprijediti.

Također valja reći da je poticao sadnju i širenje povrća (bostana, krumpira itd.), žitarica, pri čemu je znatan dio svog djelovanja usmjerio na nabavu raznovrsnog sjemenja i implementirao ga u Hercegovinu, te i na taj način poticao povećanje bioraznovrsnosti.

ZAKLJUČAK

Teško je govoriti o opusu čovjeka kakav je bio fra Didak Buntić, o eruditu istančana duha, tananih vibracija, silno osjetilna prema rodu, uronjenom u zavičaj, u krajobraznu ljepotu, svoj Misir, svoju Hercegovinu. Zbio se u liticu, okamenio, e da bi osjetio dah i dušu kamena, ono malo škrte zemlje i obilja vode. Providnosno poima vrijednost svake žive jedinke, bez koje mozaična cjelina nema svoju originalnost. Štoviše, nastoji unijeti i nove vrste koje će oplemeniti hercegovačko podneblje i krš, udahnuti mu dodatnu životnu snagu i vinuti u visine života. Stoga, on riga i sikće na nepravdu, cijedi žuč u borbi s barbarima, neposustajalih iluzija gori plamtištem neutrnivim. Njegova riječ bješe i buzdovan i korbač, obrušivši se na nagrnule vlastodršce, grabitelje moći i dobara. On dijagnosticira nemoć, sarkastički ugriza i rječju šamara kao ogorčen domorodac, s pitanjem o kobi, nemiloj, sapetoj *inter duos inferos* (između "dva pakla"), bijede i barbara. Njegova Hercegovina, simbolični Misir, ovijena dugama i galaksijama, reflektajna do boli, brenča neposustajno, lahori kao blagi šapat Ilijin. Prepušten providnosti, on ćuti ekološko-biološko bogatstvo Hercegovine i vidi ga kao ljepotu, blagodat i dar Božji iz kojeg će život teći i teći, što se može iščitati iz psalma 107, kojim smo počeli i kojim završavamo.

Psalam 107

- [41] Iz nevolje podiže ubogog
i obitelji ko stada umnoži.

LITERATURA I IZVORI

BENDLE, M. F. (2002.), The crisis of identity in high modernity. *British Journal of Sociology*, 53 (1): 1-18.

BEVERIDGE, M. C. M., LITLLE, D. C. (2002.), Ecological Aquaculture. The evolution of the blue revolution, u: B. A. Costa-Pierce (ur.), *The History of Aquaculture in Traditional Societies* (str. 1-30), Oxford.

BOLLE, H.-J. (2003.), *Mediterranean Climate – Variability and Trends*, Springer, Berlin, Heidelberg, New York.

BUCHWALD, K. (1995.), Landschaftsplanung als ökologische Planung, u: Steubing, L., Buchwald, K., Braun, E. (ur.), *Natur – und Umwelschutz. Ökologische Grundlagen, Methoden, Umsetzung*. G. Fischer Verl., Jena: 383-402.

CIFRIĆ, I. (2004.), Orijentacijski identitet. Sociološke orijentacije kao obilježje identiteta. *Socijalna ekologija*, 13 (3-4): 221-255.

CIFRIĆ, I. i NIKODEM, K. (2006.), Socijalni identitet u Hrvatskoj. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta. *Socijalna ekologija*, 15 (3): 173-203.

GLAVAČ, V. (2001.), Ekološki leksikon, u: Springer, O. P. (ur.), *Znanstvene osnove ekologije, zaštite prirode i okoliša* (str. 15-44), Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja. Zagreb.

GLAVAČ, V. (2001.), *Uvod u globalnu ekologiju*. Hrvatska Sveučilišna naknada, Zagreb.

IVAN PAVAO II. (1989.), Mir s Bogom Stvoriteljem – mir s cjelokupnim stvorenjem (poruka za svjetski dan mira 1990.), u: *Aksa,* 22. 12. 1989., br. 2.

JENKINS, R. (1996.), *Social Identity*. London, New York, Routledge.

JONES, H. G. (1992.), *Plants and microclimate*. Cambridge University Press, Cambridge.

KILLHAM, K. (1994.), *Soil ecology*. Cambridge University Press, Cambridge.

KNEZOVIĆ, fra O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*. Zagreb.

LINACRE, E., GEERTS, B. (1997.), *Climate and Weather Explained*. Routledge, London.

MÜLLER, H. (2003.), *Tourismus und Ökologie*. Wechselwirkunden und Handlungdsfelder R. Oldenbourg Verlag München Wien.

NAGLE, G. (2002.), *Climate and Society*, Hodder and Stoughton, London.

NIKIĆ, A. (1974.), *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916. – 1919.)*, Duvno.

PENZAR, I., PENZAR, B. (1989.), *Agroklimatologija*, Školska knjiga, Zagreb.

PENZAR, I., PENZAR, B. (2000.), *Agrometeorologija*, Školska knjiga, Zagreb.

POZAIĆ, V. (1991.), Ekologija znanstveno – etičko – teološki upiti i obzori, u: Pozaić, V. *Ekologija u teologiji* (str. 87-100), Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu.

ŠEGOTA, T., FILIPČIĆ, A. (2003.), Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje, *Geoadria*, 8 (1): 17-38.

TEUTSCH, G. M. (1985.), *Lexikon der Umweltethik*, Vandenhoeck + Ruprecht, Götingen – Patmos, Düsseldorf.

WILSON, O. E. (1992.), *The diversity of Life*. Belknap press of Harvard University, Cambridge, MA: 424 p.

WOODWARD, K. (ur.) (2004.), *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity*. Second Edition. London, Routledge.

Krešimir BUŠIĆ

DOTICAJI HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA S BAČKIM HRVATIMA, OD FRA DIDAKA BUNTIĆA DO FRA DOMINIKA MANDIĆA TE BOSANSKOG FRANJEVCA I MOSTARSKO--DUVANJSKOG BISKUPA FRA ALOJZIJA MIŠIĆA

Kada analiziramo kompleksne procese hrvatske nacionalne integracije, treba istaknuti kako oni započinju još u 19. stoljeću te se umnogome nastavljaju i u početku 20. stoljeća. U tom "dugom 19. stoljeću" i "kratkom 20. stoljeću" procesi hrvatske nacionalne integracije oblikuju se u zamršenim okolnostima razvoja građanskog društva unutar višenacionalnih državnih zajednica, kakve su u to vrijeme Austro-Ugarska Monarhija i Osmansko Carstvo, odnosno nešto kasnije monarhistička jugoslavenska zajednica. Treba istaknuti kako već u drugoj polovini 19. stoljeća, uz Bansku Hrvatsku i Slavoniju, ti procesi zahvaćaju i rubne ili periferijske hrvatske zajednice te se gotovo paralelno preporodno djelovanje uglednih hrvatskih pojedinaca odvija od Istre, preko Dalmacije i Bosne i Hercegovine sve do prostora Južne Ugarske, tj. prostora Baranje, Bačke i Banata. Posebice je to vidljivo kod rubnih ili periferijskih hrvatskih etničkih zajednica, kao što su bački Hrvati-Bunjevci i Šokci. Oni su već od 15. stoljeća, u doba velike osmanske ugroze, iz južnih hrvatskih krajeva, tj. Dalmacije i Bosne i Hercegovine, započeli naseljivati prostor Južne Ugarske. Naseljivanje je dodatno intenzivirano nakon ponovljenih velikih selidbi krajem 17. i na početku 18. stoljeća.

Nakon oslobađanja od osmanske vlasti rimokatoličko stanovništvo u velikom se broju, uz nesebičnu potporu bosansko-hercegovačkih franjevaca, također naseljuje na novooslobođeni prostor u Slavoniji i Srijemu odnosno Baranji, Bačkoj i Banatu. Hrvati-Bunjevci su već tijekom 18. stoljeća u znatnoj mjeri pridonijeli razvoju modernizacijskih procesa nove domovine. Brojni ugledni Hrvati, koji se još u to vrijeme izjašnjavaju kao Iliri ili Dalmatinci, već tada unutar južnougarskih županija i gradova obnašaju vodeće poslove u okviru lokalne uprave, a treba naglasiti kako je uz latinski u tamošnjoj službenoj uporabi bio zastupljen i hrvatski jezik ikavskoga dijalekta (Prćić, 1936.:

35). Taj iznimno dobar položaj unutar južnougarskoga društva dovodi do toga da se pod pritiskom mađarske nacionalne ideologije dio bunjevačkih prvaka krajem 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća postupno integrira te gubi veze s identitetom svoje zajednice, preuzimajući tvorbe mađarske nacionalno-integracijske ideologije i nove standardizirane mađarske kulture. Već se tada pod tim utjecajem dio bunjevačkih prvaka elitne razine u kulturnom smislu odvaja od identitetske narodne razine te se asimilira (Pekić, 1930.: 160-161). Ipak, bunjevački je puk još od vremena doseljenja iz starih krajeva ostao kulturno-identitetski nepromijenjen. Stoga su upravo navedene migracije bitno odredile socio-povijesni tijek modernizacijskih odnosno nacionalno- i kulturno-integracijskih procesa među južnougarskim hrvatskim etničkim zajednicama. To se posebice vidi nakon započinjanja preporodnih aktivnosti biskupa Ivana pl. Antunovića, jer su se i na prostoru Bačke od druge polovine 19. stoljeća hrvatski nacionalno-integracijski procesi usko vezali uz južnoslavensku nacionalnu ideologiju, potaknutu iz đakovačkog i zagrebačkog integracijskog središta. Upravo južnoslavenska ideologija svoje temeljno uporište gradi na preradbi sličnih kulturno-identitetskih tvorbi pučke razine svih Južnih Slavena.

No, paralelno s odvijanjem ovih procesa događaju se i snažni dezintegracijski utjecaji, koji svoje ishodište imaju kako u djelovanju vladajućih mađarskih elita tako i u proturječnostima koje u sebi sadrži upravo južnoslavenska ideologija. Osnovni pokazatelj tih negativnih kretanja vidi se u činjenici što Mađari zbog tadašnjega sukobljivanja s hrvatskim političkim prvacima ne priznaju etničke zajednice Bunjevce i Šokce za Hrvate te na taj način slabe izglede za uspješnu provedbu hrvatskih kulturnih i nacionalnih integracijskih procesa.

Istodobno, zbog prihvaćanja južnoslavenske "nadnacionalne ideologije", koju u otporu prema mađarskome hegemonizmu propagira biskup Antunović, primjetno je kako on ne želi prihvatiti postojanje bitnih identitetskih razlika između različitih južnoslavenskih naroda, posebice između Srba i Hrvata. On u vlastitoj romantičarsko-ideologiziranoj preradbi "južnoslavenstva" uz bok navedenih, tada već formiranih, nacionalnih zajednica stavlja i etničke zajednice Bunjevaca i Šokaca. Upravo ta njegova predodžba o Bunjevcima kao "jednakim" i Srbima i Hrvatima učinila je da se bunjevačko etničko ime u nadolazećim vremenima na tom prostoru prihvati kao izraz pseudonacionalnoga izražavanja (Bušić, 2008.: 135).

Posebice je važno uočiti ovu činjenicu, jer od druge polovine 19. stoljeća uz mađarski hegemonizam sve više

maha na prostoru Južne Ugarske ima i novi srpski nacionalni pokret, koji, uz potporu kulturnih i političkih elita iz Kneževine Srbije, želi sve štokavce integrirati u srpsku naciju te amputirati većinu južnoslavenskih zemalja tadašnjeg Osmanskoga Carstva i Austro-Ugarske Monarhije i pripojiti navedenoj kneževini, odnosno nešto kasnije ustrojenoj Kraljevini Srbiji. Stoga ti velikosrpski krugovi u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća djelomično prihvaćaju južnoslavensku nadnacionalnu ideologiju kao mogući pomagač u ostvarivanju svojih ekspanzionističkih ciljeva, preko koje mogu izravno utjecati na slabljenje vlasti susjednih zemalja, ali i na zaustavljanje hrvatskih teritorijalnih i nacionalno-integracijskih procesa, jer im je i uspješna provedba tih procesa izravna prijetnja pri ostvarenju zacrtanih ekspanzionističkih ciljeva. To posebice dolazi do izražaja na samom kraju Prvoga svjetskoga rata, tj. nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, kada se srpski hegemonistički krugovi, odmah po osnivanju monarhističke jugoslavenske državne zajednice, izravno zalažu za ostvarenje plana stvaranja Velike Srbije te se sukobljuju s hrvatskim političkim prvacima u njihovim pokušajima oko očuvanja teritorijalnoga integriteta hrvatskih zemalja, odnosno sprečavanja velikosrpskog nasilnog asimiliranja hrvatskih etničkih zajednica.

Doticaji bačkih Hrvata-Bunjevaca s hercegovačkim franjevcima. Prvi posjeti fra Didaka Buntića i fra Alojzija Mišića

Nakon što je Austro-Ugarska Monarhija 1878. okupirala te nešto kasnije 1908. godine i anektirala Bosnu i Hercegovinu, na prostoru te zemlje započinje intenzivna modernizacija te njezino ponovno uključivanje u okvire europskoga građanskoga društva. Već otprije veliku ulogu u približavanju Bosne i Hercegovine zapadnoeuropskim zemljama, kao i u širenju hrvatskih nacionalno-integracijskih procesa, imaju posebice hercegovački franjevci, predvođeni biskupom fra Paškvalom Buconjićem (*Znameniti Hrvati*, 1925.: 41-42). To se posebice očituje nakon okupacije BiH, jer je već tada fra Buconjić jasno tražio teritorijalnu integraciju BiH s Trojednom Kraljevinom. Hercegovački franjevci, kao dobri poznavatelji prilika u Osmanskom Carstvu i Austro-Ugarskoj Monarhiji, nisu čekali na nužne promjene u svojoj zemlji nego započinju obnoviteljskim radom, a prije svega grade brojne nove crkvene objekte, koji od šezdesetih godina 19. stoljeća po-

staju jezgre budućega duhovnoga i kulturnoga života, ali i jezgra za širenje hrvatskih nacionalno-integracijskih procesa među tamošnjim hrvatskim pukom. Uz fra Buconjića izrastaju i novi franjevački naraštaji, od kojih se krajem 19. i početkom 20. stoljeća svojim požrtvovnim kulturnim i karitativnim radom među mjesnim pukom posebice izdvojio fra Didak Buntić (Nikić, 2004.: 53-55).

Iako su se mađarske i austrijske elite nakon aneksije često sukobljivale oko podjele vlasti i prvenstva u Bosni i Hercegovini, što se zorno vidi i u podjeli viših upravnih i crkveno-dužnosničkih položaja, ipak su ponajviše zazirali od sve izraženijeg jačanja navedenog franjevačkog i hrvatskog utjecaja. Primjerice, nakon obnove Vrhbosanske nadbiskupije, biskup Đakovačke i bosansko-srijemske biskupije, Josip Juraj Strossmayer, predlagao je bečkim vladajućim krugovima da za novoga nadbiskupa imenuju kaločkoga kanonika, Ivana pl. Antunovića, patriotski opredijeljenog bunjevačkog Hrvata, ali zbog sukoba između vodećih elita Dvojne Monarhije taj prijedlog nije prošao, jer su austrijske dvorske elite, štiteći svoje interese, uspjele nametnuti svoga kandidata, Brođanina Josipa Stadlera, dok su mađarske elite već pri samom spomenu Antunovića bile vrlo suzdržane. Posebice stoga što su ga već tada smatrale opasnim "panslavom" koji može ugroziti ostvarenje njihovih interesa u BiH, iako je on bio njihov lojalan građanin i ugledni crkveni velikodostojnik (Bušić, 2005.: 6).

Navedene unutrašnje proturječnosti povezane s neriješenim međunacionalnim odnosima bile su i konstanta političkih odnosa u Austro-Ugarskoj Monarhiji sve do njezine propasti pri kraju Prvoga svjetskoga rata. U takvim prilikama posebice dolazi do izražaja položaj malih naroda, i to prije svega južnoslavenskih, koji se često koriste kao prevaga u nadmetanjima inorodnih vladajućih elita. Tako u drugoj polovini 19. stoljeća na prostorima Trojedne Kraljevine, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te na prostorima Bosne i Hercegovine i Južne Ugarske upravo mađarski politički prvaci protežiraju srpsku manjinsku zajednicu, jer se pribojavaju širenja utjecaja hrvatskih integracijskih procesa, ali još u većoj mjeri moguće ponovne suradnje i dogovora austrijskih i hrvatskih prvaka o pitanju unutarnjeg preuređenja Monarhije na trijalističkom načelu. U tom svjetlu treba promatrati i stalne pokušaje, koje od druge polovine 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća provode mađarske lokalne i državne vlasti, oko sprečavanja jačanja veza različitih hrvatskih zajednica s navedenih – slabo ili nikako nacionalno a još manje teritorijalno integriranih – hrvatskih etničkih prostora. Posljedice

dualistički ustrojenih političkih odnosa bile su upravo katastrofalne za cijeli jugoistok Monarhije, jer su procesi modernizacije bili znatno otežani, a javile su se i velike socijalne razlike između bogatog zapada i sjevera naspram izrazito siromašnog i zapostavljenog jugoistoka zemlje.

Zorni primjer "neprimjerenoga" ponašanja mađarskih elita jest i prigovor ordinarijata Kaločke nadbiskupije iz 1913. godine vlč. Paji Kujundžiću zbog njegova potpomaganja hrvatskih financijskih institucija kao i zbog njegovih kontakata s hrvatskim političkim i kulturnim prvacima iz Trojedne Kraljevine. Sličan odnos prema vlč. Kujundžiću imale su i mađarske državne vlasti, koje su ga sputavale u borbi oko otvaranja škola na hrvatskom narodnom jeziku u Bačkoj, iako su to pravo jamčile svojim zakonima o pravima nacionalnih manjina iz 1868. godine te iako su u to vrijeme na prostoru Ugarske djelovale brojne srpsko-pravoslavne škole kao i vjerske i građanske škole drugih manjina, npr. Nijemaca i Rumunja. Na ta očita osporavanja temeljnih ljudskih prava bunjevačkih Hrvata vlč. Kujundžić je reagirao u pismu u kojem nedvosmisleno iznosi čvrst stav kako nikakvi pritisci ne mogu utjecati na to da se bački bunjevački Hrvati ne povežu i ne surađuju sa sunarodnjacima iz drugih dijelova Monarhije (Evetović,1940.-41. pretisak 2005., str. 60-62).

Slično stanje od sredine šezdesetih godina vladalo je i u Trojednoj Kraljevini, a napose se težak utjecaj mađarizacije osjetio u doba banske uprave grofa Dragutina Khuen-Hedervaryja, jer je upravo tada zagrebački *Srbobran* objavio niz članaka uvredljivog i prijetećeg sadržaja, usmjerenih protiv Hrvata, a da banske vlasti nisu reagirale. Također treba naglasiti kako su već u vrijeme Hrvatsko-Ugarske nagodbe Srbi bili protežirani pri izboru na vodeće upravne poslove te su, primjerice, na prostoru Srijemske županije, napose u županijskom središtu, Vukovaru, obnašali svu lokalnu vlast, a da nisu činili većinu stanovništva (Antić, 2007.: 123-133; Horvat, 2000.: 276-289).

U takvim su okolnostima i hercegovački Hrvati, predvođeni svojim franjevcima, već od druge polovine 19., a napose u početku 20. stoljeća, morali pronalaziti vlastite putove kako bi osnažili svoju zajednicu. U tom pogledu nemjerljiv je doprinos upravo fra Didaka Buntića, koji je u siromašnoj i krševitoj Hercegovini već 1909. godine javno objavio *Spomenicu* u kojoj je od bečkih središnjih vlasti tražio očitovanje oko rješavanja teškog socijalnog i prosvjetnog stanja, tj. posvemašnje zapostavljenosti naroda tog dijela Monarhije (Nikić, 2004.: 56-57). Iako nije dobio odgovor, fra Didak ne posustaje, nego 1912. godine započinje realizirati vlastiti plan otvaranja seljačkih pučkih

škola te na taj način izravno utječe na suzbijanje raširenog analfabetizma kao bitnog preduvjeta u ostvarenju modernizacijskih i nacionalno-integracijskih procesa. Te njegove napore nije prekinuo ni početak Prvog svjetskog rata, jer se program opismenjivanja nastavio i u prvim godinama svjetskoga sukoba. Ipak, najznačajniji fra Didakov doprinos vidi se upravo tijekom toga rata, kada on ulaže velike napore oko spašavanja hercegovačke djece, jer je Hercegovini 1916. i 1917. godine zaprijetila pogibelj zbog dugotrajne suše i velike nerodice. Fra Buntić se i tada otvorenim pismima obratio zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu, ali istodobno i brojnim institucijama i uglednim pojedincima u Trojednoj Kraljevini, tražeći prijeko potrebnu pomoć. No, sustavna pomoć opet je izostala, jer je zemaljska vlada za BiH svojim mjerama uvoza hrane tek ublažila posljedice gladi, ali te poduzete mjere nisu rezultirale u suzbijanju pogibelji koja je napose teško 1917. godine pogodila hercegovački puk.

Na izravnu fra Didakovu zamolbu angažirao se tek Središnji zemaljski odbor za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika Kraljevina Hrvatske i Slavonije, pod vodstvom dr. Josipa Šilovića. Stoga se ponovno fra Didak Buntić morao osloniti na svoju braću franjevce, te je, uz suradnju s dobrotvorima okupljenim oko dr. Šilovića, prijeko potrebnu pomoć pronašao u Slavoniji i Srijemu. Već 9. rujna 1917. godine doveo je prvu grupu hercegovačke djece te je upravo uz pomoć franjevačkih redovnika spomenutih prostora pristigloj djeci našao novi spasonosni smještaj, većinom kod srijemskih obitelji. Boraveći u Vinkovcima, Vukovaru, Iloku, Drenovcima, Brodskom Stupniku fra Didak Buntić već tada pomišlja kako se hercegovačkoj djeci može pomoći smještajući ih i kod obitelji s druge strane Dunava, u žitorodnoj Bačkoj, prije svega u hrvatskim selima u okolici Bača, Sombora i Subotice. Stoga se odlučuje posjetiti te bogate prostore, ali do realizacije ideje nije došlo jer, kako je posvjedočio u pismu upućenom u Zagreb dr. Šiloviću, iako je pohodio prostor Bačke kako bi izvidio mogućnosti za tamošnji prihvat djece u kuće šokačko-bunjevačkih obitelji, morao je odustati od te zamisli zbog protivljenja tamošnjih lokalnih mađarskih vlasti (Nikić, 2004.: 454).

Ova fra Didakova izjava zanimljiva je iz više razloga, i to prije svega stoga što nam zorno pokazuje u kakvom su nepovoljnom položaju, pod stalnim pritiskom mađarskoga hegemonizma u to vrijeme živjeli Hrvati Bunjevci i Šokci u Bačkoj. Druga je važna činjenica što se fra Didak odlučio već tada obići navedene krajeve te se može pretpostaviti kako je i u Bačkoj, slično kao i u Srijemu i

Slavoniji, potražio pomoć od tamošnjih franjevačkih redovnika, jer treba naglasiti kako su upravo samostani u Baču, Somboru i Subotici već 1900. godine ušli u sklop Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, te je on ne gledajući na unutarregionalne monarhijske granice tražio sve moguće načine da uz pomoć franjevačke braće nađe način za spas izgladnjele djece. Iz navedenog pisma vidi se kako nije bilo formalnoga razloga da i bački Hrvati ne prihvate svoje sunarodnjake, ali je o tome izravno odlučila mađarska politička elita koja nije bila spremna pomoći ugroženom hercegovačkom stanovništvu. U prilog te teze posredno govori važan iskaz fra Alojzija Mišića o njegovim već ranije uspostavljenim vezama s bačkim Hrvatima-Bunjevcima.

Mostarski biskup fra Alojzije Mišić izjavio je u Mostaru 1933. te ponovio u Subotici 1936. godine kako je on bunjevačke Hrvate posjetio nekoliko godina prije Prvoga svjetskoga rata, te se i sam uvjerio da je među njima već tada bila raširena živa hrvatska svijest (Pekić, 1934.: 41--42 i *Subotičke novine* 23. kolovoz 1936., str. 7). Prigodom upravo toga posjeta srdačno su ga primili obični seljaci na bunjevačkim salašima. Iako ne navodi točnu godinu svoga posjeta, u izjavi izrečenoj u Mostaru 1933. godine ustvrdio je kao je u Bačkoj posjetio bunjevačke Hrvate prije dvadesetak godina, te nas to upućuje na pretpostavku da je na tom prostoru boravio neposredno pred početak Prvoga svjetskoga rata, oko godine 1910., a treba naglasiti kako je upravo tada u Subotici intenzivno djelovao narodni vođa i jedan od glavnih zagovaratelja i provoditelja hrvatskih nacionalno-integracijskih procesa, vlč. Kujundžić. Ne treba smetnuti s uma kako je biskup fra Alojzije Mišić teološke studije 1883. godine završio u mađarskom Ostrogonu, gdje je i zaređen za svećenika, te se već tada mogao upoznati s unutarnjim prilikama u toj zemlji (*Znameniti Hrvat*, 1925.: 192-193). On je u vrijeme Prvoga svjetskoga rata pružao izravnu potporu fra Didakovim nastojanjima da hercegovačku djecu zbrine u Slavoniji i Srijemu te je i osobno pisao zamolnice zemaljskom poglavaru za BiH, generalu Sarkotiću, oko žurne kupnje potrebnih namirnica u Bačkoj i Slavoniji (Nikić, 2004.: 480-483). Također se može pretpostaviti kako u vrijeme rata fra Didak nije naišao na dovoljno jakog suradnika u Bačkoj, jer je prijeratni narodni vođa, "narodni pop", Pajo Kujundžić, preminuo 1915. godine, a tijekom rata, zbog posvemašnjeg pritiska lokalnih mađarskih vlasti, bunjevački politički i crkveni prvaci potpuno su pasivizirali svoj prijeratni rad. Kolik je bio utjecaj vlč. Kujundžića u prijeratnom razdoblju, vidi se i iz izjave Mostarca Saliha Baljića, koju je dao subotič-

kom hrvatskom tisku 1921. godine. Profesor Salih Baljić prigodom svoga posjeta Subotici, gdje je bio gost tadašnjih bunjevačkih političkih vođa, vlč. Blaška Rajića i dr. Franje Sudarevića, prisjetio se kako je hercegovačka hrvatska mladež neposredno prije rata zdušno prikupljala knjige i priloge kako bi pomogla bunjevačkim Hrvatima, koji su se tada, uz vodstvo vlč. Kujundžića, grčevito borili oko realizacije pokretanja rada Školske zadruge odnosno škola na narodnom jeziku (*Neven*, organ B-ŠS, 4. veljače 1921., str. 1).

Navedene činjenice jasno nam pokazuju kako su i hercegovački i bunjevački hrvatski puk, kao i njihovi crkveni, kulturni i politički vođe već tada izražavali jasnu želju za suradnjom i pomoći, ali su ti kontakti ostali u sjeni mađarskoga pritiska sve do kraja Prvoga svjetskoga rata i propasti Dvojne Monarhije.

Od 1918. godine, tj. osnutka Države SHS, odnosno nešto kasnije i Kraljevine SHS, fra Didak Buntić aktivno se uključuje i u politički život, te je od 1919. godine jedna od vodećih osoba Hrvatske pučke stranke (HPS) u Bosni i Hercegovini. On je već otprije u BiH sudjelovao i u radu Hrvatske narodne zajednice (HNZ). Nakon što se vodstvo HNZ-a izjasnilo da se u poslijeratnom razdoblju neće više izravno baviti politikom već samo prosvjetnim i gospodarskim radom, fra Didak je na nagovor nekolicine pretežito mlađih hercegovačkih franjevaca, predvođenih fra Dominikom Mandićem, odlučio podržati program HPS-a BiH (Matijević, 1998.: 72, 116-117).

Treba istaknuti kako fra Didak Buntić nije samo 1917. godine boravio u Bačkoj već je također 1921. godine posjetio Suboticu. Njegov posjet Subotici, kao i raniji posjet Saliha Baljića, odvijao se u organizaciji i na poziv vođâ Bunjevačko-šokačke stranke (B-ŠS), narodnih zastupnika, vlč. Blaška Rajića, dr. Stjepana Vojnić-Tunića i dr. Franje Sudarevića. Upravo su HPS i B-ŠS zajedno sa Slovenskom ljudskom strankom (SLS) u Privremenom narodnom predstavništvu (PNP) 1919. godine te napose nakon izbora 1920. godine, tijekom rada Ustavotvorne skupštine, ustrojili zajednički Jugoslavenski klub. U tom klubu zauzimali su se za srednji put pri rješavanju unutarnjeg ustroja nove monarhističke jugoslavenske zajednice, i to na načelu održanja cjelovitosti države, ali sa zadržavanjem autonomija pojedinih zemalja. Treba istaknuti da su već prije rata pod utjecajem vlč. Kujundžića brojni hrvatski svećenici i laici, a prije svega vlč. Blaško Rajić i vlč. Ljudevit Lajčo Budanović sudjelovali u radu Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP) te su također ostvarili kontakte sa

čelnicima Hrvatskoga katoličkog seniorata (HKS). Stoga je logično da upravo ta hrvatsko-bunjevačka stranka, koja se od osnutka programski zasnivala i na rimokatoličkim vrijednostima, i u novoj državi ostvari suradnju s HPS-om, političkom organizacijom koja je izravno ustrojena upravo na poticaj čelništva HKS-a. Navedene su se stranke tijekom odlučivanja o unutarnjem ustroju te u pitanjima oko donošenja novoga Ustava zajednički usprotivile velikosrpskom hegemonističkom konceptu uređenja države, koji su u parlamentu predložile Narodna radikalna stranka (NRS) i Jugoslavenska demokratska stranka (JDS). Taj politički koncept unutarnjeg uređenja navedenih prorežimskih stranaka zasnivao se na posvemašnjoj unitarizaciji i centralizaciji društva i države.

Treba naglasiti kako je već 1919. godine prisutan sve snažniji velikosrpski pritisak, koji je napose teško pogodio prostor BiH, odnosno prostor BBB. To se zorno vidi iz činjenica što su nove vlasti na navedenim prostorima protežirale jedino ostvarivanje interesa srpske populacije te su i u onodobnom tisku zabilježena brojna verbalna i tjelesna nasilja nad hrvatskim katoličkim i muslimanskim stanovništvom. O tim teškim hegemonističkim pritiscima na bunjevačke i bosansko-hercegovačke Hrvate tjednik *Neven,* službeni stranački organ B-ŠS-a, tijekom 1920. i 1921. donosi niz članaka te ga lokalna, prosrpski orijentirana vlast često cenzurira (*Neven,* organ B-ŠS, 5. veljače 1921., str. 1-2). Upravo u toj subotičkoj lokalnoj upravi položaje su dobivale gotovo isključivo osobe lojalne vladajućem režimu, a često su to bili novopristigli srbijanski demobilizirani časnici i činovnici. Jedno od najtežih pitanja bio je i odnos prema prosvjeti i školstvu te vjerskim slobodama rimokatolika. Jer, zahvaljujući djelovanju prečanskoga Srbina Svetozara Pribićevića, koji je u to vrijeme kao predsjednik JDS-a obnašao dužnost ministra unutrašnjih poslova te nešto kasnije i ministra prosvjete, provedena je posvemašnja srbizacija državne i lokalne uprave odnosno školstva. Školski sustav je posebice bio pogođen, jer je uveden standardni srpski ekavski govor i ćirilično pismo. Katoličkom je svećenstvu u Bačkoj istodobno onemogućeno održavati vjersku pouku učenika u građanskim školama, što je izazvalo niz prosvjeda i kod lokalnih i kod državnih vlasti, ali bez učinka, pa su i uz ta protivljenja na njihova mjesta postavljeni građanski učitelji ili režimu odani svećenici iz drugih dijelova zemlje.

Sve te unutarnje proturječnosti prouzrokovane novo-starim međunacionalnim sukobima imaju za posljedicu brojna stranačka preslagivanja. Posebno su hrvatske stranke pronalaženjem zajedničkog nastupa pokušale ostvariti

suradnju kako bi se pružio učinkovit otpor jasno izraženom velikosrpskom hegemonizmu. Stoga u razdoblju od 1919. do 1921. godine i u Suboticu često navraćaju čelnici brojnih parlamentarnih klubova, od *Jugoslavenskog* preko *Narodnog* do *Muslimanskog kluba*, a među njima se posebice ističu posjeti dr. Antona Korošeca, dr. Josipa Hohnjeca, Jože Kreka i Ivana Stanovnika, uglednih članova i čelnika SLS-a, dr. Janka Šimraka, jednoga od vodećih članova HPS-a iz Zagreba, predstavnika dalmatinskoga HPS-a, dr. Dominika Mazzija, kao i predstavnika bosansko-hercegovačkih stranaka, dr. Ivana Pavičića, člana Hrvatske težačke stranke (HTS), fra Didaka Buntića i dr. Mirka Rebca, čelnika HPS-a BiH, kao i već spomenutoga Mostarca, Saliha Baljića, člana Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO). Iz svega navedenog i posjet fra Didaka Buntića, koji se zbio 17. siječnja 1921. godine, treba promatrati iz perspektive kretanja na političkoj sceni, poglavito onog dijela koji se odvijao unutar tadašnjeg Hrvatskoga katoličkog pokreta, tj. političke organizacije toga pokreta, HPS-a. Susret u Subotici organizirali su vođe B-ŠS-a, a tom su prigodom ugostili upravo čelnike dalmatinskoga i bosansko-hercegovačkoga ogranka HPS-a, uz već spomenutoga fra Buntića, isto tako dr. Rebca, odnosno dr. Mazzija. Političke događaje i kontakte bunjevačkih prvaka revno je pratila lokalna javnost. Već idući dan o tom dolasku narodnih zastupnika iz BiH i Dalmacije izvještava i *Neven,* koji za fra Didaka ističe da je *vođa kršnih hercegovačkih Hrvata* (*Neven,* 18. siječnja 1921., str. 2). U istom broju tiskan je i članak u kojem se također ističe kako su oni u večernjim satima bili gosti Katoličkoga kruga, a tom su prigodom fra Buntića te dr. Rebca i dr. Mazzija ugostili vodeći građanski subotički prvaci, i to ne samo spomenuti bunjevački zastupnici nego i brojni intelektualci, predvođeni vlč. Lajčom Budanovićem, dr. Babijanom Malagurskim, dr. Josom Prćićem, gim. ravnateljem prof. Ivanom Vojnićem Tunićem, gradskim podnačelnikom Timom Vojnić-Tunićem i dr. Mirkom Ivkovićem-Ivandekićem. Iako ovaj posjet nije rezultirao nekom većom političkom ili društvenom suradnjom, bio je to prvi korak prema budućoj suradnji i prvi posjet nekog viđenijeg hercegovačkoga Hrvata svojim sunarodnjacima u Bačkoj poslije dužeg vremena, te je već tada označio političku i kulturnu povezanost svih hrvatskih prostora upravo na temelju programa HKP-a i HPS-a. U idućim godinama ovi su se susreti intenzivirali upravo uz pomoć vodećih osoba bunjevačko-šokačkih Hrvata i posebice potporom bosansko-hercegovačkih svećenika i redovnika.

U Kraljevini SHS prva kulturna suradnja između prostora Bačke i BiH započela je već tijekom dvadesetih godina 20. stoljeća. Za tu kulturno-prosvjetnu suradnju posebice su zaslužni viši krugovi katoličkoga svećenstva, ali i nova hrvatska kulturna društva, koja se u Bačkoj ustrojavaju paralelno s rađanjem hrvatskih političkih stranaka. Vodeći ljudi hrvatsko-bunjevačke zajednice od početka su svjesni kako njihov učinkovit otpor prema velikosrpskom hegemonizmu jednako čini rad i na političkom i na kulturno-prosvjetnom polju. Veliku zaslugu u tom pogledu imaju trojica znamenitih bunjevačkih svećenika, prije svega biskup Ljudevit Lajčo Budanović, vlč. Ilija Kujundžić i vlč. Blaško Rajić.

Spomenuti vlč. Rajić, kako je već ranije rečeno, tih je godina u prvom redu održavao dobre političke odnose s članovima HPS-a iz Hrvatske i BiH. Njegova povezanost s HPS-om u većoj mjeri dolazi do izražaja od 1922. godine, kada on izravno utječe na spajanje B-ŠS-a s već otprije organiziranim bačkim ogrankom HPS-a. Stranka tada mijenja i ime u Bunjevačko-šokačka pučka stranka (B-ŠPS). Iako je vlč. Rajić potpuno slijedio pučkaški program te 6. prosinca 1924. godine samoinicijativno stranci mijenja ime u Vojvođanska pučka stranka (VPS), ipak se s tim njegovim političkim potezima nije slagao dio liberalnije opredijeljenog članstva, te to dovodi i do stranačkog raskola. Nešto kasnije dio odvojenog članstva, koji je ostao vjeran prvobitnom programu B-ŠS-a priključuje se tada vodećoj hrvatskoj stranci, HSS-u. Rajić je otad s VPS-om više-manje uspješno djelovao samo u Subotici, i to sve do uvođenja diktature 1929. godine, kada je nakon ukidanja stranačkog života i zabrane rada VPS-a prisiljen prekinuti politički rad, te se u novonastalim okolnostima i on posvećuje gotovo isključivo prosvjetno-kulturnom radu.

Za razliku od njega, vlč. Ivan Kujundžić neposredno po završetku rata započeo je u Subotici s osnivanjem novih prosvjetno-kulturnih organizacija. Kao predsjednik Katoličkoga kruga on je već 1919. godine pripomogao u osnivanju Dobrotvorne zajednice Bunjevaka (DBZ), a već iduće godine, tj. 30. kolovoza 1920., u Subotici je izabran i za predsjednika Prosvjetnog društva Neven (PD Neven), u čijem je sastavu od te godine, uz pomoć tek pristiglog Mateja Jankača, uspješno djelovalo Hrvatsko pjevačko društvo Neven (HPD Neven) (Zapisnik osnivačke skupštine i HAS; F: Gradonačelnik 251/1921.). Upravo je Jankač, koristeći svoje predratne veze u Hrvatskoj i Bosni, već 1922.

godine poveo članove HPD-a Neven na turneju, te su tom prigodom gostovali i u Bihaću. Već taj prvi posjet Bosni nekog bunjevačkoga kulturnog društva imao je izrazito pozitivan odjek u subotičkoj, ali i u bosansko-hercegovačkoj javnosti, te su mediji, poglavito *Subotičke novine* i *Danica, katolički kalendar za Bunjevce i Šokce,* vrlo pozitivno pisali o tim gostovanjima (Bušić, 2005.: 161).

Kulturno-identitetski gledano, posjeti i suradnja s Hrvatima iz Hrvatske i BiH jačala je vezu sa starim zavičajem, tj. zemljom iz koje su se Bunjevci i Šokci doselili u Bačku. Posebice se to vidi 1925. godine, kada je na cijelom hrvatskom prostoru obilježavana *1000. obljetnica hrvatskoga kraljevstva*. Toj svečanosti pridružili su se i bački Hrvati, te je zanimljivo kako su vodeći ljudi PD-a i HPD-a Neven, odnosno Hrvatske akademske omladine (HAO) iz Subotice tom prigodom uime Organizacijskog odbora izdali i propagandni letak naslovljen na sve Bunjevce i Bunjevke, a u njemu naglasak stavljaju na to kako su Bunjevci potomci onih Hrvata koji su prije tisuću godina na Duvanjskom polju okrunili Tomislava za prvoga hrvatskoga kralja. Skup su organizatori iskoristili i za postavljanje spomen-ploče u Subotici. 20. rujna 1925. godine tiskan je i posebni broj lista *Neven,* u kojem se naglašuje identitetska veza bunjevačkih i hercegovačkih Hrvata (*Neven,* 20. rujna 1925., str. 4). Prigodom otkrivanja spomen-ploče jedan od glavnih govornika na tom velikom narodnom zboru bio je i ugledni zagrebački povjesničar, dr. Rudolf Horvat, koji je tom prigodom održao i posebno predavanje o dolasku bunjevačkih Hrvata iz Hercegovine u Bačku. Djelovanje HPD-a Neven na promicanju zajedništva Hrvata Hercegovine i Bačke posebice dolazi do izražaja u vrijeme diktature, kada prosvjetno-kulturno polje rada ostaje jedino utočište u otporu velikosrpskoj hegemonističkoj politici.

Ovim se naporima pridružio te na kulturnom i prosvjetnom polju velik osobni doprinos dao i biskup Ljudevit Lajčo Budanović. On je 1923. godine imenovan apostolskim administratorom za dio Bačke koji je potpao pod Kraljevinu SHS, a za naslovnog biskupa cizamskog posvetili su ga 1927. godine nuncij, nadbiskup Pellegrinati, zagrebački nadbiskup Bauer i đakovačko-bosansko-srijemski biskup Akšamović. Tom prigodom biskup Budanović je kao posebnoga gosta pozvao i vrhbosanskog nadbiskupa Šarića, s kojim je u to vrijeme blisko surađivao (*Subotička Danica* za 1928., str. 37-42). Njihova suradnja posebice se odnosila na promicanje kulturnih i prosvjetnih potreba bunjevačkih Hrvata, jer je biskup Budanović zbog posvemašnje srbizacije školskoga sustava u Bačkoj bio pri-

moran darovite učenike, napose one koji su se spremali za svećenička zvanja, slati izvan matičnoga prostora, te mu je u tome nesebično pomagao i nadbiskup Šarić primajući brojne bačke učenike u katoličke odgojno-obrazovne ustanove u Travniku, Visokom i Sarajevu (Grupa autora, *Studia Vrhbosnensia,* 5, 1993., str. 370-371).

Upravo su ti travnički gimnazijalci nakon povratka u Suboticu svesrdno pomagali u razvoju kulturno-prosvjetnih prilika, unoseći u hrvatska katolička, ali i građanska društva i organizacije hrvatski nacionalni duh. Jedan dio tih srednjoškolaca nastavljao je svoje studije u Sarajevu i Zagrebu, gdje su se također uključivali u rad tamošnjih akademskih hrvatskih društava, a već početkom 1927. godine zagrebački sveučilištarci osnovali su i vlastito društvo, pod imenom Hrvatsko akademsko društvo Bunjevac (HAD Bunjevac). Osnivači HAD-a Bunjevac već u prvom dokumentu jasno ističu kako su svjesni svoga hrvatskog podrijetla te da će se zalagati na znanstveno utemeljenim spoznajama putem prosvjetne politike izmiriti zavađenu braću (Bunjevce, op. K. B.), radi ujedinjenja u jednu nacionalno-kulturnu zajednicu (Osnutak HAD Bunjevac, dokument iz privatne pismohrane LJ. Vujković-Lamića, isto u K. Bušić; 2005. str. 143). Ovaj njihov jasan stav nastao je kao posljedica negativnih događaja u Bačkoj, jer se upravo tih godina proširila velikosrpska pseudoznanstvena propaganda, koju su uz vodeće srpske sveučilišne profesore širili prorežimski orijentirani Bunjevci. Oni su nijekali hrvatsko podrijetlo Bunjevaca te su svoj rad zasnivali na pseudoznanstvenoj tezi o Bunjevcima-Srbima katolicima ili, u blažoj varijanti, o Bunjevcima kao četvrtom jugoslavenskom plemenu. Posebice se u takvom djelovanju isticao Marko Jurić, koji je, iako Bunjevac, bio vođa NRS-a u Subotici, te je kao njihov izabrani zastupnik u parlamentu jasno isticao da su Bunjevci Srbi katolici.

Iz tih razloga vodstvo HAD-a Bunjevac odlučilo je već početkom 1928. godine organizirati studijski posjet radi upoznavanja svojih članova s kulturnom baštinom prostora Dalmacije i Hercegovine, krajeva iz kojih su njihovi pređi došli u Bačku. Bio je to ujedno i prvi organizirani pokušaj da se bunjevački Hrvati, akcijom na polju kulture, približe svojim sunarodnjacima u Hercegovini te da tom prigodom posjete "izvor rike Bune". Stoga su se za pomoć obratili već tada renomiranom hrvatskom kiparu, Ivanu Meštroviću, s molbom da ih preporuči uglednim hrvatskim kulturnim i političkim prvacima iz Knina, Splita, Dubrovnika i Mostara. Meštrović se odazvao molbi bunjevačkih akademičara te je izradio četiri pisma u kojima poziva fra Luju Marina, Ivu Tartagliu, Šimuna Smoljana i dr.

Škvrcu da pomognu članovima HAD-a Bunjevac tijekom njihova posjeta zemlji predaka (4 pisma I. Meštrovića iz privatne pismohrane Lj. Vujković-Lamića, isto u K. Bušić, 2005., str. 143-144). Ipak, zbog velikosrpskog atentata u beogradskoj skupštini i, nešto kasnije, smrti Stjepana Radića te s tim događajima povezanog proglašenja diktature, koja je za posljedicu imala suspendiranje rada i gašenje brojnih političkih stranaka i društava s nacionalnim obilježjima, dolazi i do zabrane rada HAD-a Bunjevac, te oni tada nisu realizirali svoj prvobitni plan. U samoj Bačkoj, i u to najteže vrijeme velikosrpske ugroze, djelomično nastavljaju raditi brojna građanska društva i organizacije te sada hrvatsko-bunjevački prvaci težište nacionalnoga rada prebacuju na polje kulture. U tom radu su im po povratku u Suboticu značajnu potporu dali i članovi raspuštenog HAD-a Bunjevac iz Zagreba.

Duboko ukorijenjena pučka predaja kako su Bunjevci u Bačku došli s "izvora rike Bune" posebice je došla do izražaja u vrijeme diktature, kada članovi HPD-a Neven ponovno pokreću akciju da se radi jačanja otpora prema velikosrpskom hegemonizmu organizira historijsko prosvjetno-kulturno putovanje u zemlju predaka, i to baš u Hercegovinu. Na sastanku tada vodećih hrvatskih društava iz Subotice odlučeno je kako to putovanje treba obuhvatiti cijeli prostor na kojem su nekada živjeli Bunjevci i Šokci. Kako bi se prikrio stvaran cilj akcije odlaska u Hercegovinu, vodstvo HPD-a Neven, na čelu s predsjednikom Ivanom Malagurskim-Tanarom, potpredsjednikom Matejem Jankačem i zborovođom Mihovilom Katancem, na sebe je preuzelo organizaciju puta i uspostavljanje kontakata s hrvatskim prosvjetno-kulturnim društvima iz Sarajeva, Mostara, Dubrovnika, Splita, Gospića, Karlovca, Zagreba i Broda na Savi te je cijeli put prikazan kao velika pjevačka turneja toga društva (Pekić, 1934.: 13-15). Treba istaknuti kako je uprava HPD-a Neven tom prigodom tiskala i posebnu knjižicu s pjevačkim programom, a u njezinu je predgovoru predsjednik, prof. Malagurski istaknuo: *Čvrsto smo naime uvjereni, da je glavni atribut "narodnoga subjekta" samo "narodna autohtona kultura". "Neven" kao jedan od narodnih kulturnih faktora smatra svojom glavnom dužnošću, da čuva, unaprjeđuje, usavršava, i stvara tu narodnu kulturu i time afirmira sam narodni subjekt* (HPD Neven-Turneja, 1933., str. 2).

Tijekom priprema uz HPD Neven u realizaciju projekta bili su uključeni i članovi najstarije bunjevačke društvene organizacije Pučke kasine, ali i Hrvatskoga prosvjetnoga doma (HPD), koji je u to vrijeme predstavljao Josip Đido Vuković, predsjednik kotarske organizacije zabra-

njenoga HSS-a kao i predstavnici Bunjevačkog momačkoga kola (BMK), Dobrotvorne zajednice Bunjevaka (DZB), Katoličkog divojačkoga društva (KDD), a naknadno su im se pridružili brojni članovi svih sekcija Bunjevačkoga kola iz Sombora te nekoliko uglednih pojedinaca, pa je na put krenulo ukupno 75 osoba (Pekić, 1934.: 15).

Također je na tim pripremnim sastancima odlučeno da se u Blagaju postavi i spomen-ploča koja bi na simboličan način ostavila trajni spomen povezanosti bačkih bunjevačkih Hrvata sa zemljom predaka. O svemu je bila obaviještena i subotička javnost te se u komentarima građana kao najčešći predmet razgovora upravo isticao put u Hercegovinu i postavljanje spomen-ploče. Tu veliku mramornu ploču sedam dana prije puta organizatori su iz Subotice poslali u Mostar članovima *Napretka,* kako bi je prije same svečanosti postavili na odabrano mjesto u blagajskoj župnoj crkvi. Sama turneja po Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj započela je 29. rujna 1933. godine te je već pri polasku iz Subotice članove bunjevačkih prosvjetno-kulturnih društava otpratilo veliko mnoštvo građana koji su, kako piše jedan od uglednih članova izaslanstva, Petar Pekić, *došli da blagoslove one koji će stupiti na sveto tlo njihovih otaca. … Svatko je bio duboko ganut i kao da bi još jednom doviknuo onima koji odlaze: "A vi koji odlazite u staru našu postojbinu, pozdravite rodove naše i recite im da smo kroz stoljeća čuvali svetinju što su nam je dali. Recite im, da smo mi svi u duhu s njima i da je u ovom pohodu simbol naše ljubavi, a u mramornoj ploči što je postavljamo na obali plave Bune znak vječite zahvalnosti, te koliko god bio težak naš rastanak toliko je sretan i zagrljaj u zajedničkoj nam domovini"* (Isto, str. 16). Prva postaja puta kroz BiH bila je u Visokom, gdje su bačke bunjevačke Hrvate dočekali brojni građani na čelu s fra Ratkom Drlićem, koji je gostima poklonio svoju knjigu *Spomenica franjevačke gimnazije.* Tom je prigodom bunjevački Hrvat i učenik visočke franjevačke gimnazije, Franjo Jaramazović, predsjedniku HPD-a Neven, prof. Malagurskom, također zahvalio na posjetu i uručio poklon.

Veličanstven doček bunjevačkim Hrvatima priređen je u Sarajevu, a uime domaćina tom se prigodom gostima obratio predsjednik Hrvatskoga pjevačkoga društva Trebević, Stjepan Neferanović, koji je u završnici svoga govora istaknuo: *Mi dobro shvaćamo tu vašu misiju pa Vas bratski primamo i srdačno pozdravljamo. Hvala Vam, braćo i sestre, na ovom posjetu; snađite se ovo kratko vrijeme boravka među nama kao brat s bratom i neka vam ovi s nama provedeni dani ostanu u neizbrisivoj uspomeni* (Isto, 18-19). Treba istaknuti kako su bunjevačke Hrvate u Sarajevu

dočekali predstavnici svih hrvatskih bilo katoličkih bilo muslimanskih društava, od Napretkovih potpredsjednika, Mije Poljaka i Dragutina Tibolta, do Narodne uzdanice, koju su vodili Ethem Mulabdić i Fehim ef. Spaho, a goste je na stanici dočekao i bivši pomoćnik ministra prosvjete, Hakija Hadžić. Ipak, po pisanju Petra Pekića, iako je doček u Bosni bio iznimno srdačan, to se nije moglo ni usporediti s onim što je priredio hrvatski narod Hercegovine predvođen svojim franjevcima. Jer, već od Konjica, uzduž cijele pruge do Mostara, narod Hercegovine izlazio je pozdravljati bunjevačke Hrvate. Posebice veličanstven doček bio je priređen upravo u Mostaru, gdje su bačke bunjevačke Hrvate uz nekoliko tisuća okupljenih građana dočekali i predstavnici svih mostarskih kulturno-prosvjetnih društava, predvođeni predsjednicima HKD-a Napredak i Hrvatskoga pjevačkoga društva Hrvoj, a okupljeno mnoštvo naroda izvikivalo je *Živjeli Hrvati-Bunjevci*! O kakvom se oduševljenju hercegovačkog naroda radi, govori i činjenica što su prije samoga dolaska bačkih Hrvata-Bunjevaca članovi HKD-a Napredak iz Mostara tiskali poseban plakat naslovljen *Hrvati i Hrvatice,* u kojem pozivaju građane da 2. i 3. listopada pozdrave predstavnike hrvatskih kulturnih društava iz Bačke, koji dolaze u posjet pradjedovskom zavičaju te na kraju u pozivu piše: *Ovim umoljavamo sve Hrvate i Hrvatice Mostara i okolice, da u što većem broju prisustvuju dočeku, kao i svim priredbama naše braće Hrvata-Bunjevaca* (plakat *Hrvati i Hrvatice,* 1933.). Nakon što su predstavnici bunjevačkih Hrvata izašli iz vlaka, održani su kraći pozdravni govori te se pod zastavom društva Neven formirala zajednička povorka, koja je uz svirku Hrvatske limene glazbe iz Mostara goste otpratila do Napretkove palače. Gosti iz Subotice nakon kraćeg odmora u poslijepodnevnim satima priredili su u središtu Mostara u izvedbi članova i članica HPD-a Neven velik koncert na otvorenom, a tom su prigodom iz okolice pristigli i brojni seljaci kako bi vidjeli ovaj svečani događaj.

Ipak, glavni događaj zbio se 3. listopada, kada su bački Hrvati pohodili "izvor rike Bune". Tom prigodom oko župne crkve okupilo se oko 6 000 Hrvata iz okolnih sela. Bunjevačka kulturno-prosvjetna društva prvo su kretala prema izvoru Bune, a potom je bilo predviđeno da se svi okupe oko blagajske crkve. Povorku su, obučene u bunjevačke narodne nošnje, predvodile Ilka Rajčić i Marga Šokčić, noseći u rukama krunu načinjenu od klasja. Ispred samoga izvora prisutne je pozdravio seljak iz Bune, Joso Džeba, koji je tom prigodom istaknuo: *Jednokrvna braćo-Hrvati Bunjevci! Današnjim danom kad Vi dolazite braći i pradomovini, ostvarije se Vaša i naša čežnja da se u*

bratskom zagrljaju vidimo na obali rike Bune. Draga braćo i mile sestre! Mi smo uvik gajili tradicionalne osićaje po pripovidanju naših didova, o Vama. Pripovidali su nam naši pređi da ste Vi odselili radi grube vladajuće sile, a opet drugi da ste odselili radi nerodne zemlje i elementarnih nepogoda. Nije glavno radi čega ste odselili, nego gdi ste se naselili, kako ste se do danas razvili. Već je prohujalo dva i pol stolića, da ste vi došli u Bačku, u plodne ravnice, kao radin i sposoban narod, razvili ste se materijalno i kulturno do najvećeg stepena, ali ste i tamo imali zaprika. Švabe i Mađari sve su činili, da vas odnarode dajući Vam razna imena, sve u namjeri da zaboravite, da ste Hrvati. Na sreću, to im nije uspilo. Vi ste sačuvali pradidovsku viru, hrvatsku kulturu, hrvatski jezik, hrvatske narodne običaje, a što je najinteresantnije i ikavski dijalekt!!! Kad se sve vidi ovo, onda nema nitko sretniji od nas, koji Vas bratski primamo danas, koji će sićati nova pokoljenja na bratsku ljubav, prema Vama mila braćo"Živjeli!" (Isto, str. 30-31). Na te snažne riječi pokušao je odgovoriti predsjednik Malagurski, ali su mu suze nadvladale glas, te je po Pekiću nastala *ganutljiva tišina* u kojoj su suze radosnice orosile oči ne samo djevojkama i ženama već i snažnim muževima i sjedim starcima. U tom trenutku taj ganutljiv prizor prekinula je mlada Sofija Boras, koja je zvonkim mladenačkim glasom prisutnima izrecitirala prigodnu pjesmu *Došla nam braća Bunjevci.* Nakon toga prisutni su se uputili dalje te je u župnoj crkvi u Blagaju franjevački provincijal, dr. Dominik Mandić, uz asistenciju brojnih svećenika i redovnika služio svečanu svetu misu. On je tijekom propovijedi održao historijsko-crkveni govor u kojem je govorio o značenju posjeta Bunjevaca zemlji pradjedova. Nakon mise okupljenima u crkvi obratio se dr. Mirko Kuntić, koji je u uvodu govora jasno istaknuo: *Izručujem vam pozdrave ne samo u svoje ime nego i u ime svih Bačkih Bunjevaca-Hrvata koji su ostali na svojim njivama, a koji su ovaj čas uprli oči na izvor Bune. … Dolazeći na izvor Bune hoćemo da se poklonim sjeni naših otaca, da poljubimo zemlju koja je suzama i krvlju natopljena. Došli smo na izvor-vodu da se napijemo, da se okrijepimo, jer je naš put još dalek, jer nam treba još mnogo snage da ostvarimo svete ideale naših otaca. Bački Bunjevci oko Hrvatskoga pjevačkoga društva "Neven" sa svojom turnejom vrše jednu kulturnu misiju, a ujedno imaju za cilj upoznavanje i učvršćivanje veza između svojih sunarodnjaka, koji su bježali sa svoje rodne grude ispred turske kopite i ispred krute sile nastanili se dijelom u Dalmaciji, a dijelom u Lici* (Isto, str. 33). Na kraju je Kuntić pročitao i tekst spomen-ploče te ju je povjerio na čuvanje članovima i upravi HKD-a Napredak iz Mostara. Stoga mu je dužim srdačnim govorom zahvalio

dr. Bariša Smoljan, također ističući u njemu sva stradanja hercegovačkih i bačkih Hrvata te važnost podizanja spomen-ploče kao simbola trajnog sjećanja i povezivanja ovih dviju grana hrvatskoga naroda. U samome mjestu Blagaj uime mnoštva okupljenih hercegovačkih Hrvata goste iz Bačke pozdravio je i načelnik, Haki-beg Kolaković, koji je tom prigodom istaknuo: *Dobro nam došli u naše staro drevno mjesto Blagaj! Ja Vas kao načelnik ovoga mjesta pozdravljam, Gospođe i Gospodo, kao naše i naših djedova zemljake koji smo niknuli na istoj grudi. Hvala Bogu da dočekah, da Vas nakon 450 godina pozdravim pokraj izvora rijeke Bune i pod negdašnjom prestolnicom Herceg Stjepana. Rado Vas vidimo, naši mili zemljaci i zemljakinje, koji ste se potrudili da dođete i vidite mjesto gdje su živili Vaši pradjedovi* (Isto, str. 38). Na te riječi uzvratili su lijepim govorima Josip Đido Vuković, Ivan Malagurski i Petar Pekić, a ovaj se u svom govoru prisjetio i Bunjevaca iz *Bajskoga trokuta,* koje je velikosrpski hegemonizam 1920. godine izručio Mađarima te koji su već tada bili na rubu asimilacije. Nakon toga je ispred župne crkve za goste iz bačke i 300 izaslanika iz svih krajeva Hercegovine priređen svečani domjenak. Cijelo vrijeme i dalje su iz svih krajeva Hercegovine na skup pristizali seljaci, a neki su propješačili i 40 do 50 km. Tako je npr. iz Prenja-Dubrave došlo više od 400 seljaka te velik broj iz okolice Širokog Briga, Ljubuškog, Konjica, Nevesinja, Stolca, Čapljine, Rotimlja. Oni su osobito bili dirnuti kad je Josip Đido Vuković prosuo šaku zemlje koju je donio iz Subotice, a zauzvrat uzeo šaku hercegovačke zemlje da je prospe u Bačkoj.

Nakon povratka u Mostar izaslanstvo bunjevačkih Hrvata, predvođeno fra Dominikom Mandićem, posjetilo je biskupa fra Alojzija Mišića, koji ih je srdačno primio te im je u kraćem razgovoru oduševljeno govorio kako je dvadesetak godina ranije boravio u Subotici, gdje su ga primili bunjevački seljaci koji su već tada u kućama imali hrvatske trobojnice. Nakon tog susreta u mostarskom samostanu goste je zajedno sa svojom franjevačkom braćom primio fra Mandić te su se tu zadržali u dužem razgovoru.

Nakon tog susreta HKP Neven je održao još jedan svečani koncert u dvorani *Hrvoja,* a u kasnim večernjim satima, ispraćeni od mnoštva naroda, gosti su se oprostili od Mostara i Hercegovine te uputili prema Dubrovniku. Pekić u svojoj *Spomenici pohoda Bunjevaca* ističe kako su upravo za toga kratkog boravka u Mostaru i Blagaju bunjevački Hrvati stekli dojam da su franjevački redovnici i tada bili glavni oslonac hercegovačkog naroda u njegovu kulturnom i gospodarskom napretku. Ovaj posjet, iako

kratkotrajan, snažno je odjeknuo ne samo u mostarskoj i subotičkoj javnosti nego i u zagrebačkoj, gdje su vodeće novine objavile vijesti o posjetu Bunjevaca zemlji pradjedova, a zagrebački ilustrirani poučno-zabavni časopisi, *Obitelj* i *Svijet,* popratili su taj događaj velikim reportažama (*Svijet,* 21. listopad 1933., br. 17., str. 333). Uspjeh je bio tim veći što je taj dugačak put pokazao kako se i u najtežim danima velikosrpske hegemonističke diktature kulturnim radom može povezati razbijeni hrvatski korpus.

Dolazak hercegovačkih Hrvata predvođenih mostarsko-duvanjskim biskupom fra Alojzijem Mišićem i fra Dominikom Mandićem u Suboticu 1936. godine – – 250. obljetnica doseljenja veće skupine Bunjevaca iz Hercegovine u Bačku

U razdoblju od 1929. do 1941. godine upravo presudnu ulogu u očuvanju kulturnoga i nacionalnoga identiteta bačkih Hrvata imala je rimokatolička Crkva, predvođena biskupom Ljudevitom Lajčom Budanovićem. On je tih godina pod svojim okriljem i okriljem Crkve uspio ponovno okupiti sve dotad podijeljene građanske i crkvene prvake, te ih na taj način zaštititi od velikosrpskoga progona. O tom njegovom požrtvovnom radu svjedoče i sačuvana tajna izvješća vojno-obavještajne službe, u kojima se ističe kako je svećenstvo okupljeno oko biskupa Budanovića provelo široku hrvatsku akciju među Bunjevcima te da svi djeluju u istom smjeru hrvatske nacionalne integracije, dok proreţimska društva zbog prijašnje netolerancije i nasilja gube svoje članove (HAS F, 176.10.339). Biskup Budanović je uz pomoć msgr. Blaška Rajića tih godina dao najznačajniji zamašnjak za pokretanje rada na kulturnom polju, jer je svu svoju veliku osobnu imovinu kao i crkvene prihode kojima je raspolagao stavio u funkciju pokretanja rada novih kulturno-prosvjetnih društava.

Za tu svrhu, samo nekoliko mjeseci prije odlaska bunjevačkih društava u Hercegovinu, tj. 26. lipnja 1933. godine, osnovao je od tih nekretnina i novčanih sredstava *Zadužbinu biskupa Budanovića* (Zakladu, op. K. B.), koju je stavio pod upravu Subotičke matice, novoustrojene središnje kulturno-prosvjetne organizacije, pokretač koje je također bio, zajedno s msgr. Rajićem (Temunović, 2002., *Zadužbina*, str. 10-15). Tih godina upravo Subotička matica, pod predsjedanjem msgr. Rajića, započinje široku akciju oko okupljanja svih hrvatskih društava. Biskup je

za te prilike Subotičkoj matici osigurao potrebne prostore (Temunović, 2002., *Subotička matica*, str. 15-23). Vrlo brzo pod tim krovom počela su djelovati i brojna hrvatska katolička i dio građanskih društava te je msgr. Rajić je za tu svrhu osnovao i *Hrvatsku kulturnu zajednicu – savez prosvjetnih i kulturnih radnika* (HKZ). Temelj djelovanja starih i novih hrvatskih katoličkih društava u Bačkoj bilo je okupljanje na programu Katoličke akcije (KA), pa je msgr. Rajić u Pravilima HKZ-a u točki 2 jasno istaknuo tu orijentaciju. U točki 2 ističe se: *Svrha je društva širenje prosvjete utemeljene na kršćanskoj religioznoj i moralnoj osnovi uopće, a hrvatske autohtone (samonikle) kulture napose* (HAS; F:47.351/136). Upravo je taj nepolitički katolički pokret ojačao nakon uvođenja diktature te su njegovi vođe, okupljeni prije svega u križarskim bratstvima i sestrinstvima, posebice isticali važnost prosvjetno-kulturnoga djelovanja zasnovanog na katoličkim moralnim načelima. U Bačkoj već od kraja 1929. godine križari i križarice postupno zamjenjuju zabranjene Hrvatske katoličke *orlove* i *orlice,* koji su do diktature pripadali ugašenom HKP-u. Članovi tih novih organizacija također djeluju i u već prije nastalim hrvatskim katoličkim društvima, prije svega u DZB-u, KDD-u i KMD-u. Tom zajedničkom radu odmah su se pridružila i navedena građanska hrvatska društva, te je već 1935. godine u organizaciji Subotičke matice i pod pokroviteljstvom biskupa Budanovića bila organizirana velika izložba pod nazivom *Smotra bunjevačke prošlosti,* a iste godine Pučka kasina, na prijedlog Ivana Malagurskog--Tanara i Petra Pekića te dvojice zagrebačkih sveučilištaraca Marka Čovića i vlč. Aleksandra Alekse Kokića, pokreće *Klasje naših ravni – Vanpolitički povremeni časopis za književnost i kulturu,* koji je uz brojne publicističko-povijesne i književne testove imao i velik broj tekstova o socijalnom nauku Crkve, temeljenim upravo na idejama KA-e (*Klasje naših ravni*, 1935., br. 1, godina 1., str. 51-55).

Upravo ovo zajedničko djelovanje crkvenih i građanskih prvaka te uspjesi oko organizacija posjeta Hercegovini i *Smotre bunjevačke prošlosti* u Subotici već krajem 1935. godine dovodi do zamisli organiziranja proslave *250. obljetnice dolaska jedne veće grupe Bunjevaca u Bačku*. Predsjednik Organizacijskog odbora postao je msgr. Blaško Rajić, dok se pokroviteljstva prihvatio biskup Budanović (Mačković, 2005.: 51).

Treba istaknuti kako se sama zamisao za organiziranjem ove proslave temeljila na sačuvanim zapisima u franjevačkoj kronici samostana u Göngösu (Karpati, op. K. B.), u kojoj se spominje kako su u Suboticu 1686. godine 18 otaca franjevaca, predvođenih fra Jerkom Guganovi-

ćem, doveli 5000 Bunjevaca iz BiH, od toga je bilo 1200 naoružanih momaka.

Članovi *Odbora* odmah su započeli s pripremama te su po cijelom hrvatskom prostoru odaslali brojna pozivna pisma s namjerom da ova proslava ne bude samo lokalnoga karaktera već da preraste u općehrvatsko narodno zborovanje. Početkom 1936. godine tiskan je i promidžbeni letak pod naslovom *Bunjevci-Hrvati!*, kojim se željelo upoznati hrvatsko stanovništvo cijele Bačke i Baranje sa svrhom proslave. Odjek je bio iznimno velik te su gotovo sva vodeća društva iz Hrvatske i BiH najavila svoj dolazak, a kako je u to vrijeme, nakon smrti kralja Aleksandra, nova beogradska vlast, predvođena knezom Pavlom, popustila stege diktature, ponovno je obnovljen stranački život, te je i u Bačkoj vodeća hrvatska stranka, HSS, predvođena agilnim kotarskim predsjednikom, Josipom Đidom Vukovićem, također preko ogranaka Hrvatske seljačke sloge aktivno uključena u organizacijske pripreme. Zahvaljujući upravo djelovanju Josipa Đide Vukovića, koji je 1935. godine na parlamentarnim izborima postao zastupnik, na ovu proslavu bilo je pozvano i najviše vodstvo HSS-a. Tih godina zabilježen je izniman rast HSS-a, i to ne samo u Somboru i Subotici već i u čitavoj Bačkoj i Baranji.

Organizacijski odbor je predvidio da se početak same proslave održi na blagdan Velike Gospe, 15. kolovoza 1936. godine, ali je priredba započela nekoliko dana prije, jer je već 12. kolovoza u Suboticu pristiglo veliko izaslanstvo hercegovačkih Hrvata, predvođeno mostarskim biskupom fra Alojzijem Mišićem i tadašnjim širokobriješkim gimnazijskim ravnateljem, o. dr. Dominikom Mandićem, te brojnom drugom braćom franjevcima (*Subotičke novine*, 23. kolovoz 1936. str. 2). O razlozima svoga dolaska mostarski je biskup, fra Alojzije Mišić, na stranicama posebno priređenog broja časopisa *Klasje naših ravni*, u članku pod naslovom *Milim mojim, dobrim i zlatnim Bunjevcima,* napisao: *Kad sam ono od odbora dobio poziv da bi 15. i 16. VIII. 1936. došao u Suboticu na proslavu 250-godišnjice dolaska Bunjevaca i Šokaca u divne krajeve Bačke, što ih danas nastavaju vrijedni naši Bunjevci i Šokci; bilo mi je milo i drago. Ta, kako i ne bi? Bačka je naša starina; posebno onda ko i danas mila i draga Subotica. Rekoh, bio sam razdragan, jer uspomena na prošlost podsjećala me na divne i značajne zgode iz života naših pređa. Obično je u životu ljudi, kad jedan član slavi zgodu svog života, drugi članovi radosno sudjeluju u veselju svoga člana, tako i ja, moji dragi Bunjevci, kad ste odlučili proslaviti svoje slavlje i obnoviti krasne i junačke uspomene svojih pređa, zar i ja biskup negda Vašeg kraja, negda Vaše stare domaje, da se ne*

veselim i ne slavim sa mojim? Slava i sjećanje Bunjevaca na viteška i slavna djela otaca, pređa, slava je i njihove matere domovine Herceg-Bosne, slava je biskupa ko nasljednika u starini vrijednih biskupa pradomovine (*Klasje naših ravni*, 1936., br. 4, str. 197).

Već idući dan u Suboticu je pristiglo i veliko izaslanstvo kulturnih društava iz Zagreba, koje je uime hrvatskog narodnog vodstva predvodio potpredsjednik HSS-a, dr. Pernar, kao i izaslanstvo bosanskih Hrvata, predvođeno predsjednikom HKD-a Napredak, msgr. dr. Antom Alaupovićem, i izaslanikom HAD-a Kranjčević, dr. Antom Čelikom.

Po pisanju *Subotičkih novina,* od dolaska vlaka s izaslanicima iz Hercegovine u gradu je zavladalo opće oduševljenje, a na samoj stanici velikom mnoštvu naroda obratio se fra Mandić, koji je tom prigodom istaknuo: … *Veseleći se da su se na zajedničkoj svečanosti našla braća, jedni koji i sada na kamenim obalama slušaju mrmor Bune i drugi koji u dugim zimskim večerima uz hukanje vjetra po nepreglednoj ravnici, spominju djedove, pradjedove svoje koji su došli iz zemlje herceg Stjepana* (*Subotičke novine*, 23. kolovoza 1936., str. 2). Upravo su novinari *Subotičkih novina* tih dana u velikim reportažama donosili brojne detalje vezane za tijek proslave. U istim novinama, u posebno pripremljenom broju od 15. kolovoza, na povećanom broju stranica, vodeći crkveni i građanski intelektualci pišu niz članaka u kojima opisuju burnu i slavnu prošlost bunjevačkih Hrvata od doseljenja do stvaranja monarhističke jugoslavenske zajednice. Među tim radovima posebice se ističe Pekićev rad o tri znamenita bunjevačka svećenika, biskupu Antunoviću, vlč. Kujundžiću i vlč. Anti Evetoviću-Miroljubu, te članak kotarskoga tajnika HSS-a dr. Mihovila Katanca, koji je u njemu jasno istaknuo kako su bački Hrvati opet postali snažan politički faktor. U istom je broju velik publicističko-povijesni tekst pod naslovom *Seoba naših praotaca* objavio gvardijan samostana u Baču, fra Radoslav Kujundžić, koji je istaknuo da je tu veliku seobu katoličkoga stanovništva s prostora Hercegovine, Bosne i Dalmacije koncem 17. stoljeća pokrenuo rođeni Bačvanin i tadašnji provincijal redodržave Bosne Srebrene, fra Mihovil Radnić. Također važan političko-publicistički tekst izašao je pod pseudonimom p. B. (plebanoš Blaško, pseudonim Blaška Rajića, op. K. B.), u kojem autor u zaključku ističe i misao vodilju organizacije cijele proslave, pišući: *Od g. 1686. do g. 1936. prošlo je 250 godina. Za to su vrijeme Bunjevci u Subotici, u Baji i u okolnim selima živjeli, radili i patili i ginući pod oružjem, a znojeći se po njivama i vinogradima sačuvali ove krajeve za onaj narod, koji*

je tu već više od podrug hiljade godina, za Slavenstvo. 15. i 16. kolovoza ćemo naglasiti da je Subotica naša i danas, i očeličiti ćemo srce za daljnji rad i borbu da ona i sva okolina ostane naša (*Subotičke novine*, 15. kolovoza 1936., str. 5).

Posebno je s velikim iščekivanjem u Subotici dočekana Velika Gospa, dan kada je svečano održana proslava 250. godišnjice dolaska Bunjevaca u Bačku. Po pisanju tadašnjega tiska, vreva se u gradu osjetila od ranih jutarnjih sati, jer su iz svih mjesta Bačke i Baranje počele pristizati velike mase šokačko-bunjevačkih Hrvata, a tadašnje procjene govorile su da ih je pristiglo oko 120 000. Cijeli grad je bio okićen hrvatskim trobojnicama, a i sam biskup Budanović objesio je najveću hrvatsku zastavu na pročelje katedrale sv. Terezije Avilske.

Već u ranim jutarnjim satima Hrvatska glazba iz Mostara stupala je ulicama te svirkom pozivala građane da se priključe i sudjeluju u proslavi, što je izazvalo oduševljenje kod Subotičana. Građani i gosti u grupama su se okupljali oko katedrale, Hrvatskog doma i na željezničkom kolodvoru, odakle su u povorci svi zajedno krenuli prema stadionu HNK-a Bačka, na tribini kojega je bila izgrađena velika pozornica, pripremljena i okićena za održavanje svečane svete mise. Svečanu svetu misu služio je upravo mostarski biskup fra Alojzije Mišić, a apostolski administrator Bačke, biskup Budanović, tom mu je prilikom koncelebrirao. Na samoj misi, HPD Neven, pod dirigentskim ravnanjem dr. Katanca, pjevao je Matzovu *Hrvatsku misu*.

Nakon tog misnog slavlja organizatori su priredili povijesno-kulturnu povorku koja je, prolazeći ulicama grada, okupljenim građanima i gostima simbolično dočarala dolazak Bunjevaca u Bačku te sve kulturno stvaralaštvo bunjevačko-šokačkih Hrvata. Po pisanju *Subotičkih novina*, na čelu povorke bio je banderij konjanika s hrvatskim zastavama, a odmah iza njih stupala je Hrvatska glazba iz Mostara, obučena u narodne nošnje, te Organizacijski odbor na čelu s msgr. Blaškom Rajićem. Autor teksta posebice ističe kako su nakon bosanskih Hrvata stupali hercegovački franjevci predvođeni fra Ilijom Rozićem te o tome piše: … *dok je za Bosancima na snažnom bijelcu jahao u habitu o. fra Ilija, impozantan hercegovački franjevac s d u g o m zastavom s i z r a đ e n i m grbom u sredini. On je imao predstavljati franjevca koji je doveo Bunjevce u novu domovinu, dok su ostali o. franjevci, koji su u povorci išli odmah iza fra Ilije sjećali na 18 siromašnih sinova sv. Franje, koji su sa svojim narodom išli u daleke nepoznate krajeve* (*Subotičke novine*, 23. kolovoz 1936., str. 3). Iza hercegovačkih Hrvata obučenih u narodne nošnje išli su gosti i građani Subotice. U povorci su također bili prikazani i

brojni bunjevački narodni običaji, od *kraljica* do *muslundžija*, a bila su zastupljena i sva hrvatska prosvjetno-kulturna društva. Među njima su se posebice isticali *križari* i *križarice*, koji su u povorci nosili velik križ načinjen od slame, koji je u sredini imao simbol hostije, s natpisom ŽEA (ŽEA-žrtva-evanđelje-apostolat, kratica križarskoga gesla, op K. B.). Cijela povorka uputila se tom prigodom prema katedrali, gdje je bio organiziran velik narodni zbor koji je uime organizatora otvorio msgr. Rajić, a nakon njega, uime središnjice HSS-a, dr. Ivan Pernar i seljak iz okolice Subotice, Vranje Tumbas. Na kraju je uime subotičkih intelektualaca govorio dr. Kuntić, koji je jasno zaključio: *Ova naša velebna manifestacija neka za svagda dokonča sve jalove i tendenciozne rasprave i dokone teorije o narodnoj pripadnosti nas Bunjevaca. Mi smo ovdje bili prije četiri sto godina, tu jesmo i danas i tu ostajemo sve dotle dok i jedno hrvatsko srce bije u bunjevačkim grudima. Kao Hrvati smo napustili našu rodnu grudu u kršnoj Hercegovini da nastavimo naš život u bačkim ravnicama* (Isto, str. 4). U večernjim satima organizirana je svečana akademija na kojoj su gosti i domaćini pogledali dramu prof. Malagurskog posebno napisanu za tu prigodu, u kojoj su prikazani glavni događaji od doseljivanja Bunjevaca iz Hercegovine do zbivanja iz 1918. godine, kada su bunjevački mladići u Subotici kao znak slobode na tornju Gradske kuće izvjesili hrvatsku trobojnicu. Također, tom je prigodom Marko Čović izrecitirao i prigodnu domoljubnu pjesmu vlč. Alekse Kokića, *Za ljepšu budućnost*, u koju je autor također utkao identitetsku povezanost bačkih i hercegovačkih Hrvata kroz stoljeća. Cijeli ovaj velik dvodnevni društveni događaj pratili su i brojni tiskani mediji te su opširne komentare i reportaže objavili *Jutarnji list*, *Hrvatska straža*, *Hrvatski dnevnik*, *Nedjelja* i *Obitelj*. Tako je Janko Šimrak u komentaru objavljenom već 17. kolovoza istaknuo: *Bunjevački Hrvati preživjeli su prekjučer i jučer dane velikoga slavlja "kakvog još nikad nisu bili svjedoci". Kada je zimus generalni vikar Blaško Rajić napisao, da će biti ove godine svečano proslavljena 250 godišnjica dolaska veće grupe Bunjevaca u Suboticu i preuzimanje vlasti u tom najvećem današnjem hrvatskom gradu iza Zagreba, svi su to velikom radošću primili, "ali nitko nije slutio, kako će to biti veličanstvena proslava i kako će to odjeknuti ne samo u srcima sviju Bunjevaca i Šokaca širom Bačke, nego i u srcima sviju Hrvata širom lijepe naše domovine"* (*Subotičke novine*, 28. kolovoz 1936., str. 4).

Ipak, nisu sve novine prenosile pozitivne reakcije, jer se dio subotičkih i beogradskih prorežimskih novina i tada trudio umanjiti značenje proslave te su njihove procjene o

broju sudionika varirale između 20 000 i 40 000 prisutnih. Posebno se u kritikama istaknuo komentator prorežimskoga subotičkog lista, *Smotra*, Rakić, koji je dobio izravnu zadaću da umanji značenje proslave. O njegovu je pisanju komentar i citate iznio i novinar *Subotičkih novina*, koji piše: *da on obračuna "s popovima, frankovačkim drekavcima, balavadijom iz Hrvatskog Radiše, sa frankovačkim gadovima koji se natječu u olajavanju ove države, koja ih hrani hlebom!" Gospodin Rakić je izgleda ozbiljno shvatio situaciju i, da se poslužimo njegovim rječnikom, počeo da "olajava" sve što je naše hrvatsko-bunjevačko zaklinjući se i opet za "bedem jugoslavenstva"* (Isto, str. 4).

Treba istaknuti kako je biskup Budanović upravo u posebno tiskanom broju *Klasja naših ravni* izravno odgovorio tim subotičkim prorežimskim političkim krugovima kada je u svojoj uvodnoj riječi o važnosti održavanja proslave doseljenja jasno istaknuo: *Ovogodišnje "Klasje" opisuje proslavu što su Bunjevci na blagdan Velike Gospojine o. g. održali u Subotici; sačuvat ćemo uspomenu na ove svetkovine, jer nam se pred očima obnovila prošlost našega naroda, koji je posli 250 godina jasno htio posvidočiti da nepomućeno u njemu živi svist, da su Bunjevci vazda bili i virna dica svete katoličke Crkve i odličan ogranak velikoga hrvatskoga naroda* (*Klasje naših ravni*, 1936., br. 4, str. 193).

Stoga, iako su ovi negativni komentari i očiti politički pritisci imali cilj poljuljati iskazano hrvatsko zajedništvo te oslabiti uznapredovale hrvatske nacionalno-integracijske procese u Bačkoj, što se posebice vidjelo 1939. godine, u događajima koji su uslijedili nakon uspostave Banovine Hrvatske, kada su velikosrpski krugovi uspjeli zaustaviti bačke Hrvate – Bunjevce i Šokce u njihovoj težnji da se i Bačka Hrvatska teritorijalno integrira s novom Banovinom. Ipak, ni tada ti velikosrpski krugovi, sve do 1941. godine, nisu postigli nikakav veći rezultat u razbijanju jedinstva i zajedničkog rada hrvatskih građanskih i crkvenih prvaka na ostvarenju hrvatskih kulturno- i nacionalno-integracijskih procesa te u njihovu nacionalnom povezivanju s Hrvatima s drugih prostora. Tek nakon izbijanja Drugoga svjetskoga rata i brzog sloma Kraljevine Jugoslavije bački Hrvati proživljavaju nove snažnije dezintegracijske udare. Jer, tijekom rata, pod mađarskom vlašću, te napose nakon rata, zbog udara novoga komunističkog jugoslavenskog režima, dolazi do snažne represije i posvemašnjeg iskorjenjivanja prijeratnih crkvenih i građanskih političkih i kulturnih prvaka, što rezultira time da se u tom poslijeratnom razdoblju, do pedesetih godina, gase i brojna kulturna društva. Tim se nestankom hrvatskih građanskih elita i kulturnih društava u konačnici nano-

se nerješive posljedice za opstojnost hrvatsko-bunjevačke zajednice u Bačkoj i dolazi do novih snažnih nacionalno-dezintegracijskih procesa.

ZAKLJUČAK

Procesi hrvatske nacionalne integracije koji su započeli tridesetih godina 19. stoljeća na prostoru Trojedne Kraljevine, od sredine istoga stoljeća zahvaćaju i šire se na rubne ili periferijske hrvatske prostore od Istre preko Dalmacije i Bosne i Hercegovine do prostora Južne Ugarske, tj. Baranje, Bačke i Banata. Istodobno te hrvatske nacionalno-integracijske procese paralelno prate i na njih snažno utječu brojne negativne silnice, a to se posebice očituje u posvemašnjoj teritorijalnoj dezintegraciji hrvatskih zemalja te, s tim u vezi, prometnoj nepovezanosti i gospodarskoj zaostalosti, što bitno utječe na tijek modernizacijskih procesa i uspostavu novog hrvatskoga građanskog društva. U tom kontekstu upravo treba promatrati i učinke kasnijega započinjanja preporodnih pokreta rubnih hrvatskih etničkih i nacionalnih zajednica, koji su napose od 1868. godine zbog smanjene mogućnosti djelovanja hrvatskih političkih i kulturnih prvaka bile još više izložene negativnim dezintegracijskim utjecajima, poglavito mađarskih vladajućih elita. Usporeni procesi posebice su očiti kod južnougarskih hrvatskih etničkih zajednica Bunjevaca i Šokaca, kojima mađarske elite osporavaju hrvatsku nacionalnu pripadnost, te su tijekom 19. i početkom 20. st. činile snažne asimilacijske pritiske. Sličan usporeni proces odvijao se i nakon okupacije odnosno aneksije Bosne i Hercegovine, koju je također proveo vrh vlasti Austro-Ugarske Monarhije. Ipak, pod utjecajem bosansko-hercegovačkih franjevaca, koji su dobro poznavali prilike u Osmanskom Carstvu kao i u Austro-Ugarskoj Monarhiji, već od sredine 19. stoljeća stvaraju se prvi koraci da se i taj prostor poveže s ostatkom hrvatskih zemalja, i to poglavito na kulturnom polju. Također se hrvatski kulturno- i nacionalno-integracijski procesi, odnosno suradnja bačkih i hercegovačkih Hrvata, od početka do sredine 20. stoljeća – od njihovih prvih doticaja, odvija vrlo otežano, jer i na te odnose snažno djeluju dezintegracijski utjecaji kako mađarskih tako i nešto kasnije srpskih kulturnih i političkih prvaka.

Ta kulturna suradnja bačkih i hercegovačkih Hrvata u naznačenom vremenu odvija se u tri stupnja. Prvi stupanj odnosi se na prve doticaje bačkih i hercegovačkih crkvenih i građanskih prvaka za Austro-Ugarske Monarhije te njihove pokušaje oko suzbijanja utjecaja austro-mađarskoga hegemonizma na procese hrvatske nacionalne i kul-

turne integracije. U tom stupnju prve kontakte ostvaruju fra Alojzije Mišić i fra Didak Buntić, koji su prije i u tijeku Prvoga svjetskoga rata boravili na prostoru Bačke. U tom stupnju također vidljivo je kako se hrvatski crkveni prvaci, fra Didak Buntić i vlč. Pajo Kujundžić, gotovo istodobno suočavaju s potrebom otvaranja škola na narodnom jeziku, ali ih u tome umnogome onemogućuju inorodne vladajuće elite. Drugi stupanj započinje nakon uspostave Kraljevine SHS i karakterizira ga početak jače suradnje na političkom i kulturnom polju, a cilj ove nove suradnje jest zajedničko suprotstavljanje hrvatskih prvaka negativnom utjecaju novog velikosrpskoga hegemonizma. Taj stupanj obilježuje zajednička suradnja većinom crkvenih prvaka unutar Hrvatskoga katoličkog pokreta, tj. političkih stranaka nastalih unutar toga pokreta – Hrvatske pučke stranke iz BiH odnosno Bunjevačko-šokačke stranke te nešto kasnije osnovane Vojvođanske pučke stranke, čiji su istaknuti članovi u Hercegovini bili fra Didak Buntić, a u Bačkoj vlč. Blaško Rajić. Ova politička suradnja onemogućena je nakon uvođenja diktature i zabrane rada nacionalnih stranaka. Na prosvjetno-kulturnom polju posebice dolazi do izražaja suradnja bačkoga apostolskog administratora, biskupa Budanovića, i vrhbosanskog nadbiskupa Šarića, koji u to vrijeme – zbog posvemašnje srbizacije školstva u Bačkoj – prima brojnu hrvatsku mladež u katoličke odgojno-obrazovne ustanove u BiH. Ta suradnja rezultirala je i jačanjem nacionalne svijesti akademski obrazovane bunjevačke mladeži. Upravo se taj dio mladeži, koji se dijelom školovao i na učilištima u BiH, nakon dolaska u Zagreb okuplja oko HAD-a Bunjevac. Oni su već 1927. godine prvi pokrenuli akciju oko kulturno-identitetskog povezivanja bačkih i hercegovačkih Hrvata, ali i ta njihova želja da posjete i upoznaju zemlju predaka nije se uspjela realizirati zbog dezintegrirajućih učinaka diktature koja je proglašena 1929. godine. Treći stupanj odvija se za diktature kralja Aleksandra i neposredno nakon nje, a karakterizira ga snažno kulturno-identitetsko povezivanje prostora Bačke i Hercegovine. U ovom stupnju posebno se ističu dva događaja: prvi je posjet bačkih Hrvata Hercegovini 1933. godine, a drugi je uzvratni posjet hercegovačkih Hrvata Bačkoj prigodom proslave obilježavanja *250. godišnjice dolaska jedne veće grupe Bunjevaca u Bačku,* koja je održana u Subotici 1936. godine. Kako je za diktature bio onemogućen politički rad u Bačkoj, dolazi do zajedničke suradnje bunjevačkih crkvenih i građanskih prvaka, što se posebice vidi 1933. godine, kada čelništvo HPD-a Neven u dogovoru s drugim bačkim kulturnim društvima organizira posjet "izvoru rike Bune", te na temelju preradbe

navedenoga kulturno-identitetskog atributa pučke razine simbolički povezuje Bačku i Hercegovinu. U realizaciji toga posjeta od subotičkih kulturnih i društvenih prvaka veliku su ulogu imali Ivan Malagurski-Tana, dr. Mihovil Katanec, Matej Jankač, Josip Đido Vuković, Petar Pekić i dr. Marko Kuntić, dok su u Hercegovini ovaj skup posebice podržali dr. fra Dominik Mandić, biskup fra Alojzije Mišić, dr. Bariša Smoljan, Mato Rimac i Haki beg Kolaković. Istodobno, vodeće se osobe Katoličke crkve u Bačkoj od 1933. godine okupljaju oko programa Katoličke akcije te započinju organiziranje radi okupljanja i zajedničkog djelovanja svih hrvatskih građanskih i crkvenih prvaka, kako bi se pružio učinkovit otpor velikosrpskom hegemonizmu i asimilacijskoj politici. Za tu svrhu biskup Lajčo Budanović osniva Zakladu biskupa Budanovića te zajedno s msgr. Blaškom Rajićem pokreće rad Subotičke matice, krovne društveno-kulturne organizacije bunjevačko-šokačkih Hrvata. Upravo su oni već 1935. godine i bili pokretači ideje velike proslave *250. godišnjice dolaska jedne veće grupe Bunjevaca u Bačku*, koju su također prihvatili i svesrdno u realizaciji pripomogli članovi svih hrvatskih kulturnih i vjerskih društava. Ova proslava okupila je u Subotici predstavnike brojnih hrvatskih društava sa cijeloga hrvatskog prostora, od Zagreba i Sarajeva do Senja i Gospića, a posebice su tom prigodom svečano dočekani hercegovački Hrvati koji su, predvođeni biskupom fra Alojzijem Mišićem i fra dr. Dominikom Mandićem te brojnom braćom franjevcima, zauzeli i počasno mjesto u toj velikoj svečanosti. Svi navedeni kontakti u znatnoj su mjeri doprinijeli da do početka Drugog svjetskog rata bački i hercegovački Hrvati, ponajviše kroz suradnju na polju prosvjete i kulture, ojačaju svoje kulturno-identitetske veze te se na taj način učinkovito odupru pritiscima velikosrpskoga hegemonizma, koji je težio zaustaviti hrvatske kako teritorijalne tako i nacionalno-integracijske procese.

Slika 1:
Pozdravni govori Đide Vuković, P. Pekić i I. Malagurski na izvoru rijeke Bune

Subotičke vijesti.

▼▼▼▼

Osobna vijest. Jučer su iz Beograda stigli narodni poslanici gg. dr. Vranje Sudarević, Blaško Rajić i dr. Stipan Vojnić-Tunić, a doputovali su s njima i nar. poslanici fra Didak Buntić, vodja kršnih hercegovačkih Hrvata, dr. Marko Rebac iz Banje Luke i dr. Dominik iz Dalmacije, koji su odsjeli kod g. dra Sudarevića. Sinoćnjim vlakom otputovali su opet sva pomenuta gospoda u Beograd, dok su subotički poslanici otputovali danas — G. ministar Drašković posjetio je u Baji sa porodicom obo-ljelog bajskog župana i kr. vladinog komesara g. dra Matića, s kojim se poduže razgovarao o situaciji bajskog trokuta.

Slika 2:
Pozdrav djevojčice Sofije Boras kod slavoluka u Blagaju

Slika 3:
Veselje seljačkog naroda na Blagajskom polju

Slika 4:
Fra Ilija Rožić na bijelcu pred grupom Bunjevaca koji dolaze

Krešimir BUŠIĆ

Doticaji hercegovačkih franjevaca s bačkim Hrvatima, od fra Didaka Buntića do fra Dominika Mandića te bosanskog franjevca i mostarsko-duvanjskog biskupa fra Alojzija Mišića

ZA LJEPŠU BUDUĆNOST

Iz zemlje kamene, krša Hercega Stjepana hrabrog
S izvora hlađane Bune predi su naši slavni
Jednoga crnoga dana praćeni urlikom bure
Došli dušama bolnim u puste bačvanske ravni.

Ognjište toplo i ljubav nije ih čekala ovdje.
Ostvareni nisu im bili mnogi njihovi snovi.
Umjesto mira i sreće i zemlje meda i mlijeka
Pustoš ih sačeka jedne, bojevi mnogi i novi.

Al u njih bijaše srca, u njih bijaše snage.
Njihove muževne grudi vjerom su bile pune,
Život su davali rado, nosili trnove krune,
Za sreću doma svoga, slobodu grude im drage.

A danas nama kažu: prezreli narod svoj mi smo,
Stidimo da se vjere, jezika svog i nane.
Slavnih nam pređa naših da vrijedni potomci nismo.
U lijenosti, nemaru tromom da mlade živimo dane.

O Rode dragi, laže ko o nama tako šta zbori,
Jer iako mala nas četa, iako malo nas ima,
Glasno i jasno uvijek zborimo svuda i svima
Da srce naše mlado ljubavlju Domaji gori.

I nek nam dođu dani krvavi, teški i crni.
Oblaci makar će gusti čitavo nebo nam skriti,
I onda svi ćemo hrabro gromovnim glasom zborit:
HRVATI BILI SMO UVIJEK — HRVATI I ODSAD BITI!

Hrvati bili smo uvijek, ostat i dalje Hrvati,
Ljubiti vjeru svoju, vjerni bit svojoj nani,
Borit se za grudu rodnu, da sreća Rodu nam zlati,
Da svanu svima nam jednom ljepši, sretniji dani!!!

Aleksandar Kokić.

Živa hrvatska svijest Bunjevaca

Izjava mostarskog biskupa prije odlaska iz Subotice

Pod gornjim naslovom donosi Jutarnji list:

Subotica, 18. VIII. Sinoć u 8 sati otputovao je iz Subotice mostarski biskup fra Alojzije Mišić. Prije polaska u razgovoru sa našim dopisnikom dao je slijedeću izjavu o svojim dojmovima prilikom proslave 250 godišnjice dolaska Bunjevaca u Bačku.

„Meni je osobito bilo drago kada sam saznao da Bunjevci namjeravaju održati jubilarnu proslavu svoga dolaska u Bačku, pa sam odlučio da ih tom prilikom i ja, premda mi je već 80 godina, kao Hrvat Hercegovac sa rijeke Bune, odakle su ovi doseljeni, posjetim i blagoslovim. Mene je vrlo oduševila veličanstvena povorka i živa hrvatska svijest Bunjevaca. Još prije rata sam jednom prilikom bio u Subotici među Bunjevcima, pa me ugodno iznenadila kada me je jedna bunjevačka obitelj primila u svoj dom, koji je bio okićen hrvatskom trobojkom. Hrvatska svijest među Bunjevcima bila je već i tada živa, ali je od toga doba pod kulturnim utjecajem svojih sinova silno porasla, što se vidi po grandioznoj svečanosti koju sam imao sreću vidjeti za ova tri dana. Bio sam i kod nekoliko Bunjevačkih kuća, pa sam vidio njihovu uzornu čistoću i red. Sretan sam što vidim da Bunjevci koji žive religioznim obiteljskim životom tako lijepo napreduju, pa neka ih Bog blagoslovi u daljnjem njihovom radu.

—

LITERATURA I IZVORI

ANTUNOVIĆ, I. (1882. pretisak, 2002.), *Razprava o podunavskih i potiskih Bunjevacah i Šokacah u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, Beč: Hrvatski znanstveni zavod, pretisak Pečuh.

ANTIĆ, LJ. (2007.), *Velikosrpski nacionalni programi – ishodišta i posljedice,* Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.

BUDANOVIĆ, L. *Povijest humske zemlje (do Hercegovine)* [pod pseudonimom V. Labudić], Subotička Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1938., Subotica, str. 44-46.

BUŠIĆ, K. (2005.), *Društveno, kulturno i političko organiziranje bačkih Hrvata-Bunjevaca 1918.-1941. (Uloga bunjevačke elite u procesu nacionalne integracije i modernizacije hrvatske zajednice u Bačkoj),* magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.

BUŠIĆ, K. (2008.), *Povijesni okvir pri istraživanju bačkih i srijemskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca),* Zbornik radova "Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti", Nijemci, str. 122-150.

CASTELLS, M. (2002.), *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb

ČERNELIĆ, M. (1994.), Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu, *Studia etnologica Croatica*, 6: 85-103.

EVETOVIĆ, M. (2005.), *Život i rad Paje Kujundžića,* Pučka kasina 1878.

GRLICA, M. (2003.), *Blaško Rajić i stvaranje prve jugoslavenske države*, EX PANONIJA, Istorijski arhiv Subotice, Subotica, str. 55-59.

GRUPA AUTORA (1993.), Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890.-1990., *Studia Vrhbosnensia* – 5, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo-Bol, 548 str.

GRUPA AUTORA (1925.), *Znameniti i zaslužni Hrvati 925.-1925.*, Zagreb.

Hemeroteka: *Neven* 1918.-1921., 1925.; *Subotičke novine* 1933.-1936.; *Subotička Danica: kalendar za Bunjevce i Šokce* 1912.-1914., 1918.-1941.; *Klasje naših ravni* 1935.--1936.; *Obitelj* 1933.-1936.; *Svijet,* 1933.

Historijski arhiv Subotica Fondovi: HAS; F: 47/I.-XIII, F; 47/Gradonačelnik, F;47/Strogo. pov.

HORVAT, R. (1942.), *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo "Hrvatski rodoljub", Zagreb.

HORVAT, R. (1922.), *Hrvati u Bačkoj, Bunjevci i Šokci*, Knjižnica "Hrvatskog lista", Osijek.

MAČKOVIĆ, S. (2001.), *Josip Vuković–Đido, njegovo političko djelovanje i rezultati, 1926.–1941.*, rukopisni rad, Subotica, str. 14-23.

MAČKOVIĆ, S. (2005.), Proslava 250. obljetnice doseljenja veće skupine Bunjevaca (1686.-1936.), *Hrvatska revija,* V (3): 44-53.

MATIJEVIĆ, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva – Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS 1919.-1929.,* Hrvatski institut za povijest, Dom i Svijet, Zagreb.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan,* Andrijina knjižnica, HKD Napredak, Mostar.

PEKIĆ, P. (1930.), *Povijest Hrvata u Vojvodini, od najstarijih vremena do 1929. godine.,* Matica hrvatska, Zagreb.

PEKIĆ, P. (1934.), *Spomenica pohoda Bunjevaca u Svoju staru postojbinu*, Subotica.

PRĆIĆ, I. (1936.), *Subotica i Bunjevci – da se ne zaboravi,* Matica Subotička, knjiga 4, Subotica.

Privatna pismohrana Ljudevita Vujkovića Lamića (mlađeg).

ROGIĆ, I. (2003.), Hrvatski nacionalni identitet i društvene elite, u: S. Baloban (ur.), *Hrvatski identitet u Europskoj uniji* (str. 12-49), Glas Koncila, Zagreb.

SEKULIĆ, A. (1990.), *Bački Bunjevci i Šokci*, Školska knjiga, Zagreb.

SEKULIĆ, A. (1991.), *Bački Hrvati – Narodni život i običaji*, JAZU, Zagreb.

ŠIŠIĆ, F. (1920.), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Matica hrvatska Zagreb.

TEMUNOVIĆ, J. (2002.), *Subotička Matica*, Pučka kasina 1878., Subotica.

TEMUNOVIĆ, J. (2002.), *Zadužbina biskupa Budnovića*, Pučka kasina 1878. i Hrvatska udruga "Lajčo Budanović", Subotica.

VRKATIĆ, R. (2004.), *Pojam i biće srpske nacije,* Izdavačka knjižnica Zorana Stanojevića, Sremski Karlovci-Novi Sad, str. 902.

Vlado PULJIZ

PRILIKE U HERCEGOVINI I SPAŠAVANJE GLADNE DJECE U PRVOM SVJETSKOM RATU

(Osvrt na socijalne i gospodarske prilike, uzroke gladi i ulogu hrvatskih humanitarnih organizacija u spašavanju hercegovačke djece)

O europskoj razvojnoj jezgri i periferiji

Radi boljeg razumijevanja događaja kojima se ovdje bavimo, gospodarske i socijalne prilike u Hercegovini u 19. stoljeću razmatrat ćemo u širem europskom kontekstu koristeći se konceptom o razvojnoj jezgri i periferiji, kojemu – u objašnjavanju društvenih procesa u proteklim stoljećima – često pribjegavaju ugledni europski analitičari.

U Zapadnoj je Europi kraj 18. stoljeća bio u znaku tzv. "dvojne revolucije": industrijske u Velikoj Britaniji i građanske u Francuskoj (Hobsbawm, 1962.: 1-4). Te su dvije revolucije dale pečat, kako ga E. J. Hobsbawm naziva, "dugom devetnaestom stoljeću", koje, prema tom britanskom povjesničaru, traje od 1790. do 1914. godine.[1]

Francuski povjesničar M. Bloch, pak, upozorava da je industrijskoj prethodila tzv. agrarna revolucija. "Nastao je običaj da se agrarnom revolucijom označavaju velike promjene u poljoprivrednim metodama i tehnikama, koje su se dogodile u cijeloj Europi, u različitim vremenima prema pojedinim zemljama, a koje su značile pojavu suvremenog načina eksploatacije zemljišta" (Bloch, 1960.: 61). Tijekom agrarne revolucije u Europu su, ponajprije iz Sjeverne i Južne Amerike, prenesene mnoge važne kulture, kao što je kukuruz, krumpir, djetelina, duhan.[2] Te su se kulture proširile po Europi, a s vremenskim zaostatkom i u naše krajeve. One su znatno povećale prinose po jedinici površine, doprinijele povećanju prehrambenih resursa

1 Termin "dugo 19. stoljeće" upotrijebljen je po uzoru na "dugo 16. stoljeće", koji je koristio F. Braudel, a koje, prema ovom francuskom autoru, traje od sredine 15. do sredine 17. stoljeća (Braudel, 1969.: 53). Indikativno je da neki suvremeni autori, sukladno takvom određivanju povijesnih epoha, koriste termin "kratko 20. stoljeće", koje, po njima, traje od 1914. do 1989. godine, dakle od kraja Prvoga svjetskoga rata do raspada socijalističkog bloka, simbolički obilježenog rušenjem Berlinskog zida.

2 K. Kautsky navodi podatak da je tijekom agrarne revolucije u Europi usvojeno oko 100 novih kultura biljaka, koje su stubokom izmijenile dotadašnji agrarni sustav (Kautsky, 1954.: 34).

te porastu broja stanovnika.[3] To je, nadalje, utjecalo na razvoj društvene podjele rada, nastanak i rast industrije, narastanje gradova i građanske klase, drugim riječima na konstituiranje urbano-industrijskoga društva.[4]

Zahvaljujući tim promjenama, pokretač kojih je bila "ideja progresa" – u europskoj misli ukorijenjena nakon otkrića Amerike i uspona racionalizma – Zapadna Europa postaje dinamična razvojna jezgra, dok Istok i Jugoistok Europe zadobivaju obilježja razvojne periferije.

U Zapadnoj je Europi napredak u poljoprivredi, trgovini i manufakturi, a potom u industriji, razgradio feudalizam. Ukinuto je ili na marginu potisnuto kmetstvo, seljaci su postali vlasnici nad zemljom, formirao se dinamičan sloj građanske klase, a brojni su se feudalci umjesto ubiranjem rente počeli baviti kapitalističkim poduzetništvom (*noblesse d' affaires)*.[5]

Na Istoku, kao i na Jugoistoku Europe, kojemu su pripadale naše zemlje, stvari su se drukčije odvijale. Umjesto ideje napretka ovdje je prevladavala ideja *status quo*.[6] U vrijeme kada je na europskom Zapadu nestajalo kmetstvo, ono je na Istoku, na neki način, obnovljeno. Razvoj trgovine i povećane mogućnosti izvoza poljoprivrednih proizvoda u istočnim su dijelovima Europe vladajuće feudalne elite iskoristile kao novi instrument pritiska na kmetove u doba kada je na Zapadu prevladavalo slobodno zemljišno vlasništvo.[7] U tom smislu govori se o "drugom kmetstvu"

---

3 Primjera radi, u Europi je tijekom 19. stoljeća ukupan broj stanovnika utrostručen.

4 S tim u svezi D. Faucher piše: "Agrarna je revolucija, značajno povećavši prehrambene resurse svijeta, omogućila demografsku ekspanziju u 19. stoljeću i učinila efikasnijom industrijsku transformaciju koja se desila pod dvostrukim simbolom parnog stroja i parnog broda" (Faucher, 1954.: 9).

5 A. Phillippe iznosi podatke prema kojima je već u 16. stoljeću u Francuskoj gotovo iščezlo kmetstvo (Phillippe, 1963.: 21).

6 Ovdje želimo upozoriti da je sve do 16. stoljeća Tursko Carstvo bilo relativno stabilno i civilizirano. Tako u jednom uglednom povijesnom pregledu stoji da su: "(….) sve do Voltaireova vremena Turska i Kina bile primjer civiliziranog življenja, kojeg su Europljani mogli samo promatrati sa zavišću i divljenjem" (Atlas svjetske povijesti, 1986.: 153). Štoviše, mnogo vremena prije toga, oko 900. godine, muslimanski Bliski istok i sjeverna Afrika bili su čuvari antičkog naslijeđa, svojevrsna kolijevka civilizacija, najrazvijenija regija, smještena u središtu svjetske ekonomije, u kojoj je zabilježen značajan ekonomski rast (Hobson, 2004.). Međutim, od početka 16. stoljeća situacija se stubokom izmijenila, pa je Zapadna Europa preuzela vodstvo u svjetskom civilizacijskom progresu, uza sve prednosti ali i nevolje koje je, posebno u dvadesetom stoljeću, taj progres čovječanstvu donio.

7 Tako se kao primjer pritiska na kmetove navodi jedna naredba iz Saske, koja je u to vrijeme po svom ustrojstvu i načinu proizvodnje činila dio Istočne Europe, koja brani seljacima da napuštaju zemlju i obvezuje ih na obveznu radnu tlaku u trajanju od četiri godine (Phillippe, 1963.: 22).

ili pak o "barbarskom feudalizmu", koji je obnovljen na Istoku (npr. u Rusiji u doba Petra I. i Katarine Velike). Ova ocjena o "drugom kmetstvu", može se, *mutatis mutandis,* primijeniti i na prilike u Turskom Carstvu, u sastavu kojega je četiri stoljeća bila Hercegovina.

Razvojno inertni istočni imperiji nisu bili u stanju odgovoriti zahtjevima za modernizacijom koja je zahvatila Zapadnu Europu. Kako pišu mađarski autori Berend i Ránki, u istočnim je imperijima, poradi modernizacije, trebalo srušiti feudalni *ancien régime* te prihvatiti kapitalizam zapadnoeuropske jezgre. Paradoks je bio u tome što je taj zadatak mogla obaviti jedino vladajuća elita tog istog *ancien régimea*. To je pretpostavljalo dokidanje njezine dotadašnje društvene pozicije, dakle svojevrsnu autodestrukciju. Takva, od države inducirana, prisilna modernizacija provodila se, primjera radi, u Pruskoj, koja je zahvaljujući tome ekonomski i vojno ojačala i prometnula se u prvorazrednu europsku silu (Berend, Ránki, 1996.: 46).

Zanimljivo je da su tog modernizacijskog zaostajanja u odnosu na Zapadnu Europu u vojnom pogledu (vojni je sustav reflektirao ukupne društvene prilike), u 18. i 19. stoljeću, bili svjesni pojedini istaknuti državnici Otomanskog Carstva. Tako je veliki vezir Hodža Jusuf–paša u jednom pismu iz 1791. godine sultanu Selimu III. preporučio reorganizaciju vojske prema europskom modelu. Četiri desetljeća kasnije (1830. godine) Halil–paša, zet Mahmuda II., u svojstvu zapovjednika turske vojske, u urgentnoj formi ponavlja isti zahtjev. On sultanu piše: "Ako se ne prilagodimo europskim običajima, nećemo imati drugoga izbora nego da se vratimo u Aziju" (Berend, Ránki, 1996.: 47).

Zanimljivo je (premda, čini se, pretjerano!) mišljenje prema kojem u zaostalim zemljama, kakve su tada bile balkanske, ni sama država nije bila u stanju pokrenuti razvoj, jer za to nije imala uporišta u društvu. Zbog opterećenosti balkanskih društava ostacima prošlosti, u njima se umjesto stvarne odvijala "simbolička modernizacija", koja je ostajala na površini društva i nije uzrokovala dubinske promjene (Berend, Ránki, 1996.: 10).[8]

8 Ova rasprava o europskoj jezgri i periferiji u posljednjim se desetljećima 20. stoljeća nastavila kroz raspravu o "dvije Europe". "Dvije Europe" izraz je koji je u diskurs unio poljski književnik litvanskog podrijetla, inače disident na Zapadu, Czeslaw Milosz. Kod njega se podjela na Zapadnu i Istočnu Europu poklapa s podjelom koju je brutalno izazvala nekadašnja željezna zavjesa, spuštena, kako je rekao W. Churchill, od "Baltika do Jadrana". H. Mendras u toj podjeli tragom "željezne zavjese" vidi dvije "povijesne greške". Prva je Istočna Njemačka, a druga Češka, a u određenom smislu i Slovenija. Jedan od kriterija koji je poslužio za tu podjelu jest granica do koje je u prethodnim stoljećima dosezalo otomansko odnosno rusko carstvo. Na simbolički način rečeno, za Mendrasa je Zapadna Europa "Europa kraljevstava", a Istočna Europa "Europa carstava". (U tu se,

Naše su zemlje, u prvom redu mislimo na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, prema svojim geografskim i razvojnim značajkama pripadale europskoj periferiji. Bolje rečeno, one su bile uronjene u civilizacijski limes Istoka i Zapada. Kako piše Slobodan Prosperov Novak, specifičnost je naših zemalja bila u tome što su u odnosu na taj limes imale "….glave raspoređene izvan njega u okružjima mediteranizma i Srednje Europe" (2004.: 90). Drugim riječima, jadranski i sjeverozapadni dijelovi bili su izloženi zapadnim utjecajima. Valja podsjetiti da se u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća vodila živa rasprava o dva civilizacijska kruga, a kristalizirala se oko pitanja kućnih zadruga, odnosno tipova zemljišnog vlasništva – privatnog i kolektivnog. Izgledalo je da se na tim temeljima gradila povijest, koja se kretala dvjema povijesnim magistralama, obilježenim dvama vrijednosnim sustavima: zapadnim – individualističkim i istočnim – kolektivističkim. U Hrvatskoj je tada bilo dosta zagovornika očuvanja kolektivističkih institucija, kao što su kućne zadruge. Na tadašnjem civilizacijskom raskrižju, smatrali su zagovornici agrarnoga kolektivizma, treba zadržati stare institucije, sačuvati tradicionalni duh i zdravi seoski moral, nasuprot pogibeljima industrijske i liberalne demokracije.[9] Ipak, ukupni povijesni kontekst Austro-Ugarske Monarhije, koja se, premda sa zaostatkom, zaputila zapadnom razvojnom magistralom, utjecao je na to da su se u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća implementirali prvi elementi industrijsko-urbanog društva. To se u većoj mjeri odnosi na jadransko područje, koje je tijekom stoljeća bilo pod snažnim utjecajima "mediteranizma", kao i na hrvatski sjeverozapad, "uronjen" u srednjoeuropski civilizacijski krug iz kojeg je dobivao modernizacijske impulse.[10]

čini se pojednostavljenu povijesnu podjelu, ne uklapa Austro-Ugarska Monarhija, koja je bila srednjoeuropsko carstvo, ali koje je ipak apsorbiralo zapadnoeuropske civilizacijske stečevine.) Te se dvije Europe razlikuju po tome što se na Zapadu, uza sve teškoće i devijacije, postupno razvio kapitalizam, demokracija, država-nacija i individualizam (čitaj: građanska i politička prava), dok je na Istoku prevladavao kolektivizam i autoritarna vlast (H. Mendras, 2004.).

9 Braneći kućne zadruge, Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski piše: "Ako su pauperizacija i proletarizam mòra koja plaši narode, i ako porodično uređenje naroda zatire to zlo u korijenu, nije li onda takvo uređenje vrijedno svakog poštovanja?.....Gdje da industrijalizam pokaže nešto slično?" (Utješenović-Ostrožinski, 1988.: 70).

10 Evo nekoliko podataka o "vjesnicima" industrijskog društva u Hrvatskoj. Prvi parni stroj pušten je u pogon u Rijeci 1835. godine, a prvi je parobrod uplovio u riječku luku 1840. godine. Prva željeznička pruga, odvojak

Što se na planu modernizacije u to vrijeme događalo u Hercegovini? Ovdje je na razvoj presudno utjecao nasilan prekid veza s bliskim, razvojno kompatibilnim jadranskim područjem, odakle su mu tijekom stoljeća stizali razvojni impulsi. V. Smoljan piše: "Sve ranije prednosti zemljopisnog smještaja Hercegovine sada su (nakon turskih osvajanja – op. V. P.) bile svedene na znatno nižu razinu. Jer, ovaj sada periferni, pa time i manje značajan dio osmanske države, na razmeđu *različitih* (kurziv – V. S.) svjetova – jednoga, kojemu je do tada organski pripadao, i drugoga, kojemu je silom pridružen – odvojen od mora, s kojeg je mučno dopirao njemu toliko potreban ekonomski damar, izgubio je jednu od temeljnih pretpostavka bolje gospodarske budućnosti" (Smoljan, 2006.: 45).

Kada je riječ o poljoprivredi, bitno je da je u Otomanskom Carstvu zemlja pripadala caru (emiru), dakle državi, pa otud naziv "mirijska zemlja". Seljak, koji ju je nasljedno obrađivao (rajetin), obvezan je na naturalnu i radnu rentu. Bila je to pretežno autarkična poljoprivreda koja se stoljećima nije mijenjala. Štoviše, seljak nije mogao mijenjati kulture niti način obrade zemljišta. Odatle njegova pasivnost i neuspjeh u borbi za poboljšanje egzistencijalnih uvjeta.[11] Takav odnos seljaka prema zemlji uklapao se u ukupnu sliku društva okrenutog održanju postojećeg, društva koje odbija promjene. Poljoprivreda u takvim okolnostima nije mogla napredovati. Ako je i bilo napretka, on je više kvantitativan nego kvalitativan. Doduše, neke su se nove ratarske kulture ovdje ukorijenile i u tursko doba (npr. kukuruz i krumpir). Ipak, zbog vlasničkog režima te zapreka promjenama, značajnijeg napretka, pogotovo manufakturnoga i industrijskoga, nije bilo. S procesom slabljenja i geografske kontrakcije Turskoga Carstva, što je uslijedilo nakon poraza pod Bečom 1683. godine, odsutnost djelotvorne centralne vlasti te samovolja lokalnih moćnika doveli su do degradacije gospodarskih prilika i nezadovoljstva seljaka. (S druge strane, u susjednoj je Dalmaci-

željeznice od Zidanog mosta do Zagreba, puštena je u promet 1862. godine. Javna je električna rasvjeta obasjala Gundulićevu ulicu u Zagrebu 1907. godine, kada je instalirano 247 električnih kućnih priključaka. Nakon konjskog tramvaja 1891. godine, u Zagrebu je 1910. godine krenuo električni tramvaj. Zanimljivo je da je prvi automobil marke "Opel" u Zagrebu 1901. godine provozao Ferdinand Budicki (Puljiz, 2008.: 4). Ipak, većina je hrvatskog stanovništva (oko 80%) početkom 19. stoljeća živjela na selu, oslanjala se na poljoprivredu, pa nije bila akter ovih promjena.

11 O odbijanju promjena i okrenutosti prošlosti Otomanskog Carstva govori podatak da je sve do 1727. godine bio zabranjen tiskarski stroj. S druge strane, esnafi – udruženja obrtnika, bili su konzervativne organizacije koje su se protivile svim inovacijama koje bi mogle promijeniti njihov uhodani način rada. Esnafi su ukinuti tek sredinom 19. stoljeća (Smoljan, 2006.).

ji za francuske uprave seljak dobio pravo vlasništva nad zemljom.) Treba dodati da obilježja "drugoga kmetstva" ovdje nalazimo u okviru tzv. "čitlučenja". "U početku u osnovi procesa čitlučenja leži ekonomski moment, stjecanja posjeda na osnovi slobodne pogodbe između kupca i prodavca. Kasnije, međutim, ovoj se komponenti pridružuju i druge, koje prvu potiskuju u drugi plan. Čitlučenje se od tada odvija u znaku zaposijedanja rainske zemlje od strane različitih elemenata, u sve češćim slučajevima kada raja – u nemogućnosti da ispunjuje preuzete obveze (osobito izvanrednog oporezivanja) – napušta zemlju" (Sućeska, 1968.: 82). Spahija je na razne načine, uz ostalo namećući neizdržive namete i obveze, uspijevao raskinuti stari feudalni kontrakt s obrađivačem zemlje, "rajetinom", uzurpirati njegov posjed te na njemu angažirati osiromašene "čivčije", koji su tako dospjeli u veoma nepovoljan položaj feudalne ovisnosti (Smoljan, 2006.: 83).

Ipak, i u tako nepovoljnom kontekstu, u Hercegovini se u prvoj polovini 19. stoljeća dogodio pokušaj gospodarskih reformi, vođen "odozgo", od Ali–paše Rizvanbegovića "Stočanina", tadašnjeg feudalnoga gospodara Hercegovine. Ova reforma, premda provođena nasilnim metodama, sastojala se u širenju obradivih površina, uvođenju kultura kao što su kukuruz, krumpir, duhan, riža, pamuk. Organizirana je sadnja dudova, maslina, duda, šipka i drugih južnih kultura. Napravljena je melioracija Trebižatskog polja, izgrađen je prvi industrijski pogon (pilana u Zatonu kod Blagaja), otvoreni su neki rudnici. Međutim, samovoljna vladavina i neposluh centralnim vlastima Ali–paše Rizvanbegovića slomljeni su 1851. godine, tako da je zaustavljen i ovaj, rekli bismo više incidentni nego šire kontekstualizirani pokušaj modernizacije.

Preokret u gospodarskom razvoju događa se 1878. godine, kada je došlo do okupacije Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske Monarhije.

Premda se vodila svojim gospodarskim i političkim interesima, pa stoga nije ispunila očekivanja ovdašnjeg stanovništva, posebno kada je riječ o reformi zemljišnih odnosa, Austro-Ugarska Monarhija ipak je modernizirala hercegovačko gospodarstvo i poboljšala životne prilike. Podsjetimo da je 1885. godine otvorena uskotračna željeznica Metković – Mostar, a posljednja dionica pruge Metković – Sarajevo, od Konjica do Sarajeva, puštena je u pogon 1889. godine. Podignuto je nekoliko industrijskih objekata, prije svega rudnika, solana, gradskih elektrana i prerađivačkih pogona, porasli su gradovi. Što se tiče poljoprivredne proizvodnje, kojom se bavila golema većina stanovnika, ključna je inovacija bila od države organizira-

na sadnja duhana, najviše u zapadnom dijelu Hercegovine. Osnovani su duhanski uredi u svim važnijim tamošnjim centrima. "Za ove siromašne krajeve, čijim je domaćinstvima duhan osiguravao barem jedan dio egzistencijalnih potreba, broj sadilaca je bio znatan. U pojedinim razdobljima kretao se između 13.000 i 17.500, dok je u razdoblju 1888.-1914. bilo, prosječno godišnje, 15.300 sadilaca, koji su na 2.800 ha proizvodili, također u prosjeku, svake godine 2.3003. t. duhana" (Smoljan, 2006.: 167). Budući da je duhan označio definitivni ulazak hercegovačkog seljaštva u robno-novčane odnose, moglo bi se reći da se radilo o promjeni koja je presudno utjecala na egzistencijalne uvjete tamošnjih stanovnika.[12] Masovna je sadnja duhana u Hercegovini u godinama pred Prvi svjetski rat postala okosnica seljačkoga gospodarskog i socijalnog života, ona je otvorila vrata vanjskim utjecajima. Premda je austro-ugarska vlast oprezno postupala u mijenjanju zatečenih agrarnih odnosa (vlasništvo nad zemljom seljak je trebao otkupljivati od države i spahija), proizvodnja duhana promijenila je zatečeni agrarni sustav i ubrzala razvojne procese.

O poboljšanim prilikama u Hercegovini za austro-ugarske vladavine svjedoči porast broja stanovnika. Tako je u razdoblju između 1885. i 1910. godine stanovništvo povećano od 187 574 na 267 038 ili za 42% (Smoljan, 2006.: 161). Znatnije se povećao broj gradskog stanovništva. Primjera radi, Mostar je 1910. godine imao 1 632 stanovnika, što je za 51% više nego 1879. godine, neposredno nakon okupacije. Kritički ocjenjujući rezultate austrougarske vladavine u agrarnoj sferi, V. Smoljan zaključuje: " …austrougarska je vlast brojnim *polumjerama* (kurziv V. S.) (u ovoj je riječi suština njezine gospodarske politike!) zadrla u poljoprivredni kompleks i, stoga, postigla polovičan uspjeh. U slučaju Hercegovine to je, ipak, mnogo značilo; novi procesi u ovoj, životno važnoj privrednoj grani, ovdje su bili, vjerojatno, djelotvorni" (Smoljan, 2006.: 175-176). Drugim riječima, tijekom četiri austro-ugarska desetljeća Hercegovina je, makar periferno i u skromnim

12 Pišući o nekadašnjem značenju duhana u susjednoj Imotskoj krajini, autor ovog priloga svojedobno je zapisao: "Duhan je mnogo značio u životu našeg seljaka. Prije svega, on je bio robna kultura za koju se dobivao novac nužan za financijsku dopunu gospodarstva. Tim se novcem plaćao porez, kupovale su se kućne potrepštine, gradile se kuće, spremale svadbe. Bio je potreban za otplatu duga, i kupovinu zemlje. U selu se živjelo, kako poznati naš geograf Josip Roglić kaže, 'od vage do vage', tj. kada se u doganu predavao duhan i kad se dobivao novac za cjelogodišnji trud na njegovu uzgoju i preradi. Duhan je tražio mnogo raznovrsna rada, pa je zapošljavao sve članove obitelji, od djece do staraca. Uz duhan je pretežno bio vezan društveni život sela" (Puljiz, 1999.: 382).

razmjerima, uključena u modernizacijske europske procese.

U tom procesu napretka Hercegovine valja istaknuti djelovanje njezinih vodećih ljudi, posebno onih koji su, polazeći od dobrobiti malog čovjeka, shvaćajući duh vremena i tadašnje prilike, imali viziju budućnosti i u skladu s njom utjecali na ukupna zbivanja i život ljudi. U tome je središnja figura bio fra Didak Buntić. On je, kao ravnatelj franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu, vodio veliku akciju opismenjivanja hercegovačkog stanovništva,[13] organizirao je unapređivanje poljoprivrede, borio se za više otkupne cijene duhana, poboljšanje životnih uvjeta, neposredno vodio izgradnju ključnih vjerskih objekata, poticao gradnju privrednih, kulturnih, komunikacijskih i drugih objekata. Riječju, fra Didak Buntić predvodnik je civilizacijskog i kulturnog progresa Hercegovine u godinama početkom dvadesetog stoljeća.

O uzrocima gladi u Hercegovini

U svojoj poznatoj knjizi "Kako živi narod", Rudolf Bićanić, naš poznati ekonomist i poznavatelj seoskih prilika, tridesetih je godina prošlog stoljeća, nakon što je obišao siromašna područja u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, zapisao: "Ima jedna činjenica bez koje se ne može razumjeti gospodarski život pasivnih krajeva: nad tim krajevima stalno lebdi sablast gladi! U njima ljudi moraju kupovati za novac najpotrebniju živežnu namirnicu – kruh naš svagdašnji" (Bićanić, 1935.: 8).

Grga Bogić, sustavno istražujući pandemije i epidemije gladi u našoj široj regiji, došao je do podatka da je u razdoblju od 700 godina ovdje haralo 120 gladi, od kojih ih je najviše bilo u 18. stoljeću. Prema njegovim nalazima, glad je najčešće posjećivala Dalmaciju i Hercegovinu – 14 puta, dok je u nekim sjevernim krajevima praktično nije bilo.[14] (Ovdje je riječ o velikim gladima, dok je manjih gladi i nestašica u našim krškim krajevima bilo znatno veći broj, nad njima je sablast gladi stalno lebdjela.) Glad je harala i u 20. stoljeću. V. Stipetić piše: "Ni XX. stoljeće nije tog zla pošteđeno: za vrijeme 1916-1918. godine glad hara u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji – desetine tisuća žena i djece odlaze u Slavoniju da bi se

13 Važno je istaknuti da se fra Didak Buntić u tome posebno zalagao za obrazovanje žena, ističući pritom da je naobrazba žena mjerilo naobrazbe svakog naroda.

14 Prema G. Bogiću, glad je poharala Bosnu 9 puta, Srbiju 8 puta, Liku 7 puta, Crnu Goru 5 puta, Srijem 4 puta, Hrvatsku tri puta, a Slavoniju i Sloveniju jedanput (G. Bogić, 1939.: 155).

prehranili. No to ne samo za doba rata: glad je prisutna u Hercegovini i 1927…. i 1935 i 1940. godine" (Stipetić, 1975.: 122). Da su strahote gladi ostale duboko urezane u kolektivnu svijest našeg stanovništva, govore ne samo povijesna svjedočanstva nego i mnoga djela naših književnika, među kojima I. Andrića i A. B. Šimića.[15]

U zapisima suradnika s terena koji su slali svjedočanstva o tome "kako živi narod" u hercegovačkim selima, u Bićanićevoj knjizi nalazimo impresivne opise teškog života u selima u okolici Čapljine: Hotanj, Trebižat, Čeljevo, Struge-Gorica. Na drugoj su strani opisi života ljudi u okolici Prozora.[16]

Postavlja se pitanje: zašto je Hercegovina, uostalom kao i susjedna Dalmacija, češće od drugih krajeva bila pogođena gladima? Zašto je hercegovački čovjek bio više izložen borbi za egzistencijalno održanje? Dio odgovora jest u već iznesenim zapažanjima o perifernom položaju Hercegovine u odnosu na razvijeni zapadni svijet, u ovdašnjem kašnjenju modernizacijskih procesa. No to je samo dio objašnjenja. Drugi dio treba potražiti u oskudici i aleatornosti prirodnih resursa, ali i u samom sustavu poljoprivredne proizvodnje, od koje su ovdje ljudi pretežno živjeli.

Kada je riječ o obradivom zemljištu, hercegovački ga seljaci nisu dovoljno imali. Posjedi su im bili mali, na njima prosječna seljačka obitelj nije mogla preživjeti. Podatke o tome nalazimo u spomenutoj Bićanićevoj knjizi. Na primjeru Trebižata u čapljinskom kraju navodi se da prosječna seljačka obitelj ima 8-10 duša, a da posjeduje oko 10 dunuma (jedan hektar) zemlje. S druge strane, sami seljaci smatraju da je za održanje prosječnog kućanstva potrebno 20 dunuma zemlje (dva hektara), od čega oko polovinu "brdske zemlje", na kojoj bi sadili duhan, lozu i krumpir. U Čeljevu, selu uz Neretvu nedaleko od Čapljine, situacija je još gora. Većina seljačkih kućanstava raspolaže sa 6-8 dunuma, a seljaci kažu da im za život treba 4-5 dunuma po svakom članu. Zato je u Čeljevu izrazito teško živjeti (Bićanić, 1936.: 140-141). Goleme poteškoće poljoprivrednoj proizvodnji ovdje predstavljaju prirodni uvjeti.

15 Neka nam ovdje bude dopušteno citirati početne stihove pjesme A. B. Šimića, "Život siromaha":

"Jedno pred drugim stide se da sjednu
za takav ručak
i dok jedu boje se
da ne bi jedno drugom život pojeli."

16 Bićanićev suradnik s tog terena zapisao je u svom prilogu: "Zar se ovdje može živjeti, gdje u vrelo ljetno podne od silne žege kamen puca" (Bićanić, 1936.: 156).

S jedne strane, velike suše koje tijekom ljeta smanjuju ili uništavaju usjeve, a s druge strane, poplave od jeseni do proljeća uobičajena su pojava.[17] Ta su dva prirodna fenomena, uz slabo izdašne i nedostatne zemljišne površine, obilježila egzistenciju hercegovačkih ljudi. Uvjete su ponešto poboljšavali meliorativni zahvati, ali oni su bili rijetki, parcijalni i stizali su sa zakašnjenjem.

Isto tako treba obratiti pozornost na strukturu poljoprivredne proizvodnje. Ona je relativno raznovrsna. Živjelo se od malo žita, u prvom redu kukuruza, ponešto drugih žitarica, povrtlarskih kultura, prije svega krumpira, sitne stoke te komercijalnih kultura, kao što je vinova loza, a od austro-ugarskog vremena posebno i duhan. Na djelu je, rekli bismo, "nepotpuna autarkija". Naime, seljački zemljišni posjed nije dostatan za egzistenciju, nego je seljaku trebao dodatni izvor prihoda ili, kako su govorili klasici ruralizma, poput M. Mirkovića, "dorađivanje seljačkog gospodarstva". U tom smislu ključno je bilo žito. Ako seljačka obitelj nema dovoljno žita, onda ga ona negdje mora nabaviti, jer bez njega ne može preživjeti.[18] Upravo manjak žita unosi neravnotežu u tradicionalnu agrarnu ekonomiju; ona seljačku obitelj odvodi na neizvjesne staze robnonovčane razmjene i traganja za vanjskom zaradom.

Činjenica je da hercegovačko, a u još većoj mjeri dalmatinsko selo nije imalo dovoljno žita za podmirenje vlastitih potreba. Prema mletačkim izvještajima za Dalmaciju, koji datiraju iz 16. stoljeća, Hvar je imao vlastitog žita za mjesec dana, Brač za dva mjeseca, Split za četiri mjeseca, Trogir i Kaštela do Kambelovca za šest mjeseci, Zadar za osam mjeseci, a Pag niti za mjesec dana. Slični su bili izvještaji Alberta Fortisa dvjesta godina kasnije (Ožanić, 1955.: 23-24). Iz tog vremena nemamo sličnih podataka za Hercegovinu, ali nam u tome pomažu podatci sadržani u Bićanićevoj knjizi. Opisujući stanje u susjednom vrgoračkom kraju, po načinu života sličnom stanju u Hercegovini, Bićanić navodi da tamo seljaci imaju vlastitog žita tek za 4

17 Kada je riječ o selima u dolini Neretve i oko nje, u Bićanićevoj knjizi stoji sljedeće zapažanje: "Sela u brdu pate zato što imaju premalo vode, a sela u polju zato što je Neretva i suviše daje. Prvi nastoje vodu zadržati a drugi se muče da vodu odstrane. Kako pak za to nisu dovoljne samo snažne ruke, to ni jedni ni drugi u ovome poslu ne uspijevaju…" (Bićanić, 1936.: 140). Autor ovog priloga, koji je djetinjstvo proveo uz rub Imotsko–bekijskog polja, dobro pamti ubitačne ljetne suše kao i zimske poplave, kada je polje izgledalo kao malo more, koje smo zvali "blatom".

18 Marc Bloch, naglašavajući važnost žita za seljakovu egzistenciju, piše: "žito je ključna riječ seljačke historije" (Bloch, 1960.-1961.: 222). Ovdje se teško složiti s tvrdnjom S. Vukosavljevića prema kojem je stoka, odnosno stočni proizvodi, dostatna za preživljavanje u tradicionalnom seljačkom društvu.

do 5 mjeseci. "Vrlo malo je kuća u ovome kraju koje i za najboljih godina požanju toliko žita koliko im dostaje za najnužnije" (Bićanić, 1936.: 128). Nadalje, za čapljinsko selo Hotanj navodi se da, kao i sela u vrgoračkom kraju, ima žita za 4-5 mjeseci. Ostalih mjeseci ljudi se hrane "...kukuruzom kupljenim od trgovca koji će po otkupljenom duhanu odbiti onoliko, koliko mu se učini zgodnim" (Bićanić, 1936.: 128.). U pismu generalu Sarkotiću 1916. godine fra Didak Buntić piše: "Mostarski je kotar jedan od najvećih u zemlji, preko 60.000 duša, ali svakako najoskudniji žitom. O tom se može vaša preuzvišenost osvjedočiti lasno iz uvoza već u mirno doba, jer 'na malo usjeva uvijek slaba godina'. Nema ga gdje ni usijati, a kamoli požeti" (citirano, prema Nikić, 1974.: 23).[19] Dva su osnovna načina kojima je seljak dolazio do dodatne zarade nužne za preživljavanje. Prvi je prodaja vlastitih proizvoda, a drugi je rad izvan gospodarstva, koji može biti u obliku nadničarenja, rada u nepoljoprivrednim djelatnostima, sezonskog rada ili pak, u krajnjem slučaju, zapošljavanja u inozemstvu.

Kada je riječ o prodaji proizvoda, onda je za Hercegovinu, ponajprije za njezin zapadni dio, ključan duhan, koji se masovno počinje uzgajati od osamdesetih godina 19. stoljeća. Duhan je postao egzistencijalni temelj hercegovačkog seljaka. Preko duhana seljak nepovratno stupa u robnonovčane odnose, u kojima mu je glavni i jedini partner država. Cijena duhana postaje seljakova plaća, u kojoj on stoji nasuprot državi. Stoga su česta nezadovoljstva seljaka upravo zbog cijene duhana, koji traži veliku količinu ljudskog rada.

Duhan je unaprijedio život na hercegovačkom selu, donio niz civilizacijskih stečevina. Poboljšao je standard stanovanja, promijenio neke navike seljaka, npr. u odijevanju i prehrani, omogućio nabavu novog poljoprivrednog alata, povećao tržišnost gospodarenja. Duhan je istodobno seljaka doveo u ovisnost o egzogenim silama, koje će njime ovladati. Pokazat će se da je upravo ovisnost seljaka o tržištu i državi, ma kako mu osigurala značajne novčane prihode, proizvela njegovu ekonomsku i socijalnu nesigurnost, posebno u godinama rata, kada je država prioritetno usmjerena na strateški cilj – vođenje ratnih operacija, pa stoga zanemaruje potrebe ljudi.

Duhan je u znatnoj mjeri utjecao na iseljivanje iz ovih krajeva. U nerodnim godinama, kada je urod duhana značajno smanjen ili pak u potpunosti uništen, ili se dogodilo da ga je država slabo platila, seljak je prisiljen ne-

19 O nestašici žita u Hercegovini na posredan način govori podatak da je relativno siromašno, ali neplavljeno, Duvanjsko polje smatrano ovdašnjom žitnicom.

gdje drugdje tražiti novčanu zaradu. U tim je situacijama nadomjestak za duhan vanjsko zapošljavanje, a u tome i trajna emigracija, posebno u prekomorske zemlje. Drugim riječima, seljaku koji je jednom stupio na nemirne staze novčanog gospodarenja nije bilo povratka u proizvodno-potrošačku autarkiju u kojoj je nekada živio (Puljiz, 1977.: 69). Duhan je, dakle, ojačao hercegovačkog seljaka, ali ga je učinio ovisnim o vanjskim egzistencijalnim uporištima. Uostalom, velika iseljivanja u prekomorske zemlje, koja su uslijedila pred kraj 19. i početkom 20. stoljeća, odvijala su se u vrijeme masovne sadnje duhana.[20] Hercegovina je, uostalom kao i Dalmacija te Hrvatsko primorje, zbog filoksere i drugih nedaća, bila zahvaćena velikim iseljivanjem u godinama pred Prvi svjetski rat. Primjera radi, u vremenskom razdoblju između 1886. i 1913. godine samo s područja ljubuškog kotara iselilo se 3.464 stanovnika. (Arhiv P., 73., f. 331 r.). U tom je vremenu, uostalom, u narodu nastala uzrečica "Hercegovina cijeli svijet naseli, a sebe ne raseli".[21]

U Prvom svjetskom ratu prilike u Hercegovini dramatično su se pogoršale. O uzrocima gladi u ratnim godinama, posebno u 1917. i 1918. godini, postoji opsežna dokumentacija i literatura. O tome su brojne zapise i podatke ostavili hercegovački franjevci.[22] Osobito su bili dramatični apeli fra Didaka Buntića, u kojima od različitih ljudi i organa vlasti u Bosni i Hercegovini i drugdje u Monarhiji traži da pomognu gladnim hercegovačkim ljudima. Opsežnu analizu gospodarskih i socijalnih prilika u Hercegovini koje su uzrokovale tadašnju glad napravio je fra Andrija Nikić.[23]

---

20 Naš poznati geograf Josip Roglić, podrijetlom iz Zabiokovlja, koji je najbolje poznavao prilike u našim krajevima, upozorava na pojavu šverca duhanom, koji se najviše razvio u Hercegovini. On taj "zanat" hercegovačkih ljudi uspoređuje s torbarenjem (galantarenjem) u zapadnim dijelovima Imotske krajine. Radilo se o vrlo unosnom, ali isto tako opasnom poslu, koji je zahtijevao veliku snalažljivost onih koji su se njime bavili (Roglić, 1994.).

21 S. Juka piše: "Godina 1907. poznata je po tome što je tada najviše Hercegovaca otišlo u Ameriku. Kako austro-ugarskoj vlasti nije u početku bilo stalo da ljudi odlaze, nije ni vodila nikakvu migracijsku politiku, to nema ni točnih podataka o broju iseljenika, ali se sa sigurnošću zna da su u pitanju bili masovni odlasci, jer su opjevani u ovdašnjoj narodnoj i literarnoj poeziji, a zna se i po svjedočenjima ljudi i po crkvenim bilješkama" (Juka, 1995.: 191).

22 Svjedok tog vremena, Ante Pandžić, zapisao je: "Neopisiv je bio ljudski život u Hercegovini u to vrijeme. To nije bio život. Jeli smo sve što smo mogli naći zelena. (….) Gulili smo kljenovu koru, tukli je i od nje mijesili kruh. Bili smo kao kost i koža" (Nikić, 2004.: 501).

23 Fra Andrija Nikić, *Godine gladi*; *povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje* (1916.-1919.), Knjižnica Naših ognjišta, Duvno, 1974.

Četiri su uzroka gladi koji se najčešće spominju. Prvi je bila suša, koja je svojom elementarnom snagom zahvatila hercegovačko područje 1916. i 1917. godine. Citiramo: "Osim ratnih strahota i nedostatka radne snage Hercegovinu je 1916. godine teško pogodila suša pa se već tada moglo nazrijeti da će uskoro doći do gladi. Ništa lakše, dapače, mnogo teže bilo je 1917. godine: od 9. travnja pa do 7. listopada nije pala kiša a ljeto je, zbog vrućih vjetrova s juga, bilo nepodnosivo žarko. Sve su se trave i nasadi sasušili, osim ondje gdje se moglo zalijevati" (*Didak*, 2008.: 13). Drugi je uzrok gladi bilo pomanjkanje radne snage, nastalo kao posljedica ratne mobilizacije hercegovačkih muškaraca. U pismu generalu Stjepanu Sarkotiću, poglavaru Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, 8. studenoga 1916. godine, fra Didak Buntić piše: "Nema u nas, preuzvišeni gospodine, nijednog sela, nijedne općine, koja nije 10% cjelokupnog svog žiteljstva pod pušku dalo. A ima ih dosta, koje su 15 do 20%, dakle čitavu svoju mušku radnu snagu u rat poslale" (*Didak*, 2008.: 12). Nije imao tko obrađivati zemlju ili pak na drugi način priskrbiti sredstva za preživljavanje obitelji. Treći su uzrok gladi bile ratne rekvizicije, odnosno prisilni otkup stoke po veoma niskim cijenama. Zapisi iz tog doba svjedoče da je država od seljaka uzimala posljednja grla stoke. Tome treba dodati mobilizaciju preostalog sposobnog stanovništva za državne radove, čime je selo lišavano i preostataka radne snage. Mi bismo ovim uzrocima dodali prekid iseljivanja u prekomorske zemlje i mogućnosti stjecanja zarade, od koje su iseljenici znatne iznose slali rodbini u rodni kraj. Pomoć države u prehrani stanovništva, posebno u žitu, bila je oskudna i jedva je pristizala. Ukupne su prilike naprosto bile katastrofalne. Hercegovački franjevački provincijal, fra David Nevistić, uime mostarskih težaka 21. svibnja 1917. godine piše generalu Sarkotiću: "Nijedan narod prostrane monarhije Habsburgovaca nije zatekao ogromni svjetski rat u takovom slabom gospodarskom i kulturnom stanju, kao nas u Bosni i Hercegovini. Tek smo bili počeli osjećati blagoslovni utjecaj ustavnog života, tek što su se bile zamislile nekoje institucije, koje su nas imale gospodarski i kulturno preporoditi, kad frcnu ratna iskra, koja prouzroči silni požar čitavog svijeta. (……) U službi Previšnjeg Prijestolja nalaze nam se svi iole sposobni muškarci, dok se u potrebi dižu od pluga i motike starci i dječaci, te gone na javne radnje. Djeca naših junačkih boraca potpuno su već fizički oslabila, hraneći se već nekoliko mjeseci skoro isključivo travom" (*Didak*, 2008.: 13). Mi se ovdje nećemo baviti detaljnijom analizom prilika u Hercegovini tijekom Prvog svjetskog rata. O tome, uostalom, postoje opsežna svjedočanstva. Podsjetit ćemo da je zahvaljujući drama-

tičnim apelima hercegovačkih franjevaca, posebno zalaganju, moralnom autoritetu i energiji fra Didaka Buntića, u najkritičnijim trenucima organizirana opsežna akcija spašavanja gladne hercegovačke djece, koja je ušla u anale hercegovačke povijesti. Na drugoj strani, u Hrvatskoj, humanitarne su organizacije te mnogi ljudi obavili drugi dio toga gigantskog humanitarnog programa.

Hrvatske humanitarne organizacije i spašavanje hercegovačke sirotinje

U drugoj polovini devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj su nastale brojne humanitarne organizacije, posebno one za pomoć siromašnim obiteljima i djeci. One su na neki način simbolizirale narastanje građanskog društva. Najviše ih je bilo u Zagrebu, ali su isto tako osnivane u drugim gradovima, u Varaždinu, Vinkovcima, Bjelovaru, Slavonskom Brodu, Karlovcu.[24] Spomenut ćemo organizacije koje su svojim djelovanjem, pored ostalog, bile vezane i za Hercegovinu. Tako je humanitarno društvo "Dobrotvor", utemeljeno na inicijativu Đure Deželića, za hercegovačkog ustanka prikupljalo i dijelilo pomoć u novcu, odjeći i hrani hercegovačkim izbjeglicama. Nadalje, 1903. godine u Zagrebu je osnovano Društvo za namještanje naučnika u trgovini i obrtu, koje je 1917. godine nazvano "Hrvatski radiša", a djelovalo je sve do Drugog svjetskog rata. "Hrvatski radiša" prihvatio je i uputio u trgovačka i obrtnička zanimanja mnoštvo siromašne seoske djece iz zaostalih hrvatskih područja, pa tako i iz Hercegovine.[25] Slične je aktivnosti razvijala "Hrvatska sloga", koju je dvadesetih godina prošlog stoljeća osnovala Hrvatska seljačka stranka.

Prvi svjetski rat snažno je utjecao na intenziviranje humanitarnog rada. Ovdje ćemo pozornost posvetiti Središnjem zemaljskom odboru za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije – koji je u Zagrebu osnovan banskom naredbom od 2. rujna 1914. godine – budući da je on bio središnje tijelo u spašavanju gladne hercegovačke djece.[26] Prvi pred-

24 O hrvatskim humanitarnim organizacijama vidjeti opširnije u: Puljiz, V. (ur.) *Socijalna politika Hrvatske*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008.

25 Budući da su u to vrijeme većim dijelom obrt, trgovina i industrija bili u rukama stranaca, činilo se potrebnim spomenute gospodarske grane stimulirati raznim mjerama, kako bi u njih ulazila djeca iz siromašnih hrvatskih obitelji (Kolar-Dimitrijević, 2005.).

26 Pojavili su se različiti nazivi tog tijela, uz ostale i naziv Središnji odbor za zbrinjavanje djece, a dosta se rano rabio i termin "Narodna zaštita", po nazivu novina koje je Odbor izdavao (Kolar-Dimitrijević, 2008.: 40-41).

sjednik Središnjeg odbora bio je Dragutin Turković. Iste je godine u Zagrebu utemeljena Liga za zaštitu djece, koju je vodio Josip Šilović. Nakon smrti D. Turkovića 1916. godine ove su dvije organizacije sjedinjene u Središnji odbor, pod vodstvom Josipa Šilovića. Središnjem odboru u osnivačkom je dokumentu definiran zadatak: "Taj je odbor službeno središte cijele uredbe za skrb oko ratne siročadi i vojničkih porodica. On upravlja poput fonda toj svrsi namijenjenom zakladom" (citirano prema Nikić, 1974.: 50). Socijalne prilike, koje su se s trajanjem rata pogoršavale, nalagale su opsežan i intenzivan rad Odbora, prije svega na zbrinjavanju ugroženog stanovništva iz siromašnih hrvatskih pokrajina, kao što je Istra, Hrvatsko primorje i Dalmacija, ali i Bosna i Hercegovina te Slovensko primorje. O dramatičnim okolnostima u kojima je djelovao Odbor svjedoče riječi Miroslava Krleže, jednog od istaknutih aktera ove humanitarne akcije. On je u svoj Dnevnik 6. veljače 1918. godine zapisao: "(…..) treba pisati, ishoditi, tražiti, reklamirati, javiti, objasniti, štampati, vikati, moliti, upozoriti, treba djelovati na jednu riječ (….)" (Krleža, 1956.: 444). Uzgred, Krleža se na osnovi liječničke svjedodžbe vratio s galicijske fronte, pa se 1917. godine, uz pomoć profesora Šilovića, zaposlio u Središnjem odboru i u njemu djelovao do kraja rata (Bulić, 2007.: 692).

Na čelu Središnjeg odbora, kako ga ovdje kraće nazivamo, bio je Josip Šilović, profesor građanskog i kaznenog prava te pravne filozofije na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.[27] Osim toga što je bio ugledni profesor prava te obavljao istaknute javne dužnosti, Josip Šilović intenzivno se bavio humanitarnim radom, posebno preodgojem delinkventne djece i mladeži.[28] Važnu ulogu u djelovanju Središnjeg odbora imao je njegov tajnik, Đuro Basariček, također istaknuti hrvatski socijalni djelatnik, a kasnije političar HSS-a, operativni voditelj mnogih akcija Središnjeg odbora.[29] U Središnjem odboru djelovalo je još nekoliko

27 Josip Šilović bio je ugledna ličnost hrvatskog javnog života. U godinama prije Prvog svjetskog rata obnašao je dužnost dekana Pravnog fakulteta te rektora Sveučilišta u Zagrebu. Godine 1929. izabran je za prvog bana Savske banovine.

28 Upravo je zalaganjem Josipa Šilovića 1902. godine otvorena prva ustanova za delinkventnu mladež, pod nazivom Kraljevska zemaljska popravljaonica (Ban, Ajduković, Hudina, 1984.: 396).

29 Zanimljivo je da je Miroslav Krleža želio preuzeti funkciju tajnika Središnjeg odbora, ali se predsjednik Josip Šilović opredijelio za Đuru Basaričeka, čovjeka većih operativnih sposobnosti, kojem je inače bio mentor pri izradi doktorske disertacije i s čijim je ocem, Stjepanom Basaričekom, uglednim pedagoškim djelatnikom, bio dobar prijatelj. Krleža je ipak ostao raditi u Odboru kao njegov član (Kolar-Dimitrijević, 2008.).

istaknutih ličnosti, među kojima vrijedi izdvojiti Velimira Deželića te Petra Rogulju. Središnji je odbor u akciji spašavanja gladne sirotinje surađivao s mnogim ljudima na terenu, u Istri, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. Tako je akciju u Istri vodilo Društvo Ćirila i Metoda te poznati književnik Viktor Car Emin (Kolar-Dimitrijević, 2008.: 48).

Ipak, najveća je aktivnost Središnjeg odbora vezana uz preseljivanje i smještaj bosansko-hercegovačke djece u sjeverne hrvatske krajeve, prije svega u Slavoniju i Srijem te u jugoistočne dijelove tadašnje Mađarske – Baranju, Bačku i Banat. Iz Hercegovine je organiziran egzodus djece gotovo biblijskih razmjera. U tome je bila ključna suradnja Središnjeg odbora s hercegovačkim franjevcima te, kako ističe Mira Kolar-Dimitrijević, s "legendarnim" fra Didakom Buntićem. Smatra se da je fra Didak Buntić stupio u vezu s Josipom Šilovićem u kolovozu 1917. godine, nakon što je prvi transport istarske djece došao u Zagreb.[30]

Prije same akcije zbrinjavanja gladne hercegovačke djece bilo je potrebno prevladati zapreku koju je činila administrativna granica Bosne i Hercegovine, čije je otvaranje bilo teško izvedivo zbog toga što je Bosna i Hercegovina unutar Austro-Ugarske Monarhije bila državni *corpus separatum*.[31] U tome su organizatori akcije uspjeli, zahvaljujući, na jednoj strani, naporima fra Didaka Buntića, koji je J. Šilovića nagovorio da akciju spašavanja djece proširi na Bosnu i Hercegovinu, a na drugoj nastojanju i utjecaju Josipa Šilovića, kojem je u tome pomagao niz ljudi, među kojima suradnici iz upravnih organa Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kao Vinko Krišković, Eugen Sladović, Viktor Pogačnik (Kolar-Dimitrijević, 2008.: 48).

Bila je to za naše krajeve nezapamćena humanitarna akcija, koja je obuhvatila svu ugroženu djecu, bez obzira na njihovu etničku pripadnost. "Franjevci su poveli katoličku djecu Hercegovine, Hamdija Kreševljaković je vodio muslimansku djecu u Vinkovce, a srpski su učitelji i prote poveli pravoslavnu djecu u srpska sela sjeverno od Save,

30 "Da je sporazum između *Središnjeg zemaljskog odbora* i fra Didaka Buntića bio najvjerojatnije u kolovozu 1917. godine zaključujemo iz činjenice da je prvi transport gladne djece iz Istre stigao u Zagreb 28. srpnja 1917. godine. Iz tog možemo pretpostaviti da je tek nakon tog nadnevka fra Didak saznao za mogućnost spašavanja djece u prekosavskim krajevima te se odlučio na tu soluciju" (*Didak,* 2008.: 40).

31 Mira Kolar-Dimitrijević smatra da je ta mogućnost zanemarivanja bosansko-hercegovačkih granica bila moguća, nakon što je poslije smrti krutog cara Franje Josipa, u monarhiji vlast preuzeo mnogo fleksibilniji car Karlo, koji je, kao što se zna, razmišljao o preuređenju Monarhije na federalnim načelima. No rat se odvijao na način da za ostvarenje te ideje nije imao realnih izgleda.

uključivši Srijem, Banat, Bačku i Baranju" (Kolar-Dimitrijević, 2008.: 46).[32]

Koliko je djece spašeno, teško je utvrditi, jer se sve odvijalo u ratnim okolnostima, kada evidencije nisu bile primjereno vođene. Neke procjene (Kolar-Dimitrijević) govore o oko 23 tisuće zbrinute djece. S druge strane, najčešće spominjani podatak o broju spašene djece iz Hercegovine, koji nalazimo u literaturi, jest oko 17 tisuća.

O opsegu akcije koja je obavljena svjedoči podatak da je utemeljen 1 491 terenski odbor u svim sjevernim hrvatskim županijama. U tim su odborima bili načelnici, učitelji, trgovci, veleposjednici, svećenici. Osim Središnjeg odbora osnovano je osam županijskih odbora s brojnim povjerenicima, koji su obavljali rad na terenu. Radilo se, dakle, o golemoj mreži koju je trebalo uspostaviti i svakodnevno koordinirati. S Đurom Basaričekom u ovoj je velikoj humanitarnoj akciji surađivao cijeli niz ljudi. Pored već spomenutih, M. Kolar-Dimitrijević navodi Stjepana Gjukića, Ivana Vereša, Stjepana Filipčića i druge.

Djeca su uglavnom smještena u imućnije obitelji u sjevernim krajevima, gdje je bio manji natalitet, a ponegdje je vladala "bijela kuga". Zabilježeni su mnogi primjeri dirljivog gostoprimstva i topline tih, kako bismo danas rekli, udomiteljskih obitelji. No paralelno sa smještajem i brigom o pristigloj djeci, trebalo je prikupljati pomoć u hrani, odjeći i novcu, kako bi im se osigurala sredstva za život, a obitelji u koje su bili smješteni brinule su se da im bude što bolje.[33] O prijmu djece u Slavoniji piše u "Sarajevskom listu" Eugen Sladović plem. Sladoevički: "Doček djece u Slavoniji nadilazi sva očekivanja i sva opisivanja. To je iskrena bratska srdačnost, koja obuzima čovjeka i djecu neodoljivom snagom. Pučanstvo se upravo otima za djecu, i natječe, kako da ih ljepše smjesti i podvori. Djeca koja su za prvih transporta ondje smještena ne mogu se prepoznati kao Hercegovci!" (*Didak,* 2008.: 77).

Nakon okončanja Prvog svjetskog rata i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca okolnosti se bitno mijenjaju. Mnogi uzroci koji su doveli do egzodusa hercegovačke djece nisu bili prevladani, jer je u poratno vrijeme

32 Na određeni način ova nas akcija podsjeća na masovno zbrinjavanje prognanika i izbjeglica tijekom Domovinskog rata devedesetih godina prošlog stoljeća.

33 U svom dnevniku objavljenom pod naslovom "Davni dani" Miroslav Krleža na svoj način ironično piše o prikupljanju pomoći za izgladnjelu djecu. Tako je pop Dane iz Okučana na jednom sastanku dao 10 forinti, a Basariček mu, mada se radilo o maloj svoti, zahvaljuje riječima: "E, pa hvala vam prečasni, nema što, forinta do forinte pogača za našu dječicu. U ime našeg predsjednika zahvaljujem vam. (…)" (Krleža, 1956.: 443).

i dalje vladala neimaština. Središnji odbor za spašavanje djece i brigu za obitelji ratnika, sukladno novom državnom ustrojstvu, pretvara se u Oblasni odbor za zaštitu djece. Oblasni je odbor pod neposrednom kontrolom, prvo Državnih odjeljenja za zaštitu djece, a potom Ministarstva za socijalnu politiku, sa sjedištem u Beogradu. Predsjednik Oblasnog odbora i dalje je profesor Josip Šilović, a dužnost tajnika obavlja Đuro Basariček. Osnovna zadaća Oblasnog odbora više nije zbrinjavanje gladne djece u sjevernim pokrajinama, nego njihov povratak u krajeve iz kojih su otišli. Tako je, uz zagrebački odbor, pod vodstvom profesora Josipa Šilovića, u Sarajevu formiran sličan odbor, kojemu je zadaća prihvat djece koja se vraćaju svojim kućama. Djeca iz Srijema, Bačke i Banata dospjela su tako u djelokrug oblasnog odbora koji je utemeljen u Novom Sadu. Drugim riječima, prijašnja se organizacija raspala i promijenila svoju namjenu.

Važno je zabilježiti da je oblasni Odbor u Zagrebu pripremao planove za kolonizaciju djece, prije svega iz Hrvatskog zagorja, u bogatijim hrvatskim područjima, ali je na to uslijedila nepovoljna reakcija središnjih vlasti u Beogradu. Slijedom toga oblasni su odbori pretvoreni u povjereništva pokrajinskih uprava, dakle ispostave središnjih vlasti (Kolar-Dimitrijević, 2008.: 56-57). O povratku, a i ostanku jednog broja djece u sjevernim krajevima također ima dosta zapisa i dokumenata, o čemu je, pretpostavljamo, riječ u drugim prilozima.

* * *

Na koncu želimo svratiti pozornost na jednu, ovdje manje isticanu, dimenziju akcije spašavanja hercegovačke djece. Naime, kada se o tome govori, obično se opisuju teški životni uvjeti u Hercegovini te sama organizacija spašavanja djece. Ipak, nikada nije previše istaknuti tom prilikom iskazanu manifestaciju solidarnosti naših sjevernih krajeva prema ljudima iz siromašnijih južnih krajeva, konkretno Slavonije prema Hercegovini. Poznato je da u dramatičnim okolnostima kakve su one ratne, snažno jača socijalna kohezija, obnavljaju se veze među ljudima, na površinu izbijaju zatomljene humane vrijednosti. Riječju, društvo se revitalizira u svojim solidarističkim temeljima. Kako piše P. Rosanvallon, "U vrijeme i nakon isteka rata sve se odvija kao da dolazi do ponovnog utemeljenja društva…" (Rosanvallon, 1981.: 29). Bilo je tako i ovdje, u Prvom svjetskom ratu: gladnoj djeci iz južnih krajeva Slavonija

je (ona nam je metafora za sjeverne regije!) otvorila svoja vrata, raširenih ih je ruku primila u svoje okrilje. Usudimo se tvrditi da upravo iz tih dramatičnih vremena u južnim krajevima datira vjera u Slavoniju kao "obećanu zemlju", u koju se u teškim vremenima ljudi mogu preseliti, preživjeti, odakle mogu "dotrati" zarađeno žito za gladnu obitelj. Slavonija je u kolektivnom imaginariju siromašnog svijeta južnih krajeva postala "naša mala Amerika". U Slavoniju su cijele obitelji odlazile početkom Drugog svjetskog rata, ali i u drugim prilikama kada je prijetila bijeda i glad. Iskustvo drugih zemalja također govori da se nakon rata u zemljama koje su patile od gladi i drugih nedaća snažno razvija socijalno-zaštitna funkcija države. (To je npr. bio slučaj Velike Britanije nakon Drugog svjetskog rata.) No to se u nas nakon Prvog svjetskog rata, nažalost, nije dogodilo. Gladne su godine, kako svjedoči Rudolf Bićanić u svojoj kultnoj knjizi "Kako živi narod", nastavile "posjećivati" naše krajeve, među njima i Hercegovinu. Ali to je priča za jednu drugu priliku.

LITERATURA I IZVORI

Arhiv P., *Spisi Provincije,* sv. 73., f. 311r.

Atlas svjetske povijesti (1986.), Ljubljana – Zagreb, The Times.

BAN, M., AJDUKOVIĆ, M., HUDINA, B. (1984.), Ustanove za resocijalizaciju, u: Škrbić, M. i dr. (ur.), *Socijalna zaštita,* Zagreb, JUMENA.

BEREND, I. T., RÁNKI, G. (1996.), *Europska periferija i industrijalizacija 1789.-1914.*, Zagreb, Naprijed.

BIĆANIĆ, R. (1936.), *Kako živi narod,* Pretisak, Zagreb, Globus.

BLOCH, M. (1960.-61.), *Les caractères originaux de la société rurale française*, Paris, A. Colin.

BOGIĆ, G. (1939.), *Prilozi za istoriju i geografiju ishrane na teritoriji Jugoslavije od XII veka do danas,* Beograd, Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda.

BRAUDEL, F. (1969.), La longue durée, *Ecrits sur l' histoire,* Paris.

BULIĆ, I. (2007.), Miroslav Krleža u Hrvatskoj u Prvome svjetskom ratu (Između kronike i interpretacije),

Časopis za suvremenu povijest, 3: 687-703.

Didak (2008.), Glasilo "Dana fra Didaka Buntića", god. II., br. 2.

FAUCHER, D. (1954.), *Le paysan et la machine,* Paris, Minuit.

HOBSBAWM, E. J. (1962.), *The Age of Revolution – Europe 1789 – 1848.,* London.

HOBSON, J. M. (2004.), *The Eastern Origins of Western Civilisation,* Cambridge, Cambridge University Press.

JUKA, S. (1995.),Vanjske migracije iz Zapadne Hercegovine, *Migracijske teme,* 11 (2): 186-206.

KAUTSKY, K. (1953.), *Agrarno pitanje,* Beograd, Kultura.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. (2008.), *Đuro Basariček: socijalno i političko djelovanje,* Zagreb, Edicija "Ljetopisa Studijskog centra socijalnog rada".

KRLEŽA, M. (1956.), *Davni dani,* Zagreb.

MENDRAS, H. (2004.), *Europa i Europljani. Sociologija Zapadne Europe,* Zagreb, Masmedia.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan,* Mostar.

NIKIĆ, A. (1974.), *Godine gladi,* Mostar, Franjevačka knjižnica i Franjevački arhiv.

NOVAK, S. P. (2004.), Civilizacijski korijeni i baština, Zagreb, *Kolo*, br. 1.

OŽANIĆ, S. (1955.), *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti,* Split, Društvo agronoma Hrvatske, Podružnica Split.

PHILIPPE, A. (1963.), *Histoire des faits économiques et sociaux,* Paris, Aubier, Montaigne.

PULJIZ, V. (1977.), *Eksodus poljoprivrednika,* Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

PULJIZ, V. (2008.), Socijalna politika Hrvatske – Povijest. Zadanosti. Usmjerenja, u: Puljiz. V. (ur.), *Socijalna politika Hrvatske,* Zagreb, Pravni fakultet.

PULJIZ, V. (1999.), Stanovništvo i migracije Runovića, u

zborniku: *Runovići nekad i danas,* Župni ured Gospe od Karmela Runovići, Općina Runovići.

ROSANVALLON, P. (1901.), *La crise de l' Etat sociale,* Paris, Seuil.

SMOLJAN, V. (2006.), *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine u prošlosti,* Mostar, Matica Hrvatska.

STIPETIĆ, V. (1975.), *Prijeti li glad?* Zagreb, Globus.

SUĆESKA, A. (1968.), Neke specifičnosti istorije Bosne i Hercegovine, *Prilozi 4,* Sarajevo.

UTJEŠENOVIĆ-OSTROŽINSKI, O. (1988.), *Kućne zadruge. Vojna krajina,* Zagreb, Školska knjiga.

Marinka BAKULA ANĐELIĆ
Dražen KOVAČEVIĆ

ŽIVI SMO!

UVOD

Proučavanje socijalnog djelovanja neodvojivo je od povijesnih trenutaka u kojima je planirano i provedeno. Spašavanje hercegovačke djece tijekom Prvog svjetskog rata velika je socijalna akcija, koju je potaknuo i provodio fra Didak Buntić. Pripremana je i provođena prema svim pravilima i etičkim načelima socijalnog rada, uz poštivanje dostojanstva i uvažavanje ljudskih prava djece, njihovih obitelji i obitelji koje su ih udomile. Obuhvaćala je velik broj sudionika, izravnih korisnika i organizatora. Prema podatcima *Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevine Hrvatske i Slavonije*, bilo je u Hrvatskoj dana 20. VIII. 1918. godine zbrinuto 12.270 djece iz Bosne i Hercegovine (Stanje ferijalnih kolonija…, 1918.), dok drugi autori smatraju da se radi o 17.000 djece (Nikić, 1995.). Razlike se pripisuju smještanju djece bez znanja i organizacije Središnjeg zemaljskog odbora, o čemu svjedoči i pismo fra Didaka Buntića Josipu Šiloviću 1917. godine: *Predviđao sam, ali se nijesam nadao, da će tako brzo biti; naime da će djeca svoju braću, sestre pa će i roditelje s vremenom sebi privući prije nego roditelji djecu, a to je gotova stvar. Onaj naime broj, što je s transportom otišao, ne pokazuje ni blizu pravi broj Hercegovaca u Slavoniji. Neprestano odlaze na poziv njihovih gazda privatno. A ionako je sada promet između Hercegovine i Srijema veoma živ kraj svih zapreka* (Knezović, 1938., 40-43).

PRIPREMA AKCIJE

U stalnom kontaktu sa svojim sunarodnjacima, fra Didak Buntić imao je dobar i podroban uvid u njihove potrebe i probleme s kojima se svakodnevno susreću te je izrazito dobro predviđao posljedice koje neizbježno slijede ako pomoć izostane (Knezović, 1938., Nikić, 2000., Nikić,

2004.). Spašavanje stanovništva koje je umiralo od gladi, ponajprije djece, kao najugroženijeg, ali i najvažnijeg dijela populacije za održavanje vitalnosti naroda, postalo mu je primarni problem. Iz pisama koje je pravodobno i stalno upućivao mjerodavnim i odgovornim predstavnicima vlasti, prije svega generalu Sarkotiću i mostarskom okružnom predstojniku, uočava se dobro poznavanje uzroka gladi i drugih socijalnih problema koji su u prvom redu imali političku pozadinu (Knezović, 1938., Nikić, 2000., Nikić, 2004.).

Ispravno predviđajući da službene institucije Bosne i Hercegovine nisu u stanju pružiti odgovarajuću pomoć stanovništvu, obraćao se svojim prijateljima i poznanicima u Hrvatskoj. Svojom odlučnošću uspio je pokrenuti i okupiti Središnji zemaljski odbor, fratre u Hercegovini, vlasti u Sarajevu, vlasti u slavonskim i baranjskim kotarevima i općinama, župne urede, učitelje i sve raspoložive socijalne potencijale. Dok je uvjeravao mjerodavne u Hrvatskoj da poduzmu akciju primanja djece na prehranu, pokretao je i druge aktivnosti za otklanjanje ili ublaživanje gladi u Hercegovini. Tako je npr. otvorio prvu kuhinju za siromahe u Širokom Brijegu, što su ubrzo učinili i mnogi drugi fratri (Nikić, 2004.).

Jedan od preživjelih sudionika, Nikola Marijanović, stanje u Hercegovini opisuje: *Zadnjih dana pred put više nismo jeli kuhani smrdljivi kazalac (kozlac), jer se čuvao stoci, koja je također, zbog suše, bila na izdisaju. Majke su skidale, prvo, zelenu koru s kostjela, pa zatim strugale onu bijelu u posude. To je izgledalo kao bijelo brašno. Zatim su to malo sušile, pa kuhale u vodi. Bilo je gorko, ali smo jeli. Isprva nisi osjećao ništa loše, ali za nekoliko sati počinjali su grčevi u stomaku. Djeca su vriskala od bola. Činilo ti se kao da te nečija ruka stišće u stomaku do boli. Strah od te hrane bio je toliki da se, čini mi se, ni puta u nepoznato nismo plašili. Rekli su nam da tamo kuda idemo ima dosta hrane, pa čak i mesa, koga već mjesecima nismo ni okusili. Iz nas su stršile oštre kosti i sva su se rebra jasno isticala na tijelu. Mogao si ih lako prebrojati. Glad je pratila nesnosna žeđ te smo, često, samo nju osjećali. Bili smo malaksali i kretali se nekako usporeno...* (Svjedočanstva o egzodusu, 2007., 101).

Fra Didak Buntić, u tadašnjim ratnim uvjetima, u vrlo kratkom roku, tisuće je djece odveo u Slavoniju i našao one koji će ih prihvatiti. Iako je za pripremu roditelja i djece na odlazak u udomiteljske obitelji bilo vrlo malo vremena, prema raspoloživim izvorima sve je proteklo u okviru očekivanoga. Inzistiranje na potpunim evidencijama bilo je zbog kontrole nad svim fazama akcije. Svi konvoji djece kretali su s određene lokacije, najčešće iz franjevač-

kog samostana u Mostaru i bila su točno određena mjesta stajanja i odmaranja. Pratnju su činili predstavnici organizatora, s jasnim popisom zaduženja i ovlasti. Zemaljska vlada davala je besplatan prijevoz vlakovima i organizirala prehranu djece na putu (Boras, 1918., Džamonja, 1917., Mandić, 1917., Marinčić, 1917, Marković, 1918., Sladović, 1917.a, Sladović, 1917.b, Smoljan, 1917.).

Svjedočenje 1971. godine, sudionika Blage Oreča, rođenog 1905. godine u Posuškom Gracu, lapidarno opisuje organizaciju: *Bilo je to 1917. godine… Na Gracu bio pra Mirko. On jednom govorio: Doć će pra Didak i pisat će dicu za Slavoniju. Našli su im tamo za priranu. Doša on jedne nedilje. Ev' vako se narod okupio. One žene viču: Daj moje, daj moje... Jedna grupa otišla. Ja nisam bio u njoj. Drugi put i mene mater upisala. Iskupili se mi na Vraniću. Auto s gozdenim točkovim odveze nas u Mostar. Skupili se mi na stanici. Ono plače, ono viče... A bila su među nami dvojica pratara cilu noć. Kad se ujutro svanulo, svarilo nam griza za doručak. Pra Bazilije Senjak bio je u mom vagonu i na nas pazio. U Sarajevu doša' pra Didak. Onde sam ga vidio. U Sarajevu nam dalo ručak. Bilo dice iz cile Ercegovine. Metnulo nas u teretne vagone. Na Brodu nam opet dalo jist. U Osijeku bio s nama pra Bazilije. Mene rasporedilo u općinu Brizovu. Došli iz sela ljudi i kola. Ja i Marijan Čolin (Oreč) određeni u jedno selo, Martince* (Svjedočanstva o egzodusu, 2007., 104).

PRAVILA ZA DJECU TIJEKOM BORAVKA NA PREHRANI U SLAVONIJI

Posebnu pozornost teorije i metodologije socijalnog rada zavređuje organizacija brige i nadzora nad djecom tijekom boravka kod udomitelja i pravila kojih su se morali pridržavati udomitelji. Pravila i dužnosti onih koji su preuzeli brigu o djeci bila su ustrojena dokumentima pravne zaštite interesa i integriteta djece, a koja su aktualna i u današnje vrijeme.

Udomitelji su bili dužni *starati* se o njima kao o vlastitoj djeci, ne *praviti razlike* između smještene djece i ostalih ukućana, biti strpljivi u procesu prilagodbe, paziti na prehranu i osobnu higijenu te ih adekvatno odijevati, davati im nakon nastave i obveza u crkvi poslove koji su adekvatni njihovom *tjelesnom i duševnom razvoju*. Postupanje prema djeci trebalo je biti *ljupko i ozbiljno*, a ne grubo, osorno ili da ih *razmaze*. Udomitelji su posebno upozoreni da djeci ne predbacuju njihov jadan položaj u domovini jer bi nedolično postupanje udomitelja prema djeci *narod-*

ni dušmani zloupotrijebili *na našu štetu*. Djeca su imala besplatnu zdravstvenu zaštitu, za što je bio zadužen kotarski liječnik, a u slučaju teže i ozbiljnije bolesti, kao i u smrtnim slučajevima, bili su dužni obavijestiti roditelje i Središnji zemaljski odbor. I postupak prekida smještaja bio je podrobno propisan. U postupku prekida smještaja bio je mjerodavan Središnji zemaljski odbor. Udomitelji su bili dužni skrbiti se o djeci dok od Središnjeg zemaljskog odbora ne dobiju sporazum za povratak djece njihovim kućama. Kad im se roditelji samoinicijativno pismeno obrate sa zahtjevom za prekidom smještaja, dužni su obavijestiti Središnji zemaljski odbor koji će se pobrinuti o povratku djece. Ako sami roditelji ili osobe koje su ovlastili dođu po svoju djecu, trebaju im predati dijete ako za to imaju pismeno odobrenje odbora koji je djecu uputio na prehranu (Krajačić, 1921.).

Da bi se ova pravila što uspješnije provodila, Središnji zemaljski odbor određuje pravila i dužnosti za oblasne odbore koji su djecu primili na prehranu. Njima kao pomoć u radu trebaju poslužiti mjesni odbori koji su za svako školsko područje osnovani banskom naredbom br. 2921 od 18.7.1917. godine (Naredba bana…, 1917.). Oblasni odbori bili su dužni voditi popise smještene djece i nadzirati ih. Posebice su trebali skrbiti o njihovom zdravstvenom stanju, o redovitom pohađanju nastave ako su bili školski obveznici, o adekvatnom odijevanju, o održavanju kontakta sa svojim obiteljima, odnosno djeca su barem jednom tjedno trebala pisati pismo roditeljima, o pravodobnoj dojavi svake promjene boravišta. Mjesni odbori trebali su imenovati po jednog povjerenika na desetero djece koji je obvezan barem jednom tjedno povjerenu djecu obići te na mjesečnim sjednicama odbora izvijestiti o svojim opažanjima. Osobitu pozornost trebaju obratiti na duševno, moralno i tjelesno stanje djece. Mjesni su odbori o izvješćima povjerenika bili dužni obavijestiti Središnji zemaljski odbor. Pravilnikom je dana i široka lepeza odgojnih mjera, od blagog ukoravanja i opomene djece koja se ne mogu adaptirati, do povratka kući ako ne mogu prihvatiti razdvojenost, ali u suradnji sa Središnjim zemaljskim odborom. Također se daju upute o osobito obzirnom i blagom postupanju prema djeci koja čeznu za domom. U eventualnim slučajevima samovoljnog napuštanja udomiteljske obitelji mjesni su odbori bili dužni brzojavno ili telefonski obavijestiti Središnji zemaljski odbor (Krajačić, 1921.).

O upućivanju udomitelja i organizatora na ova pravila svjedoči i iskustvo Nikole Marjanovića (Pažin), koji navodi da se po njihovom dolasku u Slavoniju fra Didak

obratio narodu i rekao im je *da mogu uzeti djece koliko žele, ali da su djeca gladna, te da nam ne smiju odmah dati puno hrane, jer dugo nismo jeli. Više puta po malo, govorio je. Najbolje mrsne vode od kuhanja. Tek treći dan, ako djeca budu dobrog zdravlja, neka se dobro najedu. Govorio im je i to da djecu ne mogu birati, već uzimati redom kako izlazimo iz te prostorije. To je bio i razlogom što smo uvedeni u tu veliku prostoriju, kako se ne bi birali samo odrasli, oni koji bi mogli nešto i korisnog raditi. Taj svećenik… je još rekao da mi možemo raditi ono što i ostala seoska djeca rade. Pomoći oko kuće, čuvati svinje ili kupiti želude (plod hrasta) po šumi, ali ništa previše i ništa napornog. Djeca se ne smiju prisiljavati na rad. Naročito je naglašavao da se djeca trebaju odgajati u vjeri, dakle moliti u jutro i večer te nedjeljom ići na misu. Oni će roditelje djece obavijestiti kod koga su im djeca, kako bi ih mogli vratiti. Kada u Hercegovini prođe glad, njihovi roditelji će doći po djecu. Roditelji imaju pravo vratiti djecu kada god žele. Dijelili su nas redom, kako je na koga došao red. Onaj koji bi nas uzimao pršao bi i izjavio koliko djece želi primiti. Tada su izvodili one koji su bili na redu. Vodilo se računa da, ako je to moguće, braća i sestre budu zajedno. Ako, pak, nije govorili su svećenici tim ljudima da pokažu djeci gdje su mu ostala braća i sestre. Naročito se vodilo računa da se ne razdvajaju veća od manje djece, kako bi bila pod nadzorom. Čini mi se da je svaki udomitelj dobio i neke pisane upute... Siguran sam, pak, da je sve popisivano i da su se neki papiri potpisivali…* (Svjedočanstva o egzodusu, 2007., 102).

Prema dogovoru Središnjeg odbora za ratnu siročad u Zagrebu s bosanskom vladom i franjevačkim Starješinstvom u Mostaru, početkom 1918. godine u Vukovar je upućen franjevac čija je obveza bila obilaziti smještenu djecu i brinuti se o njihovom odgoju (Knezović, 1938.). Budući da su na prehranu smještana djeca različitih vjeroispovijesti, organizator i pokretačka snaga, fra Didak Buntić, u tim ratnim vremenima vodio je brigu da im se osiguraju potrebni uvjeti. Tako je npr. uspio da se za muslimansku djecu otvori internat u Vinkovcima, gdje se mogu prema svojim vjerskim propisima hraniti i školovati (Krajačić, 1921.). Visoka zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je za školovanje i nadzor muslimanske djece financirala, uz kuhare, mualime i učitelje (Sladović, 1917.c).

Ako se u nekim zapisima i spominju kritike o organizaciji i propustima, uglavnom se odnose na žaljenje što nije više djece premješteno iz Hercegovine te prigovore zbog upućivanja starijih djevojaka koje su u opasnosti da ih netko *iskoristi* (Nikić, 2004.).

POVRATAK DJECE KUĆI

Povratak djece koji je vodila *Oblasna državna zaštita djece* također je bio dobro pripremljen. Njezini službenici su obilazeći djecu navodili da je 90% djece izrazito zadovoljno uvjetima svog smještaja i da se nije željelo vratiti kući te da su se mnoga skrivala i bježala pred njima (Krajačić, 1921.). Prioriteti povratka napravljeni su uvažavajući etička načela. Vraćala su se djeca iz područja koja nije okupirala talijanska vojska. Prvo su se vraćala djeca koja su imala oba roditelja živa, zatim ona koja su imala jednog, a zatim siročad, i to samo ona koja su imala skrbnike. Za siročad koja nisu imala skrbnike preporuka je bila da ostanu kod dotadašnjih hranitelja, gdje bi se školovala za različita, uglavnom zanatska zvanja. Ako se djeca nisu mogla dalje školovati zbog nepismenosti, ostala bi raditi na poljoprivrednom imanju kod udomitelja. Pri tome bi u obiteljima koje nemaju vlastitu djecu bilo smješteno jedno dijete, a ako udomitelji imaju dijete, onda bi se u obzir uzimao spol djeteta. Kod obitelji koje imaju muško dijete, bilo bi smješteno žensko i obratno (Krajačić, 1921.).

Prema službenim podatcima, kući se do 20. VIII. 1918. godine vratilo 9.451 dijete, a 2.819 je ostalo u Slavoniji (Stanje ferijalnih kolonija…, 1918.). No i ove brojke moramo uzeti okvirno jer je stvaran broj djece smještene u Hrvatskoj bio znatno veći te možemo pretpostaviti da ih je najvjerojatnije i veći broj ostao. Tako je npr. samo iz Ružića u lipnju 1919. godine u Slavoniji bilo smješteno još 87--ero djece (Nikić, 1995.). Nakon organiziranog povratka u Hercegovinu 1918., 1919. i 1920. godine prestaje praćenje djece, kako onih koji su ostali u Slavoniji, tako i onih koji su se vratili u svoje domove.

DALJNJA SUDBINA DJECE

U nastavku ovoga rada pokušali smo istražiti životni put djece nakon dolaska u novu socijalnu sredinu. S obzirom na dulji vremenski odmak od same socijalne akcije, kao izvor podataka koristili smo dostupnu dokumentaciju, novinske članke, osobne isprave i dokumente. Najvjerodostojnije i najznačajnije podatke dobili smo izravnim razgovorima s članovima obitelji, prije svega s njihovom djecom, braćom, sestrama, unucima i drugim članovima obitelji.

Jedan od preživjelih, Ante Pandžić s Humca, 1971. godine opisuje svoje životno iskustvo: *To nije bio život. Jeli smo sve što smo mogli naći zelena. Ništa nije više davalo zeleni žar očima. Gulili smo kljenovu koru, tukli je i od nje*

mijesili kruh. Bili smo kao kost i koža. Još je groznije bilo gledati iz dana u dan djecu i starice kako izdišu. Čuli su se samo leleci: zalijte nam usta vodom ili kišom... (Nikić, 2004., 501.). Njegova izjava: *Ja sam živ i to je moj govor o fra Didaku Buntiću* najizravnije opisuje veličinu akcije spašavanja hercegovačke djece (Nikić, 1995., 6.). I druga djeca su se s poštovanjem sjećala fra Didaka i boravka u Slavoniji. Povodom spomena na desetogodišnjicu smrti fra Didaka Buntića, 1932. godine, svojim dopisom iz Slavonskog Broda devet osoba, Stjepan Macan i Augustin Macan iz Mamića, Marijan Logović, Andrija Šimić i Stjepan Božić iz Konjica, Kata Šimić i Jerko Šimić iz Dragićine, Jerko Šimić iz Gruda te Đuro Bilić iz Humac-Lisice zahvaljuju i mole se za fra Didaka Buntića zato što ih je 1917. godine kao djecu otpremio u Slavoniju *da ostanu živi* (Glas iz ravne Slavonije, 1932.).

No, sama posljedica akcije dovođenja hercegovačke i bosanske djece na prehranu, u tada takozvane prekosavske krajeve, za Slavoniju i Hercegovinu nije dalje istraživana. Fra Didak Buntić još je 1917. godine u pismu Šiloviću bio svjestan posljedica: *To će biti bez sumnje od zamašnih i nedoglednih posljedica za čitav naš narod... Ta su djeca doduše, mogu već reći, za nas izgubljena, ali nijesu izgubljena za hrvatski narod, i zato ćemo taj gubitak i onako prenapučenih naših krajeva rado podnijeti, a i manjak lako nadoknaditi… Hrvatski patriot blagosivat će njekoć ovu bijedu, jer je ona faktično provela jedinstvo našega naroda i naših pokrajina* (Knezović, 1938., 40-43).

Prema dostupnim podatcima, postoje neka pojedinačna svjedočanstva. Mnoga djeca nakon povratka u Hercegovinu ostala su u vezi sa svojim starateljima i hraniteljima. Jedan od njih, fra Rajko Radišić (1978., 186), navodi: *Na rastanku su me lijepo opremili i nadarili, a i kasnije me kao đaka pomagali. Na taj su način Slavonci pokazali pravu velikodušnost i kršćansku ljubav prema ostaloj hrvatskoj braći koja su u teškim ratnim danima živjela u najtežoj oskudici i bijedi. Kao učenik četvrtoga razreda gimnazije pohodio sam ih i kod njih ostao sve dane božićnih praznika. Oni su se tomu radovali, kao što sam se ja radovao onda kad sam u njihovoj kući našao dovoljno kruha i spoznao da ne ću više gladovati.*

Djeca koja su ostala u Slavoniji, slala su svojim obiteljima pomoć u žitu i drugim namirnicama, kao i Slavonci obiteljima djece koja su kod njih bila na prehrani (Nikić, 2004.).

Primarna obitelj

Joza je kćerka oca Stipana i majke Ane, rođene Bušić, rođena 1906. godine u Sovićima (Grude) kao drugo od četvero djece. Najstarija sestra Kata Spajić sa suprugom i četvero djece živjela je u Grudama. Brat Jerko sa suprugom Kaćalom ostao je u obiteljskoj kući u Sovićima. O njima se do smrti brinuo nećak iz očeve loze, Dominik Bošnjak, koji i danas živi sa svojom obitelji u toj kući u kojoj je otvorio stomatološku ordinaciju. Najmlađi brat Franjo od svoje četrnaeste godine živi u Osijeku.

Odlazak i život u Slavoniji

Joza je prema odluci roditelja u siječnju 1918. krenula u velikoj koloni djece s fra Didakom Buntićem iz Sovića u Osijek. Po dolasku u Osijek djeca su bila smještena u veliku dvoranu u centru grada. Potencijalni udomitelji dolazili su po djecu, a preostala djeca odlazila su u grupama u druga mjesta Slavonije i Baranje. Joza je među posjetiteljima uočila ženu plave kose što do tada nije nikada vidjela. Pristupila joj je i rekla da je *lipa*. Žena je bila začuđena njezinim imenom, jer je ime Joza u Slavoniji u pravilu muško ime. Kako je imala izrazito tamne plave oči upitala je hoće li biti njezina kćerka Ljubica. Joza je spremno prihvatila ponudu i od tada se u svim dokumentima vodila kao Ljubica Bošnjak iako službeno nije pokrenula postupak promjene imena.

Od tada je živjela u obitelji Antuna i Marije Hržić u veoma povoljnim materijalnim i socijalnim uvjetima. Antun je bio pravnik i radio je kao upravitelj grada Osijeka, a Marija je bila domaćica. Živjeli su u kući u starom dijelu grada i imali kompletnu poslugu. Antuna i Mariju je zvala ocem i majkom, a oni su je smatrali svojim jedinim djetetom. Ljubica je ulaskom u obitelj Hržić krenula u školu jer je iz Hercegovine došla nepismena. Završila je građansku srednju školu i ondašnju trgovačku akademiju. Zaposlila se u Poglavarstvu Osijeka kao pisarica, gdje je radila do udaje, početkom tridesetih godina XX. stoljeća. Nakon dvije godine od njezina dolaska u Osijek, majka je iz Hercegovine doputovala kako bi je vratila kući. Ljubica nije prihvaćala povratak, kao ni udomiteljica Marija. Nakon duljeg dogovaranja i pregovaranja majka je prihvatila Ljubičinu odluku da ostane u Osijeku i vratila se sama u Hercegovinu. Ljubica je kasnije u svoju obitelj prihvatila najmlađeg brata Franju koji je u Osijek došao nakon

završene osnovne škole. Omogućila mu je školovanje za majstora strojobravara, a kasnije mu je pomogla završiti dodatnu pedagošku naobrazbu. Radio je kao nastavnik u obrtničkoj školi. Udovac je, bez djece, a već nekoliko godina živi u domu umirovljenika. Bio je izrazito blizak s Ljubicom i njezinom obitelji.

Vlastita obitelj

Bračni par Hržić Ljubici je osigurao dostojnu opremu i novac za udaju. Udala se za Franju Kollera, bogatog i uspješnog osječkog obrtnika. Bila je domaćica i pomagala suprugu u vođenju posla. Istodobno se brinula o teško bolesnoj, nepokretnoj svekrvi. Imali su skladan brak i uspješan obrt. Rano je ostala udovica jer je suprug 1953. godine umro od posljedica infarkta. Rodila je jedno dijete, 1932. godine, kćerku Vjekoslavu Koller Bestvina. Vjekoslava sa suprugom Vladimirom Bestvinom živi u Osijeku. Sada su u mirovini, a radili su kao diplomirani inženjeri kemije u Saponiji, na rukovodećim mjestima. Imaju dva odrasla sina koji žive sa svojim obiteljima. Stariji sin, Mladen Bestvina (1959.), sa suprugom Isabelle i djecom Majom i Tomom živi u SAD-u, a mlađi, Nenad Bestvina (1963.), sa suprugom Darijom i djecom Ivanom i Tinom u Osijeku. Ljubica je u dobrim i skladnim odnosima do smrti živjela sa kćerkom i njezinom obitelji.

Cijelo je vrijeme održavala vezu s Hercegovinom. Trudila se tu vezu prenijeti na kćerku i njezinu obitelj. Na različite načine redovito je pomagala svojoj obitelji u Hercegovini, slala je pakete hrane, novac te ih prihvaćala kad god je bilo potrebno u svoju obitelj. Nije išla u Hercegovinu zbog teškoća tijekom Drugog svjetskog rata i nakon njega. Početkom pedesetih godina XX. stoljeća spremala se na put. Na svoju žalost, nije uspjela zateći majku živu. Prema sjećanju kćerke Vjekoslave, to je iznimno teško podnijela i činilo joj se da se nikada nije oporavila od tuge što se nije uspjela zbližiti i ujedno oprostiti od majke Ane.

Umrla je od posljedica infarkta u 63. godini života, a godinu dana nakon nje umrla je i njezina druga majka, Marija, od tuge za svojom jedinom kćerkom.

(Podatke je dala kćerka Vjekoslava Koller Bestvina, zet Vladimir Bestvina i brat Franjo Bošnjak, a dobiveni su i uvidom u osobnu dokumentaciju i izvatke iz dnevnog tiska.)

Primarna obitelj

Nikola je sin Mate i majke Mare, rođene Ostojić. Rođen je 1902. godine u Cernu (Ljubuški) u obitelji sa šestero djece. U rodnoj kući u Cernu danas živi sin najstarijeg brata sa svojom obitelji. Potomci braće i sestara žive u nekoliko različitih država, ali se redovito u godišnjim obiteljskim prigodama nalaze u rodnoj kući svojih predaka u Cernu.

Odlazak i život u Slavoniji

Nikola je imao nešto drugačiji put u Slavoniju od druge djece. Za uobičajenog čuvanja stoke podalje od kuće primijetio je neobičnu kolonu djece u pratnji nekoliko fratara. U kontaktu s djecom saznao je da odlaze na *dohranu* u Slavoniju i Baranju. Budući da je bio na rubu iznemoglosti od gladi, u trenutku je donio odluku da se priključi koloni. Tek po dolasku na odredište (okolina Zemuna) fratri su uočili *prekobrojnog* dječaka. Nakon kratkog vijećanja prihvatili su njegovu želju da ostane i dijeli sudbinu druge djece, ali su istodobno pokrenuli proceduru obavještavanja njegove obitelji.

Proveo je nekoliko mjeseci s grupom dječaka na jednom salašu obavljajući fizičke poslove. Bili su u stalnom kontaktu s fratrom zaduženim za njihovu grupu, a nakon što su mu se požalili na uvjete rada, osigurao im je premještaj u Bapsku. Nikola je nekoliko godina bio u obitelji Mate Kovačića, radeći na poljoprivredi za stan i hranu. Nije se uključivao u obrazovni proces, ali je s vršnjacima naučio slova. Iako je bio u dobrim odnosima s gazdom i njegovom djecom, nije pristao dalje raditi samo za stan i hranu, pa je opet preko svećenika došao u Cernu, u obitelj Antuna i France Peičić. S obitelji Kovačić održavao je dobre veze, a tijekom Domovinskog rata njegov sin je pružio utočište djeci i unucima Mate Kovačića.

Antun i Franca Peičić nisu imali djece, pa su rado prihvatili Nikolu u svoj dom, ali i kao pomoć u obrađivanju velikoga poljoprivrednog imanja. Antun je bio bogat seljak, zbog iznimnog ugleda izabran za *crkvenog tutora*. Nakon mnogih iskušenja koja mu je Antun priredio, potpuno je zadobio povjerenje obitelji Peičić te je Nikola ubrzo preuzeo kompletnu brigu o imanju.

Vlastita obitelj

Obitelj Peičić u svemu ga je podržavala pa je zdušno prihvatila i izbor njegove buduće supruge Mande, rođ. Kumburić, iz Cerne. Vjenčali su se 1930. godine. Nekoli-

ko mjeseci prije vjenčanja obitelj Peičić ga je službeno posinila, što je značilo da ih nasljeđuje u pravima i obvezama poput vlastitog sina. Prethodno su službenim putem tražili pristanak roditelja i tek nakon njihove pismene suglasnosti potpisali su dokument. Svome prezimenu Sušac dodao je novo prezime, Peičić. Živio je sa svojom obitelji u Antunovoj kući i brinuo se za njega i Francu do njihove smrti.

U braku s Mandom imao je kćeri Janju i Francu te sina Antuna. Starija kćerka, Janja Licht, podigla je obiteljsku kuću do roditeljske. Do mirovine radila je kao zdravstvena tehničarka u Domu zdravlja u Županji. Ima dvoje djece, Marinu i Mirka. Oboje su oženjeni i s obiteljima žive u Cerni. Kći Franca je do smrti 2006. godine živjela u Vinkovcima sa suprugom i dvije kćerke, Marijom i Slavicom. Nikola je živio sa sinom Antunom (1939.), njegovom suprugom Lidijom (1948.) i unučadi Jasnom (1969.) i Hrvojem (1972.). Antun je desetak godina u mirovini, a imao je brijačnicu. Supruga Lidija zaposlena je kao službenica u mjesnoj pošti. Unuka Jasna živi i radi u Zagrebu kao profesor matematike, a unuk Hrvoje, inženjer prometa, sa suprugom živi u Vinkovcima.

Nikola je bio omiljen u selu, pomagao je svima u većim i važnijim radovima, a također su ga ljudi konzultirali pri donošenju bitnih odluka.

Bio je u stalnom kontaktu sa svojom rodbinom u Hercegovini i trudio se da svojoj djeci prenese ljubav i razumijevanje za svoj rodni kraj. Neposredno prije smrti sa suprugom je obišao svu rodbinu i članove obitelji i na neki način se oprostio od svih. Umro je 1986. od infarkta, a supruga desetak godina kasnije.

(Podatke je dao sin Antun i snaha Lidija, a korišteni su osobni dokumenti i obiteljske fotografije.)

Nikola Pažin (1906.–2000.)

Primarna obitelj

Nikola je sin Grgin i Anin, rođen u selu Hodovu (Ljuca), općina Stolac. Treće je po redu od četvero djece. Najstarija je bila sestra Vida, zatim brat Pero i najmlađa sestra Mara. Obje sestre su veći dio života provele u Slavoniji jer su se tamo rano udale. Brat Pero je poginuo u Drugom svjetskom ratu, a njegova trogodišnja kćerka Marica ostala je živjeti s Nikolom.

Odlazak i život u Slavoniji

Nikola je sa sestrom Vidom kao desetogodišnjak krenuo preko Čapljine prema Vinkovcima. S njima su na *do-*

hranu krenula još mnoga djeca iz okolice i rođak Božo, koji je neposredno po dolasku u Slavoniju preminuo nakon obilnog obroka. On i sestra dodijeljeni su obitelji u kojoj su proveli nekoliko, po njihovu sjećanju, *idiličnih godina* iako su radili težačke poslove. Udomitelji su imali odraslu djecu tako da su nakon njihove smrti Nikola i sestra gotovo prekinuli vezu s članovima udomiteljske obitelji. Radio je kao poljoprivrednik, ali je uspio završiti dva razreda škole. Bio je sretan zbog obilja hrane, a posao nije doživljavao napornim.

Majka je nakon par godina došla po njega i sestru i vratila ih u Hercegovinu, gdje se situacija u međuvremenu poboljšala. Nikola se tijekom svog života vrlo često pričom i sjećanjem *vraćao* u Slavoniju, a s obzirom na to da su obje sestre živjele u Slavoniji, tako je živjela i ta neraskidiva veza.

Vlastita obitelj

Početkom Drugog svjetskog rata sklopio je brak s Anđom Lončar, koja je zbog rata otišla u Slavoniju te od gladi i bolesti ubrzo umrla. Sahranio ju je i s bratovom kćerkom Maricom vratio se kući. Sklopio je drugi brak 1946., s Maricom (1912.–2002.), s kojom je imao četvero djece, Antu, Mirjanu, Peru i Srećka. Najmlađi sin Srećko preminuo je kao malo dijete od posljedica upale pluća. Ante (1947.) je sa suprugom Marom ostao živjeti u rodnom mjestu. Imaju tri sina i dvije kćeri. Bavio se zidarskim poslom. Kći Mirjana Krtalić (1949.) s obitelji živi u Mostaru. Radila je u tvornici aluminija, a sada je nezaposlena. Ima dvije odrasle kćerke. Pero Marjanović (1950.) profesor je geotehnike i računarstva na mostarskom sveučilištu. Oženjen je Marijom, rođ. Pažin (1960.), domaćicom. Imaju troje djece, Marijanu Pažin, koja je završila informatiku, udana je i ima dvoje djece, Suzanu Čorić, nezaposlenu pravnicu čiji je sin Tihomir učenik prvog razreda gimnazije. Nikolina djeca sa svojim obiteljima međusobno su čvrsto povezana i u stalnom kontaktu jedni s drugima.

Nikola je preminuo 2000. godine u svojoj rodnoj kući i u krugu svoje obitelji.

(Podatke je dao sin Pero Marjanović iz Mostara.)

Ivan Šimić – Jojić (1908.–2000.)

Primarna obitelj

Ivan je sin oca Joze i majke Ive, rođen u Sovićima. Imao je još četiri sestre, Anđu, Janju, Matiju i Ivu. Jedino

je živa sestra Iva Boban, koja stanuje u Bobanovoj Dragi, ali zbog starosti i bolesti ne može komunicirati.

Odlazak i život u Slavoniji

Otac Jozo bio je na ratištu, te ga je majka dala na *dohranu* u Slavoniju. Išao je 1917. godine preko Mostara, najprije u Kešince, a potom je ostao u Mikanovcima u obitelji Josipa Veslimara. Udomitelj je bio bogati veleposjednik bez djece, koji se brinuo za nećakinju Reziku. Planirao je zadržati Ivana i kasnije udati Reziku za njega. Ivan je bio dobro primljen u obitelji i bio je pošteđen težih poslova. Nekoliko mjeseci po dolasku slučajno je saznao da je u selu njegova rođakinja, čija mu je prisutnost znatno olakšala prilagodbu.

Otac je nakon povratka s ratišta otišao po Ivana u Mikanovce, čvrsto odlučivši vratiti ga kući. Ivan se neko vrijeme skrivao jer nije želio kući zbog sjećanja na glad i teške uvijete života. Po povratku kući radio je s ocem na poljoprivredi.

Vlastita obitelj

Mlad se oženio i u tom braku dobio kćerku Milu (1934.), rođenu s iskrivljenim kukom. Supruga je ubrzo preminula, pa se sam brinuo o kćerki. Drugi brak sklopio je 1940. godine s Anđom (1912.–1997.). Imala je izvanbračnog sina Stipu koji je živio s njezinom braćom u Vitezu, a umro je iste godine kad i majka. Mila je živjela s njima u obitelji, a kasnije je otišla ujaku, udala se i imala šestero djece:

Miroslav (1944.), umirovljeni je učitelj, a posljednjih godina radio je u policiji. Sa suprugom Natašom živi u Mostaru. Imaju troje djece, Dadu, Vanju i Bojana. Ljubica Vokić (1946.) u braku je bez djece. Bila je dugo u Njemačkoj, a sada živi u Sovićima. Manda Prlić (1948.) živi u Sovićima sa suprugom, sinovima Mariom, Petrom i Tomom te kćerima Marijanom i Anom. Bavila se uzgojem duhana. Mladen (1955.) živi također u Sovićima, vozač je autobusa, oženjen, ima troje djece, Andreu, Daria i Anđelku. Iva Đerek (1956.) živi u Vinjanima Donjim, udana je i ima četvero djece: Korneliju, Sandu, Nikolinu i Nikolu. Godinama je radila u Njemačkoj. Ivan (1958.) je ostao u rodnoj kući, u zajednici s pokojnim ocem i majkom. Električar je i sada je zaposlen u Njemačkoj. Oženio je Mariju, rođ. Jukić (1961.), iz Prološca, koja radi kao konobarica u selu. Imaju četvero djece, Ivana, Jelenu, Marinu i Matu.

Ivan je posljednjih godina života bio teško bolestan, slomljenoga kuka i oslabljena vida od posljedica možda-

noga udara. No prema kazivanju svih ukućana, bio je dobar i brižan prema svima. Rado je pričao o svom putu u Slavoniju, osobito u posljednjim danima, koje je proveo u krevetu. U Slavoniju je išao u svakoj prilici, često kao sezonski radnik. Nakon smrti udomitelja Veslimara nije išao u Mikanovce niti održavao kontakt s njihovim nasljednicima.

(Podatke su dali unuka Jelena i snaha Marija Šimić iz Sovića.)

Jozo Vrljić (1909.–1985.)

Primarna obitelj

Jozo Vrljić, sin Ivana i Anice rođ. Palac, rođen je 11. II. 1909. godine u Grudama, u zaselku Tolići. Njegov otac imao je dvije supruge koje su umrle vrlo mlade. U prvom braku imao je sinove Jozu i Juru. Iz drugog braka imao je sina Franu, kojem je nakon svoje smrti u poznim godinama ostavio imanje u Hercegovini.

Odlazak i život u Slavoniji

U Beravce je došao 1917. godine. Pomagao je udomiteljskoj obitelji u poljoprivrednim poslovima, a najčešće je čuvao svinje. Nije pohađao školu, ali se znao potpisati. Kod udomiteljske obitelji bio je do ženidbe 1939. godine. Njegov vršnjak, sin udomiteljske obitelji, održavao je kontakte s Jozom Vrljićem. Kad bi poslom ili na *vašar* (sajam) dolazio u Donje Andrijevce, uvijek je navratio.

Vlastita obitelj

U Donje Andrijevce 1938. godine doseljava se iz Gruda Jure Zorić, s obitelji (žena Matija, sinovi Ivan i Mile, kćeri Križa i Anđa). Kćer Križa, rođena je 14. V. 1916. godine. Nije se mogla *obiknuti* na život u Slavoniji (nije imala društvo) te se vraća u Hercegovinu, stricu Stjepanu u Ružiće. Jozo Vrljić odlazi po nju u Hercegovinu te se vjenčaju početkom 1939. godine. Jure Zorić kćeri daje u miraz dio svog imanja u Donjim Andrijevcima, na kojemu Jozo i Križa grade kuću. I udomitelji su opremili Jozu. Dali su mu, između ostaloga, perine, pokrivače i druge kućne potrepštine. U braku je rođeno pet kćeri, Kata (1939.), Ljubica (1940.), Ana (1942.), Ružica (1944., umrla u dobi od tri mjeseca) i Nada (1945. godine, umrla u petoj godini). Tijekom Drugog svjetskog rata bio je u domobranima, a *pred frontom* bježao je sa svojim konjima i kolima.

Održavao je kontakte s obitelji, odnosno odlazio je u Hercegovinu, a i njegovi su dolazili k njemu. Mlađi brat Jure s obitelji se doselio nakon Drugog svjetskog rata u Donje Andrijevce. Jozo mu je dao komad svog *numera* te je napravio kuću do njega. Jozo se odijevao po šokački, nosio je *reklju*, prsluk s ogledalcima, *rajtozne*, šešire. Bavio se poljoprivredom, imao je oko 7 jutara zemlje, konje, kravu, svinje i perad. Bio je vrijedan i mnoge je stvari znao napraviti. Imao je *hoblbank* te bi zimi pravio alatke ili *kola*. Hercegovačkim obiteljima (Zorić, Šimić, Šimunović, Tolić, Zovak itd.), doseljenima u Donje Andrijevce, pomagao je. Mnogima je napravio krovišta kuća. Bio je vrstan majstor u svinjokoljama te su ga mnogi zvali, tako da je cijelu sezonu svinjokolja provodio pomažući drugima. Također je bio poznat kao osoba koja je vješto vodila svatovske običaje. Svoje usluge nikada nije naplaćivao.

Jozo Vrljić nije imao običaj govoriti o svom dolasku u Slavoniju. Kćeri su se udale i odselile te nemaju puno saznanja o njegovu dolasku u Slavoniju. Umro je 22. XI. 1985. godine u Donjim Andrijevcima.

(Podatke su dale kćeri Kata Bago iz Popovače i Ljubica Kalac iz Rijeke, a korišteni su i osobni dokumenti i fotografije.)

Anđa Veočić r. Miloš (1904.–1981.)

Primarna obitelj

Anđa je rođena u Sovićima kod Gruda u poljoprivrednoj obitelji koja je imala šestero djece. Sestre Matija i Jaka zajedno su s njom otišle 1917. u Slavoniju, dok su sestre Joza i Iva te brat Tadija ostali u Hercegovini. Tadija, koji je umro ubrzo nakon Anđe, sa svojom je obitelji ostao živjeti u rodnoj kući. Imao je sina Milu, starog oko 70 godina, koji se bavio poljoprivredom, a sada živi sa sinom Ivanom u rodnoj kući. Mile je imao desetero djece, koja imaju vlastite obitelji i žive izvan rodnog mjesta. Sestre Iva i Joza davno su preminule. Živjele su u Hercegovini s vlastitim obiteljima, a njihova djeca i unuci uglavnom su u Hercegovini. Sestra Matija se nakon dolaska u Slavoniju ubrzo udala. Živjela je u Osijeku sa suprugom Tomom Vukušićem i imala je jednu kćerku. Umrla je neposredno nakon Anđe. Njezina kćerka, pok. Evica, imala je dvije kćeri, koje sa svojim obiteljima žive u Slavonskom Brodu i Zagrebu. Sestra Jaka najvjerojatnije se vratila u Hercegovinu.

Odlazak i život u Slavoniji

Anđa je sa sestrama došla u Beravce i odmah je dodijeljena na službu Iliji i Ani Vukasović. Druge dvije njezine sestre otišle su na različite lokacije. Radila je na imanju za stan i hranu sve do svoje dvadesete godine, kad se udala iz Vukasovićeve kuće. Nije išla u školu i bila je nepismena. Bila je prema onome što je kasnije pričala unuci, zadovoljna u toj obitelji, u dobrim odnosima s gazdom, njegovom ženom i njihovim sinom Ilijom. S Ilijom i njegovom obitelji ostala je u prijateljskom odnosu do svoje smrti. Doživljavala ga je kao brata, a takve relacije su zadržale i njihove obitelji.

Vlastita obitelj

Udala se za dvadesetak godina starijeg udovca Šimu Veočića iz Beravaca. Šima nije imao djece iz prvog braka. Bavio se poljoprivredom na malom imanju. Jedino dijete, sina Ivana, dobili su 1926. godine. Sin je završio osnovnu školu i cijeli se život bavio poljoprivredom. Kad je imao osam godina, Anđa je ostala udovica. Dobro se nosila s muškim poslovima, za koje je imala i fizičke predispozicije. Živjela je od nadnica i *kirijašenja*, vjerojatno je bila jedina žena u široj okolici koja se bavila tim poslom. Bila je, prema sjećanju unuke i njezine obitelji, uvijek vedra i nasmijana, zbog čega su je svi u selu i okolici pozivali rado u društvo. Bila je *reduša* u svatovima i glavna kuharica, plesačica i domaćica. Nakon suprugove smrti nije se udavala niti živjela u izvanbračnoj zajednici. Živjela je u zajedničkom domaćinstvu sa sinom i njegovom obitelji. Sin je oženio 1948. godine Mariju Dorić iz sela. Anđa je do smrti živjela s njima u istom domaćinstvu i brinula se za cijelu obitelj. Po mišljenju unuke, Anđa je bila prava gazdarica, prirodni autoritet, što je uvažavala i njezina majka. Nakon 15 godina braka sin i snaha dobili su kćerku Ankicu (1963.), o kojoj se Anđa najviše brinula i s kojom je bila najbliskija.

Redovito je bila u vezi s obitelji u Hercegovini, osobito s bratom, čak više nego sa sestrama u Slavoniji. S njom je u Hercegovinu redovito išao sin i unuka Ankica. Nakon njezine smrti nisu više išli, ali je rodbina povremeno dolazila k njima. Prema sjećanju unuke Ankice, Anđa nije imala kontakte s roditeljima, odnosno misli da su rano umrli. Anđa Veočić umrla je 1981. godine u krugu obitelji. Sin i snaha umrli su desetak godina poslije.

(Podatke je dala unuka Ankica Japarić iz Podvinja kod Slavonskog Broda.)

Smještanje hercegovačke djece u udomiteljske obitelji na prehranu tijekom Prvog svjetskog rata imalo je dvojaku ulogu. Spašeni su njihovi životi i omogućeno je preživljavanje onih koji su ostali u Hercegovini. Dolazak hercegovačke djece u Slavoniju i socijalne posljedice koje je izazvao, nisu odgovarajuće praćene. Iako su opisi ovih nekoliko slučajeva nedostatni za cjelovitu analizu, nalazimo neka zajednička obilježja i poveznice koje vjerojatno možemo pripisati i velikom broju djece o čijoj sudbini nemamo saznanja.

U ovim primjerima, u očima potomaka, uspješna adaptacija na nove životne situacije i uvjete glavno je obilježje, ali i strategija preživljavanja. Otpor povratku u Hercegovinu nakon boravka u novoj sredini istaknula je većina intervjuiranih. Vjekoslava Koller Bestvina o majci kaže: *Kad je rat završio, majka je došla po moju majku Ljubicu. Moja mama je počela plakati i onda ju je otac (Hržić) pitao da li bi htjela ostati. Rekla je da bi* (Marić, 2008.). Snaha Marija Šimić o Ivanu Šimiću navodi: *Kad je doša otac po nj, skriva se da ga ne odvede* (Marić, 2008.).

U opisanim primjerima uočava se sposobnost brzog i samostalnog donošenja odluka djece koja su kasnije, kao odrasle osobe, imala dobru kontrolu vlastitoga života. Antun Sušac Peičić, videći kolonu djece, trenutačno je donio odluku da krene s njima i tako si odredio životni put. *Priključio se djeci da mu roditelji nisu ni znali*, kaže sin Antun (Marić, 2008.). Ljubica Bošnjak odlučila je o svojoj budućnosti odmah po dolasku u Osijek. Kćer Vjekoslava Koller Bestvina govori: *Moja je majka gledala i ugledala gospođu sa šeširom, nju je to jako impresioniralo, nije odvajala pogled od nje. Gospođa se vratila do nje i pitala je da li bi pošla s njom. Rekla je da bi* (Marić, 2008.).

Hercegovci su bili prihvaćeni u svojoj sredini, isticali su se poštenjem, marljivim radom i nesebičnim pomaganjem drugim osobama. Antun Sušac Peičić o svome ocu kaže: *Kad je stari Peičić uvidio da je moj otac pošten i da dobro radi, odlučio ga je posiniti* (Marić, 2008.). Anka Japarić o svojoj baki Anđi Veočić govori kao o osobi koja je znala tkati za cijelo selo, koja je bila domaćica u svim svadbama, a ravnopravno s muškarcima je kirijašila i tako preživljavala, ali i pomagala drugima. Kćeri Kata Bago i Ljubica Kalac za oca Jozu Vrljića kažu da je mnogima pomagao u gradnji kuća, u svinjokolji, u svatovima, a svoje usluge nije naplaćivao.

Dirljiva je povezanost s rodnim krajem kod većine djece, ali i ljubav prema novom zavičaju. Tu povezanost

prenosili su na svoju djecu. Oni koji su se vratili, nikada nisu zaboravili Slavoniju. Snaha Marija o Ivanu Šimiću kaže: *Uvik je spominja Slavoniju* (Marić, 2008.) Kćerka Vjekoslava navodi: *Moja je majka imala stalnu vezu s Hercegovinom. Nikada nije promijenila prezime, ostala je Bošnjak* (Marić, 2008.). *Moj otac se nije htio odreći prezimena Šušac koje je u stvari pravo naše prezime, a ja sam nastavio i s prezimenom Peičić iz poštovanja prema ljudima koji su mog oca prihvatili… Pitao sam ga ima li možda želju da ga sahranimo u Cernu (Hercegovina), a on je rekao da je svoje najbolje proveo ovdje* (Antun Peičić, prema Marić, 2008.). Unuka Anka Japarić o Anđi Veočić navodi: *Imala je želju da odem i da vidim Hercegovinu. Vodili su me svima i svatko me široke ruke dočekao* (Marić, 2008.).

Dolazak djece promijenio je socijalnu i kulturološku sliku Slavonije, ali i Hercegovine. Trajna posljedica te socijalne intervencije jest povezanost ovih dviju različitih, ali ujedno i vrlo sličnih sredina.

Iako akcija spašavanja hercegovačke djece zahtijeva daljnja znanstvena istraživanja kojima bi se obuhvatilo cjelovito poimanje njezine uloge u povijesti hrvatskoga naroda, potrebna su i daljnja proučavanja organizacije i tijeka ovoga povijesnoga i socijalnoga djelovanja u okviru praktičnog i znanstvenog unapređivanja metodologije i teorije socijalnog rada.

LITERATURA I IZVORI

BORAS, J. (1918.), Četvrto putovanje hercegovačke djece u Slavoniju i Hrvatsku, *Kršćanska obitelj*, 19 (1): 7-9.

DŽAMONJA, Gj. (1917.), Dobročiniteljima naše djece, *Narodna zaštita*, 1 (12-13): 7.

…Glas iz ravne Slavonije (1932.), *Narodna sloboda*, 14 (5): 3.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

KRAJAČIĆ, LJ. (ur.) (1921.), *Spomenspis na spasavanje istarske, bosansko-hercegovačke i dalmatinske djece za vrijeme svjetskoga rata*, Zagreb, Naklada Narodne zaštite Saveza dobrotvornih društava.

MANDIĆ, D. (1917.), Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku (Put druge skupine), *Kršćanska obitelj*, 18 (11): 223-226.

MARIĆ, A. (režiser i autor), (2008.), *Didak* (dokumentarni film), Zagreb, Proizvodnja HTV.

MARINČIĆ, I. (1917.), Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku (Putovanje treće skupine), *Kršćanska obitelj*, 18 (12): 246-250.

MARKOVIĆ, S. (1918.), Medju hercegovačkom djecom u Slavoniji, *Kršćanska obitelj*, 19 (3): 40-44.

…Naredba bana Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 18. 7. 1917. br. 2921. Pr. o uređenju zaštite porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevina Hrvatske i Slavonije, *Narodna zaštita*, 1 (4-5): 12.

NIKIĆ, A. (1995.), *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja Hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, pretisak izdanja iz 1974., Mostar-Veljaci, Franjevačka knjižnica--Franjevački arhiv Mostar.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu (dokumenti)*, Mostar, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, Andrijina knjižnica.

RADIŠIĆ, R. (1978.), Moja sjećanja na fra Didaka Buntića, u: D. Ćorić (ur.), *Fra Didak Buntić – Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine* (str. 185-186), Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat hercegovačke franjevačke provincije.

SLADOVIĆ, E. (1917.a), Put hercegovačke djece u Hrvatsku, *Narodna zaštita*, 1 (12-13): 8-10.

SLADOVIĆ, E. (1917.b), Putovanje pete ferijalne kolonije hercegovačke djece u Hrvatsku, *Narodna zaštita*, 1 (22-23): 8-10.

SLADOVIĆ, E. (1917.c), Putovanje šeste ferijalne kolonije bosanske i hercegovačke djece u Hrvatsku, *Narodna zaštita*, 1 (24-26): 5.

SMOLJAN, B. (1917.), Hercegovačka djeca u Slavoniji, *Kršćanska obitelj*, 18 (9-10): 194-196.

…Stanje ferijalnih kolonija siromašne ratničke djece iz glađu ugroženih zemalja (1918.), *Narodna zaštita*, 2 (4-6): 147-148.

…Svjedočanstva o egzodusu (2007.), *Glasilo dana fra Didaka Buntića*, 2 (2): 100-105.

Hrvoje MALČIĆ
Mislav GABELICA

SPAŠAVANJE GLADNE DJECE IZ BOSNE I HERCEGOVINE U VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

UVOD

Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. godine Monarhija je ustrojena kao realna unija dviju suverenih država, "zemalja krune sv. Stjepana", u sklopu kojih je banska Hrvatska imala autonomiju s elementima državnosti, te "kraljevina i zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću", unutar kojih su Istra i Dalmacija, kao carske pokrajine ograničene autonomije, slale svoje predstavnike u Carevinsko vijeće. Vanjska politika obiju država Austro-Ugarske Monarhije bila je prepuštena zajedničkom vladaru i njegovim ministarstvima rata, vanjskih poslova i financija za te poslove, s tim da su odluke tih tijela za pučanstvo suverenih država u sklopu Monarhije vrijedile tek nakon njihove ratifikacije u zakonodavnim tijelima austrijskog i ugarskog dijela Monarhije. Proračun za zajedničke poslove odobravale su delegacije obaju državnih sabora Monarhije. Osim zajedničkih poslova koji su proizlazili iz zajedničkog vladara, dvije su države Monarhije na temelju sporazuma svojih vlada periodično sklapale trgovinsku i carinsku uniju te pritom uređivale sve gospodarske odnose unutar Monarhije, što je u oba dijela Monarhije provođeno na temelju usklađenih zakona donesenih u državnim saborima Monarhije. Na isti način, dogovorom dviju vlada, određivana je i ukupna visina novačkog kontingenta za čitavu Monarhiju. Taj broj se među državama Monarhije dijelio u omjeru njihova pučanstva i odobravao u pojedinom državnom saboru. Zajednička vojska financirala se iz zajedničkog proračuna, koji se pokrivao iz prihoda dobivenih carinama te prinosima obiju polovica Monarhije. Omjer prinosa određivao se financijskom nagodbom obiju država Monarhije, koju su na period od deset godina sklapale kvotne deputacije obaju državnih sabora Monarhije. Od 1878. zajednički posao obiju država Monarhije postaje nadzor nad upravom Bosne i Hercegovine, nad kojima je Osmanlijsko Carstvo pravno zadržalo suverenitet sve do njihove aneksije Austro-Ugarskoj Monarhiji 1908. godine.[1]

1 Hrvatska enciklopedija, svezak I, Zagreb 1941., Austrija, 783-784.

Bosna i Hercegovina aneksijom postaje dio Austro-Ugarske Monarhije. Zemaljskim ustavom iz veljače 1910. godine Bosna i Hercegovina je definirana kao jedinstveno, zasebno upravno područje, koje stoji pod vrhovnom upravom i nadzorom austro-ugarskog zajedničkog ministarstva te kojim neposredno upravlja i izvršava zakone Zemaljska vlada u Sarajevu, podređena i odgovorna zajedničkom ministarstvu. Ustavom je ustrojen i bosansko-hercegovački sabor, koji je u precizno određenom djelokrugu dobio pravo surađivati u izradi i donošenju zakona za Bosnu i Hercegovinu. Prije podnošenja Saboru onih zakonskih osnova koje su spadale u njegov djelokrug rada, Zemaljska vlada u Sarajevu morala je za njih dobiti pristanak vlada obiju država Monarhije. Isto tako sve zakonske osnove koje je usvojio bosansko-hercegovački sabor, prije vladareve konačne sankcije morale su potvrditi vlade obiju država Monarhije. Budući da Bosna i Hercegovina nije imala ovlasti slanja svojih predstavnika u državni Sabor i jednog dijela Monarhije i da bosansko-hercegovački sabor nije imao pravo raspravljati o onim poslovima koji se nisu ticali isključivo Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina nije imala mogućnosti ni utjecati na zajedničke poslove Monarhije. Ipak, bosansko-hercegovačkim ustavom predviđen je osnutak zemaljskog savjeta, savjetodavnog tijela bosansko-hercegovačkog sabora, koji je, na traženje zajedničkog ministarstva ili vlada obiju država Monarhije, mogao dati mišljenje i o takvim javnim poslovima u kojima Bosna i Hercegovina ima interes, a ne tiču se isključivo nje.[2]

Izbijanjem Prvog svjetskog rata u čitavoj Austro-Ugarskoj Monarhiji proglašeno je izvanredno stanje, kojim su ograničena građanska i politička prava njezina stanovništva. U austrijskom dijelu Monarhije odgođeni su pokrajinski sabori te državni sabor, koji nije sazivan do svibnja 1917. Bosansko-hercegovački sabor je raspušten. Dalmacija i Bosna i Hercegovina proglašene su ratnim područjem, gdje je vojna uprava preuzela brigu oko unutrašnje sigurnosti. Vojne su vlasti ograničile slobodu kretanja, a vojni sudovi su preuzeli funkcije redovnog sudstva. Počeli su progoni, hapšenja, internacije i pogubljenja Srba i pristaša jugoslavenskog ujedinjenja, optuženih za veleizdaju.

U zemljama ugarske krune ustav nije stavljen izvan snage, pa su i hrvatski i ugarski te ugarsko-hrvatski državni sabor zasjedali tijekom čitavog rata. Unatoč održanju civilne uprave, vojne vlasti su i u zemljama ugarske krune provodile kontrolu brzojavnog i telefonskog prometa

2 Fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Zemaljski ustav (statut) za Bosnu i Hercegovinu, Mostar 2004., 648-657.

te preventivnu cenzuru tiska, kojom su novine o ratu te o gospodarskim i političkim prilikama u Monarhiji mogle donositi samo strogo kontrolirana izvješća.[3]

Nakon smrti cara i kralja Franje Josipa I. u austrijskom dijelu Monarhije proglašena je amnestija za političke zatvorenike, te je sazvano Carevinsko vijeće, na kojem su hrvatski, slovenski i srpski zastupnici, okupljeni u Jugoslavenskom klubu, potporu vladi uvjetovali reformom dualističkog ustroja Monarhije. U deklaraciji Jugoslavenskog kluba, donesenoj u svibnju 1917., na temelju hrvatskog državnog prava i prirodnog prava na samoodređenje, zatraženo je ujedinjenje "troimenog i jedinstvenog hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda" iz svih pokrajina unutar Monarhije, u kojima taj navodno jedinstveni narod živi, u jedno državno tijelo pod vlašću vladara iz dinastije Habsburg. Uz pravaški program iz 1894., koji je predviđao stvaranje hrvatske nacionalne države u njezinim povijesnim i prirodnim granicama unutar Monarhije te unionistički program utemeljen na Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, koji je polazio od autonomije Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije unutar zemalja ugarske krune, Svibanjska deklaracija je postala treći hrvatski politički program, kojim je naviješten smjer prema stvaranju Jugoslavije na čitavom etničkom prostoru hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda, izvan okvira Monarhije. Ovakvo se tumačenje Deklaracije iskristaliziralo tijekom deklaracijskog pokreta, koji je karakterizirala agresivna kampanja raznih političkih struja u svim hrvatskim pokrajinama u korist prihvaćanja njezinih načela.

Razvojem deklaracijskog pokreta u ožujku 1918. donesena je Zagrebačka rezolucija, koju su iz banske Hrvatske potpisali milinovački pravaši, disidenti Hrvatsko-srpske koalicije, socijaldemokrati te vodeći ljudi Hrvatskog katoličkog pokreta, okupljeni oko lista "Novine". Rezolucijom je potpuno odbačeno hrvatsko državno pravo, a kao državotvorno načelo istaknuto je isključivo pravo samoodređenja naroda. Narod je definiran stajalištem o hrvatsko-srpsko-slovenskom narodnom jedinstvu, te je njegova državna neovisnost zatražena bez obzira na okvir Austro-Ugarske Monarhije.[4] Agitacijom za koncentraciju

3 *Uredovna zbirka naredaba i propisa Kr. Zemaljske vlade, Odjela za narodno gospodarstvo*, knjiga II, Zagreb 1916., Putnički propisi za Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju, 180-184; Isto, Okružnica kr. Hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade glede uređenja brzojavnog prometa, 222-225; Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006., 56-57; *Novine*, 7. prosinca 1917., Burian o stanju Bosne i Hercegovine.

4 Zlatko Matijević, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1998., *Slom politike katoličkog jugoslavenstva,* 57-69.

svih političkih struja i stranaka koje stoje na deklaracijskom načelu hrvatsko-srpsko-slovenskog narodnog jedinstva, početkom listopada 1918. osnovano je Narodno vijeće SHS u Zagrebu, kojemu iz banske Hrvatske nije pristupila samo Stranka prava, takozvani frankovci. Krajem listopada 1918. Hrvatski sabor je Narodno vijeće SHS u Zagrebu proglasio vrhovnom vlašću u novoproglašenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, neovisnoj od kraljevine Ugarske i carevine Austrije, koja je najavila sjedinjenje s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom.

U zadnjem sazivu Hrvatskog sabora prije raspada Austro-Ugarske Monarhije, izabranom krajem 1913., većinu je imala Hrvatsko-srpska koalicija, iz čijih je redova ugarski ministar predsjednik u lipnju 1917. imenovao hrvatskog bana Mihalovića i njegovu vladu. Koalicija je 1913., nakon sporazuma njezinog vođe, Svetozara Pribićevića, s ugarskim ministrom predsjednikom Stjepanom Tisom, raskinula savez sklopljen s privremeno ujedinjenom Strankom prava te napustila opoziciju unutar koje je zahtijevala financijsku samostalnost banske Hrvatske. Kao režimska snaga, Koalicija je stajala na dualističkim temeljima i zastupala čistoću Hrvatsko-ugarske nagodbe. U Hrvatskom saboru uz nju su potporu režimu davali stranački neorganizirani unionisti, uglavnom veleposjednici i zastupnici srijemskih izbornih kotara. Opoziciju su činili razjedinjeni pravaši i trojica zastupnika iz redova Hrvatske pučke seljačke stranke.

Načelni razlog pravaškog raskola izvedenog u svibnju 1913. bio je skretanje pravaške struje pod vodstvom dr. Mile Starčevića prema jugoslavenstvu, što su milinovci okrunili oduševljenim pristajanjem uz Svibanjsku deklaraciju i vodećom ulogom u deklaracijskom pokretu u banskoj Hrvatskoj. Deklaraciju su izvan Hrvatskog sabora otvoreno podržali takozvani 'nacijonalci' u vodstvu Hrvatskog katoličkog pokreta, odnosno sva katolička akademska društva, sav katolički seniorat osim slavonskog, velik dio svećenstva, osobito franjevačkog, i sav mladi kler. Hrvatsko-srpska koalicija kao režimska politička snaga službeno se ogradila od Deklaracije, premda su se neki njezini članovi intimno, a disidenti i javno, slagali s njom. Stjepan Radić je Deklaraciju podržao, tumačeći je kao zahtjev za stvaranjem hrvatske države, političkog okvira unutar kojeg je prihvaćao postojanje slovenskog, srpskog te dominantnog hrvatskog naroda. U slučaju raspada Austro-Ugarske Monarhije dopuštao je mogućnost stupanja isključivo hrvatske države, ne i Jugoslavije, u savez slobodnih država sa Srbijom i Bugarskom. Stranka prava, takozvani frankovci, nije prihvatila Svibanjsku deklaraciju, no u početku nije ometala njezine pristaše u njihovu radu.

Razvojem deklaracijskog pokreta u jugoslavenskom smjeru frankovci su započeli borbu protiv načela Deklaracije i njezinih nositelja, vezujući budućnost hrvatskoga naroda uz Habsburgovce.

Srpske stranke Deklaraciju nisu javno ni prihvatile ni odbacile, no intimno se s njom nisu slagale, jer je ona rješenje jugoslavenskog pitanja formalno dopuštala i unutar Monarhije. Osim dalmatinskih Srba, Dušana Baljka i Bože Vukotića, koji su bili članovi Jugoslavenskog kluba, Deklaraciju su sa srpske strane otvoreno podržali samo bivši članovi Koalicije, Valerijan Pribićević i Srđan Budisavljević. Bosansko-hercegovački Srbi, pa ni Danilo Dimović koji je bio u vezi s Jugoslavenskim klubom u Beču, nikad nisu pristali uz Deklaraciju.

Grupa hrvatskih političara iz Bosne i Hercegovine, okupljena oko nadbiskupa Stadlera i lista "Hrvatski dnevnik", Deklaraciju je u prvi mah prihvatila, da bi je u studenom 1917. odbacila, suprotstavljajući joj teritorijalno revidiran pravaški zahtjev o državno-pravnom uređenju juga Monarhije isključivo na temelju hrvatskog državnog prava. Bosanski, a za njima i hercegovački franjevci Deklaraciju su bezrezervno prihvatili.[5]

Držeći se Hrvatom muslimanske vjere i težeći sjedinjenju Bosne i Hercegovine s banskom Hrvatskom u hrvatsku nacionalnu državu, unutar koje bi Bosna i Hercegovina uživala autonomiju, muslimanski prvak Safvet beg Bašagić Deklaraciju je odbacio. Do ostvarenja hrvatskog nacionalnog programa Bašagić je pristajao uz program bosansko-hercegovačke autonomije unutar ugarskog dijela Monarhije.[6] Smatrajući da bi muslimani u Jugoslaviji bili izloženi vjerskim progonima te da bi izgubili gospodarske povlastice, i Šerif Arnautović odbacio je program Deklaracije, težeći autonomnom položaju Bosne i Hercegovine u okviru ugarskog dijela Monarhije.[7] Od muslimanskih prvaka uz jugoslavensku su ideju pristali dr. Mehmed Spaho[8] te Halidbeg Hrasnica.[9]

5 Branka Boban, Odnos hrvatske političke elite prema Svibanjskoj deklaraciji; Zlatko Matijević, Isto; Bogdan Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb 1989., 114-116.

6 *Hrvatska država*, 22. prosinac 1917., Muslimanski prvak za nacionalno hrvatstvo a političko mađarstvo; *Novine*, 28. kolovoza 1917., Pabirci iz narodne politike, Protivnarodni rad; Isto, 6. rujna 1917., Složan rad Slavena za slobodu.

7 *Hrvatska država*, 20. veljače 1918., Šerif Arnautović protiv hrvatskom novinstvu.

8 Isto, 15. veljače 1918. Bosanski muslimani i pitanje narodnog ujedinjenja.

9 Isto, 10. kolovoza 1918.

Izbijanjem svjetskog rata industrijski razvijeniji austrijski dio Monarhije postao je taocem ugarskog dijela, koji je unatoč industrijskom napretku krajem 19. i početkom 20. stoljeća svoje gospodarstvo i dalje pretežno temeljio na poljoprivrednoj proizvodnji. Kako je očuvana carinska unija između država Monarhije, Austrija bez ugarske dozvole nije mogla otvoriti granice rumunjskom žitu i stoci, nego je bila ovisna o uvozu iz Ugarske, koja je pak ograničila slobodnu prodaju hrane za austrijski dio Monarhije. Zbog izbijanja rata i nestašice hrane, obje su države s tržišnog prešle na državno upravljanje gospodarstvom, pa se bez dozvole obiju vlada, koje su rukovodile javnom opskrbom, hrana nije smjela izvoziti iz jednog dijela Monarhije u drugi. Ugarska vlada je žito izvozila samo uz cijenu političkih ustupaka.

U obje države Monarhije tijekom 1915. uveden je obvezan otkup te daljnja distribucija poljoprivrednih proizvoda po normiranim cijenama, za što su bili zaduženi aprovizacijski odbori pri državnim i pokrajinskim vladama. Oni su određivali i dnevnu, odnosno mjesečnu količinu pojedinih namirnica na koju je stanovnik imao pravo, što je ovisilo o trenutačnoj količini namirnica u određenoj pokrajini, odnosno državi. Proizvođači hrane bili su dužni višak proizvoda preko količine određene po središnjim aprovizacijskim odborima prodavati povlaštenim trgovačkim društvima po normiranim cijenama, koji su tim proizvodima opskrbljivali lokalne aprovizacijske odbore. Lokalni aprovizacijski odbori pri županijskim, odnosno kotarskim oblastima i gradskim poglavarstvima brinuli su se za opskrbu pučanstva na svom području. U banskoj Hrvatskoj proizvođač hrane je za kućne i gospodarske potrebe imao pravo zadržati i slobodno gospodariti s 18 kilograma žitarica po članu kućanstva mjesečno, dok je svaki drugi konzument mjesečno mogao raspolagati količinom od 10 kilograma žita mjesečno. Ovakva državna politika, kojom su se sprečavali vrtoglav rast cijena živežnih namirnica i socijalni nemiri, pogodovala je krijumčarenju hrane. Prehrambeni su se proizvodi iz jednog dijela Monarhije u drugi izvozili pomoću krivotvorenih iskaznica, u dogovoru s korumpiranim željezničkim osobljem. Dok je 1918. maksimalna cijena vagona pšenice bila 5 000 kruna, na crnom tržištu, na kojem se žito lakše nabavljalo nego legalnim putem, iznosila je i do 20 000 kruna.[10]

10 Ante Bralić, Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 413-430; *Uredovna zbirka*

Aprovizacijski uredi u Bosni i Hercegovini bili su ujedinjeni u "Zavodu za promet s opskrbnim sredstvima za Bosnu i Hercegovinu", koji je bio podređen predstojniku gospodarskog odsjeka bosansko-hercegovačke vlade. Suša, loše žetve, novačenje radno sposobnog stanovništva, ratna privreda, ratna razaranja i prekid prometnih komunikacija na području Bosne i Hercegovine, osobito prvih ratnih godina 1914. i 1915., prouzročili su nestašicu hrane i glad među bosansko-hercegovačkim stanovništvom, pa je Bosna i Hercegovina bila prisiljena uvoziti hranu iz Ugarske. Tijekom 1916. u Bosnu i Hercegovinu je iz Ugarske uvezeno 4 000 vagona žita, te je kvota doznačenog brašna za kućne i gospodarske potrebe po glavi seoskog stanovništva iznosila 8 kilograma mjesečno, a gradskog 6. Unatoč mađarskoj pomoći, te zime su ljudi u Bosni i Hercegovini umirali od gladi.[11]

Žetva je 1917. godine zbog suše bila lošija od prethodne. Vrućine su bile velike, a kiše u Hercegovini nije bilo od ožujka, zbog čega su žito, duhan, grožđe te krumpir i kupus rodili slabo. Ono malo što je rodilo bilo je slabe kvalitete. Čitava je vegetacija bila spržena, pa nije bilo ni mlijeka. Do kraja godine ljudi su pojeli i žito ostavljeno za sjeme. Povrh svega izostala je pomoć iz Ugarske.[12] Hercegovačko stanovništvo masovno je vadilo putne listove i odlazilo raditi u Bosnu i Slavoniju. Na prijedlog hercegovačkih franjevaca Zemaljska vlada u Sarajevu razmišljala je o provođenju unutrašnje kolonizacije u Bosni, odnosno o naseljivanju hercegovačkih obitelji po Bosanskoj Posavini.[13]

Hercegovci su po Slavoniji radili, prosili i kupovali hranu po lihvarskim cijenama, da bi je kao putnu prtljagu krijumčarili kućama. Zbog lihve i pomanjkanja hrane u banskoj Hrvatskoj, hrvatska vlada je bosansko-hercegovačkom, dalmatinskom i istarskom stanovništvu, koje je u Hrvatsku putovalo radi nabave hrane, zabranila prelaziti granicu, a u slučaju ulaska u zemlju plijenila im je hranu

---

naredaba i propisa, Naredba kojom se prirod pšenice, raži, napolice, prosa, ječma i zobi god. 1916. stavlja pod odsvojnu zabranu, 1074-1085; *Novine*, 10. rujna 1917., Gospodarski pregovori u Beču; Isto, 21. rujna, Gospodarska politika između Austrije i Ugarske; Isto, 31. kolovoza 1917., Kako Hercegovina propada; Isto, 23. veljače, Saborska istraga.

11 *Novine*, 5. studenog 1917., Iz Hrvatske i Slovenije, izvorni članak o vijećanju bosanske vlade s predstavnicima naroda o aprovizaciji; Isto, 7. prosinca 1917., Bosna i Hercegovina u ratu, izvještaj zajedničkog ministra financija o upravi Bosne i Hercegovine.

12 *Novine*, 6. kolovoz 1917., Iz Hrvatske i Slovenije; Isto, 1. rujna 1917., Tužne prilike; Isto, 4. rujna 1917., Novi pogledi i nova orijentacija; Isto, 1. veljače 1918., Priskočimo u pomoć Hercegovcima.

13 Isto, 28. studeni 1917., Seoba naroda iz Hercegovine.

koju su nosili kući.[14] Redarstvo i oružništvo banske Hrvatske racijama i rutinskim pregledima plijenilo je robu po željezničkim kolodvorima i vlakovima, pri čemu je imalo ovlasti otvarati i poštanske pošiljke.[15] Otežanim ulaskom stanovništva južnih hrvatskih pokrajina u bansku Hrvatsku okoristilo se stanovništvo Hrvatskog primorja, uz granicu s Istrom i Dalmacijom, koje je u Slavoniji kupovalo hranu, dovozilo je svojim kućama, prebacivalo je preko granica i uz lihvarske cijene prodavalo je tamošnjem pučanstvu.[16]

Na vijest o nestašici hrane i gladi koja je prijetila Istri, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini, hrvatski pokrajinski organi angažirali su se oko pomoći njihovom stanovništvu. Hrvatski sabor je 5. lipnja 1917. prihvatio prešni prijedlog zastupnika Starčevićeve stranke prava, takozvanih milinovaca, Cezara Akačića, te jednoglasno zaključio da banska Hrvatska, dok traje rat, viškom svojih živežnih namirnica, koje je dosad davala vojsci, opskrbljuje Dalmaciju i Istru, a ovisno o uspjehu žetve, i Bosnu i Hercegovinu. S ovim se zaključkom Hrvatskog sabora složio Carsko-kraljevski ured za prehranu naroda u Beču, središnja institucija javne opskrbe za čitavu Austro-Ugarsku Monarhiju, uz uvjet da manjak živežnih namirnica, nastao hrvatskom opskrbom Istre, Dalmacije i eventualno Bosne i Hercegovine, vojsci moraju namaknuti one austrijske pokrajine koje su dotad opskrbljivale hrvatske pokrajine pogođene glađu. Međutim, inicijativi Hrvatskog sabora oduprli su se vojni krugovi. Ni konferencija sazvana u rujnu 1917., na kojoj su predstavnici ugarske i austrijske vlade, ratnog ministarstva te hrvatske Zemaljske vlade trebali donijeti konačnu odluku o zaključku Hrvatskog sabora, nije donijela nikakva rezultata, pa je ova inicijativa propala.[17] Vojne vlasti nisu se htjele odreći sigurne opskrbe iz banske Hrvatske te početi ovisiti o nesigurnoj opskrbi iz austrijskih pokrajina, koje su i same ovisile o uvozu hrane iz Ugarske.

Do konca rata u Hrvatskom je saboru pokrenuto još nekoliko inicijativa za pomoć gladnom narodu iz hrvatskih južnih pokrajina. Početkom veljače 1918. zastupnik

14 *Hrvatska država*, 27. veljače 1918., Jedna žalosna zabrana; Isto, 4. ožujka 1918., Deputacija kod bana; *Novine*, 26. veljače 1918., Zabrana putovanja u Hrvatsku i Slavoniju.

15 *Novine*, 18. kolovoza 1917., Pregledavanje putnih i ručnih prtljaga; Isto, 21. studeni 1917., Zapljena poštanskih zamotaka na državnom kolodvoru; *Hrvatska država*, 29. svibnja 1918., Neponjatno provađanje jedne naredbe; Isto, 14. lipnja 1918., Suzbijanje zakutne trgovine.

16 *Novine*, 25. lipnja 1917., Gule nas rođena braća.

17 *Hrvatska država*, 7. rujna 1917., Što je s prehranom Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine; Isto, 12. rujna 1917., Opskrba naroda u Austriji i Hrvati Dalmacije i Istre.

Stranke prava, takozvanih frankovaca,Vladimir Prebeg, u Hrvatskom je saboru predložio da se stanovništvu banske Hrvatske dopusti da dio živežnih namirnica, koje mu po postojećim aprovizacijskim propisima pripada, poštom šalje komu god u Istri, Dalmaciji ili Bosni i Hercegovini i pritom da se stanovništvo banske Hrvatske za tu akciju angažira putem javnih oglasa i propovijedi u crkvama. Većina u Hrvatskom saboru odbila je Prebegov prijedlog. Unionist Josip Šilović frankovcima je prigovorio zbog navodnog strančarenja, te je uime vladine većine odbijanje opravdao koloniziranjem djece iz Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine u bansku Hrvatsku, koja na taj način pruža sasvim dovoljnu pomoć narodu iz glađu pogođenih hrvatskih pokrajina.[18]

U srpnju 1918. Hrvatski sabor je na temelju predstavke hrvatskih zastupnika iz dalmatinskog sabora, iznesene u interpelaciji zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije, Ivana Lorkovića, ustrojio odbor, koji je s istovrsnim dalmatinskim odborom stupio u pregovore o načinu na koji bi banska Hrvatska u postojećim okolnostima mogla pomoći Dalmaciji.[19] Odbori su započeli s pregovorima, no bez ikakvih rezultata. Tek nakon prekida državnopravnih odnosa Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom, proglašenja njezine neovisnosti i njezinog stupanja u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom etničkom području tog naroda, pod vrhovnom vlašću Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, Hrvatski je sabor donio odluku koju je mogao i provesti. Na prijedlog zastupnika Hrvatske pučke seljačke stranke, Stjepana Radića, zabranjen je izvoz živežnih namirnica s područja banske Hrvatske u Ugarsku i Austriju. Radić je svoj prijedlog obrazložio potrebom da se namirnice sačuvaju za gladan "jugoslavenski narod" u Sloveniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini te Istri, koji je tijekom rata slao svoju djecu na prehranu u bansku Hrvatsku. Po Radićevim riječima, prijedlog je imao i svrhu spriječiti anarhiju koja bi se u slučaju gladi, a na korist neprijatelju, mogla javiti u novoproglašenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, te u narodu stvoriti nepovjerenje u institucije novoproglašene države.[20]

Glad u Bosni i Hercegovini nije bila samo humanitarni nego i politički problem. Na poziv Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću, zastupnici raspuštenog bo-

18 *Hrvatska*, 8. veljače 1918., Hrvatski sabor; *Novine*, 7. veljače 1918., Hrvatski sabor; Isto, 8. veljače 1918., Hrvatski sabor.

19 *Hrvatska država*, 16. srpnja 1918.

20 Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1920., 205-209.

sansko-hercegovačkog sabora, Hrvat Jozo Sunarić i Srbin Danilo Dimović, u Beču su izvijestili vodstvo kluba o stanju u Bosni i Hercegovini. Na temelju njihovih podataka predsjednik Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću, Antun Korošec, početkom srpnja 1917. izvijestio je austrijsku vladu o teroru nad srpskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini i o posljedicama ukidanja bosansko-hercegovačke ustavnosti, zbog čega da je nestalo bilo kakvog nadzora nad državnim kriminalom. Naveo je da su poradi toga nastupile nesnosne prilike u opskrbi stanovništva hranom, zbog čega je u Bosni i Hercegovini nastupila glad. Radi rješenja problema pozvao je austrijsku vladu da provede amnestiju političkih zatvorenika i u Bosni i Hercegovini te da sazove bosansko-hercegovački sabor.[21]

Krajem srpnja 1917. zastupnik Hrvatsko-srpske koalicije i delegat Hrvatskog sabora na ugarskom saboru, Guido Hreljanović, na temelju istih podataka izvijestio je ugarsku vladu o teroru nad srpskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini i o nenadziranoj bosansko-hercegovačkoj upravi, zbog koje bosansko-hercegovačko stanovništvo masovno umire od gladi.[22] "Novine", list hrvatskog katoličkog seniorata i "Hrvatska država", glasilo Starčevićeve stranke prava, u to su se vrijeme raspisali o stotinama, pa i tisućama ljudi koji su protekle zime, 1916./1917., u Bosni i Hercegovini umrli od gladi.

U obranu postojeće uprave u Bosni i Hercegovini istupili su državni i bosansko-hercegovački organi vlasti, koji su se trudili dokazati da situacija u Bosni i Hercegovini nije toliko kritična koliko bi navodni širitelji alarmantnih vijesti htjeli prikazati. Raspuštanje bosansko-hercegovačkog sabora opravdano je izvanrednim okolnostima, ratom koji se tijekom 1914. i 1915. vodio i na velikom dijelu bosansko-hercegovačkog teritorija. Hrvatske političare se podsjetilo da je formalni razlog raspuštanja bosansko-hercegovačkog sabora bila odluka hrvatskih i muslimanskih zastupnika u bosanskom saboru da ne žele surađivati sa Srbima. Progon bosansko-hercegovačkih Srba ocijenjen je opravdanim zbog uloge u atentatu na prijestolonasljednika i zbog podupiranja neprijatelja tijekom rata. Nasuprot tvrdnji o teroru nad bosansko-hercegovačkim Srbima, naglašeno je da je tijekom srpsko-crnogorskih napada na Bosnu i Hercegovinu iz svojih domova protjerano i izbjeglo više od 50 000 ljudi, uglavnom muslimana, među kojima je zbog loših higijenskih prilika vrlo visoka smrtnost i koji su velik financijski teret za državu. Loša gospodarska situacija u Bosni i Hercegovini opravdana je upućenošću

21 *Novine*, 6. srpnja 1917., Bosna pred carevinskim vijećem.

22 Isto, 24. srpnja, 1917. Saziv bosanskog sabora.

zemlje na uvoz žitarica i u mirnodopskom razdoblju, lošim žetvama, ratnim razaranjima i lošom prometnom komunikacijom. Konstatirano je da je od početka rata od gladi u Bosni i Hercegovini umrlo tek dvjestotinjak ljudi, a kako je pritom bilo riječ isključivo o pravoslavnom stanovništvu istočne Bosne, naseljenom uz granicu sa Srbijom i Crnom Gorom, koje je navodno svojedobno sâmo pustošilo svoj kraj kako bi diverzijama pomoglo neprijatelju, ocijenjeno je da su za glad i nesreću sami krivi.[23]

O političkim prilikama i gladi u Bosni i Hercegovini frankovačka "Hrvatska" pisala je u protusrpskom duhu. Bez komentara je objavila sažetak službenog Sarkotićeva odgovora na Koroščevu i Hreljanovićevu interpelaciju, dan režimskom listu "Bosnische Post", u kojem je zemaljski poglavar opravdao neustavno stanje u Bosni i Hercegovini ratnim prilikama, a kao uzroke gladi isticao isključivo sušu, slab urod, prometnu nepovezanost, ratna razaranja i diverzije srpskog stanovništva.[24] Premda su se načelno slagali sa sazivanjem bosansko-hercegovačkog sabora, ali ne i s amnestijom političkih zatvorenika, frankovački prvaci su u Hrvatskom saboru napali Hreljanovićevu interpelaciju ugarskoj vladi o teroru nad srpskim stanovništvom, o lošem gospodarskom stanju u Bosni i Hercegovini te mnoštvu umrlom od gladi kao rezultatu neustavnog stanja, smatrajući je podvalom Srbina Danila Dimovića i manifestacijom jugoslavenstva, koja pogoduje jedino srpskim interesima.[25] Na ovaj frankovački istup reagirale su "Novine", list hrvatskog katoličkog seniorata. Dopisom u kojem se za teško gospodarsko stanje Hercegovine okrivila bezdušna bosansko-hercegovačka uprava, frankovci su napadnuti kao suradnici režima koji ne žele povratak bosansko-hercegovačke ustavnosti. "Novine" su smatrale da borba za amnestiju i bosanski ustav nije borba za srpsku stvar, jer su je pokrenuli Hrvati, a od Srba da se u toj borbi angažirao samo Danilo Dimović. Tekst je završio tvrdnjom da bi se i Ante Starčević složio s Jugoslavijom kojoj oni teže, u kojoj će Srbi priznati legitimitet hrvatskog državnog prava.[26]

---

23 *Hrvatska*, 7. kolovoza 1917., Barun Sarkotić o prilikama u Bosni i Hercegovini; *Novine*, 10. listopad 1917., Barun Burian o Bosni i Hercegovini; Isto, 12. listopada 1917., Borba za slobodu i mir, izvještaj iz carevinskog vijeća; Isto, 7. prosinca 1917., Burian o stanju Bosne i Hercegovine, ekspoze u delegacijama; Isto, Bosna i Hercegovina u ratu, izvještaj zajedničkog ministra financija o upravi Bosne i Hercegovine.

24 *Hrvatska*, utorak 7. kolovoza 1917., Barun Sarkotić o prilikama u Bosni i Hercegovini; Isto, utorak 4. rujna 1917., Bosna i Hercegovina u četvrtoj ratnoj godini.

25 *Novine*, 9. kolovoz 1917., Hrvatski sabor; Isto, 11. kolovoz 1917., Hrvatski sabor.

26 Isto, 31. kolovoza, Kako Hercegovina propada.

Kao perjanice deklaracijskog pokreta, milinovački pravaši priklonili su se uvjerenju o katastrofalnim uvjetima u Bosni i Hercegovini, pa je na temelju evidencije bosansko-hercegovačkih župnika "Hrvatska država" procijenila da je od početka rata do 1917. samo u Hercegovini, među katoličkim pučanstvom, od gladi umrlo oko 1 000 ljudi. U odnosu na prijeratnu 1913. list je procijenio da je pomor u Hercegovini, ne računajući poginule na bojištu, 1917. godine porastao za 200%. Za zimu 1917./1918. "Hrvatska država" je najavila još strašniji pomor, te je smatrala da bi u nedostatku bosanskog sabora Hrvatski sabor trebao ustati za prava naroda u Bosni.[27] O kakvom je angažmanu Hrvatskog sabora riječ, pojasnio je sličan napis u katoličkim "Novinama", gdje je naglašeno da bi Hrvatski sabor trebao učiniti odlučan korak te proglasiti sjedinjenje Bosne i Hercegovine s banskom Hrvatskom u smislu Deklaracije Jugoslavenskog kluba.[28]

Gladi u Bosni i Hercegovini i neustavnom stanju kao njezinu glavnom uzroku katoličke "Novine" posvetile su vrlo veliku pozornost. U pojedinim člancima list je tvrdio da se u Hercegovini mjesečno, po stanovniku, dijeli tek jedan kilogram brašna.[29] List je pisao da se narod zime 1916./1917. hranio travom te da ih je na stotine umrlo od gladi. Ustanovio je da je liječnika koji je obdukcijom umrlih konstatirao smrt od gladi, bosanska vlada opozvala i zabranila mu daljnji rad. Umjesto da narodu pomogne, tvrdile su "Novine", bosanska vlada je hranu iz Bosne i Hercegovine izvozila u Njemačku, te zarađivala na muci svog naroda. Pisale su da se poljoprivredni proizvodi od seljaka i dalje rekviriraju po vrlo niskim a da se prodaju po mnogo višim cijenama, pri čemu da je vlada samo na duhanu zaradila 100 milijuna kruna.[30]

Podatke objavljene u "Novinama" o izvozu hrane iz Bosne u Njemačku, o prevarama bosanske vlade u vezi s duhanom, o vladinoj zabrani liječnicima u Bosni i Hercegovini da konstatiraju smrt od gladi i o prehrani bosansko-hercegovačkog stanovništva mješavinom slame, kore s drveta i dropa, u Hrvatskom saboru je u ožujku 1918. upotrijebio zastupnik milinovačkih pravaša, Dragutin Hrvoj, prilikom interpelacije hrvatskoj vladi o razlozima zabrane ulaska bosansko-hercegovačkom stanovništvu u bansku Hrvatsku radi nabave hrane.[31] Koncem rata, u srp-

27 *Hrvatska država*, 22. listopad 1917., Jadi i nevolje Bosne; Isto, 8. studeni 1917., Tužno stanje u Hercegovini.

28 *Novine*, 28. studeni 1917., Seoba naroda iz Hercegovine.

29 Isto, 31. kolovoz, 1917. Kako Hercegovina propada.

30 Isto, 12. studeni 1917., Hercegovina u ratu.

31 Isto, 5. ožujak 1918., Hrvatski sabor.

nju 1918., Dragutin Hrvoj je u saboru iznio podatak da je u Bosni i Hercegovini od gladi umrlo 10 000 ljudi.[32]

Komentar Sarkotićeva odgovora na Koroščeve i Hreljanovićeve tvrdnje o katastrofalnom stanju u Bosni i Hercegovini katoličke "Novine" prenijele su iz Stadlerova "Hrvatskog dnevnika". U to vrijeme "Hrvatski dnevnik" je pod uredništvom Ambrozija Benkovića i Ilije Gavrića slijedio kurs Jugoslavenskog kluba u Beču. Kritizirajući Sarkotićev odgovor, "Hrvatski dnevnik" je posebnu pozornost obratio na izjavu zemaljskog poglavara da Bosna i Hercegovina, veličine Češke, ima samo jednu uskotračnu prugu, pa je njezina opskrba upućena na motorna vozila i zaprežna kola. Napominjući, nasuprot tomu, da se bosansko-hercegovačkim prugama svakog dana preveze rumunjskog žita za Njemačku mnogo više nego što iziskuje dnevna potreba za sto milijuna stanovnika, što bi u Bosni i Hercegovini bilo dosta za dva i pol mjeseca, "Hrvatski dnevnik" je istaknuo nebrigu austro-ugarskih vlasti za bosansko-hercegovačko stanovništvo i pravu narav Monarhije kao navodnog mosta njemačkom prodoru na istok. U tim prilikama "Hrvatski dnevnik" je jedini spas za Bosnu i Hercegovinu vidio u ostvarenju onoga za čime teži Jugoslavenski klub u Beču i njegova Deklaracija.[33]

Naknadnim odbacivanjem Svibanjske deklaracije i vrhbosanski nadbiskup je u člancima jugoslavenskog tiska postao dio omraženog sistema, no dok su katoličke "Novine" povodom toga pisale da je Stadler star, bolestan i prevaren, "Hrvatska država" pisala je da je i pokvaren, te ga je optužila da je sukrivac za glad u Hercegovini, jer je navodno vlastito žito umjesto u siromašnu Hercegovinu izvozio u bogatiju Dalmaciju, gdje ga je prodavao po lihvarskim cijenama.[34]

"SREDIŠNJI ZEMALJSKI ODBOR ZA ZAŠTITU PORODICA MOBILIZOVANIH I U RATU POGINULIH VOJNIKA"

U ožujku 1917., prilikom rasprave o dječjim sirotištima, unionistički zastupnik Josip Šilović je, kao predsjednik "Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika", u Hrvatskom saboru najavio donošenje zakona o ustroju dječjih domova te o načinu kontrole nezbrinute djece iz banske Hrvatske,

32 Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006., 387.

33 *Novine*, 6. kolovoz 1917., Barun Sarkotić i Bosna.

34 *Hrvatska država*, 21. veljače 1918., Gladni narod harači po Mostaru.

koja bi se smještala mimo domova, u seljačke, obrtničke i trgovačke obitelji.[35] Ubrzo nakon toga Šilović je u dogovoru s banom Škrlcem, koji je sa svog položaja odstupio 8. lipnja 1917., pokrenuo inicijativu za slanje hrvatske ratne siročadi iz Istre, Dalmacije te Bosne i Hercegovine na višemjesečnu dohranu u obitelji banske Hrvatske. Nakon pristanka hrvatske Zemaljske vlade, akcija koloniziranja djece iz glađu pogođenih hrvatskih krajeva u lipnju 1917. na sjednici Središnjeg zemaljskog odbora predstavljena je njegovim odbornicima, te je otad postala njegovom osnovnom aktivnošću.[36]

"Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika" bio je državna institucija, dio Odjela za unutrašnje poslove hrvatske Zemaljske vlade, osnovan početkom rata, 1914. kao savjetodavni organ hrvatske Zemaljske vlade pri podjeli državne potpore obiteljima mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika na području čitave banske Hrvatske. Odbor je na mjesečnim sastancima pretresao pismene molbe zainteresiranih za dobivanje vladine potpore i odlučivao o njihovoj utemeljenosti. Dolaskom Šilovića za predsjednika, početkom 1916., Odbor mijenja način rada, te postaje suvremeni organ državne socijalne politike, koji je na području čitave banske Hrvatske počeo popisivati brojčano i starosno stanje obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika te njihovu pokretnu i nepokretnu imovinu, radi svrhovite raspodjele državne novčane pomoći za socijalno ugrožene obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika. U suradnji s Odjelom za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade, Središnji odbor je u svibnju 1916. osnovao "Fond siročadi palih hrvatskih vojnika" te organizirao njegovo financiranje putem zaklada, donacija te obveznih priloga skupljanih po hrvatskim školama. Uz izradu socijalnog katastra i prikupljanje priloga, djelatnost Središnjeg odbora je, u suradnji s pravnim odsjekom Lige za zaštitu djece, proširena izradom nacrta socijalnih zakona, poticanjem osnivanja domova za ratnu i drugu siročad, pokretanjem istraživanja o uzrocima maloljetničke delinkvencije, davanjem besplatnih pravnih savjeta u borbi protiv lihve i kamatarenja te podjelom beskamatnih kredita za otplatu hipoteka.[37]

35 Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006., 165-167.

36 *Spomenspis na spasavanje istarske, bosanskohercegovačke i dalmatinske djece*, Narodna zaštita-Savez dobrotvornih društava, 1921., 40-42.

37 Isto, 14-32; *Kako je osnovana i što je učinila Narodna zaštita 1914.-1924.*, Zagreb, Slovo-socijalna knjižica Narodne zaštite, 14-15.

U radnom odboru "Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika", uz Josipa Šilovića 1916. bili su židovski poduzetnik, osnivač "Prehrane", javne kuhinje za siromašne obitelji i obitelji čiji su članovi na bojištu, Šandor Alexander, zatim predsjednik Zagrebačke židovske općine, Robert Siebenschein, predstojnik odjela hrvatske pokrajinske vlade za narodno gospodarstvo u unionističkoj vladi bana Ivana Škrlca, Zvonimir Žepić, šef Odsjeka aprovizacije u Odjelu za narodno gospodarstvo hrvatske pokrajinske vlade i bivši veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije, Teodor Bošnjak, veliki župan Zagrebačke županije, Vladimir Treščec Branjski, vijećnik Banskog stola i pročelnik Pravnog odsjeka Lige za zaštitu djece, Adolf Falkner, liječnik Đorđe Đorđević, banski savjetnik Mirko Hondl, predsjednik Zemaljskog odbora za invalide, predsjednik Prve hrvatske štedionice, predsjednik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i član Hrvatsko-srpske koalicije, grof Miroslav Kulmer, službeni liječnik Zagrebačke županije, član Starčevićeve stranke prava, tzv. milinovaca, Radovan Marković, srpski veleposjednik, član Hrvatsko-srpske koalicije, Vaso Muačević, bivši državni odvjetnik i nadzornik svih kaznenih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji 1906.-1919., dr. Nikola Ogorelica, pomoćni biskup zagrebački, Dominik Premuž, tajnik zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, župnik središnje zagrebačke župe sv. Marka i član Hrvatsko-srpske koalicije, Svetozar Rittig, zagrebački paroh, Ambrozije Pavlović, vojni računarni nadsavjetnik Mavro Špicer, te pokrajinski školski nadzornik, Adolf Vuković.[38] Tijekom 1916. godine Središnjem zemaljskom odboru su dozvolom civilnih i vojnih vlasti pristupili i pravnik, član Hrvatske pučke seljačke stranke, Đuro Basariček, publicist i simpatizer Hrvatske pučke seljačke stranke, Zvonimir Pužar, publicist i jugoslavenski nacionalist, Jerko Čulić te jugoslavenski orijentiran katolički novinar Petar Rogulja.[39]

Pokrećući akciju koloniziranja djece iz sušom i glađu pogođenih hrvatskih pokrajina u bansku Hrvatsku, hrvatska je vlada naredbom od 18. srpnja 1917., "o uređenju zaštite obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika, iz banske Hrvatske", odredila da Središnji zemaljski odbor postaje središnjom pokrajinskom institucijom za zaštitu ratne siročadi i obitelji mobiliziranih i poginulih vojnika, te krovnom karitativnom institucijom, s dužnošću koordinacije rada ostalih karitativnih ustanova s područja ban-

38 *Spomenspis…*, 19-20.

39 *Kako je osnovana …* 51-52.

ske Hrvatske. Naredbom je Središnji zemaljski odbor dobio zaduženje općenite brige za valjani duhovni i tjelesni odgoj mladeži u Hrvatskoj te ovlasti upravljanja "Fondom siročadi palih hrvatskih vojnika", koji je osnovao. Naredbom je proveden ustroj Središnjeg zemaljskog odbora po županijama, gradovima i općinama, te je određeno da predsjednika i članove Središnjeg odbora imenuje ban, da su na čelu županijskih odbora veliki župani, gradskih odbora gradonačelnici, a mjesnih odbora načelnici općina. Posebno je istaknuta zadaća mjesnih odbora da sastavljaju popise sve zapuštene i osirotjele djece, ne samo ratne siročadi, na svom području te da unutar svog područja organiziraju dobrovoljno prikupljanje sredstava, koja su se ponajprije trebala trošiti na zbrinjavanje ratnih udovica i siročadi tog područja.[40] U sklopu akcije koloniziranja izgladnjele djece iz svih hrvatskih pokrajina u banskoj Hrvatskoj, zadaća mjesnih odbora bila je pronalaženje obitelji spremnih prihvatiti i dohraniti izgladnjelu djecu te nadzirati njihov duhovni i tjelesni napredak, o čemu su obavješćivali županijske odbore i sam Središnji odbor.[41] U isto je vrijeme, sredinom srpnja 1917., Središnji zemaljski odbor zajedno s Odborom za zaštitu ratnih invalida pokrenuo i svoje glasilo, isprva tjednik, a od siječnja 1918. mjesečnik, "Narodnu zaštitu ratnih nemoćnika i siročadi", čiji je urednik bio Đuro Basariček.[42]

Obitelji koje su bile spremne prihvatiti izgladnjelu djecu iz južnih hrvatskih pokrajina prijavljivale su se Središnjem zemaljskom odboru posredovanjem lokalnog svećenstva te mjesnih odbora i povjerenika Središnjeg zemaljskog odbora, odnosno javljale su se neposredno u sjedište Središnjeg zemaljskog odbora na Markovu trgu u Zagrebu. Kako su krajem kolovoza 1917. obitelji pozvane da se za prihvat djece jave najkasnije do 8. rujna, jer naknadne prijave neće vrijediti, očito je da je ova akcija u prvi mah zamišljena u mnogo manjem opsegu nego što će se u konačnici razviti.[43]

Akcija je u hrvatskom tisku izvorno predstavljena kao "ladanje", ferijalno, dvomjesečno udomljivanje ratne siročadi u vrijeme ljetnih školskih praznika, odnosno, u slučaju djece koja su iz svojih domova kretala nakon ljeta, i kao zimovanje. Bez obzira na to što se akcija u većini slučajeva pretvorila u udomljivanje do svršetka rata, velik dio djece se nakon višemjesečnog oporavka u obiteljima

40 *Spomenspis,* 32-36.

41 Isto, 52-53.

42 Isto, 36-37.

43 *Narodna zaštita*, 9., 1917., Istrani i Dalmatinci u Zagrebu, str. 7.

banske Hrvatske doista i vratio u svoj zavičaj, zbog čega je otežano pratiti njihovo brojčano stanje u kolonijama banske Hrvatske.[44]

Još u rujnu 1917. vladin je povjerenik za Županiju srijemsku zbog slabog odziva domaćinstava na akciju, pozivao kotarske vlasti da u razdoblju od tri do pet mjeseci, koliko pojedino dijete boravi u udomiteljskim obiteljima, tim obiteljima ne rekviriraju onu količinu žita nužnu za prehranu tog djeteta.[45] Tek sredinom studenog 1917. Središnji zemaljski odbor je uz blagoslov hrvatske vlade donio odluku da će djeca trajno ostati u kolonijama,[46] na što su skupštine mjesnih odbora Središnjeg zemaljskog odbora donijele zaključak da će se djeca smještena u njihovim mjestima zadržati i duže nego što je bilo predviđeno.[47] Međutim dio djece se i nakon toga vraćao svojim domovima, pa je u nekim mjesecima, osobito pri kraju rata, broj nove djece koja su došla u bansku Hrvatsku, bio manji od broja djece koja su iz nje tog mjeseca otišla.[48]

BOSANSKO-HERCEGOVAČKA DJECA

Hrvatska su djeca iz hrvatskih pokrajina Monarhije u bansku Hrvatsku pozvana sredinom srpnja 1917. posredovanjem "Družbe sv. Ćirila i Metoda" za Istru, Carsko-kraljevskog školskog pokrajinskog vijeća u Zadru i hrvatskog potpornog društva "Napredak" iz Sarajeva. U pozivu navedenim hrvatskim društvima u Istri i Bosni i Hercegovini te službenoj školskoj vlasti u Dalmaciji, Središnji je odbor uz 150-ero istarske i 150-ero dalmatinske bio spreman posredovati za 50-ero hercegovačke djece.[49] Dakle, akcija koloniziranja djece od samog je početka obuhvaćala i bosansko-hercegovačku djecu. U prvi su se mah, 21. i 22. srpnja, pozivu odazvale samo službena dalmatinska školska vlast te uime "Družbe sv. Ćirila i Metoda" za Istru, književnik Viktor Car Emin.[50] Prvi je val djece kroz Za-

44 *Hrvatska*, srijeda 12. rujna 1917., Povratak ferijalne kolonije, str. 2.

45 *Hrvatska država*, 19. rujna 1917., Okružnica vladinog povjerenika za županiju srijemsku.

46 Isto, 14. studeni 1917., Stalni boravak istarske, hercegovačke i dalmatinske djece u Hrvatskoj; *Novine*, 14. studenog 1917., Stalni boravak istarske, hercegovačke i dalmatinske djece u Hrvatskoj.

47 *Hrvatska država*, 19. studeni 1917., Djeca iz hrvatskih krajeva.

48 *Narodna zaštita*, broj 1. i 2., 1918., Plemenit čin, 28.; *Hrvatska država*, 6. rujna 1918., Pridolazak djece u mjesecu kolovozu; Isto, 2. listopad 1918., Pridolazak djece u rujnu.

49 *Narodna zaštita*, 3., 1917., str. 1.

50 Isto, 4. i 5., 1917., str. 11.

greb za Sv. Ivan Zelinu prošao krajem srpnja 1917. iz Istre, a za njima su slijedila dalmatinska djeca. Iz Hercegovine se do rujna 1917. na poziv Središnjeg zemaljskog odbora nitko nije službeno očitovao.

Sredinom rujna 1917., kad se dio djece iz Istre i Dalmacije već počeo vraćati kućama, u bansku Hrvatsku stiglo je 346-ero isključivo katoličke djece iz hercegovačkih kotareva Ljubuški, Konjic i seoskog kotara Mostar, pod hrvatskom zastavom i vodstvom fra Didaka Buntića te uz organizacijsku potporu Hrvatske narodne zajednice i Zemaljske vlade u Sarajevu, koja je konvoju osigurala prijevoz, neometan put, opskrbu, pratnju i odmor na putu do hrvatske granice. Djeca su od Mostara, preko Sarajeva, željeznicom došla do Bosanskog Broda, gdje ih je uime Središnjeg zemaljskog odbora dočekao i preko Save u bansku Hrvatsku preveo Petar Rogulja.

Krajem rujna u "Narodnoj zaštiti" usklađeno su izašla dva članka koja su opširno pisala o dolasku prvog konvoja hercegovačke katoličke djece u bansku Hrvatsku, 14. rujna 1917. Oba članka su i službena očitovanja suorganizatora o preseljenju katoličke djece iz Hercegovine u bansku Hrvatsku, Hrvatske narodne zajednice i Zemaljske vlade u Sarajevu. Prvi članak napisao je Đuro Džamonja uime Hrvatske narodne zajednice, a u njemu se zahvaljuje pokretačima akcije u Središnjem zemaljskom odboru, opisuju se prilike u Hercegovini koje su prisilile djecu na odlazak te se ističu zasluge franjevaca, a osobito fra Didaka Buntića kao vođe hercegovačke djece, u organizaciji njihova odlaska.[51] Drugi članak napisao je tajnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Sarajevu, dr. Eugen Sladović, koji je prvi iznio podatak da se Središnji zemaljski odbor, osim hrvatskom potpornom društvu "Napredak", u Bosni i Hercegovini obratio i muslimanskom potpornom društvu "Gajret" te dabrobosanskom mitropoliti Eugenu Letici, odnosno da akcija ima širi karakter nego što je dotad izgledalo.[52] Međutim u članku se ne navodi jesu li pozivi "Gajretu" i dabrobosanskom mitropolitu poslani u isto vrijeme kad i poziv "Napretku", sredinom srpnja 1917., ili su poslani kasnije.

U prilog tezi da su pozivi svim vjerskim skupinama u Bosni i Hercegovini uslijedili istodobno govori članak izašao sredinom prosinca 1917. u "Narodnoj zaštiti", u kojem su uz uvod uredništva prenesena dva dopisa predsjednika Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta, zajedničkog tijela sviju bosansko-hercegovačkih eparhija u upravnim

51 Isto, 12. i 13., 1917., Dobročiniteljima naše djece, str. 7.

52 Isto, Put hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 8-10.

i prosvjetnim poslovima srpsko-pravoslavne crkveno-prosvjetne autonomije, mitropolita zvorničko-tuzlanske mitropolije, Ilariona Radonjića. Jedan je dopis mitropolit Radonjić uputio 23. rujna 1917. svim srpsko-pravoslavnim parohijskim uredima u Bosni i Hercegovini, a drugi 12. listopada 1917. Središnjem zemaljskom odboru u Zagrebu.[53] U uvodu tim dopisima uredništvo "Narodne zaštite" prenijelo je očito krivi podatak iz Ilarionova dopisa upućenog 12. listopada 1917. Središnjem zemaljskom odboru, da se Središnji zemaljski odbor u organiziranju akcije preseljenja gladne djece iz Bosne i Hercegovine, srpsko-pravoslavnim predstavnicima u Bosni i Hercegovini obratio 27. listopada 1917. Uz taj podatak uredništvo "Narodne zaštite" dodalo je da se Središnji odbor u to isto vrijeme obratio i katoličkom društvu "Napredak" i muslimanskom društvu "Gajret".

Središnji odbor se nije mogao tek 27. listopada 1917. obratiti srpsko-pravoslavnim predstavnicima u Bosni i Hercegovini, jer se 12. listopada iste godine mitropolit Ilarion Radonjić već spomenutim dopisom javio Središnjem zemaljskom odboru, gdje je opisao poteškoće pri organizaciji akcije među srpsko-pravoslavnim stanovništvom te najavio dolazak prvog vala srpske djece za 14. studenog. Osim toga, mitropolit Ilarion Radonjić se još 23. rujna 1917., drugim spomenutim dopisom, obratio srpsko-pravoslavnim parohijskim uredima, potičući ih da počnu okupljati srpsku djecu za slanje na zimovanje u bansku Hrvatsku, Bačku i Banat. Po riječima samog Radonjića, navedenima u tom dopisu, poziv pravoslavnim parohijskim uredima uslijedio je tek nakon što je propao pokušaj okupljanja srpsko-pravoslavne djece u organizaciji bosansko-hercegovačkih kotarskih vlasti, dakle kad je akcija okupljanja srpsko-pravoslavne djece bila u punom tijeku. Poziv srpsko-pravoslavnim predstavnicima u Bosni i Hercegovini Središnji je odbor, dakle, morao poslati prije 23. rujna 1917. te prije nego što je dr. Eugen Sladović pisao reportažu o prvom konvoju katoličke djece iz Hercegovine, u kojoj je prvi put spomenuto da je poziv za okupljanje djece Središnji zemaljski odbor odaslao i srpsko-pravoslavnim i muslimanskim predstavnicima u Bosni i Hercegovini. Ta je reportaža pisana između 14. rujna, kad su prva hercegovačka djeca došla u bansku Hrvatsku, i 27. rujna, kad je Sladovićev članak objavljen u "Narodnoj zaštiti".

U prilog teze da su pozivi "Napretku", "Gajretu" i srpsko-pravoslavnom svećenstvu poslani u isto vrijeme

53 Isto, 22. i 23., 1917., Smještanje djece srpsko-pravoslavne vjeroispovijesti u Hrvatskoj i Slavoniji, str. 6.

naizgled govori i podatak iz Šilovićeva govora održanog 1925. u Zagrebu povodom desetogodišnjice rada Središnjeg zemaljskog odbora, odnosno "Narodne zaštite", u kojem je Šilović spomenuo kako je već pri samom početku koloniziranja djece, unutar Središnjeg zemaljskog odbora osnovan "Gospojinski odbor" Središnjeg zemaljskog odbora, s tri predsjednice, Hrvaticom Zlatom Lopašić-Kovačević, Srpkinjom Jelenom Ćuk te Slovenkom Josipom Tavčar Arko. To bi značilo da je akcija od samog početka imala jugoslavenski karakter i moglo bi upućivati na to da su pozivi "Gajretu" i dabrobosanskom mitropolitu uslijedili kad i "Napretku".[54] Međutim, jugoslavenski "Gospojinski odbor" Središnjeg zemaljskog odbora nije osnovan početkom nego krajem akcije koloniziranja djece, 14. lipnja 1918. godine.[55]

Sudionik akcije koloniziranja djece, Ljudevit Krajačić, u spomenici na akciju, izdanoj 1921., jugoslavenski Gospojinski odbor niti ne spominje, nego spominje samo poseban srpski odsjek unutar Središnjeg zemaljskog odjela, kojem su na čelu bile Srpkinje Georgina Stojanović i Jelena Ćuk.[56] Ni "Narodna zaštita", službeni list Središnjeg zemaljskog odbora, ne spominje jugoslavenski "Gospojinski odbor", nego samo posebnu srpsku organizaciju unutar Središnjeg odbora, na čelu sa Srpkinjama Jelenom Ćuk, Sofijom Trbojević, Marom Cvijanović, Kristom Đorđević, Jovankom Mrvoš te Ljubicom Nevenković, zaduženim za smještaj isključivo "srpske djece" u banskoj Hrvatskoj, Bačkoj i Banatu.

Srpski odsjek Središnjeg zemaljskog odbora svoje je postojanje prvi put objavio krajem studenog 1917., u vrijeme kad su prvi konvoji bosansko-hercegovačke pravoslavne djece već prešli Savu.[57] U proglasu objavljenom 29. studenog 1917. u listu Starčevićeve stranke prava, "Hrvatskoj državi", stoji da na inicijativu predsjednika Središnjeg zemaljskog odbora, Josipa Šilovića, Jelena Ćuk i druge zagrebačke Srpkinje preuzimaju brigu oko traženja novih mjesta za srpsku djecu iz Bosne i Hercegovine te oko prikupljanja priloga u novcu i robi za tu djecu.[58] Člankom objavljenim početkom prosinca u "Narodnoj zaštiti"

54 *Kako je osnovana…*, 26.

55 *Hrvatska država*, 17. lipnja 1918., Konstituiranje "Odbora slovenskih, hrvatskih i srpskih žena-za siročad".

56 *Spomenspis...*, 64-65.

57 *Narodna zaštita*, 20. i 21. broj, Nahranimo gladne, odjenimo bijedne!, str. 7.

58 *Hrvatska država*, 29. studeni 1917., Akcija zagrebačkih Srpkinja za smještanje djece.

i "Novinama" srpski odsjek Središnjeg zemaljskog odbora kao povod svom osnutku naveo je "bolni vapaj jedne srpske majke", vjerojatno Georgine Stojanović iz Prijedora, objavljen u zagrebačkim "Novostima" 8. studenog 1917. pod naslovom "Što ćutiš…ćutiš Srbine tužni?", u kojem je ta majka pozvala Srbe iz "Hrvatske, Slavonije i Srijema, a osobito iz Bačke i Banata", da se ugledaju na Hrvate i prihvate srpsku djecu iz Bosne i Hercegovine.[59] Srpski odsjek Središnjeg zemaljskog odbora osnovan je, dakle, najranije 8. studenog 1917., kad je navedeni članak Georgine Stojanović objavljen u zagrebačkim "Novostima", a najkasnije krajem studenog 1917., kad se odsjek prvi put oglasio u zagrebačkom tisku.

Jugoslavenski "Gospojinski odbor" Središnjeg zemaljskog odbora, koji je Josip Šilović 1925. spomenuo kao organizaciju osnovanu samim početkom koloniziranja djece, osnovan je kasnije nego srpski odsjek, tek 14. lipnja 1918. godine, pod imenom "Odbor slovenskih, hrvatskih i srpskih žena-za siročad". Uz navedene predsjednice, Strossmayerovu nećakinju Zlatu Lopašić-Kovačević, čelnicu srpskog odsjeka u Središnjem zemaljskom odboru, Jelenu Ćuk i kćerku ljubljanskog gradonačelnika, Josipu Tavčar-Arko, u tijelima Odbora bile su supruge mnogih javnih osoba, ali i Đuro Basariček, Jerko Čulić, Tugomir Alaupović, Ivo Andrić, Grga Anđelinović i Velimir Deželić. Službeni razlog njegova osnutka bio je da – kao akcijski odbor Središnjeg zemaljskog odbora – preuzme brigu za svu "slovensku, hrvatsku i srpsku djecu" koja dolaze na prehranu u bansku Hrvatsku.[60]

"Narodna zaštita" od 19. srpnja 1917. jasno piše da se Središnji odbor, osim s Družbom sv. Ćirila i Metoda i Carsko-kraljevskim dalmatinskim školskim namjesništvom, povezao i s hrvatskim potpornim društvom "Napredak", pri čemu da je bio spreman posredovati za 50-ero hercegovačke djece.[61] Podatak da se Središnji odbor već tada, u samom početku akcije, povezao s hrvatskim društvom "Napredak" spominje se i u slijedećem dvobroju "Narodne zaštite", objavljenom 28. srpnja 1917., a taj podatak krajem srpnja 1917. donosi i frankovačka "Hrvatska", te ga kao službeni proglas smatramo vjerodostojnim.[62] Ako su

59 *Narodna zaštita*, 22. i 23. broj, Nahranimo gladne, odjenimo bijedne i Što ćutiš…ćutiš Srbine tužni, 7. str.

60 *Hrvatska država*, 17. lipnja 1918., Konstituiranje "Odbora slovenskih, hrvatskih i srpskih žena-za siročad".

61 *Narodna zaštita*, 3., 1917.

62 Isto, 4. i 5., 1917., Pomoć našoj hrvatskoj braći iz Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine; *Hrvatska*, 22. srpnja 1917., Skrb za hrvatsku ratnu siročad iz Istre, Dalmacije i Hercegovine.

pozivi svim trima konfesijama u Bosni i Hercegovini poslani u isto vrijeme, to bi značilo da je poziv "Gajretu" i mitropolitu Eugenu Letici poslan kad i Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru i Carsko-kraljevskom dalmatinskom školskom namjesništvu, sredinom srpnja 1917.

U uvodu navedenim dopisima mitropolita Ilariona Radonjića Središnjem zemaljskom odboru i bosansko-hercegovačkim parohijskim uredima, uredništvo "Narodne zaštite" navelo je da je poziv "Napretku", "Gajretu" i dabrobosanskom mitropolitu Eugenu Letici poslan dopisom pod urudžbenim brojem 9673 iz 1917. Spis pod tim urudžbenim brojem i mitropolit Ilarion Radonjić spominje kao spis kojim je Središnji zemaljski odbor pozvao srpsko-pravoslavne predstavnike na slanje pravoslavne djece iz Bosne i Hercegovine u bansku Hrvatsku.[63] No, pozive upućene 16. srpnja istarskim i dalmatinskim predstavnicima Središnji zemaljski odbor poslao je dvama dopisima pod urudžbenim brojem 8716 iz 1917., a ne 9673 iz 1917., pod kojim je urudžbenim brojem poslan poziv mitropolitu Eugenu Letici.[64] Zato smatramo da su pozivi "Gajretu" i mitropolitu Letici upućeni kasnije nego "Napretku", između 16. srpnja i prve polovice rujna 1917. godine.

U navedenom članku dr. Eugena Sladovića, o dolasku prve kolonije hercegovačke djece, ističe se da je akcija, koja je potekla od Josipa Šilovića i Središnjeg zemaljskog odbora, u Bosni i Hercegovini započela tek na energično zauzimanje fra Didaka Buntića, koji se morao obratiti Šiloviću da se jednom započeta akcija u Bosni i Hercegovini što brže oživotvori. Sličnu vijest donose i "Novine", list hrvatskog katoličkog seniorata, koje spominju da je Središnji zemaljski odbor stupio u kontakt s fra Didakom Buntićem 1917. po Didakovu povratku iz Beča i Pešte, gdje je molio pomoć za Bosnu i Hercegovinu, te da mu je tom prilikom Šilović povjerio organizaciju akcije među hercegovačkom djecom.[65] Buntićev biograf, fra Andrija Nikić, navodi da je na povratku iz Beča 1917. godine fra Didak Buntić prošao kroz Zagreb, gdje se upoznao s Josipom Šilovićem i navodno ga nagovorio da djelatnost Središnjeg zemaljskog odbora protegne i na Bosnu i Hercegovinu.[66] Nitko od njih ne spominje da se Središnji zemaljski odbor već pri samom

63 Vidi br. 53.

64 *Narodna zaštita*, 4. i 5., 1917., Pomoć našoj hrvatskoj braći iz Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine.

65 *Novine*, 16. ožujka 1918., Fra Didak Buntić teško obolio.

66 Dr. fra Andrija Nikić, *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje* (*1916.-1919.)*, Duvno, 1974., pretisak Mostar – Veljaci, 1995., 36.

pokretanju akcije obratio i Hrvatima u Bosni i Hercegovini niti točno vrijeme kad je došlo do susreta između fra Didaka Buntića i Josipa Šilovića. Publicist Ivica Radoš, ne navodeći izvora, ustvrdio je da je do susreta Buntića i Šilovića došlo u kolovozu 1917., dakle mjesec dana nakon što je Središnji zemaljski odbor u Zagrebu pokrenuo akciju koloniziranja djece.[67] U članku objavljenom u bečkom *Reichspostu* 1922. godine, povodom fra Didakove smrti, bivši zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine, Stjepan Sarkotić, izjavio je da je tijekom rata surađivao s fra Didakom u borbi protiv posljedica gladi u Bosni.[68] U veljači 1918. fra Didak Buntić je bio član službene bosansko-hercegovačke delegacije koja je pošla u Beč i Peštu moliti pomoć zbog gladi u Bosni i Hercegovini.[69] Zato je vrlo vjerojatno da je i godinu dana prije toga, u kolovozu 1917., fra Didak Buntić na povratku iz Beča i Pešte, gdje je bio na istom zadatku kao i u veljači 1918., uime bosansko-hercegovačke vlade dogovorio sa Središnjim zemaljskim odborom da akciju, prvobitno zamišljenu maloga opsega, proširi i na muslimansku i srpsko-pravoslavnu djecu u Bosni i Hercegovini.

Razlog za ovu intervenciju bosansko-hercegovačke vlade mogao je biti njezin strah od nesređenih političkih prilika u Bosni i Hercegovini, potenciranih lošim gospodarskim stanjem i glađu. Spomenuli smo da je bosanska vlada iz tog razloga razmatrala i mogućnost koloniziranja obitelji iz glađu pogođenih krajeva po Bosanskoj Posavini, pa je i iseljivanje djece iz Bosne i Hercegovine moglo poslužiti olakšanju gospodarske situacije i kupovanju socijalnog mira. Zato je, smatramo, bosanska vlada iskoristila akciju Središnjeg zemaljskog odbora, u početku ograničenu na bosansko-hercegovačko hrvatsko stanovništvo, te s vladom banske Hrvatske, kojoj su vojne vlasti u to vrijeme zabranile izvoz viška hrane u ostale hrvatske pokrajine, posredovanjem fra Didaka Buntića i Središnjeg zemaljskog odbora dogovorila masovnu kolonizaciju djece iz Bosne i Hercegovine, koja bi trajala do svršetka rata. Tek u vrijeme prvih dolazaka pravoslavne i muslimanske djece u bansku Hrvatsku Središnji zemaljski odbor je u dogovoru s hrvatskom Zemaljskom vladom donio odluku o stalnom boravku istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece u kolonijama banske Hrvatske.

67 Nedjeljni *Jutarnji list*, 2. 3. 2008., Fratar koji je od smrti spasio 17 000 djece iz Hercegovine.

68 Dr. fra Andrija Nikić, *Godine gladi*, 79-81.

69 *Hrvatska država*, 15. ožujka 1918., Fra Didak Buntić teško bolestan; Isto, 9. travnja 1918., Neka se zna.

U prilog ovoj tezi govori i očigledan angažman bosansko-hercegovačke vlade pri dolasku bosansko-hercegovačke djece u bansku Hrvatsku, koji kod drugih pokrajinskih vlada, pri dolasku djece iz drugih hrvatskih pokrajina, izostaje. Uz već spomenutu pomoć Zemaljske vlade u Sarajevu pri dolasku prvog konvoja hercegovačke, katoličke djece u bansku Hrvatsku, hrvatski tisak je izvijestio da je dr. Eugen Sladović, u svojstvu izaslanika bosanske vlade, 18. rujna 1917. posjetio Zagreb s namjerom da sa Središnjim zemaljskim odborom dogovori ukonačenje nove grupe hercegovačke djece. Pritom mu je društvo pravio fra Didak Buntić.[70]

Spomenuo sam i da su organi srpsko-pravoslavne autonomije u Bosni i Hercegovini preuzeli organizaciju kolonizacije pravoslavne djece tek nakon što je bosansko-hercegovačka vlada u tomu podbacila. Naime, poziv srpskim obiteljima u pograničnim dijelovima Bosne i Hercegovine da prijave djecu za odlazak u bansku Hrvatsku, upućen preko bosansko-hercegovačkih kotarskih vlasti, nije urodio željenim plodom, pa se Veliki upravni i prosvjetni savjet 23. rujna 1917. morao ponovno obratiti roditeljima, ovaj put preko organa Srpsko-pravoslavne crkve i srpsko-pravoslavnih crkveno-školskih općina, na što su se roditelji pravoslavne djece naposljetku i odazvali.[71] Za tu svrhu je u Mostaru osnovan poseban odbor Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta za Hercegovinu, na čelu s predsjednikom mostarske srpsko-pravoslavne crkveno-školske općine, Mićom Bilićem. Pravoslavna djeca su iz Mostara putovala željeznicom, u pratnji učitelja, pravoslavnog svećenstva i predstavnika Zemaljske vlade.[72] U Prijedoru je osnovan sličan odbor za područje sjeverozapadne Bosne, na čelu s učiteljicom Georginom Stojanović.

Isto tako pri organiziranju dolaska muslimanske djece bosanska vlada se obratila mjerodavnim vjerskim i vakufsko-mearifskim oblastima i potaknula ih da se "akcija što življe pokrene", odnosno da počnu popisivati i pripremati muslimansku djecu za odlazak u bansku Hrvatsku. Bosanska vlada je surađivala sa Središnjim zemaljskim odborom u Zagrebu i pri traženju odgovarajućeg smještaja za djecu muslimanske vjere, prilikom čega je Središnji zemaljski odbor djeci osigurao krov nad glavom u zgradi svilane Hrvatske poljodjelske banke u Vinkovcima i opskrbu, a

70 *Hrvatska država*, 18. rujna 1917., Razno.

71 *Narodna zaštita*, br. 20. i 21., Smještanje djece srpsko-pravoslavne vjeroispovjesti u Hrvatskoj i Slavoniji, str. 6.

72 *Narodna zaštita*, br. 22. i 23., Putovanje pete ferijalne kolonije hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 8-10.

bosanska vlada učiteljski kadar, vjersku poduku i prikladnu prehranu, temeljenu na islamskim načelima.[73] Dok je istarsku djecu smještenu u banskoj Hrvatskoj obilazio tajnik Družbe sv. Ćirila i Metoda, Viktor Car Emin,[74] a dalmatinsku djecu nadgledao Odbor dalmatinskih gospođa u Zagrebu u suradnji sa Ženskom sekcijom hrvatskog napretka u Splitu te drugim odborima u Dalmaciji koji su organizirala odlazak dalmatinske djece,[75] nadzor nad bosansko-hercegovačkom djecom organizirala je bosanska vlada, za što je imenovala učitelje Stanka Mitrovića iz Bileća i Stjepana Jablanovića iz Sovića, a posebnim nadzornikom katoličke djece imenovala je fra Valentina Zovka.[76]

Pravoslavna djeca iz Hercegovine seljena su u kotare Srijemske županije, a pravoslavna djeca iz zapadne Bosne u kotare Bjelovarsko-križevačke županije ili u pakrački kotar Požeške županije. Do prosinca 1917. katolička djeca dolazila su isključivo iz hercegovačkih kotara, da bi krajem prosinca bilo zabilježeno kako je u bansku Hrvatsku došla prva skupina od 43-je katoličke djece s ramskog područja. Otad se u izvještajima hrvatskog tiska o kolonizaciji djece ističu i dolasci katoličke djece iz Bosne, premda je velika većina katoličke djece i dalje dolazila iz Hercegovine.[77]

Krajem prosinca 1917. novosadski Srbi su dozvolom ugarskih vlasti osnovali odbor sa zadaćom organiziranja smještaja gladne srpske djece iz Bosne i Hercegovine u Bačkoj, Baranji i Banatu.[78] Na čelu novosadskog odbora bili su odvjetnici dr. Kosta Hadži i dr. Ignjat Pavlas, srpski liberal i budući predsjednik Velike narodne skupštine, koja će 25. studenog 1918. proglasiti odcjepljenje Bačke, Banata i Baranje od Ugarske i njihovo izravno sjedinjenje s Kraljevinom Srbijom, mimo Narodnog vijeća u Zagrebu.[79] Od siječnja 1918. u izvještajima hrvatskog tiska o dolascima srpske djece iz Bosne i Hercegovine, kao krajnje odredište njihova putovanja sve češće se spominju Bačka

73 *Novine*, 17. listopad 1917., Muslimanska i pravoslavna djeca iz Bosne u Slavoniji; Isto, 31. listopada 1917., Iz Hrvatske i Slovenije; Isto, 13. studenog, Dolazak bosanske pravoslavne djece u Hrvatsku; *Narodna zaštita*, 24., 25. i 26., 1917., Putovanje šeste ferijalne kolonije bosanske i hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 5; *Narodna zaštita* 1. i 2., 1918., Muslimanski internat u Vinkovcima, str. 28.

74 *Novine*, 22. svibanj 1918., Tajnik Družbe Sv. Ćirila i Metoda u Sv. Ivan Zelini.

75 Isto, 1. lipnja 1918., "Novo Doba" za dalmatinsku siročad.

76 *Novine*, 13. svibnja 1918., O smještenoj djeci iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj i Slavoniji.

77 Isto, 27. prosinac 1917., Prva katolička djeca iz Bosne u Srijemu.

78 Isto, 22. prosinac 1917., Novosadski Srbi za siročad iz Bosne i Hercegovine.

79 Isto, 21. veljače 1918., Bosanska i hercegovačka djeca u Novom Sadu.

i Banat.[80] Uz tu djecu spominje se i aktivnost srpskog veleposjednika i zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije u hrvatskom saboru, Vase Muačevića, čije su osobite zasluge za kolonizaciju više od 3 000 pravoslavne djece iz Bosne i Hercegovine u Bačkoj i Banatu istaknuli i organizatori kolonizacije, Josip Šilović i Ljudevit Krajačić.[81]

JUGOSLAVENSKI KARAKTER AKCIJE

Akcija Središnjeg zemaljskog odbora u svom je početku imala nedvojbeno hrvatski karakter. Apeli za pomoć "ratnoj siročadi" iz Istre, Dalmacije te Bosne i Hercegovine, izvještaji o njihovim dolascima u bansku Hrvatsku i literarni radovi pozivali su isključivo na hrvatsko, a ne na (jugo)slavensko rodoljublje. Isticala se hrvatska solidarnost, a vrijednost akcije promatrala se jedino s hrvatskog nacionalnog stajališta. Osim kao humanitarna, akcija je u okolnostima upravno-političke razdrobljenosti hrvatskih pokrajina prikazana i kao prilika da se na duhovnom planu izvrši hrvatska nacionalna integracija.[82]

Masovnim dolaskom pravoslavne bosansko-hercegovačke djece u bansku Hrvatsku akcija je krajem 1917. počela dobivati (jugo)slavenski karakter. Za potrebe njihova dolaska i smještaja u banskoj Hrvatskoj, unutar Središnjeg zemaljskog odbora osnovan je poseban, srpski odsjek, koji se uz humanitarnu djelatnost brinuo i oko isticanja srpskog nacionalnog karaktera onog dijela akcije koji se bavio koloniziranjem pravoslavne djece. Apel "jedne srpske majke" iz Bosne i Hercegovine, koji je bio formalni povod osnutku srpskog odsjeka unutar Središnjeg zemaljskog odbora, objavljen u zagrebačkim "Novostima" i prenesen u "Narodnoj zaštiti", pozvao je Srbe u Hrvatskoj, Slavoniji, Srijemu te Bačkoj i Banatu da prihvate srpsku djecu iz Bosne i Hercegovine.[83]

Katoličke "Novine" u to su vrijeme prepoznale korist od kolonizacije djece za jugoslavensko nacionalno ujedinjenje. Pišući o značenju te akcije, "Novine" su navele da

80 Isto, 25. siječanj 1918., Djeca iz Bosne na prehrani u Hrvatskoj; Isto, 5. veljače 1918., Veliki transport djece iz Bosne; Isto, 7. veljače 1918., Veliki transport djece iz Bosne; 14. veljače 1918., Veliki transporti bosanske siročadi u naše krajeve; 16. veljače 1918., Daljnji transporti bosanske djece.

81 *Spomens*pis…, 55., ; *Kako je osnovana*…, 24.

82 Npr. vidi *Narodna zaštita*, br. 4. i 5., 1917., Pomoć našoj hrvatskoj braći iz Istre, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, 11. str.; Isto, 6. i 7., 1917., Prva istarska kolonija u Zagrebu; Isto, 12. i 13., 1917., Hrvatskoj hvala. i Od riječi na djela!; *Novine*, 30. srpnja 1917., Ratnička istarska djeca u Zagrebu.

83 *Narodna zaštita*, br. 22. i 23., 1917. Što ćutiš…ćutiš Srbine tužni?, str. 7.

stanovnik Trebinja i Ljubuškog tek sada opaža da je iste narodnosti kao i stanovnik Zemuna i okolice Vukovara. Da ne bude zabune oko toga o kojoj je narodnosti riječ, članak je završio predviđanjem da će se: "iz ovog miješanja raznih naših plemena na tlu Banovine razvit (će se) nov rod, koji će znati bolje od nas da stvori uvjete narodne budućnosti."[84] U nacionalnom pitanju katolički seniorat okupljen oko "Novina" polazio je od ideje narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba, a dvoumio se tek oko toga bi li pritom sva tri plemena sačuvala svoje osobine i spojila se "mehanički" ili bi se potpuno, "kemijski" stopila u jedan narod, koji bi imao najbolje elemente svih svojih konstitutivnih dijelova. U državnopravnom smislu ovo je bila dilema između federativne i centralizirane Jugoslavije.[85] Budući da su čelni ljudi hrvatskog katoličkog seniorata smatrali da potpuno, "kemijsko" jedinstvo ometaju brojne razlike između triju plemena, koje je puku u srce i um ucijepio tuđinac, jugoslavenski orijentiran katolički seniorat opredijelio se za privremeno očuvanje plemenskih posebnosti, do "sretnog trenutka" potpune narodne centralizacije.[86] Zato su katoličke "Novine" osim s jugoslavenskog, isticale vrijednost koloniziranja djece i s hrvatskog nacionalnog gledišta, istodobno pišući da je spašavanjem istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece od gladi ostvaren i hrvatski ideal ujedinjene i velike Hrvatske.[87]

Akcija se u to vrijeme i s muslimanske strane počela prepoznavati kao jugoslavenska, pa je "Hrvatska država" prenijela razgovor zagrebačkog lista "Lokalne korespodencije" s tajnikom sarajevske Trgovačko-obrtničke komore te tajnikom Saveza industrijalaca Bosne i Hercegovine, dr. Mehmedom Spahom, o problemu jugoslavenskog ujedinjenja. U razgovoru je Spaho izjavio da mlađi muslimani najvećim dijelom pristaju uz ideju jugoslavenskog ujedinjenja te da će i oni muslimani koji će se nakon rata vratiti iz vojne službe, doći s uvjerenjem da je jugoslavensko ujedinjenje jamstvo boljem životu. Što se tiče muslimana koji su ostali kod kuće, Spaho je izjavio da su se oni na primjeru akcije smještanja djece iz Bosne i Hercegovine u bansku Hrvatsku imali priliku osvjedočiti o postojanju i dobrim rezultatima jugoslavenske solidarnosti.[88]

84 *Novine*, 6. prosinca 1917., Za hercegovačku siročad.

85 Isto, 25. lipnja 1918., Pojam narodnosti.

86 Isto, 10. srpnja 1918., Narodna koncentracija III.

87 Isto, 17. prosinac 1917., Siročad ujedinjene Hrvatske.

88 *Hrvatska država*, 15. veljače 1918., Bosanski muslimani i pitanje narodnog ujedinjenja.

Kako se rat približavao svršetku, jugoslavenski karakter ove akcije postajao je sve otvoreniji. Muslimanska su djeca prestala dolaziti, a od svibnja 1918. u bansku su Hrvatsku počela dolaziti djeca iz slovenskih pokrajina te male skupine pravoslavne djece iz Dalmacije.[89]

U hrvatskom tisku jugoslavenske orijentacije kolonizirana djeca sve su se rjeđe nazivala ratnom siročadi, a sve češće "SHS djecom", "jugoslavenskom djecom" ili "djecom slavenskog Juga". Iako je 23. travnja 1918., na Jurjevo, službeno obilježen Dan ratne siročadi, popraćen priredbama koje su korištene za skupljanje milodara u korist kolonizirane djece, vrhunac akcije koloniziranja djece bila je proslava blagdana svetih Ćirila i Metoda, 5. srpnja 1918., koji je Središnji zemaljski odbor posvetio "darivanju siromašne djece slavenskog Juga", pozivajući sve Hrvate, Srbe i Slovence da daju novčani prilog za spas jugoslavenske "rase".[90]

Blagdan svetih Ćirila i Metoda se kao Narodni blagdan u hrvatskim pokrajinama počeo slaviti 1909. godine, a ponajprije je služio za prikupljanje doprinosa za izgradnju i održavanje hrvatskih pučkih škola u Istri. Katoličke "Novine" su 1918. blagdanu sv. Ćirila i Metoda posvetile uvodni članak, nazivajući ga "Danom slavlja čitavog slavenstva". Navele su da je spomen na Ćirila i Metoda spomen na potpuno hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo, dok su to još bili samo Slaveni i dok se radi tuđih interesa nisu klali i znali za razliku hrvatstva i srpstva, nego su govorili jednim jezikom i u "jednoj jedinoj crkvi slavili Boga". Članak je zaključen željom da u znaku Ćirila i Metoda Jugoslaveni dođu do potpunog kulturnog i vjerskog jedinstva.[91]

Proslavu Narodnog blagdana u Zagrebu je 1918. organizirao tek osnovani "Odbor hrvatskih, srpskih i slovenskih žena-za siročad" u suradnji s Družbom sv. Ćirila i Metoda za Istru te jugoslavenskom akademskom omladinom hrvatskog Sveučilišta. Središnji motiv proslave bilo je hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo. Na poziv Odbora jugoslavenskih žena Ivo Vojnović je spjevao pjesmu u prozi, "Iz petog evanđelja", oslikavši Majku Hrvatsku kako hrani djecu raspetog slavenskog Juga. Pjesma je postala himnom čitave akcije i kasnije se našla u oba zbornika Središnjeg zemaljskog odbora, "Spomenspisu na spasavanje istarske,

89 *Narodna zaštita*, br. 4., 5. i 6., Stanje ferijalnih kolonija siromašne ratničke djece iz glađu ugroženih krajeva, prema danu kad je brojanje obavljeno, str. 148.

90 *Hrvatska država*, 19. lipnja 1918., Hrvati, Srbi i Slovenci!

91 *Novine*, 5. srpnja 1918., Dan narodnih apostola.

dalmatinske i hercegovačke djece", objavljenom 1921. povodom sjećanja na akciju koloniziranja djece, te "Kako je osnovana i što je učinila Narodna Zaštita 1914.-1924", objavljenom 1925. povodom desetogodišnjice osnutka Središnjeg zemaljskog odbora. Slavlje u Zagrebu započelo je služenjem misa za zdravlje djece i njihovih dobročinitelja u svim crkvama, a svečana akademija započela je uvodnim predavanjem Svetozara Rittiga, pod naslovom "Sveti slavenski dan".[92]

Osim u Zagrebu, Narodni blagdan sa skupljanjem milodara za koloniziranu djecu iz Istre, Dalmacije te Bosne i Hercegovine obilježen je i u drugim hrvatskim gradovima. U izvještaju katoličkih "Novina" o proslavi Narodnog blagdana u Stolcu, koji su inicirali stolački Srbi, hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo opravdano je zajedničkim sjećanjem bosansko-hercegovačkih Hrvata i Srba na teška vremena turskog zuluma. Za razliku od stajališta uredništva, piscu toga članka idealnu je budućnost predstavljalo stvaranje jednog naroda, no triju vjera.[93] Organizatori proslave Narodnog blagdana u Jesenicama u Dalmaciji, po vlastitim su riječima proslavu iskoristili ne samo da prikupe novac za "siromašnu hrvatsku djecu" nego i da propagiraju ideju ujedinjenja "troimenog naroda slavenskog juga" te da o tomu poduče puk.[94] Proslavu Narodnog blagdana u Splitu uredništvo "Novina" je kritiziralo jer slavlje nije započelo misom, pa je imalo samo narodni i humanitarni, a ne i vjersko-kulturni karakter.[95] Narodni blagdan sa zabavom u korist "jugoslavenske siročadi" posebno se svečano proslavio u Križevcima, gdje je u propovijedi u grkokatoličkoj katedrali istaknuta zasluga svetih apostola Ćirila i Metoda za "slavensku prosvjetu i bogoslužje" te njihova žarka ljubav za sav "slavenski svijet".[96]

Frankovci su se u prosincu 1917., na svetog Nikolu, angažirali oko prikupljanja novca za ratnu siročad; u travnju 1918., na Jurjevo, obilježili su i Dan ratne siročadi,[97] no usprotivili su se obilježavanju Narodnog blagdana, smatrajući ga agitacijom za stvaranje Jugoslavije. U svom su listu između ostalog napali župnika sv. Blaža, Vladimira Kerdića, jer je dopustio da mu Odbor jugoslavenskih

92 *Hrvatska država*, 3. srpnja 1918., U oči Narodnog Blagdana; Isto, 4. srpnja 1918., Spasimo djecu; Isto, 4. srpnja Narodni Blagdan.

93 Isto, 13. srpnja, Iz Hrvatske i Slovenije.

94 Isto, 20. srpnja 1918., Iz Hrvatske i Slovenije.

95 Isto, 15. srpnja 1918., Iz Hrvatske i Slovenije.

96 Isto, 11. srpnja 1918., Iz Hrvatske i Slovenije.

97 *Hrvatska*, 12. travanja 1918., Dan ratne siročadi; Isto, 19. travnja 1918., Dan ratne siročadi.

žena na vrata župne crkve, u kojoj svake nedjelje misu sluša hrvatska vojska, pribije proglas za pomoć "djeci Srba, Hrvata i Slovenaca". Po mišljenju "Hrvatske", time se javno propagirala politika Jugoslavenskog odbora u Londonu.[98] "Hrvatska država" i "Novine" ovaj su frankovački članak ocijenile histeričnim te frankovce optužile za "denunciranje", odnosno potkazivanje, što je bila česta metoda obračuna s frankovcima otkako su se počeli predstavljati kao dinastička stranka.

Premda je čitava akcija koloniziranja djece i nadalje povremeno predstavljana kao akcija zbrinjavanja ratne siročadi, ideologe ove akcije sve manje je brinula sudbina hrvatskog vojnika. Tako je "Hrvatska država" napala odluku sisačkih gradskih vlasti da grad Sisak neće sudjelovati u obilježavanju Narodnog blagdana, budući da je za 14. srpnja u gradu već dogovorena proslava povodom postavljanja spomenika palim borcima 27. domobranske pješačke pukovnije. Pisac članka u "Hrvatskoj državi" smatrao je da je važnije nahraniti gladnu djecu nego dizati kojekakve spomenike mrtvima te se ponadao da će se naći sisačkih rodoljuba koji će ipak proslaviti blagdan.[99] Umjesto kulta hrvatskog, počeo se stvarati kult srpskog vojnika, čija će hrabrost i žrtva postati zaslužni za stvaranje Jugoslavije.

Milinovački pravaši i političari katoličkog usmjerenja, okupljeni oko lista "Novine", svoje su jugoslavenstvo opravdavali strahom od germanizacije Hrvata. Neprijateljstvo prema Monarhiji temeljili su na uvjerenju o Austro-Ugarskoj kao mostu njemačkom prodoru na istok. Dragutin Hrvoj je u svibnju 1918. u Hrvatskom saboru odbacio bojazan od hrvatskog utapanja u jugoslavenstvu, smatrajući da će u federativno ustrojenoj jugoslavenskoj državi biti sačuvan hrvatski narodni bitak. Istaknuvši da su njemačka politika Drang nach Osten i tomu podređena politika Austro-Ugarske Monarhije uzroci masovnim pogibijama, progonima, moralnom propadanju i izgladnjivanju "našeg", hrvatsko-srpsko-slovenskog naroda, zaključio je da je to "…izvor, korijen i početak onome gibanju, što ga se danas nazivlje općenitim imenom jugoslavenski pokret."[100] I katoličke "Novine" smatrale su da su pokretu hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva u Austro-Ugarskoj Monarhiji kumovali glad i loš državnopravni sustav, zbog čega da je "naš", hrvatsko-srpski narod, zaboravio na sitne

98 *Novine*, 3. srpnja 1918., U bjesnilu; *Hrvatska država*, 4. srpnja 1918., Vižlad u službi denuncijacije.

99 *Hrvatska država*, 1. srpnja 1918., Zar se u Sisku neće proslavit Narodni Blagdan?

100 Branka Boban, 350-351.

razlike i svađe iz prošlosti.[101] U skladu s tim uvjerenjem i navedene kritike gospodarskog stanja u Bosni i Hercegovini – iznesene u hrvatskim listovima jugoslavenske orijentacije – imale su protunjemačku oštricu, pa se tvrdilo da austro-ugarske državne vlasti pred nosom gladnog bosansko-hercegovačkog naroda prevoze vagone žita iz Rumunjske u Njemačku te da bosanska vlada vlastitom narodu otima i zadnju koricu kruha kako bi je izvezla u Njemačku i pritom zaradila na muci svog naroda. Protunjemačka oštrica tih krugova vidljiva je i pri praćenju akcije koloniziranja djece.

Tijekom 1918. glad se proširila i na njemačke pokrajine austrijskog dijela Monarhije, pa je toga ljeta na prehranu u bansku Hrvatsku i Bosansku Posavinu došlo nekoliko grupa njemačke djece. Reagirajući na navodnu izjavu zastupnika Svenjemačke stranke u Carevinskom vijeću, Wichtla, da ovaj rat treba poslužiti konačnom obračuna sa Slavenima, osobito s južnim Slavenima, te da se pritom treba služiti svim sredstvima, pa i glađu, "Hrvatska država" i "Novine" najavljeni dolazak njemačke djece na prehranu u bansku Hrvatsku tijekom ljetnih praznika 1918. godine, prikazale su kao način na koji se izgladnjivanjem slavenskog pučanstva ostvaruje pangermanski program. Pritom se aludiralo na to da su sita njemačka djeca poslana pojesti hranu gladnoj slavenskoj djeci.[102] Za razliku od te reakcije, "Hrvatska država" je mogućnost dolaska češke djece na prehranu u bansku Hrvatsku, u ljeto 1918., oduševljeno prihvatila.[103] Dok su za milinovački list njemačka djeca iz Graza, koja su tijekom ljetnih praznika 1918. bila smještena u Požeškoj županiji, bila pangermanska, lijena, razmažena, urođeno nasilna, bahata i surova, hrvatska djeca smještena u istoj županiji bila su slavenska, te zato pitoma i blage ćudi.[104] Odbijanje subotičkih Hrvata da tijekom ljetnih praznika prihvate 200 njemačke djece iz Austrije, za "Hrvatsku državu" i "Novine" bio je dokaz žive "narodne svijesti u Bunjevaca", pri čemu je dakako bila riječ o hrvatsko-srpskoj, odnosno jugoslavenskoj narodnoj svijesti, istaknutoj u opreci isključivo prema njemačkom tuđincu.[105] Komentirajući dolazak njemačke djece iz

101 *Novine*, 10. srpnja 1918., Narodna koncentracija III.

102 *Hrvatska država*, 26. lipnja 1918., Njemačka djeca u Srijemu; *Novine*, 26. srpnja 1918., Čuvajmo si koricu hljeba!; *Novine*, 7. rujna 1918., Njemačka djeca u Hrvatskoj i Slavoniji.

103 *Hrvatska država*, 10. kolovoza 1918., Češka djeca na prehranu u Hrvatsku.

104 Isto, 6. rujna 1918., Njemačka djeca u Slavoniji.

105 Isto, 14. kolovoz 1918., Ne će da prime njemačke djece; *Novine*, 6. kolovoza 1918., Njemačka djeca u Subotici.

Štajerske u njemačko naselje Windhorst, kasnije nazvano Nova Topola, u okolici Bosanske Gradiške, "Novine" su najavile i obračun s Nijemcima. Pišući o windhorstskim Nijemcima kao ratnim huškačima, profiterima, lihvarima i derikožama, "Novine" su naglasile da ih treba dobro popamtiti, jer će se računi kad-tad ravnati.[106]

Nakon rata Josip Šilović je akciju Središnjeg zemaljskog odbora predstavio kao kolonizaciju djece "jedinstvenog, troimenog naroda" po Slavoniji, Srijemu i Vojvodini. U njegovoj interpretaciji fra Didak Buntić se spominje kao samoprijegoran organizator kolonizacije hrvatske, a Vaso Muačević kao vrlo sposoban organizator kolonizacije srpske djece iz Bosne i Hercegovine. Vrijednost hrvatsko-srpske sloge Šilović je prikazao kroz suradnju Hrvata Petra Rogulje i Srpkinje Jelene Ćuk, koji su se, navodno, međusobno nazivali majkom i sinom i koji su složno, "kao mati i sin", spašavali podjednako i hrvatsku i srpsku djecu.[107]

ZAVRŠETAK AKCIJE I REZULTATI KOLONIZACIJE

Između veljače i svibnja 1918. godine u bansku je Hrvatsku u odnosu na čitav tijek akcije od srpnja 1917. do rujna 1918. pristigao najveći broj djece. U ta tri mjeseca iz svih hrvatskih pokrajina došlo je više od 7 000 nove djece, od čega samo iz Bosne i Hercegovine 6 861 dijete. Od ukupnog broja bosansko-hercegovačke djece katoličke je djece došlo 2 110, srpsko-pravoslavne 4 751 te niti jedno muslimansko dijete. Jedanaestoro muslimanske djece u nekoliko je navrata došlo između svibnja i srpnja 1918. godine.

Nakon srpnja 1918. akcija koloniziranja djece iz južnih hrvatskih pokrajina jenjava. Krajem rujna 1918. Središnji zemaljski odbor donio je odluku da se privremeno obustavlja dolazak djece, jer primarni zadatak Odbora postaje briga da djeca koja se već nalaze u banskoj Hrvatskoj dobiju nužnu odjeću i obuću za nadolazeću zimu.[108] Krajem listopada Odbor je novcem prikupljenim za Narodni blagdan u Češkoj kupio tkaninu od koje je odlučio sašiti zimske kaputе, a u isto vrijeme u Lepoglavu je otpremljena veća količina kože, od koje se namjeravalo napraviti cipele za "jugoslavensku djecu".[109] Na sjednici od 2. studenog

106 *Novine*, 13. rujna 1918., Njemačka djeca iz štajerske u koloniji Windhorst.

107 *Kako je osnovana*… 18-26.

108 *Hrvatska država*, 27. rujna 1918., Obustava dolaska djece iz južnih krajeva radi nestašice odjela.

109 *Hrvatska država*, 23. listopad 1918., Pol milijuna za SHS siročad; Isto, 24. listopad 1918., Siročad opskrbljena za zimu.

1918. Središnji zemaljski odbor stavio se na raspolaganje Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba.[110] Zlata Lopašić-Kovačević Narodnom je vijeću uime Odbora jugoslavenskih žena stavila na raspolaganje sve moralne i materijalne snage, zaklevši se da će zauvijek raditi u interesu svog, "troimenog" naroda.[111]

Završetkom rata započeo je i organizirani povratak djece u njihov zavičaj. U prvo su vrijeme organi nove vlasti sprečavali povratak one djece čiji su se domovi nalazili u krajevima pod talijanskom okupacijom, pa se do konca 1920. u svoj zavičaj vratilo tek 70% slovenske, 78% istarske te 87% dalmatinske djece. U ostale krajeve prvo su se vraćala djeca koja su imala oba roditelja, zatim ona kojima je ostao živ jedan roditelj te naposljetku siročad koja je imala nekoga svoga komu će se vratiti. Ako su ostala bez ikoga, djeca su ostajala u udomiteljskim obiteljima banske Hrvatske. Prednost pri posvajanju imale su obitelji bez djece ili s jednim djetetom. Obiteljima bez djece ostavljano je po jedno siroče. Obiteljima s muškim djetetom ostavljano je nezbrinuto žensko dijete, a obiteljima sa ženskim djetetom ostavljano je nezbrinuto muško dijete. Od 12 270-ero djece iz Bosne i Hercegovine, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo u banskoj Hrvatskoj, do 1921. godine vratilo se 9 451 dijete, odnosno njih 77%, što je bilo relativno manje nego dalmatinske djece i relativno više nego slovenske i istarske djece, čiji je povratak bio ometen talijanskom okupacijom njihovih krajeva.[112] Nove kolonije djece u bansku su Hrvatsku dolazile i tijekom 1919. i 1920. godine.

Po neslužbenim podacima do kraja rata je iz svih hrvatskih pokrajina Monarhije te Trsta i Gorice u bansku Hrvatsku te Bačku i Banat došlo oko 20 000 dječaka i djevojčica, kako to 1921. u svojim uspomenama na preseljenje istarske, bosansko-hercegovačke te dalmatinske djece navodi Ljudevit Krajačić,[113] odnosno više od 22 000 djece, kako je to u govoru održanom 1925. u Splitu ustvrdio Josip Šilović.[114] Službeni podaci Središnjeg zemaljskog odbora, vođeni do 10. rujna 1918., spominju u tom trenutku na području banske Hrvatske te Bačke i Banata 16 349-ero djece, s napomenom da je osigurano mjesta za prihvat još

110 *Spomenspis*…, 69.

111 Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, 415-416.

112 Spomenspis na preseljenje…, Iskaz bosansko-hercegovačke, dalmatinske, slovenske i istarske djece smještene na prehranu u Hrvatskoj, Slavoniji, Bačkoj i Banatu.

113 Isto, 62.

114 *Kako je osnovana*…, 66-69.

2 278-ero djece.[115] U taj broj nisu bila uračunana djeca koja su se do 10. rujna 1918. vratila kućama. Od ukupnog broja navedenog je datuma u županijama banske Hrvatske bilo smješteno 12 511 djece, a u županijama Bačke i Banata 3 838-ero, mahom pravoslavne djece. Kako je po službenim podacima u rujnu 1918. bilo kolonizirano ukupno 7 375-ero pravoslavne djece, to je 3 537-ero pravoslavne djece bilo smješteno u banskoj Hrvatskoj. Po službenim podacima hrvatske je djece, mahom smještene u banskoj Hrvatskoj, bilo 8 463-oje, uz koje je bilo smješteno i 380 malih Slovenaca. 131 muslimansko dijete bilo je smješteno u posebnom internatu u Vinkovcima.

Po službenim podacima od ukupnog broja pravoslavne djece 132-oje ih je došlo iz Dalmacije, devetero iz Istre, a 7 234-ero iz Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme iz Bosne i Hercegovine došlo je 4 905 katoličke djece i tek 131 dijete muslimanske vjere. Iz Bosne i Hercegovine je 10. rujna 1918. u banskoj Hrvatskoj bilo ukupno 12 270-ero djece. Po pisanju zagrebačkog tiska, većina katoličke i muslimanske djece došla je iz Hercegovine, dok su pravoslavna djeca većinom dolazila iz Bosne.

U rujnu 1918. s područja većinski pravoslavnog bihaćkog okruga, u kojem je 1910. živjelo samo 12% od ukupnog broja bosansko-hercegovačkog stanovništva, na području banske Hrvatske bilo je 2 643-oje djece, ili njih 22% od ukupnog broja djece iz Bosne i Hercegovine koja su se u to vrijeme našla u banskoj Hrvatskoj. Najveći broj djece otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Bosanski Petrovac, njih 939 ili 35% od ukupnog broja djece otišle iz bihaćkog okruga. Najmanji broj djece bihaćkog okruga otišao je iz većinski srpskoga kotara Bosanska Krupa, otkuda je otišlo 310-ero djece ili 11% sve djece otišle iz tog okruga, te iz većinski muslimanskoga kotara Cazin, iz kojeg je otišlo 327-ero djece ili 12% od sve djece otišle iz bihaćkog okruga. Iz većinski pravoslavnoga kotara Sanski Most otišla su 342 djeteta, iz većinski pravoslavnoga kotara Ključ 361 dijete, a iz većinski muslimanskoga kotara Bihać 364-ero djece. Kako su po podacima iz hrvatskog tiska ionako malobrojna muslimanska djeca u vinkovački internat dolazila iz mostarskog i sarajevskog okruga, a ne iz bihaćkog, te kako je katoličko stanovništvo u bihaćkom okrugu prije Prvog svjetskog rata bilo beznačajna manjina, s udjelom od 5% u ukupnom broju stanovnika, osim u ko-

115 *Narodna zaštita*, br. 4., 5., 6., 1918., Stanje ferijalnih kolonija siročadi ratničke djece iz glađu ugroženih zemalja, 147. str.; Stanje ferijalnih kolonija prema danu kad je brojanje objavljeno, 148. str.; Iskaz bosansko-hercegovačke djece smještene na prehranu u Hrvatskoj i Slavoniji, Bačkoj i Banatu, Spomenspis na preseljenje..., Zagreb 1921.

taru Sanski Most gdje su katolici činili četvrtinu ukupnog stanovništva, to znači da su se iz bihaćkog okruga u velikoj većini iseljivala pravoslavna djeca.[116]

S područja većinski srpskog banjalučkog okruga, u kojem je 1910. živjelo 21% od ukupnog broja stanovništva Bosne i Hercegovine, u rujnu 1918. je na području banske Hrvatske te Bačke i Banata bilo 1 738-ero djece, odnosno 14% od ukupnog broja kolonizirane bosansko-hercegovačke djece. Najveći broj djece otišao je iz većinski pravoslavnog seoskog kotara Banja Luka, odakle je otišlo 374-ero djece ili 25% od ukupnog broja djece otišle iz tog okruga. Relativno najveći broj djece otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Kotor Varoš, u kojem je 1910. živjelo svega 6% od ukupnog broja stanovnika banjalučkog okruga. Iz njega je otišlo 285-ero djece ili 18% od ukupnog broja djece otišle iz tog okruga. Najmanji broj djece otišao je iz većinski katoličkog kotara Derventa, otkuda su otišla 194 djeteta. Iz većinski pravoslavnoga kotara Prijedor otišlo je 205 djece, iz većinski pravoslavnoga kotara Bosanski Novi 234-ero djece, a iz većinski pravoslavnog Prnjavora 224-ero djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Bosanska Gradiška otišlo je 222-oje djece. Po podacima Središnjeg zemaljskog odbora iz većinski muslimanskoga gradskoga kotara Banja Luka, većinski pravoslavnoga kotara Bosanska Dubica te većinski pravoslavnoga kotara Tešanj u rujnu 1918. u banskoj Hrvatskoj nije bilo kolonizirano ni jedno dijete.[117]

U većinski muslimanskom sarajevskom okrugu 1910. je živjelo 15% sveg bosansko-hercegovačkog stanovništva, a iz njega je otišlo tek 1 132-oje djece, ili 9% sve djece otišle iz Bosne i Hercegovine. Najveći broj djece, njih 312, otišao je iz većinski muslimanskoga kotara Rogatica. Najmanji broj djece otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Sarajevo, odakle je otišlo 229-ero djece. Iz većinski muslimanskoga kotara Visoko otišlo je 299-ero djece, a iz većinski muslimanske Foče 292-oje djece. Kako je broj kolonizirane muslimanske djece bio malen te kako je udio katoličkog stanovništva u kotarima Sarajevo, Rogatica i Foča bio beznačajan, samo 4,5%, osim u kotaru Visoko, gdje je iznosio trećinu stanovnika toga kotara, to je velika većina kolonizirane djece iz sarajevskog okruga bila pravoslavne vjere.[118] U službenim podacima Središnjeg

116 *Spomenspis na spasavanje istarske, bosanskohercegovačke i dalmatinske djece*, Iskaz bosansko-hercegovačke djece smještene na prehranu u Hrvatskoj i Slavoniji, Bačkoj i Banatu; Državni zavod za statistiku, Rezultati popisa žiteljstva u BiH 1910.

117 Isto.

118 Isto.

zemaljskog odbora nema podataka da je i jedno dijete u rujnu 1918. došlo iz većinski muslimanskoga grada Sarajeva te iz većinski muslimanskoga kotara Čajniče, većinski katoličkoga kotara Fojnica i većinski pravoslavnoga kotara Višegrad, premda se u izvještaju dr. Eugena Sladovića o putovanju šeste ferijalne kolonije bosanske i hercegovačke djece u Hrvatsku spominje 28-ero muslimanske djece iz kotara Višegrad.[119]

Iz većinski katoličkog travničkog okruga, gdje je 1910. živjelo 15% sveg bosansko-hercegovačkog stanovništva, u rujnu 1918. na području banske Hrvatske bilo je 2 494-ero djece, ili 20% sve djece otišle iz Bosne i Hercegovine. Najveći broj djece, njih 535, ili 21% sve djece otišle iz travničkog okruga, otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Glamoč, gdje je 1910. živjelo tek 7% sveg stanovništva travničkog okruga. Relativno najviše djece, njih 404, ili 16% otišlo je iz većinski katoličkoga kotara Prozor, gdje je 1910. živjelo tek 4,5% sveg stanovništva travničkog okruga. Najmanje djece, njih 177, ili 7% sve djece otišle iz travničkog okruga, otišlo je iz većinski pravoslavnoga kotara Varcar Vakuf, gdje je 1910. živjelo 9% sveg stanovništva travničkog okruga. Iz većinski katoličkoga kotara Bugojno otišlo je 524-ero djece, iz većinski katoličkoga kotara Livno 368-ero djece, iz većinski katoličkoga kotara Županjac 208-ero djece, a iz većinski pravoslavnog Jajca 278-ero djece. Iz većinski katoličkih kotara travničkog okruga otišla su 1 504 djeteta, a iz većinski pravoslavnih kotara 990-ero djece. U podacima Središnjeg zemaljskog odbora nema podataka za većinski katolički kotar Travnik, većinski muslimanski kotar Zenicu te većinski katoličko Žepče.[120]

Iz većinski katoličkog mostarskog okruga, u kojem je 1910. živjelo 14% sveg bosansko-hercegovačkog stanovništva, otišlo je najviše djece, njih 3 930, ili 32% od sve djece otišle iz Bosne i Hercegovine koja su se u rujnu 1918. nalazila na području banske Hrvatske. Najviše djece, njih 638, ili 16% sve djece, iz navedenog je okruga otišlo iz većinski pravoslavnoga kotara Gacko, uz crnogorsku granicu, u kojem je 1910. živjelo tek 5,6% stanovništva mostarskog okruga. Iz ovog je kotara, po svjedočenju dr. Eugena Sladovića, otišlo i 14-ero muslimanske djece. Najmanje djece, njih 337, odnosno 8,5% sve djece otišle iz mostarskog okruga, otišlo je iz većinski katoličkoga kotara Stolac, gdje je 1910. živjelo 13% stanovništva mostarskog okruga. Iz ovog je kotara otišlo i 40-ero muslimanske dje-

119 *Narodna zaštita*, 24., 25., 26., 1917., Putovanje šeste ferijalne kolonije bosanske i hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 5.

120 Isto.

ce. Iz većinski katoličkog seoskoga kotara Mostar otišlo je 415-ero djece. Iz većinski katoličkoga kotara Ljubuški otišlo je 635-ero djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Nevesinje otišlo je 547-ero djece. Iz većinski pravoslavnog Trebinja, uz crnogorsku granicu, otišlo je 435-ero djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Bileća, uz crnogorsku granicu, otišlo je 507 djece, između kojih i 29-ero muslimanske djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Ljubinje 416 djece, između kojih i četiri muslimanska djeteta. U službenoj statistici Središnjeg zemaljskog odbora nema podataka za kotar Konjic, odakle je, po svjedočenju dr. Eugena Sladovića, krajem studenog 1917. otišlo sedmero muslimanske i jedno katoličko dijete. U rujnu 1918. na području banske Hrvatske te Bačke i Banata bilo je 1 387 djece iz većinski katoličkih kotara mostarskog okruga, a iz većinski pravoslavnih kotara mostarskog okruga 2 543 djeteta. Iz većinski pravoslavnih kotara mostarskog okruga otišlo je najmanje 47-ero muslimanske djece, a iz većinski katoličkih kotara najmanje 40-ero muslimanske djece.[121]

Po podacima Središnjeg zemaljskog odbora na području banske Hrvatske u rujnu 1918. bila su 333 djeteta iz većinski pravoslavnog tuzlanskog okruga. Sva su došla iz većinski katoličkoga kotara Brčko.[122]

Apsolutno najveći broj iseljene pravoslavne djece iz Bosne i Hercegovine mogao bi se objasniti najvećim udjelom pravoslavnog stanovništva u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine, najvećim udjelom pravoslavnog stanovništva u stanovništvu bihaćkog okruga, otkuda je iz sušom i glađu pogođene tromeđe Like, Dalmacije i Bosne otišao vrlo velik broj djece u bansku Hrvatsku, najvećim udjelom pravoslavnog stanovništva u kotarevima mostarskog okruga uz granicu s Crnom Gorom, gdje su zbog suše, perifernog položaja u Monarhiji te blizine bojišnice i ratnih pustošenja, glad i neimaština bili veliki, te teškim gospodarskim stanjem u ratom razorenoj istočnoj Bosni, području gdje su i službeno potvrđeni smrtni slučajevi od gladi. Otamo su u bansku Hrvatsku otišla gotovo isključivo pravoslavna djeca.

Relativno veći broj iseljene katoličke od iseljene pravoslavne djece mogao bi se objasniti ranijim početkom akcije među bosansko-hercegovačkim katolicima, naravi akcije koja je inicijalno imala hrvatski karakter, najvećim udjelom katoličkog stanovništva u sušom i glađu pogođenome mostarskom okrugu, odakle je otišao najveći broj djece, te nepovjerenjem bosansko-hercegovačkog pravoslavnog

121 Isto.

122 Isto.

stanovništva prema akciji, koja se u Bosni i Hercegovini provodila uz pomoć bosansko-hercegovačkih pokrajinskih vlasti. Iznenađuje što nema podataka da je iz ostalih istočnobosanskih kotara tuzlanskog i sarajevskog okruga, Bijeljine, Srebrenice, Tuzle, Zvornika, Vlasenice, Čajniče i Višegrada, s pravoslavnom većinom ili brojnom pravoslavnom manjinom, u bansku Hrvatsku te Bačku i Banat došlo ijedno dijete. Također iznenađuje što su u bansku Hrvatsku dolazila i djeca iz posavskih kotareva, većinski pravoslavnih Bosanske Gradiške i Prnjavora, te većinski katoličkih Dervente i Brčkoga, koji su bili bogati vodom, gdje su bosansko-hercegovačke vlasti razmišljale kolonizirati obitelji iz glađu pogođenih krajeva Bosne i Hercegovine te gdje su kolonizirana njemačka djeca iz austrijskog dijela Monarhije.

Malen broj iseljene muslimanske djece mogao bi se objasniti boljim socijalnim položajem muslimanskoga gradskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, nepostojanjem muslimanskog stanovništva u Austro-Ugarskoj Monarhiji izvan Bosne i Hercegovine koje bi prihvatilo bosansko-hercegovačku muslimansku djecu, nepostojanjem vjerske i obrazovne infrastrukture izvan Bosne i Hercegovine koja bi muslimanskoj djeci primjereno zadovoljila vjerske i obrazovne potrebe te nepristajanjem muslimanskog stanovništva uz jugoslavensku ideologiju, koja je velikim dijelom dala pečat ovoj akciji.

U većinski pravoslavni bihaćki okrug od 2 643-oje djece, koliko je u rujnu 1918. bilo na području banske Hrvatske te Bačke i Banata, do 1921. godine vratilo se njih 2 074-ero ili 78%. Do tog je vremena izvan Bosne i Hercegovine, uglavnom na području zapadne Slavonije, ostalo još 569-ero djece iz tog okruga. Relativno najmanji broj djece do tog se vremena vratio u većinski pravoslavni kotar Bosanski Petrovac, gdje se od 939-ero djece vratilo njih 659, ili 70% djece. U većinski muslimanski kotar Bihać se od 364-ero djece vratilo njih 279 ili 76%. U većinski pravoslavni kotar Krupa od 310-ero djece vratilo se njih 254, ili 82%. U većinski pravoslavni kotar Sanski Most od 342 djeteta vratilo se njih 271, ili 79%. U većinski muslimanski kotar Cazin od 327-ero djece vratilo se njih 292, ili 89%. Najviše se djece vratilo u većinski pravoslavni kotar Ključ, gdje se od 225-ero djece vratilo njih 209, ili 93%.[123]

U većinski pravoslavni banjalučki okrug od 1738-ero djece, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo izvan Bosne i Hercegovine, do 1921. godine vratilo se 1492-oje, ili 86%, dok ih je 246-ero ostalo na području Slavonije, Srijema te

123 Isto.

Bačke i Banata. U većinski pravoslavni seoski kotar Banja Luka od 374-ero djece vratilo se njih 316, ili 84% djece. U većinski katolički kotar Derventa od 194-ero djece vratilo se njih 169, ili 87% djece. U većinski pravoslavni Kotar-Varoš od 285-ero djece vratilo se njih 255, ili 89% djece. U većinski pravoslavni kotar Prijedor od 205-ero djece vratilo se njih 167, odnosno 81% djece. U većinski pravoslavni kotar Bosanski Novi od 234-ero djece vratilo se njih 210, ili 90% djece. U većinski pravoslavni Prnjavor od 224 djeteta vratilo se njih 181, ili 80% djece. U većinski pravoslavnu Bosansku Gradišku od 222 djeteta vratilo se njih 194, ili 87% djece. U većinski pravoslavne kotare nije se vratilo 221 dijete, a u većinski katoličke kotare 25-ero djece.[124]

U većinski muslimanski sarajevski okrug se od 1132 djeteta, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo izvan Bosne i Hercegovine, do 1921. vratilo njih 943, odnosno 83%, a na području Slavonije, Srijema te Bačke i Banata ostalo ih je još 189, većinom pravoslavne djece. U većinski pravoslavni sarajevski kotar se od 229-ero djece vratilo njih 212, ili 92% djece. U većinski muslimanski kotar Visoko od 299-ero djece vratilo se njih 248, odnosno 83% djece. U većinski muslimansku Rogaticu, uz granicu sa Srbijom, od 312-ero djece do 1921. godine vratilo se najmanje djece, njih 239, ili 76%. U većinski muslimanski kotar Foča, uz granicu s Crnom Gorom, od 292 djeteta do 1921. godine vratilo se njih 244, ili 83%.[125]

U većinski katolički travnički okrug se od 2 494-ero djece, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo izvan Bosne i Hercegovine, do 1921. vratilo njih 1 941, odnosno 78%, a 553 djeteta su do tog vremena ostala na području Slavonije, Srijema te Bačke i Banata. U većinski katolički bugojanski kotar od 524-ero djece vratilo se njih 426, ili 81% djece. U većinski katolički kotar Prozor od 404 djeteta vratilo se relativno najmanje djece iz travničkog okruga, njih 297, odnosno 73,5% djece, kao i u većinski pravoslavni kotar Glamoč, gdje se od 535-ero djece vratilo njih 397, odnosno 74% djece, te u većinski katolički kotar Livno, gdje se od 368-ero djece vratilo njih 273, ili 74%. U većinski katolički kotar Županjac od 208-ero djece vratilo se njih 164, ili 79%. U većinski pravoslavni kotar Jajce od 278-ero djece vratilo se njih 242, ili 87% djece. U većinski pravoslavni kotar Varcar Vakuf od 177-ero djece vratilo se njih 142, ili 80% djece. U većinski pravoslavne kotare nije se vratilo 209-ero djece, a u većinski katoličke 344 djeteta.[126]

124 Isto.

125 Isto.

126 Isto.

U većinski katolički mostarski okrug, otkuda je otišlo najviše djece, njih 3 930, vratio se i relativno najmanji broj, 2 732 ili 69,5%, a na području Slavonije i Srijema te Bačke i Banata do 1921. ih je ostalo još 1 198. U većinski katolički seoski kotar Mostar, odakle je otišlo 415-ero djece, vratio se relativno najmanji broj, 267, ili 64% djece. U većinski katolički kotar Ljubuški od 635-ero djece vratilo se njih 417, ili 65% djece. U većinski pravoslavni kotar Nevesinje od 547-ero djece vratilo se njih 402, ili 73% djece. U većinski pravoslavni kotar Trebinje, uz granicu s Crnom Gorom, od 435-ero djece vratilo se njih 305, ili 70% djece. U većinski pravoslavni kotar Gacko, s kojeg područja je otišlo najviše djece iz mostarskog okruga, od 638-ero djece do 1921. godine vratilo se njih 459, ili 72%. U većinski pravoslavni kotar Bileće, na granici s Crnom Gorom, otkuda je otišlo 507-ero djece, do 1921. godine vratilo se njih 334 ili 66%. U većinski katolički kotar Stolac od 337-ero djece vratilo se njih 255-ero, ili 75%. U većinski pravoslavno Ljubinje od 416 djece vratilo se njih 293, ili 70%. U većinski katoličke kotare do 1921. godine nije se vratilo 448-ero djece, a u većinski pravoslavne kotare 750 djece.[127]

U Brčko, većinski katolički kotar tuzlanskog okruga, od 333-oje djece do 1921. godine vratilo se njih 269, ili 80%.[128]

ZAKLJUČAK

S humanitarne strane akciju privremenog koloniziranja istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece u bansku Hrvatsku tijekom Prvog svjetskog rata treba nesumnjivo pozitivno ocijeniti. No, ovim radom se akciju pokušalo ocijeniti i s hrvatskog nacionalnog stajališta, odnosno sa stajališta koristi ili štete za hrvatski narod. U tom se pogledu ova akcija često promatra kao hrvatski nacionalni trijumf. S jedne strane demonstrirana je hrvatska nacionalna solidarnost, što je pogodovalo učvršćenju svijesti o jedinstvu hrvatskog naroda, a s druge strane ova privremena dječja kolonizacija otvorila je put unutarhrvatskim migracijama i stalnoj kolonizaciji žilavog hrvatskog elementa, osobito iz Dalmacije i Hercegovine, u bogatu Slavoniju. Time je usporen hrvatski demografski gubitak i učvršćen hrvatski karakter Slavonije, odnosno spriječeno je njezino odnarođenje i politički gubitak.

127 Isto.

128 Isto.

Pri ovoj ocjeni gubi se iz vida da je više od trećine kolonizirane djece u ovoj akciji bilo pravoslavne vjere. Ta su djeca iz Bosne i Hercegovine seljena pod srpskim imenom te su kolonizirana uglavnom među svoje sunarodnjake u zapadnoj Slavoniji, Srijemu te Bačkoj i Banatu. Time je na području hrvatskog državnog prava demonstrirana srpska nacionalna solidarnost i jačano uvjerenje o srpstvu hrvatskih pokrajina te Bačke i Banata. Zbog utjecaja jugoslavenske ideologije, srpskom nacionalnom samoodređenju na području hrvatskog državnog prava s hrvatske strane nije pružen snažniji otpor. Isto tako ova privremena kolonizacija srpske djece u okolnostima postojanja jugoslavenske države otvorila je put stalnoj srpskoj kolonizaciji Slavonije, Srijema te Bačke i Banata, što je naposljetku uzrokovalo potpunu integraciju Bačke, Banata i većeg dijela Srijema u srpski nacionalni teritorij.

LITERATURA I IZVORI

BOBAN, B. (2006.), *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata*, Zagreb.

BRALIĆ, A. (2000.), Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* 42: 413-430.

Hrvatska, Zagreb, 1917., 1918.

Hrvatska država, Zagreb, 1917., 1918.

Hrvatska enciklopedija, svezak 1., Zagreb 1941.

Jutarnji list, Zagreb, 2008.

Kako je osnovana i što je učinila Narodna zaštita 1914.--1924., Zagreb 1925.

KRIZMAN, B. (1989.), *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb.

Narodna zaštita, Zagreb, 1917., 1918.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, HKD Napredak, Mostar.

NIKIĆ, A. (1995.), *Godine gladi*, Mostar.

Novine, Zagreb, 1917., 1918.

Spomenspis na spasavanje istarske, bosanskohercegovačke i dalmatinske djece, Narodna zaštita – Savez dobrotvornih društava, Zagreb 1921.

ŠIŠIĆ, F. (1920.), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb.

Uredovna zbirka naredaba i propisa Kraljevske Zemaljske vlade, Odjela za narodno gospodarstvo, knjiga II, Zagreb 1916.

Draženko TOMIĆ

FRA DIDAK BUNTIĆ – SUVREMENIK "KRŠĆANSKE OBITELJI"

UVOD

Kršćanska obitelj[1] jest literarno-religiozni mjesečnik koji su pokrenuli, uređivali i tiskali hercegovački franjevci u Mostaru. Časopis je izlazio od 1900. (I.) do 1920. (XXI.*) i od 1938. (XXI.) do 1944. (XXVII.). U 28 godišta izlaženja u KO-u su objavljene 9.094 različite bibliografske jedinice. Osim književnog, religioznog i poučnog štiva časopis bilježi i suvremene događaje iz života katolika u Hercegovini, ali, prigodno, i susjednim regijama. Važan izvor podataka za naše istraživanje jesu rubrike *Vjesnik Hrvatskih seljačkih škola, Katolički život i rad, Što je novo?* i druge, jer uz ostalo donose podatke o aktivnostima fra Didaka Buntića (1871.–1922.)[2] i akcijama koje je inicirao. Buntić je u *Kršćanskoj obitelji* spomenut u 61 bibliografskoj jedinici i k tome osobno prikazan na 14 fotografija i ilustracija. Spomenimo i to da *Kršćanska obitelj* obiluje i većim brojem poetskih ostvarenja o liku i djelu fra Didaka Buntića. Po broju pjesama prednjači seoski pjesnik Nikola Kordić (1897.–1947.).[3]

1 Usp. Tomić, Draženko, *Kršćanska obitelj*, sv. 1 i 2, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar 2001.–2002.

2 Frano Buntić rodio se u Paoči (župa Gradnići, kod Čitluka, BiH) 9. listopada 1871. Fra Augustin Zubac ga je 1883. poslao u franjevačko sjemenište u Širokom Brijegu. U red je stupio 18. veljače 1888. uzevši ime Didak. Iduće godine je poslan u Innsbruck, gdje je završio teologiju i klasičnu filologiju. Za svećenika je zaređen 1894. Od 1895. je profesor u franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu, a od 1910. do 1919. ravnatelj. Izabran je za provincijala Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru 1919. godine. Na toj dužnosti je preminuo 3. veljače 1922. u 51. godini života, 34. redovništva i 28. svećeništva. (Usp. M., "+ O. Fra Didak Buntić", u *Kršćanska obitelj,* 25, 1942., br. 2, str. 35.)

3 Kordić, Nikola, "Gladne žene", u *Kršćanska obitelj*, 22, 1939., br. 2, str. 51; "Prosvjetitelj", u *Kršćanska obitelj*, 22, 1939., br. 4, str. 115; "Dječji dojmovi", u *Kršćanska obitelj,* 21, 1938., br. 2, str. 40; "Sa suzama ti pišem borče, fra Didače sirotinje oče!", u *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 11, str. 329-332; "U slavu fra Didaku", u *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 2, str. 36; te pjesma anonimnog pjesnika, "Pred carem", u *Kršćanska obitelj*, 22, 1939., br. 2, str. 47.

Valja uočiti da prva *Kršćanska obitelj* (1900.–1920.) Buntićevo djelovanje shvaća u svjetlu njegovih službi kao direktora franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu (1911.–1919.), i provincijala Hercegovačke franjevačke provincije (1919.–1922.), što je izravno povezano s njegovim prosvjetnim aktivnostima i nastojanjem za spašavanjem hercegovačke sirotinje (1917.–1918.). Druga, mlađa, *Kršćanska obitelj* (1938.–1944.) bavi se Buntićem kao simbolom rada na opismenjivanju, što posebno dolazi do izražaja u godištima XXI. (1938.) i XXII. (1939.).

Sustavan prikaz života i djelovanja fra Didaka Buntića u *Kršćanskoj obitelji* nalazimo tek 1942. godine u članku pod naslovom "+ O. Fra Didak Buntić". Autor je potpisan slovom "m". Vjerujemo da je bio nadahnut radovima fra Otona Knezovića (1890.–1964.), autora četrnaest, što većih što manjih, radova o Buntićevu javnom djelovanju te knjigom: *Život i rad fra Didaka Buntića,* Zagreb 1938. Ova knjiga je preporučivana i čitateljima *Kršćanske obitelji*.[4] U spomenutom članku dotaknuti su svi glavni aspekti djelovanja fra Didaka Buntića: rad u gimnaziji, ekonomsko i prosvjetno pridizanje seljaka, rad na političkom polju, spašavanje hercegovačke djece, unutarnji rad u provinciji, zadnji dani i smrt te Buntićevo značenje za Hrvate u BiH. Odustali smo od kronološkog nizanja izvješća iz *Kršćanske obitelji*. Budući da je kronološki slijed događanja razvidan, u popisu literature na kraju rada činilo nam se prikladnim dijelom slijediti gornji način prezentiranja pronađene građe, s posebnim naglaskom na Buntićevu prosvjetnu djelatnost.

4 Prigodom proslave srebrnog misničkog jubileja fra Otona Knezovića 29. lipnja 1940. u Širokom Brijegu *Kršćanska obitelj* je objavila njegov životopis, u kojem se uz ostalo spominje da je školovanje završio u Širokom Brijegu, bogosloviju u Mostaru, slavistiku i povijest u Zagrebu, te je doktorirao filozofiju. Od 1920. djelovao je kao profesor u širokobriješkoj gimnaziji. Osim spomenute studije o fra Didaku Buntiću pisao je o Alipaši Rizvanbegoviću, fra Grgi Martiću, hrvatskoj povijesti do 1918., franjevačkom idealizmu i drugom. "Na 27. januara [1940.] održao je krasno predavanje na zagrebačkom radiu o fra Otonovu životu i radu dr. Ivan Esih. Nažalost to predavanje nije se smjelo štampati radi naših teških prilika. Otvorenost, poštenje i karakternost fra Otonova ne sviđa se svima, zato je to predavanje ostalo neštampano." ("Srebrena misa O. Dr. Fra Otona Knezovića", u *Kršćanska obitelj,* 23, 1940., br. 8, str. 242-243.)

U školu nam djecu dade,
Za napredak sela rade,
Pred narodom barjak nose.
Odjekuju gorske kose:
Slava Tebi, dobrotvore,
Sad se za svoj narod bore![5]

U izvješću *Kršćanske obitelji* o proslavi zlatomisničnog slavlja fra Stanka Kraljevića (1871.–1945.) 25. ožujka 1944. spominje se da je dolaskom fra Didaka Buntića, fra Mirka Matijevića (1871.–1920.) i spomenutog Kraljevića "nastupilo novo doba u širokobriješkoj gimnaziji".[6] U zalaganju svakako prednjači Buntić, "uspješni djelatnik širokobriješke gimnazije pod čijim je vodstvom ta škola stekla ugled među svim školama u BiH", kako se kaže u obrazloženju za odlikovanje koje je Buntić dobio od cara Franje

5 Kordić, Nikola, "U slavu fra Didaku. Povodom 16. obljetnice smrti", u *Kršćanska obitelj,* 21, 1938., br. 2, str. 36. (I ostale kitice u radu iz navedene su pjesme. Izostavili smo samo ovu kiticu: "Širom krša Hercegova / Spomen žive Didakova: / U škrapama raste voće; / Ti ga gajit prvi poče... / S njim se naša slade grla / Slava Tebi neumrla!"

6 Povod članku je proslava zlatne mise fra Stanka Kraljevića, 25. ožujka 1944., u Širokom Brijegu. Uz ostalo piše: "Velikim dielom veličanstvena crkva na Š. Briegu sagrađena je njegovim trudom. Njegova plemenita narav učinila je, da je bivao gvardijanom dulje vremena nego itko do sada kod nas." ("Naš zlatomisnik O. fra Stanko Kraljević", u *Kršćanska obitelj*, 27, 1944., br. 5, str. 74-75.) Početak školstva u Širokom Brijegu valja povezati s prelaskom franjevaca iz Kreševa u Hercegovinu 1844. godine, a prosvjetno djelovanje formalno počinje 1889. godine, kada je osnovan prvi razred škole. Do 1903. gimnazija u Širokom Brijegu bila je pristupačna samo franjevačkim polaznicima. Prvi ispit zrelosti obavljen je 1918. godine, kada je Gimnazija i dobila pravo javnosti. Iste godine je provincijal fra David Nevistić inicirao izgradnju nove gimnazijske zgrade. Kamen temeljac je 4. 10. 1924. položio biskup mostarsko-duvanjski, fra Alojzije Mišić. Prvi i drugi razred uselili su se u zgradu 1927., a 1929. bile su gotove učionice. Franjevačka klasična gimnazija u Kraljevini Jugoslaviji slovila je kao najbolja škola takve vrste, a u razdoblju od 1936. do 1939. godine od 19 profesora 16 ih je bilo s titulom doktora znanosti. Spomenute šk. god. 1935./36. gimnazija je imala 318 učenika. Zbog ratnih sukoba prestala je raditi 1944. godine, a koncem rata u veljači 1945. godine partizani su počinili stravičan zločin ubivši šezdeset fratara. Nakon rata 1946. godine osnovana je niža gimnazija, pod nazivom Državna realna gimnazija u Ličtici. Godine 1979. uvodi se usmjerena naobrazba. Gimnazija je obnovila svoj rad u školskoj 1991./92. godini. Uz gimnaziju je 1930. završen konvikt za vanjske đake. U njemu je 1935. stanovalo 130 đaka. (Usp. Pandžić, Bazilije, Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom, ZIRAL, Mostar – Zagreb, 2001., str. 182-188; Rotim, Karlo, *Široki Brijeg – Monografija*, Široki Brijeg 1994.)

Josipa I. (1830.–1916.) 1916. godine.[7] Anonimni pisac se divi: "Uopće čudno se čini, da, je fra Didak mogao mnogo raditi, raditi u isto vrijeme na raznim područjima. To se može razumjeti, kad se uzme u obzir njegova bistrina, oštroumnost i sposobnost, a još k tome besprimjerna marljivost, odlučnost i snažni organizam. Za njegova vremena širokobriješka franjevačka gimnazija popela se upravo na zamjernu visinu."[8]

Buntić je u franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu djelovao gotovo 25 godina. Predavao je latinski i grčki jezik, i to, kako svjedoče suvremenici, posebno vješto. Poslao je dvadeset i pet mlađih franjevaca na usavršavanje u razna europska sveučilišta.[9] Prema izvješću za šk. god. 1912./13. bio je na čelu kolektiva koji se sastojao od 10 profesora i 96 đaka.[10] Početkom spomenute šk. god. predstavljen je kao ravnatelj biskupu hercegovačkih biskupija, fra Alojziju Mišiću (1859.–1942.) na njegovom prvom pastirskom pohodu.[11] *Kršćanska obitelj* je posebno popratila proširenje gimnazije sedmim i osmim razredom kao velik događaj za Hercegovačku franjevačku provinciju. U izvješću o tom uspjehu naglašava se da je unatoč oskudici osoblja, nedostatku prostorija, skupoći hrane i nadasve ratnim poteškoćama učinjen odlučan iskorak u školovanju hercegovačke djece. "Velika matura" se prvi put polagala 6.-15. rujna 1918.[12] Iste godine gimnazija je dobila pravo javnosti.

---

7 Usp. F. D. M., "Direktor franjevačke gimnazije fra Didak Buntić", u *Kršćanska obitelj,* 17, 1916., br. 3., str. 65-66.

8 M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 35-36.

9 Studente je slao u Beč, München, Innsbruck, Paderborn, Köln, Frieburg, Freiburg, Varšavu, Lyon, Lille, Pariz i Rim. (Usp. M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 35-36.)

10 Te školske godine isključeno je 11 đaka. Od preostalih, 54-ica su bila za Hercegovačku franj. provinciju, a 31 "vanjski". U sjemeništu je stanovalo 55 đaka, u konviktu 25, kod roditelja 4 i privatno jedan. S odličnim uspjehom godinu je završilo 12 učenika, dok trojica nisu položila razred. (Usp. "Godišnji izvještaj franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu 1912./13.", u *Kršćanska obitelj,* 14, 1913., br. 8, str. 191.)

11 Usp. "Sa prvog pastirskog pohoda presv. g. fra Alojzija Mišića u svojoj Mostarsko-duvanjskoj biskupiji", u *Kršćanska obitelj,* 13, 1912., br. 12, str. 272-276.

12 Ispit zrelosti sastojao se od predispita (6. i 7. rujna 1918.), pismenih ispita (9. – 12. rujna) i usmenih ispita (13. i 14. rujna). Predispitima i usmenom ispitu predsjedao je vladin povjerenik Đoko Kovačević. Ispitu zrelosti pristupilo je 10 kandidata. Svi su bili mladi franjevci. U nedjelju 15. rujna, zadnjeg dana maturalnih ispita, skupilo se u Širokom Brijegu starješinstvo Hercegovačke franjevačke provincije i biskup fra Alojzije Mišić, za kojeg se u članku kaže da posebnu pozornost poklanja radu i napretku gimnazije. Istaknuto je značenje gimnazije u kojoj stasa većina "seljačke" inteligencije u Hercegovini. Spomenuto je da franjevački župnici šalju pomoć za uzdržavanje gimnazije. (Usp. O. N. M., "Prvi ispit zrelosti na franjevačkoj velikoj gimnaziji u Širokom Brijegu", u *Kršćanska*

Buntić je, čini se, bio rado viđen gost na različitim svečanostima. *Kršćanska obitelj* ga nalazi u svojstvu ravnatelja gimnazije među ostalim gostima na svečanosti blagoslova crkve u Bijelom Polju 20. travnja 1913.[13] Iste godine (14. srpnja) je uz fra Vjekoslava Bubala, Lea Petrovića (1883.–1945.) i Antu Majića (1877.–1933.) izaslanik na sastanku profesora iz hrvatskih franjevačkih provincija u Sarajevu. Raspravljalo se o radu u franjevačkim odgojnim zavodima i školama.[14] Također je primijećen i na "akademičkom sijelu" *Zbora franjevačkih bogoslova Bakula* 30. prosinca 1916. u Mostaru prigodom stote obljetnice rođenja fra Petra Bakule (1816.–1873.).[15]

---

obitelj, 19, 1918., br. 9-10, str. 144.) Iduće godine (10. i 11. lipnja 1919.) ispitu zrelosti pred mješovitim povjerenstvom, sastavljenim od profesora franjevačke gimnazije i profesora sarajevske gimnazije, pristupilo je devet kandidata, od toga sedmorica franjevačkih pitomaca. (Usp. "Ispit zrelosti u Širokom Brijegu", u *Kršćanska obitelj,* 20, 1919., br. 5-7, str. 101.) Iste godine 26. lipnja zaključena je školska godina na mostarskoj gimnaziji. Ona nije imala polaznika osmog razreda. Inače, ta je gimnazija imala 253 đaka (152 iz Mostara, 61 iz ostalih dijelova Hercegovine, 27 iz Bosne, 10 iz Hrvatske i 3 izvan države SHS), od čega 91 katolik, 92 pravoslavna, 64 muslimana, 5 Židova i 1 protestant. Godinu je završilo 203 đaka, od toga 32 s odličnim uspjehom, a 18 ih je izgubilo godinu. (Usp. "Zaključak škole na velikoj gimnaziji u Mostaru", u *Kršćanska obitelj*, 20, 1919., br. 5-7, str. 100-101.)

13 U članku se navodi da je *Bonifacijevo društvo* iniciralo gradnju crkve u "gotičkom stilu" u Bijelom Polju. Blagoslovio ju je 20. travnja 1913. u 10 sati biskup fra Alojzije Mišić u nazočnosti župnika don Tadije Božića, okolnih župnika i predstavnika vlasti. Bogoslužje je pratio vojni orkestar. Nakon objeda štićenice ženskog sirotišta iz Mostara upriličile su zabavu i izvele igrokaz *Božja službenica,* sadržajem uperen protiv alkoholizma. (Usp. "Blagoslov crkve u Bijelom Polju", u *Kršćanska obitelj,* 14, 1913., br. 5, str. 120.)

14 U Sarajevu se 14. srpnja 1913. sastalo po nekoliko profesora iz svih franjevačkih provincija i raspravljalo o unapređivanju odgoja u franjevačkim zavodima. Uz fra Didaka Buntića iz Hercegovine su bili fra Vjekoslav Bubalo, fra Leon Petrović i fra Ante Majić, iz Bosne fra Julijan Jelinić, fra Frano Blažević, fra Karlo Ilić i fra Eugenije Matić; iz Dalmacije fra Ante Cikojević, fra Petar Grabić, fra Silvestar Kutleša, fra Petar Vlašić i fra Hermenegildo Uskoković, te iz Hrvatske fra Teofil Harapin i fra Ferdo Krčmar. (Usp. "Sastanak hrv. franjevačkih profesora u Sarajevu", u *Kršćanska obitelj,* 14, 1913., br. 8, str. 190.)

15 Buntića se spominje kao direktora velike franjevačke gimnazije. Tu su bili također direktor mostarske gimnazije, dr. Đuro Damaska, biskup fra Alojzije Mišić, okružnik dr. Sokrat Petraki-Petrović, financijski nadsavjetnik Homunka, sudski nadsavjetnici Bač i Quintavalle, više profesora mostarske gimnazije, učitelja trgovačke škole i drugi. U istom članku citira se napis iz *Hrvatskog dnevnika* koji je u broju 8 (10. I. 1917.) donio ovu kritiku: "Nedavno vidjesmo pred sobom kitu zanosnih mladića, kako se natječu sviranjem, pjevanjem, deklamiranjem i perom u ruci, da raspale u nama ljubav za prosvjetnim napretkom i poštovanjem naših kulturnih radnika, pa barem za kratko vrijeme zaboravismo, da živimo u doba najkrvavijeg rata, koji je oštro doviknuo mladeži: 'Bacaj pero i harfu pa hvataj u ruke prah i olovo, jer je domovina u pogibelji.' … Uz to je program obilno nakićen i muškim zborovima ('Planula zora', 'Slovenac i Hrvat', 'Ne dajmo

Pokret za opismenjivanje

Duge noći – teško spati,
Seljak štivom vrijeme krati,
Odmara se, znanju uči,
Fra Didače, sjajna luči,
Nauči ga knjigu bijelu,
Mir i slava Tvom pepelu!

Pokret za opismenjivanje seljaštva, koji se u Hrvatskoj počeo razvijati koncem prvog desetljeća 19. stoljeća, prenio se i na Bosnu i Hercegovinu. Tečajevi za opismenjivanje dobili su jači zamah nakon što se bosansko-hercegovački Sabor uspio izboriti (19. studenog 1910.) za ukidanje vladine uredbe koja je pojedincima i društvima priječila održavanje takvih tečajeva. Što se tiče *Kršćanske obitelji,* provincijal fra David Nevistić (1870.–1922.) svojim pismom od 23. rujna 1916. proglasio ju je "službenim glasilom hrvatskih seljačkih škola pod nadzorom hercegovačkih franjevaca".[16] Taj će list ubuduće pratiti rad seljačkih škola i podupirati ga donoseći izvješća o njihovu stanju i napretku, ali i smjernice za što učinkovitije djelovanje. Zauzvrat su voditelji škola imali zadatak širiti *Kršćansku obitelj* među svojim učenicima i što češće joj slati izvješća o radu. Uvedena je nova rubrika u listu – *Vjesnik hrvatskih seljačkih škola,* od broja 1-2, XVIII. (1917.).[17] Druga,

se', a na svrhi 'Lijepom našom' i 'Kraljevkom'), koje su dobro izveli sami filozofi sa Širokoga Brijega pod ravnanjem svoga zavodskog profesora glazbe vlč. g. fra S. Leske." ("Akademičko sijelo zbora franj. bogoslova "Bakule" u Mostaru", u *Kršćanska obitelj,* 18, 1917., br. 1-2, str. 24-25.)

16 U *Kršćanska obitelj,* 17, 1916., br. 12, str. 283-286.

17 Fra Dominik Mandić piše: "U smislu gornje okružnice m. p. provincijala '*Kršćanska obitelj*' zavodi s prvim brojem ove godine posebni odio za Hrv. selj. škole pod naslovom 'Vjesnik Hrvatskih seljačkih škola'. Zadaća je Vjesniku prema spomenutoj okružnici da prati i podupire rad Hrv. selj. škola, da donosi podatke o njihovu stanju i izviješća o njihovu radu. Prema tome u Vjesniku će se na prvom mjestu obragjivati opća pitanja o svrhi, uredbi i načinu podučavanja (metodi) u hrvatskim seljačkim školama, zatim o njihovu postanku, raširenju, i postignutom uspjehu, te napokon o koracima, koje bi dobro bilo poduzeti, da se način rada usavrši i cilj što bolje postigne. U Vjesniku će se naći stručnih članaka učenih ljudi, dopisa i vijesti iz raznih škola te pisama i izvadaka iz slobodnih zadaća seljačkih učenika. Vjesnik će u prvim redovima imati pred očima Hercegovinu, ali će nastojati, da i druge hrvatske krajeve upozna s našim radom i da ih zagrije za istu stvar. Nema sumnje da će Vjesnik mnogo pridonijeti jedinstvenom vodstvu i procvatu hrv. selj. škola samo ako bude prema gornjoj naredbi provincijalovoj dostatno raširen i čitan megju seljačkim svietom. Najmanje što se ima zahtijevati, jest to, da svaki seljački učitelj

mlađa, *Kršćanska obitelj* počela je izlaziti upravo u vrijeme kada se intenzivirao rad *Seljačke sloge, Društva ABC* i *Hrvatskog kulturnog društva Napredak* oko opismenjivanja 1937.–1940. Konkretan poticaj jačem zamahu opismenjivanja dobila je *Kršćanska obitelj* u pismu provincijala fra Mate Čuturića (1886.–1945.) od 8. studenog 1938., ali i formiranjem odbora za opismenjivanje pri HKD-u *Napredak*.[18] Zamjetno je to u rubrici *Katolički život i rad* u kojoj se redovito donose izvješća o radu na polju prosvjete, o hercegovačkim katoličkim društvima (*Društvu sv. Ante*, *Trećem svjetovnom franjevačkom redu*, *Hrvatskoj glazbi*) te različite obavijesti i upute društvima. *Kršćanska obitelj* redovito donosi i naglašene tekstualne poruke ("parole") kojima želi čitatelje potaknuti da se što aktivnije uključe u borbu protiv nepismenosti.[19]

Najveće uspjehe u ranoj fazi opismenjivanja, znači neposredno prije i za vrijeme Prvog svjetskog rata (1914.–1918.), postigao je fra Didak Buntić u Širokom Brijegu. Analizirajući izvješća iz *Kršćanske obitelji*, može se steći dojam da je Buntić sam došao na ideju o održavanju tečajeva za nepismene. Međutim, analizirajući i druge izvore, vidi se da je on, nekim svojim posebnostima, bio dio općeg pokreta među hrvatskim narodom. Buntić se, naime, kao ravnatelj širokobriješke gimnazije oduševio akcijom hrvatskog *Društva ABC*, posjetio Zagreb, proučio njihov rad, donio sa sobom u Široki Brijeg prve *Abecedarke*[20] i 1911. godine – istodobno s velikom kampanjom u Hrvatskoj

prima i prati 'Kršćansku obitelj' s Vjesnikom Hrv. selj. škola. Naravno što 'Kršć. obitelj' bude raširenija i megju prostim učenicima, da će se cilj Hrv. selj. škola brže i potpunije ostvariti. Kako smo gore rekli, svrha je Hrv. selj. škola vjersko, prosvietno i gospodarstveno podignuće hrvatskoga seljačkoga svijeta, toj pako svrhi može i ima da posluži redak u 'Kršćanskoj Obitelji'." (U *Kršćanska obitelj,* 18, 1917., br. 1-2, str. 36.)

18 Uz ostalo, fra Mate Čuturić kaže da su se franjevci svrstali u pokret za iskorjenjivanje nepismenosti nastao još u 19. stoljeću, a poticaj mu je dao i biskup Miletić svojim djelom *Početak slovstva* iz 1815. Spominje i to da su franjevci 1878. predali austrijskoj upravi 12 škola i 600 učenika. (Usp. Čuturić, Mate, "Draga braćo", u *Kršćanska obitelj,* 22, 1939., br. 4, str. 106-109.)

19 "Kogod ne zna čitat pisat taj je sami sebi kriv. Tome je duh ko u mraku taj je mrtav i ako živ" (U *Kršćanska obitelj,* 25, 1942., br. 3, str. 88.). "U čitavoj Hrvatskoj radi se na pobijanju nepismenosti. Naša Hercegovina u tome ne smije biti zadnja. Svaki Hrvat i Hrvatica moraju naučiti čitati i pisati" (U *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 12, str. 374.). "U svakom hercegovačkom selu neka se organiziraju tečajevi za širenje pismenosti. Brat brata, komšija komšiju, neka uči da u Hercegovini nestane nepismenih. I najmanji rad na tome donosi velike plodove, kako se vidi na Posušju, Konjicu, Š. Brijegu i drugim mjestima." (U *Kršćanska obitelj*, 22, 1939., br. 10, str. 309.)

20 Peulić, A., Herceg, R., *Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenih*, Zagreb 1911.

– započeo djelovati oslanjajući se na organizacije *Hrvatske narodne zajednice*.[21]

Nadalje, da ne bismo suzili svoj vidokrug uočavanja pokreta za opismenjivanje, recimo i to da *Kršćanska obitelj* uz fra Didaka Buntića[22] kao zaslužne u tom poslu spominje dr. fra Matu Čuturića (1886.–1945.) u Crnču i Mokrome, fra Franu Čuturića (1885.–1959.) i fra Viktora Nuića (1890.–1953.) na Humcu, fra Paška Martinca (1882.–1945.) u Gorancima, fra Mirka Matijevića (1871.–1920.) na Posuškom Gracu, fra Jozu Bencuna (1869.–1945.) u Izbičnu, fra Marinka Kovača (1871.–1916.) u Kočerinu, fra Blaža Jerkovića (1880.–1960.) u Rasnu i druge.[23] Izvanredne rezultate postizali su i pismeni seljaci, poznati seoski učitelji Ivan Vidić iz Dretelja, Nikola Ostojić i Ivan Sušac iz okolice Širokog Brijega. Nalazimo podatak da je u vrijeme fra Didakova opismenjivanja u Hercegovini, znači u razdoblju od 1911. do 1917. godine, naučilo čitati i pisati više od 10.000 seljaka, dok neki izvori tvrde da se radi o 14.000 ljudi.[24] Fra Dominik Mandić (1889.–1973.) piše da su 1915. u okolici Širokog Brijega djelovale 33 seljačke škole sa 1.529 učenika, i to 612 muških i 917 ženskih.

---

21 Usp. Leček, Suzana, "Suradnja HKD "Napredak" i Seljačke sloge u kampanji opismenjivanja", u *Časopis za suvremenu povijest*, 36, 2004., br. 3, str. 1101-1125.
Hrvatska narodna zajednica jest politička stranka koju je u BiH, tada u sastavu Austro-Ugarske, godine 1910. osnovao Ivo Pilar (1874.–1933.) kako bi zastupala hrvatsko stanovništvo pred izbore za Bosanski sabor. HNZ je na izborima 1910. godine pobijedila među katoličkim glasačima, osvojivši 12 od 16 predviđenih mandata. Stranka je prestala s radom nakon raspada Austro-Ugarske i formiranja Kraljevine SHS (wikipedija.org).

22 *Kršćanska obitelj* spominje da je Buntić naučio čitati i pisati kod svog župnika fra Augustina Zupca (Paoča, 1843. – Mostar, 1907.). Zubac je vršio razne službe u Hercegovini: biskupov tajnik, tajnik provincije, profesor, župnik i provincijal. Bio je generalni definitor, komesar u franjevačkoj provinciji u Albaniji, izaslanik poglavara franjevačkog reda (generala) u mnogim europskim provincijama. U Mostaru je osnivao i pomagao razna hrvatska kulturna društva i pomagao im pri buđenju narodne svijesti. Bio je osnivač i predsjednik *Hrvatskog pjevačkog društva Hrvoje* i jedan od osnivača *Hrvatskog podpornog društva,* iz kojeg se razvio *Napredak*. (Usp. T., FRA, "Fra Augustin Zubac", u *Kršćanska obitelj,* 24, 1941., br. 4, str. 59-60.); Andrija Nikić sugerira da je Buntić naučio čitati i pisati od ondašnjih putujućih učitelja, možda od Joze Buntića. Ti bi učitelji u selu skupili odraslije momke te ih učili čitati i pisati. Svaki mu je morao platiti 35 novčića ili 4 groša. (Usp. Nikić, Andrija, "Franjevci i širenje prosvjete u ljubuškom kraju", u *Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme*, zbornik znanstvenog simpozija u Ljubuškom 11. i 12. kolovoza 1995., ZIRAL i Naša djeca, Mostar – Zagreb, str. 209.

23 Usp. "Rad na pobijanju nepismenosti u Hercegovini", u *Kršćanska obitelj,* 22, 1939., br. 4, str. 104-106.

24 Usp. Leček, Suzana, "Suradnja HKD "Napredak" i Seljačke sloge u kampanji opismenjivanja", Isto, str. 1101-1125.

Imajući na umu te brojke, skromno zvuči Mandićev podatak da je po Buntićevoj metodi u *Hrvatskim seljačkim školama* za pet godina čitati i pisati naučilo više od 5.000 osoba.[25] Naprotiv, podatak o tome da su te 1915. svi u krugu od 25 kilometara oko Širokog Brijega, zahvaljujući analfabetskim tečajevima, znali čitati i pisati valja shvatiti ne toliko kao odraz stvarnog stanja, nego više kao izraz izvanrednog zanosa koje je osjećao autor članka, potpisan kao "Zijavić s Kokota".[26] Iz 1942. imamo podatak da je u kratkom vremenu po Buntićevoj metodi čitati i pisati naučilo oko 15 tisuća hrvatskih seljaka iz ljubuškog i mostarskog kotara.[27]

Nakon Prvog svjetskog rata opismenjivanje je nastavljeno nešto manjim intenzitetom, u periodičnim razmacima, a intenziviralo se opet od 1937. do 1940. U te četiri godine kampanje koje su vodile *Seljačka sloga*, *Napredak* i *Klub ABC* broj nepismenih koji su naučili čitati i pisati u BiH prešao je 100.000.[28] (Spomenimo da je prema popisu pučanstva iz 1931. godine u BiH bilo 628.000 katolika, od čega 60% nepismenih.[29]) Na inicijativu HKD-a *Napredak* u Mostaru je 1938. osnovan Središnji odbor za opismenjivanje u Hercegovini. Središnji odbor imao je akcijske odbore po većim mjestima u BiH.[30] Na prosvjetnoj konferenciji u franjevačkom samostanu u Širokom Brijegu 27. listopada 1938. zaključeno je da se u četiri dekanata, gdje su hercegovački franjevci dekani, osnuju akcijski

25 Usp. F. D. M., "Direktor franjevačke gimnazije fra Didak Buntić", Isto, str. 65-66; Članak spominje i: Dobržanski, Ivo, *Seljačke škole HNZ za BiH*, Sarajevo 1914.

26 Usp. Zijavić s Kokota, "Kako franjevci prosvjetljuju prosti puk u Hercegovini", u *Kršćanska obitelj,* 16, 1915., br. 6, str. 137-139.

27 Usp. M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 35-36.

28 Usp. Leček, Suzana, "Suradnja HKD "Napredak" i Seljačke sloge u kampanji opismenjivanja", Isto, str. 1101-1125.

29 Prema spomenutom popisu, u gradovima živi samo 15% Hrvata katolika. Od 628.000 Hrvata katolika nepismenih je 380.000 (60%). U hercegovačkim kotarima (mostarski i ljubuški) bilo je dne 1. svibnja 1938. nepismenih: Prozor 85,8% (77,62% muških, 94,61% ženskih), Duvno 84,6% (m. 74,87%, ž. 94,33%), Konjic 77% (ž. 90,41%), Mostar 72,7 (ž. 90,41%), Ljubuški 70,9% (ž. 87,61%), Stolac 65,5% (ž. 86,70%). Grad Mostar je tada imao 27,8% nepismenih. (Usp. "Naše selo sve više progledava", u *Kršćanska obitelj*, 22, 1939., br. 4. str. 110-115.)

30 Iz ovog izvješća doznajemo da je osnovan odbor od 15 članova za iskorjenjivanje nepismenosti u Hercegovini, na čijem je čelu bio fra Vendelin Vasilj, potpredsjednik je bio dr. Ivica Kordić, tajnik Ivica Kljajo, a blagajnik Jozo Vindšnurer. Zadatak odbora je organizirati rad na iskorjenjivanju nepismenosti u mostarskom kotaru te stupiti u vezu s *Napretkovim* podružnicama u Hercegovini. (Usp. "Izvrši li ti svoju hrvatsku dužnost?", u *Kršćanska obitelj,* 21, 1938., br. 11, str. 332-333.)

odbori.[31] Navodimo kao siguran podatak da je u idućoj 1939., godini u Hercegovini čitati i pisati učilo 3.670 osoba, a vjerojatno je njihov broj bio kudikamo veći.[32] Rad po ovim školama u *Kršćanskoj obitelji* sustavno je i temeljito izložio fra Dominik Mandić.[33]

Buntić je, kao utemeljitelj masovnog opismenjivanja u Hercegovini, postao nakon smrti simbol opismenjivanja. Jedan od brojnih poziva na opismenjivanje u *Kršćanskoj obitelji* iz 1938. apelira na Buntićeve učenike: "Ako bi svaki njegov učenik naučio bar trojicu svojih nepismenih komšija po načinu kojim je on njih učio, to bi bila najljepša zahvalnost fra Didaku s njihove strane, i s tim bi izvršili svoju veliku dužnost."[34] A na drugom mjestu i ovo: "U ovome se radu moraju istaći osobito fra Didakovi učenici, jer će mu tako najbolje iskazati svoju zahvalnost, jer, kako je rekao narodni zastupnik g. M. Suton, fra Didak je prvi počeo na pobijanju nepismenosti i što je on sam radio i nastojao, danas je vodstvo hrvatskog naroda, i, čitav narod uzeo za svoju dužnost. Ne zaboravimo, samo prosvijećen, kulturan narod vrijedan je slobode!"[35]

---

31 Provincijal fra Mate Čuturić sazvao je 27. listopada 1938. sve franjevačke dekane u Široki Brijeg. Odazvali su se i narodni zastupnici dr. Bariša Smoljan i Marko Suton te *Napretkov* izaslanik iz Sarajeva, prof. Martinović, i više uglednih seljaka. Zaključeno je da svaki dekanat osnuje svoj odbor, a svaka župa svoj pododbor koji će postaviti po jednog učitelja za svako selo. Potražit će se prostorije za rad. Župnik će nadzirati rad škola, a nedjeljom poslušati izvješće učitelja. Preporučuje se uključiti i članove *trećeg svjetovnog franjevačkog reda* ("trećare"). Osobito se apelira na *Mladež sv. Ante* da nijedan mladić ili djevojka u društvu ne smije ostati nepismen. (Usp. Čuturić, Mate, "Draga braćo", Isto, str. 106-109; "Rad na pobijanju nepismenosti u Hercegovini", Isto, str. 104-106; Tomić, Draženko, "Djelovanje Društva sv. Ante u Hercegovini 1938.–1944. prema izvješćima iz časopisa Kršćanska obitelj", u *Hercegovina Franciscana,* 2, 2006., br. 2, str. 164--181.)

32 Župa Mostar – predsjednik odbora dr. fra Vendelin Vasilj, tečaj je pohađalo 156 osoba; župa Široki Brijeg – fra Krešimir Pandžić, 452; župa Posušje – fra Mutimir Ćorić, 522; općina Čapljina – načelnik Jozo Rebac, više od 1.100; općina Konjic – fra Trpimir Musa, 400; općina Vitina – g. Blaće, 382; župa Čitluk – 56; župa Čerin – 208; župa Crnač – 70; Rakitno-Sutina – 70, Blizanci – 50; Bijakovići – 50; Šurmanci – 25; Međugorje – 57; Grljevići – 50; Sovići – 50; Bijača – 15; Gorica – 7. (Usp. "Naše selo sve više progledava", Isto, str. 110-115.)

33 Usp. Mandić, Dominik, "Narav i svrha hrvatskih seljačkih škola", u *Kršćanska obitelj*, 18, 1917., br. 1-2, str. 32-36; "Kako se osnivaju Hrvatske seljačke škole?", u *Kršćanska obitelj*, 18, 1917., br. 1-2, str. 39-40; "Zadaća i rad vogje Hrvatskih seljačkih škola", u *Kršćanska obitelj*, 18, 1917., br. 3, str. 56-58.

34 Usp. "Slijepi kod očiju", u *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 1, str. 11.

35 "Izvrši li ti svoju hrvatsku dužnost?", Isto, str. 332-333. Za nekog bi se s ponosom govorilo da je bio fra Didakov učenik. Tako se u životopisu fra Rude Mikulića (Ružići, 1897. – Humac, 1942.) kaže da je bio fra Didakov učenik i da je "od učitelja baštinio žarku ljubav i brigu za svoj narod,

Hram sagradi Božjoj Majci,
Sami mu se dive stranci.
U njemu se duše tješe.
Mnogi danas zida, kreše,
Fra Didače, sjajna luči,
Na crkvi se tu izuči!

U spomenutom članku pod nazivom "+ O. fra Didak Buntić" govori se da je uz opismenjivanje, zalazeći u sela, nastojao unaprijediti i agrarnu proizvodnju na seljačkim gospodarstvima. Sa đacima je pohodio seljake i učio ih cijepiti ("kalemiti") voćke. Njegovim je nastojanjem 1916. oko Širokog Brijega posađeno 1.500 različitih voćki. Seljake je upućivao da sade plemenite biljke, razumno obrađuju oranice i iskorištavaju sve što se može iskoristiti. Isposlovao je od monopolske uprave da se u Širokom Brijegu izgrade skladišta za otkup duhana. S državnom pomoći proveo je kanale iz rječice Lištice po širokobriješkoj dolini i omogućio natapanje usjeva za vrijeme suše. Naumio je prokopati hercegovačka polja i isušiti močvarne predjele, ali ga je omeo rat. Upravo kad je 2. veljače 1922. pošao na Čitluk izvidjeti kako bi se mogla isušiti plavna područja u Brotnju, smrt je prekinula nit njegova života. San o isušivanju polja počet će se ostvarivati tek u vrijeme Drugog svjetskog rata.[36]

Započinjući 20. lipnja 1905. novu crkvu u neoromaničkom stilu u Širokom Brijegu, zaposlio je domaće seljake koji su naučili klesati kamen i tako ostvarili dodatni prihod sebi i svom kraju.[37] Pomoćnik u izgradnji i prijatelj

a sirotinju osobito". Fra Rudo Mikulić (Ružići, 1897. – Humac, 1942.) završio je gimnaziju u Širokom Brijegu, bogosloviju u Mostaru i Innsbrucku, te sociologiju u Friburgu. Na Humcu je osnovao i vodio *Hrvatsku seljačku glazbu*, crkveni pjevački zbor, gospodarsku zadrugu, *Hrvatskog radišu*. Podigao je na Humcu Dom sv. Ante i dovršio crkvu Sv. Kate u Ljubuškom. U teškim vremenima diktature poticao je narodnu svijest u ljubuškom kotaru i spašavao djecu i narod od gladi. (Usp. "+ O. Fra Rudo Mikulić", u *Kršćanska obitelj*, 25, 1942., br. 7, str. 168.)

36 Usp. M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 35-36.

37 Usp. F. D. M., "Direktor franjevačke gimnazije fra Didak Buntić", Isto, str. 65-66; M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 36-37; Na početku gradnje glavni majstori bili su Talijani i Hrvati iz Dalmacije, a s vremenom su domaći ljudi naučili klesarski zanat te potpuno zamijenili strance. Za ondašnje prilike imali su veliku nadnicu od 5 do 7 K. Fra Didak Buntić piše da je 1914. godine 50 osoba izučilo klesarski zanat. Mnogi su počeli raditi i u Dalmaciji. Zbog rata je 1917. prekinuo uređivanje crkve. Sjeverni zvonik dozidan je 1927., a drugi je do iste visine izgrađen tek 1968. godine. (Usp. Nikić, Andrija, *Širokobriješka bazilika – majka mučenika*

Isidor Kršnjavi (1845.–1927.) svjedoči: "Od god. 1905. fra Didak se potpuno posvetio gradnji nove crkve. Uz ostale svećeničke i profesorske dužnosti gradnju je vodio sve do god. 1917. kad ga je vapaj sirotinje ganuo da tu sirotinju spašava od gladi. Ali ni tada, ni kasnije kada je izabran za provincijala i odselio u Mostar (god. 1919.), nije mogao zaboraviti svoje drage zgrade koja mu je uvijek bila na pameti."[38]

POLITIČKO DJELOVANJE

Fra Didače, sjajna luči,
Riječ nas Tvoja i sad uči.
U borbi nam grudi snaži,
A u bijedi jade blaži.
Krša našeg, sjajni trače.
Slava Tebi fra Didače!

Prilikom aneksije BiH, fra Didak Buntić je caru Franji Josipu I. uputio 1908. godine spomenicu u kojoj je tražio da se BiH priključi ostalim hrvatskim zemljama. Nezaobilazan je dokument povijesti njegova *Povijesna spomenica ministru Burianu* (Široki Brijeg, 20. studenog 1909.), u kojoj traži da svaki punoljetni državljanin u BiH ima aktivno pravo glasa, da se među "viliniste" uključi uz biskupa i franjevački provincijal, da se fratrima-svećenicima i učiteljima ne oduzima pasivno pravo glasa, kao u tadašnjim općinskim izborima. Također prosvjeduje zbog niske otkupne cijene duhana, eksploatacije i opće zaostalosti.[39]

Nakon smrti biskupa fra Paškala Buconjića (1833.–1910.) Buntić je prozvan "vođom hercegovačkih Hrvata". Član je *Hrvatske narodne zajednice* od 1909., a od 1910. obnaša dužnost predsjednika širokobriješkog mjesnog odbora, potom člana središnjeg odbora i kotarskog predsjednika te narodnog poslanika. Održavao je vezu s političkim sumišljenicima iz ostalih hrvatskih krajeva, o čemu svjedoče sačuvana pisma. Znamenit je njegov *Izvještaj o radu mjesnog odbora HNZ-a u Širokom Brijegu* od 25. travnja 1915.[40]

1905.–1945.–2005., Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" Mostar i Andrijina knjižnica, Mostar 2005., str. 110-111.)

38 Isto.

39 Usp. Nikić, Andrija, *Fra Didakova skrb za Hercegovinu. Dokumenti*, Isto, str. 11-24.

40 Usp. "Veliki uspjeh 'Hrvatske narodne zajednice'. Kroz kratko vrijeme naučilo ih čitati i pisati preko 1000", Isto, str. 166-167. Andrija Nikić donosi Buntićevu korespondenciju s dr. Isidorom Kršnjavim iz koje se

U tijeku Prvog svjetskog rata spominje se da je u Širokom Brijegu primio vojnog i civilnog zapovjednika u BiH, Stjepana Sarkotića (1858.–1939.). Taj događaj se ovako opisuje: "U društvu presvijetlog gospodina biskupa (Mišića) došao je preuzvišeni poglavar do slavoluka, a ovdje pozdravi ga na ime gimnazije i samostana zaslužni muž na polju rada za narodnu prosvjetu, prečasni o. direktor Buntić. Lijepo i kićeno kako to o. Didak zna."[41] Inače, *Kršćanska obitelj* zamjećuje i posebnu Buntićevu djelatnost u vrijeme Prvog svjetskog rata, kada su nedjeljom i svetkovinom u njegov ured dolazili ljudi iz cijele zapadne Hercegovine želeći doznati nešto o svojim zarobljenim ili nestalim vojnicima, napisati kakvu molbu, pročitati ili adresirati pismo, ili pak po savjet i preporuku u bezizlaznoj situaciji. "Svima fra Didak najpripravnije udovoljava, i čovjek se mora čuditi, koliko on tih pisama, molba i upita pošalje vojnicima i različitim uredima u monarhiji i vani. I za ratne svrhe poznat je fra Didakov rad koji je mnogo truda uložio potičući narod i kupeći za to."[42]

A kada se 1921. godine 110 hrvatsko-dalmatinskih regruta smrzlo na tavanima neuređenih vojničkih logora u srpskom Valjevu, Buntić je kao narodni zastupnik prosvjedovao kod ministra vojske i zaprijetio da hercegovački Hrvati neće više služiti vojni rok ako se ne ispravi nanese-

---

vidi da je fra Didakova politička orijentacija bila u skladu s općom hrvatskom pravaškom borbom i politikom. Nastojao je održati jedinstvo u svepravaškoj stranci, uvijek imajući u vidu hrvatske interese. (Usp. Nikić, Andrija, *Bosanski i hercegovački franjevci između 1844. i 1944. godine*, Franjevačka knjižnica i Franjevački arhiv u Mostaru, Mostar 1996.; Nikić, Andrija, *Fra Didakova skrb za Hercegovinu. Dokumenti*, Isto, str. 25-59.)

41 Stjepan Sarkotić, austrougarski upravitelj BiH, posjetio je u jeku Prvog svjetskog rata, 18. rujna 1915., franjevačku gimnaziju i samostan u Širokom Brijegu. Sarkotića su svečano dočekali biskup fra Alojzije Mišić, gvardijan fra Žarko Pehar i fra Didak Buntić. Sarkotić se vrlo obradovao dočeku i naglasio da mu je to prvi posjet Širokom Brijegu nakon 33 godine. Razgledao je gimnaziju i samostan, susreo se s pitomcima gimnazije i samostanskim osobljem. "Na usta starijih rekoše mu mladi, naše stijenje jest ljuti i čvrsti vapnenac i granit, ali u grudima i srcem našim vjernost Bogu, kralju i domovini još je čvršća i jača." Darovao je 300 K da se pitomci počaste na imendan cara Franje Josipa (4. listopada) te za crkvu u Širokom Brijegu 1.000 K. U pismu koje je uputio biskupu Mišiću iz Sarajeva Sarkotić piše: "Vanredno kulturno nastojanje i blagoslovljeni te neumorni rad franjevačke družbe u Širokom Brijegu sa iskrenim zadivljenjem, posmotrio sam." (X, "Njeg. Preuz. poglavar Herceg-Bosne Stjepan pl. Sarkotić u Širokom Brijegu", u *Kršćanska obitelj*, 16, 1915., br. 10, str. 236-237.) Više o Stjepanu Sarkotiću: Tomić, Draženko, "Stjepan barun Sarkotić od Lovćena (1858.–1939.). Povodom 150. obljetnice rođenja. Život i rad posljednjeg austro-ugarskog zemaljskog poglavara u Bosni i Hercegovini prema izvješćima časopisa 'Kršćanska obitelj'," u *Lička revija,* 6, 2006., str. 12-19.

42 F. D. M., "Direktor franjevačke gimnazije fra Didak Buntić", Isto, str. 65-66.

na nepravda: "Tražim i zahtijevam da se odmah premjeste hercegovačko-dalmatinski vojnici iz Valjeva, inače više neće dobiti ni jednog regruta."[43] Otada je postao meta srpskih uhoda, koje ga nisu ostavljale na miru. Navodno su ga htjeli i utamničiti. Zapisano je kako je od ovog događaja Buntić postao ojađen, što mu je uz ostalo pospješilo i smrt.[44]

Fra Didak Buntić je za hercegovačkog franjevačkog provincijala izabran na sjednici uprave 27. svibnja 1919.[45] Prije toga bio je vijećnik (definitor) u franjevačkoj upravi.[46] Kaže se: "U radu oko unutarnjega izgrađivanja, hercegovačke franjevačke provincije fra Didak ima lijepih zasluga. Kao provincijal na kapitulu franjevačkoga reda stekao je opće priznanje kao dobar govornik, svećenik po srcu Kristovu i duhu svetog Franje i muž besprimjerne naobrazbe i otmjenosti."[47] Kao provincijal spominje se da je vodio tijelovsku procesiju u Mostaru 19. lipnja 1919,[48] bio domaćin susreta hrvatskih provincijala u Mostaru 8. srpnja 1919. godine[49] te bio na sastanku jugoslavenskih franjevačkih provincijala u Sarajevu 4.–6. studenog 1919.[50]

---

43 List *Narodna sloboda* prema: Nikić, Andrija, *Fra Didakova skrb za Hercegovinu. Dokumenti*, Isto, str. 81.

44 Usp. M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 37.

45 Na spomenutoj sjednici pod predsjedanjem fra Karla Eterovića, uz provincijala Buntića izabran je i njegov zamjenik, fra Mirko Matijević, te vijećnici: fra Jerko Boras, fra Mile Miloš, fra Leo Petrović i fra Vice Skoko. (Usp. "Novo franjevačko starješinstvo u Hercegovini", u *Kršćanska obitelj*, 20, 1919., br, 5-7, str. 97.)

46 U Mostaru je 30. travnja 1907. izabrana uprava hercegovačke franjevačke provincije. Za provincijala je izabran fra A. Miletić. (Usp. "Izbor franjevačkog starešinstva", u *Kršćanska obitelj*, 8, 1907., br. 5, str. 77.)

47 M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 38.

48 Mostarske tijelovske procesije bile su znamenite po broju sudionika i svojoj ljepoti. Tako se za ovu, osim toga što je bila svečana, kaže da je okupila mnogo ljudi iz župa oko Mostara te da su mješoviti zbor *Hrvoje* i *Hrvatska glazba* pjevali i svirali nabožne pjesme cijelim trajanjem procesije. U procesiji su išli i đaci te predstavnici građanskih i vojnih vlasti. (Usp. "Proslava Brašančeva u Mostaru", u *Kršćanska obitelj*, 20, 1919., br. 5-7, str. 100.)

49 Tom zgodom su se u Mostaru okupili bosanski provincijal fra Bonifacije Vidović, dalmatinski (splitski) fra Ante Cikojević i hercegovački fra Didak Buntić. Održali su tri sjednice i raspravljali o unutarnjem stanju u provincijama, ali i o političkim prilikama. Izgleda da je neposredan povod sastanku bila kampanja protiv Hrvatske pučke stranke. Njihov poziv na slogu svih onih koji su voljni boriti se za interese hrvatskog naroda objavljen je u 56. broju glasila HPS za Hercegovinu, *Narodna sloboda*. (Usp. "Sastanak hrvatskih provincijala u Mostaru", u *Kršćanska obitelj,* 20, 1919., br. 5-7, str. 101.)

50 Sastanku u Sarajevu 4.-6. studenog 1919. uz fra Didaka Buntića pribivali su provincijali ili njihovi zamjenici iz ostalih pet jugoslavenskih franjevačkih provincija: fra Bonifacije Vidović, domaćin, fra Mihael

Po Tvom grobu raste trava,
Al' Ti žive spomen slava.
U srcima Tvojih đaka,
Svećenika i seljaka.
Vijencima Ti kite raku,
Slava! Slava fra Didaku!

Fra Didak Buntić preminuo je od zatajenja srca na Čitluku u Brotnju 3. veljače 1922. u 51. godini života, 34. redovništva i 28. svećeništva. Tu je i pokopan.[51]

Posebno je popraćen prijenos njegovih zemnih ostataka 9. listopada 1938. iz Mostara u Široki Brijeg. Naime, Buntić je počivao u Brotnju 16 godina, a 22. lipnja 1938. prenesen je u Mostar te 9. listopada u Široki Brijeg. U *Kršćanskoj obitelji* tiskan je i poseban plakat s pozivom na ispraćaj i doček "hercegovačkog prosvjetitelja i oca sirotinje", a sam tijek svečanosti ispraćaja i dočeka opisan je vrlo detaljno.[52]

Troha iz Zagreba, fra Karlo Eterović iz Splita, fra Augustin Juničić iz Dubrovnika i fra Augustin Čampa iz Ljubljane. S ovog su sastanka objavili zajedničku okružnicu. (Usp. "Sastanak jugoslavenskih franjevačkih provincijala u Sarajevu", u *Kršćanska obitelj*, 20, 1919., br. 11-12, str. 142.) Spominje se da je u Mostaru primio doživotne redovničke zavjete petorice fratara hercegovačke franjevačke provincije 5. srpnja 1919. (Usp. "Svečani redovnički zavjeti", u *Kršćanska obitelj*, 20, 1919., br. 5-7, str. 101.)

51 "Držao je, da ga njegov snažni organizam ne može iznevjeriti. No, naporni rad i u zadnje vrijeme velika zbunjenost radi smrti hercegovačkih vojnika toliko ga sve to ozlovoljilo da je bio sve turobniji. Počeo je osjećati slabost srca. Bio je radi tog na pregledu kod jednog liječnika specijaliste u Beču. Taj mu je savjetovao, neka napusti svaki bilo umni bilo tjelesni posao i neka se gdjegod zaputi na oporavak. Fra Didak nije poslušao liječnikov savjet, nastavio je i dalje jednakim tempom. No više nije bilo ni govora o kakovu liječenju – nastupila je smrt." (Usp. M., "+ O. Fra Didak Buntić", Isto, str. 38.)

52 Spomenutog dana je u mostarskoj crkvi fra Mate Čuturić, provincijal, imao zadušnicu za fra Didaka. Pred crkvom se od njega oprostio Marijan Torić, predsjednik okružnog suda i izaslanik glavne podružnice *Napretka.* Do Zahuma su Buntića ispratili mostarski đaci i građani, društva *Hrvoje, Pjevačko društvo sv. Cecilija,* članovi muške i ženske podružnice *Napretka* i Hrvatskog sportskog kluba *Zrinski.* Tu se od Buntića oprostio uime grada Mostara Marko Suton, narodni zastupnik. U 25 auta i s 26 vijenaca raznih društava pratili su posmrtne ostatke do Širokog Brijega, gdje ih je iza Ličtice dočekalo mnoštvo svijeta sa četom konjanika. U Ličtici je na mostu bio slavoluk s natpisom "Slava Fra Didaku". Pozdravni govor izrekao je Jozo Penavić. Ispred samostana u Širokom Brijegu pokojnika je pozdravio dr. fra Dominik Mandić, direktor gimnazije, zatim Buntićev učenik, dr. Božo Nikolić, odvjetnik u Mostaru, a nekoć prefekt Buntićeva đačkog konvikta u Zagrebu, zatim Buntićev prijatelj i suradnik, seljak Markan Kraljević Bilarević, zatim dr. Bariša Smoljan, narodni zastupnik, dal-

Fra Didak je spomenut u još nekoliko manjih članaka.[53]

ZAKLJUČAK

Na prethodnim stranicama vidjeli smo kako časopis hercegovačkih franjevaca, *Kršćanska obitelj,* prati djelovanje fra Didaka Buntića, čovjeka kojega mnogi smatraju jednim od najsvjetlijih imena prosvjetno-socijalne crkvene povijesti u Hercegovini. Prva izvješća spominju ga kao direktora franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu, a potom kao narodnog prosvjetitelja i oca sirotinje. U pojačanoj kampanji za opismenjivanjem, u trećem desetljeću prošlog stoljeća, Buntić postaje njezinim simbolom.

Možemo s potpunim pravom reći da *Kršćanska obitelj*, iako obilno izvješćuje o spašavanju sirotinje, ipak najveću

matinski franjevac fra Gabro Cvitanović te, na koncu, fra Mate Čuturić, hercegovački franjevački provincijal. Iza toga su smrtni ostaci položeni u crkvu te je služena sv. misa na kojoj je propovijedao biskup fra Alojzije Mišić. Na ovoj svečanosti pored mnogobrojnih uglednih gostiju bili su svi direktori franjevačkih gimnazija i predstavnici hrvatskih franjevačkih provincija. *(N. B.: Ovo se događalo pred parlamentarne izbore raspisane za 11. prosinca 1938.)* (Usp. "Zadnje triumfalno putovanje blagopokojnog Fra Didaka Buntića iz Mostara na Široki Brijeg", u *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 11, str. 347-348; "[Fra D. Buntić]", u *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 11, str. 336-338); "Hrvati katolici!", u *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 10, str. 307; Danko, Mišuka, Grgelj, Tulipan, "Prijateljsko pismo", ["Fra Didak Buntić"], u *Kršćanska obitelj*, 21, 1938., br. 11, str. 336-338, također u Tomić, Draženko, *Pisma "Kršćanskoj obitelji"*, Teovizija, Zagreb 2004.)

53 U rubrici *Što je novo?* stoji da je u Mostaru 27. studenoga 1943. nakon duge i teške bolesti preminula s. Dobroslava Buntić, školska sestra franjevka. Bila je sestrična fra Didakova. Dvorila je bolesnike u rudarskoj bolnici u Mostaru. (Usp. "+ Č. S. Dobroslava Buntić", u *Kršćanska obitelj*, 27, 1944., br. 1, str. 14.); Na *Napretkovoj* zabavi u Širokom Brijegu koja se u pravilu priređuje na Silvestrovo, ali te godine, budući da je zakasnio otkup duhana, priređena je 21. siječnja 1939. u prostorijama Stručne škole časnih sestara, recitirana je pjesma zanatlije M. Grubišića, pod nazivom *Prahu fra Didaka Buntića*. Glavna skupština središnje uprave u Sarajevu odobrila je u srpnju 1938. podružnici u Širokom Brijegu da sve prihode u poslovnoj 1938./39. zadrži za gradnju Hrvatskog doma u Širokom Brijegu. Za zabavu je izrađen plakat u boji, koji je osmislio fra Mirko Ćosić. Zabavu je otvorio predsjednik podružnice, fra Krešimir Pandžić. "Prokušani diletanti u spretnoj režiji g. F. Matijevića vješto su odigrali dva komada. Glazba sv. Cecilije i Mješoviti zbor pod ravnanjem prof. dr. fra B. Marića, uz odabrane deklamacije, izražavali su najnutarnije misli programa i davali polet cijeloj zabavi. Pažnju je pobudila deklamacija Prahu fra Didaka Buntića od domaćeg pjesnika, zanatlije M. Grubišića. Luku sreće rasporedila je i vodila požrtvovno i uspješno gđa. Ljubica Galić. Priloge su u mjestu sabirale ugledne gđe. Grubišić i Kapor, a u Mostaru gđa. Putica i g. Galić. Među darovateljima u Mostaru na prvom mjestu ističemo gg. Blašku Sliškovića, zatim M. Marišića, Šaina, Konfortija, tvornicu 'Hercegovina' itd." ("Napretkova zabava u Širokom Brijegu", u *Kršćanska obitelj*, 22, 1939., br. 3, str. 88-89.)

pozornost posvećuje Buntićevu prosvjetnom djelovanju. Unatoč mnogima koji ga opisuju kao socijalnog djelatnika, nama se čini da je on u prvom redu prosvjetni djelatnik, koji je nastojao mnoge naučiti i osposobiti da vlastiti život uzmu u svoje ruke. Borio se za povećanje razreda širokobriješke gimnazije i za konvikt u Zagrebu, da bi polaznici mogli nastaviti studirati. Istu metodu primjenjuje i u gospodarstvu – dovodi talijanske i dalmatinske klesare od kojih su domaći ljudi naučili zanat. Ide sa đacima po selima i cijepi voćke, drugi gledaju i uče, a onda i sami rade isto. Čitava njegova djelatnost bila je stvaranje odgovarajuće klime za napredak seljaštva – bilo kroz opismenjivanje bilo kroz podučavanje u gospodarstvu, pa i kroz spašavanje života. Buntić je okupljao pojedince oko zajedničkog projekta, nekog općeg dobra, i osposobljavao ih da nastave sami dalje. Time je nastavnu metodu iz učionica prenio na selo, među ljude.

Glavno obilježje Buntićeva rada bila je nesebičnost. Svojim nastupom osvajao je ljude i za sobom ostavljao najljepšu uspomenu. Taj prosvjetni radnik i uzorni svećenik, zaštitnik hercegovačkog seljaka, s pravom nosi nadimak "hercegovački vođa". Više je od osam desetljeća otkako je prestalo kucati njegovo plemenito srce, no po svojim djelima fra Didakovo srce kuca još i danas u srcima mnogih Hrvata, a na poseban način njegovih Hercegovaca.

Osobno smo zaintrigirani činjenicom da je upravo u vrijeme kada je Buntić bio provincijal hercegovačkih franjevaca prestala izlaziti *Kršćanska obitelj*, koja je nadživjela nedaće Prvog svjetskog rata, besparicu, nedostatak papira i glad, pa i prve godine života u zajedničkoj Kraljevini SHS. Stavljamo sebi zadatak u budućnosti istražiti razloge i okolnosti obustavljanja ovog vrijednog časopisa.

LITERATURA I IZVORI

Citirani članci iz *Kršćanske obitelji*

Akademičko sijelo zbora franj. bogoslova "Bakule" u Mostaru (1917.), *Kršćanska obitelj,* 18 (1-2): 24-25.

Blagoslov crkve u Bijelom Polju (1913.), *Kršćanska obitelj,* 14 (5): 120.

BORAS, J. (1918.), Četvrto putovanje hercegovačke djece u Slavoniju i Hrvatsku, *Kršćanska obitelj*, 19 (1): 7-9.

ČUTURIĆ, M. (1939.), Draga braćo, *Kršćanska obitelj,* 22 (4): 106-109.

D. (1914.), Smrt i sprovod težaka učitelja, *Kršćanska obitelj*, 15 (5): 114-115.

DANKO, M., GRGELJ, T. (1938.), Prijateljsko pismo, ["Najava"], *Kršćanska obitelj*, 21 (11): 336-338.

Dr. Andrija Artuković (1941.), *Kršćanska obitelj*, 24 (5--6): 181-182.

F. D. M. (1916.), Buntića suradnici odlikovani, *Kršćanska obitelj*, 17 (3): 65-67.

F. D. M. (1916.), Direktor franjevačke gimnazije fra Didak Buntić, *Kršćanska obitelj,* 17 (3): 65-66.

["Fra D. Buntić"] (1938.), *Kršćanska obitelj*, 21 (11): 336-338.

Godišnji izvještaj franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu 1912./13. (1913.), *Kršćanska obitelj,* 14 (8): 191.

Hrvati katolici! (1938.), *Kršćanska obitelj*, 21 (10): 307.

Ispit zrelosti u Širokom Brijegu (1919.), *Kršćanska obitelj,* 20 (5-7): 101.

Izbor franjevačkog starešinstva (1907.), *Kršćanska obitelj*, 8 (5): 77.

Izvrši li ti svoju hrvatsku dužnost? (1938.), *Kršćanska obitelj,* 21 (11): 332-333.

KARAČIĆ, N. ŠOLJIĆ (1917.), Rad seljačke škole u Gornjem Crnču, *Kršćanska obitelj*, 18 (5): 101-102.

KORDIĆ, N. (1938.), U slavu fra Didaku, *Kršćanska obitelj*, 21 (2): 36.

KORDIĆ, N. (1938.), Dječji dojmovi, *Kršćanska obitelj,* 21 (2): 40.

KORDIĆ, N. (1938.), Sa suzama ti pišem borče, fra Didače sirotinje oče!, *Kršćanska obitelj*, 21 (11): 329-332.

KORDIĆ, N. (1939.), Gladne žene, *Kršćanska obitelj*, 22 (2): 51.

KORDIĆ, N. (1939.), Prosvjetitelj, *Kršćanska obitelj*, 22 (4): 115.

KOŽUL, A. (1917.), Ljubav za knjigom i rad seljačkih učitelja u Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, 18 (5): 102-103.

M. (1942.), + O. Fra Didak Buntić, *Kršćanska obitelj,* 25 (2): 35-38.

M., N. (1916.), Svečani ispit hrvatskih seljačkih škola u Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, 17 (7-8): 181-182.

MANDIĆ, D. (1917.), Kako se osnivaju Hrvatske seljačke škole?, *Kršćanska obitelj*, 18 (1-2): 39-40.

MANDIĆ, D. (1917.), Narav i svrha hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, 18 (1-2): 32-36.

MANDIĆ, D. (1917.), Zadaća i rad vogje Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, 18 (3): 56-58.

MANDIĆ, D. (1917.), Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku, *Kršćanska obitelj*, 18 (11): 223-226.

MARINČIĆ, I. (1917.), Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku, *Kršćanska obitelj*, 18 (12): 246-250.

[Naglašene tekstualne poruke] (1938.), *Kršćanska obitelj,* 21 (12): 374.

[Naglašene tekstualne poruke] (1939.), *Kršćanska obitelj,* 22 (10): 309.

[Naglašene tekstualne poruke] (1942.), *Kršćanska obitelj,* 25 (3): 88.

Napretkova zabava u Širokom Brijegu (1939.), *Kršćanska obitelj*, 22 (3): 88-89.

Naš zlatomisnik O. fra Stanko Kraljević (1944.), *Kršćanska obitelj*, 27 (5): 74-75.

Naše selo sve više progledava (1939.), *Kršćanska obitelj*, 22 (4): 110-115.

Novo franjevačko starješinstvo u Hercegovini (1919.), *Kršćanska obitelj*, 20 (5-7): 97.

O. N. M. (1918.), Prvi ispit zrelosti na franjevačkoj velikoj gimnaziji u Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj,* 19 (9-10): 144.

Otac evropskih siromaha (1940.), *Kršćanska obitelj*, 23 (5): 156.

Pismo trećarica sv. Franje iz Slavonije (1918.), *Kršćanska obitelj*, 19 (7-8): 118-119.

Početnica ili bukvar (1917.), *Kršćanska obitelj*, 18 (5): 108.

Poučavanje nepismenih u Širokom Brijegu (1914.), *Kršćanska obitelj*, 15 (7): 165.

Pred carem (1939.), *Kršćanska obitelj*, 22 (2): 47.

Proslava Brašančeva u Mostaru (1919.), *Kršćanska obitelj*, 20 (5-7): 100.

Rad na pobijanju nepismenosti u Hercegovini (1939.), *Kršćanska obitelj,* 22 (4): 104-106.

S., B. (1917.), "Hercegovačka djeca u Slavoniji", *Kršćanska obitelj*, 18 (9-10): 194-196.

Sa prvog pastirskog pohoda presv. g. fra Alojzija Mišića u svojoj Mostarsko-duvanjskoj biskupiji (1912.), *Kršćanska obitelj,* 13 (12): 272-276.

Sastanak hrv. franjevačkih profesora u Sarajevu (1913.), *Kršćanska obitelj,* 14 (8): 190.

Sastanak hrvatskih provincijala u Mostaru (1919.), *Kršćanska obitelj,* 20 (5-7): 101.

Sastanak jugoslavenskih franjevačkih provincijala u Sarajevu (1919.), *Kršćanska obitelj*, 20 (11-12): 142.

Slijepi kod očiju (1938.), *Kršćanska obitelj*, 21 (1): 11.

Srebrena misa O. Dr. Fra Otona Knezovića (1940.), *Kršćanska obitelj,* 23 (8): 242-243.

Svečani redovnički zavjeti (1919.), *Kršćanska obitelj*, 20 (5-7): 101.

SVETOZAR, fra (1938.), Ustaj, oče, sirotinju hrani, *Kršćanska obitelj*, 21 (2): 37-40.

Širenje pismenosti na Š. Brijegu (1939.), *Kršćanska obitelj*, 22 (10): 301-303.

Širenje pismenosti u Bosni (1917.), *Kršćanska obitelj*, 18 (6): 124-125.

T., fra (1941.), Fra Augustin Zubac, *Kršćanska obitelj,* 24 (4): 59-60.

Veliki uspjeh 'Hrvatske narodne zajednice'. Kroz kratko vrijeme naučilo ih čitati i pisati preko 1000 (1913.), *Kršćanska obitelj*, 14 (7): 166-167.

X, "Njeg. Preuz. poglavar Herceg-Bosne Stjepan pl. Sarkotić u Širokom Brijegu" (1915.), *Kršćanska obitelj*, 16 (10): 236-237.

Za velikog župana župe Hum (1941.), *Kršćanska obitelj*, 24 (12): 190.

Zadnje triumfalno putovanje blagopokojnog Fra Didaka Buntića iz Mostara na Široki Brijeg (1938.), *Kršćanska*

obitelj, 21 (11): 347-348.

Zaključak škole na velikoj gimnaziji u Mostaru (1919.), *Kršćanska obitelj*, 20 (5-7): 100-101.

ZIJAVIĆ S KOKOTA (1915.), Kako franjevci prosvjetljuju prosti puk u Hercegovini, *Kršćanska obitelj,* 16 (6): 137-139.

+ Č. S. Dobroslava Buntić (1944.), *Kršćanska obitelj*, 27 (1): 14.

+ O. Fra Marinko Kovač (1916.), *Kršćanska obitelj*, 17 (3): 65.

+ O. Fra Rudo Mikulić (1942.), *Kršćanska obitelj*, 25 (7): 168.

Dodatna literatura

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60-obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine,* Zagreb-Mostar.

DOBRŽANSKI, I. (1914.), *Seljačke škole HNZ za BiH*, Sarajevo.

KOLAR, M. (2008.), *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata,* Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.

LEČEK, S. (2004.), Suradnja HKD "Napredak" i Seljačke sloge u kampanji opismenjivanja, *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (3): 1101-1125.

NIKIĆ, A. (1974.), *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje 1916.-1919.*, Naša ognjišta, Duvno.

NIKIĆ, A. (1995.), Franjevci i širenje prosvjete u ljubuškom kraju, u: *Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme* (str. 209-221), zbornik znanstvenog simpozija u Ljubuškom 11. i 12. kolovoza 1995., ZIRAL i Naša djeca, Mostar – Zagreb.

NIKIĆ, A. (1996.), *Hercegovački i bosanski franjevci između 1844. i 1944. godine*, Franjevačka knjižnica i Franjevački arhiv u Mostaru, Mostar.

NIKIĆ, A. (1996.), *Bosanski i hercegovački franjevci između 1844. i 1944. godine*, Franjevačka knjižnica i Franjevački arhiv u Mostaru, Mostar.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu. Dokumenti*, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar.

NIKIĆ, A. (2005.), *Širokobriješka bazilika – majka mučenika 1905.-1945.-2005.,* Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" Mostar i Andrijina knjižnica, Mostar.

PANDŽIĆ, B. (2001.), *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, ZIRAL, Mostar – Zagreb, str. 182--188.

PEULIĆ, A., HERCEG, R. (1911.), *Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenih*, Zagreb.

ROTIM, K. (1994.), *Široki Brijeg – Monografija*, Široki Brijeg.

TOMIĆ, D. (2001.-2002.), *Kršćanska obitelj*, sv. 1 i 2., Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar.

TOMIĆ, D. (2004.), *Pisma "Kršćanskoj obitelji"*, Teovizija, Zagreb.

TOMIĆ, D. (2006.), "Stjepan barun Sarkotić od Lovćena (1858.-1939.). Povodom 150. obljetnice rođenja. Život i rad posljednjeg austro-ugarskog zemaljskog poglavara u Bosni i Hercegovini prema izvješćima časopisa 'Kršćanska obitelj'", *Lička revija,* 6: 12-19.

TOMIĆ, D. (2006.), Djelovanje Društva sv. Ante u Hercegovini 1938.–1944. prema izvješćima iz časopisa Kršćanska obitelj, *Hercegovina Franciscana,* 2 (2): 164--181.

TOMIĆ, D. (2007.), Govor o Bogu i druge vjerske teme u djelima Ivana Softe, *Obnovljeni život,* 62 (2): 207-228.

Marinko ŠAKOTA

FRA DIDAK BUNTIĆ – PROSVJETITELJ HERCEGOVAČKOGA PUKA

"Ima velikih ljudi, kod kojih treba čekati neku godišnjicu iz njihova života, da bi se imalo šta reći o njima. Fra Didak ne pripada tomu društvu. Uvijek je korisno doći u dodir s čovjekom njegova formata. Dobro je izvikivati plemenita djela ljudi, makar govorili u pustinju svijeta."

dr. fra Gracijan Raspudić

UVOD

U posljednje vrijeme sve više uviđamo kako je jedna od zvijezdâ neprolazna sjaja – hercegovački franjevac Didak Buntić (1871.–1922.). Svjesniji smo vrijednosti njegove osobe i njegovih velikih djela, pa sve češće podižemo pogled prema njemu i zagledamo se u njegov lik. I s pravom! Jer, djela fra Didaka Buntića nemaju trenutačnu (samo za njegovo vrijeme) nego trajnu vrijednost (za sva vremena). Ako želimo provjeriti je li fra Didak potreban i nama danas, moramo samo usporediti prosvjetno-političko-socijalno-gospodarske prilike njegova vremena s današnjima, pa ćemo ubrzo uvidjeti da na svim tim područjima svi čeznemo za jednim *fra Didakom*.

U ovom radu ne ćemo dublje ulaziti u fra Didakovo profesorsko i ravnateljsko razdoblje. Težište ovoga rada stavljamo na fra Didakovo prosvjetiteljsko djelovanje u narodu, tj. na njegov rad oko prosvjećivanja nepismenog naroda u Hercegovini i izvan nje kroz Seljačke škole koje je utemeljio i vodio.

S pravom pogled usmjerujemo upravo na to područje, jer fra Didakovo djelo prosvjećivanja nepismenih toliko je značajno da mu dr. Iso Kršnjavi u pismu od 18. ožujka 1917. godine snažnim riječima izriče veliko priznanje: "Vaši uspjesi na polju pučke prosvjete zaslužuju, da Vam se

u nebu bilježe u velike knjige zasluga."[1] Fra Didakov angažman oko opismenjivanja nepismenih ostavio je takav dojam na Ivu Dobržanskoga iz Sarajeva da je ovaj zaključio: "Buntić je isto tako veliki junak na polju moderne kulture i prosvjetnog rada, kao što smo imali u prošlosti velikih i slavnih junaka na maču i koplju."[2]

PROSVJETITELJ HERCEGOVAČKOGA PUKA

"Netko je napisao da je prosvjeta takva biljka koja niti raste niti cvjeta ako je ne zalijevamo suzama i krvlju. Ne znam je li svugdje i uvijek tako, ali u Hercegovini je moglo biti jedino tako."

(fra Jakov Bubalo)

Stanje pismenosti u Hercegovini za vrijeme turske i austro-ugarske vladavine

"Crna je i tužna prošlost naša pod turskim jarmom, kao nijedne druge hrv. pokrajine. Osmanlijska bujica poplavila je bila i druge neke krajeve naše, ali baš najmanja i najsiromašnija između njih morala je da iskusi svu gorčinu ropstva."[3] Tako Lasić opisuje opće stanje u Hercegovini za vrijeme četiristoljetne osmanlijske vlasti. Ništa drukčije nije bilo na području prosvjete. "U to vrijeme turska državna vlast nije imala ni jedne javne pučke škole u Hercegovini. Nije bilo prave slobode, koja je osnovni uvjet prosvjetnom radu i napretku. Narod je bio u skrajnoj bijedi i nije mogao ništa pridonositi za izgradnju i izdržavanje škola."[4]

Dolazak austro-ugarske vojske u BiH franjevci i narod su pozdravili, jer su smatrali da će nova vlast donijeti toliko očekivane promjene na svim područjima življenja. Od nove se vlasti, s potpunim povjerenjem fratara i naroda prema njoj – barem na početku – mnogo očekivalo i na području prosvjete. "Iza okupacije BiH franjevci su svoje pučke škole postepeno do g. 1884. predali u ruke nove

1 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1938., str. 8.

2 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1914., str. 11.

3 Petar Lasić, *Hrvatske seljačke škole u Hercegovini*, Mladost, Split, 1917., str. 143.

4 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, V., 1938./39., str. 61.

državne uprave, jer su s pravom smatrali, da je jedna od glavnih zadaća prosvijetljene države, da se brine za osnovno prosvjećivanje naroda. Za se su zadržali vjersku obuku u svojim starim i u novim državnim školama."[5]

Očekivanja fratara i naroda nisu se, međutim, ispunila. Štoviše, doživjeli su veliko razočaranje, jer je u austrijskom oružju koje je, doduše, Hercegovini donijelo izvanjsku slobodu, bila "skrivena iluzija koja navješćuje slobodu, ali već po naravi i tvrdoći željeza ona se lako može prekovati u nove lance"[6]. Upravo to se i dogodilo.

Austro-ugarska vlast za vrijeme svoje četiri desetljeća duge vladavine u BiH čini se nije dovoljno pomagala unapređenje školstva u Hercegovini, a posebno ne franjevačkih školskih zavoda.[7] Mali su bili iznosi koje su austro-ugarske vlasti izdavale za franjevačke zavode. "Za oba franjevačka zavoda: teologiju u Mostaru i gimnaziju na Širokom Brijegu bosanska je vlada doznačila godišnju potporu samo od 1.000 kruna…"[8]

Svoje razočaranje, ogorčenje i protest protiv nepravedna odnosa austrijske politike prema hercegovačkim franjevcima i narodu u pogledu školstva, ali i u svakom drugom pogledu, izrazio je u više navrata i fra Didak Buntić. Tako on jednom prilikom piše dr. Šušteršiću: "Naše katoličko hrvatsko pučanstvo u Hercegovini nije ništa drugo, nego bijelo roblje, kome je sva njegova zarada monopolizirana, a nadnica ima 31 heler. 'Švaba nas je ogubao!' Zapostavljeni smo u školstvu, u gospodarstvu i u potporama tako, da doseljenici iz monarhije uživaju 90% od svega, što spada na nas katolike, a 10% domaći. Pa eto nam sada sabora. Na 350.000 domaćih katolika otpast će 5 zastupnika, a na 50.000 doseljenika 11 zastupnika. Rabin čifutski je virilist, upravitelj vakufskih dobara je virilist, potpredsjednik rišćanske crkvene autonomije je virilist, a naši provincijali, ti u istinu katolički knezovi ništa, i svak će imati pasivno pravo glasa, osim zločinca i franjevca. Der Mohr hat seine Sache getan!

Zar su dakle to zaslužili ti sinovi, oci, spasitelji, prvaci i vođe svoga naroda od one monarhije, za koju su uvijek spravni bili sve žrtvovati i pregorjeti; naprama kojoj su ljubav zasvjedočili ne riječima nego djelima odvažnim i muževnim, progonstvom, imetkom i vlastitim životom?"[9]

---

5 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, V., 1938./39., str. 61.

6 Didak Ćorić, Fra Didak Buntić – Dobrotvor Hercegovine, *Fra Didak Buntić. Spomenica*, str. 12.

7 Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 18-21.

8 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 18-21.

9 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 72-73.

U Bosni i Hercegovini 1910. godine izvršen je popis pučanstva. Prema njemu u zemlji je tada bilo 1.898.000 stanovnika. Od toga je bilo 180.000 pismenih, a 1.302.000 nepismenih. Ovdje nije ubrojeno 416.000 djece ispod sedme godine. Dakle, u postocima 88% nepismenih, a 12% pismenih.

Da bismo još bolje vidjeli pravo stanje u BiH s obzirom na pismenost, dobro je napraviti usporedbu između pismenih i nepismenih u BiH i nekih europskih zemalja u to vrijeme. "U Rumunjskoj dolazi na svaku stotinu žitelja 64 nepismena, u Rusiji 61, u Srbiji 51, u Ugarskoj 47, u Austriji 35, u Italiji 30, u Grčkoj 30, u Belgiji 8, u Francuskoj 3, u Nizozemskoj 1, u Engleskoj 1, u Švicarskoj na svaku hiljadu žitelja dolazi samo 5 nepismenih, u Švedskoj samo 3, u Danskoj samo 2, a u Njemačkoj dapače dolazi na svako 10.000 stanovnika tek 2 nepismena. Iz ovoga se vidi, da je naša Bosna i Hercegovina daleko najzaostalija zemlja od svih ostalih."[10]

U gradovima je pismenost bila veća nego na selima. "To je zato, što seljaci manje cijene školu od građana, a i što je u gradovima bolja prilika za školovanje, nego na selima. U Sarajevu je nepismenih 43%, u Mostaru 48%, u Tuzli 52%, a u Banjoj Luci 55%. Sela pak ima u Bosni i Hercegovini sva sila, gdje nema nijednog pismenog čovjeka. Nepismenost seljaka najviše je kriva, što toliko nasjedaju lihvarima, kajišarima i nadripisarima."[11]

Što se tiče odnosa pismenih muškaraca i žena, razlika je bila velika. "U drugim zemljama idu ženska djeca jednako u školu, kao i muška. U nas nije tako. Broj pismenih muškaraca daleko je veći od broja pismenih ženskih. Prvih (muškaraca) ima najviše u mostarskom okružju (25%) i sarajevskom (21%), a najmanje u bihačkom (2%)."[12]

Što se tiče same Hercegovine, statistika nije bila nimalo sjajna. "Stanje pismenosti u Hercegovini bilo je oko 1910. vrlo slabo. Na 112.000 hercegovačkih katolika bilo je samo deset osnovnih škola a i te su bile one koje je Austrija naslijedila od fratara iz turskog doba; te škole su primale samo djecu od 7 do 12 godina. To je značilo da je najveći

10 Stj. Janković, Nepismenost u Bosni i Hercegovini I., *Hrvatska zajednica*, 1913., god. I., br. 3., str. 34.

11 Stj. Janković, Nepismenost u Bosni i Hercegovini I., *Hrvatska zajednica*, 1913., god. I., br. 3., str. 35.

12 Stj. Janković, Nepismenost u Bosni i Hercegovini I., *Hrvatska zajednica*, 1913., god. I., br. 3., str. 35.

dio hercegovačkog pučanstva bio nepismen. Sasvim dobro vidi se to na primjeru širokobriješke župe: od 8.000 duša, bilo ih je jedva 300 pismenih!"[13]

FRA DIDAK – POKRETAČ PROSVJETE U HERCEGOVINI

Ne možemo, naravno, poreći da austro-ugarska vlast nije imala zasluga za razvitak školstva u Hercegovini, ali gledajući broj nepismenih, sve što su činili za školstvo, bilo je ipak nedovoljno. Škole su se u to vrijeme podizale u najvećoj mjeri u većim gradskim središtima, a za upis u te škole imala su prednost djeca stranih činovnika. Djeca sa sela u najvećoj mjeri ostajala su bez osnovnog obrazovanja.[14]

Budući da školâ nije bilo dovoljno i da je mali broj djece pohađao tadašnje postojeće, franjevci su nastojali pronaći rješenja. "Pored napora za osnivanjem redovitih pučkih škola i rada u njima, mnogi su franjevci po župama vodili privremene tečajeve za nepismene, sada s manjim, sada s većim brojem posjetilaca."[15]

Međutim, iako su postojali tečajevi za nepismene, oni nisu znatnije poboljšali stanje. "Obdržavani su doduše i prije osnutka 'H.N.Z.' pojedini analfabetski tečajevi tu i tamo, a najviše u samostanima pa i na Širokom Brijegu bar za služinčad i bližnju okolinu. Napose mi je ovdje istaknuti lijep rad i nastojanje veleč. o. Veljka Milasa negdašnjeg katekete narodne škole na Širokom Brijegu. No sve se je to gubilo i iščezavalo kano kaplja u velikom moru analfabetizma, koga ni sporadične narodne osnovne škole nijesu bile u stanju obojiti. Trebalo je nešto odvažnije poraditi, novi način i sredstva naći, kako bi se taj mali broj pismenih povećao i lagani tempo sveopće pučke prosvjete pospješio."[16]

I konačno, pojavio se čovjek koji je odvažnije poradio, nov način i sredstva za povećanje malog broja pismenih pronašao te snažni ritam sveopće pučke prosvjete pospješio. "Neviđeni zamah širenju pismenosti u Hercegovini van školskim putem dao je g. 1911. blgp. fra Didak Buntić, direktor franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu."[17]

Zaslugom fra Didaka Buntića u Hercegovini je u razdoblju od 1910. do 1917. godine nastao velik, dotad (a ni

13 Ignacije Gavran, Rodoljub na djelu, *Putovi i putokazi* II., str. 103.; usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 30.

14 Usp. Andrija Nikić, Prosvjetni rad fra Didaka Buntića, *Fra Didak Butić. Spomenica*, str. 69.

15 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, V., 1938./39., str. 62.

16 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, II., br. 11., str. 163.

17 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, V., 1938./39., str. 62.

dosad) uistinu neviđen, narodni pokret, prava prosvjetna revolucija, koja je kao cilj imala prosvjećivanje svakog čovjeka u hrvatskom narodu. Taj pokret se ubrzo proširio na Bosnu[18] i na neke dijelove Hrvatske,[19] a namjeravao je u kratkom roku – prema Dobržanskom za četiri godine[20] – opismeniti cijeli hrvatski narod.

Pozadina fra Didakova motiva o prosvjećivanju

Otkud fra Didaku misao o pokretu prosvjećivanja širih narodnih masa? Idejnu i organizacijsku pozadinu fra Didakova pokreta za opismenjivanje treba tražiti u programu Hrvatske narodne zajednice.[21] Naime, fra Didak Buntić bio je član HNZ-e, štoviše Predsjednik Mjesnog odbora u Širokom Brijegu, član Okružnog odbora u Mostaru i Središnjeg odbora u Sarajevu,[22] a osim nacionalne osviještenosti hrvatskoga naroda u BiH te podizanja gospodarstva, jedan od bitnih planova HNZ-e bilo je širenje pučke prosvjete u narodu.[23] Međutim, program HNZ-e nije bio ni prva, a ni presudna motivacija u fra Didakovoj odluci za prosvjećivanjem svoga naroda.

Pravu pozadinu fra Didakova pokretanja prosvjetne revolucije u Hercegovini treba najprije tražiti u samoj njegovoj osobi. Fra Didak je bio izgrađena ličnost, "školovan u velikome Zapadu, ogrijan i prosvjetljen žarom i veličinom kršćanstva i kršć. ljubavi mogao je da učini ono, što je učinio."[24] Zbog toga, samo "ovakav muž mogao je da pobije ogradu konzervativnosti našega naroda, štono živi tako reći još patrijarhalnim životom, i da ga zagrije za pismenost i za školu, da izvede onako veliko djelo, pred kojim čovjek zapanjen stoji. Poznajući dušu, vrline imena

18 Usp. (…), Širenje pismenosti u Bosni, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 6., str. 124-125.

19 Usp. Ljudevit Krajačić, *Spomenspis na spasavanje istarske, bosansko-hercegovačke i dalmatinske djece*, Zagreb, 1921., str. 71-72.

20 Usp. Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice*, Sarajevo, 1914., str. 5.

21 "Na misao širenja pismenosti u narodu potaknut je fra Didak programom 'Hrvatske narodne zajednice' za Bosnu i Hercegovinu. Program je taj ukratko: širiti prosvjetu u narodu." Ivo Dobržanski, *Seljačke škole*, Sarajevo, 1914., str. 8.; usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 30; Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 33-34.

22 Usp. Ić, Glavna okružna skupština H.N.Z. u Mostaru, *Hrvatska zajednica*, 1913., god. I., br. 22., str. 338.

23 Usp. (…), Desetgodišnjica Hrvatske Narodne Zajednice, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 8., str. 117.

24 Josip Barišić, Fra Didak Buntić, *Luč*, Zagreb, 1922., XVII., br. 5., str. 115.

svoga naroda, radeći usto ustrajno i neumorno fra Didak nije poznavao poteškoća i nesavladivih zapreka."[25] K tome još fra Didak je bio osoba čvrsta karaktera, odlučna provesti zamisao u djelo. On je bio "najjača i najmarkantnija ličnost u Hercegovini dva prva desetljeća ovoga stoljeća: bio je neosporni kormilar broda, kojemu je časno ime Hercegovina. Njegova se pojava namećala, osvajala, zanosila. U mnogo je slučajeva bilo dosta, da se on odluči za nešto – za ideju ili pothvat – da se i prisutni priključe njemu u ogromnoj većini, da napuste svoje poglede i da se puste fra Didaku, da ih vodi. Ličnost magične moći znala je uvjeriti i druge, da počnu vjerovati u 'nemoguće' stvari. Ne samo da je znao odmjeriti, šta se može učiniti, šta li od potke satkati, nego je znao izabrati radne skupove za ostvarenja pothvata i unijeti u njih svoj zanos i elan, da se katkada činilo, da su to drugi ljudi. Ovu vrlinu posjeduju samo izabranici. Fra Didak ju je imao u bogatoj mjeri."[26]

Ta, kršćanstvom nadahnuta i sve prožimajuća ljubav prema narodu, koja mu je otvarala oči za pravo stanje, za uzroke i načine njihova nadvladavanja te davala viziju o novoj i drukčijoj Hercegovini, temeljni je razlog i motivacija fra Didakova velikog angažmana oko prosvjećivanja nepismenih u Hercegovini. "Plemenita i uzvišena njegova duša patila je odavno s neznanja i zapuštenosti našega nepismenoga težaka, pa se dovijao načinu, kako bi ga iz tako bijednoga stanja iščupao."[27]

Još prije popisa stanovništva i pravog uvida u stanje u prosvjeti na području Hercegovine fra Didak je, kao osoba pronicava i ispravna pogleda, bio odlučio mijenjati stvari na tom području. Ideja o prosvijećenom hercegovačkom narodu uklapala se u njegov program i viziju o budućnosti Hercegovine, odnosno bila je presudni uvjet ostvarenja tog programa. Fra Didak je vrlo dobro znao da bez prosvijećenog naroda nema pomisli ni o kakvom drugom napretku. "A što da uradiš s nepismenim ljudima? Niti im možeš dati knjigu u ruku, niti mogu dobiti kakvo zaposlenje osim da tegle! Kako da im uzdigneš narodnu, socijalnu i vjersku svijest? Kako ih prosvjećivati da budu napredni, svjesni poljoprivrednici i dobri članovi zajednice? Fra Didaku je bilo jasno da je prvi korak da se pomogne seljaku – otvoriti mu oči, opismeniti ga."[28]

25 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 30.

26 Gracijan Raspudić, Fra Didak Buntić, *Hrvatski kalendar*, 1969., XXVI., str. 121.

27 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., XII., br. 10., str. 125.

28 Ignacije Gavran, Rodoljub na djelu, *Putovi i putokazi* II., str. 103.

U pismu od 16. listopada 1913. godine, koje fra Didak piše fra Luji Radošu, župniku u Rasnu, vrlo se jasno iščitavaju fra Didakovi argumenti za prosvjetu kao puta do gospodarskog i svakog drugog razvoja Hercegovine. "Čuo sam da su Rašnjaci mnogi očekivali da ću im o cestam govoriti; kažite im neka budu mirni, cestu će dobiti jer je baš njihova cesta kod mene na prvom redu i pod prvim brojem. Kažite im i to da svak pa i vlada računa sa narodom u toliko u koliko je on prosvjetljen i prema tome da uvažuje njihove želje i potrebe. Zato one *čitanke i tablice* niesu ništa drugo nego *mine* i *lagumi* s kojim se ceste i ostale njihove potrebe izvode."[29]

Kao još jedan od razloga za pokretanje prosvjetne revolucije u Hercegovini navodi se fra Didakova želja da sačuva hercegovačkog seljaka od zamkâ koje su ga vrebale zbog neprosvijećenosti. "Kraj svega toga je fra Didak znao, da narodu, koji život svoj provodi kod pluga i motike, treba mnogo dobrih prosvjetitelja i školovanih katoličkih vođa, jer ako takvih nema, onda narod ne zna, kuda bi ni kamo bi, pa padne brzo u šake bezvjeraca i gulikoža. A od toga je on htio svoje Hercegovce da sačuva."[30]

Kao razlog fra Didakove odluke da prosvjetom svome narodu otvori vrata napretku sigurno ne treba zanemariti ni njegovu želju da taj narod sačuva od vjerskog fanatizma koji – što on upravo predbacuje Firdusu, vođi livanjskih muslimana[31] – koči napredak i zarobljava upravo neprosvijećene.

Jedan od razloga fra Didakove prosvjetne revolucije svakako je i političke naravi. "Da paralizira njemačko-mađarsku politiku u Bosni, budio je u narodu nacionalnu svijest i dizao ga na borbu za svoja ljudska prava. On je preporađao narod ujedno gospodarski i prosvjetno i tako ga vodio do političke slobode."[32]

Imajući takve razloge i stvorivši potrebne uvjete,[33] fra Didak se odlučuje za prosvjećivanje nepismenih. "Razmišljajući o mjesnim potrebama i o svemu, što bi trebalo učiniti za narodno podignuće u okolici Širokoga Brijega, fra Didak je brzo došao do uvjerenja, da je najveća narodna bola njegovo neznanje i da se ne će moći ništa znameniti-

29 (…), Iz rukopisne ostavštine fra Didaka Buntića, *Mir i Dobro*, 2/1972., str. 65.

30 Ilija Jakovljević, Hrvatski katolički prosvjetitelj, *Danica* 1923., str. 56-57.

31 "… Mnogo je kriva tome vama vaša vjerska zanešenost drugim riečima vjerski fanatizam. Koji je dakako obična pojava kod svakoga neprosvijetljenoga naroda." Andrija Nikić, *Događajnica BiH*, str. 608.

32 Oton Knezović, 10.-godišnjica smrti fr. Didaka Buntića, *Nova revija*, Makarska, 1932., str. 120.

33 Usp. Josip Barišić, Fra Didak Buntić, *Luč*, Zagreb, 1922., XVII., br. 5., str. 115.

jega poduzeti s narodom neukim i nepismenim. Trebalo je dakle najprije poraditi oko toga, da se podigne pismenost i prosvjeta u narodu."[34]

OSNIVANJE SELJAČKIH ŠKOLA

Svoju odluku o prosvjećivanju nepismenih u Hercegovini fra Didak je najprije pokušao ostvariti preko tadašnje austro-ugarske vlade. Naime, tadašnjoj aktualnoj vlasti on je htio ukazati na loše stanje u prosvjeti i kritizirati njezinu usporenost i nehaj. Zato je nezadovoljstvo svoga naroda kao i svoje osobno fra Didak izrazio u *Spomenici* tadašnjem ministru Burianu. Tu Spomenicu fra Didak je napisao 20. studenoga 1909. godine, dakle nakon austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine, koja je bila 1908., odnosno uoči donošenja novog ustava, 17. veljače 1910. godine. U njoj se, osim pritužbâ na loše stanje na području prosvjete, tuži i na teško stanje u Hercegovini na političkom, gospodarstvenom i drugim područjima.

Kako od tadašnje vlade nije dobio nikakva odgovora, fra Didak zauzima svoje karakteristično stajalište: ako vlada ne pomaže, treba tražiti rješenja u vlastitim potencijalima. "Meni ne treba ni vlada ni njena pomoć, ja moram odgojiti narod, da on bude samosvijestan i upućen na samoga sebe. Ja hoću da narod dobije pouzdanja u samoga sebe i svoje žuljeve, a da ne čeka milost vladinu… Samosvijest i samopouzdanje moramo buditi i odgajati u našem narodu!"[35] Upravo taj fra Didakov stav bijaše jedan od dvaju temelja koje je on postavio za djelo koje će uslijediti: "… 2. da se narod–masa mora što više privući i priučiti na što življe sudjelovanje i učešće u radu oko svoje vlastite prosvjete i napretka želi li se kakav znatniji u tom pogledu uspjeh polučiti, a ne, da skrštenih ruku uvijek čeka, da mu to samo vlada oli tko drugi učini."[36]

Taj svoj dosljedni stav i odluku da narod mora sâm za svoju budućnost nešto poduzeti, bez pasivnog očekivanja od drugih, pa bila to i vlada, fra Didak, ubrzo nakon upućene Spomenice ministru Burianu, započinje pretvarati u djelo. "Na 11. sjednici mjesnoga odbora 'H. N. Z.' na Širokom Brijegu, držanoj na 10. travnja 1911., fra Didak kao predsjednik odbora iznese prijedlog 'da se u svakom selu

34 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 34.

35 Josip Barišić, Fra Didak Buntić, *Luč*, Zagreb, 1922., XVII., br. 5., str. 114--115.

36 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, II., br. 11., str. 163.

postavi po jedan čovjek, koji zna dobro čitati i pisati, koji će narod podučavati u čitanju i pisanju'. Prijedlog bi jednoglasno primljen i tim bude udaren osnov novoj uredbi pučkoga prosvjetljivanja: Hrvatskim seljačkim školama."[37]

Spomenutim fra Didakovim planovima išla je u prilog i promjena vladine odluke o tečajevima za nepismene. Naime, sredinom 1910. godine vodila se rasprava u bosansko-hercegovačkom Saboru o naredbi Zemaljske vlade od 13. lipnja 1908. godine, kojom su bili zabranjeni tzv. privatni tečajevi za pobijanje nepismenosti. Zabrana vođenja tečajeva vrijedila je, naime, za one koji nisu imali pedagošku izobrazbu. Nastojanjem i upornošću nekih zastupnika u Saboru Zemaljska vlada je promijenila svoju odluku, koja je objavljena na XXXIII. sjednici Sabora, 1910. godine. Time su bile otklonjene i pravne zapreke za osnivanje privatnih inicijativa na području pučke prosvjete, kao što su npr. tečajevi za opismenjivanje.[38]

Izgleda da je još prije donošenja odluke o pokretanju Seljačkih škola fra Didak u Zagrebu došao u kontakt s ABC Klubom, koji su 1905. godine osnovali zagrebački sveučilištarci, s ciljem borbe protiv nepismenosti tečajevima za nepismene.[39] Budući da je taj klub imao zavidne rezultate,[40] privukao je i fra Didakovu pozornost i interes. "Da se na vrelu upozna s organizacijom kulturnoga rada spomenutoga kluba i primjenom metode obuke, odlazi u Zagreb. Potrebite upute primi od pokretača Rudolfa Hercega i donese pune naramke Abecedarki i teka iz Zagreba, koje je klub darovao."[41] Da je ABC Klub doista doprinio fra Didakovim Seljačkim školama, potvrđuje i sam fra Didak u svom *Izvještaju*.[42]

---

37 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., Mostar, 1917., br. 1.-2., str. 34. Usp. Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, II., br. 11., str. 163; isto, br. 12. str. 182.

38 Usp. Dragan Čelik, Bosansko-hercegovački sabor za slobodno pobijanje nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, XII., br. 10., str. 121-123.

39 Usp. Branka Ujaković, *ABC za odrasle. Opismenjavanje odraslih u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., str. 20-29.

40 Ivo Dobržanski u svojoj knjizi "Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice" donosi izvadak iz lista *Jubil. "Obzor" g. 1910. str. 92.*, o rezultatima ABC Kluba: "Društvo sveučilišnih građana za pouku analfabeta u Zagrebu sa 30 agilnih člana, obdržavali su kroz 5 godina (od 1905 – 1910), 202 tečaja sa 4094 učenika od kojih je uspjelo 3020, a dobro naučilo čitati i pisati 2500 učenika. Ovo spomenuh za prispodobu sa Buntićevim radom." Ivo Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 11.

41 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 125.

42 Usp. Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 14., str. 218.

Stvorivši odluku o osnivanju Seljačkih škola, pred fra Didakom se pojavilo nekoliko nimalo jednostavno otklonjivih zapreka. "Kao ravnatelju franjevačke gimnazije i upravitelju velike crkvene gragjevine na Širokom Brijegu fra Didaku je bilo nemoguće, da osobno otvori tečaj za nepismene. Usto najnepismeniji krajevi širokobrižanske župe bili su po 3, 4 sata udaljeni od franjevačkoga samostana, tako da im je uopće bilo nemoguće okoristiti se jedinstvenim tečajem za cijelu župu. Zato, ako se je uistinu htjelo pomoći narodu, nije bilo druge nego po samim selima otvoriti nekoliko tečajeva za nepismene. Ali na koji način, tko li će ih držati?"[43] "Nu gdje su mu u Širokom Brijegu sveučilištarci ili barem niža narodna inteligencija, koja bi mu pomogla na ledini pobijanja nepismenosti?"[44]

Početak rada Seljačkih škola

"Plemenita je zamisao bila jednoga od naših zaslužnih Otaca, da se pokrenu *Hrvatske seljačke škole* za pobijanje nepismenosti u najširim krugovima naroda."[45] Tim riječima tadašnji provincijal hercegovačke franjevačke provincije, fra David Nevistić, u svojoj Okružnici iz 1916. godine promatra početke rada Seljačkih škola, ocjenjujući ih najvišom ocjenom. Dr. fra Dominik Mandić govori i o njihovu utemeljitelju: "Njihov je početnik O. fra Didak Buntić, direktor franjev. gimnazije na Širokom Brijegu."[46] O utemeljitelju i počecima Seljačkih škola piše i jedan od prvih fra Didakovih suradnika, učitelj u Širokom Brijegu, Nikola Ostojić: "Početak analfabetičkog rada u ovom kraju, datira od početka školske godine 1911.-12.

Organiziranom suzbijanju analfabetizma početnik je preč. o. fra Didak Buntić, ravnatelj mjesne franjevačke gimnazije. Kao predsjednik mjesne 'H. N. Z.' otpočeo je suzbijati analfabetizam, pomoću najsposobnijih članova toga društva."[47]

O počecima fra Didakovih Seljačkih škola pisao je i fra Franjo Čuturić: "Izađe marni sijač na polje, da posije

43 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 34.

44 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 125.

45 (...), Okružnica hercegovačkog provincijala o. fra Davida Nevistića o Hrvatskim seljačkim školama, *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1917., str. 31-32.

46 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 33-34.

47 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., III., br. 9., str. 123--124.

sjeme… I sjeme pade na plodno tlo, i gle za kratko vrijeme iznikne i pokaza se biljka, od koje naraste krasno i korisno drvo, da već danas imamo stostruke plodove…

I izađe marni trudbenik zadnjih godina fr. D. Buntić na prosvjetno polje našega naroda i dade početak plemenitoj misli i način širenja pismenosti među naš nepismeni hrvatski težački narod…"[48]

Fra Didakova namjera o opismenjivanju bila je usmjerena u prvom redu na ona područja Hercegovine, odnosno, "uglavnom na ona sela i selca, gdje nema nar.(odnih) škola"[49].

Na samom početku fra Didak nije imao nikakve uvjete za uspješan rad zamišljenih škola. Osim nekoliko fratara u Širokom Brijegu i Nikole Ostojića, učitelja u mjesnoj širokobriješkoj školi, koji su mu bili spremni pomoći, on u početku nije mogao računati ni s kakvim osposobljenim "kadrom" za svoje škole. Prvi i najteži problem bio mu je, dakle, nedostatak učitelja.

Pa ipak fra Didak nije pokleknuo pred poteškoćom, nego je tražio rješenje.

Budući da nije mogao računati na kvalificirani kadar, fra Didak se okreće tada jedino mogućoj i ostvarivoj metodi. Od dva temeljna pravila njegovih planiranih škola prvo je glasilo: "1. da je svak u stanju drugoga naučiti ono, što i sam zna."[50] Uzevši to pravilo fra Didak za učitelje izabire same seljake. Najprije su to bili njegovi najbliži suradnici, odbornici Mjesnog odbora HNZ-e u Širokom Brijegu, koji su znali čitati i pisati, a zatim drugi pismeni i daroviti seljaci koje je fra Didak najprije ispitao, a potom potvrdio kao učitelje.[51]

Upravo to pravilo bilo je ključno i providonosno rješenje koje je olakšalo rad škola i dovelo do njihova velikog uspjeha. Prema fra Didakovu suradniku i prijatelju, učitelju Ivanu Sušcu, tu se radilo – bez obzira na sličnosti s drugima – o fra Didakovoj originalnoj ideji. "Iako možda nije nikad čuo za Bell-Lancastera (čija se metoda obuke u koledžima sastojala u tome, da bolji učenici podučavaju

48 Franjo Čuturić, Kakvo je sada narodno stanje kod katolika u Hercegovini i kakvo će biti?, *Kršćanska obitelj*, 1917., br. 7.-8., str. 134.

49 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., III., br. 9., str. 124.

50 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 11., str. 163.

51 Usp. Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 11., str. 163.

slabije pod njihovim nadzorom), poslužio se tom organizacijom iz vlastite pobude."[52]

Ostaje nedovoljno jasno koje je godine fra Didak započeo osnivanje Seljačkih škola. Je li to bilo 1910. ili 1911. godine? Fra Didak u svom Izvještaju iz 1914. godine govori o 1910. godini, a prema fra Dominiku Mandiću i Nikoli Ostojiću bila je to 1911. godina. Dr. fra Andrija Nikić[53] smatra da se ipak radilo o 1910. godini, a za tu tvrdnju navodi fra Didakovo pismo koje je uputio predsjedniku Napretka, 9. lipnja 1913. godine, u kojem mu piše da je prve, dakle, 1910./11. školske godine, imao "koji desetak, druge stotinjak, a ove godine 1.200 u analfabetskim tečajevima"[54]. Nemamo, dakle, razloga da 1910. godinu ne smatramo godinom početka rada fra Didakovih Seljačkih škola.

Seljačke škole ili tečajevi za nepismene?

Fra Didakove škole u početku su se zvale *Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice*, odnosno *Škole Hrvatske Narodne Zajednice* ili jednostavno *Seljačke škole*. Osim tih naziva, uveden je, očito kasniji, naziv, *Hrvatske seljačke škole*.[55]

Iako je u službenom nazivu postojala riječ "škola", neki su smatrali da se tu ipak radi o već viđenim analfabetskim tečajevima koji su obično kratko trajali (nekoliko tjedana) i bili usmjereni isključivo na učenje čitanja i pisanja. Takvo razmišljanje fra Didak nije smatrao ispravnim, pa se od njega ogradio. "Mnogo se o tome govorilo i pisalo kako smo mi obdržavali analfabetske tečajeve na Širokom Brijegu. Ja pak ovdje izjavljujem da mi zapravo nikakovih analfabetskih tečajeva obdržavali nijesmo niti smo ih imali na pameti, kada smo radili na ovoj organizaciji pučke prosvjete, niti su to što smo stvorili bili analfabetski tečajevi, nego su to … prave, permanentne seljačke škole, vježbaonice i čitaonice podjedno (koje su, ako stoje pod vještom i valjanom upravom), kadre kraj prirođene darovitosti našega naroda prava čudesa počiniti, usprkos toga, što ti seljački učitelji nemaju bogzna kakove više na-

52 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

53 Usp. Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 354--355.

54 Andrija Nikić, *fra Didakova skrb za Hercegovinu*, str. 63-64.

55 Usp. Ivo Dobržanski, *Seljačke škole*, Sarajevo, 1914.; Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., XII., br. 10., str. 126.

obrazbe."[56] Osim fra Didaka i Mandić je kasnije nastojao ispraviti to pogrešno mišljenje koje je vladalo u javnosti.[57]

Da su fra Didakove Seljačke škole imale obilježja pravih škola, potvrđuje nekoliko činjenica. "Kod Hrv. selj. škola ne radi se o kakvu časovitom i prolaznom nastojanju, da bi se veći ili manji broj ljudi naučio čitati i pisati, nego se tu radi o sustavnom i dobro promišljenom prosvjetljivanju seljačkoga naroda. Te škole imadu odregjenu svrhu pred očima, stalno uregjenje i svoj posebni način rada. Glavna im je svrha ta, da udara čvrstu osnovu općoj ljudskoj naobrazbi megju seljačkim svijetom, a druga, da seljaku pruže potrebito znanje u njegovu posebnom zvanju i zanimanju."[58]

Dakle, u Seljačkim školama čitanje i pisanje nisu bili glavna i jedina svrha, nego se u njima naglasak, prije svega, stavljao na odgoj u vjeri, gospodarstvu i kulturi, tj. na "vjersko, prosvjetno i gospodarstveno podignuće hrvatskoga seljačkoga svijeta…"[59]. "I u tom je razlika od starih tečajeva za nepismene, što se je prije jedino za tim išlo, da se nepismeni nauče čitati i pisati, dok Hrv. selj. škole čitanje i pisanje ne smatraju nego nužnom podlogom za vjerski i gospodarstveni odgoj seljačkoga svijeta, što je njihova glavna zadaća. Osim toga stari tečajevi za nepismene nijesu trajali nego po 3, 4 sedmice ili najviše koji mjesec. Poslije toga o učenicima nitko nije vodio brigu, pa bi ih s vremenom dobra trećina posve zaboravila i ono malo, što su naučili. Kod Hrv. selj. škola obuka traje najmanje 4 godine. Za sve to vrijeme učenici su dužni pohagjati školu, da utvrde temeljno znanje i steku opću naobrazbu, koja im je potrebita kao ljudima i prosvijetljenim seljacima."[60]

Fra Didak se nije, dakle, htio zadovoljiti samo time da nepismeni nauče čitati i pisati nego da se ljudi njegova kraja odgoje u kulturne, civilizirane, prosvijećene i sposobne pojedince. Stoga je on "osobito nastojao, da narod nauči pristojnom ponašanju i međusobnom štovanju, a u tom je s njim složno radio narodni zastupnik Gjuro Džamonja, te kad čovjek dođe u onaj kraj, mora se čuditi učtivosti i

56 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 11., str. 165.

57 Usp. Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., Mostar, 1917., br. 1.-2., str. 32.

58 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., Mostar, 1917., br. 1.-2., str. 32-33.

59 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 36.

60 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 33.

najprostijeg čobančeta."[61] "Naučiti čitati i pisati nije bila nakana o. Buntića… On je stvorio pučke institucije, koje će nastaviti djelo pučkog prosvjećivanja. No uspjeh tih seljačkih škola bio je mnogo veći, nego što se sam o. Buntić nadao."[62]

Razlike između fra Didakovih seljačkih i tadašnjih državnih osnovnih škola

Ivo Dobržanski je bio oduševljeni zagovornik i širitelj fra Didakovih Seljačkih škola. Gdje god je mogao, promicao je fra Didakove ideje širenja pismenosti kroz njih. U tom svom uvjerenju išao je sve dotle da je smatrao potrebnim i korisnim "ove škole zajedničine označiti, kao posebnu vrst privatnih, pravih narodnih hrvatskih škola, kojima u onim krajevima, gdje nema državnih škola, treba da vlada prizna karakter privatnih škola, a učenici da mogu, ako hoće, polagati ispit na državnim školama".[63]

Kako bi svoju tezu potkrijepio argumentima, Dobržanski je u svojoj knjizi "Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice" razradio glavne karakteristike fra Didakovih seljačkih škola i usporedio ih s karakteristikama tadašnjih osnovnih škola. Prema njemu, Seljačke škole imaju prednost pred redovitim osnovnim školama iz nekoliko bitnih razloga: iz psiho-fizičkih, pedagoških, gospodarskih, higijenskih i etičko-socijalnih. Svi ti razlozi ujedno odaju i tajnu uspjeha Seljačkih škola. Ovdje donosimo čitav tekst Dobržanskog.

"Kod ovih naših škola seoskih vidimo neke vrlo karakteristične momente, koje valja istaknuti.

Prvo i rek bi najglavnije jest: volja učenika za naukom i duševnim radom; drugo je samovoljno podvrgavanje disciplini škole i treće: osobito poštovanje prema učiteljima i zahvalnost.

A u ovim trim istaknutim momentima i leži baš psihološki razlog brzine i solidnosti napretku tijeh škola i može se slobodno reći, da su u tome upravo ostvarili s te strane pedagoški ideal, u koliko se dabome ove škole odnose na mladež. Nadalje mora se istaći kod seoskih škola i gospodarski karakter. Poznato je, da je našem čovjeku konzervativnih nazora najteže dati dijete u redovnu školu

61 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 11.

62 Pero M. Lasić, *Put do narodne prosvjete. Po metodi o. fra D. Buntića. Njegove borbe i njegov uspjeh*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1919., str. 14.

63 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 36.

radi toga, što mu je njegov školar u glavnom, a kad je škola udaljena od kuće i posvema izgubljen za njegovu kućnu i gospodarsku pripomoć. Zato je seljak više puta pripravan, da plaća rađe i globu i da žrtvuje što mu drago, samo da sina izbavi iz škole. Kod ovih seljačkih škola zajedničinih ovo otpada i dijete (učenik) ostaje kućnom gospodarstvu cijeli dan u službi, a večernje vrijeme, koje inače upotrebljava u besposlice i skitanje, a mnogo puta i na razno zlo upotrebljava za nauku. Tu odmah vidimo i moralnu prednost koje ove škole imadu pred redovitima. Djeca dok su u redovnoj školi pod paskom su učitelja, kad dođu kući, a osobito na večer, već i uslijed fiziološke potrebe organizma, gledaju, da se što više istrče i izletaju i to obično produžuju što kasnije na večer kad njihove jogunluke i zastranosti pokriva tmica, te roditeljima zadavaju dosta muke. Napokon je i roditeljima nad dokolicom učenika redovne škole teško vršiti kontrolu, jer tu vazda imade kod njih izgovora, da moraju učiti, da jedan drugom ide 'pokazivati' lekciju i tako se djeca uče lagati i obmanjivati.

Od velike je važnosti i higijenska strana kod seoskih škola. U redovnim su školama učenici skučeni po 4 – 5 sati a i više neprestano u sobi u prašini, tijelo nema dovoljno kretnje, dovoljno sunca i čistoga vazduha, to opet djeluje nepovoljno na živce i moždane, koji nijesu tako svježi, a i cijeli organizam nije kadar da proizvodi onu dispoziju i volju za učenje, koje je doista potrebno. Kod seoskih škola zajedničkih ovo sve otpada. Dijete se po vazdan kreće na svježem zraku i suncu, mišice imadu prilike da izvađaju potrebno rastezanje. Pri tome učenici, a naročito čobani i. t. d. imadu dovoljno vremena da uz svoj glavni posao vrše svoje školske zadaće, uče vani na vazduhu – te tako izmjenjuju fizični rad sa psihičnim.

Važna je još osobito jedna pojava kod ovih seoskih škola, a to je samopomoć, na koju je učenik upućen. Kako nema sistematski ukočenih shema obuke, pod čijim bi teretom, a osobito kod nespretne upotrebe takove propisane sheme dijete trpjelo, to škola ili bolje učitelj daje samo učeniku najnužniju uputu, a više puta samo i poticaj, a učenik je upućen na samog sebe, da što većom snagom svoje volje i razvitkom domišljatosti i energije sam sebe uči. Tijem se u učeniku jača spoznaja svoje vlastite snage, moći i vrijednosti, podiže mu se samosvijest i samopouzdanje, a to su najvažnije poluge, najbitniji uslovi u životnoj borbi pojedinca.

Škola redovno nikad nemože već po svojoj organizaciji i po svom sastavu da djeluje individualno te da udesi svoj rad prema potrebi pojedinca – i zato što ko duže boravi po redovnim školama tim postaje nespretniji, nemoćniji

i nepraktičniji za život, dok učenici ovih seljačkih škola ostaju neprestano u kontaktu sa praktičnim životom, sa svojim težačkim zvanjem, te odmah naučivši pisati, služe se stečenim znanjem u svagdašnjem životu."[64]

Fra Didakove škole suočene s preprekama

Početak rada Seljačkih škola bio je zastrt mnogim zaprekama, koje su sprečavale bilo kakav pomak u realizaciji fra Didakova programa. "Uza sve nastojanje fra Didaka Buntića prve godine nije se moglo zavesti škole po selima radi neshvaćanja naroda."[65] O uspjehu prve godine jedva bi se, dakle, moglo i govoriti. "Uspjeh je njihova rada prve godine (1911.) ako se uopće tako nazvati može, najviše usljed nemara i slaba odaziva u narodu veoma neznatan, bolje rekavši nikakav bio. Jedva je nekoliko desetaka učenika pristupilo godišnjem ispitu."[66]

Uzroci takvom neuspjehu u najvećoj su mjeri ležali u nemaru, u konzervativnosti, odnosno začahurenosti u starome i nepovjerenju prema novome, u predrasudama o školama, u neshvaćanju i zaostalosti naroda.[67] "Ni moj otac nije znao čitati pa je pošteno živio", glasio je odgovor mnogih seljaka koji su se zbog zaostalosti odupirali novim stvarima.[68]

Osim toga, odziv naroda kočile su mnoge predrasude o školama. "Bilo se je naime boriti proti neznanja i mnogih predrasuda u narodu. Tako da škola samo kvari mladež."[69]

Poznavajući dušu svoga naroda, njegove slabosti i vrline, fra Didak je kao čovjek visoke inteligencije i iznimne sposobnosti komuniciranja i prilagođivanja različitim situacijama znao pristupiti i novonastalom problemu na pravi način. Na prigovor da škola kvari mladež, fra Didak je odgovarao sljedećim argumentima: "Nije istina, da ško-

64 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 34-36.

65 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., Mostar, 1917., br. 1.-2., str. 34.

66 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 179.

67 Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 30.; Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 34.

68 Usp. Ignacije Gavran, Rodoljub na djelu, *Putovi i putokazi* II., Svjetlo riječi, str. 103.

69 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180.

la kvari narod, pače ona ga podiže i u moralnom pogledu, nego zla škola kvari narod, a takovim ne ćete zar nazvati svoje vlastite škole. Zar su svi školovani ljudi opaki a neškolovani sveti? Zar ne počinjaju i neškolovani ljudi zločine kao i školovani? Zar da bacimo oštri nož zato što se s njim možemo porezati?"[70]

Opismenjivanje žena

Prema popisu iz 1911. godine stanje pismenosti žena bilo je na vrlo niskoj razini: "Pismenih ženskih bilo je najviše u kotarima: žepačkom (12%), zeničkom (11%), gradačačkom (9%), bijeljinskom (9%), travničkom, prnjavorskom i derventskom (po 8%), a najmanje u cazinskom (8 od svake hiljade), tuzlanskom seoskom i mostarskom seoskom (po 9), krupskom (11) i kotorvaroškom (12 od svake hiljade)."[71]

U gradovima je, i s obzirom na pismenost žena, stanje ipak bilo znatno bolje nego na selu. "U Sarajevu je 65% pismenih muškaraca, a pismenih ženskih 49%; u Mostaru ima 68% pismenih muških, a 36% pismenih ženskih. Pismenih muških ima u Tuzli 56%, a u Banjoj Luci 54%, a pismenih ženskih je u Tuzli 40%, a u Banjoj Luci 36%."[72]

Jedna od težih predrasuda koje su narod zarobljivale i odvraćale od ulaska u novoosnovane Seljačke škole bilo je upravo školovanje žena, kojima je fra Didak od samog početka otvorio tu mogućnost. "Pa kako je bilo ratno vrijeme da se za to školuju i imena u izvještaj zavode te će napose sve one žene i djevojke koje budu znale čitati i pisati, morati ići dvoriti ranjenike i bolesne vojnike. Nadalje, pismenost vrijedi za muške kako tako, ali na što pismenost ženama?"[73]

Na spomenuti prigovor fra Didak je najprije odgovorio svojim autoritetom i uvjeravanjem: "Što se tiče dvorbe ranjenika poštenu vam besjedu dajem, da nijedna ženska, koja znade pisati ne će od svoje kuće, nego ako ustreba

70 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180.

71 Stj. Janković, Nepismenost u Bosni i Hercegovini I., *Hrvatska zajednica*, 1913., I., br. 3., str. 35.

72 Stj. Janković, Nepismenost u Bosni i Hercegovini I., *Hrvatska zajednica*, 1913., I., br. 3., str. 35.

73 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180.

zamoliću V. Z. Vladu, da se uzmu zato samo nepismene neka dvore ranjenike i vuku vodu i drva kao magarice i to će me sigurno vlada poslušati."[74]

Na posljednji otpor naroda opismenjivanju žena, koji se temeljio na pitanju zašto uopće ženama treba škola, fra Didak pronalazi snažne i prekrasne argumente: "Velite, da škola nije nužna za ženske: no ja vam kažem, da uprav na to važnost polažem da se i naše žene školuju isto tako kao i muški, jer je mjerilo naobrazbe svakog pojedinog naroda naobrazba njegove žene i na kom je stupnju naobraženosti njegova žena, na tome je i ostali narod. Ne veli li i naša poslovica, da tri ugla kuće stoje na ženi, a četvrti na čovjeku. K tome je, kako vam mora biti poznato, majka prvi i glavni učitelj svoga poroda, koga nitko do jedinoga Boga nadomjestiti ne može, pa čemu će majka naučiti svoju djecu, te svoje najmilije učenike, ako je i sama neznana i neuka?"[75]

Kako bi djevojke još više potaknuo da se odlučnije zauzmu oko svoga opismenjivanja, fra Didak snalažljivo i mudro primjenjuje odredbu pape Pija X., *Ne temere,* od 2. kolovoza 1907. godine, u kojoj stoji da se nakon vjenčanja mladenci moraju vlastoručno potpisati na ženidbeni ugovor, a uvjet za potpis, a time i za vjenčanje, jest sposobnost čitanja i pisanja. "Za to se s potpunim pravom zahtijeva koliko od ženjenika toliko od udadbenice pismenost, jer oni stupaju u stalež u kome moraju biti ne samo roditelji i odgojitelji svoga poroda a bez znanja kome je temelj pismenost jadan je navlastito u današnje doba i kukavan takav učitelj i odgojitelj."[76] "Fra Didak je namjerno prešutio taj drugi dio dekreta koji daje mogućnost da se umjesto nepismenih zaručnika mogu potpisati svjedoci, kako bi kod mladića a posebno kod djevojaka izazvao što jači i brži osjećaj i potrebu učenja čitanja i pisanja pohađajući novootvorene škole, jer će, u protivnom, ostati neudate, odnosno neoženjeni."[77]

Već 1913. godine pokazalo se da je učinak fra Didakovih argumenata bio iznimno dobar za participaciju žena u njegovim Seljačkim školama. "Ove odlučne riječi nijesu

74 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180.

75 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180.

76 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180-181.

77 Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 356.

promašile svoga cilja. To se vidi iz toga, što je skoro pretežniji broj učenica nego učenika."[78] Godine 1916. stanje se još više promijenilo u korist učenica. Naime, te godine na javnom ispitu na Širokom Brijegu sudjelovalo je "do 30 škola sa koje 700 učenika i to preko 80% ženskih".[79]

Uspjevši srušiti mnoge zapreke koje su bile postavljene pred žene, fra Didak Buntić otvorio je u Hercegovini novu stranicu odnosa prema ženama, a osobito njihovu odnosu prema prosvjeti. Ne samo da su bile ravnopravne u odnosu na muškarce glede upisa u školu, odnosno poučavanja u školama kao učiteljice, nego su se s njima natjecale[80] i bile u prednosti s obzirom na broj učenika kao i s obzirom na zanimanje i pristup učenju. Budući da nemamo sva imena učitelja i učiteljica, na osnovi nekih pokazatelja, kao npr., Seljačkih škola na Humcu, možemo zaključiti kako je broj učiteljica u fra Didakovim školama bio tek nešto manji od broja učitelja.[81]

JAVNI ISPITI SELJAČKIH ŠKOLA

Jedan od najvažnijih elemenata Seljačkih škola bili su tzv. javni ispiti, tj. glavni ispiti za sve kandidate koji su pohađali spomenute škole. Javni ispiti održavani su najprije u Širokom Brijegu, ispred franjevačkog samostana. Za dan njihova održavanja fra Didak je izabrao Duhove,[82] što je po sebi vrlo zanimljivo i znakovito. Kao što su na Duhove Isusovi učenici doživjeli svoje osobno prosvjetljenje i preobrazbu i nakon toga započeli mijenjati svijet oko sebe donoseći mu Krista, tako je i fra Didak htio da se na Duhove to isto dogodi njegovim učenicima: da budu prosvijetljeni, da se preporađaju, kako bi mogli mijenjati svoja sela, svoju Hercegovinu.

Postoje izvještaji prema kojima su, osim u Širokom Brijegu, ispiti održavani i u drugim mjestima, odnosno župama u kojima su djelovale Seljačke škole, kao u Rasnu, Grljevićima, Gorancima, Mostaru, na Humcu itd.

78 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181.

79 N. M., Svečani ispit hrvatskih seljačkih škola na Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1916., XVII., br. 7.-8., str. 182.

80 Usp. Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

81 Usp. Serafin Dodig, Popis Hrv. selj. škola na Humcu kod Ljubuškoga, *Kršćanska obitelj*, 1917., br. 1.-2., str. 37-38.

82 Usp. Kažimir Barišić, Naši dragi pokojnici – fra Didak Buntić, *Spomenica*, str. 130.

Zbog svoje svečanosti i raskoši, ti javni ispiti bili su prava novost za hercegovačko pučanstvo, pravi narodni blagdan, festival koji je ostavljao duboke dojmove na nazočne. "Divota je bilo gledati i slušati ispite njegovih (*fra Didakovih*, op. a.) učenika, koji su se obično obdržavali na Duhove pod vedrim nebom i njegovim dubom na Šir. Brijegu. – S kolikim li je On zadovoljstvom dijelio darove svojim ponajboljim učenicima, a tek s kolikim su ih veseljem oni primali! To su bili divni časovi, koji će ostati duboko zapisani u duši svakoga, tko je jedanput prisustvovao ovakvoj nar. svečanosti."[83]

Vanjski sjaj kod javnih ispita (izvješene zastave, nazočnost uglednih osoba iz crkvenog, društvenog i političkog života, svečano obučeni učenici i učenice s kitom cvijeća u ruci, pucanje prangija, zvonjava zvona i sviranje glazbe širokobrijeških gimnazijalaca) imao je svoju jasnu svrhu: "Fra Didak je htio, da ovom velikom pompom popularizira prosvjetnu akciju. Da narod vidi, kakova se važnost daje prosvjeti."[84]

Fra Didak je izvrsno poznavao dušu svoga naroda, zato je mogao i poduzeti takvo nešto. "Svrha je tih ispita, da se pokaže pred javnošću uspjeh i napredak preko godine, ali glavno taj, da se u samom narodu probudi i održi volja za knjigom i za naukom. Jer na narodnu dušu djeluje sve veliko, svečano i izvanredno, a takovi su Buntića godišnji ispiti."[85]

Takva fra Didakova strategija donijela je odlične rezultate u brzom i uspješnom širenju Seljačkih škola i njihova programa opismenjivanja. "Osobito tako poticalo, da se u učeniku probudi volja za daljnjim radom jesu izim dijeljenja nagrada većinom molitvenici i pjesmarice, javni ispiti. Kako se tim ispitima daje karakter narodnih svečanosti, gdje se izim polaznika škola sakupe roditelji te ini mnogobrojni narod, to se na taj način jača u učenicima socijalno i etično čuvstvo, a učvršćuje se u njemu volja za daljnjim radom kad vidi, da se na ovaj način njegovom radu podaje velika važnost. Kad su seljaci iz daljnje okolice vidjeli ispite na Širokom Brijegu, bili su zaneseni, pa su o viđenoj 'lipoti' pričali u svom selu, pa se je već i ta čisto estetska i socijalna strana ovih ispita pobudila volju u tijem gostima, da bi i oni u svom kraju takvu slavu doživjeli."[86]

---

83 Josip Barišić, Fra Didak Buntić, *Luč*, XVII., br. 5., str. 115.

84 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

85 N. M., Svečani ispit hrvatskih seljačkih škola na Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, 1916., XVII., br. 7.-8., str. 181.

86 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 30-31.

Kao jedan od načina poticanja interesa naroda za Seljačke škole fra Didak je uveo natjecanje između selâ. Koje selo pokaže najbolje rezultate na svečanom ispitu, to odnosi barjak. Na taj je način fra Didak u narod unio dodatne razloge za učenje, što potvrđuje i pismo upućeno njemu od izvjesnog učenika Nikolice, koje je objavila Hrvatska Narodna Zajednica: "Kako je fra Didak uveo za učenike seljačkih škola ispite, to u selima vode računa o tome, koje je selo najbolje knjigu izučilo. Tako piše Nikolica: 'Sad, dragi oče, fra Didak, piši mi, kad će biti ispit učenika, koji će najbolje znat i koje će selo odniti barjak?'"[87]

Javni ispiti privukli su pozornost i tadašnjih vlasti, kako crkvene tako i državne, te mnogih drugih uglednih osoba iz kulturnog života BiH. "Zaključni ispiti učenika slavili su se kao velika narodna svečanost. Kao vladini izaslanici prisustvovali su istima ovi: pogl. Gospoda predstojnici: G. Letzov i R. Horvat, velem. g. okružni predstojnik dr. Sokrat Petrović i veleuč. g. okružni školski nadzornik A. Pordušić. Od ostalih: presv. g. biskup A. Mišić, preč. o. provincijal o. D. Ostojić, nar. zastupnik g. Džamonja; od mostarske gospode kolega: Žagrović, Banoža i Sočo, neka gospoda profesori most. gimnazije, okolišna gospoda učitelji i župnici, te mnogo druge gospode raznoga staleža, kao i svi viđeniji ljudi iz čitavoga ovog kraja."[88]

Javni ispit 1912. godine

Srušivši mnoge zapreke nakon slabog uspjeha u školskoj 1910./11. godini, fra Didak je zajedno sa svojim učiteljima s novim zamahom krenuo u još odlučniju borbu protiv nepismenosti u Hercegovini. U sljedećoj, 1911./12. školskoj godini, rezultati su bili malo bolji nego prve godine. "Tek početkom godine 1912. pođe fra Didaku za rukom, da otvori 5 škola u 4 sela i da nagovori nekoliko seljaka i seljakinja, da se upišu u školu. Radi narodnoga nepovjerenja u tu novotariju i međusobnoga ruganja domalo mnogi ostave školu, a samo ih jedna šačica ustraje dokraja."[89] Fra Didak, međutim, ni tada nije pokleknuo, nego je nastavio ustrajno raditi i pridobivati seljake za svoje škole.

87 (…), Hrvatski narod i knjiga, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 1.-2., str. 2.

88 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., god. III., br. 9., str. 125.

89 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., Mostar, 1917., br. 1.-2., str. 34.

Zbog toga se 1912. godine ipak dogodio velik pomak. Iako je učenika bilo vrlo malo, ipak se radilo o vrlo značajnom, za budućnost fra Didakovih škola možda i presudnom, uspjehu. "Na 24. svibnja 1912. obdržavan je prvi javni ispit seljačkih škola pred franjevačkim samostanom na Širokom Brijegu. Izvanredni uspjeh, kojega su učenici tom prigodom pokazali, i vanjski sjaj, kojega je fra Didak znao dati ispitu, potpuno su otvorili narodu oči."[90] I fra Didak je opisao taj prvi javni ispit: "Druge godine 1912. bio je doduše nešto bolji. Na ispit ih je došlo kojih 150 i to većinom iz tri škole. Ispitu je prisustvovao čitavi odbor 'H.N.Z.' te školski upravitelj narodne osnovne škole gosp. Nikola Ostojić. Napose je svojom prisutnosti odlikovao ovaj rad naših škola velč. o. fra Bariša Drmić, gvardijan i nadzornik mjesta, koji je tom prigodom rekao lijepo slovo ističući svoju radost i veselje nad tom pojavom i uvažujući rad 'H.N.Z.'. Njegovu moralnu potporu i ljubav, kojom je on i kasnije pratio ovaj rad naše zajednice ne može naš odbor nikako zaboraviti niti je dostatno ocijeniti. Tom je prigodom najboljim učenicima podijeljeno 50 nagrada lijepog pučkog molitvenika mnp. o. fra Anđela Nuića."[91]

Nakon tog javnog ispita dolazi do velikog obrata, do povećanja broja učenika i učitelja, a za to je bilo zaslužno nekoliko odlučujućih elemenata. "Ona svečanost, što ju je O. Buntić tom zgodom priredio, podjela darova učenicima, nagrada učiteljima, a nada sve sposobnost učenika, začudila je ostali narod i sad se javljaju analfabeti bez razlike spola i dobi, da žele učiti čitati i pisati."[92]

Dakle, Seljačke škole od javnog ispita 1912. godine doživljavaju trajni uspon i rast. U jesen te iste godine "otvoreno je 18 novih škola u širokobriješkoj župi."[93]

Javni ispit 1913. godine

Pravi rezultati Seljačkih škola, odnosno pobjeda fra Didaka Buntića i njegovih suradnika, pokazali su se u pravom svjetlu 1913. godine, o čemu sam fra Didak izvješćuje: "God. naime 1913. bilo je preko 1.000 učenika, koje je

90 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., Mostar, 1917., br. 1.-2., str. 34.

91 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 179-180.

92 Petar Lasić, *Hrvatske seljačke škole u Hercegovini*, Mladost, Split, 1917., str. 146.

93 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1939., V., str. 62-63.

obučavalo 18 seoskih učitelja u čitanju i pisanju, a gospoda profesori franj. gimnazije O. fra Sebastijan Lesko i Eugen Tomić u crkvenom i narodnom pjevanju. Na ispitu je bilo oko 700 učenika i učenica, a da nije više, krivo je to, što je obdržavan pokasno, te su mlađarija napose čobančad odselila bila u planinu. Sam je ispit bio jedna velika narodna svečanost, pravi triumf ove institucije, preko koga mukom prelazimo, pošto je u javnosti o njemu i previše govora bilo.

Bitka je bila sjajno izvojštena. Sve je leglo i u prah palo pred tom bujicom i manifestacijom narodne svijesti i oduševljenja. Ali je i borba bila teška."[94]

Javni ispit 1914. godine

Javni ispit 1914. godine bio je, prema Dobržanskom, "jedan historički događaj u hrvatskom narodnom životu"[95] i vrhunac dotadašnjeg rada Seljačkih škola. Na njemu je sudjelovalo 1.500 polaznika tih škola, tj. 800 učenika i 700 učenica. Ispit je održan 24. svibnja.[96]

Svoje dojmove o javnom ispitu 1914. godine zapisao je u svojoj Kronici fra Dominik Mandić: "Svi smo bili sretni i zadovoljni na polučenom uspjehu, koji ne može nitko sebi predstaviti, što neće vidjeti vlastiti očima. Jedna nas je samo želja morila, a ta je da se slične škole raširе što prije po svoj Hercegovini i po cijeloj Hrvatskoj…"[97]

Koliko je snažno svečani ispit u Širokom Brijegu 1914. godine djelovao na fra Dominika Mandića, potvrđuje i njegovo razmišljanje, zapisano u njegovoj Kronici, o organiziranom širenju Seljačkih škola po svim hrvatskim zemljama pomoću posebnog društva koje bi se zvalo *Pučka prosvjeta*. "Na čelu društva imao bi stati središnji odbor sa stalnim predsjednikom i tajnikom, koji bi vodili i upravljali sveukupnim radom. Predsjednikom bi imao biti sam početnik i organizator seljačkih škola, fra Didak Buntić, a tajnikom jedan od njegovih pomoćnika u Hercegovini."[98]

94 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180.

95 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, 1914., str. 31.

96 Dobržanski na nekoliko mjesta spominje 24. svibnja, kao nadnevak održavanja javnog ispita 1914. godine. Na jednom mjestu piše da je to bilo 21. svibnja, što je, vjerojatno, tiskarska pogreška. Usp. Ivo. Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 5., 10. i 24.

97 Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 363.

98 Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 366.

Osim u Širokom Brijegu "31. svibnja (*1914.*, op. a.) održan je u Kočerinu svečani ispit, koji je narodu ulio još više pouzdanja i oduševljenja."[99]

Rad Seljačkih škola i javni ispit 1915. godine

Iako se nakon javnog ispita u Širokom Brijegu 1914. godine još povećao broj Seljačkih škola, naime 1915. godine "zavedene su škole u Gorancima i Mostarskom Gracu",[100] ipak na javnom ispitu u Širokom Brijegu 1915. godine sudjelovalo je nešto manje učenika nego prethodne godine. "Na velikom ispitu učenika seljačkih škola, što no se obdržavao o Duhovima na Širokom Brijegu pristupilo je 1.374 učenika i učenica. Od ovih bilo je oko 850 ženskih, većinom odraslih, a mnogo i starijih. Učenici i učenice su većinom zimus i jesenas počele učiti. Svi su ovi učenici i učenice pokazali na ispitu, da su doista lijepo naučili čitati i pisati."[101]

Osim u Širokom Brijegu javni ispiti te godine bili su i u drugim mjestima. Tako Ivan Sušac, učitelj u Kočerinu, piše da je s fra Didakom bio na ispitu polaznika Seljačkih škola u Grljevićima, koje je vodio "agilni i mladi težački pjesnik Nikola Kordić" i da je uspjeh bio "vrlo dobar".[102] I u Mostaru je te godine bio ispit polaznika Seljačkih škola.[103] Javni ispit održan je i u Kočerinu. "Ispit se obdržavao dana 6. lipnja. Prisustvovalo mu je mnogo franjevaca sa fra Didakom Buntićem na čelu i fra Didakovih seljačkih škola pod barjakom te drugog svijeta. Uspjeh bijaše vrlo dobar."[104]

Rad Seljačkih škola i javni ispit 1916. godine

Širenje Seljačkih škola nastavlja se i u 1916. godini. Te godine s radom su otpočele škole u župama: "Humac,

99 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 32.

100 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1939., V., str. 63.

101 (…), Rad seljačkih škola "Hrvatske Narodne Zajednice" u ratno doba, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1915., god. III., br. 7., str. 166.

102 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

103 Vijest da je i u Mostaru 1915. godine bio javni ispit, dobivamo iz teksta ispod jedne fotografije, objavljene u listu *Hercegovački Hrvat*: "Fra Paško Martinac, župnik u Gorancima, jedan je od najvrjednijih trudbenika na polju širenja pismenosti. – Ova nam ga slika prikazuje na ispitu analfabeta u Mostaru 1915. godine." (…), *Hercegovački Hrvat*, Sarajevo, 1916., str. 33.

104 (…), Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice, *Hrvatska narodna zajednica*, 1915., III., br. 8., str. 174.

Studenci, Vitina, Gorica, Drinovci, Posušje i Posuški Gradac"[105].

Javni ispit polaznika Seljačkih škola u Širokom Brijegu održan je 1. lipnja 1916. godine.

"Učenici su bili poredani u četiri reda ispred crkve i samostana. Svaka je škola stala napose sa svojim učiteljem i zastavnikom s hrvatskom zastavom naprijed. Ispitu je učestvovalo do 30 škola sa koje 700 učenika i to preko 80% ženskih. Muški se učenici nalaze većinom u vojsci, a mnogo ih je otišlo i u planinu, jer je ove godine ispit preveć kasno…

Ispit je trajao do 11 sati. Poslije je držao presv. biskup svečanu misu i odulji govor, u kojem se je sjetio ovih teških vremena, narod potakao na rad i megjusobno potpomaganje, istumačio mu korist prosvjete i pismenosti i preporučio svijetu, da i unaprijed radi i ustraje na započetom putu."[106]

Osim u Širokom Brijegu javni ispit Seljačkih škola bio je i u Gorancima 25. lipnja 1916. godine. Seljačke škole u Gorancima predvodio je fra Paško Martinac. Javni ispit 1916. godine održan je i na Humcu.[107]

U 1916. godini fra Didakove Seljačke škole doživjele su i službeno priznanje i preporuku Uprave hercegovačkih franjevaca. Naime, u svojoj nastupnoj okružnici od 23. rujna novi provincijal, fra David Nevistić, "preporučio je franjevcima da se svim silama zauzmu za širenje Hrv. seljačkih škola po svim župama u Hercegovini".[108] Na taj način provincijal je fra Didakove škole stavio pred fratre kao *program Provincije*.[109]

Rad Seljačkih škola 1917. godine

Vrhunac fra Didakova pokreta opismenjivanja nepismenih u Hercegovini kroz Seljačke škole bio je početkom 1917. godine. Te godine Seljačke škole bile su osnovane gotovo u svim župama u Hercegovini koje su vodili franjevci. Isto tako počinje se ostvarivati nalog provincijala Nevisti-

105 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1939., V., str. 63.

106 N. M., Svečani ispit hrvatskih seljačkih škola na Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, 1916., XVII., br. 7.-8., str. 181-182.

107 Usp. (…), Analfabetski tečajevi u Hercegovini, *Hercegovački Hrvat*, 1917., str. 28-32.

108 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1939., V., str. 64.

109 Usp. (...), Okružnica hercegovačkog provincijala o. fra Davida Nevistića o Hrvatskim seljačkim školama, *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1917., str. 31-32.

ća o objavljivanju posebne rubrike u *Kršćanskoj obitelji* o Seljačkim školama.[110]

Prema nalogu provincijala fra Davida Nevistića početkom 1917. godine u *Kršćanskoj obitelji* započinje se objavljivati posebna rubrika pod naslovom "Vjesnik Hrvatskih seljačkih škola" koji je bio posvećen radu Hrvatskih seljačkih škola.[111]

Prekid rada Seljačkih škola

"I upravo, kada je pokret bio na svom vrhuncu, najedanput je došao nagli i potpuni prekid rada."[112] Razlog prekida rada Seljačkih škola nije bio rat, nego glad koja je već početkom 1917. zavladala Hercegovinom. "Franjevci, na čelu s fra Didakom Buntićem, sve su napustili, pa i Hrv. seljačke škole, i bacili se na posao da narod spasavaju od gladi i očite smrti."[113]

Unatoč golemim poteškoćama zbog gladi, ipak su i u školskoj 1916./17. godini radile neke Seljačke škole. "Školski upravitelj Nikola Ostojić i njegova supruga učiteljica Jozefina Ostojić obdržavali su ove školske godine analfabetski tečaj. U tečaj upisalo se 120 osoba, a od ovih ih je izostalo 28 radi raznih težačkih radova, dok su 92 osobe svršile tečaj s dobrim uspjehom. Osim čitanja i pisanja, učenici i učenice upućene su u sve četiri vrsti računa, zatim u kućanstvo i gospodarstvo te u zemljopis i u kratku povijest. Nastavnici su učenicima poklonili sve pisaće stvari i za nagradu svakom učeniku i učenici podijelili po dvije lijepe knjige. – Ugledali se u ovaj rad i drugi učitelji i učiteljice!"[114]

Iako su, najvjerojatnije, postojale i bile aktivne, nemamo podatke o radu drugih Seljačkih škola 1917. godine.

ŠIRENJE SELJAČKIH ŠKOLA U BOSNI I HRVATSKOJ

Prve Seljačke škole fra Didak je osnovao u školskoj godini 1910./11. u selima širokobriješke župe. Međutim, nakon javnog ispita 1913. godine to više nisu bile jedine

110 Usp. Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1938./39., V., str. 64.

111 Usp. Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 36.

112 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1938./39., V., str. 64.

113 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1938./39., V., str. 64.

114 (…), Analfabetski tečaj na Širokom Brijegu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 6., str. 85.

osnovane škole, jer se fra Didakov pokret opismenjivanja počeo širiti i na druge krajeve. "No što je još važnije ovaj rad i uspjeh nije ostao bez snažnoga upliva i uticaja na druge napose okolne župe i odbore. I upravo radi takovoga prosvjetnoga i gospodarstvenoga rada našega mjes. odbora o kome će dolje još govora biti, dobiva 'H.N.Z.' svoju važnost i tek sada aktuelnom postaje."[115]

Širenje Seljačkih škola u Bosni

Fra Didakove Seljačke škole prešle su granice Hercegovine i proširile se u Bosnu. Najznačajniji su za širenje tih škola u Bosni Ivo Dobržanski, novinar i urednik Hrvatske Narodne Zajednice, i Ivan Sušac, učitelj.

Ivo Dobržanski je 1914. godine, nakon povratka s javnog ispita polaznika Seljačkih škola u Širokom Brijegu, napisao knjigu *Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, u kojoj je u kratkim crtama prikazao fra Didakov rad, odnosno rad Seljačkih škola u Hercegovini. Osim toga Dobržanski je objavljivao *Početnice ili bukvar za nepismene* po fra Didakovoj metodi i često slao izvješća u razne novine o radu Seljačkih škola u Hercegovini i Bosni.

Seljačke škole u banjalučki kraj iz Hercegovine je 1916. godine prenio Ivan Sušac. Naime, te godine on je premješten iz Kočerina, gdje je obnašao službu učitelja, i postavljen na istu službu u Banja Luku. U Banja Luci i okolnim selima nastavio je širiti Seljačke škole. Razmišljao je čak o tome da se bavi samo širenjem tih škola. Toliko mu je bilo stalo do širenja pismenosti kroz Seljačke škole, da od svoje ideje nije odustao ni onda kada mu je molba odbijena.[116]

Fra Didakove Seljačke škole došle su 1916. godine u Vareš i okolicu.[117] Za njegove škole zanimali su se i franjevački bogoslovi u Sarajevu.[118]

Seljačke škole otvorene su i u Kreševu. O tome je izvijestila Hrvatska Narodna Zajednica: "Javljaju nam iz Kreševa, da je učitelj Marko Pavičić otvorio tečaj za nepismene i da se odmah prijavilo 50 učenika."[119]

115 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181-182.

116 Usp. Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., XII., br. 10., str. 126.

117 Usp. Varešak, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 7., str. 107-108.

118 Usp. (…), Predavanje o širenju pismenosti, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 5., str. 81.

119 (…), Analfabetski tečajevi, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 1.-2., str. 14.

Zanimanje za Seljačke škole postojalo je i u kotorvaroškom kraju. "Iz Kotor Varoši piše nam prijatelj, da je u Vrbanjcima fra Jako Jurić počeo širiti knjigu."[120]

I Otinovci su prihvatili Seljačke škole: "Bivši narodni zastupnik i župnik u Otinovcima Juraj Veseličić, otvorio je hrvatske seljačke škole u svojoj župi, te je za učenike nabavio oveći broj Početnica ili bukvara za nepismene (analfabete)."[121]

Fra Didakova metoda opismenjivanja u Hrvatskoj

Fra Didakov način opismenjivanja bio je vrlo popularan i prihvatljiv ne samo u Hercegovini i Bosni nego i u Hrvatskoj. *Središnji zemaljski odbor u Zagrebu*, čiji je predsjednik bio dr. Josip Šilović, nije se brinuo samo za zaštitu djece stradalih vojnika u Prvom svjetskom ratu nego je u svoje djelovanje uključio i borbu protiv nepismenosti. Taj odbor koji je pomogao fra Didaku za vrijeme gladi, prihvatio je i preuzeo fra Didakovu metodu za opismenjivanje nepismenih. "Međutim, pored ove akcije namještenjem Rudolfa Hercega, poznatoga publiciste i marljivoga radnika u području suzbijanja analfabetizma u narodu, Središnji zemalj. odbor razvija svoj pučko prosvjetni rad u novome pravcu, u nastojanju, da smanji u najkraće vrijeme velik postotak nepismenosti. Jer uz alkoholizam bezuvjetno je jedna najveća nesreća našega naroda postotno brojan analfabetizam, koji inače darovita našega čovjeka drži sapeta u mraku i nanosi mu teške nesreće.

U tu svrhu organizirao je 'Središnji zemaljski odbor' upravo neumornim i žilavim nastojanjem Rudolfa Hercega po selima i većim mjestima odbore i organizacije za suzbijanje analfabetizma, kojima bijahu ponajviše, što je napokon i prirodno, pročelnici sami učitelji, ili opet po mjestima, gdje nije bilo škola sami prosvjećeniji seljaci. Zadaća ovih odbora i organizacija bijaše, da za jesenske, kasne jesenske, osobito pak zimske sezone organiziraju analfabetske tečajeve za odrasle. U školskim područjima u samoj školi, u mjestima bez škole po domovima seoskih starješina i uglednika, gdje bi onda pismeni i prosvjećeniji seljaci držali podučavanje po seoskim domovima ***prema prokušanoj metodi Fra Buntića***, poznatog prijatelja maloga čovjeka a i najoduševljenijega radnika oko skupljanja

120 (…), Analfabetski tečajevi, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 1.-2., str. 14.

121 (…), Analf. tečaj u Banjoj Luci…, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 5., str. 68.

bosansko-hercegovačke siročadi na prehranu u naše krajeve. Jer on prvi razumije poziv Središnjega zemaljskog odbora i on prvi iz Bosne skuplja siročad i šalje ih k nama. U tu svrhu su po takovim mjestima ponajprije izaslanici Središnjega zemalj. odbora držali sa seljacima-učiteljima tečajeve u kojima su ih putili u rad ***prema metodi Fra Buntića***, a Središnji zemaljski odbor je pored toga izdao i jednu priručnu knjižicu u kojoj je jasno izložena ***metoda Fra Buntića*** po njegovu učeniku za onda slušaču pravnih nauka u Zagrebu Laziću (*radi se o Petru Lasiću, a ne Laziću*, op. a.).

No nesamo, da je Središnji zemalj. odbor svoj rad oko suzbijanja analfabetizma razvio po selima i ovećim mjestima, već je on i u gradovima, najpače u Zagrebu održao nekoliko vrlo uspjelih večernjih analfabetskih tečajeva za služinčad i svaku nepismenu čeljad."[122]

Kada se prisjetimo da je fra Didak između 1905. i 1910. godine dolazio u Zagreb i tražio pomoć (posebno udžbenike i druga najosnovnija sredstva potrebna za škole) od Rudolfa Hercega i ABC Kluba,[123] namjeravajući pokrenuti opismenjivanje Hercegovine, onda iz navedenog teksta izvlačimo zaključak da se, možda desetak godina nakon toga, dogodio pravi obrat: fra Didakova metoda prihvaćena je i primjenjivana u Hrvatskoj, pa čak i u samom Zagrebu.

Tu činjenicu potvrđuje i Barišić, koji piše da su fra Didaku na uspjehu njegovih Seljačkih škola čestitali i priznanje njegovoj "izvrsnoj metodi" izrazili "neki intelektualci iz Zagreba, koji su bili oduševljeni njegovom metodom pobijanja nepismenosti i o toj metodi objavili neke brošure".[124]

U Zagrebu je 1919. godine tiskano nekoliko knjižica o opismenjivanju po metodi fra Didaka Buntića. Tako je Dobržanski tiskao djelo *Početnica ili Bukvar za nepismene (analfabete)*, a Pero M. Lasić *Put do narodne prosvjete po metodi o. fra Didaka Buntića. Njegove borbe i njegov uspjeh*.[125]

---

122 Ljudevit Krajačić, *Spomenspis na spasavanje istarske, bosansko-hercegovačke i dalmatinske djece*, Zagreb, 1921., str. 71-72.

123 Usp. Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., br. 10., str. 125.

124 Kazimir Barišić, Naši dragi pokojnici. Fra Didak Buntić, *Spomenica*, str. 131.

125 Usp. Branka Ujaković, *ABC za odrasle. Opismenjavanje odraslih u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., str. 6., 25., 166. Ovdje napominjem da se neka djela kojima sam se služio, kao npr. *Početnica* Ivana Dobržanskog, *Put do narodne prosvjete* Petra Lasića, *Zbornik za pučku prosvjetu* te *Nova Abecedarka* Rudolfa Hercega, čuvaju u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu, Pedagoškoj knjižnici Davorina Trstenjaka i Zbirci udžbenika i priručnika.

Osim u Zagrebu fra Didakovom metodom služili su se podučavatelji nepismenih i u Varaždinu. "Tako doznajemo o djelovanju *Jugoslavenskog akademskog društva Tomislav* u Varaždinu koje rad na organizaciji analfabetskih tečajeva započinje 1918. godine. Prvi je održan za vojnike (što se redovito nastavilo sve do 1921. godine). Ukupno ga je polazilo 95 analfabeta, a opismenjeno ih je 52. Analfabetski tečajevi redovito su od jeseni 1918. pa do 1921. održavani i za civilno stanovništvo. Polazilo ih je 151 analfabet (opismenjeno ih je 68)…

Vezano uz djelovanje na suzbijanju nepismenosti u okolici Varaždina *Tomislav* se ograničio na propagandu i iniciranje, a samu obuku obavljali su seljaci. Uvodno je održan niz predavanja, sastanaka i dogovora (šest ih je vodio Rudolf Herceg), a radilo se ***po tzv. Buntićevoj metodi***, odnosno pismeni seljaci učili su nepismene ukućane i susjede, a jedan ili više njih u selu nadzirali su taj posao…"[126] "Nekoji od tih 'nadzornika' pokazali su rijedak organizatorski talent. Tako je Martin Težački iz Zbelave samostalno organizovao i uspješno vodio poduku analfabeta u Zbelavi i Kućanu Dolnjem, te je kroz zimu u svojoj kući s 27 njih držao školu. Ukupni broj seljaka i seljakinja, koji su se učili kod kuće bijaše 146, a naučili su gotovo svi. U općini Biškupec učilo je 72, u općini Vidovec 70, u općini Petrijanec 1 i u općini Vinica 3."[127]

STRUKTURA I ORGANIZACIJA SELJAČKIH ŠKOLA

Seljačke škole koje je 1910. godine utemeljio fra Didak Buntić bile su dobro organizirane škole. "Kod Hrv. selj. škola ne radi se o kakvu časovitom i prolaznom nastojanju, da bi se veći ili manji broj ljudi naučio čitati i pisati, nego se tu radi o sustavnom i dobro promišljenom prosvijetljivanju seljačkoga naroda. Te škole imadu određenu svrhu pred očima, stalno uređenje i svoj posebni način rada."[128]

Petar Lasić sažeto je opisao organizaciju i strukturu rada Seljačkih škola. "O. Buntić počima sada temeljito da organizuje selj. škole. U svakom selu otvara u kojoj boljoj kući školu (a u većim selima i po više takovih) sa malom knjižnicom, a učitelje je izabirao između bolje pismenih seljaka. Povrh svih selj. učitelja, bio je između njih najbolji nadzornikom svih selj. škola, koje je često nadgledao i

126 Branka Ujaković, *ABC… za odrasle*, Zagreb, 2005., str. 25.

127 Rudolf Maixner, Akademsko društvo "Tomislav" u Varaždinu, Zbornik za pučku prosvjetu, Zagreb, 1922., str. 68.

128 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 32-33.

O. Buntića o napretku obavješćivao. O. Buntić je sam od vremena do vremena posjećivao sve škole, a svake nedjelje ispitivao je prije i poslije sv. mise učenike i učenice. Učitelje je pozivao nedjeljno na instrukcije i na dogovore, a uz to je sastavio školski red, prema kojemu su se imali učenici i učenice u svakom pogledu ravnati. Spomenuti školski red danas (*1917. godine*, op. a.) je već preinačen, ali uglavnom je ipak ostao isti."[129]

Do 1917. godine situacija u tim školama izgledala je otprilike onako kako ju je opisao fra Dominik Mandić: "Prema dosadašnjoj uredbi (*do 1917. godine*, op. a.) Hrv. seljačke škole u Hercegovini nemadu općega, zajedničkoga vodstva. Svaka župa uregjena je za se i radi neodvisno od druge. Vogja i upravitelj svih škola u svojoj župi jest sam župnik. Na čelu pako pojedinih škola, kojih može biti po 10, 20 i 30 u župi, stoji po jedan učitelj ili učiteljica. Njihova je zadaća, da poučavaju učenike svoga okruga prema uputama, koje im daje vogja nedjeljom i svetkovinom prije ili poslije svete mise."[130]

Fra Didak je mnogo nade polagao u župnike i učitelje u pučkim školama kao u svoje potencijalne suradnike, podupiratelje i organizatore Seljačkih škola. "I kad bi se svuda ovaj sistem proveo, a župnici i učitelji osnovnih škola za to zagrijani bili, preko noći bi kod nas analfabetizma nestalo; oni sami sa nješto malo truda, odvažnosti i ugleda bili bi ne samo župnici i učitelji, nego još i pravi apostoli pučke prosvjete, koji bi narod blagosivao i kroz pokoljenja ih se sa zahvalnošću sjećao. To bi bili pravi heroji narodni, mnogo drukčiji, nego oni što su očistili Augijasovu štalu ubili laernijsku zmiju i nemejskoga lava. Tim bi oni morali odvažniji i srčaniji biti, što bi taj napor trajao koju godinu i što bi u tom radu išli putem poznatim utrvenim i prokrčenim."[131]

U promicanju i organizaciji Seljačkih škola fra Didak je imao nekoliko suradnika i među fratrima. "Uz fra Didaka na tomu su radili: fra Marinko Kovač u Kočerinu, fra Blaž Jerković u Rasnu, fra Paško Martinac u Gorancima, fra Franjo Čuturić, fra Viktor Nuić i fra Serafin Dodig na Humcu, fra Mirko Matijević u Posuškom Gracu, fra Jozo Bencun od 1917. u Izbičnu."[132]

---

129 Petar Lasić, *Hrvatske seljačke škole u Hercegovini*, Mladost, Split, 1917., str. 146-147.

130 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 33.

131 Didak Buntić, *Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914.*, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 182-183.

132 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1938./39., V., str. 63.

Kao posebno vrijedne suradnike fra Didak je istaknuo fra Grgu Vasilja, kapelana i voditelja Seljačkih škola u župi Gradnići, kao vrijednog mladog i rodoljubnog fratra s posebno razvijenom osobnošću,[133] i fra Marinka Kovača, župnika u Kočerinu, kao vrlog i zauzetog fratra.[134]

Velik fra Didakov suradnik, fra Dominik Mandić, "kao fra Didakov 'kancelar' vodio je g. 1914.-15. seljačku 'preparandiju' na Š. Brijegu i pripravljao učitelje seljake za njihov rad u seljačkim školama"[135]. Osim u Širokom Brijegu, fra Dominik Mandić je u proljeće 1917. godine proveo organizaciju Seljačkih škola u selima mostarske župe.[136] Od drugih fratara, koji su podupirali rad Seljačkih škola, spominje se fra Mate Čuturić u Crnču i Mokrome.[137] Fra Didaku je bilo očito mnogo drago što je rad njegovih Seljačkih škola podržavao fra Bariša Drmić.[138]

Fra Didak je imao nekoliko vrsnih i sposobnih suradnika koji su bili učitelji u tadašnjim redovnim osnovnim školama, od kojih su se isticali Nikola Ostojić, učitelj u Širokom Brijegu, i Ivan Sušac, najprije učitelj u Kočerinu, a kasnije u Banja Luci.[139]

Učitelj Ivan Sušac osim Nikole Ostojića spominje još nekoliko učitelja u Seljačkim školama. Tako je u Grljevićima Seljačke škole vodio Nikola Kordić, u Grabovoj Dragi s fra Alfonzom Ćurićem učitelj Slišković i u Rasnu s fra Blažom Jerkovićem učitelj Vicić.[140]

U strukturi Seljačkih škola značajnu ulogu imao je vođa, odnosno nadglednik škole. "Pošto fra Didak, i kao gimnazijski direktor i kao prvi javni narodni radnik, nije imao dovoljno vremena da bude svidok svakoj školi, ime-

133 Usp. Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 182.

134 Usp. Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 182.

135 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1938./39., V., str. 63.

136 Usp. Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1939., V. str., 64.

137 Usp. (…), Rad na pobijanju nepismenosti u Hercegovini, *Kršćanska obitelj*, XX. (1939.), br. 2., str. 104.

138 Usp. Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 180.

139 Knezović Ivana Sušca naziva fra Didakovim vjernim pobratimom. Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 32.

140 Usp. Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

novao je svoga zamjenika. To je bio najpismeniji, najčestitiji i najugledniji težak, koji je vršio čast nadzornika tih večernjih škola. On je morao barem tri puta pregledati svaku 'školu' i pismeno i usmeno podnijeti fra Didaku referat o tome pregledu."[141]

Učitelji u Seljačkim školama

Velika novost i karakteristika fra Didakovih Seljačkih škola bili su učitelji. Za učitelje Seljačkih škola fra Didak je birao same seljake koji su bili najsposobniji u čitanju i pisanju. Oni su po fra Didakovoj metodi učenja poučavali svoje učenike, u prvom redu čitanju i pisanju, ali i u drugim predmetima. "Baš vrlo važna činjenica kod ovih naših seljačkih škola Buntićevih jest to, da je on za poduku potrebne sile uzeo između seljaka. Time je postigao to, da je našao besplatne učiteljske sile, koje rade iz čiste nesebičnosti i ljubavi prama narodu, jer one nagrade, što su do sada dobili, vrlo su malene i neznatne, da bi se moglo reći, e je to odšteta za njihov trud. Na ovu je misao osnivač škola došao, stojeći na principu, da štogod ko zna, ono može i drugoga naučiti."[142]

Ta metoda, prema kojoj sami – naravno, pismeniji – seljaci poučavaju seljake, govori o fra Didaku kao smjelu čovjeku koji je imao povjerenje i davao odgovornost tim novim učiteljima. "Dabome da je bilo sa ovim učiteljima seljacima dosta truda, kako će i na koji način obučavati. Ali disciplina Fra Didakova učinila je to, da u glavnom svi rade, prema školskom redu i prema njegovim nalozima. Neki su ovih učitelja, kako se iz popisa može razabrati, upravo još djeca izašla iz osnovne škole, ali ipak vrše zdušno svoju zadaću. Neki su od njih samouki, koji u opće nijesu nikad ni išli u školu."[143]

Osim nekoliko iznimaka, učitelji u Seljačkim školama nisu, dakle, bili kvalificirani za svoj rad. Unatoč tome fra Didak se ponosio svojim učiteljima, odavao im priznanje za njihov veliki trud, polagao u njih velike nade za budućnost svoga naroda, a župnicima i učiteljima pučkih škola stavljao na savjest i srce važnost truda oko njihova širenja. Koliko je fra Didak cijenio rad svojih učitelja u Seljačkim školama, može se vidjeti iz njegovih riječi: "I mi imamo

141 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

142 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, str. 18.

143 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice*, Sarajevo, 1914., str. 18-19.

više takovih seljačkih učitelja 'H. N. Z.' kojim bi i mnogi svršeni preparandista na njihovu uspjehu zaviđeti mogao, navlastito, ako se u obzir uzme kratko vrijeme obuke, njihov teški dnevni rad i borba za vlastitu egzistenciju, te okolnosti i prilike u kojima oni djeluju."[144] I usporedba rada Seljačkih škola i njihovih, doduše nekvalificiranih, učitelja s radom osnovnih škola i kvalificiranim učiteljima potvrđuje fra Didakovo vrednovanje svojih učitelja: "Sveukupni ovaj rad i uspjeh svih dosada zasnovanih seljačkih škola 'H.N.Z.' možemo mirne duše procijeniti i isporediti ga sa radom i jednogodišnjim uspjehom 10 narodnih osnovnih škola sa jednom učiteljskom silom."[145]

Učiteljima u Seljačkim školama nije se ponosio niti ih je cijenio samo fra Didak nego i sami seljaci. "Učitelj to je među seljanima velika čast. A to se vidi i iz pisama, koja smo u drugom mjestu priopćili, gdje se govori o učitelju, pa baš bilo to još dijete, sa najvećim poštovanjem. Ovo je svakako karakteristika za naš narod, za njegovu čestitost i nepokvarenu dušu, koja iskazuje svojem dobročinitelju čast i poštovanje. Poradi toga otimaju se u selu ko će biti učitelj te ih ima čitava množina, koji sami na svoju ruku sakupe nekoliko učenika i naprave svoju 'školu' i tako se sami deklariraju 'učiteljima'. Fra Didak imade dosta muke da se odhrva bujici tih namet-učitelja, jer on ipak nastoji, da bude neka disciplina i da 'kvalificirani' i 'autoritizirani' ljudi u istinu vrše poduku. Ova želja biti učitelj vrlo je važna, jer se iz tog vidi, kako se neupotrebljena energija u našem narodu lako dade rasplamtiti za idealni i nesebični rad, ako se samo hoće i radi, i ako se nađe puta."[146]

Izabravši učitelje, fra Didak ih nije prepustio samima sebi niti njihovoj samovolji, nego se trudio oko njihove daljnje izobrazbe. Zbog toga je nedjeljom i svetkovinama održavao u Širokom Brijegu, ali i na drugim mjestima, tzv. *učiteljske sastanke*. "U Hercegovini se drže učiteljski sastanci svake nedjelje i blagdana jedan sat prije ili sat, dva poslije pučke sv. mise."[147]

O tim sastancima pisao je i fra Didak: "Predsjedništvo je u nedjelju i svetkovine cijeli dan okupirano prije podne sa obukom učenika naših škola i učiteljskim kon-

144 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 11., str. 165.

145 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 182-183.

146 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 19.

147 Dominik Mandić, Kako se osnivaju Hrvatske seljačke škole?, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 40.

ferencijama te instrukcijama, koje se drže prije podne kod crkve, a iza podne kod škole gosp. tajnika.

Posle pučke mise drže se narodu svake nedjelje i svetkovine pučka predavanja, t.zv. nalog, koje se misli nastaviti i proširiti pomoću skioptikona, koga smo imali namjeru već davno pribaviti, no za to nam nedoticala sredstva."[148]

Nisu samo učitelji dolazili na nedjeljne sastanke nego i učenici. "Fra Didak Buntić uveo je od početka seljačkih škola takav red da kada učenici i učenice nedjeljom dolaze k službi Božijoj u samostan, nose sa sobom svoje tablice i zadaćnice, te otac Buntić ispituje onda učenike, a ujedno mu učitelji seljački podnose izvješća o svome radu posljednjih dana, a on im daje daljnje naloge. Tako učenici ne samo da stoje vazda pod nekom višom kontrolom, nego bivaju neprestano poticani na daljnji rad."[149]

Da su nedjeljom i drugim svetkovinama učitelji dovodili i svoje učenike fra Didaku u Široki Brijeg, potvrđuje i učitelj Nikola Ostojić: "On (*fra Didak*, op. a.) bi iste ispitivao, pogrješke popravljao, bodrio ih i.t.d. Ovakove učenike i sam bi podučavao pri završetku tečaja: najobičnije pismene sastavke, temeljne račune, deklamovanje hrvatskih pjesama, a vježbao ih je i u crkvenom pjevanju."[150]

U svom Izvještaju fra Didak donosi imena svojih prvih učitelja u Seljačkim školama: "Takovih seoskih učitelja 'H.N.Z.' bilo je u početku koliko i odbornika dotično sela naše župe 13 – i to: Nikola Ćužić, Mokro; Frano Jelić, Pribinovići; Marko Grbešić, Dobrkovići; Šimun Draškić, Izbično; Pero Češkić, Turčinovići; Mato Barbarić, Knežpolje; Ante Soldo, Britvica; Ivko Skoko, Uzarići; Cvitan Zeljko, Crnač Donji; Ivan Ljubić, Crnač Gornji; Marko Soldo, Dobrkovići Donji; Stipan Zovko, Lise; Jure Kraljević, Čerigaj.

Od ovih je Marko Grbešić jedan od najvrsnijih učitelja umro 24. ožujka o. g., Ivan Ljubić i Stipan Zovko odselili prošle godine u Ameriku. Mate Barbarić morao se zahvaliti. Niko Ćužić, fungirao je kao tajnik učiteljskog društva, a ove je godine imenovan nadzornikom svih škola našega odbora, koju on službu točno i savjesno vrši."[151]

148 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 13., str. 203-204.

149 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 30.

150 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., god. III., br. 9., str. 123-125.

151 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 179.

U fra Didakovim školama osim učitelja bilo je i učiteljica. U nekim mjestima broj učiteljica bio je gotovo izjednačen s brojem učitelja. Kao primjer navodimo Seljačke škole na Humcu kojih je 1916. godine bilo 36. U njima je bilo 19 učitelja i 17 učiteljica.[152]

Fra Didak je bio vrlo zadovoljan radom učiteljica. O tome svjedoči njegov učenik Petar Lasić: "Iz ovoga izvještaja vidi se, da su baš najbrojnije škole vođene po učiteljicama, a o. Buntić tvrdi, da su one veoma revne u svojoj službi i da je uspjeh vrlo dobar."[153]

Kao argumente protiv potrebe za opismenjivanjem neki su navodili nedostatak muškaraca kao potencijalnih učitelja, jer su takvi otišli u rat. "Ni to ne smeta, što su ljudi otišli u rat; jer gdje nije moguće naći prikladnu mušku glavu za učitelja, može se namjestiti učiteljica. Danas su u većini škola u Hercegovini ženske učitelji, i to bez ikakve štete za napredak škola. Naprotiv, iskustvo je pokazalo, da su škole sa učiteljicama mnogo naprednije, barem u početnom znanju čitanja i pisanja, nego druge. To dolazi odatle, što su učiteljice redovito mnogo marljivije i zauzetnije za povjerenu službu nego učitelji."[154]

Djeca – učitelji

Osim učitelja i učiteljica, fra Didak je u Seljačkim školama i djeci dao odgovornost da budu učitelji. "Pripomenuti mi je, da pri ovoj privatnoj obuci živo sudjeluju i đaci eksternisti franj.(evačke) gimn.(azije) a osobito đaci III. i IV. razr.(eda) Osnovne škole, koje je naš marni i veoma zauzetni školski starješina i tajnik 'H.N.Z.' gosp. Nikola Ostojić za to naročito instruirao i to im na srce stavio."[155] Tako su djeca postala pravi učitelji. Narod je takvu djecu nazivao *dječji-učitelji*, a Nikola Ostojić, njihov organizator, nazivao ih je *učitelj-učenik*, odnosno *djeca-učitelji*. Odrasle učitelje u Seljačkim školama nazivali su *učitelj-težak*.[156]

152 Usp. (…), Sadašnje stanje Hrv. selj. škola u Hercegovini, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., br. 1-2, str. 37-38.

153 Pero M. Lasić, *Put do narodne prosvjete. Po metodi o. fra D. Buntića. Njegove borbe i njegov uspjeh*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1919., str. 23.

154 N. M., Je li zgodan čas odmah započeti?, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 1.-2., str. 38.

155 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181.

156 Usp. (…), Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., IV., br. 2., str. 21.-22.; Nikola Ostojić, O metodi u uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., III., br. 9., str. 124.

Kako i koga su oni poučavali? "Naime, svaki učenik osnovne škole morao je poučavati u večer svoju nepismenu čeljad uz prethodnu uputu njegovu. Rad se je nadzirao. I on je polučio lijepe rezultate."[157]

Broj učenika u Seljačkim školama

Dosada nije potpuno utvrđen broj učenika koji su pohađali Seljačke škole od 1910. do 1917. godine. Zbog različitih, često nedovoljnih, izvora, to nije bilo jasno ni 1917. godine, što potvrđuje i pisac članka *Sadašnje stanje Hrv. selj. škola u Hercegovini*, objavljenog u *Kršćanskoj obitelji* te godine: "Još nemamo pri ruci, kako je gore rečeno, svih nužnih podataka, da bi mogli dati potpunu sliku u brojkama o sadašnjem stanju Hrvat. selj. škola u Hercegovini."[158]

U svom Izvještaju 1914. godine fra Didak donosi prvi – iako nedovoljno precizan – podatak o broju učenika u Seljačkima školama 1914. godine: "Nemamo od ovih škola točnoga izvještaja, ali sudeći po razdijeljenim čitankama i abecedarkama te pisankama i tablicama, sveukupni broj učenika ovih škola 'H.N.Z.' iznosi skoro 4.000."[159]

Mandić je iznio svoje podatke o ukupnom broju učenika Seljačkih škola od 1911. do 1917. godine. Prema njegovoj prvoj statistici iz 1917. godine u fra Didakovim školama čitati i pisati naučilo je "13.000 učenika".[160] U članku pak iz 1939. godine ta brojka se malo povećala. "Po računu gosp. Nikole Ostojića od god. 1912. do 1915. naučilo je u širokobriješkoj i kočerinskoj župi 5.691 osoba čitati i pisati. God. 1916. bilo je učenika u Hrv. seljačkim školama na Humcu 2.350, u Gorancima 800, u Posušju i Posuškom Gracu 750, u Rasnu 450. U selima mostarske župe, gdje sam ja proveo organizaciju seljačkih škola u proljeće g. 1917., bilo je 460 učenika. U drugim se je župama broj učenika cijenio na 3 do 4 tisuće tako, da je svega do polovice g. 1917. prošlo kroz Hrv. seljačke škole i naučilo čitati i pisati oko 14.000 osoba, muških i ženskih, djece i odraslih."[161]

157 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

158 (…), Sadašnje stanje Hrv. selj. škola u Hercegovini, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., 1917., br. 1-2, str. 36.

159 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 182.

160 Dominik Mandić, Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, 1917., XVIII., br. 1.-2., str. 36.

161 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1939., V., str. 64.

Prema statistici Nikole Ostojića stanje u Seljačkim školama, koje su djelovale u širokobriješkoj i kočerinskoj župi, bilo je sljedeće:

Seljačke škole u Širokom Brijegu

Školska godina	**učitelj-težak**	**djeca-učitelji**	**učenici**	br. učenika
1910./11.- -			10-tak	
1911./12.	12	---	150	112
1912./13.	15	33	1.340	
1913./14	26	71	1.600	
1914./15.	23	78	1.789	

Statistika Seljačkih škola u Kočerinu

Školska godina	**učitelj-težak**	**djeca-učitelji**	**učenici**
1913./14.	6	9	431
1914./15.	5	20	470

Nikola Ostojić u svojoj statistici, koja je, prema svemu sudeći, bila precizna, donosi podatak da je u Seljačkim školama u Širokom Brijegu i Kočerinu od 1911. do 1915. godine bilo sljedeće stanje: "U oba analfabetska područja bilo je u svemu 198 'djece-učitelja' i 100 'učitelja-težaka'; ukupno 298 'učitelja'. U oba ta područja bilo je upisano 5.895 osoba, od kojih je osposobljeno 5.691 osoba."[162]

Statistika fra Dominika Mandića i Nikole Ostojića:

(Broj učenika od 1911. do 1917.)

Široki Brijeg i Kočerin		5.691
Humac		2.350
Goranci		800
Posušje i Posuški Gradac		750
Rasno		450
Mostar		460
Ostale župe	(otprilike)	4.000
Ukupno:		14.501

Zbog ispuštanja opisa rada nekih Seljačkih škola, prema dr. fra Andriji Nikiću broj polaznika Seljačkih škola u Hercegovini veći je od onoga koji su naveli Mandić i Ostojić. "Potrebno je upozoriti da je u svojoj zbirnoj statistici

162 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., god. III., br. 9., str. 124-125.

fra Dominik propustio ubrojiti opismenjenje u školama koje su postojale i djelovale u mjestima i župama: Konjic, Čerin, Grljeviće, Grude, Veljake, Gabelu, Domanoviće i Međugorje. U navedenim župama fra Didakove škole su radile vrlo intenzivno. Konkretnije, u Konjicu je, prema podacima, u dvije godine u fra Didakovim školama naučilo čitati i pisati 1.060 osoba; a ako se u preostalim navedenim mjestima uzme za prosjek najmanje po 150 osoba – što se nikako ne čini previše – onda se fra Dominikovoj statistici mora dodati još 2.110 osoba, i statistika s brojem 16.110 točnija je od one s 14 tisuća. Bilo kako bilo u fra Didakovim školama je u kratkom vremenskom razdoblju od 1910. do 1917. naučilo bar čitati i pisati preko 16.000 osoba."[163]

Dakle, Seljačke škole djelovale su od 1910. do 1917. godine u sljedećim hercegovačkim župama, odnosno mjestima: Široki Brijeg, Kočerin, Rasno, Konjic, Mostarski Gradac, Grljevići, Goranci, Čerin, Humac, Gradnići, Grude, Posuški Gradac, Veljaci, Gabela, Međugorje, Vitina, Drinovci, Mostar i Domanovići.[164]

FRA DIDAKOVE METODE U SELJAČKIM ŠKOLAMA

Osim samog fra Didaka mnogi autori tekstova smatrali su da je upravo njegova metoda opismenjivanja u Seljačkim školama bila presudna za uspjehe tih škola. Tako Ivo Dobržanski u svojoj knjizi piše o toj metodi: "Baš iz ovoga uzroka odlučih iznijeti u posebnoj knjizi, uspjeh seljačkih škola H. N. Z. na Širokom Brijegu, u kojoj dobrotom oca Didaka Buntića izilaze sve posebni naputci i podatci. Pošto se ovdje radi o jednoj našoj hrvatskoj metodi, koja je iznikla iz narodne duše, u narodu već oprobana, to je nesumnjivo, da ćemo služeći se tom metodom u širenju pismenosti u svim hrvatskim krajevima, najbrže i najlakše doći do uspjeha."[165]

U knjizi Ive Dobržanskog, kao i u mnogim drugim radovima o Seljačkim školama, govori se o posebnoj, originalnoj metodi, koju je izumio fra Didak Buntić. Bilo bi svakako zanimljivo mišljenje stručnjaka o tome je li fra Didakova metoda uistinu originalna. Bez obzira na to otvoreno pitanje, mi ćemo i dalje rabiti pojam "fra Didakova metoda".

163 Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 366.

164 Usp. Andrija Nikić, Prosvjetni rad fra Didaka Buntića, *Spomenica*, 1978., str. 76-77.

165 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 6.

Fra Didakova metoda, za razliku od nekih dotadašnjih, bila je vrlo praktična, jednostavno shvatljiva i primjenjiva, što potvrđuju i rezultati, odnosno veliki uspjesi brzog opismenjivanja velikog broja ljudi. "Učitelj Ivan Sušac u Kočerinu pričao mi je, da je i on prije obdržavao analfabetske tečajeve, ali da je to išlo vrlo slabo i sporo te ni deseti dio nije imao uspjeha po staroj metodi, kako je onda imao, kad je radio sa seljačkim učiteljima po metodi Buntićevoj."[166]

Ovdje ćemo razlikovati dvije fra Didakove metode: prvo, metodu, tj. način podučavanja, odnosno predavanja, i drugo, metodu poučavanja čitanju i pisanju.

Fra Didakova metoda podučavanja odnosno predavanja

"Rat protiv nepismenosti! Navijestio ga je na velikoj Seljačkoj smotri u Kupincu na 1. kolovoza ove godine (1937.) sam Vođa naroda dr. Vladko Maček ovim riječima: 'Svaki čovjek i svaka žena, koji znadu čitati i pisati, neka nauče trojicu, a ovi opet trojicu. Ja sam uvjeren, da na taj način za pet godina među Hrvatima ne će biti nepismenosti.'"[167] Tako je govorio Maček 1937. godine. A mnogo godina prije njega, otprilike dvadeset i šest, tu metodu upotrebljavao je fra Didak Buntić u opismenjivanju naroda u Hercegovini.

Fra Didakovu metodu podučavanja pokušali su opisati mnogi autori. "Prije se je mislilo, da nitko nije u stanju drugoga naučiti čitati i pisati, ako nema sveučilišnu ili barem učiteljsku naobrazbu. Zato su stari tečajevi za nepismene bili veoma ograničeni, skučeni na mali prostor i ograničeni broj posjetilaca. Polazeći s jednostavnoga stanovišta, da je svatko u stanju naučiti drugoga, što sam zna, fra Didak je odlučio, da obuku po selima povjeri samim seljacima, pismenijim i nadarenijim od drugih. Na 11. sjednici mjesnoga odbora Hrv. narodne zajednice na Širokom Brijegu, držanoj dne 10. travnja 1911. god., fra Didak je kao predsjednik odbora iznio prijedlog, 'da se u svakom selu postavi po jedan čovjek, koji zna dobro čitati i pisati, koji će narod poučavati u čitanju i pisanju'. Prijedlog je bio jednoglasno primljen i tim je bio udaren temelj Hrv. seljačkim školama i stvoren osnov neograničenim mogućnostima pučkoga prosvjećivanja. Najedanput se dobilo učitelja, koliko se htjelo, i moglo se istovremeno

166 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 10-11.

167 (…), Napretkova akcija protiv nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 120.

otvoriti sva sila škola, pa i u najmanjim i najzabitnijim mjestima."[168]

"Kod svih Buntićevih seoskih škola uviđaju se vrlo karakteristični momenti. Svakako je najvažnije i najpresudnije postignuto oduševljenje za rad, za školu. Tome je spontano pridošlo samovoljno podvrgavanje disciplini i teškoćama škole. Zatim, fra Didak je uspio ono što su pokušavali i pokušavaju moderni teoretičari škole. Prema tradicionalnoj školi nastavnik je glavno lice. Od njega polazi sva inicijativa u radu. Gradivo se usvaja predavanjem i ispitivanjem, učenjem napamet i recitiranjem. Učenik je na taj način pasivan, receptivan, bez ikakve inicijative. Psihološki zahtjev škole jest aktivnost, živo sudjelovanje i interes. Odgojitelj samo usmjerava, pomaže. Pripuštenost analfabeta na samoinicijativu i aktivnost budila je viši interes. Na predavanjima su se čule upute razjašnjavanja nejasnih stvari. Slijedila je kontrola njihova samostalnog rada. Čini se, da je to ono što traže moderni teoretičari aktivnih škola. Fra Didak je ispunio uvjete na originalan način a uspjeh je bio neizostavan."[169]

Sam je fra Didak u svom Izvještaju napisao o svojoj metodi podučavanja: "Trebalo je nešto odvažnije poraditi, novi način i sredstva naći, kako bi se taj mali broj pismenih povećao i pospješio. Do toga veoma uspjeloga i prokušanoga načina pokazale su nam put ove dvije misli:

1. da je svak u stanju drugoga naučiti ono, što i sam zna.
2. da se narod – masa mora što više privući i priučiti na što življe sudjelovanje i učešće u radu oko svoje vlastite prosvjete i napretka želi li se kakav znatniji u tom pogledu uspjeh polučiti, a ne, da skrštenih ruku uvijek čeka, da mu to samo vlada oli tko drugi učini.

U tu svrhu naredio sam uoči glavne skupštine (god. 1910.) da svako selo osim odbornika potraži i odabere još jednu čestitu, poštenu, uz to najvještiju čitanju i pisanju osobu, koju će predsjednik ispitati, naputiti i za seoskog učitelja potvrditi."[170]

168 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, 1939., V., str. 62.

169 Šimun Šito Ćorić, Uspomeni fra Didaka Buntića, *Jukić*, 1971., br. 1., str. 181.

170 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 11., str. 163.

Fra Didakovu novu i originalnu metodu opismenjivanja prihvatio je Ivo Dobržanski i primjenjivao u Sarajevu i u drugim dijelovima Bosne. Osim u Bosni, tom se metodom služilo i u Hrvatskoj. Fra Didakov način opismenjivanja postao je uzor mnogima. "Čitati se uči onako, kako uče u seljačkim školama 'Hrv. Nar. Zajednice' u Hercegovini… Tako nauči učenik brzo čitati i lako spajati svaki glas, kako je hiljade naučilo na Širokom Brijegu."[171]

Dobržanski je u svojoj knjizi "Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice" vrlo iscrpno opisao fra Didakovu metodu. "Metoda obuke u seoskim školama 'Hrvatske Narodne Zajednice' na Širokom Brijegu, kojom su postignuti toliki uspjesi, osniva se na sadanjoj metodi u državnim školama, ali je znatno skraćena. Sastoji (se) u tome: 1. da se učenicima od početka svaki glas piše na tablu, kaže mu se kako se izgovara, a učenik ga mora odmah da piše na svoju tablicu; 2. da se ponajprije nauče učenici čitati i pisati pet samoglasa; 3. kad se svrše samoglasi (vokali), da se prijeđe na suglasnike (konsonante) i to tako, da se suglasnici ne uče posebno nego odmah u vezi sa svakim vokalom sprijeda i otraga, i onda sa još jednim samoglasom i vokalom, dakle u slogu, i to ponajviše u slogu sa 3 glasa…

Tako znadu učenici samoglase čitati i pisati. Pa im se kaže: 'Sada smo već naučili p o l o v i c u čitati i pisati, a ostalo ide lako'. Zatim se prijeđe na suglasnike, pa im se veli, da svaki suglasnik ima 'tijelo', pa onda 'glavu' ili 'noge'…

Dakle učenik uči suglasnik u spoju sa samoglasnikom, a ne da se uči posebno izgovarati. Kad se svrši jedan suglasnik, prijeđe se na drugi na primjer na d. Kaže im se 'a' dobije ruku, pa bude ovo slovo 'd' koje kad se dodade prijašnjem čita se: jed, jid, jud, jad, ejd, ajd. Ovako se prijeđe na slog sa tri glasa (slova), što učenici moraju da pišu. I onda se daljna obuka temelji ponajviše na slogu sa tri glasa. Tako, da kad učenici svrše čitanjem i istodobnim pisanjem svih suglasnika u vezi sa samoglasnikom i još jednim suglasnikom, ide čitanje riječi odmah glatko, jer znadu svaku slovku čitati. Ne sastavljaju više slovo sa slovom, nego slovku sa slovkom, i tako im čitanje glatko teče.

Dabome osobito sprvine, nijesu se svi učitelji držali ove od Buntića preporučene im metode, nego su neki učili onako, kako su i njih drugi učili, pa su tu i uspjesi bili vrlo

171 Ivo Dobržanski, *Početnica ili Bukvar za nepismene (analfabete)*, Sarajevo 1917. peto izdanje, str. 2.

slabi. Kako fra Didak svake nedjelje, kad narod dolazi u crkvu, vani pred samostanom prije i poslije službe Božje učenike ispituje, opazio je, kako po drugim metodama učenici zaostaju."[172]

Fra Didakovu metodu opisao je i dr. fra Ignacije Gavran: "Kako prenijeti vještinu čitanja i pisanja? Počinjalo se s onim što su odrasli već znali: čitati sat s rimskim znamenkama. Zatim se prešlo na arapske znamenke, koje se sastoje od jednostavnih sastojaka, crta, pravih ili desno ili lijevo zaobljenih. Nakon toga prešlo se na samoglasnike: najprije 'i' pa udvostručeno 'i' bez točke (-'u'), zatim na 'o' (kao jaje), 'a' ('o' spojeno sa 'i' bez točke), i napokon 'e'.

Iza dobro uvježbanih samoglasnika prelazilo se na suglasnike i to počevši od najjednostavnijih ('n' i 'm')."[173]

I Petar Lasić opisao je fra Didakovu metodu: "Temeljno slovo je 'i'. Iza 'i' dolazi u, o, a, e. Iza njih dolaze slova, koja se pišu samo u jednoj liniji npr. n, m, c itd.

Zatim dolaze slova, koja se pišu u srednjoj i gornjoj liniji kao: d, b, t, i dr., a onda slova, koja se pišu u srednjoj i donjoj liniji: p, g, j…, napokon slova koja se pišu u sve tri linije: f, lj.

Učenik odnosno učenica ne smije izgovarati slovo nikako drugačije, nego čisto, kako se i mora izgovarati."[174]

Lasić je i u svojoj knjizi *Put do narodne prosvjete* pokušao opisati fra Didakovu metodu: "O. Buntić je preuredio početnicu, koja se upotrebljava u Bosni ovako. U toj početnici dolaze najprije pet samoglasnika, zatim t, r, n, m, p, itd. Da izgovore suglasnik čisto, postavio je pred *t* samoglasnik a-t, pred *r* to-r, pred *n* o-n, u-m, tu-p itd. Birao je pučke riječi, koje narod može razumjeti. Uopće u svem prilagođivao se puku i puk ga je razumio."[175]

Sada se pitamo u čemu se sastoji posebnost, odnosno novost fra Didakove metode? Prema učitelju Nikoli Ostojiću fra Didakova metoda bila je "metoda skraćenog udruženog čitanja i pisanja", odnosno "metoda združenog čitanja i pisanja, kakova se upotrebljava i u našim osnovnim školama, samo je razlika u tom, što se po ovoj metodi ne analizira čitava rečenica, već samo ona riječ, koja počima onim slovom, koje se kani obraditi".[176]

---

172 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 12-14.

173 Ignacije Gavran, Rodoljub na djelu, *Putovi i putokazi* II., str. 104.

174 Petar Lasić, *Hrvatske seljačke škole u Hercegovini*, Mladost, Split, 1917., str. 147.

175 Pero M. Lasić, *Put do narodne prosvjete. Po metodi o. fra D. Buntića. Njegove borbe i njegov uspjeh*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1919., str. 20.

176 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., III., br. 9., str. 125. i 124.

Prema fra Ignaciju Gavranu najveća "novost u fra Didakovoj metodi bila je da nije htio vježbati suglasnike same za sebe (kako je tada bio običaj), već uvijek udružene s jednim ili dva samoglasnika npr. 'ni', 'na', 'ne', 'on', 'ono', 'ana'. Čini se da je to beznačajna sitnica, ali nije! Kad učimo suglasnike odjelito, ne samo u početku nego i kasnije, uvijek dolazi do zastajkivanja: l – i – p – a = lipa, umjesto da se odmah spoji li – pa = lipa. I uvijek je trebalo čitati i pisati!"[177]

Fra Didakov učenik Barišić napisao je o toj metodi: "Što se tiče prvoga, naime prikladnih knjiga za čitanje, fra Didak je izabrao također sasvim novu metodu, on nije htio početi sa slovima nego s čitavim riječima. I njegova čitanka imala je znakove, ali pod pojedinim znakom, na pr. slikom zeca, nije bilo napisano samo jedno slovo nego čitava riječ."[178]

I veliki fra Didakov suradnik i poznavatelj njegova rada i njegove metode opismenjivanja, učitelj Nikola Ostojić, pisao je o njegovoj metodi. Opis učitelja Ostojića vrlo je važan, jer je osobno poznavao obje metode: tadašnju metodu u osnovnim školama i fra Didakovu metodu u Seljačkim školama. "Prije svega ne poduzimlju se općenite pismene vježbe, kao u osnovnim školama, niti učenici sami dolaze po analizi do onoga slova, koje se obrađiva. N. pr. obrađiva se slovo 'o', te 'učitelj' postupa ovako: 'Učitelj' piše ovo slovo na tabli po sastavnim dijelovima, a isto to čine učenici na svojim tablicama. Kada pisanje dovrši, onda im sam kaže: ovo je slovo 'o'. Uz njegovu pomoć napišu učenici dalje ovo slovo sve dotle, dok ga potpuno ne uvježbaju. Zatim im pokaže to slovo u knjizi, te ga odatle s 'učiteljem' zajednički čitaju. Ovako se obrade i ostali samoglasnici.

Kada se obrađiva prvi suglasnik isto tako 'učitelj' piše njegove sastavne dijelove, a to čine i učenici na svojim tablicama, a kada dovrši – kaže im: ovo je slovo 't'. Učenici ga napisuju na tablicama uz pomoć 'učiteljevu' sve dok ga valjano ne uvježbaju. Iza ovoga čita se ovaj suglasnik s table, ali nikada sam, već sprijeda, pa otraga spojeno sa samoglasnicima – ovako: ot, at, it, ut, – to, ta, te, ti, tu. Iza ove vježbe pokaže im 'učitelj' ovo slovo u knjigama, te se i tu u zajednici s njim čita.

Iza ovoga se vidi, da je ovo u glavnom metoda glasanja."[179]

177 Ignacije Gavran, Rodoljub na djelu, *Putovi i putokazi* II., 104.

178 Kažimir Barišić, Naši dragi pokojnici – fra Didak Buntić, *Spomenica*, str. 130.

179 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., III., br. 9., str. 124.

Opisujući rad "djece-učitelja", učitelj Nikola Ostojić govori i o metodi kojom su oni poučavali: "Prije svega preduzimali su s učenicima pismene predvježbe i analiziranje kratkih rečenica, a iza ovoga prelazilo se je na obrađivanje slova. N. pr.: 'Učitelj' upre prstom u oko i zapita svoje učenike: Šta je ovo? (Oko). Izgovarajte polagano! (O-ko) Koji ste glas najprije izgovorili? (O) Bilo na tablicama ili na tabli piše 'učitelj' ovo slovo raspitajući svoje učenike: od kojih je crta sastavljeno. Uz 'učiteljevu' pomoć pišu ga učenici na tablice, a zatim se ovo slovo čita s 'učiteljem' u zajednici iz knjiga. Na isti način obrađuju se i sva druga slova."[180]

I veliki fra Didakov suradnik u promicanju rada Seljačkih škola, fra Dominik Mandić, piše o fra Didakovoj metodi: "Tko bi se u svemu htio držati metode (načina poučavanja) fra Didaka Buntića, najbolje bi učinio, kad bi učiteljima od sastanka do sastanka sam rastumačio sve ono, što bi želio, da učitelji preko sedmice nauče svoje učenike. Pri tome treba, da se drži onoga reda i one početnice, koja je u rukama učenika (u nas početnica narodnih osnov. škola). One pako polakšice, koje je fra D. Buntić naveo kod pisanja i izvađanja nepoznatoga iz poznatog slova, vođa može pokazati učiteljima, a ovi učenicima prema početnici *Ive Dobržanskoga*, koja je napisana po naputku fra D. Buntića.

Tko ne bi imao vremena, da ovako potanko pripravlja učitelje za njihovu službu, taj ih mora barem općenito uputiti, kako se imadu vladati u školi, te kako će učenike poučavati u čitanju i pisanju. Na ovo treba da vođa osobito svrati pozornost učitelja: 1. da se u isto vrijeme uči čitati i pisati; 2. da se suglasnici izgovaraju sami bez dodatka kojega samoglasnika. To su dva osnovna načela, koji mnogo odlučuju za brzo i ispravno čitanje i pisanje."[181]

Fra Didak Buntić o svojoj metodi

I fra Didak je u Izvještaju iz 1914. godine pisao o svojoj metodi poučavanja čitanju i pisanju: "A sada ukratko o metodi te obuke, koja je sasma jednostavna kao što smo po svuda radili jednostavni da budemo.

Metoda, koje se kod obuke imaju držati naši učitelji i kojoj se jedino poslije Boga ima zahvaliti kašnji kolosalni uspjeh jest ova: Budući da je teško i za školovana čovjeka,

180 Nikola Ostojić, O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, 1928., III., br. 9., str. 124.

181 Dominik Mandić, Zadaća i rad vođe Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, 1917., br. 3., str. 57.

što iz vlastitoga iskustva znamo, analizirati i čisto suglasnike izgovarati, a za neškolovana uprav nemoguće, to smo zabranili da se uopće uče suglasnici napose izgovarati, nego čim je učenik naučio pet samoglasnika da odmah počne kako oni vele 'sastavljati' iliti po slogovima učiti. K tome glasove i slogove također većinom na osnovi triju slova i pisati.

U nedjelju i svetkovine, kad dolaze učenici te mi počnu čitati, namah ću poznati kod izgovora jednoga jeditoga sloga tko ih je učio i da li su se učitelji držali ovoga pravila. Pače poznat ću i to, da li je učenik učio od kakova staroga 'knjižnika' koji su suglasnike n.pr. b, c, l, m, n, t, s, izgovarali i izgovarati učili: be, ce, ele, eme, ene, te, eše itd. ili su učili od onih, koji su osnovnu školu pohađali, te koji izgovaraju i uče izgovarati navedene suglasnike ovako: bu, cu, lu, mu, tu, šu itd. ili su učili baš onako kako sam ih naputio. Prvi će izgovarati n.pr. riječ lipa ovako: ele-i-pe-a=lipa.

To je i jedno i drugo (iako ovo drugo u manjoj mjeri) više računanje naime zbrajanje i odbijanje nego čitanje. Zato se upravo i tuže mnogo stariji, da sva slova doduše poznaju, ali im se za boga ne da nikako sastavljati. I uistinu bi bolje bilo da ni jednoga slova ne znadu, nego da ih onako izgovarati nauče.

Uče li se pak po našoj metodi, to učenik čisto bez ikakove primjese oli računanja izgovara točno li-pa. Ovi će veoma brzo i lijepo čitati. Imao sam više primjera gdje su neki mladići i djevojčice kroz samih 15 dana prvu čitanku tako lijepo čitali, da bi se čovjek čudio. Dok oni prvi nikad ne će oli sa veoma teškom mukom naučiti čitati kako treba, drugi pak hoće ipak, ali mnogo teže nego oni, koji se ovom metodom služe. Na to sam u više navrata čitavi puk upozorivao i ne bez uspjeha.

Nadalje osobito se učiteljima u instrukcijama preporuča, da se ne smije učenik povraćati i pročitane riječi opetovati, ni jednoga slova propustiti niti nadodavati, nego lagano od sloga na slog prelaziti."[182]

PLODOVI SELJAČKIH ŠKOLA

Promjena mentaliteta

Izgleda da su javni ispiti Seljačkih škola 1912. i 1913., a posebno onaj iz 1914. godine, sa svim svojim sadržajima, kako izvanjskim blještavilom tako i pokazanim znanjem,

182 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 11., str. 165.-166; usp. Ivo Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 15.

kao i uručenim nagradama učiteljima i učenicima,[183] počeli buditi narod širokobriješkog kraja. Sve to utjecalo je na uočljivu i značajnu promjenu u pristupu naroda školi i učenju. "Ukratko što nije išlo na lijepo, to je moralo ići napoprijeko. No danas toga više ne treba; danas se uče rado, drage volje i na jagmu. Mnogi jer ih je stid zaostati, mnogi da dobiju molitvenik, a najviše jer su uvjereni, da je to dobro, korisno i lijepo."[184]

Uistinu, došlo je do pravog otrežnjenja, žaljenja zbog propusta u prošlosti i potpunog obrata u pristupu školi. "A jednoglasni je sud našega naroda bio: Od svih dobrih stvari, koje je Zajednica kod nas učinila, da je ta najbolja. Nema više, vele, noćnih skitanja ni besposlenih sila, nego sada čim čobanče iz brda oli momče s polja kući dođe, nema kad ni večerati. Vješa torbu o klin i leti u školu. Mnogi su stariji govorili: Bože, naše ludorije! Zašto ovo nije moglo biti nazad 10 god. pa danas ne bi nitko nepismen ostao. Dakako. Istina je. Sve je to lasno moglo biti, ali se samo jedan Kulumbo trebao naći, koji će jaje na kljun posaditi (osoviti)."[185]

Škola i učenje dobili su čak na popularnosti, a fra Didak je ostvario svoj cilj: uspio je mijenjati mentalitet ljudi. "I onda nastade plemenito natjecanje između učenika i škola. Nastade epidemija želje za čitanjem i pisanjem. Osobito otpoče natjecanje između muškadije i ženskadije, ko će se bolje pokazati do godine na ispitu. Momci namjesto da otpočinu i zaspu, legnu potrbuške, i 'šlabrkaju' bukvar. Čobani i čobanice u brdu namjesto da brižno čuvaju ovce i koze, da ne učine štete, skupile se na hrpe i čitaju pjesme ili molitvenik. Nijesi mogao naći u brdu ni jednu ravnu ploču, koju oni nijesu čivijom ispisali. Naravno, bilo je kod kuće u večer 'karanja' i vike na čobane, što nijesu bolje čuvali marvu. Ali i praštalo se, jer je roditeljima bilo milo, kad bi uvečer poslije večere mladež čitala junačke pjesme ili kršćanski nauk iz molitvenika."[186]

Promjena se nije uočavala samo u učenika i učenica nego i kod učitelja i učenika. "Učitelji su sami svojim

183 Usp. Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181.

184 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181.

185 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181.

186 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

uspjehom toliki ugled i respekt stekli, da se danas svak natječe i otimlje za tu čast."[187] Broj učitelja, učiteljica i učenika 1913. godine bitno je porastao. "Učitelja i učiteljica ima sada 30, čija imena kao što i broj te imena učenika u posebnom iskazu donosimo. Učenika svega skupa imamo, računajući ovamo i one, koji su čitanke uzeli, te se privatno uče, preko 2.000."[188]

Iako su se učitelji silno trudili, jasno je da zbog svoga skromnog znanja nisu mogli biti savršeni. Međutim, ono "što 'učitelj' nije mogao ni umio dati svojim učenicima, to su učenici nadoknadili velikom ljubavi prema pismenosti, koja je u dosta velikoj mjeri rezultirala iz ambicije da 'osvjetla obraz' i 'odnese barjak' na svečanom ispitu."[189]

Osvjedočenje u vlastite sposobnosti i primjer drugima

Kao vrlo bitan plod fra Didakovih Seljačkih škola moramo istaknuti primjer što su ga dale i kojim su pokazale da narod u Hercegovini nije nesposoban, da se sam može osloboditi nekih ropstava, kao što je, primjerice, nepismenost. Stanovništvo Hercegovine moglo se osvjedočiti u svoje sposobnosti i povjerovati da se stvari mogu mijenjati, kako u prosvjeti, tako i na drugim područjima. S druge strane, Hercegovci su postali primjer drugima da se stvari mogu mijenjati i kako se mogu mijenjati. Seljačke su škole utjecale i na druge krajeve, kao što je Bosna, pa su ti krajevi slijedili Hercegovinu i pokretali škole za opismenjivanje.

Ivo Dobržanski u svojoj knjizi "Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice" pod naslovom "Oko 2,500.000 Hrvata analfabeta!" ističe vrijednost pismenosti, kori nepismenost, hvali rad Seljačkih škola u Hercegovini i stavlja ih drugima za primjer. "U ovim brojkama izrečena je sva tužna slika hrvatskog naroda. Milijuni slijepaca, neznanika i tužnika. U ovim brojkama izražen je uzrok naše zaostalosti, naše podređenosti prema drugim narodima. Ogromna većina našeg naroda čami u tmini neznanja, a prema današnjim političkim prilikama ne dade se ni zamisliti, da bi putem državne škole mogli i za koji decenij biti privedeni pismeno-

187 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181.

188 Didak Buntić, Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914., *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 12., str. 181.

189 Ivan Sušac, Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10., str. 126.

sti. Koliko u ovoj golemoj masi analfabeta imade sposobnih ljudi, koji bi bili napredni ratari, težaci, baščovani pa i zanatlije i rukotvorci! Koliko u ovoj masi propada talenata, koji bi mogli biti dobri trgovci, ekonomi, spisatelji, umjetnici, ali nemaju prilike da prime i najelementarniju poduku, koja je potrebna da mu pokaže put daljnjemu svome obrazovanju i duševnom razvitku. Zar nije grijeh neoprostiv cijele hrvatske inteligencije, što nehajno gleda da njegov bližnji ovako u neznanju i duševnoj tami pročami cijeli život i da tako zakržljaju mnogi talenti, mnoge duševne sposobnosti. Tako propada veliki kapital od naše narodne snage i naše narodne duše, a to se ne dade ničim, pa ni najvećim političkim slobodama nadoknaditi.

Sad imademo i sistema i iskustava sa seoskih škola u Hercegovini, pa se može sa svjesnim ciljem započeti opći rad oko prosvjetljenja našega naroda, da dignemo cio narod u napredak. Ono što je učinjeno u jednom dijelu Hercegovine, može se učiniti u svim hrvatskim zemljama. Glavno je da se u jednom kraju počme i onda će jedno selo slijediti primjer drugoga."[190]

Dobržanski je bio toliko oduševljen radom i dobrim rezultatima Seljačkih škola te je predlagao da fra Didak uvede te škole i u druge krajeve Bosne i Hercegovine i Hrvatske. "Ne bi bilo zgorega, da se iz pojedinih hrvatskih krajeva pošalju težaci-učitelji u škole na Široki Brijeg, da se sa ondašnjim školama upoznaju. Nu svakako bi trebalo kod franjevačkog starješinstva u Hercegovini ishoditi dozvolu, da se fra Ddiak Buntić oslobodi od sadanje svoje službe direktora gimnazije, pa da ga se pozivlje u razne hrvatske krajeve da organizuje seljačke škole. Tko pozna fra Didaka zna, da bi on, kad je sve svoje sile i velike vrline stavio u službu jedne župe, isto tako rado stavio u službu cijeloga naroda hrvatskoga."[191]

ZAKLJUČAK

Svojim Seljačkim školama fra Didak Buntić donio je svjetlo u mnoga tamna i zabita područja Hercegovine. Kroz njegove škole prošli su deseci tisuća učenika i učenica koji su naučili čitati i pisati. Nije, međutim, fra Didakov uspjeh samo u tome što su mnoge tisuće nepismenih naučile čitati i pisati nego mnogo više činjenica da se u Hercegovini u razdoblju od 1910. do 1917. godine dogodio velik zaokret, pravo obraćenje i promjena u ljudima: od onih

190 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 36-38.

191 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole,* str. 45.

koji su bili ravnodušni prema prosvjeti, pa čak i njezini protivnici, fra Didak je načinio pravi pokret za prosvjetu. U mnogim pojedincima zapalio je vatru, pokrenuo ih iz mrtvila i začahurenosti i učinio ih lučonošama prosvjete i napretka.

Pokrenuvši Seljačke škole, fra Didak je pokrenuo narod u Hercegovini. Utemeljivši svoje škole na načelu da je svatko sposoban drugoga naučiti što sam zna i da treba biti aktivan a ne ostati skrštenih ruku i očekivati od drugih, fra Didak je stvarao novi mentalitet u svome narodu. Umjesto da se u drugome pronalazi krivca za slabo stanje na raznim područjima života, fra Didak novim mentalitetom u samom narodu pronalazi energiju kojom počinje mijenjati stvari. Tako vraća dostojanstvo i daje odgovornost svomu malom čovjeku, pa i onomu u najzabitijim krajevima, podižući mu svijest o njegovoj sposobnosti da sam mijenja stvari nabolje.

Osim toga, njegov velik uspjeh jest utjecaj na cijelu hercegovačku franjevačku provinciju na čelu s provincijalom, koja je stala iza njegova projekta opismenjivanja i prihvatila ga kao svoj vlastiti program.

Netko će možda reći da su fra Didakove škole opismenjivanja bile prejednostavne, da nisu imale visoke standarde. Činjenica jest, međutim, da su njegove škole imale nešto što mnoge tadašnje državne škole nisu imale i mnoge sadašnje nemaju, a to je sljedeće: "Te škole nisu imale ni stoti dio onoga što imaju redovne škole, ali su imale najvažniju stvar: silnu želju učenika da nauče pa su se zbog toga podvrgavali disciplini škole i poštovali svog učitelja makar on bio i maleni dječak."[192]

Što je fra Didakova akcija opismenjivanja svoga neukog naroda značila za Hercegovinu i što on, njezin prosvjetitelj i oslobodilj, znači za nju, lijepo je izrekao fra Didak Ćorić: "To je bilo najplodnije razdoblje njegova rada, koje će mu osigurati naslov prosvjetitelja, i to ne samo zato što je sastavljao početnice, sam nabavljao i dijelio i u najzabitijim selima svoje brdovite zemlje školske ploče, početnice, bilježnice i olovke, nego i zato što je svojim mislima i savjetima te rezultatima svog rada i zalaganja dokazao da je prosvjeta naroda prvi uvjet njegova kulturnog rasta i svakog drugog napretka. Njegov prosvjetni rad zaslužio je najviše i općenito priznanje svekolike kulturne javnosti, posebno hercegovačkog puka, koji je od davnina žeđao za prosvjetom."[193]

192 Ignacije Gavran, Rodoljub na djelu, *Putovi i putokazi* II., str. 105.

193 Didak Ćorić, Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine, *Spomenica*, str. 15-16.

Hercegovina se mora ponositi fra Didakom i tim zlatnim slovima ispisanim razdobljem (1910.–1917.) širenja prosvjete. Od te male, siromašne, nepismenošću zamračene pokrajine, Hercegovina je fra Didakovom zaslugom postala izvorom prosvjete za druge pokrajine, kao primjerice za svoju sestru Bosnu, ali i za neke dijelove Hrvatske.

Nije fra Didak uspio opismeniti čitavu Hercegovinu, kako je zamišljao, ali njegovo djelo time nije nimalo umanjeno. Štoviše njegovo djelo, učinjeno iz neizmjerne ljubavi prema svome narodu, zaslužuje najviša priznanja.

Iako su napisane 1919. godine, divne riječi Petra Lasića o fra Didaku kao uzoru vrijede i vrlo su aktualne i danas, a možda posebno danas: "O. Buntić, direktor gimnazije, profesor, upravitelj građenja veličanstvene crkve – a kad novaca nestane onda je i zidar – predsjednik mjesnog odbora Hrvatske narodne zajednice, putujući gospodarski učitelj s toliko drugih dužnosti, mogao je naći vremena, da uz pomoć plemenitih ljudi nauči čitati i pisati tisuće svoga naroda! Hoće li se naša inteligencija zamisliti malo u to ili će prijeći preko toga dalje? Hoće li (se) naš rad i ubuduće sastojati u rezolucijama, komersima, jalovom politiziranju, nazdravicama Domovini i protestima? Hoćemo li i dalje s dubokim uzdahom i zamišljenim pogledom u daljinu uz lako kimanje glave konstatirati činjenicu, da je 'naš daroviti narod zaostao', jer se inteligencija naša kloni njegove blizine, osim kad ga treba? Zar ćemo i dalje biti slabići, što gube energiju neradom, ili ćemo se prihvatiti posla, da u samih par godina otvorimo narodu svomu oči, a sa sebe i naroda bacimo jednu ljagu, koja nas pred ostalim narodima toliko sramoti."[194] "Samo malo dobre volje i truda sa strane inteligencije. Zar se to ne bi dalo učiniti i u ostalim našim krajevima? Zar smijemo ostati nakon ovoga svijetlog primjera i dalje pri starom? Ne! Svaki naš intelektualac, koji ima prilike – a te ima, hvala Bogu, svaki – treba da pođe Buntićevim putem."[195]

194 Pero M. Lasić, *Put do narodne prosvjete. Po metodi o. fra D. Buntića. Njegove borbe i njegov uspjeh*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1919., str. 8.

195 Pero M. Lasić, *Put do narodne prosvjete. Po metodi o. fra D. Buntića. Njegove borbe i njegov uspjeh*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1919., str. 16.

Arhiv Biskupskog ordinarijata u Mostaru.

Arhiv Osnovne škole u Gradnićima, *Glavni imenik školske mladeži*, br. 75.

Arhiv Provincije, *Spisi Kustodije.*

Arhiv Provincije, *Spisi Provincije.*

BARBARIĆ, M. (1978.), Fra Didak Buntić kao odgojitelj, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

BARIŠIĆ, J. (1922.), Fra Didak Buntić, *Luč*, Zagreb, XVII., br. 5.

BARIŠIĆ, K. (1978.), Naši dragi pokojnici - *Fra Didak Buntić, Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

BUBALO, J. (1978.), Hercegovina u doba fra Didaka Buntića, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

D. (*Didak Buntić*, op. a.) (1914.), Smrt i sprovod težaka učitelja, *Kršćanska obitelj*, br. 5.

BUNTIĆ, D. Izvještaj o radu mjesnoga odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, II., br. 11., 12., 13., 14.

BUNTIĆ, D. (1972.), Njeke norme za osnutak analfabetskih tečajeva u Rasnu, *Mir i Dobro*, 2.

ČELIK, D. (1937.), Bosansko-hercegovački sabor za slobodno pobijanje nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, XII., br. 10.

ČUTURIĆ, F. (1917.), Kakvo je sada narodno stanje kod katolika u Hercegovini i kakvo će biti?, *Kršćanska obitelj*, br. 7.-8.

ČUTURIĆ, M. (1939.), Draga braćo!, *Kršćanska obitelj*, br. 2.

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

ĆORIĆ, D. (1978.), Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

ĆORIĆ, Š. Š. (1971.), Uspomeni fra Didaka Buntića, *Jukić*, br. 1.

D. R. (1932.), Proslava 10-godišnjice smrti fra D. Buntića na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom, *Franjevački vjesnik*, 39, br. 6.

Dnevnik fra Arkanđela Nuića (u Arhivu Provincije u Mostaru).

DOBRŽANSKI, I. (1914.), *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo.

DOBRŽANSKI, I. (1915.), Djeca kao učitelji!, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, III., br. 12.

DOBRŽANSKI, I. (1917.), *Početnica ili Bukvar za nepismene (analfabete)*, Sarajevo (peto izdanje).

DODIG, S. (1917.), Popis Hrv. selj. škola na Humcu kod Ljubuškoga, *Kršćanska obitelj*, br. 1.-2.

DRAGIĆEVIĆ, P. (1919.), *Osnutak i razvoj današnje franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu*, Prvi izvještaj Franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu, Mostar.

GAVRAN, I., Rodoljub na djelu, *Putovi i putokazi* II., Svjetlo riječi, Livno.

H. K. (1917.), Sarajevski list o novom Zajedničinom bukvaru, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, god. V., br. 4.

Ić, Glavna okružna skupština H.N.Z. u Mostaru, *Hrvatska zajednica*, 1913., god. I., br. 22.

JAKOVLJEVIĆ, I. (1923.), Hrvatski katolički prosvjetitelj, *Danica*.

JANKOVIĆ, Stj. (1913.), Nepismenost u Bosni i Hercegovini I., *Hrvatska zajednica*, god. I., br. 3.

JANKOVIĆ, Stj. (1913.), Nepismenost u Bosni i Hercegovini II., *Hrvatska zajednica*, god. I., br. 4.

JANKOVIĆ, Stj. (1913.), Naša nepismenost, *Hrvatska zajednica*, god. I., br. 5.

JURJEVIĆ, J. (1937.), Pismenost kod žena na selu, *Napredak*, Sarajevo, god. XII., br. 10.

KARAČIĆ, N. (1917.), Rad seljačke škole u Gornjem Crnču, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., br. 5.

KNEZOVIĆ, O. (1932.), 10.-godišnjica smrti fr. Didaka Buntića, *Nova revija*, Šibenik.

KNEZOVIĆ, O. (1932.), 10-godišnjica smrti fra Didaka Buntića, *Franjevački vjesnik*, br. 3.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

KORDIĆ, N. (1921.), Glas sirotinje, *Narodna sloboda*, god. III., br. 38.

KORDIĆ, N. (1923.), Narodni prosvjetitelj, *Narodna sloboda*, Mostar, god. V., br. 7.

KORDIĆ, N. (1934.), *Širenje pismenosti u Hercegovini*, Napretkova božićna knjiga, Sarajevo.

KORDIĆ, N. (1938.), U slavu Fra Didaku, *Kršćanska obitelj*, br. 2.

KOŽUL, A. (1917.), Ljubav za knjigom i rad seljačkih učitelja na Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, XVIII., br. 5.

KRAJAČIĆ, LJ. (1921.), *Spomenspis na spasavanje istarske, bosansko-hercegovačke i dalmatinske djece*, Zagreb.

LASIĆ, P. (1917.), *Hrvatske seljačke škole u Hercegovini*, Mladost, Split.

LASIĆ, P. M. (1919.), *Put do narodne prosvjete. Po metodi o. fra D. Buntića. Njegove borbe i njegov uspjeh*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb.

LJUBIĆ, K. (1917.), Proljetos nam fratar reče, *Hercegovački Hrvat*.

M. (1942.), Fra Didak Buntić, *Kršćanska obitelj*, Mostar, god. XXV., br. 2., str. 35.

M. N. (1916.), Svečani ispit hrvatskih seljačkih škola na Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, Mostar, XVII., br. 7.-8.

M. N. (1917.), Je li zgodan čas odmah započeti?, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., br. 1.-2.

M. P. (1917.), U kolo k nama!, *Kršćanska obitelj*, XVIII., br. 5.

MAIXNER, R. (1922.), *Akademsko društvo "Tomislav" u Varaždinu*, Zbornik za pučku prosvjetu, Zagreb.

MANDIĆ, D. (1938./1939.), Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca*, V.

MANDIĆ, D. (1917.), Kako se osnivaju Hrvatske seljačke škole, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., br. 1.-2.

MANDIĆ, D. (1917.), Narav i svrha Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., br. 1.-2.

MANDIĆ, D. (1917.), Otvorenje Hrv. selj. škola na Rasnu, *Kršćanska obitelj*, Mostar, XVIII., br. 3.

MANDIĆ, D. (1917.), Zadaća i rad vođe Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, br. 3.

MARTINAC, P. (1917.), Dušobrižnička i ćudoredna korist Hrvatskih seljačkih škola, *Kršćanska obitelj*, 18, br. 7.-8.

MATIJEVIĆ, M. (1932.), Fra Didak Buntić, *Obzor*, 72, br. 13., str. 2.

MIKULIĆ, V. (1978.), Uspomene na fra Didaka, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

NIKIĆ, A. (1986.), *Djelovanje Hercegovačkih franjevaca*, Mostar.

NIKIĆ, A. (2003.), *Događajnica BiH* od 614. – 1918., Mostar.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić. Hrvatski i crkveni velikan*, Mostar.

NIKIĆ, A. (1974.), *Fra Didakov konvikt u Zagrebu*, Sarajevo.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu*, Mostar.

NIKIĆ, A. (1978.), Prosvjetni rad fra Didaka Buntića, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

NIKIĆ, A. (1978.), Život i rad fra Didaka Buntića, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

OSTOJIĆ, N. (1928.), O metodi i uspjehu suzbijanja analfabetizma u okolici Širokog Brijega i Kočerina, *Napredak*, Sarajevo, III., br. 9.

PETRIC, S. (1938./39.), S fra Didakom Buntićem od Mostara do Lila, *Stopama otaca*, god. V.

PETRIC, S. (1936./37.), Na grobu fra Didaka Buntića, *Stopama otaca*.

PRISUTNIK (1916.), Otvorenje tečajeva za nepismene u Posuškom Gracu i u Posušju, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, god. IV., br. 4.

RADIŠIĆ, R. (1978.), Sjećanja na fra Didaka, *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

RASPUDIĆ, G. (1969.), Fra Didak Buntić, *Hrvatski kalendar*, XXVI.

SUŠAC, I. (1937.), Rad fra Didaka Buntića i njegovih sljedbenika na pobijanju nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, XII., br. 10.

ŠILIĆ, R. (1972.), Rad fra Didaka Buntića na suzbijanju nepismenosti – Prilog uz 50. obljetnicu njegove smrti, *Mir i Dobro,* 2.

UJAKOVIĆ, B. (2005.), *ABC za odrasle. Opismenjavanje odraslih u 20. stoljeću*, Zagreb.

VAREŠAK (1916.), *Hrvatska narodna zajednica,* Sarajevo, god. IV., br. 7.

(…), Analfabetima zatvoren put u Ameriku!, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., V., br. 3.

(…), Analfabetski tečajevi, *Napredak* (hrvatski narodni kalendar), Sarajevo, 1914., VIII.

(…), Analfabetski tečajevi, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 1.-2.

(…), Analfabetski tečaj na Širokom Brijegu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 6.

(…), Analfabetski tečaj na fronti, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 4.

(…), Analfabetski tečajevi u Hercegovini, *Hercegovački Hrvat*, 1917.

(…), Analf. tečaj u Banjoj Luci…, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 5.

(…), "Beogradske Novine" o našim seljačkim školama za analfabete, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., IV, br. 6.

(…), Bosanci izim kod juriša svuda – najzadnji! Kako naši ratnici počimaju cijeniti knjigu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., IV., br. 6.

(…), Bukvari za naše vojnike, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 3.

(…), Cijela je Hercegovina bila ukvašena, *Mir i Dobro*, 2/1972.

(…), Desetgodišnjica Hrvatske Narodne Zajednice, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 8.

(…), Drugo izdanje Početnice za nepismene, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 11.

(…), Drugo ovogodišnje zasijedanje Središnjeg Odbora "H. N. Z." za Bosnu i Hercegovinu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 9.

(…), Hrvatski narod i knjiga, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 1.-2.

(…), Iz rukopisne ostavštine fra Didaka Buntića, *Mir i Dobro*, 2/1972.

(…), Jedan glas sa fronte, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., V., br. 3.

(…), Nabava Početnica za nepismene, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 11.

(…), Napretkova akcija protiv nepismenosti, *Napredak*, Sarajevo, 1937., god. XII., br. 10.

(…), Naša djeca u Slavoniji, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 8.

(…), Nepismenost, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1915., god. III., br. 5.

(…), Novi bukvar za nepismene, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 2.

(…), Novi bukvar, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 4.

(…), O. fra Didak Buntić, *Mir i Dobro*, 1/1972.

(…), Okružnica hercegovačkog provincijala o. fra Davida Nevistića o Hrvatskim seljačkim školama, *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1917.

(…), Otvorimo im slijepe oči!, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., IV., br. 5.

(…), Pismo Lucijino svom drugu na bojištu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 2.

(…), Pjesma, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 5.

(…), Početnica ili Bukvar za nepismene (analfabete), *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 6.

(…), Početnica ili bukvar za nepismene, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 8.

(…), Početnica ili bukvar za nepismene (analfabete), *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 1.-2.

(…), Poučavanje nepismenih na Širokom Brijegu, *Kršćanska obitelj*, 1914., br. 7.

(…), Predavanje o širenju pismenosti, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 5.

(…), Rad na pobijanju nepismenosti u Hercegovini, *Kršćanska obitelj*, XX., (1939.), br. 2.

(…), Rad seljačkih škola "Hrvatske Narodne Zajednice" u ratno doba, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1915., god. III., br. 7.

(…), Rad škole za rat i narod, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 1.-2.

(…), Sadašnje stanje Hrv. selj. škola u Hercegovini, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII., br. 1.-2.

(…), Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice, *Hrvatska narodna zajednica*, 1915., III., br. 8.

(…), Seljačke škole Hrvatske Narodne Zajednice, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., IV., br. 2.

(…), Svečani ispit, *Mir i Dobro*, 2/1972.

(…), Svećenik i učitelj u narodu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1913., I., br. 5.

(…), Širenje knjige u okolici Banje Luke, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 6.

(…), Širenje pismenosti u Bosni, *Kršćanska obitelj*, god. XVIII. (1917.), br. 6.

(…), Širenje pismenosti među našim zemljacima u Sibiriji, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., V., br. 3.

(…), Treće izdanje Zajedničinog bukvara, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 3.

(…), Umro fra Marinko Kovač, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1916., god. IV., br. 2.

(…), Uspjeh analfabetskog tečaja u Kočerinu, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1914., god. II., br. 14.

(…), Veliki uspjeh "Hrvatske narodne zajednice". Kroz kratko vrijeme naučilo ih čitat i pisati preko 1000, *Kršćanska obitelj*, god. XIV. (1913.), br. 7.

(…), 13.000 naučilo se knjizi u Hercegovini!, *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, 1917., god. V., br. 3.

PROSVJETITELJ

Pod hrastom Didak stoji, kliče: – "Puče!*
Bez znanja mi smo kô drvo bez grana,
Nepismenost je naša grdna rana.
Bukvara evo! Svi treba da uče!

Lijek ranu liječi, a puk diže štampa.
Moć bijele knjige jača je od topa…"
- Didače dragi, knjiga je za popa,
Ćase mi, za nas motika i krampa. –

- Tuđinac učen kruh naš jede lijepi,
Okrpljen došo, danas nosi čohu,
E, zato što smo kod očiju slijepi. –

Da, učit ćemo, ne će padat` mana;
Jest ćemo opet sijerak i prohu. –
A Didak: – Mnoga zarast će vam rana…

Nikola Kordić

* Hrast kod širokobriješke crkve, ispod kojega je fra Didak često govorio narodu.

Ivica ŠARAC

POLITIČKO DJELOVANJE FRA DIDAKA BUNTIĆA

UVOD

Godina je 1921.! Provincijal hercegovačkih franjevaca, fra Didak Buntić, u okružnici upućuje sljedeću poruku mlađoj subraći franjevcima:

"Budući da mi nijesmo isključivo samostanci, nego još i javni čimbenici, ne možemo se ni od političkoga rada posvema ustegnuti, iako je taj najnezahvalniji i najmanje doličan jednoga redovnika. Politika je prljav posao kao i svaki drugi (...), vrlo su rijetki čistih prstiju, čista karaktera i svjetla obraza ostali, koji su se s tim prostim, običnim poslom bavili. Što manje politike, za nas je najbolja politika. Zapamti si, dobro, mladeži, što ću ti reći: u igri, u lovu, u politici nikad lovorike ubrati ne ćeš, niti trajnoga imena svome potomstvu ostaviti (...) nego jedino u znanstvenom, prosvjetnom, a napose književnom radu. 'Ti su postigli slavu u naraštajima svoga naroda i bili su slavljeni u danima svojim'. (...) Mi se često tužimo na nevolje, oskudice, siromaštvo, zapuštenost našeg naroda, naše domovine, ali pomislimo, nijesmo li sami mi tome krivi, ponajprije naše neznanje, neukost i nemar. Često puta sam Vam s ovog mjesta govorio, da ste Vi uzdanica, nada domovine, da je u Vašem taboru čitava Hercegovina. Do Vas dakle stoji u prvom redu budućnost Vaše otadžbine. Vašega dapače čitavoga hrvatskog naroda. Budete li prožeti vjerom, oboružani znanjem, iskustvom oplemenjeni i zagrijani, eto sreće i Vama i Vašem narodu (...)"[1]

1 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1938., str. 112.

Ovaj kratki ulomak okružnice, koji bi se, s obzirom na skorašnju smrt njezina autora, dao odrediti i kao svojevrsna oporuka, mogao bi lako zavesti na zaključak da je u njemu zbijena sva politička filozofija fra Didaka Buntića, jer bi na temelju ovoga teksta, tako se barem čini na prvi pogled, bilo moguće rekonstruirati nosive grede njegova cjelokupnog javnog angažmana: vrednovanje politike kao nepopularnog ali učinkovitog sredstva za bijeg od siromaštva i zapuštenosti; zatim privrženost hrvatskom narodu; privrženost hercegovačkom zavičaju te privrženost franjevačkoj mladeži. Međutim, prije upuštanja u takve ocjene svakako bi se u obzir morao uzeti i politički kontekst nastanka ovih redaka, a on je, kao što ćemo još vidjeti, bio izrazito nepovoljan upravo za samoga Buntića, što je moglo vrlo lako utjecati na ovakav antipolitičan sadržaj okružnice. Jer bi se inače činilo neuvjerljivim da tako o politici misli čovjek koji je bio eminentno *homo politicus*: kao član Središnjeg odbora Hrvatske narodne zajednice, prve gospodarske, kulturne i političke organizacije bosansko-hercegovačkih Hrvata, kao član Narodnog vijeća, kao poslanik u Privremenom narodnom predstavništvu i Ustavotvornoj skupštini te kao narodni zastupnik Hrvatske pučke stranke. No, unatoč ovakvom antipolitičnom stavu očito je bio uspješan i u politici, budući da je doživio kako ga hrvatski narod Hercegovine časti komplimentom "najvećeg sina Hercegovine", vladini krugovi "vojvodom Hercegovine", a njegov učenik i kasnije biograf, "najoriginalnijom, najjačom i najizrazitijom ličnošću u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine".[2]

Hercegovina u austro-ugarskom razdoblju

Već sama činjenica da je fra Didak Buntić rođen u Osmanskom Carstvu, da se formirao i zrelo djelovao u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a da je preminuo u prvoj južnoslavenskoj državnoj zajednici, dovoljno govori o zamršenosti razdoblja na koje je bio protegnut njegov relativno kratak životni vijek.[3] Djelovao je u svom zavičaju, u zapadnoj Hercegovini, u jednom od tada najzaostalijih kutaka Europe. U trenutku kad je austro-ugarska vlast iz-

2 Isto, str. 8-9.

3 Opširnije o životu i sveukupnom djelovanju fra Didaka Buntića vidi: dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*; *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, fra Didak Ćorić (ur.), Zagreb-Mostar, 1978.; dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić. Hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004.; Fra Marinko Šakota, *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar, 2008.

vršila inventuru zatečenog stanja u dvjema pokrajinama, nad kojima je u Berlinu 1878. godine dobila mandat okupiranja i upravljanja, naišla je s jedne strane na jedno izrazito zapušteno i siromašno područje, gdje se "još zadržala zatvorena naturalna privreda u jedva načetom feudalnom sustavu",[4] a s druge strane na jasno uočljivu podijeljenost stanovništva po etnokonfesionalnim, sociokulturnim i socioekonomskim šavovima, što je u velikoj mjeri bila posljedica specifičnog organiziranja i funkcioniranja društva u osmanskom imperiju. Stoljećima oblikovano u teokratski strukturiranom osmanskom državnom okviru kroz sustav *milleta* (osmanski naziv za narode podijeljene po religiozno-etničkoj osnovi), osmansko društvo je u završnoj fazi predmoderne izišlo etnokonfesionalno, sociokulturno i socioekonomski podijeljeno i, što će se pokazati ključnim za prijelaz u moderne etnonacionalne forme, s već dugotrajnom sviješću o pripadnosti "mi-grupama", odnosno s iskustvom trojnog razvrstavanja na "naše", "njihove" i "njihove". Prema popisu stanovništva iz 1885. godine u Hercegovini je živjelo 187 574 stanovnika.[5]

Tablica 1: Stanovništvo Hercegovine prema konfesionalnoj pripadnosti[6] na temelju popisa iz 1885. godine[7]

Kotari:	**Muhamedanci**	**%**	**Istočno-pravoslavni**	**%**	**Rimo-katolici**	**%**	**Izraelići**	**%**	**Ostali**	**%**	**Ukupno**
Mostar	12141	27	7215	16	25238	56	98	0.22	14	0.03	44706
Bileća	2774	19	11278	79	133	0.94	5	0.03	5	0.03	14195
Gacko	4005	37	6485	61	86	0.81	6	0.06	-	-	10582
Konjic	11593	58	2528	12	5550	28	11	0.06	1	0.06	19683
Ljubinje	1943	17	6291	55	3144	27	1	0.01	2	0.02	11381
Ljubuški	3561	11	597	1	28054	87	-	-	2	0.006	32214
Nevesinje	4461	30	10063	68	250	1	8	0.06	-	-	14782
Stolac	6975	32	5758	26	8758	40	6	0.03	3	0.01	21500
Trebinje	4785	25	13251	71	489	2	4	0.02	2	0.01	18531
Ukupno	52238	27	63466	33	71702	38	139	0.07	29	0.01	187574

4 Vlado Smoljan, *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine u prošlosti*, Mostar, 2006., str. 161.

5 Ovdje ne koristimo podatke prema prvom popisu stanovništva iz 1879. godine, nego prema drugom, iz 1885., i to zbog dva razloga: prvi je popis proveden u neprofesionalnim uvjetima, prema ocjeni tadašnje austro-ugarske vlasti, i u njemu se u područje Hercegovine ubraja i kotar Foča. No, u iduća se tri popisa (1885., 1895. i 1910.) kotar Foča nalazi u okrugu Sarajevo.

6 Nazivi konfesionalnih zajednica preuzeti su doslovno prema navedenom popisu.

7 *Ortschafts-und Bevölkerungsstatistik von Bosnien und der Herzegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom I. Mai 1885*. (*Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*.), Sarajevo, 1886.

Relativno najbrojnija skupina u Hercegovini bili su katolici, odnosno Hrvati, kojih je bilo 38%; pravoslavaca, odnosno Srba bilo je 33%, a muslimana 27%. Otprilike 90% posto pučanstva bavilo se poljodjelstvom i stočarstvom, i to uglavnom na primitivan način.[8] No, problem je bio još i dublji od same ekonomske zaostalosti i bijede, jer se kroz nju snažno reflektirala i socioekonomska podjela, koja se prilično poklapala s podjelom po etnokonfesionalnim šavovima. Najveći dio zemlje u Hercegovini pripadao je muslimanskim zemljoposjednicima (zemljoposjednici s kmetovima 89% i zemljoposjednici bez kmetova 68%), a vrlo velik dio pučanstva bio je još uvijek u ovisničkom, odnosno kmetskom položaju, pri čemu su u većini kmetovi bili katolici, odnosno Hrvati (53%).

Tablica 2: Raspoređenost zemljoposjednika (s kmetovima i bez kmetova) prema konfesionalnoj pripadnosti u Hercegovini na temelju popisa iz 1910. godine.[9]

(Glavari obitelji)	Muslimani	%	Srpsko-pravoslavni	%	Rimokatolici	%	Ostali	%	Ukupno	%
Zemljoposjednici sa kmetovima	2152	89	179	7	75	3	-	-	2406	100
Zemljoposjednici bez kmetova	798	68	138	11	226	19	4	0,35	1166	100

Tablica 3: Raspoređenost kmetova i slobodnih seljaka prema konfesionalnoj pripadnosti u Hercegovini 1910.

(Glavari obitelji)	Rimokatolici	%	Srpsko-pravoslavni	%	Muslimani	%	Ostali	%	Ukupno	%
Kmetovi	3465	53	2375	36	599	9	-	-	6439	100
Slobodni seljaci	6137	34	5198	29	6204	34	-	-	17539	100

Ovi podaci iz 1910. godine[10] pokazuju da je jedno tako posve neravnomjerno strukturirano društvo, gdje je dotadašnji ekonomski i politički položaj u velikoj mjeri ovisio o pozicioniranosti islamske religije među domicilnim stanovništvom, vapilo za reformama. Tom je problemu, međutim, austro-ugarska vlast pristupila proračunano kombinirajući uvođenje labavih i postupnih reformi s

8 Usp. Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegowina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Leipzig, 1914., str. 297-424.

9 *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, Sarajevo, 1912.

10 Kod prijašnjih popisa stanovništva (1879., 1885. i 1895.) nije se razvrstavalo agrarno žiteljstvo po etnokonfesionalnoj pripadnosti, pa nam za dobivanje približne slike stanja mogu poslužiti podaci iz 1910. godine.

ciljem očuvanja tradicije, pazeći pritom posebno na položaj muslimanskih zemljoposjednika, na kojima je gradila svoju političku strategiju. To je u jednom dopisu iz 1882. godine jasno naglasio tadašnji zajednički ministar financija, Benjamin Kallay,[11] opredjeljujući se za "oslonac na muslimanski elemenat, prvenstveno na feudalnu klasu begova i aga, jer oni imaju najrazvijenije osjećanje za državu."[12] Ova klasa, prema Kallayu, nije smjela propasti kako zemlja ne bi došla u posjed kršćanskih, pogotovo pravoslavnih seljaka, što bi izazvalo priličan poremećaj, s teškim političkim posljedicama za dvojnu Monarhiju.[13] U skladu s tom misijom u velikoj mjeri su u području imovinsko-zemljišnih odnosa zadržane zakonske mjere i običajno pravo iz osmanskog razdoblja, pa je tako tek 1911. godine donesen zakon o fakultativnom (neobvezatnom) otkupu kmetova, po kojem je do 1915. godine u obje pokrajine samo 9% kmetova bilo oslobođeno.[14] Usporavanjem agrarne reforme Monarhija je htjela zakočiti proces nacionalne emancipacije kršćanskog – pravoslavnog i katoličkog stanovništva, jer bi nacionalna emancipacija značila jačanje srpskog i hrvatskog političkog utjecaja i, u konačnici, poremećaj ravnoteže u ovom dijelu Monarhije, a sve to bi imalo, po mišljenju austro-ugarskih političkih stratega, negativne implikacije na inače labav dvojni sustav upravljanja. Zbog toga je austro-ugarska uprava glavni naglasak reforme prebacila s područja agrara na "postupno uvođenje moderne uprave, kao i na tehničku modernizaciju, prije svega izgradnjom prometne mreže i industrije i, konačno, na stvaranje jedne dinastiji odane elite zahvatima u područja vjere i kulture."[15] Međutim, područje zapadnog dijela Hercegovine, osim urbanog Mostara i njegove bliže okolice, uglavnom je ostalo netaknuto tim reformama.[16]

11 Beni Kallay von Nagy-Kallay, poznatiji po njemačkoj verziji svoga imena kao Benjamin Kallay (1839.-1903.), mađarski političar. Neko vrijeme bio je generalni konzul Austro-Ugarske Monarhije u Beogradu (1868.-1875.). Od 1882. austro-ugarski ministar financija i u tom svojstvu upravitelj Bosne i Hercegovine.

12 Navedeno prema Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Sarajevo, 2000., str. 124.

13 Isto, str. 124.

14 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar-Zagreb, 2002., str. 41.

15 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju,* str. 42.

16 Usp. Vlado Smoljan, *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine.* Ilustrativni su onodobni putopisi anonimnog dopisnika lista "Osvit" iz Mostara, koji se povremeno javljao prilozima iz pasivnih krajeva zapadne Hercegovine. Tako je 1903. nekoliko puta boravio i u Brotnju, gdje je u nekoliko priloga tematizirao zaostalost ovoga kraja. Vidi primjerice *Osvit*, br. 64., br. 85., br. 88. iz 1903. godine.

Inače, austro-ugarska je vlast bila izdašna u subvencioniranju aktivnosti na konfesionalno-kulturnoj razini, ali ne i na političko-nacionalnoj.[17] Jedno vrijeme je svim političkim sredstvima blokirala procese nacionalne profilacije Hrvata i Srba, ne uviđajući da je takve procese, koji su u sklopu početnih mjera modernizacije započeli svakako i prije dolaska austro-ugarske uprave,[18] i ne htijući pospješila nešto intenzivnijom tehničkom modernizacijom, izgradnjom dijela prometnica i pokretanjem industrije, pa u konačnici i samim zabranama spominjanja nacionalnih naziva. Zapravo je austro-ugarski državnopravni okvir i ne htijući postao onaj potreban okidač za oslobađanje i zahuktavanje procesa konačnog uobličavanja nacionalnih identiteta, što će prvotno rezultirati formiranjem dvaju nacionalno diferenciranih kolektiva: najprije srpskog, zatim hrvatskog, a tijekom dinamičnih procesa 20. stoljeća i muslimanskog, koji će se tek u najnovije vrijeme oblikovati kao bošnjački.[19]

U procesu klijanja i zrenja nacionalne orijentacije kod hercegovačkih se katolika širila svijest o pripadnosti hrvatstvu, a od političkih programa usvojeno je Starčevićevo pravaštvo. I upravo je Hercegovina bila žarište gdje je najintenzivnije buknuo taj proces, šireći se dalje na katolička područja u Bosni.[20] To je bilo znano već i fra Didaku Buntiću, koji u jednom od svojih pisama, ne bez ponosa, napominje da je u Bosnu "zublja narodne svijesti hrvatske, Starčevićanstvo" došla iz Hercegovine, i to, kako dalje naglašuje, "iz kamenitoga Mostara, koji je zadržao svoj narodni karakter naproti malom Berlinu-Sarajevu".[21] Ovime je i fra Didak više instinktivno dotaknuo latentan, ali trajniji, problem bosansko-hercegovačkih katolika, a to je da se proces njihove nacionalne emancipacije općenito nije odvijao ravnomjerno u Hercegovini i u Bosni. To potvrđuje i zapažanje, zabilježeno u jednom izvješću austro-ugarske uprave iz 1906. godine, gdje se navodi da se od katolika u Bosni i Hercegovini "Hrvatima osjećaju" inteligencija i gradsko stanovništvo te seljačko stanovništvo u

17 Usp. *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907*., Zagreb, 1909.; *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom (građa).*, Risto Besarović (ur.), Sarajevo, 1968.

18 O tome najnovije znanstvene spoznaje pruža Hannes Grandits, *Herrschaft und Loyalität in der spätosmanischen Gesellschaft. Das Beispiel der multikonfessionellen Herzegowina*, Wien-Köln-Weimar, 2008.

19 O tome vidi Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, usp. Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike.*

20 Usp. Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., str. 157-195.

21 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 57.

Hercegovini i uz dalmatinsku granicu (misli se vjerojatno na duvanjsko i livanjsko područje).[22] Ne može se međutim zaobići upit zbog čega je taj cjelokupni proces kulturne, političke i nacionalne emancipacije Hrvata u Bosni i Hercegovini započeo najprije u Hercegovini? Donekle je to čak i paradoksalno, budući da su upravo kod Hrvata na području Hercegovine relativno kasno omogućeni preduvjeti za ovakav proces, što je, s jedne strane, povezano s otegotnim i kasno omogućenim institucionalnim povratkom Katoličke crkve u glavni hercegovački grad, Mostar (tek polovicom 19. stoljeća, povratkom franjevaca u Mostar), kao i s okolnostima zakašnjelog formiranja hrvatskoga građanskog sloja u Mostaru. Moglo bi se reći da su klice nacionalnog i kulturno-političkog pokreta u hercegovačkih Hrvata vidljive još u razdoblju početaka Tanzimata, kada otpočinje težak proces uspostave Hercegovačke franjevačke provincije i kada pojedinci iz redova hercegovačkih franjevaca u Hercegovinu unose određene spoznaje, ideje i iskustva, stečene u procesu obrazovanja uglavnom po talijanskim ili austrijskim gradovima.[23] Kakve je sve inačice doživljavao taj pokret u svom zrenju, djelomično je ilustrativno na primjeru djelovanja prve skupine franjevaca koja je započela proces odvajanja od Bosanske provincije te dvojice najznačajnijih hercegovačkih franjevaca 19. stoljeća, koji su završili visoke škole u Italiji: fra Petra Bakule (1816.-1873.) i fra Paškala Buconjića (1834.-1910.). Dok je Bakuli, koji je preko zapadnoeuropskih i pogotovo talijanskih prilika već dobro poznavao fenomen nacije, takav tip kolektivnog određenja na prostorima njegova zavičaja još uvijek od sekundarnog značenja ("narodnost jeste dalje od čovika nego i jedna njegova haljina")[24] u odnosu na pripadnost konfesiji,[25] koja je još uvijek primarna kategorija kolektivnog određenja (što svjedoči o funkcioniranju njegove svijesti još uvijek potpuno u skladu s kategorijama milletske strukture osmanskog društva), dotle je u nešto mlađeg Buconjića jasno izražena svijest o diferencijaciji konfesionalnog i nacionalnog te već jasno artikulirana pripadnost

22 *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegowina 1906*., Wien, 1906., str. 120.

23 Usp. Bazilije S. Pandžić, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar-Zagreb, 2001., str. 34-100.

24 Fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, Mostar, 1998. (reprint), str. 371-372.

25 Vidi primjerice terminologiju koju Bakula koristi u uvodnom dijelu svoga Šematizma iz 1867. godine, gdje opisuje osnovna obilježja Hercegovine. *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, dr. fra Vencel Kosir (preveo), Mostar, 1970., str. 15-28.

hrvatskom nacionalnom korpusu.[26] Bakula naglašuje da je prirodno ljubiti "otadžbinu", koju vezuje uz "misto svog postanja, i svog priviknutja",[27] što je, čini se, istovjetno poimanju domovine njegove nešto starije subraće, koji u svojoj zamolbi, gdje Kongregaciju mole za dozvolu gradnje samostana ili veće rezidencije u Hercegovini, svojom domovinom nazivaju Hercegovinu ("*patria nostra*") i suprotstavljaju je Bosni.[28] Naravno, ovakva teritorijalizacija domovine svakako treba biti promatrana i u kontekstu ondašnjih konflikata između bosanskih i hercegovačkih franjevaca oko pitanja odvajanja skupine fratara iz Hercegovine i njihove težnje za ostvarenjem institucionalne samostalnosti.[29] Za nešto mlađeg Buconjića, inače biskupa u Hercegovini u razdoblju od 1880.-1910., domovina ima širi okvir i on je, čini se, vezuje uz hrvatski etnički prostor, za koji drži da bi trebao biti temeljem ujedinjenja hrvatskih zemalja, u koje uključuje i Bosnu i Hercegovinu.[30] Na temelju dosta škrtih podataka o početnim političko-ideološkim orijentacijama hercegovačkih franjevaca u drugoj polovici 19. st., moglo bi se primijetiti da je politička ideja starčevićanstva uistinu vrlo brzo uhvatila korijen među nekima od njih,[31] ali su se prethodno zasigurno, uostalom kao i sam Starčević, prvotno napajali na izvorima ilirskog pokreta, upijajući postupno od svega što je taj pokret iscijedio: u početku ilirizam, zatim snažno i trajnije kroatizam te kasnije, u dvadesetom stoljeću, nešto slabije, ali također s dužim vremenskim "stažem", i jugoslavizam. Takav nacionalno-ideološki diskurs koji se u svega nekoliko godina iz ilirizma transformirao u kroatizam, u Hercegovini je najjasnije vidljiv kroz analizu sadržaja listova, koje je uz

26 Usp. o. Radoslav Glavaš, *Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetgodišnjice biskupovanja 1880.-1910.*, Mostar, 1910., str. 8-10.

27 Fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, str. 352.

28 Zamolba od 8. srpnja 1843., potpisana od devet franjevaca iz Hercegovine, u: *Acta Franciscana Hercegovinae*; svezak II., 1700.-1849., Bazilije S. Pandžić (prir.), Mostar-Zagreb, 2003., actum 57., str. 504-511.

29 Zanimljivo je da oni, ističući napetosti koje su imali sa svojom subraćom u bosanskom samostanu, u jednom dijelu Zamolbe napominju kako je tamo, uz nepotizam, "duboko ukorijenjen i nacionalizam". Isto, str. 509.

30 Neposredno nakon ulaska austro-ugarskih trupa u Hercegovinu 1878. godine, fra Paškal Buconjić upućuje uime franjevaca i katoličkog naroda Hercegovine brzojav preko generala Jovanovića k.u.k. vladaru Franji Josipu, koji završava pozdravom: "Živio nam naš hrvatski kralj Franjo Josip I"! Nakon toga je predvodio poklonstvenu delegaciju vladaru i tom prilikom u proglasu istaknuo želju i nadu u sjedinjenje "u zajednici rodne nam braće" (Hrvatima, nap. I. Š.). Vidi o. Radoslav Glavaš, *Biskup o. Paškal Buconjić,* str. 14-15.

31 Biskup Buconjić običavao je reći kako je bio starčevićanac prije samoga Starčevića. O. Radoslav Glavaš, *Biskup o. Paškal Buconjić*, str. 9.

pomoć biskupa fra Paškala Buconjića u vlastitoj tiskari pokrenuo fra (kasnije don) Franjo Milićević u Mostaru: dok se u prvom listu, *Hercegovački bosiljak* (1883.-1884.), inače književno-zabavnoga karaktera, pojavljuju ponekad prilozi i na ćirilici te poneki sadržaji u duhu ilirizma (u uvodniku se, primjerice, pjeva o buđenju "Slovinaca" na novi život), dotle se u listu za kulturu, *Novom hercegovačkom bosiljku* (1884.-1885.), ide u kulturnim i (sve više) političkim prilozima putem sve izraženije i jasnije hrvatske orijentacije, da bi ona kulminirala pokretanjem političkog lista *Glas Hercegovca* (1885.-1896.), u kojemu, doduše, poradi represivnih mjera Kallayeva režima, sve do kraja osamdesetih nije bilo dopušteno izričito spominjati hrvatsko nacionalno ime. No, nakon ukidanja takve zabrane *Glas Hercegovca* gubi i posljednje natruhe utjecaja ilirske tradicije i profilira se kao hrvatsko pravaško glasilo u Hercegovini, koje često polemizira sa srpskim listovima o nacionalno-političkim temama.[32] Potpuno isti diskurs nastavljen je i u uređivačkoj politici *Osvita* (1898.-1907.), glasila koje uz pomoć hercegovačkih franjevaca pokreće i održava skupina katoličkih građanskih intelektualaca (Ivan Milićević, Ivan Zovko, Stjepan Radulović) u Mostaru. Slijedeći logiku ideje hrvatskog državnog i povijesnog prava, *Glas Hercegovca* i *Osvit* njeguju političku misao da su i Hercegovina i Bosna hrvatske zemlje i da bi trebalo uslijediti sjedinjenje s Trojednicom.[33] Za razliku od bosanskih franjevaca, kod kojih je već od samih početaka nacionalne emancipacije moguće prepoznati višeslojni identitetski sklop, u kojemu se redovito tijekom cjelokupnog procesa istodobno artikuliraju barem dva (u isto vrijeme, ali i s različitom snagom i utjecajem među fratrima) nacionalno-ideološka diskursa (ilirizam-bošnjaštvo; kroatizam-bošnjaštvo; kroatizam-jugoslavenstvo; kroatizam-bosanstvo),[34] kod hercegovačkih franjevaca taj je spektar nešto uži, potpuno je lišen populariziranja bošnjaštva i bosanstva, i odvija se uglavnom na sukcesivan način (hercegovstvo-ilirizam-kroatizam) do Prvog svjetskog rata, kada se uz kroatizam i kod hercegovačkih franjevaca sve više popularizira i jugoslavizam te

32 O tome vidi Mirjana Gross, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.", u: *Historijski zbornik*, godina XIX-XX, Zagreb, 1966-1967., str. 13-16.

33 Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar, 1994., str. 208.

34 Usp. Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*. II. svezak. Fototip izdanja iz 1915., Marko Karamatić (prir.), Sarajevo, 1990., str. 164-218.; usp. Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Sarajevo, 1992., usp. *Dobri Pastir. Glasilo udruženja katoličkih svećenika*, god. I.-XXVI., Sarajevo, 1950.-1976.

od tada – iako sa slabijom receptivnom snagom – u paru s kroatizmom obilježava orijentaciju jednog malobrojnog ali utjecajnog dijela hercegovačkih franjevaca kroz nekoliko desetljeća komunističke Jugoslavije, sve do njezine disolucije.[35]

Dakle, u tom cjelokupnom i dugotrajnijem procesu klijanja i zrenja nacionalne svijesti kod hercegovačkih Hrvata, kroatizam je bio izrazito dominantna, premda ne usamljena, nacionalna orijentacija, a od omiljenijih formi političkih ideja, Starčevićevo pravaštvo. U Hercegovinu se pravaštvo širilo jednim dijelom iz Dalmacije – u tom smislu svakako treba istaknuti utjecaj lista *Katolička Dalmacija* don Ive Prodana, koji nije zabranjen, za razliku od pravaških listova iz Banske Hrvatske.[36] No, ne smije se zanemariti ni samo izvorište pravaške ideje, a to je Banska Hrvatska, odnosno njezin kulturni i politički centar, Zagreb.[37]

U prvoj fazi kulturnog, političkog i nacionalnog emancipiranja, koje je obilježeno nepostojanjem političkih stranaka ili bilo kakvih organizacija s političkim programom, nacionalno-politički pokret hercegovačkih Hrvata razvijao se putem spomenutog tiska, ali i kroz djelovanje pjevačkih i različitih kulturnih društava,[38] kojima je zajednička odrednica bila da preko kulturnih sadržaja promoviraju jedinstveni nacionalni identitet, bez javnog spominjanja nacionalnog imena, budući da ga austro-ugarska cenzura duže razdoblje nije dozvoljavala. Hrvatsko nacionalno ime bilo je zabranjivano sve do 1899., zapravo sve dok Kallayev režim nije odlučio "pripustiti" ga kao sredstvo za uspostavljanje ravnoteže prema zahuktaloj srpskoj

35 Usp. Ivica Šarac, "Varijacija na temu odnosa komunističkog režima i Katoličke crkve 1945.-1990.", u: *Brotnjo*, zbornik br. 5., Brotnjo-Čitluk, 2008., str. 85-95; usp. *Dobri Pastir. Glasilo udruženja katoličkih svećenika*.

36 Mirjana Gross, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.", str. 14.

37 To nam u svojim reminiscencijama iz tridesetih godina 20. stoljeća naglašuje jedan od predstavnika prve generacije hrvatskih građanskih intelektualaca u Hercegovini, Ivan Milićević, ističući važnost određenih strujanja iz susjednih (sjevero)zapadnih strana: *"Nama svima iz Bosne i Hercegovine, dok bijasmo mladići, a i stariji, Zagreb bijaše najprivlačnija točka. S udivljenjem smo mi mlađi gledali svakoga bez razlike, za kojega bismo doznali da je bio u Zagrebu. A o Zagrebu smo gutali svaki glas, svaku vijest. Jedva smo očekivali knjige Matice hrvatske i Jeronimskog društva (...) Naravna stvar da smo se već tada opredijelili ili opredijeljivali i u političkom pravcu. Tako dođe da nam je stranka prava srcu prirasla (...)".*

38 Usp. M. Pinjuh, "Najstarije kulturno-umjetničko društvo na tlu Hercegovine", u: *Kršni zavičaj*, br. 11., Drinovci, 1978., str. 23-34; usp. *Spomenica o pedesetogodišnjici Hrvatskog pjevačkog društva "Hrvoje" u Mostaru (1888-1938)*, Mostar, 1939.

nacionalnoj propagandi.[39] Zanimljivo je da je neko vrijeme, uza zabranu hrvatskog imena, bilo zabranjeno i javno spominjanje imena Ante Starčevića. Prilikom jednog koncerta u Mostaru 1893. godine vlast je pohapsila gostujuće pjevače iz Hrvatske jer su pjevali pjesme posvećene Anti Starčeviću. Reakcija običnih ljudi po mostarskim ulicama bila je takva da su državne službenike pozdravljali sa "Živio Ante Starčević!", tako da su i neki od prolaznika završili u zatvoru.[40] Ako se ovakvim epizodama na mostarskim ulicama pridodaju i sve učestalija "prepucavanja" srpskih i hrvatskih glasila oko nacionalno-političkih tema, onda se otprilike dobiva osnovni obris mostarske kulise na kojoj se odvijao proces nacionalne diferencijacije.

U ruralnim katoličkim sredinama taj se proces odvijao na jednostavniji i uglavnom ujednačen način. Na već stoljećima formiran supstrat od cikličnih ponavljanja vjerskih obreda i tradicionalnih običaja jedne lokalne katoličke seljačke zajednice, koja poradi specifičnih okolnosti svakodnevnog života u osmanskom društvu (nepostojanje institucija i sustava komunikacija) nije mogla imati razvijen "mehanizam" autorefleksije o pripadnosti jednoj široj etničkoj zajednici, sada se kroz pastoral hercegovačkih franjevaca u vjerski život i običaje unose i novi, nacionalni sadržaji,[41] koji usporedo s poboljšanjem prometnih, komunikacijskih i trgovačkih veza s okolicom, zatim s nešto boljim uvjetima školovanja u seoskim sredinama, mnogo lakše aktiviraju "autorefleksiju" o pripadnosti jednoj široj zajednici, koja se od ostalih zajednica ne razlikuje više samo po vjeri i prenesenim običajima nego i po na-

39 Mirjana Gross, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.", str. 15.

40 Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar, 1994., str. 206.

41 Primjer koji nam donosi *Osvit* s početka 20. stoljeća s proslave sv. Stjepana, zaštitnika jedne katoličke župe u Brotnju, vraća nas makar na trenutak u ozračje "buđenja" nacionalnog hrvatskog osjećaja u jednoj lokalnoj katoličkoj zajednici. U ovom opisu riječ je o proslavi sv. Stjepana, zaštitnika broćanske župe Čerin:
"(...) Napried sa obadvije strane lepršaju dva velika barjaka hrvatska. Pohrlim braći Hrvatima u susret: bijahu to pošt. o. fra Božo Ostojić, definitor i župnik iz Medjugorja i fra Frano Šaravanja s Humca. Tu se pozdravimo, a na moje pitaje, kamo, odgovore: Na Čerin, sutra je svetkovina "Našašća tiela Sv. Stjepana Prvomučenika, Zaštitnika Župe". I pozvaše i mene i ja se rado odazvah. Do čas dva eto nas preko čerinskog polja, koje je svuda prekriveno zelenim sagom. A sve unaokolo ori jeka od mužara s Čerina.- Konji nam se uzplahirili, cestna na dosta mjesta pokvarena, a više svodova izpod nje. Pa se bili prepali, da konji ne ozlede i nas i sebe i kočiju. Valjalo bi se sbilja za popravak ove ceste pobrinuti. Kroz po sata stigosmo pod brežuljak čerinski. Pucaju mužari, sviet na bacanje ašarija klikuje: Živila Hrvatska! Živili Hrvati(...)!" *Osvit*, br. 64. Mostar, 12. kolovoza 1903., str. 4 i 5.

cionalnom imenu. Uzimajući u obzir činjenicu da je veći dio hercegovačkog teritorija (na kojem je katolički korpus uglavnom kompaktno pozicioniran) u duhovnom i kulturološkom pogledu kroz duži povijesni hod stvarao jedinstvenu cjelinu s dalmatinskim zaleđem, čime je kroz dugo povijesno razdoblje činio dio hrvatskog etničkog prostora, moguće je objasniti fenomen bržeg procesa nacionalne profilacije hercegovačkih Hrvata od bosanskih Hrvata. S početkom dvadesetog stoljeća taj proces prelazi iz Mostara u Sarajevo i tek će na bosanskom tlu zadobiti obrise jedne hrvatske gospodarske, kulturne, pa i političke organizacije pod nazivom Hrvatska narodna zajednica (1908.).[42]

Ulazak u politiku

U ovakvu se dakle Hercegovinu, kako je dosad ukratko opisana, vraća fra Didak s inozemnih studija 1895. godine[43] i tako zapravo dolazi na "drugo poluvrijeme" uprave Benjamina Kallaya. Svjestan zaostalosti i zapuštenosti svoga zavičaja, započinje akcijama prosvjećivanja katoličkog stanovništva, djelujući s narodom na terenu, tako da se može reći kako je njegov politički hod započeo odozdo – od naroda. Njegov gimnazijski i studijski kolega, fra Mirko Matijević, naglasio je u jednom članku povodom desete obljetnice fra Didakove smrti, da je ovaj "poznavao sve duhovne i materijalne potrebe naroda kao i kulturno i ekonomsko stanje, pa si je uzeo zadaću još od rane mladosti, da će nastojati pomoći tom elementu."[44] Odmah nakon osnutka prve hrvatske gospodarske, kulturne te kasnije i političke organizacije, Hrvatske narodne zajednice (HNZ), fra Didak Buntić postaje članom njezina središnjeg odbora (1909.),[45] a zatim i predsjednikom mjesnog odbora HNZ-a u Širokom Brijegu (1910.), s kojim djeluje na polju prosvjećivanja u tom kraju. [46]

42 O osnivanju HNZ-a, Luka Djaković, *Političke organizacije bosansko-hercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: do otvaranja sabora 1910)*, Zagreb, 1985. Za ponešto drukčiji pristup ovom pitanju usp. Jure Krišto, *Knjiga na knjigu I. Lovrenovića o (bosanskim) Hrvatima*, Zagreb, 2003., str. 88-97.

43 Fra Andrija Nikić, "Život i rad fra Didaka Buntića", u: *Spomenica,* str. 39. O njegovu boravku na studiju filozofije i teologije te klasične filologije u Innsbrucku u razdoblju od 1889. do 1895. postoji tek nešto malo škrtih podataka. Usp. Fra Marinko Šakota, *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka,* str. 13-15.

44 M. Matijević, "Fra Didak Buntić", u: *Obzor*, 72/1932., br. 13. str. 2.

45 Fra Oton Knezović naglašuje da je fra Didak Buntić bio i ostao članom središnjeg odbora HNZ-a sve do njezina raspada nakon Prvoga svjetskog rata. Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad,* 13.

46 O tome iscrpno, fra Marinko Šakota, *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar, 2008.

Ovakvo shvaćanje politike kao uslužne djelatnosti za puk, tj. zauzetost za rješavanje konkretnih problema lokalne zajednice, postat će prepoznatljivom odrednicom njegova političkog djelovanja, za što u literaturi postoji obilje primjera.[47] Čak će još uvijek, kao narodni poslanik, u skupštini u Beogradu govoriti konkretno o problemima malih ljudi, s imenom i prezimenom. U jednom govoru iz 1920. godine o temi nasilja i bezakonja u Bosni i Hercegovini, detaljno opisuje probleme seljaka Mate Kožula iz Širokog Brijega, Boška Dujmovića iz Mostara ili radnika Andrije Šimunovića.[48] U mnogim njegovim pismima, apelima i prosvjedima jasno su naznačeni osnovni problemi hercegovačkog puka i Hercegovine njegova doba, a to su siromaštvo i zapuštenost od vlasti. O toj temi čuveni su memorandum tadašnjem austro-ugarskom zajedničkom ministru financija, Burianu,[49] iz 1909., koji započinje simboličnim uručivanjem buketa čemerike i pelina uime zapostavljenoga hercegovačkog puka, kao i pismo zemaljskom poglavaru Sarkotiću[50] iz 1917. godine, koji završava pozdravom "Pozdravljaju te oni koji umiru".[51] Onu drugu crtu njegova političkog djelovanja, koja nas ovdje mnogo više zanima, treba tražiti u njegovim političko-ideološkim orijentiranjima kroz burna razdoblja prvih dvadeset godina prošlog stoljeća, odnosno u onoj domeni koju danas kolokvijalno možemo označiti kao "visoka politika". Zanima nas za kakve se sve političke ideje, odnosno za kakva se sve rješenja sociopolitičkih kriza zalagao fra Didak Buntić?

U sjećanjima suvremenika, a i u prvoj biografiji iz 1938. godine, stoji o njegovoj političkoj orijentaciji da je bio "pobornik Stranke prava",[52] odnosno "zaneseni pravaš, starčevićanac".[53] Taj je pojam, međutim, prilično neodređen i u osnovi ne kaže ništa više od nastojanja da se sli-

47 Vidi primjerice voluminozno djelo, dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, posebno str. 253-584.

48 Članak pod naslovom "Bezakonja u Bosni i Hercegovini. Govor narodnog poslanika HSP fra Didaka Buntića u Nar. Predstavništvu", u: *Narodna sloboda*, 2/1920., br. 49.

49 Stephan von Rajecz Burian (1851.-1922.). Zajednički ministar financija Austro-Ugarske Monarhije 1903.-1912. i 1916.-1918. Ministar vanjskih poslova u razdoblju 1915.-1916. i 1918.

50 Stjepan barun Sarkotić. U to vrijeme bio je Zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine i komandirajući general u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.

51 Cjeloviti tekstovi oba memoranduma u: dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didakova skrb za Hercegovinu (dokumenti)*, Mostar, 2000., str. 13-25 i 65-67.

52 Fra Vojislav Mikulić, "Fra Didak Buntić kao odgojitelj", u: *Spomenica*, str. 178.

53 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 7.

jede smjernice političkog programa dr. Ante Starčevića,[54] a znamo da su se one s vremenom u mnogim tematskim određenjima umnogome mijenjale. Ako je temeljna starčevićanska postavka o isticanju hrvatskog nacionalnog individualiteta i ostvarivanju državne samostalnosti na temeljima povijesnog prava i bila zlatna nit većine pravaških programa, ipak su se modeli za ostvarivanje toga cilja umngome razlikovali kod onih koji su se smatrali pobornicima i nastavljačima političke tradicije starčevićanstva.[55] Ako bismo usvojili kategorizaciju koju podastire Srećko M. Džaja, a ta govori da je "hrvatska (je) inteligencija druge polovice 19. stoljeća zastupala dvije različite ideologije o budućnosti svoje nacije, *jugoslavensku* koja se može smatrati 'otvorenom' i *velikohrvatsku* koja se može označiti kao 'zatvorena'",[56] onda se Didak u austro-ugarskoj fazi svoga političkog djelovanja može smjestiti u pobornike ove potonje. Džaja pod odrednicom "velikohrvatstvo" shvaća težnju jednog dijela hrvatske političke inteligencije za uobličivanjem hrvatskog teritorija na temeljima povijesnog, odnosno hrvatskog državnog prava, a taj bi teritorij uključivao i Bosnu i Hercegovinu.[57] Dakle, po ovoj kategorizaciji Didak bi u ovoj fazi političkog djelovanja bio na liniji velikohrvatstva, odnosno na liniji težnje spajanja Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama. Kompleksnost bosansko-hercegovačkog etnonacionalnog mozaika fra Didak je rješavao u duhu pravaškog programa, držeći da je hrvatsko pučanstvo sastavljeno od obiju vjera: katoličke i muslimanske,[58] premda je bio svjestan da se takva svijest kod muslimana nije bila razvila. S takvom, dakle, pretpostavkom zagovara koncept sjedinjenja Hercegovine i Bosne s hrvatskim zemljama. U jednoj izjavi uime Hrvata iz Hercegovine, koju je sastavio uoči aneksije, fra Didak koristeći tada aktualnu terminologiju o hrvatskom državnom i povijesnom pravu, kritizira austro-ugarski apsolutizam i traži da se Bosna i Hercegovina *"utjelove kraljevini Hrvatskoj na temelju državnog i historijskog prava, s kojim stoje u suglasku i sve izjave i zavjernice vladara iz Habzburške dinastije, koje su oni na temelju te pravne podloge kao zakoniti vladari hr-*

54 Ante Starčević (1823.-1896.). Utemeljitelj Hrvatske stranke prava. Zastupnik u Hrvatskom saboru. Zagovaratelj politike pune nacionalne slobode i neovisnosti ("Ni pod Beč, ni pod Peštu, nego za slobodnu, samostalnu Hrvatsku").

55 O genezi pravaške orijentacije, formiranju Stranke prava, pa do njezina raskola, vidi Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret,* Zagreb, 2000.

56 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, str. 29.

57 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, str. 200. i dalje.

58 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 50.

vatski izdali i koji samo kao takovi i jedino oni imaju prava na ove dvije hrvatske zemlje Bosnu i Hercegovinu, budući da su one sastavni dio starodrevnoga hrvatskog kraljevstva, na čijem je zemljištu prvom hrvatskom kralju Tomislavu zasjao zlatni vijenac na tjemenu. (…) Ovakovo riješenje pitanja Bosne i Hercegovine smatra hrvatski narod Hercegovine jedino pravno zakonitim riješenjem, niti bi on ikakvim drugim bio sporazuman i zadovoljan; pače on bi svaki drugi pokušaj smatrao pljuskom u lice tim svojim narodnim opravdanim i zakonitim stoljetnim težnjama".[59]

I upravo je u toj točki doživio veliko razočaranje jer je bio uvjeren da će nakon aneksije 1908. godine uslijediti to priključenje. Revoltiran ponašanjem jedne deputacije Hrvata, koju je predvodio u Beč pred cara prvak HNZ-a, bosanski odvjetnik dr. Nikola Mandić,[60] koji u svom govoru pred Franjom Josipom nije naglasio prava hrvatskog naroda na BiH i zatražio njezino sjedinjenje s ostalim hrvatskim krajevima, fra Didak je uime Hrvata iz Hercegovine dao izjavu dopisniku lista *Agramer Tagblatta*, u kojoj ga je uvjeravao da neće "u cijeloj Hercegovini naći ama samo jednog Hrvata, koji bi odobrio puzavu izjavu dr. Nikole Mandića", ističući da vođa naroda nije bosanska vlada već isključivo "hrvatsko državno pravo i program od 1894."[61] Tu njegovu kritiku, međutim, urednik nije htio objaviti u potpunosti, jer je navodno fra Didak pri tome izvrijeđao i osobu samoga cara.[62] Za razliku od kritičkih tonova upućenih bosanskoj (čitaj austro-ugarskoj) vladi i Mandiću kao političkom prvaku bosansko-hercegovačkih Hrvata, fra Didak odobrava i hvali politički stav svoga hercegovačkog biskupa, fra Paškala Buconjića, potvrđujući mu u jednom pismu da su istomišljenici u pitanjima rješenja političke sudbine Bosne i Hercegovine:

"Jest, otvoreno izjavljujemo: Hrvat Hercegovac neće trpjeti da njegova domovina bude niti pod Austrijom, niti pod Mađarskom, nego kao živo udo kraljevine Hrvatske skupa s Austrijom, sa Mađarskom i s ostalim zemljama pod žezlom slavne kuće Habsburške. Niti će trpjeti, da se njegova otadžbina nazivlje nekakvim 'Reichslandom', niti poput afričkoga Konga 'Dominium imperatoris et regis', nego jedino i samo:

59 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 50.

60 Nikola Mandić (1869.-1945.), odvjetnik i političar. Prvi predsjednik Hrvatske narodne zajednice. Zastupnik u bosansko-hercegovačkom saboru (1910.) te potpredsjednik i predsjednik sabora (1911.). Zamjenik Zemaljskog poglavara (1914.). Predsjednik Hrvatske državne vlade u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

61 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 51. O programu iz 1894. godine vidi Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903*., Zagreb, 2001., str. 39-55.

62 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, 150., bilj. 1.

"Dominium regis totius inclyti regni Croatiae".[63]

U takvom ozračju razočaranja razvojem političke situacije nakon aneksije, fra Didak Buntić, komentirajući u izmjeni pisama s dr. Isom Kršnjavim[64] problem bosansko-hercegovačkih Hrvata, ističe specifičnost političkog razmišljanja u Hercegovini u odnosu na Bosnu:

"Pače zaprijetili smo se Bosni, ne budu li odlučni pristaše sjedinjenja hrvatskih zemalja, da ćemo se s njima raskrstiti, te ćemo i mi Hercegovci biti, gdje i Hrvati imaju apsolutnu većinu, a u Bosni će biti ono, što i jesu, naime jedna patina (…)."[65]

No, odmah u nastavku tog istog pisma smiruje vlastiti temperament uvjeravajući dr. Kršnjavog kako ne treba imati bojazni "da mi težimo za kakvim partikularizmom, premda bi ga naš narod, da Vam pravo kažem, s oduševljenjem primio radi tih smutnja u Bosni",[66] da bi na koncu pozvao i dr. Kršnjavog da ne sudi "oštro Bošnjake", objašnjavajući kako su se Hrvati u Bosni kasnije nacionalno "probudili" ("oni sve doskora spavali, oni uistinu nijesu bili ništa drugo nego Bošnjaci").[67] Osim kritika na račun hrvatskih političkih prvaka iz Bosne, fra Didak Buntić je ogorčen i pun kritike na aktualnu vlast Dvojne Monarhije ili, kako je u pismu bliskom suradniku, dr. Ivi Dobržanskom,[68] naziva "nakazne dvogube monarhije".[69] U godini aneksije (1908.) predviđao je propast Monarhije za najviše deset godina,[70] i to se uistinu pokazalo točnim.

63 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 51.

64 Izidor Iso Kršnjavi (1845.-1927.), povjesničar umjetnosti, slikar i političar. Potaknuo osnivanje Društva umjetnosti (1878.), Obrtne škole (1882.) i Muzeja za umjetnost i obrt. 1884. izvršio prvu postavu Strossmayerove galerije, bio njen direktor. Predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.-1896.). Zbog oportunog držanja na poziciji Predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu u vladi bana Khuena Hedervaryja, u historiografiji se tretira još uvijek kao jedna od najkontroverznijih ličnosti hrvatske povijesne scene tog razdoblja. U Hrvatskom državnom arhivu, u ostavštini dr. Kršnjavoga pohranjena su pisma koja mu je fra Didak upućivao u razdoblju 1909.-1918. 21 pismo objavio je dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 212-244., s napomenom da postoji još dokumenata, ali ih on navodno zbog određenih poteškoća (ne obrazlaže kojih) nije objavio. Dijelove ove korespondencije već je 1938. godine objavio i dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*.

65 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 55-56.

66 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 56.

67 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 57.

68 Ivo Dobržanski je izrazito pohvalno pisao o djelovanju fra Didaka Buntića. Usp. Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu. Najbolji način za suzbijanje analfabetizma*, Sarajevo, 1914.

69 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 50.

70 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, str. 16.

Političke stavove fra Didaka Buntića nakon aneksije slijedimo ponajviše na temelju dosad poznate korespondencije s nekoliko tadašnjih javnih i političkih djelatnika,[71] od kojih je svakako najprominentnije ime bio dr. Iso Kršnjavi. S njim je fra Didak Buntić razvio prijateljski odnos i relativno bogatu korespondenciju u razdoblju od 1909. do 1918. godine. Iz njihovih pisama vidljivo je uzajamno poštovanje, prijateljski ton, ali i povremeno neslaganje oko temeljnih političkih pitanja u Bosni i Hercegovini. Kao što je već spomenuto, fra Didak se žestoko razočarao rezultatom aneksije. U jednom od prvih pisama dr. Kršnjavom izjadao se što u proglasu k.u.k. vladara Franje Josipa povodom aneksije ni u jednom kontekstu izrijekom nije spomenuto hrvatsko ime.[72] Za fra Didaka, novonastala situacija tjerala je na traženje novih političkih rješenja, pogotovo kad je austro-ugarska vlast započela s doziranim i kontroliranim uvozom konstitucionalizma i parlamentarizma u bosansko-hercegovačke prilike.[73] U pismu Ivi Dobržan-

71 Fra Oton Knezović je u biografiji o fra Didaku spomenuo obilnu korespondenciju "sa najintimnijim prijateljima, s velikim kulturnim radnicima i javnim ličnostima". Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 6. Unatoč djelomično sačuvanoj građi u Državnom arhivu u Zagrebu kao i Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru, treba spomenuti da je dio te korespondencije zasigurno uništen u vrijeme devastiranja samostana u Širokom Brijegu od komunističkih partizana početkom veljače 1945. Fra Andrija Nikić upozorava da bi se još u (nad)biskupijskim arhivima u Sarajevu i Banja Luci, kao i u Državnom arhivu u Beču i Arhivu Jugoslavije u Beogradu, mogla pronaći korespondencija fra Didaka Buntića. Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 121-122.

72 *"Mogu kazati da je Proglas na nas Hrvate još najneugodnije djelovao, budući da naš glavni zahtjev i naša glavna želja nije ispunjena, naime spoj sa kraljevinom Hrvatskom, bez koga nam svaki dan, pa i ustav, ne daje nikakva veselja. Znamo naime i vidimo već unaprijed sve njegove kobne posljedice za nas Hrvate. Madžari će se i opet poslužiti muslimanima i pravoslavnima proti nama i našim težnjama. I mi Vam čisto kažemo, da bi voljeli, da nije uslijedila nikakva nego ovakva aneksija. Ko tome nas je ogorčilo još i to, što tu nigdje nema spomena o Hrvatskoj niti naslov nosi: kralj Hrvatske, nego govori o nekakvom vezu sa Predcima na ugarskom prijestolju (…)."* Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 49-50.

73 Beč i Budimpešta su donijeli oktroirani ustav za Bosnu i Hercegovinu (1910.) i uveli pseudoparlamentarizam u inače "nabrijanu" bosansko-hercegovačku političku zbilju. Budući da je Zemaljska vlada i dalje bila odgovorna Zajedničkom ministarstvu financija, zakonodavna vlast i dalje u nadležnosti dviju vlada i samoga k.u.k. vladara, sve je odavalo dojam samo još jednog političkog manevra vodećih instancija Monarhije. Parlament je sastavljen kombiniranjem konfesionalnog, socijalnog i virilističkog kurijalnog sustava, po kojemu je stanovništvo podijeljeno po konfesionalnoj (a ne nacionalnoj!) pripadnosti u tri kurije (koje su nadalje bile podijeljene po socijalnom kriteriju na gradsku, seosku, zemljoposjedničku i kuriju inteligencije), čime je svakoj zajednici osiguran određen broj zastupničkih mandata prema brojnosti i udjelu u ukupnom broju stanovnika. Od 72

skom fra Didak naglašuje da mu se "odavna ne sviđa ovaj naš smjer naše politike" te zagovara približavanje "našem autohtonom pučanstvu obiju vjera",[74] a pod tim je podrazumijevao muslimane, za koje je držao da će se nacionalno opredijeliti za hrvatstvo, u čemu ga je potpuno podržavao dr. Kršnjavi. Fra Didak će, međutim, ovisno o tijeku promjene odnosa na bosansko-hercegovačkoj političkoj sceni biti otvoren i za suradnju s političkim predstavnicima Srba u BiH, na zgražanje dr. Kršnjavog,[75] ali ne samo njega. Načelna otvorenost za političku suradnju s nekatolicima u BiH stoji potpuno na liniji Hrvatske narodne zajednice (HNZ), u kojoj je fra Didak imao značajnu ulogu, a HNZ je i inače bila pod utjecajem franjevaca, koji su bili protiv ustrojstva ove organizacije na vjerskim osnovama.[76] Fra Didak je u pismima Kršnjavom obrazlagao i branio političku liniju HNZ-a o potrebi diferenciranja između hrvatstva i katoličanstva, a tu političku liniju i sam je kvalificirao liberalnom.[77] Takva politika nije, međutim, naišla na odobravanje jednog od utemeljitelja HNZ-a, tadašnjeg vrhbosanskog nadbiskupa, Josipa Stadlera,[78] koji je nakon uzaludnih pokušaja da HNZ organizira na vjerskim osnovama kao protutežu 1910. godine osnovao Hrvatsku katoličku udrugu, u kojoj je bilo mjesta samo za katolike, makar i različitih nacionalnosti. Stadlerova intencija bila je oblikovati sveukupan život katolika u katoličkom integralističkom duhu, dočim su franjevci i građanska inteligencija iz HNZ-a vidjeli u tome svojevrsnu zapreku za integriranje

---

zastupnička mandata pravoslavnima (Srbima) je pripao 31 mandat, muslimanima 24, Židovima 1 i katolicima (Hrvatima) 16 mandata. Usp. dr. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878.-1914*., Sarajevo, 1976., str. 202-236.

74 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 50.

75 Kršnjavi će ga u jednom trenutku zamoliti da mu više ne piše o politici, pa su jedno vrijeme njihove teme bile isključivo vezane za gradnju crkve u Širokom Brijegu. Usp. dr. fra Oton KNEZOVIĆ, *Život i rad*, str. 61-62.

76 Usp. Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Sarajevo, 1992., 293-310.

77 *"Vi ćete presvjetli možda misliti da mi kao svećenici i redovnici nebi smjeli zauzimati ovako liberalna stanovišta, ali Vam kažem da to činimo nesamo u interesu naše narodnosti nego i u interesu same vjere dakle toli hrvatstva toli katoličanstva jer nam je vjera previše sveta i uzvišena a da se njom služimo recimo u koje kakove vremenite svrhe. Držimo je darom Božjim koji nas razvjetljuje, oplemenjuje i vodi u Kraljevstvo nebesko, a ne Hrvatska, zato je tu narodnost. Niti ćemo ikada dopustiti da se vjersko obilježje udara na hrvatstvo kao što to čine pravoslavni i većinom djelom muslimani."* Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, 212-213. Kršnjavi se nije slagao s takvim pristupom, premda je naglašivao kako je na strani franjevaca. Usp. dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 59.

78 Josip Stadler (1843.-1918.). Prvi vrhbosanski nadbiskup.

muslimana u hrvatski nacionalni korpus.[79] Na taj način je katolički hrvatski korpus u BiH bio politički podijeljen. Ovaj politički rascjep između HNZ-a i HKU-a imao je dodatnu opterećujuću dimenziju, budući da se preko njega prelamao i unutarcrkveni konflikt između nadbiskupa i franjevaca.[80] Ovaj razdor odgovarao je visokim austrijskim i mađarskim političkim krugovima, koji su se pribojavali prejakog utjecaja franjevaca na političkoj sceni, pa su im stoga onemogućili pasivno pravo glasa za nadolazeće izbore za bosansko-hercegovački sabor. Žestok borac protiv ove diskriminacije fratara bio je upravo fra Didak Buntić, koji je Stadlera držao odgovornim za ovakvo ponašanje crkvenih i austro-ugarskih vlasti prema franjevcima.[81] U jednom pismu naziva ga "himbenim Židovom", "spletkarom" i "oruđem zahvalne Austrije", koji je kod Svete Stolice intrigama uspio da se "fratrima njihovo sveto i kroz više stoljeća izvršivano pravo zastupstva svoga naroda oduzme".[82] Ni Stadler nije imao lijepo mišljenje o fra Didaku. U razgovoru s Kršnjavim naziva ga buntovnikom, aludirajući na njegovo prezime, a za sve franjevce drži da više nisu nikakvi Hrvati, nego da se smatraju Srbima.[83] Te optužbe zbog filosrbizma, odnosno slavosrpstva, stizale su na fra Didakov račun i od samoga Kršnjavog, koji se pribojavao da u Hrvatsku narodnu zajednicu ulazi duh politike hrvatsko-srpske koalicije.[84] Respektirajući i dalje mišljenje

79 Srećko M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju*, 204 i 207-208; usp. Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene*, 294 i dalje. Drukčije mišljenje o tom pitanju ima Jure Krišto: "Nije bio (Stadler, I. Š.) protiv suradnje s muslimanima, ali je predlagao da se muslimani sami organiziraju na svojim vjerskim osnovama, a onda će muslimanska i katolička organizacija surađivati na svim poljima od zajedničkog interesa". Jure Krišto, *Knjiga na knjigu*, str. 98.

80 I dalje su oprečna gledišta o ovoj problematici. Usp. primjerice sljedeća gledišta: Ratko Perić, "Nadbiskup Stadler i Sveta Stolica", u: *Josip Stadler. Život i djelo,* dr. Pavo Jurišić (prir.), Sarajevo, 1999., str. 109-129; Velimir Blažević, "Stadler i franjevci", u: *Josip Stadler. Život i djelo*., str. 393-419.

81 Piše Kršnjavom negativno o Stadleru:
"Čujem da njihova preuzvišenost radi zato da posve sruši Zajednicu. U svom organu piše da je to bezvjersko društvo, da u njoj katoliku nema mjesta. Radi da izposluje od Svete stolice za franjevce još jednu onakovu dozvolu kao i za saborske izbore. Dašto ko rodoljub!" Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 213.

82 Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, 515. Velik dio ovoga pisma je objavio i dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 72-73, ali je izostavio odlomak u kojemu se nalaze navedeni epiteti.

83 Iso Kršnjavi, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, II., Zagreb, 1986., str. 634.

84 I sam Kršnjavi upozorava Buntića kako je pogubno za hrvatsku poziciju ići u politički savez sa Srbima:
"(...) Ako budemo bistro i jasno naglasili Starćevićanski program, mi ćemo pomalo predobiti i Muslimane, ako budemo slavosrbski šarali, nikad nikomu

dr. Kršnjavog, fra Didak Buntić ostajao je pri svome stavu uvjeravajući ga da se radi samo o pokušaju stvaranja bolje pozicije za hrvatsku opciju u bosansko-hercegovačkom saboru. Buntić je u tom razdoblju političkih borbi između Hrvata, Srba i muslimana – a ta se borba lomila ponajprije preko agrarnog pitanja u BiH – tvrdio da je potrebno kritizirati pasivnost i oportunizam muslimanske strane, te je navodno upravo zbog toga tražio političku suradnju sa Srbima, kako bi hrvatskoj politici privukao one muslimane koji su već bili u pregovorima sa srpskom stranom. U tom zagonetnom političkom trokutu mogla je, prema fra Didaku, uspjeti ona strana koja uspije pridobiti trećega, a ta su, treća strana po njegovu mišljenju, bili muslimani. I inače je rješenje bosansko-hercegovačke političke zavrzlame vidio u, kako je tada mislio, opredijeljenosti muslimana. Tvrdio je: "koje su dakle narodnosti muslimani, onoga je Bosna i Hercegovina."[85] Bio je uvjeren da ih se može politički pridobiti na agrarnom pitanju. Međutim, o bosansko-hercegovačkim muslimanima i općenito o islamu nije imao lijepo mišljenje, držeći da im vjerski fanatizam koči napredak.[86] To uvjerenje iznio je i u pismu Ali-beg Firdusu iz Livna, i to na neobično otvoren način i paternalističkim pristupom, nalazeći da je glavni uzrok nenapretka muslimana nepostojanje nacionalne svijesti kod običnog muslimanskog svijeta:

"(…) Uvjeren sam podpuno, plemeniti gospodine, da Vi kao uviđavan i odličan otačbenik, prvak i prestavnik našeg starog ponositog plemstva, da Vi velim ljubite svoju otačbinu;

ne ćemo imponirati niti ga privući. Savez sa Srbima značio bi savez ovce s kurjakom. Ako ćete Srbima pomoći, postići ćete to jedino, da ćete im do gospodstva pomoći. Kakvo li je srbsko gospodstvo, to Vam mogu katolici u Srbiji pripovijedati, gdje im se ne dozvoljava ni da se organiziraju. Zar da postanemo vlaška, cincarska raja? Rajina raja? Ja sam u svojoj mladosti također bio zanešen za ideju sloge sa Srbima pa sam se tečajem decenija uvjerio, kako su perfidni, perverzni i naši najopasniji neprijatelji. Sve što im se učini u ime sloge, njima samo služi sredstvom, da nam na vrat sjednu (...)." Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str., 58-59.

85 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 68.

86 *"(...)Što se tiče naši muslimana (...). Kod njih će vladati fanatizam još sto godina ta tim se hrani i podržava, ta nekulturna i nenapredna vjera. Sila ju razširila, a fanatizam i glupost podržava. Ali nužda svlada sve pa će i fanatizam, a ona je tu. Zato mi ipak ne gubimo nade da će oni morat uz nas pristati osim ako će efendije počiniti samoubojstvo. Nijednoj bo konfesiji u Bosni i Hercegovini nije toliko u prilog jedinstvo Hrvatske koliko uprav balijama, ako samo pravo svate svoj interes. Nažalost njihova je masa do skrajnosti zalupana i neosviještena ta i danas se nazivaju Turcima ili turskom kunu vjerom. Njihove su oči uprte kao što naše u Zagreb, rišćana u Beograd, tako njihove u Stambul. …Jedno je ipak stalno da oni sa pravoslavnim neće moći…Mi naime čekamo muslimane u klancu (tjesnacu), a to je agrarno pitanje. Budu li s nama bit ćemo za fakultativni budu li proti nama za obligatni državni odkup kmetova (…)."* Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić,* str. 222.

ljubite i napose dobro želite svome muslimanskome millet. To sam čuo od moje bosanske braće franjevaca, a to znam i sam, jer ste Vi beg imenom i istinom. Vi dakle nieste nipošto od onih koji nemaju što izgubiti kao što ih nažalost ima među onim, koji i danas vode glavnu rieč među muslimanima. Zato će se mislim nama lasno biti s Vama razgovarati, sporazumiti i složiti. Jer šta mi tražimo od Vas, šta mi tražimo od naših muslimana? Ništa drugo nego da se narodno osvieste i svoje vlastite interese traže, odlučno zastupaju i za njih rade. Dobro svaćeni Vaši interesi jesu u jedno i naši interesi. U prvom redu velim da se narodno osvijestite. 'Narod bez narodnosti tijelo je bez kosti' Ovo je živa istina. A ja još dodajem narod bez narodnosti jest narod bez napretka i jest narod bez budućnosti. A gdje je u Vas narodnost? Gdje napredak, kakovu li si pomišljate budućnost? Vi znate, pišete i govorite samo o muslimanskom narodu, a ja kažem da je to nesmisao, kao što je nesmisao govoriti o katoličkom narodu. Svak će pitat koji je to muslimanski, koji katolički narod. Naproti, može se govoriti o katoličkim, muslimanskim i pravoslavnim itd. narodima. Vi ste dakle bez narodnosti zato ste i bez napretka. Vi sami priznajete i priznati morate da ste u kulturi, u napredku kud i kamo zaostali za nekadašnjom svojom rajom, i uistinu kad se uzme kakovim ste sve sredstvima raspolagali, kakovi ste upliv i zgode imali, možemo kazati, da prema nama a još manje prema pravoslavnima ništa niste napredovali. Šta je tome uzrok? Tko li je tome kriv? Mnogo je kriva tome vama vaša vjerska zanešenost drugim riečima vjerski fanatizam. Koji je dakako obična pojava kod svakoga neprosvietljenoga naroda. Zasliepljeni tim vi nieste vidjeli ni gdje ste, ni šta ste, ni kamo grete. Očajno ste sjedili i prema Stambulu oči upirali od tuda izčekujući sebi spas i pomoć, koju je i on sam trebao, tražio i našao. A gdje? U kulturi zapadne Evrope. Vi se i danas nazivate turcima: i danas bi voljeli doći pod turčina dakle pod tuđina, nego vidjeti slobodu samostalnost i jedinstvo svoga slavenskog plemena u ovoj monarhiji. Zar to nije vjerski fanatizam, zar tu može biti napredka i narodne prosvjete? I ono malo muslimanske inteligencije što ju imate od nje zazirete i napola djaurima (kaurima) smatrate. Zato neuživa kod vas nikakva ugleda ni povjerenja a to stoga jer se smatra srbskom ili hrvatskom. Čast Vama u ovome pogledu znam koje Vi stanovište zauzimate. Danas dakle gdje se sve grupira po interesima po narodnosti po jeziku, a ne po vjeri, gdje svaka ptica svome jatu leti, zašto da vi bos. herc. muslimani pravite iznimku na čitavom bijelom svietu? Van dakle sa svojom narodnosti. I ta je, isto tako ko i vjera, dar Božji, bez koga nema napredka, nema prosvjete ni budućnosti. Pogledajte redom sve pojedine narode kad su došli do prosvjete? Onda kad su se vjerskog fanatizma otresli i narodno se osviestili. Velim vjerskoga fanatizma,

a ne vjere koja nam je isto tako potrebita pače i potrebnija od narodnosti, jer bez vjere nema morala, nema auctoriteta, nema karaktera, ni kriepostni djela. Ali hoćemo li se radi vjere mrziti i izkopavati. Nije li isti onaj svemožni, vječni i pravedni Bog kome se ja molim i kome se Vi klanjate. Zar nemora kod nas vriediti ona 'brat je mio mah koje vjere bio' i 'tko neće brata za brata hoće tuđina za gospodara'. Zato ja smatram dušmaninom i zakletim neprijateljem našega naroda svakoga onoga tko među nama vjerske zadjevice i smutnje hoće da pravi. Nu o ovoj stvari drugi put, a sada pređimo na drugi naš zahtjev koji stavljamo muslimanima naime da zastupaju svoje vlastite interese (…)."[87]

U drugom dijelu tog pisma fra Didak opet tematizira pitanje agrarne reforme i odnose u budućem bosansko-hercegovačkom saboru, naglašujući da su interesi muslimana da zadrže svoje posjede, pa prema tome i "svoj upliv u Bosni i Hercegovini", i to na način da dođu u saboru do većine, surađujući s Hrvatima.[88]

Kršnjavom je te kompliciranе bosansko-hercegovačke političke odnose objašnjavao u nekoliko pisama, iz kojih je vidljivo da je uistinu mijenjao pozicije u toj zagonetnoj političkoj igri triju strana. Tako mu je jednom obrazlagao taj problem ovako:

"…nažalost je skoro izključeno da bi mi kako stvari sada stoje sa muslimanim sačinjavali jednu stranku ili s njima kooperirali, jer ma kud i kamo mnogo više dodirnih točaka imamo sa pravoslavnim nego sa muslimanim. Mi bi im dakako žrtvovali agrarno pitanje, kad bi oni bili narodno osviješteni, ali oni su više autonomisti od sami pravoslavni i prije ćemo u pogledu našeg narodnog jedinstva – nebude li rovarenja sa strane – pomoću pravoslavni nego pomoću muslimana do cilja doći. Imam izjave njekih odličnih njihovi (srbski) prvaka koji kažu: 'Nema sumnje da ćemo volit pod Hrvatsku nego pod Austriju ili Mađarsku, ako nebi mogli dobit podpunu autonomiju Bosne i Hercegovine' (tj. Ako nebi bilo nade doći pod Srbiju). A što muslimani misle…to pokazuju izjave njihovi prvaka i glasila, ali se mogu ljuto prevariti i pokajati. Oni nemisle biti ništa drugo nego oruđe vlasti, vladina stranka, bosanski mađaroni; Bošnjaci-Turci. Njihova napredna stranka i nješto inteligencije bolje rekuć seljaštva, čine donjekle u tome iznimku, ali ta nema barem za sada nikakva izgleda."[89]

---

87 Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić,* str. 565-566.

88 *"(…) Vi pak možete imat većinu samo s nama, a mi nemožemo ju imat ni s kime. No mi ju kao treća vjerska grupa i netražimo nama je stalo samo do narodne a ne do vjerske većine, ili bar do narodni koncesija (…)."* Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić,* str. 566.

89 Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, 214.

Fra Didak je, naime, držao u tom trenutku da postoji mogućnost hrvatskog i srpskog političkog sporazuma u BiH, ali pod uvjetima da Srbi prihvate bosansko-hercegovačko oslanjanje na Hrvatsku.[90] Ideja o kompatibilnosti srpskog interesa u BiH s jakom Hrvatskom iz srpske se političke perspektive činila vjerojatno apsurdnom, jer niti jedna politička orijentacija Srba u BiH nije se micala od pozicije promatranja bosansko-hercegovačkog prostora kao srpskog,[91] pa ovakav predložak nije ni mogao naići na prijam u srpskih političkih predstavnika. No, najava političke suradnje sa Srbima, makar do nje i nije došlo u bosansko-hercegovačkom saboru, mogla je hrvatskoj strani poslužiti za mobiliziranje muslimana na političku suradnju s Hrvatima. U tom smislu i fra Didak se obraća još jednim pismom Ali-beg Firdusu, prvaku muslimanske narodne organizacije, u kojemu posve izravno i neprikriveno trguje za što bolju političku poziciju Hrvata, uvjeravajući Firdusa da je muslimanska pozicija zbog agrarnog pitanja teška i da im je korisnije surađivati s Hrvatima nego sa Srbima. Razlaže mu zašto bi muslimanima bilo pametno surađivati s Hrvatima, naglašujući da "u politici ne vrijedi ni prijateljstvo ni simpatije, ni antipatije, politika se ravna interesom i ničim drugim" i neka se ovaj ne zavarava kako Hrvati nemaju dodirnih točaka sa Srbima. Pismo otkriva način razmišljanja fra Didaka Buntića o različitim osjetljivim temama, promatranim iz ondašnje perspektive:

"Vi znate, veleštovani gospodine, u koje je stanje došla naša otadžbina nakon aneksije, a isto tako, mislim, da Vam je jasno, da se sada u našoj domaćoj politici sve tri naše vjeroispovijesti nalaze u oči sabora na raskršću, na raspuću, i rek bi sve tri oklijevaju i ne znadu, kojim pravcem i smjerom da udare, s kim tko da zajedno pođe. Po srijedi je i bit će interesi, političke težnje i načela ovih triju grupa. Ali nema sumnje da će agrarno pitanje igrati veliku ulogu u odnosu

90 Jednom je srpskom političaru obrazlagao tu ideju sljedećim riječima: *"Ono što je udes, što su stoljeća, što dvije kulture razdijelile, to se ne da mačem sastaviti ni spojiti, nego jedino miroljubivošću i međusobnim lijepim i bratskim odnošajem. Čemu se imate bojati za Srpstvo? Ta Austrija nije više njemačka država nego slavenska. Ne će se zar ni Slovenci dati živi gutati od germanizma, a kamo li Vaša braća Hrvati! Ako je dakle Vama stalo do slavenske misli, Vi biste najbolje i u dobro proračunanome svom interesu radili, kad se ne bi više opirali Hrvatskoj državnoj misli u BiH, i kad biste oko toga i sa svoje strane poradili, da se sve hrvatske zemlje sjedine i na taj način oslobode od štetnog tuđeg upliva. Ako ne možemo pod jedan krov stati, možemo u dva jedan do drugoga te se međusobno lijepo paziti i jedan drugoga potpomagati, a ne jedan drugome krov nad glavom paliti. Ta nije ni Hrvat vrag nego brat, pa ako je nama zlo, Vama je gore. Jaka Hrvatska jako je i sigurno vaše zaleđe (...)."* Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 51-52.

91 Usp. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine,* str. 80-95 i 149-166.

ovih grupa u našem javnom životu. (...) Vi svoga grunta ne možete nikako sačuvati nego jedino pomoću katolika. Šerif Arnautović i Vaša većina hoće da idete sa pravoslavnima. Neka bude! No pitanje je, hoće li rišćani s muslimanima. Hoće, ako ćete im pripisati grunt. Zato oni i očijukaju sada, da se slože s katolicima, što će, vjerujte mi, i uspjeti, ako ne budu muslimani složni i svijesni te ako se bistro i jasno ne izjave, da će s nama. Neka se dobro promisle muslimani, što znači sada sloga sa Srbima, a što s Hrvatima. Rišćani hoće autonomiju Bosne i Hercegovine. Zašto, to dobro znate: da jednom pomoću Rusije i Engleske pripanu Srbiji. Stavimo, da će kod njih biti vjerske snošljivosti više nego prije, da li bi to ipak bilo u interesu katolika i muslimana? Drugo, Srbi hoće obligatorni otkup kmetova, a to znači ugrunčenje vašega posjeda na pravoslavne. Šta Vam dakle nosi prijateljstvo sa Srbima? Nosi nužno, da muslimani postanu proletarijat i beskućnici. Reći će se da i katolici hoće obligatorni otkup kmetova. Hoće, ali uvjetno; katolici naime nemaju volje da budu kmetovi srpski. Ali autonomni čitluk muslimana sasvim je drugo. Ako su age tih posjeda Hrvati muslimani, onda će se katolici kmetovi dragovoljno odreći obligatornoga otkupa kmetova ne iz ljubavi prema muslimanima, nego za vlastiti interes: njima naime nije u interesu, da grunt prijeđe s hrvatskih aga i begova na srpske kmetove, a još je manje u interesu banovinskih i dalmatinskih Hrvata. Drugim riječima: muslimani kao Hrvati ostaju posjednici i hrvatski plemići. Da, ali kuda će vjera ili katolička propaganda? Ne znam, da li je vrijedno na ovo odgovarati. Samo bih Vas jedno zapitao: Koliko je Stadler sa svom svojom propagandom pokrstio muslimana? Znam, da bi htio u interesu vjere sve vas pokrstiti, kao što biste i Vi željeli, da mi svi zajedno prijeđemo na islam. Ali tu je sloboda vjere, tu su temeljni državni zakoni, pa nema nikakva straha...'"[92]

I uistinu je o tom pitanju došlo do nekakve labave suradnje s muslimanima, pa je bosansko-hercegovački sabor izgledao na trenutak kao hrvatsko-muslimansko političko pomirilište.[93] Na takvom rezultatu, odnosno na nastojanjima privlačenja muslimana hrvatskoj političkoj opciji, dr. Kršnjavi je gotovo riječima isprike čestitao fra Didaku.[94]

Fra Didak je u austro-ugarskom razdoblju znatnije utjecao na politiku Hrvata u BiH i očito je bio svjestan svo-

92 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 67.

93 Usp. o tome gledište muslimanskih (bošnjačkih) autora: Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine,* str. 236--248.

94 "*Ja sam se naime žalostio kad sam Vas gledao, gdje idete slavosrpskim putem, a Vi meni sad priopćujete, kako ste tim putem povadili Muslimane iz srpskog krila. Ergo ste Vi bili pronicavi, a ja ne*". Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 65.

ga ugleda.[95] Sastavio je, skupa s bosanskim franjevcem, fra Jozom Markušićem,[96] uputu za hrvatske zastupnike prije izbora.[97] U točki br. 2. te upute stoji preporuka da "se u saborskoj, pa makar i posebnoj adresi istakne *hrvatsko državno pravo na Bosnu i Hercegovinu*".[98] Međutim, razvojem općih prilika ova politička opcija gubila je sve više na aktualnosti. Politika novoga kursa u hrvatskim zemljama, srpski uspjesi u balkanskim ratovima, razvoj događaja u tijeku Prvog svjetskog rata, kriza Dvojne Monarhije i njezin sve predvidljiviji raspad, sve je to stvaralo posve drukčiji sociopolitički kontekst, koji je zahtijevao drukčiji politički diskurs.

Četiri godine u južnoslavenskoj zajednici

Fra Didak je u danima rata potpuno zaokupljen spašavanjem hercegovačkog puka od gladi i očito je zgađen temama tzv. visoke politike. "Rat je učinio crtu preko mnogih naših snova", veli u pismu Kršnjavom, u kojemu opisuje strahote gladi hercegovačkog puka i moli za pomoć.[99] Kad je u Zagrebu uspio pronaći nešto pomoći za gladni puk, izustio je tada nešto gotovo kao zavjet: "Poslije rata ne ću priznati u Bosni i Hercegovini ničiju vlast, nego bana hrvatskoga."[100] Međutim, silina ratnih i političkih poremećaja u tom kratkom razdoblju natjerat će ga da promijeni mišljenje. Opcija južnoslavenskih integracija

95 Kad poziva Ali-beg Firdusa na suradnju, fra Didak se legitimira kao predstavnik bosansko-hercegovačkih katolika: *"(...) i ako ste Vi vlastni pregovarati izpred muslimana ja sjegurno jesam iz pred katolika čitave Bosne i Hercegovine. Urecite sastanak, oli dođite ovamo. Želite li, da još tko prisustvuje od naši i od Vaši i to je lasno. Stvar je kako vidite i sami važna, znamenita, pače historičke vriednosti."* Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić,* str. 566-567.

96 Fra Jozo Markušić (1880.-1968.), bosanski franjevac. Bio tri puta provincijal Bosne Srebrene, zatim gvardijan u Jajcu i Beogradu. Profesor u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom. Sudjelovao na zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu. Sudjelovao i na osnivačkoj skupštini Udruženja "Dobri Pastir".

97 Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, 79-80.

98 Isto, str. 79 (kurziv u izvoru).

99 *"(...)Danas sam zaokupljen sav kraj mojih zvaničnih dužnosti sa ublaživanjem ove besprimjerne nevolje i jada moga bjednoga naroda. Kod nas moj presvjetli gospodine vlada ne samo bjeda i oskudica svega, nego još i glad kako niko nepamti. Sirotinja se hrani travom i pravom živinskom hranom (...). Nije li to Bogu plakat presvjetli moj gospodine da jedna čista agrarna zemlja od gladi skapava. Zar ovo nije najjadnija svjedočba još jadnije uprave? Tako je kad narod nema svoje slobode ni svoje uprave nego je stavljen pod tuđe skrbništvo. (...) Zaista jedina je sloboda i samouprava hrvatskoga naroda vrijedna ovih doprinešenih žrtava za obranu cjelokupne naše monarhije, a ne sankcija ove u nebo vapijuće nepravde. Mi smo svoju dužnost učinili dali smo i žrtvovali sve što se je dati i žrtvovati moglo, više od nas ništa ni tražiti ni dobiti nemogu, ako ne oproštenje (...)"* Dr. fra Andrija NIKIĆ, *Fra Didak Buntić,* str. 248.

100 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, str. 17.

postajala je sve izvjesnija nakon što su na zgarištu Prvog svjetskog rata počela ostajati višenacionalna carstva, odnosno posve izvjesna kad je srušena Dvojna Monarhija.[101] Kao ugledna osoba, i fra Didak Buntić bio je uključen u najznačajnija zbivanja u tom prijelomnom razdoblju, predstavljajući narod u institucijama nove vlasti: Narodnom vijeću, Privremenom narodnom predstavništvu i kasnije u Ustavotvornoj skupštini (Konstituanti). Međutim, to više nije onaj poletan i žustar franjevac s političke scene iz austro-ugarskog razdoblja. Razlog je tome što je ponovno postao sudionikom žestokih političkih podjela u hrvatskom političkom korpusu u BiH. Nekadašnji sukob između Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge zamijenjen je sukobom Hrvatske pučke stranke i Hrvatske težačke stranke, makar su zastupali gotovo identičan politički program.[102] Svi pregovarački pokušaji rezultirali su neuspjehom. Sukob je postajao sve otvoreniji i žešći, tako da je i fra Didak Buntić, koji je tih godina izabran za provincijala Hercegovačke franjevačke provincije, uzalud pokušao s bosanskim i dalmatinskim provincijalom stvoriti uvjete da se razmirice izglade. Pokušavalo se nekoliko puta na organiziranim susretima oformiti jedinstvenu stranku pod novim imenom, ali nije uspjelo. Ovaj neuspjeh osobito je pogodio fra Didaka, koji se bio založio za stvaranje jedinstvene političke stranke i čak odlučio povući se iz politike.[103] Sad je bio prisiljen ne samo ostati nego se i opredijeliti između dviju gotovo u potpunosti identičnih političkih opcija. Budući da je uživao golemu popularnost u narodu, mladi franjevci su ga nagovarali, ali i ucjenjivali,[104] da postane članom HPS-a, te su početkom

101 Tu je opciju više u šali fra Didak spomenuo Kršnjavom još početkom 1910. godine: *"Ja kažem: čekamo samo još to, hoće li Vas na cjedilu ostaviti (Beč). Dogodi li se to, mi ćemo zagrliti Muju i Ristu, pa im doviknuti: 'Oj Turčine za nevolju kume, a ti Vlaše silom prijatelju, vozite brate, kuda znate, naša lađa tone i hrvatska nam kula gori: još nam ostaje siavensko platno'."* Dr. fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 65.

102 O tome vidi Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998., str. 107-118; ISTI, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb, 2005., str. 142-146.

103 Zlatko Matijević, *U sjeni dvaju orlova*, str. 143.

104 Na ovom podatku zahvaljujem fra Marinku Šakoti, koji me uputio na jedan članak fra Otona Knezovića iz 1937. godine, gdje stoji sljedeće: *"Bezobzirnost i nasrtljivost vođa Pučke stranke na fra Didaka bila je prešla sve granice. No, ni to ga ne bi slomilo ni pokolebalo u ispravnosti njegove politike, da nije došlo drugo opasno zlo. Gotovo sva mlađa franjevačka generacija bila je fanatično odana vođama Pučke stranke. Mostarski bogoslovi (njih oko 30) toliko su bili pod sugestijom pok. Dra P. Rogulje, da su zaprijetili fra Didaku egzodusom iz teologije, ako odmah ne priđe u Pučku stranku"*. Dr. fra Oton Knezović, "15-god. smrti fra Didaka Buntića", u: *Napredak. Hrvatski narodni kalendar*, Sarajevo, 1937., str. 232.

prosinca 1919. konačno i uspjeli, a u svibnju 1920. izabrali ga za začasnog predsjednika.[105] Ovim njegovim stranačkim opredjeljenjem HPS se u Hercegovini obilno okoristio. Uspjeh se te stranke, na koncu, i može mjeriti sve do Didakove smrti. Njegovo je, pak, nezadovoljstvo bilo očito. Dao je to do znanja prilikom pristanka, kada je raspravu zaključio riječima: "Dobro, djeco, neka vam bude. Ali vidjet ćete da smo svi skupa pojeli jedno veliko…".[106] Njegova su se predviđanja ostvarila, i među vjernicima i samim svećenicima rasplamsala se bespoštedna i na trenutke skandalozna borba. Fra Didak je svojim okružnicama pokušao smiriti političke strasti. Tvrdio je da su HTS i HPS istoga političkog programa, premda je naglašivao, u skladu s obećanjem, da ipak treba dati prednost HPS-u.[107] Na svećenike je spočetka, u spomenutoj okružnici iz 1921. godine, pledirao da maknu stranačke sukobe dalje od oltara.[108] Osobno je doživio politički uspjeh i bio biran za narodnog zastupnika HPS-a, no nutarnju podvojenost nosio je teško. Jednom je na vlastitom imendanu podigao čašu i u zdravici rekao: "Živim, ali volio bih da ne živim".[109] Umro je nekoliko mjeseci kasnije. No, srce mu nije zakazalo zbog intenzivnog bavljenja visokom politikom, nego u ozračju koje mu je ipak bilo prirodnije: umro je na rješavanju konkretnih životnih problema jedne lokalne zajednice, tijekom razgledavanja mogućnosti regulacije Broćanskog polja.

105 Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998., str. 116-117.

106 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, str. 100, bilj. 40.

107 Fra Oton Knezović, *Život i rad*, str. 111.

108 Isto, str. 112.

109 Fra Didak Ćorić (ur.), *Spomenica*, str. 100.

Acta Franciscana Hercegovinae, svezak II, 1700.-1849., priredio Bazilije S. Pandžić, Mostar-Zagreb 2003.

BAKULA, P. (2001.), *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar-Zagreb.

BAKULA, P. (1998.), *Politika za svakog čovika*, Mostar (reprint).

Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegowina 1906., Wien, 1906.

Dobri Pastir, Glasilo udruženja katoličkih svećenika, god. I.-XXVI., Sarajevo, 1950.-1976.

DŽAJA, S. M. (2002.), *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878.-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar-Zagreb.

GLAVAŠ, R. (1910.), *Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja 1880.-1910.*, Mostar.

GRANDITS, H. (2008.), *Herrschaft und Loyalität in der spätosmanischen Gesellschaft. Das Beispiel der multikonfessionellen Herzegowina*, Wien-Köln-Weimar.

GRIJAK, Z. (2001.), *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb.

GROSS, M. (1966.-1967.), Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914., *Historijski zbornik*, XIX--XX.

IMAMOVIĆ, M. (1976.), *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878.-1914.*, Sarajevo.

JELENIĆ, J. (1990.), *Kultura i bosanski franjevci*, II. Svezak, Fototip izdanja iz 1915., priredio Marko Karamatić, Sarajevo.

KARAMATIĆ, M. (1992.), *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1914.*, Sarajevo.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

KOSIR, V. (preveo) (1970.), *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule,* Mostar.

KRIŠTO, J. (2003.), *Knjiga na knjigu I. Lovrenovića o (bosanskim) Hrvatima*, Zagreb.

KRŠNJAVI, I. (1986.), *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike, II.*, Zagreb.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić. Hrvatski i crkveni velikani*, Mostar.

MATIJEVIĆ, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb.

MATIJEVIĆ, Z. (2005.), *U sjeni dvaju orlova, Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb.

MIKULIĆ, V. (1978.), Fra Didak Buntić kao odgojitelj, *Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu. Dokumenti*, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar.

Obzor, Zagreb, 1932.

Ortschafts-und Bevölkerungsstatistik von Bosnien und der Herzegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom I. Mai 1885. (*Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*.), Sarajevo, 1886.

Osvit, Mostar, 1903.

PINJUH, M. (1978.), Najstarije kulturno-umjetničko društvo na tlu Hercegovine, *Kršni zavičaj*, br. 11., Drinovci.

REDŽIĆ, E. (2000.), *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Sarajevo.

Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910., Sarajevo 1912.

SMOLJAN, V. (2006.), *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine u prošlosti*, Mostar.

ŠAKOTA, M. (2008.), *Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar.

ŠARAC, I. (2008.), Varijacija na temu odnosa komunističkog režima i Katoličke crkve 1945.-1990., u: *Brotnjo*, zbornik br. 5., Brotnjo-Čitluk.

VUKŠIĆ, T. (1994.), *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar.

Stipan TROGRLIĆ

NACIONALNO--PREPORODNI RAD BISKUPA JURJA DOBRILE I FRA DIDAKA BUNTIĆA – SLIČNOSTI I RAZLIKE

Dobrilina Istra i fra Didakova Hercegovina – političke, nacionalne, društvene i vjerske prilike

Dobrilina Istra, preciznije Istarsko okružje sa sjedištem u Pazinu, a od 1860. Markgrofovija Istra sa sjedištem u Poreču, obuhvaćala je teritorij nekadašnje mletačke i austrijske Istre te kvarnerske otoke. Bila je dio pokrajine Austrijsko primorje (Kuestland, Littorale Austriaco) kao šire upravno-teritorijalne jedinice, u sastav koje je uz Istru ulazila Gorica (nekadašnje grofovije Gorica i Gradiška) i grad Trst (središte Pokrajine) s okolicom. Namjesništvo u Trstu, kao organ vlade u Beču, odnosno njezinog Ministarstva unutrašnjih poslova, predstavljalo je najvišu upravnu vlast u Austrijskom primorju.[1] Na temelju carskog patenta od 28. veljače 1861. Markgrofovija Istra dobiva Zemaljski sabor. Kao pokrajinsko zastupničko tijelo Sabor je imao određene zakonodavne ovlasti vezane uz poljoprivredu, šumarstvo, stočarstvo, građevine i dobrotvorne ustanove, ako su se financirale iz pokrajinskih sredstava.[2]

Izborni sustav u austrijskom dijelu Monarhije zadržao je mnoga obilježja feudalno-staleških podjela društva. Izborno tijelo bilo je podijeljeno na četiri izborne kurije: veleposjednikâ, gradovâ, trgovačko-obrtničke komore i seoskih ili vanjskih općina. Pokrajinskim pravilnikom i Izbornim pravilnikom za pokrajinske sabore u Primorju predviđeno je da Istarski sabor ima 30 zastupnika (27 biranih i tri virilna člana). Istarski biskupi: tršćansko-koparski, porečko-pulski i krčki bili su članovi Istarskog sabora po funkciji "iure proprio", tzv. virilni članovi.[3]

Istra je kao i BiH multinacionalna sredina. Unatoč popisnim nejasnoćama izazvanim uporabnim jezikom (*Umgangssprache*) kao kriterijem određivanja nacionalne

1 Bernard Stulli, *Istarsko okružje 1825.-1860.*, Pazin-Rijeka 1984., str. 7--16.

2 Ivan Beuc, *Istarske studije*, Zagreb 1975., str. 48.

3 Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga prva* (1797--1882), 2. izdanje, Pazin 1991., str. 255-256.

pripadnosti Hrvati i Slovenci sačinjavali su otprilike 2/3 istarske populacije, a 1/3 bili su Talijani. Prema statistici iz 1869. godine u austrijskoj pokrajini Istri, prostoru od 4.954 km2, živjelo je 263.191 stanovnika. Nacionalna struktura bila je sljedeća: 148.500 Hrvata (56,4%), 30.000 Slovenaca (11,4%) i 83.190 Talijana (31,6%). Ovome treba dodati i oko 1500 Ćića (stanovnici rumunjskog podrijetla) i crnogorsko-pravoslavnu enklavu, od nekoliko stotina duša u Peroju kod Pule.[4]

Fra Didakov javni, nacionalno-preporodni rad odvijao se u drugim vremenima i drugom društveno-političkom kontekstu. To je vrijeme kad BiH više nije daleki vilajet oronulog osmanskog imperija, opravdano nazivanog "bolesnik na Bosporu". Ipak, posljedice četiriju stoljeća osmanske dominacije, u narodnoj predaji sačuvane i u pismenoj ostavštini opisane kao "doba zuluma", osjećat će se dugo vremena. Dolazak Austro-Ugarske u BiH – kojoj je međunarodna zajednica na Berlinskom kongresu 1878. dala mandat da uspostavi svoju upravu sa zadaćom da provede reforme u upravi, sudstvu, vojnoj organizaciji – tri nacionalne i vjerske zajednice dočekale su različitog raspoloženja i očekivanja. Hrvati-katolici smatrali su da dolazak katoličke Austrije otvara perspektivu ostvarenja njihovog političkog programa, tj. sjedinjenje BiH, kao povijesne hrvatske zemlje, s maticom Hrvatskom. Muslimansko stanovništvo, predvođeno begovima kao nacionalno-političkom elitom, pružilo je otpor dolasku Austrije, za njih okupatoru i simbolu novog, drukčijeg svijeta, protivnog političkim i svjetonazorskim vrednotama promicanim u doba osmanske vladavine. Osim toga dolazak jedne zapadne sile, sa svim posljedicama zapadnog dinamizma, u statični i samodostatni svijet na rubu propadajuće Imperije, izazvao je, u prvom redu kod muslimanskog stanovništva, i psihološki šok. Pravoslavni su pak Srbi, pod utjecajem velikosrpske politike iz Kneževine Srbije, koja se ni u vrijeme proaustrijski orijentiranih Obrenovića nije odrekla BiH kao srpske zemlje, dolazak Austrije doživjeli kao izravan napad na njihove političke interese.[5]

Prema statističkim podacima 1879. godine u BiH je živjelo 1.158.164 stanovnika, od toga je katolika bilo 209.391 (18.08%), pravoslavnih 496.485 (42.88%), a muslimana 448.613 (38.73%). Godine 1910. broj stanovnika se popeo na 1.898.044, od čega je katolika bilo 434.061 (22.8%), pravoslavnih 825.918 (43.49%), a muslimana

4 *Naša sloga*, 1. svibnja 1879. i 1. siječnja 1882.

5 Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavnih u Bosni i Hercegovini (1878.-1914.),* Mostar 1984., str. 64.

612.137 (32.25%). Iz iznesenih podataka evidentno je kako je u navedenom razdoblju apsolutni i relativni broj i katolika i pravoslavnih rastao, a postotak muslimana se smanjivao, premda je i njihov apsolutni broj rastao.[6] S obzirom na to da su Hrvati bili manjinsko stanovništvo i njihova je politika imala obilježja manjinskog kompleksa, na realizaciju svojih planova mogla je računati samo uz potporu hrvatske većine iz Hrvatske ili u koaliciji s muslimanskim, odnosno srpskim nacionalnim vodstvom u BiH. Do suradnje s političkim strujama u Hrvatskoj ipak nije došlo zato što su dualistički krugovi nastojali BiH očuvati i od utjecaja iz Srbije, ali jednako i od onih iz Hrvatske.[7]

Slično kao i istarsko hrvatsko društvo, i ono u BiH nije imalo razvijene društvene strukture. Građanski sloj ne postoji, svjetovne inteligencije isto tako nema. Jedini obrazovani sloj (inteligenciju) čine franjevci, svjetovnog klera, naime, do uspostave redovne hijerarhije također nije bilo. Osim seljačkog sloja i franjevačke inteligencije, drugih društvenih slojeva, na početku austrijske uprave, među bosansko-hercegovačkim Hrvatima gotovo da i nije bilo.[8]

Uspostava redovite crkvene uprave u BiH, odnosno na području dvaju apostolskih vikarijata, Bosanskom i Hercegovačkom, nakon određenih krzmanja godine 1879., kad su kardinali iz Kongregacije "De Propaganda fidei" i Kongregacije za izvanredne crkvene poslove glasovali za odgodu donošenja odluke o uspostavi redovne crkvene uprave, ipak je provedena bulom Lava XIII. – "Ex hanc augusta" od 5. lipnja 1881. god. Obnovljena redovita crkvena uprava sastavljena je od nadbiskupije Sarajevo s metropolitanskim pravom i sufraganskih biskupija Mostar i Banja Luka. Za prvog nadbiskupa Sarajevske metropolije imenovan je Josip Stadler, profesor na Teološkom fakultetu u Zagrebu, dok je prvi biskup nove biskupije Mostar-Duvno postao fra Paškal Buconjić. Godine 1890. Trebinjska biskupija izuzeta je ispod vlasti dubrovačkog biskupa i trajno povjerena mostarskom biskupu. Apostolskim administratorom Banje Luke najprije je imenovan sarajevski nadbiskup Stadler. Na nagovor ministra Kallaya fratri su prihvatili prijedlog da se u Banjolučkoj biskupiji umjesto prvotnih osam naknadno odreknu još osam župa u korist svjetovnog klera, a da će zauzvrat apostolski administrator biti franjevac. Kallay je ovog puta održao obećanje – 1884.

6 *Isto,* str. 67.

7 Jaroslav Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860 – 1914*, Zagreb 1968., str. 193.

8 *Isto*.

godine apostolskim administratorom imenovan je fra Marijan Marković.[9]

Kad je fra Didak kao profesor došao u širokobriješku gimnaziju 1896. godine, razočaranje u austrijsku vlast bilo je kod hrvatskog puka i političara više nego očito – zbog njezine zaokupljenosti time kako uspostaviti mir u BiH i osigurati svoje državne interese a zanemarivanja stvarnih potreba hrvatskog katoličkog pučanstva. To razočaranje je bilo tim veće što je austro-ugarski upravitelj BiH, Benjamin Kallay (1882.-1903.), pokušao promovirati bošnjačku naciju s osloncem na muslimansko plemstvo.[10] U praksi je to značilo promoviranje pro-bošnjački orijentiranih publikacija i udruga, a zabranu hrvatskih i srpskih. Odlaskom Kallaya s mjesta upravitelja 1903. godine zamire i projekt umjetne bošnjačke nacije. Najočigledniji dokaz toga bilo je formiranje nacionalnih stranaka. Godine 1906. osnovana je "Muslimanska narodna organizacija" (MNZ) – prva politička stranka bosanskih Muslimana, a godine 1907. javljaju se i prve hrvatske i srpske političke organizacije – "Hrvatska narodna zajednica" (HNZ), odnosno "Srpska narodna organizacija" (SNO).[11]

Pobjeda mladoturske revolucije 1908. godine izazvala je strah u austro-ugarskim političkim i vojnim krugovima da bi mladoturci mogli zatražiti i stvarni povrat BiH u sastav Osmanskog Carstva, dijelom kojeg je, formalno-pravno, ostala i nakon austro-ugarske okupacije 1878. godine. Kako bi preduhitrila takav scenarij, Austro-Ugarska je 1908. izvršila aneksiju BiH i na taj način je inkorporirala u svoj državni ustroj, što je dovelo do aneksijske krize u kojoj su Srbija i Crna Gora prijetile ratom, tvrdeći da je BiH nacionalna srpska država. Do rata ipak nije došlo jer je Rusija, kao saveznica Srbije i Crne Gore, primirila svoje saveznice tvrdnjom da još nije spremna na rat. No time se srpska politika nije odrekla aspiracija prema Bosni i Hercegovini kao "srpskoj zemlji". U Beogradu se stvara teroristička organizacija "Ujedinjenje ili smrt". Sam naziv organizacije jasno upućuje na njezin cilj – ujedinjenje svih srpskih zemalja u koje, po shvaćanju tadašnje srpske politike, spada i BiH, pa i pod cijenu smrti. Na istom planu, u samoj BiH, uz veliku financijsku pomoć iz Kraljevine Srbije, radi i tajna teroristička organizacija "Mlada Bosna". Član ove organizacije, Gavrilo Princip, u lipnju 1914. iz-

9 Vukšić, *nav. dj.,* str. 87-93.

10 Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995., str. 295-296.

11 Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Stadlera*, Zagreb 2001., str. 177; Ante Malbaša, *Bosansko pitanje i Austro-Ugarska*, Sarajevo 1933., str. 52.

vršio je atentat na austro-ugarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda, što je bio povod izbijanju Prvog svjetskog rata. Poražena Austro-Ugarska kao država se raspala, a na ruševinama nekoć moćne Monarhije nastale su nove države. Jedna od njih bila je i Država SHS, koja je obuhvaćala južnoslavenske zemlje, nekoć u sastavu Austro-Ugarske. Delegacija Narodnog vijeća, kao jedinog legitimnog predstavnika Države SHS, odlazi u Beograd i 1. prosinca 1918. predaje Adresu o ujedinjenju regentu Aleksandru, u kojoj izražava želju da se Država SHS sjedini s Kraljevinom Srbijom, kojoj su se već ranije priključile Crna Gora i Vojvodina. Regent Aleksandar prihvaća Adresu i istog 1. prosinca 1918., uime svog oca, kralja Petra Karađorđevića, proglašava "jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca".[12]

Djetinjstvo, mladost, odrastanje i školovanje

I Dobrila i Didak rođeni su u malim, zabitim i, po mnogim pokazateljima, zaostalim ruralnim sredinama. Ježenj (župa Tinjan), Paoča (župa Gradnići) male su sredine, čak i unutar istarskog, odnosno hercegovačkog mikrokozmosa. Parafrazirajući onu evanđeosku: Zar iz Nazareta može doći nešto dobroga?, mogli bismo kazati: zar iz Ježenja i Paoče može doći nešto velikog i poznatog? A ipak se to dogodilo.

Dobrila je prve korake prema svijetu pisane kulture učinio pod budnim okom mjesnog kapelana Ivana Radetića, dok je Didak to učinio uz pomoć seoskog učitelja Šimuna Buljana i svojih stričeva. Unatoč velikoj materijalnoj oskudici u kojoj su živjele obje obitelji, ni jedna ni druga nije zaboravila na školovanje svoje djece kao duhovnu vrijednost za koju je trebalo dosta odricanja. Dokaz je to da materijalna oskudica ne mora po sebi biti uzrok i duhovne oskudice. Uostalom, zar i pjesnik nije primijetio da je sputana misao šireg maha te da sputan korak za tri druga vrijedi? I Radetić i Buljan svojim su učenicima uz osnove pismenosti prenosili i kršćanski svjetonazor kao temelj cjelokupnog života i napretka. Ako ovome dodamo svagdanje molitve, posebno navečer, kad se obitelj okupljala oko ognjišta, odlazak na nedjeljnu misu, molitve za dobar urod, za pokojne, još uvijek nismo do kraja iscrpili duhovnu vertikalu na kojoj su odrastala dvojica velikana.[13]

12 *Povijest Hrvata, treća knjiga, od 1918. do danas (*gl. ur. Ivo Perić), Zagreb 2007., str. 9.

13 O situaciji kod istarskih Hrvata prije uspostave parlamentarnog života 1861. godine Božo Milanović piše: "Dok nije bilo u Austriji ustavnog

Sastanci za obiteljskim stolom ili uz ognjište uvijek su bili zanimljivi. O čemu se sve prigodom tih sastanaka pričalo, možemo samo pretpostaviti. No, sigurno nije nedostajalo pripovjedaka u kojima su se isprepletali stvarna povijesna zbivanja s prepoznatljivom ulogom nekog iz uže ili šire obitelji, s najneobičnijim događajima iz svijeta vila, vilenjaka, vukodlaka ili raznih (ne)prirodnih, zastrašujućih i neobjašnjivih pojava. Na istarskim "samnjovima" se pjevalo na tanko i debelo, na hercegovačkim "dernecima" razlijegala se ganga. I jedna i druga pjesma je na jednostavan, a opet dubok način opisivala razne životne situacije, a zvuk sopila i pjev sopaca, odnosno gusala i guslača o podvizima junaka, boraca za pravdu, prizivao je vremena slavne i teške prošlosti. I u toj prošlosti tražilo se uporište za rad u sadašnjosti te inspiracija za buduće pothvate.

Nakon završetka normalke – opće pučke škole (četiri razreda u Tinjanu i dva kod franjevaca u Pazinu), Dobrila kao četrnaestogodišnjak odlazi u Karlovac. U gradu "na četiri rijeke" pohađa nižu gimnaziju u trajanju od šest godina. Ova etapa njegova života veoma je važna jer se u Karlovcu susreće s idejama ilirskog pokreta. Te ideje, praćene nacionalnim osvješćivanjem, rastu i evoluiraju u vrijeme studija filozofije i teologije u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Gorici, gdje boravi od 1834. do 1838. pripremajući se za svećenički poziv. Upravo u to vrijeme goričko bogoslovija postaje značajno središte obrazovanja, ali i nacionalnog osvješćivanja hrvatskih i slovenskih studenata.[14] Za svećenika je zaređen 1837., studij teologije i filozofije završava iduće godine. Kao mladi svećenik kratko je vrijeme bio pomoćnik najprije u župi Mune, a potom u župi Hrušica. Godine 1839. tršćansko-koparski biskup Matej Ravnikar šalje ga na studij u Beč. Za vrijeme studija boravi u zavodu "Augustineum", rasadištu biskupa za Habsburšku Monarhiju. Tu se susreće i prijateljuje s đakovačkim biskupom Josipom J. Strossmayerom, od kojeg će prihvatiti ideje o jedinstvu južnih Slavena.[15]

Godine 1882. Didak, kao jedanaestogodišnji dječak, počinje pohađati "slavjansku narodnu čitaonicu", tako su se tada nazivale pučke škole, u Gradnićima. Iako je imao

života, živjeli su istarski Hrvati mirno sami za se, po svojim običajima, obavljajući svoje poslove i okupljajući se jedino oko svojih ognjišta u kući i oko svećenika u crkvi. Pobune godine 1848. radi ustava nisu ih dotaknule." Milanović, *Istra u 20. stoljeću, 1. knjiga, pod Austrijom i Italijom,* Pazin 1992., str. 9. Društveni život hercegovačkih seljaka nije se razlikovao od ovdje ukratko prikazanog društvenog života istarskih seljaka.

14 Cvjetko Rubetić, *Vjekopis biskupa Dobrile*, Zagreb 1912., str. 8-9.

15 Petar Strčić, "Prijelomna vremena Istre", u: *Juraj Dobrila 1812.-1882.: istarski preporoditelj*, ZR (gl. ur. Galeano Labinjan), Pazin 1986., str. 44.

ponudu da upiše časničku školu, roditelji su ga 1883. upisali u Franjevačko sjemenište u Širokom Brijegu. U svijesti hercegovačkog puka više je na cijeni bila "uniforma" asiškog siromaha nego uniforme ovozemaljskih vladara. Broj franjevačkih časnika i vojnih časnika koje je iznjedrio hercegovački krš ne može se, pretpostavljamo, usporediti. Stupanjem u franjevački novicijat u Humcu 1888. godine, sad već mladića od 17 godina, započeo je Didakov put nasljedovanja Franjine karizme i put prema oltaru. Prema tadašnjoj redovničkoj praksi mladić je prilikom stupanja u novicijat mijenjao svoje krsno ime i uzimao novo, redovničko. Franjo je uzeo ime Didak i pod tim redovničkim imenom, koje je na simboličan način izražavalo novu stvarnost, ušao u povijest.[16]

Vjerojatno kao nadarena đaka starješine su ga po završetku novicijata 1889. god. poslali na studij filozofije i teologije u Innsbruck, gdje će provesti idućih šest godina. Za fra Didakov duhovni i intelektualni razvoj vrijeme provedeno u ovom austrijskom gradu bilo je veoma značajno. Upoznao je mnoge studente iz drugih zemalja Monarhije, mogao je usporediti prilike u njihovim zemljama s onim kakve je ostavio u Hercegovini. Studij filozofije i teologije širio mu je vidike i učvršćivao uvjerenje da će kao svećenik-franjevac biti od najveće koristi onome puku iz kojeg je ponikao i koji je i u dalekom Innsbrucku nosio u srcu. Za svećenika je zaređen 1894., a slijedeće godine vraća se u svoju Hercegovinu. Od tada pa sve dok nije sklopio svoje pronicave i od rada umorne oči, 1922. godine, u životu Hercegovine i Hercegovaca prepoznatljivo je nešto što bismo mogli nazvati "fra Didakova brazda". O njezinoj dubini i inspirativnosti, potrebi istraživanja i promišljanja govore i susreti tako jednostavno i lijepo nazvani "fra Didakovi dani".

Kulturno-prosvjetna djelatnost

O sumornim prosvjetnim prilikama u Hercegovini u to doba dovoljno govori podatak da je u trenutku propasti turske vlasti u BiH bilo pismeno samo 5% stanovnika. Na području fratarskih župa u Hercegovini 1889. godine bilo je ukupno 14 osnovnih škola, pohađalo ih je 996 đaka katoličke vjere.[17] Ni u Istri u Dobrilino vrijeme situacija nije bila ništa bolja: po hrvatskim selima broj pismenih

16 Igor Soldo, Fra Didak Buntić, http://hrvati.org/indeks.php?option=com_content&task=view&id.

17 Andrija Nikić, *Političko-pastoralno i prosvjetno-karitativno djelovanje hercegovačkih franjevaca od 1878. do 1918. godine*, Mostar 1986., str. 23-24.

ljudi mogao se, slikovito ali realno rečeno, pobrojati na prste jedne ruke. Zbog potreba i dječje radne snage u zemljoradnji ili u stočarstvu, u borbi za golo preživljavanje, mnogi roditelji nisu slali djecu na školovanje ni ondje gdje su postojale župske škole.

U borbu protiv nepismenosti fra Didak je krenuo hrabro i odlučno, navijestio je "pravi rat nepismenosti osnivanjem svojih škola".[18] Polazište mu je bilo – danas u didaktici prevladano načelo – da svatko može drugoga naučiti ono što sam zna te nastojanje da se sam narod zainteresira za svoju naobrazbu. Učitelje je birao iz sredine u kojoj je namjeravao otvoriti školu, vjerujući, s jedne strane, da oni kao domaći sinovi najbolje poznaju situaciju, a, s druge strane, da će svojom blizinom i bliskošću privući mnoge mještane u školu. Župnici, državni učitelji i učiteljice bili su mu prvi pomoćnici – oni su vodili tečajeve za buduće seoske učitelje. Ti učitelji dijelili su se u dvije kategorije: učitelji-djeca i učitelji-težaci. Prvu kategoriju činili su oni koji su završili pučku školu, zadaća im je bila da nauče čitati i pisati ukućane i susjede, dok su drugu kategoriju činili odrasli seljaci, oni su po završetku tečaja trebali poučavati u seoskim školama.[19]

Impresivni su statistički podaci. Samo u širokobriješkoj župi od šk. god. 1910./1911. do šk. god. 1914./15. tečaj su završila 82 učitelja-težaka i 182 učitelja-djeteta. U istom vremenskom razdoblju u istoj župi s uspjehom je završilo tečaj 4.795 osoba. O eksploziji interesa i uspjeha govori podatak da je prve godine taj broj iznosio samo 10-ak osoba, da bi 1914/15. narastao čak na 1740 osoba.[20]

Zanimljiv detalj fra Didakova rada svakako je nastojanje da u svoj program opismenjivanja uključi i žensku djecu. Trebalo je boriti se protiv mentaliteta koji je smatrao da škola kvari mladež, posebno onu žensku.[21] Osim toga, već je spomenuto kako je u uvjetima potrebe i dječjeg rada odlazak u školu smatran gubljenjem vremena. Za ilustraciju i mentaliteta i potrebe dječjeg privređivanja neka mi bude dopušteno svjedočanstvo mojih pokojnih roditelja. Otac mi je pričao kako se nakon Drugog svjetskog rata, u ozračju revolucionarnih parola o ravnopravnosti "drugarica", u narodu govorilo da je opasno ako žena zna gdje je mjesni Narodni odbor. Ne da zna pisati, nego otići

18 Arhiv P(rovincije), Spisi Provincije, sv. 47, f. 40r. Prema: Andrija Nikić, "Prosvjetni rad fra Didaka Buntića", u: *Fra Didak Buntić*, *Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece u Hercegovini* (gl. ur. Didak Ćorić), Zagreb-Mostar 1978., str. 67.

19 *Isto*, str. 71.

20 *Isto*, str. 71, 76.

21 *Isto*, str. 75.

do odbora, jer, u tom slučaju, može otići i nešto tražiti. A što ima žensko tražiti? A majka, koja je jedva znala pisati, za sve je okrivljivala svoju majku, koja ju je pustila u školu samo jedno polugodište. U drugom je morala odustati jer nije imao tko čuvati ovce.

I fratar ne bi bio fratar kada radi većeg dobra ne bi učinio neki, pa makar i namjerni, previd ili nepotpunu interpretaciju. Pozivajući se na dekret pape Pija X., "Ne temere", iz 1907., u kojem se od zaručnika traži da se, prilikom vjenčanja, potpišu, a prešućujući onaj dio dekreta koji dopušta da se umjesto nepismenih zaručnika potpišu svjedoci, fra Didak je mladiće, a posebno djevojke i na taj način "tjerao" na pohađanje tečajeva. Sramota je, naime, bila ostati usidjelac, a još više usidjelica.

Dobrilin prosvjetni rad nije obilježen Didakovom izravnošću, neposrednošću i prodornošću. Na kraju, on nije ni egzaktno mjerljiv kao što je to Didakov. Sigurno je to uvjetovano i Dobrilinim biskupskim položajem.

Za pastoralnih pohoda, posebno dok je bio porečki i pulski biskup, zanimao se zna li netko čitati; ako bi dobio potvrdan odgovor, poklanjao mu je svoj molitvenik "Otče budi volja tvoja". Uza stipendije za hrvatske đake i zalaganje za uvođenje hrvatskog jezika u škole, poticao je gradnju novih škola i popravke starih školskih zgrada. Nagovarao je, također, seljake da se samoorganiziraju i da grade škole. Kad je vidio da su prihvatili njegovu inicijativu, priskakao im je u pomoć izdvajanjem određenih financijskih sredstava za gradnju. Župnicima je često govorio da uče ljude čitati i pisati i da hrvatska prezimena pišu hrvatskom ortografijom.[22]

Svjestan potrebe stvaranja hrvatske inteligencije u Istri i nemogućnosti siromašnog seljačkog svijeta da podnese troškove višegodišnjeg školovanja svoje djece, Dobrila je bio jedan od utemeljitelja "Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri", osnovane u Kastvu 1874. godine radi pružanja pomoći siromašnim istarskim đacima. I sam je od osobnih prihoda dodijelio desetine đačkih stipendija. Pri tome nije bio "klerikalno" uskogrudan. Stipendije je davao i onima koji se nisu opredijelili za svećenički poziv, pod uvjetom da se nakon završetka školovanja vrate u Istru. Točno je opažanje talijanskog povjesničara Pietra Zovatta da "nije bilo hrvatskog svećenika, obrazovanog čovjeka ili intelektualca u Istri a da ga na bilo koji način nije pomogao biskup Dobrila".[23]

22 Milanović, *Hrvatski narodni preporod, nav. dj.,* str. 226-227.

23 Pietro Zovatto, "Le classe dirigenti ecclesiastica a Trieste: i vescovi (da B. Legat ad A. Santin)", *Ricerche storico-religiose su Trieste*, br. 13, Trst 1984., str. 6-7.

I Dobrilin i Didakov rad na socijalnom polju bili su u funkciji brige i podizanja materijalnog položaja sunarodnjaka, često pritisnutih gladnim godinama. Za taj svoj rad nalazili su nadahnuće u biblijskim riječima Božjeg zauzimanja za siromahe i obespravljene, za ponižene i gurnute na rub društva. Duboko, egzistencijalno su proživljavali Kristovu poruku: "Zaista, kažem vam, što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće, meni ste učinili" (Mt, 25, 40).

Dobrila je kao župnik u Trstu, u vrijeme gladi u Istri 1852. i 1853., organizirao prikupljanje i slanje pomoći ugroženom stanovništvu. Kad je imenovan biskupom, nije se mogao izravno baviti prikupljanjem pomoći za svoj siromašni kmetski stalež, ali je zato poticao svoje svećenike "da sa žarom pozovu vjernike na darove velikodušnosti" i da skupljene milodare pošalju biskupiji, koja će onda to proslijediti najpotrebnijima.[24] Tako je nakon tuče u župama Baderna i Sveti Lovreč, u lipnju 1861. i u Baški na otoku Krku u kolovozu 1870. te potresa u Voloskom u ožujku 1870., kao biskup brzo reagirao. Dekanatskim uredima poslao je pozive u kojima je pokušao prikazati dramatičnost situacije, na rubu gladi. Upozorio je župnike od kolike je važnosti njihovo neposredno uključivanje u prikupljanje pomoći za nastradale.[25] U vrijeme gladi u Istri, 1879., tada kao tršćansko-koparski biskup, osnovao je i Odbor za sakupljanje pomoći. Izabran je za predsjednika Odbora – računalo se na autoritet i povjerenje koje je uživao kod običnog puka. I zaista, na Dobrilin poziv za pomoć u Istri i izvan Istre, odazvali su se mnogi. Neki su ipak svoju pomoć radije dostavljali Dobrili osobno, da je on raspodjeli kako zna, nego Odboru za prikupljanje pomoći.[26]

Na 123. sjednici Carevinskog vijeća u Beču, 26. svibnja 1862., želeći senzibilizirati članove Vijeća za izglasavanje tražene pomoći od 25.00 forinti, istaknuo je: "Radi kratkoće suzdržavam se od daljih opisa našeg bijednog stanja: bit će dovoljno ako ukratko navedem da se u mnogim predjelima jedva može naći tu i tamo koja seoska kuća na čijem se ognjištu kuha topla hrana, da u Istri ima seoskih općina u kojima veći dio stanovništva za vrijeme oskudice

24 Župni arhiv pulske Katedrale, Dekanatski spisi 3, 17, Circolare all' Ufficio Decanale di Pola, Parenzo 12. maggio 1870.

25 *Isto*, Circolare all'Ufficio Decanale di Pola, Parenzo 12. Ottobre 1861; 1. Settembre 1870.

26 Rubetić, *nav. dj.*, str. 75-76.

tijekom cijele zime preživi od smrekovih i glogovih plodova, da ima seoskih zajednica u kojima polovica stanovništva troši slabo hranjive obroke, bez soli ili solju namijenjenoj stoci".[27]

Fra Didakovo socijalno zauzimanje imalo je takve dimenzije da nije slučajno nazvan "hercegovačkim Mojsijem". Kao što je Jahve čuo jecaje naroda svoga u egipatskom ropstvu i poslao mu Mojsija da ga spasi iz tog ropstva i ruku faraona, nešto slično dogodilo se mnogo kasnije i na jednom drugom prostoru. Bog se smilovao hercegovačkom puku, čuo je njegove vapaje i vidio njegovu bijedu te mu poslao fratra fra Didaka da vida njegove rane, da ga tješi i podiže, a kada nije bilo druge, krenuo je s njim u egzodus u ravnu Slavoniju.

Teško je i u osnovnim crtama prikazati što je sve "hercegovački Mojsije" činio za spašavanje hercegovačke sirotinje. U svim njegovim nastupima – da nabrojimo samo neke: Memorandum austro-ugarskom ministru Burianu, Spomenice poglavaru Zemaljske vlade, Sarkotiću, odlazak kod cara – zrcali se izgaranje bez zadrške, nastojanje da što uvjerljivije dočara dramatičnost situacije kako bi dobio nekakvu pomoć i olakšao težak položaj svojih sunarodnjaka.

Za razliku od Dobrile, čije se socijalne akcije provode u okviru karitativno-paternalističkog djelovanja Crkve na socijalnom planu, za koje je karakteristično promatranje socijalnog pitanja kao moralnog pitanja i pozivi na savjest i kršćansku ljubav, Didak je živio u vremenu kad Crkva, uvidjevši važnost socijalnog pitanja, ulazi u borbu za njegovo rješavanje, predlažući niz konkretnih mjera, što se najbolje vidjelo u enciklici "Rerum novarum".[28] Fra Didak poticaj za svoj rad nalazi u općecrkvenoj socijalnoj orijentaciji, ali još više u teškoj materijalno-socijalnoj situaciji hercegovačkog puka. Njegovoj naravi bilo je blisko shvaćanje da nema velike koristi od jasnih načelnih stavova i moraliziranja o socijalnoj bijedi, smatrao je vrednijim jedan čin ljubavi i pomoći nego učena razglabanja o tim pitanjima.

Nije se libio ustati protiv "grijeha struktura", o čemu jasno svjedoči Memorandum ili Spomenica iz 1909., upućena austro-ugarskom upravitelju BiH, Burianu, Kallayevu nasljedniku na tom mjestu. Posebno je dojmljiv onaj dio Memoranduma u kojem progovara o nepravdama prema uzgajivačima duhana. Ta nepravda je toliko očigledna

27 *Isto*, str. 208.

28 *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (uredio: Marijan Valković) Zagreb 1991., str. 8-30.

da Didak strahuje kako bi u bezizlaznoj situaciji narod mogao pribjeći i nezakonitim sredstvima. Zanimljivo je da Didak ne daje ocjenu o opravdanosti tih sredstava. Za Hercegovca je duhansko pitanje "životno pitanje, pitanje hljeba, pitanje njegova opstanka. Duhan je njegov prvi i glavni proizvod jedina njegova zarada (…)". Donosi trinaest prijedloga i zahtjeva koje bi vlada trebala poduzeti, a od čega bi korist imali ne samo "sadioci" duhana nego i država. Na prvom je mjestu prijedlog za povećanje otkupne cijene duhana od 1 na 2 krune, potom slijedi zahtjev da ocjenjivače duhana izaberu sami uzgajivači, jer se ovako događa da "slobodni" procjenjivači istu vrstu duhana stavljaju u dvije tri različite kategorije.[29]

O dubokom emocionalnom proživljavanju tragedije "sadilaca duhana" zorno svjedoče sljedeće riječi iz Memoranduma:

"Mi plačemo i kukamo nad ovom nepravdom, gospodine ministre, do neba se čuje, ali nas vi ne čujete, ili možda ne hajete za nas. Je li pravo, preuzvišeni gospodine ministre, da mi sadioci duhana, koji smo tek dvadeseti dio bosanskohercegovačkog pučanstva, doprinosimo u samom porezu i duhanu više nego jednu desetinu čitavog državnog prihoda? Je li pravo da mi na taj način radimo pred državu poput robova, a da za to ne dobijemo ni najprostijeg crnog kruha? Bi li ikoja neprijateljska država tako svoga neprijatelja da ne rečemo državljana izrabljivala i u propast rivala? Kakvu volju mi možemo imati za rad, kad se ni trunka ne možemo veseliti svomu trudu i znoju? Reći će se, gospodine ministre, da nitko nije prisiljen baviti se sadnjom duhana. Na ovo odgovaramo: Hercegovcu je ili mriet ili seliti se ili duhan saditi, drugo nam ne preostaje zbog suše, pomanjkanja svake druge zarade i prenapučenosti ovog kršnog kraja, od kojeg niti jedna četvrtina nije prikladna za obrađivanje".[30]

Iz svake riječi izbija biblijski bijes protiv nepravde koja vapi za pravdom pred licem Božjim. Pa iako je u narodu znao prevladati osjećaj nemoći, izražen u onoj pomalo rezignirajućoj izreci: "Nebo visoko, zemlja tvrda", Didak je znao da Bog nije daleko od svojih siromaha, pouzdavao se u Njega dok je obijao pragove ovozemaljskih moćnika, tražeći pomoć za svoje osiromašene i obespravljene sunarodnjake. Vlasti je želio ukazati da ni njoj nije u interesu uništiti uzgajivače duhana, jer ako njih ne bude, manji

29 "Memorandum fra Didaka Buntića austro-ugarskom ministru Burianu", Široki Brijeg, 20. studenog 1909. (dalje: "Memorandum"), u: *Fra Didak Buntić, Spomenica, nav. dj.,* str. 108-109.

30 *Isto*, str. 108.

će biti i prihodi državnog poreza. Užasavao se pomisli da bi hladno-činovnička logika mogla odgovoriti kako nije određeno da se netko mora baviti sadnjom duhana! Znao je da bez duhana nema ni Hercegovaca, pa izlaz nije tražio u promjeni kulture, nego u smanjenju poreza na duhan i općenito drukčijem odnosu vlasti prema ovoj "hercegovačkoj" kulturi.[31]

Situacija u Hercegovini u vrijeme rata bila je još teža. U obraćanju barunu Sarkotiću, poglavaru zemaljske vlade u Sarajevu, na početku 1917. i sam fra Didak je na izmaku snaga. Potresnom molbom Sarkotiću da ako ne može pomoći gladnom hercegovačkom puku, neka mu pošalje par lađa i neka ga na tim lađama prepusti neizvjesnoj sudbini mora, jer i to će biti lakše nego gledati umiranje od gladi, želio mu je dočarati svu tragičnost situacije i potaknuti ga da učini nešto.[32]A kad u Sarkotića nije naišao na razumijevanje, odlazi kod cara Karla u Beč. Poklanjajući caru sedam vrsta hercegovačkoga kruha: sjerak, kukuruzovinu s mekinjama, karišik, proso, šilj, bar i kljenovu koru, želio mu je na zoran način predočiti dramu koju je živjela Hercegovina u to vrijeme.[33]

Na kraju, razočaran nebrigom zemaljskih moćnika, fra Didak je pokrenuo akciju preseljivanja izgladnjele hercegovačke djece, kojoj je prijetila sigurna smrt, u plodnu Slavoniju, Srijem, Bačku i Banat. Prema službenim podacima radilo se o 12.000 djece, a prema neslužbenima o više od 17.000. Samim ovim činom, a da ništa drugo nije učinio, sagradio si je "spomenik trajniji od mjedi".[34]

Osim "socijalnih akcija" prema državnoj i pokrajinskoj vlasti, značajna stavka u Dobrilinom i Didakovom gospodarsko-socijalnom "programu" bio je rad na terenu, u smislu prosvjećivanja seljaka i pružanja konkretne pomoći.

Tako je Dobrila na svom biskupskom imanju uzgajao djetelinu da bi sjeme djeteline mogao prodavati "slavenskim" seljacima po nižim cijenama od onih u trgovinama. Svoje posjede uredio je kao uzor-imanja, želeći na taj način potaknuti okolne seljake da i oni s više brige prionu obradi svojih imanja.[35] Za pastoralnih pohoda, prigodom susreta sa seljacima, zanima se ne samo za njihov moralni život

31 *Isto,* str. 109-110.

32 Buntićevo pismo poglavaru zemlje Sarkotiću o zapostavljanju vojnika i patnjama naroda u Hercegovini. Prema*: Fra Didak Buntić, Spomenica, nav. dj.,* str. 116.

33 Ivo Bagarić, "Spasitelj sirotinje", u: *Isto,* str. 86.

34 Nikić, *Političko-pastoralno, nav. dj.,* str. 39.

35 Carlo de Franceschi, *Memorie autobiografiche*, Trst 1926., str. 194.

nego i kako obrađuju zemlju, uzgajaju li stoku i sade li vinograde. Znao je kupiti sumpor i dijeliti ga seljacima da zaštite vinovu lozu od raznih bolesti.[36] Društvu sv. Jeronima u Zagrebu poslao je 20 dukata kao nagradu autoru koji napiše knjigu o ratarstvu. Tom prigodom obećao je i 10 napoleandora za svaku knjigu iz neke grane gospodarstva.[37]

Fra Didak je, pak, za svojih čestih obilazaka hercegovačkih sela zorno seljacima tumačio sadnju voćaka ili navrtanje (kalemljenje) divljih voćaka. Evo kako jedan svjedok opisuje Didakov rad na kalemljenju: "U proljeće 1907. javila nam je naša dječija pošta da je u susjeda Mije (u Kočerin, op. aut.) došao neki fratar s nekim momčićem i da taj fratar navrće (kalemi) divlje kruške, jabuke, rašeljke, glogove, pa i drače i da će na njima biti pitomih krušaka, jabuka, trešanja (...) Mi iza zida nismo mogli dobro čuti što tamo govore, ali smo dobro vidjeli kako onaj momak prepilava ogranak na Mijinoj rašeljci. Kad je prepilio, fratar je dao jednom našem momku pilu da prepila druga dva. Fratar je zatim izvadio iz neke torbe nekoliko grančica, nešto rezao oko njih, dvije stavio na otpilani ogranak i zavezao nekim bijelim koncem (likom). Dok je to radio, nešto je ljudima govorio (...)."[38]

Mjesni odbor HNZ-a u Širokom Brijegu bio je pokretač brojnih akcija na gospodarskom planu. U svima je prepoznatljiv Didakov "rukopis". Između ostalog, animirao je seljake da sade kadulje, maslina, vrba za pravljenje košara, pod "moraš" tražio je da se sadi bostan. Veliku pozornost pridavao je i pošumljivanju krša, uvjeren da bi ono dovelo i do promjene klimatskih prilika. Nastojanja oko podizanja pčelarstva pratilo je podizanje voćnjaka i dijeljenje sadnica.[39]

Nacionalno-politički rad

Imenovanje Hrvata Jurja Dobrile za porečko-pulskog biskupa 1857. imalo je u ondašnjim okolnostima iznimno nacionalno-psihološko značenje. Sam Dobrila svoje imenovanje doživljava kao dar Neba i carske naklonosti njemu osobno, ali još više siromašnom hrvatskom puku iz kojeg

36 Ante Kalac, "Ljubav biskupa Dobrile prema istarskom seljaku", u: *Biskup dr. Juraj Dobrila, Spomen – knjiga, stogodišnjica njegova rođenja (*gl. ur. Ante Kalac), Pazin 1912., str. 114-115.

37 Rubetić, *nav. dj.,* str. 39.

38 Vojislav Mikulić, "Uspomene na fra Didaka", u: *Fra Didak Buntić*, *Spomenica, nav. dj*., str. 168-169.

39 Dani fra Didaka Buntića, http://www.didak.net/misli.asp

je potekao.[40] U osjetljivom trenutku za istarske Hrvate, kad njihovu nacionalnu emancipaciju svim silama pokušava onemogućiti talijanski nacionalni pokret, Dobrila je, vođen biblijskim načelom pravde i pravednosti, ustao u obranu te emancipacije. Cjelokupni Dobrilin rad, od pastoralno-vjerskog do kulturno-prosvjetnog i nacionalno-političkog, bio je usmjeren na podizanje dostojanstva i ponosa te očuvanje nacionalnog i vjerskog identiteta onog svijeta iz kojeg je potekao, koji je nosio duboko u sebi, ne zaboravljajući ga ni onda kad se kretao palačama carskog Beča ili odajama papinskog Rima.

Kao virilni član Istarskog sabora aktivno je sudjelovao u njegovu radu od 1863. do 1868. U glasovitom govoru na V. sjednici Istarskog sabora, 13 siječnja 1863., na kojem se, nakon prijedloga mošćeničkog župnika Matije Jurinca, da se saborska izvješća tiskaju i na "slavenskom jeziku" jer to traži osjećaj pravde i pravednosti, razvila se dosta živa rasprava o Jurinčevu prijedlogu. Po završetku rasprave predsjednik Sabora stavio je na glasovanje prijedlog mošćeničkog župnika. Kad se vidjelo da su za prijedlog glasovali samo porečko-pulski biskup Juraj Dobrila, krčki Ivan Vitezić i sam Jurinac, a protiv su bila 14-orica zastupnika, Dobrila je u širem obrazlaganju opravdanosti Jurinčeva prijedloga spomenuo kako mu kao pastiru Talijana i Slavena nitko ne može prigovoriti da je nešto nažao učinio talijanskom elementu. Prirodno opravdanim smatrao je da mora brinuti i o interesima Slavena.[41]

Da bi potkrijepio opravdanost Jurinčeva prijedloga, navodi kako je u multinacionalnim sredinama Carstava riješeno pitanje jezika pokrajinskih sabora. Svugdje se ti zapisnici vode na jezicima naroda koji žive u tim pokrajinama. Kao najilustrativniji primjer navodi Troppau u Šleziji, gdje žive Nijemci, Česi i Poljaci. Nastojanjima Nijemaca da se zapisnici pokrajinskog Sabora vode samo na njemačkom jeziku odlučno se suprotstavio pokrajinski namjesnik – njegov prijedlog da se zapisnici tiskaju na sva tri jezika prihvaćen je velikom većinom. Slično je i u Gorici, gdje žive Talijani, Nijemci i Slovenci.[42]

Svoje zalaganje za vođenje zapisnika Istarskog sabora ne samo na talijanskom nego i na slavenskom jeziku završava toliko citiranim, antologijskim riječima: "Zar da mi pružimo drukčiji primjer tolike nepravde?! Neka promisli

40 BAP, Nastupna poslanica biskupa Dobrile na hrvatskom jeziku, U Poreču, 16. svibnja 1858.

41 *Biskup Juraj Dobrila zastupnik naroda Istre*, (gl. ur. Ilija Jakovljević), Pazin 2008., str. 34-35.

42 *Isto*, str. 35.

ovaj skup da proživljavamo teška vremena i da je grehota sijati razdor. Slavenski narod spava, ali tko spava nije mrtav. Ako spava može se probuditi, i probudivši se, moga bi se možda probuditi na neugodan način za talijanski elemenat. Zato molim da budemo pravedni i da prihvatimo dopunu Jurinca".[43] Dobrilin vapaj ostao je uzaludan, a riječi o buđenju Slavena koje bi za Talijane moglo biti neugodno, obistinile su se nakon kapitulacije Italije 1943.

I dok je Kallay "kalaiso" po Bosni, fra Didak je započinjao svoj profesorski rad u širokobriješkoj gimnaziji. Izbliza je promatrao kako državne strukture nastoje preko crkvene hijerarhije (na čelu s biskupom Stadlerom) i svjetovnog svećenstva provoditi svoju politiku. Franjevci su, zato što nisu izravno ovisili o vladi, bili slobodniji u svom kritičkom otklonu od vlasti i njezinih mjera. Osim toga iz njihove tradicionalne povezanosti s pukom proizlazilo je i shvaćanje kako nikakva politika, poredak ili ideologija ne mogu biti iznad interesa naroda. Za njih je dobro i spas, ne samo vječni nego i ovaj konkretni, ovozemaljski, bio najveći zakon. Vođa svih akcija u Hercegovini a protiv Kallayevih nastojanja da zatre hrvatsko ime bio je mostarski biskup, fra Paškal Buconjić, i njegov tajnik, fra Ambroz Miletić. Pod njihovim utjecajem razvijao je svoje nacionalno-političke koncepcije fra Didak Buntić.[44]

Nakon aneksije u Beč je otišla poklonstvena delegacije na čelu s predsjednikom Hrvatske nacionalne zajednice, dr. Mandićem. Tom prigodom Mandić je izrazio odanost i zahvalnost caru zbog izvršene aneksije. U osvrtu na Mandićevu izjavu u austrijskim novinama *Agramer Tagblatt* Didak je bio jasan: u Hercegovini nitko ne priznaje bosansku vladu niti će prihvatiti da njegova domovina bude pod Austrijom ili Mađarskom.[45]

U političkom dijelu Spomenice Didak se zahvaljuje Burianu na radu oko ustava, donošenje kojeg će, vjeruje, značiti kraj apsolutističkog režima, glavnog krivca za kulturni, gospodarski i svaki drugi nazadak hrvatskog puka u Hercegovini. Osjećao je da ustavna rješenja treba doraditi kako bi ustav "što više odgovarao našim teškim prilikama i potrebama". U tom smislu predlagao je i tražio: 1. aktivno pravo glasa za sve državljane BiH, a ako bi se to pravo ostvarivalo kroz izborne kurije, da to onda bude tajno i izravno glasovanje, 2. radi posebnih zasluga franjevaca u Hercegovini "(…) koli za naš narod toli za monarhiju te

43 *Isto*, str. 36.

44 Nikić, *Fra Didak Buntić, hrvatski i crkveni velikan*, Mostar 2004., str. 555.

45 *Agramer Tagblatt*, br. 267, 20. XI. 1908., str. 5. Prema: Nikić, *Isto.*

zbog velikog upliva u cijelom katoličkom pučanstvu Bosne i Hercegovine (…)" virilnim članovima sabora treba pridružiti i provincijala hercegovačkih franjevaca, 3. fratrima-svećenicima i učiteljima na izborima za zemaljsko zastupstvo i okružna zastupstva ne oduzimati pasivno pravo glasa, kao što je to učinjeno na općinskim izborima. To tim više što hercegovački Hrvati osim učitelja i fratara nemaju drugih obrazovanih ljudi.[46]

Iz ovog dijela Spomenice zrači Didakova politička zrelost. Znao je, naime, da će se mnoga pitanja rješavati od općinskih, preko okružnih do zemaljskih tijela, pa je nastojao da u ta tijela budu izabrani obrazovani ljudi koji poznaju problematiku političkih igara i koji su spremni založiti se za interese svoga naroda. Na tom tragu je i prijedlog da se virilnim članovima bosansko-hercegovačkog sabora u Sarajevu pridruži i provincijal hercegovačke provincije, odnosno da franjevci kao jedini intelektualni sloj među hercegovačkim Hrvatima dobiju i pasivno pravo glasa. Iz današnje perspektive izgleda u najmanju ruku čudno da bi se fratrima uskratilo pasivno pravo glasa. No, ako imamo na umu kako su ozbiljne inicijative išle u tom smjeru, možemo razumjeti spomenuti Didakov zahtjev. Zahvaljujući brojnim inicijativama, među kojima je prepoznatljiva i Didakova, odustalo se od namjere da se fratrima uskrati pasivno pravo te da se franjevačke provincijale eliminira iz kruga virilnih članova sabora.[47]

Bio je jedan od istaknutih članova Hrvatske narodne zajednice (HNZ), političke i kulturne organizacije bosansko-hercegovačkih Hrvata, čijim je članom bio Ivo Pilar. Pilar, do tada bliski suradnik novog nadbiskupa Stadlera, napustio je Stadlera zamjerajući mu klerikalnu uskogrudnost, sektašku zatvorenost prema svima osim prema pripadnicima katoličke vjere te nepriznavanje socijalnog pitanja kao prevažnog pitanja tadašnje bosansko-hercegovačke stvarnosti. Politički koncept HNZ-a, koji su listom podržali franjevci, bio je otvoreniji prema pripadnicima drugih vjera i nacija; smatrao je, naime, mogućim suradnju s pripadnicima drugih naroda. Također, u tom konceptu nije bilo mjesta za poistovjećivanje hrvatstva i katoličtva. Pod utjecajem franjevačke pragmatike i povijesnog iskustva, HNZ nije, slikovito kazano, rušila nego gradila mostove prema onom drugom, ideološki ili nacionalno različitom. O prihvatljivosti političkog programa HNZ-a za hrvatski katolički puk govori podatak da je ona na izborima za bo-

46 *Isto,* str. 556; "Memorandum" u: *Fra Didak*, *Spomenica, nav. dj.,* str. 107.

47 Bariša Smoljan, "Fra Didak Buntić", u: *Isto,* str. 150.

sansko-hercegovački sabor dobila 11 od 16 hrvatskih (katoličkih) mandata.[48]

Sam fra Didak i prije formalnog razlaza sa Stadlerom koncept "Hrvati i katolici" naziva "starom grdnom ranom". "Naše je (franjevačko, op. aut.) naprotiv čvrsto i nepomično stajalište da se nikad i nigdje na narodnosnim, gospodarskim, društvenim i političkim pitanjima ne dijelimo po vjeri".[49] Dokaz je to, uvjetno kazano, liberalne otvorenosti franjevaca, nasuprot konzervativnoj, "klerikalnoj" isključivosti Stadlera i njegova kruga. Iz navedenih razloga franjevački politički model prihvaća bosansko-hercegovačka inteligencija, smatrajući ga dovoljno otvorenim za nacionalnu mobilizaciju još uvijek nedovoljno diferenciranog hrvatskog društva u BiH.[50]

Onima kojima bi moglo zasmetati liberalno stajalište franjevaca o odvajanju vjere od nacije, odgovara kako "to činimo ne samo u interesu naše narodnosti, nego i u interesu same vjere dakle toli hrvatstva toli katoličanstva, jer nam je vjera previše sveta i uzvišena a da se njom služimo u koje kakove vremenite svrhe. Držimo je darom Božjim koji nas rasvjetljuje, oplemenjuje i vodi u Kraljevstvo nebesko, a ne Hrvatska, zato je tu narodnost. Niti ćemo ikada dopustiti da se vjersko obilježje udara na hrvatstvo kao što to čine pravoslavni i većim dijelom muslimani".[51]

Unatoč postignutom sporazumu o suradnji između Muslimana i Srba, fra Didaku se – predviđajući neodrživost te suradnje zbog agrarnog pitanja – prihvatljivijom za ostvarenje hrvatskih interesa – sjedinjenja BiH s Hrvatskom – činila suradnja sa Srbima nego s muslimanima, jer neki srpski političari jasno kažu da bi radije došli pod Hrvatsku nego pod Mađarsku ili Austriju, ako već ne mogu ostvariti sjedinjenje BiH sa Srbijom. Muslimani su, smatrao je Didak, poslušno oruđe u rukama vladajuće politike, jučer osmanske, danas mađarske. Istina je da sjedinjenje BiH s Hrvatskom neće biti plod političkih nastojanja unutar zemlje, nego plod "potreba i interesa monarhije"; ipak, Hrvati moraju pokazati zrelost kad do toga dođe, piše Isi Kršnjavom.[52]

I u kasnijim pismima Kršnjavom Didak pomno analizira političku situaciju i razmatra što bi bilo najbolje za

48 Grijak, *nav. dj.,* str. 462.

49 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom, Široki Brijeg, 10. VI. 1909. Prema: Nikić, *Fra Didak Buntić, hrvatski i crkveni velikan, nav. dj.,* str. 212.

50 Šidak i dr., *nav. dj.,* str. 194.

51 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 10. lipnja 1909. Prema: Nikić, *Fra Didak Buntić, hrvatski i crkveni velikan, nav. dj.,* str. 212-213.

52 *Isto*.

hrvatske interese u BiH. Za razliku od spomenutog pisma od 10. lipnja 1909., u kojem preferira suradnju sa Srbima, u onom pisanom dva mjeseca kasnije (7. kolovoza) ističe suradnju s muslimanima kao najpovoljnije rješenje za Hrvate, ali i za muslimane. U tom su smjeru obavljeni razgovori s uglednim članom MNO-a Alibegom Firdusom. U slučaju povoljnog okončanja pregovora muslimani bi se međusobno izmirili i "našom strankom stopili", pa bi ono što je izgledalo imaginarno postalo realno: Hrvati bi u pregovore sa Srbima krenuli ne kao manjina nego sada kao većina. U svemu tome cilj nije neka politička spekulacija, nego interes naroda, jer "Narod nam je sve. On nam je i kob i tor i uzglavnica i podvornica. Ako bi njega izdao, izdao bi sebe".[53] U pismu iz rujna iste, 1909., godine uvjerava Kršnjavog da HNZ ostaje na načelima Starčevićeve politike kao one koja jedina nudi ispravno rješenje glede BiH. Vjeruje da će taj program ujediniti podijeljene hrvatske političke snage te da će ujedinjenje hrvatskih zemalja proslaviti u širokobriješkoj bazilici po završetku njezine gradnje. Tu nadu na simboličan način u širokobriješkoj crkvi izražava i sedam kapela sa sedam oltara – znak sedam hrvatskih pokrajina. Žalosti ga razjedinjenost na političkoj sceni u banskoj Hrvatskoj, kao i sklonost popuštanju i nagodbenjaštvu. Jedini izlaz vidi u stvaranju pravaškog bloka koji bi okupio razne hrvatske političke opcije i koji bi kao takav moga biti potpora i Hrvatima BiH.[54]

Kao odmjeren i umjeren u svojim političkim nastupima i procjenama, nije bio "prijatelj buke, javnosti i bubnjanja, jer često poletni i radoznali novinari više naškode nego koriste dobroj svrsi". Zamjera Kršnjavom zato što je u *Hrvatskom pravu* objavio članak pod naslovom "Iz Hercegovine", u kojem se o hrvatsko-muslimanskoj suradnji govori kao o gotovoj stvari. Stvar je, ističe Buntić, tek u počecima, iako ostavlja veliku nadu u njezinu realizaciju.[55] Ovaj oprez glede suradnje s muslimanima proizlazio je iz uvjerenja da se ipak radi o prevrtljivom elementu, spremnom čas na suradnju sa Srbima, čas opet s Hrvatima, ovisno o tome tko im u danom trenutku više ponudi. Zato Didak i dalje ne isključuje mogućnost suradnje sa Srbima. "(…) Kod pravoslavnih se opaža sklonost kolioperacije s nama u ovo zadnje doba jer i oni uviđaju da s muslima-

53 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 7. kolovoza 1909. Prema: *Isto*, str. 216-217.

54 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 2. rujna 1909. Prema: *Isto*, str. 218.

55 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 2. rujna 1909. Prema: *Isto*, str. 220.

nima neće moći. Interesi su po sriedi i oni su im oprečni. Muslimani pak misle da će oni u svojoj neutralnosti plivat iznad dvie stranke i prema prilikama balansirati, a pri tome najviše računaju na nemogućnost sloge među nama i pravoslavnima". Fra Didak izražava spremnost koaliranja s bilo kime, pa i sa samim vragom samo da u saboru dobije većinu. U protivnom, razmatra mogućnost da se i hrvatska strana pridruži zagovarateljima autonomnog položaja BiH.[56]

Iz dopisivanja s Kršnjavim izbija Didakova zaokupljenost političkom problematikom. Toga se ne može osloboditi ni onda kad izrijekom kaže da o politici neće ništa pisati. Zadovoljan je da su se obistinila njegova predviđanja kako će muslimani napustiti savezništvo sa Srbima i prihvatiti suradnju s HNZ-om. Smatra da je u hrvatskim rukama najjača karta agrarno pitanje. Zato je na vijeću HNZ-a uspio, unatoč protivljenju bosanskih predstavnika, proglasiti agrarno pitanje "jednostavno dotičnim pitanjem kojim su se naši zastupnici mogli poslužiti i doći u susret bilo sa Srbima bilo Muslimanima koji samo više koncesija učine u državu pravnim pitanjem".[57]

U nastojanjima oko političke sloge među dvjema hrvatskim političkim organizacijama, HNZ-u i HKU-u, nakon propasti hrvatsko-muslimanskog savezništva i produbljivanja hrvatsko-srpskih sporova – a što će dovesti do fuzije ovih dviju organizacija u lipnju 1912., bio je prepoznatljivo aktivan. Krajem studenog 1911. piše Kršnjavom: "Niesam znao da će Vas tako veseliti sloga naša. Da, danas su druge prilike nego prije tri godine. Budite uvjereni, presvijetli gospodine, da se mi danas ne bi nipošto priključili jednoj pravaškoj frakciji pa ma kakva ona rodoljubna bila, ali hvala Bogu da su se sve složile u toj slogi eto drage volje i mi pristupamo (…)."[58] No, da stvari oko stvaranja jedinstvene hrvatske političke organizacije u BiH nisu išle tako jednostavno, govori i Didakovo pismo Kršnjavom na početku 1912., u kojem sumnja da će doći do fuzije s HKU-om, jer oni traže jednostavno raspuštanje HNZ-a i osnivanje nove političke organizacije.[59]

56 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 5. rujna 1909. Prema: *Isto*, str. 223.

57 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 7. veljače 1911. Prema: *Isto*, str. 225.

58 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od od 28. studenog 1911. Prema: *Isto,* str. 228-229. Mislio je na svepravašku organizaciju za sve hrvatske zemlje i BiH, koja će biti stvorena u listopadu 1912. Usp: Grijak, *nav.dj.,* str. 493.

59 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 9. siječnja 1912. Prema: Nikić, *Fra Didak Buntić hrvatski i crkveni..., nav. dj.,* str. 236.

Kao posljedica sve prisutnije svijesti kako se hrvatsko nacionalno pitanje ne može riješiti unutar dvojne Monarhije, ali i utjecaja uspjeha srpske i crnogorske vojske u balkanskim ratovima, ideja o stvaranju zajedničke južnoslavenske države, i to izvan okvira Monarhije, postaje sve prisutnija u hrvatskim političkim krugovima. Toj ideji priklanja se i fra Didak. Već krajem 1912. govori o ujedinjenju svih jugoslavenskih zemalja. Istina, ne spominje okvir tog ujedinjenja – unutar ili izvan Monarhije.[60] Bez obzira na to kako će se izvršiti to ujedinjenje, njegova politička misao vodilja bilo je sjedinjenje BiH s Hrvatskom. U tom kontekstu može se razumjeti i njegova javno izrečena misao kako će poslije rata u BiH priznati samo vlast Hrvatskog sabora i bana. Na ove riječi negiranja prava Austro-Ugarske na BiH reagirao je grof Tisza tajnim nalogom da se Didaka deportira u Arad.[61]

Ne žaleći puno za propašću stare Austro-Ugarske, kao član Odbora Narodnog vijeća u Mostaru, pozdravio je ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu – Kraljevstvo Srba Hrvata i Slovenaca.[62] Fra Didak je pripadao onom krugu crkvenih ljudi koji su pod utjecajem jugoslavenskog odbora i njegovog čelnika A. Trumbića smatrali da će se hrvatski nacionalni interesi najbolje moći artikulirati u okviru zajedničke jugoslavenske države. Od samih se početaka rada na stvaranju zajedničke države hrvatski pomalo romantičan koncept sudarao s velikosrpskim konceptom, za koji je jugoslavenska država samo, u danom trenutku, najprikladniji okvir za ostvarenje Garašaninova programa Velike Srbije. Zato će namjesto zadovoljstva pomiješanog s oduševljenjem i euforijom zbog propasti crno-žute Monarhije i stvaranja nove južnoslavenske države ubrzo, pred neskrivenim izrazima velikosrpskog programa i progona svih koji se protive tom programu, prevladati razočaranje i osjećaj kako je hrvatska politika još jednom otišla u pogrešnom smjeru.

U novoj državi, tada na dužnosti provincijala, fra Didak se aktivno uključuje u politička zbivanja, ali ne zbog osobnih ambicija, nego zato što je vjerovao da i na taj način može doprinijeti dobru svog hercegovačkog, hrvatskog svijeta, čije je dobro, i vremenito i vječno, za njega bilo vrhovni zakon i jedina politička opcija. Iz poslušnosti prema episkopatu, koji je preporučio Pučku stranku, a pre-

60 Pismo fra Didaka Buntića Izidoru Kršnjavom od 3. rujna 1912. Prema: *Isto*, str. 240.

61 *Isto,* str. 557.

62 *Isto,* str. 562.

poručio ju je i njegov prethodnik, Didak je smatrao da svoje osobne političke poglede i neslaganja treba zatomiti, te u ime mira u kući (Provinciji) i općih probitaka ne isticati osobne političke poglede i neslaganja. U nastupnoj poslanici nakon izbora za provincijala piše kako vjernik u opredjeljenju za političke stranke mora voditi računa o tome koliko te stranke poštuju kršćanska načela. Pa iako dvije stranke, Pučka stranka i Težačka stranka, poštuju ta načela, fra Didak ipak subraći preporuča Pučku stranku, i to zato "(…) jer je općenita, jer je od crkvene vlasti i od našeg predšasnika pismeno preporučena, jer je već raširena i bez sablazni, nemira i nepouzdanja naroda ne može se dokinuti, jer će se naš hercegovački puk ujediniti i da će se narodni zastupnici moći izabrati bez borbe i natjecanja. Budući da ove borbe potiču neprijateljstva, nesloge, mržnje, kvare dobre običaje (vladanje), narod kvare, niti bijaše kakve nade za mir i pomirenje, za kojim najviše težim, prisiljen sam nju preporučiti, premda sam u ruševinama Hrvatske Zajednice".[63]

Iz navedenog se vidi kako je Didak u duši ostao starčevićanac. Strano mu je bilo strančarenje, političko nadmetanje i podmetanje. U istoj okružnici subraći spominje da Pučku stranku, ako im se sviđa, promiču, ali bez burnih agitacija, nego na miran i dostojanstven način. Samim župnicima preporuča neka se ne upleću u političke razmirice među narodom te da se drže podalje od svjetovnih i političkih stvari.[64] Formalno gledano, moglo bi se provincijalu fra Didaku zamjeriti da se onog što je subraći preporučivao – držati se dalje od politike – sam nije pridržavao. Naime, 1920. na izborima za Ustavotvornu skupštinu bio je nositelj liste Pučke stranke. Međutim treba znati da je svoju kandidaturu prihvatio teška srca, motiviran jedino borbom za opće dobro. Pa iako politički nije agitirao jer mu je to bilo strano, a nije imao ni vremena, ipak je pobijedio na izborima za Konstituantu. Umjesto zadovoljstva zbog uspjeha, osjećao je razočaranje zbog toga što se izravno uključio u politička zbivanja. U okružnici braći iz 1921. priznaje kako se teško odreći političkog rada premda je "(…) to posao najmanje doličan jednog redovnika i najnezahvalnije od svega što radimo… što manje politike za nas je najbolja politika. Zapamti si dobro, mladeži, što ću ti reći: u igri, u lovu, u politici nikad lovorike ubrat nećeš."[65]

63 Nastupna okružnica fra Didaka Buntića kao provincijala, Mostar, 8. prosinca 1919. Prema: *Fra Didak Buntić, Spomenica, nav. dj.*, str. 125.

64 *Isto.*

65 Okružnica iz 1921. Prema: Rufin Šilić, "Fra Didak – provincijal (27. 5. 1919 – 3. 2. 1922.)". Prema: *Isto,* str. 100.

Sličnosti između biskupa Jurja Dobrile i fra Didaka Buntića prepoznatljive su na planu njihova izravnog uključivanja u politički život pokrajina u kojima su djelovali. Dobrila je bio aktivan u radu Istarskog sabora, kao njegov virilni član, i u radu Carevinskog vijeća kao izabrani član. Didak je bio jedan od istaknutijih članova HNZ-a, potom Pučke stranke, a pri kraju života sudjelovao je, kao zastupnik, u radu Narodne skupštine u Beogradu. I u jednog i u drugog prisutno je, s jedne strane, poštivanje multinacionalne stvarnosti njihovih sredina, iz čega će onda proizići priznavanje pripadnicima drugih naroda istih prava koja su tražili za svoj narod, a, s druge strane, otvorenost prema svim pripadnicima nacionalnoga korpusa, bez obzira na njihovu vjersko-svjetonazorsku orijentaciju.

Za obojicu je vjera, primljena u roditeljskom domu i jačana unutar župske zajednice, bila temeljem njihova cjelokupnog, pa i političkog, rada, u užem značenju ovog termina. Pri tome nisu bili nezdravi pobožnjaci kojima bi vjera služila za bijeg iz stvarnosti. Naprotiv, oslonjeni na evanđeosku poruku, čiji je upravo temelj ulazak Sina Božjeg, kao čovjeka, u ljudsku povijest, hrabro su ugazili u tu stvarnost da bi je ispravljali prema biblijskim načelima. Njihov gospodarsko-socijalni i kulturno-prosvjetni rad dio je pastoralnog zauzimanja za spasenje cjelovitog čovjeka, tj. i duše i tijela.

I dok se Dobrila 1868. povukao i nije više sudjelovao u radu Istarskog sabora, razočaran liberalnim napadima na Crkvu, niskom razinom rasprava te uvjeren kako bi njegova nazočnost u Saboru bila beskorisna, fra Didak je, iako uvjeren da politika nije dobra za redovnika, ostao u politici smatrajući je sredstvom u radu za narodne interese.

Iako je u obojice prisutno poštivanje zakona i institucija Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, fra Didak je kritičniji i skeptičniji prema tim institucijama, posebno onim na nižoj razini, zbog njihove birokratske inertnosti i bešćutnosti. Dobrila je u svojim javnim nastupima bio "sputan" činjenicom da je kao biskup istodobno i visokopozicionirani činovnik dvojne monarhije. Fra Didak, kao obični fratar, nije bio sputan utezima društvenog položaja, pa je u svom djelovanju bio izravniji i propulzivniji od Dobrile. Na kraju, Dobrila je, kao simpatizer Strossmayerove političke orijentacije zastupao "kulturno jugoslavenstvo", dok je Didak pripadao onim crkvenim ljudima koji su podržali program "političkog jugoslavenstva".

BANAC, I. (1995.), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb.

BEUC, I. (1975.), *Istarske studije*, Zagreb.

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić, Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece u Hercegovini*, Zagreb-Mostar.

DE FRANCESCHI, C. (1926.), *Memorie autobiografiche*, Trst.

GRIJAK, Z. (2001.), *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb.

JAKOVLJEVIĆ, I. (gl. ur.) (2008.), *Biskup Juraj Dobrila zastupnik naroda Istre*, Pazin.

KALAC, A. (1912.), Ljubav biskupa Dobrile prema istarskom seljaku, u: *Biskup dr. Juraj Dobrila, Spomen-knjiga, stogodišnjica njegova rođenja* (A. Kalac, gl. ur.), Pazin.

MALBAŠA, A. (1933.), *Bosansko pitanje i Austro-Ugarska*, Sarajevo.

MILANOVIĆ, B. (1991.), *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga prva (1797.-1882.)*, 2. izdanje, Pazin.

MILANOVIĆ, B. (1992.), *Istra u 20. stoljeću, 1. knjiga, pod Austrijom i Italijom*, Pazin.

Naša sloga, Trst 1879., 1882.

NIKIĆ, A. (1986.), *Političko-pastoralno i prosvjetno--karitativno djelovanje hercegovačkih franjevaca od 1878. do 1918. godine*, Mostar.

PERIĆ, I. (gl. ur.) (2007.), *Povijest Hrvata, treća knjiga, od 1918. do danas,* Zagreb.

RUBETIĆ, C. (1912.), *Vjekopis biskupa Dobrile*, Zagreb.

STRČIĆ, P. (1986.), *Prijelomna vremena Istre,* u: *Juraj Dobrila 1812.-1882: istarski preporoditelj*, Pazin.

STULLI, B. (1984.), *Istarsko okružje 1825.-1860.*, Pazin--Rijeka.

ŠIDAK, J. i dr. (1968.), *Povijest hrvatskog naroda 1860.--1914.*, Zagreb.

VALKOVIĆ, M. (ur.) (1991.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Zagreb.

VUKŠIĆ, T. (1984.), *Međusobni odnosi katolika i pravoslavnih u Bosni i Hercegovini (1878.-1914.)*, Mostar.

ZOVATTO, P. (1984.), Le classe dirigenti ecclesiastica a Trieste: i vescovi (da B. Legat ad A. Santin), *Ricerche storico-religiose su Trieste*, br. 13., Trst.

Župni arhiv pulske Katedrale, Dekanatski spisi 3.

Robert JOLIĆ

FRA DIDAK BUNTIĆ I BROTNJO

UVOD

Fra Didak Buntić zacijelo je jedan od najpoznatijih Hercegovaca u povijesti te kršne zemlje. Bio je rodom iz Brotnja, iz sela Paoče u župi Gradnići, ali on zbog toga nipošto nije bio lokal-patriot niti je Brotnjo na bilo koji način izdvajao u svom djelovanju. Nije volio klanove bilo koje vrste, nego je radio na dobrobit svih Hercegovaca, osobito, naravno, Hrvata katolika, kojima ga je poslala Providnost. Štoviše, njegov je život u mnogo većoj mjeri bio povezan sa Širokim Brijegom, gdje je proveo najveći dio života i gdje je ostvario svoja najveća djela, negoli s rodnim broćanskim krajem, u koji je nakon djetinjstva samo povremeno navraćao. To, međutim, nipošto ne znači da je zaboravio rodni kraj u kojem je proveo djetinjstvo, a sudbina je htjela da je i preminuo upravo u Brotnju, i to za vrijeme jednoga pohoda koji je imao svrhu pomoći siromašnom broćanskom seljaku, pomoću meliorizacije Čitlučkog polja. Kao i u životu, tako je i u smrti samo nekoliko godina njegovo tijelo počivalo u Brotnju: kasnije mu je tijelo preneseno najprije u Mostar, a kratko potom u Široki Brijeg, gdje je pokopan u veličanstvenoj crkvi koju je upravo on za života sagradio.

Jedan od tisuću upisanih u Maticu krštenih župe Brotnjo-Gradnići, ali zacijelo i jedan od najpoznatijih Brotnjaka u povijesti, jest i Franjo Buntić, kasnije fra Didak. Upis o njegovu rođenju i krštenju upisan je u V. svesku Matice krštenih te župe. U izvorniku glasi ovako:

Paoča die 10. Octobris 1871. na[tum] heri P[ater] Franciscus Dobretić bap[tizavi] Franciscum l[egitimum] f[ilium] Michaelis Buntić, et Mathiae Stojić e Dragićina. P[atrinus] f[uit] Bartholomaeus Paponja a Paoča.

Kasnije dopisano: *P[ater] Didacus Buntić + 3. II. 1922.*[1]

U prijevodu:

> *Fra Franjo Dobretić krstio je dana 10. listopada 1871. Franju Buntića, rođenog jučer u Paoči, zakonitog sina Mije Buntića (iz Paoče) i Matije Stojić iz Dragićine. Kum je bio Bariša Paponja iz Paoče.*

Kasnije je – prigodom njegove smrti – netko dopisao da je Franjo Buntić zapravo fra Didak Buntić i da je preminuo 3. veljače 1922.

Možda je Franjo Buntić dobio ime svoga krstitelja, ondašnjega gradnićkog župnika, fra Franje Dobretića, iako je vjerojatnije da je ime naslijedio od svoga strica Franje (r. 1833.),[2] najstarijeg sina svoga djeda Stanka, dakle polubrata svoga oca Mije. Držim da je taj njegov stric preminuo kao dijete. On je prvi Franjo u rodu paočkih Buntića, a ime je dobio svakako pod utjecajem franjevaca, gradnićkih župnika, članova reda koji je utemeljio sv. Franjo Asiški. Prema onomastičkim istraživanjima ime Franjo često se pojavljuje upravo na franjevačkim župama.

Župnik koji je krstio Franju (fra Didaka) Buntića, fra Franjo Dobretić-Bašadur, rođen je u Mostaru 1841., a preminuo u Šuici 1901. kao aktualni šuički župnik. U franjevački je red primljen 1857., a za svećenika je zaređen 1864. Pastoralno je djelovao u nekoliko hercegovačkih župa: Široki Brijeg, Županjac, Gradnići, Mostar, Gorica, Grabovica na Bušku blatu, Šuica, a osim toga je djelovao i kao učitelj, tajnik Provincije, knjižničar i zborovođa te odgojitelj mladih fratara na Humcu. Bio je definitor u tri navrata. Pokopan je na šuičkom Kolakovu groblju, gdje

1 Arhiv župe Brotnjo-Gradnići: Matica krštenih Brotnjo, sv. V, str. 324, br. 342.

2 Arhiv župe Brotnjo-Gradnići: Matica krštenih Brotnjo, sv. IV, str. 9, br. 967.

mu je njegov nasljednik, fra Križan Galić (šuički župnik 1902.-1904.), podigao monumentalan grob i nadgrobni križ.[3]

Fra Didak Buntić potječe iz staroga broćanskog plemena Buntića, koje je starinom upravo iz sela Paoče. Kasnije su se iz Paoče, zbog prenapučenosti, škrte zemlje i stočarskih kretanja, selili u razna druga kako broćanska tako ostala hercegovačka sela i gradove, pa i daleko izvan Hercegovine. Najstariji do sada pronađeni spomen toga prezimena potječe s kraja 17. stoljeća, točnije iz godine 1697., a sačuvan je u Matici krštenih i vjenčanih, za široko područje koje su u to vrijeme opsluživali franjevci iz zaostroškog samostana. Pod datumom 26. travnja 1697. zabilježeno je da je Toma, sin Marka Buntića, iz Broćnja, bio kum na vjenčanju Grgura Ćulumovića iz Broćnja i Jeluše Jerković iz Međugorja.[4] Na temelju ovoga upisa može se sa sigurnošću zaključiti da su Buntići u Paoči živjeli već od polovice 17. stoljeća, a nema nikakva razloga ne vjerovati da su tu bili i davno prije, možda i prije turske okupacije Hercegovine, u drugoj polovici 15. stoljeća. Za tu tezu nemamo, nažalost, nikakve potkrepe u sačuvanim dokumentima.

Buntići su bili jedno od mnogobrojnih hercegovačkih plemena privreda kojih je bila bazirana na stočarstvu. Kako u Hercegovini nije bilo dovoljno pašnjaka da bi se stoka, pogotovo ona sitnog zuba, mogla čitave godine prehranjivati u matičnim selima, to je većina stočara u ljetnoj sezoni izgonila svoju stoku na visoke planine oko Blidinjskog jezera (Čvrsnica, Vran), kao i na Ljubušu, Radušu, Čabulju i druge.[5] Fra Didakov djed Stanko Buntić (r. 1807.) također je izgonio stoku preko ljeta, negdje u Polja – danas

3 R. Jolić, Franjevački grobovi u Hercegovini, *Hercegovina franciscana*, br. 1, Mostar, 2005., str. 159; ISTI, Matične knjige: svjedoci povijesti, *Godišnjak župe sv. Blaža*, br. 3, Gradnići, 2006., str. 59-60. Na oba mjesta zabunom sam naveo da je spomenik podigao šuički župnik fra Filip Gašpar (1926.-1941.), iako je već iz samoga nadgrobnog natpisa jasno da je to učinio fra Križan Galić.

4 N. Mandić, *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Brotnju*, Mostar – Brotnjo, 2001., str. 89.

5 Njihov način života oko 1935. godine odlično je opisao J. Popović, Ljetni stanovi na planinama Plasi, Muharnici i Čvrsnici, *GZM*, XLVII/1935., str. 117-146 + table XI-XIV; Ljetni stanovi na planinama Vranu, Čabulji i Maloj Čvrsnici, *GZM*, XLVIII/1936., druga sveska (za prirodne nauke), str. 63-97 + table V-VII; Ljetni stanovi na planinama Raduši i Ljubuši, *GZM*, XLIX/1937., druga sveska (za prirodne nauke), str. 65-111 + table IV-VII.

ne znam točno na koju lokaciju. Jedno je njegovo dijete, kćerka Ana, i rođena na Poljima, 27. srpnja 1853. Krstio ju je kapelan Poljâ, fra Nikola Anić.[6] Stankova je obitelj uskoro stekla i zamjetan imetak u Duvanjskom polju, u selu Lipi. Tako je nekolicina njegovih sinova (rodilo mu se 12-ero djece, od čega 9 sinova!) počela i trajno boraviti u Lipi – među njima i fra Didakov otac Mijo. Do danas su u Lipi ipak ostali samo potomci Mijina polubrata Šimuna.[7] O tome da je i fra Didak kao dijete boravio u Lipi – stalno ili privremeno – imamo pouzdane podatke, o čemu će više riječi biti kasnije.

Prema popisu biskupa fra Pave Dragićevića iz 1742. godine, u Paoči su živjele dvije obitelji Buntića: **Lovrina** s 12 članova i **Nikolina** s 13 članova. Nije ih bilo ni u jednom drugom selu. Ubrzo potom neki su se Buntići počeli raseljivati iz Paoče u druga mjesta, tako da je biskup fra Marijan Bogdanović 1768. u Paoči našao samo jedno domaćinstvo Buntića: Jozino s čak 28 članova, a Buntići su već živjeli i u Međugorju (dvije obiteljske zadruge s ukupno 21 članom) i Studencima (jedna obitelj sa 7 članova).[8]

Jozo Buntić iz Paoče (sin ili Lovrin ili Nikolin, iz popisa 1742.), u čijoj je obiteljskoj zadruzi 1768. bilo 28 članova, oženio se Lucom rođ. Kosir i s njom imao dva sina: Stojana i **Šimuna**.

Jozin sin Šimun Buntić oženio se Perkom r. Pehar iz Gradnića i s njom imao petero djece: Ruža (1798.), Nikola (1801.), Božica (1802.), **Stanko** (1807.), Iva (1809.).

Šimunov sin Stanko (*Staniša*) Buntić ženio se dva puta. S prvom ženom Ivom r. Dragićević iz Zvirovića (vjenč. 11. I. 1830.) imao je troje djece: Franjo (1833.), Vida (1834.), Šimun (1835.). S drugom ženom, Vidom r. Jeličić iz Paoče (vjenč. 23. XI. 1841.), imao je devetero djece: **Mijo** (1842.), Jozo (1844.), Stanko (1846.), Paškal (1848.), Martin (1849.), Ambrozije (1851.), Ana (1853.), Vida (1855.), Mate (1858.).[9]

Stankov sin Mijo Buntić oženio se 6. XI. 1869. Matijom r. Stojić iz Dragićine i s njom imao dva sina: **Franjo** (1871.), Ivan (1876.). Franjo je kasnije postao fra Didak. Njegov brat Ivan (Ivše) tijekom godine živio je na dva mjesta: u Paoči i u Lipi na Duvanjskom polju, gdje su Buntići imali svoje imanje, te preko ljeta, a ponekad i preko čitave

6 Arhiv župe Brotnjo-Gradnići: Matica krštenih župe Brotnjo, sv. IV, str. 543, br. 192.

7 Podaci na temelju obiteljskog stabla koje je izradio Ivan Buntić iz Lipe.

8 D. Mandić, *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis*, Chicago-Roma, 1962., str. 88, 121. U popisu iz 1768. pogrešno prepisano Joseph Budich, namjesto Buntich.

9 Rodoslovlje načinjeno na temelju broćanske Matice krštenih i Matice vjenčanih.

godine, boravili sa svojom stokom. Ivšu su ubili Srbi-partizani iz Lipe u pojati u Lipi 1943. godine. Bili su sirotinja i Ivše im je uvijek pomagao. Nakon dojave da bi mogli stradati, Ivše je poslao obitelj u Hercegovinu, a on se vratio u Lipu, ne vjerujući da bi mu se išta loše moglo dogoditi, jer je bio dobrotvor onima za koje se govorilo da mu prijete smrću. Nakon što su ga počeli tražiti, sakrio se u pojatu, u jasle ispred volova. Pronašli su ga i ubili u jaslama puščanim mecima. U Drugom svjetskom ratu stradao je i Ivšin sin Jozo: poginuo je u Sjevernom logoru u Mostaru.[10]

Upravo to što su Buntići, potomci Stanka Buntića, imali velik zemljišni posjed i brojnu stoku, navelo je Ivu Dobržanskog da zabilježi kako se fra Didak rodio "od ugledne i imućne seljačke porodice".[11] Ipak se to bogatstvo ni u kom slučaju ne može uspoređivati s današnjim blagostanjem, nego valja svejedno imati na umu da se živjelo siromaški. O tome najbolje svjedoči fotografija fra Didakove rodne kuće, koja je bila bijedna suhozidina prekrivena slamnatim krovom.

Djetinjstvo, školovanje i izbor zvanja

Za djetinjstvo Franje Buntića, kasnijeg fra Didaka, vezana je zanimljiva pričica, možda legenda, ali se svejedno povezuje s njime. Naime, u brdu iznad njegova rodnog sela Paoče postoji kamenica koju seljani nazivaju "Vranina kamenica", a prema predaji, u stijeni ju je isklesao upravo mali Franjo Buntić, dok je u brdu čuvao ovce. Ovu je predaju sadašnjem gradnićkom župniku, fra Marinku Šakoti, ispričala Ruža Ćorić, unuka fra Didakova brata Ivše, koji je živio u Lipi na Duvanjskom polju i tamo stradao u vrijeme Drugoga svjetskog rata.[12] Taj bi detalj već mogao upućivati na to da je mali Franjo bio sklon gradnji, kao i samoinicijativi, te na neki način bio predodređen za velika građevinska i druga djela koja će izvesti u životu.

O školovanju Franje Buntića znamo sigurno da je do desete godine života znao pisati i čitati. Manje je sigurno gdje je to naučio – svakako ne u "službenoj" školi, nego u privatnim poukama. Prema nekim podacima, osnovama čitanja, pisanja i računanja poučio ga je "lutajući učitelj" Šimun Buljan, koji je tih godina hodao po Brotnju i poučavao mladež po broćanskim selima. Ipak, to nije posve

10 R. Jolić, *Župa Kongora (uz 75. obljetnicu postojanja) 1917. – 1992.*, Tomislavgrad, 1993., str. 84. Detalji na temelju pričanja Ivšina unuka Miljenka Buntića, koji živi u Paoči.

11 I. Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice. Najbolji način za suzbijanje analfabetizma,* Sarajevo, 1914., str. 11.

12 Prema dopisu fra Marinka Šakote, svibanj 2008. U mom posjedu.

sigurno, pa ga je možda poučavao i netko drugi, primjerice Jozo Buntić.[13] Ivo Dobržanski pak piše da su Franju prvoj pismenosti poučili njegovi vlastiti stričevi, koji su bili pismeni: "Svih pet stričeva znali su čitati, te se svaki dan poslije večere čitalo iz Banuše, Stipanjače, karablje i iz Kačića. Mali Franjo (tako fra Didaku bijaše krsno ime) svršio je kod svojih stričeva analfabetski tečaj."[14] U "službenu" školu koja je postojala u susjednom selu i sjedištu župe, Gradnićima, mali je Franjo pošao tek kao 11-godišnji dječak, u kasnu jesen 1882. godine. Franjo je – prema podacima iz sačuvanog Glavnog imenika školske mladeži Narodne osnovne škole u Gradnićima – u tu školu bio upisan 10. prosinca 1882., a iz škole je "izstupio" 30. rujna 1883. Tako je u toj školi proveo zapravo samo jednu skraćenu školsku godinu.[15] Nakon toga je pošao u Široki Brijeg, u franjevačku gimnaziju.

Školu u Gradnićima osnovali su franjevci 1867. godine. Ona je, kao i druge škole koje su franjevci osnovali pod turskom upravom, bila smještena u župnoj kući.[16] Nedugo nakon austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine franjevačke su škole prešle pod državnu nadležnost (od 1881. godine).[17] Učitelji su redovito bili austrijski dočasnici koji su bili na vojnoj službi u određenom kraju. Tako je u Gradnićima učitelj bio podnarednik Marko Selnik (1881.-1899.).[18] "Njegova strogost, marljivost, točnost

13 A. Nikić, Život i rad fra Didaka Buntića, u: *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine* (ur. D. Ćorić), Zagreb – Mostar, 1978., str. 37.

14 I. Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 11. Dobržanski brka nazive teoloških i vjeronaučnih priručnika iz kojih su djeca i stariji ujedno učili čitati i pisati. Tako ne postoje Banuše, nego Babuše, prema moralki koju je sastavio franjevac Babić; tzv. *Stipanjače* su zapravo bile molitvenik što ga je sastavio fra Stipan Jajčanin; karablja ne postoji, ali zato postoji *Korablja*, suvremeni prijevod Sv. Pisma; pod Kačićem misli na poznatu pjesmaricu junačkih pjesama *Razgovor ugodni naroda slovinskog* fra Andrije Kačića Miošića (usp. // Andrija Kiš i Nikola Glavinić, *Kršćanska obitelj*, br. 2/1918., str. 24-26).

15 Narodna osnovna škola u Gradnićima: Glavni imenik školske mladeži (od 1. X. 1881. do 31. VIII. 1826.). Danas se imenik čuva u Arhivu Osnovne škole "Fra Didak Buntić" u Čitluku. Frane Buntić, rođen 1871. na Paoči, kućni broj 21, upisan je pod rednim brojem 75. Njegov je staratelj bio stric mu Jozo Buntić, poljodjelac. Franji je "svjedočba izdata 10. X. 1883.".

16 D. Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca* (Almanah hercegovačke franjevačke omladine), god. V, Mostar, 1938./39., str. 58-61.

17 E. Peco, *Osnovno školstvo u Hercegovini za vrijeme austro-ugarske vladavine*, Sarajevo, 1971., str. 46.

18 E. Raspudić, *Povijest školstva u Brotnju,* Brotnjo (Čitluk!), 2004., str. 46, 48, 49, 51, 77-78 (na pet mjesta se – potpuno nepotrebno – navodi jedan te isti podatak!). Usput, Raspudićevo nagađanje da je škola u Gradnićima započela s radom već 1861., a ne 1867., kako se navodi u svim službenim izvorima (str. 45) jest obično naklapanje.

i pobožnost učinila je na Franu i sve njegove suučenike veliki dojam, tako da ga se njegovi bivši učenici i danas velikom zahvalnošću sjećaju."[19]

Franjino napuštanje gradnićke pučke škole u dobi od 12 godina bilo je povezano s njegovim izborom zvanja. Naime, nakon što je 10. listopada 1883. dobio svjedodžbu gradnićkog učitelja Marka Selnika, Franjo je otišao u Široki Brijeg, gdje je započeo svoje učenje kod franjevaca, s nakanom da jednog dana i sam postane franjevac. Nakon što je s 12 godina otišao iz rodne Paoče i iz Brotnja, Franjo (kasniji fra Didak) nikad se više nije vratio stalno živjeti u rodnom kraju. Tu je samo – igrom slučaja – umro.

Oko njegova izbora zvanja postoje neke zanimljive vijesti. Prema njima, Franji se više sviđao vojnički poziv, ali je na majčin nagovor otišao u Široki Brijeg i kasnije postao franjevac – svećenik. Tako je I. Dobržanski zabilježio, najvjerojatnije prema pričanju samoga fra Didaka, da je mali Franjo pokazivao sklonost prema vojničkom pozivu: "Junačke pjesme, sjajna odora Musića i hercegovačkih ustaša budijahu u Frani, koji imađaše smjelo srce, volju za vojevanjem i viteštvom."[20] Franjo je uistinu bio već sedmogodišnji dječak kad je završio hercegovački ustanak (1878.) i zacijelo je slušao u kući o ustanicima, osobito o sjajnoj pojavi don Ivana Musića, ustaničkog vođe. K tome, kako je već rečeno, u kući su se navečer čitale junačke pjesme iz Kačićeva "pismara", pa je to dječaku moglo pobuditi želju da se i sam okuša u vojničkom zvanju. Dobio je dapače i konkretnu ponudu, i to za svoga boravka u Duvnu, gdje su njegovi imali imanje. Isti Dobržanski zapisao je kako se Franjo "upoznao s nekim stražmeštrom iz Županjca, koji mu obeća, da će ga smjestiti u kadetsku školu".[21] Dobržanski bilježi da bi se taj susret zbio 1885., što izgleda malo vjerojatno jer je Franjo već od 1883. bio u Širokom Brijegu kod franjevaca, što pak znači da je već od te godine i znao kojemu pozivu smjera njegov život, pa je vjerojatno da se susret sa "stražmeštrom" – danas bismo rekli žandarmom ili policajcem – zbio vjerojatno 1883. godine. Odluku je, međutim, donijela Franjina majka Matija (otac je već bio umro): "Majka njegova nehtijaše o tome ništa čuti, nego željaše svoga sina vidjeti u redovima sv. Frane. Kako mu se djeca rugahu, kad bi ga god vidjeli: 'Blagosivajte fra Frano', to on i proti volji stupi u red. God. 1883. dođe u samostan na Široki Brijeg a god. 1885. na Humac."[22] Tako je

19 I. Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 11.

20 I. Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 12.

21 I. Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 12.

22 I. Dobržanski, *Seljačke škole*, str. 12.

Franjo – srećom po Hercegovinu! – završio u franjevačkim naukovnim zavodima te kasnije postao franjevac (vječne zavjete položio 22. II. 1892.) i svećenik (za svećenika zaređen 29. VII. 1894.),[23] profesor klasičnih jezika i veliki dobrotvor, graditelj i organizator. Lijepo primijeti dr. fra Ignacije Gavran: "Ne znam dokle bi fra Didak dotjerao, da je krenuo u oficire – do pukovnika ili generala, ali je u svom, od majke izabranom, zvanju postigao neuporedivo više – da ga cijeli njegov hercegovački katolički narod voli kao oca i majku."[24]

DJELOVANJE

Zaštita narodnih prava u dvije države

Nakon što se vratio sa studija iz Innsbrucka (1895.), fra Didak započinje svoj rad u Hercegovini. Taj je rad najuže bio povezan sa Širokim Brijegom, gdje je predavao kao profesor, sve dok 1919. nije bio izabran za provincijala hercegovačkih franjevaca, kada se preselio u Mostar. Iako je, dakle, njegovo 25-godišnje djelovanje bilo vezano najviše za širokobriješki kraj, može se zapravo reći da je fra Didak sve svoje snage usmjerivao na dobrobit cjelokupnoga hercegovačkog pučanstva, a ne samo onoga gdje bi on boravio. Poznate su njegove intervencije i za austro-ugarske uprave, kao i na početku života nove državne tvorevine, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1918. godine), kojima je cilj bio kako sloboda hrvatskoga naroda, poglavito u Hercegovini, tako zaštita hercegovačkih seljaka od progona i izrabljivanja. Ovdje ću za primjer navesti samo dvije njegove intervencije, jednu iz 1909., a drugu iz 1920. godine.

Ogorčen nepravednim i pristranim odnosom austro-ugarskih vlasti prema hercegovačkim katolicima, fra Didak je 26. studenog 1909. uime hercegovačkog naroda uputio spomenicu zajedničkom ministru financija i ministru za Bosnu i Hercegovinu, Burianu. U njoj na prvome mjestu protestira protiv otkupne cijene duhana, kao i općenito protiv neumjerene eksploatacije hercegovačkog seljaka: "Hercegovcu je ili mrijeti ili se seliti ili duhan saditi: drugo nam ne preostaje zbog suše i pomanjkanja svake druge zarade i prenapučenosti ovoga kršnoga kraja, od koga niti jedna desetina nije prikladna za obrađivanje." Potom traži isušenje i regulaciju nekih polja, prije svega

23 A. Nikić, Život i rad fra Didaka Buntića, str. 38. Fra Didak je svoje ime s latinskog na hrvatski prevodio kao Borislav, tako da se u brojnim svojim dopisima potpisuje kao fra Borislav Buntić.

24 I. Gavran, *Putovi i putokazi,* sv. II, Sarajevo, /1996./, str. 102.

Bekijskog polja, Mostarskog blata i Buškog blata. Zatim protestira protiv previsokih poreza u stočarstvu, protiv zabrane ispaše i nasilnog odstranjivanja stočara s određenih planina, osobito s Kopčevine, dakle područja Polja i Ljubuše. Nadalje otvoreno govori o potpunom zapostavljanju Hercegovine: otkad je došla austro-ugarska vlast (1878.), u Hercegovini je uređeno tek 150 km cesta, postoji samo jedna jedina pošta i brzojav, u Ljubuškom, a ta je postojala i u tursko doba. Pošte i brzojave treba – prema fra Didaku – hitno uvesti u Širokom Brijegu, Čitluku i Posušju. Austro-Ugarska je "kroz ovo 30 godina načinila samo 20 pučkih škola, 150 km ceste, 2 državne kuće, jednu štalu za magarce, i to su nam sve kulturne tečevine kroz ovo 30 godina uprave". Uspoređuje Hercegovinu s Afrikom, kolonijom iz koje se samo izvlači, a u nju se ništa ne ulaže.[25]

Iako je fra Didaku bilo dosta nepravedne austro-ugarske uprave te iako je otvoreno i svim srcem sudjelovao u uspostavi nove državne zajednice južnih Slavena, koja je u početku imala naziv Kraljevina SHS, ipak je uskoro uvidio da to nije ono što su željeli Hrvati i da su svu vlast preuzeli Srbi te da oni tu novu državu doživljavaju samo kao proširenu Srbiju. Stoga je fra Didak opet javno ustao u obranu svoga naroda. Kao član Hrvatske pučke stranke bio je zastupnik u beogradskom parlamentu i tu se borio za prava hrvatskog naroda. Tako u svom dugom govoru u Narodnom predstavništvu (parlamentu) u Beogradu u listopadu 1920. izrijekom kaže kako je "u Bosni i Hercegovini velika većina naroda nezadovoljna s današnjim sistemom". Potom navodi konkretne primjere nasilja i bezakonja, batinanja nevinih ljudi od žandarma, kao i o zapostavljanju Hrvata u javnim službama. Protivi se nasilnom pozivanju u vojsku i u 'rezervu', kao i osnutku prijekog vojnog suda te primjene srpskog vojnog zakona bez znanja i odobrenja parlamenta. Završava: "Ali vas molim, gospodo, da se što prije poduzmu energične mjere, da se jedamput u cijeloj državi, napose u nas u Bosni i Hercegovini, napravi red, i uvede pravda."[26]

O toj njegovoj borbi zapisao je fra Didak Ćorić: "Kad su na kraju samovolja i nasilje nadvladali razum i kad je počela nova strahovlada, fra Didak je bio prisiljen najoštrije prosvjedovati protiv još nečuvenijih ugnjetavanja osnovnih

25 Povodom 10-godišnjice smrti Fra Didaka Buntića. Historička spomenica Fra D. Buntića ministru Burianu, *Jugoslavenski list*, 2. februara 1932., str. 9-10.

26 Bezakonja u Bosni i Hercegovini. Govor narodnog poslanika HPS fra Didaka Buntića u Nar. Predstavništvu, *Narodna sloboda*. Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu, Mostar, god. II, br. 49 (20. X. 1920.), str. 1-2.

i prirodnih ljudskih prava jednog čitavog naroda i prihvatiti borbu koju je počeo čim je nastupio kao mladi profesor na širokobriješkoj gimnaziji.(…) On nije htio ni pod koju cijenu napustiti borbu jer ga je na to tjerala ona ista želja: pomoći svom narodu da nađe svoje mjesto pod suncem."[27]

U dijelu koji slijedi nastojao sam pronaći neke fra Didakove pothvate ili segmente njegova života koji su bili povezani s rodnim mu Brotnjom. Iz tih se detalja dâ vidjeti da je – unatoč tome što su njegova briga bili svi hercegovački ljudi – ipak u srcu nosio rodni kraj i da ga se često sjećao i nastojao mu pomoći.

Pošta i brzojav

Kao što je već rečeno, fra Didak nije nimalo bio zadovoljan "civilizatorskim" postignućima austro-ugarske uprave u Hercegovini. Tako je prežalosno da ta uprava do 1909. nije bila uredila čak niti jednu jedinu poštansku i brzojavnu postaju u čitavoj zapadnoj Hercegovini. Stoga je stvar u ruke uzeo sam fra Didak. On je, na čelu mjesnog odbora Hrvatske narodne zajednice (HNZ) u Širokom Brijegu, uredio poštu, brzojav i telefon, kao i otkupni ured duhana, pazar i ćilimanu. Sve je to bilo dovršeno do 1914., kako saznajemo iz fra Didakova opširnog izvješća o radu te stranke tijekom 1914. godine. K tome, slične su ustanove uvedene i u nekim drugim mjestima, pa tako i u rodnome kraju fra Didakovu. Tako su, posredovanjem i nastojanjem mjesnog odbora HNZ-a, poštu, telefon i brzojav dobili i Posušje i Brotnjo – zacijelo sa sjedištem u Čitluku. Fra Didak nastavlja kako je bilo nastojanja i oko toga da i Ljubuški dobije telefon, ali to nije uspjelo, jer "tu rekao bi kao da nema vrućih mušterija".[28]

Analfabetski tečajevi

Poznato je nastojanje fra Didaka Buntića oko opismenjivanja hercegovačkoga puka, jer je on savršeno dobro shvaćao da narod bez pismenosti nema ni budućnosti i da uvijek može biti samo rob bez prava, pod vlašću tuđina. Poznati su i veliki uspjesi fra Didakova načina školovanja

27 D. Ćorić, Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine, u: *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine* (ur. D. Ćorić), Zagreb – Mostar, 1978., str. 18.

28 D. Buntić, Izvještaj o radu mjesnog odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914. (Nastavak), (*Glasilo HNZ na BiH*). List za prosvjetu i gospodarstvo, br. 13/1914. Sarajevo (15. 7. 1914.), str. 203-206.

nepismenih, osobito u širokobriješkom kraju. Ipak, njegove su se škole širile i izvan prostora Širokoga Brijega, pa tako i u njegovu rodnom Brotnju. U istome opširnom izvješću o radu mjesnoga odbora HNZ-a u Širokom Brijegu iz 1914. godine fra Didak, nakon što je opisao rad škola opismenjivanja i poteškoće koje su ih pratile, osobito u prvoj godini postojanja (1911.), navodi da su takve škole osnovane i u Rasnu i u Brotnju: "Zavedene su škole i u našem rodnom mjestu u Brotnju. Poslali smo 1050 kom. početnica i 150 kom. abecedaraka. Poslije ljetošnjih ferija, nijesmo mogli doći tamo, ali smo često u pismima apelirali na ponos i rodoljubnu svijest naših zemljaka. Obukom upravlja mladi i rodoljubni mjesni kapelan i kateketa o. fra Grgo Vasiljević, od koga, a i sa druge strane, imam veoma povoljne vijesti. On mi piše: Nastavi li se kroz samu jednu godinu sa tim radom, da neće biti ni jednoga nepismena u onoj prostranoj sa 7000 duša župi. Tamo će uspjeh biti bez sumnje vanredan, za to jamči već i osobnost tog mladog upravitelja."[29] Tako je dakle tečaj opismenjivanja vođen u Gradnićima, sjedištu velike broćanske župe. Nažalost, onaj u kojega je fra Didak polagao svoje najveće nade, fra Grgo Vasilj, nije ostao u Gradnićima, nego je već u proljeće 1914. bio premješten iz Gradnića u Konjic, pa nije sigurno kakav je uspjeh imalo opismenjivanje nakon njegova odlaska.

Emil Raspudić negdje je pronašao podatke (ne navodi gdje) da su "Buntićeve hrvatske seljačke škole radile i na području Brotnja, i to u Čerinu, Bijakovićima i Međugorju,"[30] pri čemu preskače Gradniće, za koje smo vidjeli da ih sam fra Didak navodi kao mjesto održavanja analfabetskih tečajeva. "Njegova metoda opismenjavanja putem seljačkih škola jedinstven je izum, koji je dao odlične rezultate. Jer, putem ovih škola opismenjavanje nepismenog stanovništva u Hercegovini provodilo se veoma brzo i jednostavno, i mnogo brže i učinkovitije nego putem organizirane mreže osnovnih škola, koje su mogle primiti samo ograničeni broj učenika, jer ih je bilo veoma malo. U Didakovim školama starost učenika nije bila bitna, a opismenjavali su se i stariji ljudi. Samo za ono što je učinio na polju prosvjete fra Didak Buntić zavrjeđuje ogromne zasluge, priznanje i divljenje."[31]

29 (D. Buntić), Izvještaj o radu mjesnog odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914. (nastavak), *Hrvatska narodna zajednica*, Sarajevo, br. 12/1914. (30. 7. 1914.), str. 182.

30 E. Raspudić, *Povijest školstva u Brotnju*, str. 79.

31 E. Raspudić, *Povijest školstva u Brotnju*, str. 81.

Najveće zasluge fra Didaku Buntiću ipak idu zbog veličanstvene i savršeno provedene akcije spašavanja gladne hercegovačke djece u sušnoj i neplodnoj ratnoj godini, 1917. O tome je već mnogo toga rečeno i napisano, a fra Didakovi najbliži suradnici o tim su putovanjima djece u Slavoniju i Srijem napisali i prikaze 'iz prve ruke'.[32] O toj temi objavljena su i dva sustavna rada, autora fra Andrije Nikića[33] i fra Marinka Šakote,[34] a prigodom 60. obljetnice spašavanja hercegovačke gladne djece izdana je i spomenica u čast fra Didaku Buntiću.[35] Među tisućama djece koja su doslovce spašena od smrti nalaze se i stotine djece iz Brotnja. O tome postoje i određeni zapisi u sačuvanim spisima.

Tako je samo iz međugorske župe na taj način spašeno više od pedesetero djece – barem koliko se da vidjeti iz sačuvanih popisa – a vjerojatno ih je bilo i više. Sačuvan je dokument pod imenom "Imenik mladeži spremljene na prehranu u Hrvatsku", sastavljen u Međugorju 25. rujna 1917. Potpisali su ga župnik fra Anđeo Nuić i školski upravitelj Bićanić. Na tom popisu nalaze se imena 47-ero djece, s osnovnim podacima.[36] Iz Šurmanaca je bilo sedmero djece, iz Bijakovića šestero, iz Vionice petero, a iz Međugorja 29-ero djece, u dobi od 8 do 15 godina. M. Šakota je na temelju sačuvanoga *Glavnog imenika školske mladeži* Narodne osnovne škole u Gradnićima (1881.-1926.) pronašao brojne podatke o djeci koja su pohađala tu školu, a u godini 1917. prekinuli su školovanje jer su otišli "na prehranu u Slavoniju" ili Hrvatsku. Tako je – prema navedenim podacima – iz fra Didakove rodne Paoče na prehranu otišlo 10-ero djece, iz Gornje Blatnice šestero, iz Gradnića 19-ero, iz Dobrog Sela 9-ero, iz Tepčića troje, iz Blizanaca dvoje, a iz Sritnica troje djece. Ukupno: 52-oje djece iz gradnićke

32 F. B. S. (= fra B. Smoljan), Hercegovačka djeca u Slavoniji, *Kršćanska obitelj (KO)*, Mostar, br. 9-10/1917., str. 194-196; D. Mandić, Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku. Put druge skupine, *KO*, br. 11/1917., str. 223-226; I. Marinčić, Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku. Put treće skupine, *KO*, br. 12/1917., str. 246-250; J. Boras, Četvrto putovanje hercegovačke djece u Slavoniju i Hrvatsku, *KO*, br. 1/1918., str. 7-9; S. Marković, Među hercegovačkom djecom u Slavoniji, *KO*, br. 3/1918., str. 40-44.

33 A. Nikić, *Godine gladi*, Duvno, 1974.

34 (M. Šakota), 90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini, *Didak*. Glasilo "Dana fra Didaka Buntića", god. II, br. 2, Gradnići, 2007.

35 D. Ćorić (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978.

36 Arhiv Provincije: SP, sv. 48, f. 99.

pučke škole.[37] Dakako, ovo je samo dio broćanske djece koja su išla na prehranu preko Save, jer velik broj njih nije išao u školu, pa nisu niti upisani u školski *Imenik*.

I voditelji pojedinih skupina ponekad bi zabilježili poneki podatak o podrijetlu djece koja su s njima putovala iz Hercegovine. Tako je fra Dominik Mandić zabilježio da su u drugoj skupini s njim putovala djeca iz župa Čerin i Gradnići, a iz Međugorja ih je bilo 43-oje[38] (to su zapravo oni isti koje smo već spomenuli, jer su neki s onoga popisa od 47-ero djece odustali od putovanja), a fra Jerko Boras da je s njim u četvrtoj skupini putovalo 19 odraslih dječaka iz župe Čerin, a također iz župe Gradnići veći broj djece.[39] Pa ipak, i ovo su samo nepotpuni i površni podaci, tako da zasad nemamo cjelovit popis broćanske djece koja su u fra Didakovoj organizaciji spašena od gladi tijekom 1917. godine.

Kapelan u Gradnićima

Fra Didak nikad nije djelovao u pastoralu, točnije za svoga redovničkog i svećeničkog života nikada nije obnašao neku posve pastoralnu službu, bilo župničku bilo kapelansku. Jer čim je dovršio svoj studij u Innsbrucku, uprava ga je Provincije postavila za profesora u Širokom Brijegu (1895.), a na toj je službi ostao sve do izbora za provincijala hercegovačkih franjevaca (1919.), s tim da je u međuvremenu bio ujedno i ravnatelj širokobriješke gimnazije (1910.-1919.). Međutim, zbog određenih razloga, točnije zbog sukoba nekih franjevaca (poglavito profesora iz Širokog Brijega i Mostara) s upravom Provincije, fra Didak je 1900. bio razriješen profesorske službe i imenovan kapelanom u svojoj rodnoj župi Gradnići. Sukob na relaciji profesori – uprava Provincije započeo je zapravo već 1899. godine, a povezan je s novim uređenjem čitavog franjevačkog reda, tj. s ujedinjenjem dotad razdvojenih četiriju ogranaka Reda i uvođenjem zajedničkog načina života, tzv. *communità*. Prema novim uredbama, nitko nije smio posjedovati novac. Sporna je točka bila što unatoč tome – a vjerojatno zbog specifičnih (bosanskih i) hercegovačkih prilika – starješinstvo ipak može imati novac i

37 (M. Šakota), 90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini, str. 67-69; Isti, Djeca iz Brotnja u Slavoniji, *Godišnjak župe sv. Blaža*, Gradnići, br. 2 (2005.), str. 31-33.

38 D. Mandić, *Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku*. Put druge skupine, str. 224, 226.

39 J. Boras, Četvrto putovanje hercegovačke djece u Slavoniju i Hrvatsku, str. 7-9.

njime raspolagati, također gvardijan i župnici, "a samo nekolicina nas koji smo u samostanu" ne mogu primati i držati novac. Protiv toga su se načelno pobunili profesori u Širokom Brijegu i u Mostaru, jer je takva praksa upravo njih najviše pogađala.[40] Zbog toga je fra Didak s još dvojicom gimnazijskih profesora dao ostavku na profesorsku službu i 'stavio se na raspolaganje'.[41] Pa ipak je generalni vizitator, koji je došao u Hercegovinu tri mjeseca kasnije, popustio pred profesorskim zahtjevima, te se stvar smirila i oni su ostali u Širokom Brijegu.[42] Tako se sve privremeno slegnulo – ali samo do sljedeće godine.

Ovoga puta sukob je kulminirao zbog neslaganja unutar samoga samostana u Širokom Brijegu. Fra Didak i nekolicina profesora bili su iznimno nezadovoljni stanjem samostana, koji je bio u bijednom stanju. Ovako je pisao fra Didak: "Gledajte gdje stojimo, u jadnoj smrdljivoj i skroz zapuštenoj staji, koji vidi svaki koji samo oči ima." A uprava samostana i Provincije odlučila se za izgradnju nove crkve u Širokom Brijegu, namjesto da se najprije samostan dovede u stanje dostojno boravka čovjekova. "Pa da na to jid ne uzavre u čovjeku tim više kad se sjeti kako živu druga naša braća n. pr. u Mostaru oli na Humcu od koji[h] ne podnosimo ni mi manji trud. Tko da zamjeri dakle onomu komu neprestano voda nad glavom tuče a po sobi miši i druga živina liže ako traži bolji stan nego je ovaj samostan? Zašto ga izbjegavaju svi oni koji mogu." U istome dopisu fra Didak navodi i drugi razlog pobune svoje i svojih kolega profesora, a to je nebriga uprave Provincije za napredak gimnazijalnoga zavoda, a "navlastito što se tiče sgrade i uzposobljenja učitelja. Bez čega čast i poštenje svakom protivnom mnenju ja nemogu pojmit napredka ovog toli mi milog i korisnog zavoda."[43] Zbog svega toga fra Didak daje ostavku na profesorsku službu.[44] Na to ga je uprava Provincije na sjednici od 3. svibnja postavila za kapelana u rodnu župu Gradniće. Taj je potez uprave fra Didak podnio veoma teško, o čemu piše članovima uprave: "Neima sumnje, da to moje premještanje narod koji me pozna drži kaznom za

40 Fra Didakovo pismo fra Radoslavu Glavašu od 24. travnja 1899. (Arhiv Provincije: SP, sv. 57, ff. 4-5a).

41 Fra Didakov dopis fra Jerki Ljubiću, definitoru, od 7. svibnja 1899. (Arhiv Provincije: SP, sv. 57, ff. 71-73).

42 Fra Didakovo pismo fra Radoslavu Glavašu od 12. kolovoza 1899. (Arhiv Provincije: SP, sv. 57, ff. 6).

43 Fra Didakov dopis upravi Provincije od 4. svibnja 1900. (Arhiv Provincije: SP, sv. 16, ff. 96-97). Radi se o naknadnim pojašnjenjima.

44 Fra Didakov dopis upravi Provincije od 30. travnja 1900. (Arhiv Provincije: SP, sv. 16, f. 95). Na dopisu je fra Didak pogrešno stavio datum 30. svibnja, što nikako ne može biti.

kakov zločin. Nakon pet godina robovanja, da tako rečem za kapelana, i to gdje? Za višu sramotu u Gradniće gdje me pozna malo i veliko, gdje ni župnikom ne bi rad bio.(…) Kad ste već držali mene nesposobnim za župsku službu, zašto me niste metnuli barem u Konjic oli Županjac, gdje me nitko ne pozna i gdje bi se mogao oporavit. Tad Vam se ni javio ne bi, premda bi me i to ogorčalo. Nu ovo što je drugo nego ubojstvo, nego smrt i moralna i fizična, koja kamo sreće da hoće brzo nadoć."[45]

Fra Didak ipak nije pošao za kapelana u Gradniće, i to zahvaljujući intervenciji trojice njegovih kolega: fra Krunoslava Hromića, fra Pilipa Bebeka i ravnatelja fra Miroslava Matijevića, koji su u svibnju (nema datuma!) 1900. uputili upravi Provincije dopis u kojemu izjavljuju da je svaki od njih – radi dobra Provincije – spreman bivšem učitelju fra Didaku Buntiću ustupiti svoje učiteljsko mjesto, jer je fra Didak "nuždan, hoćemo li uzdržat već osnovanu nižu gimnaziju", dok nijedan od njih nije prijeko potreban. Ako ne usvoje njihovu prošnju, neka barem zamole kod Zemaljske vlade da ubuduće ne izašilje svoje povjerenike na godišnje učeničke ispite, da se ne bi blamirali, budući da nitko od profesora ne zna ni slova grčkoga jezika. Na poleđini istoga dopisa zapisano je kako bi Hromić išao za kapelana u Gradniće, a Pile Bebek bi preuzeo njegovu službu učitelja osnovne škole u Širokom Brijegu.[46] I uistinu je fra Krunoslav Hromić pošao u Gradniće, gdje je ostao godinu dana u službi kapelana (1900./01.).[47] Tako je fra Didak ipak ostao u službi profesora u Širokom Brijegu, sve do 1919. godine.

Odnos prema rodnoj župi Gradnići

Danas nije posve jasno je li fra Didak imao ikakva udjela u dokinuću i ponovnoj uspostavi svoje rodne župe Gradnići. Naime, godine 1918. dokinuta je župa Gradnići, a na tom su prostoru osnovane tri nove župe: Čitluk, Dobro Selo i Blizanci. Sjedište stare broćanske župe, skupa s matičnim knjigama, preneseno je iz Gradnića u Čitluk.[48]

45 Fra Didakov dopis upravi Provincije od 4. svibnja 1900. (Arhiv Provincije: SP, sv. 16, f. 96).

46 Arhiv Provincije: SP, sv. 16, f. 92.

47 R. Jolić, Župa Brotnjo kroz povijest, *Godišnjak župe sv. Blaža*, br. 4, Gradnići, 2007., str. 48.

48 Zapisnik o razdiobi inventara župe Gradnići od 10. lipnja 1918. (Arhiv Provincije: SP, sv. 50, f. 76); (D. Mandić), Schematismus almae missionariae provinciae O.F.M. in Hercegovina, Sarajevo, 1933., str. 50; (I. Bagarić), *Šematizam franjevačke provincije Uznesenja Bl. Dj. Marije u Hercegovini 1977.*, Mostar, 1977., str. 59.

Razlog tome zacijelo je bila činjenica da su Gradnići ostali izvan glavnih putova, u slijepom kutu, a Čitluk je postajao prirodno središte čitavoga područja župe, na važnom prometnom pravcu od Mostara prema Ljubuškom.[49] Međutim, nakon pobune župljana iz Gradnića i okolnih sela,[50] samo dvije godine nakon toga opet je uspostavljena najprije samostalna kapelanija, a potom i župa Gradnići.[51] Sada je župa Gradnići "ostala mala, neznatni komadić nekada velike župe. I ta već patuljasta župa smanjila se (doduše ne mnogo) 1973: zaselak Vidovići pridružio se župi Ploče. U okviru župe Gradnići ostaše samo mala sela Gradnići, Paoča i Gornja Blatnica."[52]

Fra Didak vjerojatno nije izravno sudjelovao u dokinuću Gradnića ili, bolje, u premještanju sjedišta župe u Čitluk, ali u ponovnoj uspostavi sigurno jest, jer je tada (1920.) obnašao službu provincijala hercegovačkih franjevaca, pa je svakako imao utjecaj na tu odluku. Poznato je da je i prvome župniku novouspostavljene kapelanije/župe Gradnići, fra Gojku Penaviću (1920.-1924.), novčano pomogao u nekim građevnim pothvatima. Tako je zapisano u Šematizmu iz 1933. godine: "Prvi župnik obnovljene župe fra Gojko Penavić, vlastitim radom i zalaganjem, pomognut od vjernog naroda i provincijalnoga ministra fra Didaka Buntića temeljito je obnovio i uresio staru crkvu (*oratorium*) potrošivši 80.000 kruna jugoslavenske valute."[53] Zacijelo iz istoga vremena potječu i vitraji u staroj župnoj crkvi, a ne treba sumnjati da su oni izrađeni i postavljeni najviše zalaganjem samog fra Didaka, jer su u to vrijeme vitraji u Hercegovini bili prava rijetkost. Na jednome vitraju, štoviše, stoji natpis da ga je darovao fra Didak Buntić.

Vrijedno je spomenuti da se u župnom uredu u Gradnićima čuva jedna pohabana stara bilježnica u kojoj je fra Gojko Penavić, počevši od 1920., zapisivao neke podatke. Tu se nalazi i prijepis (ili koncept) njegova dopisa provincijalu, fra Didaku Buntiću, iz 1922. godine (svakako, s početka te godine, jer je fra Didak u veljači 1922. umro), u kojem se fra Gojko žali na stanje u kojem se – ni kriv ni dužan – našao, a sve to vezano s dokidanjem i ponovnom uspostavom župe Gradnići. Piše o teškom stanju zbog ne-

49 (I. Bagarić), Šematizam iz 1977., str. 59.

50 Dopis Pere Zubca, glavara sela Gradnići iz srpnja 1918. i odgovor provincijala, fra Didaka Nevistića, od 10. srpnja 1918. (Arhiv Provincije: SP, sv. 50, f. 89-90).

51 (D. Mandić), Schematismus iz 1933., str. 50.

52 (I. Bagarić), Šematizam iz 1977., str. 59.

53 (D. Mandić), Schematismus iz 1933., str. 50.

vraćenih matica i ljutnje Gradnićana što im je bila dokinuta župa i što im matice još nisu bile vraćene. Molio je, piše, više puta dosad provincijala fra Didaka "da on to već jedamput riješi", to jest da se matice vrate u Gradniće, "što mi je uvijek rekao da se strpim i da će se riješiti".[54] A činjenica jest da je fra Didak, kao provincijal, nastojao da se matične knjige vrate Župnom uredu u Gradnićima. O tome je 13. studenog 1920. poslao i dopis čitlučkom župniku, fra Pašku Martincu. Na to je fra Paško 27. studenog poslao veoma oštar odgovor u kojem provincijala fra Didaka optužuje za diskriminaciju, pristranost i lokal-patriotizam. Piše da provincijal ne poštuje crkvene odredbe, poglavito činjenicu da su Gradnići samo kapelanija i da se župničke poslove može obavljati samo preko njega. Očito je da on "residencijalnu župu" u Čitluku smatra baštinicom stare broćanske (gradnićke) župe. Stoga je spreman prije otići sa župe negoli predati matice Župnom uredu u Gradnićima.[55]

U spomenutu je bilježnicu fra Gojko upisivao krštenja, sprovode, vjenčanja – jer matice nisu bile vraćene iz Čitluka – u razdoblju od 1920. do rujna 1923. godine. Tako je sigurno da fra Didak za svoga života nije uspio u nakani da se matične knjige vrate u Gradniće. Nije sigurno kada su vraćene – možda upravo u rujnu 1923., ali je sigurno da neke matice nikada nisu vraćene Gradnićima, jer su čitlučki župnici jednostavno nastavili voditi podatke u već postojeće matice. Tako se do danas u Župnom uredu u Čitluku čuva Matica krštenih, sv. VIII (1913.-1940.) i Matica vjenčanih, sv. V (1907.-1947.), dok je Matica umrlih, sv. V (1904.-1941.) vraćena, iako je gradnićki župnik – dok nije imao matice – započeo voditi novi svezak, sv. VI (1920.-1946.). Starije matice, počevši od 1775. godine, danas se nalaze u Župnom uredu u Gradnićima.

SMRT U BROTNJU

Slučaj je htio da je fra Didak preminuo u Brotnju, u Čitluku, u župnoj kući (kapeli), u kojoj se tada nalazila i kapelica, molitveni prostor, jer župne crkve nije bilo. Upravo tu staru župnu kapelu u novije vrijeme obnavlja fra Kornelije Kordić iz Župnog ureda u Čitluku. Fra Didakova smrt bila je veliko iznenađenje za sve, jer je preminuo u naponu snage, u 51. godini života, kao i težak udarac za

54 Arhiv župnog ureda Gradnići: Knjiga za sve od mojega dolaska i nastupa 1-V-1920. (vodio fra Gojko Penavić).

55 Arhiv Provincije: SP, sv. 53, f. 250.

hercegovačke Hrvate, kojima je fra Didak bio najjači oslonac, vođa i pomoćnik. Pa ipak, njegovo zdravlje nipošto nije bilo čelično, kako je možda izvana izgledalo. O tome najbolje svjedoči nekoliko dopisa koje je iz Beča uputio fra Franjo Ivanković u ožujku 1918. godine. Najprije je javio kako je fra Didak teško bolestan i nalazi se u bolnici Milosrdne braće u Beču. Kasnije je fra Franjo javio da je riječ o upali pluća, ali da se fra Didak već bolje osjeća te da će se uskoro vratiti u Hercegovinu. Konačno je fra Franjo telegramom javio da je fra Didak izišao iz bolnice i otputovao iz Beča.[56] Za njegovu su preranu smrt svakako – osim navedene, kao i drugih bolesti koje je prebolio, zacijelo u najvećoj mjeri bez bolnice i liječnika – najzaslužniji veliki životni napori i život bez odmora, kakvim je fra Didak desetljećima živio.

Smrt i sprovod

Fra Didak je umro, mogli bismo s pravom reći, na radnome mjestu, ispitujući mogućnosti za regulaciju Čitlučkoga polja. Naime, 3. veljače 1922. hercegovački je provincijal fra Didak Buntić pošao u Čitluk, gdje se toga dana slavi zaštitnik župe, sv. Blaž, i gdje se okupi velik broj ljudi (nakon što je sjedište župe iz Gradnića preneseno u Čitluk, Čitluk je preuzeo i patrona župe, sv. Blaža). Želio je nakon mise razgovarati s narodom o uređenju polja, a s njim je bio i nadzornik vodene sekcije za Hercegovinu, gosp. Göhrlich, kao i kandidat medicine, P. Jerkić. Nakon mise i ručka u Čitluku fra Didak je oko 4 sata poslijepodne s pratnjom pošao na teren, u polje. Tamo mu je pozlilo, osjećao je pritisak u grudima i slabo kolanje krvi u rukama i nogama. Stoga se odmah vratio u župnu kuću u Čitluku, a već oko 5 sati bolest se naglo pogoršala te je zbog srčane kapi uskoro ispustio dušu. Prije toga mu je čitlučki župnik fra Paško Martinac uspio podijeliti sv. odrješenje i posljednju pomast. Vijest o smrti fra Didaka Buntića, "oca Hercegovine" i "spasitelja sirotinje", duboko je potresla čitavu Hercegovinu i sve one koji su ga poznavali i čuli za njegova silna djela.[57] "Širokobrižani željeli su, da fra Didak bude megju njima pokopan, jer je tamo razvijao najveću djelatnost kao dugogodišnji direktor franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu. Isto su tako gragjani grada Mostara željeli, da ovaj veliki hrvatski muž bude pokopan

56 Arhiv Provincije: SP, sv. 50, ff. 228, 229, 230.

57 O. fra Didak Buntić (osmrtnica), *Narodna sloboda*, god. IV, br. 5 (Mostar, 4. II. 1922.), str. 1; Smrt i pogreb Fra Didaka Buntića, *Narodna sloboda*, god. IV, br. 6 (Mostar, 9. II. 1922.), str. 1.

megju njima. Megjutim seljaci sa Čitluka, Megjugorja i cijeloga Brotnja zatražili su, da smrtni ostanci fra Didakovi počivaju u njihovoj sredini. Tu je i njegova rodna seljačka kuća, tu je on i završio svoj patnički život u radu za narod, pa neka tu počivaju njegove kosti. Oni će ih čuvati kao najveću svetinju."[58]

Sprovod mu je bio uistinu veličanstven. Pokopan je 5. veljače na čitlučkom groblju Podadvor. "Na pogrebu se pokazalo, koliku je ljubav uživao fra Didak u Hercegovini. Već od ranog jutra u nedjelju dolazile su ogromne mase seljaka na Čitluk, da iskažu posljednju počast velikom pokojniku. Seljaci i seljanke, mladići i djevojke na glas su naricali pred njegovim odrom, koji je bio smješten u maloj kapelici čitlučke župe.(…) Misi je prisustvovalo oko 5 tisuća naroda. Seljaci su donijeli mrtvo tijelo pokojnika iz župne kapelice na groblje i položili ga pred oltar." Misu zadušnicu služio je fra Jerko Boras, generalni vikar Mostarsko-duvanjske biskupije, a nazočan je bio i biskup, fra Alojzije Mišić, koji je izrekao govor. Bili su nazočni i brojni drugi izaslanici, kako iz crkvenog tako iz političkog i društvenog života. Osobito je dirljiv govor izrekao efendija Salih Baljić, narodni poslanik Jugoslavenske muslimanske organizacije, koji je rekao: "Muslimani, kao jedan dio hrvatskoga naroda, naročito te žale i iskreno oplakuju, jer si dobrim savjetom i vrućim zagovorom mnogomu izlazio u susret i pomagao." Narodni zastupnik dr. Janko Šimrak govorio je uime Hrvatske pučke stranke, kojoj je pripadao i fra Didak, te predložio da se "na spomen fra Didaka Buntića podigne zavjetna crkva".[59]

Mauzolej ili zavjetna crkva u Čitluku

Šimrakovoj ideji da se fra Didaku u čast podigne spomen-crkva priklonio se i crkveni odbor iz Čitluka, na čelu sa župnikom fra Paškom Martincem. Tomu se nije ni čuditi, jer u to vrijeme Čitluk nije imao crkvu, pa bi župa uz izraz zahvalnosti prema velikom pokojniku imala i silnu praktičnu korist od nove crkve. Tako je Odbor samo tjedan dana po fra Didakovu sprovodu pisao upravi Provincije: "Po prijedlogu dr. Šimraka, a i naša je vruća želja da se mjesto spomenika blagopokojnomu fra Didaku Buntiću podigne župna crkva; pa jer tako što nije živ proizveo, proizvede mrtav. Uvjereni smo da će se s pomoću Božjom

58 Smrt i pogreb Fra Didaka Buntića, *Narodna sloboda*, god. IV, br. 6 (Mostar, 9. II. 1922.), str. 1.

59 Smrt i pogreb Fra Didaka Buntića, *Narodna sloboda*, god. IV, br. 6 (Mostar, 9. II. 1922.), str. 2.

i ta naša želja povoljno izvršiti; a sa Vaše strane molimo potvrdu i preporuku."[60]

Postojala je međutim i druga ideja: da se, naime, fra Didaku u Brotnju podigne nadgrobni spomenik (mauzolej), na groblju Podadvor. Već 21. veljače sastao se "Glavni odbor u Mostaru za nadgrobni spomenik Fra Didaku Buntiću u Brotnju" te preko *Narodne slobode* (glasila Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu) uputio poziv, u kojem se kaže: "Božjom voljom zaklopio je Fra Didak Buntić utrugjene svoje oči usred svojeg Brotnja, u blizini kolijevke svoje. I rodbina i narod i starešinstvo odlučiše jednodušno, da mrtvi ostanci velikog Pokojnika počivaju u užem mu zavičaju, na groblju 'Podadvor' na Čitluku, gdje se sastaju putevi iz srednje Hercegovine i cijeloga Brotnja, gdje je on ugledao svjetlo i proveo mladenačke dane, gdje mu se je stvorila i ojačala velika njegova ljubav za narod, koja mu je dala snage da izvede velebno djelo uspješnoga kulturnog, nacionalnog, prosvjetnog i ekonomskog rada. Da i vanjskim činom iskažemo zahvalnost neumrlom narodnom borcu i radniku, sastadosmo se u odboru mi potpisani njegovi zemljaci bez razlike mišljenja i političkog osvjedočenja, da mu na grobu podignemo trajan spomenik, dostojan njegovog imena, kao živi znak narodne ljubavi, kao sveti simbol, na kojem će buduća naša pokoljenja primati žar i radnu energiju za dobrobit i napredak roda svoga." Predsjednik odbora bio je fra Ambro Miletić, a članovi ugledni franjevci i svjetovnjaci.

Od ovih velikih dviju ideja nije međutim ostvareno ništa! Teško je danas znati gdje je zapelo, ali je sigurno jedan od glavnih razloga bio nedostatak sposobnog organizatora. Jer najveći organizator bio je pod zemljom – upravo fra Didak Buntić, kome je, evo, sada u čast trebalo nešto velikoga podići.

Istina, od podizanja mauzoleja nije se tako brzo odustalo, pa još iz 1928. imamo podatak da je inženjeru Borasu 16. travnja Provincijalat isplatio "akontaciju na honorar za tehničke radove oko podizanja Fra Didakova mauzoleja na Čitluku".[61] Dvije godine kasnije provincijal fra Dominik Mandić započeo je s konkretnim koracima za ostvarenje te ideje. Pronađen je najprije sponzor – fra Bono Andačić, hercegovački franjevac na službi u Americi, rodom također Brotnjak. Za nadzornika gradnje provincijal je imenovao fra Iliju Rozića, župnika u Blizancima, te mu naložio da odmah započne s pripremanjem građe: pržine, klaka i sitno istučenog šodera. Cement i željezo naručit će

60 Arhiv Provincije: SP, sv. 58, f. 94.

61 Dopis ing. Borasa Provincijalatu (Arhiv Provincije: SP, sv. 75, f. 343).

provincijal u Mostaru.[62] I to je, međutim, sporo napredovalo, tako da fra Ilija Rozić tek nakon godinu i pol javlja provincijalu da je dovršeno kopanje kanala u grobnici pok. fra Didaka te da se isplati zaostatak Juri Šetki iz Čitluka za to kopanje.[63] Na tome je i stalo: uprava Provincije konačno je odlučila da se na Čitluku ne gradi ništa, nego da se tijelo fra Didakovo prenese u Široki Brijeg, u crkvu koju je on sam gradio.[64]

Brotnjo se tako baš i nije proslavilo u podizanju obilježjâ svome velikom zemljaku. Prvi je spomenik sagrađen tek 85 godina nakon njegove smrti, i to zalaganjem gradnićkog župnika, fra Marinka Šakote. Spomenik koji predstavlja fra Didaka kao spasitelja gladne djece rad je ak. kipara Petra Dolića iz Zagreba, a spomenik je otkrio zagrebački gradonačelnik Milan Bandić 6. listopada 2007. Nalazi se pokraj župne crkve u Gradnićima.[65] Još je, međutim, veći "spomenik" fra Didaku godišnja manifestacija koja se, evo, već petu godinu održava u Gradnićima, također pod fra Marinkovim vodstvom.[66] Istina, još su prije spomenika bila postavljena dva spomen-obilježja, jedno u Gradnićima, drugo u Paoči. Naime, godine 1971., prigodom 100. obljetnice fra Didakova rođenja i 50. obljetnice smrti, na staroj župnoj kući u Gradnićima, na onoj, dakle, u kojoj je kršten, postavljena je mala spomen-ploča. Godine 1995. u rodnom fra Didakovu selu Paoči, u blizini njegove rodne kuće, podignuto je spomen-obilježje u čast fra Didaku Buntiću, s natpisom.[67] Spomen-ploča s fra Didakovim reljefnim poprsjem rad je ak. kipara B. Pešorde, a cijeli je projekt rađen u organizaciji i pod vodstvom fra Šimuna Šite Ćorića, rodom također iz Paoče. Čitava je "građevina" rađena prema fra Šitinoj ideji, a posao su izveli domaći kamenoklesari. Svemu ovome valja nadodati da osnovna škola u Čitluku s ponosom nosi ime fra Didaka Buntića.

62 Provincijalov dopis fra Iliji Roziću od 27. srpnja 1930. (Arhiv Provincije: SP, sv. 84, f. 171).

63 Arhiv Provincije: SP, sv. 94, f. 236.

64 O toj crkvi gl. A. Nikić, *Širokobriješka bazilika – majka mučenika 1905. – 1945. – 2005.*, Mostar, 2005. U prigodi 100. obljetnice početka gradnje održan je znanstveno-stručni skup u Širokom Brijegu, u lipnju 2005., a sljedeće godine objavljeni i radovi s toga skupa: Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu 1905. – 2005., Široki Brijeg, 2006.

65 M. Šakota, Dani fra Didaka Buntića, *Godišnjak župe sv. Blaža*, br. 4, Gradnići, 2007., str. 12-14.

66 Usp. *Godišnjak župe sv. Blaža*, Gradnići, br. 2/2005., 3/2006., 4/2007., 5/2008.

67 B. Buntić, Fra Didak Buntić, *Godišnjak župe sv. Blaža*, br. 1, Gradnići, 2004., str. 9.

Prijenos kostiju u Široki Brijeg

Odluku o prenošenju kostiju fra Didaka Buntića iz Čitluka u Široki Brijeg donijela je uprava Provincije, na čelu s provincijalom fra Matom Čuturićem, 1934. godine. U provincijalovu dopisu biskupu fra Alojziju Mišiću od 29. rujna 1934. stoji: "Davna je želja naše provincije, te svega naroda u Širokom Brijegu, da se kosti zaslužnoga muža Fra Didaka Buntića prenesu iz Čitluka u Široki Brijeg. To je i zaključak našega ovogodišnjega kapitula! Stoga molim Vašu Preuzvišenost, da ekshumaciju na Čitluku dozvoli i pokop u crkvi na Širokom Brijegu, koju je on gradio, to će zaslužnom Fra Didaku biti najbolji spomenik, a narod će to srdačno pozdraviti. Ovim ujedno molim Vašu Preuzvišenost, da sahranu obavi na Širokom Brijegu."[68]

Pa ipak, i ostvarenje ove odluke išlo je veoma sporo: do konačnog prijenosa kostiju proći će više od četiri godine! Njegovo je tijelo iz čitlučkoga groblja preneseno najprije u Mostar, 22. lipnja 1938., gdje je počivalo gotovo čitavo ljeto na mostarskom groblju Šoinovac, a onda je 9. listopada iste godine svečano preneseno u Široki Brijeg i položeno u fra Didakovoj crkvi posvećenoj Uznesenju Blažene Djevice Marije na nebo.[69]

Kao što je fra Didak nakon 12 godina života u Paoči kao dječak otišao u Široki Brijeg i tu proveo gotovo čitav aktivan život, sada se, nakon 16 i pol godina počivanja u broćanskoj zemlji, na čitlučkom groblju Podadvor, opet "preselio" u Široki Brijeg, u veličanstvenu crkvu, izgradnju koje je sam vodio. Tu njegovo tijelo počiva do danas.

ZAKLJUČAK

Fra Didak Buntić zacijelo je jedan od najvećih Brotnjaka, kao i uopće Hercegovaca, otkako postoje pisana vrela i pisana povijest Brotnja. Ipak, njegov je život bio tek u neznatnoj mjeri povezan s rodnim mu krajem. Tu je proveo 12 godina života kao dječak, a nakon smrti, u Brotnju mu je tijelo počivalo 16 i pol godina. Iako je fra Didak svoj aktivan život u najvećoj mjeri proveo u Širokom Brijegu, ipak nikada nije zaboravio rodnoga Brotnja, što se može vidjeti iz brojnih, ovdje navedenih, primjera, a poglavito iz njegove brige za opismenjivanje broćanskog pučanstva, kao i spašavanja gladne djece iz broćanskih

68 Arhiv Provincije: SP, sv. 106, f. 3.

69 Zadnje triumfalno putovanje blagopokojnog Fra Didaka Buntića iz Mostara na Široki Brijeg, *Kršćanska obitelj*, br. 11/1938., str. 347-348 (fotografije str. 340-341; br. 2/1939., str. 48-50).

sela. Svakako je simbolično da je preminuo u neposrednoj blizini svoje rodne kuće, i to na "radnom zadatku", istražujući mogućnost meliorizacije Čitluckog polja. Iako je bilo više pokušaja da se u Brotnju sagradi kakav doličan spomenik: crkva, mauzolej, spomenik u čast tomu velikom sinu Brotnja, ništa od toga nije ostvareno, sve do najnovijeg doba. Ali iza fra Didaka ostala su velika djela njegove ljubavi i skrbi za hercegovačkog čovjeka, i to u vrijeme dvaju državnih sustava koji nisu nimalo išli na ruku bosansko-hercegovačkom Hrvatu katoliku. K tome, iza fra Didaka je ostala i veličanstvena građevina širokobriješke crkve, u kojoj od 1938. počiva i njegovo tijelo.

LITERATURA I IZVORI

ARHIV ŽUPE BROTNJO-GRADNIĆI, Matica krštenih.

ARHIV ŽUPE BROTNJO-GRADNIĆI, Matica vjenčanih.

ARHIV ŽUPE BROTNJO-GRADNIĆI, Knjiga za sve od mojega dolaska i nastupa 1-V-1920. (vodio fra Gojko Penavić).

ARHIV (HERCEGOVAČKE FRANJEVAČKE) PROVINCIJE, MOSTAR, Spisi Provincije, sv. 16, 48, 50, 57, 58, 75, 84, 94, 106.

ARHIV OSNOVNE ŠKOLE "FRA DIDAK BUNTIĆ" U ČITLUKU, Narodna osnovna škola u Gradnićima: Glavni imenik školske mladeži (od 1. X. 1881. do 31. VIII. 1826.).

BAGARIĆ, I. (1977.), *Šematizam franjevačke provincije Uznesenja Bl. Dj. Marije u Hercegovini 1977.*, Mostar.

BORAS, J. (1918.), Četvrto putovanje hercegovačke djece u Slavoniju i Hrvatsku, *Kršćanska obitelj*, 1: 7-9.

BUNTIĆ, B. (2004.), Fra Didak Buntić, *Godišnjak župe sv. Blaža*, 1: 8-9.

BUNTIĆ, D., Bezakonja u Bosni i Hercegovini. Govor narodnog poslanika HPS fra Didaka Buntića u Nar. Predstavništvu, *Narodna sloboda*. Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu, Mostar, god. II, br. 49 (20. X. 1920.), str. 1-2.

BUNTIĆ, D., Izvještaj o radu mjesnog odbora "H.N.Z." na Širokom Brijegu 25. travnja 1914. (nastavak), *Hrvatska narodna zajednica* (Glasilo HNZ na BiH). List za prosvjetu i gospodarstvo, br. 13/1914., Sarajevo (15.7.1914.), str. 203-206; br. 12/1914. (30.7.1914.), str. 182.

BUNTIĆ, D., Povodom 10-godišnjice smrti Fra Didaka Buntića. Historička spomenica Fra D. Buntića ministru Burianu, *Jugoslavenski list*, 2. februara 1932., str. 9-10.

ĆORIĆ, D. (1978.), Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine, u: D. Ćorić (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine* (str. 9-19), Zagreb – Mostar.

DOBRŽANSKI, I. (1914.), *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice. Najbolji način za suzbijanje analfabetizma,* Sarajevo.

F. B. S. (= fra B. SMOLJAN) (1917.), Hercegovačka djeca u Slavoniji, *Kršćanska obitelj*, 9-10: 194-196.

GAVRAN, I. (1996.), *Putovi i putokazi*, sv. II, Sarajevo.

Godišnjak župe sv. Blaža, Gradnići, br. 2/2005., 3/2006., 4/2007., 5/2008.

JOLIĆ, R. (2005.), Franjevački grobovi u Hercegovini, *Hercegovina franciscana*, 1: 132-163.

JOLIĆ, R. (1993.), *Župa Kongora (uz 75. obljetnicu postojanja) 1917. – 1992.*, Tomislavgrad.

JOLIĆ, R. (2006.), Matične knjige: svjedoci povijesti, *Godišnjak župe sv. Blaža*, 3: 52-60.

JOLIĆ, R. (2007.), Župa Brotnjo kroz povijest, *Godišnjak župe sv. Blaža*, 4: 38-48.

MANDIĆ, D. (1917.), Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku. Put druge skupine, *Kršćanska obitelj*, 11: 223--226.

MANDIĆ, D. (1933.), *Schematismus almae missionariae provinciae O.F.M. in Hercegovina*, Sarajevo.

MANDIĆ, D. (1938./39.), Franjevačke škole u Hercegovini, *Stopama otaca* (Almanah hercegovačke franjevačke omladine), V: 58-61.

MANDIĆ, D. (1962.), *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis*, Chicago-Roma.

MANDIĆ, N. (2001.), *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Brotnju, Mostar – Brotnjo*.

MARINČIĆ, I. (1917.), Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku. Put treće skupine, *Kršćanska obitelj*, 12: 246--250.

MARKOVIĆ, S. (1918.), Među hercegovačkom djecom u Slavoniji, *Kršćanska obitelj*, 3: 40-44.

NIKIĆ, A. (1974.), *Godine gladi*, Duvno.

NIKIĆ, A. (2005.), *Širokobriješka bazilika – majka mučenika 1905. – 1945. – 2005.*, Mostar.

NIKIĆ, A. (1978.), Život i rad fra Didaka Buntića, u: D. Ćorić (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine* (str. 37-46), Zagreb – Mostar.

PECO, E. (1971.), *Osnovno školstvo u Hercegovini za vrijeme austro-ugarske vladavine*, Sarajevo.

POPOVIĆ, J. (1935.), Ljetni stanovi na planinama Plasi, Muharnici i Čvrsnici, *Glasnik Zemaljskog muzej* (Sarajevo), XLVII, str. 117-146 + table XI-XIV.

POPOVIĆ, J. (1936.), Ljetni stanovi na planinama Vranu, Čabulji i Maloj Čvrsnici, *GZM*, XLVIII, druga sveska (za prirodne nauke), str. 63-97 + table V-VII.

POPOVIĆ, J. (1937.), Ljetni stanovi na planinama Raduši i Ljubuši, *GZM*, XLIX, druga sveska (za prirodne nauke), str. 65-111 + table IV-VII.

RASPUDIĆ, E. (2004.) *Povijest školstva u Brotnju*, Brotnjo (Čitluk!).

ŠAKOTA, M. (2007.), 90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini, *Didak*. Glasilo "Dana fra Didaka Buntića", II (2).

ŠAKOTA, M. (2005.), Djeca iz Brotnja u Slavoniji, *Godišnjak župe sv. Blaža*, 2: 31-33.

ŠAKOTA, M. (2007.), Dani fra Didaka Buntića, *Godišnjak župe sv. Blaža*, 4: 12-19.

VIŠE AUTORA (2006.), *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu 1905. – 2005.*, Široki Brijeg.

--- Andrija Kiš i Nikola Glavinić, *Kršćanska obitelj*, br. 2/1918., str. 24-26.

--- O. fra Didak Buntić (osmrtnica), *Narodna sloboda*, god. IV, br. 5 (Mostar, 4. II. 1922.), str. 1.

--- Smrt i pogreb Fra Didaka Buntića, *Narodna sloboda*, god. IV, br. 6 (Mostar, 9. II. 1922.), str. 1-3.

--- Zadnje triumfalno putovanje blagopokojnog Fra Didaka Buntića iz Mostara na Široki Brijeg, *Kršćanska obitelj*, br. 11/1938., str. 347-348 (fotografije str. 340--341; br. 2/1939., str. 48-50).

Ante MARIĆ

FRA DIDAK BUNTIĆ UČITELJ, PROFESOR I DIREKTOR VELIKE FRANJEVAČKE KLASIČNE GIMNAZIJE U ŠIROKOM BRIJEGU

Fra Didak, đak u franjevačkoj širokobriješkoj gimnaziji

Fra Didakovo se ime prvi put u širokobriješkom školskom zavodu, iz kojeg će ubrzo niknuti gimnazija, spominje u "Mjesečnom Izvješću vrhu napretka pitomaca u pojedinim predmetima od 3. siječnja do Veljače 1889."[1] Po tom su izvješću u šestom (VI.) razredu slijedeći đaci: Ivan Ćurić, Ante Šola, Jure Gadžo, Ivan Bencun, Petar Kraljević, Mate Čolak, Petar Musić, Jozo Dodig i Nikola Galić; u sedmom (VII.) su razredu: Fra Mirko Matijević, fra Didak Buntić, fra Martin Kovač i fra David Nevistić, a u osmom (VIII.) su: Fra Žarko Pehar, fra Alexa Barbarić, fra Špiro Šimić i fra Lazar Čolak.

Konačno je s izvješćem i shematski prikaz: "Miesečno Izviešće obćeg napredka pitomaca u predmetima pridavanim od 11. III. 1889. g. do 4. IV. 1889. godine".[2]

Fra Didak kao učitelj u Franjevačkoj gimnaziji Široki Brijeg

Temeljem Rasporeda osoblja – Tabule za godinu 1896.,[3] sljedeći su učitelji u Širokom Brijegu:

- fra Tomislav Iličić, meštar sjemeništaraca, nadziratelj samostanske škole
- fra David Nevistić, određen na studij sv. teologije
- fra Didak Buntić, meštar sjemeništaraca, odgojitelj i učitelj
- fra Stanislav Kraljević, meštar, učitelj i odgojitelj.

Provincija i Uprava naukovnog zavoda u Širokom Brijegu po svim su tada vrijedećim propisima zagrebačkih gimnazija utemeljili I. razred školske godine 1889./90. i II. 1890./91. Čekajući i radeći da se riješe osnovne poteš-

1 SK SV 16., Folija 308.

2 Isto, Folija 309.

3 Raspored osoblja – Tabula, Mostar, 23. 4. 1896., SP SV 7., Folija 45.-48.

koće (učitelji i prostor za gimnaziju), ravnatelj školstva i predmetni učitelji ovaj put su odlučili pokrenuti slijedeći razred tek kad se za to i stvore uvjeti. Da je to namjera i provincijske uprave, najveći su dokaz salzburški završeni studenti: fra Didak Buntić, fra Dušan (Špiro) Šimić i fra Mirko Matijević. Razvidno je iz popisa učitelja za šk. god. 1895./96., prema Tabuli iz 1896., da je fra Didak određen u Široki Brijeg, u Gimnaziju za učitelja i meštra, fra Dušan u Bogosloviju u Mostar za profesora i meštra, a fra Mirko Matijević, profesor, u Humac za pomoćnog meštra novaka i propovjednika.[4]

Poboljšanjem razine školstva u Uzgojnom zavodu – sjemeništu zajednici se pružala mogućnost uvijek boljeg izbora i školovanja pitomaca koji bi nakon završenih studija na inozemnim sveučilištima dolazili dobro izučeni i puni želje da se započeto djelo stvaranja prave gimnazije u Širokom Brijegu i nastavi. Po ondašnjem se tisku čitaju vijesti o odličnim uspjesima hercegovačkih franjevaca po europskim sveučilištima i izučenim profesorima koji se vraćaju u Hercegovinu, slave mlade mise i bivaju raspoređivani u franjevačke škole i u izobrazbu novih duhovnih snaga koje Hercegovina tako željno iščekuje i treba.

"Prošlih dana ovamo je stigao iz Innsbrucka naš Franjevac o. Dušan Šimić, koji je na onomašnjem sveučilištu sa svim dovršio bogoslovske nauke, i s velikim uspjehom položio sve propisane izpite i dostigao diplomu profesurstva. Mi se radujemo našem mladom Franjevcu, te mu želimo da ga Svevišnji uzdrži u podpunom zdravlju na svoju slavu, a diku i ponos ovog hrvatskog doma."[5]

Istinitost ove vijesti u *Glasu Hercegovca* iz kolovoza godine 1894. potvrđuje Raspored osoblja – Tabula iz 1895.[6]

"Ovdašnja dva nadobudna franjevca, koji svoje bogoslovne nauke dojduće godine svršavaju na Insbružkom sveučilištu: prošle nedjelje rekli su prvu sv. misu. Otac Didak Buntić u Gradnićima, a otac Mirko Matijević na Širokom Brijegu."[7]

4 Isto: "Familia S. Antonio Pad. In Humac. (…) M. V. P. Pacificus Matijević, professor, et secundarius magister novitior, et praedicator."

5 *Glas Hercegovca*, br. 61., Mostar, subota 25. 8. 1894., str. 3.

6 SP SV 6., Folija 25.-31., Mostar 26.4.1895.: "FAMILIA Conventus SS. Apostolorum Petri et Pauli in Mostar. (…) M.V.P. Spiridion Šimić Lect. S. Theologiae primarius Magis. Clericorum et Praedicator ac Bibliotecarius."

7 *Glas Hercegovca*, br. 59. Mostar, srijeda 15. kolovoza 1894., str. 3.

Ovo je na neki način bila i presudna godina za daljnji život Gimnazije. U gimnaziji se i ove školske godine ostaje na dva razreda. Početkom su školske godine u gimnaziji bili učiteljima:

- o. fra Didak Buntić
- o. fra David Nevistić
- o. fra Stanko Kraljević
- o. fra Tomislav Iličić.

Tijekom školske godine, a Rasporedom osoblja, 1897.[8] u Široki Brijeg s Humca, gdje je bio drugim meštrom novaka, dolazi fra Mirko Matijević.[9] Tako je u drugom dijelu školske godine učiteljski zbor bio sljedeći:

- o. fra Mirko Matijević, profesor i direktor Probandata
- o. fra Didak Buntić, profesor
- o. fra Stanko Kraljević, profesor
- o. fra Ferdo Jukić, učitelj pjevanja.

Ovi fratri učitelji u ovoj su školskoj godini po prvi put skupa i na zajedničkom zadatku – stvoriti onu jezgru učiteljskog i profesorskog zbora koja će iznijeti najveći teret stvaranja prave gimnazijske škole.

No, da bi se to i u djelo provelo, nedostajala su sredstva. Država nije s velikim simpatijama gledala na ovakvu školu, pa su teškom mukom iz proračuna izdvajali za širokobriješku franjevačku školu. Ovaj problem državne potpore imao je dodatni poticaj već započetoj i u dobra doba učinjenoj reformi školstva. Da bi dobili godišnju potporu za školstvo, fratri su Gimnaziju u Širokom Brijegu sve više i jače ustrojavali prema školskom programu i planu državnih javnih gimnazija.

Dolaskom innsbruških profesora u Široki Brijeg ubrzo je došlo do osnivanja III. razreda gimnazije (1897.). Dvije godine poslije (1899.) otvoren je IV. razred gimnazije, V. je otvoren 1903. i VI. razred 1907.

U ovome nesumnjivo najveću zaslugu imaju dvojica profesora fra Mirko Matijević i fra Didak Buntić. Fra Mir-

8 SP SV 9., Mostar, 4. 5. 1897., Folija 40.-45.

9 Njegovo pismo starješinstvu: "Bez ikakova mojega upliva i bez ikakove moje zasluge, pala mi je u čast, na zadnjoj Provincijalnoj skupštini, velika čast "drugog Učitelja novaka", koje časti doduše nijesam tražio, ali sam je dosad bez prigovora vršio … Humac dne 3. Julija 1896. fra Miroslav Matijević". SP SV 8., Folija 173.

ko je Matijević direktor Franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu od 1896. do 1910. godine, a na tom ga mjestu nasljeđuje fra Didak Buntić od 1910. do 1919.

"Njihovi su prvi saradnici bili: Kraljević fra Stanko, Bebek fra Pile, Ančić fra Šimo, Jerković fra Blaž i Miloš fra Mile. Ovi su ljudi s herojskim naporima, ličnim samoprijegorom i neugasivom ljubavlju držali i izrađivali gimnaziju, kada se je valjalo boriti i s manjkom stručno naobraženih sila, i s tijesnim prostorijama, i s nedostatnim školskim pomagalima."[10]

Treći razred gimnazije (1897./98.)

Godišnje Izvješće o ovom razredu ne čuva arhiv Provincije. Ono je zasigurno, što ovdje treba napomenuti i za ostala koja nedostaju, doživjelo sudbinu svih drugih krajem siječnja i početkom veljače 1947., kad su komunističke vlasti zapovijedile fratrima u samostanu u Širokom Brijegu da ga napuste, a oni spalili sve kulturno blago Širokoga Brijega: knjižnice, arhive (samostana, župe, gimnazije, sjemeništa i konvikta), zbirke. U arhivu Provincije u Mostaru postoji iz 1903. godine statističko izvješće o Probandatu u Širokom Brijegu, Novicijatu u Humcu i Bogosloviji u Mostaru, ali samo s brojem đaka, novaka ili bogoslova, njihovih profesora za razdoblje od šk. godine 1898./99. do 1902./03. To su tražena izvješća od Vlade radi dodjela potpore, koja je direkcija gimnazije spremila provincijalatu. Zanimljivo je da su u nazivu zavoda u Širokom Brijegu prekriženi tintom i krasopisom ispisani naziv "Samostanska škola" i "Gimnazija", a stavljen "Probandat u Širokom Brijegu".[11]

Iz ovog je statističkog prikaza razvidno da je III. razred u školskoj godini 1898./99., da je IV. od 1899. i 1900., a V. Od 1902./03. Sravnivši podatke o jednom direktoru i tri profesora s Tabulom iz 1897., može se brojem đaka i imenima profesora predstaviti ovu školsku godinu.

Prema Rasporedu osoblja učinjenom u Mostaru 4. svibnja 1897. godine [12] u Širokom je Brijegu u Probandatu 25 sjemeništaraca i đaka osnovne škole. Njihovi su učitelji sljedeći:

- o. fra Mirko Matijević, direktor škole i profesor u Probandatu, uz ostale samostanske dužnosti,

10 Fra Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini, *Almanah hercegovačke franjevačke omladine*, Mostar 1936./37. str. 55.

11 SP SV 21., Folija 183.-186. Na omotnici ovog spisa stoji: "Nr. 186.376 St.D. 1903.

12 SP SV 9., Mostar, 4. 5. 1897., Folija 40.-45.

- o. fra Didak Buntić, profesor u Probandatu, vjeroučitelj u osnovnoj školi i propovjednik, dakle djelatan u dušobrižništvu širokobriješke župe,
- o. fra Stanko Kraljević, profesor i odgojitelj u Probandatu, učitelj obredoslovlja, duhovnik, voditelj duhovnih vježbi, samostanski teolog,[13]
- o. fra Ferdo Jukić, profesor pjevanja, voditelj kora, propovjednik i kapelan.

Osnivanje IV. razreda gimnazije u franjevačkom Probandatu u Širokom Brijegu školske godine 1899. i 1900.

Jedinstveno izvješće za ovo školsko godište nije sačuvano. No, Rasporedi osoblja od 1898., 1899. i 1900. za ovu školsku godinu daju najosnovnije, a to je sveukupan broj sjemeništaraca i imena profesora.

Sjemeništaraca je po Tabuli od 10. rujna 1898., učinjenoj u Mostaru u samostanu sv. Petra i Pavla,[14] bilo dvadeset i šest.[15] Profesori su sljedeći:

- o. fra Mirko Matijević, profesor i prefekt u Probandatu, propovjednik, samostanski kroničar i diskret,
- o. fra Didak Buntić, profesor u Probandatu, vjeroučitelj u osnovnoj školi, propovjednik i samostanski knjižničar,
- o. fra Stanko Kraljević, profesor u Probandatu, čuvar svetišta, učitelj obredoslovlja, duhovnik i vođa duhovnih vježbi, samostanski teolog,[16] voditelj svjetovnog reda trećara i propovjednik,
- o. fra Vale Glavaš, profesor u Probandatu i propovjednik.

Tabula od 10. svibnja 1899. učinjena u Mostaru[17] donosi sljedeće podatke:

Po njoj je sjemeništaraca dvadeset i dva,[18] a profesori su sljedeći:

- o. fra Mirko Matijević, profesor i prefekt Gimnazije, kroničar i diskret samostana i propovjednik,
- o. fra Didak Buntić, profesor Gimnazije, samostanski knjižničar i propovjednik,

13 Prema istoj Tabuli u samostanu je i apsolvent teologije, fra Aleksa Barbarić.

14 SP SV 11., Folija 46.-49., Mostar, 10. 9. 1898.

15 Isto, Folija 47., "Iuvenes ad Ordinem destinati N=o 26."

16 Još uvijek je u samostanu kao student teologije. To je "Fr. Alexius Barbarić Theologus absolutus et scriba Protocollorum."

17 SP SV 13., Folija 166.-168., Mostar, 10. 5. 1899.

18 Isto, Folija 167.: "Iuvenes ad ordinem destinati viginti duo".

- o. fra Stanko Kraljević, profesor Gimnazije, samostanski teolog, vođa svjetovnog trećeg reda, vođa duhovnih vježbi, duhovnik i propovjednik,
- o. fra Filip Bebek, meštar i odgojitelj Gimnazije, čuvar svetišta, meštar obredoslovlja i propovjednik.

Tabula za 1900. godinu zapravo je njezin predložak, koji sadrži sve što bi se u jednu Tabulu trebalo upisati, a ispisana je na dva lista.[19] Za samostan Široki Brijeg donosi podatke pod naslovom: "Sadanja obitelj na Širokombrigu". Po njoj su četiri "učitelja", poredana ovim redom: Mirko Matijević, Stanko Kraljević, Didak Buntić i Bono Kvesić. "Dice u Probant. 22."

Fra Didak je prvi koji školu u Širokom Brijegu i službeno naziva *Franjevačka gimnazija*

O tome kakvo je službeno ime Gimnazija dobila nakon naziva Probandat, najbolje govori jedan dopis ravnateljstva Gimnazije provincijalnom starješinstvu.

> "Franjevačka gimnazija Širokibrieg
> Broj …20…….
>
> Mnp. Drž. Starešinstvu
> u Mostaru
>
> (…)
> Drugo: Ravnateljstvu gimnazije pristoji pravo, kao i kod ostalih srednjih škola izravno obćiti sa svojim starešinstvom. Stoga smatra povredom toga prava primiti ikakav nalog preko druge koje inštancije, pa makar to bilo i samostansko starešinstvo, pošto mu nepripada nikakova kompetencija u stvarmam, koje se tiču gimnazije.
>
> Treće: Službeni je naslov ovog zavoda kako se može vidjeti iz pečata 'franjevačka gimnazija na Širokom briegu', a ured: 'Ravnateljstvo gimnazije'.
> Dostavljajuć ovo Mnogopoštovanom drž. Starešinstvu, moli, da se unapried blagohotno uvažiti izvoli.
>
> Širokibrieg 7/8. 1904. Didak Buntić, zamjenik"[20]

19 SP SV 15., Folija 229.-230.

20 SP SV 23., Folija 95., Široki Brijeg, 7. kolovoza 1904.

Da bi se mogao pratiti tijek rasta gimnazije uvođenjem slijedećeg razreda, školske godine 1902./03., koriste Tabule i Prvi izvještaj Franjevačke velike gimnazije u Širokom Brijegu – objavljen na kraju škol. god. 1918.-1919.[21] A da se do školske godine u kojoj je uveden V. razred gimnazije, zadržao niz školskih godina, vidljivo je na temelju tabelarnih prikaza Prvog gimnazialnog izvješća iz 1919. godine i statističkih Izvješća koje čuva Provincijski arhiv u Mostaru.

Tako **školska godina 1900./01.** ima sljedeći broj đaka po razredima:

I. razred – osam sjemeništaraca
II. razred – četiri sjemeništarca
III. razred – tri sjemeništarca
IV. razred – šest sjemeništaraca.[22]

Te godine su učitelji i direktor Gimnazije:

- o. fra Mirko Matijević, profesor i direktor
- o. fra Didak Buntić, učitelj
- o. fra Stanko Kraljević, učitelj
- o. fra Bono Kvesić, učitelj.

U slijedećoj je **školskoj godini, 1901./02.,** mirovanje. Ne uvodi se, naime, novi razred. Đaci su brojem po razredima ovako raspodijeljeni:

I. razred – sedam sjemeništaraca
II. razred – devet sjemeništaraca
III. razred – četiri sjemeništarca
IV. razred – tri sjemeništarca.[23]

Temeljem Tabule iz 1901. sljedeći su profesori na početku šk./god. 1901./02. u Gimnaziji:

- o. fra Mirko Matijević, profesor i prefekt Probandata, samostanski teolog i diskret, kroničar i propovjednik,

21 Uvodnik je ovom Prvom izvješću napisao, i vjerojatno ga sam i uredio, o. fra Pavo Dragićević, Mostar, 1919. godine. Možemo ga mirne duše i nazvati po ovom profesoru povijesti, još i više zato jer su sva kasnija izvješća, a "Drugo …" dolazi tek školske 1930./31., rađena po uzoru na ovo fra Pavino "Prvo izvješće".

22 Prvo gimnazialno izvješće, Mostar, 1919. str. 38. i SP SV 24., Folija 150., "Probandat na Širokom briegu, Izvješća od 1898./99. do 1904./05. dana samo u brojitbenom stanju đaka i učitelja po razredima."

23 Isto.

- o. fra Didak Buntić, profesor i diskret samostana i propovjednik,
- o. fra Filip Bebek, odgojitelj u Probandatu, čuvar svetišta, učitelj obredoslovlja, propovjednik, vođa duhovnih vježbi i voditelj trećeg svjetovnog reda,
- o. fra Šime Ančić, profesor, knjižničar, propovjednik i vjeroučitelj u osnovnoj školi.

Broj sjemeništaraca omaškom nije zabilježen.[24]

Školske godine 1902./03. temeljem spomenutih tabelarnih prikaza Prvog gimnazijalnog izvješća i Izvješća iz Provincijskog arhiva uvodi se V. razred gimnazije i ovo je stanje po razredima:

I. razred – jedanaest sjemeništaraca
II. razred – šest sjemeništaraca
III. razred – devet sjemeništaraca
IV. razred – tri sjemeništarca
V. razred – tri sjemeništarca.

Učitelji su, prema Tabuli s rasporedom osoblja iz 1902.,[25] sljedeći:

- o. fra Mirko Matijević, profesor u gimnaziji i prefekt Probandata, diskret samostana i propovjednik,
- o. fra Didak Buntić, profesor u gimnaziji, diskret samostana i propovjednik,
- o. fra Filip Bebek, meštar i pedagog u gimnaziji, čuvar svetišta, voditelj franjevačkog svjetovnog reda, vođa duhovnih vježbi, diskret samostana,
- o. fra Šime Ančić, profesor u gimnaziji i propovjednik,
- o. fra Anđel Glavaš, učitelj u Probandatu i propovjednik,
- o. fra Blaž Jerković, opći lektor filozofije i gimnazije, propovjednik i vjeroučitelj u osnovnoj školi.

Tabula iz 1903. daje broj sjemeništaraca (33) koji se slaže s izvješćima, jer se radi o koncu godine, dakle idućoj građanskoj godini.[26]

24 Stoji napisano: "Iuvenes ad Ordinem destinati", dakle bez broja. No, zahvaljujući Prvom Izvješću iz 1919. i onom Izvješću iz Arhiva zbrajamo da ih je bilo 23.

25 SP SV 20., Mostar, 1. 5. 1902., Folija 5.-7.

26 Tabule su činjene svake godine u proljeće, rijetke su iznimke, a školska godina započinje rujnom jedne građanske godine, a završava lipnjem i srpnjem iduće, te je potrebno za podatke znati jesu li na početku ili na svršetku školske godine.

U najvećem jeku izgradnje gimnazijske zgrade uveden je V. razred gimnazije. U kojim uvjetima se radilo, vidi se iz samog opisa gimnazijskog ravnatelja. I baš su tih godina, kad je bilo najteže – jer se nastava držala i po ogradi, i po hodnicima, i po sobama, kud god se stiglo – prvi razredi brojem novoprimljenih bili među najvećim. Povećanjem broja razreda na 5, povećan je i učiteljski zbor za jednog učitelja, tako da ih je sada s ravnateljem šest, a iduće je godine povećan za još jednog učitelja. Već su dana imena učitelja iz Tabule 1903., a evo kako je učiteljski zbor izgledao po Tabuli iz 1904.:[27]

- o. fra Miroslav Matijević, direktor gimnazije i aktualni definitor Provincije,
- o. fra Didak Buntić, profesor u gimnaziji i diskret samostana,
- o. fra Filip Bebek, profesor u gimnaziji, meštar pitomaca, učitelj obredoslovlja itd.,
- o. fra Šime Ančić, profesor u gimnaziji,
- o. fra Stjepan Hromić, profesor u gimnaziji, učitelj pjevanja i sviranja,
- o. fra Blaž Jerković, lektor filozofije, profesor u gimnaziji,
- o. fra Mile Miloš, profesor u gimnaziji.

"Predavanja su u nas već na 1. o. mj. (rujna, m. o.) odpočela, ali žalibože ne redovita predavanja. Dne 28. prošloga m. držali smo prijamne ispite devetorice novih djaka, ter su svi dobro prošli i u gimnaziju primljeni. Isto tako sliedećeg dana, držasmo popravne ispite, ter su i pali djaci prešli u svoje redovne razrede. Poslije ispita izjavio je fra Angjeo Glavaš, da on neće moć predavat u četvrtom razredu latinskoga jezika, pak da još nije bilo fra Didaka izjavili smo se svi, da će mu se u tome ići na ruku …"[28]

Prema Tabuli iz 1906. godine[29] ovi su profesori u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu te školske godine:

- o. fra Miroslav Matijević, direktor i profesor u gimnaziji, čuvar svetišta, aktualni vijećnik Provincije i propovjednik,

27 SP SV 23., Mostar, 6.5.1904., Folija 148.-151.

28 SP SV 21., Folija 54., Široki Brijeg, 6. rujna 1903., fra Miroslav Matijević, direktor gimnazije, provincijalu.

29 SP SV 25., Folija 105.-110., Mostar, 26. 4. 1906.

- o. fra Didak Buntić, profesor u gimnaziji, diskert samostanski i propovjednik,
- o. fra Filip Bebek, profesor u gimnaziji, meštar sjemeništaraca, meštar obredoslovlja, vođa duhovnih vježbi, duhovnik, ispovjednik i diskret samostana,
- o. fra Stjepan Hromić, profesor u gimnaziji, učitelj sviranja i gregorijanskog pjevanja, propovjednik,
- o. fra Šime Ančić, profesor u gimnaziji, ispovjednik i propovjednik,
- o. fra Blaž Jerković, lektor filozofije, profesor u gimnaziji, knjižničar, vjeroučitelj i propovjednik,
- o. fra Mile Miloš, profesor u gimnaziji i propovjednik.

Profesori su, po Tabuli iz 1907.,[30] sljedeći:

- o. fra Miroslav Matijević, direktor i profesor u gimnaziji, bivši vijećnik Provincije, diskret samostanski i propovjednik,
- o. fra Didak Buntić, profesor u gimnaziji, novoizabrani provincijski vijećnik i propovjednik,
- o. fra Blaž Jerković, profesor u gimnaziji, lektor filozofije, vikar samostana, učitelj posluge i krizmanika i propovjednik,
- o. fra Šime Ančić, profesor u gimnaziji, ispovjednik i propovjednik,
- o. fra Filip Bebek, profesor u gimnaziji, prvi meštar sjemeništaraca, učitelj obredoslovlja, vođa duhovnih vježbi, vođa franjevačkog svjetovnog reda i propovjednik,
- o. fra Mile Miloš, profesor u gimnaziji i propovjednik,
- o. fra Vice Skoko, profesor u gimnaziji i propovjednik,
- o. fra Eugen Tomić, profesor u gimnaziji i propovjednik.

Profesori su u ovoj školskoj godini, prema Tabuli iz 1910.,[31] sljedeći:

- o. fra Mirko Matijević, direktor gimnazije i profesor, ispovjednik i propovjednik,
- o. fra Didak Buntić, profesor u gimnaziji i prefekt izgradnje nove crkve u Širokom Brijegu,
- o. fra Blaž Jerković, profesor u gimnaziji i profesor filozofije,

30 SP SV 26., Folija 121.-126., Mostar, 3. 5. 1907.

31 SP SV 31., Raspored osoblja (Tabula) učinjen u Mostaru 27. 4. 1910., Folija 63.-65.

- o. fra Šime Ančić, profesor u gimnaziji, kustos gimnazijskog muzeja,
- o. fra Mile Miloš, profesor u gimnaziji i knjižničar,
- o. fra Eugen Tomić, profesor u gimnaziji, vikar samostana i kateheta u osnovnoj školi,
- o. fra Stjepo Hromić, učitelj pjevanja u gimnaziji,
- o. fra Tadija Beljan, profesor u gimnaziji, ispovjednik i propovjednik,
- o. fra Bonifacije Majić, profesor u gimnaziji, ispovjednik i propovjednik,
- o. fra Bernadin Smoljan, meštar sjemeništaraca i prefekt, profesor u gimnaziji.

Profesorski se zbor povećava i približava onom zamišljenom broju od deset. No, uvijek će se uvidjeti da "učiteljskih sila" nikad nema dostatno. Posebno su odgovorne dužnosti direktora gimnazije i prefekta sjemeništa, na koje se svaljuju svi oni problemi po kojima jedan ovakav zavod uopće može živjeti. Ne smijemo smetnuti s uma da je ovo i vrijeme "analfabetskih tečajeva" koje su vodili, predvođeni fra Didakom Buntićem, i drugi profesori, pa i sami đaci, te i na tom planu trošili mnogo vremena i ulagali neizmjeriv trud.[32] Uzmemo li k tomu u obzir da je Široki Brijeg jedno veliko gradilište na kojem niče zavjetna crkva hercegovačkih franjevaca Majci Mariji, nebeskoj zaštitnici Provincije, slika će nam ove školske godine donekle biti upotpunjena. I na poseban način sva aktivnost koju je neštedimice ulagao fra Didak Buntić, "profesor u gimnaziji i prefekt izgradnje nove crkve".

Osnutak VI. razreda gimnazije u školskoj 1907./08. godini

Unatoč svim nedaćama, a zahvaljujući onom osnovnom, da su provincijalno Starješinstvo i Profesorski zbor to htjeli i željeli, osnovan je u ovoj školskoj godini VI. razred gimnazije, a da je Gimnazija ostala "neokrnjenom", što će kazati da se nije dogodilo samo to da je V. razred sada ostao u Širokom Brijegu i prešao u VI., već i to da su djeca primljena i u I. razred Gimnazije. I to isti broj njih kao i prošle godine, dakle osam. Evo brojnog stanja učeni-

32 Ovo je zasebna tema, a temeljito je ove aktivnosti Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu pratila *Kršćanska obitelj,* u kojoj se u ovim godištima mogu pročitati uistinu iscrpni i temeljiti podaci o tome. Također je tu i publikacija: *Seljače škole, Hrvatske narodne zajednice za BiH, najbolji način suzbijanja analfabetizma*, Napisao i izdao Ivo Dobržanski, Sarajevo 1914. Tiskara "Bosanske pošte". U ovoj knjizi od 46 stranica posebno je obrađen fra Didakov način opismenjivanja neukog i nepismenog seoskog puka. K tomu treba dodati i članke u *Vjesniku HNZ* tih godina.

ka po razredima na temelju Prvog gimnazijalnog izvješća iz 1919. godine:

I. razred – osam sjemeništaraca
II. razred – šest sjemeništaraca
III. razred – osam sjemeništaraca
IV. razred – sedam sjemeništaraca
V. razred – devet sjemeništaraca
VI. razred – devet sjemeništaraca.[33]

Njih je i na koncu godine, prema Prvom gimnazijalnom izvještaju iz 1919., bilo kao i na početku, dakle, četrdeset i sedam. U II. su razredu dva đaka manje u odnosu na prošlogodišnji prvi, a to stoga jer su nesposobni ili neispitani, kako se opet da iščitati iz istog izvješća. Od toga je na koncu godine bilo odlično sposobnih dvadeset i jedan, sposobnih dvadeset i četiri, a nesposobnih ili neispitanih dva. Da su ovi podaci točni, potvrđuje direktorsko izvješće "Franjevačka gimnazija Širokibrieg, br. 15." za kraj te iste godine, odaslan "Mnogopoštovanomu Redodržavnom starešinstvu u Mostaru":

> "Ovogodišnja školska godina zaključena na 23. t.m. odnosno na 20. istoga. Napredak u opće ovoga II. tečaja bio je povoljan, sve ako je i manje djaka dobilo odliku, nego li u I. tečaju. Tome je uzrok valjda i rano nastala prekomjerna vrućina zadnji mjeseca školske godine.
>
> Rezultat polugodišnjega izvještaja je sliedeći:
> Odliku dobila su 21. djak ito: 4 iz I. raz., 3 iz II. raz., 1 iz III. raz., 4 iz IV. raz., 4 iz V. raz. i 5 iz VI. raz.
> Prvi red pak dobila su 24 djaka ito: 4 iz I. raz., 3 iz II. raz., 6 iz III. raz., 3 iz IV. raz., 5 iz V. raz., i 4 iz VI. raz.
> Bez općega reda, sa dozvolom popravnoga ispita nakon dva mjeseca ostala su dvojica djaka i to: jedan iz I. raz. (Bandić) i jedan iz III. raz. (Vasilj).
>
> Sa osobitim veleštovanjem!
> Širokibrieg dne 29. lipnja 1908. fra Miroslav Matijević prof."[34]

Po Tabuli iz 1908. profesorskom je zboru dodijeljen o. fra Gaudencije – Veselko Milas, koji je vikar i kustos

33 Prvi izvještaj Velike franjevačke klasične gimnazije Široki Brijeg, Mostar 1919., str. 38.

34 SP SV 28., Folija 166., Širokibrieg, dne 29. lipnja 1908.

u samostanu, voditelj kora, učitelj pjevanja, samostanski diskret, ispovjednik i propovjednik. No, uz njegovo ime u Tabuli ne stoji titula "professor Gymnasii" kao što je to s ostalima slučaj.

A kako je ova školska godina prošla, koliko su njome bili zadovoljni najprije Profesorski zbor, potom Provincijalno starješinstvo i na koncu državna Inspekcija, da se vidjeti iz sačuvanih dokumenata u Provincijskom arhivu. Ovom je školskom godinom ispunjen plan Provincijskog starješinstva otprije nekoliko godina, kad su u dopisu njegovom carskom veličanstvu najavili osnutak ovog razreda i vidjeli Zavod sa stalnih pedesetak pitomaca. Ova godina uokviruje u realnost "fantaziju" Profesorskog zbora otprije pet-šest godina. Od školske godine 1899./90. i osnutka I. gimnazijskog razreda, pa do ove, 1907./08., i osnutka VI. razreda gimnazije, tek je devetnaest školskih godina. Ni jedne godine nije nedostajao ni jedan novoosnovani razred, a svake je treće godine Gimnazija povećana za jedan razred. Uzme li se u obzir sve ono što je ovim ljudima stajalo na raspolaganju, naime samostanskom i provincijskom starješinstvu i profesorskom zboru, onda s pravom možemo govoriti o čudu Franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu. Tom čudu na svoj osobit način doprinos daje učitelj klasika, njemačkog, voditelj analfabetskih tečajeva i graditelj širokobriješke bazilike, fra Didak Buntić.

Školska godina 1910./11. u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu. Fra Didak Buntić direktor Gimnazije

Nakon punih četrnaest godina (1896.-1910.) fra Miroslav Matijević više nije direktor Franjevačke gimnazije Širokibrieg.[35] Fra Miroslav je već u dva navrata tražio od starješinstva da ga riješi ove teške i odgovorne dužnosti.[36]

35 Dekretom br. 164. od 20. augusta 1910. fra Miroslavu starješinstvo "nalaže da stvari ravnateljstva gimnazije preda u ruke fra Didaka Buntića", a on se određuje "de familia u Konjic" (SP SV 31., Folija 273.) Dekretom, pak, br. 167., također od 20. augusta 1910., fra Didaku se Buntiću "stavlja do znanja da Vam je starješinstvo odredilo povjeriti vodstvo naše franj. Gimnazije …" (SP SV 31., Folija 282.).

36 Prvi put osobnim dopisom iz Mostara, 1. svibnja 1907. godine, kad moli "…starešinstvo, da bi ga izvolilo oprostiti dosadnje direktorske i profesorske službe i podielit mu drugu neku službu …Već je dvanaest godina što vršim ovu koli tegobnu, toli odgovornu učiteljsku službu, pa se cienim nesposobnim za daljnje uspješno vršenje i obavljanje iste…" (SP SV 26., Folija 115.) i drugi put službeno uime Franjevačke gimnazije Širokibrieg, br. 5., 18. ožujka 1910. "… umoljavam … najponiznije mnogopošt. Naslov, da bi imalo dobrotu riješit me od ovoga časa ove po me koli laskave, toli mojim slabim silam teretne dužnosti i časti, s razloga, jer se u posljednje vrijeme osjećam slabim, da bi valjano mogao voditi ovaj zavod k njego-

Starješinstvo ni jednu od ovih ostavki nije prihvatilo. Izvješće za ovu školsku godinu čuva Provincijski arhiv, a potpisuje ga novi direktor gimnazije, o. fra Didak Buntić.[37] Izvješće je tiskani obrazac s naslovom VELIKA GIMNAZIJA U MOSTARU. Prekrižena je u naslovu obrasca Izvješća riječ VELIKA i iznad nje napisano FRANJEVAČKA, prekrižena je potom riječ MOSTARU i dopisana riječ ŠIROKOM BRIJEGU. Tako je prepravljeni obrazac dobio naslov: FRANJEVAČKA GIMNAZIJA U ŠIROKOM BRIJEGU. Slijedi popunjen obrazac. Naznačeno je da je to školska godina 1910./1911. u vremenu od 1. IX. do 1. II. 1911. Izvješće je poslano Starješinstvu provincije pod urudžbenim brojem 5 Franjevačke gimnazije Širokibrieg. Tabelarno su prikazani sljedeći učinci tog školskog polugodišta: ocjena vladanja (dano po razredima i "u svemu"), ocjena napretka ("napredak bijaše po razredima"), marljivost ("marljivost bila je po razredima"), po predmetima propalo, i zadnja rubrika, dopisana rukom, u kojoj je dan uspjeh po pojedinim razredima. Učenika je na kraju prvog polugodišta u ovoj školskoj godini i prema ovom Izvješću sedamdeset. Od tog je broja četrdeset i sedam internista i dvadeset i tri eksternista.

Ova su i slijedeća godina povijesno bitne, jer je u njima konačno utemeljen Konvikt za vanjske đake – eksterniste, u čem je nemalu ulogu imao upravo direktor gimnazije, fra Didak Buntić. To su oni đaci koji od početka nemaju namjeru biti fratri – redovnici i svećenici, već su u Širokom Brijegu u Gimnaziji da bi bili odgajani i da bi se školovali. Ideja Konvikta za eksterne đake već je davna želja profesorskog zbora, stara više od deset godina. Prvi se put spominje u prigodi rasprave mjesta za gradnju nove gimnazijske zgrade 1898. godine. Zna se iz tabelarnog prikaza Prvog gimnazijalnog izvješća iz 1919. godine da je od školske godine 1903./04. bio jedan eksterni đak u ovoj Gimnaziji, a od 1908./09. redovno svake godine, dok je god postojala Gimnazija.

Konačno, prvi put nakon postanka Kustodije (1852.) i poslije Provincije (1892.), Tabula je tiskana u obliku knjižice i dana svim fratrima u Provinciji.[38] Ova Tabula daje

---

vom daljnjem procvatu …U slučaju, da mi … nebi kroz osam dana bilo u stanju riješit ovu moju poniznu prošnju … pa ću tad agenda ravnateljstva predat u ruke P. O. fra Didaka Buntića, kao najstarijega člana ovdašnjega učiteljskoga zbora, kao i člana toga mnogopošt. Starešinstva …" (SP SV 31., Folija 37.)

37 SP SV 33., Folija 83.-84.

38 Elenchus, Almae missionariae provinciae Ordinis Fratrum Minorum i Hercegovina, ad annum Domini 1911. Mostar, 4. 5.1911., Typis Typographicae Societatis Croaticae. Ima 23 stranice, tiskana je na kvalitetnom

iscrpne podatke o svim fratrima u provinciji, njihovim službama i mjestu djelovanja, a jer je učinjena 4. 5. 1911., spada u konac školske 1910./11. godine. Pod brojem 3 na 9. stranici dan je iscrpan opis života u Gimnaziji ispisivanjem imena profesorskog i đačkog zbora te godine. Tabulu Gimnazije dajemo u cijelosti:

"Gymnasium sive Collegium Seraphicum in Široki – brijeg.

a) Director instituti: R.P. Didacus Buntić, ex-Def. Prov., profess. Linquarum lat. et graecae.

b) Praefectus pro candidatis ad Ordinem destinatis: M.V.P. Bernardinus Smoljan, prof. discipl. Ad relig. Pertinentium.

c) Professores:
R.P. Simon Ančić, scient. Natur., custos musei et apothecae.
R.P. Aemilius Miloš, lingu. Lat. et graec.
M.V.P. Stepjanus Hromić, scient. nat., instructor cantus et artis musicae.
M.V.P. Paulus Dragićević, Lect. glis. Hist., geograph. et his. prof.
M.V.P. Thadaeus Beljan, lingu. chroat., praef. pro stud. ad Ord. non destinatis.
M.V.P. Eugenius Tomić, linguae. german.
M.V.P. Bonifacius Majić, linguar. Graecae et lat., praefectus sec. stud. ad Ord. dest.

d) Alumni ad Ordinem destinati:

In prima Classe:
Andrijanić Aemilius, Bakula Antonius, Barbarić Philippus, Barišić Petrus, Brkić Elias, Korać Philippus, Marić Matthaeus, Sesar Joannes, Slišković Florianus, Šimić Antonius, Zrno Aemilius, Zubac Thaddaeus.

In secunda Classe:
Babić Matthaeus, Čuljak Nicolaus, Glavaš Georgius, Luburić Joannes, Mikulić Stephanus, Nuić Nicolaus, Sesar Marianus, Šimić Joannes, Tomić Augustinus, Zrno Aemelius, Zubac Thaddaeus.

In tertia Classe:
Bašić Joannes, Grgić Michael, Jarak Nicolaus, Kraljević Nicolaus, Miloš Josephus, Petric Petrus, Šimović Lucas, Šušnjar Joannes.

---

papiru, a uvezana "klamanjem" u polukartonsku koricu smeđe i drugih boja. Dodatak joj je popis fratara koji su blago u Gospodinu preminuli od 1903. godine. U predgovoru je cjelokupan popis kustosa od 1852. godine i provincijala od 1892. godine do 1911. godine. Uredio tajnik Provincije, fra Leo dr. Petrović.

In quarta Classe:
Gašpar Georgius, Križić Antonius, Leko Amabilis, Matijević Josephus, Vukšić Joannes, Zovko Marcus.

In quinta Classe:
Franjić Nicolaus, Krešić Vitus, Pandžić Joannes, Penavić Carolus, Sivrić Joannes.

In sexta Classe:
Čulina Joannes, Glavota Elias, Lasić Petrus, Ostojić Georgius, Sabljić Matthaeus.

Summa: ……. 46
Alumni ad Ordinem non destinati …….. 21

Summa: ……. 67.

Školska godina 1911./12. u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu

Raspored osoblja učinjen 7. svibnja 1912. u franjevačkom samostanu u Mostaru opet je tiskan kao knjižica,[39] te o stanju na kraju školske godine 1911./12., u preglednom obliku, donosi sastav profesorskog i internog đačkog zbora.

Direktor je Gimnazije fra Didak Buntić, i profesor jezika grčkog i latinskog; prefekt je sjemeništaraca fra Bernardin Smoljan i profesor vjeronauka; fra Šime Ančić, kustos gimnazijskog muzeja i ljekarne, profesor je fizike i matematike; fra Sebastijan Lesko, profesor latinskog i učitelj pjevanja i sviranja; fra Pavo Dragićević, profesor povijesti i zemljopisa; fra Tadija Beljan, prefekt eksternih đaka i profesor hrvatskog jezika; fra Eugen Tomić, profesor njemačkog jezika; fra Bonifacije Majić, drugi prefekt sjemeništaraca i profesor grčkog i latinskog; fra Tomo Zubac, profesor prirodopisa.

Gimnazija duboko žali što njezini đaci ne mogu polagati tečajne ispite. Stoga su uprava Provincije i direkcija gimnazije nastojale da nakon svršenog šestoga razreda, uz novicijat na Humcu, u realnoj gimnaziji u Mostaru polažu VII. i VIII. razred i veliku maturu. Ministarstvo prosvjete pravilo je velike probleme tim đacima, pa prema tome i Provincijalatu i direkciji gimnazije. Naime, zahtijevali su da đaci moraju pojedinačno položiti svaki od svršenih šest razreda, prijamni za upis u VII. i VIII. razred.

39 A da je onaj od prošle, 1911. godine, "prvi", svjedoči bilješka "Annus II" na ovome iz 1912. godine.

"Glede ovogodišnjeg šestog razreda, željelo se, da bi i ove godine koji pridao ispit u Mostaru. Nijedan se od njih nije prijavio, nego samo Ilija Glavota.[40] U to je ime prošle nedilje bio fra Didak u Mostaru, da bi se s Vama dogovorio, nu pošto Vas tu nije bilo, ostala je stvar."[41]

Školska godina 1912./13. u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu

Samim krajem prošle i početkom ove školske godine "Mnogopoštovanom Redodržavništvu" u Mostaru stigao je temeljit dopis, potpisan od profesorskog zbora iz Širokog Brijega:

> "Iskustvom poučeni i u stvar dobro upućeni, usuđuju se nižepotpisani tom Mnogopoštovanom Starešinstvu slijedeću stvar dostaviti: Poznata je stvar, da je nas učitelja sveta dužnost, da nastojimo, te naš Red dobije i duševno i tjelesno dobro razvijene đake. Jedan pako od glavnih uvjeta za ovo postignuti jest čista i dostatna hrana. Nu pažnja nad đačkom hranom smatrala se ovđe uvjek i smatra nekom sporednom dužnošću, što je samo izvorom nezadovoljstva i nesuglasicom bivalo, te je i čitavom odgoju đaka u velike škodilo. Razlozi pako ovi neuređenoj sustentaciji đaka jesu po našem uvjerenju slijedeći:
>
> a) Što upravitelji đačke hrane nemaju nikakve sveze s učećom mladeži, te potom nijesu dobro upućeni u njezine temeljne i zdravstvene potrebe.
>
> b) Što upraviteljstvo samostana i onako ima dosta posla s upravom župe, da negda uz najbolju volju nema vremena, da se s tim poslom bavi, te tako uprava tako važne stvari prelazi u ruke kojeg laika ili neiskusnog sluge.

Buduć pako s jedne strane, da ovo dosadašnje stanje ne može dalje ostati, a s druge, da posvemašno ocijepljenje đačke ekonomije od samostanske zbog skorog prenešenja gimnazije u trošak zahtjeva i neprilike stvara, to ovaj učiteljski zbor slijedeći način za odobrenje predlaže:

40 Ilija je Glavota rodom iz Drinovaca, prijateljevao je s Antom Šimićem, koji je mlađi od njega, ali su jedno vrijeme bili skupa u širokobriješkoj gimnaziji kao internisti – sjemeništarci. Zajedno su s drugim đacima pokrenuli đačko društvo "Polet" i list širokobrijeških đaka, "Ruža". Školske godine 1910./1911. Ante je bio u I. razredu, a Ilija u VI. Ilija je 1916. u Drinovcima umro od gladi, a Ante mu je Šimić napisao i u novinama *in memoriam* objavio članak "Pjesma gladi".

41 SP SV 34., Folija 142.-43., Širokibrijeg, 5. 6. 1911. fr. Bernardin Smoljan provincijalu.

a) U naređivanju obroka za đake interniste ima se pitati prefekt đaka i jedan od učitelja koga starešinstvo imenuje.
b) Svakim danom na podne, osim petka i subote, ima se đacim mrsno jelo davati.
c) Ako je kad nemarom sluge hrana za đake zgotovljena neuporabiva – o čemu suditi stvar je gornje dvojice – ima se na zahtjev istih drugo đacim dati.
d) Kuhač đaka ima se izključivo tim baviti, te je svih drugih službi u samostanu rješen.

Uvjereni, da će se na ovaj način i
zavodu i općoj stvari koristiti
Ostajemo sinovski odani
Širokibrijeg, dne 3. svibnja 1912."[42]

Vremena nimalo nisu pogodovala nekom obilatom stolu, što je razvidno iz ondašnjih "potribitih stvari sa samostansko uzdržavanje", potom iz potpore vladinih ustanova te iz samoorganiziranja Provincije, da se za sjemenište napravio razrez po župama i samostanima, kako bi fratri sami održali svoj zavod Gimnazije. Samo dan nakon dopisa koji je profesorski zbor na čelu s direktorom fra Didakom uputio starješinstvu redodržave, istom piše i u svoje ime sam direktor Gimnazije, fra Didak Buntić:

"Suvišno bi bilo svaku riječ trošiti predočujući od kolike je važnosti, potrebe i koristi školstvo po društvo, narod i Red, budući da je to mnogopoštovanome Starešinstvu dobro i predobro poznato, kako se osobita briga svuda posvećuje školstvu i uzgoju mladeži. I što vrijedi za školstvo uopće, to vrijedi za srednje školstvo i tako zvane gimnazije, napose. Tu je baš temelj našemu napredku, tu uvjet opstanku, tu sadržaju današnjeg društvenog položaja; tu je najšire i najplodnije polje našemu radu, tu jamstvo i zalog naših nada i naše budućnosti.

Mi doduše imamo takav jedan zavod, koji je – hvala najprije Bogu, zatim skrbi našeg starješinstva kao i maru te požrtvovnosti našeg učiteljstva – kraj svih neprilika, zapreka i siromaštva, tako napredovao i razvio se, da je lijepo ime i glas na vani takodjer stekao, tako, te i ako se ne možemo s njim ponositi, ono bar ne moramo radi njega stiditi.

Žali Bože mi u današnjim okolnostima ne možemo na daljnji napredak i razvitak ovoga zavoda zbog neured-

42 SP SV 37., Folija 218. U potpisu su: o. Bernardin Smoljan, o. Eugen Tomić, o. Šimun Ančić, fra Tadija Beljan, fra Sebastijan Lesko, fra Bonifacije Majić, fra Tomo Zubac, fra Mile Miloš, fra Pavo Dragićević, fra Didak Buntić, direktor gimnazije.

nosti i nedostatnosti školskih prostorija i nesredjenih prilika ni pomišljati. Stoga hoćemo li da se sviju nas vruća želja ostvari, te naša gimnazija ne bude jednostavna samostanska škola, nego premac i takmac državnih te vrste zavoda: da se naša gimnazija podigne na osam razreda, javnu gimnaziju, za čim mi sustavno i neumorno idemo i težimo, nužno je, da se već sada mislimo i da se postaramo:

1. Da naša gimnazija dobije čim prije novu, dostojnu nas, dostojnu svoga imena, svoje svrhe i zadaće zgradu.
2. Da ovaj zavod bude sam o sebi, odjeljen od samostana i samostanske uprave.
3. Da bude u jednom ovećem mjestu, gdje bi najkorisnije i najpristupačnije našem katoličkom hercegovačkom narodu bio.

Konkretniji predloga u tome pravcu zasad na iznosimo, jedno, da tim ne prejudiciramo odlukama Starešinstva, a drugo što nećemo da upadamo u istu pogrešku; kao što ne bi rada, da ni Starešinstvo krparenjem i kojekakvim polovičnim mjerama, s kojim se ništa nepostizava čestito, budući da takove rijetko kada svrhsi dovode, pače u stanovitim prilikama štetno djeluju, u istu nezapane. Mi smo s takvim jednim predlogom izašli pred Starešinstvo prije kakvih petnaestak godina, i to je upravo bilo uzrokom one kobne pogreške, što se je ovdje jako mnogo potrošilo, a učinilo samo nješto, ili skoro ništa, naime jedan vlažni, mračni tunel, bez estetskoga ukusa, bez praktične svrhe i vrijednosti, koji je već ondašnjim prilikama jedva zadovoljavao.

Da ne duljimo i koje kakvih rekriminacija ne pravimo, završujemo i molimo to mnogopoštovano redodržavno Starešinstvo, ako mu je stalo do ugleda i napredka naše Provincije, o čemu ni najmanje ne sumljamo, neka bi ovu stvar pomljivo ispitalo, zrelo promislilo i ozbiljno u ruke uzelo, te čim skorije ovoj potrebi doskočilo – ovaj ideal ostvarilo.

Na stranu sa malodušnošću! Ljudi su sve uradili, pa će i to. Bogu hvala sila imamo, i sami ne znamo što možemo, kad bi smo nješto htjeli i odvažnosti imali.

Neograničeno pri tom povjerenje stavljajući u razboritost, požrtvovnost i dobru volju tog mnogopoštovanog redodržavnog Starešinstva, bilježim se ispred društva i zavoda

Didak Buntić, dir. Gimn.
Široki-brijeg 4./V 1912."[43]

43 SP SV 37., Folija 216.-217. Franjevačka gimnazija na Širokombrijegu, broj 41.

Iz fra Didakova je dopisa opipljiv neprekinut tijek problema i poteškoća koje ovaj zavod, sve tamo od 1895. pa nadalje, prate. Uistinu ovaj njegov dopis i onaj, na samom kraju devetnaestoga stoljeća, njegova prethodnika na direktorskoj gimnazijskoj stolici, fra Mirka Matijevića govore o posve istim problemima. I sada kao i onda nedostaje adekvatni prostor, nedostaju sva ona toliko bitna sredstva i uvjeti da bi se gimnazijski zavod vinuo prema razini koju mu cijelo ovo vrijeme žele i profesorski zbor i starješinstvo Provincije. I sada se, kao i onda, traži neko drugo, veće i događanjima bliže mjesto, i sada se kao i onda preklinje starješinstvo da zavod Gimnazije razvijaju prema svim standardima i mjerilima koje propisuje društvena i režimska zajednica, pri tome mudro nastojeći da ona ostane pod isključivom upravom Provincije i samog ravnateljstva i direkcije zavoda.

Za ovu školsku godinu izvješće o radu Gimnazije "Mnogopoštovanom franjevačkom Redodržavništvu Mostar" šalje njezin direktor, fra Didak Buntić, 24. lipnja 1913. Izvješće je dato na memorandumu "Franjevačka gimnazija na Širokombrijegu broj 113.":

"Izvještaj o napredku nauka u gimnaziji svrhom školske godine 1912 – 13.

I. Broj đaka

1) Na početku godine upisano svega 96
   i to nutarnjih 56, a vanjskih 40.
2) Izpisano tečejem godine 11
   nutarnja 2, vanjskih 9
3) Bilo svrhom godine 85
   nutarnjih 54, vanjskih 31

II. Napredak u nauku za prijelaz u viši razred bilo:

a) odlično sposobnih (odlikaša) 12
   nutarnjih 9
   vanjska 3
b) sposobnih 68
   nutarnja 43
   vanjskih 25
c) nesposobnih bilo 3
   vanjskih 1
   nutarnja .....2 i to:
   Šimović Luka, uč. V. r. iz 1 predmeta
   Matić Jure, uč. I. r. iz 2 predmeta
   Neispitana vanjska dvojica.

III. Vladanje nutarnjih:

Imali vladanje:
a) vrlo dobro 26

b) dobro 25

c) prilično 3 = c) Slišković III. r.; Leventić M. i L. Šimović iz V. razreda.[44]

U potpisu je direktor gimnazije, fra Didak Buntić.

Na Petrovdan, 29. lipnja, 1913. godine "Franjevačka gimnazija na Širokombrijegu" pod brojem 117. starješinstvu Provincije šalje izvješće da je "internist, učenik V. gimnazijalnog razreda", Luka Šimović, 28. lipnja svojevoljno napustio zavod. Direktora fra Didaka Buntića u zamjenu potpisuje o. fr. Šimo Ančić. Starješinstvo zaprima ovaj dopis i pod brojem 135. od 30. 6. 1913. arhivira ovu vijest, uz opasku: "Prima se do znanja!"[45]

U drugom polugodištu ove godine postoji dopis direktora Gimnazije, fra Didaka Buntića, u kojem izvješćuje provincijsko starješinstvo:

"Dva su djaka direkciji prijavljena od njihova prefekta, da se izključe radi svoga vladanja iz redovničkog internata i to: Jakov Paponja djak IV. raz. i Nikola Kordić III. raz. Oni se optužuju da su: '1. Oboica se više puta prkosno ponašali prema profesorim u vrieme nastavnoga sata. 2. Paponja u više navrata krao djačke i samostanske stvari. 3. Obojica usprkos opomena i kazni držali duhan i pušili. 4. Kordić je pred cielim svojim razredom pušio i izazivao: Tko će njega prijaviti. 5. Kordić se je prema nižim djacima goropadno vladao udarajuć ih jako i to odmah nakon opomena i kazne. 6. Obojica su na 28. t. mj. zaniekali otvoreno prefektu posluh kad je naložio, da očiste mjesto (zahod) u kući. Pri neposluhu su ostali i niesu se tjeli pokajati.'

Optužba je, kako se vidi teške naravi. Kolika je pako krivnja dotičnih djaka uslied oteščajućih oli olakšajućih okolnosti to direkcija nije u stanju svoj sud izreći. Držeći se pri tome norme propisane naredbom tog mnp. Redodržavnoga starešinstva od 11. decem. 1913. br. 199. prema dužnosti svojoj javljam te sud odluku i dalji postupak prema rečenim djacima uvidjavnosti i razboru tog mnogopoštovanog starešinstva prepuštam i ostavljam."[46]

44 SP SV 39., Folija 414.

45 SP SV 39., Folija 336.

46 SP SV 41., Folija 115., Franjevačka gimnazija na Širokombrijegu, br. 29., Mnogopoštovanom redodržavnom starješinstvu u Mostaru, Široki Brijeg 31. III. 1914., D. Buntić, dir.

Fra Didak je kao profesor i odgojitelj, na osobit način kao direktor gimnazije, nastojao u život školskog bića uvesti više pedagoške mjere nego one disciplinarne. On je, o čem svjedoči i ovaj dopis, kao i mnoga usmena i pismena svjedočenja njegovih kolega profesora i odgojitelja a još više njegovih đaka, odlučno i ispravno zastupao prava učenika. Htio je da dobiju pravo na svoju vlastitu obranu, a ne samo da ih se po kazivanju ili nečijem prenošenju događaja i kazni.

Školska godina 1913./14. u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu

U ovoj je školskoj godini prema rasporedu osoblja Hercegovačke franjevačke provincije iz godine 1914. bio slijedeći profesorski zbor:

"3. Gymnasium sive Collegium Seraphicum in Široki Brijeg.

a) Director instituti: R. P. Didacus Buntić, profess. linguarum lat. et. graecae.

b) Praefectus pro FF. Clericis: R. P. Cyrillus Ivanković, Def., Conf.

c) Praefectus pro candidatis ad Ordinem destinatis: R. P. Sebastianus Lesko, mag. Cantus et artis musicae.

d) Professores:

R.P. Simon Ančić, scient. natur., mathem., custos musei et apothecae.

R.P. Aemelius Miloš, lingu. lat. et graec.
R.P. Paulus Dragićević, Lect. glis. Hist., geograph. et his. prof.
R.P. Thadeus Beljan Lingu. croat., praef. sec. FF. Clericorum.
R.P. Eugenius Tomić, linguae german.
R.P. Bonifacius Majić, linguar. graecae et lat.
R.P. Bernardinus Smoljan, prof. discipl. ad rel. pertinentium.
R.P. Thomas Zubac, scinet. natur.
R.P. Nicolaus Ivanković.
R.P. Carolus Grbavac, sec. praefectus juven. Ad Ord. dest.
R.P. Martinus Sopta.

e) Alumni ad Ordinem destinati:

IN PRIMA CLASSE:

Babić Josephus, Grbavac Staniskaus, Jordić Stephanus, Majić Venventius.

IN SECUNDA CLASSE:
Burić Stanislaus, Dumandžić Josephus, Herceg Stephanus, Ivančić Johannes, Jukić Johannes, Kordić Franciscus, Kosir Stanislaus, Sopta Didacus, Mišetić Stephanus.

IN TERTIA CLASSE:
Artuković Andreas, Bebek Markus, Brkić Marianus, Ćorić Hieronymus, Jelavić Joannes, Leko Blasius, Luburić Georgius, Luburić Martinus, Mandurić Joannes, Martić Stephanus, Mikulić Matthaeus, Musa Gregorius, Petrić Daniel, Raspudić Josephus, Vidačković Jacobus.

IN QUARTA CLASSE:
Andrijanić Aemilius, Barbarić Philippus, Barišić Petrus, Brkić Elias, Korać Philippus, Marić Matthaeus, Paponja Jacobus, Slišković Florianus.

IN QUINTA CLASSE:
Babić Matthaeus, Čuljak Nicolaus, Luburić Joannes, Mikulić Stephanus, Nuić Nicolaus, Sesar Marianus, Šimić Joannes, Zrno Aemilius, Zubac Thaddaeus.

IN SEXTA CLASSE:
Grgić Michael, Kraljević Nicolaus, Leventić Marcus, Miloš Josephus, Petrić Petrus.

Alumni ad Ordinem distinati …….. Summa: 49
Alumni ad Ordinemnon destinati …….. Summa: 39

———————
Summa: 88

Starješinstvo je Provincije dužnost direktora gimnazije smatralo iznimno važnom, temeljnom za život i budućnost zajednice. Zato se prije kapitularnih sjednica, kad se vršio razmještaj osoblja, raspitivao provincijal kod pojedine subraće za njihovo mišljenje o ovoj tako bitnoj službi. Na upit tko bi trebao biti direktorom gimnazije, postoji pismeni trag u arhivu Provincije:

"Smatrajući se počašćenim Vašim cij. pismom držim za čast i dužnost da Vam odgovorim i saopćim sadašnju situaciju ovomašnjih prilika. – Bio sam u dva navrata kod B…… (fra Didaka Buntića, m. o.) te je postao i mekši i pristupačniji, a nada je da će sasvim nadoći, ali uz neke uvjete. Ti su uvjeti: a) da on bude apsolutni gospodar, jedino Starešinstvu odgovoran, u svim stvarima što spadaju na gimnaziju t. j. sva prava koja imadu direktori u drugim gimnazijama da i on imade, kao raspolaganje s upisninom,

raspoređaj sati među profesorima i sl., b) da se on ne će pačati u disciplinarne stvari osim posredno preko pedagoga, c) da prefekt ima iskazivati svuda i u svem svoju pokornost direktoru, a ne prkositi, ignorirati, javno omalovažavati …Glavno je da prefekt bude izvršujući organ direktorov.

… Mnogopoštovani! Ako se uzme u obzir da je uz sav njegov veliki auktoritet i među profesorima i đacima koji je stekao ne samo kao najstariji i najsposobniji profesor nego i time što je kadar bio inspicirati nastavnike, da je velim nastava u zadnje vrijeme znatno nazadovala po priznanju nas svih i po njegovim riječima: što bi istom nastava trpjela ako dođe nesposoban i bez auktoriteta Direktor, a taki smo mi ostali svi. Fra Šimo bi bio točan u formalnostima, ali niti pozna koji klasični jezik niti njemački, niti ima svojstva za doličnu reprezentaciju. … Kad se uzme u obzir, da istom sada valja teška kola uza stranu gurati kad se otpočne sa VII. i VIII. razredom, kad uvažite njegov ugled osobni koji je najsposobniji prema vani reprezentirati gimnaziju na svakom mjestu: onda i najviši neprijatelj njegov … ne bi se mogao gore osvetiti gimnaziji ni čim kao time da ode iz nje. Glede same nastave mogao bi se on nadoknaditi ali direkcija, reprezentacija ugled unutra i vani nećete naći ni kod jednoga, a to su nužna svojstva za Direktora."[47]

Školska 1914./15. godina u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu

"3. Gymnasium seu Collegium Sraphicum in Široki Brijeg.

a) Direktor instituti: R.P. Didacus Buntić, professor linguarum latinae et graecae

b) Praefectus pro FF. Clericis: R. P. Eugenus Tomić, prof. lingu. germ.

c) Praefectus pro candidatis ad Ordinem destinatis: R. P. Sebastianus Lesko, mag. Cantus et artis musicae, custos musei.

d) Professores:

R.P. Aemilius Miloš, lingu. lat. et gaec.
R.P. Paulus Dragićević, Lect. glis. Hist., geograph. et his. prof.
R.P. Thaddaeus Beljan, lingu. croat., praef. sec. FF. Clericorum.

47 SP SV 42., Folija 160.-161., Široki brijeg 20/III. 1914., fra M. Miloš.

R.P. Bonifacius Majić, linguar. lat. et graecae, praef. iuven. In Convictu.
R.P. Bernardinus Smoljan, professor disciplinae ad rel. pertinentium.
R.P. Valentinus Zovko, Conf. et Subpraef. Iuven. Ordinis.
R.P. Nicolaus Ivanković, subpraef. FF. Clericorum, Conf. iuven. Ordinis.
R.P. Mathaeus Čutura, sc. natur.
R.P. Martinus Sopta.
R.P. Krešimir Pandžić.

e) Alumni ad Ordinem destinati:

IN PRIMA CLASSE:
Bakula Joseph, Bebek franciscus, Dragićević Georgius, Džajić Vitus, Galić Petrus, Kraljević Joannes, Skoko Antonius, Tolj Joannes.

IN SECUNDA CLASSE:
Babić Josephus, Grbavac Stanislaus, Kordić Stephanus, Majić Vincentius.

IN TERTIA CLASSE:
Artuković Honorius, Burić Stanislaus, Dumandžić Josephus, Herceg-Tonić Stephanus, Ivančić Joannes, Jukić Joannes, Kordić Franciscus, Kosir Stanislaus Mišetić Stephanus, Sopta Didacus.

IN QUARTA CLASSE:
Artuković Andreas, Bebek Marcus, Brkić Marianus, Ćorić Hieronymus, Jelavić Joannes, Leko Blasius, Luburić georgius, Luburić Martinus, Mandurić Joannes, Martić Stephanus, Mikulić Matthaeus, Musa Gregorius, Petric Daniel, Raspudić Jospheus, Vidačković Jacobus.

IN QUINTA CLASSE:
Andrijanić Aemillus, Barbarić Philippus, Barišić Petrus, Brkić Elias, Korać Philippus, Marijić Matthaeus, Paponja Jacobus, Slišković Florianus.

Alumni ad Ordinem destinati ……Summa: 45
Alumni ad Ordinem non destinati ……Summa: 39

Summa: 84"[48]

Na sam dan provincijskog kapitula, 4. 5. 1915., u kojem je učinjena promjena osoblja, direktor Franjevačke gimnazije Široki Brijeg, fra Didak Buntić, piše starješinstvu:

48 Elenchus, 1915., str. 10.-12.

"Čuo sam iz pouzdana izvora da se med ostali s ovog zavoda misli promjenuti fr. Šimo i fr. Mile. Naravno da nije moja dužnost niti ikakovo moje pravo uplitati se u odluke starješinstva niti smetati oli priječiti takove odluke, ali istodobno dužnost je moja kao ravnatelja ovog zavoda, kome su sjegurno sve prilike na njemu poznate, smijem reći bolje nego ikome, to mnogopoštovano starješinstvo upozoriti sa općeg našeg gledišta probitka, ugleda i napredka ovog zavoda koji je tako javnosti eksponiran i državnoj kontroli podvrgnut da bi takva odluka po ovaj zavod bila nesamo štetna nego upravo u današnjim prilikama kobna. Ja kažem da su te dvije prokušane sile u današnjim prilikama ne samo nuždne nego ničim nenadoknadive. Zato ja odrješito velim, ako je stalo, kao što je i što mora biti tom našem mnogopoštovanom stariješinstvu do napredka i ugleda ovog zavoda, da toga nipošto učinilo nebi. Milo bi mi i drago bilo kad bi nas sve sutra nove kvalificirane sile zamjenuti mogle, ali kad to nažalost nemože biti, neka se bar u sposobne nekvalificirane nekreće i postepeno manje prikladne sa novim nadomještaju. Toliko u interesu ovog zavoda, njegova i Vašega ugleda stavljam na srce i u dobrohotno uvažavanje našem red. Starješinstvu."[49]

Fra Šimo Ančić i fra Mile Miloš "nekvalificirani" su, ali "sposobni", zato na njihovu ostanku zahtijeva isto tako "nekvalificirani", ali sposobni ravnatelj fra Didak Buntić. Nekvalificiranost se sastoji u tome da nemaju položene državne gimnazije, koje i nije bilo u vrijeme kad su oni završavali Franjevačku samostansku školu. Stoga se i trude, što je očit primjer s fra Martinom Soptom, koji spada u onu petoricu koje spominje provincijal Visokoj Vladi za dodjelu stipendija kako bi završili studij za pojedini predmet, koji bi, tako osposobljeni, potom u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu i predavali. Time bi se otklonio jedan od većih problema koje ima ovaj zavod na svom putu do priznanja javnosti i izjednačivanja njegova statusa s drugim državnim školama i gimnazijama.

49 SP SV 44., Folija 94., Franjevačka gimnazija na Širokombrijegu, br. 179., Široki Brijeg 4. 5. 1915., D. Buntić.

U Pismohranu Provincije za ovu godinu imamo sačuvan "Statistički pregled učenika kroz školsku god. 1914.--15.:"[50]

Broj učenika:
a) početkom šk. godine 1914./15.
b) svršetkom šk. god. 1914./15.
Istupili:
Definitivni uspjeh klasifikacije u školskoj godini 1914.-15.
I.red s odlikom dobiše:
I.red dobiše:
II.red dobiše:
Neocjenjeni ostadoše:
Svega:

		razred										ukupno
I.		II.		III.		IV.		V.		VI.		
internisti	externisti	internisti	externisti	internisti	externisti	internisti	externisti	internisti	externisti	internisti	externisti	
8	12	4	23	10	11	15	9	8	2		2	104
8	9	4	22	10	11	15	9	7	1		2	96
	3		1					1	1		2	8
1	1		3	1		1						7
7	7	4	12	9	10	12	8	7	1			78
			8			2	1					11
					1			1	1			5
20		27						10				
17		26		21		24		8				

50 SP SV 44., Folija 93. u potpisu je tabelarnog prikaza pečat Franjevačke gimnazije Širokibrieg i fra Didak Buntić, direktor gimnazije.

Broj se internista sjemeništaraca na ovom tabelarnom prikazu u potpunosti slaže s brojem imena đaka u pojedinim razredima koje popisuje Tabula iz 1915.

Zanimljiv je dopis direktora fra Didaka Buntića provincijalnom starješinstvu, u kojem je naveden troškovnik koji vodi ravnatelj gimnazije. Iz prikazanog troškovnika kroz ovu školsku godinu može se dosta toga zaključiti te još više i opipljivije približiti životu direktora fra Didaka Buntića i samog uzgojnog zavoda u Širokom Brijegu.

"Franjevačka gimnazija na Širokombrijegu, Broj 76.
Mnogopoštovanome redodržavnom starješinstvu u Mostaru

Na današnji dopis tog mnp. red. stariješinstva pod brojem 37. čast mi je izjaviti da se uistinu sjećam toga usmenog naloga mnp. o. provincijala ali da sam to čisto bio zaboravio u svrtlozi koju sam baš ovih dana imao pa neka izvine. Što se pako opredjeljenog termina tiče neka to mnogopoštovano redodržavno stariješinstvo opet izvine, što meni nije i po svoj prilici neće biti moguće do toga roka zahtjevu udovoljiti, nego će to istom moći sa slijedećom poštom biti.

Primitak sveukupne upisnine što sam ju primio djelom od fr Sebastijana djelom od Majića iznosi 570 Kr. (petsto sedamdeset).

Razhod

T. br.	Dne		
1	21.IX	za dvije kutije papira Pacheru	9.25
2	‘’	za jednu zemlj. Kartu istome	1.00
3	‘’	za njem. Besjedovnicu i 4 kom. držala	1.60
4	‘’	za 100 kuferata i tintu za stampilju	3.40
5	13.X	za put u Mostar	7.90
6	20.X	poštaru za biljege i napustnice	5.60
7	26.XI	Hartmann za dvije zemljovidne karte	24.96
8	28.XI	za dvije pošiljke inspkt.	1.20
9	1.XII	Sebastijanu za teke	40.00
10	4.I	za biljege poštaru	10.00
11	18.I	za dopisnice i doznačnice poštaru	7.10
12	29.I	Peri Penaviću za prevoz i kiriju skioptikona	24.00
			————
Iznos			136.01

		Prenos 136.01	
13	29.I	poštarine za karte	2.84
14	9.II	Pacheru za papir i kuferte	6.50
15	16.II	poštarina od slika i platna za skioptikon	3.64
16	17.II	Stjep. Kugli u Zagreb za 5 histor. zemlj. karata	93.00
17	20.II	Mandiću za put u Mostar	4.40
18	28.III	Sengsbratlu u Beču za jedan skiop 'Venus'	395.00
19	6.IV	Put u Mostar	10.00
20	''	za jednu bocu tinte	1.60
		Skupa raz.	652.99

Sredstva na raspolaganju koja je ove godine dir. imao:

Od upisnine	570 Kr
Od vlade	500 ''
Skupa	1070 ''
Razhod	652.99
Ostatak	417.01
Tražbine će iznositi kojih	200 Kr
Prema tome ima još čistih oko	220 Kr

na raspolaganje. To je eto račun i razjašnjenje traženo skupa.

D. Buntić, dir. Gim.
20/IV 1915."[51]

Školska godina 1915./16. u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu

Profesorski je zbor već odavno prešao onu zamišljenu brojku od deset učiteljskih sila. K tomu, gledajući tabule razmještaja, u samostanu u Širokom Brijegu sve je više isluženih učitelja i profesora, koji uz pastoralne dužnosti, ili su jednostavno "u miru" ("de familia"), imaju i zaduženje "đačkog ispovjednika" ili "duhovnika mladeži", što uz

51 SP SV 44., Folija 58.

aktivne učitelje zavodu daje na sigurnosti i značenju. Tabule sve više govore o tome da za profesore dolaze najmlađi fratri, pristigli netom sa svjetskih sveučilišta. Nastojanja su starješinstva, ravnateljstva Gimnazije i profesorskog zbora da novim profesorima budu ljudi koji su kvalificirani u svakom smislu: izučenog studija za predmet koji će predavati i s položenom gimnazijskom maturom, kako bi u svakom smislu omogućili i napredak zavoda prema njegovu posvemašnjem izjednačivanju s ostalim javnim i državnim gimnazijama.

Odmah na početku ove školske godine i nakon prve učiteljske sjednice ravnatelj je s profesorskim zborom poslao sljedeću relaciju starješinstvu Provincije:

"Učiteljski zbor ovijem se obraća na to m. p. redodržavno starješinstvo s nekoliko konkretnih u stvari ovoga zavoda stvorenih i jednoglasno na prvoj ovogodišnjoj sjednici učiteljskoj usvojenih prijedloga, kojih nesamo korist i izvedivost nego i prijeku nuždu nije moguće, da to m. p. Starješinstvo i samo ne uviđa.

Izričito naglasujemo, da mi ne tražimo ništa suvišna, ništa teška, ili što bi prema našim današnjim prilikama nemoguće i neprovedivo bilo kod samo malo više pažnje, volje i odrješitosti toga m. p. starješinstva.

Radi se naime o stvarima, o kojima zavisi ugled, razvitak, pače opstanak nesamo zavoda nego budućnosti naše provincije kao takove.

1. Prvi naš prijedlog jest, da se bar sva četvorica, koja imaju maturalne svjedodžbe bez obzira na ikakve poteškoće ili trošak još ove godine pošalju na univerzu radi daljnje strukovne naobrazbe i državnih ispita, bez kojih se kroz kratko vrijeme neće moći održati naša gimnazija, a taj će slučaj nastupiti, čim se uvedu državnopravne prilike u zemlji, što nije daleko, kako svak uvidjeti može. Ne gubimo dakle uslijed našega nehaja ni časka vremena, i ne propustimo prilike, koja nam se pruža, i koje možda nikad imati nećemo, da osiguramo budućnost zavoda, našega javnog djelovanja, i prema tome naše provincije. Dosada smo smatrani i držani kao neka časna relikvija, s kojom će i javnost i država i vrijeme samo obračunati. Ni sedmi i osmi razred ni zgrada gimnazije niti ikakva druga stvar nije nam ni izdaleka tako nužna i potrebita kao učiteljsko osoblje s akademskom naobrazbom i priznatim državnim ispitima. Kad budemo imali to, imat ćemo jedno i drugo i sve ostalo, jer tijelo lasno nađe odijelo. Ovdje nam ne smije manjkati sredstava, jer se radi o našoj budućnosti, o opstanku, o temelji-

ma, bez kojih prijeti pogibao očita i neminovna, da se čitava zgrada naše provincije ne stropošta i ne sruši. A to je najveća i najpreča dužnost našega starješinstva providjeti i spriječiti, da se ne dogodi.

2. Unikum je to bez ikakve sumnje na čitavom svijetu, da uprava franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, toliki zavod sa tako mnogim i raznovrsnim poslovima i zahtjevima, koji se na nju stavljaju, nema ni ureda ni ogrijeva ni posluge. I to baš ne služi nimalo našem starješinstvu na čast, da se tako dugo i za tako primitivne i najnužnije stvari bez ikakva uspjeha moljakati i boriti mora umjesto, da se samo starješinstvo prema svojoj dužnosti za to pobrine i postara i tako omogući i olakoti rad i vršenje i ovako teške i s mnogom odgovornosti skopčane službe i dužnosti. Ovakovi se odnošaji jednostavno ne mogu dulje podnositi.
3. Budući da je kod nas obuka iz valjanih i opravdanih razloga neprekidna od 7 – 12 sati, to đaci tokom predavanja uslijed neprestane napetosti i duševnoga rada izgladne i obnemogu, te nijesu u stanju odgovarati svojoj dužnosti i zahtjevima, kako bi mogli i morali, umoljava se m. p. starješinstvo redodržavno, da se i za to postara, kako bi naši đaci internisti mogli dobiti oko 10 sati bar komadić hljeba za istrajati i izdurati.

U čvrstoj nadi, da će m. p. starješinstvo svim našim opravdanim željama čim skorije u općem interesu u susret izaći i udovoljiti, bilježimo se

D. Buntić, dir., profesori: fra Sebastijan Lesko, fra Eugen Tomić, fra Pavo Dragićević, fr. Bernardin Smoljan, fra Tadija Beljan, fra Mato Čutura, fra Bonifacije Majić, fra Mile Miloš

Široki Brijeg 21. listopada 1915."[52]

Ove je školske godine fra Didak bio odlikovan kao jedan od najboljih prosvjetitelja Bosne i Hercegovine.[53] On je aktivni član HNZ-a i predsjednik njezinog ogranka Široki Brijeg, graditelj je crkve, aktivan u analfabetskim tečajevima, štoviše njihov pokretač i osnivatelj. Sve su to aktivnosti uz ovu glavnu, ravnateljsku. Normalo je da mu za njegov rad treba i prostora i razumijevanja. Kad spominje "moljakanje" za najosnovnije vjerojatno misli i na sobu

52 SP SV 44., Folija 200.-201., Franjevačka gimnazija na Širokombrijegu, broj 324.

53 Usp. KO, God. XVII. Mostar 1916., br. 3. str 65.-66.: "Direktor franjevačke gimnazije fra Didak Buntić odlikovan … ovih je dana odlikovan viteškim krstom Franje Josipa I. za prosvjetni rad i zasluge…"

u samostanu za "kancelariju" u kojoj bi mogao reprezentativno primiti sve one koji službeno dolaze u gimnaziju, potom sobu za HNZ.

U arhivu je Provincije sačuvano izvješće za ovu školsku godinu, koje iz Širokog Brijega šalje o. fra Didak Buntić, direktor Gimnazije, provincijskom starješinstvu. Službeno je poslano pod urudžbenim brojem 131. 5. srpnja 1916. godine:

"U prilogu dostavlja se tom mnogopoštovanom starješinstvu tablica sa statističkim podatcima vrhu stanja cijelokupnoga na ovom zavodu u školskoj godini 1915-16."[54]

Pod općim naslovom "Franjevačka gimnazija na širokom Brijegu. Statistički pregled đaka", dano je pet tabelarnih prikaza.

"1. Promjene učenika tijekom školske godine i broj kocem I. i II. polugodišta:",

a) navedeno je po pojedinim razredima koliko je učenika upisano ili bilo početkom školske godine. Učenici su u svakom razredu razdijeljeni na interniste i externiste. Tako je u I. razredu novonadošlih internista 5, externista 11; "brojitbeno stanje iz nižeg ovoga razreda" u II. razredu je 8 internista, 10 externista i 5 ponavljača – ukupno 15, u III. r. 4 internista, 14 externista, u IV. r. 9 internista i 1 ponavljač – ukupno 10, 6 externista, u V. r. 9 internista, 8 externista i u VI. r. 10 internista, 1 externista, što ukupno čini na početku godine 40 internista i 39 externista, s ponavljačima je na početku godine 46 internista i 55 externista – sveukupno 101.

b) "Tijekom školske godine" u I. polugodištu nema novopridošlih, a "ostavilo učilište" na način da su "istupili": u VI. r. 1 internist – sveukupno 1, a externisti su istupili u II. r. 2, u III. r. 2, u IV. r. 1 i u V. 2 – sveukupno 7. Tako je "Broj učenika koncem I. polugodišta" u I. r. 5 internista, 11 externista, u II. r. 8 internista, 13 externista, u III. r. 4 internista, 12 externista, u IV. r. 10 internista, 5 externista, u V. r. 9 internista, 7 externista i u VI. r. 9 internista, 1 externist.

c) "Broj učenika koncem II. polugodišta 1915./16." je: u I. r. 5 internista, 11 externista – ukupno 16; II. r. 8 internista, 13 externista – ukupno 21; u III. r. 4 internista, 12 externista – ukupno 16; u IV. r. 10 in-

54 SP SV 46., Folija 200.

ternista, 5 externista – ukupno 15; u V. r. 9 internista, 6 externista – ukupno 15; u VI. r. 9 internista, 1 externist – ukupno 10. To ukupno u svim razredima čini 45 internista i 48 externista, a sveukupno đaka na Gimnaziji 93.

2. "Pregled učenika po dobi" drugi je tabelarni prikaz: od I. do VI. razreda je starost đaka u rasponu od 12 do 21 godine: od 12 g. ih je 5, od 13 g. ih je 10, od 14 godina ih je 18, od 15 g. ih je 14, od 16 g. 23, od 17 g. 9, od 18 g. 12, od 19 g. 2, od 20 g. 6 i od 21 g. 2.
3. "Pregled učenika po vjeroispovijesti i staležu roditelja": Na koncu su II. polugodišta svi učenici katoličke vjeroispovijesti, i svim učenicima su živi očevi. Po staležu su roditelji: posjednici - u I. r. 13, u II. r. 18, u III. r. 16, u IV. 16, u V. r. 12 i u VI. r. 10; činovnici – u I. r. 1., u II. r. 2, u III. r. 1, u V. r. 2; trgovci – u I. 1. u II. 3, u V. r. 1. i u VI. r. 1; zanatlije – u V. r. 1; osnovni učitelji – u I. r. 1, u III. r. 1 i u V. r. 1.
4. "Pregled učenika po zavičaju", iz Hercegovine je 98, iz Bosne u I. r. 1 i u III. 1, te u V. r. 1 i iz Češke u V r. 1 učenik.
5. "Pregled učenika po napredku": Izvrsno sposobnih u svim razredima je 8, sposobnih je 75, nesposobnih 6, neispitanih je 7, a s "dopustom za ponov., isp. nak. 2 mjes." 1.[55]

Školska godina 1916./17. u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu – osnutak VII. razreda

Prema Tabuli 26. 4. 1917. godine, dakle II. polugodišta šk. godine 1916./17., profesorski zbor u gimnaziji jest sljedeći:

R.P. Didacus Buntić, Director Gymnasii, Conf. et Praed.

R.P. Simon Ančić, Prof. gymnas., Conf. et Praed.

R.P. Aemilius Miloš, Prof. gymnas., Discret. Conventus.

R.P Sebastianus Lesko, Praef. iuven. Ordin., Prof., Discr. Convent. Magister Cantus.

R.P. Paulus Dragićević, Lect. glis. Hist. Eccles. Discr. Convent. Magister Caeremon., Conf. et Praed.

R.P. Thaddaeus Beljan, Prof. Gymnas., Conf. Praed.

55 Isto, Folija 202.

R.P. Eugenius Tomić, Praef. FF. Cler., Prof., Ductor Exert. Spir.

R.P. Bonifacius Majić, Prof., Praef. iuv. extra Conv., Conf.

R.P. Bernardinus Smoljan, Prof., Dir III. Ord., Conf., et Praed.

R.P. Matthaeus Čutura, Dr. Phil. Prof., Custos Musei, Cof. et Praed.

R.P. Valentinus Zovko, Prof., Subpraef. Iuv. Ord., Conf. et Praed.

R.P. Martinus Soptić, Prof., Conf. et Praed.

R.P. Leopoldus-Augustinus Zubac, Prof. Subpraef. FF. Cler., Conf. et Praed.

Profesorima svakako treba pridodati ispovjednike i duhovnike sjemeništaraca (internista) i konviktoraca (eksternista):

R.P. Georgius Zlopaša, Vic. Conv., Socius Par., Conf. iuv. extra Conv., Conf. et Praed.

R.P. Alfonsus Ćurić, Cat. In Ličtica, Conf. iuv. Ordin., Conf. et Praed.[56]

Đaci VII. razreda, koji je uveden ove godine, završeni su novaci na Humcu, klerici s jednostavnim zavjetima. "Prosti redovnički zavjeti. Nakon godinu dana kušnje na Humcu položili su 7. lipnja proste redovničke zavjete u ruke m. p. O. Duje Ostojića provincijala: Andrijanić fra Špiro, Barbarić fra Spasoje, Barišić fra Kažimir, Brkić fra Darinko, Slišković fra Anzelmo, Marijić fra Leonardo, Paponja fra Fabijan, Ćorić fra Božidar, Leko fra Joakim, Martić fra Živko, Raspudić fra Bruno. Čestitamo! Odmah iza položenih zavjeta otišli su svi na Široki Brijeg, da proslijede nauke."[57]

Tabula od 26. 4. 1917. donosi i imena novaka iz prošle godine, tako da ih je sad u Širokom Brijegu preko dvadeset. Ovo je razdoblje – naime od uvođenja VI. razreda gimnazije, od školske godine 1907./08., pa do uvođenja VII. razreda. 1916./17. – za Gimnaziju i starješinstvo bilo vrlo teško, jer je za polaganje ispita u državnim gimnazijama starješinstvo moralo od Zemaljske vlade u Sarajevu tražiti dopuštenje za svakog pojedinog klerika, da bi tek onda mogao kao "privatist" pristupiti polaganju svih šest razreda koje je završio u širokobriješkoj gimnaziji, pa tek

56 SP SV 47., Folija 81.- 84., Raspored osoblja, Mostar 26. 4. 1917.

57 KO, God XVII., broj 7-8., str. 181., Mostar 1916.

onda prijamnog ispita za VII. i konačno VIII. razred. I to je razdoblje Provincija pretrpjela sve zato da bi njezini pitomci, budući svećenici ili završeni gimnazijalci, imali ispit zrelosti kao gimnazijalci državno priznatog zavoda, a ne samo filozofski tečaj umjesto gimnazije, kako je to do tada bilo.

Ovo bijaše godina ljute gladi u Hercegovini. Direktor i profesor fra Didak Buntić zbog svoga je zalaganja za gladne, osobito djecu, u puku zaradio nadimak "otac sirotinje".

Sva će pomoć za ovu školsku godinu doći prekasno. Ona će biti odraz vremena i uvjeta koje je Hercegovina preživjela tih ratnih 1916. i 1917. Ravnatelj gimnazije, fra Didak Buntić, koji je sa svojim profesorskim zborom te s mnogim drugim suradnicima mnogim nevoljama pogledao u oči i s mnogima se u koštac uhvatio, teškog je srca 20. svibnja 1917. uzeo pero u ruke i, neimajući ni memoranduma Gimnazije, na komadu papira počeo ispisivati:

> "Franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu
> Broj 188.
> Mnogopoštovanom redodržavnom stariješinstvu u Mostaru
>
> Dužnost nam je javiti tom mnogop. Stariješinstvu da smo prisiljeni bili uslijed nedolične i veoma oskudne hrane Vaših djaka dotično pitomaca raspustiti čitavi zavod prije zakonom propisanog roka.
>
> D. Buntić dir."[58]

Zemaljska je vlada za Bosnu i Hercegovinu pod brojem 9361/Prez. u Sarajevu 27. lipnja 1917. dodijelila ponovnu izvanrednu subvenciju za "učevne zavode" i o tome obavijestila provincijalat hercegovačkih franjevaca u Mostaru. Pomoć od 4.000 K doznačili su Provinciji "preko ureda b. h. poštanske štedionice."[59] No sve je to u općem teškom stanju bila samo kap u moru. Glad su se i bijeda za neizvjesno vrijeme nastanili u Hercegovini.

58 SP SV 47., Folija 148., Franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu broj 188, Široki Brijeg, 20. V. 1917., direktor D. Buntić, upućeno Redodržavnom starješinstvu u Mostaru.

59 SP SV 47., Folija 197.

Glađu je završila prošla, a neprekinutom i još žešćom nastavljena ova školska godina. Glad je zaposjela Hercegovinu. Smrt je zavirila pod svaki obiteljski krov. Dramatični je vapaj umirućih od gladi zbog iznemoglosti od nje oslabio, a i kad je bio najjači, svijet ga je prečuo. Župnici su u svojim župama činili što su mogli. Provincija organizirano prevozi djecu u Slavoniju, a duša ovoga pokreta bio je direktor Gimnazije, fra Didak Buntić. Jedinu je pomoć ispaćenom hrvatskom puku u prihvaćanju djece pružio hrvatski ban i Hrvatska. Stoga će fra Didak i izjaviti: "Poslije rata ne ću priznati u Bosni i Hercegovini ničiju vlast, nego bana hrvatskoga."[60] Provincijsko starješinstvo nakon molbenica na sve strane zapovijeda svim župnicima da vode "dnevnike umrlih od gladi" i preporuče najsiromašniju i najpotrebitiju djecu za prijevoz u Slavoniju.

Da je u ovoj godini uistinu osnovan VIII. razred, najočitija je potvrda dopis direktora Gimnazije, fra Didaka Buntića, od 27. rujna 1917. pod urudžbenim brojem: Franjevačka gimnazija Široki Brijeg 185., provincijalnom Starješinstvu u Mostaru:

"U pogledu gimnazije i razreda zaključeno je na sjednici da ovdje ostane i da se obrdžaje svih 8 (osam) razreda. A da bi se oblakšale poteškoće radi obskrbe i prostorija, da se učini njeka selekcija i da se u višim razredim ostave samo oni djaci, koji su sposobniji i mogu reflektirati na maturu. Uzete su u pretres sve eventualnosti i to je rješenje pronašasto jedino, ako ne moguće, a to bar u ovakvim prilikama u interesu zavoda najshodnijim.

Molimo zato čim skorije rješenje i odobrenje. Djaci bi mimogred budi rečeno došli u teologiju dotično filozofiju, koje bi odavle digli."[61]

Poznat je fra Didakov stav i cijelog profesorskog zbora da se što prije stvore svi uvjeti glede školskog i nastavnog bića, koji ne bi bili preprekom dobivanju prava javnosti. Prvi korak na tom putu jest ispit zrelosti, matura. Iako i dalje školski prostor ostaje stalnim problemom, a u ovim "godinama gladi" i opskrba osnovnim životnim potrebama, fra Didak i njegovi profesori ne posustaju. Iz ovog je dopisa jasno da je matura onaj prvi zacrtani cilj. Djeca

60 Fra Didak Buntić, *Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, uredio fra Didak Ćorić, str. 17., Zagreb – Mostar 1978.

61 SP SV 48., Folija 46.

koja je neće moći položiti, ostat će "po starom", tj. učit će teologiju i filozofiju, i time u biti neće gubiti, a njihov odlazak iz sjemeništa stvorit će kakve-takve uvjete osmogodišnjoj Velikoj gimnaziji.

Ante MARIĆ
Fra Didak Buntić učitelj, profesor i direktor Velike franjevačke klasične gimnazije u Širokom Brijegu

Prva matura s pravom javnosti u Velikoj franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu

Ova je školska godina, 1917./18., zlatnim slovima upisana u povijest Hercegovačke franjevačke provincije, a na poseban opet način u povijest njezina školstva i njezine gimnazije. Od onog jadnog i malog "uzgojnog zavoda", evo sada Velike franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu. "Eto tako nakon 70 i više godina svoga opstanka franjevačka samostanska škola nakon raznih premještaja i nastavnih reforma jedanput se je radikalno reformirala pretvorivši se u pravu, javnu i potpunu gimnaziju."[62]

Nesumnjivo veliku zaslugu za ovaj događaj ima provincijal, fra David Nevistić, i provincijska uprava, te ravnatelj Gimnazije, fra Didak Buntić, s gimnazijskim profesorskim zborom. "Kad se je već bilo u VIII. razredu, starješinstvo se reda obratilo molbom na visoku zemaljsku vladu, da bi se priznala ista prava gimnaziji na Širokom Brijegu, koja već otprije imađahu gimnazije isusovačka u Travniku i franjevačka u Visokom. Na ovu je molbu visoka vlada odgovorila zatraživši od gimnazijalnog ravnateljstva nužne podatke, kao i n. pr. o svrsi i historiji gimnazije, o njezinom dosadašnjem uspjehu, o biblioteci, o zbirkama, itd. Ad hoc je bio izaslan u martu 1918. vladin povjerenik Dragan Kundlich, nadzornik srednjih škola, da se uvjeri na licu mjesta, da li zaslužuje ova gimnazija, da joj se prizna pravo zrelosti pred mješovitim ispitnim povjerenstvom. Rezultat je njegova inspiciranja i proučavanja bila naredba zemaljske vlade od 19. jula 1918. broj 251.423, kojom se udovoljava svim stavljenim tražbinama od strane starješinstva reda i uriče se prva matura u rujnu za svršene osmoškolce 1917.-18."[63]

Navedena je molba starješinstva u kojoj se traži dopuštanje Ispita zrelosti s pravom javnosti Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu, a arhiv Provincije čuva i cjelokupnu odluku Zemaljske vlade u Sarajevu kojom se

62 Fra Pavo Dragićević, *Osnutak i razvoj današnje franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu*, Prvi izvještaj franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu, Mostar 1919., str. 8.

63 Isto, str. 8.

Franjevačkoj velikoj gimnaziji u Širokom Brijegu dopušta ispit zrelosti i daje mu se pravo javnosti. Ne smije se ni u jednom trenutku zaboraviti niti s uma smetnuti u kojim je to okolnostima bilo: kraj je I. svjetskog rata, mnogi su na bojišnici ostavili svoje živote, rat još nije završen; Hercegovinu razara najljuća glad ikada zapamćena; povijesne okolnosti ne idu ni malo na ruku nadama koje je hrvatski rimokatolički narod Bosne i Hercegovine polagao u Austro-Ugarsku Monarhiju. No, sve to nije stalo na put šačici nepopravljivih sanjara, koje predvode provincijal fra David Nevistić i ravnatelj gimnazije, fra Didak Buntić. Inspekcija nije bila nimalo laka, a s kojom je ozbiljnosti prilazila odobrenju i poučku o načinu samog čina ispita zrelosti, najbolje je vidjeti iz samoga dokumenta Zemaljske vlade.

"Prvi su ispiti zrelosti obdržavani u jesenskom roku 1918. Posebnom naredbom zemaljske vlade od 19. jula 1918., 151.423./V.-3. prije pismenih maturalnih radnja držani su predispiti iz vjeronauke, fizike, prirodopisa i filozofijske propedeutike 6. i 7. septembra pod predsjedavanjem vladina izaslanika g. direktora Đoke Kovačevića.

Pismeni su ispiti držani 9., 10. i 11. septembra. Zadaci na ovom ispitu bili su ovi:

1. Iz hrvatskog jezika:
   a) Značenje mora za prosvjetu s osobitim obzirom na našu stariju književnost;
   b) Ne boje se Slovinkinje vile,
   Uz šestoper da će poginuti;
   Pače znadi, da gdje njega nije
   Tu ni pjesma slovinska ne zrije. Mažuranić
2. Iz latinskog jezika: Horatius: Car. IV., c. 5.
3. Iz grčkog jezika: Sofoklo: Ajant 1047. 1083.
4. Iz njemačkog jezika: Die Wichtigkeit der Erfindung der Buchdruckkunst.

Usmeni ispit zrelosti obdržavan je 13. i 14. septembra pod predsjedavanjem vladina izaslanika gosp. direktora Đoke Kovačevića. Ispit su polagali 10 kandidata s uspjehom, da je jedan proglašen s odlikom, tri jednoglasno, 6-orica višeglasno zrelima. Njihova su imena:

1. Fra Lovro Babić iz Rodoča kraj Mostara u Hercegovini.
2. Fra Inocencije Čuljak iz Kolobuka u Hercegovini.
3. Fra Velimir Šimić iz Gruda u Hercegovini.
4. Fra Arkangjeo Nuić iz Drinovaca u Hercegovini.

5. Fra Rudo Mikulić iz Ružića u Hercegovini.
6. Fra Petar Sesar iz Kočerina u Hercegovini.
7. Fra Vlatko Luburić iz Čerina u Hercegovini.
8. **Fra Marijan Zubac** iz Grljevića u Hercegovini.[64]
9. Fra Andrija Zrno iz Duvna.
10. Fra Krsto Kraljević iz Grljevića u Hercegovini."[65]

Profesorski su zbor te 1917./18. činili slijedeći fratri učitelji - profesori:

1. O. fra Didak Buntić, direktor Gimnazije, profesor latinskog, grčkog i njemačkog, u Gimnaziji od 1895. godine.
2. O. fra Šimo Ančić, učitelj, čuvar fizikalne i numizmatičke zbirke, predaje fiziku, u Gimnaziji od 1899. godine.
3. O. fra Mile Miloš, učitelj, predaje latinski i grčki, u Gimnaziji od 1904. godine.
4. O. fra Sebastijan Lesko, učitelj latinskog, pjevanja i gimnastike, II. prefekt internista, čuvar glazbene zbirke, u Gimnaziji od 1911. godine.
5. O. fra Pavao Dragićević, ispitni učitelj povijesti, predaje zemljopis i povijest, I. prefekt klerika i čuvar geografskih učila, u Gimnaziji od 1909. godine.
6. O. fra Tadija Beljan, učitelj hrvatskog jezika, čuvar đačke knjižnice, u Gimnaziji od 1910. godine.
7. O. fra Eugen Tomić, učitelj njemačkog, II. prefekt klerika, u Gimnaziji od 1907. godine.
8. O. fra Bonifacije Majić, učitelj latinskog i grčkog, I. prefekt vanjskih đaka, u Gimnaziji od 1910. godine.
9. O. fra Bernardin Smoljan, učitelj vjeronauka, njemačkog i povijesti, II. prefekt vanjskih đaka, u Gimnaziji od 1910. godine.
10. O. fra Mato dr. Čuturić, profesor prirodopisa, zemljopisa i crtanja, čuvar prirodopisne zbirke i učiteljske knjižnice, u Gimnaziji od 1915. godine.
11. O. fra Mladen Barbarić, učitelj vjeronauka i latinskog, I. prefekt internista, u Gimnaziju određen u promjenama 15. travnja 1918. godine.

64 "Učenici, kojima su imena štampana debelim slovima, odlično su sposobni", piše fra Pavo Dragićević u svom Izvješću na str. 40.

65 Prvi Izvještaj Franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu, Mostar 1919., str. 35.

12. O. fra Martin Sopta, student filozofije i učitelj matematike, filozofijske propedeutike, latinskog i grčkog, u Gimnaziji od 1917. godine.

13. O. fra Augustin Zubac, učitelj matematike, u Gimnaziji od 1915. godine.

14. O. fra Placid Pandžić, učitelj hrvatskog i zemljopisa, u Gimnaziji od 15. travnja 1918. godine.

Arhiv Provincije čuva dopis ravnatelja Gimnazije iz Širokog Brijega, fra Didaka Buntića, od 18. lipnja 1918., pod urudžbenim brojem 221. "Mnogopoštovanom redodržavnom starješinstvu u Mostaru", u kojem stoji: "Ovijem javljamo tom mnogopoštovanom redodržavnom starješinstvu zaključak školske godine 1917-18. za 22. ovoga mjeseca.

D. Buntić, dir."[66]

Uz nekoliko tek pridošlih učiteljskih sila, profesorski je zbor u Gimnaziji već podulji niz godina. Dvojica su, fra Didak i fra Šimo, a i fra Mile, ovdje sve od I. gimnazijalnog razreda (1899./90. školske godine). Za učiteljsko prosvjetni poziv zna se da je odgovoran i na svoj osobit način težak. I nije lak ni onda kad su svi uvjeti na raspolaganju. Zamisliti je samo težinu njihova prosvjetnog, učiteljskog i odgojnog rada u uvjetima kroz razdoblje kroz koje su prošli. Kad se to sve zbroji, onda ostaje samo jedno pitanje: kako?! Oni su često, na čelu sa svojim direktorom i svojim provincijalnim starješinom, znali dati odgovor koji je u mnogim pisanim tragovima ostao do današnjeg dana: uz Božju pomoć, koja je uvijek u njima i drugoj subraći Hercegovačke franjevačke provincije poticala ljubav prema svome narodu i njegovu dobru.

Školska godina 1918./19 u Franjevačkoj velikoj gimnaziji u Širokom Brijegu

Početak je ove školske godine nešto kasnio, zbog prvog ispita zrelosti u jesenskom roku 1917./18. Prvi gimnazijski izvještaj u svom odjeljku "IX. Ljetopis zavoda" donosi redoslijed događaja:

1. "Dne 6. i 7. septembra obdržavani su predispiti zrelosti, a ispiti zrelosti 13. i 14. septembra 1918.
2. Dne 20.-23. septembra upisivali su se đaci, obavljali se prijamni, popravni i naknadni ispiti.

66 SP SV 50., Folija 84.

3. Dne 24. septembra zazvan je Duh sveti, a dne 25. počela je redovita nastava osim VII. razreda."[67]

Materijalno stanje nije nimalo dobro. Samostan u Širokom Brijegu muku muči s prehranom, smještajem i odijevanjem tolike djece. Najzornije to stanje očitava "Izvadak primitka i izdatka samostanskog na Širokom Brijegu u godini 1917. u pojedinim mjesecima" s nadnevkom 28. siječnja 1918. godine. Supotpisali su ga, uz gvardijana fra Ivu Sliškovića i vikara samostana, fra Grgu Zlopašu, prefekt sjemeništaraca, fra Sebastijan Lesko, profesori i diskreti samostana, fra Šimo Ančić i fra Mile Miloš, te ravnatelj, fra Didak Buntić. Primitak samostana Široki Brijeg za cijelu godinu iznosi 37.601 K i 82 h, a izdatak 119.964 K i 50 h.[68]

Španjolska se bolest ili groznica pojavila krajem listopada i početkom studenog 1918. te je stoga i nastava u Gimnaziji prekinuta 1. studenog, da bi 25. bila nastavljena.[69] U tom je razdoblju "Fra Didak pozvan u Zagreb, te je još u ponedjeljak tamo otputovao. Pri polasku rekao mi je da se započne s nastavom na čitavoj gimnaziji. Još mi je rekao da fra Eugen uzme njemački u I. razr., a fra Bonifacije u III. razredu grčki. Ja sam to htjeo odmah tamo telefonirati, ali su mi odgovorili, da je spoj sa samostanom prekinut. Uredite stvar kako najbolje znadete."[70]

Očito su godine provedene u ratnim uvjetima učinile svoje. Dopisi koje nalazimo, o tome svjedoče svakom svojom rečenicom. Fratri profesori, a posebice prefekti profesori, uistinu bijahu opterećeni bitkom za goli opstanak sjemeništa, konvikta i Gimnazije, te su izreda tražili da budu riješeni svojih dugogodišnjih dužnosti.

A ovako je izgledao profesorski zbor prema Prvom gimnazijalnom izvješću na koncu školske godine 1918./19.:

1. O. fra Didak Buntić, upravitelj zavoda, učitelj latinskog 8. r. 5 sati, grčkog 8. r. 5 sati, i njemačkog 1. r. 4 sata, sveukupno 14 sati tjedno, u Gimnaziji od 1895. g., dana 27. svibnja 1919. izabran za provincijala hercegovačkih franjevaca.
2. O. fra Šimo Ančić, učitelj, čuvar fizikalne i numizmatičke zbirke, predaje fiziku 3. r. 2 sata, 4. r. 3 sata, 7. r. 4 sata i 8. r. 3 sata, sveukupno tjedno 12

67 Prvi gimnazijalni izvještaj, Mostar, 1919., str. 36.

68 SP SV 50., Folija 214.

69 Prvi gimnazijalni izvještaj, Mostar, 1919., str. 36.

70 SP SV 50., Folija 195. Slavnoj upravi franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, U Mostaru, dne 28. XI. 1918., o. fra David Nevistić, provincijal.

sati, u Gimnaziji od 1899. Od 9. XI. 1918. predavao vjeronauk u 4. razredu umjesto + fra Mladena Barbarića.

3. O. fra Mile Miloš, učitelj, definitor provincije, latinski 7. r. 5 sati, grčki 4. r. 4 sata i 7. r. 4 sata, sveukupno tjedno 13 sati, u Gimnaziji od 1904. g.

4. O. fra Sebastijan Lesko, učitelj, 2. prefekt internista, čuvar glazbene zbirke, latinski 2. r. 5 sati, 3. r. 5 sati, 4. r. 5 sati, pjevanje od 1. do 5. r. po 2 sata, gimnastika od 1. do 4. r. po 2 sata, sveukupno tjedno 19 sati, starješina je razreda 4. r., u Gimnaziji od 1911. g.

5. O. fra Pavao Dragićević, ispitni učitelj povijesti, 1. prefekt klerika i čuvar geografskih učila, zemljopis 5. do 8. r. po 1 sat, povijest 4. r. 2 sata, 5. r. 3 sata, 6. r. 3 sata, 7. r. 3 sata, 8. r. 3 sata, sveukupno tjedno 18 sati, starješina je razreda 8. r., u Gimnaziji je od 1909., po smrti o. fra Mladena Barbarića predavao je vjeronauk u 2. r. 2 sata.

6. O. fra Tadija Beljan, učitelj, čuvar đačke knjižnice, hrvatski jezik od 4. do 8. r. po 3 sata, stenografija u I. tečaju po 2 sata, sveukupno tjedno 17 sati, u Gimnaziji je od 1910. g.

7. O. fra Eugen Tomić, učitelj, 2. prefekt klerika, njemački od 4. do 8 r. po 3 sata, sveukupno 15 sati, starješina je razredni 7. r., u Gimnaziji je od 1907. g.

8. O. fra Bonifacije Majić, učitelj, 1. prefekt vanjskih đaka, latinski 6. r. 5 sati, grčki 3. i 6. r. po 5 sati, sveukupno tjedno 15 sati. Od 9. XI. 1918. predavao je latinski u 1. r. 6 sati umjesto + o. fra Mladena Barbarića, u Gimnaziji od 1910. g.

9. O. fra Bernardin Smoljan, učitelj, 2. prefekt vanjskih đaka, vjeronauk od 5. do 8. r. po 2 sata, njemački 2. r. 4, 3. r. 3 sata, crtanje 1. i 2. r. po 2 sata, sveukupno tjedno 19 sati, razredni je starješina 2. r., predaje francuski jezik neobvezno 2 sata, u Gimnaziji je od 1910. g.

10. O. fra Mate dr. Čuturić, profesor, čuvar prirodopisne zbirke i učiteljske knjižnice, prirodopis 1. i 2. r. po 2 sata, 5. i 6. r. po 3 sata, zemljopis 3. i 4. r. po 2 sata, crtanje 1. i 2. r. po 2 sata, sveukupno tjedno 18 sati, razredni je starješina 6. r., u Gimnaziji od 1915. g.

11. O. fra Mladen Barbarić, učitelj, 1. prefekt internista, vjeronauk od 1. do 5. r. po 2 sata, latinski 1. r. 6 sati, sveukupno tjedno 16 sati, u Gimnaziji od

1918. Dana 9. XI. 1918. umro od španjolske bolesti, a drugi su učitelji preuzeli njegove predmete.

12. O. fra Martin Sopta (student na filozofiji), učitelj, matematiku na 7. i 8. r. po 3 odnosno 2 sata, filozofijsku propedeutiku 7. i 8. r. po 2 sata, latinski 5. r. 5 sati, grčki 5. r. 5 sati, sveukupno tjedno 19 sati, u Gimnaziji od 1917. g.

13. O. fra Augustin Zubac, učitelj, matematiku od 1. do 6. r. po 3 sata, sveukupno tjedno 18 sati, razredni je starješina 1. r., od 9. XI. 1918. predaje vjeronauk 3. r. 2 sata, u Gimnaziji je od 1915. g.

14. O. fra Placid Pandžić, učitelj, hrvatski 1. i 2. r. po 4 sata, 3. r. 3 sata, zemljopis 1. i 2. r. po 2 sata, sveukupno tjedno 15 sati, razredni je starješina 3. r., od 9. XI. 1918. predaje vjeronauk 1. razredu 2 sata, u Gimnaziji je od 1918. g.

Već je iz ovog popisa profesorskog zbora bjelodano da je direktor gimnazije, fra Didak Buntić, izabran za provincijala hercegovačkih franjevaca. To je za sobom povlačilo i promjene u samoj Gimnaziji. Iz dopisa prefekta vidjeli smo da su im dužnosti iscrpile svu snagu i volju, a i jedan je od profesora u tijeku godine umro. Stoga je novo starješinstvo na čelu s o. fra Didakom Buntićem, provincijalom, 31. svibnja "…naredbom br. 184. imenovalo upraviteljem zavoda prof. dr. fra Matu Čuturića, a apsolvente filozofije fra Nikolu Ivankovića i fra Krešimira Pandžića te svršene bogoslove fra Radu Vukšića i fra Tadiju Leku učiteljima, dok je učitelje fra Šimu Ančića i fra Sebastijana Lesku imenovalo župnicima."[71]

Fra Didak ne dopušta đake kažnjavati tjelesnim kaznama

"… Dne 30. IV. došao sam u gimnaziju u 5½ sati p.p. da pošaljem đake na molitvu. Nađoh samo dva đaka a ostali su otišli u konvikt na đačko sijelo bez mojega dopusta i bez da se ispričaju, pošli su ravno na večeru. Na večeri sam im ustavio kruh a čorbu dozvolio. Bio bih im ustavio čorbu a dozvolio kruh, ali bi se čorba pokvarila i tako bi bila šteta za samostan i za đaštvo. Đaštvo, koje je i prije imalo fra Didaka kao branitelja u svim svojim izgredima, i ovaj su put u to se pouzdali i k njemu otišli. Fra Didak im je obećao, da će im dati kruha. Poslije večere donese mi fra Didak kruh da razdijelim đacima, a ja sam

71 Prvi gimnazijalni izvještaj, Mostar, 1919., str. 37.

to otklonio rekavši mu: 'Tko ne sluša i ne moli, ne treba da jede.' Đaštvo je iz prkosa pjevalo i sviralo bandu kod otvorenih vrata tolikom silom, da je sav samostan bio u galami. Došao sam tamo u 9½ i pozvao ih da idu spavat a oni su i dalje galamili.

Sutradan 1.V. došao sam u 5 sati izjutra u đačku spavaonicu i sa pojedinca skinuo gunj, probudio ga i rekao im da idu na sv. misu. Đaci se nijesu htjeli ustati niti misu slušati niti u školu doći premda ih je čekala kafa u 6 sati. U 8 sati upozorio sam fra Didaka, da internisti ne idu u školu, a on mi jednostavno odvrati: 'Ti si kriv, zašto im nijesi dao kruha?' …

Na idućoj sjednici, došao je i ovaj slučaj na dnevni red. Svi su profesori zahtjevali, da se đaci radi štrajka, moradu kazniti. Dapače neki su od profesora zahtjevali, da se kolovođe moradu isključiti iz internata. Fra Didak je sa velikom galamom izjavio, da on neće dozvoliti ne samo za ovaj slučaj, nego ni u buduće, da se đaci mogu kazniti tjelesnom kaznom. Kad smo to čuli, od jednoga upravitelja franjevačkog zavoda, sa negodovanjem smo ostavili sjednicu."[72]

Direktor fra Didak Buntić nastoji da i ženska djeca sudjeluju u analfabetskim tečajevima i pohađaju pučke škole

Kršćanska obitelj ovih godina detaljno i iscrpno izvještava o analfabetskim tečajevima u kojima su djelatni svi profesori, na čelu s fra Didakom, a i mnogi đaci, i internisti i eksternisti. Razvidno je s popisa sudionika ovih tečajeva i s fotografija na analfabetskim ispitima, kako su u redu s dobivenom "diplomom pismenosti" mnoge djevojčice, djevojke, žene. To je izričita zasluga fra Didaka Buntića. Ona mala osnovna škola iz 1867. iz Širokog je Brijega 1892. preseljena u Gidžića kuću na Lištici. U toj je školi te školske godine kateheta gimnazijski profesor, fra Valentin – Vale Zovko. On tijekom godine šalje statističko izvješće Osnovne škole,[73] iz kojeg je više nego očito da je to sad velika osnovna škola. U I. je razredu 69-ero djece, od kojih je 9 djevojčica, u drugom je 41-o, od kojih je 17 djevojčica. U trećem je razredu sveukupno 62-oje djece, 11 je djevojčica i jedan je pravoslavni, a u IV. je razredu 45-ero

72 SP SV 50., Folija 219., Mnogopoštovani oče (provincijalu), Široki Brijeg 22. 5. 1919., fra Sebastijan.

73 SP SV 44., Folija 294. U potpisu: Fra Valentin Zovko, kateheta.

djece, od kojih je 6-ero ženske.[74] U svem su ovom vidljivi fra Didakovi "prsti". Stoga i on i profesorski zbor apeliraju da ih starješinstvo razumije i da im "olakoti".

Ante MARIĆ
Fra Didak Buntić učitelj, profesor i direktor Velike franjevačke klasične gimnazije u Širokom Brijegu

Fra Didaku je u Beču, gdje je prosio i kod cara za gladne, pozlilo…

"Franziskanerpater Ivanković
Wien I. Franziskanerplatz

Brzojavi potanko u kojem je stanju i koju ima bolest Didak. Svaku promjenu na bolje ili gore odmah javi
Provincijal Nevistić
18. ožujka 1918.

Istomu.
Inspekcija gimnazije najpovoljnije svršila. Didak nek ostane u bolnici dok potpuno ne ozdravi.
Provincijal Nevistić"[75]

LITERATURA I IZVORI

Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije BDM u Mostaru, SK SV (Spisi Hercegovačke franjevačke kustodije od 1852.-1892.).

Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije BDM u Mostaru, SP SV (Spisi Hercegovačke franjevačke provincije od 1892. do danas).

ĆORIĆ, D. (ur.), *Fra Didak Buntić, Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb–Mostar.

74 Upravo su fratri na čelu s fra Didakom ti koji se bore i prosvjećuju svijet o tome da i ženska djeca trebaju ići u školu. Jedan je od argumenata bio da se nitko neće moći crkveno vjenčati ako se ne zna potpisati ili – ako žene ne nauče čitati i pisati, tko će u tim ratnim godinama pisati pisma na bojišnicu i čitati ona s nje pristigla? (fra Vojislav Mikulić o fra Didaku Buntiću i njegovu zauzimanju da i ženski svijet uči čitati i pisati i ide u školu; zapamtio i tonski zabilježio fra A. Marić 1989. g.).

75 SP SV 49., Folija 158. Brzojavi su odaslani na fra Nikolu Ivankovića, koji je u to vrijeme na studiju filozofije u Beču.

DRAGIĆEVIĆ, P. (1919.), *Osnutak i razvoj današnje franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu*, Prvi izvještaj franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu, Mostar.

Elenchus, Almae missionariae provinciae Ordinis Fratrum Minorum i Hercegovina, ad annum Domini 1911. Mostar, 4. 5. 1911., Typis Typograficae Societatis Croaticae.

Glas Hercegovca, Mostar, 1894.

Kršćanska obitelj, Mostar 1916.

MANDIĆ, D. (1936./37.), Franjevačke škole u Hercegovini, *Almanah hercegovačke franjevačke omladine*, Mostar.

Prvi izvještaj Velike franjevačke klasične gimnazije Široki Brijeg, Mostar 1919.

Ivan DUGANDŽIĆ

VJERNIČKO NADAHNUĆE FRA DIDAKOVA KARITATIVNOG DJELOVANJA

Tajna fra Didakove duhovne veličine

U predgovoru životopisa fra Didaka Buntića, što ga je o petnaestoj obljetnici njegove smrti napisao njegov učenik fra Oton Knezović, osvrćući se na građu koju je za tu svrhu prikupio, autor kaže: "Ova probrana građa kaže nam, da je fra Didak Buntić najoriginalnija, najjača i najizrazitija ličnost u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine"[1]. Koristeći i vrednujući raspoloživu građu, Knezović je temeljito obradio sva područja fra Didakova djelovanja, a ona su doista mnogobrojna i različita. Čovjek ostaje zadivljen čime se sve bavio taj jedinstveni franjevac! Teško je reći što ga je u njegovu relativno kratkome životu od svega 51 godine više zaokupljalo – organiziranje i podizanje školstva svoje mlade franjevačke provincije, opismenjivanje nepismenih masa dragoga mu hercegovačkog puka, briga za gospodarski boljitak siromašnih hercegovačkih seljaka, neumorno zauzimanje oko spašavanja djece u vrijeme gladi njihovim masovnim odvođenjem u Slavoniju, Srijem i Bačku i njihovim smještajem kod novih udomitelja, pa sve do njegova angažiranja na pomirenju suprotstavljenih stranaka u politici. Nitko ni prije ni nakon njega nije uspio tako sretno povezati svoj duhovni poziv s konkretnim služenjem narodu iz kojega je ponikao i kojemu je poslan. Zato je prava šteta što ga naraštaji koji su došli nakon njega nisu sačuvali u življem sjećanju i što nisu u većoj mjeri slijedili primjer njegova života.

Svaki velik čovjek u sebi nosi i krije tajnu svoje veličine. Jedni su veliki jer su ostvarili svoju prirodnu nadarenost i dali značajan doprinos u nekoj grani znanosti ili na nekom praktičnom području ljudskoga života. Ostavili su iza sebe znanstvena otkrića ili velika pisana djela, od kojih žive novi naraštaji. Fra Didak se ne može ubrojiti u tu skupinu velikana, iako je po naravi bio bistar i nadaren, kako svjedoče njegovi suvremenici. Drugi su svoju veliči-

1 O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb 1938., str. 9.

nu stekli hrabrošću i odlučnošću kojom su se u teškim i opasnim vremenima i pod cijenu vlastita života znali nametnuti stavljajući se u službu narodu i tako stekli neprolazne zasluge. Iako mu je njegov narod uvijek bio na srcu, fra Didaka ne možemo svrstati ni u tu skupinu velikana. Treći su, opet, živeći i djelujući u dobro uređenoj i organiziranoj sredini, snagom svoga talenta znali isplivati na površinu i postati veliki. Fra Didaka ne možemo pribrojiti ni njima, jer on se našao na vjetrometini gdje je u svemu trebalo početi od ništice. Neki su opet postigli veličinu time što su imali smisla organizirati i pokrenuti druge, što su znali naći prave suradnike s kojima su ostvarili velika djela. Ni tu ne možemo svrstati fra Didaka, iako je, barem u slučaju spašavanja djece od gladi, imao suradnika. Njegova veličina ne počiva na žrtvi i radu drugih koje je znao vješto uključiti u svoje planove, već na osobnom samoprijegoru i vjernosti u najmanjim stvarima ili, kako kaže njegov životopisac, "po ovome sitnome radu, koji traži potpunu samozataju i Jobovu ustrpljivost, on je učinio dragocjenih usluga Crkvi i narodu".[2]

I što god je veće djelo netko ostavio iza sebe, tim snažnije se postavlja i pitanje gdje je taj čovjek nalazio poticaje za svoj požrtvovni rad, koja ga je sila u tome nadahnjivala i nosila? Puko nabrajanje nečijih velikih djela "uvijek zanemaruje ono što bitno određuje ulogu i veličinu čovjeka a iznosi samo zbir događaja, što redovito dovodi do toga da se vide i ocjenjuju posljedice a uzroci i izvori ostaju nepoznati".[3] Govoreći o fra Didaku, želimo izbjeći tu zamku i doći na same korijene njegova života i djela. U čemu je, dakle, tajna Buntićeva velebnoga djela? Gdje je crpio toliku snagu za svoj neumoran, samozatajan i tako svestran rad u službi svojoj franjevačkoj zajednici i svome hrvatskom narodu u rodnoj Hercegovini?

Prema svjedočenju njegovih učenika, fra Didak je bio bez sumnje vrlo sposoban i nadaren. Odlično je poznavao klasične jezike, grčki i latinski, koje je i predavao. Govorio je i više živih jezika, ali nije na tom području dokazivao svoju veličinu. Poznavanje jezika bilo mu je samo sredstvo za mnogo važnije stvari. Čini se da fra O. Knezović dobro naslućuje u čemu je tajna njegove neiscrpne energije i trajnih nadahnuća, kad kaže: "Doista je fra Didak bio duboko religiozan čovjek, čista i neporočna života. Već sam spomenuo, kako je kao profesor najradije čitao Sveto pismo na

2 Isto, str. 6.

3 D. Ćorić, *Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine,* u: D. Ćorić (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine,* KS/Provincijalat Herc. franj. Prov. Zagreb – Mostar 1978., 9-19, str. 10.

grčkom jeziku, te ga znao gotovo naizust. Duh Evanđelja i duh velikog Kristova apostola sv. Pavla, učitelja naroda, prožeo je i njegovu dušu, oplemenio njegovo srce i ulio mu žarku ljubav prema Bogu i bližnjemu".[4]

Bez obzira na prirodnu nadarenost te urođenu hrabrost i odlučnost, baš tu, u njegovoj zreloj i izgrađenoj religioznosti krije se tajna fra Didakova života i njegove nesebične zauzetosti za svoju Provinciju i svoj narod. Samo čovjek koji je tako volio Sveto pismo, s ljubavlju ga čitao i njime se nadahnjivao, mogao je u svojoj osobi ujediniti tolike i tako velike vrline. Zar je moguće, osim u ozračju slobode djece Božje, u tako nesklonim uvjetima života koji su zapali fra Didaka nastupati tako slobodno i odvažno, a opet nikad nepromišljeno i agresivno? Biti nepopustljiv u svojim stavovima i zahtjevima prema onima koji odlučuju o ljudskim sudbinama, a ipak ne učiniti ih svojim neprijateljima, već ih, štoviše, prisiliti da mu se dive?

Samo je prihvaćajući biblijsku poruku da su svi ljudi braća moguće onako oštro se boriti za svoje ideale, a ni u jednome čovjeku koji drukčije misli i djeluje ne gledati neprijatelja, kao što je to uspijevalo fra Didaku. Samo slijedeći duh Svetoga pisma moguće je sretno povezati neviđeni aktivizam na tolikim područjima i trajni rast u duhovnome životu, pomiriti tako velike uspjehe i pravu evanđeosku malenost i poniznost. Pretjerani aktivizam, naime, mnoge ljude ostavi duhovno praznima, a veliki uspjesi ih učine samodopadnima, pa i oholima. U fra Didaka nema ništa od toga.

Čovjek biblijskoga duha i biblijske vizije

Kada se čita fra Didakova pisana ostavština, njegova službena pisma koja je kao provincijal pisao svojoj redovničkoj braći, njegovi nagovori izrečeni u različitim prigodama, njegova korespondencija s različitim predstavnicima kulture, političke vlasti ili crkvenoga života, gotovo u svakoj rečenici osjeća se biblijski duh. Starozavjetna biblijska mjesta, ali i neka mjesta iz evanđelja fra Didak citira doslovce, i to često na latinskome jeziku. Iz toga se može zaključiti da se, kad je u pitanju taj dio Biblije, služio Vulgatom, što je u to vrijeme bilo uobičajeno u cijeloj Katoličkoj crkvi. Drukčije je, međutim, s Pavlovim poslanicama. Samo nekoliko kraćih citata doneseni su na latinskom. Primjerice, u okružnici sa sastanka svih franjevačkih provincijala u Sarajevu, za koju se s razlogom misli da odaje

4 O. Knezović, *nav. dj.*, str. 89.

fra Didakov duh,[5] kaže se: "Braćo! Naše zvanje kao i geslo jest: 'Omnia instaurare in Christo' tj. sve preporoditi u Kristu" (Ef 1,10). To je Vulgatin prijevod grčkoga teksta, samo što je tu zamijenjen redoslijed riječi koji u Vulgati glasi: "instaurare omnia in Christo". U istom izvješću kao primjer koji svi franjevci trebaju nasljedovati navodi se, opet prema Vulgati, "mansuetudo et modestia Christi" – krotkost i blagost Kristova (2 Kor 10,1).

Uz ta dva Pavlova citata, u istom izvješću nalazi se još nekoliko kratkih novozavjetnih citata iz različitih spisa. Nakon što su braća ozbiljno upozorena kako oholost može dovesti do prezira redovničkih zavjeta, pa tako i do prave apostazije, to jest do otpada od same istine, navodi se iz Ivanova evanđelja primjer Lucifera, za koga se kaže "in veritate non stetit" – nije stajao u istini (Iv 8,44). Istu braću se podsjeća i na riječ apostola Petra: "Deus superbis resistit" – Bog se protivi oholima (1Pt 5,5). Naglašujući kako bi franjevci već po svome zvanju, koje su sami izabrali, kao sinovi sv. Franje morali biti ponizni, fra Didak navodi Isusovu riječ: "Qui se exaltat, humiliabitur" – tko se uzvisi, bit će ponižen (Lk 18,14). Mlaki i nehajni redovnici zatim se upozoravaju što je Bog takvima poručio u Knjizi Otkrivenja: "incipiam te evomere ex ore meo" – izbacit ću te iz svojih usta (Otk 3,16). Tu treba još spomenuti i Isusov nalog učenicima prema Matejevu evanđelju kao poticaj franjevcima da budu zauzeti u naviještanju riječi Božje: "docete omnes gentes" – učinite sve narode učenicima mojim (Mt 28,19).

Za sve spomenute citate karakteristično je da su vrlo kratki i da se lako pamte. Oni su u crkvenome rječniku toga vremena imali gotovo poslovično značenje, jer su korišteni u najrazličitijim prigodama kao potvrda neke tvrdnje ili poticaj na pravilno djelovanje. No nisu samo biblijski citati dokaz da je fra Didak doista u zavidnoj mjeri bio čovjek Svetoga pisma. U njegovu životu, u njegovim postupcima, ima toliko toga što neodoljivo podsjeća na biblijske velikane, kojima se on zasigurno svjesno nadahnjivao. Njegova duboka svijest da svoj narod mora zaštititi od nepravde koja mu se nanosi, odaje nešto od one Mojsijeve brige za njegov progonjeni i tlačeni narod. Kao što Mojsije samo u Božje ime nalazi hrabrosti suočiti se s moćnim faraonom i od njega tražiti da oslobodi njegov narod iz ropstva, tako se i fra Didak u Božje ime hrabro i neustrašivo zauzima za hercegovačku sirotinju kod vlasti u Sarajevu i Beču.

I kao što se Mojsije u svemu poistovjećivao sa svojim narodom, tako i fra Didak u svome pismu zemaljskom

5 Usp. R. Šilić, *Fra Didak – provincijal,* u: D. Ćorić (ur.), *nav. dj.,* 89-104, str. 91.

upravitelju, barunu Sarkotiću, u Sarajevo, u vrijeme gladi, bez ikakva okolišanja kaže: "Kad je ovo ovako, ja vašu preuzvišenost molim i zaklinjem živim Bogom, ako nam ne možete povratiti mir, ako nam nema hljeba, a vi nama pribavite nekoliko starih lađa, pa nas turite niz Jadransko more i prepustite neizvjesnoj sudbini za izbjeći ovoj groznoj smrti, koja nas sigurno čeka, i ja ću je osobno dijeliti i zaploviti onoj zemlji, odakle se čuje Božji glas i gdje se navješćuje Evanđelje mira i pravde za sve narode male i velike".[6] Ovo fra Didakovo poistovjećivanje sa sudbinom naroda i uporno kucanje na savjest onoga tko može promijeniti tu sudbinu neodoljivo podsjeća na isto takvu Mojsijevu upornost u molitvi Jahvi da oprosti narodu, koja ide sve do izražavanja spremnosti da i on sam bude žrtvovan, ako se Bog neće smilovati njegovu narodu (usp. Izl 32,32).

I u fra Didakovo vrijeme bilo je onih koji su mislili kako je prava duhovnost u čovjekovu pokušaju da se izdigne iznad materijalnoga svijeta i tako približi Bogu. Nerijetko se govorilo o preziru svijeta ili bijegu iz njega kao nužnim uvjetima rasta u duhovnome životu. Takvi su bili skloni i fra Didakovo djelovanje katkada proglasiti odveć svjetovnim i premalo duhovnim, što bi trebalo prepustiti laicima. Po njima, svećenik i redovnik trebali bi se baviti isključivo molitvom i kontemplacijom, a ne politikom i dnevnim problemima života. No to je bilo i ostalo pogrešno shvaćanje kršćanske duhovnosti koja je uvijek vezana baš uza svakodnevni život i njegove brige i potrebe.

To je još samo jedan znak više kako je fra Didak bio daleko ispred svoga vremena. U leksikonu suvremene kršćanske duhovnosti ona je opisana na sljedeći način: "Kršćanska duhovnost svakodnevicu uzima ozbiljno, ona je duhovnost svakodnevice… Temeljem 'inkarnacije' Duha takozvani normalni ili profani život doživio je golemo uzdignuće… Kršćanska duhovnost polazi od toga da je na pozornici svakodnevice i svjetskog događanja, socijalnoga, političkog i kulturalnog života toliko toga 'duhovnoga' skriveno i događa se kao dar i zadatak."[7] Kao da je autor tih riječi imao pred sobom fra Didakov lik i njegovu duhovnost.

Za takvu duhovnost možemo bez ikakve zadrške reći kako je ona biblijska duhovnost, jer Biblija ne govori o nekom apstraktnom Bogu, već o onom koji se objavio u mukotrpnoj svakodnevici jednoga konkretnog naroda kako bi tom narodu priskočio u pomoć. "Kršćanska je duhovnost biblijska jer vjera trajno ostaje povezana uz 'riječ Božju' o kojoj nam svjedoče biblijski spisi i jer se usmjeruje

6 Citirano prema: O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića,* str. 38sl.

7 C. Schütz, *Christliche Spiritualität,* u: C. Schütz (izd.), *Praktisches Lexikon der Spiritualität,* Freiburg-Basel-Wien 1992., 1170-1180, str. 1179.

prema svjedočanstvu vjerničkoga djelovanja koje nalazimo u tim spisima."[8]

Za fra Didaka možemo reći da je već gotovo prije stotinu godina u sebi izgradio takvu duhovnost i primjerom svoga života druge poticao na nju. On je imao otvorene oči srca baš za tu svakodnevicu ljudi oko sebe i u njihovim teškim životima otkrivao je tu 'duhovnu' crtu koju je prepoznavao kao dar i zadaću. U svom aktivizmu on se nije duhovno umanjivao već je trajno i sam duhovno rastao, a u tom duhovnom rastu nalazio je uvijek nove poticaje za još snažnije djelovanje. Nije dopustio da mu ono što svaki svećenik i redovnik obavlja svaki dan, slavljenje euharistije i moljenje časoslova, postane samo obveza. Pogotovo je euharistiju slavio zanosno, jer je to za nj bio istinski susret s euharistijskim Kristom, kojim se hranila sva njegova aktivnost. Godine 1921. doveo je fra Didak skupinu bogoslova na studij u Paderborn u Njemačkoj. Nakon što ga je dr. Burkhardt, profesor psihologije, vidio kako slavi misu, rekao je poslije tim bogoslovima: "Još nikad u životu nisam sreo svećenika koji tako divno celebrira."[9]

Te dvije crte njegove duhovnosti, posvemašnja usmjerenost na Boga u čitanju Svetog pisma, moljenju časoslova i svakodnevnom pobožnom slavljenju euharistije te isto tako posvemašnja usmjerenost na drugog čovjeka i njegove potrebe govore o čovjeku koji je ostvario visok stupanj ljudske zrelosti i kršćanske svetosti. Tražeći definiciju prave svetosti, poznati njemački duhovni pisac H. Spaemann posuđuje riječi jednoga od brojnih židovskih mudraca, u čijoj se mudrosti prepoznaje biblijski duh: "Svetost je takvo držanje koje pripada svakom djelovanju, koje je povezano sa svim činima, koje prati i oblikuje čitav život – nema izleta u svetost. Svetac je čovjek koji ne zna kako bi bilo moguće ne ljubiti, ne suosjećati s drugima i ne pomagati, ne imati osjećaja za radosti i strahove drugih – ona je put na kojem se ostaje vjeran izvoru bitka."[10]

Pavao kao uzor i poticaj

Kako god je široko poznavao Sv. pismo i na nj se pozivao, nije teško zaključiti da je Buntić na poseban način cijenio sv. Pavla, njime se nadahnjivao u svome djelovanju i

8 G. Stachel, *Biblische Spiritualität,* u: C. Schütz (izd.), *Praktisches Lexikon der Spiritualität,* Freiburg-Basel-Wien 1992., 1189-1192, str. 1189.

9 S. Vasilj, *Svećenički lik fra Didaka Buntića*, u: D. Ćorić (ur.), *nav. dj.*, 47--52, str. 49.

10 H. Spaemann, *Heilig/Heiligkeit,* u: C. Schütz (izd.), *Praktisches Lexikon der Spiritualität,* Freiburg-Basel-Wien 1992., 585-594, str. 593.

na nj se često pozivao. Katkad su to izričiti citati, a katkad parafraze ili samo aluzije na pojedina Pavlova mjesta. No i onda kad nije posrijedi nijedan od tih slučajeva, gotovo u svakom njegovu pothvatu i pristupu problemima koje treba rješavati, osjeća se Pavlov duh. Dobro je to uočio i naglasio fra S. Vasilj kada za njegov odnos prema Pavlu kaže: "Fra Didak je toliko srastao s duhom i stilom sv. Pavla, da se ne vidi gdje ga doslovno citira, a gdje parafrazira i naprosto diše njime".[11]

Nekoliko puta fra Didak se izričito poziva na Pavla spominjući ga poimence. Tako nakon svoga izbora za provincijala 1919. godine u svojoj prvoj okružnici piše braći: "Osim onoga, što smo gore spomenuli, naime da razborito radimo i pošteno se vladamo, da živimo prema svećeničkom dostojanstvu, upućujem Vas, na one sjajne riječi sv. apostola Pavla, koje će uvijek vrijediti, i kojima hoću da ste svi Vi opomenuti, da ih pažljivo poslušate, da i smisao ozbiljno proučite; jer riječi su božanske, koje su mi se uvijek najviše dopadale". Nakon tih uvodnih riječi u znacima navoda dolazi podulji tekst, što znači da ga je fra Didak zamislio kao citat: "Dakle neka braća nastoje, da se pokažu službenicima dobrih djela u nauci, u čistoći, u dostojanstvu – da su besprijekorni – da se protivnik zasrami ne imajući ništa zla o nama reći, živući ozbiljno, pravedno i pobožno, ne vrijeđajući nikoga, da se služba naša ne kori, živjeti u miru sa svakim, nikoga ozlijediti".[12]

Ipak, tekst u gore citiranom obliku uzalud ćemo tražiti u Pavlovim poslanicama, što znači da ipak nije riječ o doslovnome citatu. Umjesto toga, riječ je o vrlo uspjelom kolopletu iz čak četiriju poslanica koje se bave tematikom koju fra Didak želi svojoj braći staviti na srce: 2 Kor 6,3: *"Mi ničim ne dajemo nikakva povoda sablazni, da se ne bi ozloglasila naša služba"*; 1 Tim 4,12: *"..budi uzorom vjernicima u riječi, u vladanju, u ljubavi, u vjeri, u čistoći"*; 2 Tim 2,25: *"Protivnike će ukoriti blagošću…"*; Tit 2,8: *"…zdravu i besprijekornu riječi, da se posrami svaki protivnik jer ne može o nama što zlo reći."* Sva ta mjesta govore o važnosti primjerna kršćanskoga života u odnosu prema protivnicima koji kršćane ocrnjuju. Ali nam i način kako fra Didak sve to sažima govori o njegovu izvrsnom poznavanju svih tih mjesta.

Nadalje, ako spomenuta mjesta usporedimo s tada raspoloživim hrvatskim prijevodima Novoga zavjeta, lako ćemo zaključiti da fra Didak nije citirao ni iz kakvoga prijevoda, već po sjećanju, i to na temelju grčkog izvornoga

11 S. Vasilj, *nav. dj.*, str. 50.

12 O. Knezović, *nav. dj.,* str. 93s.

teksta koji slobodno prevodi. To potvrđuje i sljedeći tekst koji fra Didak donosi neposredno nakon ovoga: "Borite se dakle, braćo, ne sa zabludjelima, nego sa zabludama; zabludjele zagrlite prijateljskim i bratskim duhom i izbavljene od zabluda sve privodite k Isusu Kristu". Ni taj tekst nije doslovan citat nekog određenog Pavlova mjesta, već slobodno parafraziranje Pavlovih misli iz poduljega teksta 1 Sol 2,3-12. Pavlov savjet zajednici u Solunu do te mjere je prilagođen fra Didakovim naslovnicima i okolnostima njihova života da nije baš lako odmah otkriti na koje Pavlovo mjesto točno cilja.

Izravno pozivanje na Pavla nalazimo i u već spomenutom izvješću sa sastanka provincijalâ u Sarajevu. Nakon što je riječ iz Poslanice Efežanima "sve preporoditi u Kristu" (Ef 1,10) navedena kao geslo života u franjevačkom redu i nakon upozorenja kako je sv. Franjo sebe nazivao "posvema katoličkim i apostolskim mužem", dolazi izravan poticaj: "Naša je dužnost po sv. zavjetovanju, kojim postadosmo žrtva paljenica pred Bogom, da poput apostola naroda preporađamo druge, napose narod, usred kojega živimo, u duhu Kristovu. Hoćemo li da budemo vjerni nasljednici Serafinskoga Oca, glavna zadaća našega života mora da bude: naše posvećenje i rad oko bližnjega; moramo biti duhom katolici, djelovanjem apostoli".[13]

Iako se na prvi pogled može činiti da je to samo općenito pozivanje na "apostola naroda" (Pavla), ipak nam izraz "žrtva paljenica" u fra Didakovu tekstu otkriva da on i ovdje misli na jedno sasvim konkretno Pavlovo mjesto. Potičući naime Filipljane da budu "besprijekorni i čisti, neporočna djeca Božja usred nastranog i pokvarenog naraštaja" (Fil 2,15), Pavao to želi potkrijepiti vlastitim osjećajem pišući im iz tamnice u Efezu, gdje ga čeka proces koji može završiti i smrtnom presudom, pa nastavlja: "Štoviše, veseo sam i radujem se s vama svima, ako se i krv moja mora kao žrtva liti na žrtveni prinos vaše vjere" (2,17). Po uzoru sv. Pavla i fra Didak je spreman za svoj poziv i svoje poslanje prinijeti i najveću žrtvu, onu vlastitoga života. U tome času zasigurno nije mogao ni slutiti kako će taj trenutak vrlo brzo doći. Nije doduše Pavla nasljedovao u mučeništvu, ali je njegov život izgorio u nesebičnoj službi narodu, i to na zemlji njegova Brotnja, gdje se našao u traženju načina kako tu zemlju činiti što plodnijom.

13 Isto, str. 95.

Osim po hrabrosti i upornosti koje su resile fra Didakov život, on je svom velikom uzoru, svetomu Pavlu, sličan i po odlučnosti u svojim stavovima i po dosljednosti u njihovoj provedbi. Neki primjeri iz njegova života neodoljivo podsjećaju na Apostola naroda. Kad je fra Didak 1919. godine izabran za provincijala, bilo je to vrijeme bespoštedne borbe političkih stranaka u Bosni i Hercegovini, u što su nažalost bili uvučeni i neki franjevci. Doduše, jedinstvo provincije u tome času bilo je još uvijek prilično zadovoljavajuće, ali već su se počele osjećati neke negativne posljedice te stranačke politike koja je sve više prodirala među franjevce, što je fra Didaka ozbiljno zabrinulo, pa u svojoj prvoj okružnici nevjerojatnom odlučnošću kaže: "Kad bi i sami naš Gospodin stao usred braće i podijelio ih, ja bi se usudio povikati: 'Odstupi, Gospodine, i ne razdjeljuj braće!'".[14]

Ta odlučnost i radikalnost može se mjeriti samo s onom Pavlovom kad se on osvrće na neshvatljivu spremnost njegovih Galaćana da prihvate neko "drugo evanđelje", kako on s prepoznatljivom ironijom naziva agitaciju svojih protivnika koji su nakon njegova odlaska došli u galacijske zajednice: *"Tog drugog zbilja nema! Ima samo nekih ljudi koji vas zbunjuju i koji žele izvrnuti Kristovo Evanđelje. Ali, ako bi vam tko – bili to mi, bio anđeo s neba – navijestio Evanđelje protivno onom koje smo vam navijestili, neka je proklet! Ponavljam ono što smo upravo rekli: ako vam zbilja tko navješćuje Evanđelje protivno onom koje ste primili, neka je proklet!"* (Gal 1,7-9). S takvom odlučnošću mogu nastupiti samo oni ljudi koji su do kraja uvjereni u ispravnost i veličinu onoga što zastupaju i štite: Pavao u svoje evanđelje koje je navijestio Galaćanima, a fra Didak u potrebu jedinstva braće kojima je upravo postao poglavar.

Fra Didak je, naime, pritom duboko svjestan da nije u pitanju jedinstvo koje bi počivalo na nekakvom ljudskom dogovoru i koje se, ako je poljuljano, može opet uspostaviti uvjerljivim ljudskim razlozima. Umjesto toga, on – opet imajući na pameti Pavla i njegovu borbu za jedinstvo kršćanske zajednice u Korintu – one koji svojom zauzetošću u političkim strankama ugrožavaju jedinstvo braće podsjeća na stvarni temelj toga jedinstva: "Cilj nam je isti, i ako su nam možda putovi razni. Gospodin je postavio svo-

14 Citirano prema: R. Šilić, *Fra Didak – provincijal,* str. 94; Cjelovit tekst te fra Didakove nastupne poslanice nalazi se u: A. Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan,* Mostar 2004., str. 530-535.

jom naukom i svojim božanskim životom kamen – uglac. Žalibože od toga se sve udaljilo i lijevo i desno. Pohlepa za užitkom, za vlašću, oholost, rat i sve bijede i posljedice, koje iz toga izlaze, obuzele su današnje društvo".[15] I tu je očita aluzija na Pavlov odgovor na podjele u Korintu: "Nitko, naime, ne može postaviti drugoga temelja osim onoga koji je već postavljen, a taj je Isus Krist. Zida li tko na ovom temelju zlatom, srebrom, dragim kamenjem, drvetom, sijenom, slamom, svačije će djelo izići na vidjelo" (1 Kor 3,11-13).

Pripadnike suprotstavljenih političkih stranaka fra Didak ni jednoga trenutka ne ostavlja u dvojbi na što on to misli kad govori o "istom cilju" i "različitim putovima". Parafrazirajući riječi Ivanova (Iv 2,13-22; 10,1-18), Lukina (Lk 10,29-37) i Matejeva evanđelja (Mt 13, 24.30), upozorava ih kako kršćanin i u politici mora slijediti cjelovit duh evanđelja, a ne pozivati se samo na neke Isusove riječi ili geste. Evo toga teksta: "Vi hoćete demokraciju. Hoću je i ja. Vi hoćete slobodu. Borit ću se do krvi i ja za nju. Vi hoćete praktično kršćanstvo i imate pravo; to je i moj ideal. Ta vidimo jasno, da će ljudstvo bez vjere postati zvijer. Ali u tom ne mogu da se s Vama složim, što Vi gledate i pred očima imate samo sliku razjarena Gospodina, gdje spletenim bičem tjera grješnike iz hrama, a ne ćete da ga pogledate u slici milosrdna Samaritanca, ne ćete da ga vidite u slici dobrog pastira. Gospodin posija dobro sjeme, dođe zao čovjek i vrhu toga posije kukolj. Kad sluge upitaše gospodara u svojoj revnosti: 'Hoćeš li da pođemo i da počupamo taj korov?', zabrani im gospodar veleći: 'Ne, da ne bi čupajući kukolj iščupali i pšenicu. Pustite, da oboje raste zajedno do žetve'. Nijesu ni zli ljudi bez svrhe na ovome svijetu. Ta mogao bi ih Gospodin lako uništiti… Tako dakle u Vašem radu in re fortiter, in modo suaviter (u stvari hrabro, u načinu blago). Sredstva su: ljubav, istina i iskrenost. Više sklonosti nego gorljivosti".[16]

Ovaj tekst nam otkriva najmanje dvije važne stvari s obzirom na fra Didaka: prvo, njegovo izvanredno poznavanje ne samo teksta već i duha evanđelja. Njemu je nezamislivo istrgnuti neki citat iz konteksta cjeline i tako ga zapravo upotrijebiti protivno Isusovu duhu; drugo, fra Didak ne dopušta da se kršćanin u politici ravna nekim drugim razlozima osim kršćanskim. Zato one koji bi bičem uspostavljali demokraciju i slobodu, podsjeća na primjer milosrdnoga Samarijanca i na Isusove riječi iz prispodobe o ljulju i pšenici (usp. Mt 13,36.43).

15 O. Knezović, *nav. dj.,* str. 111.

16 Isto, str. 111s.

Možda nitko od njegovih suvremenika nije tako duboko osjećao i bolno proživljavao nepravdu koja se čini njegovu narodu, ali njemu je strana svaka pomisao na bilo kakav oblik nasilnoga mijenjanja društva. On poznaje samo revoluciju evanđelja i za nju se zauzima svim srcem. Zato on povezuje što se na prvi pogled čini da je nemoguće povezati: "u stvari hrabro, u načinu blago". I u tome fra Didakovu savjetu kao da odjekuje Pavlova riječ Filipljanima: "Neka vaša blagost bude poznata svim ljudima" (Fil 4,5). Tako piše čovjek iz tamnice s kojim uopće ne postupaju blago, već mu prijeti i smrtna osuda.

U jednoj drugoj prigodi fra Didak se izravno poslužio Pavlovim riječima, ali što je još važnije, i nastupio Pavlovom odlučnošću. Godine 1916. fra Didak je pisao zemaljskom poglavaru Bosne i Hercegovine u Sarajevu, barunu Sarkotiću. U tome pismu žalio se na zapostavljanje vojnika podrijetlom iz Hercegovine i općenito na težak život seljaka u Hercegovini, tražeći od njega da učini nešto kako bi se te nepravde ispravile. Nakon što je dobio negativan odgovor, fra Didak još jednom pokazuje svu svoju odlučnost u namjeri da nešto učini za svoj ispaćeni narod, pa piše: "Vaša mi je preuzvišenost i ukor radi kritike dala. Primam ga rado. 'Volo etiam anathema esse pro fratribus' – (Hoću i proklet biti za braću). Nu Bog mi je svjedok, preuzvišeni gospodine, da ja nikada i nikome ne bih rada nepravde ili uvrede nanijeti, nikad neistine oli laži reći, niti je moja namjera bila ma koga kritizirati, nego jedino i samo svojoj braći i svome narodu koristiti i obraniti ga…".[17]

Buntić je i ovdje posudio Pavlove riječi kojima on, započinjući svoje duboko teološko razmišljanje nad misterijem Izraelova neprihvaćanja Krista, svoje čitatelje uvjerava da to nije nimalo promijenilo njegovu ljubav prema vlastitom narodu, već štoviše, on s bolom u srcu doživljava sudbinu svoga naroda: *"Istinu govorim u Kristu – ne lažem – zato mi svjedoči moja savjest zajedno s Duhom Svetim da u svom srcu nosim duboku i trajnu bol. Želio bih da ja osobno budem određen za uništenje, odijeljen od Krista, za svoju braću, za svoju rodbinu po tijelu"* (Rim 9,1-3). Da fra Didak nije poput Pavla u svome srcu nosio "duboku i trajnu bol" za svoj narod, teško bi se u određenom trenutku sjetio ove Pavlove riječi. U tom slučaju ona ne bi imala nikakve težine. No njegova spremnost da za svoj narod podnese sve, bila je općepoznata, pa je i njegova riječ, posuđena od Pavla, njemu bila posve primjerena.

Iako spomenuti general, iz tko zna kojih razloga, na fra Didakovu intervenciju nije pozitivno reagirao, ona je

17 Prema: D. Ćorić (ur.), *Fra Didak Buntić,* str. 115.

vjerojatno bila još jedan kamenčić u mozaiku fra Didakove veličine i u njegovim vlastitim očima. Sarkotić će, naime, to otvoreno priznati u svom osvrtu na fra Didakov život, objavljenom nakon njegove smrti u bečkim novinama *Reichspost,* od 22. II. 1922., gdje piše: "Ja ne vjerujem da u Hercegovini ima ijedna duša, koja Didaka ne bi poznavala, koja nije osjetila i nešto primila od njegove dobrote, koja nije u njega gledala s ljubavlju i poštovanjem, koja u njemu ne bi gledala branitelja naroda, siromašnog, ali junačkog, koji je u stalnoj borbi s prirodom, a kojemu je on s iskrenim oduševljenjem posvetio svoj život i rad…Dao Bog da se u zemlji i narodu, u kojem djeluje tako zaslužni franjevački Red što prije rodi njegov dostojni nasljednik".[18]

Samo slava Božja i dobro naroda

Već smo naglašivali kako je doista zadivljujuće što je sve fra Didak Buntić ostvario u svome relativno kratkome životu. Netko je zgodno rekao da bi, prema normalnim ljudskim mjerilima, za to trebalo nekoliko ljudskih života. Po veličini ostvarenih djela njega je moguće svrstati među rijetke velikane koji su umnogome zadužili svoj narod za sva vremena. No ima nešto u njegovu životu što ga i među velikanima čini posebnim, a to je njegova nevjerojatna samozatajnost i skromnost u svim prigodama. Njega resi ona poznata evanđeoska veličina u malenosti i služenju koja je posve logična posljedica njegove biblijski usmjerene duhovnosti.

Dok se, naime, i najsamozatajniji ljudi katkada znadu zaboraviti i pokazati uvriježenima ako netko drugi želi prigrabiti dio njihovih zasluga, u fra Didaka ne možemo nigdje otkriti taj osjećaj. Njemu je jedino važno da se čini dobro, a iz kojih se pobuda čini, time se on ne opterećuje. Kad se znade kolika je njegova zasluga za gradnju velebne širokobriješke crkve, nekome se može činiti neshvatljivim da nije dopustio da na njoj uklešu njegovo ime. Jedan od njegovih učenika, fra Marijan Zubac, to je protumačio na svoj način: "Nije na njoj ostavio svoje ime urezano, ali je na cijeloj zgradi ostavio otisak svoje ličnosti."[19]

Zadivljujući je primjer fra Didakove reakcije na postupak narodnoga poslanika Đure Džamonje kad je ovaj požurio i pod svojim imenom u "Hrvatskoj obrani" objavio fra Didakov prvi članak o tome kako država u Herce-

18 Isto, str. 134s.

19 Citirano prema: Fra A. Nikić, *Širokobriješka crkva – pjesma od kamena,* u: D. Ćorić (ur.), *nav. dj.,* 55-66, str. 62.

govini duhan otkupljuje po najnižim cijenama u cijeloj zemlji. Kad je članak ugledao svjetlo dana i kad se oko toga podigla prašina, fra Didak piše svomu prijatelju Dobržanskomu: "Kad je već iznio Džamonja pod svojim imenom, neka mu i bude. Kako sam Vam već i kazao, meni nije do imena, do slave, do kakva žurnalističkog ugleda, nego jedino do opće koristi, do djela…Pravo donekle imate, što se obarate na 'reklamu, taštinu, captaciju aurae popularis' (traženje popularnosti), ali ja opet kažem u našoj neprilici i nevolji: ne pazim ja, iz kakve tko svrhe radi; samo neka radi i neka ide u o p ć u k o r i s t, pa makar se on do nebesa uzdigao, ja bih mu drage volje skale držao."[20] Uz fra Didakov očit smisao za humor, ovdje prije svega izbija na vidjelo dokle je taj čovjek bio spreman ići u samoodricanju i samozatajnosti kad je u pitanju dobro vlastitoga naroda.

I ovdje, kao i u mnogim drugim prigodama, nije teško prepoznati duh velikoga Pavla. Dok se on nalazi u tamnici u Efezu i s neizvjesnošću očekuje ishod svoga procesa, do njega stižu vijesti o tome kako neki u Filipima naviještaju evanđelje s očitom namjerom da umanje Pavlov ugled u toj kršćanskoj zajednici. Pavao se ne da zbuniti tom viješću, a još manje daje maha svome gnjevu, već zadivljujućim mirom i još većom samozatajnošću piše Filipljanima: *"Ali, braćo, želim da vi znate da je moj položaj veoma mnogo pripomogao širenju Radosne vijesti…i da se većina braće, ohrabrena u Gospodinu mojim okovima, usuđuje sve više i više bez straha propovijedati riječ Božju. Jedni, istina propovijedaju Krista iz zavisti i natjecanja, a drugi iz dobre volje: oni koji su potaknuti ljubavlju propovijedaju jer znaju da sam postavljen za obranu Radosne vijesti, a oni koji su zadojeni častohlepljem navješćuju Krista neiskreno, s namjerom da povećaju bol mojih okova. Pa što biva? Ništa osima što se na svaki način, bilo pod izlikom, bilo iskreno, Krist propovijeda. I tomu se radujem i radovat ću se"* (Fil 1,12-18).

Fra Didakova skrb za gladne

Dugotrajna i žilava fra Didakova borba da se u vrijeme strašne gladi koja je Hercegovinu zahvatila, posebice 1917. godine, osigura barem minimum žita kako bi siromašan narod preživio, predstavlja jedno od najvećih njegovih djela, jer u pitanju je bila sama egzistencija naroda. Možda se baš u tome najbolje prepoznaje kako je fra Didak disao biblijskim, pogotovo Pavlovim duhom. Cijela Biblija, naime, govori o konkretnoj skrbi za siromahe, pogotovo

20 Citirano prema: O. Knezović, *nav. dj.,* str. 90.

za gladne. Svi starozavjetni proroci uzimaju ih u zaštitu i nastoje potaknuti srca bogataša da s njima dijele svoje bogatstvo. Ideal naroda Božjega u Starom zavjetu jest "da ne bude siromaha kod tebe" (Pnz 15,4). Čini se da je prva kršćanska zajednica, kako je Luka prikazuje u Djelima apostolskim, živjela sa sviješću kako je u njezinoj sredini ostvaren taj starozavjetni ideal, pa Luka za nju kaže kako im "sve bijaše zajedničko" (Dj 2,44) i da među njima "nitko nije oskudijevao" (4,34). Zacijelo je prvim kršćanima itekako odzvanjala Isusova riječ da je sve što je učinjeno za siromašne i gladne učinjeno za njega samoga (usp. Mt 25,40). Luka je zabilježio i Isusovu riječ kako bogataši, dijeleći svoje bogatstvo siromasima, mogu steći sebi blago na nebu (usp. Lk 6,38).

Čini se da je i Pavla vodio upravo taj prakršćanski ideal da nitko ne oskudijeva, kad je onakvom upornošću skupljao milostinju po svojim zajednicama u Maloj Aziji i Grčkoj i to nosio siromašnoj prazajednici u Jeruzalemu, koja je živjela u teškim socijalnim uvjetima. Moleći svoje vjernike u Korintu da sudjeluju u tom djelu ljubavi, Pavao podsjeća da su razlozi u Kristovoj velikodušnoj darežljivosti prema čovjeku, kad kaže: "Ne govorim vam ovo po zapovijedi, nego želim primjerom revnosti drugih iskušati iskrenost vaše ljubavi. Ta, poznato vam je milosrđe Gospodina našega Isusa Krista kako je radi vas od bogataša postao siromah da vi postanete bogataši njegovim siromaštvom" (2 Kor 8,8-9). Zanimljivo je da se Pavao ne poziva na Isusovu riječ, već on cijeli njegov život tumači kao dragovoljno osiromašenje kako bi obogatio čovjeka (usp. Fil 2,5-11).

Očito je da je fra Didak i u tome slijedio Pavla. S koliko je samo upornosti pokušavao pokrenuti odgovorne da priteknu u pomoć gladnomu hercegovačkomu narodu! Već sredinom 1916. godine on je naslućivao što će se uskoro dogoditi, pa piše: "Ja sam svrhom lipnja prošao svuda čitavi ovaj kraj Hercegovine uključiv i Duvno, glavnu našu žitnicu. Vidio sam odmah da nas čeka ovo što nas stiglo, pa došao u kotar, na okružnu oblast i na vladu 19. srpnja 1916. Obašao sam skoro sve šefove vlade i rekao da se mi nemamo u što nadati nego se moramo postarati kako bi se katastrofa uklonila."[21] Buntić se nije zaustavio u Sarajevu, već je preko generala Sarkotića ishodio da bude primljen u carskom dvoru u Beču i da središnju vlast upozna s tragičnim stanjem siromašnoga naroda u Hercegovini. Kako bi bio što konkretniji i uvjerljiviji, odlučio je sa sobom

21 Prema: I. Bagarić, *Spasitelj sirotinje,* u: D. Ćorić (ur.), *nav. dj.*, 85-88, str. 86.

"ponijeti sedam vrsta hercegovačkog kruha: sijerak, kukuruzovina s mekinjama, karišik, proso, šilj, bar i kljenova kora,"[22] da car vidi čime se narod hrani.

No sve to nije ništa pomoglo. Kad je narod već počeo masovno umirati od gladi, fra Didak se odlučuje pokušati spasiti barem najugroženiju djecu, bez koje neće biti budućnosti Hercegovine. Istražujući izvore koji govore o akciji spašavanja i zbrinjavanja djece u Slavoniji, Srijemu, Banatu i Bačkoj, fra Ignacije Gavran dolazi do brojke od 12.270-ero djece koja su u više navrata ondje otpremljena.[23] Drugi misle da ih je bilo i 17.000. Ponajprije, tu se nameće pitanje odakle tom čovjeku hrabrost preuzeti na sebe odgovornost za toliku djecu? To mogu samo ljudi posve oslonjeni na Boga i njegovu Providnost. Roditelji te djece zasigurno mu ih ne bi bili povjerili da nisu u njemu gledali čovjeka Božjega. Govoreći o njemu kao dobrotvoru Hercegovine, fra Didak Ćorić navodi: "Majke su mu znale staviti u naručje svoje nejako dijete, a njegove riječi: 'Ne boj se, ja ću ga čuvati', bile su dovoljne da im zaustave suze."[24]

U tadašnjim vrlo ograničenim uvjetima javnoga prometa toliku djecu odvesti do spomenutih pokrajina i naći one koji će ih kršćanskom ljubavlju prihvatiti i za njih se brinuti, graniči s biblijskim čudom mane u pustinji ili Isusovim čudesnim umnoženjem kruha da se nahrani gladno mnoštvo u pustom kraju. A da je u svemu tome vladao pravi biblijski duh, ne samo kod fra Didaka već i kod dobrih ljudi u krajevima gdje je bilo žita, vidi se iz fra Didakova zahvalnog pisma koje po povratku u Hercegovinu upućuje dr. Šiloviću u Valpovo: "Povrativ se svome domu još i sad stojim pod dojmom. Očaran i opojen besprimjernom gostoljubivošću, susretljivošću, ljubavlju, požrtvovnošću, patriotizmom i samoprijegorom… Ne znam komu bih se više zahvaliti morao, da li poglavarstvu, svećenstvu, učiteljstvu ili rodoljubnom i velikodušnom Vašem građanstvu. Ja se svega toga nahvaliti ne mogu. Slava ti Bože, jer je veliko milosrđe i providnost tvoja! Ti nagradi vječnim i vremenitim dobrom naše plemenite dobrotvore!"[25]

Iako ovo pismo snažno govori o veličini ljubavi i spremnosti na žrtvu slavonskih, srijemskih, banatskih i bačkih Hrvata, koji su prihvatili izgladnjelu hercegovačku djecu i spasili ih od sigurne smrti, ono ponajviše govori o nje-

22 Isto, str. 86.

23 I. Gavran, *Rodoljub na djelu (fra Didak Buntić, 1871-1922),* u: *Svjetlo riječi*, 1988., br. 67, 102-107, str. 106.

24 D. Ćorić (ur.), *nav. dj.,* str. 11.

25 Prema: O. Knezović, *nav. dj.,* str. 43.

govu autoru. Iz njega progovara fra Didakova bezgranična vjera u Božju providnost kao i povjerenje u kršćansku dobrotu onih koji su u tom času mogli pomoći. Iz toga se rađala hrabrost upustiti se i u takve pothvate o kojima se drugi boje i razmišljati. U svemu tome fra Didak Buntić se doista pokazao kao pravi biblijski čovjek. Kad smo već na njegovu liku otkrili mnoge zajedničke crte s njegovim uzorom sv. Pavlom, možemo na kraju reći da cijelo njegovo velebno djelo najbolje objašnjava Pavlova rečenica: "Sve mogu u onome koji mi daje snagu" (Fil 4,13).

LITERATURA I IZVORI

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

GAVRAN, I. (1988.), *Rodoljub na djelu (fra Didak Buntić, 1871.-1922.)*, Zagreb.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan,* Mostar.

SCHÜTZ, C. (izd.) (1992.), *Praktisches Lexikon der Spiritualität,* Freiburg-Basel-Wien.

Stipe TADIĆ

FRA DIDAK BUNTIĆ – KARIZMA I/ILI INSTITUCIJA?!

UVOD

Fra Didak Buntić, "hercegovački Mojsije", nedvojbeno je bio jedna od ključnih osoba u najtežim prilikama u povijesti Hercegovine prvih desetljeća XX. st. Ključne osobe koje se kao vođe pojavljuju u dramatičnim povijesnim previranjima, kriznim i prijelomnim društvenim uvjetima jednoga naroda, socioreligijskim i religiologijskim rječnikom nazivamo transformacijskim vođama, karizmaticima[1] ili prorocima.[2] Takve se osobe javljaju u turbulentnim i nemirnim vremenima, a odlikuju se prevratničkom snagom, radikalnim obratom, dubokom pronicavošću, istinskim suosjećanjem s narodom i novim rješenjima teških društvenih i prirodnih okolnosti u kojima se nalaze.

Sa socioreligijskoga stajališta 'karizma' je istinska donositeljica novoga u uobičajeno svakodnevno, rutinsko društveno zbivanje. Ona je *duhovna snaga*, iznimna pojava, nadnaravni, poseban osobni *dar* pojedincu, koji svojom (karizmatskom) obdarenošću može promijeniti tijek dotadašnjeg društvenog zbivanja i okrenuti ta zbivanja

1 *Karizma* (χάρίσμα: nezasluženi dar) – nadnaravna sposobnost koju je pojedincu, prema vjerovanju zajednice, dao Bog. U SZ karizme su imali veliki suci, kraljevi i proroci. U NZ karizma razumijeva milosne darove i *darove Duha Svetoga* za služenje zajednici (1 *Kor* 12-14). Kroz cijelu kršćansku povijest djelovale su velike karizmatske osobe (ponajprije osnivači crkvenih redova), od sv. Antuna Pustinjaka i Benedikta, preko Franje Asiškoga i Dominika do Majke Tereze i Chiare Lubich.

2 "*Prorok* (lat. propheta, grč. προφήτης, hebr. näbi', arap. nabi), 1. U monoteističkim objavljenim religijama, onaj preko kojega se zbiva objava, univerzalna poruka osobnoga i i transcendentnoga Boga. Pritom nije riječ o pukom pretkazivanju budućnosti već o nadahnutu priopćenju temeljnih dogmatskih, bogoštovnih i moralnih načela. … U kršćanstvu prorokom se naziva i crkveni reformator koji daje oštru kritiku sadašnjega stanja u Crkvi i društvu u ime radikalnih evanđeoskih načela (Franjo Asiški, M. Luther). U *islamu* p. je Božji – poslanik, koji može biti – resul – nabi. Muhamed je prema islamskom učenju konačni i posljednji Božji poslanik. 2. U religiologiji, tip objavitelja svetoga ili božanskoga, za razliku od – mudraca u religijama gnostičkoga i kozmičkoga tipa." *Opći religijski leksikon,* Zagreb, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža,* 426, 761.

drugim smjerom, novim rješenjima, transformirati ustaljene oblike ponašanja, snažno emocionalno djelovati na (subordinirane) pripadnike, mobilizirati ostale pripadnike društvene zajednice u traženju novih putova, stvoriti velik broj istomišljenika, poistovjetiti se sa sljedbenicima, njihovim potrebama u traganju za izlazom iz bezizlazja teških, dramatičnih i katastrofičnih društvenih okolnosti.

U prethodnim su natuknicama već orisana dva temeljna obilježja ili dvije osnovne dimenzije karizme: njezino socijetalno-društveno okružje u kojemu se (obično) pojavljuje, tj. njezina "*horizontalna" ("objektivna")* dimenzija te osobna, individualna ("*vertikalna*") dimenzija, koja je vezana uz iznimne, nadnaravne kvalitete ili osobine subjekta, odnosno osobe koja je nositeljica tih iznimnih osobina.

Njezina je, uvjetno kazano, "vertikalna" dimenzija, dakle, uvijek vezana uz određenu osobu, pojedinca i njegove osobne iznimne darove, kvalitete i sposobnosti. Karizma je *uvijek osobni, individualni dar pojedincu,* tj. iznimna sposobnost i kakvoća osobe, pojedinca, a ne snaga ili moć institucije koju on predstavlja ili pak službe koju taj pojedinac u određenoj ustanovi obnaša ili vrši. "Horizontalna" pak dimenzija karizme jesu sociokulturni i društveni (objektivni) uvjeti u kojima se ona javlja i djeluje. To su pak obično teška i krizna vremena, dramatične društvene okolnosti i katastrofične društvene (ne)prilike.

Temeljna sociološka i teološka obilježja karizme

Pojam karizme i njezina značenja u sociokulturnom i povijesnom značenju u društvene znanosti uveo je jedan od očeva sociološke discipline i jedan od njezinih temeljnih stupova na kojima počiva društvena teorija, M. Weber. On kategorijom karizme označuje sve ono iznimno, posebno, ono što nije u redovitom tijeku uobičajenih, svagdašnjih, rutinskih događanja (*ausseralltäglich*).[3] Kariz-

3 U okviru Weberove teorije 'karizma' ponajprije znači iznimne, nadnaravne, osobne sposobnosti vođe kojega drugi slijede zbog tih nesvakidašnjih, osobitih sposobnosti. Osobne, nadnaravne sposobnosti vođe, koje mu sljedbenici pripisuju, stalno su na kušnji i sljedbenici idu za njim samo dotle dok on te sposobnosti potvrđuje i demonstrira praktičnim dokazima. S druge pak strane karizma može biti i funkcionalna karizma, odnosno karizma službe – Amtscharisma. Ako se uopće radi o karizmi, onda bi se moglo reći da se kod karizme službe radi o "karizmi iz druge ruke". Karizma u tom smislu nije uopće vezana uz iznimne, nadnaravne sposobnosti vođe, odnosno uz osobu nego uz (hijerarhijsku, institucionalnu) službu. U ovom drugom tipu karizme "iznimne vrijednosti" osobi dolaze posredno, od institucije, a karizma nije vezana uz osobu nego uz službu koju dotična osoba u instituciji, i uime institucije, obnaša.

ma je doista prava rijetkost, nesvakidašnjost i besprimjerna hrabrost u teškim, dramatičnim i katastrofičnim društvenim okolnostima u vremenima nesnalaženja, previranja i nesigurnosti.

Karizmatik je, pak, osoba koja posjeduje nadnaravni dar za vođenje zajednice ili naroda u izrazito teškim prilikama. On je "naravni", "prirodni", "rođeni" vođa u društvenom previranju i u turbulentnu vremenu. Sama riječ *karizma* znači besplatni, nezasluženi, dragovoljni dar, osobite nadnaravne sposobnosti, koje, prema vjerovanju zajednice, pojedinac ima, posjeduje, te je, zahvaljujući njima, spreman preuzeti vodstvo. Zajednica ga upravo i bira ili joj se on nametne za vođu na temelju tog (općeg) vjerovanja kako dotična osoba posjeduje izvanredne darove, kvalitete i sposobnosti. Pritom može biti irelevantno, kaže Weber, posjeduje li dotična osoba doista te kvalitete. Važno je, naime, da osobe koje ju slijede, njoj subordinirane osobe, *vjeruju* kako dotična osoba te kvalitete uistinu ima. Bitno je dakle *povjerenje, tj. vjerovanje* onih koji ga slijede da on te kvalitete doista i posjeduje. Iz toga proizlazi da je, sa sociološkog zrenika gledano, karizmatski tip vođenja ili vlasti – premda (do)nositelj kvalitativnih i revolucionarnih društvenih pomaka i silne mobilizacije (emocionalne) kolektivne energije – nestabilan i krhak, a karizmatski vođa trajno na kušnji. Naime, on mora svoje iznimne (nadnaravne) sposobnosti u nestabilnim i teškim okolnostima trajno, ili barem s vremena na vrijeme, dokazivati.

U Novo Zavjetu (odnosno teološkom govoru) riječ karizma označuje *milosni, nezasluženi Božji dar* dan pojedincu za služenje u zajednici, odnosno na opću korist i izgradnju zajednice. Karizma u teološkom govoru znači određenu, konkretnu službu (dar!), koju Bog daje pojedincu za opću korist, i to ponajprije za *izgradnju*, a tek potom i za *vođenje* zajednice. Naglasak je dakle na izgradnji, odnosno *služenju* zajednici, a ne na *vodstvu* u zajednici ili pak vladanju (nad) zajednicom. Svatko u zajednici, naime, vrši određenu službu za dobrobit i na izgradnju cijele zajednice. "Svatko ima od Boga svoj posebni dar, jedan ovakav, drugi onakav" (usp. 1 *Kor* 12, 7). "Svakomu se daje *objava Duha na opću korist*" (*Rim* 12, 4; *Ef* 4, 7). U pavlovskome značenju, dakle, svaki je vjernik, odnosno krštenik – karizmatik, tj. obdarenik milosnim, nezasluženim, besplatnim, nadnaravnim darovima Božjim, kojima svojim životom u zajednici služi na opću korist i izgradnju cjelovite vjerničke zajednice i svih njezinih pripadnika. Ona je dakle Božji *poziv (missio!)* čovjeku i besplatni dar, tj. sposobnost koju mu Bog daje da bi taj poziv, poslanje, mogao i realizirati. Realnost karizme nešto je što spada u područje slobode

djelovanja Duha, stvaralaštva, nekonvencionalnoga, novoga, nepredvidljivoga, izvornoga…

Nakon izvorne novosti, snažnog oduševljenja i kolektivnog zanosa, poglavito pak nakon smrti nositelja karizme, odnosno karizmatskoga vođe, obično nastupa "strukturiranje", "rutiniziranje", "institucionaliziranje" i birokratiziranje karizmatskog djelovanja, te ono postaje rutinsko, uobičajeno, svakodnevno.

Budući, pak, da je karizma *nadnaravni dar,* ona je po sebi i na izravan način "imuna" na znanstveno istraživanje, u strogom smislu riječi izravno je nedostupna znanstvenom (sociološkom!) istraživanju. Ne može se podvrgnuti (znanstvenom) eksperimentu u kojemu bi određeni uzrok neprevarljivo proizveo određenu posljedicu. Ona se, kao nadnaravni dar, pojavljuje i(li) gubi. Pojavljuje se u osobnim svjedočenjima života, ali uvijek ostaje zatvorena određenim subjektivnim kvalitetama i interpretacijama.

Karizma je kao prevratnička snaga, radikalan obrat i transformirajuća energija. Prema mišljenju najpoznatijeg autora koji je kategoriju karizme i uveo u društvenu znanost, Maxa Webera, ona se paradigmatski očituje kod društvenih vođa, i to na tri vrlo važna društvena područja. Na planu društvenog, javnog (političkog) djelovanja kod *demagoga*, na vojnom planu kod *vojskovođe*, a na religijskom planu kod *proroka.*[4] Samorazumljivo je pak da u konkretnoj društvenoj realnosti nema ovako strogo i odrješito (p)odijeljenih tipova vodstva. Oni "postoje" samo kao nepostojeći, "idealni tipovi", ali ne u etičkome smislu, nego kao (metodološke) misaone konstrukcije.

U ovome radu zanima nas poglavito osoba i djelo fra Didaka Buntića, odnosno, točnije kazano, njegovo providonosno-karizmatsko nadahnuće, njegov cjeloviti život i rad, ne samo njegov svećeničko-redovnički ("institucionaliziran") život. Ponajprije, njegove osobne kvalitete i vrline, osobna *karizma,* prosvjetiteljsko-vizionarski rad i javno-političko djelovanje, dakle – njegov *poziv i poslanje* u najtežim povijesnim i društvenim okolnostima u Hercegovini. Naime, njegov cjelokupan život i rad prožet je vjerničkim nadahnućem, a svoj osobni *poziv i poslanje* realizirao je franjevačkom samozatajnošću i zauzetim kršćanskim *služenjem najpotrebnijima i općem dobru naroda.*

Njegov humanitarno-karitativni rad, zauzimanje za siromahe, djecu i narod, njegov prosvjetiteljsko-pedagoški

4 M. Weber ovu podjelu čini metodoloških razloga radi, stvarajući svoje idealne tipove, odnosno nepostojeće misaone konstrukte, kako bi se vidjelo koliko određeni društveni realiteti stvarno odstupaju od tih idealnih (inegzistentnih) tipova. (M. Weber, Gesammelte Aufsatze zur Religionssoziologie, sv. I, Tübingen, 1920., str. 15-25.)

rad, javno-političko djelovanje kao i graditeljsko-poljodjelska aktivnost, nose u sebi ne samo traženje novih rješenja u vrlo teškim društvenim okolnostima nego i originalan pečat iznimnih osobnih kvaliteta i nadarenosti. Kada je riječ o životu i radu, osobi i djelu fra Didaka Buntića, onda je ponajprije riječ o karizmatskom tipu vodstva i osobnog proročkog djelovanja što ga je, u svome relativno kratkotrajnom životnom hodu, duboko utisnuo u svaki posao koji je za dobrobit hercegovačkog puka i sirotinje predano izvršavao.

Ovakav pristup želi izbjeći ono što "uvijek zanemaruje što bitno određuje ulogu i veličinu čovjeka a iznosi samo zbir događaja, što redovito dovodi do toga da se vide i ocjenjuju posljedice a uzroci i izvori ostaju nepoznati".[5] A uzroci leže ponajprije u fra Didakovoj osobi, njegovoj dubokoj vjerničkoj ukorijenjenosti, *poslanju služenja* svome narodu, u osobnoj hrabrosti i samozatajnosti te u očinskoj i franjevačkoj skrbi za opće dobro ispaćenog hercegovačkog puka.

Premda u svojoj samozatajnosti nije volio isticati svoje ime i svoje osobne zasluge, kao čovjeku koji slijedi vlastito poslanje bilo mu je ponajprije stalo do općeg dobra, u svemu što je napravio neizbrisivo je ostavio (i) svoj osobni (proročki) potpis. Ono što je fra Marijan Zubac zapisao za velebno fra Didakovo djelo – širokobriješku baziliku, na određen način vrijedi za čitav fra Didakov život i sve što je u njemu napravio: "Nije na njoj ostavio svoje ime urezano, ali je na cijeloj zgradi ostavio otisak svoje ličnosti."[6]

Koliko je fra Didaku u (proročkoj) samozatajnosti bilo stalo do općeg dobra, poboljšanja društvenih uvjeta i situacije u Hercegovini a ne do osobnog isticanja, zorno govori i njegov postupak nakon što je Đuro Džamonja u "Hrvatskoj obrani" pod svojim imenom objavio fra Didakov članak o tome kako vlast otkupljuje duhan u Hercegovini po najnižim cijenama u cijeloj zemlji. Fra Didak piše svomu prijatelju Ivi Dobržanskomu: "Kad je već iznio Džamonja pod svojim imenom, neka mu i bude. Kako sam Vam već i kazao, meni nije do imena, do slave, do kakva žurnalističkog ugleda, nego jedino do opće koristi, do djela…Pravo donekle imate, što se obarate na 'reklamu, taštinu, captaciju aurae popularis' (traženje popularnosti), ali ja opet kažem u našoj neprilici i nevolji: ne pazim ja,

5 D. Ćorić, Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine, u: D. Čorić (ur.), Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine, KS/Provincijalat Herc. franj. prov. Zagreb – Mostar 1978., 9-19, str. 10.

6 Cit. prema: Fra A. Nikić, Širokobriješka crkva – pjesma od kamena, u: D. Ćorić (ur.), nav. dj., str. 62.

iz kakve tko svrhe radi; samo neka radi i neka ide *u opću korist*, pa makar se on do nebesa uzdigao, ja bih mu drage volje skale držao".[7]

Temeljna obilježja karizmatskog poslanja, proročkoga djelovanja na socio-religijskom planu osobne vrline karizmatika jesu *odvažnost (hrabrost!), kritičnost (istinoljubivost!) i djelovanje za opće dobro,* odnosno *altruizam*. Fra Didak Buntić za svoga relativno kratkoga života ove je vrline iskazivao u vrlo visokom stupnju.

Fra Didak Buntić bio je, prema iskazima svih njegovih suvremenika i učenika, vrlo talentirana, sposobna, hrabra i nadarena osoba. Svojim fizičkim izgledom, kako ističu njegovi suvremenici,[8] bio je vrlo elegantan i privlačan čovjek. Niti njegova vanjština niti njegove duhovne kvalitete, osobna nadarenost i hrabrost, međutim, nisu bile samodopadno ili oholo isticanje vlastitih sposobnosti ili vladanja drugima, nego su u potpunosti bile usmjerene općem dobru naroda, služenju bližnjima, najpotrebnijima i glađu ugroženim osobama. U toj brizi za opće dobro, nesebičnom služenju bližnjima, pomaganju potrebnima, urođenoj hrabrosti i odlučnosti, očituju se (proročke) vrline i sposobnosti karizmatskog vođe naroda. Pridoda li se tome i *svijest o vlastitome poslanju* da se u teškim društvenim okolnostima služi bližnjima, odnosno gladnoj djeci i napaćenom narodu, što je kod fra Didaka bio slučaj, onda je doista riječ o karizmatskoj, proročkoj osobnosti koja, svim teškoćama unatoč, preuzima vodeću ulogu i tešku odgovornost u društvu (i za društvo). A sve to osoba (pro)nalazi u *dubokoj, autentičnoj religioznosti*, svijesti o *vlastitom poslanju,* iz čega crpi trajno nadahnuće i snagu. Evo što s tim u vezi o fra Didaku Buntiću kaže fra Oton Knezović: "Doista je fra Didak bio duboko religiozan čovjek, čista i neporočna života. Već sam spomenuo, kako je kao profesor najradije čitao Sveto pismo na grčkom jeziku, te ga znao gotovo naizust. Duh Evanđelja i duh velikog Kristova apostola sv. Pavla, učitelja naroda, prožeo je i njegovu dušu, oplemenio njegovo srce i ulio mu žarku ljubav prema Bogu i bližnjemu".[9]

Bez obzira na prirodnu nadarenost te urođenu hrabrost i odlučnost, baš tu, u njegovoj dubokoj i zreloj religioznosti nalazi se odgovor fra Didakova cjelokupnoga života, njegova nesebična služenja i zauzetosti za svoj narod. Samo čovjek istinske, duboke, internalizirane i življene re-

7 Ibid: O. Knezović, str. 90.

8 Usp. S. Vasilj, Svećenički lik fra Didaka Buntića, u: D. Ćorić (ur.), nav. dj., str. 52.

9 O. Knezović, nav. dj., str. 89.

ligioznosti u njoj pronalazi nadahnuće za svoje djelovanje i iz nje crpi snagu za ostvarenje ciljeva i zadaća koje mu je Bog postavio. Istinska i življena vjera čvrst su temelj na kojima on gradi svoje poslanje služenja bližnjima, zauzimajući se hrabro za njihova prava pred onodobnim vlastima. A zauzetost za opće dobro, odvažnost, neustrašivost i hrabrost po sebi su i na izravan način pokazatelji proročkoga nastupanja i vrlina. Evo što o njegovim osobnim kvalitetama i vrlinama govori fra Oton Knezović: "Uza sav svoj veliki rad, uspjeh, ugled i kulturu on je uvijek ostao ponizni sin sv. Franje. Nigdje nije tražio ličnu korist, nego je uvijek pred očima imao opće dobro vjere i naroda. Bio je dobar, plemenit, darežljiv, vedar i veseo, personifikacija snage i radljivosti, organizator narodne energije i uvijek pripravan da radi sa svim ljudima dobre volje za opće dobro. Koliko je bio neobično pošten i nesebičan, miran i pitom, planuo bi kao lav, kad se radilo o pravici i pravima njegova naroda. U tome nije poznavao kompromisa ni pardona, te se istakao u borbi za obranu hrvatskih prava kao pravi naš Leonida".[10] To što nikad *nije tražio osobnu korist* nego mu je prioritet bilo *opće dobro*, što je bio snažan pokretač "narodne energije", "personifikacija snage i radljivosti", spreman na suradnju sa svim ljudima dobre volje, osjetljiv za pravo naroda, "neobično pošten i nesebičan", zorno govori o njegovim ljudskim kvalitetama "rođenoga" vođe u preteškim i dramatičnim društvenim okolnostima u kojima se, sa sociološkog zrenika gledano, prorok pojavljuje, živi i djeluje.

Fra Didak Buntić – "hercegovački Mojsije"

Prorok nipošto nije, kako se to uvriježeno misli, navjestitelj i(li) pretkazivač (loše) budućnosti, nego osoba koja čitajući znakove vremena (da se poslužim rječnikom Drugog vatikanskog koncila)[11] u sadašnjosti rješava goruće, aktualne probleme svoga društva i teških društvenih okolnosti u određenom dramatičnom i kriznom vremenu u kojemu se društvo nalazi. On je *izbavitelj* (iz ropstva), *oslobodite*lj (od tuđinske vlasti), *vođa* (na putu u Obećanu zemlju), *prorok* (koji rješava goruće probleme i *ulijeva nadu* da će se stanje društva poboljšati), *karizmatik* (koji može i znade pokrenuti silnu emocionalnu energiju naroda).

Biblijski primjer Mojsija vrlo je rječit. A fra Didak Buntić zbog svojih je zasluga i vrlina, ali i teških, drama-

10 O. Knezović, 10-godišnjica smrti Fr. Didaka Buntića, Nova revija, 1932., str. 121.

11 Usp. GS 4.

tičnih i katastrofičnih društvenih okolnosti u kojima se nalazio njegov narod i u kojima je fra Didak živio i djelovao, opravdano nazvan "hercegovačkim Mojsijem". Teške društvene okolnosti u kojima su djelovali i svijest o osobnome poslanju da pomognu narodu i izvedu ga iz katastrofične situacije u kojoj se nalazio, bile su im zajedničke.

Prorok nije dio vladajućih struktura. Strukture obično nastoje onemogućiti ili barem amortizirati djelovanje proroka u sadašnjosti. U budućnosti ga, pak, te iste strukture ili njihovi izravni nasljednici proglašuju herojem, blaženim, svetim i podižu mu spomenike. Sa sociološko-religiologijskog zrenika gledano, svojim društvenim djelovanjem i angažiranim redovničkim životom fra Didak Buntić, premda je i sam pripadao strukturama Katoličke crkve i franjevačkog reda, štoviše obnašajući službu provincijala i personificirao tu instituciju, pokazuje mnoga obilježja i vrline proroka.

Prema sociološkim zakonitostima, naime, proroci se obično javljaju u kriznim, nestabilnim, teškim i nemirnim vremenima. To je *društveni okoliš*, socijetalno okružje ili "svjetovni" zavičaj u kojemu se rađaju i djeluju proroci. Vremenima u kojima je živio i djelovao fra Didak Buntić očigledno nije nedostajalo tih "izvanjskih", "materijalnih", društvenih, "horizontalnih" čimbenika. "Godine gladi",[12] krize, ratovi, društvena previranja, politička nestabilnost, propast Austro-Ugarske Monarhije, nastanak kraljevine SHS … bilo je više negoli pogodno *tlo* za pojavak proroka. Štoviše, takve su nepovoljne društvene okolnosti i turbulentnost vremena upravo *vapile* za njim.

"Vertikalna" pak dimenzija karizme odnosi se na *iznimne sposobnosti* ili nadnaravne sposobnosti ili osobine i vrline proroka. Prorok je spreman postati vođom, preuzeti odgovornost i povesti narod prema izlazu iz teškoća u kojima se nalazi. Prorok, dakle, slijedi svoj *poziv*, svoje *poslanje*, svoju *misiju*. Misija izvorno znači slanje, *poslanje (missio!,* tj. zadatak koji je Bog postavio pojedincu i koji (se) treba izvršiti u vezi s (po)slanjem.[13]

Nije namjera ovoga rada govoriti o bipolarnosti karizmatičko-proročkoga poslanja, bilo raščlambom "horizontalnih" socijetalno-temporalnih okolnosti bilo pak analizirajući samo "vertikalne", osobne vrline i kvalitete

12 A. Nikić, Godine gladi, Povijesni prikaz spašavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919.), Duvno, 1974.

13 Očigledno je to ne samo u latinskoj riječi missio nego i u njemačkoj riječi Beruf i eng. calling, u kojima se osjeća stanovit religiozni prizvuk. U pitanju je naime zadaća koju je Bog postavio pred čovjeka. (Usp. M. Weber, Protestantska etika i duh kapitalizma, Zagreb, MH, 1964., 288; S. Tadić, Službenici svetoga, Zagreb, Školske novine, 1993., str. 17-23.)

karizmatske osobe, odnosno proroka. U ovome radu željeli bismo, na temelju selektivne građe, bez kronološkog reda i samo ilustrativnim primjerima pokazati da je fra Didak Buntić, uza svoje institucionalno pripadanje Katoličkoj crkvi i franjevačkom redu, bio osebujna ličnost, čovjek osobitih darova, vizionar, svjestan svoje uloge i svoga poslanja, predan u služenju bližnjima. A "ova probrana građa kaže nam, da je fra Didak Buntić najoriginalnija, najjača i najizrazitija ličnost u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine".[14] Osobito obdarene osobe, osobe s izvanrednim sposobnostima, vizionare, vođe, donositelje novoga u teškim, apokaliptičkim i kriznim vremenima društvenoga života, socioreligijski nazivamo karizmaticima ili, religiologijskim rječnikom, prorocima.

Prorok prekida s ustaljenim, tradicionalnim načinom življenja i stvara novo; nove društvene odnose, nove oblike ponašanja. On ne gleda u prošlost, nego se sav predaje sadašnjosti i rješavanju konkretnih gorućih problema, s pogledom usmjerenim u budućnost. Prorok je, dakle, *karizmatik i vizionar*. Kao takav on cijeli svoj život ulaže u ono što želi ostvariti, stvara i naviješta, Njegovo svjedočanstvo je svjedočanstvo vlastitog vjerodostojna života. Ulog je, dakle, potpun – *cjelovit život*. A izvor iz kojega crpi svijest o vlastitu poslanju duboko je ukorijenjena u osobnoj, internaliziranoj, autentičnoj religioznosti. Od mnogobrojnih primjera čvrste i u vjeri ukorijenjene nade sjetimo se njegovih proročkih riječi o Uskrsnuću: "Uskrsnuće nam Gospodinovo daje snage a i nadu da će i našem raspetom narodu osvanuti jednom dani uskrsnuća i slobode iz ovih neizrecivih patnja i muka kada ćemo vesela srca kliktati radosni Aleluja".[15]

Cijeli fra Didakov život jest zorno svjedočenje životom. Od zauzetog služenja ljudima u opismenjivanju, preko poduke u poljodjelstvu, pa sve do nesebične i požrtvovne ljubavi prema gladnima, poglavito djeci, u njihovu (doslovce) fizičkom preživljavanju. Njegov je cjelokupan život samo jedno veliko svjedočanstvo *nesebične* kršćanske ljubavi, požrtvovnog služenja bližnjima i svome narodu.

Premda je u izrazito teškim društvenim uvjetima pristao i protiv svoje volje biti čak političkim (!)[16] vođom svo-

14 O. Knezović, Život i rad fra Didaka Buntića, Zagreb 1938., str. 9.

15 Cit. prema: A. Nikić, Fra Didakova skrb za Hercegovinu (Dokumenti), Mostar, 2000., str. 6.

16 Glede njegova političkog pripadanja Hrvatskoj pučkoj stranci, R. Šilić u Spomenici piše: "U nastupnoj okružnici poručuje braći da je "bio odlučio nijednoj stranci ne pripadati nego u ruševinama Hrvatske Zajednice izdahnuti". Ipak preporučuje Pučku stranku, jer je preporučena od episkopata i od njegova prethodnika u provincijalatu. Nu, izričito naglašava da

ga naroda, kao narodni poslanik u skupštini novonastale državne tvorevine SHS, za njegovo požrtvovno i nesebično sebedarje narodu nipošto se ne bi moglo reći da je bilo demagoško. Naime, i u tom se njegovu javnom (praktično-političkom!) djelovanju više očituju temeljna obilježja proročkoga, osobne sposobnosti vođe i njegova skrb i zauzetost za opće dobro negoli populističko ili demagoško djelovanje.

Fra Didakova veličina ne počiva na vještini organiziranja ili (demagoškoj) manipulaciji drugima, nego na osobnom *služenju* bližnjima, osobnoj požrtvovnosti, vlastitom samoprijegoru, predanu radu. On svoje poslanje svjedoči cjelovitim životom, koji, prema riječima njegova prvog biografa, fra Otona Knezovića, "traži potpunu samozataju i Jobovu ustrpljivost", te je na taj način "učinio dragocjenih usluga Crkvi i narodu".[17] Fra Didak je uvijek nastupao *altruistički,* ne brinući se za vlastiti život i za vlastitu sudbinu, nego ponajprije za živote i sudbinu onih kojima je služio, odnosno onih koji su ga izabrali da im bude na čelu. Stalo mu je jedino do poboljšanja teškog položaja naroda te se uvijek *poistovjećuje* s njime.

U *Spomenici preuzvišenom gospodinu Ministru Burianu,*[18] tom svojevrsnom činjeničnom prikazu ondašnjeg stanja hrvatskog pučanstva i svećenstva u Hercegovini, fra Didak piše: "Ovu Vam spomenicu posvećuje katolički narod u Hercegovini kao jednu *kitu cvieća, u kojoj doduše ne ćete naći liepih i mirisavih ruža, ali tim više gorkoga pelina i čemerike* kojim cvićem obiluje Hercegovina."

Među nebrojenim primjerima takvog poistovjećivanja fra Didaka s narodom zornu ilustraciju nalazimo u fra Didakovu pismu poglavaru Zemaljske vlade u Sarajevu, Stjepanu Sarkotiću. Među brojnim upozorenjima, zahtjevima i vapajima "hercegovački Mojsije", fra Didak, istodobno oštro prosvjeduje i glasno nariče austrijskom generalu o zaštiti vojnika i patnjama naroda u Hercegovini: "*Ali vajme meni o čemu ja pišem i čime li Vašoj preuzvišenosti dosađujem na očigled ove goleme i posvemašnje propasti našeg bijednog i siromašnog naroda. Srce mi se cijepa, preuzvišeni*

---

stranačka borba ruši moral i uznemiruje narod i da je on Pučkoj stranci pristupio prisiljen. To prisilno prihvaćanje Pučke stranke bio je fra Didakov čin najnesebičnije ljubavi prema provinciji… Pučka stranka je bila preporučena od svih mogućih auktoriteta, ali on je nije volio." (R. Šilić, Fra Didak – Provincijal, u: D. Ćorić (ur.), Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spašavanja gladne djece iz Hercegovine, KS/Provincijalat Herc. franj. prov. Zagreb – Mostar 1978., 9-19, str. 10.

17 O. Knezović, Život i rad fra Didaka Buntića, Zagreb, 1938., str. 6.

18 A. Nikić, Fra Didakova skrb za Hercegovinu (Dokumenti), Mostar, 2000., str. 66-67.

gospodine, gledajući svojim vlastitim očima ove nemile prizore, ove bijede i nijeme od gladi sablasti u spodobi ljudskoj, a da im ni odakle pomoći nema. Klonuli starci, iznemogle žene, obamrla djeca čekaju po više dana na onaj kilogram žita i ne dobivaju ga, nego se teturaju po kućama. Pojeli su davno sjeme, pojeli onog živog ajvana, povrće, korijenje i zelenu travu. I šta sad? Uzdat se u aprovizaciju? … Pitamo našu kotarsku oblast i urgiramo dnevno, a ona nam odgovara: Što da činimo? Ono što imamo, to Vam i damo. …Kad je ovo ovako, ja Vašu preuzvišenost molim i zaklinjem živim Bogom, ako nam ne možete povratiti mira, ako nema hljeba, vi nam pribavite nekoliko starih lađa, pa nas turite niz Jadransko more i prepustite neizvjesnoj sudbini za izbjeći ovoj groznoj smrti, koja nas sigurno čeka, i ja ću je osobno dijeliti i zaploviti onoj zemlji odakle se čuje Božji glas, te evanđelje mira i pravde za sve narode male i velike navješćuje. Upadnemo li u neprijateljske ruke, mislim da ćemo i tu na smilovanje naići, kad nam naša država neće i ne može pomoći. Morientes te salutant – pozdravljaju te umirući!" [19]

Kao i biblijski prorok Mojsije, koji se pred Bogom i faraonom zauzima za svoj narod i poistovjećuje se s njegovim patnjama i sudbinom, i *"hercegovački Mojsije"* se kao *prorok čovjek Božji,*[20] pred onodobnim vlastima zauzima za svoj ispaćeni narod i potpuno se poistovjećuje s njegovom patnjom i sudbinom. U tom poistovjećivanju s patnjom i sudbinom naroda Fra Didak je vrlo izričit: "…i *ja ću je* (sudbinu naroda! opaska S. T). *osobno dijeliti".*

To da im se pribavi *"nekoliko starih lađa i turi niz Jadransko more neizvjesnoj sudbini",* odnosno poziv na *kolektivno iseljenje*, eklatantan je primjer nekonvencionalnog ponašanja, tj. pokušaj traženja potpuno *novog* načina rješavanja katastrofične situacije u kojoj se narod, i on s narodom, nalazi. A riječ da će "*zaploviti onoj zemlji, odakle se čuje Božji glas",* vjerojatno je asocijacija na odlazak u prekomorske zemlje, Ameriku poglavito.

Dobivši negativan odgovor od Sarkotića, fra Didak, svjestan svoga (proročkog!) *poslanja,* po tko zna koji put pokazuje *proročku hrabrost i odlučnost*, poistovjećujući se sa svojim ispaćenim narodom – poput sv. Pavla, kojega i citira – piše: "Vaša mi je preuzvišenost i ukor radi kritike dala. Primam ga rado. *'Volo etiam anathema esse pro fratribus' – (Hoću i proklet biti za braću)*. Nu Bog mi je svjedok, preuzvišeni gospodine, da ja nikada i nikome ne bih rada nepravde ili uvrede nanijeti, nikad neistine oli laži reći, niti je moja namjera bila ma koga kritizirati, nego jedi-

19 Isto, str. 66.

20 A. Rebić, Prorok čovjek Božji, Zagreb, KS, 1982.

no i samo svojoj braći i svome narodu koristiti i obraniti ga…".[21]

Obrati li se samo pozornost na teške riječi u pismima i bez ulaženja u podrobniju raščlambu leksika: *gorki pelin, čemerika, vajme, posvemašnja propast, bijeda, siromaštvo, cijepanje srca, nemili prizori, bijede i nijeme gladi, sablasti, ljudske spodobe, klonuli starci, iznemogle žene, obamrla djeca, teturanje, ajvan, korijenje itd.,* lako će se i na prvi pogled zapaziti da je tu riječ, u Weberovu smislu, o oporu, tvrdu, izravnu govoru *proroka!*

Primjer nekonvencionalnog, oporog i izravnog (proročkog) nastupa, ali ovaj put pred crkvenim redovničkim poglavarima, nalazimo u fra Didakovu nastupu na Generalnom kapitulu (1921.) u Asizu, na kojemu se zalagao za ukidanje onoga što je životna praksa već bila ukinula, a to je propis koji franjevcima zabranjuje nošenje novca. Kao i inače, bio je vrlo izravan, nekonvencionalan, hrabar i odlučan. Tu zgodu fra Rufin Šilić ovako opisuje: "Bio je vrlo konkretan: "Ja sam došao s novcem u džepu" – rekao je i izvadio novčanik pa ga pokazao svim provincijalima. "Ako je netko od vas došao bez novca, neka pokaže svoj novčanik, pa ćemo mu vjerovati." Odasvud je bila graja: "Silazi, Sotono, s govornice!", – jer se to smatralo svetim amanetom sv. Franje. .. Tako je stvoreno opće mišljenje da je fra Didak bio protivnik onoga što se zove franjevačko siromaštvo. A uistinu on je živio kao pravi siromah i borio se za pravo siromaštvo."[22] To da je živio kao "pravi siromah", potvrđuje i više nego skromna "ostavština" u njegovoj sobi nakon što je preminuo.

Još očitiji primjer upornog, nekonvencionalnog, izravnog i tvrdog (proročkog) fra Didakova ponašanja nalazimo u njegovu dolasku pred cara u Beč. Naime, u zauzetosti i skrbi za narod svojom upornošću ishodio je primanje i kod samoga cara. Fra Didak je, očigledno, zbog vjerodostojnosti, uvjerljivosti i (proročke) nekonvencionalnosti, kako bi proizveo što jači i dublji dojam na cara, sa sobom odlučio "ponijeti sedam vrsta hercegovačkog kruha: sijerak, kukuruzovina s mekinjama, karišik, proso, šilj, bar i kljenova kora".[23]

U katastrofalno teškim neprilikama suše i gladi, očajan, ali ne i bez nade, zbog teške sudbine svoga naroda, otvara kuhinje za siromahe u Širokom Brijegu, ustrajno traži pomoć od vlasti u Sarajevu, Mostaru i Beču te kod prijatelja u Hrvatskoj.

21 Prema: D. Ćorić (ur.), Fra Didak Buntić, str. 115.

22 R. Šilić, u: D. Ćorić (ur.), nav. dj., str. 92-93.

23 I. Bagarić, Spasitelj sirotinje, u: D. Ćorić (ur.), nav. dj., str. 85-88.

Pšući o fra Didakovim osobinama, fra Andrija Nikić ističe: "Svagdje je bio prvi ili među prvima, na zboru i dogovoru, u društvu i radu."[24] Evo tek, ilustracije radi, nekoliko pojedinosti fra Didakova zauzetoga djelovanja za opće dobro.

Uzdizanje gospodarstva: prvih godina svoga djelovanja u Širokom Brijegu fra Didak je, da bi poticao poboljšanje životnih uvjeta, najprije osobno poučavao đake i seljake kalemljenju plemenitih sorti voća, nabavljao sadnice i dijelio ih seljacima širokobriješkoga kraja i po drugim dijelovima Hercegovine. Promiče unapređenje stočarstva, natapanje polja, izgradnju otkupne duhanske stanice u Ličtici. Podigao je zgrade za duhansku stanicu. Trasirao je nove ceste i putove. Širio je poštansku i telefonsku mrežu. Zauzimao se za zaslužni otkup duhana.

Čitav fra Didakov život prožet je zauzetošću za narod, *altruizmom*, hrabrošću i vizionarstvom. A to su po sebi i na izravan način obilježja karizmatsko-proročkog života.

Ratne god. 1916. i 1917. godine su najteže, nezapamćene suše i gladi u Hercegovini, ali i godine najvećeg angažmana fra Didaka Buntića u zbrinjavanju i spašavanju sirotinje (djece poglavito!) od gladi i borbe za njihovo golo (fizičko) preživljavanje. Od gladi umire na desetke i stotine ljudi u pojedinim dijelovima Hercegovine, a stotinama, tisućama prijeti ista sudbina. Fra Andrija Nikić o tim teškim vremenima i fra Didakovu djelovanju u njima, piše: "Jedan mučenički naraštaj bio je pred Kalvarijom bez uskrsnuća. Moralo se učiniti i nemoguće da se spasi budućnost. Jedan čovjek učinit će to nemoguće – naš fra Didak. Oni moraju živjeti, ponavljao je često gledajući kako stradaju i umiru od iscrpljenosti, gladi i bolesti najmlađi – djeca njegove Hercegovine.

Slavonija postaje obećanom zemljom, a "Hercegovački Mojsije" s "izabranim narodom", odnosno neishranjenom i izgladnjelom djecom spreman na mukotrpni exodus u "obećanu zemlju". Tako je fra Didak u ratnom vihoru organizirao u Hrvatskoj sabiranje pomoći za gladne u Hercegovini a djecu odvodio u sjevernu Hrvatsku i Slavoniju te ih razmještao kod udomiteljskih obitelji i dobročinitelja. I spasio oko 17. 000 osoba, bolje rečeno spasio je narod. Jedan čovjek, svjedok toga apokaliptičnog vremena kaže: *Ja sam živ i to je moj govor o fra Didaku Buntiću*."[25]

U svom karitativno-humanitarnom radu spašavanja djece od gladi nije gledao na narodnu ili vjersku pripadnost djece, nego je svima nesebično pomagao i spašavao

24 A. Nikić, op. cit. 2005., str. 16.

25 Ibid. str. 56.

koga je god mogao spasiti. Mnogobrojni su primjeri spašavanja i djece koja su pripadala pravoslavnoj konfesiji. Štoviše, njima je posvećivao osobitu pozornost.

Karizmatici – vođe koji mijenjaju okolinu

Prorok bi, kako je već spomenuto, prema socio-psihološkim kriterijima pripadao tipu tzv. *transformacijskog vodstva*. Transformacijski vođe, naime, mijenjaju svoje socijetalno okružje, mobiliziraju silnu emocionalnu energiju svojih sljedbenika, mijenjaju njihovo ponašanje od egoističnoga prema nesebičnome, prema altruizmu. U teškim životnim uvjetima i katastrofičnim društvenim okolnostima takvi vođe svojim nesebičnim zalaganjem i služenjem (društvenoj) zajednici, snažnim emocionalnim odnosom, uspijevaju da ljudi i sami počinju bivati altruističnima – ili barem manje sebičnima – te da se (sinergijski) djeluje ponajprije za dobrobit zajednice. A osobni, pojedinačni interesi i ciljevi u takvim teškim i dramatičnim okolnostima ostaju u drugom planu.

To su zacijelo *karizmatični pojedinci*, čija vizija nadilazi konkretne društvene teškoće i usmjeruje poglede prema novome, prema izlasku iz katastrofične situacije i pronalaženju izlaza svim nedaćama unatoč. Na taj se način pokreće silna energija u zajednici i pronalazi put izlaska iz kriza u kojima se nalazi. Navodeći sljedbenike da misle kako je sve moguće ako zajednički rade na ostvarivanju zajedničkih ciljeva, takvi su obdareni i nadahnuti pojedinci inspirirali velike promjene u društvima u kojima su djelovali.

Transformacijski (karizmatski!) vođe posjeduju sposobnost komuniciranja i prenošenja svoje vizije onima koji idu za njima. Takvi predvodnici imaju velik utjecaj i ostavljaju snažan dojam na svoje (subordinirane) sljedbenike. Ovi su naprosto uvjereni u njihove osobite, nadnaravne sposobnosti i stoga ih slijede. A te su sposobnosti stalno na provjeri, kušnji, potvrđivanju ili osporavanju. Potrebno je stoga da vođa te svoje izuzetne (nadnaravne) sposobnosti i kvalitete stalno, ili barem s vremena na vrijeme, dokazuje svojim sljedbenicima.

Osim što demonstriraju karizmatični komunikacijski stil, transformacijski predvodnici:

- zauzimaju jasna i odrješita stajališta,
- naglašuju predanost ciljevima,
- optimistički izražavaju privlačnu viziju budućnosti,
- dovode u pitanje dotadašnje predaje i stereotipe, a prema članovima se odnose osobno, kao prema pojedincima, a ne kao prema masi. Očigledno je da je fra Didak

Buntić posjedovao sva navedena temeljna obilježja i kvalitete transformacijskog vođe, odnosno da je posjedovao iznimne *osobne kvalitete* koje rese karizmatsko-proročke vođe naroda u vrlo teškom i pogibeljnom socijetalnom okružju. U njemu osobno i okolnostima u kojima je živio i djelovao ujedinile su se, dakle, "vertikalna" osobna dimenzija karizmatsko-proročkog djelovanja s "horizontalnom" dimenzijom teških društveno-povijesnih okolnosti.

Zaključne refleksije

Fra Didak Buntić bio je, nedvojbeno, ključna osoba u vrlo teškim, kriznim i katastrofičnim prilikama u Hercegovini na koncu XIX. i početkom XX. st. U tim preteškim društvenim uvjetima svojim je iznimnim osobnim kvalitetama postao predvodnikom, vođom i zastupnikom siromašnog hercegovačkog puka. Nije postao predvodnikom nikakvim dekretom ili (političkim) spletkama, nego se nametnuo osobnim i predanim služenjem potrebnima i zauzetošću za opće dobro siromašnoga naroda.

Premda je i sam pripadao institucijama Katoličke crkve i franjevačkog reda, štoviše, personificirao tu instituciju obnašajući službu provincijala, nikada pripadanje instituciji nije umrtvilo proroču dimenziju njegova zauzetog života, nesebičnog djelovanja i predanosti općem dobru njegova naroda. Štoviše, omogućilo je skladno supostojanje dviju vrlo važnih i jednakobitnih dimenzija života: karizmatske i institucionalne. Pokazuje se to osobito u njegovoj najvažnijoj karizmi kršćanskoga služenja najnemoćnijima (gladnoj djeci!) i najpotrebnijima u društvu.

Cijeli je njegov život i rad, naime, bio protkan altruizmom, nesebičnom i djelotvornom ljubavi prema bližnjima i zauzetom brigom za njih. Poglavito pak prema onima najpotrebnijima i najbespomoćnijima u društvu – gladnoj djeci, u očuvanju njihove (u doslovnom smislu!) fizičke egzistencije.

Bio je neumoran djelatnik na svim područjima. Od odgojiteljskog i graditeljskog do prosvjetiteljskog i humanitarnog. Od franjevačke samozatajnosti do javnog društvenog djelatnika i zastupnika. Kao takav zaslužio je ne samo da njegov uzoran život i zalaganje za opće dobro i predano služenje narodu bude inspiracijom budućim naraštajima nego da se i u sadašnjosti njegovo djelo znanstveno-kritički, s različitih društveno-humanističkih zrenika valorizira i istražuje.

Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1970.

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine,* KS/ Provincijalat Herc. franj. prov. Zagreb – Mostar.

KNEZOVIĆ, O. (1932.), 10-godišnjica smrti Fr. Didaka Buntića, *Nova revija*.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

NIKIĆ, A. (1974.), *Godine gladi*, *Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919),* Duvno.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu (Dokumenti)*, Mostar.

Opći religijski leksikon, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

REBIĆ, A. (1982.), *Prorok čovjek Božji, Zagreb,* KS.

TADIĆ, S. (1993.), *Službenici svetoga,* Zagreb, Školske novine.

WEBER, M. (1920.) *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen.

Ivan LEUTAR

DJELATNA LJUBAV FRA DIDAKA BUNTIĆA

"Gospodine, ne dopusti mi samo za nešto moliti, nego dopusti mi nešto činiti"

(Thomas Morus)

Uvod

Danas su mnogima u Srednjoj Europi primjer kršćanske zapovijedi. U teškim prilikama u kojima se danas nalazimo, piše papa Benedikt XVI. u socijalnoj enciklici "Deus caritas est", ne samo zbog sve veće globalizacije ekonomije, socijalni je nauk Crkve postao temeljni smjerokaz: on pruža smjernice koje vrijede i izvan granica Crkve. Suočeni s nezaustavljivim razvojem, te se smjernice moraju zastupati u dijalogu sa svima onima koji dijele ozbiljnu zabrinutost za čovječanstvo i svijet u kojem živimo.[1]

U širem smislu stoji usporedba o milosrdnom Samarijancu kao kolijevci svih pomoći i socijalnih zvanja. Lukino evanđelje donosi što je Isus dao za ilustraciju kršćanske zapovijedi: "Ljubi Gospodina Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom, svom snagom i pameću svojom a svoga bližnjega kao samoga sebe" i dalje nastavlja s usporedbom o milosrdnom Samarijancu. Kršćanska Radosna vijest ove usporedbe sadrži posvudašnji zahtjev. Pomozi gdje se god nalaziš, bilo da si blizu ili daleko, onima koji su potrebni pomoći. Zapovijed da se pomogne svakome tko se nalazi u nevolji, jer svatko tko je u nevolji, naš je bližnji. Ova zapovijed je zahtjev djelovanja u prilikama u kojima se nalazimo i odnosi se na pojedinačne slučajeve. Nadođu li masivne nevolje i nisu li više pojedinačnim naporima nadvladive, postavlja se pitanje za strukturalnim i društvenim uzrocima nevolje. Tada ostaje milosrdno djelovanje Samarijanca kao moralna zapovijed, jer sâmo više nije dostatno da nevolju ukloni.

Stanovništvo Austo-Ugarskog carstva bilo je poljoprivredno potkraj 19. st. i početkom 20. stoljeća. Kršćanska zapovijed pomoći prema bližnjemu, a i građansko-proleterijalno propagirane ideje pravednosti, slobode, jednakosti i bratstva, igrale su veliku ulogu u tadašnjoj Austro-Ugar-

1 Benedikt XVI, *Deus caritas est*, KS Zagreb, 2006., str. 36.

skoj, na osobit način kod fra Didaka Buntića. On postaje solidaran s narodom, pomažući i zalažući se za obitelj, gospodarstvo, školstvo, politiku i kao najpoznatije – spašavanje sirotinje, posebno djece, u Hercegovini za I. svjetskog rata. "Nijesmo ipak skrštenih ruku stali, nego se radilo na drugom polju, što se dalo i moglo i ne bez uspjeha, zahvaleć Bogu."[2]

Što je milosrđe?

a) U svakodnevnom jeziku milosrđe označuje: milost, dobrotu, nježnost, vjernost, dobrohotnost, dragovoljnost, požrtvovnost, velikodušnost, pomirljivost, popustljivost, razumijevanje itd. Riječ milosrđe još je impresivnija i jasnija u svom unutarnjem smislu, gdje potrebnima konkretno u nevolji pomažemo, da njima bude dobro i njih zagrlimo. Latinska riječ *misericordia* isto govori da onima kojima loše ide, kršćanin pokloni svoju ljubav i srce. Milosrđe u hebrejskom dolazi iz korijena riječi koja označuje majčino krilo, što ukazuje na ljubav, dobrotu, nježnost, požrtvovnost majke prema vlastitom djetetu. U novozavjetnom grčkom jeziku, kod sv. Pavla, isto nalazimo da je ta riječ upotrebljavana kao središte ljubljenog djelovanja; i tu je u daljnjem smislu jak osjećaj ljubaznog obraćanja, a nalazimo je upravo u prispodobama o milosrđu. Tu je i riječ *eleos*, u značenju 'imati milosti'. Ova riječ je poznata iz *Kyrie eleison*, Gospodine smiluj se. Tako zazivaju potrebni i bolesni patničkog Spasitelja – "Gospodine smiluj mi se" – i dobivaju pomoć (Mk 10, 47; Mt 9, 27).[3]

b) Što je stvarno mišljeno kršćansko milosrđe, opisuje biblijska prispodoba o milosrdnom Samarijancu.[4] Isusov govor o milosrdnom Samarijancu jest jasan. Iskazano dobro prebijenom čovjeku kao nezasluženi dar ljubavi. Izuzetnom i impresivnom ovu prispodobu čini događaj pomoći i suosjećanja bez ikakve obveze ili prava na naknadu. U svom milosrđu Samarijanac mu daje pomoć stručnjaka

2 A. Nikić, *Fra Didakova skrb za Hercegovinu*, Mostar 2000., str. 65.

3 I. Broer, Barmherzigkeit, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder: Freiburg, Basel, Rom, Wien, 1994., II, 13-16., H. Eßer, *Barmherzigkeit,* u: L. Coenen (ur.), *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament,* Wuppertal 1972., I, 51-59. Nadalje, tu je i riječ *haris,* a znači: poklon, milost, sreća… i srodna je latinskoj riječi *gratia*. U svakodnevnoj uporabi poznata je u smislu 'dati nešto *gratis'* a da se ne bi moralo uzvratiti (*gratia gratis data*).

4 Osobito ovdje, što je konkretno vidljivo u paraboli o milosrdnom Samarijancu. Čovjek koji je upao među razbojnike i napola mrtav leži uz put, dobiva pomoć jednog stranca. Ovdje se radi o spremnosti na pomoć bez prava na naknadu, koja nije u smislu traženja pravde nego je čisti dar.

za koje je plaćen posjednik ustanove. Prispodoba o nemilosrdnom dužniku[5] (Mt. 18, 23-35) također izražava isto. Vršiti milosrđe u praksi jest kriterij za kršćanski stil života, i to biva mjerilom konačnoga suda. Prispodoba o milosrdnom Ocu (Lk 15,11-32) pokazuje da je milost Božji stav, čak u situacijama u kojima je netko stvarno kriv, kao što je to u prispodobi o mlađem sinu. Konačno je sin protratio baštinu, tj. ono što mu je Bog poklonio za oblikovanje uspješnog života. U životu, jer nije uspio, sin se vraća kući. Očeva ljubav teče milosrđem, uzima ga i daje mu novu priliku za život. Djela milosrđa nisu tužna i događaji bez radosti, već pokazuju da Otac priređuje gozbu i svoga sina ljubi i grli u ljubavi. U starijem je bratu bez sumnje pristojan i marljiv čovjek koji ne može shvatiti kako Otac prijateljski postupa s ovim rasipnikom. Kršćanski je najprije milosrđe podariti, a ne suditi o drugim ljudima. Bez sumnje, ovakvi postupci teško padaju mnogim kršćanima u svakodnevnom životu.

c) Teologija milosrđa i ljubavi. Milosrđe je osobitost svojstvena Bogu.[6] Bog želi objaviti svoju ljubav, dobrotu i milost svim ljudima (Kol 3,12; Tit 3,4). Božja samilost prema nama, njegova dobrota i ljubaznost su prijateljsko očitovanje njegove ljubavi prema ljudima.[7] Bog želi svim ljudima, bez obzira trpe li ili ne, pokloniti svoju ljubav kao nezasluženi dar. Milost je *caritas,* to jest ljubav i *caritas* jest dar u isto vrijeme. Jer Bog je ljubav, ona ga "goni" da izrazi svoju ljubav.[8] To je Božja "potreba" i Njegova želja, biti tu za nas. Na taj se način Bog u svojem milosrđu brine za čovjeka. Ovo Božje 'biti s čovjekom' daje svoju istinsku bit. Milosrđe Božje je tako veliko da je on došao u bol, siromaštvo i nepravde ljudskoga života. Zato Bog ulazi u naš "izobličeni" svijet da s nama nosi slomljenu egzistenciju naše boli i potrebe. Ljubav je bila toliko velika da On nije mogao gledati da se čovjek gubi u patnji i grijehu te isprepletenosti života, pa je podario čovječanstvu Isusa Krista u konkretnom primjeru svoga milosrđa. Njegova ljubav je

5 "Zar nije trebalo da se i ti smiluješ svome drugu kako sam se i ja smilovao tebi".

6 Ivan Pavao II, *Dives in misericordia – Bogat milosrđem*, "Milosrđe je drugo ime za ljubav, to ime ljubav preuzima kad se susreće sa silama zloga."

7 H. Pompey, Caritas, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder: Freiburg, Basel, Rom, Wien, 1994., II, 947-950, J. Schulte, Christliche Diakonie, u: Wiener, Josef/ Erharter, Helmut (ur.) *Diakonie der Gemeinde. Caritas in einer erneuerten Pastoral*. Österreichische Pastoraltagung 28.-30. Dezember 1977., Wien 1978., 31-50.

8 Ovime je jasno da nije potreba ljudi, nego je potreba Božja da ljubi i bude ljubljen kao izvor *caritasa,* a to znači ne patnja ljudi i pomoć njima, nego ljubav prema ljudima izvor je i osnovni motiv crkvenog karitativnog djelovanja.

tako velika da je bez okolišanja prihvatio nositi križ unatoč našim mogućim životnim ograničenostima kao i prirodnim danostima i životnim uvjetima te križevima koje čovjek nosi kroz svoj život. Bog čovjeka ljubi upravo i u njegovim teškoćama, bolima i patnjama. Njegova milosrdna ljubav ne dopušta promatrati čovjeka koji trpi, nego nas On želi osloboditi kako bismo iskusili njegovu ljubav i slobodu. Bog postaje čovjekom, dijeli s nama siromaštvo i patnju, nepravedno je ubijen i umro je kao čovjek, da bi čovjeku koji pati dao životnu nadu svojim uskrsnućem. Duh Sveti daje Crkvi od te Božanske ljubavi. On je vatra ljubavi (ap 2, 3). "Plod Duha su: ljubav, radost, mir, strpljivost, ljubaznost, dobrota, vjernost, blagost i uzdržljivost" (Gal 5, 22). Crkva treba poticati ljude za stvarnost s Bogom, senzibilizirati ih za potrebite u svijetu. Zato je Crkva postavljena kao *Sacramentum caritatis* u Duhu. Tako ona ljudima postaje znakom služenja Božje ljubavi, ljubavi trojstvenog Boga prema čovjeku. U ovome je smislu čovjek "prvi i temeljni put Crkve".[9] Crkva se mora utjeloviti poput Krista kao znak Ljubavi Božje: "Ljubite jedni druge! Kao što sam ja ljubio vas, tako i vi trebate ljubiti jedni druge. Po tome će svi prepoznati da ste moji učenici ako budete imali ljubavi jedni za druge" (Iv 13,34; 15.12.). Ako bi kršćani i Crkva sav svoj imetak, novac, dali siromasima, a ne bi ljubavi imali, bili bi ništa (1 Kor 13, 1). Ovo kršćaninu daje jasnoću da uklanjanje potrebe nije prvi motiv, nego je ljubazno prihvaćanje potrebitih dužnost kršćanskog milosrđa i time kršćani svjedoče Boga. To je činjenje iskustva da je "Bog s nama" *Emanuel*. Ovo je logika Božjeg utjelovljenja i stoga logika djelovanja Crkve.[10] Rezultat je toga da to kršćanin čini u osobitom i ljubaznom prihvaćanju onih koji su u potrebi i pomaže njihovu integraciju u kršćansko služenje u društvu. Životni prostori i životni odnosi otvoreni su u međusobnom prihvaćanju i ljubavi i oni ozdravljaju i pomažu. Dogmatska konstitucija o Crkvi II. vatikanskog koncila govori: "Crkva je u Kristu kao sakrament, to jest znak i sredstvo za toplinu sjedinjenja s Bogom i jedinstva cijeloga čovječanstva."[11] Tko tako ljubi kao što Bog ljubi, ne postavlja nikakve zahtjeve nego se daruje. Samodar je svakom kršćaninu obveza i pravo. Tko ljubi, taj pati s patnikom. Svakomu tko pati kršćanin pomaže i sam biva zahvaćen patnjom drugoga, jer ga patnja potiče da s patnikom suosjeća i pomaže mu. Ovakvo

9 Usp. Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, KS Zagreb 1979., str. 14.

10 Usp. Benedikt XVI., *Deus caritas est,* KS Zagreb, 2006. str. 23-36.

11 LG, Dogmatska konstitucija o Crkvi, u: *II. Vatikanski Koncil, Dokumeni*, KS Zagreb 1972., br. 1

milosrđe, teološki gledano, ima prednost pred stručnim zadaćama, jer je primarno *caritas* u milosrđu, a sekundarno je što iz toga postane predmet specifično za pomoć. Uzevši u obzir svojstva ljudske pomoći i njegove narušene društvene naravi, Bog zahtijeva da se čovjek izdigne, kao npr. kad sv. Pavao kaže: *Caritas Christi urget uns*, to jest: Ljubav Božja nas tjera (2 Kor 5, 14). Kršćane, zahvaćene Božjom ljubavlju tjera da budu milosrdni.[12]

d) Djela milosrđa[13] su mjesta susreta s Isusom. Nikada i nigdje ne susrećemo konkretnog Krista kao u ljudima patnicima. U meditaciji i kod samog nadnaravnog iskustva iz kršćanskog kuta gledanja, to je najkonkretniji susret s Bogom. U prispodobi o Sudu Isus kaže: "Što ste učinili jednom od najmanjih, učinili ste meni" (Mt 25,40). U Isusu Kristu Bog se bezuvjetno solidarizirao sa svim ljudima koji radikalno pate. Isusovim dolaskom Bog ne lebdi nad svijetom, nego je u središtu patničkog svijeta. Protestantski teolog Moltmann[14] teološki impresivno pokazuje kako je Bog u psihičkoj i fizičkoj Isusovoj patnji *supatio* sa svijetom i svima koji pate. Razumljivo je da su kršćani i kršćanske zajednice uvijek iznova na putu da bi služili ljudima patnicima i potrebnima. Bezuvjetno pomaganje bližnjega jest Božje služenje. Ali važno je imati na umu da za kršćane nije moguće (teološki) rastaviti služenje Kristu od služenja ljudima koji trpe. Psihološki gledano, pomoć mora vrijediti na prirodan način sasvim konkretno ljudima patnicima. Služenje se ne smije zloupotrijebiti.

Redovnički identitet fra Didaka Buntića i djelatna ljubav u postojećim društvenim prilikama

Uvijek su redovnici imali utjecaj na društvo u kojem su bili prisutni. Uvijek se od redovnika tražilo da jasnije prikažu svoj angažman u obnovi društva, podsjećajući ljude da smo narod života i za život.[15] Redovnici su pozvani naviještati život u postojećem društvu u kojem se "kultura" smrti širi s različitim problemima koji su u svijetu prisutni. Sve je više siromaha, slabih i bolesnih.

12 A. Braun, u: Wiener, Josef/ Erharter, Helmut (ur.) *Diakonie der Gemeinde. Caritas in einer erneuerten Pastoral*. Österreichische Pastoraltagung 28.--30. Dezember 1977., Wien 1978., 21-28.

13 M. Gielen i K. Bopp, Werke der Barmherzigkeit, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder: Freiburg, Basel, Rom, Wien, 1994., 1098-1100.

14 Usp. P. Abel, *Miteinander leben und Hoffnung teilen*, Würzburg 1994., str. 8-28.

15 Usp. Ivan Pavao II., *Evangelium vitae. Evanđelje života*, Enciklika, KS dokumenti 103, Zagreb 1995., br. 2, str. 6.

Raspoznavanje znakova vremena mora se provoditi u svjetlu evanđelja da bi se moglo odgovoriti na pitanja svih naraštaja o smislu sadašnjeg i budućeg života, upravo na to upućuje Sabor.[16] Socijalna gibanja, koja su prisutna u našem društvu, ocrtavaju sve jasniju sliku podijeljenosti na dva bloka: siromašne i bogate. Što se očekuje od redovnika, koja je njihova uloga u društvu i kakav stav trebaju zauzeti? Kakav odgovor ponuditi potrebnima?

U redovničkim ustanovama apostolska i karitativna djelatnost spada u samu narav redovničkog života. Sveto služenje i djela ljubavi povjerila im je sama Crkva, da ih u njezino ime izvršavaju.[17]

Opredjeljenje za siromašne jedna je od ključnih točaka socijalnog učenja Crkve. Tko su siromasi? Biblijski pisci, govoreći o siromasima, upućuju na jasne kategorije: siročad, udovice, diskriminirane od sudova jer nemaju novca za parnicu, oni koji nemaju za hranu i odjeću, osobe koje su postale žrtve lihvara, slijepci i bogalji.

Danas ne možemo ograničavati siromaštvo na puku ekonomsku dimenziju ili samo dimenziju duhovnog siromaštva. Bitno je stoga identificirati siromaštvo samo u sebi. Polazeći od osobe, od njezina dostojanstva, i prava, s jedne strane, na samoostvarenje i obveze i, s druge, na razvoj cjelokupnog društva, siromasima se smatraju one osobe koje ne uspijevaju naći u samima sebi i u okružju u kojem žive sredstva za podmirivanje osnovnih životnih potreba: prehrana, obrazovanje, zdravlje, posao, obitelj, društveni angažman.[18] Nezadovoljavanjem tih osnovnih čovjekovih potreba nastaje čitav niz posljedica: isključenost i potiskivanje na rub društva, nesigurnost, nedostatak slobode, potpuna ovisnost o okolini, nesposobnost sudjelovanja u društvenim i političkim odlukama... Zato je zadaća posvećenih osoba, po samoj biti njihove posvete, dizati glas protiv nepravdi koje se čine tolikim ljudima i založiti se za promicanje pravde na socijalnom području na kojem djeluju.[19] Tako je evanđelje, za koje redovnici žive djelatno ako se živi prema Isusovoj preporuci: "Što god učiniste jednome od ove najmanje braće, meni učiniste" (Mt 25,40).

16 Usp. Pastoralna konstitucija, "Gaudium et spes" o Crkvi u suvremenom svijetu, u: *II. Vatikanski Koncil*, *Dokumenti*, KS Zagreb 1972., br. 4, str. 351.

17 Pastoralna konstitucija "*Perfecte caritatis*" o Crkvi u suvremenom svijetu, u: *II. Vatikanski Koncil*, *Dokumenti*, KS Zagreb 1972., str. 8.

18 Usp. G. Pasini, Opcija za siromašne: Zašto?, u: *Svesci*, br. 89-90 (1997.), str. 139.

19 Usp. Ivan Pavao II., *Vita consecrata*, KS Zagreb 1996., br. 82, str. 99.

Strukture kojima su redovnici određeni ne mogu današnjem čovjeku dati duhovno bogatstvo, nego karizma koju pojedinci svjedoče životom. Redovnici trebaju "izići" izvan zidova samostana i biti kvasac Božje prisutnosti u društvu. Od posvećenih osoba se traži obnovljeno i snažno evanđeosko svjedočanstvo samoodricanja i uzdržljivosti, osobito prema siromašnima, te da tako budu primjer onima koji su ravnodušni pred potrebama bližnjega.[20]

Tradicionalnim oblicima siromaštva danas se pridružuju novi oblici, poput osamljenosti i izolacije koju osjećaju: starci, kronično i neizlječivo bolesni, hendikepirani, duševno oboljele osobe, iseljenici u uključivanju u novo društvo, napuštena djeca, oni kojima je uskraćeno dostojanstvo ljudske osobe, oni koji su izgubili smisao života, oboljeli od AIDS-a, ...

Redovnici – ako se opredijele za siromašne svoga vremena – mogu utjecati i na društvo, tj. na one mehanizme u društvu i gospodarstvu iz kojih nastaje siromaštvo. Enciklika pape Ivana Pavla II., *Socijalna skrb*, donosi: "Solidarnost nije osjećaj neke neodređene sućuti ili površnog ganuća zbog patnji tolikih ljudi, bliskih ili udaljenih. Naprotiv to je čvrsta i postojana odlučnost zauzeti se za opće dobro, to jest za dobro svih i svakoga, jer svi smo mi uistinu za sve odgovorni."[21]

Potrebno je zalagati se za pravednu raspodjelu dobara, osobito u zemljama u razvoju.

Didakov identitet malog brata sv. Franje očitovao se upravo u snažnoj povezanosti nedjeljive cjeline redovnika i oca u konkretnim društvenim prilikama. Njegov identitet bila je upravo milosrdna ljubav za izgradnju civilizacije ljubavi. Djelotvornost te ljubavi očitovala se na mnogo načina. Neki od njih bit će opisani u nastavku ovoga rada.

Fra Didak Buntić, koji je živio u vremenu u kojem su se osjećale posljedice dugogodišnje turske vladavine u Hercegovini, što se očitovalo u krajnjem siromaštvu i bijedi te vrlo visokoj stopi nepismenosti stanovništva, živio je milosrđe na vrlo specifičan način, odgovarajući potrebama vremena. Znao je da su mladi budućnost u koju je vrijedno ulagati i da je pravo milosrđe za njega ako ulaže u njihovo obrazovanje. Za njega nije bilo milosrđe da im "upeca ribu" nego da im pokaže "kako se peca", tj. ulagao je u njihovu izobrazbu na različite načine. Jedan od načina bio je i njegov izravan govor đacima da u njima probudi svijest i odgovornost za vrijednosti hercegovačkog naroda, a i za

20 Usp. *isto*, br. 90, str. 107.

21 Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, Enciklika, KS dokumenti 89, Zagreb 1998., br. 38, str. 61.

realnu situaciju u kojoj su se našli: *Nije siromaštvo ni naša kršna zemlja nama pokora, nego je to Božji blagoslov. Hoćete li igdje na svijetu naći kršnijeg, krepčijeg, zdravijeg i bistrijeg naroda nego što je naš hercegovački narod kome ne fali ništa drugo nego prosvjeta, naobrazba i dobar odgoj. I zato ste vi tu, moji mladi prijatelji, da taj manjak nadoknadite i odstranite. Ja sam ponosan i sretan, kad si predstavim ono doba, kad će toliko vrsnih, plemenitih, odgojenih, učenika i kreposnih mladića i nesebičnih radnika zaći u svoj narod te ga buditi na novi jošte neviđeni život.*[22] Ove fra Didakove upravo očinske riječi upućuju na njegovu istinsku ljubav prema mladima toga vremena, ali zapravo i prema cijelom narodu, jer je svjestan da obrazovanjem i ulaganjem u mlade naraštaje najbolje pomaže narodu u Hercegovini i upravo kroz obrazovanje radi na smanjivanju konkretnih rizika siromaštva. Kad bi za vrijeme nastave vidio siromašnog seljaka, poučavao je srednjoškolce da uočavaju siromaštvo i bijedu i upućivao ih na njihovu odgovornost, da ti ljudi očekuju pomoć upravo od njih, te bi rekao: "Doklegod jednog jedinog u takvoj bijedi u našoj zemlji vidimo, nijedan od vas ne smije bezbrižno spavati."[23] Fra Didak nije samo dobro govorio mladim učenicima nego je uvijek i praktično pokazivao, organizirajući radne akcije i razvijajući kod učenika radne navike, a neprosvijećeno stanovništvo poučavao je hortikulturi, voćarstvu i vinogradarstvu te drugim aktivnostima.

Fra Didak je, primjerice, proveo prosvjetnu revoluciju u Hercegovini, radi iskorjenjivanja nepismenosti. Sam je vodio škole za opismenjivanje u okolici Širokog Brijega, a tvrdio je da je svatko u stanju drugoga naučiti ono što sam zna i da se narod mora što više privući i priučiti na što življe sudjelovanje u radu oko svoje vlastite izobrazbe i napretka. To su bili prvi uspjesi u borbi s nepismenošću toga kraja u to vrijeme. Mladež, posebice ženska, u pravom je značenju te riječi prisiljavala fratre, učitelje i učiteljice, da ih poučavaju po Didakovoj metodi. Nakon toga su se pismeni natjecali tko će od njih postati učitelj. Fra Didak je imenovao i nadzornike škola. Od 1910. do 1917. naučilo je čitati i pisati do 20.000 osoba, a između 1922. i 1943. naučilo je čitati i pisati još 10.000 osoba.[24]

Njegova silna ljubav prema narodu vidi se i po riječima koje upućuje svojoj mlađoj subraći: *Ponesite u narod svjetlost i ljubav, on to treba, za tim čezne i vi mu to morate*

22 Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić*, Mostar, 2004. str. 46.

23 Isto, str. 110.

24 www.didak.net (01. 08. 2008.)

dati.[25] Fra Didak kao redovnik shvaća svoju karizmatsku ulogu i življenje karizme u prepoznavanju znakova vremena. Redovnički duh i zadaću nastoji prilagoditi konkretnim potrebama naroda. Ono što narodu najviše treba je ljubav i prosvjećenost. Kako bi mogli u narod unositi prosvjećenost i ljubav, fra Didak je svjestan da u prvom redu to trebaju sami živjeti i biti autentični svjedoci Božjeg kraljevstva te im stoga ponavlja: *Naša otadžbina treba duhovnika, a ne lakoumnih i ispraznih redovnika*.[26] Ako redovnik na ispravan način shvati svoje zvanje i poslanje, tek tada će moći biti milosrdan i moći činiti dobro onima kojima je poslan.

Godine 1916. rat je prekinuo fra Didakovu prosvjetnu djelatnost koju je obavljao svim žarom. Krenuo je u spašavanje sirotinje. Pojavila se glad, uzroci koje su bili raznoliki. Najvažniji je bio rat, ali ga je pratila i rekvizicija, tj. prisilan otkup stoke od seljaka po najnižim cijenama, pa nedostatak radne snage, suša... Potaknut glađu i neimaštinom hercegovačkih Hrvata, fra Didak je otišao i u Beč, caru Karlu I. i zauzimao se za gladno hercegovačko stanovništvo. Među brojnim upozorenjima, zahtjevima i vapajima fra Didak je Sarkotiću napisao: "Kad je ovo ovako... vi nam pribavite nekoliko starih lađa, pa nas turite niz Jadransko more i prepustite neizvjesnoj sudbini za izbjeći ovoj groznoj smrti, koja nas sigurno čeka, i ja ću je osobno dijeliti... Morituri te salutant – pozdravljaju te umirući!" Tada su uistinu od gladi umirale desetine ljudi u pojedinim dijelovima Hercegovine, a stotinama, tisućama je prijetila ista sudbina. Slavonija je postala obećana zemlja. Tako je fra Didak u ratnom vihoru organizirao u Hrvatskoj sabiranje pomoći za gladne u Hercegovini, a djecu odvodio u sjevernu Hrvatsku i Slavoniju. Tamo ih je razmještao kod dobročinitelja, te je tako spasio oko 16.000 osoba. Tisuće Hrvata rasutih po slavonskim ravnicama i sad svjedoči o tome. Koliko je veliko to što je učinio fra Didak Buntić, dobro opisuje jedna izjava: "U tadašnjim uvjetima toliku djecu odvesti u Slavoniju i naći one koji će ih prihvatiti i za njih se brinuti graniči s biblijskim čudom mane u pustinji ili Isusovim čudesnim umnoženjem kruha da se nahrani gladno mnoštvo." Već 1918. godina je bila rodna i malo-pomalo stvarali su se uvjeti za povratak djece, što je i uslijedilo. Većina djece se vraća ujesen 1918., a ostatak 1919. I poslije 1919. nešto djece ostaje u Slavoniji zbog nedostatka uvjeta za povratak, bilo da su im oba roditelja umrla, bilo da su krajevi odakle su dolazili

25 Isto, str. 47.

26 Isto, str. 47.

bili pod okupacijom talijanske vojske, dok su neka djeca i sama htjela ostati kod svojih dobročinitelja.

Pred kraj života, 21. studenog 1921., fra Didak je morao braniti uzgajivače duhana. Ali sada kod nove vlasti. U svom prosvjedu i poruci uzgajivačima duhana, fra Didak najprije upozorava na razlike u otkupnim cijenama u Hercegovini, Dalmaciji i Srbiji, te između ostalog traži povišicu cijene duhana, ukidanje poreza na duhan i sl. Primjerice, njegov je zahtjev ovako glasio: "Tražimo da nam se dosadašnja svota za otkup duhana bar podvostruči, tj. da na kilogram duhana odpanu poprečno 2 krune. Ovaj naš zahtjev nije nipošto pretjeran, jer će nam se tek tada sudariti nadnica po 90 helera. Uvjereni smo, da tim država ne bi ništa štetovala, pače to bi joj u mnogom pogledu bilo od ne male koristi. Više bi se naime i bolje vrsti duhana dobivalo. Podigla bi se porezna snaga naroda. Nestalo bi kriomčarenja, i prenašanja najbolje vrsti našega duhana u Dalmaciju."[27] Fra Didak je znao da je to glavni izvor zarade za narod u Hercegovini i da treba biti potpora seljaku koji treba od toga prehraniti brojnu obitelj. Stoga se fra Didak kategorički zauzimao i ukazivao na nepravilnosti vezane uz otkup duhana.

Fra Didak je umro 1922. godine u Čitluku u 51. godini života. Baš je tog posljednjega dana bio ondje kako bi izrazio želju za izgradnjom brane u Čitlučkom polju.

Uz ovdje spomenute aktivnosti za dobrobit naroda iskazivao je svoju djelatnu ljubav i u drugim područjima gdje je pomoć bila nužna i borio se kod predstavnika vlasti – primjerice za isušenje i reguliranje polja, kako bi ih se pretvorilo u plodno zemljište budući da je Hercegovina oskudna obradivim površinama.

Stočarstvo je također jedna od primarnih aktivnosti kojima se bavilo stanovništvo. Porezi su bili veliki, a postojale su i zabrane vezane za ispašu. Tu je fra Didak također posredovao kod mjesnih vlasti da se dobije dozvola za ispašu na nekim mjestima, da se uspostavi vlasništvo, da se pri pošumljivanju uzme ispaša kao stvarna potreba naroda, da se dozvoli da šume izrastu itd.

Sljedeći važan zahtjev koji je fra Didak nastojao isposlovati bila je i izgradnja cesta, izgradnja i uspostava poštanskih i brzojavnih ureda itd.

Uz brigu za infrastrukturu Didak je doista uz dušobrižnika i odgojitelja, i socijalni radnik. To je moguće vidjeti u većem broju spisa upućenih Zemaljskoj vladi u Sarajevu. On piše 1920. godine: *Počesto puta žali se narod, da udovice te siročad, kao i invalidi našega kraja ne dobiva-*

27 A. Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 138.

ju mirovine, pa makar da su već od 2 godine i dulje predali molbe kod kotarskih ureda. Imao sam priliku, da se uvjerim kod više kotarskih ureda, da su vojni referenti, kojima je ova akcija dodijeljena u svim uredima, svoju dužnost savjesno vršili, molbe odmah kompletirali te dalje predlagali, ali do danas rješenja stranke dobile nijesu, ili i ako su dobili doznaku, to na onako male svote, da molioca više košta dolazak u grad radi podignuća nego što iznosi mirovina.

Neka se izvoli Visoka zemaljska vlada sjetiti, da jedan naš invalid teško ranjen eventualno bez noge, dobiva 22 krune mjesečno mirovine, te mora radi podignuća ove svote često 50 i više km u čaršiju putovati. U Srbiji dobiva takav invalid 30 dinara mjesečno, što je također odveć malo, ali ipak ne ovako malo kao u nas.

Pa također mirovina udovica, koja iznosi 9 kruna mjesečno, preveć je malešna. Iz gornjih razloga pozivam Visoku zemaljsku vladu: 1. Da odredi udovama, siročadi te invalidima ove zemlje primjereni dodatak na skupoću, a invalidima, koji su teško ranjeni, da omogući ne samo na papiru nego uistinu, da se mogu ishraniti od svoje mirovine….[28]

Ovo pismo oslikava u cijelosti tu zauzetost za prava obespravljenih, za koja se Didak zauzimao. Socijalna davanja bila su samo simbolična i nisu odgovarala stvarnim potrebama korisnika tih prava. Zato se fra Didak zauzima upravo za te ugrožene skupine unutar hercegovačkog stanovništva: žene, samohrane majke, socijalno ugrožene obitelji i osobe s invalidnošću, koje su bile vrlo brojne nakon završetka rata. Fra Didak osjeća potrebe potrebitih i ne ostaje gluh, nego je svjestan da se oni ne mogu boriti za svoja prava i da je tu nužna njegova pomoć te je upravo neumoran u brizi za svoj narod. Zbog svega što je učinio za njega, narod ga je opisivao pridjevima kao što su: otac Hercegovine, Mojsije, spasitelj sirotinje, naš otac i majka...[29]

Djela milosrđa kao izvori kršćanskog djelovanja

Biblijski nauk o milosrđu izrazito je praktično orijentiran. Sve do apostolskih vremena sežu poticaji opisani konkretno u djelovanju milosrdne ljubavi. Oni su opisani u Posljednjem sudu (Mt. 25, 34-40). Milosrđe je konkretni izraz vjere i ljubavi. Ljudsko milosrđe zaziva Božje milosrđe na vlastiti život. Tjelesna djela milosrđa su obično

28 A. Nikić, *Fra Didakova skrb,* str. 71.

29 www.didak.net (22. 08. 2008.)

poznatija negoli duhovna djela milosrđa. Također imaju jedinstvenu tradiciju posebno služeće ljubavi u prvoj praksi Crkve. Njihova je važnost bila velika i za vrijeme fra Didaka Buntića i uvijek, očito, aktualna. Još u srednjem vijeku obrađena su ovim redom: *visito, poto, cibo, redimo, tego, colligo* i *condo*.[30] Danas nalazimo tjelesna djela milosrđa u ovome obliku koji želim samo ukratko i kod fra Didaka Buntića navesti:

1. Gladna nahraniti – seljačke zadruge, duhan, stočarstvo, vinogradarstvo, ceste, pučke kuhinje, voćarstvo, pčelarstvo, nabavljanje žita, organiziranje i zbrinjavanje djece.
2. Žedna napojiti – organiziranje i zbrinjavanje djece, puka, fratara, vojnika, izgradnja vodovoda.
3. Siromaha odjenuti – odijevao je sve skupine, od djece do starijih osoba.
4. Putnika primiti – zbrinjavanje djece, gladnih i vojnika.
5. Bolesna i utamničenika pohoditi – gladno i iznemoglo stanovništvo, osobito u ratu, vojnici.
6. Zarobljenike i prognanike (izbjeglice) pomagati – vojsku, zbrinjavanje gladnih.
7. Mrtve pokopati – svoj puk, sirotinju, vojsku.

Analiziramo li svaki od oblika tjelesnih djela milosrđa, moguće ih je kod fra Didaka Buntića pronaći. Moguće je konstatirati da je njegov cijeli život bio upravo djelatna milosrdna ljubav. Sve njegove aktivnosti u svakodnevici temeljile su se na tjelesnim djelima milosrđa. U svim prilikama fra Didak je konkretan i misli na potrebe stanovništva u svojoj okolini, tako i svom provincijalu prije njegova samog odlaska na Sabor piše: ...*O svim ovim potrebama mislim da ste dovoljno informirani, a ako što treba ja ću Vas služiti. Napose što se tiče duhana neka se istakne kako se naš narod četimice seli u Ameriku tako ako se ne bi povisila odkupna tarifa duhana i tim bar kukavna zarada pružila našem narodu da ćemo domalo ostati bez radni sila da će se napustiti i sama sadnja jer tko će o njem raditi ako rađenici budu prisiljeni ostavljati ne samo rad nego i samu svoju postojbinu".*[31] Fra Didak očinski brine za narod i njegove potrebe te se hrabro i odlučno za njega zauzima kako kod vlastitog poglavara tako kod državnih i crkvenih vlasti, što

30 K. Bopp, Werke der Barmherzigkeit, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder: Freiburg, Basel, Rom, Wien, 2001., X., 1099-1100.

31 A. Nikić, *Fra Didak Buntić*, str. 146.

smo već prije imali prilike spomenuti. Njemu je uvijek i u svemu na pameti opće dobro njegova naroda.

Osim tjelesnih djela milosrđa postoje i **duhovna djela milosrđa**, koja također imaju vrijednost i važnost, jer čovjek nema samo tijelo nego i dušu, koja je često gladna i žedna, i trpi i pati na jedan ili na drugi način. U srednjem vijeku su ovako obrađeni: *console, carpe, doce, sola, remitte, fer* i *ora*.[32] Promotrit ćemo ukratko duhovna djela milosrđa kako ih nalazimo u djelovanju lika fra Didaka Buntića:

1. Neodlučna savjetovati – odgojitelj i predavač, ispovjednik, propovjednik.
2. Neuka poučiti – zauzimanje za gimnaziju u Širokom Brijegu, predavač, provincijal, Didakova metoda opismenjivanja stanovništva.
3. Grešnika ukoriti – ispovjednik, odgojitelj, provincijal.
4. Žalosna i nevoljna utješiti – fratar, svećenik, odgojitelj, provincijal, duhovni otac i brat naroda, duhovni otac gladnoj djeci.
5. Uvredu oprostiti – crkvenim i državnim vlastima, subraći fratrima.
6. Nepravdu strpljivo podnositi – od strane vlasti prema svome narodu, glad, siromaštvo.
7. Za žive i mrtve Boga moliti – kao fratar i svećenik.

Sva bi ova područja mogla biti detaljna analiza života i djela fra Didaka Buntića jer su bila dio njegove osobnosti. Ovdje smo se samo ukratko osvrnuli, primijenivši na svako duhovno djelo milosrđa njegovo djelovanje. Sve nas to upućuje na njegovo autentično življenje svoga identiteta kao redovnika, svećenika i čovjeka. Kao ilustraciju navedenog navodimo samo jedan primjer kako fra Didak nepravdu strpljivo podnosi, ali i ukazuje mjerodavnima na nju. Tako piše pismo poglavaru Zemaljske vlade u Sarajevu 1917. godine: *...Ali vajme meni o čemu ja pišem i čime li Vašoj preuzvišenosti dosađujem na očigled ove goleme i posvemašnje propasti našega bijednog i siromašnog naroda. Srce mi se cijepa, preuzvišeni gospodine, gledajući svojim vlastitim očima ove nemile prizore, ove bijede i nijeme od gladi, slabosti i u spodobi ljudskoj, a da im ni odakle pomoći nema. Klonuli starci, iznemogle žene, obamrla djeca čekaju po više dana na onaj kilogram žita i ne dobivaju ga, nego se teturaju po kućama. Pojeli su davno i sjeme, pojeli onog živog ajvana,*

32 K. Bopp, Werke der Barmherzigkeit, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder: Freiburg, Basel, Rom, Wien, 2001., X., 1099-1100.

povrće, korjenje i zelenu travu. I šta sad? Uzdat se valja u aprovizaciju? Evo šta možemo od nje očekivati i kako se u nju možemo pouzdati: Bilo nam je reklo da ćemo na mjesec i na glavu dobivati po 6 kg. žita (točno jedna trećina normalnoga). E pa dobro, pomislimo, i ako težak, komu je hljeb glavna i skoro jedina hrana – ne može raditi, moći će barem živ ostati. A što vidimo?...[33] Ovakve primjere mogli bismo nizati jer ih je bilo beskonačno u fra Didakovoj svakodnevici. Često je morao imati mnogo strpljivosti s nepravdama prema svom narodu, koje je osjećao ali ih nije ostao pasivno promatrati, već je bio aktivan i ukazivao na njih mjerodavnim vlastima, o čemu svjedoči i ovaj citat. To je moglo samo očinsko srce Didakovo, koje je poznavalo bilo i potrebe svoga naroda te bilo ispunjeno milosrdnom ljubavi.

ZAKLJUČAK

Kristov poziv na milosrdnu ljubav i činjenje djela milosrđa poziv je i zadatak svakog kršćanina. Njegov poziv i put vrlo je jasan i konkretan. To je smjernica ponašanja i djelovanja i Bogu posvećenih osoba u Crkvi, izražena u različitim karizmama redovničkih zajednica. Fra Didak Buntić živio je tu karizmu kao čovjek, franjevac i svećenik u različitim ulogama i pozivima koje je u životu imao. Sve te uloge mogle su se svesti na jednu, koju je i sam narod kojemu je služio prepoznao u riječi "Naš Mojsije". Fra Didakovo poslanje bilo je bez sumnje karizmatsko poslanje za Crkvu i društvo u teškim prilikama u kojima je narod živio osjećajući posljedice stoljetne turske vladavine, a i u ratnom vihoru I. svjetskog rata i poratnog razdoblja.

Tako se fra Didak Buntić očituje u djelatnoj ljubavi na razne načine brinući za konkretne potrebe stanovništva i franjevačke zajednice. Njegov franjevački lik izražen je skladnošću njegove vjere i intenzivnog duhovnog života na koji potiče i svoju subraću u zajednici te na osobit način mlade kandidate koji su prepoznali franjevačku karizmu kao vlastiti poziv. Naglašava im važnost ljubavi prema Bogu i zajednici, koju je i sam svojim djelima svjedočio. Druga važna dimenzija jest očitovanje njegove djelatne ljubavi prema čovjeku u potrebi. Fra Didak je vrlo jasno prepoznao potrebe toga vremena i na njih odgovarao kao redovnik i duhovni otac svoga naroda, što mnogo kasnije navodi Ivan Pavao II. kad piše o posvećenom životu: "U posvećenom životu redovnika Crkva nalazi novi polet i

33 *Franjevački vjesnik,* 39/1932., str. 143.

snagu naviještanja evanđelja cijelom svijetu. Potreban je, naime, netko tko će predstaviti očinsko božansko lice i majčinsko lice Crkve, tko će se odreći vlastitog života da bi drugi imali život i nadu."[34] Tako Didakova konkretna djelatna ljubav osluškuje potrebe i bilo naroda i očituje se na različite načine: opismenjivanje mladih i stanovništva, skrb za siromašne, poučavanje u domaćinstvu, vinogradarstvu, voćarstvu, briga za izgradnju infrastrukture u zajednici, od vodovoda, cesta, pošte itd., do izgradnje crkve u Širokom Brijegu.

Brine za djecu organiziravši njihovo preživljavanje u Slavoniji, a bori se za opstanak svoga naroda u Hercegovini, osiguravajući mu egzistenciju putem uzgoja i trgovine duhanom kako ne bi bili prisiljeni na ekonomske migracije i odlazak u prekomorske zemlje.

Fra Didakova djelatna ljubav bila je pronicava, suvremena, ljubav koja izgrađuje i gradi civilizaciju ljubavi. On nastoji prepoznati znakove vremena u tom povijesnom trenutku za svoj narod i svoju franjevačku zajednicu i na njih odgovara različitim oblicima djelovanja, ovisno o prepoznatoj potrebi.

LITERATURA I IZVORI

ABEL, P. (1994.), *Miteinander leben und Hoffnung teilen*, Würzburg.

BENEDICT XVI. (2006.), *Deus caritas est*, Zagreb.

COENEN, L. (ur.) (1972.), *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, Wuppertal.

Franjevački vjesnik, Sarajevo, 1932.

IVAN PAVAO II. (1979.), *Redemptor hominis*, Zagreb.

IVAN PAVAO II. (1996.), *Vita consecrata*, Zagreb.

Lexikon für Theologie und Kirche, II (1994.), Herder: Freiburg, Basel, Rom, Wien.

Lexikon für Theologie und Kirche, X (2001.), Herder: Freiburg, Basel, Rom, Wien.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Mostar.

34 Ivan Pavao II., *Vita consecrata*, KS Zagreb 1996., br. 105.

NIKIĆ, A. (2000.), *Fra Didakova skrb za Hercegovinu*, Mostar.

PASINI, G. (1997.), Opcija za siromašne: zašto?, *Svesci,* br. 89-90.

WIENER, J., ERHARTER, H. (ur.) (1978.), *Diakonie der Gemeinde. Caritas in einer erneuerten Pastoral*. Österreichische Pastoraltagung 28.-30. Dezember 1977., Wien.

Šimun Šito ĆORIĆ

INTRAPSIHIČKI SVIJET FRA DIDAKA BUNTIĆA U SVJETLU NJEGOVIH ISTAKNUTIH VRIJEDNOSTI

Psihohistorijski pristup

Fra Didak Buntić je najoriginalnija, najjača i najizrazitija ličnost u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine.

Dr. Oton Knezović

Ti si nas branio od zla i gladi,
Naraštaj čitav spasao mladi,
Dao si hljeba i duševne hrane,
Zato ćeš živjeti u davne još dane.

Dragutin Domjanić

METODOLOGIJA PRISTUPA

Da bi se odgovorilo na zadanu temu, bilo je potrebno proanalizirati – u poznatom stilu "studija slučaja" (*case study*):

1. osobnu Buntićevu pisanu riječ,
2. pisanu riječ drugih o njemu te
3. kontekst njezina nastajanja.

Time smo – posvećujući pozornost "pisanoj riječi drugih" o Buntiću – proširili Eriksonov pristup, koji se ponajprije bavi pisanom riječi samoga ispitanika.

Na temelju spomenutog učinjena je psihološko-etička analiza Buntićevih stavova, nastojanja, riječi, djela i ponašanja, zapravo obavljena je "studija slučaja". Nakon toga prezentirani su njezini rezultati.

Koliko god ovakva analiza i zaključci mogu imati i subjektivnih utjecaja samoga istraživača, ipak iz takvog se pristupa dolazi do bitnih putova unutarnjeg ispitanikova svijeta vrijednosti do kojih je najviše držao i za koje se najviše zalagao. Naravno da tako dobiveni rezultati ne samo da podliježu već nužno trebaju provjeru drugih autora i drugih znanstvenih pristupa, a sve radi što cjelovitijeg i što točnijeg uvida u osobu, djelo i vrijednosti samog ispitanika, u našem slučaju Didaka Buntića. Pa neka ovo bude dobar početak u proučavanju fra Didaka Buntića.

SKUPNI REZULTATI ISTRAŽIVANJA

BUNTIĆEVE ISTAKNUTE VRIJEDNOSTI U DJELOVANJU I PONAŠANJU

Nakon spomenutog postupka, iskristalizirao se cijeli niz istaknutih Buntićevih vrijednosti i karakteristika ličnosti koje su dolazile do izražaja u njegovu djelovanju i ponašanju. Ovdje smo izdvojili onih jedanaest koji su se pri ovoj analizi pokazali najočitijima, a to su:

1. Zdrava i zrela ličnost
2. Zdrava i zrela religioznost
3. Životna orijentacija utemeljena na biblijskoj duhovnosti kao nadahnuću za riječi i djela
4. Visoka svijest o opasnostima institucije i pukom vršenju zapovijedi
5. Velika duhovna snaga, hrabrost i upornost
6. Unutarnja i praktična usmjerenost prema ljudskim i narodnim potrebama
7. Unutarnja i praktična usmjerenost na društveni napredak kao početak Božjeg kraljevstva na zemlji
8. Unutarnja i praktična usmjerenost na "terapiju prosvjetiteljstvom" za dobro pojedinca i društva
9. Duhovno i praktično osvjedočenje o neizostavnoj vrijednosti poštenja u politici
10. Duhovno i praktično osvjedočenje o franjevaštvu kao svagdanjoj pomoći narodu i svijetu, te
11. Unutarnja i praktična usmjerenost na vrijednosti ekologije kao konkretne brige za čuvanje i unapređivanje prirodnih resursa.

Zdrava i zrela ličnost

U psihološkoj operacionalizaciji *pojma zdrave ličnosti* ovdje smo se koristili najčešćim karakteristikama duševnog zdravlja ličnosti do kojih su metodom metaanalize došli autori C. D. Batson i W. L. Ventis (1982.; usp. Ćorić, 2005.). Riječ je o sedam karakteristika duševnog zdravlja koje karakteriziraju psihički zdrave osobe. Te oznake uključuju: *odsutnost duševne bolesti, primjereno društveno ponašanje, slobodu od tjeskoba, osjećaja krivnje i konflikata, osobnu kompetenciju i sposobnost samokontrole, prihvaćanje samoga sebe i sposobnost samoostvarivanja, integritet ličnosti, otvorenost za nove informacije i prilagodba novim iskustvima*.

Iz analize Buntićevih riječi i djela, ovdje na početku iznesenom metodom, nedvojbeno se pokazuje da Buntić u svih ovih sedam kategorija opisa duševnog zdravlja ima natprosječne pozitivne vrijednosti, a što nedvojbeno ukazuje na psihički zdravu ličnost.

Slično se dogodilo i s istraživanjem Buntićeve *zrelosti ličnosti*. Koristili smo se općim karakteristikama zrele ličnosti kako ih je u suvremenoj psihologiji uglavnom sabrao R. W. Crapps (1986.; usp. Ćorić, 2001.). One uključuju: *ispravno shvaćanje stvarnosti, sposobnost pozitivnoga i prisnog odnosa s ljudima, razumijevanje i prihvaćanje sebe, upornost i snaga u svladavanju životnih zadaća i teškoća, integracija i ravnoteža vlastitih psihičkih procesa i aktualizacija vlastitih potencijala*.

I ovdje se pokazalo da u svakom ovom elementu idealnih karakteristika ljudske zrelosti Buntić dobiva natprosječne pozitivne vrijednosti.

Za ovu prigodu nije nam moguće za svaku od sedam karakteristika zdrave ličnosti i za šest karakteristika zrele ličnosti navoditi po nekoliko konkretnih primjera, ali ipak recimo da ove karakteristike i zdrave i zrele ličnosti pri ovovrsnom ispitivanju na svakoj stranici Buntićevih tekstova i/ili tekstova o njemu kao i na svakom polju njegova djelovanja jasno izbijaju na površinu.

Zdrava i zrela religioznost

Kad smo tako osvijetlili Buntićevu ličnost kroz njegovo psihičko zdravlje i zrelost, bio je ispunjen uvjet proučavanja njegove zdrave i zrele religioznosti.

Zrelost Buntićeve religioznosti procjenjivali smo prema ustaljenim kategorijama *ekstrinzične i intrinzične* religioznosti koju je u psihologiju uveo G. Allport (1950.).

Spomenimo da je ovim dvjema Allportovim kategorijama kasnije u psihologiji pridružen i treći, "traganje za religioznošću", ali kako se ta kategorija ne odnosi na osobe Buntićeve religijske strukture ličnosti, ovdje smo je izostavili. Ukratko, ekstrinzična, zvana i vanjska, religioznost iz običaja, jest "*religija koja se upotrebljava*", u njoj se više drži do koristi od nje same nego do njezinih zahtjeva i njezina istinskog duha. Usput, kao takva ne doprinosi duševnom zdravlju niti vodi prema autentičnoj religioznosti ili, kako bi se u religijskom rječniku reklo, ne vodi svetosti. Nasuprot njoj, intrinzična religioznost jest *"religija po kojoj se živi*", po naravi je nesebična i širokogrudna, a prihvaća se i njeguje zbog samih njezinih vrijednosti.

Buntićeve riječi, djela i ponašanje bez dvojbe ukazuju na takvu njegovu intrinzičnu religioznost. U njoj se kao kod rijetko koga od religijskih veličina iznad svakog prosjeka posebno ističe njegova stalna djelotvornost za čovjeka i narod u nevolji.

Pri tome, koliko god nije dvojbeno Buntićevo religijsko nadahnuće za takvo djelovanje, pri ovakvu istraživanju dobiva se dojam da će se teško moći ući u Buntićevu religioznu intimu, u njegov osobni odnos prema Bogu i transcendentalnom, jer je to, čini se – za razliku od velike većine visokoreligioznih ljudi – držao samo za sebe.

Zrelost Buntićeve religioznosti procjenjivali smo prema uobičajenim postulatima prema kojima mora biti valoriziran svaki vjerski sustav ili osobno religiozno iskustvo želimo li ga označiti zrelim ili zrelom religioznošću (usp. Crapps, 1986.; Strunk, 1965.). To su: *zrela religioznost ostavlja veliki prostor za rast* (sv. Pavao: "Kad sam bio kao dijete…", Kor I,13,11); *zrela religioznost jača uredno st života bez zasljepljivanja osoba kaotičnim, demonskim i iracionalnim danostima*; *zrela religioznost obuhvaća cijelo područje ljudskog života bez isključivanja* (npr. razum na račun osjećaja, zadovoljstvo na račun žrtve…); *zrela religioznost ohrabruje slobodu pojedinca a da pri tome ne zaboravlja odgovornost*; *zrela religioznost je dovoljno sigurna da može prihvatiti obveze i djelovanja, a da ne zahtijeva apsolutnu sigurnost* (područje povjerenja). Drugim riječima, zrela religioznost kritički preispituje prihvaćena vjerovanja i praksu, priznaje demonske snage, ali bez preokupacije njima, koristi sve snage da motri sva iskustva u vjerskom ozračju, njeguje osobnu slobodu i odgovornost i djeluje sa sigurnošću dok traga za novim svijetom.

Nakon otkrivanja zrele Buntićeve ličnosti, pokazuje se kod njega u svim ovim kategorijama visok stupanj zrele religioznosti, s posebnim naglaskom na područjima kao što su područje svijesti (svekolika nadahnuća vjerom), unutar-

nje osobine (osobne vrline od pouzdanosti, razboritosti do iskrenosti), način govorenja, način postupanja s drugima i način djelovanja. Cijeli niz psihologa, od Junga, Fromma, Jamesa, Allporta do Frankla, opisuje zrelu religioznost koja uključuje religiozne osjećaje, čine i vjerovanja te naglašuje nužan utjecaj koji zrela religioznost mora imati na svagdanji život i djelovanje. Buntić se na svim tim procjenama pokazao s visokim stupnjem religijske zrelosti.

Životna orijentacija utemeljena na biblijskoj duhovnosti kao nadahnuću za riječi i djela te proširenje "zlatnog pravila"

Samo je uvažavajući biblijsku poruku o bratstvu svih ljudi moguće onako oštro se boriti za svoje ideale, a ni u jednom čovjeku ne gledati neprijatelja, kao što je to uspijevalo fra Didaku.

Dr. fra Ivan Dugandžić

Kao što je upravo u navedenoj rečenici naznačio naš vodeći biblijski stručnjak, Dugandžić, a to je dosad najbolje razradio u svom prilogu na znanstvenom skupu u Mostaru 2008., posvećenom Buntiću, naslovljenom "Vjerničko nadahnuće fra Didakova karitativnog djelovanja" (usp. Dugandžić, 2008., u S. Tadić i sur.), kad se čitaju Buntićevi spisi kao i oni o njemu, odmah upada u oči njegova "ovisnost" o autentičnom biblijskom duhu. U Buntića je zamjetljiva povezanost naravi i riječi hrabroga starozavjetnog proroka i nasljedovanje Isusova duha praktičnosti, okrenutosti ponajprije osnovnim, a onda višim ljudskim potrebama, a što suvremena znanost bilježi kao ispravan pristup čovjekovim potrebama (usp. Maslow, 1971.). Uz to, u crkvenom i općedruštvenom smislu, Buntića prepoznajemo kao pretkoncilskog čovjeka i društvenog disidenta, evanđeoskim žarom zauzetog za ljudske potrebe i vrijednosti (usp. Šilić, 1971.).

U tom Buntićevu govoru, djelovanju i ponašanju ne nalazimo uobičajenih "klerikalnih mana" (koje je već Isus zamijetio i obilježivao riječima "obijeljeni grobovi", "duge haljine", "farizeji" i dr.) zavisti, dogmatičnosti niti dvoličnosti. Iskrenost bez uvrede i ponižavanja jest Buntićeva vrlina kao vrlina, bez obzira na to što je počešće sam bio njihovom žrtvom.

Psiholog koji proučava Buntića ne može u njega ne primijetiti također uočljive kvalitete ličnosti "povjerenja i

nade". I ne samo da ih je sam posjedovao nego ih je uspješno u najtežim vremenima uspijevao širiti i na druge. Zanimljivo je da je ono što je u psihologiji znanstveno obrađivano i proučavano 30-40 godina nakon Buntića (Erikson, 1964.), on sam u svojoj praksi vršio. U tom proučavanju pokazala su se teorijska načela povjerenja i nade kao ona koje vjera potiče i podržava, kao bit onoga što daje zdrava religija.

U još jednoj stvari nalazimo da je Buntić bio ispred svoga vremena. Naime, on je svojim govorom i djelovanjem proširivao "zlatno pravilo" ("Čini drugom što bi tebi bilo drago da ti drugi čini…"). Naime, on je primijetio da potrebe njegova naroda, kojemu je ponajprije bio poslan, ne moraju biti iste kao njegove osobne, ili crkvene, ili franjevačke. Stoga, čineći drugima ono što želimo da se nama učini ne mora uvijek biti optimalno, jer potrebe i ukusi drugih mogu se razlikovati od naših osobnih. U takvim slučajevima nema druge nego činiti drugome ono što je za njih najbolje, što razvija njihove potencijale, a tražiti za sebe ono što je za nas najbolje, što razvija nas osobno. Dakle, svakome ono što je njemu potrebno! Naprosto, potrebe ljudi su različite i prema njima treba biti tankoćutan.

Dok kod Buntića nalazimo u praksi takav pristup i finu osjetljivost za potrebe najraznolikijih ljudi kraj sebe (vojnici, poljoprivrednici, nepismeni, djeca, studenti, Muslimani, Srbi…), E. Erikson će takvom ponašanju postaviti teorijsku potku, kojom će u određenim prilikama umjesto naizmjeničnog činjenja preferirati ovako prošireno, preinačeno "zlatno pravilo" (Even, 1993., s. 261; Erikson, 1964.). On će otkriti da je tako postupao Mohandas Gandhi sa svojim "nenasilnim otporom", a mi to možemo vidjeti u Isusovom djelovanju koje ide "za spasenjem" i siromaha i sebičnog bogataša, tražeći za jednoga kruha, a za drugoga duha.

Visoka svijest o opasnostima institucije i nedovoljnosti vršenja zapovijedi

Vidi se da je Buntić bio sasvim svjestan da čovjek može ispunjati sve propise, a opet pred Bogom ne biti opravdan, ako nije – dobar čovjek.

Šimun Šito Ćorić

Gotovo svi vjerski sustavi načelno zastupaju potrebu visokog stupnja duhovnosti i nedvojbene općeljudske vrijednosti. To se može poglavito tvrditi za kršćanstvo. Međutim, nažalost, nije sva povijest vjerskih institucija uvijek na putu prema vrhunskim duhovnim iskustvima i nedvojbenim

vrijednostima (Ćorić, 2006.). Psiholozi i drugi društveni stručnjaci upozoravaju da pojedinac jedino u društvenoj skupini može naći zadovoljenje i ostvarenje svojih temeljnih potreba, ali neće – kao ni neki mistici – prešutjeti opasnost koja prijeti autentičnoj religioznosti od vjerskih institucija i njihovih vođa, koji se više brinu oko organizacije svojih institucija nego za duh svoga izvornog utemeljitelja. Dodaju također kako vjerska praksa nepobitno svjedoči da vjerski predvoditelji često dolaze na čelo zajednica ne ponajprije zato što su ljudi visokoga religioznog iskustva, nego zato što, kao i u svakoj birokraciji, između ostalog:

a) poslušno podržavaju i promoviraju organizaciju kao takvu (npr. bezuvjetna lojalnost aktualnim nositeljima institucije),

b) nema velikog izbora dovoljno kvalificiranih crkvenih službenika,

c) niska duhovna razina nekih vjerskih zajednica više traži mehanicistički i materijalistički usmjerene predvoditelje nego one koji bi uz to imali i visoku duhovnu dimenziju,

d) određena vjerska institucija zna preferirati vlastitu čvrstu strukturu nego autentični duh osnivatelja i visoku duhovnu razinu zajednice,

e) te što vjerski predvoditelji, koji bi trebali biti sposobni sadržajem i načinom uspješno i stručno promicati duhovne vrijednosti svoga osnivatelja, po svojim osobinama i sposobnostima to nisu u stanju.

U tom smislu više je psihologijskih stručnjaka na temelju istraživanja upozorilo da organizirana religija, institucija, može postati pravi neprijatelj autentičnoga i plodnoga religioznog iskustva (Maslow, 1964.). Ni Krist o tome nije šutio. Glasovito je ono njegovo upozorenje da se čuvamo "onih u dugim haljinama", koji ispunjaju propise, a nemaju ni obične ljudskosti i duhovnosti. Posebice je upozorio prve predvoditelje kršćanstva da su oni i svi vjerski lideri po svojoj zadaći "sol zemlje i svjetlo svijeta", pa neka budu stalno na oprezu, jer "ako sol obljutavi onda nije nizašto nego da se baci i pogazi" te "ako svjetlo ne svijetli u tami", tama će ga obuzeti.

Što se tiče opasnosti pukog zadovoljavanja zakona i propisa, dobro je poznat onaj biblijski zapis o dvama poučnim moliteljima u hramu. Prvi se skupio na dnu hrama tražeći skrušeno od Boga oproštenje za svoje mane i zla djela, a drugi pred oltarom isticao kako ispunja sve propise i kako nije kao onaj grešnik na dnu hrama. Krist za trajnu pouku svojim nasljednicima objasni kako je onaj

"grešnik" otišao kući opravdan, a onaj što je ispunjao sve propise – nije.

Očito, ispunjanje propisa nije mnogo ako ono ne pomaže da se drugoga više poštuje, da se nad njima ne oholi, da ga se ne ponižava i osuđuje… Ljudskom biću je ipak najvažnije – biti dobar čovjek. Ako to nije, uzalud mu ispunjanje propisa do zadnjeg stavka!

U Buntića nalazimo na svakoj službenoj i anegdotalnoj razini upravo takav duh. Od onoga javnog kritiziranja licemjerja u pitanju franjevačke upotrebe novca na jednom Generalnom kapitulu franjevačkog reda (kad su ga doslovce stjerali s govornice, da bi nakon nekog vremena u praksi cijelog reda uvažili Buntićevu kritiku) ili od inzistiranja na praktičnosti i nedvojbenim potrebama naroda u prepiskama s nadbiskupom Stadlerom, do anegdote s krunicom. Naime, u jednom francuskom samostanu braća su prijeko gledala na fra Didakovu krunicu o pasu, jer upadno nije bila propisane veličine. Kad su mu to ozbiljno prigovorili, on je sve okrenuo na polušalu i kasnije prihvaćeno objašnjenje, kako je u Hrvatskoj rat i siromaštvo, pa nema dovoljno ni žice za krunice.

Osim uviđanja opasnosti koje izlaze iz crkvenih institucija, Buntić je to otkrivao još više – u državnim institucijama. Stoga ih je bez imalo okolišanja, ali ipak bez vrijeđanja, žestoko kritizirao. Desetine i desetine njegovih pisanih prosvjeda vlastima u Beču, Sarajevu i Beogradu takav Buntićev duh nedvojbeno otkrivaju (usp. Nikić, 2004.).

Velika duhovna snaga, hrabrost i upornost

Zar je moguće osim u ozračju slobode djece Božje…
nastupati tako slobodno i odvažno,
a opet nikad nepromišljeno i agresivno!

Dr. fra Ivan Dugandžić

Buntić je većinu svoga javnog djelovanja proveo u iznimno teškim i napornim prilikama. Bilo je to vrijeme velikog materijalnog siromaštva, krajnje gospodarske i prosvjetne zaostalosti, vrijeme užasa rata, neosjetljivosti političkih moćnika, teških bolesti i dugogodišnje gladi. Malo je Buntićevih koraka u takvim zlim vremenima gdje se ne primjećuje njegova orijaška duhovna snaga, hrabrost i upornost u borbi za bolje. Iz Buntićevih tekstova i opisa (drugih) njegova djelovanja bjelodano je vidljivo da je – što su prilike bile teže i opasnije za pojedince, narod i narode – on tim više pokazivao ove spomenute osobine.

Dodajmo i to da je ta njegova i psihička i kognitivna snaga, koja je uključivala visoku razinu bistrine, obično prijateljica visoke zrelosti čovjeka. Pri tome je važno napomenuti kako se Buntić znao zdravo nositi i s nesporazumima i sukobima, koji su neizbježni u ljudskom djelovanju i s njima treba unaprijed računati. Međutim, a to je vrlo važno, on se i u njima korektno vladao, pa stoga nije čudno da su ga poštivali i neistomišljenici, čak i neprijatelji. Buntić se mogao s nekime neslagati u jednoj stvari, a s istim u drugoj surađivati. Među ostalim, za to je ilustrativan odnos s Isom Kršnjavijem, koji se zrcali kroz dvadesetak Buntićevih pisama koja mu je uputio od 1909. do 1918., a čuvaju se u Državnom arhivu Hrvatske.

Uz doslovce stotine priloga koji svjedoče o Buntićevoj snazi, hrabrosti i upornosti, najobuhvatnija djela koja o tome svjedoče svakako jesu: zbirka dokumenata A. Nikića, "Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan", od približno 800 stranica (Nikić, 2004.), Spomenica (ur. D. Ćorić, 1978.), Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice (Dobržanski, 1914.), te Život i rad fra Didaka Buntića (Knezović, 1938.).

Unutarnja i praktična usmjerenost prema ljudskim i narodnim potrebama

Plemenit, neustrašiv, pravi vitez bez straha i mane, on prvi u Bosni i Hercegovini započinje djelo spašavanja naroda od očigledne propasti.

Dr. Josip Šilović, hrvatski ban

Ipak je najviše truda ulagao da pomogne siromašnima, djeci i gladnima. …Kod prvoga popisa djece upisalo ih se na samom Širokom Brijegu i u obližnjim župama preko tisuću… Od toga dana neprestano su roditelji dolazili u Mostar, da pitaju hoće li i kada druga djeca u Slavoniju. Nije im se ništa moglo reći dok nije fra Didak Buntić javio iz Bosanskoga Broda, da se svi spremaju, da će i drugi biti primljeni…Rastanak roditelja i djece bio je nada sve dirljiv…: "S Bogom dušo…Budi dobar… Slušaj gospodara bolje nego svoju majku…Bog zna hoćemo li se ikada više vidjeti…" – dovikivali su roditelji. I dok se vlak stanicom lagano kretao i majke su s njime usporedo trčale, da još jedanput vide milo čedo, da mu još jedanput prigušenim glasom doviknu…

Dr. fra Dominik Mandić

Konkretne ljudske i narodne potrebe bile su fra Didakova polja rada. Najčešća su bila područja njegova djelovanja koja su izravno odgovarala nasušnim potrebama čovjeka i svijeta oko njega: siromaštvo i ljudska bijeda, karitativno, pedagoško, prosvjetiteljsko, gospodarsko, ljudska i narodna prava, pastoralno, općecrkveno, franjevačko i političko. Uz poznatu dokumentaciju o tome u brojnim spisima, svjedoče to i najnovija istraživanja kao što su sljedeći prilozi: Djelatna ljubav fra Didaka Buntića (Leutar, 2008.), Duhovnost i dobrota fra Didaka Buntića (Sekulić, 2008.), Nacionalno preporodno djelovanje biskupa Jurja Dobrile i fra Didaka Buntića – sličnosti i razlike (Trogrlić, 2008.), Usporednice franjevačke karizme služenja siromasima u životu i djelu fra Didaka Butnića i bl. Marije Propetog Isusa Petković (Knezović, 2008.) i još neki. Isus je za fra Didaka najveći ideal kad hrani gladne, omogućuje ribarima ulov, kada daje vid slijepcima, kad liječi ženu od dugogodišnjega krvarenja, kad tješi žalosne i ucviljene, razveseljuje djecu i slično, a tek onda govori o većim vrijednostima. Redoslijed od "nižih" potreba (hrana, piće, krov nad glavom, zdravlje) do "viših" čovjekovih potreba (povjerenje, sigurnost, ljubav) utvrđuje suvremena psihologija kao jedino ispravan (Ewen, 1993.; Maslow, 1964.).

Buntić nije samo od Boga molio za "prava naroda" te "da se po svem svijetu učvrsti blagostanje naroda, siguran mir i sloboda vjere" (Nedjeljni i blagdanski misal, Sveopća molitva, 1992., str. 99), već je sve poduzimao da tako bude. To je ono što se danas u suvremenoj psihologiji zove *kolaborativnim pristupom* u vjerničkom zdravom i uspješnom suočavanju sa životnim nevoljama (usp. Pargament, 1997.). Neki ljudi u potrebama obično samo mole, a ništa ne poduzimaju da sami riješe problem ili bez Boga sami pokušavaju riješiti ono što im je potrebno. Ni jedno ni drugo nije učinkovito kao spomenuti kolaborativni pristup.

Bila je to Buntićeva zauzetost za dobro ljudi, učinkovita konkretna karitativna usmjerenost: vjera "po kojoj se živi", to jest Riječ Božju sluša, propovijeda i po njoj se vlada, posebice djelujući prema ugroženim slojevima društva, kao što su sirotinja, djeca, žene, nepismeni, vojnici i drugi slični.

Njegova vjera u uspjeh, poznavanje narodne duše,
njegovih vrlina i mana, neumornost i ustrajnost,
rad i neprestani rad pripomogli su
isto tako da to svoje djelo izvede.

Dr. Ivo Dobržanski

U kontekstu pomoći svagdanjim čovjekovim potrebama nailazimo u fra Didaka na neobično motiviranje ljudi za svekolik društveni napredak. U velikoj brizi za društveni napredak nije bilo toga polja na kojemu Buntić nije pomagao. Nevjerojatno je ali istinito, izgledalo je da iz njega djeluje desetak ljudi i desetak stručnjaka. Ono što Buntić sam nije znao raditi ili nije mogao sam ostvariti, nije se ustručavao to priznati i tražiti stručnjake za to. Ali poticaj i ideja redovito su dolazili od njega. On vidi nepismenost, i odmah smišlja kako ljude opismenjivati. Vidi važnost "otvaranja vidika", upoznavanja europskih znanstvenih i kulturoloških dostignuća i poznavanja stranih jezika, pa odmah traži i nalazi mogućnost studija po najboljim europskim sveučilištima. Prepoznaje visoku kvalitetu hercegovačkog duhana – on čini sve da bi potaknuo ljude na sadnju, a društvenu zajednicu na izgradnju Otkupne stanice i zapošljavanja radnika u njoj. U zemlji nastaje ljuta glad, poznato nam je – on pronalazi spasenje za tisuće djece u drugim hrvatskim krajevima i obiteljima. Hrvatski regruti postaju žrtve nenarodne vlasti, on ne ostaje prekriženih ruku. "U zemlji kamena" dovodi iz Dalmacije, pa i iz Italije, učitelje klesare da podučavaju domaće ljude u tom važnom zanatu. Okrenut je Božjoj prirodi, pa sa stručnjacima predlaže najbolje sorte voća i povrća za svoj kraj, a nije šutio ni o najboljim vrstama stoke potrebnima za taj kraj. Močvarno polje njega potiče na najsuvremenije načine isušivanja i natapljanja te uzgoja prikladnih poljoprivrednih kultura. Nije bilo telefona, on je pokrenuo njegov dolazak; nije bilo maslina, on je naručivao sadnice. Znao je kako izravno iznijeti potrebe svoga naroda, i pred carem u Beču, i pred odgovornima u Sarajevu i Zagrebu, i pred vlastima u ne baš prijateljskom Beogradu! Smeta ga licemjerstvo i praktični mediokritet u crkvenim krugovima, pa gdje god stigne, diže svoj glas. Ponekad i svojim fratrima zna reći da su oni tu radi naroda a ne radi sebe. I tko bi sve nabrojio gdje je on pronicavo i uspješno djelovao!

Naprosto, vidljivo je na mnogo mjesta da je za Buntića kraljevstvo Božje počinjalo ovdje i sada, među nama na zemlji, i da smo pozvani da ga i izgradnjom materijalnoga počnemo uspostavljati. Češće sam na našoj i fra Didakovoj rodnoj Paoči slušao svjedoke koji su se na neki sličan način sjećali takvog Buntićeva poticanja svekolikog društvenog napretka. Tako sam često slušao od svoga oca Andrije, ali i od dvojice susjeda koje je fra Didak kao djecu spasio od gladi vodeći ih u Slavoniju (Mate Ćorić i Stanko Buntić zvani Laik), kako je fra Didak u motiviranju ljudi za napredak često znao govoriti kako smo mi ovdje na zemlji da svojim trudom i uz pomoć Božju počnemo graditi "raj na zemlji" i "Misir" u kraju koji nam je Bog stavio na raspolaganje. Također mi je Šimun Buntić svjedočio kako je fra Didak jednome od suseljana koji se malo ustezao oko kalemljenja voćaka i davanja puta "preko svoje njive", doviknuo: "*Bolan Roko, pusti da nebo makar malo počne ovdje na zemlji*"!

Unutarnja i praktična usmjerenost na "terapiju prosvjetiteljstvom" za dobro pojedinca i društva

Vaši uspjesi na polju pučke prosvjete zaslužuju, da Vam se u nebu bilježe u velike knjige zasluga.

Dr. Iso Kršnjavi (fra Didaku)

Svi dokumenti o ovom predmetu, posebice istraživanja na ovom polju I. Dobržanskog (1914.) i M. Šakote (2008.), pokazuju da je Buntić najvećim dijelom ispravno postupao i psihološki i pedagoški. Taj način postupanja najbolje odgovara danas općeprihvaćenim psihološko-odgojnim postavkama nezaobilaznog stručnjaka na ovom polju, K. Rogersa. To je svojevrsna društvena "terapija prosvjetiteljstvom", u kojoj je nezaobilazna važnost svijesti o vlastitoj moći i snazi.

U tom pristupu posrednik i predvoditelj promjena ne rješava probleme čovjeku, nego mu pomaže da svojom vlastitom snagom sam nauči pomagati sebi. Pri tome je nužan trostruki pristup: a) *empatija,* koja nam omogućuje da komuniciramo s ljudima, da uistinu pravo shvatimo njihove emocije i bolje "osjetimo" njihove potrebe, onda b) *bezuvjetna pozitivna pažnja* koja nam omogućuje da prihvaćamo ljude i njihove potrebe bez cjenkanja te c) *kongruentnost, iskrenost* – vrlina iskrene ljubavi i pažnje prema ljudima i njihovim potrebama, bez ikakva pretvaranja (usp. Ewen, 1993., s. 373-396; Rogers, 1961.).

Tek kad ljude nadahne određena razina svekolikog društvenog prosvjetiteljstva, u kojem shvate i tko su i što su, kolika im je snaga i kakve im se nepravde nanose, koje su im mogućnosti i koja nezaobilazna prava, kad procjene što je moguće, a što su samo lijepe želje, kad doznaju koja vlast brine za njihov narodni napredak, a koja za svoje interese, tek onda počinju stvarati uvjete za društveno ozdravljenje i društveni napredak. A Buntić je sve to vrlo dobro shvaćao i ljude na tom planu osvješćivao. Više je puta znao ponavljati pred narodom: "*Nikome ne dajte prilike da vas prevede žedne preko vode*".

Duhovno i praktično osvjedočenje o franjevaštvu ponajprije kao pomoći narodu i svijetu oko sebe

Vrijeme je bilo kritično i teško i tražilo je velika čovjeka. Dobilo ga je u fra Didaku. On je već bio velik. Kao provincijal nije velik postao, ali je velik ostao i u veličini porastao.

Dr. fra Rufin Šilić

Čitajući fra Didakove spise i one o njemu, slušajući uspomene njegovih učenika, suradnika i štićenika, još jedna Buntićeva karakteristika izlazi na površinu: bio je to "*najnarodniji narodni fratar",* koji je pokazivao put franjevačkom djelovanju, preporukama "*izgori, nestani, žrtvuj se za narod, pa ćeš i mrtav živjeti u živoj uspomeni živoga naroda*" (Šilić, 1972., s. 1-5). U svojim pisanim i usmenim porukama kao provincijal svojim fratrima nikada nije prešućivao da u franjevačku provinciju spada opće dobro "našoj brizi povjerenoga kršćanskog puka". Na sastanku svih šest hrvatskih franjevačkih provincijala u Sarajevu, u studenom 1919., prolazi Buntićeva ideja da se u okružnicu koju su tiskali i uputili svim fratrima svih provincija na prvo mjesto u naslov stavi poziv: "*Nama je raditi za narod*", a tek onda u drugom dijelu okružnice govori se o tome kako ćemo biti "*pravi Franjini sinovi*" (Arhiv provincije 52, fol. 278). Ta i svoju prvu, nastupnu okružnicu fratrima kao provincijal počinje već poslovičnim riječima: "*Hvala vam na ljubavi prema domovini i serafskom redu…*". Dakle, najprije potrebe domovine, pa onda fratarske potrebe!

Razgovarajući više puta o toj temi s posebnim očevim prijateljem, fra Vojom Mikulićem, fra Didakovim đakom i njegovim dobrim poznavateljem, znao mi je na svoj karakterističan način ovako govoriti (naravno, para-

frazirajući): *A ti, mali, upamti, fra Didak je znao da će se fratri uvijek nekako snaći, ali narodu treba pomagati. Čuvajte se, govorio je fra Didak, da ne ispunjate u samostanu svoje regule i ugađate svojim… i ćeifima, a zaboravite da ste vi tu prvotno za potrebe naroda.* I još jednu fra Didakovu po fra Vojinu svjedočenju: *važnije je pomagati narodu, nego ugađati fratrima*!

Ovakva fra Didakova usmjerenost franjevaštva narodu i njegovim potrebama vidi se i po brojnim kasnijim istraživanjima, primjerice, fra Gracijana Raspudića (Raspudić, 1969.), kao i u novijim prilozima, primjerice, fra Ignacija Gavrana (1988.), fra Ante Marića (Marić, 2008.) ili dr. Stipe Tadića (Tadić, 2008.). U tom smislu potpuno je ispravan zaključak fra Rufina Šilića:

"*Bio je čovjek slobode. Protivnik sitnih propisa i ograničavanja, a prijatelj svake inicijative i zanosa. Bio je narodni čovjek. Sav svoj život i sve svoje utrošio je u radu za narod. Povrh toga, rad za narod bio mu je metar kojim je mjerio vrijednost svega, pa i duhovnosti svoje braće*" (Šilić, 1978., s. 103).

Duhovno i praktično osvjedočenje o neizostavnoj vrijednosti poštenja u politici

Fra Didak je bio genij dobrote,
pošten i iskren svećenik-franjevac i javni radnik

Fra Didak Ćorić

U velikim nevoljama poraća i svekolikog jada svoga naroda Buntić je bio i narodni delegat i narodni poslanik u saveznoj vladi, a glatko je i bez osobnog agitiranja dobivao sve političke izbore. Međutim, cijeli je niz dokumenata koji pokazuju kako je Buntić dospio u vrh političkog života zemlje isključivo zbog narodnih potreba. Jer je uviđao da tako za svoj izmučeni narod može više dobra učiniti. To "*bavljenje politikom*" bio mu je najveći i najgorči teret koji je u životu nosio, ali kako je to bila cijena određene pomoći svome narodu, strpljivo i odgovorno ga je podnosio. Nije on u okružnom pismu slučajno fratrima pisao sljedeće:

"*Ne možemo se potpuno odreći ni od političkog rada. Ali to je posao najmanje doličan jednog redovnika i najnezahvalnije od svega što radimo… Što manje politike za nas je najbolja politika. Zapamti si dobro, mladeži, što ću ti reći: u igri, u lovu, u politici nikad lovorike ubrati nećeš*" (cit. prema Šilić, 1978., s. 100).

Pri tome, ono što Buntić za vječna vremena nudi kao primjer na ovome polju rada, to je svakako – poštenje u politici. To pokazuju desetine i desetine napisa iz toga vremena (usp. Knezović, 1938.), ali i najnovija istraživanja povjesničara, primjerice prilozi "Fra Didak Butnić" (Raspudić, 1969.), "Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine" (Ćorić, 1978.), " Fra Didak Buntić i hrvatska politika u BiH" (Krišto, 2008.) i "Političko djelovanje fra Didaka Buntića" (Šarac, 2008.). To su mu javno priznavali redom i politički protivnici i neistomišljenici. I nakon tog djelovanja ostao je "*čista obraza pred svima*" (usp. Raspudić, 1969.). I sam se fra Didak držao onoga što je javno govorio i pisao od ranih dana svoga političkog djelovanja.

Primjerice, u pismu dr. Isi Kršnjavome Buntić ističe i ovaj stav:

"*I dok se god hrvatski narod kulturno, gospodarski i moralno ne pridigne i ne osnaži, slabo ćemo imat prijatelja 'census dat amicitias pauper ubique jacet'. Zato ja onog smatram najboljim političarom hrvatskim koji će najviše doprinijeti da se naš narod na taj način pridigne i ojači*" (Buntić, D., 1911.).

A sam u "Hrvatskoj zajednici", pod nadimkom Selim, piše i sljedeće:

"*Narodni zastupnici imaju u prvom redu paziti na potrebe zemlje, na njene interese, te kao i svaki plemeniti kućedomaćin uzeti i odobriti zajam najprije za ono što je nužno, a kad se nuždi udovolji, onda za ono što je zemlji korisno i tek onda, ako se može, misliti na luxus i na ono što bi zemlji od uresa bilo*" (Selim, 1912., s. 1).

Nije nikakvo čudo da je sam Stjepan Sarkotić, kritičan zemaljski upravitelj Bosne i Hercegovine u austrougarskoj državi, i ovo napisao o Buntiću:

"*Evo čovjeka visoke časti, koji objektivno sudi, neustrašivoga Hercegovca, hrvatskoga rodoljuba bez straha, duhovnog i političkog vođe… Fra Didak nije bio samo duhovni vođa nego također istaknuti politički vođa svoga naroda. Gdje je on stajao, stajala je cijela Hercegovina. Hrvatski narod ga je slijedio gotovo slijepo, i s pravom, jer boljega predstavnika hrvatske duše, hrvatske misli nije ni mogao izabrati…*" (Nikić, A., 2004., s. 590-591).

Koliko je Buntić bio u stanju žrtvovati svoj vlastiti politički ego za opće dobro, pokazuje i sljedeća epizoda. Buntić je bio državotvorni Hrvat, neskriveni prijatelj Stranke prava Ante Starčevića. I u nametnutim jugoslavenskim prilikama pokušavao je izboriti slobodu i samostalnost svih hrvatskih pokrajina u novoj državi po načelima demokracije.

Bila je javno poznata činjenica da nije volio Pučku stranku, premda je bila izrazito katolička, jer je bila jugo-

slavenski orijentirana. Međutim, kako je bio pravi demokrat i htio raditi za opće dobro, pod neskrivenim, pa i grubim pritiskom biskupijskih vlasti i jedne snažne generacije u svojoj Provinciji, a da izbjegne raskol u lokalnoj Crkvi i svojoj Provinciji, pokazao je nevjerojatno visok stupanj nesebičnosti, učinio je, kako sam kaže, *"veliku moralnu žrtvu*" i prihvatio da bude na izbornoj listi Pučke stranke. Kad ga je narod izabrao za svoga predstavnika na listi te stranke, a "*koje se program kosio s njegovim uvjerenjem, on je primio tu dužnost"* (usp. Ćorić, D., s. 18). Koliko je god doživio velik uspjeh na tim izborima, to mučno prihvaćanje "*moralne žrtve*", njega je "*do smrti boljelo*" (usp. Šilić, 1978.). Ojađeno je znao najbližim suradnicima tužno govoriti, kako mi je u svom narodnom stilu svjedočio fra Vojo Mikulić: "*E tu sam morao veliko g.… pojesti"*!

Eto, ako je što bilo za boljitak njegova naroda, svaku je žrtvu bio spreman podnijeti. U ovome me podsjećao i na sv. Pavla, koji je znao govoriti da bi za spasenje bližnjih bio spreman – i proklet biti.

Unutarnja i praktična usmjerenost na vrijednosti ekologije kao konkretne brige za čuvanje i unapređivanje prirodnih resursa

Nema plodnije i od Boga blagoslovljenije zemlje i ako je malo ima, kao što je Hercegovina. Samo neka nije gladna ni žedna, s njom se ni Misir takmiti ne može. A što je gladna, što je žedna to je opet naša krivnja, t.j. naš neracionalni postupak sa šumom i gnojivom... Gola majka zemlja ne privlači sebi oblaka i bez sumnje da bi se i klimatske prilike kod nas znatno promijenile kad bi se krš pošumio".

Fra Didak Buntić

Fra Didak je, brojni su svjedočili, volio prirodu kao i sv. Franjo. Kad god je mogao, molio se u prirodi, u osami gdje je još samo mogao slušati šumove vjetra i glasove ptica. On je također "*upozoravao na zdravu prehranu, čisto podneblje i naravan život…*" (usp. Nikić, 2004., s. 254--272). Čini se da je Buntić bio prvi brižni ekolog u Bosni i Hercegovini, a možda u tim dimenzijama i u cijelom našem narodu. Već je tada stručno znao upozoravati i na klimu i klimatske utjecaje te na sve u prirodi što su te promjene mogle donijeti.

Bio je zagrijan za uljepšavanje i čuvanje blagodati Božje prirode. Zasađene su tisuće i tisuće raznih voćaka i divljaka koje su se onda kalemile, zidovi i grudine zaodijevali su se u odrine, njive u djeteline i repu, a ispred seoskih

kuća sađeno je cvijeće. Promicao je pošumljivanje goleti, posebice sadnju maslina, upućivao na pčelarstvo i najbolje pasmine stoke. Dovodio je stručnjake za meliorizaciju polja, izgradnju poštanske i telefonske mreže, promicao nove i bolje vrste loze i duhana, iz Italije dovodio majstore koji su u našem obilju kamena ljude učili klesarski i zidarski zanat. Znao je reći, na Paoči pričaju: *Ljudi moji, svaki je kamen da se kuća gradi*! Naprosto, on je teoretski i praktično poučavao ljude po selima kako će racionalno obrađivati i iskorištavati svoju zemlju i posjede, posvećujući posebnu brigu odabiranju kultura koje će bolje odgovarati domaćem tlu i donositi i veće i zdravije prihode, uzgajanju voća, povrća i stoke te najprikladnijem obnavljanju i korištenju šume (usp. Zubac, 1978.).

Sjećam se, uvijek kad bi se među starijim ljudima u tom našem neobičnom selu počeo spominjati fra Didak, nailazile su raznolike teme, ali dvije se nikada nisu zaobilazile: spašavanje djece od gladi i njegova ljubav za čuvanje i uzdizanje proizvoda škrte, a tako rodne hercegovačke zemlje. Izgleda da nitko prije njega u tim krajevima nije s tolikim zanosom govorio o tom "Misiru" na čijoj "majci zemlji" sve najbolje može rasti, o šumi koja će par godina nakon pošumljivanja porasti, o blagodatima zdrava maslinova ulja, o čuvanju čiste vode na "Butnića bunaru" i izvoru Palačku, o ptičjim gnijezdima u Rokića ogradama, o divljim golubovima što zimi padaju po njivama, na koje ne treba pucati...

O tom Buntićevu stalnom nastojanju oko očuvanja i uzdizanja prirode i prirodnih resursa svjedoče i najnoviji znanstveni prilozi, kao što su onaj dr. Anđelka Vrsaljka (2008.) "*Providosno poimanje ekološko-biološkog bogatstva Hercegovine u osobi fra Didaka Buntića*" kao i dr. Jakova Pehara (2008.) "*Poljoprivreda Hercegovine u vrijeme fra Didaka Buntića*".

DVIJE NAPOMENE

O negativnim pisanim reakcijama na Buntića

Na kraju treba spomenuti još jedno. Ako pretražimo negativne pismene reakcije na Buntića i njegovo djelo, nećemo ništa ozbiljno i statistički značajno naći. Ono što su mu u crkvenom ozračju prigovarali, kao ono na Kapitulu franjevačkog reda: "Descende, satanas" ili među njegovim fratrima, može se bez dvojbe svesti na drukčije koncepte duhovnog djelovanja, a djelomice i na "invidia clericalis", na kleričku zavist. Ono što mu se u tom ozračju prigovara-

lo, pokazalo se da su to zapravo njegove vrline, a ne mane. Međutim, u Buntićevu političkom okruženju, ako se ne obaziremo na sitna politikantska podmetanja klipova, još je uvijek ostala neistražena jedna osoba i njezine vrlo negativne reakcije na Buntića. Bio je to vodeći hrvatski političar i vođa – Stjepan Radić. Kad sam još 1970. prihvatio zamolbu uredništva časopisa "Jukić" da napravim dokumentirani prilog o životu i djelu fra Didaka Buntića, šokirale su me te Radićeve izjave. Više iz puke znatiželje nego iz znanstvenih aspiracija počeo sam još tada tražiti otkud to da je Radić dotle išao da potpuno negira Buntićevo djelovanje, nazivajući ga čak "prevarantom" i optužujući ga da je pronevjerio "dvadeset kilograma zlata". Ukratko, pokazalo se sljedeće:

- To je toliko suludo zvučalo, da to nitko nije uzeo ozbiljno.
- Ne navodi Radić ni jednog jedinog argumenta za te svoje tvrdnje o Buntiću.
- Stjepan Radić je povremeno imao slabost lažnog ocrnjivanja svojih političkih protivnika.
- Poznato je da je Radić bio bijesan što je Buntić odbio prijeći u HSS, njegovu političku stranku.
- Također nije mogao prihvatiti da je njega, Stjepana Radića, Buntić uvjerljivo pobijedio na izborima u BiH.

Bez obzira na ove početne zaključke, još je pred nama posao izazovnoga znanstvenog rada koji bi temeljito analizirao Buntićevo političko djelovanje, a s posebnim prilogom o odnosu Radić-Buntić.

O utjecaju okolinskih faktora na ličnost fra Didaka Buntića

Mnogi su se dosad pitali što je sve utjecalo na to da je jedan mladić iz malog sela Paoča postao "*najoriginalnija, najjača i najizrazitija ličnost u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine*"? Kao odgovor na to pitanje ovdje dodajem mozaik cijelog niza činjenica koje će donekle doprinijeti psihološko-socijalnom razjašnjenju toga pitanja.

Na osobnom planu nije beznačajno da je mali Franjo (kasniji fra Didak) rano ostao bez oca, s majkom, u istom kućanstvu – s pet dobrostojećih i pismenih stričeva. Njemu kao siročetu iskazivali su bez sažalijevanja posebnu pozornost odmalena ga učeći čitati i pisati, a i čitajući mu ono najzanimljivije iz Banuše, Stipanjače, iz Kačića… Junačke pjesme, sjajna odora narodnog vođe Musića i sličnih, budili su odmalena u Franji želju za viteštvom i visokim dometima. Nije beznačajno što je obitelj imala imanje i u duvanjskom kraju (Lipa) i što je Franjo i tamo odlazio.

Osim toga, počeo je dolaziti u izravan kontakt s učenim franjevcima i vojnim osobama, koji su odmah zamijetili tu njegovu prirodnu nadarenost duha i tijela. Tako ga je župnik fra Augustin Zubac, i sam s Paoče, uzeo k sebi kao desetgodišnjeg dječaka da u župi Gradnići završi osnovnu školu, a poslije ga poslao u gimnaziju franjevcima u Široki Brijeg. Iz obiteljskog druženja s nekim stražmeštrom u duvanjskom kraju, kao dvanaestogodišnjem dječaku, Franji je došla ponuda da pođe u kadetsku školu. Sve u svemu, psihološko-edukativno gledano, vrlo korisno je bilo što je mali Franjo zarana osjetio da "značajni drugi" vjeruju u njegove natprosječne mogućnosti i vide ga na natprosječnim razinama. Pa i geopsihologija bi mogla nešto reći o samom utjecaju klime, zemlje, položaja sela i prirode (usp. Arnold, Eysenck, Meili, 1996., 726), a još više ekološka psihologija o svekolikom utjecaju fizikalne i društvene sredine na sposobnosti i karakteristike ličnosti, u našem slučaju maloga Franje (usp. Petz, 1992., s. 90).

Ono što se iz dokumenata pokazuje nedvojbeno, jest "otvaranje horizonata" koje je fra Didak kao student od 18 godina počeo stjecati iskustvom na studiju u Innsbrucku, gdje je proveo šest godina. Diplomirao je teologiju i studirao dvije godine staru klasičnu filologiju. Po mom skromnom mišljenju, to su bile najpresudnije godine za njegovo buduće djelovanje. Tamošnji bogoslovni fakultet i konvikt *Canisianum* primali su samo najbolje studente iz svih zemalja Europe i Amerike, pa je tako fra Didak, koji je bio znatiželjna duha i otvoren za sve što je "bolje", imao prigodu upoznati ljude i život na najrazličitijim stranama svijeta. On koristi školske praznike za učenje talijanskog u Italiji, a francuski i engleski uči s Francuzima, odnosno s Amerikancima.

Mladac Buntić htio je i imao prigodu "*saznati što je ono što razne narode spaja i razdvaja i što svaki kao svoje vlastito dobro daje zajedničkoj kulturi zapadnog svijeta… Paralelno počinje proučavati klasične jezike i literaturu. Ako je igdje ispjevana pjesma slobodi i ljudskom dostojanstvu, to je sigurno u književnosti starih Helena i Latina. Tim studijem još je više upoznao najveće ljudske vrijednosti, koje jedine mogu općoj ljudskoj zajednici donijeti međusobno poštovanje i ljubav i ukinuti zapreke mržnje i nasilja*" (Ćorić, D., 1978., s. 12-13).

A onda ozračje njegove i naše rodne Paoče, koje je živjelo i živi možda više nego druga mjesta u svijesti domaćih ljudi i njegovoj obitelji. Bez obzira na to što je spadala u najmanja mjesta Hercegovine, Paoča, smještena uzduž između dva brdašca (Ćasak s juga i Kadunjača sa sjevera), dvadesetak kilometara zračne crte od mora i na oko 225 m nadmorske visine, otkad se zna za nju imala je posebno

društveno značenje u tom kraju i ljudima u njoj otvarala posebne, šire vidike u svijet.

Prvi put se spominje u Dubrovačkim arhivima 1432. godine, u svezi s carinarnicom koja je ondje bila. Seoce je pripadalo župi Brotnjo, sa sjedištem u Gradnićima (s kojima graniči), a koja je bila posvećena sv. Vlahu, u lokalnom govoru – sv. Blažu.

"*Župa je dugo vremena bila pod jurisdikcijom (vlašću) biskupa slobodne republike Sv. Vlaha (Dubrovnik), pa je za svog zaštitnika uzela istog sveca…, da na taj način naglasi i svoju težnju za slobodom. Ta se težnja nije mogla sakriti samo u misli, nego se jasno odražavala i u vanjskom djelovanju i odatle širila po svoj župi, kojoj je pripadalo cijelo Brotnjo i Luka do Gabele*" (Mikulić, M., 1903., prema "Godišnjak…, 2005., s. 27).

Prije turske okupacije na Paoči je bila starokršćanska crkvica sv. Ivana. Nakon turskog rušenja danas je sačuvana samo u toponimskim imenima "Sutivan" i "Pod Sutivanom". Odmah iznad izvora žive vode Palačak (po kojem je Paoča i dobila ime) prostiralo se plemićko "Krešića greblje" s nekropolom od dvadesetak stećaka iz 14. i 15. stoljeća, a oko osam stotina metara istočno i srednjovjekovno groblje Oborine, koje se i danas koristi i u kojem se nalazi stećak s natpisom na bosančici iz 15. st. Uza crkvicu sv. Ivana bila je i "fratarska kuća pokrivena slamom" u koju su se fratri iz Mostara jedno vrijeme bili sklonili nakon turskog rušenja tamošnjeg samostana 1563. godine.

Već u prvom skupnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468., gdje su nabrojena imanja za obvezno davanje poreza Turcima, spominje se na području pokrajine Brotnjo selo Paoča kao okupirano područje s još tri okolna sela, Vionica, Dobro Selo i Lipno (usp. Sivrić, 1997., s. 9).

Kako je Paoča svojim položajem (sunce pada po njoj i kad izlazi i kad zalazi), pitomošću, plodnim malim poljem ispod kuća, na kojem uspijevaju sve vrste mediteranskog voća i povrća, te izvor-vodom, vazda čuvala i privlačila svoje ljude, na njoj su kao ni u jednom selu u tom kraju, age i begovi u 17. stoljeću izgradili sebi pet "turskih kula", a donji dijelovi četiriju kula dobro su sačuvani (u vlasništvu obitelji Zubac, Ćorić, Kordić i Paponja), te se još koriste u stambene i/ili gospodarske svrhe.

Također je zanimljivo da su Paočani od davnina i čuvali svoja imanja na Paoči i odlazili u svijet, tako da od fra Didakova vremena do danas, Paočka kronika svjedoči, žive ili su živjeli Paočanke i Paočani i njihovi potomci po Hrvatskoj, Americi, Austriji, Belgiji, Francuskoj, Italiji, Kanadi, Mađarskoj, Makedoniji, Nizozemskoj, Njemačkoj, Srbiji, Švicarskoj i Vatikanu.

Visok stupanj tradicionalnog međusobnog poštivanja i tolerancije Paočanki i Paočana ilustrira i sljedeća činjenica. Dok su oslobođenjem od surove, često krvave 400-godišnje turske okupacije i dolaskom Austrije 1878. godine age i begovi bježali "glavom bez obzira" ili bili protjerivani, na Paoči je i u ta opasna prevratnička vremena ostala zaštićena jedna aginska obitelj, tu među samim Hrvatima i katolicima. I to – nevjerojatno ali istinito, njezin je posljednji član "na konju" odselio i prijateljski je ispraćen s Paoče – 1936. godine.

Danas Paoča živi posebno bogatim životom, a na više strana iz nje ima raznih stručnih i visokoškolovanih ljudi, kao svećenika, liječnika, ekonomista, inženjera, književnika, visokih vojnih časnika, ministara, pa je to i mjesto donedavnih političkih emigranata i stradalnika-mučenika, ali i žrtava UN-ova Tribunala u Den Haagu.

Uz spomenuto povijesno kulturno naslijeđe Paoče, danas su tamo još dvije spomen-kapelice (jedna posvećena Bezgrešnom začeću, a druga Vinogradarima), dva srednjovjekovna groblja (Krešića greblje i Oborine) i jedno novo (Stoci), nekropola od dvadesetak stećaka, dva-spomen obilježja (poginulima u dva svjetska i u Domovinskom ratu) te spomen-obilježje fra Didaku Buntiću, a koje će kroz sljedeću godinu-dvije biti još prošireno obnovom njegove rodne kuće i njegovim malim muzejom u njoj.

Spomenimo također da ime Paoče danas stiže kao "zaštitni znak" i poznato je u petnaestak zemalja (sve do Japana) po izvrsnim autohtonim vinima blatine i žilavke "Podruma Andrija", za koje i većina Paočana uzgaja svoje izvrsno grožđe. Inače, Paoča danas ima pedesetak obitelji s približno 180 duša, i to je više nego ikad dosad u njezinoj pisanoj šeststoljetnoj povijesti.

ZAKLJUČAK

Kad smo (nakon 16. godina, o.a.) izvadili kovčeg iz groba i otvorili ga, svi smo vidjeli fra Didakovo tijelo čitavo. Začudili smo se. Izgledao je kao živ. Ja sam prvi uzeo tijelo fra Didakovo. Prenijeli smo njegovo tijelo i stavili ga u novi sanduk od pocinčanog lima. Zaletovali ga i prenijeli u Mostar…

Dr. fra Bonicije Rupčić
(sa skupinom medicinskih i crkvenih stručnjaka)

Nakon takvog uvida u život fra Didaka Buntića pokazuje se logičnim da o fra Didaku možemo s ponosom govoriti kao o "svecu naših dana", jer prema stoljetnim uzu-

sima Crkve, svetac je "čovjek koji se odlikuje kreposnim životom", to jest "umrli čovjek za kojega Crkva vjeruje da je u raju i koga proglašuje uzorom kršćanskog života". A sve govori da fra Didak to jest i da u svojim raznolikim vrlinama nadilazi brojne dosad proglašene svete, te da sukladno tome zaslužuje da se bez oklijevanja otvori i njegova kauza. Fra Didak Buntić svojim likom i djelovanjem mijenja ustaljenu sliku dobrih ljudi, svetaca i postaje nam uzorom na brojnim područjima suvremenog života.

LITERATURA I IZVORI

ALLPORT, G. W. (1950.), *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*. New York: Macmillan.

ARNOLD, W. i sur. (1996.), *Lexikon der Psychologie*. Augburg: Weltbild Verlag.

BATSON, C. D., VENTIS, W. L. (1982.), *The religious experience*. New York/Oxford.

BUNTIĆ, D., Pismo dr. Isi Kršnjaviju, 28. 9. 1911., Državni arhiv Hrvatske, *Ostavština dr. Ise Kršnjavija*, Kut. br. 4., sv. III/5.

CRAPPS, R. W. (1986.), *An Introduction to Psychology of Religion*. MAcon (Georgia): Mercer University Press.

ČUVALO, LJ. (ur.) (1969.), *Hrvatski kalendar za 1969.*, Chicago.

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spašavanja gladne djece iz Hercegovine*. Mostar – Zagreb.

ĆORIĆ, Š. Š. (2003.), *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

ĆORIĆ, Š. Š. (2007.), *Zdrava i nezdrava religioznost*. Mostar –Zagreb: Fram-Ziral – Glas koncila.

ĆORIĆ, Š. Š. (2008.), *Žuta neman zavist*. Mostar – Zagreb: Frama-Ziral – Glas koncila.

DOBRŽANSKI, I. (1914.), *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice*. Sarajevo.

DUGANDŽIĆ, I. (2008.), Vjerničko nadahnuće fra Didakova karitativnog djelovanja, u: S. Tadić, M. Gabelica, H. Malčić (ur.), Znanstveni skup 2.-3. 10.

2008.: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Knjiga sažetaka, Zagreb.

ERIKSON, E. H. (1958.), *Young man Luther: A study in psychoanalysis and history*. New York: Norton.

ERIKSON, E. H. (1964.), *Insight and responsibility: Lectures on the ethical implications of psychoanalytic insight.* New York: Norton.

ERIKSON, E. H. (1969.), *Gandhi's truth: On the origins of militant nonviolence.* New York: Norton.

EWEN, R. B. (1993.), *An Introduction to Theories of Personality*. Hillsdale, N. Jersey – LEA.

FRANKL, V. E. (1993.), *Liječnik i duša*. Zagreb: KS.

GAVRAN, I. (1988.), *Fra Didak Buntić.* Svjetlo riječi, Sarajevo.

Godišnjak župe sv. Blaža sa sjedištem u Gradnićima (2005.), Paoča-Gradnići-G.Blatnica, br. 2.

KNEZOVIĆ, O. (1937.), 15-god. smrti fra Didaka Buntića, u: Martinović, A. (ur.), *Napredak, hrvatski narodni kalendar 1937*. Sarajevo.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*. Zagreb.

MARIĆ, A. (2008.), Fra Didak Buntić – učitelj, profesor i direktor Franjevačke velike klasične gimnazije na Širokom Brijegu, u: S. Tadić, M. Gabelica, H. Malčić (ur.), Znanstveni skup 2.-3. 10. 2008.: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Knjiga sažetaka, Zagreb.

MARTINOVIĆ, A. (ur.) (1937.), *Napredak, hrvatski narodni kalendar 1937*. Sarajevo.

MASLOW, A. H. (1971.), *The farther reaches of human nature*. New York: Viking.

MASLOW, A. H. (1969.), *Toward a psychology of being.* New York: Van Nostrand Reinhold.

MASLOW, A. H. (1964.), *Religions, values, and peak-experiences*. Columbus: Ohio State University Press.

MIKULIĆ, M. (1903.), *Schematismus*… Mostar. (Prijevod 2003.: Hercegovina 1903, Mostar).

Nedjeljni i blagdanski misal (1992.), KS: Zagreb.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan,* Mostar.

PARGAMENT, K. I. (1997.), *The Psychology of Religion and Coping. Theory, Research, Practice*. The Guilford Press: New York.

PEHAR, J. (2008.), *Poljoprivreda Hercegovine u vrijeme fra Didaka Buntića.* U: S. Tadić, M. Gabelica, H. Malčić (ur.), Znanstveni skup 2.-3. 10. 2008.: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Knjiga sažetaka, Zagreb.

PETZ, B. (1992.), *Psihologijski rječnik.* Zagreb: Prosvjeta.

RASPUDIĆ, G. (1969.), Fra Didak Buntić, u: Lj. Čuvalo (ur.), *Hrvatski kalendar za 1969.*, Chicago.

ROGERS, C. R. (1951.), *Client-centered therapy: Its current practice, implications, and theory*. Boston: Houghton Mifflin.

SELIM (BUNTIĆ, D.) (1912.), *Hrvatska zajednica*, br. 14.

SIVRIĆ, M. (1997.), Nekoliko najstarijih vijesti o Broćnu-Brotnju i njegovu imenu, u: *Zbornik* I (str. 7-20), Brotnjo.

SPILKA, B., HOOD, R. W., GORSUCH, R. L. (1985.), *Psychology of Religion. Englewood Cliffs.* N.J.: Prentice--Hall.

ŠAKOTA, M. (2008.), Fra Didak Buntić – prosvjetitelj svoga naroda. U: S. Tadić, M. Gabelica, H. Malčić (ur.), Znanstveni skup 2.-3. 10. 2008.: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Knjiga sažetaka, Zagreb.

ŠILIĆ, R. (1972.), *Mir i dobro, glasilo provincije Hercegovačkih franjevaca*, 1.

TADIĆ, S., GABELICA, M., MALČIĆ, H. (ur.) (2008.a), Znanstveni skup 2.-3. 10. 2008.: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Knjiga sažetaka, Zagreb.

TADIĆ, S. (2008.b), Fra Didak Buntić – karizma i/ili institucija. U: S. Tadić, M. Gabelica, H. Malčić (ur.), Znanstveni skup 2.-3. 10. 2008.: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Knjiga sažetaka, Zagreb.

VRSALJKO, A. (2008.), Providonosno poimanje ekološko-biološkog bogatstva Hercegovine u osobi fra Didaka Buntića. U: S. Tadić, M. Gabelica, H. Malčić (ur.), Znanstveni skup 2.-3. 10. 2008.: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Knjiga sažetaka, Zagreb.

ZUBAC, T. (1978.), Uspomene fra Tome Zubca, *Spomenica*, s. 164-165.

Katica KNEZOVIĆ

KAKO VJERUJEMO, ONAKO I DJELUJEMO

Usporednice franjevačke karizme služenja siromasima u životu i djelu fra Didaka Buntića i bl. Marije Propetoga Isusa Petković

Uvod

Katekizam Katoličke crkve u svome trećem dijelu, koji tematizira *Život u Kristu*, ima i poglavlje o *kršćanskoj svetosti*, u kojem se – pozivajući se na Matejevo evanđelje i na Dogmatsku konstituciju o Crkvi, *Lumen gentium,* Drugoga vatikanskoga koncila – doslovno donosi sljedeće:

"'Svi vjernici, bilo kojeg staleža i stupnja, pozvani su na potpun kršćanski život i na savršenu ljubav' (*Lumen gentium*, 40). Svi su pozvani na svetost: 'Budite dakle savršeni kao što je savršen Otac vaš nebeski' (Mt 5, 48): 'Da postignu tu savršenost, neka se vjernici služe silama primljenim po mjeri Kristova dara da se (...) u svemu poslušni volji Očevoj posvete slavi Božjoj i službi bližnjemu. Tako će svetost Božjega naroda dati obilate plodove, kako to u povijesti Crkve izvrsno dokazuju životi tolikih svetaca' (*Lumen gentium*, 40)."[1]

Pred nama je dvoje redovnika koji su poziv na "potpun kršćanski život i na savršenu ljubav" ostvarili služeći se "silama primljenim po mjeri Kristova dara", "u svemu poslušni volji Očevoj", posve posvećeni "slavi Božjoj i službi bližnjemu".[2] Teško bi bilo pronaći jasniji i sažetiji ocrt života tih dvoje ljudi kojima je posvećen ovaj rad. Dosegnuti junački stupanj življenja toga poziva na svetost, posebice sukladno trima istaknutim premisama, Crkva je u slučaju s. Marije Propetoga već priznala, proglasivši je blaženom 2003. godine,[3] a za fra Didaka Buntića odražava se u uvjerenju njegovih suvremenika da je bio čovjek sveta života, što se potkrepljuje kako brojnim svjedočenjima iz

1 *Katekizam Katoličke crkve*, Zagreb, Hrvatska biskupska konferencija – Glas Koncila 1994., br. 2013.

2 *Isto*.

3 Bilo je to u sjedištu njezine rodne biskupije, u Dubrovniku, 6. lipnja 2003., kada ju je u svečanom činu u euharistijskome slavlju blaženom proglasio papa Ivan Pavao II., za svoga 100. pastoralnoga putovanja, a trećega pohoda Hrvatskoj.

prve ruke,[4] tako i svim onim djelima kojima je bio nadahnitelj, začetnik i provoditelj,[5] kojih je toliko da poprimaju "biblijske razmjere".[6]

U životu i djelu tih dvoje Franjinih sljedbenika uočavaju se usporednice u otjelovljivanju franjevačke karizme služenja siromasima, po kojima je fra Didak zavrijedio naziv "oca hercegovačke sirotinje",[7] a Majka Marija Propetoga naziv "madre miracolose".[8] Ako je točno da je čovjek stvoren od zemlje, i to od one na kojoj je rođen – kako se voli zgodno dometnuti, onda je i svetački lik tih dvoje Božjih ugodnika satkan od sudbine njihove rodne grude u iznimnu povijesnom trenutku. Ta zemlja, vrijeme i njezine okolnosti iznjedrile su njih tada i takve. Njihove se, na prvi pogled oprečne, biografske crte skladno ugrađuju u usporednicama franjevačke karizme služenja siromasima, koje se ovdje pokušava iščitati u njihovu redovničkom (1), socijalno-gospodarstvenom (2) i duhovno-pastoralnom radu (3).

Redovničke usporednice

U doba Marijina rođenja fra Didak je već imao 21 godinu i nosio je Franjin habit. Marija je rođena u Blatu, 10. prosinca 1892. u imućnoj obitelji, u kojoj je otac svojoj

4 Riječ je već i o mnogim pismima iz njegove bogate korespondencije s raznim ljudima s kojima je surađivao, odakle se razabire koliko ga poštuju i koliko mu se dive zbog sve žrtve koju čini za svoj narod, a potom brojna svjedočenja izražena u nekrolozima nakon njegove iznenadne i prerane smrti. Tu su i brojna svjedočenja dana kasnije, prigodom njegovih obljetnica i pokušaja subraće da fra Didakovi suvremenici ostave pisani trag o susretima s njime (primjerice: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978.).

5 Dosta je spomenuti opismenjivanje puka, gradnju širokobriješke bazilike i gimnazije, spašavanje sirotinje od gladi, unapređenje poljoprivrede i cjelokupnog društvenog života.

6 Tim se izrazom poslužio njegov subrat u redovništvu, dr. Ivan Dugandžić, u svom referatu "Vjerničko nadahnuće fra Didakova karitativnog djelovanja" na znanstvenom skupu "Fra Didak Buntić – čovjek i djelo", održanom u Mostaru, 2.-3. listopada 2008.

7 Takvim ga se i sličnim nazivima, poput "pravim ocem", "spasiteljem sirotinje", "hercegovačkim Mojsijem" imenuje na mnogo mjesta u njemu posvećenim spisima, posebice u sjećanjima na njega (usp. Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978.).

8 Zavrijedila je taj naziv jer se uvijek uzdala u Božju pomoć, i kad se činilo da su sva vrata zatvorena, u zadnji se čas, kao uslišanje njezine vapijuće molitve, pravim čudom Božjim, našlo rješenje za dotičnu potrebu.

brojnoj djeci bio "kao svetinja".[9] U autobiografiji Marija za njega svjedoči:

"Bio je jednostavan, iako bogat u zemaljskim dobrima. Pravednost, milosrdnost i ljubav, bile su u njemu ostvarene u najvećem stupnju savršenosti. Imao je veliku vjeru i do u tančine je vršio zakon Božji i zapovijedi svete Crkve, osobito djela milosrđa. Siromasi i težaci, oni su bili njegovi prijatelji. Upravo ih je očinski ljubio i za njih se zauzimao, osobito za svoje težake, kojih je imao oko 700 jer je četrnaesti dio otoka Korčule njemu pripadao. (...) Osobito je ona u svom ocu gledala živog sveca, za kojim se njezina duša, poslije Boga, zanosila. Otac je bio, poslije Boga, njen ideal – njena ljubav, kojeg je jako i s poštovanjem kao svetinju ljubila zato što je tako dobar i milosrdan siromašnima, što je tako mučaljiv i zadubljen u neke misli, tako jednostavan i istinit, kao čisto zlato."[10]

Upravo je zbog oca, kojeg je tako voljela i koji je jednu kćer već dao u samostan,[11] tajila i gušila svoje redovničko zvanje.[12] Već je Marijin djed dao urediti u kući Petkovića, svega nekoliko koračaja udaljenoj od župne crkve, dvije gostinjske sobe za redovnike (fratre i dominikance) koji su prigodice dolazili u Blato i tu pastoralno djelovali.[13] Mala je Marija u tim susretima upila puno redovničke duhovnosti, a za sebe kaže da je u roditeljskoj kući odgajana "kao u samostanu".[14] Stoga ne čudi da je već u 14. godini

9 Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (prir. M. Parlov), Split, Verbum ²2004., 15.

10 *Isto*, 15-16.

11 Marijina najstarija polusestra Jela bila je redovnica, imenom s. Gertruda, u redu Srca Isusova u Puli. Jednom zgodom kad je u Blatu prikupljala milodare za potrebe svoga reda, pokazala je Mariji jednu kuću i rekla joj da će se ona vratiti u Blato i u toj kući otvoriti sirotište. Umrla je mlada, u 33. godini života, svetom smrću na dan Velike Gospe, 15. kolovoza 1904. godine, a pri zadnjem susretu s Marijom rekla joj je: "Više se nećemo vidjeti, do viđenja u raju" (*isto*, 29). Malo potom, 16. listopada 1904., u Blato su doista došle redovnice, ali jednog drugog reda i brinule se za sirotinju, a nekoliko godina potom Marija je utemeljila Družbu Kćeri Milosrđa (usp. *isto*, 31).

12 "(...) u devetoj godini, počela je osjećati zvanje da ide u koji zavod gdje se druge djevojčice odgajaju i da se i ona u takvom kojem hramu odgaja za Boga" (*isto*, 28).

13 Dolazili su "kao korizmeni propovjednici i ispovjednici, kao posjetitelji vjerskih društava, napose trećih redova (franjevačkog ili dominikanskog), ili kao prositelji milostinje" (*isto*, 18).

14 *Isto*, 17. Potkrepljuje to sjećanjem na svoju majku kad kaže "da je bila vrlo pobožna žena, koja je djecu odgajala u strahu Božjem i u svetoj nevinosti, tj. u strogom čuvanju od svega što bi im moglo i malo smutiti dušu. Ona je gojila svoju djecu u strogosti, u krepostima, u radu i jednostavnosti, u poniznosti i samoprijegoru, u pokori i molitvi" (*isto*, 18).

učinila "zavjet vječnog djevičanstva",[15] a da u toj dobi baš i nije razumjela što to znači. Bila je u 19. godini kad joj je otac umro[16] i tad s majkom preuzima odgoj mlađe braće i upravljanje golemim i zahtjevnim imanjem.

Franjo Buntić rođen je na Paoči, 9. listopada 1871., u siromašnoj obitelji gdje je rano ostao bez oca, pa ga je majka, zajedno s drugom djecom, odgajala uz pomoć rodbine, ponajviše njegovih stričeva. Kako mu je učitelj, kojega su sva djeca cijenila, bio vojnik, i Franjo se počeo zanositi tim zvanjem, a kad mu je neki stražmeštar ponudio da ga smjesti u kadetsku školu, majka ne htjede to privoljeti, jer je svoga sina radije htjela vidjeti u franjevačkoj halji negoli u vojničkoj odori.[17] Nakon školovanja u Širokom Brijegu stupa u Humcu u franjevački red, 18. veljače 1888., i uzima ime Didak.[18] Ušao je u izgrađenu redovničku zajednicu muževa koji su sve svoje snage ulagali u boljitak hercegovačkoga puka, jer su i sami iz njega potjecali: "A tko je bliži svome narodu, tko bolje poznaje njegove vječne i vremenite potrebe od njegova ujaka – franjevca, koji je iz njega nikao, za nj živi i umire?"[19]

Marija Petković dobiva tadašnju osnovnu naobrazbu u šestogodišnjem školovanju, a potom završava trogodišnju srednju i domaćinsku školu[20] u upravo pristiglih sestara Službenica milosrđa u Blatu,[21] a potom u njih – koje su sve bile Talijanke – pohađa satove talijanskoga i ručnoga rada. Izvrsno vladanje talijanskim jezikom dobro joj je došlo poslije u osnutku i vođenju Družbe, posebice u potraživanju pomoći za karitativni rad. Dakako, tu je uz stručno obrazovanje dobila i neposredan uvid u redovnički život te bila formirana i u duhovnosti.[22]

---

15 Bilo je to 21. studenog 1906., na blagdan Prikazanja Blažene Djevice Marije (usp. *isto*, 48).

16 Otac je umro na sam Uskrs, 16. travnja 1911. (usp. *isto*, 15, 77).

17 Usp. Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Tiskara "Bosanske pošte" 1914., 12.

18 Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 13.

19 *Isto*, 37.

20 Bila je to tzv. *Scuola civica* – građanska srednja i domaćinska škola za djevojčice (usp. Atanazije Matanić, *U znaku ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1999., 21).

21 To su bile prve redovnice koje su se nastanile u Blatu 1904. godine, a Kuća matica im je bila u Bresci. Prema talijanskom nazivu družbe, Ancelle della Carità, Blaćani su ih zvali ančele (usp. *isto*, 21).

22 Sama zapisuje, pišući o sebi u trećem licu: "Tu je Marija po promislu Božjem primila drugi odgoj u krepostima i prve upute i korake na putu savršenstva. Svaki je dan tu slušala duhovno štivo i odgojne pouke. Promatrala je izbliza i redovnički život i običaje u samostanu. Gledala je kako časne sestre priređuju predstave, vode društva. Gledala je kako se strogo

Franjo Buntić obrazuje se i formira od franjevačkoga Širokog Brijega do isusovačkoga učilišta u Innsbrucku, kamo su ga starješine, već kao fra Didaka, poslale na studij bogoslovlja, a potom i klasične filologije. Godine 1895. vraća se u Široki Brijeg i preuzima službu profesora grčkog i latinskog jezika, prenoseći tako iduće 24 godine hercegovačkoj mladeži klasičnu naobrazbu, po kojoj je "upravo slovio",[23] a mnoge od njih oduševljavajući i za franjevaštvo, u duhovnost kojega ih je uvodio vlastitim primjerom prema onoj drevnoj, *verba movent, exempla trahunt*. Uz klasične jezike, koje je poznavao kao hrvatski, govorio je njemački i talijanski a razumio francuski – stavljajući sve to u službu svome franjevačkom redu i hrvatskom narodu.[24] To da je fra Didak proveo gotovo četvrt stoljeća radeći u širokobriješkoj gimnaziji, najbolje govori o njegovim sposobnostima, njegovu shvaćanju povijesnoga trenutka i o njegovu načinu rada,[25] jer je Široki Brijeg u to vrijeme bio "kulturni centar hrvatske i katoličke Hercegovine i matica franjevačke provincije", pa je "tome zavodu trebalo (...) posvetiti svu brigu i pažnju, jer je bio odgojilište i rasadište svećeničkog franjevačkog podmlatka za Hercegovinu", a starješinstvo, svjesno toga, za te je zadaće biralo najbolje sile.[26] Svojim je bogatim klasičnim znanjem fra Didak znao tako oduševiti đake da su i oni rado učili klasične jezike, pa je "gimnazija doskora dobila glas kao jedan od najboljih klasičnih zavoda u Bosni i Hercegovini".[27] Fra Didak se i tu morao boriti s krajnjim siromaštvom koje je neprestano pratilo taj zavod, jer državne vlasti nisu davale nikakve pomoći za franjevačko školstvo, kako one u tursko doba, tako ni one u doba Austrije.[28] Kako je u to

čuvaju svijeta i pogleda svijeta, kako su skromne, ponizne. Kako vrše i čuvaju sveto siromaštvo i u najmanjim stvarima (...) kako se djecu poučava i zabavlja, razne igre i vježbe..." (Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (prir. M. Parlov), Split, Verbum ²2004., 32).

23 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 13.

24 Usp. *isto*, 13.

25 On i dvojica njegovih kolega koji su 1895. započeli svoj rad na gimnaziji, imali su podnijeti herojske žrtve i izvršiti golem posao, pa ne čudi da se fra Didak "sav zakopao u svoje klasike, te je u prvim godinama profesorskoga žara znao više puta i osvanuti s knjigom u ruci", a najradije je čitao Novi zavjet na grčkom jeziku "te ga je znao gotovo svega naizust" (*isto*, 17).

26 Usp. *isto*.

27 Fra Didakova metoda poučavanja i njegova učenika fra Mile Miloša, neobično sposobna nastavnika grčkog i latinskog od 1904. do 1921., toliko je bila uspješna "da su njihovi đaci iz VI. razreda bolje znali klasične jezike nego maturanti iz državnih gimnazija" (*isto*, 17-18).

28 Usp. *isto*, 18. Fra Oton Knezović objašnjava i razloge takvoga neprijateljskoga stava prema franjevačkom školstvu, promatrajući ga u kontekstu

vrijeme broj vjernika u Hercegovini rastao (112.000 duša), osnivale su se nove župe, pa je rasla i potreba za franjevačkim klericima, koje je starješinstvo nastojalo školovati u inozemstvu, većinom u Njemačkoj i Italiji.[29] Podmladak se odgajao u širokobriješkom zavodu, za koji je trebalo namaknuti sredstva eda bi se izgradili dostatni i prikladni prostori za stanovanje i učenje kako bi se mogao podići na razinu gimnazije,[30] pa se omogući i uzimanje više vanjskih đaka, što je mnogoj hercegovačkoj nadarenoj ali siromašnoj mladeži bila jedina prigoda za školovanje.

Marija Petković, suočena s mnogom bijedom već i u svome rodnom Blatu koje tada ima oko 10.000 stanovnika,[31] a osjećajući u sebi redovnički poziv, odlučuje poći upravo u zatvoreni red, da oplakuje bijedu svijeta.[32] Time je, istina, pokazala da ima oči otvorene za prepoznavanje čovjeka u nevolji, ali i svijest kako ona sama ne može učiniti ništa više negoli poći u kontemplativni red i tamo pred Bogom oplakivati taj jad čovjeka nevoljnika, uzdajući se u Božje milosrđe i snagu zagovorničke molitve. Tom je prigodom načinila oporuku i uručila je župniku, a glasila je: "Svu svoju imovinu ostavljam da se u Blatu sagradi zavod za siromašnu i zapuštenu djecu, gdje će se u vrijeme prosto od škole moći odgajati i dobiti hranu, a sirote i stanovati."[33] Bogu je, čini se, već i to dostatno, da iz toga otvorena oka i srca – uma i duha – učini djelatnu ljubav, ruku pomoćnicu i predvodnicu za one koji su jednako otvoreni. Mladoj djevojci, ženi iz puka, uz bok stavlja mjesnoga biskupa, dr. Josipa Marčelića, koji je, poput mudra oca i pastira, savjetuje i vodi korak po korak do toga da postane djelatno oruđe u Božjem namislu.[34] Time njoj, kao ženi, biskup svojim ugledom i zalaganjem otvora

---

tzv. istočnog pitanja i austrijskoga imperijalizma na Balkanu (usp. *isto*, 47 i dalje).

29 Usp. *isto*, 21.

30 Uz mnoge žrtve i odricanja otaca franjevaca, za provincijalatstva fra Davida Nevistića (1916.-1919.), koji je dao preurediti dio samostana, Široki je Brijeg šk. god. 1917.-1918. dobio svih osam razreda gimnazije (usp. *isto*, 21-22).

31 Usp. Atanazije Matanić, *U znaku ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1999., 15.

32 Usp. Marija Propetoga, *Bilješke za autobiografiju*, 160 (citirano u: *isto*, 32).

33 Marija Propetoga, *Bilješke za autobiografiju*, 154 (citirano u: *isto*, 32).

34 Sama zapisuje: "Prigodom biskupovog kanonskog pohoda Blatu 1906., obavi ona kod svog dijecezanskog biskupa J. Marčelića ispovijed i otkrije mu svoju želju za polazak u samostan i da posveti svoj život Bogu – ljubavi Isusovoj. Preuzvišeni biskup Marčelić od tada je uzeo pod pismeno vodstvo Marijinu dušu" (Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (prir. M. Parlov), Split, Verbum ²2004., 46).

vrata za konkretno djelovanje, kako na crkvenom tako i na društvenom polju.[35] Umjesto da se zatvori u kontemplativnom redu, uz vlastiti pristanak biva vođena u utemeljenju ženske redovničke zajednice Družbe Kćeri Milosrđa 1920. godine u Blatu, karizma koje je služenje siromasima, napose sirotoj djeci, starijima i bolesnima.

Naoko posve različite okolnosti pratile su ulazak s. Marije Propetoga i fra Didaka u redovništvo, ali ne i oprečne u ostavljanju temeljnih dojmova na život tih dvoje ljudi. Djetinja dob je u njih probudila i pobudila otvorenost uma i duha za nepatvorenu stvarnost oko njih, izgrađujući u njima posebice emocionalnu zrelost i inteligenciju.

Dok je Marija Petković za odjelotvorenje služenja siromasima bila vođena da utemelji žensku redovničku zajednicu s karizmom milosrdne ljubavi, fra Didak je doveden u gotovu, uređenu zajednicu otaca franjevaca provincije Uznesenja Marijina, koji su se brinuli kako za vjerski život svoga puka, tako i za svaki njegov boljitak u društvenom, gospodarskom i političkom pogledu. Fra Didak posve koristi strukturu svoje zajednice, i njemu kao franjevcu otvorena su vrata i za značajnije i utjecajnije društveno-političko djelovanje, a kad se to pravo pokušava dokinuti ili znatno suziti, snažno se tomu opire,[36] gledajući pred sobom puk koji bi time najviše bio zakinut. Njegova je redovnička sobica bila ured u koji je svatko mogao ući i potražiti pomoć.[37] Pouzdanje u njegov utjecaj i sposobnost da se za njih založi, u mnogih je potrebnika bilo takvo da su držali kako je stvar riješena samim time što su poteškoću izložili fra Didaku.

Socijalno-gospodarstvene usporednice

U njihovu su podneblju ljudi osiromašili i zapali u krajnju bijedu i glad zbog Prvoga svjetskog rata, prirodnih katastrofa, gospodarskoga sloma i epidemije "španjolice".

35 Dubrovački biskup dr. Josip Marčelić piše Mariji: "Ti kažeš da ne možeš gledati nevolju, pokvarenost i zaslijepljenost svijeta, a trpiš što pomoći ne možeš, pa ideš da plačeš nad tom nevoljom. Ali ne valja, kad kuća gori, ostaviti i bježati i plakati; to nije junački, već se svim silama zauzeti, gasiti i spasiti, što se može. Zato te molim i savjetujem da se vratiš i zauzmeš se za svoje mjesto i odgoj djevojčica; mogla bi s vremenom otvoriti višu redovničku kuću, ali sve u svoje vrijeme" (kako izvornici nisu sačuvani, njezin životopisac preuzima zapis iz njezinih *Bilježaka za autobiografiju*, str. 161; citirano u: Atanazije Matanić, *U znaku ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1999., drugo dopunjeno izdanje, 33).

36 Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 37-39, te 71-77.

37 "(...) bio je dobar savjetnik svakome, te koji je god trebao razgovora ili preporuke, svak je k njemu dolazio, a on je svakoga lijepo primao kao brata, nastojao da mu ljubav učini i da ga preporuči kod mogućnika" (*isto*, 30).

Zemljopisno gledano, kamenit otok Korčula, s plodnim udolinama, kakva je bila i Marijino rodno Blato, i kamenita Hercegovina, s plodnim ali nedovoljno melioriranim poljima, imali su mnogo toga zajedničkoga. Zajedničko je bilo i otoku Korčuli i svojevrsnom otoku Hercegovini da su u svome kršu, svojoj ekstenzivnoj poljoprivredi, svojim vodotocima i suši odsudno ovisili o nebu! Oba kraja su to iskusila tijekom Prvoga svjetskoga rata i poraća.

I s. Marija Propetoga i fra Didak blažili su posljedice rata, nedostatka muške radne snage, iseljivanja, prirodnih katastrofa i drugih nedaća koje su nemilo pritiskale njihove sunarodnjake. Jedna od njih bila je i gospodarski slom uzrokovan poljoprivrednim kolapsom. Dok je inače plodna hercegovačka zemlja zbog suše zatvorila krilo,[38] u Blatu je filoksera – bolest korijena vinove loze – uništila vinograde, koji su uz maslinike marljivim Blaćanima bili glavni izvor prihoda. Hercegovinu je uza sušu pogodila i nerodica, pomor stoke, pa čak i skakavci – pružajući biblijsku sliku bolesti i neishranjenosti čovjeka i prirode.[39] A rekviriranje, oduzimanje za vojsku, znalo je uzeti i posljednje živinče iz dvorišta, pomesti svaki tavan i isprazniti svaku izbu.[40]

Dok je fra Didak tijekom dviju izrazito problematičnih godina gladi, 1917. i 1918.,[41] vodio djecu u Slavoniju i Baranju i prosio kruha za one ostale kod kuće,[42] s. Marija Propetoga obilazi tu žitnicu nekoliko godina poslije, 1922. i sljedećih godina do 1932., prikuplja kruha i ruha za osiromašeno i izgladnjelo Blato.[43] Marija se ne libi u svojoj

38 Od 9. travnja do 7. listopada 1916. nije bila pala kiša. Moleći za pomoć u žitu, fra Didak piše zemaljskom poglavaru, general-pukovniku Stjepanu barunu pl. Sarkotiću, da je početkom lipnja 1916. prošao sav hercegovački kraj uključujući i Duvno kao glavnu njegovu žitnicu i da je odmah uvidio kako zbog suše velika glad prijeti narodu. Mostarski kotar sa svojih 60.000 stanovnika i inače je morao uvoziti žito, jer je "na malo usjeva uvijek slaba godina", a posebice sad kad je suša spržila zemlju (usp. *isto*, 38).

39 Usp. pismo fra Didaka Buntića Ministarskom savjetu u Beograd, od 6. prosinca 1920., otisnuto u: *isto*, 85.

40 Usp. *isto*, 37.

41 Riječ je o vrhuncu tzv. godina gladi (1916.-1919.), koje je pod vidikom spašavanja hercegovačke sirotinje opisao fra Andrija Nikić u monografiji *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje* (*1916.--1919.)*, Duvno, 1974., pretisak Mostar – Veljaci, 1995.

42 Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 39-44.

43 Životopisac to opisuje: "Drugi i teži pothvat onoga toplog ljeta 1922. bio je put preko Dubrovnika, Metkovića i Broda na Savi, da po istočnoj Slavoniji prosi milostinju, poglavito pšenice i brašna, za svoje sestre, siročad pa i druge mještane. Od tada pa do 1932. zbilo se više sličnih 'podviga', što Marijinih što njezinih sestara, koji su ispunjeni djelima velike požrtvovnosti, trpljenja, poniženja ali i zadovoljstva" (Matanić, Atanazije, *U znaku ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1999., drugo dopunjeno izdanje, 79).

potrebi obratiti za pomoć i samom Svetom Ocu Piju XI.[44] i nunciju Ermenegildu Pellegrinettiju u Beogradu, kojima šalje pisma zamolbe preko svoga mjesnoga biskupa. Primila je znatnu pomoć od obojice, a toliko ih se dojmila u svojim dopisima i osobnom susretu s nuncijem u Đakovu,[45] da su njezinu sirotištu i pučkoj kuhinji u Blatu obojica i potom poslala pomoć, a da ih nije za to ni molila.[46] Obraćala se i zemaljskim vlastima u Beogradu i u većini pripadajućih ministarstava uspjela u svojim traženjima. Kad se u jednoj takvoj prigodi, zbog nespretna izričaja posrednice koja joj je pomagala, doimalo kao da se hoće skriti Marijino katoličanstvo, ona pred Nikolom Pašićem, predsjednikom vlade, izričito tvrdi "(...) mi smo katoličke hrvatske sestre rođene u Dalmaciji, a podanici smo Jugoslaviji".[47] Obećana se svota potom "izgubila", a na upit posrednice zašto je tako nastupila, odrješito odgovara: "Prije ću izgubiti tih 100.000 nego se prodati i reći laž te zanijekati da sam katolkinja."[48]

U jesen 1918. u Hercegovini je bilo iznimno teško – ljudi su sve više umirali od gladi, iznemoglosti i španjolske groznice. U studenom te godine fra Didak dovozi žito iz Slavonije, a u Širokom Brijegu od 42 svećenika i klerika samo trojica nisu bila oboljela. Didak se shrvan, gledajući posebice mladost na bolesničkoj postelji, pita: "komu sve ovo nabavljam".[49] U to isto vrijeme "španjolica" u Blatu obara Mariju u krevet i umalo u grob, koji je već bio za nju i iskopan, o čemu se i sama uvjerila kad je pohodila grob svoje obitelji.[50]

---

44 Usp. Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (prir. M. Parlov), Split, Verbum ²2004., 181-182.

45 Providnost je htjela da se s. Marija Propetoga našla na proputovanju u Đakovu u sestara Svetoga Križa kad ih je pohodio apostolski nuncij Pellegrinetti, s kojim je tada mogla razgovarati i upoznati ga s molbom koju je već nekoliko mjeseci prije uputila papi Piju XI. "za pomoć Družbi i za spas sirotne djece" (usp. Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (prir. M. Parlov), Split, Verbum ²2004., 173-174).

46 Usp. *isto*, 182.

47 *Isto*, 176.

48 *Isto*, 176.

49 Vojislav Mikulić, "Uspomene na fra Didaka", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 168-183, ovdje 174.

50 Potkraj 1918. Marija je bila na umoru, ali je čudesno ozdravila i sve zorno opisala, a kao posljedica te bolesti ostala je uvijek poprilično boležljiva, posebice, kako sama kaže: "slaba na noge", ali to je nije spriječilo u tomu da u opetovanim prošnjama prokrstari Slavoniju i Baranju, a i da dospije u misije u Južnu Ameriku (usp. Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (prir. M. Parlov), Split, Verbum ²2004., 119-128).

Oboje su, svatko na svoj način, prepoznali čovjeka u potrebi i djelovali prema sposobnostima koje im je Bog dao, hrabro se i vjerno izgrađujući u tim sposobnostima i surađujući s njima.

Zanimljivo je uočiti da se gotovo istim žarom za čovjeka-siromaha brinu dajući mu kako tjelesnu tako i duhovnu i intelektualnu hranu. Brinu se za prehranjivanje, ali i za školovanje i vjersku pouku – jednom riječju, daju siromašnom narodu i kruh i knjigu u ruku. Marija još kao djevojka u Blatu posjećuje siromašne dajući im koliko je mogla smoći u vlastitoj kući, a kad joj majka počinje prigovarati da će joj razdati imanje, pa jednom neke sirotice otjera s kućnoga praga ništa im ne dajući, Marija vapije Bogu da bi joj jednom dao mogućnost da nijedan siromah ne ode od nje neutješen.[51] Svjedoče za nju da je nevoljnike, kad im nije imala čime pomoći, uvijek lijepo primila i pomogla im barem riječju utjehe i razumijevanja, što nije umanjilo njihovu potrebu, ali jest njihovu bijedu. Njeguje i bolesne. Djecu u Babini, području uz more nedaleko od Blata, gdje su živjele obitelji težaka radnika s imanja njezina oca, poučava u ljetnim mjesecima, drži im malu školu i posebice ih priprema na sakrament prve svete pričesti.[52] Marija je i kao časna majka vrlo zauzeta za školovanje svojih sestara – šalje ih u stručne škole za osposobljavanje u svim područjima rada svoje družbe. Školuju se u teologiji, pedagogiji, njezi bolesnika i drugomu.

Jednako se tako i fra Didak zalaže da svojoj Hercegovini uz kruh dadne i knjigu u ruke. Već je program Hrvatske narodne zajednice (HNZ) u Bosni i Hercegovini nastojao širiti prosvjetu u narodu, ali je to išlo vrlo teško jer je jako malo ljudi bilo pismeno.[53] Upravo je to nagnalo fra Didaka da osmisli način opismenjivanja, za koje je držao da ga "treba širiti u velikom stilu".[54] Od 1911. počinje upućivati seoske odbornike mjesnoga odbora HNZ-a u opismenjivanje naroda, ali se narod slabo odazivao, što zbog nemara, što zbog vjerovanja da škola kvari mlade i da će sve djevojke i žene koje nauče pisati morati ići dvoriti ranjenike u bolnicama.[55] Fra Didak se opet morao zauzeti i razbiti te predrasude, posebice glede školovanja ženske mladeži. Uvjeravao je puk da je "mjerilom naobrazbe svakog pojedinog naroda naobrazba njegove žene, i na kojem

51 *Isto*, 79-86.

52 Usp. *isto*, 128-129.

53 Primjerice, u župi Široki Brijeg u kojoj je bilo 8.000 župljana, samo ih je 300 bilo pismeno (Knezović, Oton, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 30).

54 *Isto*, 30.

55 *Isto*.

je stupnju obrazovanost njegove žene, na tom je i čitavi narod", pitajući se u svojim obraćanjima puku: "Po čemu će majka naučiti svoju djecu, te svoje najmilije učenike, ako je i sama neuka?"[56]

Njegova originalna metoda opismenjivanja[57] u tzv. seljačkim školama ili analfabetskim tečajevima sav je svoj uspjeh pokazala 24. svibnja 1914., kad je održan prvi javni ispit u Širokom Brijegu.[58] Potaknut tim, kako kaže, "najradosnijim danom u svome životu", Ivo Dobržanski piše brošuru o seljačkim školama, ističući u *Uvodu* kako se svaki Hrvat mora obradovati "da je u svom kraju naišao na nov način brzog širenja pismenosti (...) koji svojom dinamikom i svojim kolosalnim uspjehom isto tako zadivljuje, kao moderna tehnika letećih strojeva – te svaki Hrvat videći čuda čednog narodnog pedagoga i osmijeh narodnih učitelja – mora da povjeruje u mogućnost – da za 4 godine bude cijeli hrvatski narod priveden knjizi".[59] Kao ni mnogo puta prije u bremenitoj povijesti hrvatskoga roda, hirovita mu sreća ni tada nije bila naklona, jer je sve započelo u nezgodan čas – uoči Prvoga svjetskog rata.

---

56 *Isto*, 31. Širenju ideje opismenjivanja i ženske mladeži pripomogla je i odredba pape Pija X. da mladić i djevojka moraju vlastoručno potpisati ženidbeni ugovor.

57 Koliko god da se njegova metoda hvalila, fra Didak gleda na nju posve trijezno: "Mnogo se govori o toj famoznoj metodi, kao da bi sama po sebi mogla nepismene naučiti čitati i pisati. Istina je, metoda znači mnogo, ali strpljivost i rad znače mnogo više. Ja sam često po cijeli dan čitao pisma svojih početnika seoskih mladića i djevojaka koje su mi slali kao znak njihova uspjeha i napretka u čitanju i pisanju, i na njih odgovarao. Tako su oni naučili i jedno i drugo" (Barišić, Kazimir, "Naši dragi pokojnici. Fra Didak Buntić, O. Fr. M.", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 126-133, ovdje 131-132, pretisak nekrologa objavljenog u *Korrespondenzblattu* u Innsbrucku 1922.).

58 Ispitu je pristupilo oko 800 učenika i 700 učenica, od 15 do 60 godina starosti. U tim seljačkim školama fra Didak ih nije samo naučio čitati i pisati nego je omogućio da dobiju i osnovnu pouku iz drugih predmeta, a mnoge je učlanio i u Književno društvo sv. Jeronima (usp. Knezović, Oton, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 32). Fra Didak je za dvije i pol godine samo u širokobriješkoj župi opismenio više od 2.000 ljudi, što je činilo oko 35% u tom kraju od 7.000 ljudi (usp. Dobržanski, Ivo, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Tiskara "Bosanske pošte" 1914., 10-11 te 30-34).

59 Ivo Dobržanski, *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Tiskara "Bosanske pošte" 1914., Uvod, 5, u kojem dalje piše: "Pošto se ovdje radi o jednoj našoj hrvatskoj metodi, koja je iznikla iz narodne duše, u narodu već oprobana, to je nesumnjivo, da ćemo služeći se tom metodom najbrže i najlakše doći do uspjeha", 6. A potom objašnjava da je razlog toga uspjeha "i u tome što seljak-učitelj poznavajući bolje dušu narodnu nego školovani znade način obučavanja udesiti prema shvaćanju seljaka", 11.

Fra Didak promiče i voćarstvo, potičući ljude da iz tla i njegove konfiguracije izvuku najbolje što se da, iako je i tu spočetka neshvaćen – dok nisu divljake cijepljene plemkama donijele prvi rod.[60] S druge pak strane osniva štedionice i poučava ljude kako da se najbolje pomognu od takvoga novčarskog sustava, jer je uviđao nevolju seljaka koji – iako svoj novac zarađuje žuljavim rukama – ne zna njime upravljati, nego ga brzo i lakoumno izda.[61] To je bilo osobito važno i stoga jer su se seljaci u to doba morali za velike novce sami otkupljivati od turskih aga i begova, a te bi im štedionice onda davale pristupačne zajmove.[62] Zauzimao se kao narodni poslanik i za hercegovačke uzgajivače duhana te za seljačke mladiće u vojsci.[63] S razlogom se kaže da je selo u fra Didaku našlo "svoga zaštitnika i oca".[64]

Širina pogleda i njegova dalekosežnost temeljna je značajka i fra Didaka i Majke Marije Propetoga. Dok fra Didak djecu iz Hercegovine, pa i cijele obitelji, spašava od gladi odvodeći ih u Slavoniju, ili ih potiče da i sami odlaze, na vlastito traženje ili da se odazivlju na pozive rodbine koja je već tamo otišla, gleda hrvatski narod u cjelini. Jasno mu je da su mnogi od njih tako izgubljeni za Hercegovinu, ali su dobiveni za hrvatski narod,[65] jer su Hercegovci radini, sposobni za život i za veliku zadaću obnavljanja Slavonije. Bila je to sastavnica političkoga pristupa da se naseljivanjima hrvatske djece s juga i zapada zapriječi doseljivanje Nijemaca i Mađara, pa je doista velik pothvat u tako malo vremena uspjeti dobiti smještaj za više od deset tisuća djece[66] u rodnoj žitnici preko Save i Dunava. Fra

60 Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 33.

61 Usp. *isto*, 33-34.

62 Usp. *isto*, 33; "Takvu je Seljačku zadrugu osnovao fra Didak i fra Blaž Jerković na Širokom Brijegu. Zadrugu su uzorno vodili fratri, te je i danas jedan od najjačih i najsolidnijih seljačkih novčanih zavoda" (*isto*, 34).

63 Usp. *isto*, 44-45 te 85-86; prijepis pisama i dokumenta koji se odnose na tu tematiku otisnut je u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., u poglavlju Svjedočanstva, 105-125.

64 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 37.

65 Usp. *isto*, 39-40.

66 Broj djece može biti prijeporan, jer se spominje i 17.000 (primjerice: Bubalo, Jakov, "Hercegovina u doba fra Didaka Buntića. Povijesni okvir", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 21-36, ovdje 35), ali već i najmanja brojka, gdje je riječ o tomu da je od 8. rujna 1917. do svibnja

Didak se brine za život tih izbjeglih iz hercegovačkoga jada i bijede, trudeći se napraviti pravila po kojima su se domaćini trebali odnositi prema primljenoj djeci i pridošlicama, gdje izričito traži da djeca budu školovana, odgajana, ako treba, zbog neposluha, i kažnjena, ali blago i očinski. Brine se za žensku mladež, ne dopuštajući da se u transportima šalju djevojčice starije od 12 godina.[67]

Majka Marija Propetoga na poziv otaca franjevaca koji su pratili naše iseljenike u Južnu Ameriku,[68] šalje ondje svoje sestre već 1936. godine, a i sama odlazi kao vrhovna glavarica u propisani kanonski pohod u veljači 1940., ali zbog ratnih neprilika ostaje tamo do 1951. odnosno 1952., godinâ u kojima organizira prijenos generalne družbine kuće iz Blata u Rim. Na teritoriju tadašnje države otvara kuće gdje se god ukazala potreba i gdje su bile njezine sestre pozvane. Družba, utemeljena u Blatu na blagdan sv. Franje, 4. listopada 1920., preuzima prvu službu izvan svoga kraja, u Subotici, 1923., u sirotištu "Kolevka", gdje je spočetka radilo nekoliko sestara, a poslije su preuzele cijeli zavod i proširile ga.[69] Sestre i danas djeluju tamo. Marija je otvarala nove kuće gdje su je pozivali, ali ih je odlučno i zatvarala ondje gdje je uviđala da to nije njihova služba ili da je to za zdravlje sestara preopasno.[70] Tako su u Argentini sestre najprije radile u privatnom sanatoriju "Rivadavia" u Buenos Airesu, dok nisu dospjele do siromaha na periferiji i njima se posvetile. Jedno su vrijeme obavljale obje službe – zarađujući u jednih, da bi mogle davati drugima.[71]

Uz davanja kruha i posredovanje knjige treća je značajka brige za siromahe i u fra Didaka i u Marije – gradnja!

1918. otpremljen 21 transport s blizu 7.000 djece, od kojih je oko 4.200 rimokatolika, oko 2.500 pravoslavaca i 180 muslimana (usp. Petric, S., "Ustaj, oče, sirotinju hrani", *Kršćanska obitelj*, XXI (1938.) 39) upućuje na razmjer tragedije i veličinu pothvata u kojem su uz fra Didaka sudjelovala i njegova subraća i drugi pojedinci, ali je onaj glavni pokretač i izvršitelj namisli bio upravo on.

67 Andrija Nikić, *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, Duvno, 1974., pretisak Mostar – Veljaci, 1995., 53.

68 Fra Leonard Rusković početkom siječnja 1936. upućuje molbu s. Mariji Propetoga da pošalje 20 svojih sestara za rad u jednom privatnom sanatoriju u Buenos Airesu (usp. Matanić, Atanazije, *U znaku ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1999., drugo dopunjeno izdanje, 99).

69 Usp. Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (prir. M. Parlov), Split, Verbum ²2004., 185-190.

70 Tako je, primjerice, otvorila filijale u Opuzenu i Velesu, ali ih je doskora i zatvorila (usp. Matanić, Atanazije, *U znaku ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1999., drugo dopunjeno izdanje, 86).

71 Usp. *isto*, 99-104.

Marija je gradila iznimno mnogo, stvarajući tako podlogu za djelovanje svoje družbe, prije svega karitativno služenje.[72] Upuštala se u vrlo smione pothvate u kojima se jako dobro očitovalo njezino pouzdanje u Providnost, koje je u mnogih izazivalo najprije čuđenje a potom udivljenje kad bi vidjeli ostvarena djela. Jednom joj je tako jedan crkveni dostojanstvenik pisao "kako je nije strah početi graditi, kad nema novaca niti ga može na bankama dobiti"? A ona odgovara: "Kad bih imala novac u ruci, pouzdala bih se u novac, a kad ga nemam, imam vjeru i pouzdanje samo u svetu providnost Božju."[73]

Fra Didak je dosjetljiv u svojoj želji da se Široki Brijeg okruni veličanstvenom bazilikom – svome težaku u ruke daje dlijeto, stavljajući ga kao pomoćnog radnika iskusnu kamenoklesaru iz Italije i Dalmacije, računajući da će se bistar um i okretnost hercegovačkoga duha "zaraziti" tom vještinom, pa će doskora od toga imati i kruha u ruci.[74] Tako je i bilo – divota oklesana kamena širokobriješke ljepotice, kojoj ni zloba partizanske topovske tanadi nije mogla nauditi, izvrcala je mahom ispod težačke ruke hercegovačkih mladića i muževa. Takvi Božji ugodnici ne zadovoljavaju se ovlaš učinjenim, prosječnim[75] – oni traže ono ponajbolje za Boga i čovjeka stvorena na njegovu sliku. Fra Didak je svoju crkvu gradio s narodom u romanskome stilu, oživotvorujući "vjekovnu povezanost vjere hercegovačkoga puka i njegovih franjevaca s Rimom".[76]

Duhovno-pastoralne usporednice

Fra Didaka i s. Mariju Propetoga možemo promatrati i kao preteče Drugoga vatikanskog koncila (1962.-1965.). U njegovu su duhu djelovali u Crkvi i društvu, upravo zato što su bili Božjega duha i posve poslušni njegovoj vo-

72 Proširuje samostan u Blatu, gradi Zavod sv. Terezije u Subotici i puno drugoga, tako da su do njezine smrti 1966. sestre Kćeri Milosrđa "radile u 47 većih ili manjih kuća, od koji je 18 bilo vlasništvo Družbe" (*isto*, 83).

73 *Isto*, 89.

74 Usp. Andrija Nikić, "Širokobriješka crkva – pjesma od kamena", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 55-66, ovdje 64.

75 Kad je gradnja zbog nestašice sredstava zastala, prigovarali su mu "što nije dao jednostavno ozidati zgradu i zid izvana okrečiti", nego ustraje na skupom klesanju kvadratnoga kamena, a on jednostavno nije mogao praviti obijeljenih grobova (usp. *isto*, 55-66, ovdje 64-65).

76 Didak Ćorić, "Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine", u: *isti* (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 9-19, ovdje 15.

lji. Oboje su isticali to beskrajno vjerničko pouzdanje u Božju volju i njegovu providnost, istodobno zalažući sve svoje umne i tjelesne snage i sva umijeća koja su stekli, dajući se tako Bogu kao djelatno sredstvo u njegove ruke. Upravo se u njihovu duhovnom i pastoralnom liku prepoznaje koliko su se sami izgrađivali u skladu s onim vječnim duhom nadahniteljem i stvarateljem, o kojem govori Biblija, a koji se očitovao na Drugom vatikanskom koncilu, kao najznamenitijem crkvenom događaju 20. stoljeća. Oboje su se trudili prenositi to i na druge, ponajprije na svoje redovničke zajednice, a onda i na sve koji su bili upućeni na njih.

Iza fra Didaka, iako učena, sklona peru i vrlo lijepa i promišljena izražavanja, nažalost nije ostalo odveć rukopisa, a i ono što je u njegovoj ostavštini nakon prerane mu smrti, u 51. godini života, 3. veljače 1922., bilo nađeno, velikim je dijelom uništeno u partizanskom napadu na Široki Brijeg potkraj Drugoga svjetskog rata, kad je izgorio samostan u kojem je bila čuvana i fra Didakova ostavština.[77] Više je sačuvano iz kraćega razdoblja njegova života, iz godina provincijalatstva, od 1919. do smrti. Posebice su dragocjene njegove okružnice u kojima izbija na vidjelo njegov duhovni lik, upotpunjujući tako one crte značaja koje su inače odražavale njegovu plemenitost i nutarnju izgrađenost. Da nikakva druga svjedočenja o njemu ne postoje, već one bi bile dostatne da se iz njih iščita istinska veličina toga čovjeka, tko je bio, iz čega je rastao, čemu je težio i kakvim se sredstvima pritom služio. U nastupnoj okružnici odmah se braći očituje: "Obećajem pred Bogom i svima vama da ću u radu pred očima imati jedino ono što će promicati slavu Božju, dobro Provincije, dobro braće i kršćanskog puka koji je povjeren našoj braći."[78]

Važna su i njegova pisma mladim fratrima na školovanju po Europi, koje je upravo on razasuo po znamenitim europskim učilištima da ih tako izgradi za što bolje služenje svojoj rodnoj Hercegovini. Korespondencija s uglednicima i drugim znamenitim osobama daje uvid u njegovo političko djelovanje, koje je bilo u mnogim slуča-

77 Zbog toga je još dragocjeniji fra Didakov životopis koji je načinio fra Oton Knezović (*Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938.). On je dobio uvid u svu tu fra Didakovu ostavštinu. Šteta je samo što nije uvrstio više prijepisa izvornih dokumenata, jer bi barem tako bili sačuvani.

78 Nastupna okružnica fra Didaka Buntića, Mostar, 8. prosinca 1919., otisnuta u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 121-125, ovdje 121.

jevima iznimno hrabro. Dakako da su izvrsna svjedočenja o njegovu kako duhovnom životu tako i pastoralno-društvenom radu dana i u nekrolozima. Iako se o mrtvima govori, ili bi se barem trebalo govoriti, samo najbolje, ta su svjedočenja vjerodostojan izraz fra Didakova istinski nesebična zauzimanja za čovjeka i posvemašnjega izgaranja za slavu Božju.

Dragocjena svjedočenja o njegovu značaju, o tomu kakav je bio u neposrednom odnosu prema subraći, suradnicima i drugim ljudima sačuvana su i u njegovu prvom životopisu, objelodanjenom 15 godina nakon njegove smrti, 1938., a životopisac je i sam bio njegovim učenikom i subratom. U svom djelu, da je i htio, nije mogao naočigled tolikih fra Didakovih suvremenika ni na koji način iskrivljivati sliku o njemu. On o fra Didaku piše kao o ozbiljnu i vrlo muževnu čovjeku koji nije mnogo govorio, nego je neprestano radio, ali je "ipak bio neobično vedar, veseo, nasmijan i katkad pun humora. Dobro je poznavao mladenačku psihologiju te je znao, kakav mora biti među mladeži, ako želi imati uspjeha. Njega je resila dobrota i vječna pripravnost, da svakome čini dobro".[79] Na drugom mjestu životopisac ističe kako je svatko u susretu s fra Didakom stjecao dojam da je on "kulturan, učen, dobar, ponizan uvijek pripravan da svakome dobro čini", jer je bio "miran i sređen čovjek, u kome (su) se duh i srce razvili u divni sklad", a njegov "vedri optimizam i idealizam davao mu je neki nadnaravni čar, kojim je svakoga osvajao".[80] Fra Didak je bio "duboko religiozan čovjek, čista i neporočna života",[81] koji se hranio svetopisamskom riječju, a misao sv. Pavla toliko je usvojio da se često nije znalo gdje završava misao apostola narodâ a započinje misao ovoga sluge Božjega. Savjesnim izvršavanjem svećeničkih dužnosti, posebice molitvom, izgrađivao je svoj duh za golemo djelo služenja čovjeku. Svetu je misu slavio osobitom pobožnošću, "upravo veličanstveno", što su i drugi zamjećivali.[82] Upravo ta fra Didakova navezanost na Riječ Božju kao

79 Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 25.

80 *Isto*, 89.

81 *Isto*.

82 Dr. Bukhardt, profesor psihologije u Paderbornu, koji je 1921. doživio kako fra Didak slavi misu sa svojim đacima koje je tamo dopratio na studij, izjavio je: "Još nikada u životu nisam sreo svećenika koji tako divno celebrira." Slično se govorilo i za njegovo moljenje časoslova (Vasilj, Stanko, "Svećenički lik fra Didaka Buntića", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 47-52, ovdje 49).

temeljnu smjernicu vjerničkoga života, a slavljenje liturgije kao izvora i vrhunca toga života, neka su od važnijih isticanja Drugoga vatikanskoga koncila.[83]

Fra Didak je svojim shvaćanjima suvremenoga trenutka i prepoznavanja budućih događanja prednjačio među redovničkom braćom, pa ne čudi da ga u njegovim nastojanjima nisu mogli uvijek slijediti. Tako ga nisu razumjela ni subraća na generalnom kapitulu franjevačkog reda 1921. u Asizu kad se raspravljalo o promjenama nekih pravila, a fra Didakovi su se jasni stavovi činili odveć radikalnima, štoviše, kao da dolaze od zavodničkoga duha.[84] Nedugo potom ono na što je fra Didak, posve ispravno čitajući znakove vremena, ukazivao, postalo je uobičajena svakodnevica u franjevačkom redu, o koju se nitko nije spoticao. I u tom se očitovala njegova usklađenost s koncilskim duhom, koji se otjelovio u posljednjem dokumentu koncila, pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu, *Gaudium et spes*.[85]

Za razliku od fra Didaka koji nije mogao ni slutiti saziv Drugoga vatikanskoga koncila, s. Marija Propetoga doživjela ga je u cijelosti, a možda mu, na sebi svojstven način, i dala mali prilog. Ona je u svome pastoralno-duhovnome djelovanju osobito isticala Božje očinstvo. Prema vlastitom svjedočenju Bog je "njezinoj malenoj duši već od šeste godine"[86] objavljivao tu potrebu većeg poznavanja i prve i treće božanske osobe Presvetoga Trojstva, a u obitelji je imala živo iskustvo očinstva u svetačkom liku svoga zemaljskog oca. Stoga ona nastoji ne samo u svojih sestara pobuditi veće zanimanje za Božje očinstvo nego to pokušava potaknuti i u utjecajnih crkvenih velikodostojnika koji imaju mogućnost poraditi u Crkvi na zauzetijem

83 Posebice koncilski dokumenti *Dei Verbum* – dogmatska konstitucija o Božanskoj objavi (1965.) i *Sacrosanctum concilium* – konstitucija o svetoj liturgiji (1964.).

84 Fra Didak se "borio za iskrenost franjevačkog siromaštva, a zaslužio naziv protivnika siromaštva", jer je "tražio da se iz našega života ukloni propis o zabrani nošenja novca", pri čemu je za govornicom rekao da je došao s novcem u džepu i pokazao svoj novčanik, tražeći da i drugi provincijali pokažu svoj, pa ako ima ijedan koji je došao bez novca, vjerovat će mu se. Zavikali su na njega: "'Silazi, Sotono, s govornice!', jer su to smatrali svetim amanetom sv. Franje" (Šilić, Rufin, "Fra Didak – provincijal (27. 5. 1919. – 3. 2. 1920.)", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 89--104, ovdje 90 i 92).

85 Kao jedan od najizbrušenijih dragulja Drugoga vatikanskoga koncila, dokument na kojem se dugo radilo, a usvojen je dan prije zaključenja koncila, kao njegova svojevrsna kruna, 7. prosinca 1965.

86 U pismu papi Piju XII., 9. veljače 1954. (arhiv Družbe Kćeri Milosrđa, Rim).

naviještanju Božjega očinstva,[87] šaljući im malu knjižicu na talijanskom, koju je dala prevesti i na hrvatski.[88] Do toga joj je osobito stalo, zato što drži da se ekumensko djelovanje Crkve itekako može potkrijepiti većim isticanjem Božjega očinstva, u koje se ulazi po njegovu Sinu, Isusu Kristu u snazi Duha Svetoga.[89] Ta joj je ekumenska dimenzija osobito važna, o čemu svjedoči i jedan pomalo naivan događaj iz njezina života.[90]

Sazivanje Drugoga vatikanskoga koncila doživjela je kao *kairos* – milosni trenutak koji se ne smije propustiti, pa iako već jako bolesna, sve tjelesne sile upire ne bi li pismima papama,[91] kardinalima, biskupima i drugim uglednicima stavila na srce tu potrebu približavanja Božjega očinstva suvremenom čovjeku. Kako je tada živjela u Rimu, posjećivali su je mnogi biskupi i nadbiskupi, i hrvatski i oni iz Južne Amerike.[92] Suočena s iskustvom smrti još u ranom

87 Jedan od četiri znanstvena skupa održana uoči proglašenja blaženom Marije Propetoga bio je posvećen upravo toj temi: "Teološki aspekti Božjeg očinstva u životu i djelu Marije Propetog Isusa Petković", IV. znanstveni skup o Službenici Božjoj Mariji Propetog Isusa Petković, Zagreb, 5.-6. studenog 1999., Zagreb, Družba Kćeri Milosrđa, 2000. Radovima s toga skupa temeljito su obrađene Marijine pouke sestrama, njezina dopisivanja s brojnim crkvenim velikodostojnicima i sva njezina nastojanja oko promicanja i boljega poznavanja Božjega očinstva.

88 Riječ je o 1935. godine objavljenoj knjižici duhovnih meditacija *Vers le Pere*, čiji je autor nadbiskup Cambraia u Francuskoj, Emilio Guerry, a koja je 1945. na temelju trećega francuskoga izdanja prevedena na talijanski pod naslovom *Andiamo al Padre* (1963. izlazi iznova pod naslovom *Incontro al Padre*). Marija Propetoga je u okružnici sestrama od 1. prosinca 1958. naziva "svetom knjižicom" i daje ju prevesti na hrvatski. Piše teološki dubok uvod u to djelce i od belgijskog izdavača dobiva prava objavljivanja, ali kako u to vrijeme (1963.) nije bilo dopušteno tiskanje religioznih djela u Hrvatskoj, djelo ostaje neobjavljeno, sve do danas (usp. Zdenko T. Tenšek, "Povijesne i teološke posebnosti Božjeg očinstva u Marije Propetog Isusa", IV. znanstveni skup o Službenici Božjoj Mariji Propetog Isusa Petković, Zagreb, 5.-6. studenog 1999., Zagreb, Družba Kćeri Milosrđa, 2000., 115-136, posebice 120-121).

89 Usp. *isto*, 115-136, posebice 128-129.

90 Kad je 1922. išla u Slavoniju prikupljati milostinju, na proputovanju u Beogradu posjetila je i pravoslavnoga patrijarha i s njim razgovarala o sjedinjenju odijeljenih Crkava. Patrijarh se pokazao voljnim o tomu razgovarati ako ga Rim pozove, štoviše nakon tog susreta sam je nazvao Majku Mariju i htio s njom još dalje o tom razgovarati. Marija se osjetila pozvanom da o tom obavijesti zagrebačkoga nadbiskupa Bauera, koji ju je odgovorio od daljnjeg bavljenja tom temom. Njoj je pak ostalo žao što tada ipak nije našla načina da o svemu obavijesti i Svetoga oca (usp. Marija Propetog Isusa Petković, *Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi*, Split, Verbum ^{2}2004., 177-178).

91 Još prije saziva Drugoga vatikanskoga koncila Piju XII., zatim Ivanu XXIII. i Pavlu VI., od kojih je dvojici posljednjih pisala još prije nego što su postali pape.

92 Njezin životopisac kratko to sažima: "Moram također spomenuti da je Marija između 1962. i 1965. primila posjete mnogih nadbiskupa i biskupa, bilo iz domovine bilo iz Južne Amerike, koji su onih godina dolazili u

djetinjstvu, kako vlastitim umiranjem tako umiranjem njoj dragih i bliskih ljudi, a potom svetim umiranjima prvih svojih susestara koje su mlade umirale nakon ulaska u Družbu,[93] uvijek je imala poseban odnos prema smrti. Kad joj 1935. u ruke dolazi mala knjižica sv. Karla Boromejskoga, *Duhovni ugovor duše s Bogom – Oporuka duše*, spremno je s talijanskoga prevodi na hrvatski i već iste godine tiska u 16.000 primjeraka, dajući je tako svojim sestrama, a po njima i našem narodu.[94] Sama je napisala *Hvale i zazive Nebeskom Ocu*[95] po kojima se molilo i slavilo Boga u njezinoj družbi i s narodom gdje god su sestre djelovale. Koliko je od tih njezinih nastojanja i pastoralno-duhovnih djelovanja doista ušlo u dvoranu koncilskoga zasjedanja, teško je procijeniti, ali se smijemo nadati da sva ta njezina mnoga i odlučna nastojanja nisu bila uzaludna i da je ta srčanost ipak malo dotaknula naslovnike njezinih obraćanja i tako se, makar i podsvjesno, odrazila u njihovim promišljanjima tijekom koncilskoga rada.

Marija Petković, iako nije imala nekih, rekli bismo, velikih škola, ipak ostavlja vrlo vrijednu pisanu baštinu, jer je sestrama uvijek nastojala okružnim pismima, konferencijama, prigodnim uputama pomoći u što vjernijem služenju Bogu, kojem su se zavjetovale svetim redovničkim zavjetima u karizmi Družbe Kćeri Milosrđa. Posebice joj je stalo kako do osobnoga posvećenja tako do posvećenja svake svoje duhovne kćeri. To zorno priziva u pamet i stavlja na srce svakoj sestri, ističući potrebu uzajamne ljubavi i opraštanja.[96] Upravo zbog velike vrijednosti njezine pisane baštine, njezine je susestre uz pomoć teoloških i jezičnih stručnjaka malo po malo objavljuju, dajući je vjerničkoj javnosti za duhovnu izgradnju.[97]

Rim da sudjeluju na Drugom vatikanskom crkvenom saboru" (Matanić, Atanazije, *U znaku ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1999., drugo dopunjeno izdanje, 169).

93 Usp. *isto*, 171.

94 Usp. *isto*.

95 Unatoč bolesti i slabim tjelesnim snagama uspjela ih je završiti u ljeto 1964. i onda posebnim okružnim pismom razaslati svojim sestrama (usp. *isto*, 169). Prvo je izdanje tiskano na talijanskom, a potom na hrvatskom i španjolskom, jezicima koji se govore u Marijinoj franjevačkoj družbi. Na hrvatskom su potom izdana još tri izdanja (posljednje 2003.), a priredila ih je i ponešto izmijenila njezina duhovna kćer, s. M. Ksenija Režić.

96 Primjerice: "Sestre drage, željela bih da utisnem u vaše srce duh Družbe, ljubav prema Bogu i uzajamnu ljubav; da sve budete samo jedna duša, da se ljubite kao što vas ljubi Krist. Zato opraštajte jedna drugoj, jer svaka ima svoju slabost, teško se nađe koja, da je savršena u svemu" (iz pouke Majke Marije Propetoga "O dužnosti da se posvetimo", 10. siječnja 1942., otisnuto u: *Tebi Majko*, 1 (2009.) 12-14, ovdje 13).

97 Tu uz neka druga djela treba posebice istaknuti Marijinu Autobiografiju, koju je za tisak priredio Mladen Parlov: Marija Propetog Isusa Petković,

ZAKLJUČAK

Fra Didak Buntić i bl. Marija Propetoga, posvećujući svoj život Bogu i radeći za njegovu slavu, svatko u svojoj redovničkoj zajednici, otjelovili su karizmu franjevačkog siromaštva, koja se očituje prije svega u služenju siromasima. Upravo stoga što su bili duboko vjernički izgrađeni prepoznavali su nadahnuća duha i mogli slijediti volju Božju za njih i njihovu sredinu u povijesnom trenutku u kojem su se nalazili. Iz punine toga duha mogli su se nesebično posvetiti Bogu, slaveći ga i ljubeći u čovjeku potrebniku, u službi bližnjemu.

Dok Marija zbog svoga ljubljenog oca, koji joj postaje uzorom u karitativnom radu, guši u sebi redovničko zvanje, i to ono za kontemplativnim životom u nekom strogom redu, fra Didak odlazi u franjevački red više da ugodi majci koja je to željela. Bog se služi i jednim i drugim svojim djetetom da ga privuče k sebi onako kako će mu biti najkorisnije oruđe u njegovim rukama. I s. Marija Propetoga i fra Didak, vođeni ljubavlju prema Bogu i njezinu konkretiziranju u ljubavi prema čovjeku, izrastaju u gorostase koji odražavaju veličinu Božje ljubavi prema čovjeku. Oboje su domišljatom ljubavlju služili čovjeku potrebniku u sirotištima, bolnicama, misijama, odgoju i obrazovanju, politici... – gdje god se moglo štogod učiniti za preživljavanje i osiguravanje bolje budućnosti, kako svojih sunarodnjaka tako i druge braće i sestara u Kristu. Svojim životom bili su i ostali uzor vjerničkoga življenja evanđeoskih kreposti, što je Crkva i prepoznala proglasivši Mariju Propetoga blaženom, a što se mnogi, na različite načine dodirnuti njegovom dobrotom i ljubavlju, doskora nadaju i za fra Didaka.[98]

Franjevačka karizma i jest u svojoj izvornosti nepatvoreno služenje siromasima, onima najmanjima među ljudima, a oni sami pripadaju redu manje braće (*ordum fratrum minorum*). Već je življenje franjevačkog duha naših dvoje Božjih ugodnika, i s. Mariju Propetoga i fra Didaka, bitno usmjerilo na služenje siromasima. Kad je u Bosni i Hercegovini za Prvoga svjetskog rata zavladala glad i masovno umiranje, u vremenu tog vojničkog apsolutizma svakoga se tko bi se zauzimao za siromašni narod držalo sumnjivim i opasnim, pa se gotovo na cijelom području čuo jedino fra

Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi, Split, Verbum ²2004., te njezine *Upute za nadstojnice i duhovne učiteljice*, Split, Crkva u svijetu, 2006., koju je za tisak priredio Ante Mateljan.

98 I autorica ovoga rada ima zahvaliti fra Didaku što je njezina djeda, Peru Knezovića, rođena 1904., opismenio po svojoj originalnoj metodi opismenjivanja i spasio u godinama gladi otpremanjem u Slavoniju.

Didakov glas.[99] Nije se libio ni pohoda caru ni kojem drugom velikodostojniku. Zapisano je kako su majke svojoj djeci pokazivale fra Didaka govoreći da ga dobro pogledaju, jer "mi imamo Boga na nebu i samo njega ovdje na zemlji".[100] Jednako tako i s. Marija Propetoga, iako žena, neznatna redovnica s jadranskoga otoka, pronalazi način da se njezin vapaj uime sirota i ubogih čuje u državnim i crkvenim ustanovama, da dopre do moćnih i utjecajnih i da od njih većinom dobije i pozitivan odgovor. Takav glas čuje se samo od onih koji s Bogom hode, čija je vjera i pouzdanje u njega stameno. To su ljudi koji su poziv na svetost vjerničkoga života čuli i odazvali mu se. Majka Marija Propetoga živjela je iz svoje vjere, u drugima je budila i dopuštala da se ta vjera odjelotvori. Njezinim se susestrama, duhovnim kćerima Marijina predanja Bogu, duboko usjeklo njezino uvjerenje: "Kako vjerujemo, onako i djelujemo!"[101] Ljudi poput s. Marije Propetoga i fra Didaka ostavljaju trajan trag, koji – čini se – postaje to vidljiviji što nas više vremena dijeli od onih dana kad su hodili ovom zemljom. Tako je don Riccardo Petroni, postulator kauze bl. Marije Propetoga, posve uvjeren "da ćemo dobro i brzo doći do žuđenoga cilja", tj. njezina proglašenja svetom, "jer je miris svetosti koji je ostavila bl. Marija Propetoga živ i stvaran, jasan i djelotvoran".[102] Jednako tako fra Marijan Zubac, subrat fra Didaka Buntića za njega kao idejnoga začetnika velebne širokobriješke bazilike, na neki način i projektanta, i najzaslužnijega za njezinu gradnju, kaže: "Nije na njoj ostavio svoje ime urezano, ali je na cijeloj zgradi ostavio otisak svoje ličnosti."[103]

Oboje ovih Božjih ugodnika ostavili su neizbrisiv trag svetosti, Božje slave i hvale u Crkvi u Hrvata. Njihova baština zavređuje biti i nadalje znanstveno proučavana i vjernički nasljedovana.

---

99 Usp. Oton Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, Tiskara narodne prosvjete 1938., 81.

100 Kazimir Barišić, "Naši dragi pokojnici. Fra Didak Buntić, O. Fr. M.", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 126-133, ovdje 133, pretisak nekrologa objavljenog u *Korrespondenzblattu* u Innsbrucku 1922.

101 S. Marija Propetoga, kao vrhovna glavarica na kapitulu održanu hrvatskim sestrama u Rimu, 14. rujna 1952., 34.

102 Usp. Riccardo Petroni, "Živ je i djelotvoran miris svetosti bl. Marije Propetoga!", u: *Tebi Majko*, 1 (2009.) 19-21, ovdje 21.

103 Andrija Nikić, "Širokobriješka crkva – pjesma od kamena", u: Ćorić, Didak (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevačke provincije, 1978., 55-66, ovdje 62.

LITERATURA I IZVORI

DOBRŽANSKI, I. (1914.), *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo.

ĆORIĆ, D. (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb–Mostar, 1978.

Katekizam Katoličke crkve, Zagreb 1984.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

Marija Propetog Isusa Petković*, Sve za Isusa. Autobiografija i duhovni zapisi* (priredio M. Parlov), Split 2004.

MATANIĆ, A. (1999.), *U znaku ljubavi*, Zagreb.

NIKIĆ, A. (1974.), *Godine gladi*, *Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919),* Duvno.

PETRONI, R. (2009.), Živ je i djelotvoran miris svetosti bl. Marije Propetoga!, *Tebi Majko*, 1: 12-14.

TENŠEK, Z. T. (2000.), *Povijesne i teološke posebnosti Božjeg očinstva u Marije Propetog Isusa*, IV. Znanstveni skup o Službenici Božjoj Mariji Propetog Isusa Petković, održan u Zagrebu 5.-6. studenog 1999., Zagreb.

Ante SEKULIĆ

DUHOVNOST I DOBROTA FRA DIDAKA BUNTIĆA

Zahvalan sam što sam pozvan biti sudionikom na svečanom spomen-skupu o hercegovačkom franjevcu fra Didaku Buntiću. Dok sam razmišljao o ovome skupu, prisjetio sam se svoga zavičaja, naše bačke Hrvatske. Ondje je, naime, izniman, pače veličanstven skup, održan davnog kolovoza 1936. Brojni gosti iz Hercegovine i njihova mostarska glazba sudjelovali su na svečanosti onih dana. Poseban je osjećaj bio vidjeti biskupa fra Alojzija Mišića u društvu i bogoslužju s biskupom Lajčom Budanovićem, a osobit je doživljaj bio gledati naočita franjevca kako s hrvatskim barjakom jaši kroz glavne ulice naše Subotice.[1] Ponosan što sam bio svjedok i sudionik hrvatskoga subotičkog slavlja, odlučio sam zahvaliti svim našim hercegovačkim sunarodnjacima za narodne, domoljubne osjećaje. Za svoga života nisam to nikada zaboravio. Niti danas.

U svome sam pak djetinjstvu slušao o djeci gladnoj i nezbrinutoj, koja su "za vrime rata prispila u naše kuće",[2] doveo ih je u bačke domove hercegovački fratar. Na temelju oskudnih podataka i prisjećanja želio sam osobno provjeriti i dopuniti svoja saznanja. Nažalost, unatoč susretljivosti dobronamjernih osoba nisam mogao dopuniti svoje spoznaje. Jamačno su za nestanak građe o skrbi za gladnu djecu presudni bili događaji 1941. godine. Pače, nema niti u Gradskoj pismohrani u Subotici nikakva omota sa spisima o spomenutoj skrbi.[3] No, u onim ratnim vremenima i u nizu kasnijih događaja nestali su i brojni drugi spisi, knjige, spomen-ploče, umjetnine. Posebice treba žaliti (i ne zaboraviti!) ljudske žrtve. Moj bi rad svakako bio pot-

1 *Klasje naših ravni, br. 2.* Nakladnik Pučka Kasina. Subotica, 1936. (Govorilo se: *"Lipa fratra na lipu čilašu…").*

2 *Vlastita bilješka,* god. 1940. (kratica: VB+god.).

3 Usp. *Neven,* glasilo. Subotica, 1917., 1918. (kraće vijesti). – *Subotička Danica*, godišnjak, god. 1917., 1918. – Zahvalan sam za pomoć s. Emili Barbarić, redovnici Družbe kćeri milosrđa, mr. sc. S. Mačkoviću, ravnatelju Gradskog arhiva u Subotici, za pomoć.

puniji da sam mogao pouzdano zabilježiti koliko se nejake djece moglo nasititi na plodnim njedrima bačke ravnice. Postoje tragovi u Baču, u bilješkama, da su onamo stigla djeca iz Buntićevih skupina. Nažalost, nisam uspio doći do pravih podataka.

Poseban, pak, poticaj za moje promišljanje o duhovnosti i dobroti fra Didaka jest povijesno i društveno okruženje, uvjeti u kojima živimo. Neobično su kompleksni i naši dani koji se nižu i čine, grade i izgrađuju našu svagdašnjicu. U njoj, u opterećenosti našoj, likovi poput hercegovačkog *franjevca* krijepe, tješe, upućuju na dobro, na ljudske odnose i ljubav. Vremena o kojima se raspravlja u ovome radu vratila su me čovjeku moga zavičaja, velikom čovjeku Blažu Rajiću, koji je s iznimno zauzetim fra Didakom sjedio u beogradskoj skupštini (Konstituenta); obojica su, naime, bili uključeni u "jato gusaka koje su srljale u magli" – kako to S. Radić reče.

Na razmeđu dvaju stoljeća

Životopisci prema ustaljenom pravilu sastavljanja podataka bilježe nadnevak rođenja osobe o kojoj slažu kamenčiće životopisnoga mozaika. Tako je zabilježeno da je "dana 9. listopada 1871. na Paoči rođen dječak koji je na krštenju dobio ime Franjo".[4] Radosni događaj u obitelji Buntić dogodio se nekoliko mjeseci nakon teškoga poraza Francuza u ratu protiv Prusa te proglašenja Njemačkoga Carstva (siječanj 1871.), u danima društvenih priprema za preustroj Habsburškoga Carstva, u danima burnog, ponekad zanesenjačkoga društvenog života među Hrvatima. Iste godine u Rakovičkoj buni potekla je krv Eugena Kvaternika i njegovih suradnika.[5] Dječački dani Franje Butnića protječu u teškom zapletu narodnih težnji i želja, s turskim gospodarima u Bosni i Hercegovini i silovitim nasrtajima budimskih vlastodržaca prema Hrvatima (*mađarizacija*). Ne raščlanjujući stranačke sloge i nesloge, za život Buntićeva zavičaja, za hercegovački hrvatski puk značajni su bili sukobi s turskom feudalnom gospodom (Ali Dželaludin-paša, Kara Ali-aga Ruščuklija, Smail-aga Čengić i dr.), sve dok 19. kolovoza 1878. nisu austro-ugarski generali Josip Filipović i Sjepan Jovanović preuzeli, prema zaključku Berlinskoga kongresa, upravu nad Bosnom

4 Dr. fra Andrija Nikić, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan,* Mostar, 2004., 11.

5 Usp. Imre Halász, *Egy letűnt nemzedék*. Budapest, 1911., 217. – Jaroslav Šidak, *Značenje Rakovice u austrijskoj politici 1871.* Historijski pregled, VI. 1961.

i Hercegovinom (okupacija Bosne i Hercegovine – sve do propasti Dvojne Monarhije).[6]

Krupna zbivanja u posljednja dva desetljeća XIX. stoljeća, brojni nemiri, prekretnički pokreti i krvavi obračuni koje bilježi opća i naša narodna povijest kao da potvrđuju bolnu istinu o pripremi za krvavi obračun, o kojemu je Paul Valéry, doslovce pisao: "(…) vrline ovoga ili onog naroda urodile su većim zlom nego svi poroci kojima rađa plandovanje. Vidjeli smo svojim očima savjestan rad, najsolidniju naobrazbu, stegu i marljivost u službi najužasnijih namjera i ciljeva".[7]

No, ne želim raspravljati o burskom ili pak o balkanskim ratovima, niti o pobuni 1905. i drugim događajima, nego bih pridodao poneku misao o crkvenom, vjerskom životu na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. U proučavanju, naime, života i rada fra Didaka Buntića čini mi se to potrebnim. Crkva je na razmeđu spomenutih stoljeća suočena s izazovom ideologija (primjerice s *marksizmom*). "U borbi protiv njih Crkva se našla u slabijem položaju te u izolaciji koju je često proživljavala kao pravu opsadu".[8] U raščlambama o prvom vrhbosanskom nadbiskupu, Josipu Stadleru, brojni su podaci o crkvenim i društvenim previranjima na razmeđu dvaju stoljeća.

Crkva na Stijeni

Treba imati na umu da su se odnosi u Crkvi mijenjali nakon I. vatikanskoga sabora, na kojemu je proglašena nezabludivost papine učiteljske službe (kada je obavlja *ex cathedra*). Posljedice su bile goleme promjene u europskih vladara, zatim pojedinih ali moćnih crkvenih uglednika. Na nemalim kušnjama bili su vjernici u mnogim zemljama. Posebice je poznata borba protiv katolicizma – *Kultürkampf*. Poznati njemački kancelar Bismarck nametnuo je Crkvi *Svibanjske zakone* (1873.). Posebnu štetu nanijeli su "starokatolici" (Ignatz von Döllinger); u Švicarskoj su ovi protiv isusovaca i samostana. Brojne su redovničke zajednice i crkveno školstvo platili skup danak *antiklerikalizmu*. Nije ovo promišljanje o fra Didaku Buntiću prigoda za raščlambu o katoličkom kršćanstvu na razmeđu dvaju spomenutih stoljeća, ali treba istaknuti da je Lav XIII.,

6 Trpimir Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1992. – Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb, 1920. i dr.

7 Paul Valéry, *Ouvres de Paul Valéry*. Variété, I. volume. Paris, 1919.

8 Usp. Guy Bedouelle, *L´histoire de l´Église*. (U nas prijevod: Stj. Kušar: *Povijest Crkve*. Zagreb, 2004.)

papa onoga vremena, prema mišljenju povjesničara, promicao "intelektualnu obnovu katolicizma", a povrh svega imao osjećaj i "sluh" za društvena pitanja svoga vremena (enciklika *Rerum novarum*). U ono doba je neprijateljski prema vjeri bio modernizam, o kojemu ima različitih i raznovrsnih mišljenja: značajka mu je – prema nekim piscima – što uopće nema nekakve definicije, jer se radi o raspoloženju, nekom ozračju u kojem se susreću tradicija, vjera i modernitet; prema drugima, modernist je onaj koji bi u slučaju sukoba bio spreman napustiti, prepraviti ili prilagoditi tradicionalnu vjersku pripadnost, vjerski posvećeni izraz. Modernizam se početkom XX. stoljeća usredotočio na neke zemlje (primjerice Francusku, Italiju, Englesku). U nas je početkom XX. stoljeća napisano više rasprava o modernizmu, no uglavnom su ga "prenosili" pisci (umjetnici) koji su proveli neko vrijeme u Francuskoj.

Spomenuto je već u ovom radu da je Crkva za života fra Didaka Buntića, poglavito u doba njegove osobne i redovničke izgradnje – proživljavala nakon I. vatikanskoga sabora – svojevrsno teško razdoblje. Međutim, do početka 1914., tj. I. svjetskoga rata, uzdignuli su se do uzoritosti novi ljudi, obraćenici, uzorni intelektualci i vjernici – uzori i primjeri. Od Francuza Leona Bloya, do židovskoga obraćenika Jacquesa Maritaina i pjesnika Paula Claudela, anglikanca G. K. Chestertona. Neki pak drže da je "od svih kršćanskih pjesnika" ponos francuske književnosti bio Charles Péguy, koji je umro u godini početka velikog svjetskog sukoba (1914.). Međutim, Crkva je primila obećanje od svoga utemeljitelja – sazdana na stijeni našla je u sebi samoj pokretačke snage koje su joj omogućile da otkrije i oblikuje nove odgovore na izazove i poteškoće. Možda nije suvišno spomenuti da je krajem XIX. stoljeća gotovo svake godine utemeljena poneka redovnička zajednica (muška ili ženska) koja se posvetila dubljem vjerskom, duhovnom životu, spremna naviještati kršćanstvo u zemljama gdje nije bilo poznato.[9]

U nekoliko spomenutih podataka (veoma škrto i sažeto) treba promišljati ozračje u kojemu se mladi hercegovački franjevac fra Didak Buntić spremao za svoje svećeništvo i naviještanje Riječi koja krijepi, Ljubavi koja razumije i Dobrote koja se nesebično daruje.

Hercegovačka uporišta i obzori

Za prepoznavanje fra Didakove osobnosti, poglavito pak njegove duhovnosti ove su refleksije pomogle meni, a vjerujem pomoći će i drugima koji žele razmatrati njegovu

9 Usp. Guy Bedouelle, *nav. dj.*, 155.

mirnu, usklađenu duhovnost, njegovu službu Gospodaru svih vjekova i naroda.

Poznati velikan hrvatske uljudbe, iznimno širokih znanstvenih obzora, franjevački trećoredac Iso Kršnjavi ostavio je bilješku o prvom osobnom susretu s fra Didakom. Dugo su pismeno prijateljevali, izmjenjivali su misli i zamisli o građevinarstvu, o raznim društvenim (političkim) pitanjima i nadama.

I kad je Iso Kršnjavi god 1909. boravio u Mostaru i pohodio biskupa fra Paška Buconjića, iskoristio je prigodu te je uz pomoć fra Radoslava Glavaša, biskupskoga tajnika, pošao u Široki Brijeg na prvi osobni susret s fra Didakom. Zabilježio je sljedeće:

"Po imenu mi se nehotice stvorila bila kriva slika o njemu, činilo mi se, da ću naći starca Didaka, i kad tamo priđe nam u samostanski vrt vitak, mlad Franjevac nasmijana lica i očiju pa nas veselo pozdravi…"[10]. Kršnjavi je pregledao nacrte i građevinu širokobriješke crkve i zabilježio: "Crkva je građena od tvrdog sivog kamena u obliku starokršćanskih bazilika".[11]

Ugledni prijatelj susreo je "mlada franjevca" i graditelja velebne bazilike u hercegovačkom gradiću. Dojam je snažan. Čovjek kojega je u tom trenutku upoznao, mlad je, nasmijana lica i očiju. Samozatajan, nesebičan, zauzet poslovima, obvezama redovničkim, svećeničkim i ljudskim. Ali nasmijana lica i očiju. Vedar.

Odakle vedrina u kraju gdje neimaština i glad vrebaju da iz kamena nemilice zaskoče ljude, puk koji je ondje davno, veoma davno podigao domove i upalio ognjišta? Odakle radost u duši i na licu obrazovana čovjeka kojemu je kraj skromna ognjišta darovan život, osobni dio životna puta do vječnosti?

Pomogao je u odgovoru na bujicu pitanja pisac, učeni isusovac Josip Antolović:

"(…) Didak Buntić, odgojen u pravom kršćanskom duhu, stupio je vrlo mlad u franjevački red. Kao darovitog đaka i studenta njegovi su ga poglavari poslali na više studije u Innsbruck, gdje isusovci godinama vode glasoviti fakultet filozofije i teologije. Mnogi su od njihovih studenata po završenim naukama ponijeli u Domovinu ne samo solidno i svestrano znanje nego i najljepše uspomene. Fra Didak je u Innsbrucku imao prilike živjeti i studirati sa studentima koji će kasnije postati glasoviti ljudi. Vrativši se u Domovinu fra Didak postade profesor na glasovitoj gimnaziji u Širokom Brijegu. Kao čovjek i redovnik uzor-

10 Državni arhiv Hrvatske. *Ostavština Ise Kršnjavija*, Kut. br. 4., svez. III/5.

11 *Nav. dj.*, Ondje.

na života bio je izabran za provincijala ili, kako se onda čistim hrvatskim jezikom nazivao "redodržavnik""![12]

Životopisci fra Didaka Buntića ističu da je raspon životnoga hoda od rodnoga sela do skončanja u Brotnju bio obilježen kršem, označen hercegovačkim kamenjarom, gdje se u obiteljima i naseljima u ono doba živjelo više nego skromno, ali držeći i obavljajući vjerno kršćanske dužnosti. Djeca su prvu vjeronaučnu pouku i uzore nalazila u svojim obiteljima, u roditeljskom domu i obiteljskom zajedništvu.

U nizu skupljenih podataka posebice su mi značajne bilješke njegova životopisca, u kojima bilježi da je fra Didak "misu služio vrlo sabrano i pobožno držeći se svih crkvenih propisa (…). Oficij je većinom molio vani u prirodi, ako mu je to vrijeme dopuštalo".[13]

Franjevac i čovjek, fra Didak je živio svoj duhovni život i veoma ga brižno njegovao. Dar života i svih umnih i tjelesnih sposobnosti hercegovački je franjevac povjerio svome Stvoritelju, jedinom Gospodaru svih života i dobara.

A sve što je dobio i imao, fra Didak je gradio, izgrađivao i usavršavao na temeljima stožernih kreposti svakoga duhovnog života: na vjeri, ufanju i ljubavi. Od milosti vjere koju je primio s darom krštenja, mali Franjo rastao je i napredovao pod brižnim okom Stvoritelja koji ga je pozivao, poticao da mu služi, da mu bude vjeran. Nije ga napuštao u tjelesnom i umnom napredovanju, ne dopuštajući klonuća; bio mu je ufanje u teškoćama i zaprekama na stazama redovništva i svećeništva. Osjećaj povjerenja u Svemogućega, u Njegovu pomoć i zaštitu razvio je fra Didak do nježnosti koju oplođuje Ljubav. Snažna, čista Ljubav kao da je hercegovačkoga fratra prožela nesebičnošću i predanjem u revnosti za opće dobro, poglavito za hercegovački puk. Dok promišljam o radu fra Didaka, učvršćujem sebe u zahvalnosti Nebu koje nam je darovalo fratra koji je prošao svijetom, napose svojim kršnim zavičajem "čineći dobro". Nije do mene doprlo puno podataka iz njegovih redovničkih novačkih dana, niti su mi poznate bilješke iz razdoblja "redovničke formacije", ali ono što je činio za druge, za subraću i sunarodnjake, moglo je izvirati iz plemenita srca i duše; iz duhovne zrelosti i bogatstva moglo se prelijevati i pretakati na druge i dijeliti drugima. Pun je fra Didak svoje jedine Punine i Ljubavi, svoga Boga. Namjernici koji ga susreću u životnom hodu vide samo fratra koji je "nasmijan i vedar". To je privlačilo namjernike u

12 Josip Antolović, *Primjeri i uzori. Svijetli likovi uma i srca*. Zagreb, 1998., str. 42.

13 A. Nikić, *nav. dj.*, 92.

vremenu zapletenom i hudom. Trebalo je postojanosti i vedrine. Fra Didak je to stekao dugim i postojanim radom na sebi, na svojoj izgradnji. Da bude dostojan svoje službe i dostojanstven u službi Bogu i narodu.

U životopisima i prigodnim člancima fra Didaku su uz časno redovničko ime pridodali razne atribute. Među ostalim i da je "legenda", dakle iznimno ugledan i sposoban čovjek, koji u povijest ulazi svojim osobnim značajkama i radom za dobro zajednice. Osobno mi se čini da je on zapravo posebni *miljenik* Božji kojega je Providnost stavila na krš hercegovački da od tvrda kamena u sebi učvrsti *vjeru*, da u siromašnoj zemlji, u borbi s nedaćama, nasilništvom i zatorom učvrsti svoje *ufanje* u Svemogućega te da u predanosti Dobroti do zadivljujuće nježnosti njeguje djetinju *ljubav* prema Ocu svih naroda i ljudi.

Na svome životnom putu "fra Didak je otkrio u franjevaštvu blagu unutarnju sreću, izvor višega života, zajedništvo s generacijama franjevaca koji su blizu sedam stoljeća ukopani u srca hercegovačkih katolika što se ne da ničim iskorijeniti. Zajedništvo s Kristom preko obitelji sv. Franje dala mu je sigurnost da ne ide u smrt nego u život".[14]

U vježbanju i življenju kreposnoga života fra Didak je postojano stupao stazama franjevačke duhovnosti, posvećujući sebe ali koristeći i drugima. Suvremenici kažu da je uvijek i svugdje bio "fratar u habitu". Nije se nikada stidio ili odricao svoga habita, pa ga se takvoga sjećao u prevratničkim danima 1918.-1921. i Blaško Rajić, bački Hrvat koji je bio također sudionik *Konstituente.*[15] Sačuvane slike (koliko su mi bile dostupne) potvrđuju spomenuti podatak. (Možda se suvremenim ljudima može odjeća fra Didaka činiti previše "starinskom", tradicionalnom, konzervativnom, ali u ono doba je sigurno bila zaštitni znak njegova osobnog, redovničkog i ljudskog dostojanstva).[16]

U finom tkanju unutarnjega duhovnog života hercegovačkoga fratra nedostaju raščlambe podataka o njegovim odlukama, prosvjetljenjima, nadahnućima i svakodnevnim vježbama te postojanom nadzoru dnevnih odluka, skrbi o redovničkoj stezi. Kolike su i kakve bile svagdašnje žrtve, samozataja, odreknuća – jamačno će biti teško utvrditi. Ali duh samozatajnosti i žrtve izbija iz svih postupaka hercegovačkog franjevca, rođenog na oskudnom i tvrdom kršu, vrsnog intelektualca na tvrdu kamenu.

14 A. Nikić, *nav. dj.*, 92.

15 *Vlastita bilješka*, 1949. (Razgovor s Blaškom Rajićem, prvakom bačkih Hrvata u prvoj polovici XX. stoljeća).

16 Usp. *nav. dj.*

U svemu je fra Didak mogao naći zaštitu, okrepu i poticaj pod okriljem i na krilu Velike Marije, Bogomajke, koju usrdno časte franjevački redovnici, pobožno zazivaju i Njenu pomoć mole hercegovački suzavičajnici svoga fratra, njihova misnika i dobrotvora. U ovom sažetom radu o fra Didaku suvišno bi bilo prebrojavati koliko je pozdrava izrekao Mariji, koliko je čisla prebrojio spominjući i razmatrajući o Majci Bogočovjeka rođenog u prosinačkoj betlehemskoj noći. Nazarećanin je, ispunjavajući svoje otkupiteljsko poslanstvo, bio poslušan svojoj majci, koja je zanosno ispjevala svoj *Magnificat* i ustrajala na putu do Golgote. Jedinac joj je bio poslušan. Fra Didak je bio Marijino dijete, jer se bez te sastavnice njegova života ne može razumjeti niti protumačiti gorljivost, iznimnost velebne crkve Uznesenja Marijina u Širokom Brijegu (50 m duga, 20 m široka). U baziliku je ugrađen tvrdi hercegovački kamen, tvrda i postojana vjera hercegovačkoga puka i fra Didakova sinovska odanost i ljubav.[17]

U promatranju i promišljanju o duhovnosti fra Didaka Buntića ne može se otkriti nikakva bolećivost, bolesna ćutilnost, čuvstvenost; nema niti drske samodopadnosti i nametljivosti. On je vjernik, redovnik i misnik. Suradnik s darovima koje je primio, oplodio i za njih zahvaljivao Svevišnjem.

Takav fra Didak – poslušni vjernik, vrstan intelektualac i uzoran redovnik – bio je svjestan svoje društvene opstojnosti, svojih dužnosti i obveza prema subraći na škrtom i tvrdom kamenu, svojim suredovnicima, hrvatskom puku. Darove je primio, njih je koristio i njima se služio u službi vječnome.

Uzdarja Crkvi i narodu

U pokušaju shvaćanja dobrote, dobrotvornosti i plemenitosti fra Didakove prisjećam se često ponavljane misli kako se uloga pojedinca nikada ne smije precijeniti (Karl Rahner). Dok sam promatrao duhovnost hercegovačkoga fratra, nazvao sam ga posebnim *miljenikom* Božjim, obogaćenim milošću vjere, prožetim ufanjem u Dobroga i oplemenjenim ljubavlju prema Stvoritelju. U primjeni darova i razdiobi svoga obilja nutrine drugima, suredovnicima i hercegovačkom puku, nazvat ću ga – čvrsto uvjeren – *aristokratom duha*, možda još bolje *aristokratom vjere* (ideala?), koji teži za utjecajem preko državnih međa. Više radi za uljudbu, za opće dobro nego za usko područje, omeđe-

17 A. Nikić, *nav. dj.*, 97.

no ograničenim obzorima; u doba zamršenih domoljublja *fratar* nadmašuje sebičnost i uskogrudnost nesnošljivosti te se usmjeruje prema narodnim probicima. Ne treba u fra Didakovu slučaju sučeljivati aristokraciju, demokraciju i radništvo. On gleda, zdrava uma i plemenita duha – koje su potrebe *čovjeka* njegova okruženja, njegova zavičaja, katoličkog hercegovačkog puka.

Ne tvrdim, ali držim da je velika i tragična povijest Europe i nas, naroda u njoj, na razmeđu XIX. i XX. stoljeća. Na njenom početku, na početku povijesti europskih naroda i našega hrvatskoga, kao da je neki prometejski duh vladao svijetom. Vjera u čovječanstvo i njegovu moć kao da potiče ljude da gospodare svojom sudbinom, puk povremeno vjeruje da će biti dionikom svih proglašenih dobara, ali udarci – iznenadni i bolni – vraćaju ga u život koji nije bio jednostavan i lagodan. Prisjetit se treba da je od god. 1883. do 1903. u Hrvatskoj banovao Khuen Hedervári, u Bosni i Hercegovini je, pak, od 1882. do 1903. vladao uvjeren i gorljiv Benjamin Kállay, pristaša ugarske svetostjepanske misli. Brojne rasprave napisane o spomenutim vlastodršcima obilne, različite i raznovrsne, po sebi zanimljive, ostaju u ovome radu izvan proučavanja, jer se u ono doba pripremao za svoj rad među hrvatskim katoličkim pukom rasutim po hercegovačkom kršu mladi franjevac fra Didak Butnić, koji je nakon stjecanja potrebne naobrazbe, 29. srpnja 1894. postao misnikom. "Od toga časa njegov život ima svoj čvrsti temelj u franjevačko-svećeničkom pozivu, istinskoj vjeri u Gospodina i potpunom predanju svom radu", kako piše Andrija Nikić.

Mladi *fratar* ostaje vjeran dosljednosti u obavljanju propisanih, ali i osobnih molitava, u intenzivnom duhovnom životu, predan Gospodinu od kojega traži okrepu i jakost u svagdašnjem životnom hodu. Ponizan i poslušan, fra Didak želi uzdanjem vratiti dug Crkvi i narodu. Oduševljava se Katoličkim pokretom svoga vremena, ali od 1895. prihvaća službu profesora grčkoga i latinskoga u franjevačkoj širokobriješkoj gimnaziji.[18]

a) Prosvjetiteljski i odgojiteljski rad ispunili su život fra Didakov od početaka profesorskog djelovanja u Širokom Brijegu do smrti. Uz spomenute klasične jezike predavao je i hrvatski jezik. O njemu i njegovu radu zabilježena su pohvalna svjedočanstva: "mladić dobra duha i prirodnih sposobnosti"; "inteligentni gospodin fra Didak Buntić, koji se tamo našao, mila je no i ozbiljna duša od čovjeka".

18 Dubravko Horvatić, *Hrvatski putopisi od XVI. stoljeća do danas*. Zagreb, 2002., 307.

O načinu tumačenja i predavanja gimnazijalcima sačuvane su bilješke, prema kojima je "njegov način predavanja odgovarao njegovoj osobnosti. Njegujući nadasve slobodu i samostalnost želio je tako i svoje učenike odgajati. Njegov ideal odgoja bili su nutarnja samostalnost, samosvijest, poštenje i osjećaj odgovornosti. K tomu je upravljao sve svoje poruke".[19]

U svojoj duhovnoj izgradnji fra Didak je bio ustrajan u želji da kao svećenik, dušobrižnik služi ljudima, da ih vodi i bude među njima i s njima. Propovijedao je, ispovijedao i poučavao. Ne samo u Širokom Brijegu nego po hercegovačkim župama u kojima je radio, kroz koje je prolazio. Visoke naobrazbe, ugodna izgleda, lijepa ponašanja, "učeni fratar" u susretima sa svojim sunarodnjacima revnovao je i pronosio slavu Božju.

Nagovori i propovijedi bili su složeni lijepim stilom i izrečeni retorskim tonom. Govorio je mirno, ne preglasno i polako. Redovnička duhovnost i otmjenost plemenita duha nenametljivo su osvajale slušatelje ili sugovornike. Nemam prigode raščlanjivati metodiku profesorskoga rada fra Didaka, ali je vrijedno, potrebno i korisno zapamtiti sljedeće:

"Fra Didakovi učenici, odreda su za vrijeme II. svjetskog rata ubijani, a nakon dugo godina mučeni. Dostojni svoga učitelja i vođe njih preko 130 svjedoka – 66 mučenika i sedamdesetak uznika – postavilo je nemjerljivo svjedočanstvo za našu vjeru i uljudbu. To bogatstvo raspirilo je katoličku vjeru i pripadnost hrvatskome narodu da se to nadaleko osjetilo i iz daleka priznavalo. Još uvijek se to ističe!"[20]

Svaka raščlamba o opsegu i izvedbama obrazovne građe fra Didaka Buntića ne može doista zanijekati iskreno, izražajno tumačenje, u koje je predavač unosio osobnu vjeru i domoljublje. Mnogi učenici svjedoče o ozbiljnom shvaćanju profesorskoga poziva i odgovornosti pred Bogom i narodom. Napominjem da je fra Didakov životopisac, dr. Andrija Nikić, objelodanio iz pismohrane franjevačke hercegovačke redodržave pisma širokobriješkoga prosvjetitelja, profesora i ravnatelja, pisma upućena crkvenim, redovničkim i oblasnim građanskim poglavarima.[21]

b) No uz profesorski i odgajateljski rad "učena fratra" u gimnaziji u Širokom Brijegu prisjećam se misli također učenoga franjevca i vrsnog povjesničara, fra Dominika Mandića, koji je zabilježio sljedeće:

19 Usp. A. Nikić, *Stoljetnica mostarskog Napretka 1902*. Mostar, 2002.

20 Andrija Nikić, *Lučonoše naše vjere i uljudbe*. Mrtvoslovnik hercegovačkih fratara. Mostar, 2004.

21 A. Nikić, *Fra Didak Buntić* (…), 176-210.

"Po svom pozivu i zadaći franjevci su se uvijek uglavnom bavili vjerskim i duhovnim odgojem naroda. Ali kao domaće sinove zanimalo ih je i sve drugo što je služilo dobru naroda, napose narodno prosvjećivanje, koje je osnova i dubljoj vjerskoj naobrazbi. Radi toga su hercegovački franjevci kao i oni u Bosni i Dalmaciji (i u *Bačkoj*, A.S.) i u najtežim vremenima turskih progona narod učili pismenosti, pisali pučke knjige i širili ih po najzabitijim selima".[22]

Služba drugima, boljitak i napredak bližnjih poticala je franjevce, posebice hercegovačke, da unatoč teškoćama i zaprekama pouče puk pisanju i čitanju. Fra Didak je zauzetošću za uljudbeni život svojih sunarodnjaka bio središnja osoba oko franjevačkih škola i u njima. Bio je prosvjetitelj u izvornom značenju riječi.

Životopisci su skupili podatke o franjevačkim školama, učiteljima i polaznicima. Učinio je to u svojoj najnovijoj knjizi suredovnik fra Didaka, povjesničar fra Andrija Nikić.[23] No nameće se ozbiljno pitanje kako i koliko se moglo učiniti u zemlji Hercegovoj nakon pada turske uprave 1482. godine sve do kraja XIX. stoljeća? Hercegovački franjevci, dušobrižnici njihovi, nalazili su se u teškom položaju. Ni turske ni crkvene vlasti nisu bile raspoložene gledati prosvjetni rad franjevaca u njihovim (samostanskim) školama. (Pomišljam na zabranu pape Klementa VIII. 1604. godine.)

U promatranju prosvjetnog i odgojiteljskog rada fratra u Širokom Brijegu nehotice mi se nameće niz pitanja. Međutim, najglavnije je ono o shvaćanju i tumačenju prosvjetiteljstva u nas. Općenito se raščlanjuje društveni i duhovni pokret prenesen iz Francuske u Habsburško Carstvo u doba Marije Terezije i Josipa II. Tumačenja o načelima i njihovim provedbama u zemljama austrijskoga carstva raznovrsna su i različita. Također su različiti pristupi podacima "prosvjetiteljskih preinaka" u školstvu i crkvenom ustroju. Neki su pisci iznimno zadovoljni, pače oduševljeni, zahvatima u uljudbenom i duhovnom životu Europe. Drugi pak drže da svi lomovi u "dobroj staroj Europi" potječu od potresa koji su krenuli od marijaterezijanskog i jozefinskog doba. No, tko bi se usudio u potpunosti ocrtati, k tomu još presuditi, o prilikama u kojima su živjeli narodi pod krunom "carskoga i apostolskoga carskog veličanstva" u Beču.[24]

22 Dominik Mandić, Franjevačke škole u Hercegovini. *Stopama otaca* 5 (1938.), 58. Mostar, s.a.

23 A. Nikić, *nav. dj.*, 326-409.

24 Usp. Franjo Emanuel Hoško, *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*. Zagreb, 2002.

Promotrivši fra Didakov "prosvjetiteljski rad", držim da je on shvatio svoju zadaću obrazovana čovjeka, franjevca, svećenika-dušobrižnika – da je dužan opismeniti, poučiti i uputiti svoje sunarodnjake da pišu, čitaju i da se ravnopravno uključe u europski uljudbeni život. Nema tragova nekih rasprava o tome, jalovih razgovora, nego je shvatio da treba raditi. Život prolazi, nedaće nasrću, pa treba svijet, puk poučiti borbi za bolji, ispunjeniji život. U tome fra Didak nije uskogrudan; on je Europljanin koji svome narodu želi otvoren način života, pluralističan. Život u zajedništvu.

c) U radu se fra Didakovu ističe njegova zauzetost oko bazilike Gospina Uznesenja u Širokom Brijegu i poslovi oko gimnazijske zgrade. Sačuvani su brojni dopisi, računi. Nisam želio raspravljati o zamislima i provedbama fra Didakovim u graditeljstvu, ali mi se čini potrebnim spomenuti iz njegova životopisa okvire u kojima je rastao i oblikovao se u čedna, plemenita čovjeka. Mali Franjo, kasnije fra Didak, odgojen je u obitelji gdje se molilo i častilo Gospu, kad je stjecao naobrazbu, imao je prilike vidjeti, slušati i čitati o brojnim pitanjima crkvenog, vjerskog, duhovnog života. Kada je pak postao svećenikom i dušobrižnikom u svome narodu, izabrao je službu i djelatnosti kojima je mogao suzbijati rušiteljske nakane vjerskih i crkvenih protivnika. Nije se upuštao u rasprave, u nadmudrivanja, nego je sasvim u skladu sa svojim ljudskim, redovničkim raspoloženjima Gospi zahvaljivao za vjeru i zavičaj. U tome nalazim korijene njegove brižljivosti oko izgradnje bazilike (ne niječem novčane i druge poteškoće), građene od tvrda kamena tvrdom i postojanom vjerom njegovih sunarodnjaka. Gospa je oduvijek bila Majka, Zagovornica i Utjeha hercegovačkom puku. Bazilika u Širokom Brijegu trebala je – i postala je – biti nerazorivo svjedočanstvo stoljetne povijesti i vjernosti hrvatskoga puka u ovome kraju. Posao oko bazilike tražio je čovjeka spremnoga za žrtve, na raznovrsne nedaće, no iznad svega duhovnika koji je prožet dubokom vjerom i predanjem u Gospodina i Njegovu Majku Mariju, nama darovanu za Majku pod Križem. S puno povjerenja u Providnost i Bogorodicu fra Didak je podigao i dovršio veliku, iznimno lijepu crkvu od hercegovačkoga kamena. Jedinstvenu. Spomenik vjere svoje i svoga naroda. Rekoh – jedinstveni spomenik u koji je ugradio svoje uzdahe, zazive i molitve, ali također i naporni, teški tjelesni rad. Potresno je prisjećati se graditelja širokobriješke crkve i znati potresnu istinu o smrti mirnih, plemenitih, učenih hercegovačkih franjevaca. Susret na stratištu nedužnih osoba u sjeni Marijinoj uvijek je potresan, duhovno uzbudljiv. (Prepletenost fra Didakove crkve,

njegova sveukupnoga rada i žrtava njegovih suredovnika šutnjom pričaju istinu o nama, o krvi prolivenoj tijekom stoljetne povijesti.) O crkvi Gospina Uznesenja u Širokom Brijegu napisane su bilješke i rasprave: o njenom slogu, nutarnjem uređenju i povijesti u koju je ugrađena. Osobno mi se čini da je fra Didak crkvom Gospina Uznesenja vratio uzdarjem svome zavičaju zahvalnost koju mu duguje.

Velikan čija djela treba poštivati

U promišljanjima rasutim u ovom radu o fra Didaku Buntiću nije bilo mjesta za opsežnu raspravu i prosudbu o njegovu životu i djelu. Ali iz obilne građe koju sam pročitao nametnule su mi se zaglavne misli.

Hercegovac Franjo fra Didak Buntić svojim je životom obuhvatio i proživio razmeđe između dva stoljeća: XIX. i XX. U vjerničkoj katoličkoj obitelji primio je prve vjeronaučne pouke, u redovničkoj pak zajednici napredovao je u duhovnosti i izobrazbi. U takvu povijesnom razdoblju novih ideja, prevratničkih misli, fra Didak je u onodobnim središtima znanosti i umijeća bio svjedokom kako se kršćanska Europa rastače, postupno se odriče svojih temeljnih vrednota na kojima je ustrojena i počiva.

Fra Didak je bio uhvaćen u koloplet velikih pokreta, prevrata i preinaka, ratova i čudnih pomirbi. No, dosljedno je izgrađivao svoju osobnost, oblikovao je i ispunio svoj život bez zabluda u povijesnom hodu Crkve i naroda. Osobne darove, duhovne i ljudske sposobnosti hercegovački je fratar temeljio na redovničkim zavjetima (čistoća, siromaštvo i poslušnost) i stožernim kršćanskim krepostima (vjera, ufanje i ljubav). Sačuvao je vedrinu i rijetku radišnost, zauzetost za opće dobro. Iz duhovne zrelosti redovnika i svećenika izvirale su odluke i stajališta prema svim modernim i modernističkim gibanjima, prema crkvenim pokretima. Vedrinu i smirenost opažali su svi koji su ga susretali (primjerice I. Kršnjavi). Otvoren je u neslaganju s crkvenim (Josip Stadler) i zemaljskim (oblasnim) poglavarima (Benjamin Kállay). U preinakama koje su potresale franjevački red u našim krajevima fra Didak čuva svoje redovništvo čisto; vjeran svojoj redodržavi bez ikakvih primisli o kakvu osobnom usponu i dobitku. Postojan je na svome tlu, na kamenu kršu.

U nasrtaju "prosvjetiteljskih" proglasa, zahtjeva i pobuna hercegovački fratar prihvaća borbu opismenjivanjem svoga puka: od pojedinih osoba, preko skupina do škola – "Didakovih" seoskih škola. Čudesno zanimljiv posao, u neobičnu okruženju i na škrtom tlu. Na hrvatskom hercegovačkom kamenu. Nije istražena i proučena, pa prema

tome niti vrednovana metodika njegova prosvjetno-odgojna rada. Trebalo bi to proučiti kao temeljac novije povijesti našega puka.

Pisalo se i raspravljalo mnogo o onodobnoj fra Didakovoj skrbi za prehranu puka, a osobito hercegovačke djece u ratnim godinama (posebice 1917.). Budući da su se krajem XIX. stoljeća razglasili povici za društvenom i gospodarskom pravdom, rasplamsale su se po svijetu staleške borbe, povici protiv izrabljivanja i vapaji gladnih i poniženih, hercegovački Dušobrižnik, dijete siromašnoga zavičaja, osluškuje i čita veliku i poučnu encikliku *Rerum novarum*. Ne radi "predstavljanja socijalnoga nauka Crkve", nego sasvim jednostavno: radi života i primjene ljubavi prema bližnjemu. Nisam pročitao nikakav članak niti raspravu o shvaćanju i primjeni spomenute enciklike u "socijalnom" radu fra Didakovu. Bez takva proučavanja i promišljanja veličina širokobriješkoga fratra ne može biti potpuna. Dobrota fra Didakova temeljila se na povjerenju prema Gospodinu koji ga je dao "zemlji Hercegovoj".

Glede podataka iz fra Didakova života u razdoblju od 1918. do 1922. možda ne bi trebalo zaboraviti da je kao čovjek (potpuna osoba), svećenik i redovnik učinio sve što mu se činilo korisnim za hrvatsku Hercegovinu. Premda je u svome životu bio okrenut i usmjeren prema Zagrebu, otišao je "s jatom" u Beograd. Ljudski je nadati se dobru, poglavito u trenucima velikih promjena. U tome nije fra Didak bio usamljen. Ali nikako nije odgovoran niti kriv za sve što se poslije događalo.

Na kraju svoga rada pripomenuo bih da je fra Didak velikan svoga naroda: krepostan muž, duhovno izgrađen, miljenik Svevišnjega, koji je prihvatio životno poslanje da bude vjesnik i djelitelj dobrote. Svima. Jer, Svemogući je htio "da bude takvih stvorenja koji će mu sličiti, koji će slobodom svoje ljubavi i postati kao on, pripadati Njemu te oko sebe širiti Njegovu svjetlost".[25]

LITERATURA I IZVORI

BAŠAGIĆ, S. (1900.), *Kratka uputa u prošlost BiH (1463.-1850.),* Sarajevo.

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

25 Joseph Ratzinger, *Salz der Erde. Christentum und katholische Kirche im neuen Jahrtausend*. Hrvatski prijevod: Sol zemlje. Zagreb, 2005., 255.

DOBRŽANSKI, I. (1914.), *Seljačke škole Hrvatske narodne zajednice,* Sarajevo.

GAVRANOVIĆ, B. (1935.), *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine,* Beograd.

HORVATIĆ, D. (2002.), *Hrvatski putopis od XVI. stoljeća do danas,* Zagreb.

HOŠKO, F. E. (2002.), *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma,* Zagreb.

JELENIĆ, J. (1915.), *Kultura i bosanski franjevci, II,* Sarajevo.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića,* Mostar.

MACAN, T. (1992.), *Povijest hrvatskoga naroda,* Zagreb.

MANDIĆ, D. (1968.), *Franjevačka Bosna,* Roma.

NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan,* Mostar.

NIKIĆ, A. (1975.), Gradnja crkve i samostana na Širokom Brijegu, *Kršni zavičaj*, 8: 40-45.

PETRIĆ, S. (1937.), Na grobu fra Didaka Buntića, *Stopama otaca*, 3: 141-144.

RANKE, L. (1834.), *Die letzten Unruhen in Bosnien 1820.-1832*. Politische Zeitschrift II.

ŠILIĆ, R. (1978.), *Fra Didak – provincijal (27.5.1919.–3.2.1922.),* u: D. Ćorić (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spašavanja gladne djece iz Herceg.vine* (str. 89-104), Mostar – Zagreb.

ŠIŠIĆ, F. (1962.), *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb.

Juraj BATELJA

KANONSKI PROPISI KATOLIČKE CRKVE ZA PROGLAŠENJE BLAŽENIM I SVETIM I FRA DIDAK BUNTIĆ U NJIHOVU OGLEDALU

Uvod

Sveti je Augustin, izričući kako se Isus Krist utjelovljenjem sjedinio sa svakim čovjekom, uskliknuo: "Veselimo se, dakle, i dajmo hvalu Bogu: ne samo da smo postali kršćani, već smo postali sam Krist. Razumijete li, braćo? Možete li shvatiti cijenu milosti koju je Bog izlio na nas? Divite se, radujte se: postali smo Krist! Ako je Krist glava, a mi udovi, onda smo potpun čovjek On i mi."[1]

KRIST POZIVA NA SAVRŠENOST I NASLJEDOVANJE

Život svakog kršćanina jest teološko mjesto, susretište Boga i čovjeka, a osobito je život svećenika, redovnika odgovor na Kristov poziv: "Budite savršeni kao što je savršen Otac nebeski" (Mt 5, 48). Taj poziv uključuje i Isusovu riječ: "Učite se od mene!" (Mt 11, 29), koja pak obvezuje na nasljedovanje Krista (Mt 16, 24).[2] Ne nasljedovanje kao oponašanje Kristovih gesta i opetovanje njegova postupanja (Iv 13, 15), nego iz unutarnjeg poticaja Duha, iz predane ljubavi te ustrajne, dinamične i naporne brige – postajati svjetlo, i propovijedanje. Naime, "u metodi nasljedovanja krije se snaga uvjeravanja, jer djela više uvjeravaju nego riječi. U njoj je i snaga poticanja, to je stimulativno sredstvo, a kada ti pokretači stupe na snagu oživi se i metoda natjecanja, konačno se stvara navika, druga narav. Mora se, dakle, reći da je štovanje svetaca blagodano sredstvo Božje pedagogije, moćno sredstvo spasenja."[3]

1 SANT' AGOSTINO, *In Iohannis evangelium tractatus*, tr. 21, 8: Nuova Biblioteca Agostiniana, XXIV/1, Città Nuova ed., 2. izd., Roma 1985., 495.-497.

2 Usp. LG, 50.-51.

3 Usp. J. Kunčić, Hagiodulija u privatnom i javnom životu (Hagiodulia in vita privata ac publica), u *Bogoslovska smotra*, *Štovanje Bogorodice i svetaca u našoj Crkvi danas*, godina XLIV., br. 1., Zagreb, 1974., 7., 8.

Osim toga "kao djeca Božja, mi smo baštinici, baštinici Božji, a subaštinici Kristovi kada doista s njime zajedno trpimo, da se zajedno s njime i proslavimo" (Rim 8, 17). Otuda se opravdano može zaključiti da se jačom povezanošću s Kristom u slavi suposredništvo ne dokida, već povećava. Kao što je Isusov zemaljski život, a osobito smrt sredstvo spasenja i snaga njegova vječnoga zagovorništva kod Boga (2,9; 9, 24), tako bi i oni koji 'dopunjuju što nedostaje mukama Kristovim za Tijelo njegovo, za Crkvu' (Kol 1,24) zaslugom vlastitih patnji, a u povezanosti s Kristom, imali nekog udjela u zagovoru za nas."[4]

Suodnos s Kristom stavlja nas u suodnos s braćom, osobito proslavljenom, čiji primjer rasta u spoznanju Krista Gospodina želimo nasljedovati. Naime, u nasljedovanju svetaca valjalo bi u prvom redu prodrijeti do njegove cjelovite istine, jer "što se više s te strane uloži truda to će nam biti bliži. Jednostrana retorika i literatura mogu uz tu nerazumnu motivaciju učiniti više štete nego koristi. Sigurno je da su sveci čuđenja vrijedni, ali je isto tako jasno da svaki čudak ne mora biti svetac. Karakteristično je u tom smislu da ljudi prave razliku između dobra čovjeka i sveta čovjeka, kao da onaj koji se smatra svetim ne bi trebao biti u prvom redu dobar. Ali dobar čovjek je samo dobar dok se za sveca traže još neke posebnosti i neki specijaliteti ponašanja. No valjalo bi shvatiti da logos božanske objave ne razara ljudski logos, nego ga uzdiže."[5]

4 Usp. LG, 49.; A. Kresina, Biblijski korijeni hagiologije i hagiodulije – Fundamenta biblica hagiologiae ac hagioduliae, u *Bogoslovska smotra*, *Štovanje Bogorodice i svetaca u našoj Crkvi danas*, godina XLIV., br. 1., Zagreb, 1974., 18.

5 "Svetost ne može biti usmjerena prema predmetu što većeg ljudskog čuđenja, prema izvanrednim ponašanjima i efektima koji bi u tom bili sami sebi svrha, nego prema cjelovitom ljudskom liku u smislu ostvarenja Božjega spasiteljskog plana. Svetac je uvijek duševno duboko zdrav čovjek, jer je zdravlje termin za harmoničan odnos svih elemenata i funkcija u tijelu te tako primijenjen na sveca naznačuje onu višu harmoničnost koja proizlazi iz pravog odnosa cijelog čovjeka prema transcendenciji, koja ga svojom milošću obuhvaća i iscjeljuje, tj. čini cijelim. I ovdje se vidi da bilo kakvo štovanje svetaca uzvisivanjem njegovih čudesnih djela ili također nasljedovanjem ne mora iz štovatelja još uvijek učiniti doista sveta čovjeka a zapravo ni dobra vjernika. Istina je obrnuto: tek ako se ispravno i iscrpno shvatila poruka evanđelja, moći će se ispravno shvatiti i svetačka veličina", V. Bajsić, Osjećaj za čudo i čudesno kao sastavni dio štovanja svetaca – Sensus miraculorum ac mirabilium in cultu sanctorum, u *Bogoslovska smotra*, *Štovanje Bogorodice i svetaca u našoj Crkvi danas*, godina XLIV., br. 1., Zagreb, 1974., 57. Drugi vatikanski sabor je baš to naglasio – da se čašćenjem svetaca slavi "Krist divan u svojim slugama", koji vjernicima "pružaju zgodne primjere za nasljedovanje", SC, br. 111.

Krist je slavljen i "dodirljiv" u svecima

Kad jedna mjesna Crkva rađa i daje svece iz svoje sredine, onda je to bez sumnje znak i dokaz da je dorasla i dozrela, da se odazvala Kristovu pozivu i da je u njoj kršćanstvo živo i plodno.

Ne zaboravimo da su sveci vidljiv znak susreta čovjeka s Kristom, i to u dinamičkom i komunitarnom smislu riječi. Ta nas činjenica dovodi do pitanja: kako štovati svece da se istakne Kristov misterij u svjetlu postupnog ozbiljenja povijesti spasenja i zahvalničkog razmišljanja Crkve nad tim ozbiljenjima tijekom povijesti?[6]

Sveti Jeronim je činjenicu svetosti promatrao u zbilji svakidašnjeg života. Ona se stječe u radu, učenju (studiju), molitvi, iskorjenjenju mana i stjecanju vrjednota. Obraćajući se Paoli, reče: "U svjedočanstvo vjere ne ubraja se samo prolijevanje krvi nego i [savjesno] vršenje dužnosti svakidašnje je mučeništvo."[7]

Baš je u želji da otajstvo Kristove osobe i života bude sve dublje i za kršćanski život plodonosnije prepoznatljivo u proslavi svetaca, 2. vatikanski sabor napomenuo da to mora očitovati i svetkovanje njihovih blagdana, izričito govoreći: "Da ne bi blagdani svetaca prevladali nad blagdanima u koje se svetkuju otajstva spasenja, neka se više njih ostavi slavljenju pojedine Crkve ili naroda, ili redovničke obitelji; na cijelu Crkvu neka se protegnu samo oni blagdani svetaca koji zaista imaju sveopći značaj."[8]

Poziv na potpuni kršćanski život i savršenu ljubav

Drugi vatikanski sabor je zbilju suživota otajstva Kristove osobe i kršćaninova života suvremenom čovjeku pojasnio i ovim riječima: "Svi su vjernici pozvani i dužni da teže za svetošću i savršenošću."[9] A Bog je jedini svet i izvor svetosti, jedini koji čini svetima one koji podjeljuju svoj život da bi participirali u njegovu životu, izvršili njegove naume i ušli u životni prostor njegovoga Kraljevstva. Zato u životu onih koji se, iako dionici naše ljudske naravi, savršenije preobraze u Kristovu sliku (Usp. 2 Kor 3, 18), Bog živo očituje svoju prisutnost i svoje lice. U njima nam on govori i daje nam znak svoga kraljevstva, prema kojemu nas snažno privlači to što imamo pred sobom to-

6 Usp. LG, 51.

7 Ep 108, XXXI, 1; Eitaphium sanctae Paulae, XIV, 2.

8 SC, br. 111.

9 LG, 42.

liko mnoštvo svjedoka (Hebr 12, 1) i takvu potvrdu istine evanđelja.[10]

Crkva časti svete kao primjere i kao zagovornike. Zagovornici su po svome slavnom sjedinjenju s Kristom i po svojem sjedinjenju s Crkvom. Njihov zagovor ne umanjuje posredništvo Isusa Krista, koji ostaje jedini Posrednik između Boga i ljudi: oni su s nama, a ne između nas i Boga.[11]

Brojne kanonizacije i beatifikacije znak su uvijek žive svetosti članova putujuće Crkve, ali istodobno i odgovor na želju zajednice vjernika u traženju prihvatljivih uzora prijateljstva s Bogom, nasljedovanja Krista i poučljivosti Duhu. Zbog toga u pastoralnoj animaciji Crkve "mora se voditi računa o antropološkim vrijednostima čašćenja svetih, uzdižući čežnje i nastojanja pučke pobožnosti i usmjeravati pobožnost vjernika tako da bi evanđeoski primjer, izvorno kršćanski, svetaca i moć njihova zagovora, bili pravedno protumačeni i dali snagu duhovnom životu svih u svakidanjem nasljedovanju Isusa Krista."[12]

FRA DIDAK BUNTIĆ PRED IZAZOVIMA "GLASA SVETOSTI"

Zastajemo pred okristovljenim čovjekom, čija je "osoba već prešla legendu u priprostom puku."[13] Riječ je o "fra Didaku Buntiću,[14] rođenom 9. listopada 1871. u selu Paoči (Hercegovina) od oca Mije i majke Matije rođ. Stojić.[15]

Osnovnu školu pohađao je i završio u Gradnićima godine 1883.[16] Franjo je primljen u listopadu 1883. u Fra-

10 Usp. LG, 50.

11 Usp. nav. mj.

12 P. Llabrés, Il culto ai santi, U: Borobio D. (pripremio) *La celebrazione nella chiesa*, sv. 3., Ritmi e tempi della celebrazione, Editrice Elle Di Ci, Leumann (Torino), 1994., 286.

13 D. Ćorić, Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine (dalje: Ćorić), u: *Fra Didak Buntić – Spomenica o 60. obljetnici*, Zagreb–Mostar, 1978., 10.

14 Ime Didak je rijetko ime i zvuči pomalo neobično jer nas po zvuku podsjeća na opću imenicu did (djed). To je zavaralo i dr. I. Kršnjavoga, jer je na putu prema Širokom Brijegu mislio da će tamo naći nekog starca-redovnika koji gradi crkvu. Značenje imena isto je koje ima i španjolsko ime Diego. Mi smo ga preuzeli iz srednjovjekovne latinštine, u kojoj je ime Diego postalo Didacus. Odbacili smo nastavak –us i tako dobili ime Didak.

15 Sutradan, 10. listopada, krstio ga je u župnoj crkvi u Gradnićima fra Franjo Dobretić i dao mu ime Franjo. Prve godine djetinjstva i mladosti proveo je u siromašnoj kući svojih roditelja.

16 Arhiv osnovne škole u Gradnićima, Glavni imenik školske mladeži: počevši od 1. listopada 1881. pod br. 75. upisan je Buntić Franjo Mijin iz Paoče k. br. 21.; usp. Nikić, A., Život i rad fra Didaka Buntića (dalje: Nikić), u: *Fra Didak Buntić – Spomenica o 60. obljetnici*, 37.

njevačko sjemenište u Širokom Brijegu.[17] Dana 18. veljače 1888. stupio je u franjevački red i ponio ime fra Didak.[18]

Svih šest godina svoga studija fra Didak je završio u isusovačkom kolegiju "Cannisianum" u Innsbrucku. Tu je on položio i svečane zavjete 22. veljače 1892.[19]

Za svećenika je zaređen 29. srpnja 1894.[20] Bio je profesor vjeronauka i hrvatskoga jezika, a uza svećeničke dužnosti bio je i odgojitelj mladeži.[21] Vršio je službu kapelana u rodnoj župi Gradnići, ali je nakon par mjeseci vraćen u profesorsku službu.[22]

Fra Didak je izabran za direktora franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu 4. svibnja 1911., a za provincijala 27. svibnja 1919.[23]

Umro je 3. veljače 1922. u Čitluku, u 51. godini života, 34. redovništva, 28. svećenstva i pokopan je 5. veljače 1922. u posebnom grobu na groblju Podatvor u Čitluku."[24]

Osobne značajke

Fra Didak se odlikovao impresivnim značajkama promišljanja i postupanja:

a. Bio je "navjestitelj i čuvar katoličke vjere u multikonfesionalnoj sredini", gdje bi otpad od katoličke vjere

17 Usp. Nikić, 38.

18 Usp. Arhiv P., Acta Capitularia, sv. 2, 57, br. 14 i 15; Imenik Hercegovačkih franjevaca od god. 1703., 29, br. 253. Najprije, 4. veljače 1888., poslan je biskupu fra Paškalu Buconjiću izvještaj o vladanju pripravnika za novicijat, a zatim, 5. veljače iste godine, delegiran je fra Martin Mikulić, gvardijan na Humcu, da ih obuče.; usp. Nikić, 38.

19 *Isto, Spisi Provincije, sv. 2, f. 4; sv. 28, f. 221 r.; Imenik.* – Godine 1892. fra Didak je pohađao "veliku dogmatiku". Preko praznika god 1893. bio je u Trentu, o čemu je provincijalat obavijestio franjevce u Trentu*: Acta, 204, br. 57 – obedijencija*.; usp. Nikić, 38.; M. Šakota, *Fra Didak Buntić prosvjetitelj hercegovačkoga puka* (dalje: Šakota), Mostar, 2008., 13.-15.

20 *Arhiv P., Tabula 1895.* Nakon ređenja fra Didak Buntić i fra Mirko Matijević otišli su u Široki Brijeg "dok se pouče u ceremonijam Misnim", *Acta, 224, br. 104*.: usp. Nikić, 38.

21 Usp. Dugo godina bio je u isto vrijeme i knjižničar, kao što se vidi iz odgovarajućih Tabula. Za predmete što ih je predavao vidi Arhiv P., *Notes fra Duje Ostojića*, f. 124r-125r.; usp. Nikić, 39.

22 Usp. *Spisi Provincije, sv. 16, f. 96r-97r.*; usp. Nikić, 39.

23 *Arhiv P., Spisi Provincije, sv. 52, f. 314r-315r:* "…Njegova srdačnost", piše Oton Knezović, "i intimnost s mladeži najbolje se vidi iz njegovih pisama, koja je slao u svijet. Nije onda čudo, da ga je omladina zanosno voljela i bila spremna na najteže žrtve za dobro vjere i domovine; nije čudo da je gorko proplakala na glas smrti ljubljenog oca.", O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 26. To dokazuje i pismo fra Vojislava Mikulića (Paderborn, 12. II. 1922.), koje započinje riječima: "O kolikom te ljubavlju ljubljasmo! Isto onolikom, kolikom si Ti nas ljubio, i od te ne može biti veća", *Arhiv P., Spisi Provincije, sv. 58, f. 102r.*; usp. Nikić, 40.

24 Usp. Nikić, 40. i 44.

značio i kraj narodne samobitnosti. Osobit prinos u tom smislu jest uspostava gimnazije u Širokom Brijegu.[25]

b. Bijaše graditelj crkve – svetišta u Širokom Brijegu. U taj je pothvat unio svoju vjeru, katolički ponos i pobožnost prema Majci Božjoj. Naime, on je "svaki je važniji kamen pregledao, da li je zdrav, da je dobro izmjeren…Gotovo nije nikakav značajniji kamen stavljen a da on nije prisustvovao."[26]

c. Kad se tijekom 1. svjetskoga rata Hercegovina pretvarala u živu kosturnicu, a vlada nije imala ni srca ni žita, pa su osobito djeca umirala od gladi, on je katastrofičnu pojavu pobijedio srcem i ljubavlju, a ta je pobjeda najsnažnije predočena samim njegovim riječima: "Oni moraju živjeti!"[27] U požurnom i učinkovitom djelovanju razmijenio je i poneko žustrije pismo, kako s predstavnicima svjetovnih vlasti tako i crkvenih.

d. Uzdizao je narod u kulturnom, prosvjetnom i gospodarskom smislu, i to nesebičnim radom.[28]

e. Kao provincijal neumorno je radio na izgradnji Provincije, posebno na izgradnji njezinih znanstvenih ustanova, a gotovo sve studente bogoslovije iz Provincije slao je na sveučilišta zapadnoeuropskih zemalja da se pripremaju za profesore.[29]

f. Da bi omogućio školovanje što većem broju siromašnih hercegovačkih đaka koji se nisu mogli upisati u gimnaziju u Širokom Brijegu zbog nedostatka prostora, fra Didak Buntić osnovao je i otvorio u Zagrebu konvikt za te đake. Pri tom osnivanju on je najprije mislio na konvikt za pedesetak hercegovačkih đaka i desetak najsiromašnijih studenata – akademičara. Vjerovao je da će im Zagreb,

25 Usp. Ćorić, 14.-15.; Šakota, 16.-37.

26 A. Nikić, Prosvjetni rad fra Didaka Buntića (dalje: Nikić, *Prosvjetni rad*), u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 82.-83.; Šakota, 38.-222.

27 I. Bagarić, Spasitelj sirotinje, u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 86. "Duša čitavog pokreta spasavanja izgladnjelih, energija što je pokrenula Hercegovinu, Slavoniju i vlakove od Mostara do Broda bio je fra Didak. I tako u drugoj polovici 1917. i prvoj polovici 1918. vlakovi spasa putuju iz Hercegovine, zemlje glada i očaja – Slavonija postaje obećana zemlja.", Isto, 87.

28 Nikić, 40.

29 Promatrajući viziju budućeg rada tih studenata, fra Didak je govorio: "Ja sam upravo ponosan i sretan kad si predstavim kad će toliko vrsnih, plemenitih, odgojenih, učenih, kreposnih mladića i nesebičnih radnika zaći u svoj narod te ga buditi na novi jošte neviđeni život. Vi ste život i put, so i začin, svjetlo i ogrijanje, Vi ste uzdanje našega naroda (…) Želim vam, moja mlada braćo, da ostanete vječno neuvelo i lijepo cvijeće Gospodinu Bogu svojem na preugodni miris. Gospodin neka bude baština Vaša, odabrali ste bolji dio (Marijin), koga Vam nitko oduzeti neće." Usp. Raspudić, G., *"Fra Didak Buntić", Hrvatski kalendar*, 26/1969., 120., Nikić, 42.

"središte hrvatskog narodnog života, širom otvoriti vrata svoje bogate kulturne i nacionalne baštine te ih zaštititi od svega što je pogubno u svijetu poratnih poroka, koji su ubijali i duh i srce."[30]

Psihološki motivi fra Didakova djelovanja

Pozornosti su vrijedni i psihološki motivi fra Didakova djelovanja. Premda je bilo razdoblja kad se činilo da bi žustrinu naravi i nastupa valjalo izvana "izglancati", on nije prikrivao slabosti svoje, ali je znao pokriti tuđe.[31] Naime:

a. Bio je otvoren i pristupačan, duh koji je želio sve upoznati, primiti i prosuditi, saznati što je ono što razne narode spaja i razdvaja i što svaki kao svoje vlastito dobro daje zajedničkoj kulturi svijeta.[32]

b. Privlačno je na njegovu liku otkriti sućutnost za potrebe bližnjih. Nije krio bijes, ali ni jezu nad "prizorima bijede i gladi u Hercegovini".[33]

c. Mnoge je izazove u javnom životu solidarno s narodom, osobito ugnjetavanje i progon hrvatskoga i katoličkog življa, podnosio mirno i strpljivo ne zato što bi, kako se veli – bili mrtvi, nego zato što su on i narod bili lojalni i mirni državljani te nisu htjeli praviti neprilika upravi, već nadajući se u pravednost njezinu, mislili su da će već jednom i na njih red doći, "da će nas sunce ogrijati."[34]

d. Kao pobornik pedagogije ljubavi i blagosti bio je protiv kažnjavanja, pogotovo tjelesnog.[35]

30 A. Nikić, Prosvjetni rad fra Didaka Buntića (dalje: Nikić, *Prosvjetni rad)* u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 82.-83.

31 "Sa svom ljubavlju i zalaganjem pravio je fra Didak početku crkvu. Svaki je važniji kamen pregledao, da li je zdrav, da je dobro izmjeren… Gotovo nije nikakav glavniji kamen stavljen a da on nije prisustvovao… Kadgod bi planuo kao vatra kad bi vidio da je što u neredu; svi su ga se radnici bojali i poštivali ga.", Nikić, A., Širokobriješka crkva – pjesma od kamena, u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 61.

32 D. Ćorić, Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine, u: *Fra Didak Buntić – Spomenica o 60. obljetnici,* 13.

33 Usp. J. Bubalo, Hercegovina u doba fra Didaka Buntića (povijesni okviri), u: *Fra Didak Buntić – Spomenica o 60. obljetnici*, 33.

34 Usp. Nikić, 41.

35 Upravo uoči fra Didakova izbora za provincijala izbio je sukob između njega i prefekta sjemeništaraca. Prefekt je, naime, bio kaznio neke sjemeništarce oduzimanjem kruha za večeru. Đaci su se obratili direktoru, fra Didaku. Ovaj je naredio da se đacima dadne kruh za večeru. Prefekt ga je tužio vizitatoru da ga ometa u odgajanju mladeži. A on je vizitatoru dosta oštro

e. Posebne značajke fra Didakova karaktera bile su samopožrtvovnost, nesebičnost, velika neustrašivost i ustrajnost. Suvremenici o tome posvjedočiše sljedeće: "Što su bile veće poteškoće, koje su stajale na putu izvršenju njegova plana, tim je jači bivao njegov duh, da ih svlada, time njegova snaga željnija rada."[36]

Posjedovao je ljudske osobine velikoga čovjeka

Premda je ponikao u siromašnoj obitelji, fra Didak je umnožio talente uma, duha i fizičkih sposobnosti.

a. Sve je škole završavao odličnim uspjehom.[37]

b. Odlučan u nakani iskorjenjivanja nepismenosti u narodu, fra Didak je godine 1910. otpočeo u Hercegovini prosvjetnu revoluciju koja će poslije prijeći njezine granice.[38]

c. Kad su stradanja dosegnula vrhunac god. 1917., fra Didak je organizirao preseljenje hercegovačke djece i čitavih obitelji u Slavoniju i Srijem, da ih spasi od očite smrti. Taj golem posao završit će pred sam svršetak rata, god. 1918. Tada je dobio općepoznat naziv 'otac sirotinje'".[39]

d. Od njegove smrti (3. II. 1922.) do svršetka rata 1945. napisan je pozamašan broj članaka i prikaza u kojima se uznose njegova djela i opisuju pojedina razdoblja njegova života i rada.[40]

"Fama sanctitatis"

Vijest o smrti fra Didaka Buntića proširila se brzinom munje po svoj Hercegovini i Hrvatskoj. Hercegovcima je teško bilo shvatiti da je umro njihov vođa, branitelj, otac i učitelj, dobrotvor.[41]

odgovorio: Hrane je malo. Oduzeti kruh znači isto što i mučiti gladom. "Dok sam ja direktorom, to neće biti…" U tužbi prefektovoj izričito se kaže da đaci "imaju fra Didaka kao branitelja u svim svojim izgredima". Usp. *Arhiv Prov. 52, fol. 219*.; R. Šilić, Fra Didak – provincijal (27. 5. 1919. – 3. 2. 1922.), u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 96.

36 *R. I. P. Korrespondenzblatt, Insbruck, 1922,* Naši dragi pokojnici † Fra Didak Buntić. O. Fr. M., u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 132.

37 Usp. Ćorić, 12.

38 Usp. Nikić, 41.

39 Isto, 42.

40 Ćorić, 9.

41 Nikić, 44.

Naime, "njegovo ime je narod koji ga je poznavao, s poštovanjem i zahvalnošću izgovarao, čuvajući u svijesti dobročinstvo kojim ga je opremio u vjeri, prosvjeti, dobrotvornosti i gospodarskom napretku".

Bio je pokopan u franjevačkom habitu i običnom drvenom sanduku bez ikakva nakita. U rukama je držao krunicu, a oko vrata mu bila prebačena štola. Na licu mu je odsijevala blagost, ali ujedno i odlučnost koja ga je resila za cijeloga života.[42]

Brojni se narod tiskao oko njegova odra. Ljubili su njegovo mrtvo tijelo ne prestajući plakati. Dva dana kasnije (5. veljače) sakupilo se oko deset tisuća ljudi na sprovod iz svih krajeva zemlje. Došli su ne samo katolici nego i brojni muslimani da mu iskažu posljednju počast i zahvalnost. Između mnogih govornika, nad otvorenim grobom se od njega oprostio veoma dirljivim govorom musliman, profesor Salih Ef. Baljić, poslanik u beogradskom parlamentu, uime muslimana kojima je pok. fra Didak Buntić bio velik prijatelj i zaštitnik.

Sudionik sprovodnih svečanosti, gledajući prizor poštovanja i zahvalnosti naroda zaključio je: "Ako je tada preko 20 vijenaca položeno na njegov grob, ako su bezbrojni brzojavi saučešća iz cijele zemlje poslani Redu, i ako su sve novine srpske i hrvatske, katoličke i liberalne posvetile njegovoj uspomeni velike napise, onda je to najbolji znak, da je Buntić bio veliki, zaslužni i opće obljubljeni dobročinitelj svoga naroda.[43]

A kad su njegovo tijelo spuštali u grob, "opet se mnoštvo naroda zatalasalo, jer je svatko htio da dođe do groba, i opet jecanje i opet: 'Smiluj nam se Gospodine!' I opet: 'Vječna slava i vječna uspomena dragom fra Didaku', otkidala se od srca prisutnih kao i svih njegovih dužnika i štovatelja."[44]

Franjevačka provincija u Hercegovini primila je tih dana velik broj brzojava sućuti od prijatelja, štovatelja i suradnika pok. fra Didaka koji nisu mogli doći na sprovod. A brojni časopisi, revije i novine na prvim stranicama donosili su tužne vijesti o Didakovoj smrti i izvještaje o njegovu sprovodu. Svugdje se izražavala žalost zbog prerane smrti tog velikog čovjeka, kršćanina, franjevca i svećenika Katoličke crkve, koji je sav svoj život žrtvovao za

42 "Smrt i pogreb fra Didaka Buntića", *Narodna sloboda*, 4/1922., br. 6 od 9. veljače, 2.; usp. Nikić, 44.

43 Usp. *R. I. P. Korrespondenzblatt, Insbruck, 1922,* Naši dragi pokojnici † Fra Didak Buntić. O. Fr. M., u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 133.

44 Nikić, 44.

narod, vjeru i evanđeoske ideale po uzoru na sv. Franju iz Asiza.[45]

Zahvalan narod i fra Didakova subraća odlučila su mu podići spomenik u Čitluku i spomen-konvikt u Širokom Brijegu.[46] U *Narodnoj slobodi* oglašivano je i jedno i drugo.[47] Prikupljani su prilozi na raznim stranama.[48] Bogoslovi u isusovačkom kolegiju u Innsbrucku, gdje je fra Didak studirao, planirali su napisati i izdati njemu "*in perpetuam memoriam* jednu spomen-knjigu",[49] jer "pokojni fra Didak gotovo u cijelom svijetu vrijedi kao veliki historijski čovjek".[50]

Fra Leon Petrović je, prateći ta nastojanja oko podizanja spomenika fra Didaku, zabilježio u svojoj kronici događaja usklik: "Dao Bog, čim prije!"[51] U Mostaru je 21. veljače 1922. osnovan i odbor za podizanje nadgrobnog spomenika fra Didaku Buntiću. Prvi predsjednik odbora bio je bivši provincijal, fra Ambro Miletić."[52] Ali sve je to ostalo neostvareno. U novim prilikama i drugim uvjetima života duhovi se gube u besplodnim raspravama i o najvećim ljudskim vrednotama.[53]

Dana 7. rujna 1934. starješinstvo Provincije odlučilo je kosti pokojnog fra Didaka Buntića prenijeti u Široki Brijeg i pokopati ih u crkvi koju je on izgradio.[54] Ta je odluka izvršena tek 22. lipnja 1938. Toga dana skupina medicinskih i crkvenih stručnjaka, uz nazočnost vjernika, otvorila je fra Didakov grob i iz njega izvadila još dobro sačuvan kovčeg u kojemu je pokopano tijelo. U toj skupini nalazio se i dr. fra Bonifacije Rupčić, profesor morala i crkvenog prava. U njegovu izvješću o prijenosu fra Didakovih posmrtnih ostataka stoji i sljedeće: "Kad smo izvadili *kovčeg iz groba i otvorili ga, svi smo vidjeli* fra Didakovo tijelo čitavo. Začudili smo se. Izgledao je kao živ. Ja sam

45 "Plakali su i jecali njegovi Hercegovci uz šapat molitava. Između brojnih govora ljudi se još i danas sjećaju onog što je izrekao prof. Salih ef. Baljić. U ime franjevačke provincije od fra Didaka se oprostio dr. fra. Dominik Mandić.", Nikić, 44.

46 Usp. *Arhiv P., Kronika fra Leona Petrovića, sv. 3, 96r.*, Nikić, 44.

47 Usp. *Narodna sloboda, 4/1922.,* od br. 7 nadalje. U Arhivu Provincije čuva se i posebna knjiga u kojoj su upisana imena dobročinitelja za fra Didakov spomen-konvikt.

48 *Arhiv P., Knjiga zapisanih dobrovoljaca*.; usp. Nikić, 44.

49 Isto*, Spisi Provincije, sv. 60., f. 8r*., Nikić, 44.-45.

50 *Isto, f. 31r.*

51 Isto, *Kronika fra Leona Petrovića*, sv. 3, f. 96r.

52 "Glavni odbor u Mostaru za nadgrobni spomenik Fra Didaku Buntiću u Brotnju"*, Narodna sloboda*, 4/1922., br. 8, 1.; usp. Nikić, 45.

53 Usp. Nikić, 45.

54 *Arhiv P., Acta Capitularia, sv. 4, 353 (usp. i 339*).

prvi uzeo tijelo fra Didakovo. Prenijeli smo njegovo tijelo i stavili ga u novi sanduk od pocinčanog lima. Zaletovali ga i prenijeli u Mostar. Ne mora to biti čudo, ali je tako bilo. I tog časa oni koji fra Didaka nisu nikada u životu vidjeli, ponijeli su s čitlučkog groblja u svojim dušama njegovu sliku." [55]

Očevici tvrde da je fra Didak bio "velik" dok je bio živ, ali se pokazao velik i poslije smrti. Jer jedino fra Didakovo ime i velika ljubav hercegovačkog puka prema njemu mogla je prirediti "veliku i lijepu svečanost kao što je bila 9. listopada 1938. prigodom prijenosa njegovih smrtnih ostataka iz Mostara na Široki Brijeg".[56]

Nakon svečanih zadušnica u prisutnosti mnoštva vjernika u franjevačkoj crkvi u Mostaru izrečena je još jedna zahvala fra Didaku Buntiću. Nakon toga kolona od 25 automobila i 26 vijenaca raznih društava krenula je prema Širokom Brijegu, gdje ju je pred Lištičom dočekalo mnoštvo svijeta, s četom konjanika. Na mostu usred mjesta postavljen je veličanstven slavoluk s natpisom: "Slava fra Didaku!" U crkvi u Širokom Brijegu nakon mnogih govora i molitava posmrtni ostaci fra Didaka Buntića spušteni su u grob, gdje i danas počivaju.[57]

U rujnu 1972. postavljena je spomen-ploča nad njegovim grobom, s natpisom: "Fra Didak Buntić 1871-1922." A prigodom otkrivanja te spomen-ploče provincijal, fra Rufin Šilić, rekao je i ovo: "Ni nakita, ni uresa, ni opisa. Za fra Didaka dosta. I tko bude znao tko je fra Didak, bit će mu dosta. Tko ne bude znao tko je fra Didak, da napišemo debele knjige, bit će mu malo."[58]

---

55 Usp. A. Nikić, "Divna li čovjeka"*, Kršni zavičaj,* 1971., br. 3, 15. Drugi bi narodi u tome vidjeli nešto posebno, možda bi o tome upoznali i cijeli svijet, a naša nesigurnost kao da nam nije dopustila ni da se nad tom činjenicom zaustavimo i počnemo o njoj razmišljati. Možda će se početi o tome razmišljati bar prekosutra, ako ne i sutra! Nikić, 45.

56 Usp. "Zadnje triumfalno putovanje blagopokojnog fra Didaka Buntića iz Mostara na Široki Brijeg", *Kršćanska obitelj*, 21/1938., 347. nekoliko stranica prije (str. 336-339) napisano je i ovo: "Vidio sam bezbroj proslava i povorka veselih i žalosnih, ali današnjoj ja ne nađoh ravne. Dobro je rekao jedan od današnjih govornika iz Dalmacije, da mu se je čisto pamet prevrnula gledajući ovaj veličanstveni prizor u Hercegovini, jer nije znao tajnu, da čovjek nakon petnaest godina iza smrti može da zatalasa na ovaj način srcima ljudi."

57 Nikić, 45.

58 P. Lemešev, "Otkrivena spomen-ploča fra Didaku Buntiću"*, Naša ognjišća*, 2/1972., br. 6, 14. Nekoliko mjeseci poslije otkrivena još jedna spomen--ploča u fra Didakovoj rodnoj župi, Gradnićima, usp. C. D., Otkrivena još jedna spomen-ploča Didaku Buntiću*, Kršni zavičaj*, 1973, br. 6, 74., Nikić, 46.

Brojna očitovanja o duhovnoj veličini fra Didaka Buntića te pojedinačna neslaganja njegove subraće s fra Didakovim razmišljanjem i djelovanjem, zatim njegova sporenja s javnom i crkvenom vlašću glede potrebnog jedinstva i prosperiteta hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, mogu dovesti do zaključka da je on, kao u kontekstu pojedinih "shvaćanja i činjenica, kao svećenik i redovnik, bio kontroverzna ličnost". Naime, "oni koji su istim aršinom mjerili uzlove na redovničkom pojasu kao i zavjete koje ti uzlovi simboliziraju, nisu bili nimalo zadovoljni s fra Didakovim redovništvom, pa ni svećeništvom. Međutim fra Didak je intuicijom, recimo slobodno, genija i u jasnoći Evanđelja osjećao da su sve stvari i ljudske uredbe date za čovjeka, da mu budu pomoć i stuba uspona. Zato je znao i imao snage ne biti ničemu rob." [59]

Čak je bilo i među njegovom redovničkom subraćom onih koji su mu ozbiljno zamjerili što je nosio šešir i cipele, jer to se ne slaže s duhom sv. Franje. Pa ipak, on je prosudio da će svoje ljudske i društvene dužnosti tako bolje vršiti, stoga se nije na takve prigovore ni obazirao. "On je", prema tvrdnji očevidaca, "bio toliko širok i velik da je bestemeljne zamjerke primao s dobroćudnom ironijom i zdravim smiješkom."[60]

Pa ipak! Rastao je "do punine uzrasta" (usp. 2 Sol 1,11). Posvjedočio nam je to kad je pred svom braćom iznio nakane svoga srca i spremnost da u svemu promiče slavu Božju. Reče: "*Obećajem pred Bogom i svima vama da ću u radu pred očima imati jedino ono što će promicati slavu Božju, dobro Provincije, dobro braće i kršćanskog puka koji je povjeren našoj braći … Imate dakle slugu i ministra koji se može sa svakim sažaliti, tko zna cijeniti zasluge, prekršaje kazniti. Ovo je moja čvrsta odluka u obavljanju službe. Pomozite nas vašim radom, nastojanjem, savjetima*".[61]

Bio je prijatelj mladih. Pred njima je njegova riječ dobivala posebne tonove. Govorio im je iz vlastitog životnog iskustva: "Ja sam ponosan i sretan, kad si predstavim ono doba, kad će toliko vrsnih, plemenitih, odgojenih, učenih i kreposnih mladića i nesebičnih radnika zaći u svoj narod te ga buditi na novi još neviđeni život. Vi ste život i put, sol i začin, svijetlo i ogrijanje, vi ste uzdanje naše i našega naroda."[62]

59 S. Vasilj, Svećenički lik fra Didaka Buntića (dalje: Vasilj), u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, str. 48.

60 Vasilj, 48.

61 Isto, 48.-49.

62 *Govor đacima, iz Života i rada fra Didaka Buntića fra Otona Knezovića*, Vasilj, 51.

Zato je među mladim kandidatima za redovnički život htio biti ne samo sijač lako raspadljivog idealizma nego im je predočivao život u pravom svjetlu: "Jeste li svjesni svoga koraka? Ostaviti sve svoje, domalo zanijekati i samog sebe te Bogu služiti u čistoći, posluhu i siromaštvu, to je velika stvar, to je žrtva klanica i junačko djelo."[63]

Nije on, dakle, bio "horizontalac", već jedan od onih koji su horizontalu vremenitosti znali savršeno spojiti s vertikalom vječnosti i mudro ih uskladiti. On je bio čovjek vjere i neslomljiva optimizma. Njegov nas suvremenik uvjerava da je fra Didak "svoju vjeru, uza svu golemu zauzetost, svaki dan hranio intenzivnim čitanjem Svetoga pisma. Čitao ga je i meditirao kao izvrstan klasičar na grčkome jeziku. Svetoga Pavla znao je gotovo napamet. Duh i misao Pavlova očito su oblikovali njegov duh", a "veličanstveno je slavio misu" i molio časoslov".[64]

On je izvrsno pronicao kako je svećenikov ugled velika pomoć u njegovoj svakodnevnoj djelatnosti, ali je isto tako osjećao da je dobar glas i pravi ugled nemoguće sačuvati bez solidna života. Ohrabrio je svoju subraću ovim riječima: "Sjetimo se, braćo, i imajmo uvijek *pred očima, da smo duhovni stalež, da smo duhovnici: pa zašto da se takvim nazivamo ako nemamo unutarnjeg života – lucus non lucendo*. Koju funkciju može s uspjehom vršiti takav jedan isprazni i bez ikakva unutarnjeg života svećenik-redovnik: zar funkciju učitelja, pastira, suca, liječnika spavši na jedno prosto klepetalo? Zar je duhovni leš u stanju na život probuditi, zagrijati, ohrabriti i okrijepiti ikoga? – Ne! On je jedino kadar da ga okuži, zarazi, usmrti!"[65]

Noseći u sebi evanđelje, fra Didak je u sebi nosio i njegovu elastičnost, koja kaže da se "nova zakrpa ne prišiva na staro sukno" (usp. Mt 9, 16; Mk 2, 21). Naime, po sudu njegova subrata, "sebičnost i lijenost u svim društvima najviše rađaju raznim sklerozama i okaminama. U Crkvi više i opasnije nego u drugim društvima, jer se tu ljudski elementi i ljudske mudrosti lako 'srastu' i podmetnu pod Božje i objavljene, te se onda sa svom gorljivošću brane kao nepovredive i neizmjenjive". A tu onda imamo na djelu fanatizam najgore i najodbojnije vrste. Fra Didak je bio previše živ i snažan da bi se dao 'hvatati' u ovakve konce. Poznat je njegov istup na generalnom kapitulu u Asizu da se skine zabrana s jedne stvari s koje ju je život već davno bio skinuo, a to je nošenje novca na put. Iako su svi prisutni provincijali bili došli na kapitul s novcem,

63 Iz istog govora đacima, usp. Isto, 51.

64 Isto, 49.

65 *Okružnica za Mali Uskrs 1921.*, Vasilj, 50.

nisu mu dali da svoje mišljenje do kraja izreče. Bio je to odraz jednoga mentaliteta koji je s istim "počitanjem" gledao formu i materiju naše odjeće kao na formu i materiju sakramenta. On je jasno uviđao i predviđao da su novi oblici crkvenog i redovničkog života zahtjev vremena pa im se nije protivio.

A upravo je to bit svih ukrućivačkih tendencija u svim društvima, osobito u Crkvi: "*zadržati zauvijek isti način rada i života*".[66]

Iako je ostao duboko urezan u dušu naroda, bilo je razdoblja i po "trideset godina kako se o njemu nije gotovo ništa pisalo".[67] Možemo to nazvati "peccatum mortale" onih koji su to morali učiniti, suvremenici njegovi i suradnici. Baš to dugo vremensko razdoblje šutnje, bez uključivanja fra Didakove osobe u javni život i bez jasno artikuliranoga "glasa svetosti" trebalo bi potanko obrazložiti i pojasniti prije nego što se uopće krene u postupak njegova proglašenja blaženim i svetim.

Razumljivo je, i fra Didak je doživljavao svoje unutarnje procjepe. Jedan njegov subrat u redovništvu o tome je prozborio sljedećim riječima: "Ljudi su uvijek i svugdje ljudi: oni nas nužno razočaravaju, jer su uvijek manji od naših idealizacija u kojima smo ih željeli gledati. Zato s vremenom postajemo oprezniji i prema prijateljima i prema neprijateljima. Borbenost i optimizam sve više ustupaju mjesto umornosti, pa i sumnji. Međutim, fra Didak je bio nesalomljiv. Morao je vršiti prestrojavanja i u nekim idejama i u nekim planovima, pa i s ljudima, ali je uvijek ostao optimist: vedro oko i vedro srce. A to je bilo ono što je mlade neobično izazivalo, privlačilo i oduševljavalo."[68]

Oni što iskusiše fra Didakovu dobrotu, zvali su ga "Mili naš dobrotvor!"[69] A hvalili su ga i komunisti! Među njima i Nikola Zeljko, rođen u Ličtici. Bijaše fra Didakov đak, zanesen idejama socijalizma, pa je po uputi organizacije pobjegao 1926. u Rusiju. Prvi put se javio svom školskom kolegi, dr. Luji Naletiliću, nakon svršetka Drugog svjetskog rata i taj je "prekaljeni komunist i nekadašnji suradnik fra Didakov", posvjedočio da je fra Didak "naš veliki i zaslužan sin koji može svakomu poslužiti kao uzor".[70]

66 Vasilj, 50.-51.

67 Ćorić, 9.

68 Vasilj, 51.

69 Nikić, *Prosvjetni rad*, 76.

70 V. Mikulić, Uspomene na Fra Didaka, u: *Fra Didak Buntić: "Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine"*, 181.-182.

Na temelju svjedočanstava pojedinih kršćana za vjeru i ljubav ili pak revnijeg nasljedovanja Krista i vršenja kršćanskih kreposti u junačkom stupnju, "Crkva ih s osobitim osjećajem štuje i pobožno prosi pomoć njihova zagovora". Drugi vatikanski koncil uči da se "odnos putujuće Crkve prema tim izrazitim Kristovim sljedbenicima ne iscrpljuje u utjecanju u njihov zagovor nego da njihovo štovanje treba nama nešto poručiti, budući da nam u 'njima Bog sam govori'. Promatranje njihova života daje nam, prema riječima Sabora, 'novi poticaj da tražimo budući Grad', tj. Sabor gleda štovanje svetaca kao stalno dozivanje u pamet našeg eshatološkog određenja, ali dodaje da štovanjem svetaca 'učimo koji je najsigurniji put, po kojemu ćemo … doći do savršenog jedinstva s Kristom."[71]

Više je puta spominjano među fra Didakovim učenicima i među njegovim štovateljima u Provinciji i narodu da bi bilo potrebno pokrenuti proces za kanonizaciju fra Didaka Buntića, kako bi on bio i službeno označen kao "najsigurniji put, po kojemu ćemo … doći do savršenog jedinstva s Kristom." Budući da smo svjedoci učestalih beatifikacija i kanonizacija u Katoličkoj crkvi, potrebno je razmotriti slijed takva kanonskog postupka.

Kanonizacije osvjedočenjem mjesnih Crkava

Od svojih početaka Crkva poznaje čašćenje svetaca, osobito mučenika. Njihov kult nije bio utemeljen na kanonskom postupku, već na osvjedočenju pojedinih kršćanskih zajednica koje su iz viđenja ili iz spisa o mučeništvu bile osvjedočene da je dotični Kristov svjedok do smrti ostao vjeran svom krsnom posvećenju i da je Bog na zagovor dotičnoga svjedoka vjere izveo izvanredna djela uslišanja ili čudesnih ozdravljenja. Riječ je dakle o spontanom čašćenju mučenika za vjeru, koje je u početku crkvena vlast dopuštala bez većih ograničenja, osim ako bi se čašćenje odnosilo na krivovjerce ili otpadnike od prave vjere.

Kad se početkom 12. st. uveo običaj da se mjesne Crkve savjetuju s rimskim biskupom o proglašenju svetima pojedinih Kristovih vjernika, otvorila se rasprava, a potom i uvjerenje da samo papa može nekoga proglasiti svetim.

71 A. Starić, Štovanje svetaca prema drugom vatikanskom saboru – Cultus sanctorum in documentis Concilii Vaticani Secundi, u *Bogoslovska smotra*, *Štovanje Bogorodice i svetaca u našoj Crkvi danas*, godina XLIV., br. 1., Zagreb, 1974., 64.

Inocent IV. (1243.) to je ozakonio, i njemu se pripisuje prva definicija kanonizacije.[72]

Taj nov način proglašivanja svetim bio je utemeljen na kritičkoj provjeri kandidatova života te svjedokâ. Tražila se provjera čudesa te zakletve svih koji su u postupcima sudjelovali.

Sve do 15. st. Crkva je poznavala jedinstveni postupak proglašenja svetim. U pravnom smislu još nije postojao pojam beatifikacije kao predstupanj kanonizacije. Uveden je početkom 15. st. Da bi se udovoljilo zahtjevima pojedinih redovničkih zajednica ili biskupija, koje su tražile odobrenje kulta za pojedinog Kristova vjernika, a prikupljeni su bili potrebni dokumenti, papa bi, imajući u vidu skoru kanonizaciju, odobrio, razumije se uz posebne uvjete (samo za pojedina mjesta ili gradove, bez velikih svečanosti itd.), čašćenje i onih slugu i službenica Božjih koji još nisu bili proglašeni svetima.

Kad je papa Siksto V. 1588. utemeljio Kongregaciju bogoslužja, povjerio joj je i postupke za proglašenje svetima. Urban VIII. (17. st.) odredio je radikalne reforme glede postupaka beatifikacije i kanonizacije. Objavio ih je 1642.[73]

Dakle, početkom 17. st. postupak beatifikacije postao je obvezan za sve kandidate za čast oltara i otada nitko, osim sv. Karla Boromejskoga, kanoniziranog 1610., nije proglašen svetim bez prethodnog postupka beatifikacije.

Prva svečana beatifikacija održana je 8. siječnja 1662. u bazilici sv. Petra u Vatikanu, kada je blaženim proglašen Franjo Saleški.

Sve odredbe i njihovo tumačenje koje su se kroz povijest Crkve odnosile na kanonske postupke beatifikacije i kanonizacije te njihovu aktualizaciju proglasio je papa Benedikt XIV. (1740.-1758.) u djelu *De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione*. To je djelo imalo toliku važnost da je sintetizirano i uvršteno u Kanonski zakonik proglašen 1917.

Budući da je u Rim sa svih strana svijeta prispijevalo sve više zahtjeva za uvođenje kanonskih postupaka, Pavao VI. je odredbom *Sanctitas Clarior* (1969.) uznastojao olakšati postupke i dati im veću važnost u mjesnim Crkvama.[74]

---

72 Usp. R. Rodrigo, *Manuale per istruire i processi di canonizzazione*, (dalje: Rodrigo) Roma, 1991., 14.-21.

73 Usp. F. Leone, La prova documentale degli srcitti nei processi di beatificazione e canonizzazione (studio storico–canonico) (dalje: Leone), Marina di Minturno, 1989., 25.-42.; Veraja, F., Le cause di Canonizzazione dei Santi, Città del Vaticano (dalje: Veraja) 1992., 11.-13.; 51s.; Rodrigo, 21.

74 Usp. Veraja, 14s.; Rodrigo, 25.-26., 163.-179.

Suvremena praksa kanonskih postupaka beatifikacije i kanonizacije uređena je Apostolskom konstitucijom *Divinus perfectionis Magister,* koju je Ivan Pavao II. odobrio 23. siječnja 1983.[75]

Prije početka postupka za beatifikaciju, onog mjesnog, koji se obavlja u biskupiji, za osobu koju se želi beatificirati biskupi moraju posebnu pozornost posvetiti utvrđivanju "glasa svetosti" kandidata za čast oltara. Naime, na osnovi "glasa svetosti" svecima se proglašivalo mnoge, pa su i pape samo na osnovi takvog osjećaja među vjernicima neku osobu uzdizali na oltar svetih.

Tim se dokumentom željelo uvesti strogu kritičku metodu kako u proučavanju samih spisa tako i u njihovu odabiru. Nova regulativa imala je cilj olakšati same postupke, htijući ih osloboditi nepotrebnih formalizama, a uvažavajući stručnost ljudi i vjerodostojnost dokumenata.

Za kanonski postupak da neki kršćanin bude promaknut na čast oltara potrebno je da je natprosječno kreposno živio i da je umro na glasu svetosti – to znači da je ta natprosječnost za njegova života i po činjenici same smrti (osobito u kauzama mučenika) uočena i priznata u svijesti ljudi koji su dotičnoga kandidata poznavali. Kada, dakle, postoji takav glas svetosti za jednoga kršćanina, a nakon što je proteklo pet godina od njegove smrti i oko čijega se groba ljudi spontano okupljaju i njemu u svojim molitvama preporučuju, dijecezanski biskup imenuje postulatora, kojemu je dužnost proučiti život, djelovanje, glas o svetosti, vrline i mogući glas o mučeništvu, uočavajući važnost dotičnoga kandidata za čast oltara, ali i eventualne poteškoće koje bi iskrsnule bilo iz kandidatova života bilo iz njegovih spisa.[76]

---

75 Usp. Leone, 183.-196., 201.-214.; Veraja, 38.-55.; 39.-94. Tim se dokumentom željelo uvesti strogu kritičku metodu kako u proučavanju samih spisa tako i u njihovu odabiru. Nova regulativa imala je cilj olakšati same postupke htijući ih osloboditi nepotrebnih formalizama, a uvažavajući stručnost ljudi i vjerodostojnost dokumenata.

76 Nakon što je postulator došao do sigurnosti da postoji utemeljen razlog za pokretanje kanonskoga postupka za beatifikaciju ili kanonizaciju, službenim pismom o tome obavještava kompetentnog biskupa, a to je biskup na čijem je području kandidat za čast oltara umro ili na čijem se području dogodilo čudo na zagovor pojedinog kandidata. Razumljivo je da se ispitivanje svjedoka može uz posebno dopuštenje mjesnih biskupa provesti i u drugim biskupijama.
Svojoj molbi postulator je dužan priložiti kritički napisan životopis dotičnoga kandidata, u kojem opisuje njegov život, djelovanje, vrline, mučeništvo, glas svetosti i eventualne poteškoće koje bi se mogle ispriječiti u samom kanonskom postupku. Postulator osim toga prilaže, ako postoje, sve do tada prikupljene pisane dokumente, npr. pisma, dnevnike,

Skupljanje dokaza – dokumenata i svjedočanstava – o svetosti života nekoga kandidata o njegovom eventualnom mučeništvu, o vjerojatnom čudu pripisanome njegovu zagovoru – sve se to treba ostvariti samo u najvišem interesu utvrđivanja istine, s osjetljivošću za što točniju primjenu zakonskih odredbi.

Papa Benedikt XVI. odobrio je 22. veljače 2007., a 17. svibnja 2007. potpisao, uputu pod nazivom *Sanctorum mater* ([*Crkva*] *Majka svetih*). [77] Dokument se sastoji od uvoda, 150 paragrafa i dodatka od 15 točaka o kanonskom prepoznavanju smrtnih ostataka slugu i službenica Božjih. Nije riječ o dokumentu koji bi bio potpuna novost u kanonskoj regulativi, već o primjenjivanju crkvenih odredbi u postupcima, osobito biskupijskim, gledom na glas svetosti, čudo koje se na zagovor kandidata dogodilo ili o mučeništvu slugu i službenica Božjih, koji su slobodno i svjesno dali život svjedočeći vjernost Kristu, evanđelju i Crkvi. Baš na tom području potrebna je nepobitna raspoloživost za mučeništvo i prihvaćanje sa strane žrtve, ali isto tako dokazana mržnja progonitelja. Kada bi nedostajala ova značajka, ne bi bilo mučeništva. Naime, mučenik biva ubijen iz mržnje prema vjeri i svojom smrću daje vrhunsko svjedočanstvo Kristu i istini.

Za kanonski postupak proglašenja svetim presudan je "glas svetosti", a to je rašireno mišljenje među vjernicima o neporočnom i po evanđelju uređenom životu sluge Božjega, koji je kršćanske vrline živio ne osrednje, nego u junačkom, nadnaravnom stupnju.

Glas svetosti mora biti spontan, ne umjetno promican ili podržavan. Mora biti trajan, neprekinut, raširen među vjerodostojnim osobama, koje su djelatan dio naroda Božjega."[78]

Kad biskup primi dokumentaciju koju mu je proslijedio postulator, savjetuje se s biskupskom konferencijom o obrazloženosti kauze koju želi otpočeti. Nakon toga povjerava to dvojici ili više cenzora teologa, koji odvojeno jedan od drugoga proučavaju povjerene spise i o njima daju svoj sud, naznačujući eventualne zablude s obzirom na vjeru i moral. Premda se u dokumentu o tome ne govori izričito, ipak je već u tom dijelu postupka najbolje provjeriti i neizdane spise kandidata.

---

okružnice, propovijedi, kao i popis svjedoka čija bi vjerodostojnost pridonijela bilo potvrdi bilo nijekanju svega onoga što se odnosi na glas svetosti dotičnoga kandidata.

77 Congregatio de Causis Sanctorum, *Sanctorum Mater*, u: *Acta Apostolicae Sedis* (dalje: *Sanctorum Mater*), Città del Vaticano, sv. 99 (2007.), 465.-529.

78 *Sanctorum Mater*, čl. 4, § 2; čl. 5, § 1.; čl. 7, §§ 1. i 2.

Kad se biskup uvjerio u rezultate teološke komisije, odlučuje hoće li nastaviti istraživanja glede kanonskoga postupka. Ako odluči otvoriti kanonski postupak, izvijestit će o tome Kongregaciju za kauze svetaca, dostavljajući joj izvješće o životu kandidata i važnosti njegove kauze za život Crkve, tražeći dopuštenje ("Nihil obstat") za početak samog postupka. Svojem će izvješću priložiti:

1. kratak životopis sluge Božjega ili službenice Božje
2. obrazloženje o aktualnosti i svrsishodnosti kauze
3. popis spisa koje je prikupio
4. prosudbe teologa cenzora o spisima kandidata
5. popis prikupljenih dokumenata
6. popis mogućih svjedoka.

Nakon što je Kongregacija za kauze svetaca o svrsishodnosti uvođenja zamoljene kauze konzultirala Kongregaciju za nauk vjere i druge ustanove Svete Stolice, dat će odobrenje za otvaranje biskupijskog postupka u kauzi proglašenja blaženim dotičnoga kandidata. U međuvremenu biskup će zadužiti promicatelje pravde ili kojeg drugog svećenika da na temelju prikupljene dokumentacije sastave upitnike o životu i glasu svetosti određenog sluge Božjega.

Redovito ti upitnici obuhvaćaju sljedeće:

1. opis osobe svjedoka
2. poznavanje kandidatova života
3. poznavanje okolnosti njegove smrti
4. vrline
5. stupanj kreposti
6. mučeništvo
7. moguće izvanredne darove
8. glas svetosti
9. neslužbenost kulta
10. milosti primljene na zagovor sluge Božjega.

Razumljivo je da će članovi Crkvenoga suda kojemu će biti povjereno ispitivanje svjedoka, kao i sami svjedoci, položiti zakletve prije samog postupka, odnosno svjedočenja s obrazloženjem da će vršiti sve ono što od njih traži kanonski zakonik i govoriti svu istinu, kao i na završetku obavljena posla zakletvu da su ga izvršili savjesno i vjerodostojno.

Upitnik o životu pojedinih kandidata za čast oltara ovisit će o tome je li riječ o vjerniku laiku, svećeniku, re-

dovniku ili redovnici, biskupu ili kardinalu. U svakom slučaju trebat će provjeriti stupanj teoloških vrlina, tj. da je iznadprosječno, u junačkom stupnju živio kreposti vjere, nade i ljubavi prema Bogu i bližnjemu, kao i stožerne kreposti: razboritost, pravednost prema Bogu i ljudima, jakost i umjerenost, kao i njima pridružene kreposti: siromaštvo, poslušnost, čistoća, poniznost. Sam upitnik bit će tako sastavljen da će se iz svjedočanstava svjedoka moći jasno razabrati radi li se o krepostima življenima u herojskom stupnju, je li dotični kandidat posjedovao nadnaravne darove, te stupanj glasa svetosti za njegova života, prigodom smrti i poslije smrti.

Kad završi biskupijsko ispitivanje, biskup sve dokumente šalje u Rim, Kongregaciji za kauze svetaca. Kad svi spisi prispiju u Rim, u Kongregaciji za kauze svetaca provjerava se njihova autentičnost te valjanost biskupijskog postupka prema kanonskim normama. Kad se to utvrdi, Kongregacija imenuje relatora koji u suradnji s rimskim postulatorom i drugim suradnicima izrađuje tzv. poziciju, koja ukratko sažima sva svjedočanstva i dokumente predočujući kandidata za čast oltara tako da bi promicatelj vjere (tzv. "đavlov" odvjetnik) nakon proučavanja spisa mogao steći valjan sud glede herojskog stupnja vrlina ili mučeništva pojedinog sluge Božjega.

Na sličan način vrši se, najprije u biskupijama a potom u Rimu, postupak za utvrđivanje čuda koje se pripisuje pojedinom sluzi Božjemu ili blaženiku.

ZAKLJUČAK

Proučavanje života fra Didaka Buntića dovodi do zaključka da je on izvršio značajna djela. Mnoga su ga od njih nadživjela i njega samoga nad mnoge nadvisila. Nakon proučavanja dostupnih dokumenata, a na postavljeno pitanje: "Jesu li ga ta djela i u nebo uzdigla?", nije za sada moguće potvrdno odgovoriti.

Velika i izvorno evanđeoska ideja svjedočenja za Krista, danas nakon 2. vatikanskog sabora živo aktualizirana, u fra Didakovu je srcu gorjela kao plamen. Dobro je izriču ove njegove riječi: "Neka braća nastoje da se pokažu službenicima dobrih djela u nauci, čistoći, u dostojanstvu – da su besprijekorni – da se protivnik zasrami ne imajući ništa zla o nama reći, živeći ozbiljno, pravedno i pobožno, ne vrijeđajući nikoga da se služba naša ne kori; živjeti sa svakim u miru, nikoga ozlijediti."[79]

79 Vasilj, 50.

Budući da proučeni spisi i svjedočanstva omogućuju značajan, ali ne cjelovit pogled na fra Didakovu duhovnu baštinu i duhovnu veličinu, a za beatifikaciju je od presudne važnosti "fama sanctitatis", glas svetosti te neosporavan i u svemu natprosječan kršćanski život, nužno je prikupiti sve dokumente koji mogu pridonijeti širem i dubljem uvidu u duhovni značaj Didakove osobnosti i opravdanost postupka mogućega njegova uzdizanja na čast oltara.

Ovdje proučena i predočena dokumentacija upućuje na zaključak da je fra Didak Buntić, kao Kristov učenik, vjerno i hrabro unosio svjetlo evanđelja u svakodnevni život, osobito u njegove prigode gdje je bilo povrijeđeno ili omalovažavano pravo ljudske osobe. Osobito je riječ o pravu na život, na vjeru, rad i pismenost. No, tek nakon što se prikupe sve njegove bilješke, pisma, dnevnici i propovijedi, objavljeni članci i nagovori te svjedočanstva njegovih suvremenika i osobni dokumenti, moći će se doći do cjelovitijeg saznanja o dinamici i plodovima evanđeoske snage koja je napajala njegovu dušu. Ta je snaga prepoznatljiva po "glasu svetosti" po kojemu nam se približava Krist u slavi i svjedočanstvu svojih izabranika.

A to nam svjedočanstvo, po učenju Crkve, jamči svetost onih, "koji su vjerno slijedili Krista" i po kojima "dobivamo novi poticaj za doći do savršenog jedinstva s Kristom".[80] Bit će mi drago ako fra Didak i službeno bude prepoznat među njima.

LITERATURA I IZVORI

BAJSIĆ, V. (1974.), Osjećaj za čudo i čudesno kao sastavni dio štovanja svetaca – Sensus miraculorum ac mirabilium in cultu sanctorum, *Bogoslovska smotra*, Štovanje Bogorodice i svetaca u našoj Crkvi danas, XLIV (1).

Congregatio de Causis Sanctorum, *Sanctorum Mater* (2007.), *Acta Apostolicae Sedis*, Citta del Vaticano, sv. 99.

ĆORIĆ, D. (ur.) (1978.), *Fra Didak Buntić – Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb-Mostar.

KNEZOVIĆ, O. (1938.), *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb.

80 LG, 50.

KRESINA, A. (1974.), Biblijski korijeni hagiologije i hagiodulije – Fundamenta biblica hagiologiae ac hagioduliae, *Bogoslovska smotra*, XLIV (1).

KUNČIĆ, J. (1974.), Hagiodulija u privatnom i javnom životu (Hagiodulia in vita privata ac publica), *Bogoslovska smotra*, XLIV (1).

LEMEŠEV, P. (1972.), Otkrivena spomen-ploča fra Didaku Buntiću, *Naša ognjišća*, 2.

LEONE, F. (1989.), *La prova documentale degli scritti nei processi di beatificazione e canonizzazione (studio storico – canonico)*, Marina di Minturno.

LLABRÉS, P. (1994.), Il culto ai sancti, u: Borobio, D. (pripremio), *La celebrazione nella chiesa*, sv. 3., Ritmi e tempi della celebrazione, Torino.

Lumen Gentium, Dokumenti drugog vatikanskog sabora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1970.

NIKIĆ, A. (1971.), Divna li čovjeka, *Kršni zavičaj*, 3.

RASPUDIĆ, G. (1969.), *Fra Didak Buntić, Hrvatski kalendar*, 26.

RODRIGO, R. (1991.), *Manuale per istruire i processi di canonizzazione*, Rim.

SANT' AGOSTINO (1985.), *In Iohannis evangelium tractatus, Nuova Biblioteca Agostiniana,* 2. izdanje, Rim.

STARIĆ, A. (1974.), Štovanje svetaca prema drugom vatikanskom saboru – Cultus sanctorum in documentis Concilii Vaticani Secundi, *Bogoslovska smotra*, XLIV (1).

SVETI JERONIM, Eithaphium sanctae Paulae (Ep 108), XXXI, 1., Patrologia Latina, 22.

ŠAKOTA, M. (2008.), *Fra Didak Buntić prosvjetitelj hercegovačkog puka*, Mostar.

Tekstovi iz Svetog pisma navedeni su prema Jeruzalemskoj Bibliji, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001.

VERAJA, F. (1992.), *Le cause di Canonizzazione dei Santi*, Città del Vaticano.

SAŽETCI

Jure KRIŠTO

FRA DIDAK BUNTIĆ I HRVATSKA POLITIKA U BIH: U prigodi 100. obljetnice austro-ugarske aneksije

U prigodi stote obljetnice aneksije Bosne i Hercegovine (BiH), autor analizira ulogu hercegovačkih franjevaca, osobito fra Didaka Buntića, u Hrvatskoj narodnoj zajednici (HNZ). Hrvatska narodna zajednica (1906.) bila je zajednički projekt svih rodoljubivih snaga u BiH – biskupijskog svećenstva, franjevaca i svjetovnjaka – u iznimno teškim političkim okolnostima. Politička poruka Zajednice, sadržana u prve tri točke njezinih Pravila, bila je jasna: BiH je hrvatska zemlja, njezini stanovnici prirodno teže ujedinjenju s kraljevinom Hrvatskom, što znači i s Habsburškom Monarhijom, te tamošnji su muslimani "neprijeporni Hrvati", koji će se, zbog posebnih okolnosti, 'samostalno organizirati'.

No taj organiziran istup Hrvata u BiH ne može se razumjeti bez uzimanja u obzir namjere Monarhije da anektira BiH te sukobljenih monarhijskih i inih interesa u samoj BiH, politike "novoga kursa" u Dalmaciji, dolaska na vlast Hrvatsko-srpske koalicije (HSK) u (banskoj) Hrvatskoj i sličnih krupnih ili manje krupnih pojedinosti.

Uzimanje u obzir tih političkih okolnosti potrebno je i za razumijevanje odnosa unutar samoga HNZ-a, osobito između nadbiskupa Stadlera i franjevaca. Naime, u trenutku osnutka HNZ-a Stadler i franjevci potpuno su suglasni glede političke budućnosti BiH te uzroke neslaganja i razdioba treba tražiti u vanjskim utjecajima. Važan čimbenik takva razvoja bila je ideologija "novoga kursa" i dolaska na vlast Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj. Zbog savezništva s hrvatskim Srbima, Koalicija nije mogla podržati antagonizme između Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini niti ideju da bi se ta zemlja priključila Hrvatskoj. Umjesto toga, Koalicija je zagovarala samostalnost BiH, što je bila i politika Srba u njoj. Velik dio franjevaca priklonio se politici HSK-a i tako se još više odalečio od nadbiskupa Stadlera.

Iz korespondencije između Ise Kršnjavoga te fra Didaka Buntića i fra Ilije Lekića vidi se kako su franjevci u BiH opravdavali svoju političku orijentaciju te zbog čega Kršnjavi nije odobravao takvu politiku.

Marko BABIĆ

AUSTRO-UGARSKO ZATIRANJE HRVATSKOGA IDENTITETA U BOSNI I HERCEGOVINI

U radu se sažeto ukazuje na teške društveno-političke prilike u Bosni i Hercegovini kroz posljednja desetljeća života pod turskom vlašću. Hrvati, kao katolici, sve su nade u XIX. st. usredotočili prema katoličkomu Beču očekujući da im odatle dođu bolji dani, tim više što se Austrija počela zauzimati kod turske vlasti za poboljšanje života i političko-vjerskih prava nakon 1838., što je pomagala katoličko školstvo nakon 1852., čime je stekla velike simpatije. Stoga su Hrvati držali Habsburšku Monarhiju, tj. Austro-Ugarsku, od 1867. svojevrsnom političkom zaštitnicom te su s oduševljenjem dočekali 1878. dolazak austro-ugarske vlasti. Nastupom austro-ugarske vlasti u BiH provodi se politika viših državnih interesa: potiru se hrvatski nacionalni osjećaji, zabranjuje se naziv hrvatskoga jezika, zabranjuju se hrvatska nacionalna obilježja, stvara se bosanska nacija, u kojoj su i Hrvati trebali izgubiti svoju hrvatsku nacionalnost. Potiranje hrvatskog identiteta prouzročilo je razočaranje hrvatskog naroda. Hrvati su mnogo očekivali od austro-ugarske vlasti, stoga je i njihovo razočaranje bilo veliko.

Zlatko MATIJEVIĆ

"ZABLATIŠE ME DJECA!": Fra Didak Buntić između Hrvatske težačke i Hrvatske pučke stranke (1919.–1922.)

Našavši se nakon završetka Prvoga svjetskog rata (1918.) u novoj državnoj tvorevini – Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca – Hrvati katoličke vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini bili su prisiljeni stvoriti nove političke stranke da bi zaštitili svoje nacionalne, vjerske i gospodarske interese. U početku je dio njihova političkoga vodstva težio stvaranju jedne stranke koja bi okupljala sve Hrvate. Ta je stranka trebala imati oslonac u političkim strukturama sa sjedištem u Zagrebu. Ta "zagrebačka orijentacija" zagovarala je povezivanje svih hrvatskih političkih snaga prije nego što bi se tražilo suradnju s političkim organizacijama Slovenaca i Srba. Hrvatski katolički seniorat, koji je bio vodeća organizacija Hrvatskoga katoličkog pokreta, zastupao je "ljubljansku orijentaciju". Naime, hrvatski su seniori planirali, zajedno s vodstvom Slovenske pučke (ljudske) stranke (SP/L/S), osnovati jedinstvenu Jugoslavensku pučku stranku (JPS) koja bi djelovala na cijelom teritoriju tadašnje države. Neuspjeh oko stvaranja JPS-a doveo je do

osnivanja autonomnih organizacija jedinstvene Hrvatske pučke stranke (HPS) za Bosnu i za Hercegovinu (1919.), koje su imale zajedničko "vrhovno vodstvo" u Zagrebu, s HPS-om za Hrvatsku i Slavoniju te Dalmaciju. Nesuglasice između "zagrebačke" i "ljubljanske" orijentacije bile su, unatoč gotovo identičnom političkom programu, toliko velike da su provincijali bosanskih i hercegovačkih franjevaca držali nužnim izložiti svoj ugled da bi došlo do stvaranja jedinstvenoga političkog fronta katoličkih Hrvata. Ali umjesto pomirenja došlo je do stvaranja Hrvatske težačke stranke (HTS), koja je bila podružnica Hrvatske zajednice. Obje su političke stranke željele u svojim redovima imati fra Didaka Buntića. Iako se nevoljko upustio u stranačku politiku, fra Buntić se najprije odlučio za Hrvatsku težačku, a potom za Hrvatsku pučku stranku. Njegovo je stranačko svrstavanje u znatnoj mjeri odredilo sudbinu obiju stranaka na hercegovačkoj političkoj pozornici. Gledajući općenito, bosanski su se franjevci opredijelili za HTS, a hercegovački za HPS. Obje su stranke doživjele svoj politički vrhunac na izborima za Ustavotvornu skupštinu Kraljevstva SHS (1920.).

Ivan MARKEŠIĆ
VJERSKE I CRKVENE PRILIKE U BOSNI I HERCEGOVINI NAKON I. SVJETSKOG RATA

Nakon završetka I. svjetskog rata politička karta Europe se promijenila. Te su se promjene posebno odnosile na područje južne Europe, s kojeg su nestala četiri carstva: njemačko, rusko, austrijsko i osmanlijsko, od kojih su posljednja dva – Osmansko Carstvo (1463.–1878.) i Austro-Ugarska Monarhija (1878.–1918.) u bitnome nekoliko stoljeća određivali životnu zbilju Bosne i Hercegovine i njezinih građana, kao i djelovanje vjerskih institucija kojima su ti građani pripadali. Značajno se nakon 1918. – nakon uspostave novih državnih zajednica, u novonastalim političkim prilikama – mijenjaju uloga i značenje pojedinih religijskih zajednica, kao i njihovih predstavnika.

Autor u ovome radu daje najprije kraći pregled vjerskih prilika u Bosni i Hercegovini krajem otomanske vladavine (1878.) i tijekom trajanja austro-ugarske okupacije (1878.–1918.), s posebnim osvrtom na pokušaje austro-ugarskih političkih i vojnih predstavnika da preko vjerskih zajednica izvrše politički utjecaj na bosansko-hercegovačke građane, odnosno da vjerske zajednice izvrše legitimaciju okupacijske vlasti. Potom opisuje i brojčanim podacima tabelarno pokazuje demografsku i socioreligijsku sliku Bosne i Hercegovine u razdoblju od početka austro-ugarske vlasti do početka tridesetih godina XX. sto-

ljeća. Nakon toga se osvrće na specifične oblike vjerskog (crkvenog) organiziranja te vjerskog i političkog djelovanja pojedinih vjerskih zajednica u BiH u razdoblju nakon stvaranja Države SHS, a potom Kraljevine SHS. Posebnu pozornost posvećuje stavovima triju povijesnih vjerskih zajednica prema novoformiranim državnim zajednicama.

Jakov PEHAR

POLJOPRIVREDA HERCEGOVINE U VRIJEME FRA DIDAKA BUNTIĆA

Koncem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća djeluje na području Hercegovine i šire njezin duhovni vođa, prosvjetitelj i narodni tribun, otac Hercegovine, fra Didak Buntić. Ima izvanredan osjećaj i smisao za čovjeka-težaka, osniva škole, crkve, gradi ceste i pošte, a poseban mu je i smisao za gospodarstvo, a u tome osobito poljoprivreda kao temeljna djelatnost čovjekovog opstanka. On djeluje aktivno izvan kruga svojih duhovnih obveza i prvi osniva Udrugu seljaka te kao životno pitanje postavlja pitanje duhana, njegova otkupa i cijene. I ne samo duhana kao pogodne kulture za hercegovački krš, on poučava seljake-težake i đake kako kalemiti divlje biljke, nabavlja sadnice (kao što su to jabuka, smokva, trešnja, orah, vinova loza, šljiva) i dr. i dijeli ih narodu.

Blagoslovljena i plodna Hercegovina, zapostavljena i eksploatirana od tuđinskih vlasti, nije bila zapravo siromašna. Fra Didak unapređuje stočarstvo, pčelarstvo i uviđa potrebu pošumljivanja goleti kao i melioracije poljâ: Bekijskog, Mostarskog blata i Buškog blata. On uporno i svestrano upućuje svoj puk na potrebe rada i kaže "*Tko ne čuva svoje njive, znoji se na tuđoj*". U njegovoj osobi zrači prosvjetiteljski duh, pravda i pravo naroda. Kao *Leonida* a poput *Mojsija* spašava siromašne od gladi i svojim osobnim primjerom pokazuje širinu duha, ljudske vrline, upornost i ljubav prema rodnom kraju koji želi pretvoriti u pravi *Misir*. On doista zaslužuje riječ *Ecce homo*!

Anđelko VRSALJKO

FRA DIDAKOVO POIMANJE EKOLOŠKO-BIOLOŠKOG BOGATSTVA HERCEGOVINE: PJESMA U PROZI

Životni opstanak na tlu Hercegovine umnogome je ovisio o plodnoj krškoj zemlji odjenutoj zelenilom, marnom rukom vrijednih neimara, posebice vizionara kao što je fra Didak Buntić. Vrednujući ekološko bogatstvo podneblja Hercegovine, promiče širenje duhana, vinove loze, voćarstva i stočarstva, kao temeljnih bioloških i životnih

odrednica opstanka brojnog pučanstva na tim prostorima. Providnosno i mudro govori i zalaže se za isušivanje i reguliranje polja kao temeljne pretpostavke razvoja poljodjelstva, educira težake o cijepljenju voćaka i vinove loze, podiže voćne rasadnike te čini sve kako bi se svijet osvijestio, prenuo i otresao stare indolencije. Nadalje, u svjetlu današnjih globalnih promjena klime, uz ozelenjivanje kultiviranim biljem, on potiče pošumljivanje krša te proročanski govori "gola majka ne privlači sebi oblaka". Biološki potencijal pojedinih kultura, očuvan i njegovan, danas čini prepoznatljivo ime u Hercegovini i svijetu. Poimanje ekološko-biološkog bogatstva Hercegovine u vremenu življenja fra Didaka Buntića svojevrsna je vizijska i providnosna luč koja svakim danom biva svjetlija, jača i značajnija.

Krešimir BUŠIĆ

DOTICAJI HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA S BAČKIM HRVATIMA, OD FRA DIDAKA BUNTIĆA DO FRA DOMINIKA MANDIĆA TE BOSANSKOG FRANJEVCA I MOSTARSKO-DUVANJSKOG BISKUPA FRA ALOJZIJA MIŠIĆA

Na temelju izvorne arhivske građe te starije i novije stručne i znanstvene literature autor u radu analizira procese nacionalne integracije unutar hrvatskoga građanskoga društva prve polovine 20. stoljeća. Posebice se osvrće na procese koji su se zbivali unutar autohtone hrvatske zajednice bačkih Hrvata-Bunjevaca, od osnutka Kraljevine SHS do raspada Kraljevine Jugoslavije 1918.–1941. godine. U tom se razdoblju unutar Hrvatskoga katoličkog pokreta i Katoličke akcije u Bačkoj među pripadnicima navedene hrvatske etničke zajednice razvija snažna veza i svijest o zajedničkoj zemlji doseljenja i identiteta s hercegovačkim Hrvatima te se na razini kulturnih, društvenih i političkih organizacija stvaraju kontakti i kulturna razmjena između navedenih hrvatskih krajeva, a radi pružanja otpora velikosrpskoj hegemonističkoj politici. U tom pogledu značajan je doprinos hercegovačkih franjevaca, koji su održavali stalne kontakte i razvijali dobru suradnju sa crkvenim, političkim i kulturnim prvacima bačkih Hrvata-Bunjevaca u međuratnom razdoblju, a o tome svjedoče i brojni sačuvani spomeni na posjete hercegovačkih franjevaca Subotici, od prvih kontakata fra Didaka Buntića do veličanstvene proslave 250. godišnjice dolaska Bunjevaca iz Hercegovine i Dalmacije u Bačku 1936. godine. Upravo su na toj veličanstvenoj manifestaciji središnje mjesto kao počasni gosti zauzeli mostarski biskup fra Alojzije Mišić odnosno fra Dominik Mandić.

Vlado PULJIZ

PRILIKE U HERCEGOVINI I SPAŠAVANJE GLADNE DJECE U PRVOM SVJETSKOM RATU

U prvom dijelu ovog rada bavimo se širim europskim kontekstom koji je utjecao na prilike u Hercegovini u 19. stoljeću i uoči Prvoga svjetskoga rata. U odnosu na razvojnu jezgru koja se konstituirala u Zapadnoj Europi, naši su krajevi, a tako i Hercegovina, tada bili na europskoj razvojnoj periferiji.

U drugom dijelu raspravljamo o prilikama u Hercegovini. Za turske vladavine život u Hercegovini odvijao se unutar zaostalog, raspadajućeg istočnog imperija. Nakon uključivanja Bosne i Hercegovine u Austro-Ugarsku Monarhiju 1878. godine stanje se donekle mijenja, a obilježeno je zakašnjelom modernizacijom unutar srednjoeuropskog carstva, koje su zahvatili dezintegracijski procesi.

U trećem dijelu riječ je o uzrocima gladi koja je harala Hercegovinom. Osim općih prilika, uzroci su gladi u zaostaloj gospodarskoj strukturi, nepovoljnim prirodnim uvjetima, nedostatnim resursima za egzistenciju stanovništva. Iz takvih uvjeta proistekla je potreba hercegovačkog čovjeka za stalnim traganjem za dodatnom zaradom te iseljivanjem.

U četvrtom dijelu raspravlja se o katastrofalnim gospodarskim i socijalnim prilikama koje su dovele do gladi u Hercegovini u godinama Prvoga svjetskoga rata. Glad je nametnula potrebu hitnog spašavanja, ponajprije hercegovačke djece te njihova preseljivanja u bogatije sjeverne hrvatske krajeve.

U petom dijelu riječ je samoj akciji spašavanja djece 1917. i 1918. godine, u kojoj su fra Didak Buntić i hercegovački franjevci imali središnju ulogu. Također, u tome je bio bitan doprinos humanitarnih organizacija iz Hrvatske, posebno Središnjeg odbora za zbrinjavanje obitelji vojnika palih u ratu i njihove siročadi. Tako se u Prvome svjetskom ratu razvila u nas do tada neviđena manifestacija ljudske solidarnosti u spašavanju hercegovačke djece, koja je ostavila dubok trag u kolektivnoj svijesti hercegovačkih ljudi.

Marinka BAKULA ANĐELIĆ
Dražen KOVAČEVIĆ
ŽIVI SMO!

Autori ovoga rada usmjereni su na istraživanje posljedica velike i neponovljive socijalne intervencije fra Didaka Buntića – spašavanje života mnoštva hercegovačke djece tijekom I. svjetskog rata. Predmet istraživanja jest daljnji životni put te djece nakon dolaska u novu socijalnu sredinu. S obzirom na dulji vremenski odmak od tih događaja, kao izvor podataka korištena je dostupna dokumentacija u župnim i matičnim uredima pojedinih mjesta u Hercegovini te Slavoniji i Baranji, novinski članci, osobne isprave i dokumenti. No, najvjerodostojniji i najznačajniji podaci dobiveni su izravnim razgovorima s članovima obitelji, prije svega s njihovom djecom, braćom, sestrama, unucima i drugima. Na temelju opisa nekolicine slučajeva, kako onih koji su trajno ostali u svojim novim životnim sredinama tako onih koji su se nakon prestanka pogibelji od gladi vratili svojim obiteljima u Hercegovinu, autori su pokušali analizirati višestruke posljedice ove velike socijalne intervencije u našoj bližoj povijesti, koja je u svom planiranju i svim fazama provedbe poštivala etička načela i ljudska prava svih sudionika. Upravo zbog toga fra Didak Buntić i njegovi suradnici u ovom djelu zaslužuju mjesto u proučavanju metodologije socijalnog rada te srodnih i pomažućih profesija.

Hrvoje MALČIĆ
Mislav GABELICA
SPAŠAVANJE GLADNE DJECE IZ BOSNE I HERCEGOVINE U VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

Početkom Prvog svjetskog rata Austro-Ugarska je Monarhija s tržišnog prešla na ratno gospodarstvo. U zemlji je uveden obvezan otkup te daljnja distribucija poljoprivrednih proizvoda po normiranim cijenama. Za to su bili zaduženi aprovizacijski odbori pri državnim i pokrajinskim vladama, koji su određivali i dnevnu, odnosno mjesečnu količinu pojedinih namirnica na koju je stanovnik imao pravo, što je ovisilo o trenutačnoj količini namirnica u određenoj pokrajini, odnosno državi. Ovim se mjerama nastojala racionalizirati potrošnja hrane, budući da su se Centralne sile nalazile u gospodarskoj blokadi država Antante. Kako je odmicao Prvi svjetski rat, u Austro-Ugarskoj Monarhiji počelo je nedostajati hrane, a zemlja se našla na rubu humanitarne katastrofe. Glađu je osobito pogođen austrijski dio države, koji je do rata bio

orijentiran na industrijsku proizvodnju, te Bosna i Hercegovina. U ugarskom dijelu države, orijentiranom na poljoprivrednu proizvodnju, gladi nije bilo. U srpnju 1917. godine socijalne institucije banske Hrvatske pokrenule su akciju koloniziranja djece iz glađu pogođenih hrvatskih krajeva u područje Slavonije i Srijema. O ovoj akciji dosad je pisano uglavnom s humanitarnog i karitativnog aspekta. Autori su ovim radom pokušali prikazati njezinu političku pozadinu, odnosno pokušali su pronaći političke motive pokretanja ove akcije. Pri izradi rada služili su se istupima hrvatskih političara u Hrvatskom saboru te člancima objavljivanim u hrvatskom tisku, osobito u službenom glasilu Središnjeg zemaljskog odbora, "Narodnoj zaštiti", u listu Stranke prava, takozvanih frankovaca, "Hrvatskoj", u listu Starčevićeve stranke prava, takozvanih milinovaca, "Hrvatskoj državi", u listu hrvatskog katoličkog seniorata, "Novinama", te u zbornicima Središnjeg zemaljskog odbora, "Spomenspisu na spasavanje istarske, dalmatinske i hercegovačke djece", objavljenom 1921. povodom obilježavanja akcije koloniziranja djece, te "Kako je osnovana i što je učinila Narodna zaštita 1914.–1924.", objavljenom 1925. povodom desetogodišnjice osnutka Središnjeg zemaljskog odbora.

Draženko TOMIĆ

FRA DIDAK BUNTIĆ – SUVREMENIK "KRŠĆANSKE OBITELJI"

Kršćanska obitelj jest časopis koji su izdavali i uređivali hercegovački franjevci u Mostaru od 1900. do 1920. i od 1938. do 1944. Fra Didak Buntić (1871.–1922.) u ovom je časopisu spomenut u 61 bibliografskoj jedinici i k tome osobno prikazan na 14 fotografija i ilustracija. Smisao ovoga rada jest učiniti presjek različitih izvješća u kojima se Buntić spominje, kako bismo pridonijeli osvjetljivanju njegova djelovanja u Hercegovini, ali i valorizaciji časopisa *Kršćanska obitelj*. Naglašeno je Buntićevo zalaganje ponajprije u osnivanju i unapređivanju pučkih škola kroz "analfabetske tečajeve" dok je obnašao službu ravnatelja franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu (1911.–1919.), ali je ukazano i na daljnje aktivnosti koje je Hercegovačka franjevačka provincija poduzela na planu opismenjivanja krajem tridesetih godina prošlog stoljeća. Naglašavajući ovaj segment djelovanja, željela se istaknuti i odlučna uloga koju je *Kršćanska obitelj* kao glasnik hrvatskih seljačkih škola imala u opismenjivanju u Hercegovini. Istaknuto

je Buntićevo humanitarno djelovanje za Prvog svjetskog rata, napose zbrinjavanje djece u Slavoniju. Natuknute su i neke pojedinosti Buntićeva gospodarskog, graditeljskog i političkog zalaganja te djelovanja na čelu Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru (1919.–1922.).

Marinko ŠAKOTA

FRA DIDAK BUNTIĆ – PROSVJETITELJ HERCEGOVAČKOGA PUKA

Uz mnoge vrlo značajne aktivnosti, fra Didak Buntić poznat je i kao prosvjetitelj svoga naroda u Hercegovini. Fra Didakovo prosvjetiteljsko djelovanje obuhvaća prije svega njegov rad u gimnaziji u Širokom Brijegu, u kojoj je bio profesor, ravnatelj i odgojitelj gimnazijalaca. Međutim, njegovo djelo posebno vrijedno istraživanja i vrednovanja jest prosvjećivanje nepismenih u Hercegovini kroz tzv. "seljačke škole", koje je osnovao 1910. godine u Širokom Brijegu. To su bile dobro organizirane škole učenja (ne samo čitanja i pisanja) i djelovale su po posebnoj, tzv. Didakovoj metodi, u razdoblju od 1910. do 1917. godine.

Fra Didakove škole izrasle su u pravi organizirani pokret gotovo cijelog hrvatskog naroda u Hercegovini, ali i izvan nje (u Bosni i nekim dijelovima Hrvatske). Taj je pokret bio prihvaćen, valoriziran i preporučivan od uprave Hercegovačke franjevačke provincije. Kroz te škole prošlo je, prema nekim podacima, više od 16.000 osoba razne životne dobi.

Fra Didakovo djelo prosvjećivanja nepismenih toliko je značajno da mu zbog toga dr. Iso Kršnjavi odaje veliko priznanje: "Vaši uspjesi na polju pučke prosvjete zaslužuju, da Vam se u nebu bilježe u velike knjige zasluga." Fra Didakov angažman oko opismenjivanja nepismenih ostavilo je također snažan dojam na Ivu Dobržanskoga iz Sarajeva, te je ovaj zaključio: "Buntić je isto tako veliki junak na polju moderne kulture i prosvjetnog rada, kao što smo imali u prošlosti velikih i slavnih junaka na maču i koplju."

Iz ljubavi prema svome – tada vrlo nepismenom, siromašnom i u mnogim slučajevima obespravljenom – narodu, pokrenuo je fra Didak "seljačke škole" želeći taj narod prosvijetliti, odnosno opismeniti kako bi postao samosvjestan i sposoban za daljnje korake prema gospodarskom, političkom i svakom drugom razvoju. Fra Didakov životni slogan bio je, dakle: tek prosvijećen narod moći će postati i napredan narod!

Ivica ŠARAC
POLITIČKO DJELOVANJE FRA DIDAKA BUNTIĆA

Političko djelovanje hercegovačkog franjevca fra Didaka Buntića nužno je promatrati kroz prizmu različitih sociopolitičkih okvira u kojima je živio i djelovao. Već sama činjenica da je rođen 1871. godine, dakle u razdoblju osmanske vladavine, da se formirao i zrelo djelovao u doba austro-ugarske uprave u BiH, a da je preminuo 1922. godine, tj. za Kraljevine SHS, dovoljno jasno zrcali zamršenost vremenskog okvira u kojemu je bio protegnut njegov relativno kratak život. Njegova prisutnost na javnoj sceni pada, dakle, u razdoblje procesa profiliranja i uobličivanja kolektivnih identiteta na nacionalnoj osnovi u ovom dijelu Europe. Nakon inozemnog studija djelovao je isključivo u BiH, području koje je u to vrijeme u okviru Austro-Ugarske Monarhije prolazilo intenzivnu fazu kompleksnog procesa prelaska iz etnokonfesionalne u etnonacionalnu etapu. U takvim vremenima fra Didak se nameće kao jedan od posljednjih predstavnika onog, stoljećima formiranog franjevačkog naraštaja koji je svojom aktivnošću i svestranošću mogao obujmiti sve sfere vjerskog, političkog, kulturnog i socijalnog života. U radu se naglašuje osnovna karakteristika političkoga djelovanja fra Didaka Buntića, a to je da se ono ne može posve izolirati od njegovih pastoralnih, prosvjetnih, socijalnih i ostalih aktivnosti. Upravo ga je zauzetost za rješavanje pitanja koja su doticala njegovu zajednicu izbacila na površinu kao političara.

Osim ove, u radu se nadalje na poseban način tematizira i druga odrednica njegova političkog djelovanja, a to je njegovo političko-ideološko orijentiranje kroz burna vremena prvih dvadeset godina prošloga stoljeća. Osobita pozornost posvećuje se njegovu praktičnom političkom djelovanju u Hrvatskoj narodnoj zajednici i kasnije u Hrvatskoj pučkoj stranci, u kojoj je biran za narodnog zastupnika i začasnog predsjednika, a sve to uz goleme nutarnje borbe i krize.

Stipan TROGRLIĆ
NACIONALNO-PREPORODNI RAD BISKUPA JURJA DOBRILE I FRA DIDAKA BUNTIĆA – SLIČNOSTI I RAZLIKE

U radu se analiziraju sličnosti i razlike u nacionalno-preporodnom radu istarskog biskupa Jurja Dobrile i hercegovačkog franjevca fra Didaka Buntića na trima razinama: kulturno-prosvjetnoj, gospodarsko-socijalnoj

i nacionalno-političkoj u užem smislu, te koliko su sličnosti, odnosno razlike, uvjetovane društveno-političkim i nacionalno-vjerskim okvirom u kojem su djelovala ova dvojica preporoditelja, a koliko su plod njihovih osobnih karakternih osobina i položaja koji su zauzimali kao "službenici svetoga". I površan uvid u to djelovanje ukazuje na brojne, sržne sličnosti, dok su razlike više plod taktike, procjene situacije i ocjene što se u danom trenutku može učiniti za osiromašen i obespravljen hrvatski puk u Istri i Hercegovini.

Robert JOLIĆ

FRA DIDAK BUNTIĆ I BROTNJO

Franjo Buntić (kasnije fra Didak) rodio se u selu Paoči, župa Gradnići, u Brotnju (zapadna Hercegovina) 9. listopada 1871. U radu je najprije donesen upis iz Matice krštenih župe Brotnjo o njegovu rođenju i krštenju, potom kratki podatak o njegovu krstitelju, fra Franji Dobretiću, a potom fra Didakovo obiteljsko rodoslovno stablo. Slijede podaci o njegovu djetinjstvu, koliko ih uopće ima sačuvanih u izvorima i predajama, a posebno o "Franjinoj kamenici", koju je – prema predaji – svojom rukom isklesao upravo mali Franjo. Dio fra Didakove obitelji u ljetno je vrijeme boravio u duvanjskom kraju, u selu Lipi i na Poljima, kamo su odlazili zbog ispasišta za stoku, ali i zbog obrade zemlje. Jedan dio njegove obitelji ostao je kasnije trajno u Lipi, gdje žive do danas. I mali je Franjo, prema nekim podacima, ljeti dolazio u Duvno, gdje je upoznao nekoga stražmeštra, austro-ugarskog policajca u ondašnjem Županjcu. Taj ga je nagovarao da pođe u kadetsku školu, što je mali Franjo primio s oduševljenjem, jer se zanosio vojevanjem i viteštvom, budući da je često slušao junačke pjesme. Međutim, njegova je majka odlučno bila protiv toga: svoga je sina željela vidjeti u habitu sv. Franje. Franjin otac umro je kad je ovaj bio veoma malen, pa ga nije ni upamtio. Čitati i pisati naučili su ga stričevi, njih petorica, koji su svi bili pismeni, a možda i koji od "lutajućih učitelja". Nakon toga je kratko pohađao školu u Gradnićima, gdje mu je učitelj bio Marko Selnik, koji je na njega ostavio velik utjecaj. Potom je Franjo (1883.) otišao na školovanje u samostan u Široki Brijeg.

Poslije, kao svećenik, profesor i provincijal, fra Didak nije imao neke posebne veze s rodnim krajem, kao primjerice sa Širokim Brijegom, gdje je proveo najveći dio aktivnog svećeničkog i profesorskog života, ali nipošto nije ni zaboravio Brotnjo. Tako je poznato da je oko 1900. bio premještan za župnog pomoćnika u rodnu župu, ali je

na traženje ostalih profesora franjevaca ipak ostao u Širokom Brijegu i nastavio svoju profesorsku službu. Veoma se brinuo za uspjeh analfabetskih tečajeva u svome rodnom kraju te su po njegovoj metodi i uz njegovu financijsku pomoć opismenjene stotine, dapače tisuće nepismenih u broćanskom kraju. I prilikom spašavanja gladne djece tijekom Prvoga svjetskog rata (1917.) po fra Didakovu su zauzimanju spašena brojna djeca i iz njegova rodnoga kraja. Ono što je osobito važno u fra Didakovu djelovanju jest briga za ekonomski napredak hercegovačkog čovjeka. Prilikom jednog takvog pohoda rodnom Brotnju radi unapređenja životnih uvjeta (melioracija broćanskog polja), fra Didak je i umro u Čitluku, 3. veljače 1922. Njegovim je zauzimanjem Brotnjo, između ostalog, 1914. dobilo brzojav. Još nije do kraja istražena fra Didakova uloga u dokidanju njegove rodne župe Gradnići (1918.). Fra Didak je tada bio direktor Franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu, a već je sljedeće godine (1919.) bio izabran za provincijala hercegovačkih franjevaca, pa je sigurno i njegova zasluga da je već 1920. župa Gradnići, nakon pobune župljana, opet bila uspostavljena. Također je poznato da je fra Didak novčano pomagao obnovu i proširenje župne crkve u Gradnićima, kao i da je darovao jedan vitraj za istu crkvu.

Fra Didakovo je tijelo 16 i pol godina počivalo na čitlučkom groblju Podadvor, a onda je svečano preneseno u Široki Brijeg (1938.) i pokopano u veličanstvenoj crkvi, gradnju koje je vodio upravo fra Didak. Neke ideje da se u Brotnju podignu spomen-obilježja u fra Didakovu čast (zavjetna crkva ili mauzolej) nisu uspjele, tako da su mu dostojna obilježja postavljena tek u najnovije vrijeme.

Ante MARIĆ

FRA DIDAK BUNTIĆ UČITELJ, PROFESOR I DIREKTOR VELIKE FRANJEVAČKE KLASIČNE GIMNAZIJE U ŠIROKOM BRIJEGU

Veliku pozornost svom odgojnom i školskom biću od samih svojih početaka pridaje Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM sa sjedištem u Mostaru. Iz temelja izgrađuje svoje vlastito odgojno i školsko biće: u Širokom Brijegu – Franjevačku klasičnu gimnaziju s pravom javnost sa sjemeništem i konviktom za vanjske đake, u Humcu Novicijat i u Mostaru Franjevačku bogosloviju, prvu visokoškolsku ustanovu u gradu na Neretvi. Zadaću odgoja i školovanja svoga podmlatka i nepismenoga puka povjerava svojim istaknutim i provjerenim članovima. Jedan od najzaslužnijih za prosvjetno biće Provincije i Her-

cegovine uopće, svakako je fra Didak Buntić.

Profesor je klasičnih jezika, latinskoga i grčkoga, te njemačkoga. U Široki Brijeg u Uzgojni zavod – koji je tek započeo gimnazijski ustroj po svim propisima tada aktualnog srednjoškolskog programa – dolazi 1895. godine. Tu je učitelj i odgojitelj. Zajedno s drugim nastavnicima pristupa mukotrpnoj uspostavi svih osam gimnazijskih razreda prema svim tada valjanim propisima. Godine 1910. dolazi na vrlo odgovorno mjesto u ustroju provincijskoga života, za direktora Franjevačke klasične gimnazije s pravom javnosti u Širokom Brijegu. Kruna svih njegovih učiteljskih, profesorskih i direktorskih nastojanja jest prvi ispit zrelosti u širokobriješkoj gimnaziji s pravom javnosti. Na tom mjestu ostaje sve do 1919., kad su ga hercegovački franjevci izabrali za svoga provincijala.

Na temelju arhiva Provincije u Mostaru kroz sačuvane je dokumente prikazan njegov boravak i djelovanje u Franjevačkoj gimnaziji u Širokom Brijegu. U gimnaziji je podučavao i odgajao od 1895. do 1919. godine. Fra Didak je rođen 9. 10. 1871. a umro 3. 2. 1922. u 51. godini života, od kojih je kao učitelj, profesor i direktor gimnazije u Širokom Brijegu proveo 24 godine.

Ivan DUGANDŽIĆ

VJERNIČKO NADAHNUĆE FRA DIDAKOVA KARITATIVNOG DJELOVANJA

Polazeći od svjedočanstva fra Didakovih suvremenika da je Novi zavjet čitao na grčkom izvorniku i da ga je znao gotovo naizust, autor pod tim vidikom istražuje fra Didakovu pisanu ostavštinu u traženju odgovora u čemu je fra Didak nalazio svoje vjerničko nadahnuće. U njegovim okružnicama, nagovorima i pismima otkriva mnoštvo citata, parafraziranja ili samo aluzija na određena svetopisamska mjesta. No još je zanimljivije da ta pisana riječ otkriva fra Didakov biblijski duh, njegovu biblijsku vjeru, odvažnost i postojanost. Posebice mnogo toga u njegovu ponašanju podsjeća na sv. Pavla, kojega više puta spominje poimence, a jako često se poziva na brojna mjesta iz njegovih poslanica. Mnoge karakterne crte njegova lika mogu se usporediti s Pavlovim: sloboda i hrabrost, odlučnost i dosljednost, predanost u Božju providnost, spremnost na potpunu samozatajnost u službi Bogu i čovjeku. Fra Didakova veličina jest evanđeoska veličina u malenosti, u služenju drugima. Ljudi

su znali prepoznati njegovu nesebičnu zauzetost za siromašne i ugrožene i zato fra Didak nije imao neprijatelja, iako je znao nastupati vrlo odvažno i apelirati na savjest onih koji su odlučivali o sudbini naroda.

Stipe TADIĆ
FRA DIDAK BUNTIĆ – KARIZMA I/ILI INSTITUCIJA?!

U prvom dijelu rada govori se o sociološkom i teološkom razumijevanju karizme te o osobnim kvalitetama karizmatskog vođe, koji, preuzimajući vodeću ulogu u društvu u teškim, kriznim i nestabilnim društvenim okolnostima, mijenja dotadašnje konvencionalno ponašanje društva i traži nova rješenja i izlaze iz te vrlo teške društvene situacije. Karizmom obdareni pojedinci, odnosno posebno obdarene osobe, osobe iznimnih (nad)naravnih sposobnosti ključne su osobe koje u teškim i kriznim društvenim previranjima dolaze u prvi plan i postaju vođama naroda, nalaze nove putove u povijesnom bezizlazju. Te su osobe doista *proroci* svoga vremena. Temeljna pak obilježja proročkoga djelovanja *jesu odvažnost (hrabrost!), kritičnost (istinoljubivost!) i djelovanje za opće dobro.*

U drugom dijelu rada riječ je o liku, životu, radu i (karizmatsko-proročkom) djelovanju fra Didaka Buntića. U vrlo teškim povijesnim i društvenim okolnostima u Hercegovini u prva dva desetljeća XX. st., u vremenima teških društvenih previranja, kriza te godinama gladi (1916. i 1917.), ključna osoba bio je *"hercegovački Mojsije"*, fra *Didak Buntić*. On se svojim iznimnim osobnim (proročkim) darovima, odvažnošću, hrabrošću, nesebičnim zalaganjem i zauzetošću za opće dobro stavio u službu milosrdne ljubavi služeći bližnjima, narodu i spašavajući od gladi iznemoglu djecu. Premda je bio pripadnikom institucija Katoličke crkve i franjevačkog reda, fra Didak Buntić je svojom zauzetošću za opće dobro, hrabrim preuzimanjem uloge vođe u kriznim i apokaliptičkim vremenima gladi, potpunoj predanosti u službi naroda i neustrašivim zastupanjem njegovih interesa pred onima koji mu o sudbini odlučuju – sa socioreligijskoga zrenika gledano – pokazivao mnogobrojna obilježja karizmatskoga, *proročkoga* djelovanja.

Ivan LEUTAR
DJELATNA LJUBAV FRA DIDAKA BUNTIĆA

U današnjem svijetu globalizacije i ekonomije socijalni nauk Crkve postao je temeljni smjerokaz. Temeljni smjerokaz jest evanđelje i ljubav prema Bogu i bližnjemu.

To je bio i temeljni smjerokaz fra Didakova djelovanja. On je solidaran i zalaže se na različitim područjima: obitelj, gospodarstvo, školstvo, politika, briga za osjetljive i siromašne skupine u Hercegovini, osobito djecu.

Prvi dio članka bavi se analizom milosrđa iz nekoliko aspekata: svakodnevnim značenjem riječi milosrđe, kršćanskim milosrđem u okviru prispodobe o milosrdnom Samarijancu, teologijom milosrđa i ljubavi te, konkretno, kršćanskim djelima milosrđa.

Dalje se u članku analizira redovnički identitet fra Didaka Buntića i njegova djelatna ljubav u postojećim društvenim prilikama. Tako se ističe da je njegov identitet bio upravo milosrdna ljubav u izgradnji civilizacije ljubavi, koja se očitovala na više načina: ulaganjem u mlade i obrazovanje, iskorjenjivanjem nepismenosti, ljubavlju i očinskom brigom za mladu subraću u zajednici, zauzimanjem za potrebite kod lokalnih i državnih vlasti, borbom s uzrocima gladi i borbom za konkretno preživljavanje stanovništva, upućivanjem u korištenje vlastitih resursa i izgradnjom infrastrukture u Hercegovini, borbom za dostojanstvo socijalno osjetljivih skupina stanovništva, kao što su vojnici i djeca. Djela milosrđa kao izvor kršćanskog djelovanja bili su glavni smjerokazi u životu i djelovanju fra Didaka Buntića.

U zaključku se ističe da je Didakovo poslanje bilo karizmatsko poslanje za Crkvu i društvo u teškim životnim prilikama. Njegova osobnost svjedoči vjeru i intenzivan duhovni život te lik i karizmu franjevca izraženu kroz djelatnu ljubav na različite načine.

Šimun Šito ĆORIĆ

INTRAPSIHIČKI SVIJET FRA DIDAKA BUNTIĆA U SVJETLU NJEGOVIH ISTAKNUTIH VRIJEDNOSTI

Psihohistorijski pristup

Ovdje se usuđujemo donijeti uvodni prilog o intrapsihičkom svijetu fra Didaka Buntića, i to onakvom kakav se očitovao u njegovu ponašanju i zauzimanju za vrijednosti u svom govoru i djelovanju.

Pri tome se u osnovici koristimo psihohistorijskim pristupom, a u poznatom stilu utemeljitelja ego-psihologije, Erika H. Eriksona, koji je upravo na taj način autentično proučavao neke značajne povijesne ličnosti, to jest na temelju njihovih osobnih spisa i životopisa.

Koliko god pisana riječ jedne osobe ili drugih o njoj, ne mogu biti interpretirane sa stopostotnom ispravnošću te koliko god ni psihohistoričar ne može uvijek izbjeći pre-

drasude, ipak se time može značajno osvijetliti unutarnji svijet i djelovanje takvih osoba.

Na temelju fra Didakovih riječi i djela te brojnih spisa drugih o njima, ovaj prilog kuša gore rečenim psihohistorijskim pristupom pokazati da je unutarnji fra Didakov svijet oblikovao neobično veliki niz istaknutih vrijednosti u njegovu govoru i djelovanju.

Na kraju donosimo i dvije napomene: prva je "O negativnim pisanim reakcijama na fra Didaka Buntića", a druga "O utjecaju okolinskih faktora na ličnost fra Didaka Buntića". Prilog zaključujemo obrazloženom tvrdnjom da fra Didak Buntić – posebice u usporedbi s drugim blaženima i svetima u Crkvi – zaslužuje da se i za njega barem otvori *causa*.

Katica KNEZOVIĆ

KAKO VJERUJEMO, ONAKO I DJELUJEMO
Usporednice franjevačke karizme služenja siromasima u životu i djelu fra Didaka Buntića i bl. Marije Propetoga Isusa Petković

Bl. Marija Propetoga Isusa Petković (1892.–1966.), utemeljiteljica izvorno hrvatske Družbe Kćeri Milosrđa, trećega samostanskog reda sv. Franje u Blatu na Korčuli i fra Didak Buntić (1871.–1922.), član Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja Blažene Djevice Marije sa sjedištem u Mostaru, jedno su vrijeme bili suvremenici i oboje su, svatko na svoj način, zauzeto živjeli svoju redovničku karizmu franjevačkog služenja siromasima i potrebitima.

U njihovu su podneblju ljudi osiromašili i zapali u glad i krajnju bijedu ponajviše zbog Prvoga svjetskog rata, prirodnih katastrofa, gospodarskoga sloma i epidemije "španjolice". Dok je fra Didak vodio djecu na dohranu u Slavoniju i Baranju a prosio kruha za one ostale kod kuće (1917.–1918.), s. Marija Propetoga nekoliko godina potom obilazi u više navrata tu žitnicu, prikupljajući, kao milostinju, kruha i ruha za osiromašeno i izgladnjelo Blato, a pri raznim vladinim tijelima traži svaku pomoć za sirotište i pučku kuhinju. Oboje su, svatko na svoj način, prepoznali čovjeka u potrebi i djelovali prema sposobnostima koje im je Bog dao. Kao preteče Drugoga vatikanskog koncila (1962.–1965.) djelovali su u njegovu duhu u Crkvi i društvu. Domišljatom ljubavlju služili su čovjeku potrebniku u sirotištima, bolnicama, misijama, odgoju i obrazovanju, politici... – gdje god se moglo štogod učiniti za preživljavanje i osiguravanje bolje budućnosti svojih sunarodnjaka.

Svojim životom bili su i ostali uzor vjerničkoga življenja evanđeoskih kreposti – što je Crkva prepoznala i potvrdila proglasivši Mariju Propetoga blaženom 6. lipnja 2003. u Dubrovniku, a za fra Didaka su započete pripremne radnje za otvaranje propisanoga procesa za kanonizaciju.

Ante SEKULIĆ

DUHOVNOST I DOBROTA FRA DIDAKA BUNTIĆA

Hercegovački franjevac fra Didak Buntić proživio je svoj životni tijek na prijelazu XIX. i XX. stoljeća, u europskim lomovima i krvavim obračunima, u hercegovačkim vjerskim i društvenim mijenama. Milost vjere i dar krštenja primio je Franjo Buntić u roditeljskom domu i njegovu ozračju. Na tlu svoga krševita zavičaja živio je sve do izbora svoga životnoga zvanja. Životni pak poziv mladoga Franje nadahnut je i prožet franjevaštvom – od novaštva fra Didaka do poglavarske službe redodržavnika u stoljetnoj hercegovačkoj redovničkoj pokrajini. Bez duboke vjere i vjernosti Bogu i redovničkim idealima ne bi bilo moguće u relativno kratkom životu i zamršenim pogibeljnim prilikama učiniti išta dobroga, a nekmoli ostaviti Crkvi i narodu toliko gorljivosti i zauzetosti za druge, poglavito za hercegovačke sunarodnjake, za kamenu našu zemlju na kojoj žive ljudi stameni i odlučni.

Korijeni dobrote fra Didakove u njegovoj su vjeri i službi Gospodinu, koji ravna Zemljom i svim ljudima, u njegovoj temeljitoj izobrazbi i redovničkom životu. Mir i dobro pretočio je fra Didak u zbiljsku zauzetost šireći među sunarodnjacima pismenost, poučavajući puk osobno i dobrim štivom, dobrom knjigom. Duboko je vjerovao da se tako sustavno i postojano, na takav način i takvim sredstvima, bori za opstanak i slobodu svoga naroda. Gimnazija i velebna crkva u Širokom Brijegu spomen su narodu i Dobroti od koje je fra Didak primao nadahnuće i okrepu za svoj rad. Za izgladnjeli puk i siročad nije bilo teško pisati, moliti. Išao je u bečki carski dvor prositi kruha, u Beograd tražiti slobodu za Hrvatsku, za svoju zavičajnu Hercegovinu. Plemenit, i po duhovnoj izgrađenosti neumoran u radu, zaustavio se zauvijek početkom 1922. i pošao u naručje Dobroti, jamačno umoran više od rada nego od bolesti.

Juraj BATELJA

KANONSKI PROPISI KATOLIČKE CRKVE ZA PROGLAŠENJE BLAŽENIM I SVETIM I FRA DIDAK BUNTIĆ U NJIHOVU OGLEDALU

Život svakoga kršćanina shvaćen kao teološko mjesto, susretište Boga i čovjeka, a osobito život svećenika, redovnika, jest odgovor na Kristov poziv na savršenstvo (usp. Mt 5, 48). Drugi vatikanski sabor to je suvremenom čovjeku pojasnio riječima: "Svi su pozvani na svetost" (LG, 40).

Proučavanje dokumenata i životopisa o fra Didaku Buntiću svojstveni je izazov za hrvatsku hagiografiju. Taj je izazov još aktualniji pri spoznaji da je on kršćanske vrednote živio u multikulturalnom i multireligioznom okruženju, zbog čega su one imale i evangelizacijsko značenje. Naime, dok je to inovjercima pružalo izvorno kršćansko svjedočanstvo, dotle je u "vjeri otaca" utvrđivalo katolički življalj.

Budući da je u javnosti osobita pozornost u prikazivanju osobe i rada fra Didaka Buntića bila usmjerena na njegov karitativni rad u opismenjivanju ljudi i spašavanju gladnih, osobito djece, to mi se činilo temeljnim istražiti kakav su odjek u njegovu životu imale Isusove riječi: "Što imate, dajte" (usp. Mt 14, 16; Lk 12, 33) te kako je Isusov poziv na savršenstvo ostvario ovaj čovjek, koji je, prema općemu mnijenju, bio snažne duhovne energije, vjeran poslanju franjevačkih smjernica i evanđeoskom idealu.

Osobita je pak pozornost u istraživanju dana proučavanju onih značajki duhovne baštine fra Didaka Buntića u kojima se prepoznaje izvorno evanđeosko svjedočanstvo, a prepoznato je u "glasu svetosti". Ono je prvotno mjerilo za prosudbu kršćanske svetosti koje je u skladu s kanonskim odredbama Katoličke crkve za proglašenje blaženim i svetim i na temelju kojeg se donosi odluka da jedan njezin član bude uzdignut na čast oltara. Stoga je ovdašnje istraživanje imalo na umu crkvene odredbe koje su se oblikovale tijekom povijesti i najnoviju uputu "Sanctorum Mater" (2008.) o pokretanju postupka za proglašenje svetim te mogući odgovor na upit je li takav postupak moguć i za fra Didaka Buntića?

SUMMARIES

Jure KRIŠTO

BR. DIDAK BUNTIĆ AND THE CROATIAN POLITICS IN B&H: At Hundred Years' Anniversary of Austro-Hungarian Annexation

At hundred years' anniversary of annexation of Bosnia and Herzegovina, the author analyses the role of Herzegovinian franciscans, particularly of Br. Didak Buntić, in the Croatian national community (CNC). The Croatian national community (1906) was the united project of all patriotic powers in B&H – bishopric priests, franciscans and laity – in exceptionally difficult political circumstances. Political message of the Community, contained in the first three points of its Rules, was clear: B&H is a Croatian country, its inhabitants naturally aim to the unification with the Kingdom of Croatia, which means with Habsburg Monarchy as well, and Moslems who live there are "indisputable Croats", who will be, owing to special circumstances, independently organized. But that organized declaration of the Croats in Bosnia and Herzegovina cannot be understood without considering the intentions of the Monarchy to annex B&H, then the conflicts between the interests of Monarchy and the interests in B&H, the politics of the "new course" in Dalmatia, coming to power of the Croatian-Serbian Coalition in Croatia and similar details.

Taking into consideration those political circumstances is necessary for the understanding of the relationship within the Croatian national community, especially between Archbishop Stadler and franciscans. Namely, at the moment of establishing CNC Stadler and franciscans absolutely agreed about political future of B&H, so the causes of misunderstanding should be found in the outer influences. The important factor of such a course was the ideology of a "new course" and coming to power of Croatian-Serbian coalition in ban Croatia. Owing to association with the Serbs in Croatia, the Coalition could not support neither the antagonisms between the Croats and the Serbs in Bosnia and Herzegovina nor the idea of joining it to Croatia. Instead of it, the Coalition stood for the independence of B&H, what was the politics of the Serbs there as well. Numerous franciscans supported the politics of CSC (Croatian-Serbian Coalition) and so it got separated from Stadler.

Out of correspondence between Iso Kršnjavi, Br. Didak Buntić and Br. Ilija Lekić we can see how franciscans in B&H justified their political orientation and why Kršnjavi did not approve such politics.

Marko BABIĆ
AUSTRO-HUNGARIAN ANNIHILATION OF CROATIAN IDENTITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

This work points out difficult social and political conditions in Bosnia and Herzegovina in the last decades of life under the Turkish rule. In the 19th century, the Croats, being catholics, turned all their hope towards catholic Vienna expecting better days, moreover, because Austria started to support the improvement of their life and their political and religious rights after 1838; it helped catholic school-system after 1852, and so it achieved great sympathies. Therefore, since 1867, they felt the Habsburg Monarchy i.e. Austro-Hungary, as a sort of political protector and they greeted Austro-Hungarian coming to power with great enthusiasm in 1878. Coming to power in Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungary established the politics of higher state interests: Croatian national feelings are diminished, the name of the Croatian language is forbidden, the Croatian national signs are forbidden, the Bosnian nation is formed in which the Croatian people should have lost their Croatian nationality. Annihilation of Croatian identity caused disappointment among the Croatian people. The Croatian people expected so much from Austro-Hungarian authorities and therefore their disappointment was great.

Zlatko MATIJEVIĆ
"I GOT SOILED BY THE KIDS!"
Br. Didak Buntić between the Croatian Peasant Party and the Croatian Common People Party (1919–1922)

After the First World War (1918), in the newly established Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, the Croatian catholics in Bosnia and Herzegovina were under pressure to form new political parties in order to protect their national, religious and economic interests. At the beginning some of their political leaders aimed to the formation of one party for all the Croats. That party should have had a support in political structures in Zagreb. That "Zagreb orientation" insisted on the connec-

tions of all Croatian political forces before the collaboration with the organisations of Serbs and Slovenians. The Croatian Catholic Seniority, which was the leading organisation of the Croatian catholic movement stood for "Ljubljana orientation". Namely, the Croatian seniors had planned, together with the leaders of the Slovenian Population Party, to found a unique Yugoslav Common People Party which would have been active on the whole territory of the country. Failure about the establishing of YCPP, caused the foundation of autonomous organisations of the united Croatian Common People Party for Bosnia and Herzegovina (1919) which had the common "leadership" in Zagreb, with CCPP for Croatia and Slavonia and Dalmatia. Misunderstandings between "Zagreb" and "Ljubljana orientation" were, in spite of almost the same political programme, so big that the provincials of Bosnian and Herzegovinian franciscans thought it necessary to form the united political front of the Croatian catholics. But, instead of agreement, another party was formed – Croatian Peasant Party, which was a branch of the Croatian community. Both parties wanted to have Br. Didak Buntić as a member. Hardly willing to take part in party politics, he first decided to join the Croatian Peasant Party, and afterwards the Croatian Common People Party. His positioning, to considerable extent, determined the fate of both parties on Herzegovinian political scene. Generally speaking, Bosnian franciscans committed themselves to the Croatian Peasant Party and Herzegovinian to the Croatian Common People Party. Both of the parties reached their political climax at the election for Constitutional Parliament of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians (1920).

Ivan MARKEŠIĆ

RELIGIOUS AND ECCLESIAL CONDITIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AFTER THE FIRST WORLD WAR

After the end of the First World War the political map of Europe had changed. Those changes were especially evident in the area of southern Europe where four kingdoms had disappeared: German, Russian, Austrian, and Ottoman. The last two of them: Ottoman Empire (1463-1875) and Austro-Hungarian Monarchy (1878-1918) for several centuries essentially determined the reality of life of Bosnia and Herzegovina and its citizens as well as the activity of religious institutions. After 1918, with the establishment of the new state communities, in those newborn po-

litical conditions, the role and the importance of certain religious communities as well as of their representatives remarkably changed.

In this article the author, first of all, presents a short survey of religious conditions in Bosnia and Herzegovina at the end of the Ottoman rule (1878) and during Austro-Hungarian occupation (1878-1918), with special review of the attempts of Austro-Hungarian political and military representatives who performed political influence on the citizens of Bosnia and Herzegovina through religious communities, i.e. to realize the legitimacy of occupational rule through religious communities. Then the author describes and with the tables with numerical data shows demographic and socioreligious picture of Bosnia and Herzegovina in the period from the beginning of Austro-Hungarian rule to the beginning of the thirties of the 20th century. After that he pays his attention to specific forms of religious (ecclesial) organising and religious and political activities of certain religious communities in Bosnia and Herzegovina in the period after the establishment of the State SCS (SHS), and afterwards the Kingdom of SCS (SHS). He pays special attention to the attitudes of the three historical religious communities toward newly formed state organisations.

Jakov PEHAR

AGRICULTURE OF HERZEGOVINA IN THE TIME OF BR. DIDAK BUNTIĆ

At the end of the 19th and the beginning of the 20th century a spiritual leader, educator and the people's tribune, father of Herzegovina Br. Didak Buntić was active in the region of Herzegovina and further on. An extraordinary feeling and empathy for the man-peasant, he had founded schools, churches, roads and post-offices and he had a special feeling for economy, especially agriculture as a fundamental activity of man's existence. Besides his spiritual obligations he was very active and the first one to found Peasant's association and set the question of tabacco, its purchase and price. And not only tabacco which is a typical culture for the Herzegovinian karst, he also taught peasants and students how to graft wild plants, he was looking for seedlings of apples, figs, cherries, nuts, grapevines, plums etc.

Blessed and fertile Herzegovina, neglected and exploited by foreign rulers, was not actually poor. He was improving cattle-breeding, beekeeping and he could see

the necessity of afforesting bare areas as well as of the melioration of the fields: Bekij's mud, Mostar mud and Buško mud. He persistently taught the people of the importance of work and said: „Who does not take care of his field, is sweating on somebody else's." His person was enlightened with educational spirit, justice and the right of the people like *Leonida* and like *Moses* he was saving the poor from famine and with his personal example showed the depth of his spirit, human virtue, persistence and love towards his birthplace with the desire to create the real *Misir.* He really deserves the word *Ecce homo!*

Anđelko VRSALJKO

PROVIDENTIAL COMPREHENSION OF ECOLOGICAL – BIOLOGICAL WEALTH OF HERZEGOVINA IN THE PERSON OF BR. DIDAK BUNTIĆ: A POEM IN PROSE

The existence on the grounds of Herzegovina was dependent on fertile karst soil with greenery, on the hands of hard-working builders, specially the visionaries as Br. Didak Buntić was. Estimating ecological wealth of the climate in Herzegovina, he promotes the cultivation of tabacco, vineyards, fruit growing and raising cattle, as fundamental biological and life determinants of the existence of numerous population in this region. Visionary and wisely he speaks and supports the melioration of the fields as an essential element in the development of agriculture, he also teaches the peasants how to graft fruit trees and raises fruit hothouses, so he does everything to make the population conscious and how to get rid of their indolence. Further on, in the light of contemporary global climate changes, besides growing cultivated plants, he promotes the afforest of the karst and he is prophetically speaking "a naked mother does not attract the cloud". Biological potential of certain cultivators, preserved and cultivated, presents today a well-known name in Herzegovina and the world. Understanding ecological-biological wealth of Herzegovina in the time of Br. Didak Buntić is a certain visionary and providential torch which is, in the course of time, becoming stronger and more significant.

Krešimir BUŠIĆ

CONTACTS BETWEEN HERZEGOVINIAN FRANCISCANS WITH THE CROATS IN BAČKA FROM THE TIME OF BR. DIDAK BUNTIĆ TO BR. DOMINIK MANDIĆ AND BR. ALOJZIJE MIŠIĆ, BOSNIAN FRANCISCAN AND MOSTAR-DUVANJ BISHOP

On the basis of the authentic archive material and the former as well as the new professional literature, the author, in this work, analyses the processes of national integration within the Croatian civil society in the first half of the 20th century. He particularly turns attention to the processes which were going on within the authentic Croatian community of Croats-Bunjevci in Bačka since the collapse of the Kingdom of Yugoslavia (1918-1941). In that period, within the Croatian Catholic movement and the Catholic Action in Bačka among the members of the Croatian ethnical community a strong connection and consciousness is being developed about a joint country of immigration and identity with the Herzegovinian Croats and, on that level, contacts and cultural exchange are being established with the aim to resist great Serbian hegemonistic politics. From that point of view there is an important contribution of Herzegovinian franciscans, who, together with the ecclesial, political and cultural eminent persons of the Croats in Bačka, had constant contacts and good communication in the period between the two wars. There is a testimony about numerous remembrances of the visits of Herzegovinian franciscans to Subotica from the first Br. Didak Buntić's contacts to the great celebration of 250th anniversary of the moving of Bunjevci from Herzegovina and Dalmatia to Bačka in 1936. At that great manifestation, Bishop Br. Alojzije Mišić from Mostar and Br. Dominik Mandić took the central position as honorary guests.

Vlado PULJIZ

THE CONDITIONS IN HERZEGOVINA AND SAVING HUNGRY CHILDREN IN THE FIRST WORLD WAR

The first part of this work deals with more general European context which influenced the conditions in Herzegovina in the 19th century and before the beginning of the First World War. In the relation to the developing core which was being constituted in Western Europe, our territories, including Herzegovina, were then at the European periphery.

In the second part conditions in Herzegovina are being discussed. During the Turkish rule the life in Herzegovina was going on within a backward, disintegrating eastern empire. When Bosnia and Herzegovina were integrated in Austro-Hungarian Monarchy in 1878, the situation changed a little and it was marked by late modernisation within mideuropean empire which was stricken by desintegration processes.

The third part of the article deals with the causes of famine which was devastating Herzegovina. Besides general circumstances, the causes of famine were in a backward economic structure, unsuitable natural conditions and poor resources for the existence of population. Out of those conditions grew up the necessity of a Herzegovinian for permanent looking for a better salary and migration.

In the fourth part catastrophic economic and social circumstances are discussed which brought famine to Herzegovina in the years of the First World War. It was famine that made it necessary to save the population urgently, in particular the children, and to move them into the richer parts of northern Croatia.

The fifth part deals with the actual action of saving children in 1917 and 1918, in which Br. Didak Buntić and franciscans from Herzegovina played the central role. It is to be mentioned that the essential contribution came from humanitarian organisations in Croatia, especially from the Central committee for providing for the families of the fallen soldiers and their children. So in the First World War the manifestation of human solidarity in saving children was developed as never before with us, leaving a deep trace in collective mind of Herzegovinian people.

Marinka BAKULA ANĐELIĆ
Dražen KOVAČEVIĆ
WE ARE ALIVE!

The authors of this work are concentrated on the research of the consequences of the great social intervention of Br. Didak Buntić, on saving lives of a large number of Herzegovinian children during the First World War. The subject of research is further life of children after coming to the new social environment. The documents which are used as a source of information were available in parish registers and registry offices of certain places in Herzegovina, Slavonia and Baranja as well as in newspaper articles, identification cards and other documents. But the most trustworthy and remarkable data were received through direct contacts with the members of the family, first of all with their children, brothers, sisters grandchildren and the others. On the bases of the description of several cases, of those who stay permanently in the new environment as well as those who came back to their families in Herzegovina, the authors tried to analyse manyfold consequences of that great social intervention in our recent history, which, in its planning and all the phases of proceeding, considered ethical principles and human rights of all participants. That is why Br. Didak Buntić and his co-workers, with this deed, deserve the place in studying methodology of social work as well as the other related professions.

Hrvoje MALČIĆ
Mislav GABELICA
SAVING HUNGRY CHILDREN FROM BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE TIME OF THE FIRST WORLD WAR

At the beginning of the First World War Austro-Hungarian Monarchy turned from trade economy to war economy. Compulsory crop-purchase system is introduced into the country, and further distribution of agricultural products at defined prices. That was the duty of food-rationing boards at the state and province administration which determined the daily and monthly amount of certain goods per inhabitant, what depended on the amount of goods in a certain province i.e the state. With these measures the consumption was rationalized as the Central powers were economically blocked by the states of Antanta. During the First World War there was a lack of food

in Austro-Hungarian Monarchy, and the country was at the edge of humanitarian catastrophy. Famine struck in particular the Austrian part of the state, which was, before the war, based on industry, and Bosnia and Herzegovina. In the Hungarian part of the state, which was based on agriculture, there was no famine. In July 1917 the Croatian social institutions started organizing the action of migration of the children from those famine-struck Croatian territories to Slavonia and Srijem. Up to now this action has been mainly described from humanitarian and caritative aspect. In this work the authors tried to show political background of the action i.e. they tried to find political motifs of organizing such an action. While working on this project they have used speeches of Croatian politicians in the Croatian parliament, then the articles appearing in the Croatian print, in particular in the official body of the Central county board "National Protection"; in the papers of the Croatian Party of Rights "Croatia", of so called *frankovci*; then in the papers of Starčević Party of Rights, so called *milinovci*, "The Croatian State"; in the papers of the Croatian catholic seniority "Newspaper", then collections of Central county board, "Remembrance papers on saving children from Istria, Dalmatia and Herzegovina." published in 1921, marking the action of colonization of children, and in "How it was founded and what "National Protection" did from 1914 to 1924", published in 1925, at the tenth anniversary of the foundation of the Central county board.

Draženko TOMIĆ

BR. DIDAK BUNTIĆ – A CONTEMPORARY OF "CHRISTIAN FAMILY"

"Christian Family" is a journal published by franciscans from Herzegovina in Mostar from 1900 to 1920 and from 1938 to 1944. In this journal Br. Didak Buntić (1871-1922) is mentioned in 61 bibliographical notes and presented in 14 photographs and illustrations. The essence of this work is to make a short review of various articles where Didak is mentioned in order to contribute to the explanation of his activities in Herzegovina, but also to the evaluation of the journal "Christian Family". What is pointed out, first of all, is the role he played in founding

and improving elementary schools with the courses for the illiterate while he was the head of Franciscan secondary school in Široki Brijeg (1911-1919), but it also illustrates further activities of Franciscan province in Herzegovina in improving literacy at the end of thirties of the last century. Emphasizing this segment of activity we want to point out a determined role which "Christian Family", as an organ of Croatian peasant schools, had in improving literacy in Herzegovina. Buntić's humanitarian work is also pointed out during the First World War, in particular providing for children in Slavonia. Some details of Buntić's economic, building and political activities have been suggested and the activity at the head of Franciscan province of Herzegovina in Mostar (1919-1922).

Marinko ŠAKOTA

BR. DIDAK BUNTIĆ – THE EDUCATOR OF THE PEOPLE IN HERZEGOVINA

Besides numerous very important activities, Br. Didak Buntić is well-known as an educator of the people in Herzegovina. Br. Didak's educational activity consists, first of all, of his work in the secondary school in Široki Brijeg where he was working as a teacher, director and as an educator. However, what is in particular worth researching and evaluating, is his deed of educating the illiterate in Herzegovina by means of so called "Peasant Schools" which he founded in 1910 in Široki Brijeg. They were well organized schools (not only for reading and writing) and they used so called Didak's method, in the period from 1910 to 1917.

Br. Didak's schools grew up into a real organized movement of almost all the Croatian people in Herzegovina as well as in Bosnia and some parts of Croatia. It was accepted, evaluated and recommended by the Administrative Council of Herzegovinian Franciscan Province. According to some data, more than 16.000 persons of different age passed those schools.

Br. Didak's work in education is so great that Iso Kršnjavi pays great tribute to him: "Your success in the field of education of common people deserve to be noticed in heaven in big books of merits". Br. Didak's engagement in making people literate so strongly impressed Ivo Dobržanski from Sarajevo that he concluded: "Buntić is as great s hero in the field of modern culture and education as there were great and famous heroes of swords and spears in the past".

Out of love for his people who were, in that time, illiterate, poor and in many cases deprived, Br. Didak founded "Peasant Schools", with the intention to enlighten those people, i.e. making them literate in order to make them selfconscious and able for further steps towards economic, political and any other development. Br. Didak's slogan therefore was: only enlightened nation can become progressive!

Ivica ŠARAC

POLITICAL ACTIVITY OF BR. DIDAK BUNTIĆ

Political activity of Herzegovinian franciscan Br. Didak Buntić is necessarily observed through the prism of various sociopolitical frameworks due to the place where he lived and worked. The very fact that he was born in 1871, in the period of Osman rule, that he was growing up and very active in the time of Austro-Hungarian rule in B&H, and that he died in 1922 i.e. in the time of the Kingdom of SCS, is reflecting clearly enough the complexity of the time in which he lived. His presence on public scene actually falls in the period of the formation of collective identity on the national bases in this part of Europe. After studying abroad he was working only in B&H, in the area, which, in that time, within Austro-Hungarian Monarchy went through the intensive process of transition from etnoconfessional into etnonational phase. In such a situation Br. Didak is one of the last representatives of franciscan generation formed through centuries, who could, with his activity and versatility, embrace all the spheres of religious, political, cultural and social life. This work points out the essential characteristic of political activity of Br. Didak Buntić, which means that it cannot be completely isolated from his pastoral, educational, social and other activities. His willingness in solving those problems concerning his community, pushed him on the surface as a polititon.

Besides that, this work deals with the other determinant in his political activity, and that is political-ideological orientation through tumultuous times of the first twenty years of the last century. Particular attention is payed to his practical political activity in the Croatian People's Community and later on in the Croatian Common People Party in which he was elected as people's deputy and honorary president, but all that was not without enormous inner struggles and crises.

Stipan TROGRLIĆ

NATIONAL-REVIVING WORK OF BISHOP JURAJ DOBRILA AND BR. DIDAK BUNTIĆ – SIMILARITIES AND DIFFERENCES

In this work similarities and differences in the national-reviving work of Istrian bishop Juraj Dobrila and the Franciscan from Herzegovina Br. Didak Buntić are analysed on three levels: cultural and educational, economic and social, national and political and to what extent these similarities or differences are conditioned by socio-political and national and religious framework within which those two men were active, and to what extent they are the fruit of their personal characteristics and the posts they had in the "service of sacred". Even a superficial insight in this activity shows numerous, essential similarities, while the differences are more the result of tactics, judging the situation what to do in a certain moment for the poor and the deprived Croatian people in Bosnia and Herzegovina.

Robert JOLIĆ

BR. DIDAK BUNTIĆ AND BROTNJO

Franjo Buntić (later Br. Didak) was born in a village Paoča, parish Gradnići, in Brotnjo (western Herzegovina) on the 9th of October 1871. In this work, first of all, there is the evidence of his birth and christening in the parish of Brotnjo, then a short data about his baptizer Br. Franjo Dobretić and then about Br. Didak's family genealogical tree. Data about his childhood are following, as many as could be found, in resources and oral testimonies, and specially about "Franjo's stone bowl ", which was carved, by little Franjo's hand. During summer season a part of his family stayed in Duvanj area, in the village Lipa and in Fields where they were going with the cattle and cultivated the soil. A part of his family stayed later permanently in Lipa where they have lived up to now. According to some information little Franjo used to come to Duvno in summer where he met Austro-Hungarian policeman in Županjac. He persuaded him to go to the cadet school, what little Franjo accepted with great enthusiasm because he was fascinated by the war skills and chivalry (knighthood) as he was often listening to the heroes' songs. But his mother was resolutely against it. She wanted to see her son in St. Francis's habit. His father died when he was a little child and he did not even remember him. He was

taught reading and writing by his uncles, five of them, who were all literate and maybe some of "wandering teachers". After that he attended school in Gradnići. His teacher there was Marko Selnik who had a great influence on him. Then Franjo (1883) went to school in the monastery in Široki Brijeg.

Afterwards, as a priest, teacher and a provincial Br. Didak did not have any particular connections with his birthplace as he spent most of his active life as a priest and teacher in Široki Brijeg, but he did not forget Brotnjo. So we know that about 1900 he was moved as a subsidiar parish priest to his native parish but at the request of the other franciscan teachers he stayed in Široki Brijeg and continued teaching. He took great care of the success of the courses for the illiterate in his native place and using Br. Didak's method and owing to his financial help, hundreds, moreover thousands became literate in the area of Brotnjo. During the First World War (1917), a lot of hungry children from his native place were saved owing to his support. What is particularly important in his work is his concern with economic improvement of the people in Herzegovina. On the occasion of one of his visits to his native Brotnjo, on purpose of the improvement of living conditions (melioration of Brotnjo field) Br. Didak died in Čitluk on the 3rd of February 1922. Owing to his support, Brotnjo, among other things, got the telegram. Br. Didak's role in abolishing his native parish Gradnići (1918) is not yet completely investigated. Br. Didak was then the director of Franciscan secondary school in Široki Brijeg, and the next year (1919) he was promoted to the provincial of Herzegovinian franciscans, so it is sure that it is also his merit that in 1920 the parish Gradnići, after the revolt of the parish people, was established again. It is also well known that Br. Didak helped financially the renewal and enlargement of the parish church in Gradnići and that one vitrai in that church was his present.

Br. Didak's body had rested on the graveyard Podadvor in Čitluk for 16 years, and then it was moved to Široki Brijeg (1938) and buried in a magnificant church whose building Br. Didak himself had conducted. The idea to build up a remembrance landmark in Br. Didak's honour (mausoleum or a votive church) in Brotnjo did not succeed, so some deserving landmarks have been raised in recent time.

Ante MARIĆ

BR. DIDAK BUNTIĆ THE TEACHER, PROFESSOR AND THE DIRECTOR OF THE LARGE FRANCISCAN CLASSICAL SECONDARY SCHOOL IN ŠIROKI BRIJEG

Since the very beginning, Franciscan province of the Assumption of Virgin Mary in Herzegovina seated in Mostar has payed great attention to its educational and school system. It fundamentally builds its own educational and school body. In Široki Brijeg there was a Franciscan classical high school open to the public with a seminary and a convict for the outer students, in Humac a Novitiate and in Mostar, Franciscan Faculty of Divinity, the first institution for higher education in the town on the Neretva. The task of education of the youth and of the illiterate is dedicated to its eminent members. One of the most meritorious one, for the education in the Province and in Herzegovina in general, is Br. Didak Buntić.

He is a teacher of classical languages, Latin and Greek, and German. He comes to Široki Brijeg in 1895 to the Educational institute which has just begun to function according to all the valid secondary school programmes of the time. He is a teacher there and an educator. Together with the other teachers he founds the eight grades of the secondary school according to all the valid regulations of the time. In 1910 he comes to a very responsible post as the director of Franciscan classical secondary school open to the public in Široki Brijeg. The crown of all his teacher's, professor's and director's efforts is the first senior level secondary school certificate in Široki Brijeg. He had stayed at this post until 1919 when franciscans from Herzegovina elected him for their provincial.

Owing to the Archive of the Province in Mostar and the preserved documents, we can present his life and activity on the Franciscan secondary school in Široki Brijeg. At that school he was teaching and educating from 1895 to 1919. He was born on the 9th October 1871 and died on the 3rd February 1922 at the age of 51. Twenty-four years he spent as a teacher, professor and the director of the Secondary school in Široki Brijeg.

Ivan DUGANDŽIĆ

RELIGIOUS INSPIRATION OF BR. DIDAK'S CHARITABLE ACTIVITY

Concerning the testimonies of Br. Didak's contemporaries that he had read New Testament in Greek origin and that he could tell it almost by heart, the author, from this point of view, is searching Br. Didak's written heritage, trying to find out where Br. Didak found his religious inspiration. In his circular letters, announcements and letters he is discovering a lot of quotations or just allusions on certain points from the Testament. Moreover, that written word discovers Br. Didak's biblical spirit, his biblical faith, resolute attitude and stability. In his behaviour there are many things that remind us of St. Paul, whom he mentions many times and very often recalls numerous moments from his epistles. Many of his character features could be compared with Paul's: freedom and courage, resoluteness and consistence, complete devotion to the God's providence, willingness to serve the God and man. People could recognize his unselfish support of the poor and so Br. Didak had no enemies, although he was very resolute in his appearance in public and his appeals on the conscience of those who made decisions of the fate of the people.

Stipe TADIĆ

BR. DIDAK BUNTIĆ – CHARISMA AND/OR INSTITUTION?!

The first part of the article deals with sociological and theological understanding of charisma and the personal qualities of charismatic leader, who, taking the leading role in the society in very difficult, critical and unstable social circumstances, changes former conventional behaviour of the society and is trying to find out new solutions in a very hard social situation. Individuals gifted by charisma i.e. specially gifted persons, persons of extraordinary, (super)natural faculties are the remarkable persons, who become the leaders of the people in such a critical and turbulent time, find out new ways in historic hopelessness. Such persons are really the prophets of their time. Fundamental features of prophetic activity are *resoluteness (courage), love of the truth* and *providing the common good.*

The second part of the article deals with the person and the activity, life and work (charismatic and prophetic) of Didak Buntić. Under very difficult historic and social circumstances in Herzegovina, in the first two decades of

the 20th century, in the time of social turbulences, crises and famine (1916; 1917), the remarkable person was "Moses from Herzegovina", Br. Didak Buntić. Owing to his extraordinary personal (prophetic) gifts, his courage and unselfish support and willingness to work for common good, he took place in the service of merciful love, helping the others and saving the lives of starving children. Although he was a member of the institution of the Catholic Church and the Franciscan order, with his dedication to common good and with his resoluteness to take over the leader's role in that critical and apocalyptic times of famine, with his complete dedication to his people and courageous support of their interests against those who made decisions about the fate of the people, from socioreligious point of view, he showed numerous features of *charismatic*, *prophetic* activities.

Ivan LEUTAR

CHARITABLE LOVE OF BR. DIDAK BUNTIĆ

In our contemporary world of globalisation and economy Social doctrine of the Church has become the fundamental directive. The fundamental directive is Gospel and love for the God and our fellow beings. That was the fundamental directive of Br. Didak's activity. He is agreeable and very active in various fields: family, economy, education. Politics, care for the delicate and poor groups of people in Herzegovina, particularly children.

The first part of the article deals with the analyses of mercy in several aspects: ordinary meaning of the word mercy, Christian mercy within the parable of the Good Samaritan, theology of mercy and love and it deals with concrete Christian deeds of mercy.

Further on, the identity of Br. Didak Buntić as a friar is analysed and his charitable love in the existing social conditions. So it is pointed out that his identity was really merciful love in building the civilisation of love which was reflected in several ways: investment in the youth and education, eradication of illiteracy, love and father's care for younger brothers in the community, support of those in need at the local and civil service, struggling with the causes of famine and concrete surviving of the inhabitants, teaching them in the use of their own resources and building infrastructure in Herzegovina, struggle for the dignity of socially delicate groups of people like soldiers and children. The deeds of mercy as a source of christian

activity were the chief aims in the life and work of Br. Didak Buntić.

In the conclusion, it is pointed out that Didak's mission was charismatic for the Church and the society in those hard times. His personality that testifies the faith and intensive spiritual life and the figure and charisma of a franciscan which is expressed through charitable love in different ways.

Šimun Šito ĆORIĆ

INTERPSYCHIC WORLD OF BR. DIDAK BUNTIĆ IN THE LIGHT OF HIS OUTSTANDING VALUES

Psychohistoric Approach

We dare to present here an introductory contribution to interpsychic world of Br. Didak Buntić, the world that was reflected in his behaviour and promotion of the values in his speech and work.

Basically we use here psychohistoric approach in a well-known style of the founder of ego-psychology Erik H. Erikson, who, in this way, authentically studied some important historic persons, i.e. on the bases of their personal writing and biography.

In spite of the problem that someone's written word or that of the others about him, cannot be interpreted with hundred per cent validity and that psychoanalyst cannot avoid biases either, we can still, by such means, remarkably throw light upon the inner world and the activity of such persons.

On the bases of Br. Didak's words and deeds, and many written documents about him, this article tries to present, by psychohistoric approach, that the inner world of Br. Didak was formed by unusually great line of remarkable values in his speech and activity.

At the end we bring two remarks: the first one is "About negative written reactions on Br. Didak", and the other one: "About the influence of the existing circumstances on the person of Br. Didak Buntić". We conclude this article with the statement, that Br. Didak – in particular in comparison with the other beata and the saints in the Church – at least deserves *causa* to be opened for him.

Katica KNEZOVIĆ

AS WE BELIEVE, SO WE WILL DO

The parallels of franciscan charisma of serving the poor in the life and work of Br. Didak Buntić and beat. Marija of Crucified Christ Petković

Beat. Marija of Crucified Christ Petković (1892--1966), the founder of the authentic Croatian Communion of the Daughters of Mercy of the Third order of St. Francis in Blato on Korčula and Br. Didak Buntić (1871-1922), the member of Herzegovinian Franciscan province of the Assumption of Virgin Mary seated in Mostar, were for a while contemporaries and both of them, each in his way, intensively lived their charisma of Franciscan serving the poor and those in need.

In their surrounding people got poor, first of all, due to the First World War, natural catastrophes, economic collapse and the epidemy of Spanish flu. While Br. Didak was taking children to Slavonia and Baranja, and asking for bread for those who stayed at home (1917- 1918), a few years later s. Marija Petković was going around that granary, collecting charitable bread and clothes for the poor in Blato, and looking for help for orphanage and the kitchen for the poor, and both of them, each in his own way, recognized the man in need and worked according to their abilities given by the God. As predecessors of the Second Vatican Council (1962-1965) they worked in its spirit in the Church and the society. They served with love people in need, in orphanage, hospitals, missions, education and teaching, politics... – wherever something could be done for the survival and better future of their fellow people. Their lives were and still are the ideal of life in faith of evangelic virtues – what the Church has recognized and confirmed with beatification of Marija of Crucified Christ on 6th June 2003 in Dubrovnik, and the preparatory activities for the process of canonisation for Br. Didak have started.

Ante SEKULIĆ

SPIRITUALITY AND GOODNESS OF BR. DIDAK BUNTIĆ

A Franciscan from Herzegovina Br. Didak Buntić lived at the turn of the 19th and the 20th century amidst European turbulences and bloody clashes; in religious and social changes in Herzegovina. He had received mercy of faith and the gift of christening in his parents' home and in its atmosphere. He had spent his life on the rocky soil of his homeland until he chose his occupation. The life's

occupation of young Franjo had been inspired by franciscan teaching since novitiate period of Br. Didak until he became the provincial governor in a hundred years old brothers' province in Herzegovina. Without deep faith and his faithfulness to the God and the ideals of religious order, it wouldn't have been possible in his relatively short life and in such complex and dangerous conditions to do anything good and to be so deeply involved in helping the others, first of all his fellow people, on this rocky soil where strong and resolute people live.

The roots of Br. Didak's goodness are in his faith and service to the God and in his thorough education and his life in the religious order. Peace and goodness were poured over into his real engagement in spreading literacy among his fellow people, and in teaching the masses personally. He deeply believed that in that way and by those means he was fighting for the existence and freedom of his People. The Secondary school and a large church in Široki Brijeg are remembrance of the People and Goodness which inspired Br. Didak in his work. It was not difficult to pray and write for poor people and children. He went to Vienna to the Monarch's palace to ask for bread, in Belgrade he went to ask for freedom for Croatia and his homeland Herzegovina. Noble as he was and hard working, his life ended for ever at the beginning of 1922, and he went into the embrace of goodness, evidently more tired from work than illness.

Juraj BATELJA

PROVISIONS OF THE CANON LAW OF THE CATHOLIC CHURCH CONCERNING BEATIFICATION AND CANONISATION AND BR. DIDAK BUNTIĆ IN LIGHT OF SUCH PROVISIONS

The life of each Christian understood as a theological position, where the God and the man meet and in particular the life of a priest or brother is the answer to Christ's call to perfection (com. Mt 5, 48). The Second Vatican Council has explained that to the contemporary man with the words: "Everybody is called to become a saint" (LG,40).

Studying the documents and curriculum vitae of Br. Didak Buntić is a kind of a challenge for Croatian hagiography. That challenge is more actual by the consciousness that he lived the Christian values in multicultural and interreligious environment and that is why they had the significance of evangelisation. Namely, on one hand, it offered authentic Christian testimonies to the heterodox, on the other, it

strengthened catholic population in "the faith of fathers".

As a remarkable attention in presenting the person and work of Br. Didak Buntić in public was payed to his caritative work, in making people literate, helping the poor, in particular the children, it seemed to me of great importance to find out what a response in his life had Jesus's words: "What you have, give to the poor" (com. Mt.14,16; Lk 12,33) and how he had realized Christ's invitation to perfection. According to public opinion he was a man of strong spiritual energy, faithful to the mission of franciscan directives and evangelic ideal.

In this research, special attention is payed to the study of those characteristics of spiritual heritage of Didak Buntić, which are recognized as an authentic evangelic testimony and in the "voice of sanctity". That is an important criterion in judging Christian sanctity which, in relation to the provisions of the canon law of Catholic church concerning beatification and canonisation, is the foundation for the decision to raise its member to the honour of the altar. Therefore this research had in mind ecclesial provisions formed during history and the recent instruction "Sanctorum Mater" (2008) concerning the initiating of the process of beatification and canonisation and the possible answer to the question if such a process is possible for Br. Didak Buntić as well?

BILJEŠKE O AUTORIMA

Marko BABIĆ

Znanstveni je savjetnik u humanističkom području, polje povijest. Znanstveno djeluje u privatnoj tvrtki Fonticulus Vidovicensis – prinosi znanosti i kulturi. Autor je šest knjiga (dviju na engleskom jeziku), a znanstvene i stručne radove objavljuje u domaćim i inozemnim znanstvenim i stručnim časopisima, zbornicima, knjigama, enciklopedijama, leksikonima i u tisku. Sudjelovao je izlaganjima na mnogim domaćim i međunarodnim kongresima i znanstvenim skupovima. Posebno se bavio međunarodnim legaliziranjem srpskih zločina u Bosanskoj Posavini, uvodeći *daytonologiju* kao novu međunarodno-političku disciplinu. Izbor iz bibliografije: http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=108985.

Marinka BAKULA ANĐELIĆ

Rođena je 1958. u Posušju, BiH. U Zagrebu je završila Zajednički studij za socijalni rad Sveučilišta u Zagrebu. Od 2000. radi u Poglavarstvu Grada Zagreba, Gradski ured za zdravstvo, rad, socijalnu zaštitu i branitelje, kao savjetnica, načelnica i posljednjih pet godina kao pomoćnica pročelnika. Područje njezina djelovanja obuhvaća društvene djelatnosti i socijalnu politiku, a njezina uža specijalnost predstavljaju projekti i programi za osobe s invalidnošću.

Juraj BATELJA

Dr. Juraj Batelja (Rastoki, 1949.), široj je javnosti najpoznatiji po mnogim djelima vezanim uz osobu blaženoga Alojzija Stepinca. Osnovnu školu pohađao je u Petrovini, maturirao 1968. u Klasičnoj gimnaziji – Interdijecezanskoj srednjoj školi za spremanje svećenika u Zagrebu, diplomirao 1975. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, a svećenički red podijelio mu je papa Pavao VI. iste godine u Rimu. Od 1979. godine studirao je na poslijediplomskom studiju teologije, sa specijalizacijom iz duhovnosti, na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu. Magistrirao je 1981. radom *Duhovni život u svom mariološkom temelju u spisima kardinala Alojzija Stepinca* i 1982. radom *Duhovnost poslenika u misijama prema nauci*

sv. Ivana Zlatoustog. Doktorirao je 1984. disertacijom *Svjedočanstvo za vjeru: život i pastoralni program kardinala Alojzija Stepinca*. Od akad. god. 1987./88. predavač je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a 30. siječnja 2004. imenovan je u znanstveno-nastavno zvanje i na radno mjesto docenta pri Katedri moralne teologije na KBF-u, za potrebe Instituta za kršćansku duhovnost.

Krešimir BUŠIĆ

Krešimir Bušić rođen je 10. travnja 1970. godine u Vinkovcima. U rodnom gradu završio je osnovnu i srednju školu. Diplomirao je povijest na Hrvatskim studijima. Od kraja 2000. godine zaposlen je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Jedan je od inicijatora i osnivača Područnog centra Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar-Vukovar, gdje je i zaposlen od 2006. godine. Akademske godine 2000./2001. upisuje poslijediplomski studij Hrvatske povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te pod vodstvom mentora prof. dr. Marijana Maticke prijavljuje magistarsku radnju *Društveno, kulturno i političko organiziranje bačkih Hrvata-Bunjevaca 1918.-1941.* (*Uloga bunjevačke elite u procesu nacionalne integracije i modernizacije hrvatske zajednice u Bačkoj*). Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu priprema doktorsku disertaciju pod vodstvom mentora prof. dr. sc. Josipa Jurčevića, pod naslovom: *Djelovanje bačkih Hrvata u kulturnim institucijama NDH.*

Fra Šimun Šito ĆORIĆ

Franjevac dr. sc. Šimun Šito Ćorić (Paoča kraj Međugorja, 1. 1. 1949.) poznat nam je kao književnik, psiholog i kantautor. Kao redoviti profesor psihologije na Sveučilištu u Mostaru, ali i u Zagrebu, Zadru i Osijeku odgojio je tisuće studenata te mnoštvo vjernika po kršćanskim zajednicama. Kroz vlastito iskustvo i svojim znanstvenim proučavanjima kao rijetko tko poznaje hrvatsko izvandomovinstvo. Autor je četrdesetak književnih, stručnih i znanstvenih knjiga, neka djela su mu prevedena na sve velike i još neke druge svjetske jezike, a uvršten je u brojne domaće i strane antologije. Živi u Švicarskoj.

Fra Ivan DUGANDŽIĆ

Član je Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja Blažene Djevice Marije, rođen je 1943. godine u Krehin Gracu (Bosna i Hercegovina). Studij teologije polazio je u Sarajevu i Königsteinu (Njemačka), a poslijediplomski doktorski studij biblijske teologije u Würzburgu (Njemačka). Za svećenika je zaređen 1969. godine u Frohnleitenu (Austrija). Od 1991. djeluje pri katedri Novoga zavjeta na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Godine 2005. izabran je u

zvanje redovitoga profesora. Autor je više knjiga s egzegetskom i biblijsko-teološkom tematikom, niza znanstvenih i stručnih članaka iste i srodne tematike.

Mislav GABELICA

Rođen je 15. 12. 1972. godine u Zagrebu, gdje je i diplomirao povijest na Filozofskom fakultetu. 2005. i 2006. godine bio je urednik *Političkog zatvorenika*, glasila Hrvatskog društva političkih zatvorenika. Zaposlen je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu kao znanstveni novak, gdje se bavi izučavanjem Stranke prava uoči i za Prvoga svjetskoga rata.

Fra Robert JOLIĆ

Robert Jolić rodio se u Kongori kod Tomislavgrada 1967. Pohađao je Franjevačku klasičnu gimnaziju u Visokom. Studij filozofije i teologije pohađao je u Sarajevu (Franjevačka teologija) i Zagrebu (Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove), a dovršio u Grazu (Austrija) na Karl-Franzens-Univesitätu te postigao naslov magistra teologije. Za svećenika Katoličke crkve zaređen je 1994. godine. Član je Hercegovačke franjevačke provincije. Trenutačno živi i djeluje u Čitluku. U svibnju 2004. obranio je na Filozofskome fakultetu Zagrebačkoga sveučilišta magistarski rad pod naslovom *Katoličko pučanstvo u Duvnu u vrijeme osmanske i austrougarske vlasti od 18. do početka 20. stoljeća na temelju crkvenih matičnih knjiga.* 2009. obranio je na istome fakultetu doktorski rad pod naslovom *Demografske promjene u Brotnju (zapadna Hercegovina) u osmanskom razdoblju na temelju crkvenih i osmanskih izvora.*

Katica KNEZOVIĆ

Katica Knezović diplomirala je agronomiju, kršćansku duhovnost i teologiju te magistrirala filozofiju u Zagrebu, a doktorirala teologiju u Beču. Predaje na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove i na Veleučilištu Vern u Zagrebu. Radila je kao asistentica na Agronomskom fakultetu i sudjelovala u osnivanju Hrvatskoga katoličkog radija u Zagrebu, gdje je bila i prva urednica vjerskoga programa. Zamjenica je glavnog i odgovornog urednika časopisa za intelektualna i duhovna pitanja, *Nova prisutnost,* predsjednica je Hrvatske sekcije Europskoga društva za katoličku teologiju te članica Središnjega etičkog povjerenstva Agencije za lijekove i medicinske proizvode. Članica je više tuzemnih i inozemnih strukovnih društava i udruga. Objavila je više teološko-filozofskih radova i izlagala na nacionalnim i internacionalnim znanstvenim skupovima.

Dražen KOVAČEVIĆ

Rođen je 1959. u Slavonskom Brodu, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Studij psihologije završio je na

Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1986. Doktorirao je 2008. na Studijskom centru socijalnog rada. Od 1986. godine radi u Neuropsihijatrijskoj bolnici u Popovači, u Zavodu za forenzičnu psihijatriju. Autor je ili koautor oko dvadesetak knjiga i više od stotinu znanstvenih i stručnih radova.

Jure KRIŠTO

Znanstveni je savjetnik u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Bio je dugogodišnji glavni i odgovorni urednik *Časopisa za suvremenu povijest*, a sada je urednik *Review of Croatian History*. Osim mnogobrojnih znanstvenih radova u Hrvatskoj i u svijetu, objavio je i više knjiga, među kojima: *Prešućena povijest*, 1994., *Katolička crkva u totalitarizmu*, 1998., *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, 1998., u dva sveska te *Sukob simbola,* 2001. i *Hrvatski katolički pokret*, 2004.

Fra Ivan LEUTAR

Dr. sc. fra Ivan Leutar rodio se 1970. u Mostaru. Osnovnu školu pohađao je u Stipanićima i Tomislavgradu, a Franjevačku klasičnu gimnaziju završio je 1989. u Visokom te ušao u novicijat Hercegovačke franjevačke provincije Marijina Uznesenja u Humcu. Studij teologije upisao je 1991. na Franjevačkoj teologiji u Makarskoj, potom je 1993. nastavio studij teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, a 1994. nastavlja studij u Grazu na Karls Franzens Sveučilištu i diplomira 1997. godine te stječe zvanje magistra teoloških znanosti. Zaređen je 1997. za svećenika, u Grazu. 1998. upisuje doktorski studij iz etike i socijalnog nauka Crkve na Teološkom fakultetu u Grazu, te godine 2004. postiže doktorat iz područja teologije i sociologije religije. Pohađao je i više različitih edukacija iz područja sociologije religije na Sveučilištu u Frankfurtu. Od godine 2004. suradnik je na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu i predaje Katoličku društvenu etiku.

Hrvoje MALČIĆ

Rođen je u Zagrebu 25. 9. 1981. Završio je VII. gimnaziju u Zagrebu, a studij povijesti i engleskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Diplomirao je 2006. Od 2007. radi kao znanstveni novak u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu.

Fra Ante MARIĆ

Rođen je u Mostaru 16. 5. 1952. Pučku školu završio je u Mostaru, Klasičnu gimnaziju u Visokom (1967.–1971.), a novicijat u Humcu (1971./72.). Studij teologije započeo je u Sarajevu 1972. Nakon odsluženja vojne službe u JNA nastavio je studij i diplomirao teologiju na Sveučilištu u Freiburgu am

Breisgau, u Njemačkoj. Za svećenika je zaređen 7. 5. 1978. Član je Hercegovačke franjevačke provincije.

Ivan MARKEŠIĆ

Rođen je u Proslapu kod Rame u BiH, 1954. Franjevačku klasičnu gimnaziju završio je u Visokom, sociologiju na Fakultetu političkih nauka i njemački jezik na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Zaposlen je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Profesor je na Hrvatskim studijima i Filozofskom fakultetu Družbe Isusove te na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu u Zagrebu. Područja njegova trajnog znanstvenoga zanimanja jesu sociologija religije i identitet Hrvata u BiH, o čemu objavljuje članke u domaćim i inozemnim publikacijama. Urednik je u Hrvatskoj enciklopediji BiH. Objavio je tri vlastite knjige i jednu u suautorstvu.

Zlatko MATIJEVIĆ

Zlatko Matijević rođen je 1955. u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu postigao je stupanj doktora društvenih, humanističkih i teoloških znanosti iz područja povijesnih znanosti. Istražuje crkveno-nacionalnu i stranačko-političku povijest hrvatskih zemalja u prvoj polovini XX. stoljeća. Znanstveni je savjetnik Hrvatskoga instituta za povijest (Zagreb). Autor je knjiga: *Slom politike katoličkog jugoslavenstva* (Zagreb, 1998.), *U sjeni dvaju orlova* (Zagreb, 2005.) i *Lučonoše ili herostrati* (Zagreb, 2006.).

Jakov PEHAR

Rođen je 30. listopada 1928. u Strugama kod Čapljine, u Bosni i Hercegovini. Gimnaziju je završio u Mostaru (1949.), a Poljoprivredno-šumarski fakultet u Sarajevu (1954.). Magistrirao (1975.) i doktorirao je u Beogradu (1981.). Od 1969. radi u Institutu HEPOK, preimenovanom u Agronomski institut, na poslovima istraživanja, razvoja i programiranja u poljodjelstvu. Stalni ekspert FAO u Rimu od 1984. Predavao je na Agronomskom fakultetu u Zagrebu i Novom Sadu. Redoviti je profesor Agronomskog i Građevinskog fakultetu Sveučilišta u Mostaru, u čijem je utemeljenju i sudjelovao. Član je domaćih (Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost BiH) i međunarodnih znanstvenih i kulturnih institucija (Balkanske asocijacije za okoliš). Sudjelovao je u realizaciji brojnih domaćih i međunarodnih projekata iz područja poljoprivrede i zaštite okoliša, nositelj je mnogobrojnih znanstvenih i društvenih funkcija te dobitnik brojnih priznanja. Objavio je pet knjiga i više desetaka znanstvenih i stručnih radova.

Vlado PULJIZ

Umirovljeni je redoviti profesor socijalne politike na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Rođen je u Runovićima (Imotski) 1938. godine. Diplomirao je i doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Dugi niz godina bio je voditelj Katedre za socijalnu politiku te predstojnik Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta. Utemeljitelj je uglednog znanstvenog časopisa *Revija za socijalnu politiku*. Tijekom duge znanstvene karijere bavio se migracijama, problemima sociologije sela te socijalne politike. Na tim je područjima objavio brojne znanstvene radove. Dobio je državnu nagradu za životno djelo u području društvenih znanosti za 2008. godinu.

Ante SEKULIĆ

Rođen je u Tavankutu, 16. studenog 1920. Hrvatski je književnik i akademik iz Bačke, u Vojvodini. Dopisni je član HAZU-a. Redovni je član Papinske nuncijske akademije u Rimu, Društva hrvatskih književnika, hrvatskog PEN-a, Matice hrvatske, Hrvatskog filozofskog društva, Hrvatskog mariološkog instituta iz Zagreba te Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost "Ivan Antunović" iz Subotice. Poznat je kao pjesnik i kao pisac književno-povijesnih, filozofskih i znanstvenih djela. Kao mlađi bio je pitomac karmelićanskog zavoda u Somboru. Bavi se temom bačkih Hrvata, na kojoj je i doktorirao. Zbog svojih hrvatskih stavova uhićen je 1972.

Fra Marinko ŠAKOTA

Rođen je u Čitluku 12. 7. 1968. godine. Osnovnu školu pohađao je u Čitluku, srednju, klasičnu gimnaziju u Visokom i u Dubrovniku, a novicijat od 1987. do 1988. u Humcu. Od 1989. do 1995. studira teologiju u Sarajevu, Zagrebu i Fuldi. Zaređen je za svećenika 1996. godine u Frohnleitenu. U pastoralu do danas bio je u Innsbrucku, Frohnleitenu, Augsburgu, Mostaru i Gradnićima, gdje je župnik od 2003. godine.

Ivica ŠARAC

Ivica Šarac (1969.) rođen je u Donjem Velikom Ograđeniku (Hercegovina), studirao je u Zagrebu i Grazu. Od 2006. djeluje kao docent na Odjelu za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru.

Stipe TADIĆ

Rođen je 1953. godine u Otoku kod Sinja. Diplomirao je filozofiju i sociologiju u Zadru. Doktorirao je i magistrirao u Zagrebu. Bavi se sociologijom religije. Dosad je objavio dvije knjige i više od 30 znanstvenih i stručnih radova. Zaposlenik je Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u zvanju znanstvenog savjetnika.

Fra Draženko TOMIĆ

Mr. sc. fra Draženko Tomić (Ljubuški, BiH, 1970.) osnovnu i srednju školu završio je u Ljubuškom. Na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu diplomirao je teologiju 1998. i filozofiju 1999. te je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Odsjek za informacijske znanosti, diplomirao bibliotekarstvo 1999. Godine 2005. magistrirao je na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu (*Kozmološka, antropološka i teodicejska shvaćanja u filozofiji Bonifaca Badrova*). Član je Hercegovačke franjevačke provincije od 1990. God. 2005. dolazi u Gospić gdje i sada obnaša službu tajnika i kancelara Gospićko-senjske biskupije. Od dosad objavljenog izdvajamo knjige: *Knjižnica franjevačkog samostana na Humcu* (Mostar, 2000.), *Kršćanska obitelj. Prikaz* (sv. 1), *Bibliografija* (sv. 2) (Mostar, 2001.- 2002.), *Kroz religiju do vjere* (Mostar, 1999., Zagreb, 2004. i 2005., Gospić, 2008.), *Inkvizicija. Nastanak, razvoj i povijesno značenje* (Zagreb, 2004.), *Pisma Kršćanskoj obitelji* (Zagreb, 2004.). Uređuje Glasnik Gospićko-senjske biskupije.

Stipan TROGRLIĆ

Rođen je u Studencima kod Imotskog. Završio je studij povijesti i teologije. Naslov njegove doktorske disertacije jest *Katolička crkva u Istri i državna vlast (1945.-1954.*). Bavi se izučavanjem uloge Katoličke crkve u novijoj i suvremenoj istarskoj povijesti. Iz toga je područja objavio tri knjige i 30--ak znanstvenih i stručnih radova. Sudjelovao je priopćenjima na 15 domaćih i pet međunarodnih znanstvenih skupova. Kao vanjski suradnik predaje tri izborna kolegija na Odsjeku za povijest Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Voditelj je Područnog centra Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Puli.

Anđelko VRSALJKO

Rođen je 10. siječnja 1959. godine u Nadinu, u Ravnim kotarima pokraj Zadra. Po užem zanimanju agronom (doktor agronomije), a po vokaciji pjesnik. Radi na Sveučilištu u Zadru, Odjel za turizam i komunikacijske znanosti, gdje predaje kolegije Uvod u ekologiju i Ekologija. Objavio je 17 izvornih znanstvenih radova koji spadaju u primijenjena znanstvena istraživanja te dva poglavlja u knjizi *Monografija višnje i maraske*. U pjesničkom opusu rese ga tri knjige poezije: *Iz kaljuže glas*, 1992., *Otrgnuti*, 1995. i *Biti kamen taj*, 2001. godine, a uvršten je i u *Antologiju suvremenog hrvatskog pjesništva*, 1994. godine.